تیشک

تیشک | گۆڤاڕێکی شیکارانەی کۆمەڵایەتی ـ سیاسییە | ژمارە ٧٤ | ساڵی بیست‌وهەشتەم | بەهار و هاوینی ٢٧٢٦

٢٩٧
گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانە

تەوەری ئەم ژمارەیە:

سیاسەتی کورد لە ڕۆژهەڵات: پێگەی کورد لە گۆڕانکارییەکانی ناوچەکەدا

٣٢٥
جوغرافیا زەوتکراوەکان

١٨٩
فاشیزم و کۆنترۆڵی گێڕانەوە

٢٧
از تشتت و پراکندگی تا فدراسیون

١١
زمان سیاست کوردی و مسئلەی آمادگی

”

نـا، بـۆ کوردێک کفره ئێسـتا کوردسـتان وتن،
چەرچییەکانی ئیسـتعمارم لێ ئەبنە دوژمن!

گۆران

“

گۆڤاڕێکی شیکارانەی کۆمەڵایەتی ـ سیاسییە

ژمارە ٧٤ • ساڵی بیست و هەشتەم • بەهار و هاوینی ٢٧٢٦

سەرنووسەر:
ناسر مورادی

هاوکاری سەرنووسەر
رێبوار ڕۆژهەڵات

دەستەی نووسەران:
ڕەحیم سورخی، شەهلا دەباغی، هزرین سنە،
کەماڵ حەسەنپوور، ئیدریس ئەحمەدی،
ڕزگار ئەمین‌نژاد، زاهیر محەممەدی، داود عوسمانزادە،
سیاوەش محەمەدی، فاتح سەعیدی،
هیوا تاسە، ئاگری ئیسماعیل‌نژاد، عەلی مونەزمی،
ئارام کەیخوسرەوی

دەستەی ڕاوێژکاری:
ئالان حەسەنیان، ئازاد محەمەدیانی، قادر وریا،
ئیسماعیل بازیار، بابان ئەلیاسی، بیریار ژاوەرۆیی،
مانشت زاگرۆس

بەڕێوەبەریی وەرگێڕان:
هەڵاڵە حەیدەری، ڕێبوار ڕۆژهەڵات، ئاسۆ ئەردەلان

بەشی پێداچوونەوە:
کامیل نەجاڕی، زیاد ئەسعەد، ڕێبوار ڕۆژهەڵات،
کەماڵ حەسەنپوور، تالب قەیسەری، چیا کەڵهوڕ
ڕەسوڵ سوڵتانی، پایا کەڵهوڕ، ساماڵ ئەحمەدی

دیزاین:
ڕێباز ڕۆژهەڵات

فۆتۆ:
کەیوان فاتحی

گۆڤاری تیشک تەنیا لە بەرانبەر ناوەرۆکی ئەو بابەتانەدا
بەرپرسیارەکە بە ناوی‌گۆڤارەکەوە بڵاو دەبنەوە

www.tishk.org
DOI 10.69939/TISHK0074

پێرست

سەروتار

سەروتار ● ناسر مورادی ۷

سەکۆ

زمان سیاست کوردی و مسئلەی آمادگی ● ئارشۆ شەرەفکەندی ۱۱

توێژینەوە

از تشتت و پراکندگی تا فدراسیون(ائتلاف فدرال) ● ثریا فلاح ۲۷

از خود مختاری تا جنگ صلیبی ● زاهیر محمدی ٤۷

ژنە پێشمەرگە و قسەکردن ● پەری کەریمی نیا ۷۱

جێگەت گەرمە ● فاتح سەعیدی ۸۳

چیرۆکی پێشکەوتنی میرنشینی دۆستەکی ● ئەحمەد محەممەد هەرووتی ۹۳

داڕشتنی دێموکراسی لە ئێرانی سبەینێ ● شاهۆ مەتین ۱۰۱

ڕوانگەیەکی نوێ لەسەر بنەمای مافی شارۆمەندیی ئێرانی ● بابان موکری ۱۱۱

ڕۆژهەڵاتی کوردستان و قەیرانی گواستنەوەی سیاسی لە ئێران ● نیاز ڕۆژهەڵات ۱۲۳

شیکردنەوە و ڕەنگدانەوەی چەمکەکانی سەروەریی ● عەلی مونەزەمی ۱۳۱

کاتێک پەروەردە دەبێتە کۆنترۆڵ ● م. خوشکان کامەران بابان ۱٤۹

مانا ناکۆکەکانی گواستنەوەی دێموکراتیک ● داود عوسمانزادە - فاتح سەعیدی ۱۵۵

شیکاری

«ژنوشیاری»؛ لە نێوان ڕزگاریی ژنی کورد و هۆشیاری ● ئارینا مورادی ۱۷۵

گێڕانەوەیەک وەک ژیانێکی دووبارە ● شەهلا دەباغی ۱۸۱

فاشیزم و کۆنترۆڵی گێڕانەوە ● مەسعوود بابایی ۱۸۹

جامعەمدنی کوردستان و مسئلەگذار سیاسی-اجتماعی در ایران ● هیوا ڕۆژهەڵات ۱۹۹

هویت، خودآگاهی و امر سیاسی ● شاهو حسینی ۲۱۹

ڕوانگە

ژنوشیاریی و مەعریفەناسیی پرسی ژنی کورد ۲۲۹

وتووێژ

ڕامین مەفاخری ۲۵۹

سام سۆهرابیان ۲٦۷

جەمشید حەیدەری ۲۷۳

شاهین موددەپرس ۲۸۵

وەرگێڕان

گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانە لەنێوان کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرادا ۲۹۷

جوغرافیا زەوتکراوەکان ۳۲۵

کوردها و ایزدی ها ۳٦۱

قیرهایشتن و دواره‌سازی ده‌سه‌ڵات زوانی ئه‌را بانانه‌ل چه‌ندزوانه ٣٧٧
ده‌فره کوڵاوه‌که‌ی تاران له ٢٧ی دیسه‌مبه‌ری ١٩٧٩ ٣٨٩
دیلی و کۆیلایه‌تی زایه‌ندی و ئه‌تنیکی له پارسیی سه‌فه‌ویدا ٤٠٣
خه‌یاڵکردن: تێکدانی خه‌یاڵسازییه کۆلۆنیالییه‌کان ٤١٩

هه‌ڵسه‌نگاندن

دیالێکتیکی ستەم و که‌رامه‌ت ٤٣٣
له‌نیشانه‌ناسییه‌وه‌تائوستووره‌په‌ردازی ٤٤٣
به‌ناوکوردستانی‌ئازادا ٤٦١

ڕێنمایی نووسین

ڕێنووسی کوردی ٤٦٧

سـه‌روتار

ناسر موردی

پـــاش هێرشـــەکانی حەمـــاس بۆ ســـەر ئیســـرائیل لـــە ئۆکتۆبـــەری ٢٠٢٣ەوە، نەخشـــەی جیوپۆلیتیکی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاســـت ڕووبـــەڕووی وەرچەرخانێکی بنەڕەتـــی بـــووەوە؛ گۆڕانکارییەک کـــە زۆر بەخێرایی چوارچێوە و ســـنووری ململانێیەکانی پێشـــووی بڕی و فۆرمی هاوکێشـــەیەکی ســـەروناوچەیی بەخۆیەوە گـــرت. لـــەم بەریەککەوتنـــەدا، کۆمـــاری ئیسلامیی ئێـــران وەک پشـــتێنە و ماکەی هێزە پرۆکســـییەکان، خرایە چەقی ســـتراتیژیی ئەمریکا و ئیسرائیلەوە و لە ئەنجامدا گەیشتە ئاستی تێکهەڵچوونێکی ڕاستەوخۆی ســـەربازی و هەر بەوەشـــەوە نەوەستا و شوێندانەریی چەندلایەنەی لەسەر ئاسایش و سەقامگیریی ناوچەکە و وڵاتانـــی جیهان دانا. لـــەم بارودۆخە هەســـتیاردا، شەڕ و ئاســـەوارەکانی، کۆمەڵێک دەرهاویشتەی نوێی بـــەدوای خۆیدا هێنایە ئاراوە. لە بابەت کوردســـتانەوە، هاوکات لەگەڵ مەترســـیی هێرشـــەکانی ئێران بۆ سەر حیزبەکانـــی ڕۆژهەڵات و خاکی هەرێمی کوردســـتان، دۆخێـــک هاتووەتە کایـــەوە کە لەپاڵ ڕەخســـاندنی دەرفەتـــەکان، پرســـیار و ئاڵەنگاریی قوواڵی لەســـەر ســـتراتیژی و داهاتووی سیاسیی بزووتنەوەی نەتەوەیی و حیزبەکان هێناوەتـــە ئاراوە.

لە ژینگەی پڕقەیران و لەو هەلومەرجە ئاڵۆزەی شـــەڕ و گۆڕانکارییەدا، سەرکەوتن یان دواکەوتنی بزووتنەوەی نەتەوەیی بە پلەی یەکەم گرێـــدراوی کردەی پراکتیکی و لەجێدا، ئەرکی نیشـــتمانیی کۆمەڵـــگای مەدەنی لە ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان، و بەرپرســـیارەتیی حیزبەکانی کوردستانە.

ڕۆژهەڵاتـــی کوردســـتان لـــەم قۆناغـــە مێژووییـــە یەکجار ناســـک و پڕ لـــە ئاڵەنگارییەدا، لـــە ڕوانگەی شیکاریی سیاســـی و جیوپۆلیتیکییەوە، بە بارودۆخێکدا تێدەپەڕێت کە هـــەم دەرەنجامی لۆژیکی گۆڕانکارییە خێراکانی ناوچەکەیـــە و هەم دۆخێکـــی نەخوازراوی پڕ لـــە هەڕەشـــە و نادڵنیاییـــە. ڕووداوە گەورەکانی وەک بزووتنەوەی ژینا و شـــەپۆلی ئەو گۆڕانکارییانەی بەدوایـــدا هاتـــن، بەڕوونـــی قووڵاییی ســـەرمایەی مرۆیـــی، پانتاییی هێزی سیاســـی و کاریگەریی قووڵی کۆمەڵایەتیـــی ئەم بزووتنـــەوەی خســـتە ڕوو، بەڵام هاوکات پەردەیان لەسەر خەســـارەکان، بۆشایی، دابڕان و ناکۆکییەکانی نێوان پێکهاتەکانی کۆمەڵگای کوردستان هەڵدایەوە.

ئـــەم ناکۆکـــی و بۆشـــاییە مێژووییانە ڕاســـتەوخۆ پەیوەندییان بە یەکێک لە گەورەترین ئاســـتەنگەکانی بەردەم بزووتنـــەوەی ڕزگاریخوازیی ڕۆژهەڵاتەوە هەیە، کە ئەویش ئاماژەیە بە ســـەرهەڵدانی جۆرێک قەیران و دابـــڕان لـــە ڕۆحـــی گۆڕانکارییەکانی ســـەردەم. بۆ تێپەڕاندنی ئەم بەســـتەڵەکە و دەربازبوون لەو قەیرانە مەترســـیدارە، حیزبەکان دەبێـــت بەفەرمی مەودایەک بۆ گفتوگۆی ڕەخنەگرانە و بەرپرســـیارانە بڕەخســـێنن و ئەرکی پێکگەیشـــتن و پڕکردنـــەوەی کەلێنی نێوان خەباتـــی حیزبی و خەباتی ناحیزبی لـــە ئەولەوییەتدا دابنێن.

بەســـتنەوەی ئەم ئەرکە بـــە داهاتـــووی بزووتنەوەی کوردســـتان، پێویســـتی بەوە هەیە کە گواســـتنەوەی ڕۆڵ و پێگـــەی کورد بـــۆ ناوەندی هاوکێشـــەکان، لە ڕێگەی پلاتفۆرمێکی نیشـــتمانییەوە بێـــت کە تیایدا گوتاری کوردســـتانی ڕەنگ بداتەوە. گۆڤاری تیشـــک لـــەم ڕاســـتایەدا، وەک ســـەکۆیەکی ســـەربەخۆ بۆ دەنگە جیاوازەکان، بەســـتێن بـــۆ دیالۆگی بنیاتنەرانە و پێکگەیشـــتنی ئەم گوتارە دەڕەخســـێنێت.

“ سەکۆ ”

زمان سیاست کوردی و مسئله‌ی آمادگی:

از جنبش ژینا تا جنگ ۲۰۲۶

ئارشۆ شەرەفکەندی

هر بحران سیاسی در ایران، پرسش دیرپای «آمادگی» را در برابر نیروهای سیاسی کورد دوباره زنده می‌کند: «آیا نیروهای کورد آماده بوده‌اند؟». این یادداشت می‌کوشد این پرسش را از سطح داوری‌های کلی درباره‌ی آماده‌بودن یا ناآماده‌بودن فراتر ببرد و آن را در نسبت با زمان بازخوانی کند. از جنبش ژینا تا جنگ 2026، بسیج اجتماعی، سازمان‌یابی حزبی، محدودیت‌های امنیتی و تحولات منطقه‌ای با آهنگ‌هایی متفاوت پیش رفته‌اند و همین ناهم‌زمانی، دامنه‌ی امکان کنش را در هر مقطع دگرگون کرده است. ظرفیت‌های سیاسی در طول زمان ساخته می‌شوند، اما لحظه‌ی قابل استفاده‌شدن آن‌ها می‌تواند کوتاه، ناپایدار و وابسته به شرایطی باشد که بیرون از اختیار مستقیم سازمان‌ها شکل می‌گیرند. در این چارچوب، «هم‌زمانی سیاسی» به لحظه‌هایی اشاره دارد که زمان جامعه، زمان سازمان و امکان عملی کنش برای مدتی به یکدیگر نزدیک می‌شوند و آمادگی از صورت یک صفت ثابت، به رابطه‌ای تاریخی و متغیر تبدیل می‌شود.

مقدمه

در دوره‌های بحرانی، بحث درباره سیاست کوردی در ڕۆژهەڵات اغلب به پرسش «آمادگی» منتهی می‌شود؛ وقتی اعتراض‌ها گسترش پیدا می‌کنند، حکومت مرکزی زیر فشار قرار می‌گیرد یا جنگ محیط منطقه‌ای را تغییر می‌دهد، پرسیده می‌شود که نیروهای سیاسی کورد برای چنین لحظه‌ای چه اندازه آماده بوده‌اند؟ پاسخ معمولاً میان دو ارزیابی در نوسان است: برخی بر ظرفیت‌های موجود تأکید می‌کنند و برخی از فرصت‌هایی می‌گویند که از دست رفته‌اند. با این حال، خودِ «آمادگی»، خصوصاً در سیاست کوردی در ڕۆژهەڵات، همیشه معنای روشنی ندارد و اتحاد سیاسی، توان بسیج اجتماعی، برنامه برای آینده و امکان اقدام نظامی ظرفیت‌هایی متفاوت‌اند که در طول زمان ساخته می‌شوند و لزوماً در یک لحظه در دسترس قرار نمی‌گیرند. فاصله‌ی جنبش ژینا تا جنگ کنونی میان آمریکا-اسرائیل و ایران را می‌توان از همین زاویه خواند؛ جامعه‌ی معترض، سازمان‌های سیاسی، ترتیبات امنیتی و تحولات منطقه‌ای با سرعتی یکسان حرکت نکرده‌اند، چراکه اعتراض ممکن است در چند روز گسترش یابد، در حالی که رسیدنِ چند حزب به توافقی مشترک ماه‌ها زمان ببرد؛ تصمیمی امنیتی نیز می‌تواند سال‌ها بعد همچنان بر حدود فعالیت آن‌ها اثر بگذارد. مسئله‌ی این یادداشت، رابطه‌ی میان این زمان‌های متفاوت است و تلاش می‌کند نشان دهد آمادگی سیاسی زمانی معنای عملی پیدا می‌کند که ظرفیت‌های ساخته‌شده در گذشته، در شرایط معینِ اکنون قابل استفاده باشند؛ وجود یک ظرفیت و امکان به‌کارگرفتن آن، همیشه بر یکدیگر منطبق نیستند.

رونالد امین‌زاده در مقاله‌ی «جامعه‌شناسی تاریخی و زمان» میان مدت (duration)، آهنگ (pace)، مسیر (trajectory) و چرخه (cycle) تمایز می‌گذارد. مدت به طول زمانی یک فرایند مربوط است، آهنگ سرعت وقوع رویدادهای قابل‌مقایسه را نشان می‌دهد و مسیر توجه را به توالی انباشتیِ تحولات معطوف می‌کند. در این یادداشت از مفهوم چرخه استفاده نمی‌شود، زیرا در بازه‌ی مورد بررسی الگوی منظم و تکرارشونده‌ای که بتوان بر مبنای آن از چرخه سخن گفت، قابل تشخیص نیست. در این نگاه، زمان بخشی از توضیح تاریخی است: طولانی‌شدن یک بحران می‌تواند نوع مسئله را تغییر دهد، سرعت تحولات بر فرصت تصمیم‌گیری اثر بگذارد و انتخاب‌های پیشین، هزینه‌ی انتخاب‌های بعدی را دگرگون کنند [1].

خود بازیگران نیز از زمانی که در آن قرار دارند برداشت یکسانی ندارند؛ جهت‌گیری زمانی کنشگران (temporal orientations of actors) به رابطه‌ای اشاره دارد که کنشگران میان تجربه‌ی گذشته، فوریت اکنون و آینده‌ی محتمل برقرار می‌کنند. سازمانی که تغییر حکومت را نزدیک می‌بیند، انتظار و تأخیر را متفاوت از سازمانی معنا می‌کند که خود را برای بحرانی چندساله آماده می‌سازد. این برداشت‌ها را باید در مواضع و تصمیم‌های همان دوره جست‌وجو کرد، زیرا نتیجه‌ای که بعدها روشن می‌شود، لزوماً در زمان تصمیم قابل پیش‌بینی نبوده است [2]. از این منظر، بررسی سیاست کوردی در مابین سال‌های ۲۰۲۲ تا اواخر سپتامبر ۲۰۲۶، که در این یادداشت انجام می‌گیرد، بررسیِ تغییر مداوم نسبتِ میان زمان جامعه، زمان سازمان و زمان امکان عملی کنش است. انتخاب این بازه نیز از منطق خودِ مسئله پیروی می‌کند: جنبش ژینا نقطه‌ای است که در آن بسیج اجتماعی گسترده، فشار امنیتی بر احزاب و مسئله‌ی همکاری سیاسی هم‌زمان وارد مرحله‌ای تازه شدند و فرایندهایی را به حرکت درآوردند که آثارشان در سال‌های بعد ادامه یافت. در سوی دیگر، اواخر سپتامبر ۲۰۲۶ پایان یک دوره‌ی تاریخی تلقی نمی‌شود؛ این تاریخ صرفاً نقطه‌ی توقف این بررسی در میانه‌ی بحرانی‌ست که هنوز ادامه دارد. بنابراین، این

بـــازه نه بر اســـاس دو تاریـــخ تقویمـــی دلخواه، بلکـــه بـــرای دنبال‌کردن مســـیری انتخاب شـــده اســـت که از دگرگونی سیاســـی پس از جنبش ژینا آغاز می‌شـــود و تـــا آخرین مقطع مورد بررســـی در بحـــران ۲۰۲۶ امتـــداد می‌یابد.

جنبش ژینا و فشرده‌شدن زمان سیاسی

گســـتردگی جنبش ژینـــا در پاییـــز ۲۰۲۲، احزاب ڕۆژهـــەڵات کوردســـتان را در موقعیتـــی قرار داد که در آن شـــتاب تحولات اجتماعی، فشـــار امنیتی و ضـــرورت تصمیم‌گیری سیاســـی بـــا زمان‌بندی یکســـانی پیـــش نمی‌رفتنـــد و همین تفـــاوت در آهنـــگ فرایندها، دامنـــه‌ی انتخاب‌هـــای موجود را پیوســـته تغییر می‌داد. بیانیـــه‌ی ۱۲ اکتبر مرکز همـــکاری احزاب ایـــن وضعیـــت را به‌خوبی ثبت می‌کنـــد؛ در همـــان متنی کـــه تهدیـــد حمله‌ی نظامی جمهـــوری اسلامی مطرح می‌شـــد، توقف تحرکات نظامی و پیشـــمرگه‌ای بـــا تأکید بر احترام بـــه حاکمیت اقلیم کوردســـتان اعلام شـــده بود و حق دفـــاع نیز بـــرای احـــزاب محفوظ دانســـته می‌شـــد [3]. گســـترش اعتراض‌ها در داخل ایران افـــق سیاســـی را بازتـــر می‌کـــرد و امـــکان طرح گســـترده‌تر مطالبات را افزایش مـــی‌داد، در همان حال تهدیـــد علیه محل اســـتقرار احـــزاب، حفظ نیروها و مناســـبات بـــا اقلیم کوردســـتان/عراق را به بخشـــی از محاســـبه‌ی روزمـــره‌ی آن‌ها تبدیل می‌کـــرد؛ در نتیجـــه، افزایـــش ســـرعت تحولات سیاســـی با افزایش مشـــابه در آزادی عمل همراه نبـــود و بحرانـــی کـــه فرصـــت حضور سیاســـی بیشـــتری ایجـــاد می‌کـــرد، هم‌زمان اســـتفاده از بعضی ابزارهـــای اقدام را پرهزینه‌تر می‌ســـاخت. اهمیـــت ایـــن مقطع از منظـــر زمانـــی دقیقاً در همین ناهمســـانی آهنگ‌ها قـــرار دارد، زیرا افق سیاســـی می‌توانســـت ظـــرف چنـــد روز دگرگون شـــود، در حالـــی کـــه محدودیت‌هـــای امنیتی و ترتیبـــات مرتبط بـــا محل اســـتقرار، با ســـرعت دیگری بـــر امکان کنـــش اثر می‌گذاشـــتند.

با افزایش مـــدت اعتراض‌ها، رابطـــه‌ی میان زمان عینی بحـــران و جهت‌گیری زمانی کنشـــگران نیز روشـــن‌تر شـــد. در ۱۴ نوامبـــر، مرکـــز همکاری همچنان فراخـــوان اعتصاب و اعتـــراض می‌داد و حکومـــت را در افق تغییرِ نزدیـــک تصویر می‌کرد [4]؛ این تصویر برای بازســـازی انتظارهای آن دوره اهمیت دارد، زیرا نشـــان می‌دهد طولانی‌ترشـــدن اعتراض‌هـــا بـــه همـــان نســـبت افـــق انتظـــار سیاســـی احزاب را طولانـــی نکرده بـــود و آینده در بیـــان عمومی آن‌هـــا همچنـــان نزدیک تصور می‌شـــد. در چنیـــن افقـــی، تأخیر می‌توانســـت معنای ازدســـت‌رفتن لحظـــه‌ای تعیین‌کننده پیدا کنـــد، در حالـــی که مذاکـــره میان احـــزاب، حل اختلاف و رســـیدن بـــه تصمیم مشـــترک همچنان تابـــع زمانی بود کـــه با شـــتاب خیابـــان تنظیم نمی‌شـــد. فشرده‌شـــدن زمان در ادراک سیاسی، از این جهت، شـــکافی میـــان فوریت احساس‌شـــده و ظرفیت ســـازمانی ایجـــاد می‌کرد؛ ســـرعتی که با آن یـــک بحران می‌توانســـت معنـــای آینده را تغییـــر دهـــد، الزاماً همان ســـرعتی نبـــود که در آن نهادهـــای حزبی قادر به بازتنظیـــم تصمیم‌ها، تعهدها و شـــیوه‌های همکاری باشـــند.

همین تفاوت زمانی در رابطـــه‌ی احزاب و جامعه نیـــز اهمیت پیـــدا می‌کرد، زیرا فراخوان سیاســـی زمانی اثرگذار می‌شـــود که با شـــبکه‌های انتقال، شـــرایط محلـــی و آمادگـــی گروه‌هـــای اجتماعی تلاقـــی پیدا کنـــد و این فراینـــد لزومـــاً از تقویم تصمیـــم حزبـــی پیـــروی نمی‌کند. هم‌پوشـــانی شـــعارها یا هم‌زمانـــی یک فراخوان بـــا اعتصاب، به‌تنهایـــی میـــزان نمایندگی یا رابطه‌ی ســـازمانی میان حـــزب و جامعه را روشـــن نمی‌کنـــد؛ آنچه برای ایـــن بحث اهمیت دارد، حرکـــتِ تا اندازه‌ای مســـتقل زمان بســـیج اجتماعی و زمـــان تصمیم حزبـــی و لحظه‌هایـــی اســـت کـــه ایـــن دو به یکدیگر نزدیک می‌شـــوند. در عیـــن حال، احزاب نیـــز بـــا ظرفیت‌هایـــی وارد ایـــن بحران شـــده بودند کـــه پیش از ژینا شـــکل گرفته بـــود؛ مرکز همـــکاری از قبـــل وجـــود داشـــت و بیانیه‌های مشـــترک آن بخشـــی از ســـابقه‌ی همکاری میان آن‌ها بـــود [5] [6]. ژینا از این حیـــث به آزمونی برای ظرفیت‌های انباشته‌شـــده در مســـیر پیشین تبدیل شـــد، زیـــرا وجود یک ســـازوکار مشـــترک می‌توانســـت هزینـــه‌ی ارتبـــاط را کاهـــش دهد،

ولی توان آن برای تصمیم‌گیری در شرایط شتابان، مدیریت اختلاف، حفظ تعهدها و برقراری رابطه با جامعه تنها در متن همین بحران آشکار می‌شد؛ تجربه‌ای که خود بعداً بخشی از مسیر همکاری احزاب در دوره‌های بعد شد.

توافق امنیتی و محدودشدن امکان کنش

در مارس ۲۰۲۳، توافق امنیتی ایران و عراق محیط فعالیت احزاب را وارد مرحله‌ای کرد که در آن محدودیت‌های پیشین، شکل نهادی‌تر و ماندگارتری پیدا می‌کردند؛ در گزارش فصلی نهاد بازرسی آمریکا درباره‌ی عملیات «عزم راسخ» آمده است که عراق پذیرفت اجازه ندهد قلمرو اقلیم کوردستان برای حملات فرامرزی گروه‌های مخالف ایران استفاده شود. جزئیات رسمی توافق منتشر نشد، اما در ترتیباتی که بعداً گزارش شدند، خلع سلاح و انتقال احزاب از مناطق مرزی نیز مطرح بود و ۱۹ سپتامبر به‌عنوان ضرب‌الاجل اجرا تعیین شد؛ دولت عراق در همان روز اعلام کرد این اقدامات انجام شده‌اند، هرچند میزان تحقق کامل آن‌ها را باید جدا از این اعلام رسمی سنجید [7]. اهمیت زمانی این تحول در آن بود که فشار بر احزاب دیگر فقط به لحظه‌ی حمله یا تهدید محدود نمی‌ماند و از طریق توافق میان دولت‌ها می‌توانست در شیوه‌ی استقرار، دسترسی به مرز و هزینه‌ی اقدام آن‌ها امتداد پیدا کند. در چنین وضعیتی، تصمیم‌هایی که در تهران و بغداد گرفته می‌شدند وارد محاسبات بعدی سازمان‌ها می‌شدند و تغییر مکان نیروها یا بازتنظیم رابطه با حکومتِ میزبان نیز پیامدهایی ایجاد می‌کرد که با تغییر یک موضع سیاسی به‌سرعت از میان نمی‌رفتند؛ مفهوم مسیر دقیقاً به همین حضور انباشتی گذشته در اکنون توجه دارد، یعنی به فرایندی که طی آن ترتیب تصمیم‌ها و ترتیبات پیشین، دامنه و هزینه‌ی انتخاب‌های بعدی را تغییر می‌دهد.

از همین منظر، استمرار آثار توافق را می‌توان زمینه‌ای برای بررسی وابستگی به مسیر (path dependence) دانست، هرچند استفاده‌ی دقیق از این مفهوم مستلزم آن است که گزینه‌های موجود در نقاط پیشین و سازوکارهایی که تغییر مسیر را دشوار کرده‌اند نیز شناخته شوند [8]. شواهد این دوره دست‌کم نشان می‌دهند که احزاب در بحران‌های بعدی وارد فضایی بدون سابقه نمی‌شدند، زیرا بخشی از امکان کنش آن‌ها پیش‌تر در قالب ترتیبات امنیتی و جغرافیایی جدید بازتعریف شده بود. به همین دلیل، ارزیابی آمادگی یا ظرفیت عملی صرفاً با شمار نیروها، میزان سازمان‌یافتگی یا وجود برنامه‌ی سیاسی کامل نمی‌شود و باید دید کدام ابزارها در یک مقطع معین واقعاً قابل استفاده بودند و استفاده از کدام ابزارها به تصمیم بازیگرانی وابسته شده بود که احزاب بر آن‌ها کنترل مستقیمی نداشتند؛ مسیر پیشین از این طریق در لحظه‌ی تصمیم حاضر می‌شد و بعضی گزینه‌ها را پرهزینه‌تر، کندتر یا وابسته‌تر به شرایط بیرونی می‌کرد. ضرب‌الاجل ۱۹ سپتامبر نیز تفاوت میان تقویم‌های سیاسی را آشکار می‌کرد، زیرا دولت‌ها برای اجرای توافق زمانی مشخص تعیین کرده بودند، در حالی که گفت‌وگوهای میان احزاب، ارزیابی شرایط داخل ایران و روند تحولات اجتماعی از چنین تقویمی پیروی نمی‌کردند. یک سازمان ممکن بود هنوز در حال سنجش وضعیت یا مذاکره با شرکای خود باشد و هم‌زمان ناچار شود درباره‌ی استقرار نیروها در موعدی تصمیم بگیرد که بیرون از روند سازمانی آن تعیین شده بود؛ در نتیجه، فاصله‌ی میان برنامه و عمل فقط از کیفیت تصمیم‌گیری داخلی ناشی نمی‌شد و می‌توانست از برخورد فرایندهایی شکل بگیرد که هر کدام مدت و آهنگ خاص خود را داشتند. این ملاحظه تصمیم‌های خود احزاب را از دایره‌ی نقد خارج نمی‌کند، بلکه شرایط زمانی‌ای را روشن می‌سازد که در آن باید تصمیم می‌گرفتند و نشان می‌دهد چرا

«آمادگی» را نمی‌توان مستقل از مسیری که گزینه‌های قابل دسترس را پیشاپیش محدود یا بازتعریف کرده بود، ارزیابی کرد.

میراث همکاری پس از جنبش ژینا

در سپتامبر ۲۰۲۴، حزب دموکرات کوردستان ایران در بیانیه‌ی دومین سالگرد جنبش ژینا از تعلیق فعالیت مرکز همکاری انتقاد کرد، اختلاف‌های رفتاری و گفتمانی را در شکل‌گیری این وضعیت مؤثر دانست و از فرصت‌هایی سخن گفت که از نظر این حزب از دست رفته بودند [9]. این ارزیابی موضع یکی از طرف‌های همکاری است و نمی‌توان آن را علت مورد توافق همه‌ی احزاب دانست، اما برای فهم تغییر جهت‌گیری زمانی اهمیت دارد؛ زیرا وضعیتی که در پاییز ۲۰۲۲ در افق تغییر نزدیک و ضرورت تصمیم فوری فهم می‌شد، دو سال بعد به موضوع بازخوانی تجربه، سنجش عملکرد و داوری درباره‌ی تصمیم‌های گذشته تبدیل شده بود. افزایش فاصله‌ی زمانی از لحظه‌ی اوج اعتراض، در این معنا فقط به معنای فروکش‌کردن فوریت نبود، بلکه نوع پرسش سیاسی را نیز تغییر می‌داد؛ مسئله‌ی «در این لحظه چه باید کرد؟» به‌تدریج با این پرسش همراه می‌شد که «از همکاری پیشین چه چیزی باقی مانده و چه چیزی مانع استمرار آن شده است؟».

فاصله‌ی میان دو دوره‌ی بحران از همین جهت بخشی از خودِ مسیر همکاری است و نمی‌توان آن را زمانی خالی میان دو نقطه‌ی مهم تلقی کرد، زیرا تجربه‌های دوره‌ی پیشین در همین فاصله می‌توانند به قواعد روشن‌تر، راه‌های ارتباطی پایدارتر و شناخت متقابل بیشتر تبدیل شوند و اختلاف‌های حل‌نشده، تعهدهای انجام‌نشده و قضاوت سازمان‌ها درباره‌ی یکدیگر نیز در همان مدت انباشته شوند. آنچه یک سازمان در بحران بعدی در اختیار دارد، حاصل همین انباشت است؛ روابط شخصی، تجربه‌ی مذاکره، شناخت از حدود همکاری و خاطره‌ی اختلاف‌ها همگی وارد تصمیم‌های تازه می‌شوند و بر هزینه و سرعت رسیدن به توافق بعدی اثر می‌گذارند. از این منظر، تعلیق فعالیت مرکز همکاری پایان اثرگذاری آن بر مسیر بعدی نبود و باقی‌ماندن برخی ارتباط‌ها نیز به‌تنهایی از دوام ظرفیت نهادی آن خبر نمی‌داد؛ اهمیت تحلیلی دوره‌ی پس از ژینا در این است که نشان می‌دهد مدتِ میان دو بحران می‌تواند خود به زمانِ ساخته‌شدن یا فرسوده‌شدن ظرفیت سیاسی تبدیل شود.

مفهوم چرخه امکان طرح همین پرسش را فراهم می‌کند، مشروط بر آنکه از مشاهده‌ی چند موج اعتراض، وجود الگویی منظم و تکرارشونده استنتاج نشود [10]. در اینجا مسئله بیشتر رابطه‌ی زمانی میان اوج بسیج، فرونشست آن و شرایط ورود به بحران بعدی است: هر دوره‌ی کاهش بسیج، بخشی از ظرفیت‌ها و هزینه‌های دوره‌ی پیشین را با خود حمل می‌کند و همین میراث بر سرعت و شکل واکنش در مقطع بعد اثر می‌گذارد. اگر تحلیل فقط بر لحظه‌های آشکار اعتراض و بحران متمرکز بماند، این زمان میانی از روایت حذف می‌شود و هر موج تازه چنان دیده می‌شود که گویی سازمان‌ها دوباره از نقطه‌ی آغاز حرکت کرده‌اند؛ در حالی که مسیر همکاری پس از جنبش ژینا نشان می‌دهد آنچه در فاصله‌ی بحران‌ها حفظ، فرسوده یا بازتعریف می‌شود، خود بخشی از توضیح آمادگی در بحران بعدی است.

از همکاری موردی تا ائتلاف

در آغاز ۲۰۲۵، امکان اقدام مشترک بار دیگر به‌صورت علنی ظاهر شد؛ شش حزب ڕۆژهەڵات کوردستان در ۲۰ ژانویه علیه احکام اعدام پخشان عزیزی و وریشه مرادی فراخوان اعتصاب منتشر کردند و ۲۲ ژانویه را برای آن در نظر گرفتند [11] و هەنگاو نیز در گزارش همان روز از اعتصاب در دست‌کم سیزده شهر و فشار بر کسبه، از جمله بسته‌شدن برخی واحدهای تجاری، خبر داد [12]. این گزارش گستره‌ای از مشارکت را ثبت می‌کند، هرچند

سهم هر حزب و هر شبکه‌ی محلی را در شکل‌گیری آن مشخص نمی‌سازد؛ اهمیت این مقطع برای بحث حاضر در آن است که نشان می‌دهد تجربه‌ی همکاری پس از ژینا به‌طور کامل از میان نرفته بود و می‌توانست در قالب اقدامی محدود و زمان‌مند دوباره فعال شود. با این حال، مدت و منطق چنین همکاری‌ای با فرایند ائتلاف‌سازی یکسان نبود، زیرا توافق بر سر یک اعتصاب، با موضوع، تاریخ و شکل مشارکتی نسبتاً مشخص، می‌تواند در زمانی کوتاه‌تر شکل بگیرد، در حالی که ائتلاف پایدار مستلزم توافق درباره‌ی شیوه‌ی تصمیم‌گیری، حدود تعهد اعضا و نحوه‌ی مواجهه با اختلاف‌های آینده است؛ از همین رو، اقدام مشترک ژانویه را می‌توان بخشی از مسیری دانست که تجربه‌ی همکاری را حفظ می‌کرد، بدون آنکه به‌تنهایی درباره‌ی دوام آن یا توان تبدیل‌شدن آن به ساختاری پایدار حکم دهد.

جنگ ژوئن ۲۰۲۵ آهنگ این فرایند را تغییر داد و مسئله‌ی همکاری را با فوریتی تازه وارد دستور کار کرد؛ کوملە در فراخوان ۱۵ ژوئن پیشنهاد تشکیل کمیته‌ی مشترک اداره‌کننده‌ی احزاب را برای مواجهه با وضعیت جنگی مطرح کرد [13] و پژاک نیز در همان روز، ضمن رد انتخاب تحمیلی میان جنگ و دیکتاتوری و تأکید بر تغییر دموکراتیک، خواهان همکاری نیروهای سیاسی شد [14]. تفاوت تأکیدهای این دو متن نشان می‌دهد که افزایش فوریت الزاماً به یکسان‌شدن تصور احزاب از جهت و محتوای همکاری منجر نمی‌شد، اما بحران هزینه‌ی پراکندگی را افزایش می‌داد و زمانی را که برای رسیدن به توافق در اختیار سازمان‌ها بود فشرده‌تر می‌کرد. در چنین شرایطی، مدت لازم برای ساختن همکاری پایدار با سرعت تغییر محیط سیاسی در تنش قرار می‌گرفت؛ نزدیک‌شدن سازمان‌ها ممکن بود ضرورت بیشتری پیدا کند، در همان حال روشن‌کردن قواعد همکاری، حل اختلاف‌ها و تعیین تعهدهای پس از بحران همچنان به زمان نیاز داشت. به همین دلیل، پرسش از اینکه چرا ائتلاف زودتر شکل نگرفت، زمانی معنای تحلیلی پیدا می‌کند که مدت لازم برای حل اختلاف و ساختن سازوکار مشترک از زمانی که ممکن است بر اثر تعویق تصمیم از دست رفته باشد تفکیک شود؛ همین تمایز مانع می‌شود طولانی‌شدن فرایند مذاکره به‌سادگی با بی‌عملی یکسان گرفته شود.

تحولات پس از جنگ نیز نشان دادند که تغییر محیط منطقه‌ای به‌صورت خطی به گسترش امکان کنش در داخل منجر نمی‌شد؛ رویترز در ۲۵ ژوئن تشدید سرکوب پس از جنگ دوازده‌روزه، از جمله در ڕۆژهەڵات، و روایت‌هایی از بازداشت، اعدام و افزایش حضور امنیتی را گزارش کرد [15]. برای احزاب، ارزیابی فرصت در چنین شرایطی به میزان آسیبی که جنگ به حکومت وارد کرده بود محدود نمی‌شد و باید هم‌زمان امکان مشارکت اجتماعی، هزینه‌ی بسیج و شدت کنترل امنیتی را نیز در نظر می‌گرفت؛ در نتیجه، همان تحولی که در سطح منطقه‌ای می‌توانست نشانه‌ی تضعیف یا بی‌ثباتی تلقی شود، در سطح اجتماعی ممکن بود دامنه‌ی کنش را محدودتر کند. از منظر زمانی، اهمیت این وضعیت در تفاوت مسیرها و سرعت‌های آن‌هاست: جنگ می‌توانست در چند روز موازنه‌ی منطقه‌ای را تغییر دهد، در حالی که ظرفیت اجتماعی برای بسیج، شبکه‌های حزبی و محدودیت‌های امنیتی با آهنگ دیگری تحول پیدا می‌کردند و پایان یک مرحله از درگیری نیز لزوماً به معنای آغاز زمانی مساعد برای فعالیت سیاسی نبود.

مصاحبه‌ی دبیرکل حزب دموکرات با امارگی در ۳ دسامبر ۲۰۲۵، امکان مشاهده‌ی مرحله‌ای طولانی‌تر از همین فرایند را فراهم می‌کند؛ او از آغاز ابتکار تازه در اوایل سال و برگزاری چند نشست سخن گفت و در توضیح جهت فعالیت حزب دموکرات، محدودیت‌های توافق امنیتی و هزینه‌ی مبارزه‌ی مسلحانه را مطرح کرد و بر کار مدنی و سازمانی، همراه با حفظ توان مسلحانه، تأکید داشت [16]. این موضع،

ارزیابی دبیرکل حزب دموکرات است و برنامه‌ی مشترک همه‌ی طرف‌ها محسوب نمی‌شود، اما از نظر مسیر اهمیت دارد، زیرا نشان می‌دهد گفت‌وگوهای مربوط به همکاری در خلأ پیش نمی‌رفتند و هم‌زمان با ارزیابی دوباره‌ی ابزارهای موجود و محدودیت‌هایی شکل می‌گرفتند که از دوره‌های پیشین انباشته شده بودند. فاصله‌ی میان اقدام مشترک ژانویه، فوریت جنگ ژوئن و گفت‌وگوهای چندماهه‌ای که تا پایان سال ادامه داشتند، نشان می‌دهد ائتلاف‌سازی را باید به‌عنوان فرایندی با مدت و آهنگ خاص خود فهمید؛ فرایندی که بحران‌های بیرونی می‌توانستند آن را شتاب دهند یا جهت آن را تغییر دهند، اما زمان لازم برای تبدیل همکاری موردی به تعهدی پایدار را به‌طور کامل از میان نمی‌بردند.

ژانویه ۲۰۲۶ و نزدیک‌شدن زمان جامعه و زمان سازمان

موج تازه‌ی اعتراض‌ها، بنا بر گزارش شبکه‌ی حقوق بشر کوردستان، از اواخر دسامبر ۲۰۲۵ گسترش یافت و در روزهای آغازین ژانویه با کشته‌شدن معترضان، بازداشت و محدودیت دسترسی به اطلاعات همراه شد [17]. در پنجم ژانویه، حزب دموکرات از نشست سطح بالای هفت حزب ڕۆژهەڵات کوردستان خبر داد که حمایت از اعتراض‌ها و ادامه‌ی گفت‌وگو برای دستیابی به چارچوب مشترک در دستور آن قرار داشت [18]؛ بنابراین، دو فرایندی که طی ماه‌های پیش با زمان‌بندی‌های متفاوت پیش رفته بودند، در این مقطع به یکدیگر نزدیک شدند: اعتراض‌ها پیش از نشست آغاز شده بود و همکاری حزبی نیز سابقه‌ای پیش از موج تازه داشت، اما ژانویه لحظه‌ای بود که آهنگ بسیج اجتماعی و آهنگ هماهنگی سازمانی برای مدتی به هم نزدیک شد. گزارش هه‌نگاو درباره‌ی فراخوان ششم ژانویه‌ی هفت حزب و سازمان‌های مدنی و تعطیلی بازارها و مغازه‌ها در هشتم ژانویه در سی‌ونه شهر، نمونه‌ای از همین تلاقی است [19]. این گزارش به‌تنهایی عمق مشارکت، تفاوت میان شهرها یا سهم هر شبکه و حزب را روشن نمی‌کند، اما نشان می‌دهد تصمیم سازمانی در این مقطع در زمانی صادر شد که بسیج اجتماعی از قبل در جریان بود و فاصله‌ی کوتاه میان فراخوان و اقدام، امکان استفاده‌ی هم‌زمان از ظرفیت‌های حزبی و اجتماعی را افزایش می‌داد.

برای نام‌گذاری چنین لحظه‌ای می‌توان از مفهوم هم‌زمانی سیاسی (political synchronization) استفاده کرد؛ وضعیتی که در آن زمان و جهت عمل چند بازیگر به اندازه‌ای به یکدیگر نزدیک می‌شود که ظرفیت‌های متفاوت آن‌ها در یک بازه‌ی مشترک قابل استفاده باشند. این هم‌زمانی می‌تواند محدود به یک موضوع یا یک مقطع باقی بماند و از نظر مدت کوتاه باشد، زیرا توافق بر سر اعتصاب یا حمایت از اعتراض‌ها لزوماً اختلاف‌های مربوط به راهبرد بلندمدت، شیوه‌ی تصمیم‌گیری یا حدود تعهد اعضا را حل نمی‌کند. اهمیت مفهوم در همین سطح تحلیلی قرار دارد: به ما اجازه می‌دهد لحظه‌ای را توضیح دهیم که در آن فرایندهای نسبتاً مستقل برای مدتی بر یکدیگر منطبق می‌شوند و دامنه‌ی کنش مشترک را گسترش می‌دهند، بی‌آنکه از این تقارن، وجود وحدت پایدار یا ساختار سازمانی تثبیت‌شده استنتاج شود.

ژانویه‌ی ۲۰۲۶ همچنین زمانی بود که مسیر طی‌شده از ژینا تا این مقطع وارد وضعیت جدید می‌شد، زیرا سازمان‌ها با سابقه‌ای از همکاری، تعلیق، اقدام‌های مشترک و گفت‌وگوهای چندماهه به موج تازه‌ی اعتراض‌ها رسیدند. نشست هفت‌حزبی و فاصله‌ی کوتاه میان فراخوان و اعتصاب می‌تواند نشانه‌ای از فعال‌شدن ظرفیت‌هایی باشد که در سال‌های پیش شکل گرفته بودند، اما برای نتیجه‌گیری درباره‌ی افزایش سرعت یا کارآمدی واکنش احزاب، همین دو نشانه کافی نیستند؛ مرکز همکاری در دوره‌ی جنبش ژینا نیز وجود داشت و مقایسه‌ی دو مقطع باید دامنه‌ی مشارکت، مدت همکاری، کیفیت تصمیم‌گیری و

توان مدیریت اختلاف را در نظر بگیرد. اهمیت ژانویه بیشتر در این است که نشان می‌دهد ظرفیت سازمانی انباشته‌شده در چه لحظه‌ای با بسیج اجتماعی موجود تلاقی پیدا کرد و چگونه این تلاقی، هرچند موقت، دامنه‌ی گزینه‌های عملی را نسبت به دوره‌ای که زمان جامعه و زمان سازمان از یکدیگر فاصله داشتند تغییر داد. تا پایان ماه، همین فرایند در عرصه‌ی دیپلماتیک نیز صورت جمعی‌تری پیدا کرد؛ حزب دموکرات در گزارش ۲۸ ژانویه اعلام کرد هیئتی از مرکز دیالوگ، همراه با هه‌نگاو، روز قبل با وزارت خارجه‌ی آلمان دیدار کرده است [20]. این خبر نشان می‌دهد که هماهنگی چندحزبی در ژانویه به فراخوان و اعتصاب محدود نماند و توانست در فاصله‌ای کوتاه به حضور مشترک در یک نشست خارجی نیز امتداد پیدا کند، هرچند از آن نمی‌توان درباره‌ی میزان حمایت یا تعهد دولت آلمان نتیجه‌ای فراتر از شواهد موجود گرفت. از منظر زمانی، نکته‌ی مهم این است که دیده‌شدن بین‌المللی، تثبیت قواعد تصمیم‌گیری مشترک و رابطه با شبکه‌های اجتماعی همگی در یک مسیر واحد و با سرعتی یکسان پیش نمی‌روند؛ در ژانویه برخی از این فرایندها برای مدتی به یکدیگر نزدیک شدند و همین نزدیکی، نمونه‌ی روشنی از لحظه‌ای است که آمادگی سیاسی را باید در نسبت میان ظرفیت‌های موجود و زمان قابل استفاده‌شدن آن‌ها سنجید.

ائتلاف فوریه و ادامه‌ی زمان سازمان‌یابی

در ۲۲ فوریه‌ی ۲۰۲۶، ائتلاف نیروهای سیاسی ڕۆژهەڵات کوردستان با حضور حزب دموکرات، پژاک، حزب آزادی کوردستان، سازمان خبات و کومله زحمتکشان اعلام موجودیت کرد و بیانیه‌ی منتشرشده در وبگاه پژاک، آن را حاصل حدود هشت ماه گفت‌وگو در چارچوب مرکز دیالوگ معرفی می‌کرد [21]. این بازه با اشاره‌ی دبیرکل حزب دموکرات به آغاز ابتکاری تازه در ماه‌های نخست ۲۰۲۵ و برگزاری چند نشست، الزاماً یک مرحله‌ی واحد را توصیف نمی‌کند و ممکن است تماس‌های اولیه، آغاز مذاکره‌ی منظم و تدوین پلتفرم در زمان‌های متفاوتی شکل گرفته باشند؛ اسناد عمومی نیز امکان تعیین قطعی مرز میان این مراحل را نمی‌دهند [22] [23]. با این حال، روشن است که اعلام رسمی ائتلاف بر فرایندی طولانی‌تر از خودِ روز ۲۲ فوریه تکیه داشت و همین تفاوت میان زمان اعلام و زمان شکل‌گیری برای فهم ظرفیت سازمانی اهمیت دارد. در چارچوب امین‌زاده، تعیین آغاز و پایان فرایند بخشی از خودِ تحلیل است [24]؛ اگر موضوع مطالعه تدوین یک متن مشترک باشد، می‌توان مدت را از آغاز مذاکرات تا اعلام توافق سنجید، اما اگر مسئله توان اقدام مشترک باشد، فرایند پس از اعلام رسمی نیز ادامه پیدا می‌کند، زیرا اجرای تصمیم‌ها، تثبیت شیوه‌ی کار و سازگارشدن ساختارهای حزبی با تعهدهای تازه، به زمانی فراتر از لحظه‌ی تأسیس نیاز دارد. از این منظر، ۲۲ فوریه را می‌توان نقطه‌ای دانست که یک مرحله‌ی مذاکراتی در آن به صورت نهادی قابل مشاهده درآمد و هم‌زمان دوره‌ای تازه از سازمان‌یابی آغاز شد.

مرز عضویت نیز در ادامه ثابت نماند؛ هفت حزب در نشست ژانویه حضور داشتند، پنج سازمان در ۲۲ فوریه اعلام موجودیت ائتلاف را امضا کردند و در چهارم مارس، پیوستن حزب کومله کوردستان ایران به آن اعلام شد، در حالی که بیانیه‌ی مربوط توضیح می‌داد این حزب پیش‌تر در تدوین مبانی همکاری مشارکت داشته است [25]. این توالی نشان می‌دهد که حضور در گفت‌وگو، مشارکت در تهیه‌ی متن و پذیرش عضویت رسمی، مراحل متفاوتی از یک مسیر سازمانی بودند و سازمان‌ها با آهنگ یکسان از یک مرحله به مرحله‌ی بعد منتقل نمی‌شدند. اگر این فرایند با عنوان کلی «اتحاد» فشرده شود، بخشی از زمانی که طی آن تعهد مشترک ساخته و بازتعریف می‌شد از تحلیل حذف خواهد شد؛ در حالی که برای سنجش آمادگی سیاسی، همین فاصله‌ها اهمیت دارند، زیرا ظرفیت حاصل از مذاکره زمانی به توان عملی تبدیل می‌شود که قواعد

عضویت، حدود تعهد و سازوکار تصمیم‌گیری نیز به اندازه‌ی کافی تثبیت شده باشند. از این جهت، ائتلاف فوریه را باید در امتداد همان روندی دید که از همکاری‌های موردی سال ۲۰۲۵ گذشته بود و اکنون وارد سطحی رسمی‌تر از سازمان‌یابی می‌شد، بی‌آنکه همه‌ی اجزای آن در یک زمان به بلوغ رسیده باشند.

بیانیه‌ی ۲۷ فوریه‌ی ائتلاف نیز جهت عمومی اعلام‌شده را روشن‌تر کرد و بر حقوق مردم کورد و ساختار دموکراتیک و غیرمتمرکز ایران تأکید داشت و اتهام تجزیه‌طلبی را رد می‌کرد [26]. اهمیت زمانی این موضع در آن است که شکل‌گیری یک پلتفرم مشترک، نقطه‌ای در مسیر سازمان‌یابی بود که امکان سخن‌گفتن جمعی را افزایش می‌داد، اما ظرفیت این چارچوب برای هدایت تصمیم‌های بعدی هنوز باید در موقعیت‌های تازه آزموده می‌شد. استحکام همکاری به این وابسته بود که اعضا هنگام مواجهه با شرایط پیش‌بینی‌نشده چه اندازه بتوانند تصمیم مشترک بگیرند، چه اختیاری به سازوکار ائتلاف واگذار کنند و اختلاف‌های تازه را چگونه مدیریت کنند؛ بنابراین ارزش توافق فوریه را باید در امتداد زمان سنجید، زیرا متن مشترک می‌توانست آغاز نوعی هماهنگی رسمی باشد، در حالی که تبدیل آن به ظرفیت پایدار، به تجربه‌ی مشترک و تداوم عمل نیاز داشت.

جنگ و تغییر سریع فضای تصمیم

در ۲۸ فوریه‌ی ۲۰۲۶، آمریکا و اسرائیل حملات خود علیه ایران را آغاز کردند [27]؛ تنها شش روز از اعلام ائتلاف گذشته بود و ساختاری که حاصل ماه‌ها مذاکره بود، ناگهان با محیطی روبه‌رو شد که در مقیاس روزها تغییر می‌کرد. نزدیکی این دو تاریخ برای تحلیل اهمیت دارد، هرچند از آن نمی‌توان رابطه‌ی علت و معلولی ساخت؛ اهمیتش در تفاوت آهنگ دو فرایند است، زیرا زمان سازمان‌یابی طی ماه‌ها پیش رفته بود و زمان جنگ ظرف چند روز مسئله‌ی تصمیم را بازتعریف می‌کرد. گزارش رویترز در هشتم آوریل، بر پایه‌ی هشت هفته کار میدانی در اقلیم کوردستان، بخشی از این تغییر را ثبت کرد: ریاز شریفی، از فرماندهان حزب آزادی کوردستان، در روز نخست از ورود نیروهایش به ایران سخن گفته بود، اما روشن‌شدن برنامه‌ی آمریکا و اسرائیل و اثر حملات را نیز ضروری می‌دانست و در روز سوم، زمان اقدام را زودهنگام توصیف کرد؛ همان گزارش تغییر پیام‌های ترامپ، حملات ایران، ملاحظات حکومت اقلیم کوردستان و نبود چشم‌انداز روشن اقدام را نیز در کنار هم قرار می‌داد و در اواخر مارس، نگرانی از ورود نظامی بدون خیزش داخلی در گفته‌های فرماندهان مطرح شده بود [28]. این توالی نشان می‌دهد که گذشت چند روز صرفاً زمان بیشتری برای تصمیم‌گیری فراهم نمی‌کرد و می‌توانست با ورود اطلاعات تازه، خودِ گزینه‌ها و هزینه‌ی آن‌ها را تغییر دهد.

در چنین محیطی، مسئله‌ی آمادگی به زمان قابل استفاده‌بودن ظرفیت گره می‌خورد؛ هماهنگی چند حزب، جابه‌جایی نیرو، ارزیابی واکنش جامعه و سنجش پیامدهای منطقه‌ای فرایندهایی بودند که با سرعت تغییر پیام‌های خارجی پیش نمی‌رفتند و حتی سازمانی با ظرفیت بالا نیز برای تبدیل آن ظرفیت به اقدام، به اطلاعات و برآوردی از شرایط نیاز داشت. از منظر امین‌زاده، داوری درباره‌ی تأخیر یا عدم اقدام زمانی معنا پیدا می‌کند که مدت بازماندن یک گزینه و سرعت تغییر شرایط پیرامون آن نیز در نظر گرفته شود؛ گزینه‌ای که در روز نخست قابل بررسی بود، ممکن بود چند روز بعد در نتیجه‌ی تغییر محیط، هزینه و معنای دیگری پیدا کند.

جغرافیا و حدود اختیار سازمان‌ها

حکومت اقلیم کوردستان در این مقطع افق و مسئولیتی متفاوت از احزاب رۆژهەلاتی داشت؛ سخنگوی آن در پنجم مارس دخالت اقلیم در مسلح‌کردن و اعزام نیروهای کورد را رد کرد [29] و نچیروان بارزانی نیز در دهم مارس تأکید کرد

اقلیم بخشی از جنگ نیست و خاک آن نباید به تهدیدی علیه ایران و همسایگان تبدیل شود [30]. این مواضع نشان می‌داد که حفظ امنیت و روابط منطقه‌ای اقلیم می‌توانست دامنه‌ی انتخاب احزابی را محدود کند که از قلمرو آن فعالیت می‌کردند، حتی اگر ارزیابی و اهداف سیاسی آن‌ها متفاوت بود.

این محدودیت پیشینه‌ای داشت؛ توافق امنیتی ۲۰۲۳ پیش‌تر استفاده از قلمرو اقلیم را وارد مناسبات تهران و بغداد کرده بود [31]. جنگ ۲۰۲۶ شرایط تازه‌ای ایجاد کرده بود و نمی‌توان موضع حکومت اقلیم را مستقیماً حاصل توافق ۲۰۲۳ دانست، اما احزاب نیز در فضایی بدون سابقه و تعهدهای پیشین تصمیم نمی‌گرفتند. از این منظر، جغرافیا بخشی از ظرفیت سیاسی بود: سازمانی ممکن است نیرو، برنامه و هماهنگی درونی داشته باشد، اما اجرای آن به قلمرویی وابسته باشد که اختیارش در دست بازیگری دیگر است.

در مارس ۲۰۲۶، مسیر سازمان‌یابی احزاب، ملاحظات حکومت اقلیم و تصمیم‌های قدرت‌های درگیر در جنگ در یک مقطع به هم رسیدند و دامنه‌ی گزینه‌های موجود را شکل دادند. انسجام ائتلاف فقط یکی از عناصر این وضعیت بود و حتی توافق کامل اعضا نمی‌توانست محدودیت جغرافیایی، فشار نظامی یا ابهام تعهدهای خارجی را از میان ببرد؛ در عین حال، احزاب همچنان درباره‌ی اولویت کار مدنی، رابطه با جامعه، درخواست از دولت‌های خارجی و حدود مشارکت در جنگ اختیار داشتند. داوری درباره‌ی اقدام یا عدم اقدام، از این رو، باید گزینه‌های واقعاً موجود، هزینه‌های آن‌ها و اطلاعات در دسترس در همان لحظه را بازسازی کند تا تصمیم گذشته با دانشی سنجیده نشود که بعدتر به دست آمده است.

وقتی بحران طولانی می‌شود

با طولانی‌شدن بحران، معنای آمادگی نیز تغییر می‌کند؛ واکنش در روزهای نخست با توان حفظ فعالیت، منابع، ارتباطات و هماهنگی در وضعیتی که هفته‌ها یا ماه‌ها ادامه دارد، یکسان نیست و تصمیم‌هایی که در شرایط اولیه‌ی ابهام قابل‌فهم بوده‌اند، ممکن است با ورود اطلاعات تازه نیازمند بازبینی شوند. افزایش مدت بحران از این جهت خودِ مسئله‌ی تصمیم را تغییر می‌دهد و سازمان را ناچار می‌کند نسبت میان ارزیابی اولیه، امکانات موجود و شرایط تازه را دوباره تنظیم کند؛ در نتیجه، سنجش آمادگی در یک بحران طولانی به توان استمرار فعالیت و اصلاح تصمیم‌ها در طول زمان نیز وابسته می‌شود.

رویترز در ۲۸ سپتامبر هنوز از تلاش میانجی‌ها برای گفت‌وگوهای جداگانه با آمریکا و ایران و پیشبرد پیشنهادی برای پایان جنگ خبر می‌داد [32]؛ هفت ماه پس از آغاز حملات، پایان‌دادن به جنگ همچنان در دستور کار دیپلماتیک قرار داشت و همین فاصله نشان می‌دهد تصمیم روزهای نخست و تصمیم چند ماه بعد، هرچند در چارچوب یک منازعه گرفته می‌شوند، به شرایط زمانی متفاوتی پاسخ می‌دهند. طولانی‌شدن بحران می‌تواند ظرفیت‌ها را فرسوده کند یا امکان بازتنظیم آن‌ها را فراهم آورد و جهت این فرایند به چگونگی استفاده از زمان بستگی دارد؛ اینکه تجربه‌ی همکاری تا چه اندازه به قواعد روشن‌تر تبدیل شود، ارتباط با شبکه‌های اجتماعی حفظ شود و برنامه‌ها با اطلاعات تازه اصلاح شوند، برای سنجش توان ائتلاف از تداوم نام یا تکرار موضع مشترک اهمیت بیشتری دارد.

در همین مدت، زمان سازمان سیاسی با زمان زندگی روزمره‌ی مردم نیز تلاقی پیدا می‌کند؛ آنچه برای یک سازمان بخشی از راهبردی بلندمدت است، برای خانواده‌ای در معرض بازداشت، تعطیلی کسب‌وکار یا خطر حمله، مسئله‌ای فوری است و فاصله‌ی میان این دو زمان می‌تواند بر رابطه‌ی سیاسی اثر بگذارد. اعتبار سازمان در چنین شرایطی به نحوه‌ی توضیح تصمیم‌ها، پاسخ‌گویی به فوریت‌ها و فاصله‌ی میان وعده و عمل نیز وابسته

می‌شـود؛ از ایـن رو، دوام بحـران آزمونـی برای توان سـازمان در حفظ ارتباط میان افق سیاسـی بلندمـدت و هزینه‌هایـی اسـت کـه جامعه در زمان حـال تحمـل می‌کند.

آمادگی به‌عنوان رابطه‌ای در زمان

پرسـشِ آغازیـنِ موردمناقشـه این بـود که آیا نیروهای سیاسـی کـورد در لحظه‌هـای بحرانی «آمـاده» بودنـد یا نه. بررسـی فاصلـه‌ی جنبش ژینـا تا جنـگ ۲۰۲۶ نشـان می‌دهد که پاسـخ به این پرسـش بـدون درنظرگرفتن زمـان، بخش مهمی از مسـئله را پنهان می‌کند، زیـرا آمادگی را نمی‌توان صرفاً به وجود سـازمان، نیروی سیاسـی، ائـتلاف یا مجموعه‌ای از منابع فروکاسـت؛ آمادگی زمانـی معنـا پیـدا می‌کند کـه ایـن ظرفیت‌ها بتوانند در یـک موقعیت تاریخـی معین به کنش تبدیل شـوند. از ایـن منظر، باید دیـد ظرفیت‌ها در چه مسـیری سـاخته شـده‌اند، چه مدت برای شـکل‌گیری آن‌هـا صـرف شـده اسـت، در چه لحظـه‌ای امکان اسـتفاده از آن‌ها پدیـد آمده و ایـن امکان چه مدت دوام داشـته اسـت. ممکن اسـت سـازمانی از منابع و تجربه‌ی قابل توجهی برخوردار باشـد، ولی شـرایط اسـتفاده از آن‌ها هنوز فراهم نشـده باشـد یا پیش از آماده‌شـدن سـازوکارهای لازم تغییـر کنـد؛ به همیـن دلیل، سـنجش آمادگی بـدون بازسـازی نسـبت میان ظرفیت و زمـانِ قابل استفاده‌شـدن آن، تصویری ایسـتا از وضعیتـی می‌دهد که در عمل پیوسـته در حـال تغییر بوده اسـت.

مفاهیم امیـن‌زاده این رابطـه را دقیق‌تر می‌کنند. مـدت (duration) نشـان می‌دهـد سـاختن همـکاری، تثبیت قواعد مشـترک و شـکل‌گیری اعتماد سیاسـی معمولاً بـه ماه‌ها و گاه سـال‌ها زمان نیـاز دارد، در حالی که یک مـوج اعتراضی، حملـه‌ی نظامـی یا تغییر سیاسـت یـک بازیگر خارجـی می‌توانـد در چنـد روز فضـای تصمیم را دگرگـون کنـد؛ آهنـگ (pace) نیـز توضیـح می‌دهـد که زمـان جامعه، زمان سـازمان و زمان محیـط منطقه‌ای الزاماً با سـرعتی یکسـان پیش نمی‌رونـد و همین تفـاوت در سـرعت می‌تواند ظرفیـت موجـود را در یک مقطع قابل اسـتفاده و در مقطعـی دیگـر کم‌اثـر کنـد. در ژانویه‌ی ۲۰۲۶، بسـیج اجتماعـی و هماهنگـی چندحزبی برای مدتـی به یکدیگـر نزدیک شـدند و امکان اقـدام مشـترک افزایـش یافت، چنـد هفته بعد نیز ائتلاف رسـمی شـکل گرفت، ولی آغاز جنگ، محدودیت‌هـای جغرافیایـی و ابهـام دربـاره‌ی وضعیـت داخـل ایـران آرایـش گزینه‌هـا را با سـرعتی دیگر تغییر داد. بنابراین، افزایش ظرفیت سـازمانی لزوماً به معنای افزایـش هم‌زمان امکان کنـش نبود و ارزش یـک ظرفیت سیاسـی به این وابسـته می‌شـد که در چه لحظـه‌ای و برای چه مدتی بتـوان آن را بـه کار گرفت.

مفهـوم مسـیر (trajectory) نیز نشـان می‌دهد که ایـن لحظه‌ها جدا از گذشـته شـکل نگرفتند و هـر مقطـع بخشـی از پیامدهـای دوره‌های پیشـین را بـا خـود حمـل می‌کـرد. تجربـه‌ی همـکاری در دوره‌ی ژینا، تعلیـق و بازآرایی روابط میـان احـزاب، اقدام‌های مشـترک سـال ۲۰۲۵ و گفت‌وگوهـای منتهـی بـه ائـتلاف، به‌تدریج ظرفیت‌هایـی بـرای هماهنگی ایجـاد کردند؛ در همان مسـیر، فشـارهای امنیتی و ترتیبات سـال ۲۰۲۳ نیـز بـر جغرافیای اسـتقرار، دسترسـی به مرز و حدود امکان عملی اثر گذاشـتند. گذشته از این طریـق هم‌زمان در دو سـطح در تصمیم‌های بعدی حضور داشـت: بخشـی از آن بـه صورت تجربه، ارتباط و سـازوکار همـکاری باقی می‌ماند و بخشـی دیگر به شـکل محدودیت‌هـای نهادی و هزینه‌هایـی کـه دامنـه‌ی انتخـاب را کاهش می‌دادند. مسـیر سیاسـت کـوردی در این دوره، حرکت خطـی از «ناآمادگی» بـه «آمادگی» نبود؛ ترکیـب ظرفیت‌هـا، محدودیت‌هـا و فرصت‌های قابـل اسـتفاده در هر مقطـع تغییـر می‌کرد و همین تغییر اسـت کـه تفاوت میـان پاییز ۲۰۲۲، ژانویـه‌ی ۲۰۲۶ و هفته‌هـای نخسـت جنـگ را توضیـح می‌دهد.

در چنیـن چارچوبـی، هم‌زمانـی سیاسـی نامی اسـت برای لحظه‌هایی کـه زمان جامعـه، زمان سـازمان و امـکان عملی کنـش به انـدازه‌ای به

یکدیگر نزدیک می‌شوند که ظرفیت‌های موجود بتوانند در یک بازه‌ی مشترک به کار گرفته شوند. این نزدیکی معمولاً موقت است و دوام آن به مسیرهای دیگری وابسته است که سازمان‌ها کنترل کاملشان را در اختیار ندارند؛ از همین رو، پاسخ این یادداشت به پرسش آمادگی را می‌توان در قالب آمادگی نامتوازن و وابسته به زمان بیان کرد. در یک مقطع، ظرفیت سازمانی ممکن است وجود داشته باشد و فرصت عملی کوتاه شده باشد؛ در مقطعی دیگر، فرصت پدید می‌آید در حالی که سازوکارهای لازم هنوز به اندازه‌ی کافی تثبیت نشده‌اند، و گاهی نیز این دو برای مدتی محدود به یکدیگر نزدیک می‌شوند. مسئله‌ی اصلی سیاست کوردی از جنبش ژینا تا جنگ ۲۰۲۶ را می‌توان در همین رابطه دید: ساختن ظرفیت زمان می‌برد، مسیرهای گذشته دامنه‌ی انتخاب را شکل می‌دهند و زمان استفاده از ظرفیت ممکن است بسیار کوتاه‌تر از زمانی باشد که برای ساختن آن صرف شده است.

برای آینده، اهمیت این تجربه در آن است که مسئله‌ی آمادگی را می‌توان با چند پرسش مشخص‌تر سنجید: آیا پیش از بحران، قواعد تصمیم‌گیری مشترک روشن شده‌اند؟ آیا حدود وابستگی به اقلیم، مرز و حمایت خارجی از قبل در محاسبات سیاسی وارد شده‌اند؟ و آیا کانال‌های ارتباط با جامعه در فاصله‌ی میان موج‌های اعتراضی حفظ شده‌اند؟ بحران ۲۰۲۶ نشان داده است که بسیاری از این پرسش‌ها زمانی اهمیت پیدا می‌کنند که فرصت تصمیم‌گیری بسیار کوتاه شده است؛ در آن لحظه، بخشی از پاسخ‌ها دیگر قابل ساختن نیستند و فقط آنچه پیش‌تر تثبیت شده، امکان استفاده پیدا می‌کند.

منابع

Aminzade, Ronald. “His- [24] [10] [8] [2] [1] torical Sociology and Time.” Sociological Methods & Research 20(4), 1992: 456–480. DOI: 10.1177/0049124192020004003.

[3] [5] مرکز همکاری احزاب کوردستان ایران. «اطلاعیه‌ی مرکز همکاری احزاب کوردستان ایران در رابطه با تهدیدات نظامی رژیم جهت حمله به اقلیم کوردستان عراق». ۱۲ اکتبر ۲۰۲۲.

[4] [6] مرکز همکاری احزاب کوردستان ایران. «بیانیه‌ی مرکز همکاری احزاب کوردستان ایران». ۱۴ نوامبر ۲۰۲۲.

Lead Inspector General for Opera- [31] [7] tion Inherent Resolve. Operation Inherent Resolve: Quarterly Report to the United States Congress, July 1–September 30, 2023. Washington, DC, 2023, p. 53.

[9] ناوەندی بەڕێوەبەریی گشتیی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران. «پەیامی ناوەندی بەڕێوەبەریی گشتیی حیزب بە بۆنەی دووهەمین ساڵوەگەڕی بزووتنەوەی ژینا». کوردستان میدیا، ۲۰۲۴.

[11] «ڕاگەیاندنی هاوبەشی حیزب و لایەنە سیاسییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ مانگرتنی گشتی لە ڕۆژی چوارشەممە ۳ی ڕێبەندانی ۱۴۰۳دا، ماڵپەڕی فەرمی حیزبی کۆمەڵە، ۱۹ی ژانویەی ۲۰۲۵».

[12] هەنگاو. «اعتصاب گسترده در کُردستان در اعتراض به احکام اعدام وریشه مرادی و پخشان عزیزی». ۲۲ ژانویه‌ی ۲۰۲۵

[13] کۆمەڵە. «بانگەوازی کۆمەڵە بۆ پێکهێنانی ‹کومیتەی بەڕێوەبەریی هاوبەشی› حیزبەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان». ۱۵ی ژوئنی ۲۰۲۵.

[14] پەژاک. «پەژاک: گەلانی ئێران لەنێوان شەڕ و دیکتاتۆری دا ناچار بەهەڵبژاردنی یەکیان نین». ۱۵ی ژوئنی ۲۰۲۵

Hafezi, Parisa, and Ahmed Rasheed. [15] “Iran Turns to Internal Crackdown in Wake of 12-Day War.” Reuters, 25 June 2025.

Hijri, Mustafa. “Exclusive: PDKI [22] [16] Leader Mustafa Hijri Discusses Kurdish Politics and Iran’s Future in the Middle East.” Interview by Kamal Chomani. Amargi, 3 December 2025.

Kurdistan Human Rights Network. [17] “Eleven Kurdish Citizens Killed as Protests Spread; Dozens Injured, Hundreds Arrested.” 8 January 2026.

[18] ناوەندی دیالۆگ بۆ هاوکاریی حیزبەکانی کوردستانی ئێران. «ڕاگەیەندراوی خەبەریی کۆبوونەوەی ناوەندی دیالۆگ بۆ هاوکاریی حیزبەکانی کوردستانی ئێران». ٥ی ژانویەی ٢٠٢٦.

[19] هەنگاو. «ڕاپۆرتی هەنگاو لەسەر مانگرتنی سەرتاسەری لە کوردستان؛ بەشداریی بەرفراوان و گشتگیر لە ٣٩ شاردا». ٨ی ژانویەی ٢٠٢٦.

Democratic Party of Iranian Kurdistan. [20] “East Kurdistan Dialogue Center Delegation Holds High-Level Talks with German Federal Foreign Office.” 28 January 2026.

[21] [23] هاوپەیمانیی هێزە سیاسییەکانی کوردستانی ئێران. «هاوپەیمانیی هێزە سیاسییەکانی کوردستانی ئێران». ٢٢ی فێبریواری ٢٠٢٦

[25] کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران. «ڕاگەیەندراوی دەفتەری سیاسی کۆمەڵە سەبارەت بە بەشداری لە هاوپەیمانی کوردستان». ٤ی مارسی ٢٠٢٦.

[26] هاوپەیمانیی هێزە سیاسییەکانی کوردستانی ئێران. «ئامانجی هاوپەیمانیی هێزە سیاسییەکانی کوردستانی ئێران، بەدەستهێنانی مافەکانی کورد لە چوارچێوەی جوغرافیای ئێرانی نامەرکەزی و دێموکراتیکدایە». ٢٧ی فێبریواری ٢٠٢٦.

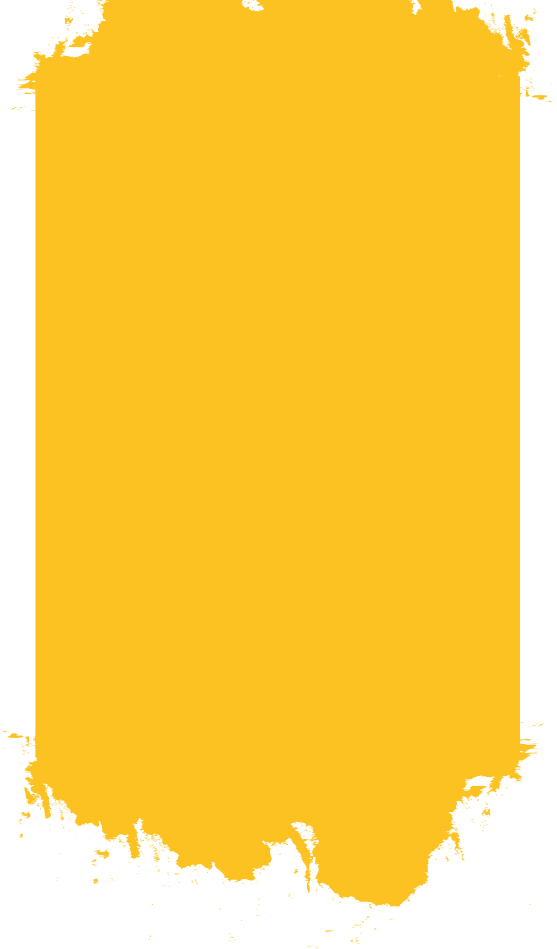
Reuters. “Iranian Leader Khamenei [27] Killed in Air Strikes as U.S., Israel Launch Attacks.” 28 February 2026.

Davison, John, and Ryan McNeill. [28] “Trump’s Mixed Messages and Iran’s Bombs Kept the Kurds out of the War.” Reuters, 8 April 2026.

Kurdistan Regional Government. [29] “Statement by the Spokesperson of the Kurdistan Regional Government.” 5 March 2026.

[30] سەرۆکایەتی هەرێمی کوردستان. «سەرۆک نێچیرڤان بارزانی سەرپەرشتیی کۆبوونەوەیەکی باڵای سەربازی و ئەمنی دەکات». ١٠ی مارسی ٢٠٢٦.

Reuters. “US, Iran Separately Talk with [32] Mediators in Latest Bid to End War.” 28 September 2026.

“ تۆێژینەوە ”

از تشتت و پراکندگی تا فدراسیون (ائتلاف فدرال): معماری سیاسی برای ایرانی آزاد

ثریا فلاح

پژوهشگر روابط بین‌الملل با گرایش حقوق

چکیده

اپوزیسیون ایران به‌رغم چند دهه سازماندهی، در ایجاد یک ساختار سیاسی که توان به‌چالش‌کشیدن جدی و باورپذیر جمهوری اسلامی را داشته باشد ناکام مانده است. این مقاله استدلال می‌کند که مسئله‌ی اصلی، فقدان اتحاد نیست، بلکه ساختار معماری معیوبِ خودِ این اتحاد است. مدل مسلط، یعنی «جبهه‌ی متحد»، مستلزم همگرایی ایدئولوژیک زودهنگام است، پویایی‌های مبتنی بر «برنده صاحب همه‌چیز است» را ایجاد می‌کند و یک نقطه‌ی آسیب‌پذیر واحد را در برابر رژیمی قرار می‌دهد که در ایجاد انشقاق میان معترضان مهارت بالایی دارد. این مقاله به جای مدل مذکور، یک مدل ائتلاف فدرال را پیشنهاد می‌کند که بر حقوق بین‌الملل بشر استوار است. این مدل از کارنامه‌ی هماهنگی احزاب سیاسی کورد ایران به‌عنوان یک نمونه‌ی عینی داخلی (اثبات مفهوم) و از گذارهای دموکراتیک در اسپانیا، آفریقای جنوبی و سودان به‌عنوان نقاط مرجع تطبیقی بهره می‌گیرد. مقاله به این نتیجه می‌رسد که یک ائتلاف فدرال متکی بر میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، حق تعیین سرنوشت و سازوکارهای شفاف حاکمیت انتقالی، معتبرترین و پایدارترین مسیر را به سوی ایرانی آزاد ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: ایران، گذار دموکراتیک، ائتلاف فدرال، سیاست اپوزیسیون، احزاب سیاسی کورد، حق تعیین سرنوشت، حقوق بین‌الملل بشر، تکثرگرایی سیاسی، عدالت انتقالی، اقلیت سازی

بازاندیشی در ساختار اپوزیسیون در بافتارهای اقتدارگرا

این تحلیل نه از منظر خوش‌بینانه ، بلکه با ارزیابی واقع‌بینانه از شرایط ساختاری آغاز می‌شود که در تداوم ناکامی های اپوزیسیون نقش داشته اند.

جمهوری اسلامی اکنون بیش از چهار دهه است که بر ایران حکومت می‌کند. در این مدت اپوزیسیون ایران تمام اَشکال ممکنِ سیاستِ جبهه‌ی متحد را آزموده است؛ ائتلاف‌ها اعلام شده‌اند، منشورها به امضا رسیده‌اند و بیانیه‌های مشترک صادر گشته‌اند؛ با این حال، رژیم همچنان دوام آورده است. این امر ناشی از شکست افراد نیست؛ بلکه همان‌طور که برومبرگ (۲۰۰۲)[۱] در تحلیل بنیادین خود از اقتدارگرایی‌های لیبرالیزه‌شده استدلال می‌کند، این یک شکست سیستماتیک است و زمانی رخ می‌دهد که نیروهای اپوزیسیون، ساختارهای سیاسی‌ای را برمی‌گزینند که دولت اقتدارگرا از نظر ساختاری برای مدیریت و مهار آن‌ها مجهزتر از خودِ آن‌هاست. لویتسکی و وی (۲۰۲۲)[۲] در تحلیل تطبیقی به‌روزرسانی‌شده‌ی خود از اقتدارگرایی رقابتی، بر این نکته صحه می‌گذارند: رژیم‌هایی از این دست، کمتر از طریق سرکوب عریان و بیشتر از طریق توانایی خود در بهره‌برداری از ضعف‌های سازمانی مخالفان و تبدیل تشتت به شکلی پایدار از تاب‌آوری اقتدارگرایانه دوام می‌آورند.

مشکل، عدم کفایتِ اتحاد نیست؛ بلکه ساختارِ اشتباهِ اتحاد است. تا زمانی که اپوزیسیون همان ساختار قبلی را صرفاً با نام‌های جدید بازسازی کند، همان نتایج گذشته را حاصل خواهد کرد. آنچه مورد نیاز است، چارچوبی است که در حقوق بین‌الملل، مطالعات تطبیقی گذارهای دموکراتیک و تجربه‌ی سیاسی عینی خودِ احزاب سیاسی ایران ریشه داشته باشد. اودانل و اشمیتر (۱۹۸٦)[۳] در مطالعه‌ی کلاسیک خود پیرامون گذار از حاکمیت اقتدارگرا، خاطرنشان کردند که گذارهای مبتنی بر مذاکره زمانی موفق می‌شوند که اپوزیسیون به جای ارائه‌ی یک برنامه‌ی ایدئولوژیک واحد، تعهدات فرآیندی معتبری ایجاد کند که بازیگران متنوع بتوانند حول محور آن سازماندهی شوند. این بینش هنوز به‌طور شایسته توسط اپوزیسیون ایران به کار گرفته نشده است.

چرا مدل جبهه‌ی متحد در ایران شکست خورده است؟

چارچوب نظری: جبهه‌های متحد و تکثر اتنیکی در ایران

مدل جبهه‌ی متحد بر این فرض استوار است که نیروهای سیاسی متنوع می‌توانند و باید پیش از گذار سیاسی، حول یک برنامه‌ی سیاسی مشترک، ساختار رهبری متمرکز و یک هویت عمومی واحد همگرا شوند. در تئوری، چنین ترتیبی یک طرف گفت‌وگوی شفاف را به جامعه‌ی بین‌المللی معرفی می‌کند و انسجام سازمانی را به نمایش می‌گذارد. با این حال در عمل، پژوهش‌های حوزه‌ی گذار نشان می‌دهند که وحدت سیاسیِ تحمیل‌شده‌ی زودهنگام، اغلب آسیب‌های مکرری از جمله رقابت نخبگان، سرکوب ایدئولوژیک، طرد نمایندگی و فلج سازمانی را به دنبال دارد (Linz & Stepan, ۱۹۹۶[٤]; Huntington, ۱۹۹۱[٥]).

در بافتار ایران، این تنش‌ها به دلیل عدم تقارن‌های دیرینه میان مرکز و پیرامون، یعنی میان مرکز سیاسیِ فارس‌زبان و جوامع اتنیکی که به حاشیه رانده شده و در اقلیت قرار گرفته‌اند (شامل کوردها، بلوچ‌ها، اعراب احوازی، ترکمن‌ها و آذربایجانی‌ها)، تشدید می‌شود.

در این متن، به‌جای اصطلاح «اقلیت» (minority) از اصطلاح «اقلیت‌سازی‌شده» (minoritized) استفاده شده است تا بر این نکته تأکید شود که جایگاه اقلیت، امری ذاتی یا طبیعی نیست، بلکه محصول فرایندهای اجتماعی، سیاسی و نهادی است. پژوهش‌های حوزه آموزش عالی و مطالعات انتقادی استدلال می‌کنند که «هیچ‌کس با جایگاه اقلیت متولد نمی‌شود، بلکه از طریق ساختارهای نظام‌مندِ سلطه و تبعیض به موقعیت اقلیت رانده می‌شود . این چارچوب نظری، نقش گروه‌های مسلط و ساختارهای نهادی را در تولید موقعیت‌های فرودست برجسته می‌سازد، به‌جای آنکه وضعیت اقلیت را صرفاً یک ویژگی جمعیت‌شناختیِ ثابت تلقی کند.

این برداشت با الگوی «شکل‌گیری مرزهای اتنیکی» آندریاس وایمر (۲۰۰۸) نیز هم‌خوانی دارد. وایمر جایگاه اقلیت را نه یک واقعیت طبیعی، بلکه پیامد فرایندهای سیاسی و طبقه‌بندی اجتماعی می‌داند. او «اقلیت‌سازی» (minority making) را یکی از راهبردهای اصلی در فرایند مرزبندی اتنیکی معرفی می‌کند (ص. ۹۸۷) و نشان می‌دهد که دولت‌ها در طول تاریخ، از طریق رویه‌های اداری، طبقه‌بندی جمعیت و پروژه‌های ملت‌سازی، گروه‌های انسانی را در قالب «اقلیت» تعریف و سازمان‌دهی کرده‌اند. از این منظر، جایگاه اقلیت نتیجه فرایندهای تاریخیِ طبقه‌بندی، حکمرانی و اعمال قدرت است، نه ویژگی ذاتی یک گروه.

بر این اساس، در این متن از اصطلاح «اقلیت‌سازی‌شده» استفاده می‌شود تا این پویایی‌های ساختاری و سیاسی را، همسو با ادبیات معاصر مطالعات انتقادی، بازتاب دهد.

در چارچوب این الگو، فرهنگ و زبان گروه مسلط به‌عنوان «دیگ ذوب ملی» معرفی می‌شود؛ فضایی که انتظار می‌رود تمامی شهروندان در آن جذب و همسان شوند.

در بستر ایران، توحیدی (۲۰۰۹) [۷] استدلال می‌کند که وضعیت گروه‌های اتنیکی و مذهبی تحت تأثیر تعامل میان اقتدارگرایی دولتی، توسعه‌ی نامتوازن و اشکال گوناگون طرد هویت‌محور شکل گرفته است؛ فرایندی که به بازتولید مزیت‌زدایی‌های ساختاری در مناطق پیرامونی انجامیده است. این تحلیل با چارچوب وایمر همخوانی دارد، زیرا نشان می‌دهد که نابرابری‌های اتنیکی صرفاً پیامد تفاوت‌های فرهنگی نیستند، بلکه در بستر نهادها، سیاست‌ها و الگوهای توزیع قدرت شکل می‌گیرند و تداوم می‌یابند.

علاوه بر این، رویکردهای اینترسکشنال نشان می‌دهند که تجربه‌ی حاشیه‌رانش اجتماعی غالباً حاصل تلاقی چندین محور نابرابری، از جمله ، ملیت، وابستگی های اتنیکی، قومیت ، جنسیت و محرومیت‌های نهادی است. از این منظر، افراد و جوامع ممکن است به‌طور هم‌زمان در معرض اَشکال متعددی از طرد

و نابرابری قرار گیرند، به‌ویژه در حوزه‌هایی چون آموزش، اشتغال و دسترسی به خدمات عمومی. در همین راستا، وایمر (۲۰۰۸)[۸] استدلال می‌کند که مرزها و نابرابری‌های اتنیکی از طریق تعامل میان نهادهای سیاسی، ساختارهای اجتماعی و رویه‌های نهادی بازتولید می‌شوند و بدین ترتیب به بخشی پایدار از نظم اجتماعی تبدیل می‌گردند.

در بستر سیاسی و اجتماعی ایران، این سازوکار را می‌توان در سیاست‌های زبانی، آموزشی و اداری جمهوری اسلامی مشاهده کرد. اگرچه اصل پانزدهم قانون اساسی استفاده و آموزش زبان‌های محلی و اتنیکی را در کنار زبان فارسی مجاز می‌شمارد، زبان فارسی همچنان جایگاه مسلط خود را در نظام آموزشی، دستگاه قضایی و ساختار اداری کشور حفظ کرده است. در نتیجه، زبان‌های کوردی، عربی، بلوچی و ترکی آذربایجانی با محدودیت‌های قابل‌توجهی در دسترسی به حوزه‌های رسمی حیات عمومی مواجه بوده‌اند.

وایمر(۲۰۰۸) استدلال می‌کند که اعضای گروه‌های اکثریت در حوزه‌هایی چون اشتغال، ازدواج و مسکن اغلب علیه اقلیت‌ها تبعیض روا می‌دارند و این تبعیض را مشروع تلقی می‌کنند، زیرا خود را «مردم» واقعی کشور می‌پندارند و در «تئاتر اجتماعی» ملت از جایگاهی ممتاز برخوردارند. در ایران، این فرایندِ «بسته‌شدن اجتماعی» نه‌تنها از طریق نهادهای رسمی سیاسی، بلکه از رهگذر شبکه‌های غیررسمی حامی‌پروری نیز بازتولید می‌شود. علمداری (۲۰۰۵) [٦] استدلال می‌کند که ساختار سیاسی جمهوری اسلامی نوعی نظام ترکیبی از اقتدارگرایی و توزیع قدرت مبتنی بر حامی‌پروری (کلاینتلیسم) را تثبیت کرده است؛ نظامی که در آن اقتدار از طریق شبکه‌های عمودی حمایت و وابستگی حفظ می‌شود. این شبکه‌ها بر ستون‌های عمودی از گروه‌های رقیب و خودمختار استوار هستند و با محدودکردن مشارکت معنادار دموکراتیک و تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای، به تداوم الگوهای نابرابر دسترسی به منابع عمومی، نفوذ سیاسی و فرصت‌های اجتماعی در میان گروه‌های اتنیکی و مناطق مختلف کشور یاری می‌رسانند و در نتیجه مرزهای اجتماعی موجود را بازتولید و تقویت می‌کنند.علاوه بر این، وایمر تأکید می‌کند که وابستگی به مسیر در جوامعی که با سطوح بالای نابرابری اتنیکی مواجه‌اند، به فرایندی خودتقویت‌کننده تبدیل می‌شود؛ بدین معنا که هرچه میزان بسته‌شدن اجتماعی افزایش یابد، تمایزات فرهنگی عمیق‌تر می‌شوند و هرچه این تمایزات عمیق‌تر شوند، بسته‌شدن اجتماعی نیز تشدید می‌گردد. حاصل این وضعیت، چرخه‌ای از بازتولید متقابل است که گسستن آن بدون مداخله فعال نهادی دشوار خواهد بود.

در واکنش به چنین فشارهای همگون‌سازانه‌ای، وایمر راهبرد «انقباض مرزی» را شناسایی می‌کند؛ راهبردی که در آن گروه‌های اقلیت، به جای جذب‌شدن در فرهنگ مسلط، بر حفظ و برجسته‌سازی هویت متمایز خود تأکید می‌کنند و آن را به منبعی برای مقاومت جمعی تبدیل می‌سازند. این پویایی را می‌توان در فعالیت‌ها و مطالبات بسیاری از جنبش‌ها و احزاب سیاسی کورد، بلوچ و عرب در ایران مشاهده کرد؛ جنبش‌هایی که در برابر فشارهای همگون‌سازانه‌ی دولت، در پی حفظ تمایزات زبانی، فرهنگی و سیاسی خود بوده‌اند. وایمر (۲۰۰۸) همچنین مفهوم «وارونگی هنجاری» را به‌عنوان راهبردی مکمل مطرح می‌کند؛ بدین معنا که گروه‌های اتنیکی می‌توانند همان اصل نمایندگی اتنیکی ـ ملی را که دولت مسلط برای مشروعیت‌بخشی به نظم سیاسی موجود به کار می‌گیرد، علیه انحصار آن بازتعریف کنند. به بیان وایمر، «اصل نمایندگی اتنیکی ـ ملی را می‌توان با به‌کارگیری آن در مورد خودِ اقلیت‌ها، وارونه کرد. از این طریق، اقلیت‌ها می‌توانند از طریق راهبرد وارونگی هنجاری، به‌عنوان "ملت‌هایی" بازتعریف شوند ... و با تکیه بر منطق نمایندگی اتنیکی ـ ملی، خواهان یک دولت مستقل برای گروه خود

یا دست‌کم نمایندگی عادلانه در چارچوب یک دولت موجود شوند» (Wimmer, ۲۰۰۸). بنابراین، وارونگی هنجاری نشان می‌دهد که گروه‌های اتنیکیِ به‌حاشیه‌رانده‌شده می‌توانند از همان زبان سیاسی و اصول مشروعیت‌بخش دولت مسلط برای طرح مطالبات خود درباره به‌رسمیت‌شناخته‌شدن، نمایندگی و اشکال مختلف خودحکمرانی استفاده کنند. این تفسیر با برداشت‌های رایج در ادبیات حقوق بین‌الملل درباره‌ی حق تعیین سرنوشت درونی همخوانی دارد؛ حقی که در ماده‌ی ۱ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نیز میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مورد تأکید قرار گرفته و حق همه‌ی ملت‌ها را برای تعیین وضعیت سیاسی خویش و پیگیری توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود به رسمیت می‌شناسد.

پیامد این فرودست‌سازی ساختاری تنها به رابطه‌ی میان دولت مرکزی و گروه‌های اتنیکی و ملیت‌های غیرفارس محدود نمی‌شود، بلکه می‌تواند به درون سازمان‌ها و ائتلاف‌های اپوزیسیون نیز تسری یابد. بر اساس چارچوب نظری وایمر[۸] می‌توان استدلال کرد که الگوهای «بسته‌شدن اجتماعی» که در سطح جامعه نهادینه شده‌اند، از طریق فرایندهای اجتماعی‌شدن سیاسی و توزیع نابرابر منابع مادی و نمادین، در روابط درون‌ائتلافی نیز بازتولید می‌شوند. در چنین شرایطی، احزابی که نماینده‌ی جوامع تاریخاً به‌حاشیه‌رانده‌شده هستند، ممکن است حتی در میان نیروهای اپوزیسیون نیز با نوعی «نگاه از بالا» مواجه شوند؛ به گونه‌ای که مطالبات و دیدگاه‌های آنان نه به‌عنوان مؤلفه‌هایی برابر در طراحی نظم سیاسی آینده، بلکه به‌عنوان «مسائل اقلیت» یا «خواسته‌های خاص» طبقه‌بندی شود.

این پویایی با آنچه پرژورسکی[۹] از آن به‌عنوان پیامد «قواعد نهادی نامناسب» یاد می‌کند ارتباط دارد. هنگامی که ساختارهای ائتلافی تضمین‌کننده‌ی مشارکت برابر و مؤثر همه‌ی بازیگران نباشند، گروه‌های حاشیه‌رانده‌شده ممکن است انگیزه‌ی کافی برای مشارکت پایدار در آن ائتلاف را از دست بدهند یا از آن فاصله بگیرند. از این منظر، مدل ائتلاف فدرال پیشنهادی در این مقاله، از طریق پیش‌بینی سازوکارهایی همچون مشارکت برابر در تصمیم‌گیری، حق وتو در مسائل بنیادین و نظام رهبری دوره‌ای، می‌کوشد احتمال بازتولید این روابط نابرابر را کاهش داده و زمینه‌ی شکل‌گیری اعتماد متقابل و همکاری پایدار میان اعضای ائتلاف را تقویت کند.

این یافته‌ها اثبات می‌کنند که جمعیت‌های اقلیت، طردشدگی را نه‌تنها از طریق ساختارهای سیاسی رسمی، بلکه از طریق رویه‌های اداری و نهادیِ روزمره‌ای تجربه می‌کنند که نابرابری را بازتولید کرده و تحرک اجتماعی را محدود می‌سازد.

بنابراین تلاش برای ساخت یک هویت اپوزیسیونِ واحد، خطر بازتولید منطق ناسیونالیستی اکثریت‌محور را در پی دارد؛ منطقی که مطالبات جوامع غیرفارس را به نام «وحدت ملی» منوط به آینده کرده یا در مرتبه‌ی دوم قرار می‌دهد. از این منظر چارچوب‌های اپوزیسیونی که تکثر اتنیکی را صراحتاً ادغام نمی‌کنند، ممکن است به‌طور ناخواسته همان سلسله‌مراتب مرکز-پیرامون را بازتولید کنند که در پژوهش‌های اقتصاد سیاسی ساختاری و مطالعات میدانی متقاطع مستند شده است. در نتیجه اتحاد زودهنگام حول یک هویت ملی همگون‌شده، به جای تولید مشروعیت دموکراتیک، ممکن است بی‌اعتمادی را در میان بخش‌های تاریخیِ حاشیه‌رانده‌شده عمیق‌تر کند و پایه‌های یک گذار پسااقتدارگرای فراگیر و کثرت‌گرا را تضعیف سازد.

اولین آسیب این مدل آن است که مستلزم همگرایی ایدئولوژیکی‌ای است که در واقعیت وجود ندارد و نباید به زور تحمیل شود. اپوزیسیون ایران بازتاب‌دهنده‌ی دیدگاه‌های واقعاً متفاوتی برای حاکمیت پس از جمهوری اسلامی است. این تفاوت‌ها نشانه‌ی ناکارآمدی نیستند؛ بلکه طیف طبیعی نظرات سیاسی در هر جامعه‌ی کثرت‌گرایی

به‌شمار می‌روند. همان‌طور که دال (۱۹۷۱)[۹] در نظریه‌ی پولی‌آرشی (چندآگاهی) خود نشان داد، کثرت‌گرایی رقابتی مسئله‌ای نیست که قبل از شروع دموکراسی حل شود، بلکه خودِ شرطی است که حاکمیت دموکراتیک را امکان‌پذیر می‌سازد. اجبار به همگرایی زودهنگام، این تفاوت‌ها را سرکوب می‌کند تا زمانی که فشارِ حاکمیت باعث انفجار آن‌ها شود. دومین آسیب این است که جبهه‌های متحد، ساختارهای انگیزشیِ «برنده صاحب همه‌چیز است» ایجاد می‌کنند. هر حزبی که ملحق می‌شود، به‌درستی نگران است که اتحاد در نهایت به معنای تبعیت و هضم‌شدن باشد. همان‌طور که پرژورسکی (۱۹۹۱) [۱۰] در تحلیل نظریه‌ی بازی‌های خود از گذارهای دموکراتیک نشان داده است، بازیگران در شرایط انتقالی نه از روی غیرعقلانی‌بودن، بلکه در پاسخی عقلانی به قواعد نهادیِ بدطراحی‌شده، از ائتلاف‌ها جدا می‌شوند. حزبی که بزرگترین پایگاه یا تهاجمی‌ترین رهبری را دارد متمایل به سلطه است و دیگران پیش از آنکه این سلطه دائمی شود، ائتلاف را ترک می‌کنند.

سوم اینکه، یک ساختار متحد واحد، یک هدف واحد برای ضربه‌زدن است. دستگاه اطلاعاتی جمهوری اسلامی چهار دهه تجربه در نفوذ، بی‌اعتبارکردن و متلاشی‌کردن شبکه‌های اپوزیسیون دارد. آریولا، دوارو و منگ (۲۰۲۱)[۱۱] در مطالعه‌ی تطبیقی خود روی استراتژی‌های اقتدارگرایانه برای مدیریت ائتلاف‌های اپوزیسیون، مستند کردند که چگونه رژیم‌های حاکم به‌طور سیستماتیک از نقاط ضعف ساختاری در سازمان‌های اپوزیسیون بهره‌برداری می‌کنند، یعنی با جذب (همرنگ‌سازی)، تفرقه‌افکنی و بی‌اعتبارکردن گزینشی اعضای ائتلاف، تهدیدهای جمعی را پیش از تثبیت خنثی می‌کنند. یک جبهه‌ی متحد تنها به یک گرهِ آسیب‌دیده نیاز دارد تا کل مجموعه از هم بپاشد.

بر اساس حقوق بین‌الملل، حق سازماندهی سیاسی تفکیک‌ناپذیر از حق تکثرگرایی سیاسی است. ماده‌ی ۲۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی(ICCPR, ۱۹۶۶) [۱۲] از آزادی انجمن‌ها، از جمله حق تشکیل سازمان‌های سیاسی حمایت می‌کند. ماده‌ی ۲۵ حق شرکت در امور عمومی را برای همه‌ی شهروندان تضمین می‌نماید. هیچ‌یک از این مقررات، یک اپوزیسیون واحد مشروع را متصور نمی‌شود. ماده‌ی ۲۰ اعلامیه جهانی حقوق بشر (UDHR, ۱۹۴۸)[۱۳] تاکید می‌کند که هیچ‌کس را نباید مجبور به شرکت در یک انجمن کرد. کمیته‌ی حقوق بشر در نظریه‌ی عمومی شماره‌ی ۲۵ خود (۱۹۹۶)[۱۴] تصریح کرد که حق مندرج در ماده‌ی ۲۵ مستلزم وجود فرآیندهای سیاسی واقعی و رقابتی است. ساختار ائتلاف باید از همان ابتدا منعکس‌کننده‌ی این بنیان حقوقی و هنجاری باشد.

ائتلاف فدرال: یک تعریف دقیق

یک ائتلاف فدرال در معنای دقیق و آن‌گونه که در این مقاله به کار می‌رود، به معنای ادغام و انحلال احزاب در یکدیگر نیست؛ این اصطلاح صرفاً به ساختار داخلی ائتلاف اپوزیسیون اشاره دارد، نه به شکل آینده‌ی نظام سیاسی ایران. این چارچوبی ساختاریافته است که در آن هر حزب سیاسی، هویت، استقلال سازمانی، حاکمیت داخلی و دیدگاه سیاسی متمایز خود را حفظ می‌کند و در عین حال توافق می‌نماید که در یک چارچوب انتقالی مشترک، روی مجموعه‌ی محدود و صراحتاً تعریف‌شده‌ای از مسائل فعالیت کند. اینکه ایران در آینده چه شکل نظامی، متمرکز، فدرال یا دیگر اَشکال برمی‌گزیند، پرسشی است که منحصراً از طریق یک فرآیند قانون اساسیِ آزاد توسط مردم ایران تعیین می‌شود. این تمایز بسیار حائز اهمیت است. همان‌طور که استپان (۲۰۰۱)[۱۵] در مطالعه‌ی تطبیقی خود پیرامون فدرالیسم و دموکراسی مشاهده کرد، ترتیبات فدرال دقیقاً به این دلیل موفق می‌شوند که نیازی به یکنواختی ایدئولوژیک ندارند، بلکه نیازمند توافق رویه ای بر سر روند اجرایی هستند.

این ساختار دارای چهار عنصر اساسی است:

۱. منشور انتقالی حداقل

نه یک قانون اساسی است و نه یک پلتفرم سیاسی کامل، بلکه توافقی است که به‌طور علنی امضا شده و به‌طور بیرونی نظارت می‌شود و بر فرآیند گذار تمرکز دارد. این منشور همه‌ی امضاکنندگان را به برگزاری انتخابات آزاد و منصفانه مطابق با ماده‌ی ICCPR ۲۵، آزادی مطبوعات و سازمان‌های سیاسی تحت مواد ۱۹ و ۲۲ ICCPR، آزادی فوری زندانیان سیاسی همسو با ماده‌ی ICCPR ۹ در منع بازداشت‌های خودسرانه، سازوکارهای پاسخگویی برای جرایم مرتکب‌شده توسط جمهوری اسلامی و حمایت از حقوق تمام اقلیت‌های اتنیکی، مذهبی و زبانی تحت ماده‌ی ICCPR ۲۷ و اعلامیه‌ی سازمان ملل متحد درباره‌ی حقوق اقلیت‌ها (۱۹۹۲)[۱۶] متعهد می‌سازد.

این منشور همچنین باید صراحتاً به ممنوعیت مطلق شکنجه به‌عنوان یک قاعده‌ی آمره در حقوق بین‌الملل عرفی ارجاع دهد. گرچه ایران کنوانسیون منع شکنجه (CAT, ۱۹۸٤) [۱۷] را امضا کرده اما تا کنون تصویب نکرده است. ممنوعیت شکنجه از طریق جایگاه آن به‌عنوان قاعده‌ی آمره و از طریق ماده‌ی ICCPR ۷ که ایران آن را تصویب کرده و هرگونه رفتار یا مجازات غیرانسانی‌ای را ممنوع می‌کند، به‌طور کامل بر جمهوری اسلامی الزام‌آور است. بنابراین منشور انتقالی باید به این ممنوعیت عرفی و به تعهدات ایران ذیل ماده‌ی ICCPR ۷ به‌عنوان حداقلی غیرقابل‌مذاکره‌ی دوره‌ی انتقالی ارجاع دهد. باسیونی (۲۰۰۲)[۱۸] استدلال کرده است که استوارکردن منشورهای انتقالی بر تعهدات حقوقیِ موجود به جای ترجیحات حزبی، پایدارترین بنیان را برای به‌رسمیت‌شناختن بین‌المللی فراهم می‌کند.

۲ شورای انتقالی مشترک

همراه با رهبری دوره‌ای، قواعد تصمیم‌گیری شفاف و حفاظت‌های صریح از حق وتو در خصوص مسائل اصلی منشور، این ساختار تضمین می‌کند که هیچ حزبی مسلط نباشد و هیچ حزبی نیز به حاشیه رانده یا وادار به سکوت نشود. مشروعیت شورا نه از وزن و اندازه‌ی هر حزب عضو شورا، بلکه از سلامت فرآیندی حاکمیت آن نشأت می‌گیرد. این امر بازتاب‌دهنده‌ی اصول طراحی نهادی است که لیپهارت (۱۹۷۷)[۱۹] در نظریه‌ی دموکراسی انجمنی خود به‌عنوان امری ضروری برای مدیریت شکاف‌های عمیق اجتماعی بدون حذف آن‌ها شناسایی کرد.

۳. پروتکل ارتباطاتی مشترک

احزاب متعهد می‌شوند که مواضع ائتلاف را به‌طور علنی تضعیف نکنند و در بیانیه‌های مربوط به منشور انتقالی هماهنگ باشند. این کار، آسیب‌پذیرترین رخنه‌ای را که رژیم در حال حاضر از آن بهره‌برداری می‌کند مسدود می‌سازد: پیام‌رسانی‌های عمومی متناقض که به رسانه‌های دولتی اجازه می‌دهد اپوزیسیون را به‌عنوان جریانی به‌طور ناامیدکننده متشتت به تصویر بکشند. العلی و یووال-دیویس (۲۰۰۱)[۲۰] دقیقاً این پویایی را در مطالعه‌ی خود روی جنبش‌های سیاسی دیاسپورا مستند کرده و خاطرنشان ساختند که عدم انسجام در پیام‌رسانی، یکی از ابزارهای اصلی دولت‌های اقتدارگرا برای مشروعیت‌زدایی از اپوزیسیون در تبعید است.

۴. بازبینی و بازنده‌کشی ساختاریافته در هر شش ماه

این امر ترس از تبعیت و استیلای دائمی را از بین می‌برد. احزاب با این آگاهی ملحق می‌شوند که این ترتیب پویا، انطباق‌پذیر و به مثابه یک تله نیست. این کار همچنین لحظات پاسخگویی منظمی را ایجاد می‌کند که مانع از تبدیل نارضایتی‌های انباشته‌شده به گسست و انشقاق می‌شود. دایموند (۱۹۹۹)[۲۱] این نوع ساختار تعهدیِ تکرارشونده و قابل‌بازبینی را به‌عنوان ویژگی متمایز ائتلاف‌هایی شناسایی کرد که از دوره‌ی گذار جان سالم به در می‌برند، به جای آنکه در آستانه‌ی آن متلاشی شوند.

احزاب سیاسی کورد: اثبات مفهوم

تجربه‌ی سیاسی احزاب کورد در ایران، نزدیک‌ترین اثبات مفهومِ موجود برای مدل فدرال است. حزب دموکرات کوردستان ایران، حزب کومله و حزب آزادی کوردستان بازتاب‌دهنده‌ی سنت‌های ایدئولوژیک واقعاً متفاوتی هستند: به ترتیب سوسیال دموکرات، چپ و ناسیونالیست. درست است که این احزاب در طول دهه‌ها دوره‌هایی از تنش و حتی رویارویی را نیز پشت سر گذاشته‌اند؛ اما با تاکید بر این نکته‌ی اساسی، آن‌ها دوره‌های پایداری از هماهنگی را بدون حل‌کردن هویت‌های متمایز خود نیز مدیریت کرده‌اند؛ آن هم در شرایط خشونت شدید دولتی و در پهنای شبکه‌های دیاسپورا و داخل ایران. نمونه‌های مشخصی از این هماهنگی عبارتند از: هماهنگی در برابر عملیات‌های نظامی سپاه پاسداران در مناطق کوردستانی، صدور بیانیه‌های مشترک در پاسخ به سرکوب‌های دوره‌ای و همکاری در فعالیت‌های دیپلماتیک دیاسپورا. ولی (۲۰۱۱) [۲۲] در مطالعه‌ی خود درخصوص ناسیونالیسم کوردی در ایران، نشان داد که این ظرفیت برای هماهنگی بین‌حزبی، مشخصاً به این دلیل ظاهر شد که احزاب کورد به جای همگرایی ایدئولوژیک، روی فرآیند نهادی سرمایه‌گذاری کردند. بنابراین، الگوی کوردی نه به‌عنوان مدلی بی‌نقص، بلکه به‌عنوان اثبات امکان‌پذیری اصولی ارزش دارد: هماهنگی بدون ادغام در بدترین شرایط.

نوعی تمایل در سیاست گذار وجود دارد که احزاب سیاسی را به‌عنوان بقایای مشکل‌ساز و جنبش‌های اجتماعی را به‌عنوان صدای اصیل‌تر مردم تلقی کند. این یک خطای تحلیلی جدی است؛ جنبش‌ها بسیج می‌کنند و احزاب حکومت.

چنووت (۲۰۲۱)[۲۳] در تحلیل به‌روزرسانی‌شده‌ی خود از مقاومت مدنی و پیامدهای سیاسی آن، دقیقاً این تمایز را قائل می‌شود: در حالی که جنبش‌های توده‌ای در بی‌ثبات‌کردن رژیم‌های اقتدارگرا موثرند، پتانسیل تحول‌آفرین آن‌ها تنها زمانی محقق می‌شود که بازیگران سیاسی سازمان‌یافته برای تبدیل این بسیج به تغییرات نهادی پایدار مستقر شده باشند. بدون احزاب سیاسی سازمان‌یافته که قادر به تجمیع منافع متنوع، پیش‌نویس قوانین، مدیریت ائتلاف‌های پارلمانی و پاسخگویی انتخاباتی باشند، گذارها دموکراسی تولید نمی‌کنند، بلکه خلاء قدرت ایجاد می‌کنند.

مصر پس از سال ۲۰۱۱ نمونه‌ای عبرت‌آموز است. همان‌طور که براون (۲۰۱۳)[۲٤] مستند کرده، آن قیام فاقد زیرساخت حزبی سازمان‌یافته بود که همین امر باعث شد ارتش و اخوان‌المسلمین به‌عنوان تنها نیروهای دارای ظرفیت سازمانی برای پرکردن این خلاء باقی بمانند. نتیجه، جایگزینی سیستمی اقتدارگرا با سیستم اقتدارگرای دیگری بود. احزاب سیاسی موانعی بر سر راه گذار دموکراتیک نیستند؛ بلکه آن‌ها ظرف‌های نهادی لازم برای آن هستند. مینورینگ و اسکالی (۱۹۹۵)[۲۵] در مطالعه‌ی تطبیقی خود روی سیستم‌های حزبی در دموکراسی‌های نوپا، نشان دادند که سیستم‌های حزبی نهادینه‌شده از قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های تحکیم دموکراتیک موفق هستند.

پاسخ به اعتراضات و انتقادات

- اعتراض اول: ائتلاف‌های قبلی شکست خورده‌اند. آنچه در عمل تلاش شده، جبهه‌های متحدی بوده‌اند که در قالب ائتلاف ساختار یافته بودند. مدل فدرال، با قواعد فرآیندی صریح و استقلال تضمین‌شده‌ی حزبی، از نظر معماری کاملاً متمایز است. همان‌طور که بانس و وولچیک (۲۰۱۱)[۲٦] در مطالعه‌ی تطبیقی خود درخصوص انقلاب‌های انتخاباتی در کشورهای پساکمونیستی و پساشوروی نشان دادند، شکست مدل‌های قبلی اپوزیسیون دلیلی علیه ائتلاف‌سازی نیست؛ بلکه مشخصه‌ای است برای آنچه ساختاری بهتر باید آن را اصلاح کند. اونگ (۲۰۲۲)[۲۷] در تحلیل خود از پویایی‌های ائتلاف اپوزیسیون در رژیم‌های ترکیبی، این نتیجه‌گیری را تقویت می‌کند: ائتلاف‌هایی

که حول فرآیند مشترک شکل می‌گیرند تا برنامه‌ی مشترک، دوام و مقاومت به مراتب بیشتری در برابر انشقاق‌های مهندسی‌شده توسط رژیم نشان می‌دهند.

• اعتراض دوم: چگونگی برخورد با مسئله‌ی مجاهدین خلق یا مسئله‌ی پادشاهی‌خواهی. مدل فدرال، حاکمیت انتقالی را از سوالات قانون اساسیِ دوران پساگذار جدا می‌کند. اینکه ایران چه سیستم حکومتی‌ای را برمی‌گزیند، پادشاهی چه نقشی ایفا می‌کند یا وضعیت سازمان‌های سیاسی مختلف چه خواهد بود، سوالاتی است که ایرانیان داخل کشور باید از طریق یک فرآیند قانون اساسیِ آزاد درباره‌ی آن تصمیم بگیرند. وظیفه‌ی ائتلاف تضمین آن فرآیند است، نه تعیین پیشاپیشِ نتیجه‌ی آن. این امر با اصل تثبیت‌شده در قطعنامه‌ی ۱۳۷/۴۶ مجمع عمومی سازمان ملل متحد (۱۹۹۱)[۲۸] همخوانی دارد که شکل حکومت را امری می‌داند که مردم هر کشور باید آزادانه از طریق انتخابات دوره‌ای و واقعی تعیین کنند.

• اعتراض سوم: ایرانیان داخل کشور به اپوزیسیون دیاسپورا اعتماد ندارند. این اعتراض درست است و مدل فدرال آن را جدی می‌گیرد. قراشی (۲۰۰۳)[۲۹] در مطالعه‌ی خود بر روی هویت سیاسی دیاسپورای ایرانی دریافت که کسری اعتبار سازمان‌های در تبعید عمدتاً ناشی از گسست ادراکی آن‌ها از واقعیت‌های داخلی و تمایل آن‌ها به ارائه‌ی ترجیحات جناحی به‌عنوان برنامه‌های ملی است. خسروخاور (۲۰۲۴)[۳۰] و مهدوی (۲۰۲۵)[۳۱] در تحلیل پیامدهای سیاسی خیزش «زن، زندگی، آزادی»، این یافته را واکاوی می‌کنند: جنبش سال ۱۴۰۱ شکاف نسلی و ساختاری میان بازیگران سیاسی دیاسپورا و بدنه‌ی اعتراضی داخل کشور را آشکار ساخت. مشروعیت فرآیندی استوار بر هنجارهای حقوق بین‌الملل بشر، بهترین موقعیت را برای پرکردن این شکاف دارد. ائتلافی که بر ماده‌ی ۱ مشترک ICCPR و ICESCR[۳۲] تکیه دارد، اعتبار خود را از تعهدات حقوقی بین‌المللی می‌گیرد و نه از جایگاه شخصی یا فرآکسیونی.

• اعتراض چهارم: بازیگران بین‌المللی خواستار یک طرف گفت‌وگوی واحد و معتبر هستند. سند کپنهاگ سازمان امنیت و همکاری اروپا (OSCE, ۱۹۹۰)[۳۳] و قطعنامه‌ی مجمع عمومی سازمان ملل متحد ۱۳۷/۴۶ (۱۹۹۱) هر دو تثبیت می‌کنند که تکثرگرایی، انتخابات رقابتی و حاکمیت قانون شاخص‌های مشروعیت سیاسی هستند که جامعه‌ی بین‌الملل به رسمیت می‌شناسد، نه وحدت ساختاری یکپارچه. خودِ اتحادیه‌ی اروپا موفق‌ترین نمونه‌ی جهان در همکاری سیاسی فدرال است: وحدت از طریق فرآیند، نه از طریق یکنواختی. همان‌طور که وایتهد (۲۰۰۲)[۳٤] استدلال کرده است، مشروعیت‌بخشی بین‌المللی پیرو تعهد اثبات‌شده به هنجارهای دموکراتیک است و نه سادگیِ سازمانی.

• اعتراض پنجم: احزاب کوردی و اقلیت‌ها دارای برنامه‌های تجزیه‌طلبانه هستند که تمامیت ارضی را تهدید می‌کند. این ادراک تاریخی همواره برای حذف احزاب سیاسی اقلیت از چارچوب‌های ائتلافی استفاده شده و هر ائتلافی را که شکل‌داده ضعیف کرده است. حق تعیین سرنوشت، تثبیت‌شده در ماده‌ی ۱ منشور سازمان ملل متحد (۱۹٤۵)[۳۵]، ماده‌ی ۱ مشترک ICCPR وICESCR و بازتاییدشده در قطعنامه‌ی ۲۶۲۵ مجمع عمومی سازمان ملل متحد (۱۹۷۰)[۳٦]، هر دو جنبه‌ی حق تعیین سرنوشت بیرونی و حق تعیین سرنوشت درونی — یعنی حق مردم برای مشارکت معنادار در حاکمیت — را در بر می‌گیرد. کاسسه (۱۹۹۵) در تحلیل حقوقی نهایی خود تایید کرد که حق تعیین سرنوشت درونی، متضمن حقی برای جدایی (تجزیه) برای گروه‌های اقلیت در درون دولت‌های دموکراتیک کارآمد نیست. احزاب کورد، بلوچ، عرب و آذربایجانی که به دنبال خودمختاری و حفاظت از حقوق خود هستند، مطالباتی کاملاً همسو با

هنجارهای حقوقی بین‌المللی مطرح می‌کنند. ماده‌ی ICCPR ۲۷ دولت‌ها را مکلف می‌سازد تا تضمین کنند جوامع اقلیت از حق استفاده از زبان خود، ممارست در مذهب خود و بهره‌مندی از فرهنگ خود محروم نشوند. احزاب اقلیت با امضای یک منشور انتقالی حداقل، مسئله‌ی شکل آینده‌ی نظام را پیش‌داوری نمی‌کنند؛ آن‌ها توافق دارند که پاسخ این پرسش به یک فرآیند قانون اساسیِ آزاد تعلق دارد.

بررسی موارد تطبیقی

سه دوره‌ی گذار درس‌های مستقیمی ارائه می‌دهند:

۱. اسپانیا (۱۹۷۷)

پس از نزدیک به چهار دهه اقتدارگرایی فرانکوئیستی ، نیروهای سیاسی که به‌شدت با یکدیگر مخالف بودند، پیش از توافق روی هر چیز دیگری، بر «پیمان‌های مونکلوا» توافق کردند. این‌ها توافقاتی فرآیندی بر سر قواعد گذار بودند، نه توافقاتی برنامه‌ای درباره‌ی آینده‌ی اسپانیا. گونتر، سانی و شابات (۱۹۸٦)[۳۷] در مطالعه‌ی معتبر خود نشان دادند که گذار اسپانیا دقیقاً به این دلیل موفق شد که توافقِ مبتنی بر فرآیند بر چانه‌زنی‌های سیاسیِ ماهوی مقدم شد و آن را ممکن ساخت، نه برعکس. این روش صراحتاً برای برآوردن استانداردهای ماده‌ی ICCPR ۲۵ برای انتخابات دوره‌ای واقعی و مشارکت سیاسی معنادار طراحی شده بود.

۲. آفریقای جنوبی (۱۹۹۴-۱۹۹۰)

گذارِ مبتنی بر مذاکره نه به این دلیل که کنگره‌ی ملی آفریقا همه‌ی مخالفان را در خود هضم کرد، بلکه به این دلیل موفق شد که کنوانسیون دموکراسی در آفریقای جنوبی (CODESA, ۱۹۹۱–۱۹۹۲) [۳۸] چارچوبی از تعهدات فرآیندی ایجاد کرد که نیروهای متنوع توانستند ضمن حفظ هویت متمایز خود، حول آن سازماندهی شوند. همان‌طور که ویلسون (۲۰۰۱)[۳۹] مستند کرده، کمیسیون حقیقت و مصالحه (TRC) که متعاقباً تأسیس شد، بر پایه‌ی ماده‌ی ۲(۳ICCPR) استوار بود که مستلزم جبران خسارت موثر برای نقض حقوق است و نیز بر اصولی که بعدها در قطعنامه‌ی ۱۴۷/۶۰ مجمع عمومی سازمان ملل (۲۰۰۵)[٤٠] تدوین شد. این کمیسیون نه یک عدالتِ فاتحانه، بلکه فرآیندی مشترک و حقوقی برای مدیریت یک گذشته‌ی لاینحل بود.

۳. سودان (۲۰۱۹)

این مورد مستقیم‌ترین سابقه‌ی اخیر را ارائه می‌دهد. نیروهای آزادی و تغییر ،(FFC) ، احزاب سیاسی، انجمن‌های صنفی، سازمان‌های جامعه‌ی مدنی و جنبش‌های مسلحانه را حول یک بیانیه‌ی مشترک برای گذار گرد هم آوردند. شکنندگی آن که به کودتای نظامی سال ۲۰۲۱ ختم شد، دلیلی علیه این مدل نیست. همان‌طور که د وال (۲۰۱۹)[٤١] استدلال کرد، این ائتلاف فاقد دو ویژگی ساختاری حیاتی بود: نخست، سازوکارهای کافی برای مقاومت در برابر ریزش به‌ویژه از سوی مؤلفه‌های نظامی که هیچگاه به چارچوب مدنی متعهد نشدند؛ و دوم، تضمین‌های بین‌المللیِ الزام‌آور که می‌توانست از طریق فصل ششم منشور سازمان ملل و ماده‌ی ۴(p) قانون تشکیل اتحادیه‌ی آفریقا (۲۰۰۰)[٤٢] که تغییرات غیرقانون اساسی دولت‌ها را محکوم می‌کند، فراهم شود. تجربه‌ی سودان این درس مشخص را برای ایران دارد: سازوکارهای پاسخگویی و تضامین بین‌المللی باید از همان ابتدا در اسناد بنیادین ائتلاف گنجانده شوند، نه اینکه به‌عنوان اهداف دیپلماتیک ثانویه باقی بمانند.

کاربرد: ترجمه‌ی تئوری به ساختار سیاسی

چارچوب‌های نظری تجمیع‌شده در این مقاله در سطح انتزاع باقی نمی‌مانند و هر یک از آن‌ها حامل دلالت‌های نهادی عینی برای چگونگی طراحی، هدایت و ارزیابی یک ائتلاف فدرال ایرانی هستند. اعمال ترکیبی آن‌ها ساختاری منسجم ایجاد می‌کند که شکست‌های ساختاری مدل‌های قبلی اپوزیسیون را برطرف کرده و همزمان شاخص‌های حقوقی و هنجاری مورد نیاز برای به رسمیت شناختن بین‌المللی را برآورده می‌سازد.

تشخیص برومبرگ (۲۰۰۲) از اقتدارگرایی لیبرالیزه‌شده به‌عنوان سیستمی که از تشتت اپوزیسیون بهره‌برداری می‌کند، اولین تجویز کاربردی را به دست می‌دهد: ائتلاف باید به‌طور ساختاری جمهوری اسلامی را از تشتتی که به آن وابسته است محروم کند؛ نه از طریق وحدت ایدئولوژیک اجباری، بلکه از طریق یک چارچوب فرآیندی الزام‌آور. منشور انتقالی حداقل این وظیفه را با متعهدکردن امضاکنندگان به یک فرآیند مشترک به جای برنامه‌ی مشترک انجام می‌دهد و در نتیجه مطمئن‌ترین استراتژی رژیم، یعنی جذب گزینشی، بی‌اعتبارکردن یا ایجاد تفرقه بین بازیگران اپوزیسیون را بدون نیاز به اینکه هیچ حزبی هویت سیاسی متمایز خود را تسلیم کند، ناکام می‌گذارد.

یافته‌های تطبیقی آریولا، دوارو و منگ (۲۰۲۱) درباره‌ی جذب نخبگان توسط ساختارهای اقتدارگرا، این ضرورتِ طراحی را تقویت می‌کند: آسیب‌پذیری ساختاری در برابر ریزش و گسست، یک خطر احتمالی نیست بلکه ویژگی پیش‌بینی‌پذیر ائتلاف‌هایی است که به ضعیفی نهادینه شده‌اند. سازوکار بازبینی شش‌ماهه منشور، این آسیب‌پذیری را مستقیماً از طریق تبدیل ترس از تبعیت دائمی به یک تعهد محدود و قابل مذاکره مجدد برطرف می‌کند و انگیزه‌ی عقلانی برای جدایی پیش‌دستانه را کاهش می‌دهد.

تحلیل نظریه‌ی بازی‌های پرژورسکی (۱۹۹۱) از ریزش انتقالی، مستقیماً به طراحی نهادی شورای انتقالی مشترک ترجمه می‌شود. اگر بازیگران نه از روی غیرعقلانی‌بودن، بلکه در پاسخ‌های عقلانی به محیط‌های انگیزشی بدساختاریافته دست به جدایی می‌زنند، پس ساختار شورا باید به‌طور سیستماتیک ریزش را در هر نقطه از تصمیم‌گیری، کم‌جاذبه‌تر از ادامه‌ی مشارکت سازد. رهبری دوره‌ای، انتظار سلطه‌ی تک‌حزبی را از بین می‌برد. حفاظت‌های صریح از حق وتو در مسائل سطح منشور، خطر ابطال اکثریت‌محورِ تعهدات اصلی را رفع می‌کند.

قواعد تصمیم‌گیری شفاف، عدم تقارن اطلاعاتی را که سرویس‌های اطلاعاتی اقتدارگرا برای تولید بی‌اعتمادی میان اعضای ائتلاف بهره‌برداری می‌کنند، کاهش می‌دهد.

نظریه‌ی پولی‌آرشی دال (۱۹۷۱) به‌طور مستقیم بر مسئله‌ی تکثرگرایی ایدئولوژیک در درون ائتلاف اعمال می‌شود. اگر کثرت‌گرایی رقابتی نه یک نقص قابل‌اصلاح قبل از امکان‌پذیری حاکمیت دموکراتیک، بلکه خودِ شرط ممکن‌کننده آن است، پس حضور احزاب سوسیال دموکرات، ناسیونالیست، چپ و فدرالیست در درون یک چارچوب ائتلافی واحد از نظر تحلیلی امری عادی است. چارچوب انجمنی لیپهارت (۱۹۷۷) مشخصات نهادی مکملی را ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد که جوامع عمیقاً متشتت، ترتیبات دموکراتیک پایداری را نه از طریق سرکوب تفاوت‌ها، بلکه از طریق نهادهایی طراحی‌شده برای مدیریت آن تولید می‌کنند، یعنی نمایندگی تضمین‌شده، تناسب در تصمیم‌گیری و حفاظت‌های وتوی متقابل در تعهدات بنیادین. تمایز تحلیلی چنووث (۲۰۲۱) میان «مقاومت مدنی» و «نهادینه‌سازی سیاسی» دقیقاً به شکافی می‌پردازد که تحلیل حاضر آن را مهم‌ترین خلأ در ظرفیت اپوزیسیون ایران شناسایی کرده است. جنبش‌های توده‌ای ابزارهایی مؤثر برای تضعیف و بی‌ثبات‌سازی رژیم‌های اقتدارگرا هستند، اما از نظر ساختاری برای انجام وظایفی چون تدوین قوانین، مدیریت ائتلاف‌های سیاسی و تضمین پاسخگویی انتخاباتی ــ که برای تثبیت دموکراسی ضروری‌اند ــ طراحی نشده‌اند. خیزش «ژن، ژیان، ئازادی» (زن، زندگی، آزادی) در سال ۱۴۰۱ (۲۰۲۲) ظرفیت بسیج‌کنندگی و اقتدار هنجاری اعتراضات داخلی در ایران را به‌خوبی نشان داد. با این حال، آنچه این جنبش نتوانست فراهم کند، زیرساخت سیاسی سازمان‌یافته‌ای بود که بتواند این بسیج اجتماعی را به دستاوردهای نهادی پایدار تبدیل کند؛ محدودیتی که نه ناشی از ماهیت این جنبش، بلکه برخاسته از

محدودیت‌های ذاتی جنبش‌های اجتماعی به‌عنوان مقوله‌ای سیاسی است. یافته‌ی فراملی مین‌ورینگ و اسکالی (۱۹۹۵) مبنی بر اینکه نظام‌های حزبی نهادینه‌شده از مهم‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های تثبیت دموکراسی هستند، دقیقاً نشان می‌دهد که برای موفقیت گذارهای سیاسی، مقاومت مدنی باید با چه سازوکارهایی تکمیل شود. در این چارچوب، یک ائتلاف فدرال متشکل از احزاب سیاسیِ تثبیت‌شده، نه رقیب جنبش اعتراضی در کسب مشروعیت و اقتدار اخلاقی، بلکه فراهم‌کننده‌ی معماری نهادی‌ای است که جنبش به‌تنهایی قادر به ایجاد آن نیست.

سه مورد تطبیقی بررسی‌شده در بخش پیشین، در چارچوب کاربردی حاضر نه به‌عنوان الگوهایی برای نسخه‌برداری کامل، بلکه به‌عنوان مصادیق مشخصِ طراحی نهادی عمل می‌کنند. پیمان‌های مونکلوا در اسپانیا نشان می‌دهد که توافق‌های رویه‌ای میان نخبگان می‌تواند حتی میان بازیگران دارای سابقه‌ای طولانی از تقابل و خصومت نیز موفق باشد، مشروط بر آنکه این توافق‌ها دارای حدود و ثغور روشن، قابلیت نظارت بیرونی و دامنه‌ای دقیقاً تعریف‌شده باشند؛ به‌گونه‌ای که هیچ‌یک از طرف‌ها ناگزیر به پذیرش پیشاپیش نتایج رقابت دموکراتیک آینده نشوند (Gunther, Sani, & Shabad, ۱۹۸٦) . برای ائتلاف سیاسی ایران، این تجربه بدان معناست که «منشور حداقل گذار» نیز باید حدود صلاحیت خود را به‌صراحت مشخص کند. شکل نهایی نظام سیاسی، سازماندهی سرزمینی دولت و جایگاه حقوقی سازمان‌ها و نیروهای سیاسی، از جمله موضوعاتی هستند که منشور باید تصمیم‌گیری درباره‌ی آن‌ها را صراحتاً به یک فرایند آزاد و دموکراتیک قانون اساسی واگذار کند و از تعیین ضمنی یا پیشینی آن‌ها بپرهیزد.

کمیسیون حقیقت و آشتی آفریقای جنوبی نیز نشان می‌دهد که سازوکارهای پاسخگویی در دوران گذار می‌توانند بدون آنکه به پیش‌شرطی برای تشکیل ائتلاف سیاسی تبدیل شوند، نهادینه شوند؛ مشروط بر آنکه مبنای آن‌ها استانداردهای حقوقیِ قابل راستی‌آزمایی باشد، نه چانه‌زنی‌های جناحی. در این مورد، مبنای حقوقی مزبور تعهد دولت‌ها به فراهم کردن «جبران مؤثر» مطابق ماده‌ی ۲ بند ۳ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (ICCPR) بود (Wilson, ۲۰۰۱) .

در مقابل، تجربه‌ی «نیروهای آزادی و تغییر» در سودان نشان می‌دهد که فقدان سازوکارهای مؤثر برای جلوگیری از انشقاق و خروج بازیگران از ائتلاف، همراه با نبود تضمین‌های اجرایی بین‌المللی، صرفاً یک ضعف مقطعی یا عارضی نیست، بلکه یک آسیب‌پذیری ساختاری و تعیین‌کننده محسوب می‌شود. برای ایران، این تجربه حاکی از آن است که تعامل و پشتیبانی بین‌المللی، از جمله ارجاع به فصل ششم منشور ملل متحد و تعهدات کنهاگ سازمان امنیت و همکاری اروپا (OSCE) در زمینه‌ی حکمرانی دموکراتیک، باید از همان ابتدا در اسناد بنیادین ائتلاف گنجانده شود و نه آنکه به‌عنوان هدفی دیپلماتیک و ثانویه به مراحل بعدی موکول گردد.

چارچوب حقوق بین‌الملل بشر که در سراسر این مقاله مورد استفاده قرار گرفته است، صرفاً به‌عنوان یک لفاظی مشروعیت‌بخش عمل نمی‌کند. مواد ۱۹، ۲۲ و ۲۵ ICCPR تثبیت می‌کنند که تکثرگرایی سیاسی، آزادی انجمن‌ها و انتخابات دوره‌ایِ واقعی، حداقلِ محتوای حقوقی هر گذاری هستند که می‌تواند ادعای به‌رسمیت‌شناختن بین‌المللی داشته باشد. تحلیل معتبر کاسسه (۱۹۹۵) از حق تعیین سرنوشت درونی تصریح می‌کند که مطالبات احزاب کورد، بلوچ، عرب و آذربایجانی برای حاکمیت خودمختار و حفاظت از حقوق، ادعاهای تجزیه‌طلبانه‌ای نیستند که نیازمند مدیریت باشند، بلکه استحقاق‌های به رسمیت شناخته‌شده‌ی حقوقی هستند که نیازمند تطبیق در چارچوب ائتلاف می‌باشند.

استوار ساختن «منشور حداقل گذار» بر این تعهدات معاهده‌ای، به جای مصالحه‌ها و توافق‌های جناحی،

نوعی سند متفاوت و کیفی‌تر از سند سیاسی پدید می‌آورد؛ سندی که مشروعیت و اعتبار خود را نه از توازن قدرت میان امضاکنندگان، بلکه از حقوق بین‌المللِ موجود کسب می‌کند. چنین رویکردی همچنین امکان طرح این اتهام را که یکی از احزاب عضو در پی کسب امتیاز یا جایگاه ویژه است، از میان می‌برد؛ زیرا همه‌ی امضاکنندگان را در برابر یک معیار واحد، عینی و قابل راستی‌آزمایی از سوی نهادهای مستقل قرار می‌دهد. این امر پایدارترین و مستحکم‌ترین بنیان نهادی برای یک ائتلاف فدرال به شمار می‌آید.

انتخاب پیش روی ما

جمهوری اسلامی نه به دلیل قدرتمندبودن خود، بلکه به این دلیل دوام آورده است که مخالفانش بارها از طریق تشتت خود، تداوم آن را ممکن ساخته‌اند. همان‌طور که کشاورزیان (۲۰۰۷)[۴۳] در تحلیل خود از شبکه‌های سیاسی ایران مستند کرده، رژیم به‌طور مستمر از تشتت اپوزیسیون به‌عنوان یک منبع استراتژیک بهره‌برداری کرده است؛ امری که وقتی تفرقه‌ها همان نتیجه را حاصل می‌کنند، نیازی به سرکوب مستقیم ندارد. لویتسکی و وی (۲۰۲۲) تایید می‌کنند که این یک خصیصه منحصربه‌فرد ایرانی نیست، بلکه یک ویژگی ساختاری در رژیم‌های اقتدارگرای رقابتی در سطح جهان است و ضعف سازمانی بازیگران اپوزیسیون، بیش از قدرت رژیم، دوام اقتدارگرایی را توضیح می‌دهد.

مدل ائتلاف فدرال که در اینجا تشریح شد، از هیچ‌کس نمی‌خواهد که از چشم‌انداز خود برای ایران دست بکشد. این مدل از هیچ‌کس نمی‌خواهد به افرادی اعتماد کند که دلایل تاریخی و مشروعی برای بی‌اعتمادی به آن‌ها دارد. این مدل خواستار توافق بر سر فرآیند است. شفافیت در حاکمیت و دیسیپلینی برای تمیزدادن آنچه باید اکنون تصمیم‌گیری شود، یعنی شرایط گذار، از آنچه باید به‌طور آزادانه توسط خودِ مردم ایران تعیین گردد.

تعامل جامعه‌ی بین‌المللی با نیروهای اپوزیسیون ایران نه بر اساس اینکه کدام ائتلاف متحدتر به نظر می‌رسد، بلکه بر اساس این تعیین خواهد شد که کدام‌یک تعهد پایدارتر، مشروع‌تر و حقوقی‌تری را به یک گذار دموکراتیک واقعی نشان می‌دهد. یک ائتلاف فدرالِ بناشده بر منشور انتقالی حداقل که در ICCPR، ICESCR، ممنوعیت عرفی شکنجه و اعلامیه‌ی سازمان ملل متحد درباره‌ی حقوق اقلیت‌ها لنگر انداخته است و تنوع سیاسی کامل ایران از جمله احزاب کوردی و جوامع اقلیت را در بر می‌گیرد و توسط رویه‌های شفاف و پاسخگو هدایت می‌شود، حامل ادعایی معتبر برای حمایت بین‌المللی است که تاکنون هیچ جبهه‌ی متحدی قادر به حفظ آن نبوده است.

احزاب کورد نشان دادند که دیسیپلین سازمانی و هماهنگی بین‌حزبی، حتی اگر ناقص و دشوار باشد، در بدترین شرایط نیز ممکن است. موارد تطبیقی نشان می‌دهند که توافقات مبتنی بر فرآیند، بیشتر از توافقات مبتنی بر برنامه عمر دارند. حقوق بین‌الملل نشان می‌دهد که تکثرگرایی یک نقطه‌ی ضعف برای مدیریت‌شدن نیست، بلکه بنیاد حاکمیت مشروع است. چالش اصلی پیش روی اپوزیسیون ایران بنابراین این نیست که همه‌ی بازیگران را حول یک هویت واحد متحد کند، این هدف نه ممکن است و نه مطلوب. چالش این است که ترتیبات نهادی‌ای بنا کند که قادر به میانجی‌گری در منازعات، مهار سلطه و حفظ مشارکت سیاسیِ کثرت‌گرا در طول فرآیند گذار باشند. ائتلاف فدرال مبتنی بر حقوق بین‌الملل، نه علی‌رغم تنوعش، بلکه دقیقاً از طریق آن، بهترین موقعیت را برای انجام این وظیفه دارد.

پانویس‌ها

[۱] Brumberg, D. (۲۰۰۲). The trap of liberalized autocracy. Journal of Democracy, ۱۳(٤), ٥٦–٦٨. Brumberg focuses on how competitive autocracies utilize fragmented

.opposition institutions to sustain power
.(٢٠٢٢) .Levitsky, S., & Way, L. A [٢]
Revolution and dictatorship: The violent origins of durable authoritarianism. Princeton University Press. Updated conceptual framework on revolutionary .autocracy durability
.O'Donnell, G., & Schmitter, P. C [٣]
Transitions from authoritarian .(١٩٨٦)
rule: Tentative conclusions about uncertain democracies. Johns Hopkins University Press. Institutional transitions succeed through procedural pacts, not ideological .consensus
Problems .(١٩٩٦) .Linz, J. J., & Stepan, A [٤]
of democratic transition and consolidation. .Johns Hopkins University Press
The third .(١٩٩١) .Huntington, S. P [٥]
wave: Democratization in the late twentieth .century. University of Oklahoma Press
The power structure .(٢٠٠٥) .Alamdari, K [٦]
of the Islamic Republic of Iran. Third World .١٣٠١–١٢٨٥ ,(٨)٢٦ ,Quarterly
Ethnicity and religious .(٢٠٠٩) .Tohidi, N [٧]
minority politics in Iran. In A. Gheissari .(٣٢٣–٢٩٩ .(Ed.), Contemporary Iran (pp .Oxford University Press
The making and .(٢٠٠٨) .Wimmer, A [٨]
unmaking of ethnic boundaries. American .١٠٢٢–٩٧٠ ,(٤)١١٣ ,Journal of Sociology
Multilevel process theory demonstrating ethnic exclusion operates through both formal political structures and everyday .administrative practices
Polyarchy: .(١٩٧١) .Dahl, R. A [٩]
Participation and opposition. Yale University
Press. Political polyarchy requires structural .tolerance for institutional competition
Democracy and .(١٩٩١) .Przeworski, A [١٠]
the market. Cambridge University Press. Game-theoretic model predicting strategic .defection when institutional guarantees fail
Arriola, L. R., DeVaro, J., & Meng, [١١]
Democratic subversion: Elite .(٢٠٢١) .A
cooptation and opposition fragmentation. ,American Political Science Review ,(٤)١١٥
.١٣٥٨–١٣٧٢
International Covenant on Civil and [١٢]
,١٦ .Political Rights (ICCPR), adopted Dec
Iran ratified the .١٧١ .U.N.T.S ٩٩٩ ,١٩٦٦
.١٩٧٥ ,٢٤ ICCPR on June
Universal Declaration of Human Rights [١٣]
٢١٧A (III), U.N. Doc. .(UDHR), G.A. Res
.(١٩٤٨) ٨١٠/A
UN Human Rights Committee, General [١٤]
٧.Add/١.Rev/٢١/CCPR/C ,٢٥ .Comment No
.(١٩٩٦)
Arguing comparative .(٢٠٠١) .Stepan, A [١٥]
politics. Oxford University Press. The "holding-together" federal model as a mechanism for stabilizing multinational .transitioning polities
UN General Assembly, Declaration [١٦]
on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic
.(١٩٩٢) ١٣٥/٤٧/Minorities, A/RES
,(Convention Against Torture (CAT [١٧]
Iran signed the .(١٩٨٤) ٨٥ .U.N.T.S ١٤٦٥
but has not ١٩٩٨ ,٢١ CAT on January
ratified it; treaty obligations are therefore
not formally binding on Iran as a State Party.
However, the absolute prohibition of torture

Civil resistance: .(٢٠٢١) .Chenoweth, E [٢٣] What everyone needs to know. Oxford University Press. Mass movements are effective at destabilizing autocracies but structurally unsuited for legislative drafting, coalition management, and electoral .accountability

When victory is .(٢٠١٣) .Brown, N. J [٢٤] not an option: Islamist movements in Arab .politics. Cornell University Press

.(.Mainwaring, S., & Scully, T. R. (Eds [٢٥] Building democratic institutions: .(١٩٩٥) Party systems in Latin America. Stanford University Press. Institutionalized party systems are among the strongest predictors .of successful democratic consolidation

.(٢٠١١) .Bunce, V., & Wolchik, S [٢٦] Defeating authoritarian leaders in postcommunist countries. Cambridge .University Press

What are we voting for? .(٢٠٢٢) .Ong, E [٢٧] Procedural .٩٦٧–٩٥٤ ,(٥)٢٨ ,Party Politics alliance models show substantially greater .resilience against regime-engineered splits

UN General Assembly Resolution [٢٨] The form of .(١٩٩١) ١٣٧/٤٦/A/RES ,١٣٧/٤٦ government is a matter for the people of each country to determine freely through .periodic and genuine elections

Ways to survive, .(٢٠٠٣) .Ghorashi, H [٢٩] battles to win. Nova Science Publishers. Credibility deficits of exile organizations stem from perceptual disconnect from .domestic realities

Revolt against .(٢٠٢٤) .Khosrokhavar, F [٣٠] theocracy: The Mahsa Movement and the constitutes jus cogens — a peremptory norm of customary international law binding on all states regardless of treaty status — and ICCPR, ٧ is separately codified in Article which Iran has ratified. See: Bassiouni, International crimes: Jus .(١٩٩٦) .M. C cogens and obligatio erga omnes. Law and .٧٤–٦٣ ,(٤)٥٩ ,Contemporary Problems

Post- .(٢٠٠٢) .Bassiouni, M. C [١٨] conflict justice. Transnational Publishers. Transitional charters grounded in existing legal obligations provide the most durable .foundation for international recognition

Democracy in .(١٩٧٧) .Lijphart, A [١٩] plural societies: A comparative exploration. Yale University Press. Power-sharing and mutual veto arrangements essential for .deeply segmented societies

.(٢٠٠١) .Al-Ali, N., & Yuval-Davis, N [٢٠] Boundaries of belonging. In N. Al-Ali & K. Koser (Eds.), New approaches to Routledge. Messaging .(١٨–١ .migration? (pp incoherence is a primary tool of authoritarian .states for delegitimizing exile opposition

Developing .(١٩٩٩) .Diamond, L [٢١] democracy: Toward consolidation. Johns Hopkins University Press. Iterative, reviewable commitment structures distinguish coalitions that survive transitions .from those that collapse

Kurds and the state .(٢٠١١) .Vali, A [٢٢] in Iran: The making of Kurdish identity. I.B. Tauris. Inter-party coordination capacity emerged through institutional process investment rather than ideological .convergence

.feminist uprising in Iran. Polity Press
Woman, Life, .(۲۰۲۵) .Mahdavi, M [۳۱]
Freedom movement and the pathology of
.۹–۱ ,diaspora opposition. Iranian Studies
۲۰۲۵,۲.irn/۱۰,۱۰۱۷/https://doi.org
International Covenant on Economic, [۳۲]
Social and Cultural Rights (ICESCR),
.۳ .U.N.T.S ۹۹۳ ,۱۹٦٦ ,۱٦ .adopted Dec
common to both ICCPR and ۱ Article
ICESCR affirms the right of all peoples to
.freely determine their political status
OSCE, Document of the Copenhagen [۳۳]
Meeting of the Conference on the Human
International .(۱۹۹۰) Dimension of the CSCE
benchmarks for pluralism, competitive
.elections, and human dimensions
Democratization: .(۲۰۰۲) .Whitehead, L [۳٤]
Theory and experience. Oxford University
Press. International legitimation follows
demonstrated commitment to democratic
.norms, not organizational simplicity
UNTS ۱ ,Charter of the United Nations [۳۵]
.(۲)۱ Article ,(۱۹٤۵) XVI
۲٦۲۵ UN General Assembly Resolution [۳٦]
Declaration .(۱۹۷۰) ۲٦۲۵/XXV), A/RES)
on Principles of International Law
Concerning Friendly Relations. Internal
self-determination — the right of peoples
to meaningful participation in governance
— is distinguished from external self-
determination (secession). See also: Cassese,
Self-determination of peoples: .(۱۹۹۵) .A
A legal reappraisal. Cambridge University
.۱۳۳–۱۰۱ .Press, pp
.Gunther, R., Sani, G., & Shabad, G [۳۷]
Spain after Franco: The making of .(۱۹۸٦)

a competitive party system. University of
California Press. The Moncloa Pacts as a
premier model of elite transition bargaining:
procedural agreement preceded and enabled
.substantive political competition
Convention for a Democratic South [۳۸]
Africa (CODESA), convened December
Johannesburg. CODESA I and ,۱۹۹۱
constituted the primary (۱۹۹۲) CODESA II
multi-party negotiating forum that
produced the agreed transition framework.
while ,(۱۹۵۵) The Freedom Charter
foundational to ANC ideology, was a pre-
transition programmatic document distinct
from the negotiated transition architecture.
Tomorrow is another .(۱۹۹٤) .See: Sparks, A
country: The inside story of South Africa's
.road to change. Struik Publishers
The politics of .(۲۰۰۱) .Wilson, R. A [۳۹]
truth and reconciliation in South Africa:
Legitimizing the post-apartheid state.
.Cambridge University Press
UN General Assembly Resolution [٤۰]
Basic .(۲۰۰۵) ۱٤۷/٦۰/A/RES ,۱٤۷/٦۰
Principles and Guidelines on the Right to a
.Remedy and Reparation
Sudan: A political .(۲۰۱۹) .de Waal, A [٤۱]
timeline. World Peace Foundation.
Structural flaws and monitoring gaps in the
.FFC transition architecture
Constitutive Act of the African Union [٤۲]
p). Condemnation of)٤ Article ,(۲۰۰۰)
.unconstitutional changes of government
Bazaar and .(۲۰۰۷) .Keshavarzian, A [٤۳]
state in Iran: The politics of the Tehran
marketplace. Cambridge University Press.

State exploitation of factionalized opposition networks as a strategic resource.

منابع

Constitutive Act of .(٢٠٠٠) .African Union .the African Union. African Union

.(٢٠٠١) .Al-Ali, N., & Yuval-Davis, N Boundaries of belonging: Migration, diaspora and transnational politics. In N. Al-Ali & K. Koser (Eds.), New approaches to migration? Transnational communities .(١٨–١ .and the transformation of home (pp .Routledge

The power structure .(٢٠٠٥) .Alamdari, K of the Islamic Republic of Iran: Transition from populism to clientelism and militarization of the government. Third https:// .١٣٠١–١٢٨٥ ,(٨)٢٦ ,World Quarterly ٠١٤٣٦٥٩٠٥٠٠٣٣٦٦٩٠/١٠,١٠٨٠/doi.org

.(٢٠٢١) .Arriola, L. R., DeVaro, J., & Meng, A Democratic subversion: Elite cooptation and opposition fragmentation. American .١٣٧٢–١٣٥٨ ,(٤)١١٥ ,Political Science Review S٠٠٠٣٠٥٥٤٢١٠٠٠٦٢٩/١٠,١٠١٧/https://doi.org

International .(١٩٩٦) .Bassiouni, M. C crimes: Jus cogens and obligatio erga omnes. ,(٤)٥٩ ,Law and Contemporary Problems .٧٤–٦٣

Post-conflict justice. .(٢٠٠٢) .Bassiouni, M. C .Transnational Publishers

When victory is not an .(٢٠١٣) .Brown, N. J option: Islamist movements in Arab politics. .Cornell University Press

The trap of liberalized .(٢٠٠٢) .Brumberg, D –٥٦ ,(٤)١٣ ,autocracy. Journal of Democracy

٢٠٠٢,٠٠٦٤.jod/١٠,١٣٥٣/https://doi.org .٦٨

Defeating .(٢٠١١) .Bunce, V., & Wolchik, S authoritarian leaders in postcommunist .countries. Cambridge University Press

Self-determination of .(١٩٩٥) .Cassese, A peoples: A legal reappraisal. Cambridge .University Press

Civil resistance: What .(٢٠٢١) .Chenoweth, E everyone needs to know. Oxford University .Press

Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or United Nations Treaty .(١٩٨٤) .Punishment .٨٥ ,١٤٦٥ ,Series

Convention for a Democratic South Multi- .(١٩٩٢–١٩٩١) .(Africa (CODESA party negotiating forum proceedings. .Johannesburg

Polyarchy: Participation .(١٩٧١) .Dahl, R. A .and opposition. Yale University Press

Sudan: A political .(٢٠١٩) .de Waal, A timeline. World Peace Foundation. https:// /worldpeacefoundation.org

Developing democracy: .(١٩٩٩) .Diamond, L Toward consolidation. Johns Hopkins .University Press

Ways to survive, .(٢٠٠٣) .Ghorashi, H battles to win: Iranian women exiles in the Netherlands and the United States. Nova .Science Publishers

.(١٩٨٦) .Gunther, R., Sani, G., & Shabad, G Spain after Franco: The making of a competitive party system. University of .California Press

General .(١٩٩٦) .Human Rights Committee The right to participate :٢٥ .Comment No

Building democratic institutions: .(١٩٩٥) Party systems in Latin America. Stanford .University Press
.(١٩٨٦) .O'Donnell, G., & Schmitter, P. C Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies. .Johns Hopkins University Press
What are we voting for? .(٢٠٢٢) .Ong, E Opposition alliance joint campaigns in electoral autocracies. Party https://doi. .٩٦٧–٩٥٤ ,(٥)٢٨ ,Politics ١٣٥٤٠٦٨٨٢١١٠٣٢٣٦٧/١٠,١١٧٧/org
Organisation for Security and Co-operation Document of the .(١٩٩٠) .in Europe Copenhagen Meeting of the Conference on .the Human Dimension of the CSCE. OSCE
Democracy and the .(١٩٩١) .Przeworski, A market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America. .Cambridge University Press
Tomorrow is another .(١٩٩٤) .Sparks, A country: The inside story of South Africa's .road to change. Struik Publishers
Arguing comparative .(٢٠٠١) .Stepan, A .politics. Oxford University Press
Ethnicity and religious .(٢٠٠٩) .Tohidi, N minority politics in Iran. In A. Gheissari (Ed.), Contemporary Iran: Economy, society, Oxford University .(٣٢٣–٢٩٩ .politics (pp .Press
Charter of the .(١٩٤٥) .United Nations .United Nations. United Nations
Universal .(١٩٤٨) .United Nations .Declaration of Human Rights, G.A. Res .(٢١٧A (III
Declaration on .(١٩٧٠) .United Nations in public affairs, voting rights and the right .(٢٥ of equal access to public service (Article .٧.Add/١.Rev/٢١/United Nations. CCPR/C
The third wave: .(١٩٩١) .Huntington, S. P Democratization in the late twentieth .century. University of Oklahoma Press
International Covenant on Civil and Political United Nations .(١٦ December ,١٩٦٦) .Rights .١٧١ ,٩٩٩ ,Treaty Series
International Covenant on Economic, Social .(١٦ December ,١٩٦٦) .and Cultural Rights .٣ ,٩٩٣ ,United Nations Treaty Series
Bazaar and state in .(٢٠٠٧) .Keshavarzian, A Iran: The politics of the Tehran marketplace. .Cambridge University Press
Revolt against .(٢٠٢٤) .Khosrokhavar, F theocracy: The Mahsa Movement and the .feminist uprising in Iran. Polity Press
Revolution .(٢٠٢٢) .Levitsky, S., & Way, L. A and dictatorship: The violent origins of durable authoritarianism. Princeton .University Press
Democracy in plural .(١٩٧٧) .Lijphart, A societies: A comparative exploration. Yale .University Press
Problems of .(١٩٩٦) .Linz, J. J., & Stepan, A democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe. Johns Hopkins .University Press
Woman, Life, Freedom .(٢٠٢٥) .Mahdavi, M movement and the pathology of diaspora opposition: Retrotopia, co-optation, and .٩–١ ,misrepresentation. Iranian Studies ٢٠٢٥,٢.irn/١٠,١٠١٧/https://doi.org
.(.Mainwaring, S., & Scully, T. R. (Eds

Principles of International Law Concerning Friendly Relations, G.A. Res ٢٦٢٥, U.N. .٢٦٢٥/Doc. A/RES.

Enhancing the .(١٩٩١) .United Nations effectiveness of the principle of periodic and genuine elections, G.A. Res ١٣٧/٤٦, U.N. .١٣٧/٤٦/Doc. A/RES.

Declaration on the .(١٩٩٢) .United Nations Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, G.A. Res ١٣٥/٤٧.

Basic Principles and .(٢٠٠٥) .United Nations Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation, G.A. Res ١٤٧/٦٠.

Kurds and the state in Iran: .(٢٠١١) .Vali, A .The making of Kurdish identity. I.B. Tauris

Democratization: .(٢٠٠٢) .Whitehead, L Theory and experience. Oxford University Press.

The making and .(٢٠٠٨) .Wimmer, A unmaking of ethnic boundaries: A multilevel process theory. American Journal of Sociology ١١٣(٤), ٩٧٠–١٠٢٢. https://doi. org/١٠,١٠٨٦/٥٢٢٨٠٣/١٠

The politics of .(٢٠٠١) .Wilson, R. A truth and reconciliation in South Africa: Legitimizing the post-apartheid state. Cambridge University Press.

از خودمختاری تا جنگ صلیبی؛
رویکرد حاکمیت ایران به کوردستان
(۲۲ بهمن ۱۳۵۷ ـ ۲۸ مرداد ۱۳۵۸)

زاهیر محمدی

چکیده

این پژوهش با عنوان «از خودمختاری تا جنگ صلیبی؛ رویکرد حاکمیت ایران به کوردستان(22 بهمن 1357 ـــ 28 مرداد 1358)» با تمرکز بر بازه زمانی پیروزی انقلاب ایران در 22 بهمن 1357 تا اعلام حکم جهاد خمینی در 28 مرداد 1358، دگرگونی رویکرد حاکمیت جمهوری اسلامی ایران در قبال کوردستان را بررسی می‌کند؛ روندی که از مواجهه سیاسی با شعار استراتژیک خودمختاری آغاز شد و به رویارویی امنیتی و نظامی انجامید.

مسئله اصلی پژوهش این است که حاکمیت جدید چگونه خودمختاری را در نخستین ماههای پس از انقلاب تعریف و محدود کرد و از چه مسیری آن را از یک مطالبه سیاسی قابل مذاکره به مسئله‌ای امنیتی، سپس «غائله» و «ضدانقلاب» تبدیل کرد. پژوهش با روش کیفی و رویکرد تاریخی ـ تحلیلی انجام شده و با بهره‌گیری از تحلیل اسناد رسمی، فرمان‌ها و سخنرانی‌های رهبران سیاسی، گزارش‌های مطبوعاتی، خاطرات و روایت‌های دست‌اول و نیز اسناد و گزارش‌های نظامی، روند تحولات سیاسی، اجتماعی و نظامی این دوره را بازسازی و در پیوند با یکدیگر تحلیل کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که رویکرد حاکمیت در این دوره به علت گستردگی حمایت مردمی از خودمختاری کوردستان نه از ابتدا بر مبنای جنگ، بلکه در یک فرایند تدریجی شکل گرفت: در مرحله نخست، اصل مذاکره و پذیرش محدود مطالبات کوردستان با تقلیل خودمختاری به امور اداری، فرهنگی و محلی در دستور کار قرار گرفت؛ اما همزمان با تقویت دولت و نهادهای نظامی رویکرد حاکمیت به سوی تحدید خودمختاری، جایگزینی شوراها، امنیتی‌سازی بحران و افزایش نقش نیروهای نظامی تغییر کرد. تشدید بحران در نقده، مریوان، ارومیه و به‌ویژه پاوه، این روند را از سطح مناقشه سیاسی به سطح رویارویی نظامی منتقل کرد. سرانجام در فاصله 25 تا 28 مرداد 1358 با ورود مستقیم خمینی به موضوع خودمختاری کوردستان، بسیج نیروهای نظامی و صدور فرمان جهاد، جنگ علیه کوردستان به مرحله‌ای جدید وارد شد. بر این اساس پژوهش نشان می‌دهد که «غائله» و «ضدانقلاب» صرفا توصیف واقعیت موجود نبودند، بلکه در فرایند سیاسی و گفتمانی تبدیل یک مطالبه سیاسی به تهدید امنیتی ساخته و تثبیت شدند.

کلیدواژه‌ها: کوردستان، خودمختاری، حاکمیت، نظامی‌سازی، غائله، ضدانقلاب، جنگ صلیبی.

مقدمه و طرح مسئله

با پیروزی انقلاب در 22 بهمن 1357 کوردستان وارد مرحله‌ای تازه شد و احزاب و جریانهای مختلف سیاسی از حیات زیرزمینی و مخفی رهایی و علنی شدند و احزاب دیگری نیز ظهور و پا به عرصه سیاسی گذاشتند (حه‌سه‌نزاده، 1383، سه‌عیدی، 2009، اسکندری، 2020 و کریمی، 2008).

تفاوت اصلی کوردستان با دیگر نقاط ایران در صورت‌بندی قدرت پس از انقلاب بود: در حالی که کمیته‌های انقلاب وابسته به خمینی در دیگر شهرها قدرت می‌گرفتند، شوراهای انقلاب کوردستان عمدتا مستقل و برآمده از نیروهای سیاسی و اجتماعی کوردستان بودند (دلدم، 1358: 24). تنها کمیته وابسته به خمینی در کوردستان، کمیته صفدری در سنندج بود که آن هم پس از نوروز خونین 1358 از شهر فرار کرد (مرادبیگی، 1383: 107). در اکثریت شهرهای کوردستان شوراها و کمیته‌هایی با حضور حزب دمکرات، کومه‌له، مارکسیستها و نیروهای مذهبی شکل گرفتند (بلوریان، 1997: 284؛ توکلی، 1363: 248؛ اعظمی، 1390).

این وضعیت ریشه در تجربه سیاسی پیش از انقلاب، حافظه جمهوری کوردستان 1324، شبکه‌های سیاسی حزب دمکرات و هسته‌های مارکسیستی داشت (کدیور، 1397؛ اسکندری، 2021 ؛ توکلی، 1363: 241) که قبل از انقلاب بذر خود را کاشته بودند. اعتراضات کوردستان نیز پیش از انقلاب مسیر مستقلی داشت؛ از تشییع جنازه عزیز یوسفی و تظاهرات مهاباد (گادانی، 2008: 221) تا اعتراضات سنندج در 17 تیر 1357 (قاسمینژاد، 2018)، اعتراضات بانه (توکلی، 1363: 240) و منازعات دهقانی مریوان (خوشحالی، 20101 : 5). این شبکه اجتماعی و سیاسی ظرفیت ویژه‌ای برای بسیج عمومی

مستقل از جریانهای وابسته به خمینی و دیگر جریانهای ایرانی ایجاد کرده بود.
در این میان شعار خودمختاری برای کوردستان که سابقه‌ای تاریخی در کوردستان داشت و شعار استراتژیك حزب دمکرات کوردستان نیز بود به محور اصلی سیاست کوردستان تبدیل شد؛ با وجود رقابتهای حزبی و شکاف ایدئولوژیك، خودمختاری در ماههای نخست پس از انقلاب توانست بخش مهمی از نیروهای ناسیونالیست، مارکسیست و مذهبی را حول یک مطالبه مشترک گرد آورد؛ به‌گونه‌ای که خودمختاری به فصل‌الخطاب سیاست کوردستان تبدیل شد.
از همین‌جا پرسش اصلی پژوهش شکل می‌گیرد: حاکمیت تازه‌تأسیس جمهوری اسلامی در فاصله 22 بهمن تا 28 مرداد 1358، با مطالبه خودمختاری کوردستان چگونه مواجه شد و چه فرایندی این مطالبه را از یک مسئله سیاسی به یک مسئله امنیتی و نظامی تبدیل کرد؟ این پرسش نگاه حاکمیت را در مرکز پژوهش قرار می‌دهد؛ نه صرفا رفتار احزاب کوردستان یا توالی رویدادهای نظامی.
از نگاه پژوهش 28 مرداد نقطه آغاز جنگ نیست، بلکه نقطه اعلام رسمی و سراسری جنگی است که طی شش ماه پیش از آن، مرحله‌به‌مرحله سیاسی، امنیتی، نظامی و گفتمانی ساخته شده است. از همین‌رو عنوان پژوهش « از خودمختاری تا جنگ صلیبی؛ رویکرد حاکمیت ایران به کوردستان» انتخاب شده است. «جنگ صلیبی» به جای جهاد در عنوان پژوهش صرفا یک استعاره از سوی پژوهشگر نیست؛ بلکه بازتابی از نحوه تصور و صورت‌بندی این جنگ در درون ساختار حاکمیت نیز هست که هم به ماهیت موضع خمینی در قبال کوردستان و هم به تعبیر داریوش فروهر، وزیر کار و امور اجتماعی (خوشحالی، 201015 : 168) دولت موقت اتکا دارد که جنگ اعلام شده علیه کوردستان در 28 مرداد را جنگ صلیبی خوانده بود و با نگاهی انتقادی گفته بود نباید به نیت جنگ صلیبی به مصاف کردستان برویم. پژوهش می‌کوشد پیوند میان زبان مذهبی، بسیج سیاسی، تبلیغات ضدکورد و مداخله نظامی را در این رویارویی نشان دهد.

بر این اساس پژوهش در بخش نخست از مواجهه سیاسی تا تقلیل خودمختاری نخست طرح خودمختاری و نخستین مواجهه حاکمیت با آن را بررسی می‌کند؛ سپس روند گذار از انکار تا اعتراف، تلاش برای تقلیل خودمختاری به اداره محلی و سرانجام جایگاه شورا؛ از راه‌حل سنندج تا تثبیت شورا در پیش نویس قانون اساسی را دنبال می‌کند. بخش دوم با عنوان گذار از مواجهه سیاسی به جنگ، فرایند تغییر چارچوب مواجهه حاکمیت را از نقده و اعلام جنگ تا گسترش رویارویی در ارومیه، رویارویی مستقیم در مریوان، برساختن «ضدانقلاب» از میدان تا رسانه و پاوه به‌عنوان نقطه چرخش بررسی می‌کند و در پایان اعلام جنگ صلیبی و بسیج سراسری در 28 مرداد 1358 را به‌عنوان نقطه پایان این فرایند مورد تحلیل قرار می‌دهد.

1 ـ از مواجهه‌ی سیاسی تا تقلیل خودمختاری

1 ـ 1ـ طرح خودمختاری

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد اهداف و برنامه سیاسی کوردستان پیش و پس از انقلاب مستقل از جریان غالب خمینی و دیگر جریان‌های سیاسی ایران شکل گرفته بود. اگر در تهران مسئله اصلی تأسیس حکومت اسلامی بود، در کوردستان خودمختاری به‌عنوان هدفی سیاسی و تاریخی مسئله اصلی بود. نخستین نشانه اعلام خودمختاری از طریق مسئله پادگان‌ها به حاکمیت جدید رسید؛ زیرا نگرانی اصلی آن بود که افتادن پادگان‌ها به دست نیروهای کورد، قدرت و امکان کنترل کوردستان را برای حاکمیت به‌مراتب دشوارتر کند.
در این میان سرنوشت پادگان‌های کوردستان از نخستین مسائل مورد توجه دولت موقت و خمینی بود؛ فرماندهان این پادگان‌ها از واگذاری آنها به شوراهای انقلاب کوردستان خودداری می‌کردند. خمینی در واکنش در 24 بهمن در پیامی که با نام پیام به اقلیت‌های مذهبی انتشار یافت با وعده برخورداری آنان از زندگی عادلانه (سمیعی، 1371: 5) درصدد بود مانع ادامه و سرایت آن به همه کوردستان

بشـود و اما با ادامـه کار در 30 بهمن هشـدار داد کـه فعالیت سیاسـی خـارج از پرچم اسلام قیـام علیه حکومت اسلامی محسـوب می‌شـود (سـمیعی، پیشـین: 29). دولت موقت نیز از 23 بهمـن با پـرواز هواپیمـا و جتهای جنگـی و با شکسـت دیوار صوتی بر فراز کوردسـتان، حضور و قـدرت دفاعی دولـت را به نمایش گذاشـت (خوشـحالی، 20101: 13).

در میان ایـن پادگان‌ها، پادگان مهابـاد به کانون اصلی منازعه تبدیل شـد و مسـئله آن به اختلافی میـان دولت موقت و کوردسـتان و خصوصا حزب دمکـرات کوردسـتان به عنوان عامـل خلع سلاح پادگان بدل شـد (بلوریـان، 1997: 308). در 23 بهمن، پـس از خلع سلاح شـهربانی و ژاندارمری، پـادگان مهاباد به سـوی مـردم آتش گشـود و شـماری کشـته شـدند (مرادبیگـی، 1383: 92؛ حه‌سـه‌نزاده، 1374: 134 و بلوریـان، پیشـین: 290). سـرانجام در 30 بهمـن، پادگان بر اسـاس طرح حـزب دمکرات و بـا همکاری افسـران و درجـه‌داران کورد بـدون درگیری مسـتقیم خلع سلاح شـد (حه‌سـه‌نزاده، 2012: 197؛ گادانـی، 2008: 228).

اهمیت این رویـداد برای حاکمیـت جدید صرفا در خلـع سلاح نبـود؛ مسـئله اصلـی ایـن بود که پـس از چگونه بـا خودمختاری کوردسـتان مقابلـه کـرد. از همین رو اقدامی که در شـرایط انقلابـی می‌توانسـت انقلابی تلقی شـود، چون خـارج از کنتـرل کمیته‌های خمینـی و نیروهای اسلامی انجـام گرفته بـود، ضدانقلابـی معرفی شـد (حه‌سـه‌نزاده، 1378: 136). دولت موقت و خمینـی نیز برای کنتـرل سرنوشـت پادگان‌ها دو هیئـت به ریاسـت داریوش فروهـر و نوری همدانـی اعزام کردند؛ هیئت‌هـا در 28 بهمن در پیرانشهر و نقده و سـپس در مهاباد با اجتماعات گسـترده‌ای روبه‌رو شـدند که شـعار اصلی آنها خودمختاری برای کوردسـتان بـود. در 29 بهمن داریـوش فروهر، وزیـر کار و امـور اجتماعی به منظـور حل مسـالمت آمیـز مسـئله پادگانها با دکتر قاسـملو و غنی بلوریان بر راه‌حل سیاسـی تأکید کـرد (بلوریان، 1997: 292) و اواخر شـب هیئت‌هـای اعزامـی در مهابـاد بـا نمایندگان شـهرهای کوردسـتان درباره مطالبات آنان مذاکره کردند و قطعنامه 8 ماده‌ای کوردسـتان را دریافت کردنـد (اسـکندری، 2021). ماده نخسـت این قطعنامـه حق تعیین سرنوشـت کـورد در قالب فدراتیو در چارچـوب ایران بود (نـادری، 1394: 210). بنابرایـن مأموریت هیئت‌ها کـه در ابتدا بـرای تعییـن سرنوشـت پادگان‌هـا و جلوگیری از افتـادن آنها به دسـت شـوراهای شـهرهای کوردسـتان بـود، در برابـر گسـتردگی مطالبه خودمختـاری تغییـر ماهیـت داد: حاکمیت به جای مواجهه صرف با مسـئله پادگان، ناچار شـد با یک مطالبه سیاسـی گسـترده روبه‌رو شـود؛ مطالبه‌ای کـه در اجتماعات مردمـی به‌صراحت بیان می‌شـد و مسـئله پـادگان را به بخشـی از مسـئله بزرگ‌تـر خودمختاری کوردسـتان تبدیل می کرد.

علی بابایـی که خود همـراه ایـن دو هیئت به کوردسـتان آمده بـود، در مقالـه‌ای در روزنامه اطلاعـات از تلاش هیئتهـا بـرای ایجاد شـور و هیجان در مسـجد مهابـاد با نام خمینی سـخن می‌گوید؛ تلاشـی که بـه گفته او هیـچ نتیجه‌ای دربـر نداشـت (اسـکندری، 2021). اهمیت این روایـت تنهـا در ناکامـی یـک تلاش تبلیغاتـی نیسـت؛ بلکه در شـکافی اسـت که میان تصور هیئت اعزامـی از امکان ایجاد بسـیج سیاسـی حول نـام رهبـر انـقلاب و واقعیت سیاسـی ـ اجتماعی کوردسـتان آشکار می‌شـود. در فضایی کـه هیئـت اعزامـی خمینـی و دولـت انتظار داشـت نام خمینی بتواند شـور عمومـی ایجاد کند، آنچه در میدان سیاسـی کوردسـتان برجسته بـود، نه پیونـد عاطفی بـا مرکز جدیـد قدرت، بلکـه مطالبـه‌ای مشـخص دربـاره سرنوشـت سیاسی کوردسـتان بود.

مشـاهدات هیئت‌هـای اعزامـی را می‌تـوان نقطـه‌ای مهـم در انتقال مسـئله از پـادگان به خودمختـاری دانسـت؛ زیـرا حاکمیـت جدید انقلابی بـا این واقعیت مواجه شـد که مسـئله کوردسـتان را نمی‌تـوان صرفـا از طریـق کنترل مراکـز نظامـی یا خلـع سلاح نیروهای مسـتقر در آنهـا توضیـح داد، بلکه در پس ایـن منازعه مطالبـه‌ای اجتماعی و سیاسـی دربـاره وضعیت سیاسـی آینده کوردسـتان وجود دارد.

1 ـ 2 ـ خودمختاری در بزنگاه انکار و اعتراف

حاکمیـت جدیـد از همـان آغـاز خودمختاری

کوردستان را مسئله‌ای ساختگی و کم‌اهمیت تلقی می‌کرد؛ رویکردی که ریشه در نگاه سیاسی رهبران تازه‌قدرت‌گرفته به مسئله کوردستان داشت. عبدالله حسن‌زاده از رهبران حزب دمکرات کوردستان روایت می‌کند که خمینی چه در دوران اقامتش در نجف و چه در پاریس از پذیرش هیئت حزب دمکرات کوردستان خودداری کرده بود (حه‌سه‌نزاده، 1378: 130). در این خوانش آنچه در کوردستان به‌عنوان مطالبه خودمختاری مطرح شده بود، نه برآمده از یک خواست اجتماعی گسترده، بلکه عمدتا محصول فعالیت چند حزب و گروه سیاسی تصور می‌شد؛ از همین‌رو راه‌حل مسئله نیز نه گفت‌وگو بر سر اصل و ابعاد خودمختاری، بلکه اقناع مردم و تعدیل مواضع نیروهای سیاسی کوردستان بود.

داریوش فروهر در اوایل اسفندماه 1357 در سنندج صریحا اعلام کرد که دولت می‌خواهد از طریق حضور در اجتماعات و جلسات با مردم و نه احزاب و سازمان‌های سیاسی، خواسته‌های مردم کوردستان را دریافت و به دولت منتقل کند (خوشحالی، 201015 : 6). این رویکرد نشان می‌داد که حاکمیت از همان ابتدا معتقد بود که خودمختاری خواسته‌ای عمومی نیست و میتوان با چند وعده و سخنرانی از شر آن رهایی یافت. از سوی دیگر با جدا کردن جامعه کوردستان از احزاب کوردستان تفکیکی اساسی ایجاد کرد و می‌کوشید با عبور از سازمان‌های سیاسی جامعه کوردستان را کنترل کند .

در سطح خمینی نیز همین تصور با زبان و صورت‌بندی متفاوتی، بازتولید شد. او در حکم انتصاب نوری همدانی به‌عنوان نماینده خود برای اعزام به کوردستان خطاب به برادران عزیز کوردستانی از آنان می‌خواهد تحت تأثیر نیرنگ‌های استعماری قرار نگیرند و به «اعتصموا بحبل‌الله جمیعا و لا تفرقوا» توسل جویند (نادری، 1394 : 213). در این چارچوب خودمختاری کوردستان بیش از آنکه به‌عنوان یک منازعه سیاسی بر سر ساختار قدرت و نحوه توزیع آن فهم شود، در قالب مسئله‌ای ناشی از تفرقه، تحریک خارجی و فاصله گرفتن از وحدت اسلامی بازتعریف می‌شود.

ترکیب هیئت‌های اعزامی نیز از همین منطق پیروی می‌کرد. هیئت دولت موقت به نمایندگی داریوش فروهر و دکتر اسماعیل اردلان و هیئت اعزامی خمینی به ریاست نوری همدانی و با حضور ابراهیم یونسی و دکتر محمد مکری (خوشحالی، 201015: 6) از چهره‌های کورد تشکیل شده بودند. چنین ترکیبی را می‌توان بخشی از سیاست حاکمیت برای مواجهه با خودمختاری کوردستان از مسیر میانجی‌گری درون‌گروهی دانست؛ یعنی استفاده از شخصیت‌های کورد برای انتقال پیام مرکز، ایجاد اعتماد اجتماعی و در نهایت کاهش فاصله میان جامعه کوردستان و حاکمیت جدید.

بااین‌حال آنچه هیئت‌های اعزامی در میدان با آن مواجه شدند، فراگیری مطالبه خودمختاری بود؛ واقعیتی که سبب شد حاکمیت در نخستین مواضع خود نتواند به‌سادگی آن را نادیده بگیرد و در اظهارنظرهای اولیه، نشانه‌هایی از اعتراف به خودمختاری دیده شود. فروهر حتی از همان ابتدا به حزب دموکرات اعلام کرده بود که می‌تواند فعالیت خود را علنی و قانونی کند (بلوریان، 1997: 292). او به عنوان همدلی در مهاباد به دیدار خانواده اسماعیل شریف‌زاده (خوشحالی، 201015: 5) از گردانندگان کمیته انقلابی حزب دموکرات کوردستان که در 11 اردیبهشت 1347 در درگیری با رژیم شاه جان باخته بود، رفت که میتوان گفت به نوعی حمایت از سیاست امتیازدهی به کوردستان بود.

دو هیئت اعزامی پس از بازگشت به تهران در دو مصاحبه مطبوعاتی جداگانه گزارش مأموریت خود را اعلام کردند. دکتر محمد مکری، عضو هیئت اعزامی خمینی پس از بازگشت اعلام کرد که در صورت سازمان‌دهی مناسب کمیته انقلابی ایالتی کوردستان و برقراری رابطه‌ای مناسب با دولت مرکزی، می‌توان مسئولیت نظم و برقراری امنیت را به کوردستان واگذار کرد؛ البته در چهارچوب استقلال و تمامیت ارضی ایران. او همچنین از آزادی فرهنگی، استفاده از زبان کوردی و دوزبانه بودن تحصیل در کوردستان سخن گفت، اما خودمختاری که مطالبه اصلی بود را منوط به مجلس مؤسسان

دانست (خوشحالی،201015: 7–8).
روزنامه اطلاعات در 7 اسفند از طرحی مشابه توافق 11 مارس عراق با کوردستان باشور (عراق) خبر داد که بر اساس آن، یك شورای ایالتی و شهری اداره امور استان را بر عهده می‌گرفت (خوشحالی،201015 : 9). داریوش فروهر نیز در 6 اسفند، ضمن ارائه گزارش هیئت دولت در مورد کوردستان، خودمختاری را مطالبه‌ای قابل طرح در چهارچوب قانون اساسی آینده دانست و تصریح کرد که این خواست، برخلاف تجزیه‌طلبی می‌تواند به‌منظور حفظ آداب و رسوم و توسعه اقتصادی و اداره برخی امور داخلی کوردستان تحقق یابد؛ او این مطالبه را ناشی از ظلم‌های گذشته به کوردستان دانست (خوشحالی،201015: 10–15)، هرچند او هم مثل مکری در پاسخ به خبرنگاران، اعطای خودمختاری را منوط به تصمیم مجلس مؤسسان و قانون اساسی آینده کرد و تأکید کرد که دیدگاهش در مورد خودمختاری برداشت شخصی اوست، اما میتوان نوعی اعتراف به خودمختاری دانست، البته نه از نگاه کوردستان، بلکه از نگاهی کاملا مرکزگرایانه. آنچه در اظهارات آنان بیش از همه جلب توجه می‌کند، تقلیل مفهوم خودمختاری به سطحی اداری، مدیریتی، فرهنگی و در نتیجه کاستن از بار و اهمیت سیاسی آن است.

3.1 خودمختاری بر سر میز حاکمیت

چهار روز پس از بازگشت هیئت اعزامی دولت موقت و خمینی از سنندج که بعد از نوروز خونین سنندج به آنجا رفته بودند، در 8 فروردین 1358، هیئتی از حزب دمکرات کوردستان به ریاست دکتر عبدالرحمن قاسملو به قم رفت و در دیداری 45 دقیقه‌ای با خمینی، طرح خودمختاری کوردستان را اعلام کرد (تلاش در راه تفاهم، 1359 : 40 ـ 43). این دیدار نخستین تماس مستقیم کوردستان با رأس رهبری حاکمیت جدید بود که در آن طرح خودمختاری کوردستان مستقیما در برابر حاکمیت قرار گرفت. گادانی از اعضای هیئت می‌نویسد که هیئت ضمن تأیید انقلاب و جمهوری اسلامی از خمینی خواست موضع طالقانی در سنندج درباره حق خودمختاری کوردستان را تأیید و اعلام کند تا مردم کوردستان با اطمینان در رفراندوم جمهوری اسلامی شرکت کنند؛ اما خمینی به جای خودمختاری بر اتحاد مسلیمن تأکید داشت (گادانی، 2008: 231). بلوریان یکی دیگر از اعضای هیئت حزب دمکرات نیز می‌گوید که خمینی به‌جای ورود مستقیم به خواست خودمختاری بر برابری مسلمانان در حکومت اسلامی تأکید کرد و پس از توضیحات دکتر قاسملو درباره اداره کوردستان در چارچوب نظام شورایی پیشنهادی طالقانی در سنندج، هیئت را به دولت موقت و بازرگان ارجاع داد (بلوریان، 1997: 300). دکتر قاسملو نیز پس از این دیدار در یك کنفرانس مطبوعاتی در تهران اعلام کرد که خمینی در برابر طرح خودمختاری پیشنهای حزب بر وحدت کلمه و حقوق برابر، صرف‌نظر از ملیت و مذهب تأکید کرد (خوشحالی، 201015 : 18).
هیئت حزب دمکرات در ادامه سفر خود در 11 فروردین با بازرگان، نخست وزیر دولت موقت نیز ملاقات کرد؛ دیداری که 75 دقیقه به طول انجامید. بنا به اطلاعیه حزب دمکرات بازرگان تلویحا اعتراف به نوعی خودمختاری برای کوردستان کرده است و خودمختاری را تا آنجا که مربوط به امور داخلی باشد، مطلوب و قابل قبول خوانده است. اما در عین حال تأکید کرده که این تغییرات باید در قانون اساسی گنجانده شود و سپس به مرحله اجرا برسد؛ زیرا دولت او دولت موقت است و تنها می‌تواند مقدمات تغییرات قانون اساسی را فراهم کند. بازرگان همچنین از تشکیل کمیسیونی مرکب از وزیران کشور، کار و دفاع برای گفت‌وگو با نمایندگان واقعی مردم کوردستان خبر داد و در مجموع طرحی را که مغایر با تمامیت ارضی نباشد، قابل بررسی و قبول دانست (تلاش در راه تفاهم، 1359: 40–43).
این موضع بازرگان را باید در چارچوب پایگاه قوی خودمختاری در جامعه کوردستان تحلیل کرد: دولت در برابر مطالبه‌ای قرار گرفته بود که دیگر نمی‌توانست آن را صرفا به یک خواست حزبی یا محدود تقلیل دهد. از همین رو به‌جای رد فوری اصل خودمختاری، تلاش می‌کرد آن را در قالب امور داخلی، قانون

اساسی و تقسیم صلاحیت میان مرکز و مناطق صورت‌بندی کند؛ یعنی راهی برای مدیریت مسئله بدون کشاندن آن به رویارویی نظامی. این انعطاف البته به معنای پذیرش مدل خودمختاری موردنظر نیروهای کوردستان نبود، بلکه بیشتر نشان‌دهنده تلاش دولت موقت برای یافتن فرمولی سیاسی برای مهار مسئله بود.

روزنامه اطلاعات نیز در 15 فروردین با تیتر «طرح خودمختاری تسلیم نخست‌وزیر شد» از ارائه طرح خودمختاری کوردستان به خمینی و بازرگان خبر داد (خوشحالی، 201015 : 26). اطلاعیه حزب دمکرات نیز وجود چنین طرحی را تأیید کرد، هرچند بلوریان بعدها با انتقاد از عملکرد هیئت حزب دمکرات می گوید: متأسفانه ما طرح مدونی نداشتیم (بلوریان، پیشین: 301).

سه روز پس از دیدار هیئت حزب دمکرات با بازرگان وی در یک کنفرانس مطبوعاتی سیاست دولت را درباره خودمختاری کوردستان تشریح کرد. او گفت اگر منظور از خودمختاری تجزیه‌طلبی باشد، قابل قبول نیست؛ اما اگر منظور اختیار داشتن در امور محلی و داخلی باشد، اصل آن پذیرفتنی است و قابل تسری به دیگر مناطق کشور هم هست. بازرگان با قبول اصل خودمختاری مسئله اصلی را تعیین حدود صلاحیت و تقسیم اختیارات میان مرکز و مناطق میداند که مردم مناطق دیگر کشور نیز همانند کوردستان باید دیدگاههای خود را ارائه دهند تا پس از دریافت این پیشنهادها، فرمول مربوط به خودمختاری تهیه و پیش از انتخابات مجلس مؤسسان منتشر شود (خوشحالی، 201015: 28 – 30).

بنابراین، در فاصله کوتاه میان 8 تا 15 فروردین، خودمختاری از یک مطالبه سیاسی مطرح‌شده از سوی نمایندگان کوردستان، به موضوعی تبدیل شد که مستقیما در قم وتهران نزد خمینی و دولت موقت مورد بحث قرار گرفت.

1 ـ 4 تقلیل خودمختاری

در 19 اردیبهشت 1358 یدالله سحابی، وزیر مشاور در طرحهای انقلاب، برای نخستین‌بار چارچوب رسمی دولت برای مسئله خودمختاری را در یک مصاحبه مطبوعاتی تشریح کرد (خوشحالی : 201015 : 48). اهمیت این طرح در آن بود که مسئله خودمختاری که تا آن زمان عمدتا در قالب مطالبه سیاسی کوردستان و موضوع مذاکرات میان هیئت‌های کورد و دولت مطرح می‌شد، اکنون برای نخستین‌بار در قالب یک طرح دولتی صورت‌بندی می‌شد. سحابی رفع بحران، جبران خرابی‌های گذشته و تأمین پیشرفت، آرامش و امنیت کشور را وابسته به آزادی عمل و خودمختاری اداری استان‌ها دانست و آن را از اصول قانون اساسی کشور تلقی کرد. همزمان بازرگان نیز از سپردن حاکمیت بدست مردم خبر داد. و اهالی استانها و ولایات باید امور عمرانی، انتظامی و فرهنگی خود را دست گیرند (شورای انقلاب، بی تا، 37).

با این حال صورت‌بندی سحابی از خودمختاری با آنچه در طرحهای کوردستان از خودمختاری سیاسی مطرح شده بود، تفاوت اساسی داشت. سحابی در مزایای این طرح اعلام کرد که رفت‌وآمد هیئت‌ها و وعده‌های پیشین درباره خودمختاری کوردستان مبهم و غیرقابل تعمیم به سایر استان‌هاست. از این رو، دولت تلاش داشت مسئله را از یک مطالبه سیاسی ویژه کوردستان به الگویی عمومی برای خودمختاری اداری استان‌ها تبدیل کند (خوشحالی: پیشین : 49 ـــ 51). تغییری که در خود عنوان و چارچوب مسئله، دامنه آن را از یک توافق سیاسی با کوردستان به اصلاحی اداری در ساختار عمومی کشور منتقل می‌کرد.

از 19 اردیبهشت مسئله خودمختاری کوردستان از سوی دولت مسکوت ماند و آخرین اظهارنظر رسمی درباره خودمختاری کوردستان از سوی صادق طباطبایی، سخنگوی دولت و معاون سیاسی نخست‌وزیر، در 24 تیرماه و در اوج رویداد مریوان مطرح شد. او در یك مصاحبه مطبوعاتی اعلام کرد که مسئله خودمختاری و شرایط آن باید در قانون اساسی و با رأی اکثریت مردم ایران تعیین شود و دولت نیز تابع آرای مردم خواهد بود (خوشحالی، پیشین : 62).

1 ـ 5 تغییر خودمختاری به شورا

کمتـــر از چهـــل روز پس از پیـــروزی انقلاب، خلع سلاح پـــادگان ســـنندج، همانند پـــادگان مهاباد به مســـئله‌ای مهم در رابطه کوردســـتان با حاکمیت جدیـــد ایران تبدیل شـــد. این روند از 26 اســـفند در پی نـــزاع و رقابـــت دو کمیتـــه اسلامی رقیب ســـنندج آغاز شـــد و از درگیری بـــه جنگ بزرگی منتهی شـــد که تمام شـــهر را به مـــدت چهار روز در برگرفـــت و بدنبال تیراندازی پادگان و کشـــتن مردم، خلـــع سلاح پـــادگان به خواســـت عمومی مـــردم تبدیل شـــد (ویســـی، 2021). پـــادگان با سلاح ســـنگین، خمپـــاره، هلی‌کوپتـــر و اعزام نیرو ســـنندج را به خاك و خون کشـــید که بر اســـاس آمار شـــاخه چریک‌های فدائی خلق در ســـنندج، 77 تن کشـــته، 343 تـــن زخمی و 132 تن اســـیر شدند (ســـازمان چریکهای فدایی، 1358 : 83-91). واکنش حاکمیـــت همانند مهاباد بـــر جلوگیری از ســـقوط پادگان متمرکز بود. دو هیئت به ســـنندج اعزام شـــدند: هیئـــت دولت موقت به ریاســـت احمـــد صـــدر حاج‌ســـیدجوادی، وزیر کشـــور، با همراهی ابراهیم یونســـی، یحیـــی و صارم صادق وزیـــری و هیئـــت خمینی بـــه ریاســـت آیت‌الله طالقانی و عضویت هاشـــمی رفســـنجانی، بهشتی و بنی‌صـــدر. به گفتـــه حاج‌ســـیدجوادی، ترکیب این هیئت‌هـــا به‌ویژه هیئت خمینی، حساســـیت مســـئله کوردســـتان برای حاکمیت جدید را نشان می‌داد (چشـــم‌انداز ایـــران، 1382: 42-46).

دو هیئت در ســـنندج کوشـــیدند از تکرار تجربه مهابـــاد و ســـقوط پـــادگان جلوگیـــری کنند. در اطلاعیـــه هیئـــت خمینـــی در 6 فروردیـــن، برای کم‌رنـــگ کـــردن نقـــش احـــزاب کوردســـتان، دیدارهـــای هیئت تماس و گفتگـــو با مردم معرفی و رویداهای کوردستان را ناشـــی از ناآگاهی مردم از انـــقلاب، خمینـــی و حکومـــت عـــدل اسلامی معرفـــی کردند، نـــه مطالبه روشـــن خودمختاری (خوشـــحالی، 2010: 9).

بااین‌حال ســـازمان‌یافتگی شـــورای موقت انقلاب ســـنندج و حمایـــت مردمی، هیئـــت را به پذیرش امتیازهایی واداشـــت که در عمل کوششـــی برای بازتعریـــف مطالبـــه خودمختـــاری در چارچوب مورد نظر حاکمیـــت بود. طالقانی بـــا اعتراف به خودمختـــاری آنـــرا در هفت محـــور صورت‌بندی کـــرد: مشـــارکت در تدوین قانون اساســـی؛ آزادی فرهنگی و توســـعه زبان کوردی در کنار فارســـی؛ اداره امور کوردســـتان توســـط مـــردم و مقامات محلـــی؛ توســـعه اقتصادی؛ مشـــارکت سیاســـی در ســـطح کشـــور؛ حمایت از زحمتکشـــان و رفع عقب‌ماندگـــی؛ و آزادی در پوشـــش و اجـــرای ســـنت‌های کوردی (ســـازمان چریکهـــای فدایی، 1358: 171-172). اداره ســـنندج از طریق شورای منتخب، انتصاب ابراهیم یونســـی به اســـتانداری کوردستان و برکناری ارتشـــبد قرنی نیز امتیازهایی آنی بودند کـــه در همین فضای سیاســـی رخ داد. یکـــی از نتایج مذاکـــرات، پیشـــنهاد طالقانی در 1 فروردین برای تشـــکیل شـــورای شـــهر سنندج بود؛ شـــورای موقت انقلاب و ســـتاد وابســـته به مفتـــی‌زاده منحل و کمیته‌ای پنج‌نفره، شـــامل دو عضـــو کومله، دو عضو وابســـته به مفتـــی‌زاده و یک عضو وابســـته بـــه طالقانی زمینـــه انتخابات شـــورا را فراهـــم می‌کـــرد (ســـیاری، 1397 : 43). انتخابـــات در 24 اردیبهشـــت برگـــزار و رقابـــت اصلی میـــان ائـــتلاف انجمن‌هـــا و جمعیت‌های اسلامـــی و گـــروه پیشـــرو، متشـــکل از کومله و چریک‌هـــای فدایـــی خلـــق، شـــکل گرفـــت (خوشـــحالی، اســـتانداران، 201019 : 15). یوسف اردلان شـــمار اعضای شـــورا را 11 نفر اعلام کرده اســـت: 3 عضو کمونیســـت، از جمله خـــود او از کومله و فریده قریشـــی از چریک‌هـــای فدایی، و 8 عضو مذهبی که 3 نفرشـــان وابســـته به جریان مفتـــی‌زاده بودنـــد (مافـــی، 1401). شـــورا تا 28 مرداد فعـــال بود.

تشکیل شـــورای ســـنندج در امتداد تجربه شورایی نیروهای سیاســـی کوردســـتان نیز قرار داشـــت؛ مارکسیســـت‌ها پیش از انقلاب و بعـــد از انقلاب از نظـــام شـــورایی دفـــاع می‌کردنـــد و کادرهای کومله نیز در قالـــب جمعیت‌هـــا و انجمن‌های مردم‌نهاد، اشـــکالی از ســـازمان‌دهی شـــورایی را تجربه کـــرده بودند. در مقابـــل، خمینی و جریان مذهبی نیز شـــورا را بدیلی برای نظام ســـکولار و دمکراتیک می‌دانســـتند. خمینی در 22 دی 1357 شـــورای انقلاب را تشـــکیل داده بود. طالقانی در مذاکرات ســـنندج با نمایندگان کورد نیز تشـــکیل شـــورای شـــهر بر پایه انتخابات و رأی مســـتقیم مـــردم را مطـــرح کـــرد و از مدافعان شـــوراها بر مبنای مبانـــی اسلامی بود (بهرامـــی، 2022).

اهمیت سیاســـی شـــورا برای حاکمیت در نسبت آن بـــا خودمختاری آشـــکارتر می‌شـــود. هنگامی

کـــه در مذاکرات ســـنندج از خودمختاری ســـخن گفته شـــد، صدر حاج‌ســـیدجوادی، وزیر کشـــور، مخالفـــت کـــرد و هشـــدار داد که طـــرح چنین مطالبـــه‌ای می‌توانـــد موجب طرح آن از ســـوی دیگر اقـــوام کشـــور شـــود (ســـازمان چریکهای فدایـــی، 1358: 177). پـــس شـــورا می‌توانســـت ســـازوکاری بـــرای انتقـــال بحـــث از خودمختاری سیاســـی کوردســـتان به اداره محلی از طریق شورا باشـــد؛ یعنی به‌جای پذیرش ســـاختاری سیاســـی ویژه برای کوردســـتان، اداره امـــور در قالب نهادی عمومی و سراســـری تعریف شـــود. ایـــن رویکرد چنـــد هفته بعد در ســـطح کشـــور نیـــز صورت حقوقـــی یافت.

خمینی پـــس از فاجعـــه نقده در 9 اردیبهشـــت 1358 بـــا فرمـــان بـــه شـــورای انقلاب، تشـــکیل شـــوراهای اسلامی و تدویـــن آیین‌نامـــه اجرایی آنها را برای اســـتقرار حکومـــت مردمی و حاکمیت مردم بـــر سرنوشـــت خویش ضروری دانســـت و خواســـتار تهیـــه فـــوری آیین‌نامه شـــوراها برای اداره امور محلی شـــهرها و روســـتاهای سراســـر ایران شـــد (خمینی امـــام، 1378 : 167).

1 ـ 6 تثبیـــت حقوقی شـــورا در پیش‌نویس قانون اساسی

سرنوشـــت خودمختاری کوردســـتان در ســـاختار حقوقـــی جمهوری اسلامی پیـــش از آنکه در قانون اساســـی نهایی تعیین شـــود، در پیش‌نویس قانون اساســـی‌ای رقم خورد کـــه در نخســـتین ماههای پـــس از انقلاب تدوین شـــد. ایـــن پیش‌نویس در شـــرایطی تهیه می‌شـــد که مســـئله کوردســـتان همچنان یکی از محور اساســـی مطاله کوردســـتان در برابـــر حاکمیت جدیـــد بـــود و خودمختاری، نـــه صرفـــا مطالبـــه احزاب کـــورد، بلکـــه محور اصلـــی مذاکرات و طرحهای سیاســـی کوردســـتان در ماههای نخســـت انقلاب محســـوب می‌شد. از همیـــن رو، پرســـش اصلـــی این بود کـــه آیا نظم حقوقـــی جدید، این مطالبه را به رســـمیت خواهد شـــناخت یا آن را در قالبی متفـــاوت و محدودتر در ســـاختار اداری کشـــور جای خواهد داد.

در 4 خـــرداد 1358 خمینی در نامـــه‌ای به مهدی بازرگان، نخست‌وزیر، خواســـتار تسریع در تکمیل قانون اساســـی و ارائه آن به افکار عمومی شـــد تا مردم و صاحب‌نظـــران بتواننـــد دیدگاه‌های خود را دربـــاره آن مطرح کنند. در ایـــن نامه همچنین مقرر شـــده بود مردم هـــر اســـتان و اقلیت‌های مذهبـــی، نماینـــدگان صاحب‌نظر خـــود را برای شـــرکت در مجلســـی که قرار بود قانون اساسی را بررســـی و تصویب کند، انتخاب کننـــد (مجموعه قانـــون اساســـی، 1395: 24). پیش‌نویـــس در اول خرداد همان ســـال تصویب و بـــرای اطلاع عمومی منتشـــر شـــده بود؛ امـــا اختلافات بعدی بر ســـر برخـــی اصـــول و موضوعات موجب شـــد مجلس خبـــرگان قانون اساســـی این متن را کنار گذاشـــته و بررســـی قانـــون اساســـی را بـــر مبنـــای متنی متفـــاوت آغاز کنـــد (نظامنامه، 1405).

در ایـــن پیش‌نویـــس هیـــچ اشـــاره‌ای بـــه خودمختاری نشـــده بود و بجای آن مســـئله اداره امـــور مناطـــق و مشـــارکت مـــردم در مدیریت محلی در قالب شـــوراها صورت‌بندی شـــده بود. اصل 3، اداره امور کشـــور را بـــر پایه آرای عمومی و شـــوراهای منتخب مـــردم قرار مـــی‌داد و اصل 5 نیز بـــر برخـــورداری برابر فارس، تـــرک، کورد، عـــرب، بلـــوچ، ترکمن و دیگـــر اقـــوام از حقوق تأکیـــد می‌کـــرد. در حـــوزه زبـــان نیـــز اصل 21 فارســـی را زبان و خط مشـــترک و رســـمی کشور اعلام می‌کرد، امـــا اســـتفاده از زبان‌های محلی را در مـــدارس و مطبوعات محلی آزاد می‌دانســـت (نظامنامه، 1405).بنابراین فاصله‌ای اساســـی میان این صورت‌بنـــدی و مفهوم سیاســـی خودمختاری مورد نظر کوردســـتان وجود داشـــت.

مهم‌تریـــن ماده در ایـــن زمینه اصـــل 74 بود. بر اســـاس این اصل، اداره امور روســـتا، بخش، شهر، شهرســـتان و اســـتان، با توجه به مقتضیات بومی و با نظارت شـــوراهای منتخب همـــان محل انجام می‌گرفت؛ اما حـــدود اختیارات این شـــوراها باید به‌گونـــه‌ای تعییـــن می‌شـــد که اصـــول وحدت ملـــی و تمامیت ارضی و تابعیـــت حکومت مرکزی رعایت شـــود. بـــه ایـــن ترتیـــب، پیش‌نویس به جای شناســـایی یک ســـاختار سیاســـی خودمختار بـــرای مناطـــق دارای ویژگی‌هـــای تاریخـــی، فرهنگی و سیاســـی خـــاص، مســـئله اداره محلی را در چارچـــوب شـــوراهای منتخب و تقســـیمات موجود کشـــوری حـــل می‌کـــرد. همیـــن تفاوت نقطه اصلی مناقشـــه میان متن قانون اساســـی و خواســـت سیاسی کوردســـتان بود.

از نـــگاه کوردســـتان مســـئله صرفـــا مشـــارکت مـــردم در اداره امـــور محلی نبود؛ بحث بر ســـر

انتقال بخشی از قدرت سیاسی به یک ساختار منطقه‌ای منتخب بود. به همین دلیل، حزب دمکرات کوردستان در اعلامیه خود درباره پیش‌نویس، ضمن اشاره به برخی نکات مثبت، مهم‌ترین نقص آن را بی‌توجهی به خودمختاری خلق‌های ایران دانست. از دید حزب، اصل 74 و شوراهای منطقه‌ای نمی‌توانستند راه‌حل مسئله ملی در ایران باشند؛ زیرا نخست صراحتا از خودمختاری نامی نبرده بودند، دوم، مفهوم ملیت‌های ایران را به رسمیت نمی‌شناختند و سوم، مهم‌ترین جنبه خودمختاری، یعنی خودمختاری سیاسی، در آنها وجود نداشت. افزون بر این، شوراهای منطقه‌ای بنا به تقسیمات اداری موجود کشور نمی‌توانست مبنای مناسبی برای اداره سیاسی کوردستان باشد (تلاش در راه تفاهم، 1359: 54-65).

این انتقاد نشان می‌دهد که اختلاف بر سر یک واژه یا شکل اداری نبود؛ اختلاف بر سر ماهیت قدرت بود. شوراهای مندرج در اصل 74، نهادهایی برای اداره محلی در درون ساختار دولت مرکزی بودند در حالی که خودمختاری مورد نظر کوردستان، مستلزم وجود یک سطح سیاسی منطقه‌ای با اختیار تصمیم‌گیری درباره بخش مهمی از امور کوردستان بود. بنابراین افزودن شورا به ساختار اداری کشور بدون به‌رسمیت‌شناختن قلمرو سیاسی و اختیارات منطقه‌ای، نمی‌توانست جایگزین خودمختاری شود.

واکنش نیروها و شخصیتهای دیگر کوردستان نیز، با وجود تفاوت در مبانی سیاسی، همین شکاف میان قانون اساسی و مطالبات کوردستان را آشکار کرد. مفتی‌زاده در اطلاعیه 16 خرداد، افزون بر اعتراض به تعیین مذهب جعفری به‌عنوان مذهب رسمی کشور و تأکید بر اینکه دین رسمی باید «اسلام» باشد نه شیعه یا سنی، خواستار آن شد که از هر استان دو نفر در روند تدوین پیش‌نویس مشارکت داشته باشند (خوشحالی، 20104 : 24). این موضع نشان می‌داد که مسئله مشارکت واقعی مناطق در ساختار سیاسی جدید برای نیروهای مذهبی کورد نیز اهمیت داشت.

شیخ عزالدین حسینی نیز در گفت‌وگو با روزنامه اطلاعات دو ایراد اساسی به پیش‌نویس وارد کرد: نخست، تعیین اسلام به‌عنوان دین رسمی به جای مذهب جعفری و دوم، فقدان هرگونه تصریح درباره خودمختاری (خوشحالی، 2020: 353). بدین ترتیب، با وجود تفاوت میان مواضع احزاب در یک نقطه اشتراک روشنی وجود داشت: پیش‌نویس قانون اساسی نتوانسته بود خواست سیاسی کوردستان را در سطحی که نیروهای کورد انتظار داشتند، به یک حق حقوقی و ساختاری تبدیل کند.

این گریز از خودمختاری در قانون اساسی مصوب مجلس خبرگان رنگ جدی به خود گرفت و شوراها در ساختار حقوقی جمهوری اسلامی چنان اهمیتی یافتند که اصول ششم، هفتم، یکصد و یکم، یکصد و دوم، یکصد و سوم، یکصد و چهارم، یکصد و پنجم و یکصد و ششم قانون اساسی به شوراهای اسلامی اختصاص یافت. در راستای فرمان خمینی برای تشکیل شوراها که در حقیقت سرپوش گذاشتن بر خودمختاری بود، نخستین انتخابات شوراها در کشور به استثنای تهران و چند کلان‌شهر دیگر، در 20 مهر 1358 و در روزهای پایانی دولت موقت مهدی بازرگان برگزار شده بود؛ انتخاباتی که بنا بر این روایت، نتیجه آن برخلاف خواست حزب جمهوری اسلامی بود و همین امر به درخواست آن حزب برای لغو نتایج انجامید (احمدیان، 2017). و سرانجام وزارت کشور نتایج انتخابات تمامی شهرها را لغو کرد.

بعد از اولین انتخابات تحقق عملی این ایده در سراسر کشور به تعویق افتاد. در حقیقت ترس از نتایج انتخابات امکان تحقق شوراهای اسلامی را به نحوی که در قانون اساسی پیش‌بینی شده بود فراهم نکرد و تقریبا دو دهه طول کشید که قانون تشکیلات، وظایف و انتخابات شوراهای اسلامی کشور و انتخاب شهرداران در خردادماه 1375 به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. پس از برگزاری ششمین انتخابات ریاست جمهوری، زمینه برگزاری انتخابات شوراهای اسلامی در سراسر کشور در 7 اسفند 1377 فراهم شد و شوراهای اسلامی عملا فعالیت خود را آغاز کردند (خمینی، 13787 : 167).

شوراها در نخستین ماههای پس از انقلاب،

صرفـا با هـدف اداره امور محلی مطرح نشـدند. در حقیقـت طـرح شـوراها بخشـی از تلاش حاکمیت برای پاسـخ‌دادن بـه مطالبه خودمختاری کوردسـتان بود. در واقع، شـورا شـکل محدود و کنترل‌شـده‌ای از مشـارکت سیاسـی را جایگزین مطالبه‌ای کنـد که دامنه آن فراتـر از اداره محلی بو د .

این رویکرد در جلسـه 9 اردیبهشـت 1358 شورای انـقلاب به‌عنـوان مرکـز اصلـی تصمیم‌گیـری حاکمیـت و محـل حضـور چهره‌هایـی چـون بهشـتی، مطهری، رفسـنجانی و خامنه‌ای آشکارتر می‌شـود. خامنه‌ای مشـخصا در مورد کوردسـتان تشـکیل شورا در سـنندج و پیشـنهاد آن از سوی طالقانـی بـرای نقـده را راهـی برای عبـور از خودمختـاری کوردسـتان میدانـد کـه او آنـرا رفـع بهانه‌جویـی می‌نامـد؛ طالقانی هـم برای فـرار از خودمختـاری ترجیـح می‌داهـد به‌جای خودمختـاری از «اختیـار در تعیین سرنوشـت» سـخن گفته شـود و بهشتی نیز شـوراها را راهی بـرای از میـان بردن بهانـه ضدانـقلاب می‌داند. حتـی در مورد اندك اختیارات و صلاحیت شـوراها نیـز نگرانی وجود دارد. در همان جلسـه خامنه‌ای تصریح می‌کند که تشـکیل شـورا در کوردسـتان با تهران و خراسـان یکسان نیسـت، چون احتمال پیروزی نامزدهای احزاب کوردسـتان وجود دارد و بـه همین جهت از ضرورت تقویت سـپاه سـخن می‌گوید؛ بهشـتی نیز تضعیف احزاب کوردسـتان را از وظایـف سـپاه می‌دانـد (شـورای انقلاب، بی‌تـا: 37 ـ 41). بنابراین، شـوراها در کوردسـتان هم‌زمان پاسـخ سیاسـی به مطالبـه خودمختاری و سـازوکاری برای مهار آن بودند؛ یعنی مشـارکت محلی به‌جـای خودمختاری سیاسـی در چارچوب اقتـدار یك دولـت مرکزی قـوی در تهران.

در همیـن چارچـوب پـس از فرمـان 28 مرداد خمینـی بـرای حمله بـه کوردسـتان، هاشـم صباغیان، وزیر کشـور دولت موقت در پاسـخ به خبرنگاران دربـاره خودمختاری کوردسـتان گفت کـه اختیـار کافی به شـوراهای شـهر و اسـتان داده شده اسـت تا به مسـائل رفاهی و فرهنگی رسـیدگی کننـد. بدین‌ترتیـب، در فاصلـه میان بحران سـنندج و سیاسـت‌های بعـدی حاکمیت، شـورا به تدریج از یک تجربـه محلی به چارچوبی عمومـی برای اداره امور تبدیل شـد؛ چارچوبی که در گفتمان حاکمیت می‌توانسـت پاسـخ به برخی مطالبات محلـی و فرهنگی را دربرگیـرد، بی‌آنکه خودمختاری به‌عنوان یک سـاختار سیاسـی ویژه برای کوردسـتان به رسـمیت شـناخته شود.

2 ـ گذار از مواجهه‌ی سیاسی به جنگ

2 ـ 1 ـ نقده اعلام به‌جنگ کوردستان

حاکمیـت از همان آغاز در پی مهـار خودمختاری و حـذف احـزاب کوردسـتان بود؛ زیـرا برخلاف دیگر مناطق نتوانسـته بود در آن شـبکه و پایگاه سیاسـی ایجاد کنـد و در جسـت‌وجوی بهانه‌ای بـرای تغییر ایـن وضعیت بـود. پـس از فاجعه سـنندج، حاکمیت بـا برکناری قرنی، رئیس سـتاد کل ارتش و در حقیقت شـخص اول نظامی کشـور و دادن چنـد امتیاز کوشـید بحران را سیاسـی و دیپلماتیـک خاتمه دهـد؛ اما با مشـاهده اوضاع دیگـر نمی خواسـت نـه بیشـتر از ایـن امتیاز بدهـد و نـه نظاره‌گر باشـد، بـه همین جهت بدنبـال سیاسـت مشـت آهنین بود. بـه همین منظـور میتینگ حـزب دمکرات در نقـده در 31 فروردیـن را بهانه کـرد. میتنیگی کـه در اصل به علت وضعیـت تاریخی سیاسـی شـهر و منطقه (کویسـتانی، 1996 : 184 و پێشنەماز، 2012 : 427 و حسـامی، 1992 : 60)، پیـش از آغـاز بکار به خاك و خون کشـیده شـد. بنابراین، میتینگ بیش از آنکـه علت مسـتقل جنگ باشـد در بسـتری از قطبی‌شـدن، مسلح‌شـدن و آمادگـی قبلی به ماشـه درگیری تبدیل شـد.

در این شـرایط حاکمیـت به‌جـای کاهش تنش از شـکاف موجـود بهـره گرفـت و کمیته‌های اسلامـی به‌ویـژه در ارومیه، به تشـدید شـکاف کمـک کردنـد (گادانـی، 2008: 231). کمیتـه انـقلاب اسلامی ارومیـه به رهبری ملاحسـنی ـ امـام جمعه، نماینـده خمینی و رئیس پاسـداران ارومیه ـ با همکاری سـپاه و لشـکر 64 ارومیه و هزاران پاسـدار اعزامی از تهـران، همراه نیروهای داوطلـب و جوانان نقده به سـوی شـهر حرکت کـرد (خوشـحالی، 201017: 55–56) و درگیری به جنگـی تمام‌عیـار انجامیـد؛ روزنامه‌هـای وقت کشـور در روزهای سـوم و چهارم جنـگ از بیش

از 100 کشته، صدها مجروح و حدود 2 هزار مفقود خبر دادند، 47 جسد کورد به مهاباد منتقل شد و گروه‌هایی از آوارگان به مهاباد، پسوه و شاوله پناه بردند (خوشحالی، 201017: 58-59). گستردگی ویرانی حتی بحران بهداشتی و خطر شیوع بیماری را در شهر ایجاد کرد (خوشحالی، پیشین: 63).

واکنش حاکمیت اما به‌جای تمرکز بر مهار درگیری، به امنیتی‌کردن بیشتر کوردستان گرایش یافت. بنی‌صدر در جلسه 2 اردیبهشت شورای انقلاب، وضعیت نقده را شلوغ توصیف کرد و مدعی شد 14 هزار کورد مجهز در آستانه غلبه بر شهرند و در صورت اقدام‌نکردن نقده سقوط خواهد کرد (شورای انقلاب، بی‌تا: 2). بازرگان نیز که در همین جلسه به سهل‌انگاری درباره کوردستان متهم شد بود، نقده را پدیده‌ای ضدانقلابی علیه دولت موقت و حتی توطئه شاه، صهیونیسم و دستگاه‌های جاسوسی ابرقدرت‌های شرق و غرب دانست (شورای انقلاب، پیشین : 61). بدین‌ترتیب یک شکاف اجتماعی و درگیری محلی، در فاصله‌ای کوتاه در گفتمان حاکمیت از مناقشه‌ای قابل مدیریت به مسئله‌ای امنیتی و ضدانقلابی تبدیل شد.

پس از فاجعه نقده سپاه پاسداران به‌تدریج خود را نه صرفا به‌عنوان یک نیروی حاضر در میدان، بلکه به‌عنوان صاحب پرونده کوردستان تعریف کرد؛ نگاهی که به یکی از عناصر پایدار سیاست امنیتی جمهوری اسلامی در کوردستان تبدیل شد. جنگ نقده از نخستین صحنه‌های حضور فعال سپاه بود و سخنگوی سپاه در 23 اردیبهشت 1358 نیز این نقش را تأیید کرد (خوشحالی، 201013: 8). جزوه اختصاصی سپاه درباره نقده، با بازنمایی کوردستان و حزب دمکرات به‌عنوان دشمن خلق و خدا و طرح ادعاهایی چون سربریدن کودکان و بریدن پستان زنان، جنگ را توطئه امپریالیسم و عوامل داخلی آن معرفی کرد (سپاه پاسداران، 1358: 6-7). بدین‌ترتیب حضور نظامی با برساختن دشمن در سطح گفتمان عمومی همراه شد و کوردستان از یک مطالبه سیاسی به یک مسئله امنیتی ـ جنگی تبدیل گردید.

دولت نیز مسیر تثبیت حضور نظامی را دنبال کرد: کمیسیون بررسی اوضاع کوردستان با شرکت وزیران کشور، خارجه و کار، رئیس ستاد ارتش و فرمانده ژاندارمری تشکیل شد (خوشحالی، 201012 : 21). بدین ترتیب سیاست برخورد قاطع با کوردستان در دستور کار قرار گرفت؛ کاری به جایی رسید که بازرگان از پذیرش هیئت حزب دمکرات خودداری کرد (خوشحالی20102 : 32). ستاد کل ارتش طرح به منظور توقف فعالیت احزاب کوردستان، خلع سلاح عمومی را برای تصویب به دولت و خمینی ارائه کرد و خمینی هم با عفو شماری از افسران خاطی و بازگرداندن آنان به ارتش، امکان تقویت نیروی انسانی ارتش را فراهم کرد (خوشحالی، 201012: 21 ـ 22). بازسازی قدرت نظامی حتی جنبه نمادین یافت؛ سرلشکر فربد، رئیس ستاد کل ارتش، برای اعلام قدرت، پیشنهاد نخستین رژه ارتش را با حضور نخست وزیر پس از انقلاب را مطرح کرد که آیندگان آن را تکرار نمایش قدرت و توان رزمی ارتش در زمان ریاست قرنی (خوشحالی، پیشین : 26).

پس از نقده این روند در دو سطح نظامی و تبلیغاتی گسترش یافت: تبلیغات رادیو و تلویزیون علیه کوردستان شدت گرفت و حزب دمکرات در واکنش، مردم کوردستان را به اعتصاب 23 خرداد فراخواند؛ هم‌زمان سپاه و ارتش ارومیه به مسلح‌کردن عشایر و فئودال‌های کوردستان علیه احزاب کوردستان روی آوردند (خوشحالی، 20109 : 38). شیخ عزالدین حسینی در تلگرام خود به خمینی این سیاست را یادآور سیاست حکومت شاه دانست (خوشحالی، 2020: 356). در مقابل، نیروهای سیاسی کوردستان همچنان مسیر مذاکره را دنبال کردند: غنی بلوریان از طالقانی برای جلوگیری از اعزام نیرو به نقده کمک خواست (خوشحالی، 20109 : 26). هیئت حزب دمکرات برای جلوگیری از تشدید تنش و راه‌حل در 18 اردیبهشت با خمینی و شریعتمداری دیدار کرد (خوشحالی، پیشین : 22). دکتر قاسملو در تهران بر حل مسالمت‌آمیز بحران و عدم تقابل حزب با ارتش و حمایت آن از دولت انقلاب و دولت بازرگان تأکید کرد؛ بااین‌حال دولت موقت حتی به هیئت حزب وقت ملاقات نداد (خوشحالی،20102: 32).شیخ عزالدین حسینی نیز در 24 اردیبهشت برای کاهش تنش و تغییر

موضـــع حاکمیـــت به تهـــران رفت تا بـــا خمینی، روحانیون و دولت رایزنی کند (خوشـــحالی، 2020: 332).

از ایـــن‌رو نقده صرفا یـــک درگیری محلـــی نبود؛ نقطه اتصال میدان جنگ، بازســـازی قدرت نظامی، تبلیغات ضدکـــورد و انتقال پرونده کوردســـتان به ســـپاه بود. نشـــانه روشـــن این تغییر تبدیل خروج پاســـداران به یکـــی از خواســـته‌های اصلی مردم کوردســـتان پـــس از نقده بـــود؛ خواســـته‌ای که داریـــوش فروهر آن را توطئه دانســـت و ســـپاه را نهـــادی قانونی معرفی کرد (خوشـــحالی، 201015: 61). بـــه ایـــن ترتیب، نهادی کـــه در نقده حضور نظامـــی خـــود را تثبیـــت کـــرده بـــود، به‌تدریج مدعی نقش محوری در مدیریت کوردســـتان شـــد؛ روندی که در ادامه، مناقشـــه بر ســـر خودمختاری را بیـــش از پیـــش از عرصـــه مذاکره سیاســـی به عرصه امنیتـــی ـ نظامـــی منتقل کرد.

2 ـ 2 ارومیه، گسترش بحران

دو مـــاه بعد از فاجعه نقده واقعه ســـرو در ارومیه در تاریخ 27 تیر 1358 مناقشـــه کوردســـتان را یک گام دیگر از ســـطح سیاســـی به عرصـــه نظامی ـ سراســـری می‌کشـــاند. ژاندارمری ارومیـــه که برای عملیات ســـرکوب بســـوی منطقه برادوست و سرو حرکـــت می‌کند، بـــا نیروهای کورد ارومیـــه درگیر می‌شـــود و شـــماری از پاســـداران و ژاندارم‌هـــا کشـــته می‌شـــوند. روز بعد نیروهای کورد از حزب دمکرات درخواســـت کمـــک می‌کنند؛ امـــا کمیته مرکـــزی حزب به‌جـــای اعزام نیرو، نماینـــده‌ای نزد اســـتاندار می‌فرســـتد تـــا بحـــران را از راه مذاکره حـــل کند. وعده اســـتاندار برای تماس بـــا فرمانده لشـــکر عملی نمی‌شود و درگیری شـــش روز ادامه می‌یابـــد؛ حزب دمکـــرات نیز در ایـــن مدت هیچ کمـــک نظامی و لجســـتیکی نمی‌دهـــد. هنگامی کـــه ارومیـــه در آســـتانه ســـقوط قـــرار می‌گیرد، دولت ناچـــار به میانجیگـــری بارزانی‌ها متوســـل می‌شـــود و نیروهـــای کـــورد ارومیه با وســـاطت آنان از مواضع خود عقب می‌نشـــینند (حســـامی، 1992: 150).

امـــا نتیجـــه ایـــن ناتوانـــی نظامـــی، بزرگ‌کردن دامنـــه بحران اســـت. ظهیرنـــژاد، فرمانده لشـــکر 64 ارومیـــه در 28 تیرمـــاه از تلویزیون سراســـری حزب دمکـــرات را هـــدف قرار می‌دهـــد و حزب نیـــز در واکنش مردم کوردســـتان را بـــه تظاهرات 31 تیـــر فرامی‌خوانـــد (خوشـــحالی، 20109 : 49). ضعف نیروهـــای ترکیبی ارتش، ژاندارمری، ســـپاه و نیروهـــای داوطلب، دولت را به حضور مســـتقیم مصطفی چمران، معاون نخســـت وزیر و ســـرتیپ فلاحـــی، فرمانده نیـــروی زمینی ارتـــش در ارومیه وامـــی‌دارد. حتی بـــرای عبـــور نیروهـــای ایرانی از خـــاک ترکیه هماهنگی می‌شـــود و بخشـــی از نیروهـــای اعزامی از تـــرس حملـــه نیروهای کورد در هنـــگام عقب نشـــینی به خاك ترکیـــه وارد و از این مســـیر خود را به بازرگان می‌رســـانند و سپس به ارومیه بازمی‌گردند (خوشـــحالی،201012 : 39). گزارش ســـفارت آمریـــکا نیز در مورد واقعه ســـرو اشـــاره به شکســـت نیروهای اعزامی ایـــران میکند کـــه در جریان آن یـــک هلی‌کوپتر دولتی ســـقوط می‌کنـــد و هشـــت نفر نیز کشـــته می‌شـــوند؛ در ایـــن گزارش کنســـول ترکیـــه در تبریز بر اســـاس گزارش کنســـولگری ترکیه در ارومیه هم شکســـت نیروهـــای ایرانی را در مقابل نیروهـــای کورد تأیید و کنســـولگری ترکیـــه نیروهای اعزامـــی را به بی عملی متهم میکند (اســـناد لانه جاسوسی، 1405). دولـــت برای جبران شکســـت دو گردان از لشـــکر 16 زرهـــی قزویـــن و یک گردان از تیـــپ 2 زرهی زنجـــان همراه با تانـــک، توپخانـــه و پیاده‌نظام را بـــه منطقه اعـــزام می‌کند و حرکت این ســـتون‌ها با تعطیلـــی بازار و بدرقـــه عمومـــی در زنجان و همدان همراه اســـت (خوشـــحالی، پیشـــین : 44 ـ 45).

بنابراین ســـرو فقـــط یک عملیات نظامی نیســـت؛ همزمـــان بـــه صحنه تولیـــد جبهه کوردســـتان در افـــکار عمومی تبدیل می‌شـــود. اعـــزام یگان‌های زرهـــی از شـــهرهای مختلف، حضـــور فرماندهان ارشـــد و بدرقه عمومی در کنار تبلیغات سراســـری، واقعه‌ای محـــدود را به جنگی سراســـری بازنمایی می‌کنـــد. حتـــی در درون ارتـــش نیز ایـــن روند با مخالفت روبه‌رو می‌شـــود؛ سرلشـــکر فربد، رئیس پیشـــین ســـتاد کل ارتـــش دخالت ارتش در ســـرو را خـــارج از وظیفـــه آن و آغاز رویه‌ای نادرســـت برای حل اختلافات سیاســـی می‌داند (خوشـــحالی، پیشـــین : 40). در لشـــکر 64 ارومیه نیز شـــماری از افســـران و درجـــه‌داران از شـــرکت در عملیات خودداری می‌کنند؛ ســـرهنگ هوشـــنگی بـــه اتهام تمـــرد اعـــدام و برخی دیگـــر زندانی می‌شـــوند

و معترضـــان بـــا پاره‌کـــردن عکس‌هـــای خمینی و شـــعار علیـــه حســـنی مخالفت خود را نشـــان می‌دهنـــد (خوشـــحالی، 201013 : 13).

روایت‌ســـازی سیاســـی واقعه را از یـــک درگیری منطقه‌ای بـــه طرحی ســـازمان‌یافته علیه حاکمیت تبدیـــل می‌کند. در این مرحله، ســـرو بـــه نمونه‌ای از تهدیـــد کوردســـتان تبدیـــل می‌شـــود. خمینی در 31 تیـــر عبدالکریـــم موســـوی اردبیلـــی را به آذربایجـــان غربـــی و ارومیـــه می‌فرســـتد تـــا از اقدامات لشـــکر 64 و نیروهـــای حکومتی حمایت کنـــد. تظاهرات گســـترده‌ای نیز علیه کوردســـتان شـــکل می‌گیـــرد و موســـوی اردبیلـــی و چمـــران واقعـــه را به تکـــرار توطئـــه اســـرائیل در جنوب لبنان، اســـتعمار و اجانب پیونـــد می‌دهند. چمران ســـه معیار بـــرای «ضدانـــقلاب» تعییـــن می‌کند: مخالفـــان تجزیه ایران، مخالفـــان خمینی و نظرات او و مخالفان ارتش و دولت و قیام مســـلحانه علیه آنهـــا (خوشـــحالی، 20108 : 8). موســـوی اردبیلی نیـــز در ارومیه بـــا تأکید بر اینکه انـــقلاب اسلامی مرزهـــا را محـــو می‌کنـــد و میان کـــورد و ترک و عـــرب تفاوتـــی نیســـت، شـــعار ما همه ســـرباز توییـــم خمینـــی، گوش بـــه فرمان توییـــم خمینی را در فضـــای بســـیج عمومـــی تقویـــت می‌کنـــد (خوشـــحالی، 201017 : 114).

اهمیت واقعه ســـرو در آن اســـت کـــه در ارومیه و مناطـــق شـــمالی کوردســـتان بخش‌هایـــی از جامعه کوردســـتان بدون ســـازمان‌دهی مســـتقیم حزبـــی در برابـــر کمیته‌ها، پاســـداران و مداخلات جدیـــد قـــدرت می‌ایســـتند؛ بنابراین مناقشـــه از ســـطح احزاب فراتر مـــی‌رود و به رابطـــه جامعه کوردســـتان بـــا ســـاختار قـــدرت جدید کشـــیده می‌شـــود.

2 ـ 3 ـ مریوان، رویارویی مستقیم پاسداران

در 23 تیـــر 1358 حاکمیـــت وارد مرحلـــه‌ای تازه از رویارویـــی با کوردســـتان شـــد. در ایـــن روز به دعـــوت اتحادیـــه دهقانـــان مریـــوان، جمعیت دفاع از حقـــوق خلق کرد، شـــورای زنـــان، کانون دانش‌آموزان و محصلیـــن و اتحادیه کارگران بیکار، که همگی بعدها بـــه کومله پیوســـتند، تظاهراتی در اعتـــراض به تبلیغـــات رادیـــو و تلویزیون علیه کوردســـتان، سیاســـت‌های دولت موقت و مســـلح کـــردن نیروهـــای مرتجع برگـــزار کردنـــد. هنگام بازگشـــت تظاهرکننـــدگان میان آنـــان و نیروهای تازه‌مستقر ســـپاه پاسداران که وابســـته به مکتب قـــرآن مریوان بودنـــد، درگیری روی داد و ســـه تن از اعضـــای این تشـــکل‌ها کشـــته شـــدند. در پی آن درگیری گســـترش یافت و جمعیت خشـــمگین در واکنـــش به کشـــته شـــدن افراد خـــود به مقر تازه‌تأســـیس ســـپاه حمله کرد و بخشـــی از آن را تخریـــب نمود (راســـتی، 2021).

بعدازظهـــر همان روز، ســـپاه پاســـداران نیروهای کمکی از تهران و ســـایر شـــهرها را بـــا هلیکوپتر بـــه پـــادگان مریـــوان اعزام کـــرد (خوشـــحالی، 201013 : 108). در مقابل، شـــورای شـــهر مریوان تلاش کـــرد بحران را از مســـیر مذاکـــره کنترل کند و ســـه دور مذاکـــره در همیـــن چارچـــوب انجام شـــد، امـــا نتیجـــه‌ای در پی نداشـــت (ســـرداری، 2013). مذاکـــرات حـــدود یک هفتـــه ادامه یافت و نماینـــدگان خمینی، دولت، ســـپاه پاســـداران و پـــادگان مریوان در آن مشـــارکت داشـــتند. چمران کـــه به عنـــوان معاون نخســـت وزیـــر و نماینده دولـــت در مذاکرات شـــرکت داشـــت، در حقیقت نقـــش اصلـــی را داشـــت و هرچند در ســـرو خود شـــخصا فرماندهی عملیـــات را به عهده داشـــت، از مریوان بـــه بعد پرونـــده کوردســـتان را هم از جانـــب دولـــت، هم از جانـــب خمینـــی و هم از جانب ارتش و ســـپاه پاســـداران هدایـــت میکرد. بـــا بی‌نتیجـــه ماندن مذاکـــرات و تهدیـــد چمران مبنـــی بر اینکه مـــا بـــرای رزم آمده‌ایـــم نه برای بزم، شـــورای موقـــت شـــهر مریـــوان و نهادهای مردمی شـــهر به ابتـــکار فؤاد مصطفی ســـلطانی در غـــروب 30 تیـــر تصمیم بـــه کـــوچ اعتراضی گرفتنـــد. فـــردای آن روز شـــهر تقریبا از ســـکنه خالی شـــد. ســـرهنگ ســـپهری، فرمانده لشـــکر ســـنندج، میزان خـــروج مردم از شـــهر را 75 درصد اعلام کـــرد؛ هرچنـــد منابع و نشـــریات نزدیک به ســـازمان‌دهندگان کـــوچ، شـــمار خارج‌شـــدگان را بیـــش از این دانســـته‌اند (امجـــدی، 1396).

گزارش ســـفارت آمریـــکا نیز تصویـــری از وضعیت مریوان در همیـــن مقطع ارائه می‌کند. بر اســـاس ایـــن گـــزارش پـــس از درگیری‌هـــای جـــدی میان ســـپاه پاســـداران و گروه‌های کـــورد در 14 ژوئیه، برای چند روز آرامش نســـبی به شـــهر بازگشـــت. پاســـداران مستقر در ســـنندج و کرمانشـــاه آماده حرکـــت به ســـوی مریـــوان و کمک بـــه نیروهای

خود بودند، اما ظاهرا شـورای شـهر از حرکت آنان جلوگیری کرد. شـورای شـهر در بیانیه‌ای از مردم خواست در صورت در دسـت گرفتن کنترل امنیتی شهر توسـط پاسـداران، برای تخلیه مریوان آماده باشـند و در تلگرامی به خمینی، اعزام پاسـداران به شـهر را توهیـن به مـردم مریوان دانسـت. (سـفارت آمریکا، 1358).

فؤاد مصطفی سـلطانی در سـخنرانی خود درباره مذاکـرات به فضـای حاکم بر گفت‌وگوها اشـاره می‌کند. بـه روایت او چمـران در جریان مذاکرات گفتـه بـود از اینکـه برخـی از حاضـران نماز می‌خواننـد تعجـب می‌کنـد؛ لاهوتی نیـز گفته بـود مجاهدینی کـه برای اعـزام به کوردسـتان می‌رونـد، هنـگام خداحافظـی با خانـواده خود آیه شـهادت می‌خوانند (مسته‌فاسـولّتانی، 2006: 396). ایـن اظهارات، تصویری از فضایی را نشـان می‌دهـد کـه در آن مسـئله مریـوان دیگر صرفا یـک اخـتلاف اداری یـا سیاسـی محلـی تلقی نمی‌شـد، بلکـه در ذهن حاکمیـت در قالب یک رویارویـی و عملیـات نظامی تعریف شـده بود. صدای آمریـکا در آن روزها گزارش کـرده بود که دولت ایـران برای نخسـتین‌بار رسـما اعلام کرده اسـت که برای سـرکوب شورشـیان کورد از ارتش اسـتفاده خواهد کرد (خوشـحالی، 20108 : 18). رفسـنجانی در جلسه شـورای انقلاب در تاریخ 2 مرداد دربـاره مریوان بـا انتقاد از تنـد دولت و ارتش تاریخ 2 مـرداد می‌گوید کردهـا تابع قدرت اند و بایـد با قدرت با آنها برخـورد کرد و خمینی هم گفته اسـت در کوردسـتان باید قاطعانه عمل کنید و سـران آنها را بگیرید (شـورای انقلاب، بی تا : 6).

مریـوان در روند تحـولات کوردسـتان جایگاهی متفـاوت دارد. در نقـده، درگیری ابتـدا در قالب یک جنگ شـهری شکل گرفت و سـپس نیروهای سـپاه، ژاندارمری و ارتش وارد آن شدند؛ در ارومیه دامنه عملیـات نظامی بـه نیروهـای اعزامی از پادگان‌های دیگر کشـور گسـترش یافـت؛ اما در مریوان درگیری مسـتقیم با سـپاه پاسـداران بود. پـس از وقایـع ارومیـه و مریوان زبان سیاسـی حاکمیـت درباره کوردسـتان به‌تدریـج از ادبیات مذاکـره، تفاهـم و وعده‌هـای سیاسـی فاصله گرفت و مفاهیمی چون «ضدانقلاب»، «وابسـتگان امپریالیسـم» و «توطئه» وارد ادبیات رسـمی شد.

ایـن تغییـر گفتمـان همزمـان با شـکل‌گیری سـازوکارهای عملـی بـرای کنتـرل و مقابلـه با کوردسـتان بود.

در 25 تیرماه در یک جلسـه امنیتی در کرمانشاه، تشـکیل نیرویی متشکل از 150 پاسـدار کورد در مریـوان بـرای مبارزه بـا ضدانقلاب مطرح شـد (خوشـحالی، 201017 : 11). چند هفته بعد نیز در 15 مرداد بـه فرمان آیت‌الله مهـدوی کنی، رئیس کمیته‌هـای انـقلاب کشـور، شـورای هماهنگی کرمانشـاه برای استخدام پاسـدار در میان عشایر کلهر، لهون، قبـادی، ولدبیگـی، باباخانی، جوانرو و عثمانونـد برای مبـارزه با ضدانقلاب تشـکیل شـد و در همین چارچوب خواسـت خودمختاری کوردسـتان به‌عنـوان توطئه امپریالیسـم جهانی معرفی شـد (خوشحالی، پیشـین : 123).

در کنـار ایـن سـازماندهی نظامی روایت‌سـازی درباره کوردسـتان نیز شـدت گرفـت. چمران از کشته شـدن پاسـداران با موزائیک و کشیده شدن جسـد آنان بر سـنگفرش و اتاق‌ها سـخن گفت و تصویـری خونین از واقعه مریـوان ارائه داد. در 9 مرداد سـپاه پاسـداران در یک مصاحبه مطبوعاتی در تهران، ریشـه رویدادهای کوردستان را در فقر شـدید منطقه دانسـت و هم‌زمـان دولت موقت را بـه بی‌توجهی بـه رفع ایـن فقر متهـم کرد. سـپاه از توطئـه عوامـل پالیزبان و دسـتگیری شـماری از آنان خبر داد و قول پخش اعترافاتشـان را داد (خوشـحالی، 201013 : 22).

این تغییـر در روایت رسـمی در دولت موقت که تا این لحظـه در تلاش بـود با لحنـی دیپلماتیك سـخن بگوید، چرخش پیدا کرد. هاشـم صباغیان، 11 مـرداد در گفت‌وگو بـا خبرگزاری پـارس، در تحلیل وضعیت سیاسـی کوردسـتان، آن را ناشـی از نارضایتـی مـردم از فقـر اقتصـادی و میراث سیاسـت‌های رژیم شاه و سوءاسـتفاده گروه‌های مختلـف از اختلافات قومی و مذهبـی برای ایجاد شـکاف دانسـت. دولت در اقدامـی عملی برای سـرکوب کوردسـتان اقدام به تشـکیل یک ستاد اطلاعاتـی کرد (خوشـحالی، 201015 : 63).

بنابرایـن در فاصلـه 23 تیر تا 28 مـرداد دو روند هم‌زمـان پیـش رفـت: یکـی ضـرورت برخورد نظامـی و سـرکوب بیشـتر کوردسـتان و دیگری موج تبلیغاتی علیه کوردسـتان برای بسـیج افکار عمومی ایران. میرحسـین موسـوی در جلسـه 28

تیرماه شـــورای انقلاب میگوید باید به کوردســـتان حمله شـــود و کسی به کوردســـتان فرستاده شود کـــه قدرت نمایی کند. و بکشـــد (شـــورای انقلاب: بـــی تـــا : 70). اقدام دیگـــر حاکمیت اســـتخدام نیروهـــای بومـــی ســـپاه بـــرای مقابله بـــا نیروی پیشـــمرگ بود که خیلی زود در جامعه کوردســـتان بـــه عنوان یك ضـــدارزش به جاش معروف شـــدند (ســـه‌عیدی، 2725 : 65 ـ 91). تشـــکیل نیروی 150 نفره پاســـدار کورد در کرمانشـــاه و ســـپس ایجاد شـــورای هماهنگی کرمانشـــاه بعد از این تحولات نشـــان می‌دهـــد کـــه حکومـــت در کنـــار اعزام نیروهای رســـمی، به‌دنبـــال ایجاد شـــکاف و نیرو بـــرای مواجهه با تحولات کوردســـتان نیـــز بود. در ایـــن چارچـــوب عنـــوان به‌کارگیری افـــراد محلی می‌توانســـت پوششـــی برای ســـازماندهی پاسدار کـــورد در ســـاختارهای امنیتی و بخشـــی از روند انتقال مناقشـــه کوردســـتان از عرصه سیاســـی به عرصـــه امنیتی ـ نظامی باشـــد.

2 ـ 4 طراحی راهبرد رسانه‌ای علیه کوردستان

جلســـات شـــورای انـــقلاب در 28 و 31 تیر 1358 به‌عنـــوان یکـــی از مهم‌ترین مراکـــز تصمیم‌گیری و تعیین سیاســـت‌های کلان حاکمیت نوپا نشـــان می‌دهد کـــه مواجهه بـــا کوردســـتان به‌تدریج از ســـطح رویدادهای میدانی به ســـطح طراحی یک سیاســـت هماهنگ سیاسی ـ رســـانه‌ای منتقل شده بود. در جلســـه 28 تیر با حضور بازرگان، موســـوی اردبیلـــی، یدالله ســـحابی، میرحســـین موســـوی، صادق قطب‌زاده و محمدجـــواد باهنر، قطب‌زاده، به‌عنوان مدیـــر رادیو و تلویزیون و عضو شـــورای انقلاب، اعلام کـــرد که دولت تصمیم گرفته اســـت درباره کوردســـتان در رســـانه‌ها روشـــنگری کند و چمـــران خود شـــخصا دو نفـــر را بـــه بخش خبر تلویزیون فرســـتاده اســـت تا اخبار جهـــت دار در مورد کوردســـتان پخش کننـــد. در جلســـه با ذکر جزئیـــات بـــه نحـــوه پوشـــش وقایع کوردســـتان و بازتـــاب آن پرداختـــه میشـــود؛ از جملـــه فیلم جهـــت‌دار درباره نقـــده که قطـــب‌زاده صراحتا از برجســـته‌کردن صحنه‌هـــای مورد نظـــر حکومت و سانســـور بخشـــهای دیگـــر فیلم ســـخن گفت (شـــورای انقلاب، بی تـــا : 163-181).

حتـــی در مدیریـــت صداوســـیما بـــر ســـر نحوه پخـــش این گـــزارش اخـــتلاف ایجاد شـــده بود و تهیه‌کننـــدگان با اســـتناد به نمایندگـــی از امام، بر پخش آن اصرار داشـــتند. هاشمی رفســـنجانی نیز بـــا جزئیات از این برنامه ســـخن گفـــت و به دفاع از حضـــور ظهیرنـــژاد، فرمانده لشـــکر 64 ارومیه در تلویزیـــون پرداخـــت. روندی که بنـــا بر گزارش صورت مذاکرات شـــورای انقلاب با اطلاع ســـطوح عالـــی حاکمیـــت و خمینـــی انجـــام شـــده بود. قطـــب‌زاده نیز نتیجـــه رپرتاژ کوردســـتان را برای افـــکار عمومی مثبـــت ارزیابی کـــرد. خامنه‌ای نیز در این جلســـه پیشـــنهاد کرده بود چنـــد روز علیه شـــیخ عزالدین حســـینی تبلیغات شـــود و بهشتی نیز بر تقویـــت تبلیغات علیه کوردســـتان به زبان کوردی تأکیـــد کرده بـــود. در جلســـه 31 تیر نیز ســـحابی از ســـخنان ظهیرنـــژاد در تلویزیون دفاع کـــرد و در ادامـــه، تقویـــت مفتـــی‌زاده به‌عنوان یکـــی از راه‌هـــای تضعیـــف احزاب کوردســـتان مطرح شـــد. بنی‌صدر نیز از ســـرمقاله‌ای با عنوان «خودمختـــاری» در روزنامـــه خـــود ســـخن گفت (پیشین).

اهمیت این جلســـات در آن اســـت کـــه تبلیغات علیه کوردســـتان دیگر مجموعـــه‌ای از واکنش‌های پراکنـــده نبود؛ بلکه در مرکز تصمیم‌گیری سیاســـی نظـــام دربـــاره آن بحـــث، طراحـــی و هماهنگ می‌شـــد. رادیـــو و تلویزیون، مطبوعـــات، تبلیغات به زبـــان کـــوردی، حملـــه بـــه رهبران کـــورد و تقویـــت نیروهای رقیب، همگـــی در یک چارچوب واحـــد مورد بحـــث قـــرار گرفتنـــد؛ چارچوبی که نشـــان می‌دهد شـــورای انـــقلاب، به‌عنـــوان مرکز تعییـــن اســـتراتژی و سیاســـت‌های کلان حاکمیت نوپا، در حال ســـاختن یک سیاســـت چندلایه برای مواجهـــه با کوردســـتان بود.

2 ـ 5 ـ پاوه؛ سرریز کاسه صبر حاکمیت

در تیر و مـــرداد 1358 همزمان با بحـــران مریوان و ارومیـــه، پـــاوه نیـــز به میـــدان رقابـــت میان کوردســـتان و حاکمیـــت تبدیـــل می‌شـــود. حزب دمکـــرات با پیـــش بینـــی وضعیـــت و جلوگیری از تنـــش در 30 تیرمـــاه اعضـــای خـــود را از حمل سلاح و خریدوفـــروش آن منـــع و گروهـــی را نیز مأمـــور جلوگیـــری از ورود افـــراد مســـلح می‌کند (خوشـــحالی، 20109: 52). در مقابـــل، ســـپاه حضـــور خود را گســـترش می‌دهـــد و در 17 مرداد 50 پاســـدار از مریـــوان بـــه پـــاوه اعـــزام می‌کند

(خوشحالی، 201013: 69-78).
بحران در مرداد در بستر اختلافات جاف و هەورامی، رقابت مکتب قرآن با دیگر جریان‌های سیاسی و مداخله سپاه تشدید می‌شود. پس از کشته‌شدن دو پاسدار در تصادف و انتشار شایعه بمب‌گذاری و سپس درگیری 22 مرداد میان فردی از پاوه و باینگان، شهر در اعتراض به کشته‌شدن فرد پاوه‌ای به اعتصاب کشیده می‌شود. هم‌زمان، نیروهای کماندو به فرماندهی ابوشریف وارد شهر می‌شوند؛ در قوریقه‌لا (قوری قلعه) نیز تحصنی در مخالفت با حضور پاسداران شکل می‌گیرد در شب 26 مرداد، درگیری میان پاسداران و متحصنین قوری‌قه‌لا با کشته‌شدن یکی از متحصنین وارد مرحله مسلحانه می‌شود. نیروهای قوری‌قلعه پاسداران را عقب می‌رانند و تنها پاسگاه ژاندارمری در اختیار پاسداران باقی می‌ماند (مسته‌فایی، 2015 : 88 ـــ 89). در اینجا دو جبهه مخالف شکل میگیرد. متحصنین قوری‌قه‌لا خواهان خودمختاری، خروج پاسداران و تشکیل شورای شهر بودند، در حالی که شورای پاوه که اکثریت آن در اختیار مکتب قرآن بود، مورد حمایت پاسداران بودند و در نتیجه این جنگ پاسداران به فرماندهی چمران شکست و در محاصره می افتند و. این وضعیت باعث صدور پیام خمینی در 27 مرداد ماه میشود و و این آغاز جنگ صلیبی حاکمیت بود علیه کوردستان. و طرفدار پاسداران بود، خواستار تأمین امنیت شهر توسط ارتش و سپاه بودند. در نتیجه جنگ میان متحصنین قوری قه‌لا و پاسداران، از این منظر، شکست نیروهای سپاه در پاوه، پس از بحران‌های مریوان و ارومیه، به نقطه‌ای تبدیل می‌شود که حاکمیت را از مواجهه سیاسی به عملیات نظامی گسترده سوق می‌دهد و زمینه مداخله مستقیم خمینی در منازعه کوردستان را فراهم می‌کند. شکست سپاه پاسداران در پاوه، فرصتی فراهم کرد تا خمینی مداخله مستقیم خود را در منازعه کوردستان به سطحی سراسری ارتقا دهد.

2 ـ 6 ـ تدارك اعلام جنگ صلیبی

خمینی که دیگر تحمل شکست حاکمیت در کوردستان را نداشت، خود مستقیما وارد میدان شد و رهبری مقابله با کوردستان را بر عهده گرفت. اخبار پاوه از 25 مرداد، خمینی را به‌شدت آزرده کرده بود؛ از این تاریخ وارد مرحله‌ای تازه شد و به مدت چهارده روز، بدون وقفه، از طریق صدور احکام نظامی، ارسال پیام، ایراد سخنرانی و تبلیغات رادیو تلویزیونی به سازمان‌دهی و هدایت مقابله نظامی و سیاسی با کوردستان پرداخت.
از 25 مرداد تا 7 شهریور 1358 این مداخله در دو سطح به‌طور هم‌زمان پیش رفت: در سطح نظامی بازسازی و یکپارچه‌سازی ماشین سرکوب و در سطح گفتمانی، بازتعریف کوردستان از یک منازعه سیاسی به مسئله‌ای امنیتی و مذهبی. سخنرانی‌ها، احکام و پیام‌های این چهارده روز در کنار یکدیگر مقدمه سیاسی، نظامی و گفتمانی جنگ را شکل دادند.
در 25 و 26 مرداد پیش از آنکه فرمان عملیاتی گسترده صادر شود، خمینی دولت، ارتش و سپاه را به دلیل مسامحه و ملایمت در برابر کوردستان مورد انتقاد قرار داد. در 26 مرداد، این مسامحه را خطای خود نیز دانست و توبه و طلب استغفار کرد و خواستار برخورد انقلابی با کوردستان شد و ارتشیانی که از کشتار در کوردستان خودداری می‌کردند، تهدید کرد (خمینی، 1363 : 80 ـ 81).
در 27 مرداد این سیاست به فرمان نظامی تبدیل شد. خمینی برای اولین بار بعد از انقلاب خود را به عنوان مقام فرمانده کل قوا معرفی کرد و به بهانه کردستان مجوزی پیدا کرد که ارتش را تحت کنترل فرماندهی خود درآورد (بنی صدر، 1380 : 97). خمینی در این پیام به دولت، ارتش و ژاندارمری و سپاه پاسداران اخطار کرد که ظرف 24 ساعت با توپ، تانک و قوای مجهز به سوی پاوه حرکت کنند؛ سپس به پادگان‌ها دستور حرکت فوری داد و دولت را مأمور تأمین امکانات اعزام پاسداران کرد. در فرمان دیگری نیز تعقیب احزاب کوردستان، بستن مرزها و دستگیری رهبران کوردستان را مقرر کرد (خمینی، پیشین : 286). بنابراین هدف از بازپس‌گیری پاوه فراتر رفت و تعقیب نظامی با دستگیری رهبران سیاسی کوردستان پیوند خورد.
28 مرداد این روند به بسیج گسترده علیه

سراسر کوردستان رسید. خمینی با استناد به خبر محاصره نیروهای ارتش و گروگان گیری زنان در سنندج، دستور حرکت قوای انتظامی، ارتش و داوطلبان و اعزام هوایی پاسداران به سراسر کوردستان را صادر کرد و حتی یک ساعت تأخیر را تخلف دانست (پیشین : 306). خمینی در این حکم در واقع فرمانی برای جهاد و فراتر از آن برای تبدیل منازعه کوردستان به یک جنگ صلیبی صادر کرد. او در اقدامی تبلیغاتی، با طرح ادعای گروگان‌گیری زنان در یک مسجد توسط حزب دمکرات، تصویری از وضعیت کوردستان ساخت که می‌توانست زمینه روانی و اجتماعی لازم برای سرکوب نظامی را فراهم کند. این در حالی بود که نه نیروهای ارتش در محاصره بودند و نه هیچ زنی به گروگان گرفته شده بود؛ چنان‌که به گفته خود بازرگان، نخست‌وزیر وقت، اساسا هیچ‌یک از این ادعاها در سنندج رخ نداده بود. بازرگان در شرح ارشادهای آمرانه و تداخلات سازمانی خمینی فرمان حمله به سنندج را یکی از نمونه‌های این مداخلات می‌داند؛ اقدامی که به تعبیر او، بسیج مردم کشور برای نجات سنندج بود، در حالی که این فرمان بر پایه یک خبر مشکوک و یک تماس تلفنی آشوبگرانه و خلاف واقع با دفتر خمینی صادر شد، بی‌آنکه پیش از آن از نخست‌وزیری یا ستاد ارتش کسب اطلاع شود (بازرگان، 1363 : 75). خمینی در بعدازظهر همان روز نیز از نیروهای اعزامی تشکر کرد و به ارتش و سپاه دستور داد غائله کوردستان را خاتمه دهند و ضدانقلاب را سرکوب کنند (خوشحالی، 2020 : 527).

در 29 مرداد با صدور حکمی اختیار گسترده‌ای به رئیس ستاد مشترک ارتش داد (خمینی، پیشین : 313) که ارتش در کوردستان آزاد است آتش به اختیار کشتار و سرکوب کند. در 31 مرداد هماهنگی ارتش، سپاه، ژاندارمری و نیروهای انتظامی، اطاعت بی‌چون‌وچرا از مافوق و ممنوعیت اعتصاب نیروهای مسلح را مورد تأکید قرار داد؛ برای سرپیچی نیز برپایی دادگاه صحرایی را مطرح کرد (پیشین : 317). این حکم بعد از آن صادر شد که عده‌ای از ارتشیان حاضر به کشتار مردم کوردستان نشده بودند. هم‌زمان، عفو پیشمرگان در صورت تحویل سلاح و وعده پاداش برای معرفی رهبران کوردستان، در کنار فشار نظامی قرار گرفت.

همراه با این سازمان‌دهی نظامی، خمینی در حال تغییر معنای خود منازعه بود. در 25 مرداد مفهوم منافق در برابر متعهد قرار گرفت و احزاب کوردستان در چارچوب توطئه‌گر و وابسته تعریف شدند (پیشین : 276–277). این زبان در 26 مرداد از حالت کنایه خارج شد و مستقیما کوردستان را هدف قرار داد: خمینی با استناد به آیه «أشداء علی الکفار رحماء بینهم»، احزاب کوردستان را در صف کفار قرار داد و برخورد با بنی‌قریظه نیز به‌عنوان نمونه‌ای تاریخی برای این شدت عمل ذکر کرد (پیشین، : 282). به این ترتیب، خودمختاری کوردستان از قلمرو اختلاف سیاسی به قلمرو تقابل مؤمن و کافر منتقل شد.

27 مرداد، این بازتعریف کامل‌تر شد. خمینی در سخنرانی در جمع معلمان، کوردستان را در قالب احزاب کمونیستی فاسد و اشرار معرفی کرد و در سخنرانی عصر همان روز، حزب دمکرات جمعیتی خرابکار، فاسد و مفسد و عامل خارجی خوانده شد. دکتر قاسملو و شیخ عزالدین حسینی مستقیما هدف قرار گرفتند و دکتر قاسملو به عامل شخصی‌شده همه غائله‌ها تبدیل شد. (: پیشین 289–291؛ 296–301).

29 مرداد، خمینی حزب دمکرات را غیرقانونی و حزب شیطان معرفی و آن را متهم کرد که با آمریکا و صهیونیزم رابطه دارد (پیشین : 311). در 2 شهریور، این دشمن‌سازی به سطح مذهبی عمیق‌تری رسید: احزاب کوردستان منافق و فتنه‌گر معرفی شدند؛ مخالفت آنان با استناد به ضرورت اطاعت اهل سنت از «ولی امر»، دیگر صرفا مخالفت سیاسی نبود، بلکه نفاق دینی تلقی شد (پیشین : 331–339). در سخنرانی دیگر همان روز، خون کشته‌شدگان پاوه را در چارچوب شهادت و رشد اسلام از طریق خون معنا کرد و دمکرات را از نام یک حزب به عنوانی جنایتکارانه انتقال داد (پیشین : 340–346).

در 6 شهریور، این گفتمان با سازمان نظامی و مذهبی تلفیق شد: سران حزب دمکرات خائن و قیام‌کننده علیه حکومت مرکزی معرفی شدند، علمای اهل سنت به همکاری با قوای

انتظامی فراخوانده شدند تا در سرکوب و کشتار کوردستان شرکت کنند و برای حذف خودمختاری کوردستان هم‌زمان از برادری کورد و فارس و لر و عرب و برابری شیعه و سنی سخن می گفت (پیشین : 351-352).

سرانجام در 7 شهریور، خمینی اعلام کرد که «مسئله کوردستان، مسئله کل ایران است» (پیشین : 356-357). بدین‌ترتیب طی چهارده روز مناقشه کوردستان از یک خواست سیاسی به «غائله»، از غائله به «ضدانقلاب» و از آن به مسئله کل ایران تبدیل شد. در سطح نظامی، فرماندهی مستقیم، بسیج نیرو، کنترل مرزها، تعقیب رهبران و الزام نیروها به اطاعت شکل گرفت؛ و در سطح گفتمانی احزاب و رهبران سیاسی کوردستان به «منافق، کافر، مفسد، اشرار و دشمن» تبدیل شدند. بنابراین، این چهارده روز را باید نه صرفا واکنش خمینی به شکست پاوه، بلکه مرحله‌ای برای ساختن هم‌زمان ابزار جنگ و مشروعیت جنگ دانست؛ جایی که فرمان نظامی و دشمن‌سازی گفتمانی یکدیگر را تکمیل کردند.

2 ـ 7 اعلام جنگ صلیبی و بازتاب میدانی

علی خامنه‌ای، رهبر بعدی جمهوری اسلامی که در آن وقت عضو شورای انقلاب بوده است در دیدار با هیئت دولت در شهریور 1376 با اشاره به فرمان 27 مرداد خمینی برای لشکرکشی به پاوه، می‌گوید که پس از پخش پیام در ساعت 2 بعدازظهر، ظرف مدت کوتاهی اوضاع دگرگونه شد و مردم در خیابان‌ها از مراکز سپاه و مراکز اعزام راهی پاوه شدند. (خامنه‌ای، 1376).

بر اساس گزارش روزنامه‌های کشور در 28 مرداد، فرمان خمینی در همان نخستین ساعات از سطح اعلام سیاسی فراتر رفت و به یک بسیج گسترده نظامی ـ انسانی در کوردستان تبدیل شد. لشکر 28 کوردستان بامداد آن روز از ورود پاسداران و داوطلبان جنگ از شهرهای مختلف به پادگان سنندج و آمادگی گروه‌های مختلف در سطح کشور برای اعزام نیرو خبر داد. در ساعت 15:38 نیز نخستین جنگنده‌های نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی وارد سنندج شدند و اقدام به شکستن دیوار صوتی کردند. هم‌زمان، فرمانده نیروی زمینی ارتش به سنندج رسید و ساعت 19:35 همان روز در پادگان جلسه تشکیل داد (خوشحالی، 201012 : 57). ژاندارمری استان کوردستان نیز از ورود هواپیماها و هلیکوپترهای حامل نیرو به سنندج گزارش داد (خوشحالی، 201013 : 54).

گزارش رئیس ستاد مشترک ارتش به خمینی نیز از به‌کارگیری یگان‌های زرهی، توپخانه، هوابرد، ژاندارمری و پاسداران انقلاب برای درهم کوبیدن کوردستان و پیشروی نیروها حکایت دارد. در همین چارچوب اطلاعیه هوانیروز از آماده‌باش تمامی پرسنل در سراسر کشور، لغو مرخصی نیروهای مسلح از 28 مرداد تا اطلاع ثانوی و فراخوان پرسنل در مرخصی به پادگان‌ها خبر می‌داد (خوشحالی، 201012 : 54) اقدامی که خود نشان‌دهنده تبدیل کوردستان به یک وضعیت سراسری نظامی در روایت رسمی بود. لشکر 28 کوردستان همچنین از ورود نیرو از اصفهان، شیراز، زنجان، خرم‌آباد و اهواز و اعزام 200 پزشکیار و پزشک از شیراز و 30 پزشک و پزشک‌یار از اصفهان خبر داد و هم‌زمان از (پیشین : 56). حتی سربازان منقضی‌خدمت برای ادامه خدمت فراخوانده شدند و برای افزایش انگیزه نیروهای شرکت‌کننده برای کسانی که در عملیات پاوه شرکت کرده بودند، موضوع ترفیع درجه آنان اعلام شد. مجموعه این گزارش‌ها نشان می‌دهد که اعلام جنگ در همان نخستین روزها، صرفا به افزایش حضور نظامی در پاوه و سنندج محدود نماند، بلکه با فراخوان نیرو از نقاط مختلف کشور، فعال‌سازی هم‌زمان ارتش، هوانیروز، ژاندارمری و پاسداران و تبدیل وضعیت به آماده‌باش سراسری، دامنه مداخله نظامی در کوردستان را به سطحی فراتر از یک عملیات محلی گسترش داد. به منظور تشویق مردم کشور برای سرکوب و کشتار کوردستان حتی از رادیو اعلام میکردند که سلطنت طلبان و اسرائیلیها از کوردستان حمایت میکنند (گادانی، 2008 : 234). در تهران افراد حزب الله و و اعضای حزب جمهوری اسلامی در پشتیبانی از حمله به کوردستان مشغول به راه انداختن تظاهرات و راهپیمایی بودند (مرادبیگی، بی تا : 178).

شاپور فیروزی، رئیس کمیته حزب دمکرات در کامیاران در خاطرات خود تصویری از ورود

نیروهـــای اعزامی به شـــهر ارائه می‌دهـــد: اوضاع متشـــنج و غیرعادی بـــود؛ خیابان‌هـــا از خودرو و نیروهای مســـلح پر شـــده، گروه‌ها و دســـته‌های مختلـــف علیـــه احـــزاب و خلـــق کـــورد شـــعار می‌دادند و شـــعار کوردســـتان را بـــه خاک و خون می‌کشـــیم ســـر می‌دادنـــد؛ نیروهـــای مســـلح با مسلســـل و فریاد الله‌اکبر در شـــهر مســـتقر شده بودنـــد، خانه‌های مردم بازرســـی می‌شـــد، مردم مورد ضرب‌وشـــتم قـــرار می‌گرفتنـــد و در کوچه‌ها و خیابان‌هـــا تیرانـــدازی می‌شـــد؛ وضعیتـــی که مـــردم را ناچـــار به ترک شـــهر می‌کـــرد (فیروزی، 1381: 38).

نتیجه گیری

ایـــن پژوهـــش نشـــان داد کـــه نـــگاه حاکمیت جمهـــوری اسلامـــی به کوردســـتان در شـــش ماه نخســـت پس از انـــقلاب 1357 از ابتدا یکســـان و ثابـــت نبود؛ بلکه در فاصلـــه 22 بهمن تا 28 مرداد 1358 از مواجهه سیاســـی با مطالبـــه خودمختاری به تحدیـــد و تقلیل آن، و از آنجا به امنیتی‌ســـازی و جنـــگ تغییـــر کـــرد. بنابرایـــن 28 مـــرداد را نمی‌تـــوان صرفا واکنشـــی ناگهانی بـــه حادثه پاوه دانســـت؛ این روز نقطه نهایی فرایندی شـــش‌ماهه اســـت که طـــی آن حاکمیت به‌تدریـــج امکان حل سیاســـی مســـئله کوردســـتان را کنار می‌گذارد.

در مرحلـــه نخســـت حاکمیـــت بـــا خواســـته خودمختاری روبه‌رو شـــد که گســـتردگی اجتماعی آن امـــکان نادیـــده گرفتنـــش را دشـــوار می‌کرد. هیئت‌هـــای اعزامـــی دولت موقـــت و خمینی در کوردســـتان با اجتماعاتی مواجه شـــدند که شـــعار اصلی آنهـــا خودمختاری بـــود. هیئتهـــای اعزامی حاکمیـــت در گزراشـــهای خـــود خودمختـــاری را مطالبـــه‌ای قابـــل طـــرح در قانون اساســـی آینده دانســـتند با تأکید بر حفظ تمامیت ارضی کشـــور. ایـــن موضع را نمی‌توان پذیـــرش خودمختاری مورد نظر کوردســـتان دانســـت؛ بلکه نوعـــی اعتراف به وجود یـــک مطالبـــه واقعی، همراه بـــا تلاش برای تحدیـــد معنای سیاســـی آن از ســـوی مرکز بود.

در مرحلـــه دوم، حاکمیت کوشـــید مســـئله را از «خودمختاری سیاســـی» بـــه «اداره محلی» منتقل کنـــد. شـــوراها در اینجـــا اهمیت پیـــدا می‌کنند: به‌جـــای پذیـــرش ســـاختار سیاســـی ویـــژه برای کوردســـتان، مشـــارکت مردم در اداره امور محلی در قالـــب نهـــادی عمومی و سراســـری پیشـــنهاد می‌شـــود. نگرانی از پیروزی احزاب کوردســـتان در شـــوراها و بحث تقویت ســـپاه نیز نشان می‌دهد که شـــوراها تنها یک ســـازوکار مشـــارکتی نبودند، بلکـــه در کوردســـتان بخشـــی از سیاســـت مهار خودمختـــاری را تشـــکیل می‌دادند.

در مرحله ســـوم، این راه‌حل سیاســـی زیر فشـــار بحران‌هـــای پی‌درپـــی فرســـوده می‌شـــود. نقده نقطـــه مهمی در انتقال مســـئله بـــه عرصه امنیتی اســـت؛ تبلیغات علیه کوردســـتان شـــدت می‌گیرد، ســـپاه و ارتش وارد ســـازمان‌دهی نیروهای محلی می‌شـــوند و نقش ســـپاه در مدیریت کوردســـتان افزایـــش می‌یابد. پـــس از آن، مریـــوان و ارومیه و ســـرانجام پاوه، فاصلـــه میان سیاســـت و جنگ را کوتاه‌تـــر می‌کننـــد. در پاوه، شکســـت ســـپاه به حاکمیـــت امـــکان می‌دهد از مواجهه سیاســـی به عملیـــات نظامـــی گســـترده عبور کنـــد و خمینی مســـتقیما رهبری مقابله با کوردســـتان را در دست گیرد.

مرحله نهایـــی از 25 مرداد آغاز می‌شـــود. خمینی طـــی چهـــارده روز بـــا فرمان‌های نظامی، بســـیج نیـــرو، تبلیغـــات و بازتعریف دشـــمن، هـــم ابزار جنگ و هـــم مشـــروعیت جنگ را می‌ســـازد. در این فراینـــد کوردســـتان از «مطالبه سیاســـی» به «غائلـــه»، از غائله بـــه «ضدانقلاب» و ســـرانجام به «مســـئله کل ایـــران» تبدیل می‌شـــود؛ احزاب و رهبران کوردســـتان نیز در گفتمـــان حاکمیت از بازیگران سیاســـی به «منافق، کافر، مفســـد، اشرار و دشـــمن» تبدیل می‌شـــوند. بنابرایـــن، جنگ تنها بـــا حرکت نیروهـــای نظامی آغاز نمی‌شـــود؛ پیش از آن در زبان سیاســـی و مذهبی حاکمیت ســـاخته و مشروعیت‌بخشـــی می‌شود.

از ایـــن منظـــر، تعبیر جنـــگ صلیبـــی در عنوان پژوهـــش آگاهانه بـــر «جهاد» ترجیح داده شـــده اســـت. «جهاد» عنـــوان رســـمی و دینـــی فرمان خمینـــی در 28 مرداد اســـت؛ امـــا «جنگ صلیبی» در ایـــن پژوهـــش مفهومـــی تحلیلی برای نشـــان دادن ماهیـــت گســـترده‌تر ایـــن مواجهه اســـت: جنگـــی کـــه در آن ابـــزار نظامی، زبـــان مذهبی، تبلیغات، دشمن‌ســـازی، بســـیج عمومـــی و حذف امـــکان سیاســـی خودمختـــاری هم‌زمـــان به کار گرفتـــه می‌شـــوند. مهم‌تـــر آنکه ایـــن تعبیر صرفا

برســاخته پژوهشــگر نیســت؛ داریــوش فروهر، وزیر کار و امور اجتماعــی دولت موقت و یکی از مقامات بلندپایــه حاکمیت، نیــز از تعبیر «جنگ صلیبــی» درباره مواجهه با کوردســتان اســتفاده می‌کنــد. بنابرایــن، می‌تــوان گفــت ایــن تعبیر دســت‌کم در ســطحی از زبان درونــی حاکمیت، نشــان‌دهنده نوعی تصــور از کوردســتان به‌مثابه طرف یــک جنــگ فراگیر اســت، نــه صرفا یک طرف مناقشــه سیاســی یا یک مســئله اداری.

در نتیجــه عنــوان از «خودمختــاری تــا جنــگ صلیبــی؛ رویکرد حاکمیت ایران به کوردســتان» دو قطــب اصلی پژوهــش را به هم پیونــد می‌دهد: خودمختــاری به‌عنوان مطالبه سیاســی و اجتماعی کوردســتان؛ و جنــگ صلیبــی، به‌عنــوان صورت نهایــی مواجهه حاکمیــت با این مطالبــه. فاصله میــان ایــن دو همان شــش ماهی اســت که در آن حاکمیــت ابتــدا تلاش می‌کنــد خودمختاری را تحدیــد کند، ســپس آن را به شــورا و اداره محلی تقلیــل دهد، بعــد آن را به مســئله امنیتی تبدیل کند و ســرانجام بــا جنگ و ســرکوب به حذف آن روی آورد. از ایــن منظر، 28 مــرداد نه یک حادثه منفرد، بلکه نقطــه پایان مرحلــه‌ای از تغییر نگاه حاکمیــت به کوردســتان اســت: از یــک مطالبه سیاســی که می‌توانســت موضوع مذاکره باشــد، بــه مســئله‌ای که باید بــا زور نظامی حل شــود.

منابع

منابع فارسی

احمدیــان، مجیــد (2017). «سرنوشــت فراموش‌شــده‌ی نخســتین انتخابات شوراهای شهر و روســتا در جمهــوری اسلامی». در دســترس در: http://www.news.gooya.com/2017/03/post-3713.php

اســکندری، احمــد (2020). «قطعنامــه 8 ماده‌ای مهابــاد، دولــت موقــت و کردســتان ایــران». در دســترس در: https://ahmadeskandari.com/?p=242&lang=fa

اســکندری، احمد (2021). «مذاکــرات و مبارزات مــا و جنگ‌افــروزی جمهــوری اسلامــی». در دســترس در: https://ahmadeskandari.com/?p=1004&lang=fa

امجــدی، ساســان (1396). «نگاهــی گــذرا بــه کــوچ اعتراضی مــردم مریوان در ســی و دومین ســالگرد آن». در دســترس در: https://www.radiozamaneh.com/351998

بــازرگان، مهــدی. (1363) انــقلاب ایــران در دو حرکــت. چاپ چهــارم. تهــران: چــاپ مظاهری.

بنی‌صدر، ابوالحســن. (1380) خاطرات ابوالحســن بنی‌صــدر (اولیــن رئیس‌جمهــوری ایــران). بــه کوشــش حمید احمدی. تهران: انجمــن مطالعات و تحقیقــات تاریــخ شــفاهی ایران و انتشــارات انــقلاب اسلامی.

تلاش در راه تفاهــم. (1359). مجموعــه اســناد. جلــد 1. حــزب دمکرات کردســتان ایــران، بخش انتشــارات و تبلیغات.

توکلــی، رئــوف. (1363). جغرافیــا و تاریــخ بانه کردســتان. تهران: چاپخانه ســهیل.

چشــم‌انداز ایران. (1382). «کردســتان همیشــه قابــل کشــف: گفتگــو بــا آقــای صــدر حاج ســیدجوادی، ویژه‌نامه کردستان، ، شــماره اسفند و فروردین.

خامنــه‌ای، ســیدعلی. (1376). لشــکر حقیقــی خــود را پیدا کنیــد. در دســترس در https//khi.ink/f/24654

خمینــی، روح‌الله. (1363). صحیفــه امام. جلد 9. تهران: مؤسســه تنظیم و نشــر آثار امــام خمینی.

خوشــحالی، بهــزاد (20202. (20102، . کردســتان روزهای بحــران 2: دکتــر عبدالرحمن قاســملو و کردســتان. در دســترس در: https://behzadkhoshhali.com/books

خوشــحالی، بهــزاد (20109)، کردســتان روزهای بحران 9: حــزب دمکرات و کردســتان.

خوشــحالی، بهــزاد (20108)، کردســتان روزهای بحــران 8، چمران و کردســتان.

خوشــحالی، بهزاد (201012). کردســتان روزهای بحــران 12: ارتش و کردســتان.

خوشــحالی، بهزاد، (201013) کردســتان روزهای بحران 13: ســپاه و کردســتان.

خوشــحالی، بهزاد (201015)، . (2010). کردســتان روزهای بحــران 15: دولت موقت و کردســتان.

خوشحالی، بهزاد (201017)، . (2010). کردستان روزهای بحران 17: روحانیون و کردستان.
خوشحالی، بهزاد (201019). روزهای بحران 19: استانداران وقت و کردستان.
رحمانی، بهرام. (2022). «بنکه‌ها (شوراها) در کردستان و ترکمن‌صحرا». در دسترس در: http:// /www.mashal.org/blog
راستی، محمد. (2021). «شهر مریوان را چگونه اداره کردیم: تحولات بعد از انقلاب». در دسترس در: https://hekmatist.com/fa/organ/daftar-kordestan/0531dm
سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران. (1358). نوروز خونین سنندج و دستاوردهای آن. دفتر هواداران سنندج. برلین غربی: انتشارات سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران، تکثیر از سازمان دانشجویان پیشگام.
سرداری، صالح. (2013). «23 تیر 1358، روزی تاریخی در مبارزات مردم مریوان». در دسترس در: https://hekmatist.com/fa/organ/daftar-kordestan/0531dm
سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، (1358)، گزارشی پیرامون وقایع نقده.، انتشارات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
سفارت آمریکا، تهران (1358)، «تشریح وضعیت ایران مرداد 58 (انتخابات خبرگان - تظاهرات یادبود مصدق - وضعیت مریوان)»، سند شماره 270، اسناد لانه جاسوسی، جلد 10، ص. 586، در دسترس در: پایگاه اسناد لانه جاسوسی، http site:usdoc.ir// تاریخ دسترسی: 8 اکتبر 2026.
سیار، محمد. (1397). تنها سنگر بازمانده از قیام: مروری بر جنبش کردستان. اسلو: ناشر دیجیتال پرینت سرویس.
سمیعی، احمد. (1371). طلوع و غروب دولت موقت. تهران: انتشارات شباویز.
شورای انقلاب (بی‌تا)، صورت مذاکرات شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران، اردیبهشت 1358. کانال تلگرامی آرشیو اپوزیسیون ایران. /t.me iranarchive
شورای انقلاب (بی‌تا)، صورت مذاکرات شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران،خرداد 1358. کانال تلگرامی آرشیو اپوزیسیون ایران.
شورای انقلاب (بی‌تا)، صورت مذاکرات شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران،تیر 1358. کانال تلگرامی آرشیو اپوزیسیون ایران.
شورای انقلاب (بی‌تا)، صورت مذاکرات شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران،مرداد 1358. کانال تلگرامی آرشیو اپوزیسیون ایران.
فیروزی، شاپور. (1381). یادداشت‌های یک پیشمرگ قهرمان. به کوشش جلیل گادانی.
کدیور، محسن. (1397). «جفای جمهوری اسلامی به احمد مفتی‌زاده». در دسترس در: https:// /kadivar.com/16486
کریمی، بهزاد. (2008). «این‌چنین کژخوانی تاریخ در حضور زندگان». در دسترس در: http://www. iran-chabar.de/article.jsp?essayId=14538
مرادبیگی، حسین. (1383). تاریخ زنده: کردستان، چپ و ناسیونالیسم.
مافی، حمید. (1401). «مقاومت در کردستان؛ از بنکه‌ها تا جوانان انقلابی محلات: در گفتگو با یوسف اردلان». در دسترس در: http://www. /radiozamaneh.com/144048
مجموعه قانون اساسی جمهوری اسلامی. (1395). چاپ چهارم، ویرایش دوم. تهران: معاونت حقوقی ریاست جمهوری، معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات.
نادری، محمود. (1394). حزب دمکرات کردستان ایران. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی .

منابع کوردی

بلوریان، غەنی. (1997) ئاڵەکۆك. ستۆکهۆڵم.
حیسامی، کەریم. (1992) لەبیرەوەرییەکانم 1979. بەرگی شەشەم. ستۆکهۆڵم.
حەسەن زادە، عەبدوللا. (1374) نیوەسەدە تێکۆشان، ئاوڕێك لە رابردووی خەبات و تێکۆشانی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، بەرگی یەکەم.
گادانی، جەلیل. (2008) پەنجا ساڵ خەبات. بەرگی 1. هەولێر، دەزگای موکریانی.
سەعیدی، فاتح (2725). «ڕێکخراوی پێشمەرگە موسڵمانی کورد؛ ئایدۆلۆژیا و سەرکوتی ئۆتۆنۆمی کورد لە ئێران، گۆڤاری تیشك.
مستەفاسوڵتانی، ڕەشاد. (2006) کاك فوئاد؛ ڕێبەر، سیاسەتمەدار و زانایەکی سیاسی (1979-

1948). ئەڵمـــان: چاپخانەی باقـــر مرتضوی.
مســـتەفایی، تەیموور. (2015). 70 70 وێســـتگەی مێژوویی حیزبـــی دیموکراتی کوردســـتانی ئێران.
پێشنەماز، ڕەســـوڵ. (2012). ســـەربردەی ژیانم. ســـلێمانی: بڵاوکراوەکانـــی بنکـــەی ڕۆشـــنبیری شە هید .
کاردۆ، هەیـــاس. (2012). ئەزموونـــی خەبـــات؛ بەشـــێك لە ژیان و خەباتی عەبدوڵڵا حەسەنزادە. چاپی دووەم. ســـوێد: چاپخانـــەی ئەڕزان.
کوێســـتانی، ســـەعید. (1997). ئاوڕێـــك لـــە بەســـەرهاتی خـــۆم و ڕووداوەکانـــی نـــاو حیزبی دیموکراتـــی کوردســـتانی ئێران. در دســـترس در: http://www.said.kurdland.com

ژنەپێشمەرگە و قسەکردن:

لێکدانەوەی سڕینەوەی دەنگی ژن لە کەیسێکی سیاسی-چەکداریی کوردیدا

پەری کەریمی نیا

ئایا ژنەپێشمەرگە دەتوانێت قسە بکات؟ قسەکردن بەو واتایە کە دەربڕابێت، گۆێگری هەبووبێت و کاریگەری بەجێ هێشتبێت. ئەم وتارە دەیەوێت ئاوڕێک لە کەیسی گیانبەختکردوو خەزاڵ مەولان، ژنەپێشمەرگەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان- کۆمەڵە- بداتەوە کە لە باشوور بە درۆنی ئێران گیانی بەخت کرد. کاتێک برێندار بوو، هەندێک نەخۆشخانە (وەک سیستەم و دەسەڵاتی تەندروستی) لە تیمارکردنیدا کەمتەرخەمییان کرد، هەندێک مزگەوتیش (وەک دەسەڵاتی ئایینی) لەبەر ژنبوون و پێشمەرگەبوونی لە شۆردنی تەرمەکەیدا درێغییان کرد و ئاسایش (وەک دەسەڵاتی پاراستن) ڕێگەدان بە دەرمانکردنی و ماتڵکردن و لەسەرخەت هێشتنەوەی دوا خست. دەمەوێ لەم نووسینەدا باس لەوە بکەم کە ئایا دەنگ و قسەی ژنەپێشمەرگەکە بیسترا هەر وەک گایاتری سپیڤاک باسی دەکات؟ ئایا کە قسەی کرد، کێ بوو قسەی کرد و کێ بوو گوێگر بوو، یا هەر گوێگرێک هەبوو؟ هەر وەک دەزانین پێشمەرگە بە بەشێکی هەرەگرینگی شۆڕشی ئازادیخوازیی نەتەوەی کورد، بەرخۆدان و پاراستنی ئەم نەتەوەیە دادەنرێت. ژنەپێشمەرگە لە سیستەمی نەتەوەییدا پێشمەرگەیە، بەشێک لە شۆڕشە و وەک نیشتمان و دایک دەبینرێت.

ئەوەی کە قسەکردن بۆ Speaking for، دێلوز، لێرەدا بەوردی بەسەر کەیسی گیانبەختکردنی گیانبەختکردوو خەزاڵ مەولانیدا دادەڕێژم و کێ ڕۆڵی خەزاڵ مەولانی نمایشت کردووە، هەڵدەسەنگێنم. سیستەمی پیاوسالاری (کۆمەڵگا، دین، دامودەزگا) لێرەدا دەچێتە ژێر لێنزی ڕەخنەوە و چۆنیەتیی مامەڵەی ئەوان لەگەڵ بوونی ژنەپێشمەرگەکەدا شیتاڵ دەکرێت؟ پێش ئەم باسە لە وتارەکەدا، شەپۆلە فێمێنیستییەکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ئەرک و ڕۆڵیان ڕوون دەکرێتەوە. فێمێنیزمی ناو شاخ بەشێکی تری کە لە شۆڕشی نەتەوایەتی، شەڕی چەکداری و فێمێنیستی کوردیدا ڕۆڵیان هەبووە و ئەم وتارە لە درێژەدا ئاوڕیان لێ دەداتەوە. بەکورتی ئەم وتارە باس لەوە دەکات کە پێشمەرگەی ژنی کورد ناتوانێت قسە بکات، چونکە پێکهاتە دامەزراوەیی، سیاسی و پیاوسالارییەکان بەشێوەیەکی سیستماتیک دەنگی دەسڕنەوە.

پێشەکیی تیۆری:

گێلس دێلوز لەسەر ئەوەی کە کێ قسە بۆ کێ دەکات و یا کێ نوێنەرایەتی کێ دەکات دەڵێ کە 'نوێنەرایەتی وەک "قسەلەبریکردن" یەکێکە لە نوێنەرایەتیەکان ،کە لە ڕێگای سیاسەت، یاسا و دامودەزگای گشتییەوە ڕێک دەخرێت کە ئەوانیش هەر بەشێکن لە سیستەم (Spivak, 1988). نوێنەری پارلمان دەتوانێ نوێنەرایەتی خەڵک بکات لە پارلمان، پارێزەر لە دادگا و مەلا و مامۆستای ئایینی لە دامودەزگای دینی وەکو مزگەوت و وەزارەتی ئەوقاف. ئەمان 'خاوەن دەسەڵاتن، خاوەن بڕیارن، دەنگیان دەبیسترێت و لە جێگای کەسەکان، قسان دەکەن' (هەمان سەرچاوە). ئەمە خاڵی گرینگە کە نابێ ون بێت و دێلوز جەختی لەسەر دەکاتەوە، ئەویش ئەوەیە کە ئەمانەی خاوەن دەسەڵاتن، دەتوانن 'بەس دەرخەری دەنگی کۆمەڵە کەسێ بن کە بەڕژەوەندیی ئەمان دەپارێزن و ئەو کەسانەی کە لەگەڵ ئەمان ناگونجێن، بسڕنەوە و دەنگیان کپ و کۆنترۆڵ بکەن و ئاستیان دابەزێنن' (هەمان سەرچاوە). لە ڕاستیدا ئەمانە ئایا دەتوانن نوێنەری ڕاستەقینە بن یا نا پرسیارێکە لە لێکۆڵینەوەکانی ئەو وتارەدا بەجوانی ڕوونتر دەبێتەوە. بەڵام پێش ئەوە زانینی ئەو خاڵە گرینگە کە نوێنەری ڕاستەقینە دەبێ دەنگی هەموو لایەک ببیسێت و نوێنەرایەتی بکات بێ کەم و زۆر و فەرق و فرووق. دووهەم نوێنەرایەتی کە دیلۆز باسی دەکات، نوێنەرایەتییەکە وەک "دووبارە نمایشکردن" خۆی دەردەخات. ئەمە لە 'هونەر' یان 'فەلسەفە'دا ڕەنگ دەداتەوە کە میدیاش دەتوانێ بێگومان لەم دووبارە نمایشکردنەدا پشکی هەبێت (هەمان سەرچاوە). ئەم دووبارە نمایشکردنە ڕاستییەکان دەنوێنێتەوە، زانیاری دەگوازێتەوە، ئاستی هوشیاریی خەڵک بەرز دەکاتەوە، لایەنی نادیاری ڕووداوەکان و باسەکان ڕوون و دیار دەکەن. ئەمان 'تێگەیشتنی خۆیان لە بابەتەکە دەردەبڕن'. ئەمانە زیادتر ڕووی ڕاستەقینەی باسەکان و زانیارییەکان دەردەخەن. هەڵبەت دەبێ ئەوە لەبەرچاو بگرین کە ئەمە کاتێک ڕاستە کە میدیاکان سەربەخۆیی خۆیان نەدۆڕاندبێت و دەنگەکان بەئەمانەتەوە بگوازنەوە.

قسە لەبریکردن و نمایشتی دەنگەکان لە لایەن گایاتری چاکرافۆرتی سپیڤاک لە وتارە بەناوبانگەکەیدا 'ئایا ژێردەستە دەتوانێ قسان بکات؟' دا پەرە پێ دەدرێت. کە دێلوز باسی ئەوە دەکات کە کەسە بەهێزەکان قسە بۆ کەسانی دی دەکەن و دەبنە نوێنەریان، سپیڤاک زیادتر دەچێتە پێش و لایەکی تری باسەکە دەوروژێنێت کە ئەویش ئەوەیە ئایا تاکێک کە بێدەسەلاتە یا لەژێر دەسەڵاتی کەسی دیکەدایە، (بەکورتی ژێردەستە)، دەتوانێ قسەکانی دەربببڕێت. سپیڤاک باسی ژنانی 'ساتی' (لە کولتووری هیندستاندا 'ساتی' بە ژنانی بێوەژن دەوترێ) دەکات کە دوای مێردەکانیان دەبێ خۆیان بسووتێنن. بەڵام ئایا ئەم ژنانە پرسیاریان لێ کراوە کە بەم سووتانە ڕازین یا ملکەچ کراون بەم بەشە کولتوورییە. سپیڤاک ئەوە دەدرکێنێت کە ژنانی ساتی ناتوانن قسان بکەن و دەنگ هەڵببڕن، مەبەست ئەوەیە کەس دەنگی ئەوان نابیسێت. سپیڤاک بەشێوەیەکی قایلکەرانە دەڵێت ژنان بەگشتی و ژنانی ساتی بەتایبەتی نەک تەنها لەلایەن هێزە داگیرکەرەکانەوە بێدەنگ دەکرێن، بەڵکو لەلایەن پێکهاتە پیاوسالارییەکانیشەوە دەنگیان کۆنترۆڵ و سنووردار دەکرێت (هەمان سەرچاوە). هەر بۆ پاڵپشتیی سپیڤاک دێلوزیش لێرەدا دەتوانێ وەڵامدەر بێت کە ژنانی ساتی نوێنەرەکانیان قسەیان بۆ دەکەن لە پانتای بڕیاردان بە

وەفاداربوون بە مێـردەوە (هەڵبـەت وەفاداربوون بەپێی پێناسـەی سیسـتەم).
کۆنتـرۆڵ و سـنووردارکردن لـەلای سـپیڤاک ئەو خاڵە دەردەخات کـە چۆن بنیاتنانـی ئایدیۆلۆژیای جێندەر هێزی ژنان لەم ڕۆڵ و بەشـانەی خوارەوەدا تەنگەبـەر دەکاتەوە کـە بریتین لە ڕۆڵی پاراسـتن، بێدەنگـی، یـان تەنانـەت قوربانیدان. سـپیڤاک دەڵێت، "کاتێک دەگەینە سـەر پرسـیاری پەیوەست بـە هۆشـیاریی ژێردەسـت، چەمکی ئـەوەی کە کارەکـە ناتوانێت بیڵێت گرنگ دەبێـت" (ویلیامز و کریسـمان). سـپیڤاک باس لـەوە دەکات کە بابەتە ژێردەسـتەکان بەئاسـانی بێدەنگ ناکرێـن. ئەوان بەشـێوەیەکی سیسـتماتیک قسـەیان بۆ دەکرێت، وەردەگێڕدرێـن و دووبـارە تێکـەڵ دەکرێنەوە لە چوارچێـوەی مەعریفـەی زاڵـدا (Spivak, 1988). کەواتـە بێدەنگـی لە لایـەن خودی ژێردەسـتەوە بـەزۆری سـەرهەڵنادات، بەڵکـو سیسـتمێک بە هاوکاریی وردە سیسـتمەکانی دەوروبەری دەسـت دەدەنە دەسـتی یـەک. ئەوان وا دەکـەن دەنگەکە وا لـێ بکـەن کـە هەر لـە بنەمـاوە نەبـووە یا دەنگەکان بـە شـێواوی دەنوێنرێنەوە.

مێژووی ژن لە سەردەمی کۆماردا

ژنـان لە ئێـران ماڤی خـۆ کاندیدکردنیـان نەبوو. ئاسـتیان لە ئاسـتی بریندار، شـێت و منداڵدا بوو. ئەم چینانە مافی بەشـداربیان لە کاروباری سیاسـیدا نەبوو. دوای سـاڵی ١٩٦٣ بوو کە ژنـان ئەو مافەیان پـێ درا کە لـە پارلمانـدا بەشـدار بـن و بوونە خاوەنی مافی هاوشـێوەی پیاوان لە بواری سیاسـی و کۆمەڵایەتیـدا (Mashruteh). کوردیـش بەهۆی هەلومەرجـی جوگرافیایـی و سیاسـییەوە هەمان یاسـا گرتییـەوە. دەبێ ئـەوە بوترێت کـە پێگە و هەلومەرجی ژنـی کورد لەچاو ژنانێ کـە کورد نین، جیـاوازە، چونکە کوردبوون لە بـەرز و نەزمی پلەی کورد بەگشـتی و ژنی کورد بەتایبەتی زۆر کاریگەری هەیـە. مەکدۆوال لـە کتێبی مێـژووی هاوچەرخی کـورد (McDowall 2004)دا ئامـاژە بـەوە دەکات کـە لە کوردسـتان بەدرێژاییی مێـژوو وەبەرهێنانی سـنووریداری دەوڵەتـی لـە بەرانبەر پـەروەردە و گەشـەپێدانی ئابووریـدا کـراوە. ئەم سیاسـەتانە کاریگەریی بەرچاوی لەسـەر دەسترۆگەیشـتنی کورد بەگشـتی و ژنـان بەتایبەتی بە خوێنـدن هەبووە. زیادتـر لە 66 لە سـەدی خەڵکی ناوەڕاسـتی ئێران خوێنـدەوار بوون، بـەڵام کورد بە بەراورد لەسـەدا 36 خوێنـدەوار بووە. مەکدۆوال دیسـان ئاماژە بەوە دەکات کـە پیاوان 43.8 لەسـەد و ژنان 20 لەسـەد خوێنـدەوار بوون.
کۆماری کوردسـتان سـاڵی ١٩٤٦ دامەزرا و ئاڵوگۆڕی لـە ژیانـی کـورد بەگشـتی و ژنـان بەتایبەتی لە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان داناوە. کۆماری کوردسـتان بـووە هـۆی جووڵاندنـی ژنـان لـە بوارەکانـی پـەروەردە و ڕۆشـنبیری و ژیانی سیاسـیدا (زنان و ناسیونالیسـم در جمهـوری کردسـتان" 2020). بۆ نموونە لە ڕێوڕەسـمی "سـەربەخۆیی کوردستان" لـە 22 ی ژانویـەی 1946 لـە کـۆی 16 کەس کە قسـەیان کرد، دووانیان ژن بوون. قسـەکەرە ژنەکان کە هەردووکیـان مامۆسـتای قوتابخانەیەکی کچانە بـوون، ڕێزیان لە سـەربەخۆیی کوردسـتان گرت و جەختیان لەسـەر پێویستیی بەشـداریی چالاکانەی ژنـان لە خەباتدا کردەوە. پێشـەوا قـازی بۆ ئەوەی کـە بڕەو بـە خوێندن بـدا، کچەکانی خـۆی نارده قوتابخانـە. ٨ی مارسـی ١٩٥٦ هـەر لـە کۆمـار کۆنفڕانسـێک بەڕێوە چـووە کە لـەودا خاتوو مینا حەسـەنخاڵی، هاوسـەری پێشەوا قسـەی لەسەر گرنگیـی پـەروەردە و ڕاهێنـان بۆ ژنـان و کچانی کـورد کـردووە. هەر لـە مانگـی مارچـدا پارتی دیموکراتی ژنانـی کوردی دامەزرا کە سـەرەتا ناوی حیزبی یایـان بوو کە دواتـر گۆڕدرا بـە یەکیەتیی ژنان (مێـژووی کۆماری کوردسـتان، ٢٠١٨).
یەکـەم ئامانجی یەکیەتیی ژنـان کۆکردنەوەی ژنانی پێگەیشـتوو بوو بۆ پشـتیوانی لە کۆمـار و نەتەوە. لەبەر ئـەوەی زۆرینەی ئـەو ژنانـە نەخوێندەوار بوون، پارتەکـە وانەی خوێنـدەواری و کۆبوونەوەی ناڕەسـمیی بۆ ڕێکخسـتن. چالاکییەکانی دیکەش کە ئەنجام درا، بریتـی بوون لە کۆکردنـەوەی کۆمەک بۆ سـپای نیشـتمانی، بەشـداریکردن لـە ڕێپێوان، خۆپیشـاندان و نووسـین لە ڕۆژنامەکاندا. هاوکاریی سـپای نیشـتمانی بریتی بوو لە کاری ژنان لە چنین و گۆڕەوی بۆ پێشـمەرگە(هەمان سـەرچاوە).
بوونی ژنان لـە سیاسـەتدا لە سـەردەمی کۆماردا گرینـگ بـووە، هەربۆیە لـەو سـەردەمەدا ئاڵای کوردسـتان لـە لایـەن ژنانـەوە دیزاین کـراوە و دواتر بـەکار هێنـراوە. کاتێک کۆماری کوردسـتان دامـەزرا، دوو ئاڵا پێشـنیار کـرا. یەکـەم دیزاینی ئـاڵا لەلایـەن فاتیمە ئەسـعەد شـاهین لەسـەر داوای قـازی محەممەد و پێشـنیاری مەلا مسـتەفا

بارزانی دروست کرا. دواتر دیزاینی دووەمی ئاڵا لەلایەن فاتیمە سەید مەناف حوسەینی بە پێشنیاری میرزا کەریم ئەحمەدی (وەزیری پۆستە و تێلێگرافی کۆماری کوردستان پێشنیار کرا) و پێشکەش بە قازی محەممەد کرا. کەواتە هەڵ بۆ ئەوە ڕەخساوە کە لەو کاتەدا کە ژن تا ڕادەیەک دەنگ و ڕەنگی هەبێت.

کۆمەڵە

هاوکات لەگەڵ حیزبی دیمۆکراتی کوردستان، کۆمەڵەش لە ڕێکخستنی ژنانی کورددا دەستێکی والّا و ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە. کۆمەڵە، ڕێکخراوێکی کوردیی چەپی-ماوی بوو کە 'داکۆکی لە ئۆتۆنۆمیی کوردان لەناو چوارچێوەیەکی دیموکراتی لە ئێراندا دەکرد. کۆمەڵە جەختی لەسەر ڕزگاربوونی ژنانی کورد لە دەسەڵاتی پیاوسالارانەدا دەکرد. باسوخواسە ناوخۆییەکانی کۆمەڵە لەسەر پێگەی کۆمەڵایەتیی ژنان؛ هەژاری؛ تووندوتیژی دژی ژنان؛ و فرەژنی چڕ دەبوونەوە (Mojab 2023). ئەم ڕێکخستنەی کۆمەڵە کە ژنانی چالاکتر کردبوویەوە، وای لێکردن کە 'ژنانی کۆمەڵە و گرووپە چەپەکانی دیکە ڕێپێوانی ژنانیان لە ٨ی مارسی ١٩٧٩دا ڕێک خست، کە ئەم ڕێپێوانە لە شارەکانی سنە، کرماشان، مەریوان، سەقز و شنۆ بەڕێوە چوو. هەموو ئەم هەوڵانە لە کۆتاییدا بووە هۆی پێکهێنانی کۆمەڵەی ژنان' لە لایەن کۆمەڵەوە (هەمان سەرچاوە).

کۆمەڵە یەکەم حیزب بوو کە ژنانی چەکدار کردەوە. ڕێزان حەسەنی، مامۆستا لە پەیمانگای تەکنیکیی کوردستان- سلێمانی لەسەر پەرەسەندنی ئایدیای چەپ لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و سەرهەڵدانی حیزبە چەپەکان لە وتاری 'ڕۆڵی ژنان وەک سووژە لە خەباتی دژەداگیرکاریی کوردستاندا' ئاماژە بەوە دەکات کە 'پاییزی ١٩٨٢ یەکەم پەلی پێشمەرگەی ژنانی کورد، کە بەشێوەی ڕێکخراو دەرئەکەون، لە لایەن کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی کوردستانی ئیرانەوە چەکدار دەکرێن و ژنان بەفەرمی وەک هێزی چەکدار دەناسرێن. وەک فەرماندەی سەربازی دەرئەکەون، پلەی بەرزی حیزبی بەدەست دەهێنن' (Hassani, 2025).

هەروەک حەسەنی لە وتارەکەیدا باسی دەکات، شێعری "بەیان" لە نووسینی شێرکۆ بێکەس، نموونەیەکی دیاری بەسووژەبوونی ژنە لەناو کۆمەڵە و ئەدەبیاتی کوردیدا کە هەر بەپێی وتەکەی دێلوزیش بێت نمایشی بابەتێکی ڕاستەقینە دەکات. بەیان بەرقروە لە گوندێکی بچووکی نزیک مەریوانەوە، دژی بێدادی، دژی سیستەمی پیاوسالاری، دژی دەسەڵاتی تاران دەست ئەداتە چەک و وەک فەرماندەی هێز دەرئەکەوێت و سەرەنجام گیانی بەخت دەکات.

شێرکۆ بێکەس لە شێعری "بەیان"دا دەڵێ:

لە ئیستەوە ئیتر بەیان ئەو کچەیە
تاریکیی ماڵ،
شەوی درێژی کۆیلەیی،
وەکو پرچی زیاد و تەمەڵ
هەمووی ئەبڕێ!
شێری مێیە و لەناو لانەی
ئازادەوە دێتە دەرێ.
وەکو چیام سەر هەڵئەبڕێ
لێشاوێکە و ئەو دیواری
نامۆییە ڕائەماڵێ
کە دەمێکە، زۆر دەمێکە
لەم کوردستانە دیلەدا
بەر لە تیشکی نیوەی خۆرم
نیوەی حەقیقەتم ئەگرێ
لە ئیستەوە ئیتر بەیان
ئەو بیرە شاربەدەر ئەکا
کە ژن ئەبێ
هەر لەسەر جێ و هەر لە ماڵدا
بژی و بمرێ.

(شێرکۆ بێکەس، کتێبی کەشکۆڵی پێشمەرگە، ١٩٨٤ (Vejin Books

گوڵڕۆخ قوبادی یەکێک بوو لە یەکەم ژنەکان کە پەیوەندی بە باڵی چەکداریی کۆمەڵەوە کرد، پاش ئەوەی هێزە چەکدارەکانی کۆماری ئیسلامی لە هاوینی 1979 هێرشیان کردە سەر هەندێک لە شارە گەورەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات- ئێران. گوڵڕۆخ ساڵی 1956 لە شاری سنە لەدایک بوو و چالاکیی سیاسی و نهێنیی خۆی لە ڕۆژهەڵات دەست پێ کرد و بۆ بەرەوپێشبردنی پرۆگرامی سیاسیی خۆی لە کوردستان وەک مامۆستا لە گوندەکانی ئەو پارێزگایە کاری کرد. لە شۆڕشی ساڵی 1979 دا بەشداری کرد و یەکێک بوو لە

دامەزرێنەرانــی ئەنجومەنــی ژنانی ســنە. ســاڵی 1980 بــوو بــە یەکــەم ئەندامی ژنــی ڕێکخراوی شۆڕشــگێڕی زەحمەتکێشــانی کوردســتانی ئێــران (کۆمەڵــە). گوڵڕۆخ لــە چاوپێکەوتنێکــدا (Mojab 2023) جەخــت لەســەر خەباتــی چەکداریی ژنان دەکاتەوە. جەختکردن لەســەر خەباتــی چەکداری، گوڵــڕۆخ دەکاتــە کەســێک کــە قســان دەکات و قســەکانی گوێگــری هەیە لەناو ســنووری خەباتی چەکداریی ژنانــی کۆمەڵەدا. خەزاڵیــش ژنەچەکدار بوو لەنــاو کۆمەڵــەدا، لەنــاو سیســتەمی ئێراندا نەمابوویەوە و نەیوســیت دەنگی کــپ و کونترۆڵ بکرێت، بــەڵام هەر ئەو سیســتەمە بەشــێوەی تر شــوێنی کــەوت (درۆن) و دەنگــی کپ کرد.

ئامینــە کاکەبــاوە کچــە کۆمەڵەییەکــی تــرە کە لــە گوندی «تورجان»ی ســەر بە شــاری ســەقزی ڕۆژهەڵاتی کوردســتان لەدایک بــووە. کاتێک دەبێتە ١٣ ســاڵان، پەیوەندی بە کۆمەڵەوە دەکات و دەبێتە پێشــمەرگە. ئامینــە دەڵێــت، فەرمانــدەی بنکەی سپای پاســداران لە گوندەکەیان گوشــاری بۆ باوکی هێنابوو کە لەگــەڵ ئامینەی گەنجدا هاوســەرگیری بکات، بــەڵام ئامینە هــەڵات و بووە پێشــمەرگەی حیزبــی کۆمەڵــەی کوردســتانی ئێران. بــەم کارە ئامینــە نەیهێشــت دەنگی لــە لایــەن نوێنەرانی ئێرانــەوە قــۆرخ بکرێــت. ئامینــە لە شــاخ فڕی خوێندنەوە و نووســین بووە و لە ســوید بڕوانامەی بەکالۆریۆســی لــە بــواری ڕاوێــژی کۆمەڵایەتی و بڕوانامــەی ماســتەری لــە فەلســەفە لــە زانکۆی ســتۆکهۆڵم بە ســەرکەوتوویی بەدەســت هێناوە. ســاڵی ٢٠٠٥، لقی ســوێدی ڕێکخراوی فێمێنســتی فەرەنســی بەناوی «نە لەشــفرۆش و نە ستەمدیدە» دادەمەزرێنێــت. ئــەو ڕێکخراوە داکۆکــی لە مافی کچانــی کۆچبەر و پەراوێزنشــینیی ســوید دەکات. ســاڵی ٢٠٠٨، ئامینــە کاکــە بــاوە لەلایــەن پارتی چەپی ســوێدەوە کاندید دەکرێــت و وەک یەکێک لە نوێنەرانی شــاری ســتۆکهۆڵم دەبێتە پەرلەمانتاری ئەو وڵاتە و لــەو کاتەوە تا ئێســتا توانیویەتی وەک پەرلەمانتــار بمێنێتەوە.

بــە گوتــەی ئامینــە کاکەبــاوە (Mojab 2023) هەڵگرتنی چــەک و لەبەرکردنــی جلوبەرگی پیاوان و پێشــمەرگەبوون، وەک بەرخــۆدان لەبەرانبــەر نەریتە پیاوســاالرییەکان ســەیر دەکران و هەستێکی بەهێزبوونیــان پــێ دەبەخشــی. کۆمەڵــەش لــە وەگەڕخســتنی تواناییــی ژناندا دەســتێکی باشــی هەبــووە و هەوڵی بــۆ بەڕێکخراوەکردنی شۆڕشــی چەکداریی ژنــان داوە. ئامینە لە سیســتەمی زاڵ کە ویســتوویەتی ئەو بەزۆر بەشــوو بــدات، هاتووەتە دەر و پەیوەســت بــووە بــە هێزی ژنانــی کۆمەڵە و درێــژەی بــە بوونی خــۆی داوە وەک کەســێکی چالاک کــە دەنــگ هەڵدەبڕێ و بێدەنــگ نەبووە. ئامینــە و خــەزاڵ هەردووکیــان لە ناو سیســتەمی زاڵــی کۆمــاری ئیسلامــی هاتوونــە دەر و بــە مەبەســتی ئەوەی کە هەڵگری دەنگــی خۆیان بین و لە دەرەوەی سیســتەمی ئێران لەنــاو چوارچێوەی شۆڕشــی چەکداریــدا دەنگــی خۆیــان هەڵبڕیوە. هەڵبەت مــەرگ مەودای نەدا کە خــەزاڵ بەتەواوی خاوەنی ئــەو دەنگە ببــێ بــۆ هەتاهەتایە.

شەپۆلە فێمێنیســتییەکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان

هەڵبــەت بە گۆڕینی ڕژیــم لە ئێران، ســاڵی ١٩٧٩ ژیانــی کــورد لەچاو خەڵکانــی تر لــە ئێراندا هەر لە ئاســتی نزمــدا مایــەوە. حکوومەتی ئێــران بە پەهلــەوی و کۆماری ئیسلامییەوە کــە کاراکتەرێکی سیاســیی بەهێزن، دەبووایــە نوێنەرایەتیی کوردیان بکردایــە بــۆ گەیشــتن بــە خواســتەکانیان، بەڵام ئــەوان قســەیان بۆ کورد نەکــرد و ناکــەن و تەنیا خواســتەکانی ئەوانیــان ســەرکوت کــرد و بەهۆی دەســەڵاتی خۆیانــەوە، زینــدان، کوشــتن، بڕین و ئاوارەبوونیان تووشــی کــورد کرد.

خاتــوو ســوڕەیا فــەاڵح لــە وتارێکــدا لەژێــر نــاوی بەدواداچــوون بــۆ بارودۆخــی ژنــان لــە ناوچــە کوردییەکانی ئێــران، لێنزەکان و ســووچی چەوســاندنەوە و بەرخــۆدان ســاڵی ٢٠١١ ((Asre Nouدا بــاس لــەوە دەکات کــە بەگوێرەی ڕاپۆرتی ســاڵی 1988ی یونیســێف لەسەر بارودۆخی ژنان و کچــان لە پارێزگای کوردســتان لــە کۆماری ئیسلامیــی ئێرانــدا، ڕێــژەی خوێندەواریــی ژنان و کچانــی کورد لــە لادێ و شــارۆچکە بچووکەکان لە کەمترین یــان نزمتریــن ڕێژەدایە لە وڵاتــی ئێران. بەگوێــرەی ڕاپۆرتــی "هەڵســەنگاندنی نەتەوەیی نەتــەوە یەکگرتووەکان" بــۆ ســاڵی 2003، ڕێژەی خوێندەواری گشــتی لە تەمەنی 15 بۆ 24 ســاڵ لە کوردســتان بەشــێوەیەکی بەرچاو لە تێکــڕای ئێران کەمتــرە .

ژنانــی کــورد ئــەو بارودۆخــە خراپــە وای لــێ

نەکـــردوون کە بێدەنـــگ بن. خاتوو ســـۆرەیا فەلاح لـــەو بەدواداچوونەدا کـــە کردوویەتـــی، ئاماژەی بە نەســـرەوتنی ژنانی کورد داوە و باســـی سێ شەپۆلی خەباتـــی ژنانی ڕۆژهـــەلات دەکات کە لـــە ناوخۆی ڕۆژهەڵاتـــی وڵاتـــدا هەیانبـــووە، هەڵبـــەت ئەمە دەرخـــەری ئەوەیە کـــە ژنانی کورد چ لـــە ناوخۆ، چ لە دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان وەک پێشمەرگە و چ وەک چالاک لە بواری جۆراوجۆر لە دیاســـپۆرادا لە خەبات ڕانەوەســـتاون.

شەپۆلی یەکەم

خاتوو ســـۆرەیا فەڵلاح شـــەپۆلی یەکەمی بزووتنەوە و خەباتی ژنانـــی کورد لەدوای ڕاپەڕینـــەوە لەنێوان ســـاڵانی ١٩٧٩-١٩٨٩دا پۆلیـــن دەکات. کوردســـتان بەگشـــتی و ژنان بەتایبەتی لە ســـەرەتای شۆڕشـــدا نەچوونە ژێـــر ڕکێفی دەســـەڵاتی ئیسلامیی ئێرانەوە و بـــەردەوام بـــوون لە شـــەڕ بۆ گەیشـــتن بە مافی نەتـــەوەی کورد. فـــەلاح باســـی ئـــەوە دەکات کە ژنان لە کوردســـتانی ڕۆژهەڵات خێراتـــر چوونە پاڵ شۆڕشـــی کوردەوە، چونکە شۆڕشـــەکە و حیزبەکان کە ئـــەوکات زیادتـــر حیزبی دیمۆکـــرات و کۆمەڵە بوون، عیلمانی و ســـێکۆلار بـــوون، لقیان هەبوو بە ناوی کومیتـــەی ژنان و لەناو خەڵکـــدا چالاک بوون؛ کەواتـــە لە زۆربەی بەشـــەکاندا ژنان چـــالاک بوون. ژنی کورد هـــاوڕا لەگەڵ کۆمەڵـــگا، ڕووخانی ڕژیمی پەهلـــەوی و هاتنـــی کۆمـــاری ئیسلامییـــان وەک دەرفەت قۆزتـــەوە ‘بۆ دەســـتەبەرکردنی جۆرێک لە مافی چارەی خۆنووســـینی سیاســـی .... لـــە ناوچە ناوەندییەکانـــی ڕۆژهەڵاتـــدا... کـــە ئازەربایجانـــی ڕۆژاوا، کوردســـتان و بەشـــەکانی کرماشـــانی لەخۆ دەگرت، کـــە زۆرینەیـــان ناوچەی کوردیی ســـوننە بوون [هەلبـــەت ئەم شۆڕشـــەی کـــورد و هەوڵ و هەلە ســـەری نەگرت چونکە] لە ١٩ی ئابی ١٩٧٩دا، خومەینی جیهادێکـــی پیرۆزی دژی کـــورد ڕاگەیاند، ئەوانی وەک ” منداڵی شـــەیتان“ و ”کافـــر“ ناو برد (هەمان ســـەرچاوە). تـــا ســـاڵی ١٩٨٣، حکوومەتی ئێـــران دووبـــارە دەســـەڵاتی خۆی لە سەرتاســـەری کوردســـتان ســـەپاندەوە (حاجی ئاقایی،هامەلینگ، ٢٠٢٥).

دروشـــمی ســـەرەکی لە کوردســـتاندا کـــە ئەو کات ڕژیـــم پڕوپاگەنـــدەی بـــۆ دەکـــرد، ئەوە بـــوو کە ئێمە شـــەڕ لەگـــەڵ کوفـــر دەکەین نـــەک لەگەڵ کورد. ئەم دروشـــمە لـــە زمان خومەینییـــەوە بۆ ناو خەڵـــک گوازرایەوە. لـــە زۆربەی هـــەرەزۆری دار و دیـــواری شـــارەکان و قوتابخانەکاندا ئەو دروشـــمە نووســـرابوو کە نوێنەرایەتیی بۆچوونـــی داموددەزگای کۆمـــاری ئیسلامـــی دەکـــرد لەبەرانبـــەر کـــورددا. ئـــەو داموددەزگایە خۆی بـــە ئیسلامی ڕاســـتەقینە- هەڵبـــەت ئیسلامـــی شـــێعە- دادەنا و هـــەر کەس لەبەرانبـــەر ئیسلامـــدا بوەســـتایە، کافر بـــوو. کافر دەبـــێ جیهادی لەبەرانبـــەردا بکـــرێ و زۆر بینرا کە خومەینـــی فەرمانـــی جیهـــادی دەردەکـــرد لە دژی کـــورد. خومەینی دەیگوت کـــە ســـەربازەکان نابێ پۆتینەکانیـــان دابکەنن هەتـــا کوردســـتان لە کوفر خاوێـــن نەکەنـــەوە. بـــۆ نموونە شـــەڕی خوێناویی ســـنە و بەرخۆدانی پـــاوە هەر لە درێـــژەی فەرمانی جیهـــادی خۆمەینییـــەوە ســـەری گـــرت. ڕژیمـــی کۆماری ئیسلامی بەو دروشـــمە شـــەرعییەتی دینیان بە کوشـــتار و ســـەرکوتی کورد بەخشـــی. ئەوان بەو شـــێوە بانگەشـــەیان دەکرد کە گوێا ئـــەو کوردانەی ئـــەوان شـــەڕی لەگەڵـــدا دەکـــەن، کافرن و شـــەڕ لەگەڵ کافـــر لە دینـــدا ڕەوایە. (ئەمـــەش هەڵبەت لـــە مێـــژووی کـــورددا بـــەردەوام ڕووی داوە و بە هەمان دروشـــمی شـــەرعی بـــە ســـوورەی ئەنفال، سەدامیش شـــەرعییەتی دا بە ئەنفال و کۆمەڵکوژیی کوردی باشـــوور).

لەم شـــەڕە دژی کوفرەدا بەپێی بـــڕوای داموددەزگای ئیسلامی، ژنان هـــەر وەکو پیاوان لە کاتی شۆڕشـــدا قوربانیی زۆریـــان دا و زۆر کەس دەســـتگیر کران و لەســـێدارەش دران. بـــۆ نموونە نەییـــرە ئەعزەمی 1979 شـــەهلا و نەســـرین کەعبـــی ١٩٨٠، نەرمین کەریمی ١٩٨٣.

بێجگە لەو چەند کەســـەی ســـەرەوە، نووسەری ئەم وتارە لە ســـەقز درواســـێیەکیان هەبـــووە کە ناوی هاجەر کچی کولســـووم خانمیان پـــێ دەوت. هاجەر لـــە دوای شۆڕشـــی١٩٧٩ گیرابوو و لە کاتی شـــەڕی ئێـــران و عێراقدا هەر لە زینـــدان مابوویەوە. کاتێک کە زیندانی ســـەقز لە لایـــەن ســـەدامەوە بۆردمان کرابـــوو، ئەو کچە کـــە گەنج بوو لە زینـــدان لەگەڵ چەندا کەســـی تـــر گیانی بەخـــت کردبـــوو. تاوانی هاجەر بیـــر و بـــڕوای کوردانە بوو کە بـــووە هۆی ئەوەی کە ســـەری لەســـەر دابنێت.

ئـــەم ســـەر لەســـەردانانە کاریگـــەری لەســـەر چالاکبوونـــی ژنـــان دادەنێـــت و لـــە دۆخـــی چـــالاک دەیانگوازێتەوە بـــۆ دۆخی خۆپاراســـتن و دوورەپەرێـــزی. فـــەللاح لـــە لێکۆڵینەوەکەیدا ئەوە

ڕوون دەکاتەوە کە لەنێوان ساڵانی 1983 و 1988، شەپۆلی دەرکردن و لەسێدارەدان و دەستگیرکردنی هەڕەمەکیی کچانی خوار تەمەن 18 ساڵ ڕوو دەدا. ئەم شەپۆلە زۆرێک لە خێزانەکانی ناچار کرد هانی کچەکانیان بدەن یان لە هەندێک حاڵەتدا ناچاریان بکەن هاوسەرگیری بکەن. هەڵبەت هەر ئەو هاوسەرگیرییە لەگەڵ کۆمەڵێک هۆکاری تر بووە هۆی ئەوەی کە ژنان چالاک نەمێنن و نەتوانن پێشکەوتنی باش لە ژیاندا بەدەست بهێنن. ئەمەش بەگشتی کاریگەری لەسەر دواکەوتنی شۆڕشی کوردیدا هەبوو.

شەپۆلی دووەم

خاتوو سۆرەیا فەلاح شەپۆلی دووەمی چالاکی و بزووتنەوەی ژنانی کورد بۆ ١٩٩٧-٢٠٠٥ دەگەڕێنێتەوە. لەپێش ئەودا شەڕی ئێران و عێراق، کۆچی حیزبەکان بۆ باشووری کوردستان وای کرد کە ژنان چالاکییەکانیان کەمتر ببێتەوە و ئەگەر ڕێ بکەوتایە، ژنان دەچوون بۆ باشوور و لەناو حیزبەکاندا دەبوونە پێشمەرگە. ژنان لەم ماوەیەدا لە ناوخۆ دەستیان دایە خوێندن و دامەزراندنی کۆڕ و کۆمەڵە. ئەم گەشەکردنە چەند هۆی هەبوو کە ئەمانەن:

'یەکەم: بیرەوەرییەکانی سەردەمی سەرەتای شۆڕش هێشتا زیندوو بوون.

دووەم: پەیوەندیی نێوان شارە کوردییەکان و چینی خوێندەواری شارنشین لە گەشەکردندا بوو.

سێیەم: هەڵبژاردنی محەممەد خاتەمی وەک سەرۆککۆماری ئێران (١٩٩٧-٢٠٠٥)، چاکسازی و دەرفەتی گرنگی بۆ ژنان هێنایە کایەوە' (حاجی ئاقایی،هامەلینگ، ٢٠٢٥).

فەلاح ئەوە زیاد دەکات کە هەندێک لەم کۆڕ و کۆمەڵانە لەسەر کێشەکانی ژنان وەستان و ئامانجیان ئاشناکردنی ژنانی کورد بە مافەکانیان بوو. بۆ نموونە کۆمەڵەی ژنانی ئازەرمێهری کوردستان ساڵی 1998 لە سنە دەستی بە چالاکی کرد. ئەم کۆمەڵەیە لەسەر بنەمای داخوازییەکانی بەشێک لە ژنانی ڕۆشنبیری کورد سەری هەڵدا. داخوازییەکان بریتی بوون لە بەرەوپێشبردن، تێکۆشان بۆ بەرزکردنەوەی پێگەی کولتووری و کۆمەڵایەتیی ژنانی کورد و دابینکردنی خزمەتگوزاریی تەندروستی بۆ ژنانی کورد. هەروەها ئەم کۆمەڵەیە ئامانجی ئاشناکردن و پەروەردەکردنی ژنانی کورد بە مێژووی کوردستان و زمانی دایکیان بوو. فێرکردنی خوێندنەوە و دامەزراندنی کتێبخانە لە گوند و شارەکان بۆ ژنانی کورد بەتایبەتی کتێب و فیلمەکانی پەیوەست بە کێشەی فێمێنیستیی تایبەت بە ژنانی چالاک یەکێکی تر لە مەبەستەکانی کۆمەڵەی ژنانی ئازەرمێهری کوردستان بوو (هەمان سەرچاوە).

شەپۆلی سێیەمی بزووتنەوە و چالاکیی ژنانی کورد لە دوای ساڵی ٢٠٠٤ەوە تا ئێستا

فەلاح باسی ئەوە دەکات کە 'بە ئازادانە هاتوچۆکردن بۆ باشوور، خوێندن لە ئاستی سەرەوە و ئینترنت بووەتە هۆی ئەوەی کە ژنان لە سنووری داخراوی ولاتدا نەمێننەوە و دەنگی ژنان زیادتر ببیسرێت'، (هەمان سەرچاوە). چالاکیی تۆڕی کۆمەڵایەتیی ژنان زۆر گەشەی کردووە و سەدان ژن لە بواری بلۆگدانان، فەیسبووک، ئینستاگرام و .. چالاکیان نواند. ئەمان بە بەردەوامی خەریکی بابەت دروستکردن و ڕووبەڕووکردنەوەی خەڵک و زانیارییەخشین بوون. هەڵبەت با ئەوە لەبیر نەکەین کە ڕاستە ژنان خەریکی چالاکین بە ئاشکرا و بە نهێنی، بەڵام کوشتنی ژنان بە بچووکترین بیانوو هەر بەردەوام بووە و بەردەوامە. نموونە لە ٢٠ی سێپتامبەری ٢٠٢٢دا ژینا ئەمینی کە خەڵکی شاری سەقز بوو، بەهۆی دەرکەوتنی چەند تاڵەمووی لە تاران لە لایەن ڕژیمەوە گیانی بەخت کرد. گیانبەختکردنی ژینا بووە هۆی سەرهەڵدانی ناڕەزایەتییەکی بەرین لە ڕۆژهەڵات و کاریگەری لەسەر هەندێکی شاری ئێرانیش دانا.

ژینا لە تاران لەژێر ناوی ئایین دامودەزگای دینی بەری پێ گرت، پاشان لایەنی ئەمنیی ئێران دەستبەسەریان کرد و لێپێچینەوەیان لەسەر ئەو لادان لە چوارچێوەی ئایینی لێ کرد. لایەنی ئایینی لەبری ژینا قسەی کرد و تاوانباری کرد، لایەنی ئەمنی وەک کەسی سیاسی سەیری کرد، دەستبەسەری کرد، ئەشکەنجەی دا و لە کۆتاییدا گیانی بەخت کرد. دێلوز لێرەدا نوێنەرایەتی دەخاتە ژێر پرسیار کە نەهاتوون لەبری ژینا قسان بکەن. سپیڤاکیش لەسەر ژینا دێتە دەنگ و باسی ئەوە دەکات کە لە کاتی لێپێچینەوەدا ژینا قسەی کردووە و باسی چەند تاڵەقژەکەی

خۆی کـــردووە. کەچی سیســـتەم گوێگـــری نەبووە و بەیەکجـــاری دەنگـــی ڕەش کردووەتـــەوە. ژینا و خەزاڵ وەک یەک بێدەنگی سیاســـی کـــران، چونکە نوێنەرەکانیـــان شـــایەتحاڵی ڕاســـتەقینەی ئـــەوان نەبوون.

هەڵبـــەت بـــا ئـــەوە لەبیـــر نەکەین کـــە گیرانی ژنـــان لە هەمـــوو بواردا هـــەر بەردەوامـــە. زارا محەممـــەدی کـــە مامۆســـتای زمانی کـــوردی بوو، هێشـــتا لە زیندانداید و زۆر ژنـــی چالاکی تر دەیان جار دەســـتگیر کراون، وەکـــو لەیلا پاشـــایی و ژینا مـــودەڕەس گورجی. ڕاســـتە کە ژنان لە کۆنفرانســـی باشـــوور و وڵاتانـــی دیکەدا بەشـــدار دەبـــن، بەڵام چـــاوی تیـــژی حکوومەتیـــان هـــەر لەســـەرە و لـــە چوونـــەوەدا ئەگـــەری گرتنیـــان هەیـــە. لەم دواییانەشـــدا خاتوو شیلان ســـەعدی کە دەرهێنەرە، ســـاڵی ٢٠٢٥ چوو بۆ فێســـتیڤاڵی فیلم لـــە کانادا و نەیتوانی بگەڕێتەوە، چونکە تووشـــی کێشـــە بوو و ناچار بـــوو لە وڵاتـــی کانـــادا بمێنێتەوە.

خەزاڵ مەولان

قۆناغی یەکەم: بریندار بوون

سێشـــەممەی ، 14ی ئەیپریلی 2026، لـــە ئەنجامی بۆردومانـــی ئێـــران بۆ ســـەر بارەگایەکـــی کۆمەڵە لە ســـنووری شـــارۆچکەی ســـوورداش لە پارێزگای ســـلێمانی، ژنەپێشـــمەرگەیەکی کۆمەڵـــە بـــە ناوی خـــەزاڵ مەولان کـــە تەمەنـــی تەنیا ١٩ ســـاڵ بوو، بریندار بوو و لە سورداشـــەوە بە ماشـــینی ئاســـایی گوازرایـــەوە بۆ ســـلێمانی بۆ وەرگرتنی چارەســـەری پز یشکی .

قۆناغی دووەم: ڕەتکردنەوەی نەخۆشخانە

بەپێی هەواڵەکان، نەخۆشـــخانەکان لە دەرمانکردنی ئـــەم گیانبەختکـــردووە کەمتەرخەمییـــان کردووە و ئەمـــە بووەتە هـــۆی ئەوەی کـــە ئـــەم هاوڕێیەی کۆمەڵەیـــە گیانی بەخت بکات. ئـــەم کەمتەرخەمییە نیشانەی سیاســـیبوونی جەســـتەی ژنەپێشمەرگەیە. نەخۆشـــخانەکان تیماریان نەکرد، یا دوایان خســـت بەهـــۆی کاروبـــاری ئیداریـــیەوە - بیرۆکراســـی- یا ڕەفزیان کـــردەوە. بێدەنگکردن بە ناوی بیرۆکراســـی لە نەخۆشـــخانەی بەخشـــین ڕووی دا و دەرمانی ئەم بریـــنـــدارەی نەکـــردووە و پێوەندی بە ئاسایشـــەوە کردووە کـــە بزانێ ڕێگایان دەدرێ کـــە ئەو بریندارە وەربگـــرن یان نـــا. کاروباری بیرۆکراســـی بووە هۆی ئەوەی کـــە هاوڕێیانی خەزاڵ نیگەرانـــی سڵامەتیی ئەو کچـــە پێشـــمەرگەیە بـــن، چونکە دڵـــی تەواو خاو ببوویەوە .کارمەندانی نەخۆشـــخانەی بەخشین داوای نامـــەی ئاسایشـــیان لە پێشـــمەرگەکان کرد و ئەوانیش نەیانبوو. نەخۆشـــخانە بۆ مـــاوەی ٢٠-٢٥ خولـــەک لەســـەر هێڵ بوو کـــە ئیجازە لە ئاســـایش وەربگـــرێ بـــۆ دەرمانی خـــەزاڵ. بێدەنگکـــردن بە ناوی ئەمنییـــەت لێرەدا لە لایەن ئاسایشـــەوە ڕووی دا. هیـــچ کام لەمانـــە بـــە ئەنجام نەگەیشـــت و لە ئەنجامدا لەوپـــەڕی بێهیوایدا بریندار گواســـترایەوە بۆ شـــوێنی تر بـــۆ وەرگرتنی چارەســـەر.

کاروان عەلی، بەرپرســـی ڕاگەیاندنی نەخۆشـــخانەی بەخشـــین بـــە ڕووداوی وتـــووە کـــە "بڕیـــاری بەڕێوەبەرایەتیـــی تەندروســـتیی ســـلێمانی هەیە، دۆســـیەی پۆلیـــس و ئاســـایش لە نەخۆشـــخانەی کەرتـــی تایبـــەت وەرناگیـــرێ، ئـــەو کەیســـە پەیوەندیـــی بـــە ئەمنییەت هەبووە و پێویســـتی بە نووســـراوی فەرمیی لایەنـــی ئەمنییە، بـــەڵام پێیان نەبووە"(Rudaw (2026 . کەواتە ئەم ســـووژەیە کە مان و نەمانی لە دەســـتی سیســـتەمی تەندروستیدا بووە، نەیانویســـتووە نوێنەرایەتیی ئەم پێشمەرگەیە بکەن. هـــەروەک دێڵـــوز باســـی دەکات، نوێنەرانی خـــەزاڵ بەپێـــی حـــەز و بەرژەوەنـــدی هەڵیـــان بـــژاردووە، بۆیـــە ئەنجامەکەی مەرگـــی خەزاڵی لێ کەوتەوە. هەر بەپێی یاســـای نەتـــەوە یەکگرتووەکان ئەم خەمســـاردییەی نەخۆشـــخانەی بەخشین ئەوان وەک کەمتەرخـــەم دەردەخـــات، چونکـــە هەمـــوو کەســـێک مافی ئەوەی هەیە کە دەرمـــان بکرێت و ئەگـــەر دەرمان نەکرێت دەبێ لێپێچینەوەی یاســـایی لـــە لایەنی بەرپـــرس ئەنجـــام بدرێت.

کانۆنی بـــوار لە زمانـــی وەزارەتی تەندروســـتییەوە ڕایگەیاند کـــە لێکۆڵینەوەکان پاڵپشـــت بە یاســـای مافـــی نەخـــۆش (ژمـــارە ٤ی ســـاڵی ٢٠٢٠) ئەنجام دەدرێـــن. وەزارەتـــی تەندروســـتی، جەختـــی لەوە کردووەتەوە کـــە 'ئەم ڕووداوە جێگـــەی قبووڵکردن نییـــە' و بەڵێنـــی داوە ســـەرپێچیکاران ڕووبەڕووی 'قورسترین ســـزای یاســـایی' بکرێنەوە. لە پەیامێکی توند و ڕاشـــکاودا، وەزارەتی تەندروســـتی هۆشداری دەداتە تـــەواوی ناوەنـــدە پزیشـــکییەکان و دەڵێ، پاراســـتنی گیانی مرۆڤ ئەرکێکـــی مرۆییە و نابێت داموودەزگاکانـــی تەندروســـتی بکەونـــە ژێـــر هیچ گوشـــار یان نیازێکی سیاســـییەوە.

قۆناغی سێیەم: ڕەتکردنەوەی مزگەوت

بانگەشەی مزگەوت

کێشەکە بەس بە کەمتەرخەمی و بەسیاسیکردنی جەستەی خەزاڵ نییە، بەڵکو لادان لە یاسا لە لایەن نەخۆشخانەکانەوە نەوەستا، بەڵکو مزگەوتەکانیش بە هەر بیانوویەکەوە بێ، تەرمی ئەم پێشمەرگەیان وەرنەگرتووە کە گۆیا ژن لە مزگەوتدا ناشۆردرێ و شەرع ڕێگا نادات. دوو ڕۆژ بەم هۆیەوە ناشتنی ئەم گیانبەختکردووە دوا دەکەوێت و هەر لە بەشی ساردخانەدا دەمێنێتەوە. مەلا عەباس خدر بەڕێوەبەری گشتیی ئەوقافی سلێمانی لەسەر ڕێگریکردن لە شوردنی ئەم هاوڕێ پێشمەرگەیە لە مزگەوتەکانی سلێمانی بە ڕوونداوی وتووە کە بەپێی شەرع ئافرەت لە مزگەوت ناشۆردرێت، نابێ نامەحرەم جەستەی ببینێ و دەبێ مەحرەمی خۆی بیشوات Rudaw (2026)) .

سەرچاوە دینییەکان

بەدواداچوونم بۆ ئەم باسە شەرعییە کرد، سەرچاوەم بۆ قەدەغەبوونی دەرگای مزگەوت بۆ ژنی مردوو نەدۆزییەوە.

ئەم پێشنیارانە کرابوو: بۆ غوسڵ و کفن و دەفن لە ماڵپەڕی 'شوشتن و کفنکردنی مردووەکان'دا کە بەم شێوەیە باسی شۆردنی ژن و پیاو دەکات؛

- 'پێشنیار دەکرێت بە لایەنی کەمەوە چوار کەس ئامادە بن بۆ یارمەتیدان لە شوشتن و هەڵگرتنی تەرمەکە (شەش ئافرەت لە حاڵەتی مردنی ئافرەتدا).
- شوشتن بەشێوەیەکی ئاسایی لە شوێنی تایبەت بۆ ناشتن و کفنکردن ئەنجام دەدرێت، یان لە مزگەوت کە ئاسانکاری تێدا هەیە
- ئیمامی مزگەوت یان کارمەندانی شوشتنی شارەزا ئامادە دەبن بۆ ڕێنمایی کردن لە شوشتن و کفنکردنی مردوو.
- تەنها ژنان دەبێت جەستەی ئافرەت بشۆن و پیاوانیش دەبێت جەستەی پیاوان بشۆن. ڕێگەپێدراوە ژن جەستەی مێردەکەی بشوات و بەپێچەوانەوە. هەروەها ئافرەت دەتوانێت جەستەی کوڕێکی بچووک بشوات.
- ئافرەت بۆی نییە لاشەی مردوو بشوات، ئەگەر خوێنبەربوونی مانگانە یان خوێنبەربوونی هەبێت پاش لەدایکبوونی منداڵ، چونکە شوشتنی جەستە بە پەرستن دادەنرێت. لەگەڵ ئەوەشدا لەوانەیە یارمەتیی جلشۆرەکە بدات بەبێ ئەوەی دەست لە جەستە بدات یان چاودێری بکات بۆ سوودی فێربوون.
- دەبێت زۆر بەنەرمی مامەڵە لەگەڵ تەرمەکە بکرێت. دەبێت خۆت لە خشاندنی توند بەدوور بگیرێت.

ئەو کەسانەی مردووەکە دەشۆن، دەبێت دەستنوێژیان هەبێت' (Islamic Burials 2026) . کەواتە بەم پێیە قسەی ئەم مزگەوتانە هەڵە تێگەیشتن لە سەرچاوە دینییەکانە.

تەنانەت لە سەردەمی جێگیربوونی ئیسلامیشدا ڕێزنەگرتن لە مردوو لە کتێبە مێژووییەکاندا باسی لێوە نەکراوە. عەبدوڵڕەحمان بن ئەبی لەیلا دەگێڕێتەوە کە سەهل بن حونایف و قەیس بن سەعد لە شاری قادسیە دانیشتبوون. کاروانی تەرمێک لەبەردەمیانەدا تێپەڕی و هەستان. پێیان ڕاگەیەنرا کە کاروانی تەرمەکە هیی یەکێک لە دانیشتووانی ئەو زەوییە، واتە بێباوەڕێک بوو لەژێر چاودێریی موسڵمانانداە. هەر دەگێڕنەوە کە کاروانێک لەبەردەم پێغەمبەر تێپەڕی و پێغەمبەر هەستا. کاتێک پێی ڕاگەیەنرا کە ئەمە تابوتی جوولەکەیە، فەرمووی: ئایا ئەو بوونەوەرە زیندوو نییە؟"" ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە خودی حەزرەتی محەممەد ڕێزی بۆ مردوو داناوە، بێ لەبەرچاوگرتنی بیر و باوەڕی کەواتە ئەوەش نابێتە هۆی ئەوەی کە ژنی مردوو لە شۆردنی لە مزگەوتدا بەربەستی بۆ دابنرێت، ("Sahih al-Bukhari 1312").

لە قورئانیشدا خودا باسی ڕێزگرتن لە هەموو مرۆڤێک دەکات. لە سووڕەی ئیسراء ئایەتی 70 دا هاتووە کە:

لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ٧٠

'سوێند بەخوا بەڕاستی ئێمە ڕێزمان لە نەوەی ئادەم گرتووە و لە وشکانی و دەریادا هەڵمان گرت و ڕزق و ڕۆزیی چاک و پاکمان پێ بەخشین و ڕێزی زۆرمان دابین کرد بەسەر زۆربەی

دروستکراوانی ئیمەدا'.
Qur'an (2026) Surah Al-Isra 17:70
ماموستا مەسعوود کانی کوردەیی کە ئەویش مەلایەکی ئایینییە، تێگەیشتنی جیاوازی لەسەر ئەم کردەی مزگەوتەکان هەیە. ئەم مەلا نەتەوەییە دوابەدوای ئەوە پشتگیری بۆ کچە پێشمەرگەکە دەردەبڕێ و لە گرتە ڤیدیۆیەکدا دەڵێت: 'کچە پێشمەرگەکەیان بهێنابا لای من، لەسەر سەری خۆم دادەنا' (Facebook 2026). لە ڤیدیۆیەکدا ماموستا مەسعوود کانی کوردەیی ئامادەیی خۆشی دەردەبڕێ و دەڵێت، من ئامادەییم تێدا بوو کە لە مزگەوتی مندا بشۆردرایەت و کفن و دفن بکرایە و ئامادە بووم ئەرزاق بۆ سەرەخۆشییەکەشی دابین بکەم' (هەمان سەرچاوە). ماموستا مەسعوود کانی کوردەیی نمایشکردنی ڕاستەقینەی لە گیانبەختکردنی خەزاڵدا نواند.
بە قسەی کوردیش بێ دەڵێ کە کەسێ مرد، شەیتانیش وازی لێ دێنێ بەو مانایە کە مردن کۆتایی بە هەموو شت دێنێ، بەڵام لێرەدا داموددەزگاکان، مزگەوتەکان، چونکە ناتوانن بێلایەن بن، هەروەک کارمەندەکانی بەشی دەرمان و ئاسایش، و سیاسەت، بڕوای کەم یا زۆر بەهەڵە تێگەیشتوو دەخەنە پێش. کەواتە دێن بڕیاری هەڵە و تێگەیشتنی ناڕاست دەکەنە پاساو بۆ ئەرک و بەرپرسیارییەتییەکانیان. مزگەوت خەزاڵی بە ناوی شەرعەوە بێدەنگ کرد. هەڵبەت لە کۆتاییدا تەرمی ئەو ژنەپێشمەرگەیە لەنێوان ئاسمان و زەویدا نەمایەوە و سیاسەتمەداری کورد، سەردار عەبدوڵڵا، ئەم ئەرکەی وەئەستۆ گرت و تەرمەکەی بردەوە ماڵەکەی خۆی بۆ ئەوەی بیشۆن و کفنی بکەن.

ئایا ژنەپێشمەرگە دەتوانێت قسان بکات ؟

گایاتری سپیڤاک لە وتارە بەناوبانگەکەی خۆیدا کە 'ئایا ژێردەستە دەتوانێ قسان بکات؟ قسەکردنی ژێردەستە دەخاتە ژێر زەرەبینەوە و ئەم نووسینە لێرەدا پرسیارەکە دەگوازێتەوە بۆ سەر ژنە پێشمەرگە و دەپرسێت بەپێی ئەو شتانەی کە شی کرایەوە، چۆن دامەزراوە سیاسی، تەندروستی و ئایینییەکان بەشێوەیەکی سیستماتیک دەنگی ژنەپێشمەرگە دەسڕنەوە؟ کە بریندار بوو ئەو شوێنە فەرمییانە کە دەبوایە لە شوێن ئەو قسەیان بکردایە وەک نەخۆشخانە، ئەوقاف، ئاسایش و مزگەوت، نەیانتوانی ئەرکی خۆیان وەئەستۆ بگرن کە خاوەن هێز، دەسەڵات و خاون دەنگ بوون. ئەوان بێلایەن نەبوون کە لەڕاستیدا دەبوایە ئەو تایبەتمەندییەیان هەبێت تا ببنە نوێنەری ڕاستەقینەی خەڵک. ئەوان هەرچەند شەرعییەت بە خۆیان دەدەن بەو ئەرکەی کە بانگەشەی ئەوە دەکەن کە ئەنجامی دەدەن، بەڵام لەڕاستیدا هەڵدەبژێرن لەوەی کە قسە لەبریی کێ بکەن و قسەبۆلەبەریکردن لە کێ دڕێغ بکەن. ئەوان بەو کارە دەنگی خەزاڵیان کوشت و کۆنترۆڵ کرد، نەیانبیست و لە کۆتاییدا سڕییانەوە.
بوار، ڕووداو، ڤیدیۆکەی مەلا مەسعوود و بەڕێز سەردار عەبدوڵڵا، بەو کارانەی کردیان، دەموچاوی ڕاستەقینەی ڕووداوەکەیان ئاشکرا کرد و نمایشیان کرد. ئەوان نیشانیان دا ئەو کەسانەی کە دەبوایە قسەیان بۆ خەزاڵ بکردایە، نەیانکرد. ئەمان خەزاڵیان وەک سیمبۆڵێ نیشان دا کە عەداڵەت لە بەرانبەریدا بەڕێوە نەچووە، توندوتیژی بەرانبەر کراوە لەلایەن ئێران و بە درۆنەوە هێرش کراوەتە سەری. ئەمان بوون بە زمانی خەزاڵ، خەزاڵ خۆی توانی قسان بکات لە ڕێگای بەسیمبۆلکردنەوە. ئەم بەسیمبۆلکردنەوە نەهات دەنگی کۆنترۆڵ بکات، لە کاتی برینداربوونیدا، لە کاتی وەرنەگرتنی لە لایەن نەخۆشخانە و مزگەتەوە و تەنانەت لە کاتی گیانبەختکردنیدا نەیانسڕییەوە.
نەخۆشخانە قسانی کرد، ئاسایش قسانی کرد، ئەوقاف و مزگەوت قسانی کرد، بەڵام لە بەرژەوەندیی خۆیان نەک لە بەرژەوەندیی ئەو کەسەی کە دەبوایە نوێنەری بن. قسە و مەبەستی خەزاڵ بەبەردەوامی لە لایەن پێکهاتەکانی دەسەڵات نێوەندگیری کرا، جێگۆڕکێی پێ کرا، جێنشینی بۆ دۆزرایەوە و لە کۆتاییدا سڕایەوە. خەزال چەندین جار کپ و کۆنترۆڵ کرا، جارێک لە لایەن ڕژیمی ئێرانەوە و جارێک لە لایەن ئەو شوێنانەی کە دەبوایە نوێنەری بن؛ نەخۆشخانە، ئاسایش و مزگەوت. جەستەی ژنەپێشمەرگەی برینداربوو کە بووە هەوێنی ئەو هەموو ڕەفزکردنەوەیە لە نەخۆشخانەکان. تەرمی ئەو کە دیسان هەر جەستەی ئەو بوو کە ئەوقاف شەرعییەتی بە خۆی دا کە دەرگای ماڵی

خـــوای لێ دابخات. ئەو جەســـتەی ژنە لـــە هەر دوو حاڵەتـــدا، هەم لە نەخۆشـــخانە و هەم لـــە مزگەوتدا کۆنترۆڵیـــان کرد کە هەر هەمان قســـە بـــۆ نەکردنە. هەم سیاســـەت، هـــەم خـــودی کۆمەڵـــگا خەزاڵی ســـەرکوت کرد، چەوســـاندنەوەی چەندلایەنە ڕووی دا. جەســـتەی ژن خودی بابەت- ســـووژە نییە دەبێتە کەرەستە-تۆبژە کە بڕیاری لەســـەر دەدرێت. جەستە بەسیاســـی دەکرێـــت و کاتێـــک جەســـتەی خەزاڵ بەسیاســـی کـــرا، هـــەم سیســـتەم مافی ئـــەوەی بە خۆیدا، هـــەم ڕژێمی ئێـــران کە ڕێگە بە جەســـتەی بـــدرێ کە گیانـــی دەربچـــێ. وێنەی بەسیاســـیکراو، بڕیـــاردەر بوو.

کەواتـــە ژنەپێشـــمەرگە دەتوانێـــت قســـان بکات، مافی قســـەکردنی هەیە. بـــەڵام کە دەوتـــرێ مافی قسەکردنی هەیە، مەبەســـت هەڵبژاردن و دەربڕینی چەند ڕســـتەیەک نییـــە، بەڵکو مەبەســـت ئەوەیە کە قســـەکانی گوێگری نییە و ڕەش دەکرێتەوە؛ قسەیەک کە نەگۆڕدرێـــت، وەرنەگێڕدرێت و نەســـڕێتەوە. ئەو سیســـتەمە کە کۆنترۆڵی شـــتەکانی لەژێر دەستدایە، ڕێگرە لە بیســـتنیش. ژنەپێشـــمەرگە قســـە دەکات، بەڵام سیســـتەمەکان ڕێگە بـــە بیســـتنەکەی نادەن. ئەم کەیســـە تەنیا کەیسێکی تاکەکەســـی نییە، بەڵکو نموونەیەکـــی سیســـتەماتیکی بێدەنگکردنـــی ژنانە لەناو سیســـتەمدا.

ئەگـــەر دەمانەوێ دەنگـــی خەزاڵـــەکان ون نەبێ و ببیســـترێ و بـــەس بایەخـــی نەبێ کاتێک کە شـــەڕ دەکات و کاتێـــک داوای مافـــی خـــۆی کـــرد نەبێتە کێشـــە، نەخۆشـــخانە دەبـــێ مافـــی مـــرۆڤ پێش سیاســـەت بخات، مزگەوت تێگەیشتنی کۆن و داخراو وەلا بنێ و دوای بنەما ڕاســـتییەکان بکەوێت. ئاسایش کاری بەڕاســـتی دروستکردنی ئاسایشـــت بێ بۆ کورد نەک کۆنترۆڵ. جەســـتەی خەزاڵەکان کەرەســـتە نییە کە بڕیاری لەســـەر بـــدرەێ. خاوەن بوونـــە و دەبێت ســـووژە و بابـــەت بێ کـــە مافی ئـــەوەی هەبێ کە قســـەی بـــۆ بـــکات و نوێنەرایەتی بکات. سیســـتەم دەبـــێ ڕێگە بدات کـــە دەنگی ژنەپێشـــمەرگە بگات بە شـــۆێنی کاریگەر، نـــەوەک بەس کەیســـی ئەمنی بێت لە نەخۆشـــخانە، کەیسی شـــەرعی لە مزگەوت و لە میدیاشدا وەک ســـیمبۆل و قوربانی بنوێرێت کە ژن بـــوو، کورد بوو، پێشـــمەرگە بوو، لـــە ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان بوو، لە دۆخی شـــەڕ بوو و ئێران دەستی والای لـــە باشـــوور و عێراقدا بوو و هەیـــە. بەکورتی سیســـتەمەکان (کە دەبێت قســـە بکـــەن) بۆ ئەوەی زیادتر کارا بن، پێویســـتییان بەبێدەنگیی هەمەلایەنە هەیـــە بـــۆ بەڕەوپێشـــچوونی کارکردنـــی خۆیـــان نـــەک بیســـتنی دەنگـــەکان. ئەگەر سیســـتەمەکان گۆڕانکارییان تێدا دروســـت نەبێ، پرســـیاری سپیڤاک هـــەر چەندپاتـــە دەبێتەوە :ژنەپێشـــمەرگە قســـە دەکات، بـــەڵام هیچ کـــەس گوێی لـــێ ناگرێت.

سەرچاوەکان:

Asre Nou (2011). بررســـی وضعیـــت زنان مناطق کردنشـــین در ایران ،لنزها و زوایا ی ســـتم و مقاومـــت. Available at: https:// asre-nou.net/php/view_print_version.php?objnr=14281(Accessed: 25 April 2026).

Eskandari, A. (2020) 'Zanan va nasyonalism dar Jomhuri-ye Kordestan sal-e 1946'. Available at: https://ahmadeskandari.com/?p=423&lang=fa (Accessed: 25 April 2026)).

Ghobadi, G. (2026). گـــرخ قبادی . Available at: https://www.noghteh.org/golrokh-ghobadi-2/ (Accessed: 25 April 2026)).

Hassani, R. (2026). "ڕۆڵـــی ژنـــان وەک ســـووژە لـــە خەباتـــی دژە داگیـــرکاری کوردســـتاندا" KTI University. Available at: https://sites.google.com/kti.edu.iq/rizan-hassani/different-other-issues (Accessed: 26 April 2026).

International Committee of the Red Cross (n.d.) Health care in danger: The responsibilities of health-care personnel. Available at: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/health-care-law-factsheet-icrc-eng.pdf(Accessed: 25 April 2026).

Islamic Burials (2026). Washing and shrouding the deceased. Available at: https://www.islamicburials.com/whsng-shrdng (Accessed: 25 April 2026).

Kurdistan u Kurd (2018) Mejûyî Komarî Kurdistan û çend taybetmendiyekî mejûyî. Available at: https://kurdistanukurd.com/?p=30224 (Accessed: 25 April 2026).

McDowall, D. (2004) A modern history of the Kurds. 3rd edn. London: I.B. Tauris.

Mashruteh Project (2026.) Islah-e qanun-e

entekhabat-e Iran be manzur-e dadan-e haqq-e ra'y be zanan va hoquq-e barabar-e siyasi ba مـــردان. Available at: https://mashruteh.org/wiki/index.php/اصلاح_قانون_انتخابات_ایـــران_به_منظور_دادن_حق_رای_به_زنان_و_حقوق_برابر_سیاســـی_با_مردان (Accessed: 25 April 2026).

Qur'an (2026) Surah Al-Isra 17:70. Available at: https://quran.com/al-isra/70 (Accessed: 25 April 2026).

(Rudaw (2026 بۆچـــی هیـــچ مزگەوتێـــک دەرگـــەی لەســـەر تەرمـــی غـــەزال نەکـــردەوە؟. Available at: https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/1604202623-amp(Accessed: 25 April 2026).

Spivak, G.C. (1988) Can the subaltern speak? Available at: https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/09/Can-the-subaltern-speak-by-Gayatri-Spivak.pdf (Accessed: 25 April 2026).

Sunnah.com.Sahih al-Bukhari 1312 — funerals (Al-Janaa'iz). Available at: https://sunnah.com/bukhari:1312(Accessed: 25 April 2026).

Tishk Organization (2026.) Xebatî jinên Kurd le Êran. Available at: https://tishk.org/ku/خەباتی-ژنانی-کورد-لە-ئێران-خەبات-بـــۆ-داگ/ (Accessed: 25 April 2026).

Vejin Books (2026). بەیان. Available at: https://books.vejin.net/ck/text/9219 (Accessed: 25 April 2026).

Facebook (2026). Video. Available at: https://www.facebook.com/watch/?v=1450354636137938 (Accessed: 25 April 2026).

جێگەت گەرمە:
بەرپرسیارەتیی ئەخلاقی لە سیاسەتی کوردیدا

فاتح سەعیدی

لە گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردیدا، کوردستان وڵاتێکی دابەشکراوە و بەشێک لە بزووتنەوەی کورد پێی وایە بەپێی پەیوەندیی کۆلۆنیالیستی هەڵسوکەوت لەگەڵ پارچەکانی کوردستان کراوە و دەکرێ. ئەم شێوە دەربڕینە تەنیا لەسەر ئاستی قسەکردن نامێنێتەوە، بەڵکو کاریگەری لەسەر گێڕانەوەی مێژوویی و تەنانەت پێگەی ئەخلاقیی لایەنەکان دادەنێ. ئەگەر پەیوەندیی ئەو دەوڵەتانەی کە دەستیان بەسەر کوردستاندا گرتووە، کۆلۆنیالیستی بێ، ئەوە تەنیا ڕزگاریی کوردستانە دەتوانێ کۆتایی بەم سوڵتەیە بهێنێ و ناکرێ خەبات بە داواکردنی چەند ئیمتیازێک لە دەوڵەتەکانی ناوچەکە کورت بکرێتەوە. ئەم تێگەیشتنە خۆیندنەوەیەکی نوێ بۆ سازبوونی سنوور و نەخشەکان، سەرکوتی زمان و ڕێکخراوە سیاسییەکان، و وێناکردنی نەخشەی کوردستانی گەورە ساز دەکا.

پێشەکی

زۆربەی جار و لە گەرمەی مشتومڕی سیاسی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا دەوترێ کە ئازادی، سەربەخۆیی و ڕزگاری لە سوڵتەی داگیرکەر تێچووی هەیە. ئەم وتەیە ئەگەرچی سادەیە و هەموو کەس دەیزانێ، بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە کە خەباتکار و چالاکانی سیاسیی قوواڵ بۆ باسەکان ناڕوانن. ئەوان بەباشی دەزانن کە خەبات دەتوانێ زیندان، ئاوارەیی، دوورخستنەوە، مەرگ، داڕمانی ئابووری و گوشار بۆ سەر بنەماڵەکانی بەدواوە بێ. لێرەدا و دوای قەبووڵی ئەم تێگەیشتنە، پرسێکی ئەخلاقیی دژوارتر خۆی دەردەخا. کێ جۆر و ڕادەی تێچووەکان دیاری دەکا؟ چ کەسێک بە ویستی خۆی بەرەوپیریان دەچێ و تێچووەکان بێڕەزامەندی بەسەر چ کەسێکدا دەسەپێت؟ کێ لە بڕیارەکان قازانجێکی سیاسی یا سەمبولیک دەبا، و چ کەسێک دەتوانێ لێی پاشگەز ببێتەوە؟ کێ دەتوانێ بەرپرسیارەتیی ئەنجامە نەخوازراوەکان وەئەستۆ بگرێ، لە کاتێکدا ئەوانی تر خۆیانی لێ بێبەری دەکەن؟

لەنێو چالاکانی دیاسپۆرا، کادری ڕێبەری و سیاسیی حیزبەکان، پێشمەرگەکان، چالاکانی مەدەنی و خەڵکی نێوخۆی ڕۆژهەڵاتدا بەشێوەیەکی بەرچاو ئەم پرسیارانە مشتومڕیان لێ کەوتووەتەوە. چالاکێکی دانیشتووی ئەوروپا ڕەنگە پشتیوانی لە گەرانەوەی هێزی پێشمەرگە بۆ نێوخۆی ڕۆژهەڵات بکا، و پێ وابێ بە هیچ شێوەیەک نابێ لە ویستی نەتەوەیی کورد بۆ سەربەخۆیی پاشگەز بینەوە و تەنانەت هەر جۆرە دانوستاندنێک ڕەت بکەینەوە. ئەو پێشمەرگەیەی کە دەبێ ئەو سیاسەتانە جێبەجێ بکا، مەترسیی مەرگ و بریندار بوون لەسەر ڕێیەتی. ڕێبەرایەتیی حیزبەکان دەسەڵاتی ڕێکخراوەیی و زانیاریی زیاتریان سەبارەت بە ڕووداوەکان هەیە و بڕیارەکانیان دەتوانێ کاریگەری لەسەر ژیانی ئەندامانیان و خەڵکی ئاسایی دابنێ. چالاکانی مەدەنی دڵەڕاوکێی گیران و سووکایەتییان هەیە و دەیانەوێ فەزای سیاسی کۆمەڵایەتیی ڕۆژهەڵات ئەگەرچی کەمیش بێ، بەرفراوانتر بکەنەوە. هاوواڵتییەکیش کە ئەندامی هیچ حیزبێک نییە، ڕەنگە لە ئاکامی شەڕ و سەرکوتی حکومەتی ئێراندا ئاوارە ببێ یان نەتوانێ لەبەر گرانی و دۆخی نالەباری ئابووریی، ژیانی هەڵسووڕێنێ. هەموو ئەم کەسانە دەتوانن خۆیان بە بەشێک لە خەونێکی مەزنتر بۆ کوردستان بزانن، بەڵام ئاستی بڕیار و تێچووەکانیان وەک یەک نییە. لەم ڕوانگەوە وتەی "جێگەت گەرمە"، ئاماژەیەکی کورت و پوختە بۆ ئەم نایەکسانییە. ئەم وتەیە زۆر جاران بە کەسێک دەگوترێ کە لە ژینگەیەکی ئەمنتەرەوە سەبارەت بە بابەتێکی هەستیار بڕیار دەدا کە تێچووە جەستەیی یان ئابوورییەکەی بۆ کەسانێکی دیکە زیادترە لە خۆی. هەڵبەت، ئەم وتەیە بۆخۆی قسەیەکی یەکلاییکەرەوە نییە و ناتوانێ کۆتایی بە مشتومڕەکان و بەڵگاندن بهێنێ. مەودای جوغرافی ناتوانێ مافی داوەریکردن لە کەسێک بستێنێتەوە، هەروەک چۆن نزیکایەتیی پێشمەرگە و چالاکانی مەدەنی لە مەیدانی خەبات بەو مانایە نییە ئەو کەسانە بێگەردن و مافی بڕیاری کۆتاییان هەیە. ئەو چالاکە سیاسییەی لە دیاسپۆرایە، ڕەنگە دەستی بە میدیا، زانکۆ، ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ و تۆڕی نێودەوڵەتی ڕابگا، بێئەوەی لەژێر سەرکوتی ڕاستەوخۆی ڕژیمی ئێراندا بێ. لە بەرانبەریشدا، ئەو خەباتکارەی لە مەیدانایە باشتر لە سنووری ئەو چالاکییە تێدەگا کە بەکردەوە بەڕەوڕووی کێشەکانی دەبێتەوە، و باشتر لە ترس، دڵەڕاوکێ، و ئاکامی ڕاستەوخۆی چالاکییەکان تێدەگات. لەم بارەوە، لێکۆڵینەوەکان سەبارەت بە ناسیۆنالیزم لە مەودای دوورەوە و پێگەی دیاسپۆرا نیشانی دەدەن کە مەودا هەم دەتوانێ ماتەوزە(پوتانسیەل)ی سیاسی ساز بکا و هەم لەنێوان بڕیار و لێکەوتەکانیدا کەلێنێک پێک بێنێ (Anderson 1992; Koinova 2018). هەربۆیە لێرەدا پرسیارەکەمان ئەوە نییە کە کێ مافی قسەکردنی هەیە، بەڵکو پرسیارەکەمان ئەوەیە هەر قسەیەک لە چ پێگەکەیەوە دێ و بڕیاردەر کامە بەرپرسیارەتی لە بەرانبەر ئاکامەکانی وەئەستۆ دەگرێ.

ئامانجی ئەم وتارە، تاوتوێی خەبات بۆ سەربەخۆیی کوردستان نییە. مەبەست ئەوەیە دۆخی ئەخلاقی داوەری و بڕیاردان سەبارەت بە ڕێگاکانی خەبات بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی یان هەر شێوازێک لە مافی چارەی خۆنووسین

هەڵبسەنگێندرێ. ئەم وتارە لەم بۆچوونەوە دەست پێ دەکا کە مرۆڤی کورد مافی ئەوەی هەیە ئامانجی سەربەخۆیی هەبێ، بەڵام ئەمە جیاوازە لەگەڵ ئەوەی بۆ گەیشتن بەم ئامانجە هەر ئامرازێک ڕەوا بێ. بۆ وێنە، دەزانین کە سەبارەت بە نەتەوەی کورد ستەمێکی مێژووییی هەبووە، ناسنامە و داواکارییە سیاسییەکەی سەرکوت کراوە و ئەمانە دەتوانن مەشروعییەت بە ویستی ڕزگاری بدەن. بەڵام دیسان دەبێ نیشان بدرێ کە چ کەسێک دەتوانێ نوێنەری نەتەوەی کورد بێ، پێویستە خەڵک بەڕەووڕووی کامە مەترسی ببنەوە، جێگرەوەکانی خەباتی چەکداری چین و لە ئاکامدا بۆچی کەسانێک کە زۆرترین زیان و خەساریان بەردەکەوێ، دەتوانن کاریگەرییان لەسەر شێوازەکانی خەبات هەبێ.

ڕزگاری، سەربەخۆیی و ئازادیی سیاسی

لە گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردیدا، کوردستان وڵاتێکی دابەشکراوە و بەشێک لە بزووتنەوەی کورد پێی وایە بەپێی پەیوەندیی کۆلۆنیالیستی هەڵسوکەوت لەگەڵ پارچەکانی کوردستان کراوە و دەکرێ. ئەم شێوە دەربڕینە تەنیا لەسەر ئاستی قسەکردن نامێنێتەوە، بەڵکو کاریگەری لەسەر گێڕانەوەی مێژووییی و تەنانەت پێگەی ئەخلاقیی لایەنەکان دادەنێ. ئەگەر پەیوەندیی ئەو دەوڵەتانەی کە دەستیان بەسەر کوردستاندا گرتووە، کۆلۆنیالیستی بێ، ئەوە تەنیا ڕزگاریی کوردستانە دەتوانێ کۆتایی بەم سوڵتەیە بهێنێ و ناکرێ خەبات بە داواکردنی چەند ئیمتیازێک لە دەوڵەتەکانی ناوچەکە کورت بکرێتەوە. ئەم تێگەیشتنە خوێندنەوەیەکی نوێ بۆ سازبوونی سنوور و نەخشەکان، سەرکوتی زمان و ڕێکخراوە سیاسییەکان، و وێناکردنی نەخشەی کوردستانی گەورە ساز دەکا. کێشانەوەی وڵاتی کوردستانێک لە گەمارۆی نەخشەی ئەو وڵاتانەی کە بەڕەسمی ناسراون، پەیوەندی بە گۆڕانکاریی مێژووییی، کۆلۆنیالیزم، سیستەمی نێودەوڵەتی و هەڵسوکەوتی ناسیۆنالیستەکانەوە هەیە. هەربۆیە ناسنامەی کوردی کتوپڕ و خەیاڵاوی نییە و سنووری سیاسییەکانی ئێستا شتێکی لەمێژینە و دڵخوازی کورد نین (Kaya 2020). ئەم وتارە ناپەرژێتە سەر ئەو لێکۆڵینەوانەی کە پێشتر تووێژەرانی کورد سەبارەت بە بەکارهێنانی تیۆریی دژەکۆلۆنیالیستی نووسیویانە. ئەم وتارە باسی بابەتێکی ئەخلاقیی سنووردارتر دەکا کە تیایدا ڕزگاری ناتوانێ جێی ئامرازی خەبات بگرێتەوە. بێعەدالەتی و سوڵتەی داگیرکەر دەتوانێ هۆکاری بەرگری بێ، بەڵام ناتوانێ هەر جۆرە بەرگرییەک کە گرێدراوی ڕزگارییە، بە مەشرووع دابنێ. ئەو خەڵکەی قەرارە ڕزگار بکرێن ناتوانن تەنیا وەک ماددەیەکی مرۆیی بۆ پڕۆژەیەکی نەتەوەیی سەیر بکرێن. ئەگەر ئەوان مافی چارەی خۆنووسینیان هەیە، ئەم مافە هەندێک بابەتی دیکەش وەکو بەشداری لە دیاریکردنی کاتی خەبات و شێوازەکانی، هەڵسەنگاندنی مەترسییەکان و چۆنیەتیی نەزمی سیاسیی دوای ڕزگاری لەخۆ دەگرێ.

لێرەدا ئەو جیاکارییەی ئارێنت لەنێوان ڕزگاری و ئازادی دایدەنێ، بەکەڵکمان دێ. ڕزگاری کۆتاییهێنانە بە گوێڕایەڵی و سوڵتە؛ ئازادیی سیاسی بریتییە لەو دەرفەتەی بۆ ڕادەربڕینی ئازاد لە فەزای گشتیدا دەڕەخسێ و تیایدا مرۆڤ دەتوانێ لە سازکردنی کۆمەڵ و خێڕی گشتیدا بەشدار ببێ. هەربۆیە ئارێنت پێی وایە شۆڕش بە ڕزگاری کۆتایی نایەت، چونکە ئەنجامی کۆتایی بریتییە لەوەی فەزایەکی سەقامگیر بۆ ئازادی دابمەزرێ (Arendt 2006, chaps. 1 and 4). ڕەنگە سەربەخۆیی مەرجی سەرەکیی سازکردنی ئەم فەزایە بێ، بەڵام خۆی ناتوانێ گەرەنتیی ئازادی بکات. سەروەری دەتوانێ لە دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستانەوە بۆ ڕێبەرایەتییەکی نەتەوەیی بگوازرێتەوە، بەڵام کێشەیەک لەسەر جێی خۆی دەمێنێتەوە، ئەگەر هاووڵاتییەکان هێزی ئەوەیان نەبێ لە ڕەوتی سازبوونی بڕیاردا بەشدار بن.

هەربۆیە دەبێ ئەخلاقی سەربەخۆیی هەر لە ئێستاوە لەگەڵ شێوازی ئازادی لە داهاتوودا سازگار بێ. بزووتنەوەیەک کە ئۆپۆزیسیۆنی نێوخۆیی بە خیانەتکار بزانێ و هەر جۆرە ڕەخنەیەک لە سیستەمی بەڕێوەبەریی حیزبەکانی ڕۆژهەڵات وەک بێڕێزی بە خوێنی شەهیدان پێناسە بکات، یان مافی قسەکردن گرێ بداتەوە بەوەی کێ زیادتر فیداکار بووە، بەڕەوڕووی ئەم کێشەیە دەبێتەوە کە لۆژیکی سوڵتە لەناو سیاستی ڕزگاریدا بەرهەم

دێنێتـــەوە. ڕەنگـــە زیادتر بیر لـــەوە بکرێتەوە کە دوای ســـەربەخۆیی چ حکومەتێک لە کوردســـتان ســـاز ببـــێ، بـــەڵام لێـــرەدا بـــاس لـــەوە دەکرێ شـــێوازی خەبات دەتوانێ عادەتەکان، هیرارشـــیی کۆمەڵایەتـــی، و تەنانەت پێوەرەکانـــی گوێڕاڵەتی ســـاز بکاتـــەوە. ئەگـــەر هاوواڵاتییـــان لـــە کاتی خەباتـــدا تەنیا وەک هێزێکی ئامـــادەی جەماوەری ســـەیر بکرێـــن، ئـــەو نیگەرانییە ســـاز دەبێ کە دوای ســـەرکەوتنی خەبات لە دەسەڵاتدا دەورێک نە گێڕن.

ئەخلاق و ئەو دەرەنجامانەی پێشـــبینی دەکرێن

ماکـــس ڤێبـــەر لە وتاری سیاســـەت وەکـــو ئەرک بـــاس لە ئاقـــاری ئەخلاقـــی دەکات: ئەخلاقی بڕوا و ئەخلاقـــی بەرپرســـیارەتی. لە ئەخلاقـــی بڕوادا، بکەر پێداگری لەســـەر وەفاداربوون بە ڕێسایەکی دروســـت دەکا و دەرەنجامەکانـــی کردەکـــەی بۆ چارەنـــووس یان ئیـــرادەی کەســـانی دیکە بەجێ دەهێڵـــێ. لـــە ئەخلاقـــی بەرپرســـیارەتیدا، بکەر دەبـــێ جێگەیەک بـــۆ دەرەنجامەکانـــی کارەکەی بکاتـــەوە کە پێشـــبینی دەکرێن. ڤێبـــەر نالێ ئەم دوو شـــێوازە دوو نوسخەی ســـادەکراوەی خراپە و چاکەن. سیاســـەتمەدار ئەگەر بـــڕوای نەبێ دەبێتە کەســـێکی بەڕێوەبەر، بەڵام ئەگەر بەرپرســـیارەتی نەبـــێ و تەنیا بۆ ئەوەی خۆی بێگـــەرد بمێنێتەوە، ئامادەیـــە خەڵک تووشـــی ڕەنج ببن. بـــە باوەڕی ئەو، کردەی سیاســـیی جیددی کاتێک ســـاز دەبێ کە بەرپرســـیاربوون لە ئاســـت ئامانجەکان لەگەڵ هەڵسەنگاندنی دروســـتی ئامراز و دەرەنجامەکان هاوکات بێـــت (Weber 2004, 76-93).

پێداگریی ڤێبەر لەســـەر دەرەنجامـــەکان بە مانای ئەوە نییە دەبێ هەموو شـــتێک پێشـــبینی بکرێ، چونکە هەمیشـــە ئەنجامی سیاســـەت تارادەیەک ناڕوونە. کردەی سیاســـی زنجیرەیەک ســـاز دەکا کە هیچ کەســـێک لە ســـەرەتاوە ناتوانـــێ هەموویان کۆنتـــرۆڵ بـــکات. هەڵبـــەت بەرپرســـیارەتی لەو شوێنەوە دەســـت پێ دەکا بکەری سیاسی لەنێوان ڕاســـتییەک کە نایزانـــێ و ئەو بابەتـــەی نایهەوێ بیزانـــێ، جیـــاوازی دادەنـــێ. ئەگـــەر ئەزموون و زانیارییـــەکان نیشـــانی بدەن چالاکیـــی چەکداری بە ئەگـــەری زۆرەوە دەبێتە هۆی تۆڵە لە ئاســـتی بەرفراوانـــدا و لـــە ئەنجامدا چالاکانـــی مەدەنی دەگیرێن و بێسەروشـــوێن دەکرێـــن، و ژمارەیەکی زۆر خەڵکی ئاســـایی دەکوژرێن یـــان ئاوارە دەبن، ناکرێ بڕیاری سیاســـی بۆ شـــەڕەکە بدرێ و دواتر چـــاوەڕێ بکرێ تـــا بزانـــرێ هەر بەڕاســـت ئەم دەرەنجامانـــە ڕوو دەدەن یا نا. چونکە هەرچۆنێک بێ دەکـــرێ هەندێک لەو دەرەنجامانە پێشـــبینی بکرێن. لـــە هەمان کاتدا، بەرپرســـیارەتی بە مانای گرێدانـــەوەی تووندوتیژیـــی دەوڵەتـــی داگیرکەر بـــە دژبەرانییەوە نییـــە. ئەوەی ســـەرکوت دەکا هەمیشـــە وەک بەرپرســـی تووندوتیژی دەمێنێتەوە. جیاکارییەکـــە لێـــرەدا لەنێـــوان بەرپرســـیارەتیی ڕاستەوخۆی دوژمن و بەرپرســـیارەتیی کەسێکە کە دەزانێ بڕیارە سیاســـییەکەی دەتوانێ مەترسییەک بـــۆ هاووڵاتیان ســـاز بکات.

ئـــەم جیاکارییە ناهێڵـــێ ئێمە هەندێـــک بابەت ســـادە بکەینەوە. لە لایەکەوە، دەوڵـــەت ناتوانێ لـــە ڕێگـــەی هەڕەشـــەکردن بـــۆ بەکارهێنانـــی تووندوتیـــژی، بەرگـــری و خەبات بە نامەشـــرووع پێناســـە بـــکات. چونکە ئەگـــەر وابـــێ، هەرچی دەوڵەتی داگیرکـــەر بێڕەحمتر بـــێ، مافی خەڵک بـــۆ بەرگـــری کەمتـــر دەبێتـــەوە. لـــە لایەکـــی دیکـــەوە، بزووتنەوەکـــەش ناتوانێ بڵـــێ چونکە بەرپرســـی ســـەرەکی و ڕاســـتەوخۆی تووندوتیژیی دەوڵەتە، هەڵســـەنگاندنی دەرەنجامەکانی بڕیاری سیاســـیی خەبات گرنگییەکی ئەوتـــۆی نییە. ڤێبەر ســـەرنجمان بۆ بەشـــی خۆڵەمێشـــیی سیاســـەت ڕادەکێشـــێ کە تیایدا بەرپرسیارەتییەکان ئەگەرچی لە یـــەک کاتدان، بەڵام هاوســـەنگ نیـــن. کاتێک ئێمە پرســـیار لە حیزبە سیاســـییەکانی ڕۆژهەڵات دەکەیـــن کـــە ئەگـــەری هەیـــە لـــە ئەنجامـــی چالاکییەکانیانـــدا مەترســـی بۆ ســـەر هاووڵاتییان زۆر ببـــن، ئەمـــە بەرپرســـیارەتیی دەوڵـــەت کەم ناکاتـــەوە؛ تەنیا ناهێڵـــێ ئەو حیزبـــەی کە خۆی بـــە نوێنەری سیاســـیی ســـتەملێکراوەکان دەزانێ، پێـــی وابـــێ پارێزبەندییەکی سیاســـی هەیە.

ئەخلاقـــی بەرپســـیارەتی هەروەهـــا پەیوەندی بە ئاســـتی گرێدراوەیی ئامـــراز و ئامانجـــەوە هەیە. حیزبێکـــی چەکدار ســـەرەڕای ئـــەوەی دەیهەوێ بەشـــێوەیەکی ســـنووردار تووندوتیژی بەکار بێنێ، بـــەڵام مێکانیزمەکان بەشـــێوەیەکن کە پێویســـتە فەرمانـــدەی نیزامی نهێنییـــەکان بپارێـــزێ، نەزم و دیســـیپلین ســـاز ببێ و هیرارشـــییەک لەنێوان ئەندامەکانـــدا چـــێ ببێ. ئـــەم پێداویســـتییانەی

چالاکیی چەکداری ئەگەر نەبن خەبات سەر ناگرێ، بەڵام دەشتوانن کاریگەری لەسەر فەرهەنگی سیاسیی داهاتوو دابنێن. ڕێبەرایەتیی حیزبەکان بە قۆناغی شەڕ عادەت بکەن کە نابێ سەبارەت بە وردەکارییەکان لێپرسینەوەیان لێ بکرێ، لە دوای سەرکەوتنیش ناتوانن فەزایەکی فرەچەشن پێک بێنن. کەواتە هەڵسەنگاندنی ستراتێژیی خەبات تەنیا تاوتوێی ڕێگاکانی گەیشتن بە سەربەخۆیی نییە، بەڵکو دەبێ پرسیار لەوەش بکرێ ئەم ستراتێژییە چ شێوازێکی پەیوەندی لەنێوان حیزبی سیاسی، ڕێبەرایەتی، خەباتکار و هاوواڵاتی ساز دەکا.

لە ڕوانگەی قێبەرەوە، پێگەی بڕیاردەر کاریگەرییەکی زۆر لەسەر ئاستی بەرپرسیارەتی دادەنێ. کەسێک کە زانیاریی نهێنی هەیە، دەسەڵاتی ڕێکخراوەیی بەدەستەوەیە و ئیمکانی دەستپێکردن یا وەستانی چالاکییەکی نیزامی هەیە، ناتوانێ بەرپرسیارەتییەکەی لەگەڵ کەسانێک کە ئەندامی ئاساییی حیزبەکەن، بەشێوەی یەکسان هاوبەش بکات. ئامانجی هاوبەش، بەرپرسیارەتیی هاوبەشی یەکسان ساز ناکات. بەپێی ئاراستەی کاریگەری لەسەر ئاراستەی ڕووداوەکان، و زانیاری سەبارەت بە سازبوونی مەترسی و ئیمکانی کەمکردنەوەی خەسارەکان، ئاستی وڵامدەربوونی کەسەکان سەبارەت بە کێشەکان جیاواز دەبێ. قەبووڵکردنی بەرپرسیارەتی تەنیا ئەوە نییە بوترێ ئامادەی هەموو دەرەنجامەکانین. کەسێک یان حیزبێک کە ئەو ئامادەییە دەردەبڕێ، دەبێ سەرەتا نیشانی بدا پێش لە بڕیارەکە ئایا بەرنامەی جێگرەوەی هەبووە، چ شتێکی بۆ پاراستنی هاوواڵاتیان کردووە و پاش ڕوودانی کێشەیەک چ ئەرکێک وەئەستۆ دەگرێ و تا چ ڕادەیەک دەتوانێ قەرەبووی بکاتەوە یا بە بڕیارەکانی خۆیدا بچێتەوە.

ئاڕێنت و داوەریکردن لە ڕوانگەی ئەوانی دیکەوە

قێبەر دەپرسێ لەگەڵ دەرەنجامەکانی بڕیار، دەبێ بکەر چ هەڵوێستێکی هەبێ. هانا ئاڕێنت پێی وایە سەرەتا دەبێ پرسیارێکی دیکەش لە خۆمان بکەین. بکەر چۆن دەتوانێ داوەری بکات و چۆن دەتوانێ دنیا لە ڕوانگەی ئەو کەسانەوە ببینێ کە پێکەوە یەک چارەنووسیان هەیە؟ بە باوەڕی ئاڕێنت داوەریی سیاسی کاتێک دەتوانێ موعتەبەر بێ کە بکەر بتوانێ خۆی لە جیاتی کەسانی دیکە دابنێ، نەک تەنیا لە دەروونی خۆیدا دڵنیا بووبێتەوە کە چ هەڵسوکەوتێکی هەبێ. ئاڕێنت بە کەڵکوەرگرتن لە کانت، پێی وایە مرۆڤ لەگەڵ ئەوەیدا توانای داوەری هەیە، زەینی مرۆڤیش دەتوانێ پەرە بستێنێ و تەنیا لەناو خۆیدا سنووردار نەمێنێتەوە و؛ کاتێک دەیهەوێ بڕیارێک بدا، ڕوانگەی ئەو کەسانەش ببینێ کە بڕیارەکەی ئەو کاریگەری لەسەر ژیانیان دادەنێ (Arendt 1992, 42-44).

ئەم تێڕوانینە بۆ چالاکانی سیاسیی دیاسپۆرای کورد گرنگە. کاتێک چالاکێک لە ئەوروپا بیر دەکاتەوە و خۆی لەجیاتی پێشمەرگەیەک دادەنێ، مەودای نێوان ستایشکردنی بوێری لەگەڵ ئەزموونی ترس و دڵەڕاوکێ، وەڕەزبوون، دیسیپلینی نیزامی و بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ مەرگ خۆی دەردەخا. بەڵام باشترە لێرەدا هەڵوێستەیەک بکەین: تاقیکردنەوەی ئەخلاقی نابێ تەنیا لەسەر ئەم پرسیارە بوەستێ کە ئایا خۆم ئامادەم گیانم بەخت بکەم؟ ڕەنگە تاکێک ڕاستگۆیانە ئامادە بێ فیداکاری بکا، بەڵام ئەم ئامادەییە هێشتا ناتوانێ مافی ئەوەی بداتێ کە سەبارەت بە گیانی کەسانی دیکە بڕیار بدا. کاتێک کەسێک ئامادەیە خۆی قوربانی بکا، بڕیارێکی بەکردەوەی داوە، بەڵام لە سیاسەتدا بڕیار لەسەر چالاکیی حیزبێک زنجیرەیەک لە دەرەنجامەکان بەسەر ئەو کەسانەدا دەسەپێنێ و خوازراو و نەخوازراو کاریگەری لەسەر ژیانی کۆمەڵانی خەڵک دادەنێ. لێرەدا گرنگە بیر لەوە بکرێتەوە بڕیارەکان چ کاریگەرییەک لەسەر ژیانی ئەو کەسانە دادەنێ کە خۆیان ئامادە نین لە خەباتەکەدا بەشدار بن.

هەربۆیە لێرەدا ڕوانگەی هاوواڵاتییەکی ئاسایی پێگەیەکی گرنگ پەیدا دەکا. زەینی پەرەسەندووی مرۆڤی کورد، داوا لە چالاکی سیاسی، ڕۆشنبیر یا ڕێبەرێکی حیزبی دەکا کە بڕیاری سیاسی لە ڕوانگەی دایکێکەوە ببینێ کە نیگەرانە منداڵەکەی بگیرێ، وەرزێڕێک کە خانووەکەی بۆمباران دەکرێ، خوێندکارێک کە قوتابخانەکەی دادەخرێ، یا بنەماڵەیەک کە ئاوارە دەبێ.

لێرەدا باس لەم نموونانە ناکرێ بۆ ئەوەی هەستی خوێنەر ببزوێ. ئەوانە نموونەی ژیانی ڕاستەقینەی ڕۆژانەن و ئاماژەیەکن بۆ ئەوەی لە ڕێڕەوی خەباتی ناسیۆنالیستیدا نابێ پشتگوێ بخرێن، و نابێ پاساوی بۆ بهێنرێتەوە کە وەک تێچوویەکی لاوەکی بۆ گەیشتن بە ئامانجێکی مەزنتر دەکرێ پشتگوێ بخرێن. ئەم تێچووانە بۆ ئەو کەسانەی خەساریان بەردەکەوێ هەموو دنیاکەیان دەگۆڕدرێ. داوەریکردنی بەرپرسیارانە کاتێک دەست پێ دەکا کە ئەم نموونانە بە هەندێک ژمارە کورت نەکرێنەوە کە دەکرێ لە کاتی خەباتدا چاوپۆشییان لێ بکرێ.

ئارێنت کردەی ئەخلاقی لەگەڵ دۆخی فرەچەشنی مرۆیی گرێ دەداتەوە. مرۆڤەکان یەکسانن تا بتوانن لە یەکتر تێبگەن، و جیاوازن تا لە قسەکردن و کردەی هەر کامیان مانایەکی نوێ ساز ببێ. دەرەنجامی کردەی سیاسی چونکە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە پەیوەندیی مرۆییەوە هەیە، چی تر لە دەستی ئەو کەسەدا نامێنێتەوە کە لە سەرەتاوە دەستی پێ کردووە (Arendt 1998, 175-200). لێرەدایە دوو خاڵی گرنگمان سەبارەت بە سیاسەتی ڕزگاری بۆ دەردەکەوێ. سەرەتا، نەتەوە تاقە یەک ئیرادەی یەکپارچە نییە. لەناو کۆمەڵگای کوردیدا سەبارەت بە سەربەخۆیی، کات و ساتی خەبات، مەشرووعییەتی خەباتی چەکداری، جیاوازی و ڕوانگەی تەنانەت دژبەیەک هەیە. دووەم، چونکە بەدڵنیاییەوە نازانین ئەنجامی کردەی سیاسی چ دەبێ و ناشکرێ دەرەنجامەکان بەتەواوی کۆنترۆڵ بکەین، باسکردن لە بەرپرسیارەتی، ئیکمانی ڕەخنەگرتن و پێداچوونەوە بەسەر بڕیارەکاندا دەهێڵێتەوە.

پێنج پێگە لە یەک مەیدانی نایەکساندا

پێنج دیمەنی چالاکی دیاسپۆرا، پێشمەرگە، ڕێبەری حیزب، چالاکی ڕۆژهەڵات و هاووڵاتییەکی ئاسایی پێنج ناسنامەی نەگۆڕ و جیا لە یەک نین. تاکێک ڕەنگە ماوەیەک پێشمەرگە بووبێ و دواتر بووبێتە پەنابەر یا ئەندامی ڕێبەرایەتی حیزبێکی سیاسی؛ بنەماڵەکان لەنێوان ناوخۆی ڕۆژهەڵات، هەرێمی کوردستان و ئەوروپا (ڕۆژاوا) دابەش دەبن. بەڵام کاتێک بەشێوەیەکی شیکاری سەیری ئەم پێگانە دەکەین، بۆمان دەردەکەوێ چۆن دەسەڵات، بەرپرسیارەتی و خەسارەکان دابەش دەبن. جیاوازیی سەرەکی لەنێوان بوێر و ترسنۆک یا وەفادار و بێلایەندا نییە، بەڵکو جیاوازییەکان کاتێک ساز دەبن کە بزانین هەر کام لەم پێگانە تا چ ڕادەیەک دەتوانن بڕیاری سیاسییان بەدەستەوە بێ و تا چ ڕادەیەک ئەو بڕیارانە مەترسی ساز دەکەن. ڕۆشنبیر یا چالاکی سیاسیی دیاسپۆرا زۆربەی کات ئازادییەکی زیادتری بۆ قسەکردن و دەستڕاگەیشتن بە هەندێک میدیا و سەرچاوە هەیە و دەرفەتی ئەوەی بۆ دەڕەخسێ لە ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا دەنگی کوردستان و کورد بێ. تۆڕی دیاسپۆرا لە بەرهەمهێنانی ڕەوایەتی کوردی، دابینکردنی سەرچاوەکان، لۆبیکردن و ڕێکسختنی گشتیدا دەورێکی ڕاستەقینە دەبینێ و ناکرێ ئەوان تەنیا وەک بینەری ڕووداوەکان سەیر بکرێن (Baser et al. 2015). هەر ئەم هێزە، بەرپرسیارەتی بۆ دیاسپۆرا ساز دەکا. بۆ وێنە هەرکات ئەندامێکی دیاسپۆرا بیەوێ مەشرووعییەت بۆ پەرەسەندنی گرژی و خەباتی چەکداری ساز بکا، ئەوسا بەوشیاری و وردبینییەکی زیادترەوە دەبێ باسی زانیارییەکان، ئەگەری سەرکەوتن و پەرەسەندنی مەترسییەکانی شەڕ بۆ ناو کۆمەڵگای کوردستان بکات. ڕاستگۆیی چالاکی دیاسپۆرا هەر بەوە هەڵناسەنگێندرێ کە ئامادەیە بۆ ڕۆژهەڵات بگەڕێتەوە و گیانی خۆی بەخت بکا. بەرپرسیارەتیی ئەخلاقی لە هەندێک شێوازی کەمتر پاڵەوانانەدا دەردەکەوێ: لەو کاتانەدا کە بەشێوەی ئابووری پشتگیری لەو کەسانە دەکا کە لە ڕۆژهەڵات یا لە هەرێمی کوردستان زیانیان بەرکەوتووە، هاوکاریی پەنابەرانی سیاسی دەکا، بەداواداچوونی بۆ پێشلکردنی مافی مرۆڤ لە ڕۆژهەڵات هەیە، و ناهێڵێ ناوی ئەو کەسانەی کە لە بەرەی پێشەوەی چالاکی لە ڕۆژهەڵاتدان، بەخراپە ببردرێ.

پێشمەرگە باسکی بەهێزی گەلە بەو مانایەی کە بێئەو بڕیاری سیاسی ناتوانێ جێبەجێ بکرێ. مەترسی بۆ سەر گیانی پێشمەرگە تەنیا لەسەر کاغەز نییە. ئەگەرچی ئەو بە ویستی خۆی و بەپێی ئیرادەیەکی ئازاد مەترسییەکانی قەبووڵ کردووە، بەڵام حیزبی سیاسی دەبێ هەمیشە ئامادە بێ کە بەپێی زانیاریی تەواو

پێشمەرگەکان بۆ مەئموورییەت بنێرێ، پشتیوانی لە بنەماڵەکانیان بکا و ڕێگەیەک بۆ ئەوە دابنێ کە ڕۆژێک ئەوان چی تر نەیانهەوێ پێشمەرگە بمێننەوە یان گرنگی بە ڕەخنە و بۆچوونەکانیان بدات. ئەگەرچی لە ئاستی نیزامیدا جێبەجێکردنی فەرمانەکان مەرجی سەرکەوتنە، بەڵام هەمیشە پێشمەرگە دەتوانێ سەبارەت بە کردەوەی حیزبەکەی پرسیاری ئەخلاقی هەبێ، ئەگەرنا پێشمەرگە لە گرنگترین بکەری سیاسەتی نەتەوەییەوە بۆ ئامرازێکی حیزبی دەگۆڕدرێ.

ڕێبەریی حیزبی ڕێک لەو خاڵەدا وەستاوە کە بڕیار و دەرەنجامەکان لێک نزیک دەبنەوە. هەرچەند لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ڕێبەریی حیزبەکان هەمیشە بەرەوڕووی مەترسیی گیانی بوونەتەوە، بەڵام هەرچۆنێک بێ مەترسیی گیانی بۆ سەر ئەوان لە پێشمەرگەکان کەمتر بووە. ڕێبەرایەتیی حیزبەکان بەرپرسیارەتییەکی تایبەتیان هەیە، چونکە دەستیان بە زانیاری ڕادەگات و هەر لەو ڕێیەوە ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر بڕیاری سیاسی دادەنێن. ڕێبەر دەبێ لەنێوان پاراستنی نهێنییەکان و مافی ئەندامەکان و خەڵک بۆ زانینی هۆکاری بڕیارەکان هاوسەنگییەک ساز بکا. ئەو ناتوانێ لە کاتی عەمەلیاتدا هەموو وردەکارییەکان بدرکێنێ یان ڕوونکردنەوەی بۆ فەزای گشتی هەبێ، بەڵام دەتوانێ پێوەرەکانی بڕیاردان، هەڵسەنگاندنی مەترسییەکان، سازوکاری وڵامدەربوون و چۆنیەتیی کشانەوە ڕوون بکاتەوە. بەڵام هەندێک جار دەبێ ڕێ لەجیاتی باسکردنی ئەم مێکانیزمانە باسی زەروورەتی مێژوویی، داواکاریی خەڵک یا دریژەپێدان بە ڕێگای شەهیدان دەکرێ و لە ئاکامدا بەرپرسیارەتی لە ڕێبەرەوە بۆ هەندێک چەمکی دەرهەست دادەبەزێنێ.

هاووڵاتیی ئاسایی زۆربەی کات کەمترین بڕاردەی بۆ کاریگەری لەسەر سیاسەت هەیە، بەڵام بەگشتی زۆرترین تێچووەکانیش لەسەر شانیەتی. تێچووەکان تەنیا ئەوە نییە کە هاووڵاتییەک بکوژرێ، بەڵکو لەدەستدانی کار، پچڕپچڕبوونی ڕەوتی پەروەردە، کۆچی زۆرەملێ، ترسی بەردەوام، گوشاری ئەمنییەتی بەشێکن لە تێچووەکان. ئەم بارگرانییانە تەنانەت بەشێوەیەکی یەکسان لەناو کۆمەڵگادا دابەش نابن. ئەو بنەماڵانەی داهاتەکانیان کەمە، ئەو کەسانەی لە گوندەکانی سەر سنوور دەژین، زیندانییانی سیاسی و بنەماڵەکانیان، ژنانی سەرپەشتیاری بنەماڵە بەشێوەی گشتی زۆرترین مەترسی بۆ ژیانی ئاساییان ساز دەبێ. هەر لەبەر ئەمانە تەنیا باسکردن لە ژمارەی قوربانییەکان بێئەوەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی سەیر بکەین، ناتوانێ وێنایەکی دروستمان لەو مەترسییانە پێ بدا کە شەڕ و گرژییەکان بەرهەمی دەهێنن.

ئەو چالاکە مەدەنییەی کە لە ڕۆژهەڵات دەژی نە لە پێگەی هاووڵاتییەکی ئاساییدایە و نە دەسەڵاتی ڕێبەرێکی حیزبی هەیە. ئەو بەوشیارییەوە دێتە ناو فەزای گشتییەوە و لە ڕێگەی چالاکیی پیشەیی، کولتووری، ژنان، خوێندکارەکان و مامۆستایانەوە لە بەرانبەر سووڵتەدا بەرگری ساز دەکا. ئەو بەشێوەیەکی سنووردار دەتوانێ دەرەنجامەکان کۆنترۆڵ بکا و هەندێک جار تێچووی چالاکییەکانی کاریگەری لەسەر بنەماڵە و هاوکارەکانیشی دادەنێ. بەرپرسیارەتیی ئەخلاقیی چالاکێکی مەدەنی لە مەودای نێوان دەسەڵاتێکی سنووردار و کاریگەری لەسەر ڕووداوەکان ساز دەبێ. ئەو ناتوانێ توندوتیژیی حکوومەت کۆنترۆڵ بکا، بەڵام دەبێ سەبارەت بە شێوازەکانی لێپرسینەوە، ئەشکەنجە و زیندانیکردن، دوورخستنەوە و بێبەشکردنی تاکی کورد بەرپرسیارەتی هەبێ. ئەم وتەیە بەو مانایە نییە کە بەرپرسیارەتیی سەرکوت لە حکوومەتەوە بۆ قوربانی بگوازینەوە. بەرپرسیارەتیی ئەشکەنجە و زیندانیکردن هەر لەسەر شانی حکوومەتە، بەڵام چالاکی مەدەنی لەم شوێنانەدا هەر بەرپرسیارە کە بەئاسانی نەبێتە هۆی گیرانی خۆی و هاوڕێکانی، بەهۆی چالاکییەکەوە داهاتووی ڕێکخراوەکە نەکەوێتە ژێر پرسیارەوە، و خۆی بۆ ئەو مەترسییانەش ئامادە بکا کە پێشبینی دەکرێن.

ئەخلاقی بەرپرسیارەتیی قێبەر لێرەدا ناهێڵێ بە دوو شێوازی سادە داوەری بکەین. لە لایەکەوە ناکرێ هەر پارێزێک وەک ترس یا سازش ناو ببەین و نابێ لە چالاکی مەدەنی داوا بکرێ کە بۆ سەلماندنی خۆی تێچووی زیادتر بدا. لە

لایەکی دیکەشــەوە، ناکرێ هەر جۆرە ســازکردنی ڕێکخراوەیــەک بەباش دابنــدرێ. چالاکی مەدەنی باشــترە خۆی لــە نمایش بەدوور بگــرێ و گرنگی بــەو مەترســییانە بــدا کــە بــەرەوڕووی کۆی چالاکییەکان لە کوردســتان دەبێتــەوە. ئەگەرچی ئــەو ناتوانــێ دەرەنجامەکانــی چالاکییەکانــی کۆنتــرۆڵ بــکا، بــەڵام ئەرکی ســەر شــانیەتی مەترســییەکان بناســێ و کەمیان بکاتــەوە. بەم واتایــە پارێزکــردن بەشــێک لە بوێریی سیاســی پێــک دێنێ.

ئارێنــت تێگەیشــتنێکی دیکەمان بۆ ســاز دەکا. چالاکیــی مەدەنی تەنیــا ئامرازێک بۆ گەیشــتن بە ســەربەخۆیی یــا گۆڕینی ڕێژیم نییــە، بەڵکو دەبێتــە ئەکتــەری ســەرەکیی ئەو شــوێنەی کە تیایــدا ڕاهێنــان بۆ ئــازادی و سیاســی دەکرێ. کاتێــک چالاکانــی مەدەنی پێکەوە کــۆ دەبنەوە و قســە بۆ خەڵک دەکــەن و ئەوان بــۆ کارێکی بەکۆمــەڵ دەجوولێنن، شــێوازێک لە دەســەڵاتی گشــتی پێک دێنــن کە لەگــەڵ ئەو دەســەڵاتە جیــاوازە کە بەناچــاری قەبووڵ کراوە و بەســەر کۆمەڵــگادا بەزۆرەملێ ســەپاوە. لــەم ڕوانگەوە، ئەنجومەنــە مەدەنییــەکان تەنیــا ئامرازێکــی کاتــی بۆ خەبــات نین، ئــەوان دەتوانن شــێوازە ســەرەتاییەکانی هەمــان ئەو ئازادییــە بەرهەم بێنــن کــە بزووتنــەوەی ڕزگاریخوازیــی کــورد مــژدەی دەدا. ئەگــەر ئــەم ڕێکخراوانــە لەناو خۆیاندا بۆچوونــی ڕەخنەگــران بێدەنگ بکەن و بڕیــارەکان تەنیا لەنــاو بازنە داخراوەکاندا ســاز ببــێ، ئەگەری ئــەوە هەیە کە لۆژیکی ســوڵتە لە ناویانــدا بەرهــەم بێتەوە.

نزیکایەتیــی چالاکانــی مەدەنــی بــە مەیدانی ڕۆژهەڵاتــی کوردســتان دەتوانــێ قورســایی بە بڕیارەکانیــان بــدا، بــەڵام ناتوانێ ئــەوان وەک تەنیــا نوێنــەری خەڵک نیشــان بــدا. ئەزموونی زیندانیکــردن و چالاکیــی نهێنــی ڕەنگــە تێگەیشــتنێک ســاز بکا کــە چالاکانی دیاســپۆرا نەتوانــن هەیانبێ، بــەڵام ئەزموونی ڕاســتەوخۆ ناتوانێ جێگەی ئیســتدلال و بەڵگاندن ســەبارەت بە ســتراتیژیی خەبات بگرێتەوە. پێویستە چالاکی مەدەنــی ڕوونی بکاتــەوە کە لەجیاتی کێ قســە دەکا و هەروەهــا نابــێ خۆی لە ڕەخنــە بەدوور بگــرێ. پەیوەندیــی چالاکانــی ناوخــۆ لەگــەڵ حیزبــەکان و دیاســپۆرا باشــترە لەســەر بنەمای پەیوەندییەکــی وڵامدەرانــەی دووڵایەنــە ســاز ببێ. پشــتیوانیی ئابووریــی، میدیایی و یاســایی لــە دەرەوە دەتوانــێ فەزای کارکردنــی چالاکانی مەدەنــی بەرفــراوان بکا، بــەڵام وابەســتەیی بە ســەرچاوەی دەرەکــی ڕەنگە ببێتە هــۆی ئەوەی ئەولەوییەتەکانیان بگۆڕدرێ یا کاریگەری لەســەر بڕیارەکانیــان دابنــێ. هەربۆیە چالاکــی مەدەنی دەتوانــێ پەیوەندی لەگــەڵ دەرەوەی ڕۆژهەڵاتدا هەبێ، بێئەوەی ســەربەخۆیی بڕیــاردان لەکیس بدا.

دیاسپۆرا و سیاسەت لە نزیکەوە

ژیان لە دیاســپۆرا بە مانای ئاســایش و ڕفاە نییە. دوورکەوتنەوە لە کوردســتان، ڕاســیزمی ڕۆژاوایی، فێربوونــی زمانی بێگانــە، کێشــەکانی پەنابەری، نەبوونــی ناســنامەی وڵاتــی دووەم و دابڕان لە بنەماڵــە هەندێــک لــەو ئەزموونە ســەختانەی کوردانی دیاســپۆران. لەم ســاڵانەدا لێکۆڵینەوەکان نیشــانی داوە کە دیاســپۆرای کــوردی ڕۆژهەڵات (بەتایبەت ئەوانەی پێشــتر پێشــمەرگە بوون و یا ئەو خەباتکارانەی کە ئیســتا پەنابەری سیاســین) هەســتی نەتەوەیــی و گرێدراوییەکــی تۆختریان بۆ کوردســتان لەلا ســاز بووە. وێنای کوردســتانی گــەورە لە خەیاڵی دیاســپۆرای کوردیــدا پڕڕەنگە و وەک ئاســۆیەکی هاوبەش ئەوانــی پێکەوە گرێ داوەتــەوە. ئەگەرچــی جاروبار بــەرەوڕووی ئەو کێشــەیە دەبنەوە کە جیاوازیی پرســی نەتەوەیی لە پارچــەکان لەبەر چــاو ناگرن.

نابــێ ئــەوە لەبیــر بکەیــن کــە نزیکایەتی لە مەیدانی خەبات ناتوانێ هەمیشــە مەعریفەیەکی تەواو ســاز بکات. گوشــاری ئەمنییەتــی بازنەی زانیــاری ســنووردار دەکا، هەندێــک جــار وابەســتەیی بە حیزبــەکان ڕەخنەگرتن ئەســتەم دەکاتــەوە، و خەمــی ژیانــی ڕۆژانــە دەرفەتی کەمتر بــۆ خۆتەرخانکردن بە کاروبــاری مەدەنی دەهێڵێتــەوە. بــەڵام هەندێــک جــار خەڵکــی ڕۆژهــەڵات و ئەندامانــی حیزبــەکان تانەی ئەوە لە دیاســپۆرای کورد دەدەن کــە جێگەتان گەرمە و ئەمــە نەتەنیا بــەو مانایە بەکار دێنــن کە بیریان بهێننەوە مەترســییەکی نایەکسان لەئارادایە، بەڵکو هەندێــک جاریش بۆ ئەوەیە کــە ڕەخنەکانیان بە هەنــد وەرنەگرن. ئەم شــێوازە بەکارهێنانە لەگەڵ ئەخلاقی بەپرســیارەتی نایەتــەوە. ئەگەرچی ئەو

کەسانەی ڕەنجی زیادتر دەکێشن، قورساییەکی مەعریفەتی زیادتریان بۆ قسەکردن لەسەر ئەو بابەتانە هەیە کە پەیوەندییان بە ئەزموونی ڕاستەوخۆوە هەیە، بەڵام هەر کات بیانەوێ باس لە ستراتیژی و نوێنەرایەتیی خەڵک یا نەتەوە بکەن، دەبێ بەڵگەیان بەدەستەوە بێ.

پەیوەندیی ئەخلاقیی نێوان دیاسپۆرا، حیزبەکان و ناوخۆی ڕۆژهەڵات دەکرێ لەسەر بنەمای دابەشکردنی ئەو ئەرک و چالاکییەکانە بێ کە پێکەوە وەئەستۆیان گرتووە و لەهەمبەریشیدا دەبێ وڵامدەر بن. دیاسپۆرا دەتوانێ هەندێک لە تێچووەکان وەئەستۆ بگرێ و حیزبەکانیش دەتوانن بەشێوەی مەیدانی کارەکان بەڕەوپێش ببەن. هیچ کامیان جێی ئەوی دیکە ناگرێتەوە. داوەریکردن لە ڕوانگەی ئارێنتەوە پێویستی بە سەرنجدان بە ڕوانگەی ئەوانی دیکەیە، نەک ئەوەی دەست بەسەر دەنگی ئەواندا بگیرێت.

دەرەنجام: گەڕانەوە بۆ وتەی جێگەت گەرمە

دەکرێ ئیستا وتەی جێگەت گەرمە لەسەر سێ ئاست شی بکرێتەوە. یەکەم، ئەم وتەیە باس لە نایەکسانییەک دەکا کە کاتی بەڕەوڕووبوونەوە لەگەڵ مەترسییەکان تووشی مرۆڤ دەبێ. ئەوەی وتەکە دەردەبڕێ دەیهەوێ بیرمان بێنێتەوە کە هەمووان وەک یەک بەڕەوڕووی گیران، بۆمباران، مەرگ، بێکاری و کێشەی ژیانی بنەماڵەیی نابنەوە. بەڵام لە هەمان کاتیشدا ئایا جێگەی گەرم بە واتای ئەوە دێ کە ئیتر ژیان بێخەم و سەرئێشەیە بۆ خەڵکی دیاسپۆرا؟ چونکە زۆربەی ئەو کەسانەی لە هەندەران دەژین، بۆخۆیان تووشی دوورکەوتنەوە لە زێد و نیشتمان، پەنابەری، دابڕان لە بنەماڵە و تەنانەت ڕاسیزم بوونەتەوە. گەرمی، چەمکێکی ڕێژەییە و گرێدراوی یەک بڕیاری ڕوونە: چ کەسێک دەتوانێ لە دەرەنجامی بڕیاری شەڕ و گرژی، خۆی دوور ڕابگرێ و چ کەسێک بەناچاری لە مەیدانەدا کێشەکانی بۆ بەجێ دەمێنێتەوە؟

دووەم، ئەم وتەیە بەڕپرچدانەوەیەکی مەعریفەتییە. ڕاستە، مەودای شوێن دەتوانێ کاریگەرییە نەرێنییەکانی شەڕ لەسەر ژیان کەم بکاتەوە کە لە سایەی سەرکوت، تۆقاندن و ناسەقامگیریی بارودۆخی ئاساییی ژیان ساز بوون. بەڵام ئەم بەڕپرچدانەوەیە کاتێک بایەخی هەیە کە نیشانی بدا ئەوەی بۆچوونێکی هەبووە، هەڵەیەکی ئاشکرای کردووە یا لە کاتی بڕیارەکەیدا ئاگاداری کێشەکان نەبووە و ئاگامەند قسەی نەکردووە. هەربۆیە تەنیا لەبەر ئەوەی کەسێک دوور لە ڕۆژهەڵات دەژی، ناکرێ بەو دەرەنجامە بگەین کە بەڵگاندن و بۆچوونەکانی هەڵەن. تەنانەت هەندێک جار مەودا دەتوانێ دەرفەتی بەراوردکردن، تۆڕینەوە و دەستڕاگەیشتنی ئازاد بە سەرچاوەکان و ڕادەربڕینی بێترس لە سانسۆر بڕەخسێنێ. نزیکایەتیش لەگەڵ مەیدانی ڕۆژهەڵات ڕەنگە هەندێک جار لەبەر گوشاری ئەمنییەتی، وابەستەیی بە حیزب و ڕێکخراوە و هەروەها سنووردارکردنی زانیارییەکان ناتوانێ بەڵگەی پێویست فەراهەم بکات. کەواتە ئەگەرچی پێگەی بڕیاردەر کاریگەری لەسەر جۆری مەعریفەکە دادەنێ، بەڵام ناتوانێ جێگەی لۆژیک و بەڵگاندن بگرێتەوە.

سێیەم، وتەی جێگەت گەرمە، ناڕەزایەتییەکە بۆ ئەوەی ئایا ئەو کەسەی لە دوورەوە بڕیار دەدا شیاوە لە ڕووی ئەخلاقییەوە ئاستێک لە مەترسی بە سەر هاوواڵتیانی ئاساییدا بسەپێنێ یا نا؟. ڕەنگە ئەمە بەهێزترین بەشی ئەم وتەزایە بێ. تەنانەت ئەگەر ئەو کەسەی لە دیاسپۆرایە و دوور لە ڕۆژهەڵات دەژی، بتوانێ ڕووداوەکان بەدروستی شی بکاتەوە، دیسانەوە دەبێ ڕوونی بکاتەوە کە لە چ پێگەیەکەوە دەتوانێ خەڵک بۆ ئەنجامی کارێک ڕابسپێرێ کە بارەکەی لەسەر شانی خۆی نییە. زانینی ئەوەی کە کارێک دەتوانێ قازانجی هەبێ لەگەڵ ئەوەی کە مافی بڕیاردانت لەوبارەوە هەبێ وەک یەک نییە. ئەگەرچی ئامادەیی تاکێک لە دیاسپۆرا بۆ گەڕانەوە بۆ وڵات و فیداکاریی شەخسی دەتوانێ مەودای قسە و کردەوە کەم بکاتەوە، بەڵام ڕەزایەتیی مرۆڤ بۆخۆی بۆ ئەنجامدانی کارێک ناتوانێ جێگای ڕەزایەتیی ئەوانی دیکە بۆ ئەنجامدانی هەر ئەو کارە بگرێتەوە.

هەڵبەت ئەگەر ئەم وتەیە بۆ کۆتاییهێنان بە گفتوگۆ بێ و پارێزبەندییەک بۆ ڕێبەریی حیزبەکان لە ڕەخنە ساز بکا هەتا دەنگی دیاسپۆرا کەمرەنگ بکاتەوە، چی تر مانایەکی ئەخلاقی نامێنێ. لەم جۆرە بەکارهێنانەدا،

بیرهێنانەوەی مەترسی وەک ئیمتیازێکی سیاسی بۆ کەسانێک بەکار دێ کە خاوەنی دەسەڵاتن. هەندێک جار ڕێبەریی حیزبەکان دەتوانن بە بیانووی نزیکایەتی لە مەیدانی ڕۆژهەڵات خۆیان لە وڵامدانەوە بدزنەوە، لە کاتێکدا جاروبار خۆیان ئەمنییەتی زیادتریان لە هاووڵاتییەکی ئاسایی هەیە. چالاکی مەدەنیی ناوخۆی ڕۆژهەڵاتیش ڕەنگە ئەزموونی تاکەکەسیی خۆی وەک دەنگی کۆمەڵگا پێناسە بکات و گوێ بە شێوازەکانی دیکەی خەبات نەدا کە کەسانی دیکە پێشنیاری دەکەن. هەربۆیە جێگەت گەرمە نابێ ببێ بە نوسخەیەکی دیکە لەو ئیدەعایە کە تەنیا ئەو کەسانەی ڕەنجیان کێشاوە مافی قسەکردنیان هەیە؛ خۆی لە خۆیدا ڕادەی ڕەنج ناتوانێ دروستبوونی داوەریکردن یا مافی نوێنەرایەتی بسەلمێنێ .

لە ئەنجامدا دەکرێ مانای کۆتایی جێگەت گەرمە بەم شێوەیە بێ: هەرچەندە مەودای مرۆڤ لە دەرەنجامەکە زۆرتر بێ، ئەرکی ئەو بۆ بیستن، ڕوونکردنەوە و گرێدانەوەی وتەکانی لەگەڵ بەرپرسیارەتیی ئەخلاقی قورستر دەبێ؛ هەرچەندە مرۆڤ بە مەیدانی خەبات نزیکتر بێ، دەبێ ئەزموونەکانی زیادتر بەهەند بگیرێ، بێئەوەی لە ڕەخنە و بەڵگاندن بێبەری بێ. کاتی وتنی ئەم وتەیە نابێ ئەوە لەبیر بکرێ کە نایەکسانی لە پێگەدا باشترە بگوازرێتەوە بۆ گفتوگۆیەک سەبارەت بە مافی بڕیاردان و بەپرسیارەتی. بەڵام ئەگەر تەنیا بۆ بێدەنگکردنی ئەویتر ئەم وتەیە بەکار بێ، هەر ئەو فەزا دێموکراتیکە سنووردار دەکرێتەوە کە سیاسەتی ڕزگاری دەیهەوێ لە کوردستان پەرەی پێ بدا.

سەرچاوەکان:

Anderson, Benedict. 1992. Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics. Amsterdam: Centre for Asian Studies Amsterdam.

Arendt, Hannah. 1998. The Human Condition. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.

Arendt, Hannah. 2003. Responsibility and Judgment. Edited by Jerome Kohn. New York: Schocken Books.

Arendt, Hannah. 2006. On Revolution. New York: Penguin Classics.

Baser, Bahar, Ann-Catrin Emanuelsson, and Mari Toivanen. 2015. "(In)visible Spaces and Tactics of Transnational Engagement: A Multi-Dimensional Approach to the Kurdish Diaspora." Kurdish Studies 3 (2): 128–150.

Kaya, Zeynep N. 2020. Mapping Kurdistan: Territory, Self-Determination and Nationalism. Cambridge: Cambridge University Press.

Koinova, Maria. 2018. "Sending States and Diaspora Positionality in International Relations." International Political Sociology 12 (2): 190–210.

Weber, Max. 2004. Politics as a Vocation. In The Vocation Lectures, edited by David Owen and Tracy B. Strong, translated by Rodney Livingstone, 32–94. Indianapolis: Hackett.

چیرۆکی پێشکەوتنی میرنشینی دۆستەکی

ئەحمەد محەممەد هەرووتی

شارستانییەتی ئیسلامی وەک یەکێک لە شارستانییەتە پێشکەوتووەکانی مێژووی مرۆڤایەتی، بەرهەمی هەوڵ و بەشداریی هاوبەشی گەلانی جۆراوجۆر بووە. زانا و بیرمەندە موسڵمانەکان، یان ئەوانەی لەژێر سایەی دەوڵەتە ئیسلامییەکاندا ژیاون، خزمەتێکی بەرچاویان بە مرۆڤایەتی کردووە و داهێنانی گرنگیان لە سەردەمی خۆیاندا پێشکەش کردووە. لەم چوارچێوەیەدا، کورد وەک نەتەوەیەکی خاوەن کیانی سیاسی لە ناوچەکانی خۆیدا، هاوشانی گەلانی تری وەک عەرەب، فارس، هیندی، تورک و ئەمازیغ، ڕۆڵێکی کارای لە بنیاتنان و پێشخستنی شارستانییەتی ئیسلامیدا گێڕاوە. ئەم نووسینە هەوڵێکە بۆ تیشک خستنە سەر بەشداریی هەمەچەشنەکانی کورد لەم بوارەدا، بە دیاریکردنی میرنشینی دۆستەکی-مەروانی وەک نموونەیەکی بەرجەستە. لە ڕێگەی شیکردنەوەی بواره جیاوازەکانی وەک شیعر و ئەدەب، پزیشکی، بیرکاری، فەلەکناسی، فەلسەفە، هونەر و ئابووری، هەوڵ دەدرێت ئەو ژینگە لەبارە سیاسی و کۆمەڵایەتییە بخرێتەڕوو کە لە سایەی سەقامگیریی ئەم میرنشینەدا هاتە ئاراوە و بووە هۆی گەشەسەندنی بزووتنەوەیەکی زانستی و ڕۆشنبیریی زیندوو لە کوردستاندا.

دامەزراندنی میرنشینی دۆستەکی و گرنگیی سەردەمەکەی

میرنشینی دۆستەکی کە بە (مەروانی)یش دەناسرێت لەلایەن "ئەبو عەبدوللا حەسەنی کوڕی دۆستەک"، ناسراو بە "میربادی کوردی"، دامەزرێنرا. سنووری فەرمانڕەوایەتیی ئەم میرنشینە، کوردستانی باکوور بوو، هەریەکە لە شارەکانی نسێبین، مەلازگرد، ئامەد، جزیرە، حەسەن کێف، ئەرزەن، بەدلیس، ڕوحا و دەوروبەری دەریاچەی وانی لەخۆ دەگرت. سەردەمی ئەم میرنشینە بە قۆناغێکی جیاواز لە مێژووی ناوچەکەدا هەژمار دەکرێت، کە هۆکارە سەرەکییەکەی بۆ ئەو سەقامگیری و ئاسایشە دەگەڕێتەوە کە لە سنووری میرنشینەکەدا بەرقەرار کرا. ئەم بارودۆخە ئارامە ڕەنگدانەوەی ئەرێنیی بەرچاوی هەبوو و زەمینەی بۆ پێشکەوتنی ئابووری، پیشەسازی، بازرگانی و ژیانی ڕۆشنبیری خۆش کرد.

ڕەچەڵەکی دامەزرێنەر لە دیدی مێژوونووسانەوە

سەبارەت بە بنەچەی میر باد، دیدی جیاواز لەلایەن مێژوونووسانەوە خراوەتەڕوو. مێژوونووسانی وەک "ئیبن شەداد"، "ڕۆزراوری"، "ئیبن ئەسیر" و "ئیبن ئەلعەجری" ئاماژە بەوە دەکەن کە ناوبراو سەر بە هۆزی "حەمیدییە" بووە. لە بەرانبەردا، "فارقی"ی مێژوونووس بە "خاربوختی" ناوی دەبات و ڕەچەڵەکی میرباد بۆ ئەم هۆزە دەگەڕێنێتەوە. ئەو سەقامگیرییە سیاسی و ئابوورییەی لە سایەی میرانی میرنشینی دۆستەکیدا هاتە ئاراوە، بووە هۆی گەشەسەندنی لایەنی زانستی و هونەری. لە گرنگترین ئەو بوارانەی کە لەو سەردەمەدا بایەخیان پێ درا بریتین لە:

شیعر و ئەدەب

شیعر و ئەدەب، لە مێژووی کۆنی عەرەب و دواتریش لە سەردەمی ئیسلامیدا، پێگەیەکی گرنگ و بنچینەیی هەبووە. بازاڕی عوکاز لە حیجاز وەک ناوەندێکی زیندووی کێبرکێی شاعیران، هەروەها نەریتی هەڵواسینی شیعری شاعیرە براوەکان بە ئاوی زێڕ لەسەر دیواری کەعبە، بەڵگەی حاشاهەڵنەگری ئەم گرنگییەن. ئەم بایەخپێدانە لە سەردەمی خەلافەتی ئیسلامیشدا بەردەوامیی پێ درا و بووە بەشێک لە کلتووری سیاسی و کۆمەڵایەتی. لەم چوارچێوەیەدا، میرنشینە کوردییەکانی ژێر دەسەڵاتی خەلافەتی عەباسی، بە تایبەتی میرانی دۆستەکی (مەروانی)، ڕۆڵێکی بەرچاویان لە پەرەپێدانی ئەم بوارەدا گێڕاوە.

ڕۆڵی میرانی کورد لە پشتیوانیکردنی شاعیران

میرە کوردەکان، بە درککردن بە گرنگیی شیعر وەک ئامرازێکی کاریگەری سیاسی و کۆمەڵایەتی، دەرگای کۆشک و دیوەخانەکانیان بە ڕووی شاعیراندا کردبووەوە. ئەوان بە ڕێزگرتن، نزیککردنەوە و سازکردنی کۆڕی شیعری، ژینگەیەکی لەباریان بۆ داهێنانی ئەدەبی دەڕەخساند. میر "نەسرووددەوڵە"، میری میرنشینی دۆستەکی، نموونەیەکی دیاری ئەم سیاسەتە کلتوورییەیە. ناوبراو گرنگییەکی تایبەتی بە شاعیران دەدا و پشتیوانییەکی زۆری لێ دەکردن. لەنێو ئەو شاعیرانەی لەژێر چاودێری و نزیکیی ئەودا بوون، "عەلی ئیبن محەمەد توهامی" یەکێک بوو لە هەرە بەناوبانگەکان. توهامی دیوانێکی شیعریی گەورەی هەیە کە تێیدا قەسیدەیەکی درێژی بۆ وەسفکردن و پیاهەڵدانی کار و دەستکەوتەکانی میر نەسرووددەوڵە تەرخان کردووە.

شیعر وەک میدیای سەدەکانی ناوەڕاست

بە بڕوای خۆم، خۆنزیککردنەوەی میر و دەسەڵاتداران لە شاعیران، هەنگاوێکی سیاسیی ژیرانە بوو. لە سەردەمێکدا کە ئامرازەکانی ڕاگەیاندنی مۆدێرن وەک تەلەفزیۆن، ڕادیۆ و ئینتەرنێت نەبوون، شیعر باشترین و کاریگەرترین ڕێگە بوو بۆ گەیاندنی پەیامی دەسەڵات و وروژاندنی هەستی جەماوەر. شاعیران لە ڕێگەی هونەری وشەوە، دەسکەوت و سیاسەتەکانی

میرانیـــان دەگەیانـــدە خەڵـــک لە بازاڕ و شـــوێنە گشـــتییەکاندا. بەمـــەش، شـــیعر ڕۆڵـــی پردێکی پەیوەندیی لەنێوان دەســـەڵات و کۆمەڵگادا دەگێڕا و شـــەرعییەتی سیاســـیی میرەکانی پتەوتر دەکرد.

زمانی شیعر و پاراستنی ناسنامەی کوردی

شـــایەنی باســـە کە بەهـــۆی باڵادەســـتیی زمانی عەرەبـــی وەک زمانـــی ئایینـــ و زانســـت لـــەو ســـەردەمەدا، زۆربـــەی بەرهەمە شـــیعرییەکانی شـــاعیرانی ئەو کاتە بـــە زمانی عەرەبـــی بوون و لـــە ســـەرچاوە مێژوویییەکانـــدا بەم زمانـــە تۆمار کـــراون. لەگەڵ ئەوەشـــدا، ئەمە بـــەو مانایە نییە کـــە کـــوردەکان زمانـــی دایکی خۆیان پشـــتگوێ خســـتبێت. بەڵگـــەی مێژوویـــی هەیە کـــە زمانی کوردی لـــە ژیانی ڕۆژانـــە و تەنانەت لە ئاســـتی فەرمانڕەواییشـــدا بـــەکار هاتـــووە. بـــۆ نموونە، بنەماڵـــەی ئەیوبییـــەکان، کـــە بنەچەیەکـــی کوردییـــان هەبـــوو و لـــە دەرەوەی کوردســـتان حوکمڕانییـــان دەکـــرد، لە میســـر و شـــام، نەک هەر بـــە زمانی کوردی قســـەیان دەکـــرد، بەڵکوو نامە و پەیوەندییەکانی نێوان ســـەرکردە سیاســـی و سەربازییەکانیشـــیان بـــە زمانی کـــوردی بووە. هەروەهـــا، پابەندبوونیان بە پۆشـــینی جلوبەرگی کـــوردی، نیشـــانەی پارێزگاریکردنیـــان بـــووە لە ناســـنامە و کلتـــووری ڕەســـەنی خۆیان.

زانستی پزیشکی

زانســـتی پزیشـــکی یەکێکە لەو بواڕە زانستییانەی لـــە مێـــژووی کوردســـتاندا بایەخێکـــی بەرچاوی پـــێ دراوە. گەشەســـەندنی ئەم زانســـتە لەســـەر بنەمای ســـوودوەرگرتن لە سروشـــتی دەوڵەمەندی کوردســـتان و دواتـــر لـــە ڕێگـــەی دامەزراندنی ناوەندی زانســـتی و دەرکەوتنی پزیشکی پسپۆڕ و نووســـەری گەورەوە بووە، کـــە کاریگەرییان نەک تەنها لەســـەر ئاســـتی ناوخۆیی، بەڵکوو لەســـەر جیهانـــی ئیسلامی و ئەوروپـــاش هەبووە.

قۆناغی سەرەتایی و گەشەی دەرمانسازی

لـــە قۆناغە ســـەرەتاییەکاندا، پزیشـــکەکان خۆیان ڕاســـتەوخۆ دەچوونـــە ناوچـــە شـــاخاوییەکانی کوردســـتان بـــە مەبەســـتی کۆکردنـــەوەی گژوگیا دەرمانییـــەکان و دروســـتکردنی داوادەرمـــان. نموونەی ئـــەم پزیشـــکانە، (ئیبن دینـــار)ە کە لە شـــاری میافارقینی کوردســـتانی باکوور (ســـلێقانی ئێســـتا)، شـــرووبی بـــۆ چارەســـەری نەخۆشـــی دروســـت دەکـــرد. دواتـــر، بـــە پەرەســـەندنی پیشـــەیی، پســـپۆڕیی "دەرمانســـازی" ســـەری هەڵدا. ئەم کەســـانە ئەرکی کۆکردنـــەوەی گژوگیا دەرمانییەکانیـــان لە ئەســـتۆ گـــرت، ئەمەش وای کـــرد پزیشـــکەکان بتوانـــن ســـەرنجی خۆیان بە تەواوی لەسەر دەستنیشـــانکردن و چارەسەرکردنی نەخۆشـــییەکان چـــڕ بکەنەوە. بێگومان سروشـــتی دەوڵەمەنـــد و هەمەجۆریی ڕووەکیی کوردســـتان، هۆکارێکـــی ســـەرەکی بوو بـــۆ گەشەســـەندنی خێـــرای زانســـتی دەرمانســـازی لـــە ناوچەکەدا. دەرکەوتنی پزیشـــکە نـــاودارەکان و پشـــتیوانیی میر نشینە کا ن

لە دیارترین پزیشـــکەکانی ئەو ســـەردەمە، (جبرائیل کـــۆڕی بەختیشـــوع) بـــوو. ناوبراو لـــە بەغدادی پایتەختـــی خەلافەتی عەباســـیدا خزمەتێکی زۆری پێشـــکەش کـــرد و پزیشـــکی تایبەتی هـــەردوو خەلیفـــە (هـــاروون ئەڕەشـــید) و (مەئمـــوون) بـــوو. ناوبانـــگ و لێهاتوویـــی ئـــەم پزیشـــکە لە ســـەرانســـەری هەرێمەکانـــی جیهانـــی ئیسلامیدا بڵاوبـــووەوە، تـــا ئـــەو ڕادەیەی میری میرنشـــینی دۆســـتەکی، (مومەهـــەد ئەلدەولە)، بانگهێشـــتی کوردســـتانی کـــرد. بەختیشـــوع بانگهێشـــتەکەی قبوڵ کـــرد و ڕووی لـــە پایتەختی میرنشـــینەکە کـــرد. لەوێ بـــۆ مـــاوەی چەندین ســـاڵ خزمەتی خەڵکی ناوچەکەی کـــرد و قوتابخانەیەکی تایبەتی بـــۆ فێرکردنـــی زانســـتی پزیشـــکی دامەزرانـــد. هەروەها چەندیـــن بەرهەمی نووســـراوی گرنگی لەدوای خۆی بەجێ هێشـــت، کـــە یەکێک لەوانە کتێبی (رســـالة فـــي عصب العيـــن) بوو.

کاریگەریـــی پزیشـــکانی کوردســـتان لەســـەر زانســـتی جیهانـــی

کاریگەریـــی زانســـتی پزیشـــکی لە کوردســـتان تەنهـــا لە چوارچێـــوەی ناوخۆدا قەتیـــس نەما. بۆ نموونە پزیشکێکی وەک (ماســـۆیەی ماردینی)، کە هەرچەندە لـــە بنەماڵەیەکی مەســـیحی بوو بەڵام

له چوارچێوەی دەوڵەتی ئیسلامی و کوردستاندا خزمەتی دەکرد، نموونەیەکی درەوشاوەی ئەم کاریگەرییەیە. ماسۆیە خوێندنی پزیشکی و دەرمانسازیی لە شاری قاهیرە تەواو کردبوو و خاوەنی چەندین کتێبی گرنگ بوو. وەک کتێبی (الاقرابادین)، کە لە ١٢ بەش پێک دێت، ئەم بەرهەمەی ئەوکات وەرگێڕدرایە سەر زمانەکانی لاتینی و ئیتاڵی. هەروەها کتێبێکی دیکەی بە ناوی (الجراحة) کە بەپێی گێڕانەوەی (تۆماس ئارنۆڵد)، تا ساڵی ١٨٣٠ی زایینی لە قوتابخانە پزیشکییەکانی ئەوروپادا وەک سەرچاوەیەکی سەرەکی دەخوێندرا.

پسپۆڕییە جۆراوجۆرەکان و ناوەندە زانستێییەکان

بواری پزیشکی لە کوردستان چەندین پسپۆڕیی جیاوازی لەخۆ گرتبوو. (ئەبو نەسر یەحیا) کتێبێکی دەربارەی سوودەکانی وەرزش نووسی و پێشکەشی وەزیری میرنشینی دۆستەکی، (محەمەد کوڕی جەهیر)ی کرد. (ئیبن بوتلان) ئەمیش یەکێکی دیکە بوو لە پزیشکە ناودارەکانی کوردستان و ناوچەکە. شایەنی باسە شاری "میافارقین" وەک پایتەختی دۆستەکییەکان، بووبووە ناوەندێکی زانستیی گرنگ. (مەنسوور)، ناسراو بە (زاهد العلماء)، مامۆستای زانستگە پزیشکییەکانی ئەم شارە بوو و لە هەمان کاتدا پسپۆڕی نەخۆشییەکانی چاویش بوو.

بە کورتی، زانستی پزیشکی لە کوردستاندا لە سەدەکانی ناوەڕاستدا قۆناغێکی زێڕینی بەخۆیەوە بینیوە. ئەم پێشکەوتنە بەرهەمی تێکەڵاوبوونی سامانە سروشتییەکانی ناوچەکە، پشتیوانیی سیاسیی میرنشینە کوردییەکان و هەوڵ و داهێنانی پزیشک و زانایانی لێهاتوو بوو کە توانییان کاریگەرییەکی قووڵ نەک هەر لەسەر ئاستی ناوچەیی، بەڵکو لەسەر ئاستی جیهانیش دا بنێن.

زانستی بیرکاری

زانستی بیرکاری، بەهۆی سروشتە پراکتیکییەکەیەوە، یەکێک بووە لەو زانستانەی لە ژیانی ڕۆژانە و کارگێڕیی کۆمەڵگاکانی سەدەکانی ناوەڕاستدا پێگەیەکی گرنگی هەبووە. لە کوردستاندا، ئەم زانستە نەک هەر لەلایەن زانایانەوە گرنگیی پێ دەدرا، بەڵکوو لە بواری بازرگانی و بەڕێوەبردنی کارگێڕییشدا ڕۆڵێکی سەرەکیی دەگێڕا.

بەکارهێنانی سەرەکیی زانستی بیرکاری لە بواری حساباتی بازرگانیدا بوو. لە پرۆسەی کڕین و فرۆشتنی کاڵا و شمەکی بازرگانیدا، شارەزایی لە ژمێریاری و حساباتدا بۆ بازرگانەکان پێویستییەکی حەتمی بوو. ئەمەش وای کردبوو زانستی بیرکاری ببێتە بەشێکی دانەبڕاو لە ژیانی ئابووری و بازاڕی شارەکانی کوردستان. لەپاڵ بەکارهێنانە پراکتیکییەکەیدا، چەندین زانای کورد لە بواری بیرکاریدا دەرکەوتن و بەرهەمی بەنرخیان نووسی. یەکێک لە بەناوبانگترین زانایانی کورد لەم بوارەدا بریتی بوو لە (محەمەد کوڕی یەحیای سوراقە)، کە خەڵکی شاری ئامەد بوو. ناوبراو خاوەنی چەندین بەرهەم بوو، لەوانە کتێبی (الأعداد). شایەنی باسە کە شارەزایی سوراقە تەنها لە بیرکاریدا نەبوو، بەڵکوو زانایەکی بواری شەرعیش بوو. لێهاتوویی لە زانستی بیرکاریدا دەیتوانی ببێتە هۆی بەدەستهێنانی پلە و پۆستی کارگێڕی. بۆ نموونە، (عەبدوڵڵا کوڕی عومەر کوڕی سامعی ئەربیلی) بەهۆی شارەزاییەکی زۆری لە حسابات و بیرکاریدا، لەلایەن دەسەڵاتدارانی سیاسیی ناوچەکەوە پۆستی کارگێڕیی پێ سپێردرا. ئەمەش دەری دەخات کە زانستی بیرکاری نەک تەنها وەک زانستێکی تیۆری، بەڵکوو وەک پیشەیەکی گرنگ و پێویست بۆ بەڕێوەبردنی دەوڵەت سەیر دەکرا.

زانستی فەلەکناسی:

زانستی فەلەکناسی یەکێکە لەو بوارە زانستییە گرنگانەی لە سەدەکانی ناوەڕاستدا لە کوردستان گەشەیەکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینی. پسپۆڕانی ئەم بوارە، کە بە فەلەکناس ناسرابوون، لە ڕوانگە تایبەتەکانەوە بە وردی چاودێریی جووڵەی تەنە ئاسمانییەکان، ئەستێرە و هەسارەکانیان دەکرد.

پشـــتیوانیی سیاســـی ڕۆڵێکی گرنگی لە پەرەپێدانی ئـــەم زانســـتەدا هەبـــوو. بەتایبەتـــی میرانـــی میرنشینی دۆستەکی و لە ســـەرووی هەموویانەوە (میر نەســـرودەوڵە)، بایەخێکی زۆریان بەم بوارە دەدا و ڕێزێکی تایبەتییان لە زانا و فەلەکناســـەکان دەگرت. ئـــەم گرنگیدانە تەنها لـــە ڕێزگرتندا کورت نەکرابـــووەوە، بەڵکو میر نەســـرودەوڵە چەندین جـــار فەلەکنـــاس و ئەستێرەناســـانی لـــە وڵاتـــی هیندســـتانەوە بانگهێشتی میرنشـــینەکەی دەکرد و میواندارییـــی دەکـــردن، کە ئەمـــەش ئاماژەیە بۆ ئاڵوگـــۆڕی زانســـتی و کرانەوە بـــەڕووی ناوەندە زانســـتییەکانی دیکەی جیهاندا.

شایەنی باسە، کورەکان لەو ســـەردەمەدا خاوەنی ئامێـــری پێشـــکەوتوو بـــوون بـــۆ کاری ڕوانگە و تۆڕێنیـــەوەی فەلەکی. ئەم ئامێرانـــە بۆ دیاریکردن و بەدواداچوونی جووڵەی وردی هەســـارەکان، تەنە ئاســـمانییەکان و ئەســـتێرەکان بەکار دەهاتن، کە ئاســـتی پێشـــکەوتووی تەکنەلۆژیای زانستیی ئەو کاتەی ناوچەکە نیشـــان دەدات.

یەکێـــک لە زانا هـــەرە بەناوبانگەکانـــی ئەم بوارە بریتی بـــوو لـــە (ئەبو حەنیفـــەی دینـــەوەری). ناوبـــراو خاوەنی چەندین بەرهـــەم و تۆڕێنەوەی تایبەت بوو بە بـــواری فەلەکناســـی. ئەبو حەنیفە لـــە ڕوانگـــە فەلەکناســـییەکەی خۆیـــدا، کـــە لە شـــۆێنێکی بڵند و دوور لە ژاوەژاوی شـــار دروستی کردبـــوو، بە شـــێوەیەکی سیســـتماتیک چاودێریی جووڵـــەی هەســـارەکانی دەکـــرد و ئەنجامـــی لێکۆڵینەوەکانـــی تۆمـــار دەکـــرد، کـــە ئەمـــەش بەشـــدار بوو لـــە پەرەپێدانی بنەماکانی زانســـتی فەلەکناســـی لە کوردســـتاندا.

زانستی فەلسەفە و لۆژیک:

هاوشێوەی زانســـتەکانی دیکە، فەلسەفە و لۆژیک (مەنتیـــق) لە ناوچە کوردنشـــینەکانی ســـەردەمی خەلافەتی عەباســـیدا گرنگیـــی تایبەتییان پێ درا و قۆناغی گەشەســـەندنی بەرچاویـــان بەخۆوە بینی. ئـــەم بزووتنـــەوە فیکرییە بـــە هەوڵـــی وەرگێڕان و لێکۆڵینـــەوە دەســـتی پـــێ کـــرد و دواتـــر بە دەرکەوتنی فەیلەســـووفی گەورەی کورد گەیشـــتە لوتکە.

قۆناغی وەرگێڕان و ڕۆڵی فەیلەســـووفە مەسیحییەکان

ســـەرەتای گەشـــەی فەلســـەفە لە کوردســـتاندا قـــەرزاری هەوڵـــی زانســـتیی فەیلەســـووفە مەســـیحییەکانی شـــاری ئامەد بوو. ئـــەم زانایانە ڕۆڵێکی پێشـــەنگانەیان بینی لـــە وەرگێڕانی کتێبە فەلسەفییەکانی فەیلەسووفە کلاســـیکەکانی یۆنان لە زمانی یۆنانییەوە بۆ ســـەر زمانـــی ناوچەکە. لە ڕێگەی ئـــەم وەرگێڕانانەوە، بنەما ســـەرەکییەکانی بیـــری فەلســـەفیی یۆنانـــی گواســـترایەوە و بووە بنەمایـــەک بـــۆ لێکۆڵینـــەوە و شـــرۆڤەکردنی زیاتر. لـــە دیارترین ئـــەو زانا و فەیلەســـووفانەی ئـــەم ســـەردەمە، (یوحەننـــا کـــوڕی شوشـــان) و (دیونوســـیوس) بـــوون، کـــە خاوەنـــی چەندین وتاری فەلســـەفی بـــوون و وەک دوو ناوی دیاری قۆناغەکـــە دادەنرێن.

پەرەســـەندنی بیـــری فەلســـەفی و دەرکەوتنـــی فەیلەســـووفە موســـڵمانەکان

دوای قۆناغی وەرگێڕان وردە وردە بیری فەلســـەفی لەنێـــو کۆمەڵگـــەی کوردســـتاندا بڵاوبـــووەوە و موســـڵمانانیش خولیای خوێندن و قوولبوونەوەیان لەم زانســـتەدا بۆ دروســـت بوو. ئەمەش زەمینەی بۆ دەرکەوتنـــی نەوەیەکـــی نوێی فەیلەســـووف خـــۆش کرد.

لـــەم ماوەیـــەدا، یەکێـــک لـــە بەناوبانگتریـــن و درەوشاوەترین فەیلەســـووفەکانی نەک هەر کورد، بەڵکو تـــەواوی جیهانی ئیسلامـــی، دەرکەوت. ئەم کەســـایەتییە مەزنـــە (عەلـــی کوڕی عەلـــی) بوو، کە بـــە (ســـەیفەدینی ئامەدی) ناســـراوە. ئامەدی هەر لـــە منداڵییەوە لە شـــاری ئامـــەد خوێندنی دەســـت پێ کردبوو و بە کەســـێکی دانـــا، زیرەک و خـــاوەن توانایەکـــی لەڕادەبـــەدەر ناســـرابوو. مێژوونووســـە موســـڵمانەکان بـــە ڕێز و شـــکۆوە باســـیان لێوە کردووە و وەک کەسایەتییەکی مەزن و درەوشـــاوەی مێـــژووی فیکری ئیسلامـــی ناویان بردووە.

لەلایەکی دیکەوە، کەســـایەتییەکی تری دیاری ئەم بـــوارە بریتی بوو لـــە (عومەر کوڕی شـــەهابەدین ئەلســـوهرەوەردی)، کە ئەویش بە هەمان شـــێوە

یەکێک بـــوو لە زانـــا و بیرمەنـــدە دیارەکانی ئەو ســـەردەمە. بـــە لەبەرچاوگرتنـــی ئـــەم نموونانە، بۆمـــان دەردەکەوێت کە هەرێمە کوردنشـــینەکان لە ســـەدەکانی ناوەڕاســـتدا ناوەندێکـــی زیندووی ڕۆشنبیری و زانســـتخوازی بوون. ژمارەیەکی زۆر لە زانا و بیرمەندان ســـەرقاڵی نووســـین، لێکۆڵینەوە و داهێنـــان بـــوون و چەندین کەســـایەتیی مەزن و ناوداریان پێشـــکەش بە شارســـتانییەت کردووە. لەم چوارچێوەیـــەدا، کوردەکان ڕۆڵێکی ســـەرەکی و گرنگیـــان لە بەرەوپێشـــبردن و گەشەســـەندنی شارســـتانییەتی گشـــتیی ئیسلامیدا بینیوە.

ڕەهەندە هونـــەری و ئابووریـــیەکان لە میرنشـــینی دۆستەکیدا

لەپاڵ گرنگیدان بە بواری زانســـتییەکان، میرنشـــینی دۆســـتەکی لـــە ســـەردەمی خۆیـــدا ناوەندێکی گرنگـــی گەشەســـەندنی هونەر و ئابـــووری بووە. سیاســـەتی ســـەقامگیری و ئاســـایش کە لەلایەن میرانی دۆســـتەکییەوە پەیڕەو دەکـــرا، زەمینەیەکی لەباری بـــۆ بوژانەوەی ئەم دوو کەرتە ســـەرەکییە ڕەخساندبوو.

١. هونەری گۆرانی و مۆسیقا:

کوردانـــی دۆســـتەکی خـــاوەن کلتوورێکـــی دەوڵەمەندی ئـــاواز و گۆرانی بـــوون. هەرچەندە زانیاریـــی ورد و تۆمارکراو لەســـەر شـــێوازی ئاواز و مۆســـیقاکان کەمـــە، بـــەڵام گریمانـــە دەکرێت کە ئەو شـــێوازە گۆرانـــی و هەڵپەڕکێیـــەی ئەمڕۆ لـــە ناوچەکانـــی ماردیـــن و دیاربەکر بـــاوە، ڕەگ و ڕیشـــەیەکی مێژوویـــی قووڵـــی هەبێـــت و بۆ ســـەردەمی دۆســـتەکییەکان بگەڕێتەوە.

ئەوان خاوەنـــی چەندین ئامێری مۆســـیقا بوون و شـــارەزاییان لـــە بەکارهێناندا هەبـــووە. یەکێک لـــەو ئامێرانـــەی لـــە ســـەرچاوە مێژووییەکانـــدا ئامـــاژەی پـــێ کـــراوە، ئامێـــری (عـــود) بـــووە. هەروەهـــا، مۆســـیقا و گۆرانی بەشـــێکی دانەبڕاو بـــوون لە بۆنـــە کۆمەڵایەتی و سیاســـییەکان وەک ئاهەنگەکانی کۆمەڵگەی مەســـیحی و مەراســـیمی دەســـتبەکاربوونی میری نـــوێ، کە بـــە گۆرانی و ســـەما و ئاهەنگگێـــڕان بەڕێـــوە دەچوو.

٢. دۆخی ئابووری:

ئابووریی میرنشـــینی دۆســـتەکی لەســـەر بناغەی ســـەقامگیری و ئاســـایش گەشـــەیەکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینی. سیاســـەتی میرانی دۆســـتەکی، کە لەســـەر بنەمای خۆپاراســـتن لە شـــەڕ و ململانێ دامەزرابـــوو، زەمینەیەکی لەباری بۆ دانیشـــتووان ڕەخســـاند تـــا لەبری ســـەرقاڵبوون بـــە جەنگەوە وزەی خۆیان لە بواری کشـــتوکاڵ، پیشەســـازی و بازرگانیـــدا بەگەڕ بخەن.

ئـــەم خۆشـــگوزەرانی و ســـەقامگیرییە لـــە نووســـینەکانی چەندیـــن مێژوونووســـی ئـــەو ســـەردەمەدا ڕەنگـــی داوەتـــەوە:

مێژوونـــووس (فارقـــی) ئاماژە بـــەوە دەکات کە خەڵـــک لە ســـەردەمی (میـــر نەســـرووددەوڵە)دا ڕووبان لە میرنشـــینەکەی کردووە و ســـەرقاڵی کار و کەســـابەت بوون.

(ئیبـــن جـــەوزی) دەڵێت لـــە ســـەردەمی ئەودا نرخـــی کاڵا و کەلوپـــەل هەرزان بـــووە و خەڵکی شـــانازییان بە ســـەروەت و ســـامانیانەوە کردووە.

(ئیبـــن ئەســـیر) هەمـــان بۆچوونـــی دووبـــارە کردووەتـــەوە.

(ئیبن کەسیر) بە شـــێوەیەکی ڕوونتر دەیگێڕێتەوە و دەڵێـــت: "وڵاتی دۆســـتەکی ســـەقامگیرترین و خۆشـــترین وڵاتی ســـەردەمی خۆی بوو، هەروەها لـــە هەمـــوو شـــوێنێک زیاتـــر دادپەروەریی لێ پەیـــڕەو کراوە."

کەرتی پیشەسازی:

لەپـــاڵ بـــواری کشـــتوکاڵدا، کـــە بەهـــۆی بوونی سیســـتەمی ئاودێـــری، باخ و بێســـتان و بەرهەمی هەمەچەشـــنی ســـەوزە و میـــوەوە پێشـــکەوتوو بوو، پیشەســـازییش وەک کۆڵەکەیەکی ســـەرەکیی ئابووریـــی میرنشـــینەکە هەژمـــار دەکرا. پیشـــە دەســـتییەکان بەربڵاو بـــوون و چەندیـــن بواریان لەخـــۆ دەگـــرت وەک پیشەســـازییەکانی لۆکـــە و خوری، دروســـتکردنی دەستەســـڕ، قوفڵـــی دەرگا، بـــۆن و بەرامەی خـــواردن و قـــاپ و قاچاغ.

شـــاری دیاربەکـــر وەک ناوەندێکـــی گرنگـــی پیشەســـازی ناســـرابوو، بەتایبەتی لە بواری چنین و دروســـتکردنی جلوبەرگـــدا، کـــە بەرهەمەکانی هەنـــاردەی وڵاتان و هەرێمەکانی دراوســـێ دەکرا، بەتایبـــەت پیشەســـازیی حەریـــر. لـــە گرنگترین

پیشەسازییەکانی دیکە دەتوانین ئاماژە بەمانە بکەین: دروستکردنی ڕانک و چۆغە، سابوون، گوڵاو، پێڵاو و قاپ و قاچاغی مس. سەرەڕای ئەمانە، ڕاوکردنی ماسی لە دەریاچەی وان و پاشان خوێکردن و وشککردنەوەی، یەکێکی تر بوو لە چالاکییە ئابووریەکان کە بەرهەمەکەی لە بازاڕەکانی شارەکانی وەک میافارقین، ئامەد، ماردین و جزیرەدا دەفرۆشرا.

دەرەنجام:

١- لە کۆتاییدا، دەتوانین بڵێین میرنشینی دۆستەکی (مەروانی) تەنها قەوارەیەکی سیاسیی کوردی نەبوو، بەڵکو ناوەندێکی گرنگی شارستانی بوو کە لە سایەی سەقامگیری و سیاسەتی ژیرانەی میرەکانیدا، بواریکی بەرفراوانی بۆ گەشەی زانستی، هونەری و ئابووری ڕەخساند. ئەم میرنشینە بە پشتیوانیکردنی شاعیران و بەکارهێنانی شیعر وەک میدیایەک بۆ گەیاندنی پەیام، خزمەتێکی بەرچاوی بە ئەدەب کرد.

٢- لە بواری پزیشکیدا، بووە لانکەی دەرکەوتنی پزیشکی گەورە و دامەزراندنی قوتابخانەی پزیشکی و بەرهەمهێنانی کتێبی پزیشکی کە کاریگەرییان تا ئەوروپاش درێژ بووەوە.

٣- هاوکات، زانستەکانی بیرکاری، فەلەکناسی، فەلسەفە و لۆژیک بایەخی تایبەتییان پێ درا و زانایانی وەک "سەیفەدینی ئامەدی" بوونە ئەستێرەی درەوشاوەی ئاسمانی فیکریی جیهانی ئیسلامی.

٤- لەپاڵ ئەم بزووتنەوە زانستییەدا، ژیانی ئابووری بەهۆی گەشەسەندنی کشتوکاڵ و پیشەسازییەوە بوژایەوە و خۆشگوزەرانیی بۆ دانیشتوانەکەی فەراهەم کرد، کە ئەمەش لە گێڕانەوەی مێژوونووساندا بە ڕوونی ڕەنگی داوەتەوە. هەروەها، هونەری مۆسیقا و گۆرانی بەشێکی زیندووی کلتووری کۆمەڵگەکە بووە.

٥- بەم شێوەیە، ئەزموونی میرنشینی دۆستەکی بەڵگەیەکی حاشاهەڵنەگرە لەسەر ڕۆڵی کارا و بەشداریی ڕاستەقینەی کورد لە بنیاتنان و دەوڵەمەندکردنی شارستانییەتی گشتیی ئیسلامیدا، کە نیشانی دەدات کورد تەنها بەشێک نەبووە لە مێژوو، بەڵکو یەکێک بووە لە دروستکەرە سەرەکییەکانی.

سەرچاوەکان:

١- ئاکۆی، ئاکۆ بورهان محەمەد. (٢٠٢٤) شارستانییەتی کوردستان لە ڕۆژگاری خیلافەی ئیسلامیدا، چاپی یەکەم، نووسینگەی تەفسیر، هەولێر.

٢- یوسف، عبدالرقیب. و، علی ابوبکر (١٩٩٨) دەوڵەتی دۆستەکی لە کوردستانی ناوەڕاستدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

٣- عەبدوڵڵا، کامەران عەزیز (٢٠١٢)، هۆکارەکانی سەرهەڵدان و ڕووخانی میرنشینە کوردییەکان لە سەردەمی عەببایسیدا، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

دارِشتنی دێمۆکراسی لە ئێرانی سبەینێ

شاهۆ مەتین

ئەگەر نەتەوە جۆراوجۆرەکان هەست بکەن کە زمان، کولتوور و مافە شارستانییەکانیان لە پێکهاتە نوێیەکەدا پشتگوێ دەخرێت، ئەوا ئەو پێکهاتەیە لە ڕوانگەی ئەخلاقی و سیاسییەوە لە ڕەواییی دێموکراتیک بێبەش دەبێت. بەشداریی چالاکی نەتەوەکان لە پرۆسەی گواستنەوەدا، زامنکەری گوزەرە لە «دەسەڵاتی نەتەوەپەرستی ناوەندی و ستەمکار» بەرەو «سەروەریی نەتەوەکان بەسەر چارەنووسی خۆیان»دایە. دێموکراسیی ڕاستەقینە تەنها لە ڕێگەی بەشداری لە خوارەوە بۆ سەرەوە بەدی دێت کە تێیدا پشتیوانی لە بەها شارستانییەکان هاوکات لەگەڵ بە فەرمی ناسینی جیاوازییە نەتەوەییەکان ڕێزی لێ دەگیرێت.

دەستپێک

ڕێگەی گوزەر لە ستەمکاری و فاشیزم بەرەو دیموکراسی لە ئێراندا، یەکێک لە هەستیارترین و ئاڵۆزترین سەردەمەکانی مێژووی خۆی تێپەڕ دەکات.

لە ناوەندی ئەم ڕووبەڕووبوونەوە چارەنووسسازەدا، پرسی بنەڕەتی ئەوەیە کە: «ئێران لە دوای کۆماری ئیسلامی چۆن و بە چ ڕێبازێک دەبێت بەڕێوە بچێت تا جارێکی تر نەکەوێتە ناو بازنەی ستەمکاری، شەڕی ناوخۆ یان داڕمانەوە؟»

پێشوەختە وڵامدانەوەی ئەم پرسە سەرەکییە، گرێدراوی تێگەیشتنی واقعبینانە لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و مرۆیی وڵاتە. ئێران وڵاتێکی فرەنەتەوە و ڕەنگاوڕەنگە، کە لە نەتەوە و پێکهاتە جۆراوجۆرەکان پێکهاتووە؛ لەوانە کورد، تورک، بەلووچ، عەرەب، لوڕ، تورکمەن و فارس. ئەم فرەچەشنییە قووڵە مێژوویی، زمانی و کولتوورییە، نەک هەڕەشەیەکی ئەمنی، بەڵکو واقعێکی پێکهاتەییە کە پشتگوێخستنی لە هەر پیلان و پڕۆژەیەکدا بۆ داهاتوو، سەرهەڵدانەوەی خۆسەپێنی بەرهەم دێنێتەوە.

مێژووی سیاسی هاوچەرخی ئێران سەلماندوویەتی کە سەنترالیزمی ڕەها و سیاسەتی شکستخواردووی «یەکدەستکردنی زۆرەملێ» لە سەرەوە، هەمیشە هۆکاری پەراوێزخستنی ناوچە پەراوێزەکان بووە، کەڵەکەبوونی داخوازییە سەرکوتکراوەکان لە ئەنجامدا، ناسەقامگیریی بەردەوامی لێ کەوتووەتەوە. لەبەر ئەوە، پێکهێنانی جێگرەوەیەکی دێموکراتیک، گشتگیر و بەردەوام بەبێ بەشداریی چالاک، یەکسان و ڕێکخراوەیی تەواوی نەتەوەکانی ئێران بە کردەوە مەحاڵە.

ئەم نووسینە بە پشتبەستن بە تیۆرییەکان و ڕێبازی مۆدێرنی زانستە سیاسییەکان، کۆمەڵناسیی سیاسی و مافی گشتی، لایەنەکانی ئەم پێویستییە پێکهاتەییە شیتەڵ دەکات. باسەکانی داهاتوو هەوڵ دەدەن نیشان بدەن چۆن دەکرێت بە تێپەڕبوون لە نەریتە کۆنەکانی ناوەندێتی، بەئەمنیەتیکردن و نەبوونی متمانەی مێژوویی، بەرەو پێکهاتەیەکی نوێ هەنگاو بنرێت؛ پێکهاتەیەک کە تیایدا:

فرەچەشنی (پلۆرالیزم) جێگەی ستەمکارییە یەکدەنگییەکان بگرێتەوە،

فیدراڵیزم و دێسێنترالیزم ئامرازێک بۆ دابەشکردنی دادپەروەرانەی دەسەڵات و سامان بن و دادپەروەریی گوزەر و مافی مرۆڤی نێودەوڵەتی زامنکەری کەرامەتی مرۆیی تەواوی هاووڵاتییان و شوناسەکان بن.

لە کۆتاییدا، گەیشتن بە ئێرانێکی ئازاد، ئارام و دێموکراتیک پێویستی بە گۆڕانکارییەکی پارادایمییە کە تێیدا، نەتەوەکانی ئێران نەک وەک «پەراوێزێکی هەڕەشەئامێز»، بەڵکو وەک کۆڵەکە سەرەکییەکانی دێموکراسیی داهاتوو و چەترێکی هاوبەش بۆ ژیانی ئاشتیانەی پێکەوەیی سەیر بکرێت.

شیتەڵکردن و لێکدانەوەی ڕۆڵ و پێگەی نەتەوەکان

نەتەوەکان لە دروستکردنی جێگرەوەیەکی دێموکراتیک بۆ ئێرانی داهاتوو، لە ڕوانگەی زانستە سیاسییەکان، کۆمەڵناسیی سیاسی و تیۆرییەکانی دەوڵەت-نەتەوە، یەکێکە لە هەستیارترین و لە هەمان کاتدا بنەماییترین باسەکانی گوزەر لە ستەمکارییە.

لە درێژەدا، ئەم بابەتە لەسەر بنەمای تیۆرییە مۆدێرنە سیاسییەکان شیتەڵ کراوە:

١. تیۆریی «دێموکراسیی ڕێککەوتنخواز»

ئارێند لیفهارت بەڵگە دێنێتەوە کە لە کۆمەڵگە فرەنەتەوەکاندا کە درز و کەلێنە قووڵە نەتەوەیی، زمانی یان ئایینییەکان تێیاندا بوونیان هەیە، شێوازە نەریتییەکانی دێموکراسیی زۆرینە هۆکاری ستەمکاریی زۆرینە یان شەڕی ناوخۆ دەبن.

ئاماژەبوونی نەتەوە جۆراوجۆرەکان (کورد، تورک، بەلووچ، عەرەب و...) نیشانەی کۆمەڵگەیەکی پلۆرالە. جێگرەوەیەکی دێموکراتیکی بەردەوام ناتوانێت لەسەر بنەمای سەنترالیزمی ڕەها و ڕەتکردنەوەی شوناسە پەراوێزخراوەکان دروست ببێت.

لەسەر بنەمای ئەم تیۆرییە، پێکهاتەی داهاتووی ئێران بۆ بەردەوامی پێویستی بە دێموکراسیی ڕێککەوتنخواز هەیە؛ سیستەمێک کە تێیدا دەسەڵات لە ئاستی

نیشتمانیدا دابەش کرابێت و کۆمەڵگە خۆجێییەکان و نەتەوەکان لە خۆبەڕێوەبەریی کولتووری، زمانی و سیاسی (لە چوارچێوەی فیدراڵیزمدا) بەهرەمەند بن تا هیچ گرووپێک هەست بە هەڵاوردن یان سڕینەوە نەکات.

٢. تیۆریی «مافی چارەی خۆنووسین» و دێموکراسیی بەشداریخواز

بەبۆچوونی یوورگن هابرماس، دیموکراسیی بەشداریخواز لە ڕوانگەی فەلسەفەی سیاسیی مۆدێرنەوە، ڕەواییی هەر سیستەمێکی سیاسی بە ڕەزامەندیی ئاگایانە و ئازادانەی تەواوی هاووڵاتییانییەوە بەستراوەتەوە.

ئەگەر نەتەوە جۆراوجۆرەکان هەست بکەن کە زمان، کولتوور و مافە شارستانییەکانیان لە پێکهاتە نوێیەکەدا پشتگوێ دەخرێت، ئەوا ئەو پێکهاتەیە لە ڕوانگەی ئەخلاقی و سیاسییەوە لە ڕەواییی دێموکراتیک بێبەش دەبێت.

بەشداریی چالاکی نەتەوەکان لە پرۆسەی گوازتنەوەدا، زامنکەری گوزەرە لە «دەسەڵاتی نەتەوەپەرستی ناوەندی و ستەمکار» بەرەو «سەروەریی نەتەوەکان بەسەر چارەنووسی خۆیان»دایە. دێموکراسیی ڕاستەقینە تەنها لە ڕێگەی بەشداری لە خواروەوە بۆ سەرەوە بەدی دێت کە تێیدا پشتیوانی لە بەها شارستانییەکان هاوکات لەگەڵ بە فەرمی ناسینی جیاوازییە نەتەوەییەکان ڕێزی لێ دەگیرێت.

٣. ڕەخنە لە تیۆریی «شوناسخوازیی نەتەوەیی مۆدێرن و ناوەندگەرا»

گێلنێر پێیوایە کە ناسیۆنالیزمی مۆدێرن ئارەزوو دەکات زمان، کولتوور و شوناسی خۆی بەسەر تەواوی کۆمەڵگادا بسەپێنێت بۆ ئەوەی بۆرۆکراسی و دەوڵەت-نەتەوە کارابن. سەرەڕای ئەوەش، لە وڵاتێکدا وەک ئێران کە لە سەرەتاوە بە فرەچەشنییەکی قووڵی مێژوویی‌وە پێکهاتووە، هەوڵدان بۆ یەکدەستکردنی زۆرەملێ هەمیشە بەرگری، قەیرانی شوناس وتوندوتیژیی پێکهاتەیی بەرهەم‌هێناوە.

جێگرەوەی دێموکراتیک بۆ تێپەڕبوون لە کۆماری ئیسلامی دەبێت پارادایمی «دەوڵەت-نەتەوەی یەکپارچە و یەکدەست» لاببات و بەرەو چەمکی «دەوڵەتێکی فرەنەتەوە لەسەر بنەمای هاووڵاتیبوونی یەکسان» هەنگاو بنێت.

«ڕەتکردنەوەی ناوەندگەرایی پاوانخواز بە مانای پارچەپارچەبوون نییە، بەڵکو بە مانای دابەشکردنی دادپەروەرانەی دەسەڵات و سەرچاوەکان لە ڕێگەی سیستەمی فیدراڵی یان خۆمۆختارییە خۆجێییەکانە کە سەقامگیریی وڵات مسۆگەر دەکات.»

٤. تیۆریی «مافی کەمینەکان و دادپەروەریی گوزەر»

لە ئەدەبیاتی سیاسیدا، دادپەروەریی گوزەر و چارەسەرکردنی ڕیشەیی قەیرانەکانی ڕابردوو مەرجی پێشوەختە بۆ چەسپاندنی دیموکراسین. نەتەوە جۆراوجۆرەکان لە ئێراندا لە درێژەی دەیان ساڵی ڕابردوودا ڕووبەڕووی چوارچێوەی چوارینەی هەڵاوردنی سیستەمیکی (ئابووری، سیاسی، نەتەوەیی و کولتووری-زمانی) بوونەتەوە.

هیچ جێگرەوەیەک بەبێ پێشکەشکردنی بەرنامەیەکی دیاریکراو بۆ قەرەبووکردنەوەی هەڵاوردنە مێژوویی‌یەکان، خۆێندن بە زمانی دایک، و دابەشکردنی دادپەروەرانەی سامانە نیشتمانییەکان لە نێوان پارێزگا و ناوچە جیاوازەکاندا، ناتوانێت متمانەی نەتەوە غەیرە فارسەکان بەدەست بهێنێت. بەشداریی ئەم نەتەوانە لە نووسینەوەی دەستووری داهاتوودا، زامنکەری ئەوەیە کە مافی هیچ نەتەوەیەک جارێکی تر پێشێل نەکرێتەوە.

لە ڕوانگەی زانستە سیاسییەکان، کۆمەڵناسیی ناڕەزایەتییەکان و تیۆرییەکانی ئەمنیەت و گوزەر، سێ تەوەرەی سەرەکی باس کراوە لەبارەی پێویستیی بەشداریی نەتەوەکان لە دروستکردنی جێگرەوەدا کە بەم شێوەیەن:

١. دابینکردنی ڕەواییی گشتگیر و تیۆریی «گرێبەستی کۆمەڵایەتیی مۆدێرن»:

تیۆریی گرێبەستی کۆمەڵایەتی (جۆن لۆک، ژان ژاک ڕوسۆ) و تیۆریی ڕەواییی ڤێبەر (ماکس ڤێبەر) ڕەوایی بەسەر سێ جۆردا دابەش دەکەن: نەریتی، عەقڵانی-یاسایی و کارزماتیک.

لە کۆمەڵگەیەک کە ستەمکاری تێپەڕاندووە، ڕەوایی دیموکراتیک تەنها لە ڕێگەی ڕەزامەندیی گشتیی تەواوی پێکهاتەکانی کۆمەڵگەوە بەدەست دێت.

ئەگەر جێگرەوەیەکی سیاسی تەنها لە ناوەندەوە و لەلایەن گرووپێکی زمانی یان کولتووریی تایبەتەوە دابڕێژرێت، لە هەمان سەرەتاوە تووشی «قەیرانی ڕەوایی» دەبێت. گرێبەستی کۆمەڵایەتیی داهاتووی ئێران کاتێک بەهای یاسایی و ئەخلاقی پەیدا دەکات کە نوێنەرانی ڕاستەقینەی تەواوی نەتەوەکان لەسەر مێزی گفتوگۆ دابنیشن و لە نووسینەوەی مافە بنەڕەتییەکاندا (وەک مانیفێستی گوزەر یان دەستووری کاتی) پشک و واژۆیان هەبێت. بەبێ ئەم بەشداریە، یاسای دابڕێژراو لە ڕوانگەی خەڵکی ناوچە پەراوێزخراوەکانەوە، بە درێژەپێدانی هەمان ڕێبازی «ستەمکاریی ناوەندی» دادەنرێت.

٢. توانای سەرکردایەتیکردنی جەماوەری و «تیۆریی سەرچاوەکان و دەرفەتە سیاسییەکان»:

تیۆریی سەرچاوەکانی چارلز تیلی و مەکارتی، و تیۆریی پێکهاتەی دەرفەتە سیاسییەکان بەڵگە دێننەوە کە بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکان بۆ سەرکەوتن پێویستیان بە تۆڕەکانی هاوکاریی پێشوەختە، سەرکردایەتیی خۆجێیی و تین و تووڕەیی بەرز هەیە. لەو کۆمەڵگەیانەی کە ڕووبەڕووی هەڵاواردنی پێکهاتەیی بوونەتەوە، شوناسە نەتەوەییەکان بەهۆی بوونی پەیوەندییە قووڵە سۆزداری، زمانی و مێژوویی‌یەکانەوە، بەهێزترین «تۆڕی هاوکاری» بۆ جووڵاندنی جەماوەری دابین دەکەن.

گۆڕانکارییەکانی دەیان ساڵی ڕابردوو لە ئێراندا (بەتایبەت لە کوردستان، بەلووچستان و ئازەربایجان) نیشانی داوە کە ئەم ناوچانە بەهۆی کەڵەکەبوونی داخوازییە ئابووری، سیاسی و کولتووریی‌یەکانەوە، خاوەنی بەرزترین ئاستی خۆڕاگری و توانای ناڕەزایەتیی شەقامن کە ڕێکخراو ببن. هەر جێگرەوەیەک کە ئەم بزوێنەرە بەهێزە پشتگوێ بخات یان بە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەمنی مامەڵەی لەگەڵدا بکات، لە ڕاستیدا قۆڵی جێبەجێکار و مەیدانیی بەهێزی لەدەست داوە و توانای پەکەوتنی پێکهاتە ستەمکارەکەی نامێنێت.

٣. مسۆگەرکردنی سەقامگیریی داهاتوو و پێشگرتن لە شەڕی ناوخۆ:

تیۆرییەکانی دەوڵەتسازی لە نووسینی فرانسیس فوکویاما و چارلز تیلی، و تیۆریی بەڕێوەبردنی قەیرانە نەتەوەییەکان باوەڕیان وابووە کە مانەوە و بەردەوامیی وڵاتێک دوای داڕمانی ستەمکاری، بە ڕادەی «توانای دامەزراوەیی دەوڵەت» و «گشتگیریی پێکهاتەی دەسەڵات» بەستراوەتەوە. ئەگەر لە کاتی گۆڕاندا، نەتەوە پەراوێزخراوەکان هەست بکەن کە دیسانەوە دەچنەوە پەراوێز، ئەوا ئارەزوو بۆ دوورکەوتنەوە لە ناوەند، پێکدادانی چەکداری یان شەڕی ناوخۆ بە شێوەیەکی بەرچاو زیاد دەکات.

بەشداریی ئەمڕۆی نەتەوەکان لە پرۆسەی جێگرەوەسازیدا، وەک «سۆپاپی دڵنیایی» و میکانیزمێکی پێشوەختە کار دەکات. کاتێک داخوازییەکانی نەتەوەکان (وەک مافی خوێندن بە زمانی دایک، گەشەپێدانی هاوسەنگی ئابووری و بەشداری لە دەسەڵاتی سیاسیدا) لە گوتاری جێگرەوەی دێموکراتیکدا پەسەند و چەسپێنران، ئیتر پێویست بە پەنابردن بۆ توندوتیژی یان جوداخوازی ناگلێتەوە. بەشداریی ئەمڕۆ، سەرمایەی کۆمەڵایەتی و متمانەی بەرامبەر بەرز دەکاتەوە و مسۆگەر دەکات کە گواستنەوەی دەسەڵات لە بری داڕمان بۆ ئاژاوە، بۆ گوزەرێکی ئاشتیانە و دیموکراتیک بگۆڕدرێت.

کەواتە شیتەڵکردن و لێکدانەوەی سێ قەیرانی کلیدی و پێکهاتەیی لە ڕێگەی نزیکبوونەوەی نێوان ڕەوتە سەراسەرییەکان و حیزبە نەتەوەییەکان لە ئێراندا، لە ڕوانگەی تیۆرییەکانی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان، کۆمەڵناسیی سیاسی و تیۆرییەکانی ململانێوە بەم شێوێنەی خوارەوەیە:

١. ناوەندگەرایی نەریتی و تیۆریی «دەوڵەت-نەتەوەسازی لە سەرەوە»:

تیۆرییەکانی نۆژەنکردنەوە و دەوڵەتسازیی ناوەندگەرایانە کە ڕەوتە ناوەندگەرایەکانی ئۆپۆزیسیۆنی نەریتی زۆرجار بەبێ ئاگایی کەوتوونەتە

ژێر کاریگەری مێژوویی «ڕەزاشایی یان پەهلەویی یەکەم» لە دەوڵەت-نەتەوەسازیدا؛ ئەوا میناکێکە کە تێیدا «یەکپارچەیی» لەگەڵ «یەکدەستکردنی کولتووری و زمانی» بە هاوواتا دەزانرێت. لە ڕوانگەی تیۆرییەوە، ئەم ڕووبەڕووبوونەوەیە پێیوایە کە فرەچەشنییە نەتەوەییەکان هەڕەشەن بۆ سەر یەکپارچەیی نەتەوەیی و دەسەڵات دەبێت لە ناوەند (پایتەخت)دا کۆببێتەوە تا بۆڕۆکراسی کارا بێت.

ئەم پێداگرییە نەریتویستییە لەسەر پاراستنی پێکهاتەی کارگێڕیی سێنترالی، بە دروستی ئەو خاڵەیە کە بەرەی دژەستەمکاری تووشی درزی ناوخۆیی دەکات. نەتەوەکان ئەم ڕووبەڕووبوونەوەیە بە درێژەپێدانی لۆژیکی ستەمکاریی ڕابردوو لە بەرگێکی نوێدا دەزانن کە مافە کولتووری و سیاسییەکانیان دەخاتە مەترسییەوە. تا ئەو کاتەی ڕەوتە سەراسەرییەکان پارادایمی خۆیان لە «سەنترالیزمی مۆنۆپۆلخواز»ییەوە بۆ «فرەچەشنی و دابەشکردنی دەسەڵات» نەگۆڕن، بەربەستێکی گەورە لە بەردەم لێکتێگەیشتن و نزیکبوونەوەدا بە هەڵواسراوی دەمێنێتەوە.

٢. ترس لە جوداخوازی و تیۆریی «ئەمنیەتیکردنی ململانێکان»

تیۆریی ئەمنیەتیکردن (باری بوزان و مەکسوینی لە مەکتەبی کۆپنهاگن) باوەڕیان وابووە کە تا کاتێک بابەتێک (وەک داخوازییە شوناسخوازەکان) لە چوارچێوەی سیاسەتی ئاسایی دەردەچێت و دێتە ناو چوارچێوەی ئاسایشی نەتەوەییەوە، هەرچەشنە گفتوگۆ، چاوپۆشی یان سازشێک شوێن خۆی بە دیدگای ئەمنی، سڕینەوە و تاگلێدان دەدات.

کۆماری ئیسلامی چەندین دەیەیە بە تاگلێدانی «جوداخوازی» لە هەرچەشنە داخوازییەکی مەدەنی و مافخوازانەی نەتەوەکان، بەدوای ئەمنیەتیکردنی ئەم فەزایەدا بووە. بەداخەوە، بەشێکی بەرچاو لە ئۆپۆزیسیۆنی نەریتی و ناوەندگەرا (بەرەی پاشایەتیش) بەبێ ئاگایی یا ئاگادارانە لەناو هەمان گوتاری ئەمنیەتیکردنەوە سیاسەت دەکەن. ئەوان لە ترسی درۆینەی دارمانی سنووری، هەرچەشنە نەخشەیەکی فیدراڵیزم یان خۆمۆختاریی نەتەوەیی بە هاوواتای جوداخوازی دەزانن. ئەم ترساندنە سیستەماتیکە، بە کردەوە بە قازانجی دەسەڵاتی ستەمکاری فەرمانڕەوا تەواو دەبێت و لە دروستبوونی هاوپەیمانییەکی سەراسەریی دژی دیکتاتۆری ڕێگرە.

٣. نەبوونی دیالۆگی نیشتمانی و تیۆریی «پەندۆکی ئەمنی لە سیاسەتی ناوخۆدا»

تیۆریی پەندۆکی ئەمنی (جۆن هێرز / بری پوزن لە شیکردنەوەی ململانێ نەتەوەییەکان)، چەمکی پەندۆکی ئەمنی کە لە بنەڕەتدا لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا بەکاردێت، بۆ کۆمەڵگە تووشبووەکان بە داڕمان یان گوزەر دەگوازێتەوە. کاتێک نەتەوەکان تووشی متمانەنەبوونی مێژوویی قووڵ دەبن و هیچ دامەزراوەیەکی بێلایەن بۆ مسۆگەرکردنی ئەمنیەت و مافەکانیان بوونی نییە، هەر هەنگاوێک لەلایەن نەتەوەیەکەوە بۆ بەدەستهێنانی دەسەڵات یان مسۆگەرکردنی مافەکانی، لەلایەن نەتەوەی بەرامبەرەوە بە هەڕەشەیەکی مەترسیدار لێکدەدرێتەوە.

نەبوونی «پلاتفۆرم یان مێزی دیالۆگی نیشتمانی» و بوونی چەندین دەیە متمانەنەبوونی مێژوویی لە نێوان نەتەوە/دەسەڵاتی ناوەند و پەراوێزدا، بێگومان نموونەیەکی زەق بۆ پەندۆکی ئەمنیی ناوخۆیە. حیزبە نەتەوەییەکان لەوە دەترسن کە دوای ڕووخانی حکوومەتی ناوەندی، دیسانەوە مافەکانیان پێشێل بکرێت و ڕەوتە ناوەندگەراکانیش لە بەهێزبوونی پەراوێز دەترسن. بەبێ دروستکردنی میکانیزمی گفتوگۆی ڕێکخراو، متمانەسازیی بەرامبەر و نووسینەوەی مانیفێستی هاوبەشی دێموکراتیک، ئەم سووڕەی گومان و دوورکەوتنەوەیە هەر بەردەوام دەبێت.

هەروەها بە بۆچوونی نووسەر، چوار ڕێگەی پێکهاتەیی پێشنیارکراو بۆ دروستکردن و دابینکردنی جێگرەوەیەکی بەردەوام لە ئێراندا، لە ڕوانگەی تیۆرییەکانی دێموکراسی، زانستی سیاسەت و مافی گشتییەوە بریتین لەوانەی خوارەوە:

١. پەسەندکردنی فرەچەشنی (پلۆرالیزم)

و تیۆریی «دێموکراسیی فرەچەشن» (پلۆرالیستیک)

چارڵز تایلۆر لە تیۆریی «سیاسەتی ناسینەوە»دا بەڵگە دەهێنێتەوە کە مرۆڤەکان و شوناسە کۆمەڵایەتییەکانیان پێویستیان بە بینین و ڕێزگرتن هەیە. پشتگوێخستنی شوناسە نەتەوەیی، زمانی و کولتوورییەکان، جۆرێک زەبر و زەنگی دەروونی و سیاسیی پێکهاتەیی دروست دەکات کە خۆڕاگری و قەیرانی شوناس بەرهەم دێنێت. ڕابرت دالیش دێموکراسی لە سەرووی حکوومەتی زۆرینەوە، بۆ کێبڕکێی ئازادانە و بەشداریی کۆمەڵگەکان بە دیدگا و شوناسی جۆراوجۆر بە پێویست دەزانێت. تۆمارکردنی فرەچەشنی لە بەڵگە سیاسییەکانی جێگرەوەدا بە مانای تێپەڕبوون لە سیاسەتی «یەکدەستکردنی زۆرەملێی ڕابردوو» هەژمار دەکرێت. بە فەرمی ناسینی زمان، کولتوور و شوناسی نەتەوە جۆراوجۆرەکان لە مانیفێستە سیاسییەکاندا، دڵنیایی دەبەخشێت کە ئێرانی داهاتوو نەک ماڵی گرووپێکی تایبەت، بەڵکو هی هەواوی مندااڵنی خۆی بە هەر پێشینەیەکی زمانی و کولتوورییەوە بێت.

٢. دێسێنترالیزم و فیدراڵیزم و تیۆریی «دابەشکردنی دەسەڵات و ئەندازیاریی پێکهاتەیی»

دانیێل ئەلازار، تیۆریناسی ناسراوی فیدراڵیزم، دەردەخات کە لە وڵاتە فرەنەتەوەکان، فیدراڵیزم ئامرازێکی کارا و گونجاو بۆ تێکەڵکردنی «یەکپارچەیی لەگەڵ فرەچەشنی»دایە. ئەم مۆدێلە ڕێگە دەدات کاروباری خۆجێیی لەلایەن خودی کۆمەڵگە خۆجێییەکانەوە بەڕێوە بچن، لە کاتێکدا کاروباری گەورە (وەک سیاسەتی دەرەوە و بەرگریی نیشتمانی) لە ئاستی ناوەنددا بەڕێوە دەچن.

دێسێنترالیزم و پێکهاتەکانی پشتئەستوور بە بەڕێوەبردنە فیدراڵییەکان، وڵامێکی پێکهاتەیی گونجاو بۆ بەڕێوەبردنی سامان و دەسەڵات لە پایتەختدایە. ئەم ڕێبازە لە جیاتی کەڵەکەبوونی دەسەڵات لە ناوەند و دروستکردنی گەندەڵی و نایەکسانیی ناوچەیی، سەروەت و دەسەڵاتی بڕیاردان بۆ هەرێم، پارێزگا و ناوچە پەراوێزخراوەکان دەگەڕێنێتەوە و بەم شێوەیەش، ویستی جوداخوازی و لێکدابڕان بێمانا دەکاتەوە.

٣. دادپەروەریی گوزەر و تیۆریی «چاکسازی و قەرەبووکردنەوەی پێکهاتەیی»

جان ڕاڵز لە تیۆریی «دادپەروەری وەک یەکسانی»دا بەڵگە دەهێنێتەوە کە نایەکسانییە کۆمەڵایەتی و ئابووریییەکان تەنیا لەو کاتەدا ڕەوان کە بە سوودی هەژارترین ئەندامەکانی کۆمەڵگە بن و قەرەبووکردنەوەی هەڵاوردنەکانی ڕابردوو مەرجی پێشوەختە بۆ گەیشتن بە کۆمەڵگەیەکی یەکسانن. دادپەروەریی گوزەر جەختیش لەسەر پێویستیی قەرەبووکردنەوەی زیانەکانی گەیشتوو بە نەتەوە پەراوێزنشینەکان و قوربانیانی ستەمی سیستەمیک دەکاتەوە.

ناوچەکانی نیشتەجێبوونی نەتەوە نافارسەکان لە ئێراندا، دەیان ساڵە بەدەست نەبوونی ژێرخانی ئابووری، نەبەستنی سەرمایە و دواکەوتوویی دەناڵێنن. خستنەڕووی «دادپەروەریی گوزەر» لە بەرنامەی جێگرەوەی دێموکراتیکدا، بە مانای پابەندبوونی ڕوون بە تەرخانکردنی بودجەی قەرەبووکەرەوە، گەشەپێدانی هاوسەنگ و نەهێشتنی هەڵاوردنە مێژووییەکان دێت، بۆ ئەوەی متمانەی لەدەستچوو دووبارە بونیات بنرێتەوە.

٤. مافی مرۆڤی نێودەوڵەتی و تیۆریی «ڕەواییی جیهانی و مافی کەمینەکان»

لە مافی گشتیی مۆدێرندا، ڕەواییی دەوڵەتێک تەنیا بە ڕەزامەندیی ناوخۆیی سنووردار نابێت، بەڵکو بە پابەندبوونی بە پێوەری نێودەوڵەتیی مافی مرۆڤ و مافی کەمینەکانەوە دەبەسترێتەوە. ئەو حکوومەتانەی کە پێوەرە جیهانییەکان پەیڕەو دەکەن، لە پشتگیریی یاسایی و دیپلۆماسیی کۆمەڵگای جیهانی بەهرەمەند دەبن و سەقامگیرییەکی درێژخایەنتریان دەبێت.

پابەندبوونی بێمەرج بە بەیاننامەی جیهانیی مافی مرۆڤ و مانیفێستە پەیوەندیدارەکان بە مافی کەمینەکان و نەتەوەکانەوە، هێڵی سوور بەسەر ڕێبازە خۆسەپێن و ستەمکارەکانی ڕابردوودا دەکێشێت. ئەم پابەندبوونە

دڵنیایی دەبەخشێت کە مافە تاکەکەسییەکانی هاوواڵتیان و مافە بەکۆمەڵەکانی نەتەوەکان (وەک مافی خوێندن بە زمانی دایک، ئازادیی ئایینی، مەدەنی و سیاسییەکان) وەک هێڵی سووری دەستکارینەکراو لە دەستووری داهاتوودا بچەسپێنرێن.

بۆ شیکردنەوەیەکی قووڵتری بەشەکانی سەرەوە، زیاتر دەگەینە ناوەندی قەیرانەکانی گوزەری سیاسی لە ئێراندا. لە دریژەدا، هەریەک لەم سێ تەوەرە و پاشان شیکردنەوەی تیۆریی گشتگیریی ئەوان هاتووە:

١. لێکۆڵینەوە لە مۆدێلە فیدراڵییە گونجاوەکان بۆ پێکهاتەی داهاتووی ئێران

بۆ وڵاتێک کە خاوەنی پێکهاتەی فرەنەتەوە و فرەچەشنیی نەتەوەیی، جوگرافیایی و مێژووییە، مۆدێلە جۆراوجۆرەکانی فیدراڵیزم لە زانستی سیاسەتدا دەخرێنە ڕوو کە دەبێت لەگەڵ ڕاستییە ژینگەیی و واقیعییەکانی ئێراندا هەڵسەنگاندنیان بۆ بکرێت:

الف) فیدراڵیزمی جوگرافیایی-ناوچەیی: لەم مۆدێلەدا، سنووری ئەیالەتەکان یان پارێزگا فیدراڵەکان لەسەر بنەمای پێوەرە ئابووری، مێژوویی و جوگرافیاییەکان، نەک تەنیا لەسەر بنەمای هێڵی نەتەوەیی کێش دەکرێن. ئەم مۆدێلە تا ڕادەیەکی زۆر نیگەرانییەکان لەبارەی جیابوونەوە یان پچڕانی ناسنامەی نیشتمانی کەم دەکاتەوە، چونکە ئەیالەتەکان ناوی جوگرافیاییان هەیە و هەموو هاوواڵتیانی ئێران لە هەر ئەیالێتێکدا لە مافی یەکسان بەهرەمەند دەبن (وەک مۆدێلی ئەڵمانیا یان ویلایەتە یەکگرتووەکان).

ب) فیدراڵیزمی فرەنەتەوەیی یان نەتەوەیی-سنووری: لەم مۆدێلەدا، سنووری یەکە فیدراڵییەکان بە شێوەیەک دادەڕێژرێت کە لەگەڵ ناوچەکانی زۆرینەی نەتەوە تایبەتەکاندا (وەک کوردستان، بەلووچستان، ئازەربایجان و...) بگونجێت تا خۆبەڕێوەبەریی خۆجێیی و کولتووری بە لووتکە بگات. ئەمە وڵامێکی ڕاستەوخۆ، دادپەروەرانە و پێکهاتەییە بۆ دەیان ساڵ هەڵاواردن و داخوازیی ناسنامەخوازانە، و مافی بەڕێوەبردنی خۆجێیی، خوێندن بە زمانی دایک و گەشەپێدانی ناوخۆیی بە فەرمی دەناسێت.

ج) مۆدێلی تێکەڵاو یان «فیدراڵیزمی نایەکسان»: وەک ڕێگایەک لە نێواندا، هەندێک ناوچە بەهۆی تایبەتمەندییە زمانی، کولتووری یان داخوازییە مێژووییە تایبەتەکانەوە، لە جۆرێک خۆمۆختاری یان دەسەڵاتی یاساییی بەرفراوانتر (نایەکسان) بەراورد بە پارێزگاکانی تر بەهرەمەند دەبن (وەک مۆدێلی ئیسپانیا یان کەنەدا لە بەرامبەر کێبێک). ئەم مۆدێلە میکانیزمی پێویست بۆ بەڕێوەبردنی فرەچەشنییە قووڵەکان دابین دەکات بەبێ ئەوەی سیستەمێکی زۆر شکاو دروست بکات.

٢. هەڵسەنگاندنی ڕۆڵی حیزبە کوردییەکان لە ناڕەزایەتییەکانی ساڵانی ڕابردوودا

بزووتنەوەی نەتەوەیی و حیزبە سیاسییەکانی کوردستانی ئێران (وەک حیزبی دێموکرات) بە هۆکاری پێکهاتەیی و مێژووییەوە، ڕۆڵێکی پێشڕەویان لە گۆڕانکارییەکاندا گێڕاوە:

الف) گۆڕینی داخوازییە خۆجێییەکان بۆ گوتاری سەراسەری (گشتی): دروشمی سەرەکیی «ژن، ژیان، ئازادی» کە ڕیشەکەی لە بزووتنەوەی نەتەوەیی، مەدەنی و فێمینیستی کوردستاندا بوو، بوو بە ناوەندی نزیکبوونەوەی گشتی لە ناڕەزایەتییەکانی ساڵی ١٤٠١دا و نیشانی دا کە داخوازییە پەراوێزخراوەکان توانای گۆڕانکاریان بۆ گوتارێکی هاوبەشی نیشتمانی هەیە.

ب) ڕێکخستن و خۆڕاگریی پێکهاتەیی: پێچەوانەی ناڕەزایەتییە خودڕێکخەرەکان لە هەندێک شاری ناوەندیدا، ناوچە کوردنشینەکان پشتئەستوور بە تۆڕە مەدەنییەکان، نەریتە پێشوەختەکان و حیزبە ڕێکخراوەکانن. ئەم ڕێکخستنە بووەتە هۆی دروستبوونی مانگرتنی گشتیی سەرانسەری و ڕێکخراو (وەک مانگرتنە گشتگیرەکان لە ساڵوەگەڕەکاندا) کە ئامرازێکی ئابووریی بەهێز بۆ پەکەوتنی کۆڵەکەکانی حاکمییەتن.

ج) باجدان و پێشەنگی لە هاوپەیمانێتیدا: حیزبە کوردییەکان لە ساڵانی ڕابردوودا هەوڵیان داوە بە بڵاوکردنەوەی بەیاننامەی هاوبەشی هاوپەیمانی (وەک هاوپەیمانیی حیزبە سیاسییەکانی کوردستانی ئێران) نیشان بدەن کە بەرەو یەکڕیزیی ناوخۆیی و ئاڕەزووی

گفتوگۆ لەگەڵ ڕەوتە ئێرانییەکانی تریشدا دەجووڵێن.

٣. چۆنیەتیی متمانەبەخشینی بەرامبەر لە نێوان ڕەوتە سەرانسەری و خۆجێییەکاندا

کێشەی سەرەکی لە ئێراندا، «مەتەڵی (گرێپووچکەی) متمانەنەبوونی مێژووییە». بۆ شکاندنی ئەم بنبەستە، ئەم میکانیزمانە پێویستن:

الف) گۆڕینی پارادایم لە «خۆدوورخستنەوە لە گفتوگۆ» بۆ «پەیمانی گوزەر»: ڕەوتە سەرانسەرییەکان دەبێت قەبووڵ بکەن کە دێسێنترالیزم هەڕەشە نییە، و حیزبە خۆجێییەکانیش دەبێت نیشان بدەن کە چوارچێوەی تەواویەتیی زەمینیی دێموکراتیک بە فەرمی دەناسن.

ب) دارشتنی مانیفێست و پەیماننامەی ڕوونی مافی زمانی و کولتووری: واژۆکردنی مانیفێستەکانی مافی مرۆڤ و مافی کەمینەکان پێش ڕووخانی حکوومەت، دڵنیایی دەبەخشێت کە هیچ نەتەوەیەک لە دوای سەرکەوتن پەراوێز نەخرێت.

ج) ڕۆڵی دامەزراوە مەدەنییەکان و نێوەندگیرە بێلایەنەکان: چالاکانی مافی مرۆڤ، ڕۆشنبیرانی سەربەخۆ، ئەکادیمییەکان و ژنان «پردی پەیوەندی و نێوەندگیریی متمانەساز» لە نێوان ناوەند و ناوچە پەراوێزخراوەکاندا دەبن، تا تێگەیشتنە هەڵەکان، ململانێی سیاسیی تووندوتیژی لێنەکەوێتەوە.

شیکردنەوەی گشتگیر لەسەر بنەمای تیۆری و ڕێبازە سیاسییەکان

ئەم سێ بواره دەکرێت لە ناخی چوار تیۆریی بنەماییی زانستی سیاسەت و کۆمەڵناسیی سیاسیدا شیکار بکرێن:

تیۆریی «ئەندازیاریی پێکهاتەیی و فیدراڵیزمی نەتەوەیی-ناوچەیی»:

هۆرۆویتز و لیفهارت بەڵگە دێننەوە کە لە کۆمەڵگە قووڵ دابەشبووەکان، پێکهاتە سیاسییەکان نابێت بە شێوەیەک دابڕێژرێن کە براوە هەموو شتێک بباتەوە. فیدراڵیزم (بەتایبەت مۆدێلی تێکەڵ یان نایەکسان) ئامرازێک بۆ «ئەندازیاریی پێکهاتەیی»یە کە لە ڕێگەی دابەشکردنی دەسەڵاتەوە، دڵنیاییی پێکهاتەیی بە گرووپە نەتەوەییەکان دەدات کە بەرژەوەندی، زمان و کولتووریان لەلایەن دەوڵەتی ناوەندییەوە سەرکوت یان سڕینەوەی بەسەردا نایەت.

تیۆریی «پێکهاتەی دەرفەتە سیاسییەکان و بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکان»:

سیدنی تارۆ دەردەخات کە چۆن بزووتنەوە خۆجێییەکان و حیزبە ڕێکخراوەکان (وەک ئەوەی لە کوردستاندا دەبینرێت) لە دەرفەتە سیاسییەکانی بەرهەمهاتوو لە قەیرانی ڕەواییی دەوڵەتی ناوەندی کەڵک وەردەگرن بۆ ئەوەی ناڕەزایەتییە خۆجێییەکان بۆ بزووتنەوەی خۆڕاگریی پێکهاتەیی بگۆڕن. ڕۆڵی حیزبە کوردییەکان نیشاندەری گرنگیی «سەرکردایەتیی ڕێکخراو» لە گۆڕینی توانای ناڕەزایەتی بۆ هێزی دانووستانی سیاسییە.

تیۆریی «پەندۆکی ئەمنی ناوخۆیی و متمانەسازی»:

وەک چۆن بری پوزن باسی دەکات، لە سەردەمی گوزەر یان دارمانی دەسەڵاتی ناوەندیدا، نەبوونی گەرەنتیی جێبەجێکار بۆ ئەمنیەتی نەتەوەکان و کەمینەکان ترس لە بەرامبەر دێنێتە ئاراوە. چارەسەر بۆ زاڵبوون بەسەر ئەم مەتەڵەدا، دروستکردنی «گرێبەستە پێشوەختەکان»ە؛ واتە پێش ئەوەی حکوومەت دارمێت، هاوپەیمانییە سەرانسەرییەکان دەبێت بە بەخشینی ئیمتیازی یاسایی و سیاسیی ڕوون بە نەتەوەکان، زنجیری متمانەنەبوون بشکێنن.

تیۆریی «دێموکراسیی بەشداریخواز و سیاسەتی ناسینەوە»:

لە ڕوانگەی چارڵز تایلۆرەوە، قەیرانی شوناس و ڕووبەڕووبوونەوەی نێوان ناوەند و پەراوێز کاتێک چارەسەر دەبێت کە سیاسەت لە «ڕەتکردنەوەی جیاوازییەکان»ەوە بۆ «ناسینەوەی یەکسانی جیاوازییەکان» بگۆڕێت. متمانەبەخشینی بەرامبەر تەنها کاتێک دروست دەبێت کە ڕەوتە سەرانسەرییەکان، شوناس و هۆکاربوونی سیاسیی نەتەوەکان نەک وەک هەڕەشەیەکی ئەمنی، بەڵکو وەک «کۆڵەکەی ڕەوای دەسەڵاتی دێموکراتیکی داهاتوو» پەسەند و ڕەچاو بکەن.

ئەنجامگیری

گفتوگۆ لەبارەی پێگەی نەتەوەکان و هێزە نەتەوەییەکان لە پرۆسەی ئاڵتەرناتیڤسازیدا بۆ تێپەڕبوون لە کۆماری ئیسلامی، سەرووی گفتوگۆیەکی تەنها سیاسییە، بەڵکو شیکردنەوەی «ئەندازیاریی مانەوە، سەقامگیری و دێموکراسی» لە ئێرانی سبەینێدایە. وەک لە ڕوانگەی تیۆرییەکانی زانستی سیاسەت، کۆمەڵناسیی مێژوویی و بەڕێوەبردنی ململانێکانەوە ڕوونکرایەوە، ئێرانی سبەینێ ناتوانێت و دەبێت نە لەسەر بنەمای مۆدێلە کۆن و شکستخواردووەکانی «ناوەندگەرایی ڕەها» و «یەکدەستکردنی زۆرەملێ» بونیاد بنرێت.

پێداچوونەوەی گشتیی ئەم باسانە دەکرێت بەم شێوەیە کورت بکرێتەوە:

فرەچەشنیی زمانی، کولتووری و نەتەوەیی لە ئێراندا (کورد، تورک، بەلووچ، عەرەب، لوڕ، تورکمەن، فارس و گرووپەکانی تر) حەقیقەتێکی زیندووی مێژوویە. هەر جێگرەوەیەک بیەوێت بێ ئامادەبوون و بەشداریی یەکسانی ئەم کۆڵەکانە پێکبێت، پێشوەختە ڕووبەڕووی «قەیرانی ڕەوایی» دەبێتەوە. ڕەواییی دێموکراتیک تەنها لە ڕێگەی ڕەزامەندیی ئاگایانە و بەشداریی تەواوی پێکهاتەکانی کۆمەڵگەوە بەدەست دێت.

بزووتنەوە مەدەنییەکان و ڕیشەدارەکان لە ناوچە پەراوێزخراوەکاندا (لەوانە پێشەنگیی حیزب و بزووتنەوە جەماوەرییەکان لە کوردستان، بەلووچستان و ئازەربایجان) نیشانیان داوە کە بزوێنەری جەماوەری و ڕێکخراوی گۆڕانکارییەکان لە ئێراندان. پشتگوێخستنی ئەم بازووە بەهێزە، بە مانای بێبەشکردنی بەرەی ئازادیخوازی لە توانا مەیدانی و ستراتیژییەکەیە.

بۆ زاڵبوون بەسەر ترسی درۆینەی «جوداخوازی» و ڕووبەڕووبوونەوەی دیدگا ئەمنییەکەی حکوومەت و ڕەوتە پاوانخوازەکاندا، پێویستمان بە «گفتوگۆی نیشتمانی» و دروستکردنی «پێکهاتەی متمانەسازی پێشوەختە» هەیە. ڕەوتە سەرانسەری و خۆجێییەکان دەبێت قەبوولی بکەن کە تەواویەتیی زەمینیی ئێران کاتێک دەپارێزرێت کە کەرامەت، زمان، کولتوور و مافە سیاسی و یاساییەکانی هەموو شوناسەکان لەناو پێکهاتەیەکی دێموکراتیی هاوبەشدا بە فەرمی بناسرێن.

ڕێگەی کارا بۆ ڕزگارکردنی ئێران لە بازنەی توندوتیژی و داڕمان، گرێدراوی جێبەجێکردنی مۆدێلە مۆدێرنەکانی دابەشکردنی دەسەڵات (وەک فیدراڵیزمی جوگرافیایی، ناوچەیی، نەتەوەیی یان نایەکسان)، جێبەجێکردنی دادپەروەریی گوزەر و پابەندبوونی بێمەرجە بە مافی مرۆڤی نێودەوڵەتییەوە.

لە کۆتاییدا، نەتەوەکانی ئێران نەک هەڕەشە نین بۆ سەر یەکپارچەیی وڵات، بەڵکو کۆڵەکە سەرەکییەکانی سەقامگیری، دادپەروەری و دێموکراسی لە ئێرانی داهاتوودان. سەرکەوتنی هەر جێگرەوەیەک بەستراوە بە گۆڕینی ئێران لە «زیندانی نەتەوەکان»ەوە بۆ «چەترێکی هاوبەش، ئازاد و دیموکراتیک» کە تێیدا تاک بە تاکی هاووڵاتییان بە هەر شوناس و زمانێکەوە، پشکێکی یەکسانیان لە حوکمڕانیدا بەسەر چارەنووسی خۆیاندا هەبێت.

سەرچاوەکان و بیرمەندان

ئارێند لیفهارت (Arend Lijphart): تیۆریی «دێموکراسیی ڕێککەوتنخواز» (Consociational Democracy) و ئەندازیاریی پێکهاتەیی لە کۆمەڵگە پارچەپارچەبووەکاندا.

یوورگن هابرماس (Jürgen Habermas): تیۆریی «دێموکراسیی بەشداریخواز» و ڕەواییی بەستراو بە ڕەزامەندیی ئاگایانەی هاووڵاتییان.

ئەرنێست گێلنێر (Ernest Gellner): تیۆریی «ناسیۆنالیزمی مۆدێرن، دەوڵەت-نەتەوە» و ڕەخنە لە یەکدەستکردنی زۆرەملێ.

جۆن لۆک و ژان ژاک ڕوسۆ (John Locke & Jean-Jacques Rousseau): تیۆریی «گرێبەستی کۆمەڵایەتی» و ڕەواییی سیاسی.

ماکس ڤێبەر (Max Weber): تیۆریی «ڕەوایی» (نەریتی، عەقڵانی-یاسایی، کارزماتیک).

چارلز تیلی و مەکارتی (Charles Tilly & McCarthy): تیۆریی «کۆکردنەوەی سەرچاوەکان و پێکهاتەی دەرفەتە سیاسییەکان».

فرانسیس فوکویاما (Francis Fukuyama): تیۆریی

«دەوڵەتسازی و توانای دامەزراوەیی دەوڵەت».

باری بوزان و مەکسوینی (Barry Buzan & McSweeney): تیۆریی «ئەمنیەتیکردن» (مەکتەبی کۆپنهاگن).

جۆن هێرز و بری پوزن (John Herz & Barry Posen): تیۆریی «پەندۆکی ئەمنی» (لە ئاستی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و سیاسەتی ناوخۆ / ململانێ نەتەوەییەکان).

چارلز تایلۆر (Charles Taylor): تیۆریی «سیاسەتی ناسینەوە» و پێویستیی شوناسە کۆمەڵایەتییەکان بە ڕێزگرتن و بینین.

ڕابرت دال (Robert Dahl): تیۆریی «دێموکراسیی فرەچەشن (پلورالیستیک)» و کێبڕکێی ئازادانەی کۆمەڵگەکان.

دانیێل ئەلازار (Daniel Elazar): تیۆریی «فیدراڵیزم و تێکەڵکردنی یەکپارچەیی لەگەڵ فرەچەشنیدا».

جان ڕاڵز (John Rawls): تیۆریی «دادپەروەری وەک یەکسانی» و قەرەبووکردنەوەی هەڵواردنەکانی ڕابردوو.

دونالد هۆرۆویتز (Donald Horowitz): تیۆریی «ئەندازیاریی پێکهاتەیی و دابەشکردنی دەسەڵات لە کۆمەڵگەپارچەپارچەبووەکاندا».

سیدنی تارۆ (Sidney Tarrow): تیۆریی «بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکان و پێکهاتەی دەرفەتە سیاسییەکان».

ڕوانگەیەکی نوێ لەسەر
بنەمای مافی شارۆمەندیی ئێرانی

بابان موکری

لە پێشەکیی ئەم نووسراوەدا هەوڵ دەدرێت ڕوونکردنەوەیەک لەسەر دوو ڕوانگەی جیاواز لە ئەجێندای سیاسیی ئێران کە باس لەسەر بنەمای مافی شارۆمەندی بۆ تاکی کۆمەڵگا دەکەن، ئەنجام بدرێت. یەکەم ڕوانگە کە باسی لەسەر دەکرێت ڕوانگەی هاوواڵاتیتەوەری حەمید ئەحمەدییە، پاشان ڕوانگەی ئەحمەد بۆستانی تاوتوێ دەکرێت و لە کۆتاییدا بەراوردی ئەو دوو ڕوانگەیە بۆ ئاپتێمایزکردن دەخرێتە سەر مۆدێلی تیۆریی هاوواڵاتیبوونی فرەکەلتووریی لیبراڵیی ویل کیملیکا. هەروەها لێرەدا باس لە مۆدێلێک دەکرێت کە چۆن بەشێک لە دەستەبژێرانی کۆمەڵگای پەراوێز وەک نۆینەری گشتیی کۆمەڵگا پێناسە دەکرێن و لە ڕیگای ئەوانەوە هەر جۆرە بیروبۆچوونێک بەسەر کۆمەڵگای پەراوێزدا دەسەپێت. لە دەرنجامی ئەم نووسراوەدا وەک ڕخنەیەک، کێشەی ئۆنتۆلۆژیکیی ئەو بابەتانە کە لەسەر مافی شارۆمەندی پێک هاتوون، دەخاتە ڕوو و دەیسەلمێنێت کە ئەم چەشنە مۆدێلانە ناتوانن چارەسەرەک بۆ کێشەی ئێتنیسیتە بن.

پێشەکی

لە ماوەی دەیەکانی ڕابردوودا، بابەتی ناسنامە، نەتەوە، ناسنامەی نەتەوەیی و پەیوەندیی نێوان ناسنامەی هاوبەش و جیاوازییە زمانی و کەلتوورییەکان بووەتە یەکێک لە بابەتە گرینگەکانی بیرکردنەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە ئێراندا. لەناو ئەم گفتوگۆیەدا، بەشێک لە ڕوانگەکان هەوڵ دەدەن کێشەی فرەیی زمانی و کەلتووری لە ڕێگەی دامەزراندنی ناسنامەیەکی نەتەوەیی هاوبەش و هاوڵاتیتەوەڕەوە چار بکەن؛ بە جۆرێک کە هاوڵاتیبوون و یەکسانیی مافەکان ببنە بنەمای سەرەکیی پەیوەندیی تاک سەبارەت بە دەوڵەت و کۆمەڵگەی سیاسی. لەم ڕوانگەیەدا نابێت جیاوازییە زمانی، کەلتووری و ئێتنیکییەکان ببنە بنەمای جیاکردنەوەی سیاسی، بەڵکوو دەبێت هەموو تاکەکان لە چوارچێوەی ناسنامەیەکی نەتەوەیی هاوبەشدا بە یەکسانی مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت.

ئەگەرچی بنەمای هاووڵاتیبوونی یەکسان لە ڕووی تیۆرییەوە دەتوانێت وەک میکانیزمێک بۆ پاراستنی یەکسانی و دادپەروەریی سیاسی بێتە هەژمار، بەڵام پرسیارێکی گرینگ لەبارەی پەیوەندیی نێوان یەکسانیی هاوڵاتیبوون و فرەیی ناسنامەکانەوە هێشتا بەتەواوی وەڵامی نەدراوەتەوە؛ ئایا ناسنامەی نەتەوەیی هاوبەش و هاوڵاتیتەوەر دەتوانێت بەڕاستی بێلایەن و لە یەک ئاستدا بێت، یان لە کۆنتێکستی نایەکسانیی هێزدا دەتوانێت ببێتە ئامرازێک بۆ بەرهەمهێنانەوە و بەردەوامکردنی ناسنامەیەکی هێژمۆنیک و لاوازکردنی ناسنامە جیاوازەکان؟

ئەم توێژینەوەیە لەسەر ئەو بنەمایە هەوڵ دەدات پەیوەندیی نێوان گوتاری هاوڵاتیتەوەر، هێژمۆنیی سیاسی و بەرهەمهێنانی ڕەوایی لە کۆنتێکستی فرەناسنامەییی ئێراندا بخاتە ژێر لێکۆڵینەوە. لەم پرۆسەیەدا، نوێنەرایەتیی هەڵبژێردراو دەتوانێت بە پەیوەندیی نێوان هێژمۆنی و ڕەوایی ببێتە پردێک بۆ سروشتیکردنی گوتارێک کە خۆی وەک گوتارێکی گشتی و بێلایەن پێشان دەدات.

لە هەمان کاتدا، توێژینەوەکە بە بەکارهێنانی چەمکی «ئادیافۆریزەیشن» لە زیگمۆنت باومان، هەوڵ دەدات ئەو میکانیزمە گوتارییە بخاتە بەر لێکۆڵینەوە کە بەم هۆیەوە پرسیارە سیاسی و ئەخلاقییەکان دەتوانن وەک بابەتێکی تەکنیکی، کارگێڕی، یان سروشتی پێشان بدرێن و لە کۆنتێکستی هێز و بەرپرسیارێتی دابببڕێن. مەبەست لە بەکارهێنانی ئەم چەمکە ئەوە نییە کە باومان ڕاستەوخۆ تیۆرییەکی تایبەتی بۆ کێشەی ناسنامەی نەتەوەیی لە ئێران پێشکەش کردووە؛ بەڵکوو چەمکەکە لەم توێژینەوەیەدا، بۆ تێگەیشتن لە سەرنجی تایبەتی توێژینەوەکە لەسەر ئەوەی کە چۆن هەندێک دەنگ و دەستەبژێری بەپەراویزکراو کە لەگەڵ گوتاری سەردەستدا هاوڕان، دەتوانرێت وەک نوێنەری کۆمەڵگاکانیان پێشان بدرێن و ڕەزامەندیی تاکەکەسییان بگۆڕدرێت بۆ وێنەیەک لە «ڕەزامەندیی کۆمەڵایەتی»، وەک ئامرازێکی شیکاری بەکار دێت.

لە پێشەکیی ئەم نووسراوەدا هەوڵ دەدرێت ڕوونکردنەوەیەک لەسەر دوو ڕوانگەی جیاواز لە ئەجێندای سیاسیی ئێران کە باس لەسەر بنەمای مافی شارۆمەندی بۆ تاکی کۆمەڵگا دەکەن، ئەنجام بدرێت. یەکەم ڕوانگە کە باسی لەسەر دەکرێت ڕوانگەی هاووڵاتیتەوەری حەمید ئەحمەدییە، پاشان ڕوانگەی ئەحمەد بۆستانی تاوتوێ دەکرێت و لە کۆتاییدا بەراوردی ئەو دوو ڕوانگەیە بۆ ئاپێتیمایزکردن دەخرێتە سەر مۆدێلی تیۆریی هاووڵاتیبوونی فرەکەلتووریی لیبرالیی ویل کیملیکا. هەروەها لێرەدا باس لە مۆدێلێک دەکرێت کە چۆن بەشێک لە دەستەبژێرانی کۆمەڵگای پەراوێز وەک نوێنەری گشتیی کۆمەڵگا پێناسە دەکرێن و لە ڕێگای ئەوانەوە هەر جۆرە بیروبۆچوونێک بەسەر کۆمەڵگای پەراوێزدا دەسەپێت. لە دەرنجامی ئەم نووسراوەدا وەک ڕخنەیەک، کێشەی ئۆنتۆلۆژیکیی ئەو بابەتانە کە لەسەر مافی شارۆمەندی پێک هاتوون، دەخاتە ڕوو و دەیسەلمێنێت کە ئەم چەشنە مۆدێلانە ناتوانن چارەسەرەک بۆ کێشەی ئێتنیسیتە بن.

شرۆڤەی پرس/ بابەت

لە ماوەی چەند دەیەی ڕابردوودا، پرسی ناسنامە، نەتەوە، نەتەوەسازی و پەیوەندیی نێوان پێناسەی نەتەوەیی و ناسنامە جیاوازە زمانەوانی و کەلتوورییەکان، بووەتە یەکێک لە گرینگترین بابەتەکانی بیرکردنەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە ئێراندا. گرینگیی ئەم پرسە لەوەدایە کە بە بڕوای هێندێک لە بیرمەندانی ئێرانی، ئەم وڵاتە سەرەڕای ئەوەی کۆمەڵگەیەکی فرەزمان، فرەکەلتوور و فرەناسنامە بووە، بەڵام لە مێژووی درێژخایەنی خۆیدا هەستی بەردەوامیی یەک کۆمەڵگای سیاسی و مێژوویی بە ناوی ئێرانی تێدا بووە. لەبەر ئەمە، یەکێک لە پرسیارە بنەڕەتییەکانی هزری سیاسی هاوچەرخی ئێران ئەوەیە کە چۆن دەکرێت لەنێوان یەکێتیی سیاسی و نەتەوەیی لە لایەک و جیاوازییە زمانی و کەلتوورییەکان لە لایەکی دیکەوە، پەیوەندییەکی هاوسەنگ دروست بکرێت.

لەناو ئەم گوتارەدا، بەتایبەتی لەنێوان بەشێک لە بیرمەندان و توێژەرانی نزیک بە گوتاری ئێرانشەهری و هەندێک لە توێژەرانی بواری نەتەوە و ناسنامە، ڕوانگەیەک پەرەی سەندووە کە بەپێی ئەوە چارەسەری کێشە پەیوەندیدارەکان بە ناسنامەی کۆمەڵە زمانی و کەلتوورییەکانەوە لە ئێراندا، نەک لە بەهێزکردنەوەی ناسنامەی گرووپی و ئێتنیکیدا نییە، بەڵکوو لەپێناو دامەزراندنی هاووڵاتیبوونێکی یەکسان و هاوبەشدا دەبینرێت. لەم ڕوانگەیەوە، پێویستە ناسنامەی سیاسیی هاووڵاتی لە ناسنامەی زمانەوانی، کەلتووری و ئێتنیکی جیا بکرێتەوە و ئێرانیبوون وەک ناسنامەیەکی سیاسیی هاوبەش بۆ هەموو تاکەکانی کۆمەڵگا پێناسە بکرێت.

لەو ڕوانگەیەوە، کۆمەڵگای ئێران پێویستە لە جیاوازیی نێوان تاکەکان بە بنەمای زمان، ڕەچەڵەک، ئایین و شوێنی نیشتەجێبوون تێ بپەڕێت و ناسنامەی سیاسیی هاووڵاتیبوون ببێتە بنەمای سەرەکیی پەیوەندیی تاک لەگەڵ دەوڵەت. بە واتایەکی دیکە، ئەگەر هەموو تاکەکانی کۆمەڵگا بە شێوەیەکی یەکسان و بێ جیاوازیی گرووپی لە مافە سیاسی و مەدەنییەکانیان بەهرەمەند بن، دەکرێت ململانەی پەیوەندیدار بە ناسنامەی ئێتنیکی و زمانەوانی کەم ببێتەوە. لەم چوارچێوەیەدا، هاووڵاتیبوونی یەکسان وەک جێگرەوەیەک بۆ بەسیاسیکردنی ئێتنیسیتە و ناسنامەی گرووپی پێشنیار دەکرێت.

یەکێک لە نموونە سەرەکییەکانی ئەم ڕوانگەیە لە بیرۆکەی حەمید ئەحمەدیدا دەبینرێت. ئەحمەدی لە کتێبی بنەماکانی ناسنامەی نەتەوەیی ئێرانیدا: چوارچێوەی تیۆریی ناسنامەی نەتەوەیی هاووڵاتیتەوەر، پێناسەی نەتەوەیی بە شێوەیەکی هاووڵاتیتەوەر دەخاتە ڕوو و هەوڵ دەدات پێناسەی نەتەوەیی لە کەمکردنەوەی خۆی بۆ یەک توخم، وەک زمان، ئایین، مێژوو، یان ڕەچەڵەک، دوور بخاتەوە (ئەحمەدی، ۱۳۹۰). لە پێناسە و ناساندنی ئەم بەرهەمەشدا بەڕوونی ئاماژە بەوە کراوە کە ئەحمەدی چوارچێوەی تیۆریی خۆی بۆ پێناسەی نەتەوەیی لەسەر بنەمای پێناسەی نەتەوەیی هاووڵاتیتەوەر دامەزراندووە.

لە هەمان چوارچێوەدا، ئەحمەدی جیاوازیی نێوان ئێتنیک و گرووپی ئێتنیکی لە واتای مۆدێرندا دەخاتە بەرچاو و پێی وایە کە لە مێژووی ئێراندا جیاوازییە زمانی و کەلتوورییەکان لە چوارچێوەیەکی گەورەتر، واتە ئێران و پێناسەی نەتەوەیی ئێرانیدا پێکەوە هەبوون. لە وتووێژێکدا ئەحمەدی بەڕوونی دەڵێت لە ئێراندا یەکەی ناسێنەر دەبێ نەتەوە بێت، نەک قەوم؛ قەومەکان بەشێک لە نەتەوەی ئێرانین. هەروەها جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە هەموو دانیشتووانی ئێران، بێ گوێدان بە ئایینزا، ڕەچەڵەک، زمان، یان شێوەزار، دەبێت وەک هاووڵاتییانی یەکسان مافی سیاسی و مەدەنییان هەبێت (ئەحمەدی، ۱۳۹۲).

ئەم جۆرە تێگەیشتنە لە نەتەوە و هاووڵاتیبوون لە بیرکردنەوەی "ئەحمەد بۆستانی"شدا بە شێوەیەکی دیکە دەبینرێت. بۆستانی لە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا هەوڵ دەدات لەنێوان نەتەوە، دەوڵەت-نەتەوە و

ناسیونالیزمدا وەک ئایدیۆلۆژیا جیاوازی دابنێت. لە ڕوانگەی ئەوەوە، پاراستنی ناسنامەی نەتەوەیی و پێکهێنانی دەوڵەت- نەتەوەیەکی بەهێز بەو مانایە نییە کە پێویستە ناسنامەی نەتەوەیی بە پێناسەیەکی قەومی، یان ئایدیۆلۆژیی ناسیونالیستی کەم بکرێتەوە. بۆستانی لە وتاری دەوڵەت-نەتەوە لە ئێراندا، بە ڕوانگەیەکی سیاسی-فەلسەفی هەوڵ دەدات پرسی نەتەوەی ئێرانی لە چوارچێوەیەکی سیاسی و فەلسەفیی نوێدا بخاتە بەر باس و لەو ڕێگەیەوە پەیوەندیی نێوان نەتەوە، دەوڵەت و ناسنامەی سیاسی ڕوون بکاتەوە (بۆستانی، ١٤٠٠).

لە ڕوانگەی بۆستانییەوە، نەتەوە نابێت تەنیا بە بنەمای خوێن، ڕەچەڵەک، زمان، یان هاوبەشییەکی سروشتی تێ بگەین، بەڵکوو نەتەوە دەتوانێت وەک کۆمەڵگەیەکی سیاسی وەربگیرێت کە ئەندامەکانی هەستێکی هاوبەش بە ئەندامبوون لە کۆمەڵگەیەکی سیاسییان هەیە. لەم چوارچێوەیەدا، نەتەوەی ئێرانی دەتوانێت پێکهاتەیەکی سیاسی-مێژوویی بێت کە جیاوازییە زمانەوانی و کەلتوورییە ناوخۆییەکان لە خۆیدا جێ دەکاتەوە، بەبێ ئەوەی هەریەک لەم جیاوازیانە ببێتە بنەمای پێکهێنانی کۆمەڵگایەکی سیاسیی جیاواز. بەم پێیە، لە بۆچوونی بۆستانیدا، پرسیارەکە تەنیا ئەوە نییە کە چۆن جیاوازی بپارێزرێت، بەڵکوو ئەوەشە کە چۆن دەتوانرێت ئەم جیاوازییانە لە یەک کۆمەڵگای سیاسیی هاوبەشدا کۆ بکرێتەوە.

بۆستانی هەروەها بەتوندی ڕخنە لە بۆچوونەکانی ویل کیملیکا دەگرێت کە باس لە تیۆریی هاوواڵاتیبوونی فرەکەلتووریی لیبراڵیی دەکات. بۆستانی ئاماژە بەوە دەکات کە ئەم چەشنە تیۆرییانە بۆ وڵاتانێک کە لەسەر بنەمای کۆچبەرپەروەری پێک هاتوون و لە دێرزەمانەوە یەک نەتەوە نەبوون، لەجێدان، نەک بۆ وڵاتانی وەک ئێران کە لەو جوگرافیایەدا ئەو جۆرەی ئەو ئاماژەی پێ دەکا (قەومیەتەکان بەدرێژاییی میژوو پێکهاتە ژیاون و گوریسێکی نادیار پێکیانەوە دەبەستێتەوە.)

هاوکات، ئەم ڕوانگەیە لەگەڵ هەندێک لە بنەماکانی گوتاری ئێرانشەهریدا نزیک دەبێتەوە؛ بەتایبەتی لەو خاڵەی کە ئێران وەک یەکەیەکی مێژوویی-سیاسی لە پێش ناسنامەی ئێتنیک و گرووپییەکانەوە دادەنرێت. بەڵام گرینگە جیاوازیی نێوان ئەم ڕوانگەیە و بیرکردنەوەی کلاسیکیی ناسیونالیزم ڕوون بکرێتەوە. مەبەست لە دروستکردنی ناسنامەی سیاسیی هاوبەش ئەوە نییە کە ناسنامە زمانی و کەلتوورییە جیاوازەکان بسڕدرێنەوە، بەڵکوو ئەوەیە کە هیچکام لەو ناسنامانە نەبنە بنەمای جیاوازیی ماف و پێگەی سیاسیی هاووڵاتیان.

بەم شێوەیە، لە گوتاری هاووڵاتیتەوەریدا، کێشەی جیاوازییە ئێتنیکییەکان بە شێوەیەکی سەرەکی وەک کێشەی نایەکسانیی هاووڵاتیبوون و بەسیاسیکردنی جیاوازییە کەلتوورییەکان لێک دەدرێتەوە. لەم ڕوانگەیەدا، ئەگەر دەوڵەت بتوانێت هاووڵاتیبوونی یەکسان و مافە مەدەنی و سیاسییە هاوبەشەکان دابین بکات، دەکرێت بنەمای پێویست بۆ هاوبەشیی نەتەوەیی و کەمکردنەوەی ناسنامەی سیاسیی قەومی دروست بکرێت. ئەم ڕوانگەیە لەگەڵ ئەو تێگەیشتنەی بۆستانییش نزیکە کە دەوڵەت-نەتەوە پێویستی بە بنەمایەکی هاوبەشی سیاسی هەیە و نابێت ناسنامەی نەتەوەیی بە ناسنامەی یەک گرووپی تایبەت هاوتا بکرێت.

بەڵام ئەم تێڕوانینە پرسیارێکی گرینگی تیۆریی لێ دەکەوێتەوە؛ ئایا هاووڵاتیبوونی یەکسان بەتەنیا دەتوانێت نایەکسانییە زمانی و کەلتوورییەکان چار بکات؟ بە واتایەکی دیکە، ئەگەر هەموو تاکەکان لە ڕووی یاساییەوە مافی یەکسانیان هەبێت، بەڵام دامەزراوە فەرمییەکانی دەوڵەت لەسەر یەک زمان و یەک ناسنامەی کەلتووری ڕێک خرابێتن، ئایا ئەمە بە مانای بەدیهێنانی یەکسانیی هاووڵاتی دەبێت؟

ئەم پرسیارانە لە تیۆریی هاووڵاتیبوونی فرەکەلتووریی لیبراڵیی ویل کیملیکادا (Will Kymlicka) گرینگییەکی تایبەتی هەیە. کیملیکا لە کتێبی Multicultural Citizenship: A Liberal

Theory of Minority Rights دا جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە یەکسانیی هاووڵاتیبوون پێویست نییە بە واتای یەکسانیی شێوازی ماف و سیاسەت بۆ هەموو گرووپەکان بێت. لە هەندێک بارودۆخدا، بۆ گەیشتن بە یەکسانیی ڕاستەقینە، پێویستە هەندێک مافی جیاکار بۆ گرووپە کەمینەکان دیاری بکرێت (Kymlicka, ١٩٩٥).

بەپێی ڕوانگەی کیملیکا، جیاوازیی کەلتووری تەنیا جیاوازییەکی تایبەتی نێوان تاکەکان نییە، بەڵکوو کەلتوور و بەتایبەتی کەلتووری کۆمەڵایەتی، دەتوانێت مەرجێکی گرینگ بۆ بەکارهێنانی ئازادی و هەڵبژاردنی تاک بێت. بۆیە ئەگەر کۆمەڵێک کەلتووری پەیوەندیدار بە دەوڵەت و دامەزراوە فەرمییەکانەوە لەگەڵ کەلتووری زاڵدا لە پێگەیەکی نایەکساندا بن، تەنیا دانانی مافی یەکسانیی تاکەکان لە یاسادا لەوانەیە بۆ دابینکردنی یەکسانیی کرداری تەواو نەبێت (Kymlicka, ١٩٩٥).

لەبەر ئەمە، لە تیۆریی کیملیکادا، یەکسانی و جیاوازی بە دژی یەکتر دانادرێن؛ بەڵکوو لە هەندێک بارودۆخدا بەڕێوەبردنی جیاوازی دەتوانێت مەرجی بەدیهێنانی یەکسانی بێت. ئەمەش ئەو خاڵە سەرەکییەیە کە تیۆریی هاووڵاتیبوونی هاووڵاتیتەوەر لەگەڵ تیۆریی هاووڵاتیبوونی فرەکەلتووری جیاوازییەکی بنەڕەتییان دەر دەکەوێت. لە یەکەمدا، گرینگایەتیی سەرەکی بە دروستکردنی ناسنامەی سیاسیی هاوبەش و مافە یەکسانەکانی تاک دەدرێت؛ لە دووەمدا، پرسیار دەکرێت کە ئایا بێ ناسین و دامەزراندنی جیاوازییە کەلتووری و زمانییەکان، هەر ئەم یەکسانییە دەتوانێت بە شێوەیەکی ڕاستەقینە بەدی بێت، یان نا؟

لێرەدا کێشەی زمان بەتایبەتی گرینگ دەبێت. زمان تەنیا ئامرازێک بۆ پەیوەندیی ڕۆژانە نییە؛ بەڵکوو دەتوانێت ئامرازێک بێت بۆ بەشداریکردن لە دامەزراوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان، پەروەردە، بەرهەمهێنانی زانست و کەلتوور و پەیوەندیی تاک-دەوڵەت. بۆیە پرسیاری مافی زمان لە تیۆریی هاووڵاتیبوونی فرەکەلتووریدا بە پرسیاری یەکسانیی سیاسی و هاووڵاتیبوون پەیوەست دەبێت. خودی کیملیکا لە کتێبەکەیدا مافی زمان، نوێنەرایەتیی گرووپی و فیدرالیزم بەو بابەتانە دادەنێت کە بۆ تێگەیشتن لە سیاسەتی فرەکەلتووری گرینگن. (Kymlicka, ١٩٩٥)

لە کۆنتێکستی ئێراندا، ئەم ناکۆکییە تیۆرییە گرینگیی زیاتر وەردەگرێت، چونکە لە لایەکەوە گوتاری هاووڵاتیتەوەر جەخت لەسەر هاوبەشیی نەتەوەیی و یەکسانیی مافەکانی تاک دەکاتەوە و لە لایەکی دیکەوە، جیاوازییە زمانەوانی و کەلتوورییەکان لەناو کۆمەڵگەی ئێراندا بە شێوەیەکی ڕاستەقینەیان هەن. لەبەر ئەمە، تەنیا پرسینی ئاخۆ هەموو ئێرانییەکان هاووڵاتیی یەکسانن؟ بەس نییە؛ بەڵکوو پێویستە پرسیار بکرێت، مەرجە دامەزراوەیی و کەلتوورییەکانی ئەو هاووڵاتیبوونە یەکسانە چین؟

لەبەر ئەمە، کەلێنی سەرەکیی ئەم توێژینەوەیە تەنیا لە جیاوازیی نێوان ڕوانگەی هاووڵاتیتەوەر و تیۆریی هاووڵاتیبوونی فرەکەلتووریەوە سەرچاوە ناگرێت، بەڵکوو لە پرسیارێکی قوواڵتر و سیاسیترەوە دەست پێ دەکات؛ ئایا گواستنەوە بۆ ناسنامەیەکی هاووڵاتیتەوەر بەڕاستی دەتوانێت ناسنامەیەکی سیاسیی بێلایەن و هاوبەش بۆ هەموو پێکهاتەکانی کۆمەڵگەی ئێران دروست بکات، یان ئەوەی کە لەژێر ناوی هاووڵاتیبوونی یەکساندا، پرۆسەیەکی یەکخستن و لە کۆتاییدا تواندنەوەی جیاوازییە نەتەوەیی، زمانی و کەلتوورییەکان بەڕێوە دەبرێت؟ ئەم پرسیارە بەتایبەتی لە کۆنتێکستی ئەوەدا گرینگە کە پێکهاتەی مێژوویی و کۆمەڵایەتیی ئێران تەنیا لە کۆمەڵێک تاکی جیاواز پێک نەهاتووە، بەڵکوو چەندان کۆمەڵگا و کۆمەڵەنەتەوە و ناسنامەی مێژوویی و زمانیی جیاواز لەخۆ دەگرێت. لەم بارودۆخەدا، بانگەشەی تێپەڕین لە ناسنامەی گرووپی و دروستکردنی ناسنامەی هاووڵاتیی هاوبەش، ئەگەر لەگەڵ دامەزراوە و پراکتیزەیەکی هاوسەنگیی سیاسی و کەلتووری نەبێت، دەتوانێت

لە کرداردا ببێتە ئامرازێک بۆ گواستنەوەی ناسنامەی پێکهاتە نەتەوەییە جیاوازەکان بۆ ناسنامەی زاڵ. بەتایبەتی ئەگەر ئەو ناسنامەی هاوبەشە لە سۆنگەی مێژوو، کەلتوور و زمانی یەک پێکهاتەی هێژمۆنیکەوە پێناسە بکرێت، ئەوا جیاوازیی نێوان یەکگرتوویی سیاسی و هاوشێوەکردنی کەلتووری لەدەست دەدات و هاوواڵتیبوون دەتوانێت لە ئاستی تیۆرییەوە بۆ ئامرازێکی ئەنتێگرەیشنی و لە قۆناغی دواتردا ئاسیمیلاسیۆنی بگۆڕدرێت.

بەم پێیە، ئەم توێژینەوەیە لە بنەڕەتدا بە مەبەستی بەراوردکردنی بێلایەنیی ئەم ڕوانگەیە نییە، بەڵکوو هەوڵێکە بۆ ڕەخنەگرتن لە بنەمای تیۆری و سیاسیی گوتاری هاوواڵتیتەوەر و هەندێک لە شێوەکانی گوتاری نەتەوەیی -ئێرانشەهری و لێکۆڵینەوە لەوەی کە ئەم گوتارانە تا چەند دەتوانن لە کردارا ببنە بنەمای پرۆژەیەکی سیاسی بۆ یەکخستنی پێکهاتە نەتەوەییە جیاوازەکان لەژێر ناسنامەیەکی باڵادەست دا. پرسیاری سەرەکیی توێژینەوەکە لەم ڕوانگەیەوە ئەوەیە؛ ئایا پێشنیاری هاوواڵتیبوونی یەکسان و ناسنامەی نەتەوەیی هاوبەش، کە لەلایەن هەندێک لە توێژەرانی ئەم بوارەوە پێشنیار کراوە، دەتوانێت لە کۆنتێکستی فرەچەشنیی نەتەوەیی و زمانیی ئێراندا بە شێوەیەکی ڕاستەقینە بێلایەن بێت، یان لە کۆتاییدا دەتوانێت ببێتە میکانیزمێک بۆ سەپاندنی ناسنامەی نەتەوەی هێژمۆنی، ئەنتێگرەیشن و لە کۆتاییدا ئاسیمیلەکردنی ناسنامە جیاوازەکان؟ لەبەر ئەمە، توێژینەوەکە هەوڵ نادات ڕوونی بکاتەوە کە یەکسانیی هاوواڵتیبوون لە کۆمەڵگایەکی فرەچەشنەدا تا کوێ دەتوانێت بێ ئەوەی ببێتە ئامرازی هاوشێوەکردن، بنەمای یەکگرتووییی سیاسی بێت، بەڵکوو ئاماژەیەکی ڕەخنەگرانە بەوە دەکات کە دەق و تیۆری، چۆن دەتوانێت وەک ئامرازێک بەکار بێت بۆ ئەوەی بە مافی شارۆمەندی پێناسە بکرێت، بەسەر کۆمەڵگای ئامانجدا بسەپێنرێت. هەروەها لە دەرنجامی ئەم تۆژینەوەیەدا باس لە مافی یەکسانی تاک و مافی کۆمەڵایەتی دەکرێت کە وەک کێشەیەکی ئۆنتۆلۆژیک قورساییی خۆی بەسەر تەواوی بابەتەکاندا دەخات.

میتۆدۆلۆژی

ئەم توێژینەوەیە بە ڕێبازی چۆنیەتی و لە چوارچێوەی شیکاریی گوتاریی ڕەخنەییدا دەکرێت. ئامانجی سەرەکیی توێژینەوەکە تەنیا ناساندن، یان بەراوردکردنی بیرۆکەکانی ناسنامەی نەتەوەیی و هاوواڵتیبوون نییە، بەڵکوو هەوڵ دەدات ئەو میکانیزمە گوتارییە دەستنیشان بکات کە لە ڕێگەیەوە ناسنامەی هاوبەش، یەکسانیی هاوواڵتیبوون و یەکگرتنی سیاسی پێناسە و ڕەوا دەکرێن.

لە پرۆسەی شیکارییەکەدا، سەرەتا چۆنیەتیی پێناسەکردنی «ناسنامەی هاوبەش» و «هاوواڵتیبوونی یەکسان» لەلایەن نووسەرانەوە دەخرێتە بەر لێکۆڵینەوە؛ پاشان ئەوە شیکاری دەکرێت کە جیاوازییە زمانی، کەلتووری و گرووپییەکان چۆن پێناسە، سنووردار، یان کەمڕەنگ دەکرێن. هەروەها سەرنج دەدرێت بەوەی کێ بە ناوی کۆمەڵگا، یان گرووپەوە قسە دەکات و تا چەندێک ڕای تاکەکەسی، یان دەستەبژێری دیاریکراو وەک دەنگی گشتیی کۆمەڵگا پێشان دەدرێت. لەم ڕووەوە، چەمکەکانی هێژمۆنی، ڕەوایی، نوێنەرایەتیی هەڵبژێردراو، سروشتیکردنی گوتار و ئادیافۆریزەیشن وەک پۆلە سەرەکییەکانی شیکاری بەکار دەهێنرێن.

لە کۆتاییدا، توێژینەوەکە هەوڵ دەدات دیاریی بکات کە ئاخۆ گوتاری هاوواڵتیتەوەر تەنیا میکانیزمێک بۆ دامەزراندنی یەکسانیی سیاسییە، یان لە کۆنتێکستی نایەکسانیی هێزدا دەتوانێت ببێتە میکانیزمێک بۆ بەرهەمهێنانەوە و ڕەواکردنی ناسنامەیەکی هێژمۆنیک و، لە هەندێک بارودۆخدا، بۆ گواستنەوە لە یەکگرتنی سیاسییەوە بۆ پاکتاوکردنی ناسنامەیی؟ لەو پرۆسەیەدا، ئەو پەیوەندییەی نێوان دەق، هێز، نوێنەرایەتی و ڕەوایی دروست دەبێت، بەڵگەتەوەرانە شیکاری دەکرێت؛ بۆیە حوکمی کۆتاییی توێژینەوەکە دەبێت لەسەر بنەمای بەڵگەی

دەقی و شیکارییەکان بێت، نەک لەسەر پێشبینی، یان گریمانەی پێشوەختە.

هێژمۆنیی سیاسی و بەرهەمهێنانی ڕەوایی لە ڕێگەی دەستەبژێرانی پەراوێزەوە

یەکێک لە چوارچێوە تیۆرییەکان کە دەتوانێت بۆ تێگەیشتن لە میکانیزمی بەرهەمهێنانی ڕەوایی بۆ گوتاری ناسنامەی هاوبەش، هاوواڵاتیبوونی یەکسان و هەندێک شێوەی گوتاری نەتەوەیی-ئێرانشەهری بەکار بهێنرێت، تێگەیشتنەکانی زیگمۆنت باومنە، بەتایبەتی چەمکی ئادیافۆریزەیشن (Adiaphorization). لە تێگەیشتنی باومندا ئادیافۆریزەیشن بە پرۆسەیەک ئاماژە دەکات کە لە ڕێگەیەوە کردار، بڕیار، یان پەیوەندییەک لە بازنەی هەڵسەنگاندنی ئەخلاقی و هەستی بەرپرسیارێتیی مرۆیی دوور دەخرێتەوە و وەک بابەتێکی تەکنیکی، ئیداری، سیستەمی، یان ئاسایی پێشان دەدرێت. لەم پرۆسەیەدا، ئەو کردار و بڕیارانەی لە بنەڕەتدا دەتوانن پرسیاری ئەخلاقی و سیاسی دروست بکەن، بە شێوەیەک دادەڕێژرێن کە ئەو پرسیارانە کەمڕەنگ، یان بێ پەیوەندی دەر بکەون. (Bauman, ١٩٨٩) باومەن ئاماژە بەوەش دەکات کە ئادیافۆریزەیشن چۆن کار دەکات؟

لە وەڵامدا دەبێت بگوترێت، بۆ نموونە، ئەو گرووپ و چینانەی لە تەبەقەکانی سەرووی دەسەڵاتدا جێگیرن و نوێنەرایەتیی ئەخلاقی زاڵ لە کۆمەڵگادا دەکەن، بۆ خۆدزینەوە لە بەرپرسیارێتیی ئەخلاقی خۆیان بۆ نموونە بەرانبەر بە کێشەی هەژاری لە کۆمەڵگە، یان ناوچەیەکی دیاریکراودا، سوود لە هەمان ئەو دەستکارییە کۆمەڵایەتییە وەردەگرن.

بەم شێوەیە، لەجیاتی ئەوەی سەرنجی گشتی بۆ هەژاری وەک کێشەیەکی بەرفرەوان و کۆمەڵایەتی ڕابکێشرێت، سەرنج دەخرێتە سەر ژمارەیەک کەس، یان گرووپ کە لە هەمان کۆمەڵگادا، بۆ نموونە، کردەوەی نادروست، یان ڕەفتاری تاوانکارانەیان کردووە. لەو بارودۆخەدا، چینە دەسەڵاتدارەکان بە بەکارهێنانی دامەزراوە بەهێزەکانی خۆیان ــ لەوانە میدیا و دامەزراوە ئیداری و سیاسییەکانــ نەک خۆیان لە هەرجۆرە بەرپرسیارێتییەکی ئەخلاقی بەرانبەر بە بێبەشی و ئازاری ئەو گرووپە هەژارانە دەبوێرن، تەنانەت بە پشتبەستن بە پرۆسەی ئادیافۆریزەیشن دەتوانن، بە پێچەوانەی ڕاستیی کۆمەڵایەتی، ئەو کەسانەی هەژار و بێمافن وەک بەرپرسیار و تاوانبار پێشان بدەن.

بە گواستنەوەی ئەم چوارچێوەیە بۆ کۆنتێکستی ناسنامە و نەتەوەسازی لە ئێراندا، دەتوانرێت پرسیارێکی بنەڕەتی بێتە گۆڕێ؛ ئایا ئەوەی بە ناوی هاوواڵاتیبوونی یەکسان، ناسنامەی نەتەوەیی هاوبەش یان تێپەڕین لە ناسنامەی گرووپی پێشنیار دەکرێت، دەتوانێت لە هەندێک بارودۆخدا کێشەیەکی بنەڕەتیی دەسەڵات و هێژمۆنی لە ئاستی ناسنامە و کەلتووردا بشارێتەوە؟ بە واتایەکی دیکە، ئەگەر پێناسەکردنی ناسنامەی هاوبەش خۆی لەناو پەیوەندییەکی نایەکسانیی دەسەڵاتدا بکرێت، لەوانەیە بانگەشەی یەکسانیی هاوواڵاتی، کێشەیەکی سیاسی بکاتە کێشەیەکی یاسایی و تەکنیکی، یان تەنانەت ئاستی کێشەکە بۆ کێشەیەکی فەرهەنگیی ناوخۆیی دابەزێنێت. بەو شێوەیە پرسیاری ئەوەی کە کێ مافی پێناسەکردنی ناسنامەی هاوبەشی هەیە؟ لەناو باسەکەدا کەمڕەنگ بکرێت.

لەو ڕوانگەیەوە، هێژمۆنیی سیاسی تەنیا بە واتای کۆنترۆڵی ڕاستەوخۆی دامەزراوەکانی دەسەڵات نییە؛ بەڵکوو بریتییە لە تواناییی پێناسەکردن، سنووردارکردن و سروشتیکردنی ئەو چوارچێوەیەی کۆمەڵگا لە ڕێگەیەوە خۆی و پەیوەندییەکانی دەسەڵات دەبینێت. لەم مانایەدا، هێژمۆنی کاتێک بەهێزتر دەبێت کە گوتاری گرووپێکی تایبەت بتوانێت خۆی وەک گوتارێکی گشتی، بێلایەن و سەرووی جیاوازییە گرووپییەکان پێشان بدات. لەو کاتەدا، ئەوەی لە بنەڕەتدا دەتوانێت پێویستی بە بەرگری و ڕەخنەی سیاسی هەبێت، وەک یاسای گشتی، یەکسانیی هاوواڵاتی، یان بەرژەوەندیی گشتی

دەر دەکەوێت.

لە کۆنتێکستی ئەم توێژینەوەیەدا، یەکێک لە میکانیزمە گرینگەکانی بەهێزکردنی ئەم جۆرە هێژمۆنییە، پەیوەندیی نێوان هێژمۆنیی سیاسی و هەندێک لە دەستەبژێرانی کۆمەڵگا پەراوێزەکانە کە لە ڕووی فکرییەوە لەگەڵ گوتاری ناوەندیدا هاوتان. مەبەست لێرەدا ئەوە نییە کە هەر دەستەبژێرێکی پەراوێزی کە لەگەڵ ناسنامەی نەتەوەییی هاوبەش، یان هاووڵاتیبوونی یەکساندا هاوڕایە، بەشێکە لە پرۆژەیەکی هێژمۆنیک. بەڵکوو پرسیارەکە ئەوەیە کە چۆن دەنگی ئەو دەستەبژێرە هاوڕایانە دەتوانێت لە پرۆسەی بەرهەمهێنانی ڕەوایی بۆ مۆدێلێکی سیاسی کە بۆ هەموو کۆمەڵگایەک پێشنیار دەکرێت، بەکار بهێنرێت. چەمکی ئادیافۆریزەیشن کە لەودا بەشێک لە کۆمەڵگای ئامانج وەک نۆینەری گشتی هەمان کۆمەڵگا پێناسە دەکرێن و کردەوەی وان بە کردەوەی تەواوی کۆمەڵگا پێناسە دەکرێت، لێرەدا خۆی دەخاتە ڕوو.

لەم چوارچێوەیەدا، دەتوانرێت پرۆسەکە بە سێ قۆناغ لێک بدرێتەوە: هەڵبژاردن، گشتاندن و ڕەواییدان. لە قۆناغی یەکەمدا، هەندێک دەستەبژێر لە کۆمەڵگە پەراوێزەکاندا کە لەگەڵ گوتاری ناوەندی هاوتان، زیاتر دەخرێنە بەرچاو. لە قۆناغی دووەمدا، ڕوانگەی ئەوان لە ئاستی تاکەکەسییەوە بۆ ئاستی دەستەبژێرەکان و لەوێشەوە بۆ ئاستی کۆمەڵگاکە دەگشتێندرێت. لە قۆناغی سێیەمدا، ئەم هاوڕاییە وەک بەڵگەیەک بۆ بەرفرەوانی و بێلایەنبوونی مۆدێلی پێشنیارکراو بەکار دەهێنرێت.

بەم شێوەیە، زنجیرەیەکی تایبەت لە بەرهەمهێنانی ڕەوایی دروست دەبێت:

هێژمۆنیی سیاسی ← پەیوەندی و هاوبەشی لەگەڵ ئێلیتەی هاوڕای پەراوێز ← گەشەپێدانی دەنگی ئەوان ← نۆینەرایەتیکردنیان وەک دەنگی کۆمەڵگا ← گشتاندنی ڕوانگەکە ← ڕەواییدان بە مۆدێلی پێشنیارکراو بۆ کۆمەڵگا بەگشتی.

لێرەدا چەمکی نوێنەرایەتیی هەڵبژێردراو (Selective Representation) گرنگ دەبێت. ئەگەر لە کۆمەڵگەیەکی پەراوێزدا دەنگە جیاواز و ناکۆکەکان هەبن، بەڵام تەنیا ئەو دەنگانەی کە لەگەڵ گوتاری ناوەندیدا هاوتان زەق دەکرێنەوە، ئەوا ئەگەری ئەوە هەیە کە فرەدەنگیی ناوخۆی کۆمەڵگاکە لە پرۆسەی نوێنەرایەتیدا کەمڕەنگ بکرێت. لە قۆناغێکی دواتردا، ئەو دەنگە هەڵبژێردراوە دەتوانێت وەک دەنگی دەستەبژێرەکانی ئەو کۆمەڵگایە و دواتر وەک دەنگی کۆی کۆمەڵگا بناسێنرێت.

ئەم پرۆسەیە لە ڕووی زانستییەوە پێویستی بە ئاگادارییەکی زۆرە، چونکە جیاوازییەکی بنەڕەتی هەیە لەنێوان ئەوەی تاکێک بڵێت من لەگەڵ ئەم مۆدێلە هاوڕام و ئەوەی بگوترێت، کۆمەڵگای من لەگەڵ ئەم مۆدێلە هاوڕایە . لەنێوان ئەم دوو دەربڕینەدا پرۆسەیەکی گواستنەوەی واتا ڕوو دەدات کە پێویستی بە بەڵگە و شیکاری هەیە. هەرچەندە دەستەبژێرەکان مافی ئەوەیان هەیە بۆچوونی تایبەتی خۆیان هەبێت، بەڵام بوونی هەندێک دەستەبژێری هاوڕا لەناو کۆمەڵگایەکی پەراوێزدا بەڵگەی ئەوە نییە کە مۆدێلی پێشنیارکراو لەگەڵ بەرژەوەندی، خواست و پێناسەی هەموو ئەندامانی ئەو کۆمەڵگایە یەکسانە.

لەو مانایەدا دەکرێت پەیوەندیی نێوان هێژمۆنیی سیاسی و ئێلیتەی هاوڕای پەراوێز وەک جۆرێک لە بەرهەمهێنانی ڕەوایی لە ڕێگەی دەنگی پەراوێزەوە لێک بدرێتەوە. دەبێ هێژمۆنی گوتاری خۆی تەنیا وەک دەنگی ناوەند نەخاتە ڕوو، بەڵکوو وێنایەکی بەرفرەوانی خۆی نیشان بدات؛ یەکێک لە ڕێگاکان ئەوەیە دەنگی ئەندامانی پەراوێز کە لەگەڵی هاوڕان، ببێتە بەڵگەی بەرفرەوانبوونی ئەم گوتارە. لەم حاڵەتەدا، پەراوێز تەنیا شوێنی جیاوازی نییە، بەڵکوو دەتوانێت ببێتە سەرچاوەی ڕەوایی بۆ گوتاری ناوەندی.

ئەمەش پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ لەگەڵ چەمکی ئالیبیی ئەخلاقی (Moral Alibi) دا دروست دەکات. بوونی هەندێک دەستەبژێر لە کۆمەڵگا

پەراوێزەکان کە لەگەڵ مۆدێلی ناسنامەی هاوبەش و هاوواڵاتیبوونی یەکساندا هاوڕان، دەتوانێت وەک بەڵگەیەک بەکار بهێنرێت بۆ ڕەتکردنەوەی بانگەشەی هێژمۆنی، یان هاوشێوەکردن: (ئەگەر ئەم گوتارە هێژمۆنیک بووایە، کەسانێک لە خودی کۆمەڵگا پەراوێزەکاندا پشتگیرییان لێ نەدەکرد.) بەڵام ئەم هۆکارهێنانەوەیە لە ڕووی لۆژیکییەوە کێشەی هەیە، چونکە هاوڕاییی هەندێک تاک بە هیچ شێوەیەک بەتەنیا ناتوانێت پێکهاتەی هێژمۆنیک، یان ئەگەری ئەنجامە هاوشێوەکەرەکانی مۆدێلێکی سیاسی بسەلمێنێت، یان ڕەت بکاتەوە.

لەوێدا ئادیافۆریزەیشن دەتوانێت ڕۆڵێکی گرنگتر بگێڕێت. ئەگەر پەیوەندیی نێوان هێژمۆنیی سیاسی و ئێلیتەی هاوڕای پەراوێز بتوانێت مۆدێلێکی دیاریکراو وەک مۆدێلێکی گشتی، سروشتی و بێلایەن پێشان بدات، کێشەی دەسەڵات و بەرپرسیارێتیی ئەخلاقی دەتوانێت لە مەیدانی باسەکەدا کەمڕەنگ بکرێت. لەو کاتەدا، پرسیاری ئەوەی کە ئەم مۆدێلە لە چ پەیوەندییەکی دەسەڵاتدا بەرهەم هاتووە؟ جێگای خۆی بە پرسیاری کێ لەگەڵی هاوڕایە؟ دەدات. بەم شێوەیە، پرسیاری هێژمۆنی دەگۆڕدرێت بۆ پرسیاری ڕەوایی و بەرپرسیارێتیی سیاسی لە دەرەوەی بازنەی باسەکە دادەنرێت.

لە چوارچێوەی ئەم توێژینەوەیەدا، ئەم میکانیزمە دەتوانێت بە شێوەیەکی تیۆری بەم زنجیرەیە کورت بکرێتەوە:

هێژمۆنیی سیاسی ⟵ پەیوەندی لەگەڵ دەستەبژێری هاوڕا لە پەراوێز ⟵ هەڵبژاردن و پەرەپێدانی دەنگە هاوڕاکان ⟵ گشتاندنی دەنگی تاکەکەسی ⟵ بەرهەمهێنانی وێنەی ڕەزامەندیی پەراوێز ⟵ ڕەواییدان بە مۆدێلی گشتی ⟵ سروشتیکردنی مۆدێلەکە ⟵ کەمڕەنگکردنەوەی پرسیاری دەسەڵات و هێژمۆنی ⟵ ئادیافۆریزەیشنی بەرپرسیارێتیی ئەخلاقی و سیاسی.

بەپێی ئەم چوارچێوەیە، لە ڕوانگەی گرامشیدا دەتوانین بەم جۆرەی لێ تێ بگەین، دەکرێت بانگەشە بکرێت کە هێژمۆنیی سیاسی لە کۆمەڵگایەکی فرەچەشنیدا تەنیا بە پشتبەستن بە زۆر و دەسەڵاتی دامەزراوەیی بەردەوام نابێت؛ بەڵکوو دەتوانێت لە ڕێگەی دروستکردنی ڕەوایی و بەرهەمهێنانی کۆنسێنسووسی کۆمەڵایەتییەوە خۆی دووبارە بەرهەم بهێنێتەوە. لەم ڕوانگەیەوە، هاوبیریی هەندێک لە ئەندامانی کۆمەڵگای پەراوێز- وەک دەستەبژێر - لەگەڵ گوتاری هێژمۆنیکدا، دەتوانێت ببێتە یەکێک لە میکانیزمەکانی گواستنەوەی مۆدێلێکی دیاریکراو لە ئاستی گرووپێکی دەسەڵاتدارەوە بۆ ئاستی کۆمەڵگای گشتی.

گرنگتر لەوەش، لە ڕوانگەی ئەم توێژینەوەیە، کێشەکە تەنیا بەردەوامیی هێژمۆنی لە چوارچێوەی ڕژێمێکی سیاسیی دیاریکراودا نییە؛ بەڵکوو پرسیاری سەرەکی ئەوەیە کە ئایا هێژمۆنی دەتوانێت لە ڕێگەی بەرهەمهێنانی گوتار، پێناسەکردنی ناسنامەی هاوبەش و دروستکردنی کۆنسێنسووس لەنێوان بەشێک لە دەستەبژێرانی ناوەند و پەراوێز، لە هەر گۆڕانکارییەکی سیاسیی داهاتوودا بە شێوەیەکی نوێ خۆی بەردەوام بکات. بە واتایەکی دیکە، ئەگەر هەندێک مۆدێلی ناسنامەیی و سیاسی بتوانن لە ئاستی گوتاردا وەک بەرژەوەندیی گشتی، یەکسانیی هاووڵاتی و ناسنامەی هاوبەش، بەسروشتی و بێلایەن بکرێن، گۆڕینی ڕژێمی سیاسی بەتەنیا لەوانەیە نەتوانێت پەیوەندییە بنەڕەتییەکانی هێژمۆنی بگۆڕێت.

بەم پێیە، یەکێک لە گرینامە سەرەکییەکانی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە کە ئامانجی هێژمۆنیی سیاسی لەوانەیە تەنیا پاراستنی دەسەڵاتی سیاسیی ئێستا نەبێت، بەڵکوو بەرهەمهێنان و پاراستنی ئەو چوارچێوە گوتارییەش بێت کە بتوانێت لەڕێ بارودۆخ و ڕژێمە سیاسییە جیاوازەکاندا بەردەوام بمێنێتەوە. لەم ڕوانگەیەوە، هاوبیریی هەندێک ئێلیتی پەراوێز لەگەڵ گوتاری هێژمۆنیک دەتوانێت، بەبێ ئەوەی هاوشێوەکردن یان ئاسیمیلاسیۆن هەرجارە پێویست بێت، لە کرداردا بە میکانیزمێک

بۆ بەرهەمهێنانی ڕەوایی و بەردەوامیی ئەو مۆدێلە گوتارییە بگۆڕدرێت.

لە ئەنجامدا، ئەوەی ئەم توێژینەوەیە پێشنیاری دەکات ئەوەیە کە پەیوەندیی نێوان هێژمۆنی، ئێلیتی پەراوێز، نوێنەرایەتی و ناسنامەی هاوبەش تەنیا لە ئاستی هاوڕاییی فکریدا نەخوێندرێتەوە، بەڵکوو لە ئاستی بەرهەمهێنانی دەسەڵات و ڕەواییدا شی کرابێتەوە. پرسیاری سەرەکی لێرەدا ئەوە نییە کە ئایا ئێلیتەکی پەراوێز لەگەڵ گوتاری ناسنامەی هاوبەشدا هاوڕایە، یان نا؛ بەڵکوو ئەوەیە کە چۆن هاوڕاییی ئەو ئێلیتەیە بەکار دەهێنرێت بۆ ئەوەی مۆدێلێکی تایبەتی و مێژوویی لە ناسنامە و دەوڵەت، وەک مۆدێلێکی گشتی و بێلایەن بۆ هەموو کۆمەڵگا پێشکەش بکرێت و چۆن ئەم پرۆسەیە دەتوانێت پرسیاری بەرپرسیارێتیی سیاسی و ئەخلاقی لە بەرانبەر ئەنجامەکانی ئەو مۆدێلەدا کەمڕەنگ بکات.

کۆتایی

هەولی سەرەکیی ئەو وتارە ئەمە بوو کە باسی مافی شارۆمەندیی ئێرانی وەک مۆدێلێک بۆ چارەی کێشەی ئێتنیسیتە لە وڵاتی ئێراندا ڕوون بکاتەوە. پاشان بە شیکارییەکی ورد ئامانجی ئەو مافە لە چۆنێتیی ئەنجامیدا بە شیوازیکی مۆدێلی قۆناغبەندیی پێکهاتن و بەسروشتیکردنی هێژمۆنی پێشکێش بکات و مەترسییە سەرەکییەکانی بۆ کۆمەڵگای کورد ڕوون بکاتەوە. وەک کۆتابەش باس لە پارادۆکسێک دەکرێت کە گشتی ئەو باسە تووشی کێشەی ئۆنتۆلۆژیک دەکات. گەر یەکەم جار مافی شارۆمەندی بە شیوازێکی ئاکادێمیک لەلایەن تۆماس هامفری مارشاڵ تیۆریزە کرا، ئەم مافە لەسەر بنەمای شارۆمەندی لە ڕوانگەی لیبێراڵییەوە پێناسە دەکرێت. لەگەڵ ئەوەی مافی شارۆمەندی لە ڕوانگەی لیبێراڵییەوە بە بنەمای یەکسانیی تاکەکان لەبەردەم یاسا و ناسینەوەی تاک وەک سەرچاوە و سووژەی سەرەکیی ماف دامەزراوە، بەکارهێنانی ئەم چوارچێوەیە بۆ شیکردنەوەی کێشەی نەتەوەیی و ئێتنیکی، وەک پرسی کورد لە ئێراندا، کێشەیەکی ئۆنتۆلۆژیک لەبارەی «خاوەن ماف» و «پرسەکە لە چ ئاستێکدایە» دروست دەکات. ئەگەر نایەکسانییەکانی کۆمەڵێکی ئێتنیکی تەنیا لە ئاستی تاکە شارۆمەندەکاندا پێناسە بکرێن و چارێشیان بە دابینکردنی مافی یەکسانیی تاکەکان لەبەردەم یاسادا سنووردار بکرێت، ئەگەری ئەوە هەیە خودی کۆمەڵەکە وەک سووژەیەکی مێژوویی، زمانی و کولتووریی ماف لە چوارچێوەی شیکردنەوەکەدا لەبەرچاو نەگیرێت. بە واتایەکی دیکە، گواستنەوەی کێشەی ئێتنیکی لە ئاستی کۆمەڵ بۆ ئاستی تاک دەتوانێت کێشەیەک کە بنەمایەکی کۆمەڵایەتی و مێژوویی هەیە، بە کێشەی «یەکسانیی تاکەکان» دابەزێنێت؛ لەو حاڵەتەدا، ئەوەی وەک یەکسانیی یاسایی پێشکەش دەکرێت، دەتوانێت لە ئاستی کردارەدا ببێتە هۆی نادیارکردنی ئەو جیاوازی و نایەکسانییە مێژوویی و دامەزراوەییەی کە کۆمەڵە ئێتنیکییەکان تێیدا دەژین. لەبەر ئەمە، پرسیاری سەرەکی تەنیا ئەوە نییە کە ئایا تاکە کوردەکان وەک شارۆمەند مافی یەکسانیان هەیە یان نا؛ بەڵکوو ئەوەیە کە ئایا مافی شارۆمەندیی هاووڵاتیتەوەر دەتوانێت ئەو نایەکسانییە کۆمەڵایەتی و کولتوورییانە بناسێت و چارەسەر بکات کە سووژەکەیان تەنیا تاک نییە، بەڵکوو کۆمەڵێکی ئێتنیکییە. لەم ڕوانگەیەوە، کێشەی حەمیدی ئەحمەدی تەنیا کێشەی ئەوە نییە کە چۆن مافی شارۆمەندی پێناسە دەکات، بەڵکوو کێشەکە پەیوەندیی بە ئەو ئۆنتۆلۆژییەوە هەیە کە لەپشت پێناسەکەیەتی: ئەگەر تاک وەک یەکەی سەرەکیی کۆمەڵ و ماف دابنرێت، ئەوا پێویستە لێکۆڵینەوە بکرێت کە ئایا ئەم ئۆنتۆلۆژییە توانایی بینین و ناسینەوەی کۆمەڵە مێژوویی و کولتوورییەکان وەک هەبوونێکی کۆمەڵایەتی جیاواز هەیە، یان بە پێچەوانەوە، جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکان بە ناوی یەکسانیی تاکەکانەوە نادیار دەکات. بەم مانایە، «یەکسانی لەبەردەم یاسا» خۆی بەتەنیا بەڵگەی یەکسانیی کۆمەڵایەتی نییە؛ چونکە دەتوانرێت هەموو تاکەکان بە یەک شێوە لەبەردەم یاسادا

دابنرێن، بەڵام هەمان یاسا نەتوانێت جیاوازییە مێژووییەکان، زمانی و کولتوورییەکان و نایەکسانییە دامەزراوەییەکانیان بناسێت. لێرەدا پرسیاری ئۆنتۆلۆژیکیی سەرەکی بۆ ڕوانگەی شارۆمەندیی ئەحمەدی ئەوەیە کە ئایا «تاکی شارۆمەند» دەتوانێت بەتەنیا وەک بنەمای شیکردنەوە و چاری کێشەی کۆمەڵێکی ئێتنیکی کار بکات، یان پێویستە کۆمەڵەکە خۆیشی وەک بوونێکی مێژووییی، زمانی و کولتووری لە چوارچێوەی ماف و یەکسانیدا بناسرێت. هاوکات لە مۆدێلی شارۆمەندیی ئەحمەد بۆستانیدا ئەگەری هەیە پرسی سەرەکیی ئێتنیسیتە لە بابەتێکی قووڵی سیاسی-کۆمەڵایەتی دەگەڵ ناوەندەوە بۆ بابەتێکی کەلتووری دابەزێنێت. بەتایبەتی سەبارەت بە کێشەی کورد وەک نەتەوە ئەم مۆدیلە وێڕای بەفەرمیناسینی جیاوازیی زمانی و کەلتووریی گرووپە ئێتنیکەکان، ئاستی پرسەکە بە پرسێکی کەلتووری دەناسێنێت و خزین لە باوەشی ئەم چەشنە مۆدێلانە بۆ کۆمەڵگای کوردی خەساری زۆر گەورەی لی دەکەوێتەوە.

سەرچاوەکان

گرامشی، آ. (۱۹۷۱). گزیده‌هایی از دفترهای زندان. نیویورک: انتشارات بین‌الملل.

تیلور، چ. (۱۹۹۴). سیاست به‌رسمیت‌شناسی. در آ. گاتمن (ویراستار)، چندفرهنگ‌گرایی: بررسی سیاست به‌رسمیت‌شناسی (صص. ۲۵-۷۴). پرینستون: انتشارات دانشگاه پرینستون.

ساوارد، م. (۲۰۱۰). ادعای نمایندگی. آکسفورد: انتشارات دانشگاه آکسفورد.

بستانی، ا. (۱۴۰۰). دولت ـ ملت در ایران؛ نگرشی سیاسی ـ فلسفی. مطالعات خاورمیانه، ۲۸

احمدی، ح. (۱۳۸۸). بنیادهای هویت ملی ایرانی: چارچوب نظری هویت ملی شهروندمحور. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

Bauman, Z. (۱۹۸۹). Modernity and the Holocaust. Cornell University Press.

Kymlicka, W. (۱۹۹۵). Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights. Clarendon Press.

ڕۆژهەڵاتی کوردستان و قەیرانی گواستنەوەی سیاسی لە ئێران

نیاز ڕۆژهەڵات

قەیرانی کۆماری ئیسلامی لە چوارچێوەیەکی گشتی تر دەبێ بخوێندرێتەوە. ئەو سیستەمە لە سەرەتای دامەزرانییەوە هەوڵی داوە دوو سەرچاوەی جیاواز وەک ڕەوایی بەکار بێنێ و ڕەواییی جمهوری یا کۆماری و ڕەواییی ئایینی لە یەک پێکهاتەدا کۆ بکاتەوە. بەڵام کاتێک لە نێوان دەسەڵات و خواستی کۆمەڵگادا شکاف دروست دەبێ، ئەو دوو جۆرە ڕەواییەش ناتوانن بە ئاسانی پشتگیری یەکتری بکەن. بۆیە ناڕەزایەتییە جەماوەرییەکان لە ئێران نابێ تەنیا وەک دژکردەوەیەک لەبەرامبەر گرانبوونی ژیان یا کێشەیەکی تاکی و ئابووری بخوێندرێتەوە. لە پشت ئەو ناڕەزایەتییەدا پرسی متمانە، ئازادی، دادپەروەری، مافی ژن، مافی نەتەوەکان و پەیوەندیی نێوان هاوواڵاتی و دەوڵەت هەیە. بە تایبەتی بزووتنەوەی «ژن، ژیان، ئازادی» نیشانی دا کە داڕشتی جۆری نوێی سووژەی سیاسی دەتوانێ لە سنووری داواکارییە تەسکەکانی ئابووری تێپەڕێ و پرسیاری گۆڕینی ڕێکخستنی دەسەڵات بخاتە بەرباس و پرسیارەوە.

پوختە

قەیرانی سیاسی و سەربازیی ئێران دەو دواییانەدا، بە تایبەتی لە پەیوەندی لەگەڵ بەرەوڕووبوونەوەی ئێران و ئیسرائیل و ئەمریکا، پرسی داهاتووی سیستەمی سیاسیی ئێران و شێوەی گواستنەوەی دەسەڵاتەکەی کردووەتەوە بە یەکێک لە بابەتە سەرەکییەکانی سیاسەتی ناوچە. ئەو قەیرانە تەنیا لە ئاستی توانایی سەربازی یا بەردەوامیی ڕژێمدا کۆتایی نایە؛ بەڵکوو کێشەیەکی قوواڵتر لە پەیوەندیی نێوان دەوڵەت، کۆمەڵگە، نەتەوەکان و شێوازی دابەشکردنی دەسەڵات لە ئێراندا دەخاتە ڕوو. دەو نێوانەدا ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەهۆی مێژووی خەباتی سیاسی، بوونی حیزبە کوردییەکان، هێزی پێشمەرگە، کۆمەڵگای مەدەنی و دیاسپۆرا، دەتوانێ یەکێک لە سووژە سیاسییە گرینگەکانی قۆناغی گواستنەوە بێ. بەڵام ئەو دەرفەتە خۆبەخۆ بەرهەم نایە؛ چونکە لاوازبوونی دەسەڵات بە مانای سەرکەوتنی ئۆپۆزسیۆن نییە و ڕووخانی ڕژێمیش بەواتای مسۆگەربوونی دیموکراسی نییە.

ئەو وتارە بە ڕێبازی شیکاریی/ڕەخنەیی، پەیوەندیی نێوان قەیرانی دەسەڵات، شەڕی دەرەکی، ناوەندگەرایی، ناسیۆنالیزمی ئێرانی، پرسی نەتەوەکان و داهاتووی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەخاتە بەرباس. گرینگەی سەرەکی ئەوەیە کە گرینگیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە قۆناغی نوێدا تەنیا لە توانای بەرگری یا هێزی سەربازیدا نییە، بەڵکوو لە توانای گۆڕینی قەیران بۆ پڕۆژەیەکی سیاسیی بەردەوام دایە. ئەگەر حیزبەکان و کۆمەڵگەی مەدەنی ڕۆژهەڵات بتوانن لە ئاستی بەرگریی نەتەوەییەوە بەرەو سووژەبوونی سیاسی، لە هاوکاریی تاکتیکییەوە بەرەو دامەزراوەسازی و لە گوتاری قوربانیبوون بەرەو گوتاری ماف و بەشداری بگوازنەوە، ئەوا قۆناغی گواستنەوەی ئێران دەتوانێ بۆ کوردستان ببێتە دەرفەتێکی مێژوویی.

وشە سەرەکییەکان: ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ئێران، قەیرانی دەسەڵات، گواستنەوەی سیاسی، ناوەندگەرایی، فیدرالیزم، ناسیۆنالیزم، پێشمەرگە، کۆمەڵگەی مەدەنی، دیاسپۆرا، سووژەی سیاسی.

پێشەکی

هەر شەڕێک، لەگەڵ وێرانکردنی بنکە و شار و ژێرخانەکان، شێوەیەکی نوێ لە پرسیارکردن لەسەر دەسەڵاتیش دروست دەکا. کاتێک دەوڵەتێک دەکەوێتە ژێر زەخت و گوشارێکی سەربازیی دەرەکی و هاوکات لە ناوخۆدا لەگەڵ قەیرانی ئابووری، کۆمەڵایەتی و سیاسی بەرەوڕوو دەبێتەوە، شەڕ تەنیا مەیدانی ڕووبەڕووبوونەوەی دوو هێز نییە؛ بەڵکوو دەبێتە تاقیکردنەوەی توانای دەوڵەت بۆ بەرهەمهێنانی ڕەوایی و بەردەوامکردنی پەیوەندیی خۆی لەگەڵ کۆمەڵگا. لەو ڕوانگەیەوە، پرسیاری سەرەکی لەبارەی ئێران تەنیا ئەوە نییە کە ئایا کۆماری ئیسلامی دەتوانێ لە شەڕێکی درێژخایەن دەربچێ یا نا؛ پرسیاری قوواڵتر ئەوەیە کە ئەگەر پێکهاتەی دەسەڵات لاوازتر بێ، ئەوا کێ و بە چ پڕۆژەیەک دەتوانێ وڵامدەرەوە و بەرپرسیاری قۆناغی دوای قەیران بێ. ئەو پرسیارە بۆ کوردستان گرینگییەکی تایبەتی هەیە. کوردستان لە مێژووی دەوڵەتسازیی نوێی ئێراندا زۆرجار لە پێگەی کێشەی کوردەوە ناسێنراوە، نەک وەک بەشێک لە کێشەی بنەڕەتیی پەیوەندیی نێوان ناوەند و پەراوێز. ئەو جیاوازییە تەنیا جیاوازییەکی وشەیی نییە؛ دوو تێڕوانینی سیاسیی جیاواز لەخۆ دەگرێ. لە یەکەمدا کوردستان شتێکە کە بەهۆی لادان و تێکدانی لە دیسیپلینی نمادین، دەوڵەت دەبێ «کۆنترۆڵی» بکا(کریستوا: ئابجێکشێن)، بەڵام لە بەشی دووهەمدا کوردستان سووژەیەکی سیاسییە کە دەبێ لە پرۆسەی دانانی یاسا و پێکهێنانی داهاتووی دەوڵەتدا بەشدار بێ. ئەو گۆڕانەی پێناسە، بە بڕوای ئەو وتارە، یەکێکە لە بنەڕەتیترین مەسەلەکانی داهاتووی ڕۆژهەڵاتی کوردستان. چونکە ئەگەر گۆڕانکاریی سیاسیی ئێران تەنیا بە گۆڕینی دەسەڵات لە کەسێک یان

گرووپێکەوە بۆ کەس و گرووپێکی تر سنووردار بێ، ئەوا دەکرێ شێوەی دەسەڵات بگۆڕێ بەڵام لۆژیک و ستراکتۆرەکەی هەر بمێنێ. ئەوەی کوردستان پێویستی پێیەتی تەنیا گۆڕینی ناوی دەسەڵات نییە؛ گۆڕینی مێعماریی دەسەڵات و شێوازی دارشتنەوەی سەرلەنوێیەتی.

چوارچێوەی تیۆریکی: کێشەی ناوەند و پەراوێز

سەرەتا دەبێ ئاماژە بەوە بکرێ کە پێویستە بۆ تێگەیشتن لە پرسی کوردستان، دەبێ لە تێگەیشتنێکی سادەی جۆغرافیا تێپەڕین. جۆغرافیا دە سیاسەتدا تەنیا خاک و سنوور نییە؛ بەڵکوو دە سادەترین شکڵی خۆی دا، شێوەی دابەشکردنی دەسەڵاتە. هەر دەوڵەتێک پەیوەندیی نێوان ناوەند و پەراوێز بە شێوەیەکی دیاریکراو ڕێک دەخا. لە دەوڵەتێکی ناوەندگەرادا، ناوەند خۆی بە سەرچاوەی سەرەکیی بڕیاردان دادەنێ و جیاوازییە ناوخۆییەکان بە شێوەیەکی زۆر چڕ، لەژێر کۆنترۆڵی خۆیدا دێڵێتەوە؛ لە بەرامبەردا، سیستەمی فیدراڵ یا لامەرکەزی هەوڵ دەدا بەشێک لە دەسەڵات بە شێوەی دەستووری لە ناوچەکاندا جێگیر بکا. لەو ڕوانگەیەوە، پرسی نەتەوەکان لە ئێران تەنیا پرسیاری زمان و فۆلکلۆر و جیاوازیی فەرهەنگی نییە. پرسیارەکە پەیوەندی بەوە هەیە کە کێ دەتوانێ لەسەر ژیان و چارەنووسی خۆی بڕیار بدا. ئەگەر نەتەوەکان تەنیا وەک پێکهاتەیەکی فەرهەنگی بناسرێن، دەسەڵات هەر لە ناوەنددا دەمێنێتەوە؛ بەڵام ئەگەر وەک سووژەی سیاسی بناسرێن، ئەوا پرسی دابەشکردنی دەسەڵات دەبێتە ناوەندی گفتوگۆ. ئەوە لەگەڵ بیرۆکەی «هاوڵاتییەتیی فرەفەرهەنگی»ی و تیۆریی کۆمەڵگەی فرەچەشن پەیوەندیی تیۆریکی هەیە. کێشەی سەرەکی لە کۆمەڵگەی فرەنەتەوە دا ئەوە نییە کە چۆن جیاوازی بسڕدرێتەوە، بەڵکوو ئەوەیە کە چۆن جیاوازیی سیاسی و فەرهەنگی بە شێوەیەکی دامەزراوەیی بەڕێوە ببرێ. دەو مانایەدا، فیدراڵیزم دەکرێ نەک وەک دژایەتیی یەکپارچەیی، بەڵکوو وەک شێوازێک بۆ پاراستنی یەکپارچەیی لەڕێگەی دابەشکردنی دەسەڵات و سووژەگی بخوێندرێتەوە. (کیمیلکا و لیپارت).

قەیرانی کۆماری ئیسلامی و پرسی ڕەوایی

قەیرانی کۆماری ئیسلامی لە چوارچێوەیەکی گشتی تر دەبێ بخوێندرێتەوە. ئەو سیستەمە لە سەرەتای دامەزرانییەوە هەوڵی داوە دوو سەرچاوەی جیاواز وەک ڕەوایی بەکار بێنێ و ڕەوایی جمهوری یا کۆماری و ڕەوایی ئایینی لە یەک پێکهاتەدا کۆ بکاتەوە. بەڵام کاتێک لە نێوان دەسەڵات و خواستی کۆمەڵگادا شکاف دروست دەبێ، ئەو دوو جۆرە ڕەواییەش ناتوانن بە ئاسانی پشتگیری یەکتری بکەن. بۆیە ناڕەزایەتییە جەماوەرییەکان لە ئێران نابێ تەنیا وەک دژکردەوەیەک لەبەرامبەر گرانبوونی ژیان یا کێشەیەکی تاکی و ئابووری بخوێندرێتەوە. لە پشت ئەو ناڕەزایەتییەدا پرسی متمانە، ئازادی، دادپەروەری، مافی ژن، مافی نەتەوەکان و پەیوەندیی نێوان هاوواڵاتی و دەوڵەت هەیە. بە تایبەتی بزووتنەوەی «ژن، ژیان، ئازادی» نیشانی دا کە دارشتی جۆری نوێی سووژەی سیاسی دەتوانێ لە سنووری داواکارییە تەسکەکانی ئابووری تێپەڕێ و پرسیاری گۆڕینی ڕێکخستنی دەسەڵات بخاتە بەرباس و پرسیارەوە. ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەو پرۆسەیەدا پێگەیەکی تایبەتی هەیە. چونکە لێرەدا قەیرانی دەسەڵات لەگەڵ مێژووی خەباتی نەتەوەیی و داواکارییەکانی ماف و خۆبەڕێوەبردن تێکەڵ دەبێ. بۆیە هەر گۆڕانێک لە ئێران دەتوانێ بە شێوەیەکی زنجیرەیی لە کوردستاندا کاریگەری هەبێ.

شەڕ و دەرفەتی سیاسی

شەڕ وەک کەرەستەیەکی تووندوتیژ، خۆی دەخۆیدا دەرفەت نییە؛ شەڕ تەنیا بواره سیاسییەکان دەگۆڕێ. ئەوەی ئەو بواره بۆ چی بەکاربهێنرێ، پەیوەندی

به توانای سووژە سیاسییەکانەوە هەیە. ئەگەر دەسەڵاتێک لەبەر شەڕ لاواز بێ، بەڵام ئۆپۆزسیۆن پرۆژەیەکی سیاسی ڕوونی نەبێ، ئەوا بۆشاییی دەسەڵات ڕوو دەدا و پێویستە لەلایەن هێزێکی تردەوە پڕ بکرێتەوە. بەو پێیە، ئەو یەکسانکردنەی کە هەندێک جار لە گوتاری سیاسیی کوردیدا دەبینرێ «لاوازبوونی ئێران = سەرکەوتنی کورد» لە ڕووی تیۆریکییەوە نادروستە. لاوازبوونی دەوڵەت تەنیا بۆشایی دروست دەکا؛ ئەوەی بۆشاییەکە پڕ دەکاتەوە، پرۆژەی سیاسییە. ئەگەر ئەو پرۆژەیە نەبێ، دەکرێ هێزی دیکە لە ناوخۆ یا دەرەوە ــ بێتە شوێنی دەسەڵاتی کۆن. ئەو خاڵە بۆ ڕۆژهەڵات گرینگە، چونکە دەرفەتی مێژوویی لە خودی شەڕدا نییە؛ لە توانای ئامادەبوون بۆ قۆناغی دوای شەڕ دایە. لەوێدا پرسیار لە «کێ ڕژێم دەڕووخێنێ؟»ەوە دەگوازرێتەوە بۆ «کێ دەتوانێ قۆناغی دوای ڕووخان ڕێک بخا؟».

هاوپەیمانیی هێزە سیاسییەکانی ڕۆژهەڵات

یەکێک لە گۆڕانکارییە گرینگەکان لە سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، هەوڵ بۆ نزیککردنەوە و هاوپەیمانیی هێزە سیاسییەکانە. ئەو هەوڵانە لە ڕووی مێژوویەوە گرینگن، بەڵام پێوانەی سەرکەوتنیان تەنیا ژمارەی حیزبە بەشدارەکان نییە. پرسیاری سەرەکی ئەوەیە کە ئایا هاوپەیمانییەکە دەتوانێ لە هاوکاریی تاکتیکییەوە بگوازرێتەوە بۆ دامەزراوەیەکی سیاسیی بەردەوام؟ دە سیاسەتی کوردیدا زۆرجار «یەکگرتن» بە مانای لابردنی جیاوازییەکان فام کراوە. بەڵام دە سیستەمێکی دێمۆکراتیکی پێشکەوتوودا یەکگرتن بە مانای کۆتاییهێنان بە جیاوازییەکان نییە؛ بەڵکوو بە مانای دروستکردنی میکانیزمێکە بۆ بەڕێوەبردنی جیاوازی. حیزبەکان دەتوانن لە ئابووری، کۆمەڵگا و شێوازی خەبات دا جیاوازییان هەبێ، بەڵام دەتوانن لەسەر مافە بنەڕەتییەکان، دیموکراسی، سێکیۆلاریزم، مافی نەتەوەکان و دابەشکردنی دەسەڵات ڕێک بکەون.

ئەگەر هاوپەیمانییەک بتوانێ ئەو جیاوازییانە بە شێوەیەکی دامەزراوەیی بەڕێوە ببا، ئەوا دەتوانێ لە خۆی تێپەڕێ و ببێتە سووژەیەکی سیاسی. بەڵام ئەگەر تەنیا بۆ وڵامدانەوە بە قۆناغێکی تایبەت دروست کرابێ، ئەوا مەترسیی ئەوە هەیە کە لەگەڵ گۆڕانی هاوکێشەدا خۆی لاواز بکا.

پێشمەرگە: لە هێزی خەباتەوە بۆ دامەزراوە و پێکهاتە

پێشمەرگە لە مێژووی کوردا زیاتر لە هێزێکی سەربازییە؛ نیشانەیەکی سیاسی و مێژوویە. بەڵام هەر ئەو هێزەی کە لە قۆناغی خەباتدا سەرمایەی سیاسییە، لە قۆناغی گواستنەوەدا دەبێت بە شێوەیەکی نوێ پێناسە بکرێ. پرسیاری سەرەکی ئەوەیە کە لە داهاتوودا هێزی چەکدار لە ژێر دەسەڵاتی کێدا دەبێت؟ کێ بڕیاری بەکارهێنانی هێز دەدا؟ پەیوەندیی نێوان حیزب و هێزی سەربازی چۆن دەبێ؟ و چۆن دەتوانرێ هێزی پێشمەرگە لە هێزی حیزبییەوە بگوازرێتەوە بۆ هێزێکی نیشتمانی و دامەزراوەیی؟ ئەو گۆڕانە بە مانای کەمکردنەوەی گرنگیی پێشمەرگە نییە؛ بە پێچەوانەوە، بە مانای بەهێزکردنی ڕەواییەکەیە. هێزی چەکدار کاتێک لە دیموکراسییدا ڕۆڵێکی ئەرێنی دەگێڕێ کە خۆی دە ژێرکۆی دەسەڵاتی یاسا و دامەزراوەی سیاسیدا ببینێ. بۆیە یەکخستنی پێشمەرگە نابێ تەنیا وەک پرۆژەیەکی سەربازی ببینرێ؛ پرۆژەیەکی دەستووری و سیاسییە.

کۆمەڵگەی مەدەنی و سووژەی نوێی کوردستان

ئەگەر خەباتی کورد تەنیا لە چوارچێوەی حیزب و هێزی چەکداردا بمێنێتەوە، توانای کۆمەڵایەتییەکەی سنووردار دەبێت. کوردستانی داهاتوو پێویستی بە کۆمەڵگەیەکی مەدەنیی بەهێز هەیە کە بتوانێ لەگەڵ حیزبەکان گفتوگۆ بکا و هەندێک جار

تەنانەت ڕەخنەیان لێ بگرێ. لەو ڕوانگەیەوە، «ژن، ژیان، ئازادی» گرنگییەکی تیۆریکیی هەیە. ئەو دروشمە دەتوانێ وەک نیشانەی گۆڕینی سووژەی سیاسی بخوێندرێتەوە: کورد تەنیا نەتەوە نییە؛ کۆمەڵگاشە. ژن، خوێندکار، مامۆستا، کرێکار، ژینگەپارێز و هاوڵاتی هەموویان بەشێکن لە پێکهاتەی سووژەی نوێی سیاسی. ئەوە بۆ داهاتووی ڕۆژهەڵات گرینگە، چونکە پرسی کوردستان کاتێک دەتوانێ پشتیوانیی نێودەوڵەتیی فراوانتر بەدەست بێنێ کە لە گوتاری تەسکی نەتەوەیی تێپەڕێ و ببێتە بەشێک لە پرسیاری گشتیی دیموکراسی، مافی مرۆڤ و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی.

دیاسپۆرا و دیپلۆماسیی سیاسی

دیاسپۆرا لە قۆناغی نوێدا نابێ تەنیا وەک سەرچاوەی دارایی یان کۆمەڵێک پشتیوانیی دەرەکی ببیندرێ. دیاسپۆرا دەتوانێ ببێتە تۆڕێکی سیاسی و زانستی بۆ گواستنەوەی گوتاری کوردستان بۆ پەرلەمان، دامەزراوەکانی مافی مرۆڤ، زانکۆکان و میدیا. بەڵام بۆ ئەوە پێویستە گوتاری دیاسپۆراش بگۆڕێ. گوتاری «کورد قوربانییە» بۆ دروستکردنی هاوسۆزی گرینگە، بەڵام بۆ دروستکردنی پەیوەندیی سیاسی بەس نییە. گوتاری نوێ دەبێ بتوانێ وڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە کە کوردستان بۆ داهاتووی ئێران چی پێشکەش دەکا. لەوێدا دیاسپۆرا دەبێ لە نێوان «یادەوەریی تراژیدیا» و «پرۆژەی داهاتوو»دا پەیوەندی دروست بکا. یادەوەریی مێژوویی سەرمایەیە، بەڵام پرۆژەی سیاسی ئەو شتەیە کە ئەو سەرمایەیە دەخاتە ناو سیاسەتی ئێستاوە.

داهاتووی سیستەمی سیاسیی ئێران

گفتوگۆ لەسەر داهاتووی ئێران زۆرجار بە دوگمەی «کۆماری یان پاشایەتی» سنووردار دەکرێ. بەڵام بۆ کوردستان پرسیاری بنەڕەتیتر ئەوەیە: دەسەڵات چۆن دابەش دەکرێ؟ دەتوانرێ کۆمارێکی زۆر ناوەندگەرای هەبێ کە مافە نەتەوەییەکان سنووردار بکا؛ هەروەها دەتوانرێ پاشایەتییەکی پارلەمانی هەبێ کە دەسەڵات لە بنەڕەتدا دابەش کراو بێ. بۆیە شێوەی حکومەت بە تەنیا وەڵامی کێشەکە نییە؛ معماریی دەسەڵات گرینگترە. دەو چوارچێوەیەدا فیدراڵیزم دەتوانێ ببێتە یەکێک لە میکانیزمەکانی چارەسەرکردنی کێشەی مێژوویی ناوەندگەرایی. فیدراڵیزم لە بنەڕەتدا پێویستی بە دابەشکردنی دەستووریی دەسەڵات هەیە؛ واتە ناوچەکان تەنیا لە ڕەهەندی «میهرەبانیی ناوەند»ەوە، بە مافەکانیان ناگەن، بەڵکوو بە شێوەی یاسایی و دەستووری، دەسەڵات بەدەستەوە دەگرن. بۆیە کێشەی کوردستان نابێ بە پرسیاری «جودابوونەوە یا یەکگرتن» کورت بکرێتەوە. پرسیاری پێشکەوتووتر ئەوەیە: چۆن دەتوانرێ یەکپارچەیی دەوڵەت لەگەڵ دابەشکردنی دەسەڵات هاوکات بێ؟

ئەو پرسیارە دەتوانێ بنەمای گفتوگۆیەکی نوێ لەسەر ئێرانی داهاتوو بێ.

مەترسیی ناسیۆنالیزمی ڕاستئاراست

یەکێک لە گەورەترین هەڵەکان ئەوەیە کە کۆتایی کۆماری ئیسلامی بە کۆتایی ناوەندگەرایی تێکەڵ بکرێ. دەکرێ ڕژێمی ئایینی لاواز بێ، بەڵام لەجێی ئەو، ناسیۆنالیزمی توندی ئێرانی بێتە پێشەوە و هەمان پەیوەندیی ناوەند و پەراوێز بە شێوەیەکی نوێ بەرهەم بێتەوە. ئە مەترسییە بۆ کوردستان زۆر جدییە. چونکە گوتاری «یەکپارچەیی ئێران» دەتوانێ بە ئاسانی بگۆڕدرێ بۆ گوتاری «یەک نەتەوە، یەک زمان و یەک دەوڵەت». لەو دۆخەدا، دەسەڵاتی ئایینی دەڕوا، بەڵام لۆژیکی سڕینەوەی جیاوازییەکان دەمێنێتەوە. لەبەر ئەوە، دەبێ جیاوازییەکی بنەڕەتی بکرێ لەنێوان یەکپارچەیی خاک و یەکپارچەیی دەسەڵات. وڵات دەتوانێ یەکپارچە بێ، بەڵام دەسەڵات نابێ ناچار بێ یەکپارچە بێ. فیدراڵیزم و لامەرکەزی لە بنەڕەتدا لەسەر ئەو جیاوازییە دامەزراون.

ڕۆڵی هەرێمی کوردستان و هاوکێشەی ناوچەیی

داهاتووی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە تەنیا لە ناو سنووری سیاسیی ئێران دیاری ناکرێ. جۆغرافیای کوردستان خۆی پەیوەندییەکی زنجیرەیی لەگەڵ عێراق، تورکیا و سوریا دروست دەکا. لەبەر ئەوە هەر گۆڕانێکی قووڵ لە ئێران دەتوانێ کاریگەرییەکی فراوان لەسەر هاوکێشەی ناوچەیی دابنێ. هەرێمی کوردستان دەو هاوکێشەیەدا پێگەیەکی هەستیاری هەیە. لە یەک لایەن، شوێنی ژیانی بەشێک لە ئۆپۆزسیۆنە و لە لایەکی تریشەوە خۆی بەشێکە لە دەوڵەتی عێراق و پەیوەندییەکی دیاریکراوی لەگەڵ بەغدا هەیە. لە هەمان کاتدا، فشارەکانی تاران و هەستیاریی ئەنکارا و پەیوەندییەکانی هەولێر لەگەڵ واشینگتۆن و پایتەختە ئەوروواپییەکان، دەتوانێ دۆخەکە ئاڵۆزتر کا. بۆیە دیپلۆماسیی ڕۆژهەڵات دەبێ لە دیپلۆماسی «لەگەڵ ئەمریکا و ئەوروواپا» تێپەڕێ و دیپلۆماسییەکی ناوچەیی بنیات بنێ. پەیوەندیی لەگەڵ عێراق، هەرێمی کوردستان، تورکیا، سوریا و هەروەها نەتەوە و کۆمەڵە سیاسییەکانی نێو ئێران دەبێ بەشێک بێ لەو ستراتیژییە بەتایبەت، مەترسی تێهەڵچوونی تورک دژ بە کوردیش دە ئارادا هەیە و کورد دەبێ دە حەولی دۆزینەوەی بەدیل و ئاڵتێرناتیوێکدا بێ.

لە «ڕووخاندن» بۆ «سازکردن»

گرنگترین گۆڕان لە ستراتیژیی سیاسیی ڕۆژهەڵات دەبێ گواستنەوە لە پرسی «ڕووخانی ڕژێم» بۆ پرسی «سازکردنی قۆناغی دوای ڕژێم» بێ. ڕووخانی ڕژێم پرۆسەیەکی وێرانکردنە؛ بەڵام دیموکراسی پرۆسەیەکی دامەزراندنە. ناتوانرێ بە یەک شێواز مامەڵەیان لەگەڵ بکرێ. ئەگەر کوردستان تەنیا لە قۆناغی بەرەنگاربوونەوەدا بەهێز بێ و بۆ قۆناغی گواستنەوە پرۆژەی دامەزراوەیی نەبێ، ئەوا دەکرێ لە کاتی قەیراندا کاریگەر بێ، بەڵام لە کاتی بنیاتناندا پەراوێز بخرێتەوە. ئەوەیە کە مێژووی بەشێکی زۆر لە بزووتنەوە نەتەوەییەکان نیشانی داوە: هێزی شۆڕش بەتەنیایی، خۆی دە خۆیدا بە مانای توانایی دەوڵەتسازی نییە. بۆیە پێویستە پرۆژەیەکی ڕوون بۆ قۆناغی گواستنەوە هەبێ: چۆنیەتیی پاراستنی ئاسایش، پەیوەندیی نێوان حیزب و کۆمەڵگە، شێوازی یەکخستنی هێزی پێشمەرگە، پەیوەندیی لەگەڵ ناوچەکانی تر، شێوازی دابەشکردنی دەسەڵات و پێکهێنانی دەستووری نوێ. ئەوە ئەو خاڵەیە کە سیاست لە شۆڕش جیا دەکاتەوە: شۆڕش دەتوانێ دەسەڵات بلەرزێنێ؛ سیاست دەبێ بتوانێ دەسەڵات ڕێک بخا.

کۆبەند:

قەیرانی ئێران و شەڕی دەرەکی لەگەڵ ئەمریکا و ئیسرائیل، بێ گومان، هاوکێشەی سیاسیی ناوچەکەی خستووەتە قۆناغێکی ناسەقامگیرەوە. بەڵام ئەو ناسەقامگیرییە خۆی دەخۆیدا هیچ داهاتوویەک مسۆگەر ناکا. دەتوانێ دەرفەت بێ، هەروەها دەتوانێت ببێتە مەترسی. ئەوەی ئەو دوو ئەگەرانە لە یەکدی جیا دەکاتەوە، توانای هێزە سیاسییەکانە بۆ پێکهێنانی پرۆژەیەکی ڕوون و کۆمەڵایەتییە. بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کێشەی سەرەکی تەنیا لاوازبوونی کۆماری ئیسلامی نییە. کێشەی سەرەکی ئەوەیە کە ئایا لە کاتی لاوازبوونی دەسەڵاتدا دەتوانێ خۆی وەک سووژەی سیاسی بناسێنێ یان نا. سووژەبوونی سیاسی بە مانای ئەوەیە کوردستان تەنیا چاوەڕێی بڕیاری هێزە دەرەکییەکان نەکا بەڵکوو، پرۆژەی خۆی بۆ داهاتوو هەبێ و بتوانێ لەگەڵ پرۆژەکانی دیکە گفتوگۆ بکا.

هاوپەیمانیی هێزە سیاسییەکان، ئەگەر بتوانێ لە هاوکاریی تاکتیکییەوە بگوازرێتەوە بۆ دامەزراوەسازی، دەتوانێ خاڵێکی گرینگ بێ. پێشمەرگە، ئەگەر لە هێزی حیزبییەوە بگۆڕدرێ بۆ هێزێکی دامەزراوەیی و یاسایی، دەتوانێ سەرمایەیەکی گرنگی قۆناغی گواستنەوە بێ. کۆمەڵگەی مەدەنی، ئەگەر لە پەراوێزی سیاسەتەوە

بێته ناوەندی بەرهەمهێنانی گوتار، دەتوانێ پەیوەندیی نێوان خەباتی نەتەوەیی و دیموکراسی دروست بکا. دیاسپۆراش، ئەگەر لە ئاستی پشتیوانیی سۆزداریيەوە بگوازرێتەوە بۆ دیپلۆماسیی دامەزراوەیی، دەتوانێ ببێته بەشێک لە توانای سیاسیی ڕۆژهەڵات. لە هەمان کاتدا، مەترسیی ناسیۆنالیزمی ڕاستئاڕاست و ناوەندگەراییی نوێ نابێ کەم بگیرێ. ڕووخانی کۆماری ئیسلامی کۆتایی مێژووی ناوەندگەرایی نییە. ئەگەر مێعماریی دەسەڵات نەگۆڕێ، دەکرێ ڕژێم بگۆڕێ، بەڵام لۆژیکی دەسەڵات بمێنێتەوە. لەبەر ئەوە، پرسیاری بنەڕەتی بۆ کوردستان لە قۆناغی داهاتوودا تەنیا ئەوە نییە کە «کێ دەسەڵات دەگرێتە دەست؟»؛ بەڵکوو ئەوەیە کە «دەسەڵات چۆن دابەش دەکرێ؟». ئەو گۆڕینی پرسیارە خۆی گۆڕانێکی تیۆریکییەکی گەورەیە: لە کێشەی دەسەڵاتەوە بۆ مێعماریی دەسەڵات، لە ڕووخاندن بۆ دامەزراندن و لە ئابژێکتی سیاسەتەوە بۆ سووژەی سیاسی. لە کۆتاییدا، دەرفەتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە خودی شەڕدا نییە؛ لە توانای ئامادەبوون بۆ دوای شەڕ دایە. شەڕ دەتوانێ دیوارەکانی دەسەڵات بلەرزێنێ، بەڵام ناتوانێ بە خۆی بنیاتنانی دیموکراسی بکا. ئەو کارە پێویستی بە کۆمەڵگە، پڕۆژە، دامەزراوە و سووژەی سیاسی هەیە. ئەگەر ڕۆژهەڵات بتوانێ ئەو گواستنەوەیە بە ئەنجام بگەیەنێ، ئەوا لە قۆناغی داهاتووی ئێراندا تەنیا «کوردستانێکی داواکاری» نابێ؛ دەبێته بەشێک لە سووژەی سیاسیی دروستکردنی ئێرانی داهاتوو.

شیکردنەوە و ڕەنگدانەوەی تیۆریی چەمکەکانی سەروەری و مافی خۆدیاریکردنی چارەنووس و خاوەندارێتیی خاک

(بەشی یەکەم)

عەلی مونەزەمی

لە ئێرانی پێش ئیسلامدا، زۆرجار پێگەی سەروەریی پاشا لە ڕێگەی چەمکی "فەرری ئیزەدی" (شکۆمەندی خودایی)یەوە شەرعییەتی پێ دەدرا، ئەمەش بەو مانایە بوو کە فەرمانڕەوا وەک ئەوەی لەلایەن خوداوە بە شێوەیەکی تایبەت هەڵبژێردرابێ بۆ حوکمڕانی، هەست پێ دەکرا. دوای سەرهەڵدانی ئیسلام، دەسەڵاتی سیاسی لە خەلافەتە ئیسلامییەکان و دواتر سوڵتانییەکانیشدا بە هەمان شێوە لە ڕووی ئایینیەوە ڕەوا بوو. لە سەردەمی شانشینی سەفەویدا، پاشای ئێران بە ڕوونی وەک "سێبەری خودا لەسەر زەوی" وێنا دەکرا، کە درێژەدان بە نەخشە کۆنەکانی شەرعییەتدانی پیرۆزیی دەسەڵاتی شاهانە بوو. دوای تیرۆرکردنی مۆزەفەرەدین شا و هەڵچوونە دەستوورییەکانی سەرەتای سەدەی بیستەم، ئەم چەمکە بەهۆی هەوڵدان بۆ بەدامەزراوەییکردن و عەلمانیکردنی سەروەری ، بەبێ ئەوەی بە تەواوی سەرکەوتوو بێت، بەرەوڕووی تەحەدا و بەربەست بووەوە. سەرەڕای ئەوەش هێشتا دەتوانرێت توخمەکانی شەرعییەتدانی ئایینی لە هزری مۆدێرنی ئێرانیی "ولایت فقیه"دا بەدواداچوونی بۆ بکرێت، کە ڕێبەری باڵا دەسەڵاتێکی تایبەتیی ئایینی پێ دەدرێت.

١,١ پێشەکی

ئەمڕۆ لە سیستەمی نێودەوڵەتیدا، تایبەتمەندیی زۆرێک لە سنووردەکانی دەوڵەتان لە ڕووی مێژوویییەوە ئەوەیە کە لە ڕێگەی پرۆسەکانی ناهاوسەنگیی هێز و پرۆسەی کۆلۆنیالیزمەوە دامەزراون. ئەمەش هۆکارە لە هاتنە ئارای بەریەککەوتن و گرژییە بەردەوامەکانی نێوان یەکپارچەیی خاکی وڵاتانی ئێستا و داواکارییەکانی گرووپە نەتەوەییەکان بۆ مافی چارەنووس، هەرچەندە هەردوو بنەماکە دانپێدانانی نۆرماتیڤی بەرفراوانیان بەدەست هێناوە.

بەم پێیە داوای ئازادی و مافی دیاریکردنی چارەنووس لە نێو نەتەوە ژێردەستەکاندا، پرسیارگەلێک دەوروژێنن کە تێگەیشتنە تەقلیدییەکانی ڕۆژئاوایی بۆ ئازادی بەڕەوڕووی تەحەدا و کێشەی جیددی دەکەنەوە. نموونەیەکی بایەخدار لەو بارەیەوە لە نەریتی سیاسیی کوردیدا دەبینرێت کە عەبدوڵڕەحمان قاسملوو چەمکێکی ئازادیی پەرەپێداوە کە هەردوو ڕەهەندی ئازادیی تاکەکەسی و بەکۆمەڵ تێکەڵهەکێش دەکات و کاکڵی ئەو هزرە لە ئازادی وەک نەبوونی هەژموونی خۆی دەنوێنێت.

شیکردنەوەی چەمکەکانی سەروەری، مافی چارەنووس و خاوەندارێتیی خاک، دانانی بنەمایەکە بۆ تووێژینەوە لەسەر پرسیاری سەرەکیی «چۆن دەتوانین لە ئازادی تێبگەین لە کاتێکدا کە ئازادی تەنیا پەیوەندیی بە تاکەوە نییە، بەڵکوو پەیوەندیی بە کۆلێکتیڤێکەوە هەیە کە بەدوای مافی دیاریکردنی چارەنووسدا دەگەڕێت؟ ئەم تووێژینەوەیە لە ڕێگەی شیکردنەوەیەک بۆ تیۆرییە سەرەکییە کلاسیک و مۆدێرنەکانی پەیوەندیدار بە پرسی ئازادی (بەرلین، تایلۆر، پێتیت)، لە ژێر ڕۆشنایی ڕوانگەی قاسملوو، لە ئازادی دەکۆڵێتەوە و هەوڵ دەدات تێگەیشتنێکی سیاسی-فەلسەفیی فراوانتر لە چەمکی ئازادی بەدەستەوە بدات. ئامانج بریتییە لە پەرەپێدانی تیۆرییەکی فرەڕەهەند کە لێرەدا وەک ئازادیی کۆمپلێت ناوزەد کراوە.

ئازادیی کۆمپلێت حاڵەتێکی نۆرماتیڤی ئاڵۆزە کە تێیدا تاک و لە هەمان کاتدا کۆلێکتیڤێک تەنها لە حاڵەتێکدا دەتوانرێت بڵێین ئازادن کە چوار ڕەهەندی ئازادی لە یەک کاتدا بوونییان هەبێت:

ئەلف. ئازادی لە زۆرەملێ و دەستوەردان

ب. ئازادی لە باڵادەستی (دۆمینانس)

ج. خودموختاری و هێزی عەمەلیی ڕاستەقینە

د. چارەنووسی بەکۆمەڵ لەسەر بابەتە سیاسی و خاکییەکان

نەبوونی یەکێک یان زیاتر لەو ڕەهەندانە بەو مانایەیە کە ئازادی بە ناتەواو هەژمار بکرێت.

پێش ئەوەی بە وردی باس لە ئازادیی کۆمپلێت بکرێت، سەرەتا مافی دیاریکردنی چارەنووس ڕوون دەکرێتەوە، چونکە ئەمە کاکڵی پێکهاتەی مۆدێلی پێشنیارکراوی ئازادی لە هەردوو ئاستی تاک و کۆدا پێک دەهێنێت. لەم چوارچێوەیەدا لە مافی چارەنووس بە پلەی یەکەم وەک پرەنسیپێکی یاسای نێودەوڵەتی تێناگەین، بەڵکوو وەک چەمکێکی نۆرماتیڤ و سیاسی-فەلسەفی کە پەیوەندیی نێوان ئازادی، دەسەڵاتی سیاسی و توانای بەکۆمەڵ بۆ کردار ڕووناک دەکاتەوە، تێدەگەین.

چارەنووسی بەکۆمەڵ لەم شیکارییەدا ئاماژەیە بۆ شتێکی سەرووتر لە دەسەڵاتی بڕیاردانی فەرمی. هەروەها چەمکەکە بریتییە لە نەبوونی باڵادەستی، ئیمکانی خۆڕێکخستنی سیاسی و توانای پاراستنی پراکتیزەکردنی کولتووری و کۆمەڵایەتییەکان لە ناوچەیەکی جوگرافی یان خاکێکی دیاریکراودا.

لە ڕووی شیکارییەوە دەتوانرێت مافی چارەنووس بەو پرسیارەوە ببەسترێتەوە: کێ مافی ڕەوای بڕیاردانی هەیە؟ لە کاتێکدا سەروەری پەیوەندیی بەو پرسیارەوە هەیە: لە کوێ و لە ڕێگەی چ چوارچێوەیەکی دامەزراوەییەوە دەتوانرێت ئەم دەسەڵاتەی بڕیاردان بەکاربهێنرێت؟ ئازادی لەم چوارچێوەیەدا ئاماژەیە بۆ مەودای نۆرماتیڤ بۆ کردار کە لە ڕێگەی کارلێکی نێوان مافی چارەنووس، سەروەری و ئازادییە تاکەکەسییەکانەوە دامەزراوە یان سنووردار کراوە.

به پشتبەستن بە ڕووبەرووبوونەوەی سەرەوە، ئەم بابەتە لە دوو بەشی سەرەکی پێک دێت:

١. ڕووبەرووبوونەوەیەکی چەمکی لە سەروەری و مافی چارەنووس.
٢. باسێک لەسەر ئازادیی کۆمپلێت.

١.٢ سەروەری

هەرچەندە ڕەنگە لە ڕووی تیۆرییەوە ڕوون بێت کە پێش باس لە سەروەری، باسی مافی چارەنووس بکرێت- بەو پێیەی مافی چارەنووس وڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە کە «کێ مافی بڕیاردانی هەیە؟»، لە کاتێکدا سەروەری بریتییە لە «لە کوێ و چۆن دەتوانرێت ئەم مافەی بڕیاردان بەکاربهێنرێت؟ یان سەرچاوەی دەسەڵات کێیە؟» - لە ڕووی شیکاری و کرۆنۆلۆژییەوە گونجاوە کە لە چەمکی سەروەرییەوە دەست پێ بکەین.

چەمکی سەروەری هەوڵ دەدات ڕوونی بکاتەوە کە دەسەڵاتی باڵای سیاسی لە کوێوە سەرچاوە دەگرێت و لەسەر چ گریمانەیەکی نۆرماتیڤ وەستاوە. هەرچەندە چەمکی سەروەری بۆ یەکەمجار لەلایەن جان بۆدینەوە سیستماتیک کرا، بەڵام لە ڕەوتی مێژووییدا گەشەسەندنی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە؛ هەر لە تیۆرییە کلاسیکییەکانی سەروەریی ڕەهای دەوڵەت لە بۆدین و هۆبزەوە بگرە - لە ڕێگەی چەمکەکانی سەروەریی جەماوەری و نەتەوەییەوە - تا دەگاتە باسە مۆدێرنەکانی سەروەریی هاوبەش و سنووردار لە نەزمێکی نێودەوڵەتییەکگرتوودا.

زۆربەی تیۆرییە کلاسیکییەکانی سەروەری و مافی چارەنووس، دەبێ لە ژێر ڕۆشنایی ئەو بەستێنە مێژوویی و سیاسییانەی لێیەوە سەریان هەڵداوە، تێبگەین. هەر لە بەرگریی بۆدین لە دەسەڵاتی دابەش نەکراوی دەوڵەت لە سەردەمی شەڕە ئایینییەکانی فەرەنسا تا داڕشتنی سەروەریی گەل لە سەردەمی ڕۆشنگەریدا لەلایەن ڕۆسۆوە، تیۆرییەکان وەک هەوڵدان بۆ چارەسەرکردنی کێشە کۆنکرێتیەکانی شەرعیەت و نەزمێکی ڕێکوپێک لە سەردەمی خۆیاندا دەردەکەون. لە هەمان کاتدا ئەم تیۆریانە هەندێک بنەمای نۆرماتیڤیان داڕشتووە کە گرنگییەکی بەردەوامیان هەبووە کە زۆر لە چوارچێوەی ڕەسەنەکانیان زیاترە. هێشتا نەزمی نێودەوڵەتیی مۆدێرن لەسەر بنەمای دەوڵەتە سەروەرەکان بنیات نراوە. بۆیە پرسیارەکانی مافی چارەنووسی بەکۆمەڵ دەبێت لە پەیوەندی لەگەڵ سیستەمێکی نێودەوڵەتییەوە کە دەسەڵات و خاک لە ڕێگەی دەوڵەتانی هەبووەوە ڕێک بخرێت، شیکردنەوەی بۆ بکرێت.

پێش ئەوەی لە ڕوانگەی فەلسەفەی ڕۆژئاواییەوە باس لە سەروەری بکەین، بە کورتی سەیری ئەوە دەکەین کە سەروەری لە ڕوانگەی ئێرانی/فارسەوە چی بەدوای خۆیدا هێناوە و دەهێنێت.

١,٢,١ سەروەری لە نەریتی ئێرانی/فارسیدا

لە ئێرانی پێش ئیسلامدا، زۆرجار پێگەی سەروەریی پاشا لە ڕێگەی چەمکی «فەرری ئیزەدی» (شکۆمەندی خودایی)یەوە شەرعییەتی پێ دەدرا، ئەمەش بەو مانایە بوو کە فەرمانڕەوا وەک ئەوەی لەلایەن خوداوە بە شێوەیەکی تایبەت هەڵبژێردرابێ بۆ حوکمڕانی، هەست پێ دەکرا. دوای سەرهەڵدانی ئیسلام، دەسەڵاتی سیاسی لە خەلافەتە ئیسلامییەکان و دواتر سوڵتانییەکانیشدا بە هەمان شێوە لە ڕووی ئایینیەوە ڕەوا بوو. لە سەردەمی شانشینی سەفەویدا، پاشای ئێران بە ڕوونی وەک «سێبەری خودا لەسەر زەوی» وێنا دەکرا، کە درێژەدان بە نەخشە کۆنەکانی شەرعییەتدانی پیرۆزیی دەسەڵاتی شاهانە بوو.

دوای تیرۆرکردنی مۆزەفەرەدین شا و هەڵچوونە دەستوورییەکانی سەرەتای سەدەی بیستەم، ئەم چەمکە بەهۆی هەوڵدان بۆ بەدامەزراوەییکردن و عەلمانیکردنی(١) سەروەری ، بەبێ ئەوەی بە تەواوی سەرکەوتوو بێت، بەرەوڕووی تەحەدا و بەربەست بووەوە. سەرەڕای ئەوەش هێشتا دەتوانرێت توخمەکانی شەرعییەتدانی ئایینی لە هزری مۆدێرنی ئێرانیی «ولایت فقیە»دا بەدواداچوونی بۆ بکرێت، کە ڕێبەری باڵا دەسەڵاتێکی تایبەتیی ئایینی پێ دەدرێت.

هەرچەندە ئیرادەی ئارەزوومەندانەی لوتێر و چەمکی

ئێرانی بۆ «فەرری ئیزەدی» لە چوارچێوەی جیاوازدا سەریان هەڵدا، بەڵام خاوەنی لێکچوونێکی پێکهاتەییی هاوبەشن لەبارەی ئەوەی دەسەڵاتی باڵای نۆرماتیڤ یان سیاسی، لە ڕووی تیۆلۆژییەوە زەمینەسازیی بۆ کراوە. لە هەمان کاتدا دەبێت جەخت لەسەر جیاوازییەکە بکرێتەوە کە لە بیری لوتێریدا ئەمە بە پلەی یەکەم پەیوەندیی بە سەروەریی ئەخلاقیی خوداوە هەیە، لە کاتێکدا «فەرری ئیزەدی» ڕاستەوخۆ پاشخان بۆ ڕەواپێپێدانی دەسەڵاتی سیاسیی فەرمانڕەوای زەمینی ساز دەکات.

١.٢.٢ سەروەری لە نەریتی ڕۆژئاوادا

دەوڵەت بۆ بۆدین کۆمەڵگەیەکی پێکهاتوو لە بنەماڵەکان و خاوەندارێتیی زەوی بوو کە لەلایەن دەسەڵاتێکی سەروەرەوە بەڕێوە دەبرا. سەروەری، دەسەڵاتی باڵای ڕەها و ئەبەدی و دابەشنەکراو بوو لە دەوڵەتدا و بە پلەی یەکەم لە مافی دانانی یاسا پێک هاتبوو. ئەم تێگەیشتنە بنەمایەک بوو بۆ بەرگریکردن لە پاشایەتیی ڕەها، سەرەڕای ئەوەی سەروەر هێشتا پابەند بووبێت بە یاسای سروشتی، یاساکانی خودایی و ڕێککەوتنە پەسەندکراوەکان. لەسەر ئەو تێگەیشتنەی بۆدین بۆ سەروەری، دوو ناڕەزایەتیی گرنگ لە دژی وروژێنراوە. یەکەم: بۆدین بنەماکانی دەوڵەت-شار بۆ پاشایەتییە فیۆدالییە گەورەکانی سەردەمی خۆی بەکاردەهێنێت کە دوو کۆمەڵگای بەتەواوی جیاوازن. دووەم: ئەو بە شێوەیەکی جێگەی ڕەزامەندی ڕوونی ناکاتەوە کە سەروەری چۆن سەر هەڵدەدات یان دەگوازرێتەوە، کە دانینگ ئەو یەکە بەنامۆکردنی سەروەری لە لایەن بۆدینەوە ئەژمار دەکات.(٢)

بە پێچەوانەی بۆدین، هۆبز سەروەری لە گرێبەستی کۆمەڵایەتیدا دەچەسپێنێت، کە تاکەکان بە گواستنەوەی مافەکانیان بۆ سەروەرێک، دەسەڵات بەو سەروەرە دەدەن. بەم پێیە دەسەڵاتی سەروەر لەسەر ئەم ڕێگەپێدانە دامەزراوە، بەڵام گرێبەستی کۆمەڵایەتی تەنیا ڕەعیەتەکان دەگرێتەوە، نەک خودی سەروەر. بۆ هۆبس یاسا سروشتییەکان ڕێسای عەقڵن، لەکاتێکدا مۆڵکایەتی و مافەکانی تر پێویستیان بە پاراستن و ڕێکخستن لە لایەن سەروەرەوە هەیە. (٣)

هەروەها بنەمای پاراستن لە زیانگەیاندن بە خۆ بۆ هۆبز بنەڕەتییە. ئەو پێی وایە سەروەر ناتوانێت داوای ئەوە بکات تاکەکان زیان بە خۆیان بگەیەنن، بەو پێیەی خۆپاراستن مافێکی بنەڕەتییە. هەروەها ئەگەر سەروەر کۆنترۆڵی کۆمەڵگای لەدەست بدات، ئەرکی گوێڕایەڵی ڕەعیەتەکانیش لەبار دەچێت و ئەوان دەتوانن لەگەڵ فەرمانڕەوایەکی دیکەدا گرێبەستێکی کۆمەڵایەتیی نوێ ببەستن.(٤)

لۆک بە پێچەوانەی بۆدین و هۆبس، سەروەریی سیاسی بە گەلەوە دەبەستێت کە دەچنە ناو گرێبەستی کۆمەڵایەتییەوە. یانی سەرچاوەی سەروەری لای لۆک، خەڵکە.

لە فەلسەفەی لۆکدا دەسەڵاتی سیاسی ڕەها نییە، بەڵکوو مەرجدارە بە ئامانجەکەی، واتە پاراستنی مافە سروشتییەکانی تاکەکان، بەتایبەتی ژیان و ئازادی و مووڵک و ماڵ. دەسەڵاتی سیاسی لەسەر بنەمای متمانە دامەزراوە و ئەگەر دەسەڵاتەکە ئیختیاری خۆی پێشێل بکات و مافە سروشتییەکان پێشێل بکات، گەل مافی خۆڕاگری و دواجار یاخیبوون دەپارێزێت. ئەمەش بەو مانایەیە کە سەروەری لە لای لۆک هەرگیز بە تەواوی لە خەڵک نامۆ نابێت. (٥)

هەرچەندە ڕۆسۆ تا ڕادەیەکی سنووردار تێۆرێکی تاکگەرایی یان وردی دامەزراوەیی لەبارەی سەروەری پەرەپێدەدات، هەر لەو کاتەدا ئەو لەنگەرێکی نۆرماتیڤی ڕوونی سەروەری لە خەڵکدا وەک هەڵگری ئیرادەی گشتی دابین دەکات. بەڵام ڕۆسۆ تا ڕادەیەکی کەمتر میکانیزمە دامەزراوەییەکان بۆ موماڕەسەی سەروەری پەرەپێدەدات. بە تایبەتی بۆچوونی ڕۆسۆ لەپەیوەندی بە چۆنییەتیی مامەڵەکردن لەگەڵ کەمینەدا کێشەدارە: لەبەر ئەوەی گریمانە دەکرێت کە ئیرادەی گشتی بەرژەوەندیی هاوبەشی ڕاستەقینەی هاووڵاتیان دەربڕێت، تێۆرییەکە ڕێگە دەدات کە هاووڵاتییانی ناڕازی «ناچار بە ئازادبوون بکرێن». ئەمەش پارێزگارییەکی لاواز بۆ کەمینە سیاسییە بەردەوامەکان بەجێ دەهێڵێت(٦).

لە کاتێکدا لۆک لە ڕێگەی یاسای سروشتی و متمانەی جەماوەرییەوە دەسەڵاتی سیاسی مەرجدار دەکات و ڕۆسۆ بە شێوازێکی ڕادیکاڵتر سەروەریی جەماوەری لە ڕێگەی ئیرادەی گشتیەوە ڕوون دەکات، بەڵام هەردووکیان بە پلەی یەکەم لە ئاستی سەروەریی خاکیی دەوڵەتدا کاردەکەن. بەم شێوەیە هەردووکیان خۆیان لە کێشەیەکی بنەڕەتی دەدزنەوە: چۆن لە ئازادی و چارەنووسی سیاسیی لەو کۆمەڵگایانەدا تێبگەین کە خاوەنی کەمینەی بەردەوامن و لەسەر خاکەکەیان ڕەگ و ڕیشەیان داکوتاوە و داوای خاکەکەیان دەکەن.

لە لای لۆک فەزایەک بۆ مافەکانی تاک پارێزراوە، بەڵام بنەمای زۆرینە بۆ حوکمڕانی وەک خۆی دەمێنێتەوە؛ لە تێڕوانینی ڕۆسۆدا بۆ سەروەری، بەرژەوەندییە تایبەتەکان مەترسیی ئەوەیان لەسەرە کە بخرێنە ژێر دەسەڵاتی چارەنووسی بەکۆمەڵەوە. بەم پێیە گرژییەکان تەنیا لەپەیوەندیی نێوان تاک و کۆمەڵدا نییە، بەڵکوو پەیوەندیی هەیە لەگەڵ پرسەکانی نێوان سەروەری خاکیی دەوڵەت و داواکارییەکانی سەروەریی خاکیی هەرێمە ناوخۆییەکان لەناو هەمان کۆمەڵگەی سیاسیدا. هەر ئەم کێشەیەیە کە ئەم وتارە هەوڵ دەدات لە ڕێگەی پەرەپێدانی تێگەیشتنێکی فرەڕەهەندی ئازادییەوە ڕوونی بکاتەوە.

سەروەری خاکیی ناوخۆیی یان هەرێمی لێرەدا ئاماژەیە بۆ ڕێکخستنێکی دامەزراوەیی کە تیایدا کەمینە نەتەوەییەکان -کە لە ڕەوتی مێژووییدا لەسەری دەژین و زۆرینەیەک لە ناوچەیەکی دیاریکراودا پێک دەهێنن-، ئۆتۆنۆمییەکی سیاسیی بەرفراوانیان پێ دەدرێت لەناو ئەو دەوڵەتەی کە بەشێکن لێی. ئەمەش دەسەڵاتی بڕیاردان لەسەر بابەتە سەرەکییە ناوخۆییەکان، هەروەها داننان بە مافە بەکۆمەڵەکانی پەیوەست بە زەوی، سەرچاوەکانی کانگا سرووشتییەکان و دووبارە خۆبەرهەمهێنانی کولتووری بەدوای خۆیدا دەهێنێت.

١.٢.٣ تێڕوانینە بەراوردکارییەکان سەبارەت بە سەروەری: نەریتی ئێرانی/فارسی و ڕۆژئاوایی

سەروەری لە نەریتی ئێرانی/فارسیدا چەندین تایبەتمەندی هاوبەشی لەگەڵ تێگەیشتنی ژان بۆدین بۆ سەروەری هەیە. هەردووکیان جەخت لەوە دەکەنەوە کە سەروەری دابەشنەکراو و یەکگرتوو و سەرووترە و دەبێت لە دەسەڵاتێکی باڵادا چڕبکرێتەوە بۆ دەستەبەرکردنی ڕێکوپێکی (نەزم) و سەقامگیری. بە پێچەوانەی جۆن لۆک، هەردوو نەریتەکە لەسەر تێگەیشتنێکی پلەبەندی لە دەسەڵات دامەزراون، کە حاکم لە سەرووی ڕەعیەتەکانەوە وەستاوە و دەسەڵاتی سیاسی لە سەرەوە بۆ خوارەوە شۆڕدەبێتەوە.

لە تێڕوانینی بۆدینیشدا سەروەری گرێدراوی وەرگرتنی ڕەزامەندیی بەردەوامی خەڵک نییە. هەمان شت لەگەڵ بەشێکی گەورەی نەریتی ئێرانی/فارسیش دەگونجێت، کە شەرعیەت ڕەگ و ڕیشەی لە خودا، ئایین، دەسەڵاتی خانەدانی یان بەردەوامیی مێژووییدا هەیە.

جیاوازییەکە لەوەدایە بۆدین هەوڵ دەدات تیۆرییەکی یاسایی-سیاسی بۆ دەوڵەت پەرەپێبدات، کە تێیدا سەروەری بەشێکی سکۆلارکراوە و دەوڵەت وەک نەزمێکی دامەزراوەیی و ئەبستراکت دەردەکەوێت. بەڵام لە نەریتی ئێرانی/فارسیدا دەسەڵات لە ڕێگای فەرری ئیزەدی، دەسەڵاتی ئایینی یان یاسای ئیسلامییەوە ڕەوابوونی وەردەگرێت، کە دەوڵەت زیاتر پەیوەستە بە حاکم یان شەرعییەتی ئایینیی حاکم.

تێڕوانینی هۆبز جیاوازە لەگەڵ هەردوو تێڕوانینەکانی بۆدین و نەریتی ئێرانی و سەروەری لە ڕێگەی گرێبەستی کۆمەڵایەتییەوە، نەک شەرعیەتی ئیلاهی یان خانەدانی، پاساو دەدات. بەڵام ئەو هاوبیرە لەگەڵ بۆدین و نەریتی ئێرانی/فارسی لەو خاڵەدا کە نەزم و سەقامگیری، پێویستییان بە دەسەڵاتێکی سەروەری بەهێز و یەکگرتوو هەیە.

ئەم تیۆرییانە پێچەوانەی تێگەیشتنی لۆکن بۆ سەروەری، کە دەسەڵات مەرجدارە و خەڵک مافی بەرەنگاربوونەوەی دەپارێزێت و هەبوونی دەوڵەت بۆ پاراستنی مافی هاووڵاتیانە.

١.٢.٤ سەروەریی دەرەکی و ناوخۆیی

کراسنەر دەڵێت چەمکی سەروەری لە تێڕوانینی بۆدین و هۆبزدا، بە پلەی یەکەم بە مەبەستی پاراستنی نەزمی سیاسیی ناوخۆیی بووە. لە سەردەمی نوێدا، سەروەری زیاتر پەیوەستە بە ئۆتۆنۆمی (سەربەخۆیی بڕیاردان) و سەربەخۆیی دەوڵەتان لە یەکتر، لە سیستەمی نێودەوڵەتیدا. ئەم پرەنسیپە بە جۆرێک لەسەر بیرۆکەی دەستوەرنەدان دامەزراوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە دەوڵەتەکان مافی دەستوەردانیان لە کاروباری ناوخۆی یەکترداniیە.

لە هەمان کاتدا ئەم تێگەیشتنە لە سەروەری ئەمڕۆ کەوتووەتە بەر پەلامار و تووشی کێشە بووە. پێشکەوتنە تەکنەلۆژییەکان، زیادبوونی کارلێکی جیهانی (گلۆبالیزاسیۆن) و بەشداریکردنی دەوڵەتەکان لە ڕێککەوتنە نێودەوڵەتییەکان و پابەندبوونیان بەو ڕێککەوتنانە وای کردووە کە سەروەری زیاتر نفووزی تێدا بکرێت و کەمتر لە چاو مۆدێلی کلاسیکی وێستفالی ڕەها و دەستلێنەدراو بێت. (٧)

کراسنەر نیشان دەدات کە هەوڵەکان بۆ دامەزراندنی نۆرمەکانی نێودەوڵەتی کە ڕێکخستنی چۆنیەتیی مامەڵەکردنی دەوڵەتان لەگەڵ هاووڵاتیانی خۆیان دەکەن، لە داواکارییەکانی لێبوردەیی ئایینییەوە، لە ڕێگەی مافی کەمینەکانەوە دوای جەنگی جیهانی یەکەم، بۆ گرنگیدانێکی فراوانتر بە مافە گشتگیرەکانی مرۆڤ لە دوای جەنگی جیهانیی دووەمەوە پەرەی سەندووە. هەرچەندە ژمارەیەک پەیماننامەی مافی مرۆڤ واژۆ کراون، بەڵام زۆرجار جێبەجێکردنیان لاواز بووە. ململانێکانی باڵکان لە ساڵانی نەوەدەکاندا ئەوە دەردەخەن کە چۆن پاراستنی کەمینەکان جارێکی دیکە بووە هۆی دەستێوەردانی نێودەوڵەتی و دانپێدانانی مەرجدار بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی نوێ. (٨)

چەندین سنووری دەوڵەتانی مۆدێرن هۆکارن بۆ پارچەپارچەبوونی پێکهاتە نەتەوەیی و خەڵکانی ڕەسەن لە نێوان دەوڵەتە جیاوازەکاندا. ئەمەش گرژی و ئاڵۆزیی لە نێوان سەروەریی خاکیی دەوڵەت و داواکارییەکانی مافی چارەنووس لەلایەن ئەو گرووپانەوە دروست کردووە کە نەزمی ئێستای دەوڵەتان بە تەواوی ڕەوا هەست پێناکەن.

هەندێک لە دەوڵەتان هەوڵیان داوە لە ڕێگەی ئاسمیلەکردن، ناوەندگەرایی یان گواستنەوەی زۆرەملێوە ئەم جۆرە گرژییانە چارەسەر کەن. ئەم جۆرە پراکتیزانە زۆرجار لەباری وێژەییەوە بە کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی یان کۆلۆنیالیزمی نزیک وەسف دەکرێن. دیاردەکە تەحەدای ئەو تێڕوانینە دەکات کە داوا دەکات سەروەریی خاکی دەوڵەتان بە ڕەوا و یان لەباری سیاسییەوە نۆیتراڵ دەژمێرێت. لە ئەنجامدا داواکارییەکانی مافی چارەنووس بۆ گرووپە نەتەوەییەکان لە زۆرێک لە سنوورەکانی دەوڵەتی مەوجوودی ئێستادا، زۆرتر بەڕەنگاریان لەگەڵ دەکرێت لە چاو ئەو دژایەتییانەی پێشتر لە ئاراستەی پەیوەندییە کلاسیکییەکانی دەسەڵاتی کۆلۆنیالیزم بەرانبەر مافی چارەنووسی نەتەوەکان دەکرا.

ستراتیژێکی بەدیل بریتی بووە لە بەدامەزراوەییکردنی مافەکانی کەمینەکان لە چوارچێوەی دەوڵەتانی ئێستادا. کیملیکا نیشان دەدات کە کەمایەتییە خاکی و نەتەوەییەکان لە چەندین وڵاتی دیموکراتیکی ڕۆژئاوادا لەگەڵ ڕێکخستنیان بە شێوەی ئۆتۆنۆمی ناوچەیی، فیدراڵیزم و دانپێدانانی دەستووری بە مافە کولتوورییەکان بەرەوڕوو بوونەوە. ئەم جۆرە ڕێکخستنانە چەمکی سەروەری وەک یەکەیەکی یەکگرتوو و دابەشنەکراو تووشی ئالنگاری دەکەن و ڕێگەی بەدیل بۆ ڕێکخستنی دەسەڵاتی سیاسی لە دەوڵەتە فرەنەتەوەییەکاندا دەکەنەوە. ئەم تێڕوانینە لە بەشی مافی چارەنووسی بەکۆمەڵدا بە وردی دەخرێتە باس.

١.٣ مافی دیاریکردنی چارەنووس

وەک پێشتر ئاماژەمان پێ دا، سەروەری بنەمایەکی بنەڕەتی بۆ جێبەجێکردنی مافی چارەنووس پێک دەهێنێت. لە هەمان کاتدا مافی چارەنووس چەمکێکی فرەڕەهەندە کە دەتوانین لە ئاستی جیاوازدا لێی تێبگەین. ئەم بەشەدا شیکاری بۆ مافی چارەنووس لە ئاستی تاک و جەماوەردا دەکرێت.

یەکەم: چارەنووسی تاک لەسەر بنەمای کەرامەتی مرۆڤ

و ئۆتۆنۆمی باس دەکرێت. پاشان، چارەنووسی بەکۆمەڵ شی دەکرێتەوە، بە جەختکردنەوەیەکی تایبەت لەسەر مافی دیاریکردنی چارەنووسی نەتەوەیی. لەو بەشەدا زیاتر باس لەوە دەکرێت کە چۆن داواکارییەکان بۆ چارەنووسی بەکۆمەڵ پرسیار لەبارەی ناسیۆنالیزم، مافی خاکی، مافی کەمینەکان و ئاسمیلەکردن دەوروژێنن. هەروەها لەو بەشەدا لە پەیوەندیی نێوان مافی چارەنووس و دیموکراسی و سەقامگیریی سیاسی و ڕوانگەی کۆسمۆپۆلیتیەکان دەکۆڵرێتەوە.

١.٣.١ مافی چارەنووسی تاکەکەسی

کاتێک باس لە مافی چارەنووسی تاکەکەسی دەکرێت، دەتوانرێت ئەمە بە فەلسەفەی کەرامەت و ئۆتۆنۆمیی ئیمانوێل کانتەوە ببەسترێتەوە. لە لای کانت، لە کەرامەت وەک ئەو بەهایە زاتی و نەشکێنراوە تێدەگەین کە هەموو مرۆڤێک بەهۆی تایبەتمەندیی عەقڵانی و ئۆتۆنۆمییەوە خاوەنیەتی. ئۆتۆنۆمی بریتییە لە خۆ-یاسادانان، واتە توانای مامەڵەکردن بەپێی یاسا ئەخلاقییەکان کە تاک خۆی قەبووڵیان دەکات. ئەگەر مرۆڤەکان خاوەنی ئەو کەرامەت و ئۆتۆنۆمییە بن، دەبێت ئازاد بن لە دیاریکردنی ئامانج و کردارەکانی خۆیان بەبێ ئەوەی بکەونە ژێر زەبری ئارەزوومەندانە یان کۆنترۆڵی کەسانی دیکە. «بەجۆرێک مامەڵە و هەڵسوکەوت بکە کە هەمیشە مرۆڤایەتی بەکار بهێنیت، چ لە ناخی خۆت و چ لە ناخی هەموو ئەوانیتردا، لە هەمان کاتدا وەک ئامانجێک و هەرگیز نە بەس وەک ئامرازێک.» (٩)

لە ژێر ڕۆشنایی ئەو داواکارییەی کانتدا دەتوانین لە جەختکردنەوەکانی قاسملوو لەسەر کەرامەتی مرۆڤ و بەرەنگاربوونەوەی باڵادەستی تێبگەین کە مرۆڤەکان هەمیشە وەک ئامانجێک لە خۆیاندا مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت و هەرگیز تەنیا وەک ئامرازێک مامەڵەیان لەگەڵدانەکرێت.

١.٣.٢ مافی چارەنووسی بەکۆمەڵ

مافی چارەنووسی بەکۆمەڵ ئاماژەیە بۆ مافی دیاریکردنی چارەنووس بۆ گرووپێکی گەلی کە خۆی وەک نەتەوەیەکی جیا دەناسێنێت یان بە شێوەیەکی تر خۆی لە زۆرینەی خەڵکی دەوڵەتێک جیا دەکاتەوە و بەدوای کۆنترۆڵی سیاسی بەسەر پێگە و ژیانی بەکۆمەڵی خۆیدا دەگەڕێت. ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستییەیە کە مەرج نییە مرۆڤەکان خۆیان وەک تاکێکی گۆشەگیر هەست پێ بکەن، بەڵکوو خۆیان وەک بەشداربوو لە کۆمەڵگەیەکی مێژوویی، کولتووری و کۆمەڵایەتییەکان هەست پێ دەکەن.(١٠) بەم پێیە زاراوەکانی وەک «گرووپی نەتەوەیی»، «کەمینە»، «خەڵک» و «نەتەوە» نەک تەنیا پۆلێنبەندییەکی وەسفکەرن، بەڵکوو لە ڕووی سیاسییەوە پۆلێنبەندییەکی نۆرماتیڤن. ئەوەی گرووپێک خۆی وەک کەمینەیەکی کولتووری یان وەک گەلێکی خاوەن ناسنامەیەکی خاکی و سیاسی بناسێنێت، کاریگەریی هەیە لەسەر ئەوەی کام یەک لە داواکارییەکانی مافی چارەنووس بە ڕەوا دابنرێت.

هەرچەندە بنەمای مافی چارەنووسی تاک و ئازادیی نەرێنی زۆرجار لە سیستەمەکانی سیاسیی لیبراڵدا دانپێدانراوە، بەڵام مەرج نییە ئەمە مانای دانپێدانانی هاوتا بە مافی چارەنووسی بەکۆمەڵش بێت. ڕەنگە نەتەوە باڵادەستەکان قبووڵی بکەن کە تاکەکانی گرووپە کەمینەکان، وەک کورد، لە هەندێک مافی تاکەکەسی بەهرەمەند بن، لە هەمان کاتدا داواکارییەکانی مافی چارەنووسی سیاسی بۆ ئەو گرووپە وەک جەماوەر (جەمع) ڕەت دەکەنەوە. بەم شێوەیە گرژییەک لە نێوان تەرکیزکردنی لیبرالیزم لەسەر مافە تاکەکەسییەکان و داواکارییەکانی مافی چارەنووس لە پێکهاتە نەتەوەیی یان ئێتنیکەکاندا سەر هەڵدەدات. ئەمەش هاوتایە لەگەڵ ئەوەی کە چارڵز تایلۆر بە ئایدیالی ڕەسەنایەتی ناوی دەبات، ئایدیاڵێک کە دەتوانرێت ڕەگەکانی بگەڕێتەوە بۆ یۆهان گۆتفرید هێردەر و ژان ژاک ڕۆسۆ. لێرەدا ئارەزووی قەبووڵکردن و دانپێدانان پەیوەستە بە بایەخدان بە تایبەتمەندی و ناسنامەی خۆی. بە بڕوای هێردەر شوناس تەنیا تاکەکەسی نییە، بەڵکوو ڕەهەندێکی دەستەجەمعیشی هەیە. بۆیە دەبێت مرۆڤەکان و گرووپەکان بتوانن لەگەڵ خۆیاندا ڕاستگۆ بن

و بەگوێرەی ناسنامەی خۆیان بژین، نەک لاسایی شێوازی ژیانی ئەوانی تر بکەنەوە.(١١) بەم پێیە دانپێدانان پەیوەندیی بە ئیمتیازاتەوە نییە، بەڵکوو پەیوەستە بە ڕێزگرتن لە یەکسانیی مرۆڤەکان و گرووپەکان و مافی خۆیبوون. بەم شێوەیە دەکرێ لە داواکارییەکانی مافی چارەنووسی نەتەوەیی، وەک داواکارییەک بۆ دانپێدانانی بەکۆمەڵتێبگەین.

ئەم پرسیارە کێشەیەکی بنەڕەتیتر دەوروژێنێت: کێ لە ڕاستیدا دەتوانرێت بە خاوەن مافی چارەنووس هەژمار بکرێت؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەمەش سەرەتا دەبێت چەمکەکانی نەتەوە و ئێتنیک و خەڵکی ڕەسەنی خۆجێی ڕوون بکرێنەوە.

١.٣.٢.١ نەتەوە، گەل و ئێتنیک

چەند شێوازێکی جیاواز بۆ تێگەیشتن لە چەمکی نەتەوە بوونی هەیە. ئۆیقیند ئۆستروۆد سێ ڕێگەی سەرەکیی بۆ تێگەیشتن لەو چەمکە دەستنیشان کردووە. (١٢) یەکەمیان تێگەیشتنی دەوڵەتە، کە دەوڵەت بە هاوواتای یەک نەتەوە دادەنرێت. زۆرجار ئەو تێگەیشنە شەرعییەتدانە بە ئاسمیلەکردنی کەمینەکان بۆ پاراستنی یەکڕەنگیی نەتەوەیی و لە زۆرێەک لە دەوڵەتاندا ئەو تێڕوانینە بۆ چەمکی نەتەوە بەهێزە، بە تایبەتی ئەو دەوڵەتانەی بەشێکی کوردستانیان لەژێر کۆنترۆڵیاندایە. دووەمیان تێگەیشتنێکی کۆمەڵایەتی-فەرهەنگییە، کە نەتەوە وەک کۆمەڵگەیەک هەست پێ دەکرێت کە لەسەر بنەمای مێژوو، زمان، کولتوور، ئایین یان ناسنامەی ئێتنیکیی هاوبەش دامەزراوە، بەبێ گوێدانە سنوورەکانی ئەو دەوڵەتانەی ئێستا بوونییان هەیە. زۆرجار داواکارییەکانی ئۆتۆنۆمیی سیاسی یان دەوڵەتی سەربەخۆ لە لایەن ئەم جۆرە پێکهاتانەوە سەرهەڵدەدەن. (١٣)

سێهەمیان تێگەیشتنی سیاسی یان ئیرادەگەرایانەی ئێرنست ڕێنانە، کە نەتەوە وەک کۆمەڵگەیەک تێدەگات کە لەسەر بنەمای ئیرادە و هاوەدەنگی و ئەزموونێکی مێژووییی هاوبەش دامەزراوە. بەمەش نەتەوەبوون نابێتە تایبەتمەندییەکی دیاریکراو، بەڵکوو دەبێتە پرسی تەعەلوق و ناسنامەی بەکۆمەڵ. (١٤)

دوو تێگەیشتنی دوایی نزیکن لە تێڕوانینی قاسملوو بۆ نەتەوەی کورد. ئەو جەخت لەسەر زمانی هاوبەش، خاک و مێژوو و کولتووری هاوبەش و هەستی تەعەلوقی بەکۆمەڵ وەک بناغەی نەتەوەی کورد دەکاتەوە و کوردیش وەک نەتەوەیەکی جیا لە فارس و عەرەب و تورک دادەنێت. ئەمەش تێگەیشتنێکی جیاوازە لەگەڵ بنیاتنانی نەتەوە لەسەر بنەمای دەوڵەت لە ئێران، عێراق، سووریا و تورکیا، کە زۆرجار کورد وەک کەمینەیەکی نەتەوەیی پێناسە کراوە نەک نەتەوەیەکی جیاواز. (١٥)

دەیڤید میلەر ناسیۆنالیزم بە ئایدۆلۆژیایەک پێناسە دەکات کە لەسەر بنەمای سێ گریمانەی بنەڕەتی دامەزراوە: نەتەوەکان پێکهاتەی ڕاستەقینە و بەنرخن، کە پابەندبوونی ئەخلاقیی تایبەت لە نێوان ئەندامەکانیاندا دروست دەکەن و مافی دیاریکردنی چارەنووس لە شێوەی دەوڵەتێکی سەربەخۆ یان ئۆتۆنۆمییەکی دیکەی سیاسیدا بە ویستێکی ڕەوا دادەنێن. لە هەمان کاتدا ئەو جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە نەتەوەکان پێکهاتەی ئاڵۆزن کە دەتوانن ڕەگ و ڕیشەیان لە تێکەڵە جۆراوجۆرەکانی مێژوو، زمان، کولتوور و خاکدا داکوتن، بەبێ ئەوەی هیچ یەک لەو فاکتەرانە، بە تەنیا فاکتەری یەکلاکەرەوە بن. بۆیە میلەر تێگەیشتنی ئیرادەگەرایانەی ئێرنست ڕێنان بۆ نەتەوە ڕەت دەکاتەوە و دەڵێت نەتەوەکان دەبێ خۆیان وەک کۆمەڵگەیەکی پەیوەندیدار لە ڕووی سیاسیشەوە هەست پێ بکەن. میلەر لە نێوان نیشتمانپەروەری، ناسیۆنالیزمی کولتووری و ناسیۆنالیزمدا جیاوازی دادەنێت. لە ڕوانگەی ئەوەوە، نیشتمانپەروەری ئاماژەیە بۆ دڵسۆزی بۆ دەوڵەتێکی هەبوو و دامەزراوە سیاسییەکانی. ناسیۆنالیزمی کولتووری جەخت لەسەر پاراستنی زمان و کولتوور و ناسنامەی نەتەوەیی دەکاتەوە، بەڵام مەرج نییە داوای چارەنووسی سیاسی بەدوای خۆیدا بهێنێت. ناسیۆنالیزم لەمانە جیاوازە بە لەبەرچاوگرتنی نەتەوە وەک پێکهاتەیەکی پەیوەندیدار لە ڕووی سیاسییەوە کە داوای مافی چارەنووس وەک مافێکی ڕەوا دەکات.

هەرچەندە ناسیۆنالیزم لە ڕوانگە کۆسمۆپۆلیتیەکانەوە

ڕەخنەی لێ دەگیرێت کە ناسیۆنالیزم جیاکاری دەکات لە نێوان خەڵکی دیکە و هاوواڵاتیانی واڵاتەکەی خۆیدا لە جیاتی پێشتریتیدان و ڕەچاوکردنی بایەخە ئەخلاقییە گشتگیرەکان، بەڵام میلەر دەڵێت ناسیۆنالیزمی لیبراڵ دەتوانێت لەگەڵ ئازادی و یەکسانیدا بگونجێت. لەسەر بنەمای ئەم پاشخانەدا، دەتوانرێت لە نەتەوەکان وەک پێکهاتەی بەکۆمەڵ کە لە ڕێگەی تێکەڵەیەک لە ناسنامەی هاوبەش، هاودەنگی و خۆتێگەیشتنی سیاسی، دەتوانن داوای ڕەوا بۆ مافی دیاریکردنی چارەنووس بەڕەوپێش ببەن، تێبگەین. (١٦)

بە پشتبەستن بە چالاکییە سیاسییەکانی قاسملوو و بەرهەمە تیۆرییەکانی، بە باشترین شێوە دەتوانرێت بیرکردنەوەی ئەو وەک فۆرمێک لە ناسیۆنالیزم لە ڕوانگەی میلەرەوە، تێبگەین. کورد نەک هەر وەک پێکهاتەیەکی کولتووری، بەڵکوو وەک نەتەوەیەک کە داوای ڕەوای مافی چارەنووسی خۆی دەکات، بناسین.

ئۆیڤیند ئۆستروّد ئاماژە بەوە دەکات کە وودرو ویلسۆن سەرەڕای پێشخستنی بنەمای مافی چارەنووسی گەلان، هەرگیز پێناسەیەکی وردی بۆ ئەوەی کە مەبەست لە «گەل» چییە، نەکردووە. بۆیە ئەم زاراوەیە لە تیۆریی سیاسی و یاسای نێودەوڵەتیدا بە شێوازی جۆراوجۆر لێکدراوەتەوە. بەشێوەیەکی گشتی ئەو چەمکە بۆ ئاماژەکردن بەو گرووپانە بەکاردێت کە خاوەنی ناسنامەیەکی هاوبەش، بەستراوەییەکی مێژوویی، پەیوەندییەکی کولتووری یان هۆشیاریی سیاسین، کە خۆیان وەک کۆمەڵگەیەکی سیاسی هەست پێ دەکەن و داوای مافی چارەنووسی بەکۆمەڵ بەڕەوپێش دەبەن. بە هەمان شێوە پێناسەیەکی گشتگیر بۆ زاراوەکانی «ئێتنیک» و «گەلانی ڕەسەن»یش نییە. ئەم پۆلێنبەندییانە تەنیا وەسفکەر یان دێسکریپتیڤ نین، بەڵکوو لە ڕووی سیاسی و نۆرماتیڤیشەوە بارگاوین، چونکە پێناسە جیاوازەکان کاریگەرییان لەسەر ئەوە هەیە کە کام گرووپ وەک هەڵگری مافی بەکۆمەڵ و داوای مافی چارەنووس دانیان پێدادەنرێت. ئەمەش بە تایبەتی لە دەوڵەتە فرەنەتەوەییەکاندا گرنگە، کە دەتوانرێت هەمان گرووپ بەپێی چوارچێوەی سیاسی بە شێوەیەکی جیاواز پۆلێن بکرێت. کەواتە چەمکەکانی وەک «نەتەوە»، «گەل» و «ئێتنیک» نەک تەنها وەک وەسفکردنی پێکهاتە کولتوورییەکان کاردەکەن، بەڵکوو وەک پۆلێنگەلێکی پەیوەست بە سەروەریی دەوڵەت و شەرعییەتی داوای مافی چارەنووس دەور دەگێڕن. (١٧)

١.٣.٢.٢ مافی چارەنووسی نەتەوەیی

ئۆیڤیند ئۆستروّد باس لەوە دەکات کە شۆڕشی فەرەنسا بنەما نەتەوەییەکان و مافی دیاریکردنی چارەنووسی ناساند، بەڵام ئەمانە بە ڕەچاوکردنی سەقامگیریی دەوڵەت و یەکپارچەیی خاکی وڵات بە خێرایی سنووردار کران. لە سەردەمی جەنگی جیهانیی یەکەمدا، مافی چارەنووس لە ڕووی سیاسییەوە بەکارهێنرا، لە کاتێکدا زلهێزەکان ڕێککەوتنی نهێنییان لەسەر دابەشکردنی خاکەکان کرد. (١٨)

دوای جەنگی جیهانیی یەکەم، چەمکی خۆ-حکوومەتداریی (self-government) وودرو ویلسۆن وردە وردە جێگەی خۆ-بڕیاردانی (self-determination) گرتەوە. ئەم پەرەسەندنە دەتوانرێت وەک هەوڵێک بۆ ئاشتکردنەوەی داوای مافی چارەنووسی نەتەوەیی لەگەڵ ڕێزگرتن لە سنووورەکانی دەوڵەتانی مەوجوود تێبگەین. لە هەمان کاتدا بنەماکە بە ناڕوونی ماوەتەوە، چونکە ویلسن هەرگیز پێناسەیەکی وردی بۆ مەبەستەکەی لە چەمکەکانی «خەڵک» یان «نەتەوە» نەکردووە. (١٩)

لەناومارکسیزمدابەشێوەیەکی جیاوازتەماشای ناسیۆنالیزم دەکرا. کارل مارکس و فریدریش ئەنگڵس ناسیۆنالیزمیان خستە ژێر سێبەری خەباتی چینایەتی، ڕۆزا لۆکسمبۆرگ مافی چارەنووسی نەتەوەیی بەوەهم لە ژێر سەرمایەداریدا دادەنا و ڕەتی کردەوە، لە بەرانبەردا ڤلادیمێر لینین، مافی چارەنووسی بە پرەنسیپێکی پێشکەوتنخوازانە لە خەبات دژی ئیمپریالیزم و چەوساندنەوەی نەتەوەیی دادەنا.

دوای جەنگی جیهانیی یەکەم، کۆمەڵەی گەلان هەوڵی دا مافی چارەنووس بە پاراستنی کەمینەکان و سیستەمی ماندات بگۆڕێت. دوای جەنگی جیهانیی دووەم، مافی چارەنووس پەیوەست بوو بە مافەکانی مرۆڤەوە و لە میساقی نەتەوە یەکگرتووەکاندا چەسپێنرا، لە کاتێکدا مەبەست لێی جێخستنی پرەنسیپی یەکپارچەیی خاکی

ولّاتان و سنووردارکردنی جیابوونەوە بوو. ئەمەش بە ڕووبی لە بڕیارنامەی ١٥١٤ (١٩٦٠)ی ئەنجومەنی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکاندا دەربڕدرا، کە تێیدا هاتبوو هەموو گەلان مافی دیاریکردنی چارەنووسیان هەیە.

لە ساڵی ١٩٧٠ کۆلۆنیالیزم وەک پێشێلکردنی جارنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان ئیدانە کرا.(٢٠) ئەمە بە پلەی یەکەم بۆ کۆلۆنیالیزمی دوور یان سەرووی دەریاکان بوو، مەرج نەبوو بۆ فۆرمەکانی هەژموونی ناوخۆیی یان کۆلۆنیالیزمی نزیک و ناوخۆی سنووڕەکانی دەوڵەتانی مەوجوود لەخۆی بگرێتەوە.

تیۆرییە سیاسییەکان گرژییەکی بەردەوام لە نێوان مافی چارەنووسی نەتەوەیی و سنووڕە سەقامگیرەکانی دەوڵەتاندا دەخەنە ڕوو؛ بۆیە ئەو ڕاستییەی کە هەندێک لە نەتەوەکان هێشتا مافی چارەنووسی خۆیان نییە، زۆرجار بەهۆی پەیوەندییە مێژوویەکانی دەسەڵاتداری و بڕیارە سیاسییەکانەوەیە نەک نەبوونی شەرعیەت بۆ ئەم مافە. (٢١)

لای قاسملوو بە پلەی یەکەم فۆرمی دامەزراوەیی چارەنووس نەبوو کە چارەنووسساز بوو، بەڵکوو ئەوە بوو ئایا گەلێک ئازادی و کەرامەت و کۆنترۆڵی ڕاستەقینەی بەسەر کاروباری سیاسیی خۆیدا بەدەست دەهێنێت یان نا. (٢٢) لە هەمان کاتدا ئەو خەبات بۆ ئازادیی وەک پرۆسەیەکی بەردەوام و مێژوویی دەبینی، بەو پێیەی واقیعەت سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان بەردەوام لە حاڵی گۆڕاندان. (٢٣)

هەروەها مافی چارنووس پرسی دانپێدانانی بەکۆمەڵیش دەوروژێنێت. ئەگەر ئۆتۆنۆمی و کەرامەت بۆ تاک بنچینەیی بن، دەتوانرێت بپرسین گەلۆ پێکهاتە بەکۆمەڵەکان مافی دانپێدانانی هاوشێوەیان هەیە؟

فرانسیس فوکویاما دەڵێت پێویستی مرۆڤەکان بۆ دانپێدانان – ئەوەی بە تایموّس ناوی دەبات، لەسەر بنەمای فەلسەفەی ئەفلاتوون – دەتوانێت ڕەهەندێکی بەکۆمەڵیشی هەبێت. کاتێک گرووپەکان هەست بکەن کە ناسنامە یان کەرامەتیان دان پێدانانرێت، ئەمە دەتوانێت ببێتە هۆی دروستبوونی سەرهەڵدانەکان و بزووتنەوەکان کە داوای مافی چارەنووسی بەکۆمەڵ دەکەن. هەرچەندە هەردوو لیبرالیزم و کۆمۆنیزم هەوڵیان داوە چارەسەری سیاسیی هەمەلایەنە پێشکەش بکەن، بەڵام فوکویاما پێی وایە ئەوان نەیانتوانیوە بە تەواوی پێویستیی خەڵک بۆ دانپێدانان تێر بکەن. (٢٤)

هەروەها ئەم ڕوانگەیە لە تێگەیشتنی قاسملوو بۆ ئازادی نزیکە، کە ئازادی نەک هەر واتای هەبوونی بوار بۆ کردار دەدات، بەڵکوو کەرامەت و ڕێزگرتن لە خۆ و دانپێدانانی بەکۆمەڵیش دەگەیەنێت. بەم پێیە مافی چارەنووس وەک پێکهاتەیەکی سەرەکیی ئەو چەمکەی کە بە ئازادی تەواو ناوی دەهێنرێت، خۆی دەنوێنێت.

چارڵز تایلۆر دەڵێت ڕەتکردنەوەی دانپێدانان دەتوانێت لێکەوتەی بەرچاوی هەبێت بۆ تێگەیشتن لە خۆ و ئیمکانی ژیانی گرووپە پەراوێزخراوەکان. فرانتز فانۆن هەنگاوێک زیاتر دەڕواتە پێش و دانپێدانەنان وەک فۆرمێک لە ژێردەستەیی و نامۆبوون وەسف دەکات. بۆیە لە هەلومەرجی کۆلۆنیالیزمدا، خەبات بۆ دانپێدانان دەتوانێت گەشە بکات و ببێتە خەباتێک بۆ ڕزگاریی سیاسی. (٢٥)

ئەمەش هاوشێوەی تێڕوانینی قاسملوویە کە دیموکراسی بە جێگرەوەی چەک ناو دەبات و ئەوە دەگەیەنێت کە ئەگەر دەرفەتەکانی بەشداریکردنی دیموکراتیک و مافی چارەنووس بلۆک بکرێن، دەکرێت بەرخۆدانی چەکدار بۆ دەستەبەرکردنی ئەو یەکە بە شێوەیەکی پێویست خۆی بنوێنێت. (٢٦)

تایلۆر دەڵێت دانپێدانان پێشگریمانەی قبوڵکردنی جیاوازبوون و مافی پاراستنی بەها و ناسنامە و شێوازی ژیان دەکات. وەک چۆن تاکەکان دەبێت ئازادیی ژیانیان هەبێت بەپێی هەڵبژاردنی شێوازی ژیانی خۆیان، هەروەها دەبێت جەماوەرەکانیش (گرووپە جیاوازەکانی کۆلێکتیڤ) بتوانن پێکهاتەی کولتووری و نەتەوەییەکانی خۆیان بپارێزن و پەرەی پێ بدەن. ئینکاری دانپێدانان وەک جۆرێک لە ستەمکردنە؛ چونکە ناسنامە بەشێکی جەوهەرییە لە تێگەیشتنی مرۆڤەکان. کاتێک ناسنامەیەک ئینکار یان بێ بایەخ دەکرێت، نەک تەنها پێگەی تاک یان گرووپەکە بەرەوڕووی تەحەدا دەبێتەوە، بەڵکوو شکۆ و کەرامەت و شوێنی ڕەوای

ئەوانیش لە کۆمەڵگەی سیاسیدا تەحەدای لێ دەکرێت. ئەمەش پێی دەوترێت سووبێستانتیڤ لیبرالیزم کە لەو ڕوانگەیەوە ڕۆڵی دەوڵەت بریتییە لە تاعامول لەگەڵ جیاوازییەکانی کۆمەڵگە فرە کولتوریەکان جگە لە ئازادییە تاکەکەسییەکان. (٢٧)

تایلۆر لەگەڵ جۆسلین ماکلۆر ئەمە دەبەستێتەوە بە دیموکراسییەکی عەلمانی کە لەسەر ڕێزگرتنی یەکسان (بەها ئەخلاقییە یەکسانەکان) و ئازادیی وێژدان (هەموو کەسێک دەبێت ئازادیی پێکهێنان، پاراستن و دەربڕینی بیروباوەڕی ئایینی و ئەخلاقی و فەلسەفیی خۆی هەبێت)، بەشداریی سیاسیی گشتگیر (دەبێت هەموو جەماوەرە جیاوازەکانی کۆمەڵگا لە دارشتنی ناسنامەی سیاسیی کۆمەڵگادا ببیسترێن) و ڕێزگرتنی دوولایەنەی نێوان جەماوەرەکان (بۆ هاوسەنگی و هاروموونیی کۆمەڵایەتی نێوان جەماوەرەکان)(٢٨).

بنەماکانی ڕێزگرتنی یەکسان و بەشداریی گشتگیر بە تایبەتی گرنگن، چونکە ڕێگا بۆ بەدامەزراوەییکردنی مافی چارەنووس لە کۆمەڵگا فرەییەکاندا دەکەنەوە. لە بەرانبەر ئەم پاشخانەدا، تایلۆر هەروەها تیشک دەخاتە سەر بیرۆکەی جۆن ڕاولز لەبارەی کۆدەنگیی هاوبەش (overlapping consensus) وەک مۆدێلێکی مومکین بۆ پێکەوەژیانی سیاسی لە نێوان گرووپە جیاوازەکاندا. (٢٩)

ئەمەش هاوتایە لەگەڵ بیرکردنەوەی سیاسیی عەبدولڕەحمان قاسملوو. قاسملوو جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە لە ئێراندا هیچ کەسێک نابێت لە کورد بە «ئێرانیتر» هەژمار بکرێت و هەمیش کورد دەبێ لە هەمان کاتدا مافی چارەنووس و کۆنترۆڵی لەسەر چارەنووسی خۆیدا هەبێت. ناوبراو هەروەها باسی لەوە کردووە کە پرسی مافی چارەنووسی نەتەوەیی دەبێ بە مەرجی یەکسانی بۆ هەموو گرووپە نەتەوەییەکان لە ئێراندا یەکلایی بکرێتەوە. لەم ڕوانگەیەوە مافی چارەنووس وەک داخوازییەکی بۆئیمتیازات دەرناکەوێت بەڵکوو وەک داواکارییەک بۆ دانپێدانانی یەکسان و ئازادی و بەشداریی سیاسی خۆی دەنوێنێت. (٣٠)

تیۆ دبلیو ئەی دی ویت (Theo W.A. de Wit) ئاماژە بەوە دەکات کە سیاسەتی دانپێدانان دەتوانێت گرژیش بهێنێتە ئاراوە. داننان بە جیاوازییە کولتوورییەکان دەتوانێت کەمینەکان بەهێز بکات، بەڵام لە هەمان کاتدا دەتوانێت ببێتە هۆی هاتنەئارای جەمسەرگیری و سیاسەتی شوناس. بۆیە دیموکراسی دەبێت هاوسەنگی لە نێوان ڕەچاوکردنی فرەکولتووری لەگەڵ پێویستیی کۆمەڵگەیەکی سیاسیی هاوبەشدا دروست بکات، لە هەمان کاتدا کە هەوڵ بدات ڕەسەنایەتی بۆ داواکارییەکانی تەنیا ناسنامەی سابژێکتیڤ (ف. الزامات هویتی صرفا ذهنی) دانەبەزێنێت. (٣١)

لەسەر ئەم بنەمایە دەتوانین بڵێین دانپێدانانی بەکۆمەڵ و مافی چارەنووس دەبێت بە دامەزراوەیی بکرێت. شوناس بەتەنها بەس نییە بۆ دروستکردنی کۆمەڵگەیەکی سیاسیی سەقامگیر لەکاتێکدا چەند کۆلێکتیڤێکی نەتەوەیی، کولتووری یان ئایینی لە چوارچێوەی یەک دەوڵەتدا پێکەوە بژین. بۆیە دامەزراوە سیاسییەکان پێویستن بۆ جێبەجێکردنی داواکارییەکانی دانپێدانان و مافی چارەنووس بۆ ڕێکخستنی بەردەوام و ئاشتییانە.

بەم پێیە پرسیارەکە تەنیا ئەوە نابێ کە ئایا نەتەوەکان مافی چارەنووس و دانپێدانانیان هەیە یان نا، بەڵکوو پرسیاری سەرەکی ئەوەیە چۆن دەتوانرێت ئەم مافە بە کردەوە بە دامەزراوەیی بکرێت.

١.٣.٢.٣ فۆرمەکان و بەدامەزراوەییکردنی چارەنووسی نەتەوەیی

لە سەرەوە چەمکەکانی سەروەری، دیاریکردنی چارەنووسی تاک و چارەنووسی بەکۆمەڵ وەک ڕەهەندە بنەڕەتییەکانی ئازادیی کۆمپلێت باس کراون. لەم بەشەدا باسەکە دوو تەوەری سەرەکی لەخۆی دەگرێت و ئەوە شی دەکاتەوە کە چۆن دەتوانرێت چارەنووسی نەتەوەیی بەدی بهێنرێت و هەروەها چۆنیەتیی دانپێدانان و ڕێکخستنی ئەو جۆرە ئیدیعایانە لە یاسا و سیاسەتی نێودەوڵەتیدا دەخاتە ڕوو.

هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێ دا، میلەر باس لەوە دەکات کە نەتەوەکان کۆمەڵگەیەکی بەکۆمەڵ و لە ڕووی ئەخلاقییەوە شەرعین و مافی دیاریکردنی چارەنووسیان

هەیە. ئەم مافە دەتوانرێت لە ڕێگەی دامەزراندنی دەوڵەتێکی جیاواز و سەربەخۆ یان لە ڕێگەی فۆرمەکانی تری خۆبەڕێوەبەریی سیاسییەوە بەدی بهێنرێت. مافی دیاریکردنی چارەنووس گشتگیرە و هەموو گەلان دەگرێتەوە، تەنانەت ئەگەرچی مەرج نییە لە هەموو حاڵەتەکاندا ڕێزی لێ گیرابێت یان جێبەجێ کرابێت.

لە سیاسەتی نێودەوڵەتی و یاسای نێودەوڵەتیدا زۆرجار جیاوازی لە نێوان چارەنووسی ناوخۆیی و دەرەکیدا دەکرێت. چارەنووسی ناوخۆیی خۆبەڕێوەبەریی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و کولتووری لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی هەبوودا لەخۆی دەگرێت، لە کاتێکدا مافی دیاریکردنی چارەنووسی دەرەکی ئاماژەیە بۆ مافی جیابوونەوە و دامەزراندنی دەوڵەتێکی جیا. یاسای نێودەوڵەتی بەگشتی لەپێشترێتیی بە دیاریکردنی چارەنووسی ناوخۆیی دەدات، لە کاتێکدا چارەنووسی دەرەکی بە شێوەیەکی سەرەکی لە بارودۆخی کۆلۆنیالیزمدا یان لە حاڵەتەکانی چەوساندنەوەی توند و بەردەوامدا دانپێدانراوە. ئەمەش لەگەڵ تێڕوانینی ئالێن بوکانانیدا یەک دەگرێتەوە کە جیابوونەوە بە شێوەیەکی ئاسایی تەنها وەک وڵامێک بۆ نادادپەروەری دەتوانرێت شەرعیەتی پێ بدرێت. (٣٢)

بەڵام مارگریت مۆر دەڵێت هەندێک داواکاریی جیابوونەوە لە مافی دیاریکردنی چارەنووسی بە کۆمەڵەوە سەرچاوە دەگرن نەک تەنها لە نادادپەروەرییەوە. لەبری ئەوە دەبێت شەرعیەت لەڕووی چارەنووسی بەکۆمەڵەوە وەک بەهایەکی بنەڕەتی و نۆرماتیڤ تێبگەین، ئەگەرچی ناتەواویش بێت. (٣٣)

ئەو هەردوو تێۆریی بنەمادار بە هەم دادپەروەری و هەم ڕیفراندۆم وەک پێوەرێکی کافی بۆ مافی چارەنووس ڕەت دەکاتەوە(٣٤) و دەڵێت مافی چارەنووس دەبێت لە ڕێگەی پرۆسەی دامەزراوەیی و دانوستاندنەوە بەدی بهێنرێت کە هاوسەنگی لە نێوان ئازادی و سەقامگیری و دادپەروەریدا ڕەچاو بکات. (٣٥)

هەرچەندە مارگریت مۆر جەخت لەسەر گرنگیی پرۆسەیەی دانوستاندن و دامەزراوەیی دەکاتەوە بۆ شەرعیەتدان بە جیابوونەوە، بەڵام دەتوانرێت ڕەخنە لەم ڕوانگەیە بگیرێت کە بە کەم سەیری ئەوە دەکات کە زۆرێک لە پرۆسەکانی ڕزگاریی نەتەوەیی لە مێژوودا، لە ڕێگەی ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی تاکلایەنە پێش ئەوەی دانوستانەکان ڕووبدات، دەستیان پێ کردووە.

مایکل فریمان ئاماژە بەوە دەکات کە جیابوونەوە دەتوانێت کێشەی نوێ دروست بکات، لەوانە توندوتیژی، ململانێی نوێی کەمینەکان و ململانێی دابەشکردن. بەدیلەکانی وەک ئۆتۆنۆمی و دابەشکردنی دەسەڵات دەتوانن ئەم جۆرە گرژییانە کەم بکەنەوە، بەڵام ئەم ڕێکخستنانە سنووردارن و نیشیان هەیە. ئەو زیاتر جەخت لەوە دەکاتەوە کە مافی چارەنوس بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی ئازادیی ڕاستەقینەی کرداری (عەمەل) ناڕەخسێنێت، بەو پێیەی هەلومەرجی ئابووری و نێودەوڵەتی سنووردارێک بۆ ئەوە دادەنێت کە دەوڵەتان و گەلان لە ڕاستیدا دەتوانن چی بکەن. بۆیە ئەوە دەبێتە جێگەی پرسیار کە نەک کێ مافی چارەنووسی هەیە، بەڵکوو بڕیارە سیاسییەکان دەبێت لە چ ئاستێکدا بدرێن. (٣٦)

قاسملوو لە وتار و نووسینەکانیدا، بەتایبەتی باسێک لە سەر دروشمە بنەڕەتییەکانی حیزب و کورتە باسێک لەسەر سۆسیالیزم، سێ فۆرمی سەرەکی بۆ مافی چارەنووسی نەتەوەیی دەستنیشان دەکات: جیابوونەوە (سەربەخۆیی)، فیدراسیۆن و ئۆتۆنۆمی. (٣٧)

لای قاسملوو مافی چارەنووس پرەنسیپێکی ئەخلاقیی بنەڕەتییە. بەڵام هەر لە هەمان کاتدا ئەو ڕوانگەیەکی پراگماتیکیی هەیە کە چۆن دەتوانرێت ئەم مافە بەدی بهێنرێت. ئەو دەڵێت داواکاریی کورد بۆ جیابوونەوە بە مانای دەستبەسەرداگرتنی خاکی گەلانی دیکە نییە، بەڵکوو بە مانای یەکخستنی نەتەوەیەکی دابەشکراو بۆ نێو یەک دەوڵەتە کە دەوڵەتی خۆیانە. بەڵام بە هۆی بەربەستە ناوخۆیی و دەرەکییەکان، بە دیهێنانی ئامانجێکی لەو چەشنە، بە زەحمەت دەزانێت. هەربۆیە تەرکیزی سیاسیی خۆی دەخاتە سەر مافی چارەنووسی نەتەوەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، هاوکات پشتیوانی لە مافی چارەنووسی نەتەوەی کورد لە پارچەکانی دیکەی کوردستانیش بە ئەرک دادەنێت و بە

کردەوە پشتیوانییان لێ دەکات.

قاسملوو هەروەها باس لەوە دەکات کە فیدراسیۆن گونجاوترین چارەسەرە بۆ گەیشتن بە مافی چارەنووس لە دەوڵەتە فرەنەتەوەییەکاندا. لە دەوڵەتی فیدرالیدا پێویستە هەموو نەتەوەکان بە مەرجی یەکسان بەشداری لە حوکمڕانیی دەوڵەتدا بکەن، بەبێ ئەوەی نەتەوەیەک زاڵ بێت بەسەر ئەوانی تردا. بەم شێوەیە فیدراسیۆن هەم یەکسانیی نێوان نەتەوەکان لەسەر ئاستی دەوڵەت و هەمپەرەنسیپێکی خۆبەڕێوەبەریی ناوچەیی دەگەیەنێت، کە هەر نەتەوەیەک مافی بەڕێوەبردنی کاروباری خۆی هەیە لەو هەرێمانەی زۆرینەی پێک دەهێنێت. قاسملوو سەربەخۆیی وەک پرەنسیپ ڕەت ناکاتەوە، بەڵکوو فیدراسیۆن بە واقیعیترین و نۆرماتیڤترین چارەسەر بۆ دەوڵەتێکی فرەنەتەوەیی دەبینێت لە پێناو پاراستنی ئاشتی، ئاسایش و دادپەروەریدا.

بۆ قاسملوو، ئۆتۆنۆمی نزمترین ئاستی مافی چارەنووسی نەتەوەیی پێک دەهێنێت. ئۆتۆنۆمی واتای خۆبەڕێوەبەریی ناوچەیی لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی مەوجوودایە، لە کاتێکدا بەرپرسیارێتیی سیاسەتی دەرەوە، سیاسەتی دراوی و بانکی، بەڕێوەبردنی ئابووریی گشتی و بەرگری هێشتا لە ئەستۆی دەوڵەتی ناوەندیدایە.(٣٨)

مۆدێلی چارەنووسی نەتەوەیی قاسملوو بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان چەند لێکچوونێکی لەگەڵ ئەو مۆدێلە هەیە کە ویل کیملیکا لە دیموکراسیی ڕۆژئاوادا باسی دەکات. بە گوتەی کیملیکا، زۆرێک لە دەوڵەتانی ڕۆژئاوایی لە ئایدیالی «یەک دەوڵەت، یەک نەتەوە، یەک زمان» دوور کەوتوونەتەوە و زیاتر خۆیان وەک دەوڵەتی فرەنەتەوەیی ناساندووە. ئەمەش لە ڕێگەی دامەزراوەییکردنی مافی چارەنووس بۆ گرووپە ڕەسەن و ژێرنەتەوەییەکان لە شێوەی ئۆتۆنۆمی و ڕێکخستنە فیدرالیەکان و خۆبەڕێوەبەری ناوخۆییدا ڕووی داوە. لە ئەنجامدا پرسەکانی مافی چارەنووس لە زۆر حاڵەتدا نائەمنییەتی کراوە و وەک پرسێکی سیاسیی ئاسایی مامەڵەیان لەگەڵدا کراوە نەک وەک هەڕەشەی وجودی بۆ سەر دەوڵەت.(٣٩) لێرەدا مافی چارەنووس وەک بنەمایەکی دووانەیی - یان سەربەخۆیی تەواو یان هیچ - وەک قاسملوو باسی دەکات (٤٠)، تێناگات، بەڵکوو وەک پرۆسەیەکی هەنگاو بە هەنگاو و لە پەیوەندی لەگەڵ کۆنتێکستدا تێدەگات. لەو حاڵەتەدا، پێکهاتە نەتەوەییەکان یان کۆلێکتیڤەکان دەتوانن مافی چارەنووسییان لە فۆرمی خۆبەڕێوەبەری، وەک ئۆتۆنۆمی یان ڕێکخستنە فیدرالیەکان بەدەست بهێنن و دواتر بە تێپەڕبوونی کات، کار بۆ فراوانکردنی ئەمانە لە ڕێگەی کەناڵە سیاسی و دامەزراوەییەکانەوە بکەن.

کیملیکا نیشان دەدات دەوڵەتەکان لە ڕەوتی مێژوودا هەوڵیان داوە زمان و کولتوور و خۆبەڕێوەبەریی کەمینەکان لە ڕێگەی ئاسمیلەکردن و سیاسەتی نیشتەجێبوون و جۆرەکانی تری کۆنترۆڵکردنی سیاسی سنووردار بکەن. بەڵام ئەم جۆرە ڕێوشوێنانە نەبوونەتە هۆی نەمانی ناسنامەی کەمینەکان. بە پێچەوانەوە، زۆرێک لە گرووپەکان بۆ دانپێدانان، مافەکان و مافی چارەنووسی خۆیان زیاتر کۆبوونەتەوە.

لای کیملیکا، مافی چارەنووس هەروەها پەیوەندیی بە دانپێدانانەوە هەیە و هەربۆیە موبیلیزەکردنی سیاسیش بۆ ئەم مەبەستە گرنگە، نەک تەنها دانپێدانانی یاسایی فەرمی.(٤٢)

هەرچەندە مافی چارەنووس وەک مافێکی بنەڕەتیی مرۆڤ دان پێدانراوە، بەڵام کیملیکا ئاماژە بەوە دەکات کە دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان بە دەگمەن دانیان بە ڕێکخستنەکانی ئۆتۆنۆمیی خاکی یان پێگەی زمانی فەرمی بۆ نەتەوە ژێردەوڵەتییەکان ناوە. بۆیە کەلێنێکی بەرچاو لە نێوان ئایدیاڵە نۆرماتیڤەکان و پراکتیکی سیاسیدا هەیە. لە هەمان کاتدا دیموکراتیزەکردن و بەرزبوونی ناسینی مافەکان و موبلیزەکردنی سیاسیی نەتەوەبندەستەکان، دەرفەتی نوێی بۆ کەمینەکان ڕەخساندووە بۆ پێشخستنی داواکارییەکانییان لەپێناوی دانپێدانان، یەکسانی و خۆبەڕێوەبەری. (٤٣)

چارەسەریی دیموکراتیک و فیدرالیزمی فرەنەتەوەیی دەتوانن پرسی مافی چارەنووس بە دامەزراوەیی بکەن و ململانێکان کەم بکەنەوە، بەڵام مەرج نییە ناکۆکییە بنەڕەتییەکانی شوناس چارەسەر بکەن. بۆیە دیاریکردنی چارەنووسی خۆ وەک کێشەیەکی بەردەوام لە دەوڵەتە

فرەنەتەوەییەکاندا دەمێنێتەوە. بە بڕوای کیملیکا، زۆرجار ئۆتۆنۆمی لە ئەنجامی واقیعە سیاسییەکانەوە سەرهەڵدەدات نەک دانپێدانانی خۆبەخشانەی دەوڵەت، کە ئەمەش لەگەڵ تێگەیشتنی قاسملوو بۆ مافی دیاریکردنی چارەنووس وەک پرۆسەیەکی دینامیکی یەک دەگرێتەوە کە پێویستیی بە خەباتی بەردەوام هەیە. (٤٤)

کیملیکا ئەو ئارگیومێنتانەی چەند دەوڵەتێکی ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا ڕەت دەکاتەوە کە دژایەتیکردنی فیدراڵیزم و مافی کەمینەکان لەسەر بنەمای ئابووری یان ئیداری پاساو دەدەنەوە. ئەو دەڵێت دژبەرەکان تا ڕادەیەکی زۆر بەهۆی چەمکە ئایدیۆلۆژییەکانی یەکگرتوویی خاکی دەوڵەت و یەکنەتەوەییەوە دژایەتیی ئەو مافە دەکەن. ئەم دیدگایە لە پەیوەندی بە تێگەیشتن لە پرسی کوردستانیشەوە نامۆ نییە، کە زۆرجار داواکارییەکانی ئۆتۆنۆمی یان فیدراڵیزم لە لایەن کوردەوە، بە ئاماژەدان بە یەکپارچەیی خاک و ترسی جیابوونەوە لە لایەن داگیرکەرەکانەوە بەرەوڕوو دەبنەوە. (٤٥)

بەگوێرەی بۆچوونی قاسملوو، پێویستە ململانێی چەکداری بە چارەسەریی دیموکراتیک بگۆڕدرێت. ئەم جۆرە ڕێکخستنانە دەتوانن چارەنووسی نەتەوەیی بە دامەزراوەیی بکەن و ململانێ کەم بکەنەوە، بەڵام مەرج نییە هەموو ئەو کێشانە چارەسەر بکەن کە پەیوەندییان بە ئیدیعای نەتەوەییەوە هەیە. مافی چارەنووسی نەتەوەیی تەنیا پەیوەندیی بە نوێنەرایەتیی سیاسی و ڕێکخستنی دامەزراوەییەوە نییە، بەڵکوو پەیوەندیی بە خاوەندارێتی، کۆنترۆڵکردن و هەبوونی دەسەڵاتی ڕەوا بەسەر ئەو ناوچە خاکییانەدا هەیە کە ڕەسەنێک تێیدا چالاکییە کۆمەڵایەتی، کولتووری و سیاسییەکانی خۆی دەپارێزێت. بۆیە پرسی دیاریکردنی چارەنووس بە ناچاری پرسیاری خاک دەوروژێنێت، بەو پێیەی ئیدیعای سەربەخۆیی، فیدراسیۆن، یان جیابوونەوە بەزۆری پەیوەستە بە ناوچە جوگرافییە تایبەتەکانەوە. بۆ ئەوەی هەم لە بنەما و هەم لە سنووری مافی چارەنووسی نەتەوەیی تێبگەین، پێویستە بە وردی لە مانای نۆرماتیڤی خاک بکۆڵینەوە.

١.٣.٢.٤ خاک وەک بنەمایەکی نۆرماتیڤ بۆ چارەنووسی نەتەوەیی

چارەنووسی بەکۆمەڵ پەیوەندییەکی نزیکیی بە ڕێکخستنی سیاسی و خۆبەڕێوەبەرییەوە هەیە. بۆ ئەوەی نەتەوەیەک یان گرووپێکی کۆڵێکتیڤ بتوانێت دامەزراوەکان دابمەزرێنێت و دەسەڵاتی سیاسی مومارەسە بکات، بە شێوەیەکی ئاسایی دەبێت دیاریکردنی چارەنووس، ڕەگ و ڕیشەی لە خاکێکی دیاریکراو یان ناوچەیەکی جوگرافیدا هەبێت. بۆیە پرسی دیاریکردنی چارەنووس، پرسی مافی خاکیش دەوروژێنێت.

مارگریت مۆر جیاوازی دادەنێت لە نێوان زەوی وەک زەویی فیزیکی و خاک (قلمرو) وەک ناوچەیەکی سیاسی کە کەوتووەتە ژێر دەسەڵاتی دادوەرییەکی تایبەتەوە. بەم شێوەیە خاک تەنها ناوچە وشکانییەکان ناگرێتەوە، بەڵکوو ناوچە دەریاییەکان و سامانە سروشتییەکان و ئاسمانیش دەگرێتەوە. تیۆرییەکانی دادپەروەری خاکی هەوڵ دەدەن ڕوونی بکەنەوە کە کێ مافی خاکی هەیە، چ بەهایەک پاساویان بۆ دەهێنێتەوە و چۆن دەتوانرێت ئەو جۆرە مافانە بە ناوچە جوگرافییە تایبەتەکانەوە ببەسترێتەوە. پرسیارێکی سەنتراڵ ئەوەیە کە بۆچی نەتەوەیەک یان دەوڵەتێکی دیاریکراو ئیدیعای ڕەوای لەسەر خاکێک هەیە بەرانبەر بە خاکێکی تردا. (٤٦)

مۆر لە وتارەکەی «مافی خاکی و دادپەروەری خاکی»دا باس لەوە دەکات کە تیۆرییەکانی ئێستای مافەخاکییەکان، لەوانە تیۆرییەکانی لۆکی، کانتی و تیۆرییەکانی دیکەی بنەمادار بە دادپەروەری، تیۆرییەکانی یاسای سروشتی، تیۆرییە ناسیۆنالیستییەکان و تیۆرییەکانی ئێتنۆگرافی، هەموویان ڕووبەڕووی کێشەی بەرچاو دەبنەوە. لە کاتێکدا ئەو تیۆرییانە دەتوانن ڕوونی بکەنەوە کە بۆچی ڕەنگە گرووپەکان یان دەوڵەتەکان مافی خاکییان هەبێت، بەڵام کەمتر سەرکەوتوون لە پاساوهێنانەوە بۆ ئەوەی بۆچی گەلێکی دیاریکراو داواکارییەکی ڕەوای لەسەر خاکێکی دیاریکراو هەیە، بەتایبەتی کاتێک کە چەند گرووپێکی جیاواز لەسەر خاکێکی

دیاریکراو ڕکابەری دەکەن. سەرەڕای جیاوازیی بەرچاو، تیۆرییەکان لەسەر ئەو گریمانەیە دامەزراون کە خاک و دامەزراوە سیاسییەکان پێویستن بۆ جێبەجێکردنی مافی چارەنووس، پاراستنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و دەستەبەرکردنی مافە بنەڕەتییەکان. لە هەمان کاتدا ئەو تیۆرییانە بەکارهێنانی هێز، داگیرکاری و کۆڵۆنیالیزم وەک پاشخانێکی کافی بۆ مافە خاکییەکان ڕەت دەکەنەوە.

بە پشتبەستن بەم تێڕوانینانە دەتوانرێت بڵێین کە دەبێت مافی چارەنووس بۆ ئەو کۆلێکتیڤانە بە فەرمی بناسرێت لە سەر خاکێک کە تێیدا کۆمەڵگەیەکی مێژوویی و دیمۆگرافی پێک دەهێنن. بەڵام دەبێت ئەم مافە بە شێوەیەک بەکاربهێنرێت کە مافە بنەڕەتییەکانی گرووپەکانی دیکەی هاوبەشی خاکەکەش بپارێزێت. لەو ناوچانەی کە داواکارییە خاکییەکانی کۆلێکتیڤە جیاوازەکان یەکتر دادەپۆشن، فیدراڵیزم، دابەشکردنی دەسەڵات، یان جۆرەکانی تری حوکمڕانیی هاوبەش ڕەنگە چارەسەرێکی ڕەواتر بخەنە ڕوو لە چاو ئیدیعاکانی سەروەریی مۆنۆپۆل و پەڕاوێزکار. لەم چوارچێوەیەدا، بیرۆکەی ڕاوڵز لەبارەی ئۆڤێرلاپپینگ کۆنسێنسووس دەتوانێت وەک خاڵێکی نۆرماتیڤی بنەڕەتی بەسوود بێت، چونکە هەوڵ دەدات ڕێکخستنە سیاسییەکان بە چەشنێک دابمەزرێنێت کە گرووپە جیاوازەکان بتوانن سەرەڕای ناکۆکیی بەردەوام سەبارەت بە ناسنامە، مێژوو و ئیدیعای خاکی، قەبوواڵیان بکەن. (٤٧)

١.٤ ئاکام

لە ڕێگە شیکردنەوەی سەروەری و مافی چارەنووس دەرکەوت کە هەردووی ئەم چەمکانە ئاڵۆزترن لەوەی کە تیۆرییە کلاسیکییەکان زۆرجار گریمانەیان بۆ دەکەن. لە کاتێکدا کە سەروەری لەلایەن بیرمەندانی وەک بۆدین و هۆبزەوە وەک دەسەڵاتێکی سیاسیی باڵا و دابەشنەکراو و ڕەها دەخەنە ڕوو، تیۆرییە مۆدێرنەکان زیاتر جەخت لەسەر شەرعیەتی جەماوەری، مافی مرۆڤ، مافی کەمینەکان و سنووردارکردنی دەسەڵاتی سیاسی لە ڕێگای بەدامەزراوەییکردن دەکەنەوە.

شیکاریی مافی چارەنووسی تاکەکەسی دەریخست کە ئازادی پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ کەرامەتی مرۆڤ، ئۆتۆنۆمی و نەبوونی هەژموونیی ئارەزوومەندانەوە هەیە. لە هەمان کاتدا تیۆرییەکانی چارەنووسی بەکۆمەڵ نیشان دەدەن کە دانپێدانان، ناسنامە و تەعەلوق ڕەهەندێکی بەکۆمەڵیشیان هەیە. بۆیە مافی چارەنووس تەنیا بە ئازادیی تاکەکانەوە نابەسترێتەوە، بەڵکوو پەیوەندیی بە دەرفەتی گرووپەکانەوە هەیە بۆ پاراستن و پەرەپێدانی پێکهاتە سیاسی، کولتووری و کۆمەڵایەتییەکانیان.

جگە لەوەش، دەرکەوت کە داواکارییەکانی مافی چارەنووس دەتوانرێت بە شێوازی جیاواز بەدی بهێنرێت، لەوانە لە ڕێگەی ئۆتۆنۆمی، فیدراڵیزم، دابەشکردنی دەسەڵات یان لە هەندێک حاڵەتدا جیابوونەوە (سەربەخۆیی). تیۆریسییەنەکانی وەک مۆر، کیملیکا و قاسملوو جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە بەدامەزراوەییکردنی دیاریکردنی چارەنووس زۆرجار پێویستە بۆ چارەسەرکردنی ململانێکانی نێوان گرووپە نەتەوەییە جیاوازەکان بە شێوەیەکی ئاشتیانە و دیموکراتیک. لە هەمان کاتدا، مەرج نییە ئەم جۆرە ڕێگاچارانە هەموو ناکۆکییەکانی پەیوەست بە ناسنامە و دانپێدانان چارەسەر بکەن.

لە کۆتاییدا باسکردنی خاک ئەوە دەردەخات کە تێگەیشتن لە چارەنووسی بەکۆمەڵ بە شێوەیەکی سەربەخۆ لە پرسە خاکییەکان ئەستەمە. زۆرجار خاک بنەمای جوگرافیای ڕێکخستنی سیاسی و دووبارە بەرهەمهێنانی کولتووری و مومارەسەی خۆبەڕێوەبەری پێک دەهێنێت. لە هەمان کاتدا، هاوپۆشبوونی داواکارییەکانی خاکی لە لایەن گرووپە جیاوازەکانەوە دەتوانێت ناکۆکی دروست بکات کە بە ئاسانی لە ڕێگەی سەروەریی تایبەت چارەسەر ناکرێ. لەم جۆرە بارودۆخانەدا، فیدراڵیزم، دابەشکردنی دەسەڵات و جۆرەکانی تری دەسەڵاتی سیاسیی هاوبەش، ڕەنگە وەک چارەسەری ڕەواتر خۆیان بنوێنن.

بە گشتی شیکارییەکە ئەوە نیشان دەدات کە ئازادی بە تەنیا ناتوانرێت بەس لە ئۆتۆنۆمیی تاکەکەسی

و چارەنووسی بەکۆمەڵدا کورت بکرێتەوە. بەڵکوو ئازادی وەک دیاردەیەکی فرەڕەهەند تێدەگەین، کە تێیدا ئۆتۆنۆمیی تاک، نەبوونی هەژموون، دانپێدانانی بەکۆمەڵ و ئەگەری بەدامەزراوەییکردنی مافی چارەنووس وەک پێشمەرجگەلێکی پەیوەندیدار و پەیوەست بە یەکتر، بۆ کەرامەتی مرۆڤ و بەشداریی سیاسی دەردەکەون. ئەمەش بنەمای چەمکی ئازادیی کۆمپلێت پێک دەهێنێت، وەک سەنتێزێک بۆ هەموو ئەو ڕەهەندانەی لێرەدا ئاماژەیان پێ درا.

سەرچاوەکان:

کوردی:

بەهرامی، کاوە. تاقگەی هەقیقەت: کۆمەڵەیەک لە بەرهەمەکانی د. عەبدوڵڕەحمان قاسملوو. بەرگی یەکەم. چاپی دووەم. سلێمانی، ٢٠٠٨.

بەهرامی، کاوە. تاقگەی هەقیقەت: کۆمەڵەیەک لە بەرهەمەکانی د. عەبدوڵڕەحمان قاسملوو. بەرگی دووەم. سلێمانی، ٢٠٠٦.

قاسملوو، عەبدوڵڕەحمان. کوردستان و کورد. وەرگێڕانی عەبدوڵڵا حەسەنزادە. هەولێر، ٢٠٠٧.

قاسملوو، عەبدوڵڕەحمان. «وتەکانی دوکتۆر قاسملوو بۆ پێشمەرگەکانی هێزی ئاگری لەسەر گفتوگۆ لەگەڵ کۆماری ئیسلامیی ئێران». ١٩٨٩. https://n٩.cl/٥ynAh.

فارسی:

فانی، عنایت. «مصاحبه با قاسملو، سال ١٩٨٩». بی‌بی‌سی فارسی، ٢٠١۴. https://n٩.cl/r٤٤na.

رجائی، هوشنگ. «فلسفه سیاسی و مشکل ما». اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۶۱-۶۲ (۱۳۷۱): ۷_۸.

English and Norwegian:

Arntzen, Sven. «Verdighet og selvbestemmelse – En aktørbasert forestilling om menneskeverdet.» I Menneskeverd – en utfordring for skole og samfunn, redigert av Ådne Valen-Sendstad og Ingrid Reite Christensen Oslo: Cappelen Damm Akademisk, ٢٠١٩. ١٩٢–١٩٦.

Dunning, Wm. A. "Jean Bodin on Sovereignty." Political Science Quarterly ١١, nr. ١ (١٨٩٦): ٨٢–١٠٤. https://doi.org/١٠,٢٣٠٧/٢١٣٩٦٠٣.

Freeman, Michael. "The Right to Self-Determination: Philosophical and Legal Perspectives." New England Journal of Public Policy ٣١, nr. ٢ (٢٠١٩): Art. ٤. https://scholarworks.umb.edu/nejpp/vol٣١/iss٢/٤/.

Fukuyama, Francis. Identitet: Kravet om verdighet og ressentimentets politikk. Oslo: Dreyer, ٢٠١٩.

Krasner, Stephen D. Sovereignty: Organized Hypocrisy. Princeton, NJ: Princeton University Press, ١٩٩٩.

Kymlicka, Will. "Multiculturalism and Minority Rights: West and East." Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe ٤ (٢٠٠٢): ١–٢٦. https://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/_Focus٤/nr٤/٢٠٠٢/publications/JEMIE_٢٠٠٢-Kymlicka.pdf.

Miller, David. "Nationalism." I The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Summer ٢٠٢٥ Edition. Redigert av Edward N. Zalta og Uri Nodelman. Stanford, CA: Metaphysics Research Lab, Stanford University, ٢٠٢٥. https://plato.stanford.edu/archives/sum٢٠٢٥/entries/nationalism/.

Moore, Margaret. "Territorial Rights and Territorial Justice." I The Stanford Encyclopedia Edition. Redigert av ٢٠٢٤ of Philosophy. Winter Edward N. Zalta og Uri Nodelman. Stanford, CA: Metaphysics Research Lab, Stanford University, ٢٠٢٤. https://plato.stanford.edu/

./entries/territorial-rights

Moore, Margaret. “The Moral Value of Collective Self-Determination and the Ethics of Secession”.

Rajaei, Hoshang. «Politikkens filosofi og vårt problem.» Politisk og økonomisk informasjon, nr. ٦١–٦٢ (١٩٩٢): ٧–٨.

Rasmussen, Terje. Suverenitet: Historien om folkestyrets og nasjonens idé ١٨١٤–٢٠٢٤. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, ٢٠٢٤.

Skirbekk, Gunnar, og Nils Gilje. Filosofihistorie. Oslo: Universitetsforlaget, ٢٠٠٠.

Souleimanov, Emil Aslan, og Josef Kraus. Iran’s Azerbaijan Question in Evolution: Identity, Society, and Regional Security. Stockholm: Institute for Security and Development Policy, ٢٠١٧.

de Wit, Theo W. A. “‘My Way’: Charles Taylor on Identity and Recognition in a Secular Democracy.” Stellenbosch Theological Journal ٤, nr. ١ (٢٠١٨): ١٤٧–١٦٧. https://doi.org/١٠.١٧٥٧٠/stj.٢٠١٨.v٤n١.a٠٨

Østerud, Øyvind. Demokrati og samfunnsstyring – nasjonenes selvbestemmelsesrett. Oslo: Universitetsforlaget, ١٩٨٤.

پەڕاوێزەکان

١- هوشنگ رجائی، فلسفه سیاسی و مشکله ما. مجله‌ی اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ٦١-٦٢، (١٣٧١). ص. ٧-٨

٢- Terje Rasmussen, Suverenitet: Historien om folkestyrets og nasjonens idé ١٨١٤–٢٠٢٤ (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, ٢٠٢٤), ١٤ & Wm. A. Dunning, “Jean Bodin on Sovereignty,” Political Science Quarterly ١١, no. ١ (March ١٨٩٦): ٨٦–٩٥, https://doi.org/٢١٣٩٦٠٣/١٠,٢٣٠٧

٣- Wm. A. Dunning, “Jean Bodin on Sovereignty,” Political Science Quarterly ١١, no. ١ (March ١٨٩٦): ٩٩-١٠٢, https://doi.org/٢١٣٩٦٠٣/١٠,٢٣٠٧

٤- Gunnar Skirbekk og Nils Gilje, Filosofihistorie (Oslo: Universitetsforlaget, ٢٣٧ ,(٢٠٠٠

٥- Gunnar Skirekk og Nils Gilje, Filosofihistorie (Oslo: Universitetsforlaget, ٢٨٧٢٨٨ ,(٢٠٠٠

٦- Gunnar Skirbekk og Nils Gilje, Filosofihistorie (Oslo: Universitetsforlaget, ٣٣٨-٣٣٧ ,(٢٠٠٠

٧- Stephen D. Krasner, Sovereignty: Organized Hypocrisy (Princeton, NJ: Princeton University Press, ٢١ ,(١٩٩٩, Sovereignty on JSTOR

٨-Stephen D. Krasner, Sovereignty: Organized Hypocrisy (Princeton, NJ: Princeton University Press, ٢٢ ,(١٩٩٩, Sovereignty on JSTOR

٩-Sven Arntzen, «Verdighet og selvbestemmelse – En aktørbasert forestilling om menneskeverdet», i Menneskeverd – en utfordring for skole og samfunn, red. Ådne Valen-Sendstad og Ingrid Reite Christensen (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, ٢٠١٩), ١٩٢-١٩٦, Verdighet og Selvbestemmelse: En Aktørbasert Tilnærming (MBRAADLAND) - Studocu

٩- Margaret Moore, “The Moral Value of Collective Self-Determination and the Ethics of Secession,” ٥.

١٠- Theo W.A. de Wit, “‹My Way›: Charles Taylor on Identity and Recognition in a Secular Democracy,” Stellenbosch Theological Journal ٤, nr. ١ (٢٠١٨): ١٤٧–١٦٧ :https://doi.org/١٠,١٧٥٧٠/stj.٢٠١٨.v٤n١.a٠٨

١١- Øyvind Østerud, Demokrati og samfunnsstyring – nasjonenes selvbestemmelsesrett (Oslo: Universitetsforlaget, ١٧ ,(١٩٨٤.

١٢- Østerud, Demokrati og samfunnsstyring – nasjonenes selvbestemmelsesrett, ٢٠.

١٣- Østerud, Demokrati og samfunnsstyring – nasjonenes selvbestemmelsesrett,٢٢-٢١.

١٤- Abdul Rahman Ghassemlou, Kurdistan and the Kurds, trans. A. Hassanzadeh (Erbil, ٢٩٢–٢٨٦ ,(٢٠٠٧

١٥- David Miller, “Nationalism,” i The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Summer ٢٠٢٥ ed., red. Edward N. Zalta og Uri Nodelman (eds.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum٢٠٢٥/entries/nationalism/>.

١٦- Emil Aslan Souleimanov og Josef Kraus, Iran’s Azerbaijan Question in Evolution: Identity, Society, and Regional Security (Stockholm: Institute for Security and Development Policy, ٢٠١٧), https://www.files.ethz.ch/isn/٢٠٠٧١٢/٤٦١٨٣_Etnonasjonalisme_Iran_Aserbajdsjan.pdf

١٧- Øyvind Østerud, Demokrati og samfunnsstyring – nasjonenes selvbestemmelsesrett, ٧٥-٧٠

١٨- Øyvind Østerud, Demokrati og samfunnsstyring – nasjonenes selvbestemmelsesrett, ٩١-٧٥ og ٩٩-٩٤ & og Michael Freeman, “The Right to Self-Determination: Philosophical and Legal Perspectives,” New England Journal of Public Policy ٣١, nr. ٢٠١٩) ٢): art. ٤-١ ,٤ https://scholarworks.umb.edu/nejpp/vol٣١/iss٤/٢/

١٩- Øyvind Østerud, Demokrati og samfunnsstyring – nasjonenes selvbestemmelsesrett, ١٢٧-١٢٦

٢٠- کاوه بەهرامی، تاڤگەی هەقیقەت، بەرگی یەکەم، ل. ٢٣.

٢١- کاوه بەهرامی، تاڤگەی هەقیقەت، بەرگی دووهەم، ل. ٣٦

٢٢- وتەکانی دوکتۆر قاسملوو بۆ پێشمەرگەکانی هێزی ئاگری، ١٩٨٩،

٢٣- https://n٩.cl/a٥yn٨h

Francis Fukuyama, Identitet: Kravet om verdighet og ressentimentets politikk (Oslo: Dreyer Forlag, ٦٦ ,(٢٠١٩.

٢٤- Theo W.A. de Wit, “‹My Way›: Charles Taylor on Identity and

Recognition in a Secular Democracy," Stellenbosch Theological Journal ٤, nr. ١٦٧–١٤٧ :(٢٠١٨) ١, https://doi.org/١٠,١٧٥٧٠/stj.٢٠١٨.v٤n١.a٠٨

٢٥- Fani, Enayat. *Et intervju med Ghassemlou i ١٩٨٩*. BBC Persian, ٢٠١٤. https://n٩.cl/r٤٤na.

٢٦- Theo W.A. de Wit, "‹My Way›: Charles Taylor on Identity and Recognitionin a Secular Democracy," Stellenbosch Theological Journal ٤, nr. ١٦٧–١٤٧ :(٢٠١٨) ١, https://doi.org/١٠,١٧٥٧٠/stj.٢٠١٨.v٤n١.a٠٨

٢٧- سەرچاوەی پێشوو

٢٨- سەرچاوەی پێشوو

٢٩- Enayat Fani, Et intervju med Ghassemlou i ١٩٨٩, en måned før Ghassemlous attentat, BBC Persian, ٢٠١٤, https://n٩.cl/r٤٤na (tilgjengelig ٧. februar ٢٠٢٢).

٣٠- Theo W.A. de Wit, "‹My Way›: Charles Taylor on Identity and Recognitionin a Secular Democracy," Stellenbosch Theological Journal ٤, nr. ١٦٧–١٤٧ :(٢٠١٨) ١, https://doi.org/١٠,١٧٥٧٠/stj.٢٠١٨.v٤n١.a٠٨

٣١- Margaret Moore, "The Moral Value of Collective Self-Determination and the Ethics of Secession," ٢–١.

٣٢- Margaret Moore, "The Moral Value of Collective Self-Determination and the Ethics of Secession," ٤-٢

٣٣- Margaret Moore, "The Moral Value of Collective Self-Determination and the Ethics of Secession," ١٣-٧

٣٤- Margaret Moore, "The Moral Value of Collective Self-Determination and the Ethics of Secession," ٢٣-١٩

٣٥- Michael Freeman, "The Right to Self-Determination," ٦-٥

٣٦- هەردووی ئەم نووسینانە دەتوانرێت لە بەرگی یەکەم، چاپی دووهەمی پەرتووکی تاقگەی هەقیقەت، چاپی ساڵی ٢٠٠٨ لە سلێمانی، کە نووسینەکانی دوکتۆر قاسملوو لە خۆی دەگرێتەوە و لە لایەن کاوە بەهرامی)یەوە کۆ کراونەتەوە، لە لاپەڕەکانی ١٥-٥٣، و ٢٨٥-٣١٤، چاو لێ بکرێن.

٣٧- سەرچاوەی پێشوو

٣٨- Will Kymlicka, "Multiculturalism and Minority Rights: West and East," Journal on Ethnopolitics and Minority Isues in Europe ٤, ٥ :(٢٠٠٢) https://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/٢٠٠٢/nr٤/Focus٢٠٠٢-٤_Kymlicka.pdf

٣٩-وتەکانی دوکتۆر قاسملوو بۆ پێشمەرگەکانی هێزی ئاگری، ١٩٨٩،

٤٠- https://n٩.cl/a٥ynAh

٤١- Kymlicka, "Multiculturalism and Minority Rights," ٧-٣.

٤٢- Kymlicka, "Multiculturalism and Minority Rights," ٤.

٤٣- Kymlicka, "Multiculturalism and Minority Rights," ١٠-٦

٤٤- Kymlicka, "Multiculturalism and Minority Rights," ١٧-١٠

٤٥- Kymlicka, "Multiculturalism and Minority Rights," ١٨

٤٦-Margaret Moore, "Territorial Rights and Territorial Justice," i The Stanford Encyclopedia of Philosophy, red. Edward N. Zalta og Uri Nodelman, Winter ٢٠٢٤ Edition (Stanford, CA: Metaphysics Research Lab, Stanford University, ٢٠٢٤), https://plato.stanford.edu/entries/territorial-rights/

٤٧- سەرچاوەی پێشوو

کاتێک پەروەردە دەبێتە کۆنترۆڵ، ڕەخنەیەک لە هەندێک شێوازی پەروەردەکردنی منداڵ لە کۆمەڵگەی کوردیدا

م. خوشکان کامەران بابان

کۆنترۆڵی دەروونی لە کۆنترۆڵی ڕەفتاری جیاوازە. کۆنترۆڵی ڕەفتاری بریتییە لە دانانی یاسا، ڕێنمایی و چاودێریکردنی ڕەفتاری منداڵ؛ بەڵام کۆنترۆڵی دەروونی دەچێتە ناو جیهانی ناوەوەی منداڵ و دەیەوێت هەست و بیرکردنەوە و کەسایەتیی ئەو ئاراستە بکات.

لەو شێوازەدا، هەندێک تەکنیکی دەروونی بەکار دەهێنرێن؛ وەک دروستکردنی هەستی تاوان، شەرمەزارکردن، کێشانەوەی خۆشەویستی، سووکایەتی و بەکەمسەیرکردنی هەستەکانی منداڵ. هەروەها، بەراوردکاریی نەرێنی و چاوەڕوانیی لەڕادەبەدەر دەتوانن ببنە شێوازێک بۆ دەستوەردان لە ئازادیی کەسیی منداڵ. ئامانجی ئەم کۆنترۆڵە زۆرجار ناچارکردنی منداڵە بۆ گوێڕایەڵی، پاراستنی دەسەڵاتی دایک و باوک و دروستکردنی وابەستەیی دەروونی؛ بە شێوەیەک کە منداڵ هەست بکات هەست و کەسایەتیی ڕاستەقینەی ئەو پەسەندکراو نییە.

پێشەکی

ڕەفتارە نادروستەکان بەرامبەر بە منداڵان لە هەندێک لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، زۆرجار بەهۆی کەمیی هۆشیاریی کۆمەڵایەتی، هەژاری و نەزانییەوە، بە شێوەیەکی دروست نابینرێن و هەست بە قووڵیی کێشەکە ناکرێت. سەرباری ئەمەش، هەندێک فاکتەری ئایینی و پاشخانی کەلتووری و کۆمەڵایەتی دەتوانن ڕۆڵێکی گرنگ لە شێوازی مامەڵەکردن لەگەڵ منداڵاندا بگێڕن. لە هەندێک کۆمەڵگەدا، خێزانەکان هەوڵ دەدەن ڕووداوەکانی ئازاردان و دەستدرێژی بشارنەوە، بە تایبەتی لە ترسی لەدەستدانی شکۆ و ناوبانگی خێزان و پێوەرە کۆمەڵایەتییەکان.

کۆمەڵگەی کوردییش بەشێکە لەم دۆخە و ناتوانرێت بڵێین لە پەروەردەی ناتەندروستی و تووندوتیژی بەرانبەر بە منداڵان بە تەواوی بێبەشە. بەڵام لە هەمان کاتدا، دەبێت دان بەوەشدا بنرێت کە کۆمەڵگەی کورد هەڵگری بەها و داب‌ونەریتێکی جوان و مرۆڤدۆستانەیە و زۆرێک لەو بەها و ڕەوشەتانە فێری منداڵ دەکرێت.

لەگەڵ ئەوەشدا، ناتوانین بە تەنها هەبوونی ئەم بەها و داب‌ونەریتانە دڵنیابین لەوەی هەمیشە دەبنە هۆی پەروەردەیەکی دروست و دروستبوونی دەروونێکی هاوسەنگ بۆ منداڵ.

ئایا لە کۆمەڵگەدا تەنها مێیینەکان تووشی ترس و سزا دەبنەوە؟

ڕەفتاری خراپ بەرانبەر بە منداڵان لە هەرێمی کوردستاندا پرسێکی پەیوەندیدار بە جێندەرەوەیە لە زۆربەی حاڵەتەکاندا، لە کۆمەڵگەیەکی باوکسالاردا کە تێیدا ئافرەتان لە پلەوپایەیەکی نزمتردان بە بەراورد بە پیاوان. بەڵام، بە بەراورد لەگەڵ بەشەکانی تری عێراق، ئافرەتانی کورد ڕووبەڕووی جیاکاریی کەمتر دەبنەوە، هەرچەندە هێشتا پێویستی بە باشترکردن هەیە.

ئەگەرچی یاساکانی کوردستان تاوانی شەرەف وەک تاوانی کوشتنی ئاسایی دەناسێنن، بەڵام ژمارەی ئەم جۆرە کوشتنانە بەردەوام لە زیادبوونداً بووە. بەپێی شیکارییەکی ئاماری کە لەلایەن حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە لە ساڵی ٢٠١٣دا بڵاوکراوەتەوە، ٢٣٦ ئافرەت تووشی بریندارییی جەستەیی بوون لە ئەنجامی سزادانی شەرەفەوە، لەنێویاندا ١١٣یان بەهۆی خۆسووتاندنەوە بووە.Taha)(٢٠١٩

زۆربەی منداڵان ڕووبەڕووی هەردوو جۆری سزادانی جەستەیی و دەروونی دەبنەوە. زۆرێک لە دایک و باوکان ڕێگەی ئاشتییانە/بێ تووندوتیژییش بەکاردەهێنن (وەک ڕوونکردنەوەی هەڵەکان یان بێبەشکردن لە هەندێک ئیمتیاز)، بەڵام زیاتر لەگەڵ ڕێگە تووندوتیژەکاندا تێکەڵی دەکەن. ئەو منداڵانەی تەنیا ڕێگەی بێ تووندوتیژییان بەرانبەر بەکاردێت ڕێژەیەکی زۆر کەمن. (World Health Organization [WHO], ٢٠٢٦)

ئەگەر تووندوتیژییەکەی مرۆڤ لە منداڵییەوە دەستی پێ کردبێت، بریندەکانی ئەو قۆناغە تەنها بە کۆتایی منداڵی کۆتایی نایەن؛ بەڵکوو ئەزموونی تووندوتیژی و مامەڵەی خراپ لە سەردەمی منداڵی دەتوانێت کاریگەرییەکی درێژخایەن لەسەر دەروون و ڕەفتاری مرۆڤ دابنێت و لە داهاتوودا تووشبوون یان ئەنجامدانی تووندوتیژی زیاد بکات.

هەڵەکانی پەروەردەکردنی منداڵ زۆرن، بەڵام لەم بابەتەدا سەرنجمان دەخەینە سەر چەند شێوازێکی باوی پەروەردە لە کۆمەڵگەی کوردیدا کە پێویستیان بە ڕەخنە و لێکدانەوە هەیە:

١. پەروەردەکردن بە ترس و سزا، لەبری فێرکردن و ڕێنماییکردنی منداڵ بە شێوازێکی دروست.

٢. بەراوردکردنی منداڵ بە منداڵانی تر و دروستکردنی هەستی کەمبایەخی و نائاسایی لە ناخی منداڵدا.

٣. لە قاڵبدانی منداڵ لەلایەن دایک و

باوکەوە و نەهێشتنی بوار بۆ پەرەپێدانی کەسایەتیی سەربەخۆی خۆی.

٤. خۆشەویستیی بێسنوور و دانەنانی سنووری گونجاو، کە دەتوانێت ببێتە هۆی نەبوونی بەرپرسیارێتی و نەتوانینی منداڵ لە تێگەیشتن لە سنوور و ئەرکەکانی خۆی.

١-پەروەردەکردن بە ترس و سزا، لەبری فێرکردن و ڕێنماییکردنی منداڵ بە شێوازێکی دروست

لەبری فێرکردن و ڕێنماییکردنی منداڵ بە شێوازێکی دروست؛ هەڕەشەی سزادان تەنها وا دەکات منداڵان لە دژی دایک و باوکیان هەڵگەڕێنەوە وایان لێ دەکات یاخی بن. زۆر جار ڕەنگە ئەم جۆرە هەڵسوکەوتەمان لە دایک و باوکانی کورد بینیبێت؛ کاتێک منداڵ لاساریی‌ەک دەکات، وەک هەڕەشەیەک پێی دەگوترێت: «شەرت بێت ئەو دڕکە لە ژێر پێت دەربهێنم»، یان «باشە، بەسەرتەوە ناچیت، دەبێت پێت بڕێژم» و هتد. ئەمانە تەنها چەند نموونەیەکن لە دەستەواژە هەڕەشەئامێزەکان کە دەتوانن ترس و دڵەڕاوکێ لە دڵی منداڵدا دروست بکەن.

هەروەها زۆر جاران گوێمان لە گەورە سااڵن بووە دەڵێن:ڕۆڵە ئەوسا منااڵ تێرت لێ ئەدا و نانەکەشی ئەخوارد و ئەچوو ئیشەکەشی ئەکرد؛ منااڵی ئێستە گۆڕاوە.

وەک چۆن جیهانی ئەمڕۆ جیاوازە، منداڵەکانیشمان جیاوازن. چیتر وڵامیان نابێت بۆ شێوازی باوانیکردنێک لەسەر بنچینەی ترس بێت. ڕێبازە کۆنەکان کە لەسەر بنچینەی ترس بوون لە ڕاستیدا جڵەوی دایک و باوک لاواز دەکەن. بەچەترسێنکردنی منداڵ لەڕێی هاوارکردن چیتر نابێتە هۆی هێنانە کایەی جڵەوکردن، بەڵکوو بە سادەیی دەبێتە هۆی سستکردنی ویست و ئامادەیی منداڵ تا گوێ بگرێت و هاوکار بێت. دایکان و باوکان وێڵن بە شوێن پەیوەندییەکی باشتردا لەگەڵ منداڵەکانیاندا تا ساز و ئامادەیان بکەن بۆ فشارە بەردەوام هەڵکشاوەکانی ژیانی ئەمڕۆ، بەڵام بەداخەوە، هێشتا شێواز و ڕێبازە بەسەرچووەکانی باوانیکردن بەکار دەهێنن.

گەرچی لێدان و سزادانی منداڵان لە ڕابردوو کاری خۆیان دەکرد، ئەمڕۆ ئەنجامی خراپ و پێچەوانەیان دەبێت. شێوازەکانی باوانیکردنی پشتبەستوو بە ترس، گەشەی سروشتیی منداڵەکانمان سنووردار دەکەن و ئیشەکەمان وەک دایک و باوک کەم دەستکەوت دەکەن و کاتی زیاتریشمان لێ دەبەن.(Who,٢٠٢٦)

٢-بەڕاوردکردنی منداڵ بە منداڵانی تر و دروستکردنی هەستی کەمبایەخی و نائاسایی لە ناخی منداڵدا:

ئەپرسم ئایا کاتێک منداڵەکەت بە منداڵێکی تر بەراورد دەکەیت، پێت وایە بەخۆیدا دەچێتەوە، یان ڕق و کین لە دڵیدا دەچێنیت؟

دایک و باوکانی کورد پێیان وایە ئەگەر منداڵەکەیان بەراورد بکەن بە خوشک و براکانی یان هاوتەمەن و هاوپۆلەکانی، ئەوا منداڵەکە بەخۆیدا دەچێتەوە؛ بەڵام بێئاگان لەوەی ئەمە دەبێتە هۆی چاندنی ڕق و کین لە دڵیدا. زۆرجار ڕستەی «سەیری منداڵی خەڵک بکە» یەکێکە لەو دەستەواژانەی منداڵان ڕقیان لێیەتی. ئەمەش دەری دەخات کە ئەم شێوازە لەوانەیە هاندانێکی دروست نەکات، بەڵکو ئەنجامی پێچەوانەی هەبێت.

نەخش و کاریگەری لە دەروونناسیی کۆمەڵایەتی

١. کاریگەریی مۆدێلکردنی ڕەفتار (Modeling Effect):

ڕەفتاری دایک و باوک لە بەراوردکردنی کۆمەڵایەتیدا دەبێتە نموونەیەک بۆ منداڵ، و منداڵان لە ڕێگەی چاودێریکردنی ئەم ڕەفتارانەوە فێری دووبارەکردنەوەیان دەبن.

٢. پێوەرگرتنی هاوتەمەنەکان:

کاتێک دایک و باوک منداڵەکانیان بە منداڵانی تر بەراورد دەکەن، بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ فێری ئەوەیان دەکەن کە بەها و دەستکەوتەکانی خۆیان

لە ڕێگەی بەراوردکردن بە هاوتەمەنەکانیانەوە هەڵبسەنگێنن.

٣. دروستبوونی حەزی بەراوردکردن:

ئەم شێوازی فێربوونە ڕۆڵێکی گرنگ لە دروستبوونی حەزی بەراوردکردنی کۆمەڵایەتی بەرەو سەرەوە (Upward Social Comparison) لای منداڵان دەگێڕێت؛ بە شێوەیەک کە فێر دەبن سەرنج بدەنە ئەو هاوتەمەنەیانیان کە لەوان سەرکەوتووترن، بۆ ئەوەی ئاستی کۆمەڵایەتی و ئەکادیمیی خۆیان هەڵبسەنگێنن.

کاریگەریی بەراوردکردن لەسەر هەستی بەهای خۆیی منداڵ

لە بواری دەروونناسیی گەشەدا توێژینەوە زۆرن کە نیشان دەدەن بەراوردکردنی کۆمەڵایەتی لەلایەن دایک و باوکەوە دەتوانێت کاریگەرییەکی بەرچاوی لەسەر هەستی بەهای خۆیی گەنجان هەبێت. بەپێی تیۆریی بەراوردکردنی کۆمەڵایەتی، مرۆڤ بەها و شوێنی کۆمەڵایەتی و کەسایەتیی خۆی لە ڕێگەی بەراوردکردن بە کەسانی تر‌ەوە هەڵدەسەنگێنێت. کاتێک دایک و باوک بەردەوام منداڵەکانیان بە کەسانی تر، بە تایبەتی بە شێوەیەکی نەرێنی، بەراورد دەکەن، ئەمە دەتوانێت ببێتە هۆی کەمبوونەوەی هەستی بەهای خۆیی منداڵ؛ چونکە منداڵ ڕەنگە خۆی بە کەمتواناتر، کەمسەرکەوتووتر یان کەمبەهاتر لە هاوتەمەنەکانی خۆی ببینێت. هەروەها، هەندێک توێژینەوە نیشانیان داوە کە منداڵ و گەنجانی ئەو دایک و باوکانەی بە ئاستێکی زۆر بەراوردکاریی کۆمەڵایەتی دەکەن، زۆرجار هەستی بەهای خۆییان کەمترە؛ چونکە ئەم بەراوردانە زۆرجار سەرکەوتوویی و باشترەکانی هاوتەمەنەکان دەخەنە بەرچاو. Liu et al. (٢٠٢٥).

٣-لە قاڵبدانی منداڵ لەلایەن دایک و باوکەوە و نەهێشتنی بوار بۆ پەرەپێدانی کەسایەتیی سەربەخۆی خۆی:

یەکێک لەو کێشانەی لە شێوازی پەروەردەکردنی منداڵ لە کۆمەڵگەی کوردیدا بەدی دەکرێت، ئەوەیە کە هەندێک دایک و باوک چاوەڕوانن منداڵەکانیان ببنە کۆپییەکی خۆیان. واتە ئەو شێوازەی خۆیان پێی پەروەردە کراون، ئەو باوەڕ و یاسا و ڕەفتارانەی خۆیان لە منداڵییەوە فێری بوون، دەیانەوێت بە هەمان شێوە بۆ نەوەی نوێش بەردەوام بێت. ئەگەر خۆیان لە منداڵییەوە بە تووندی کۆنترۆڵ کراون، زۆرجار هەمان شێواز بە شێوەیەکی ئاسایی و دروست بۆ پەروەردەکردنی منداڵ دەبینن.

کۆنترۆڵی دەروونیی دایک و باوک شێوازێکە لە پەروەردە کە تێیدا دایک و باوک بە شێوەیەکی شاراوە دەست لە جیهانی دەروونیی منداڵ دەدەن و هەوڵ دەدەن بیرکردنەوە، هەست و سۆز و هەستی خۆبوونی ئەو کۆنترۆڵ بکەن. Schaefer (١٩٦٥) یەکێک بوو لە یەکەم توێژەران کە ئەم جۆرە کۆنترۆڵەی پێناسە کرد؛ کۆنترۆڵێک کە دەتوانێت بوار بۆ گەشەکردنی سەربەخۆی منداڵ کەم بکات.

کۆنترۆڵی دەروونی لە کۆنترۆڵی ڕەفتاری جیاوازە. کۆنترۆڵی ڕەفتاری بریتییە لە دانانی یاسا، ڕێنمایی و چاودێریکردنی ڕەفتاری منداڵ؛ بەڵام کۆنترۆڵی دەروونی دەچێتە ناو جیهانی ناوەوەی منداڵ و دەیەوێت هەست و بیرکردنەوە و کەسایەتیی ئەو ئاراستە بکات.

لەو شێوازەدا، هەندێک تەکنیکی دەروونی بەکار دەهێنرێن؛ وەک دروستکردنی هەستی تاوان، شەرمەزارکردن، کێشانەوەی خۆشەویستی، سووکایەتی و بەکەمسەیرکردنی هەستەکانی منداڵ. هەروەها، بەراوردکاریی نەرێنی و چاوەڕوانیی لەڕادەبەدەر دەتوانن ببنە شێوازێک بۆ دەستوەردان لە ئازادیی کەسیی منداڵ.

ئامانجی ئەم کۆنترۆڵە زۆرجار ناچارکردنی منداڵە بۆ گوێڕایەڵی، پاراستنی دەسەڵاتی دایک و باوک و دروستکردنی وابەستەیی دەروونی؛ بە شێوەیەک کە منداڵ هەست بکات هەست و کەسایەتیی

ڕاستەقینەی ئەو پەسەندکراو نییە

پەیوەندیی کۆنترۆڵی دەروونی بە سەربەخۆیی منداڵ.

بەپێی تیۆریی خۆبڕیاردان (Self-Determination Theory - SDT)، منداڵ بۆ گەشەیەکی دروست پێویستی بە سێ پێداویستیی دەروونیی بنەڕەتی هەیە: سەربەخۆیی، شایستەیی و پەیوەستبوون. سەربەخۆیی واتە منداڵ بتوانێت بڕیار بدات و بە شێوەیەکی ئازاد بەڕێوەبردنی ژیانی خۆی فێر ببێت. کاتێک ئەم پێداویستییانە سەرکوت دەکرێن، منداڵ دەتوانێت هەستی بە فشار، بەرگری، ناکۆکیی ناوەکی و کەمبوونەوەی بڕوابەخۆبوون بکات. لەسەر بنەمای ئەم تیۆرییە، کۆنترۆڵی دەروونیی دایک و باوک شێوازێکی پەروەردەییە کە دەتوانێت ڕاستەوخۆ ببێتە هۆی سەرکوتکردنی پێداویستییە دەروونییە بنەڕەتییەکانی منداڵ . Zhu et al. (٢٠٢٦).

لە کۆمەڵگەی کوردیدا، ئەگەر ئەم شێوازەی پەروەردە بەبێ ئاگاداری لە جیاوازیی نێوان «ڕێنماییکردنی منداڵ» و «کۆنترۆڵکردنی ناوەوەی منداڵ» بەردەوام بێت، ئەوا دەتوانێت بوار بۆ گەشەکردنی کەسایەتیی سەربەخۆی منداڵ سنووردار بکات. لەبەر ئەوە، پەروەردەکردنی منداڵ نابێت بە مانای دروستکردنی کۆپییەک لە دایک و باوک بێت؛ بەڵکو دەبێت بوار بۆ ئەوە بڕەخسێنێت کە منداڵ کەسایەتی، بیرکردنەوە و بڕیاری تایبەت بە خۆی پەرەپێبدا.

٤: خۆشەویستیی بێسنوور و نەدانانی سنووری گونجاو، کە دەتوانێت ببێتە هۆی نەبوونی بەرپرسیارێتی و نەتوانینی منداڵ لە تێگەیشتن لە سنوور و ئەرکەکانی خۆئ:

یەکێکە لەو دیاردە کۆمەڵایەتییە باوانەی کە لە شێوازی پەروەردەکردنی منداڵ لە هەندێک خێزانی کوردیدا هەیە، هەندێک دایک و باوک خۆشەویستی خۆیان بۆ منداڵ بە جێبەجێکردنی زۆربەی خواست و داواکارییەکانی دەردەبڕن. زۆرجار دەبیستین دایک و باوک دەڵێن: «ئێمە لە منداڵیماندا زۆر دەرد و نەبوونمان چەشتووە؛ ناهێڵین منداڵەکەمان لە هیچ شتێک کەم بێت، هەرچی بتوانین بۆی دەکەین و دڵمان نایەت لێی تووڕە بین.»

ئەم وتانە لە خۆیاندا نیشانەی خۆشەویستی و دڵسۆزیی دایک و باوکن، بەڵام کێشەکە لەوێ دەست پێ دەکات کە ئەم هەستە ببێتە هۆی دانەنانی هیچ سنووڕێک بۆ منداڵ. دایک و باوک لە ترسی ئەوەی منداڵەکەیان ئەو ئازار و نەبوونیە ببینێت کە خۆیان لە منداڵیدا بینیویانە، هەندێک جار هەموو داواکارییەکانی جێبەجێ دەکەن و تەنانەت لە کاتی نەبوونیشدا ناتوانن «نەخێر» بڵێن یان سنووڕێکی گونجاو دابنێن.

لە شێوازی پەروەردەکردنی دڵسۆزانەی لەڕادەبەدەر، دڵسۆزی و وەڵامدانەوەی دایک و باوک زۆرە، بەڵام داواکاری و دانانی سنوور کەمە. بەو واتایە، دایک و باوک زۆرجار هەوڵ دەدەن منداڵەکەیان لە هەر ناخۆشی و کێشەیەک بپارێزن و زۆرێک لە داواکارییەکانی بۆ جێبەجێ بکەن، بەبێ ئەوەی بە هەمان ئاست چاوەڕوانیی بەرپرسیارێتی و پابەندبوون بە یاسا و سنوور لێی بکەن.

دەتوانرێت لە سێ ڕەهەندی سەرەکییەوە لێک بدرێتەوە:

یەکەم: دڵسۆزیی مادی

بریتییە لە بەخشینی شتومەک، پارە و کەلوپەلی مادی بە شێوەیەکی زۆر و لەڕادەبەدەر، بە تایبەتی کاتێک دایک و باوک هەوڵ دەدەن بە بەخشینی شتی زۆر خواستەکانی منداڵ جێبەجێ بکەن .

دووەم: دڵسۆزیی پەیوەندی

لەو حاڵەتەدا دایک و باوک بە شێوەیەکی لەڕادەبەدەر منداڵەکەیان دەپارێزن و هەوڵ دەدەن لە زۆربەی کێشە و ناخۆشییەکان دووری بخەنەوە. ئەم پاراستنە زۆرە دەتوانێت بوار بۆ ئەوە کەم بکاتەوە کە منداڵ هەنگاو بە هەنگاو سەربەخۆیی و

توانای چارەسەرکردنی کێشەکانی خۆی پەرەپێبدات.

سێیەم: دڵسۆزیی ڕەفتاری

بریتییە لە کەمکردنەوەی چاوەڕوانییەکان لە منداڵ و دانەنانی ئەرک و بەرپرسیارێتیی گونجاو بە پێی تەمەن و تواناکانی. لەم حاڵەتەدا منداڵ زۆرجار بەبێ ئەوەی ڕووبەڕووی سنوور و ئەنجامی هەڵەکانی خۆی ببێتەوە، خواستەکانی جێبەجێ دەکرێن .

کاریگەرییەکانی لەسەر گەشەی منداڵ:

منداڵ بەتایبەتی لە قۆناغی گەشە و گەورەبوونداپێویستی بە بوارێک هەیە کە تێیدا هەنگاو بە هەنگاو سەربەخۆیی بەدەست بهێنێت، بەرپرسیارێتییەکانی خۆی بزانێت و فێری بڕیاردان بێت. بۆیە، ئەگەر دایک و باوک بەهۆی دڵسۆزیی لەڕادەبەدەرەوە هەموو ڕێگاکانی بەردەنگاربوونەوە لەگەڵ کێشە و بەرپرسیارێتی لەبەر منداڵ دابخەن، ئەمە دەتوانێت ببێتە هۆی ئەوەی لەگەڵ پێویستییەکانی گەشەی ئەو لە قۆناغە جیاوازەکانی ژیانیدا نەگونجێت.

لەبەر ئەوە، خۆشەویستی و دڵسۆزیی دایک و باوک، خۆی شتێکی نەرێنی نییە؛ بەڵکوو کێشەکە لەو کاتەدا دەست پێ دەکات کە دڵسۆزی لەگەڵ سنوور و بەرپرسیارێتیی گونجاو هاوسەنگ نەبێت. منداڵ پێویستی بە خۆشەویستی هەیە، بەڵام هەمان کات پێویستی بە سنوور و ڕێنماییەکی گونجاو هەیە تا بتوانێت بە شێوەیەکی تەندروست سەربەخۆ بێت و بەرپرسیارێتییەکانی خۆی فێر ببێتBaumrind (١٩٦٧).

سەرچاوەکان

Child punishment .(٢٠١٩) .Taha, H. Q. T-١ and maltreatment in the Kurdistan Region of Iraq: Causes and consequences: A field study in Erbil City [Doctoral thesis, Durham University]. Durham E-Theses. https://etheses.durham.ac.uk/id/eprint/١٣٤٠١/

Child care practices .(١٩٦٧) .Baumrind, D-٥ anteceding three patterns of preschool behavior. Genetic Psychology Monographs, ٧٥(١), ٤٣–٨٨.

Zhu, X., Zong, W., Tan, L., Zhou, K., & Shek,-٤ D. (٢٠٢٦). Antecedents and child quality-of-life outcomes of parental psychological control: Observations, unresolved issues, and future research directions. Applied Research in Quality of Life, ٢١, ١٧٩١–١٨١٢. https://doi.org/١٠,١٠٠٧/s١١٤٨٢-٠٢٦-١٠٥٩٧-٤

Liu, H., Kvintova, J., & Vachova, L-٣. (٢٠٢٥). Parents' social comparisons and adolescent self-esteem: The mediating effect of upward social comparison and the moderating influence of optimism. Frontiers in Psychology, ١٦, ١٤٧٣٣١٨. https://doi.org/١٠,٣٣٨٩/fpsyg.٢٠٢٥,١٤٧٣٣١٨

World Health Organization-٢. (٢٠٢٦, May ١١). Corporal punishment of children and health. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/corporal-punishment-and-health

مانا ناکۆکەکانی گواستنەوەی دێموکراتیک و دۆخی گرووپە بەکەمینەکراوەکان لە ئێران و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

داود عوسمانزادە – فاتح سەعیدی

کێشە لەو شوێنە دەست پێ دەکات کە «سەقامگیری» بەشێوەیەکی نارووون لەگەڵ «دووبارە ناوەندخستنەوەی دەسەڵات» یەکسان دەکرێت. لە بەشێکی زۆر لە پرۆژەی گواستنەوەدا فۆرمولەکە ئەمەیە: سەرەتا دەبێت حکوومەتێکی کاتیی بەهێز دروست بکرێت، هێزە چەکدارەکان یەک بخرێن، بودجە و سنووورەکان بخرێنە ژێر کۆنترۆڵی یەک ناوەندەوە، سیستەمی کارگێڕی دووبارە یەک بخرێتەوە و ئاسایش جێگیر بکرێت؛ پاشان دەتوانرێت لەسەر فێدراڵیزم، خۆبەڕێوەبەری، مافی زمانی، مافی گرووپە ئایینییەکان و دابەشکردنی سەرچاوەکان گفتوگۆ بکرێت.

لە ڕواڵەتدا ئەمە تەنیا ڕێزکردنی کارەکانە. بەڵام ڕێزبەندییەکە بێلایەن نییە. دامەزراوەیەکی کاتی کە دەسەڵاتی دامەزراندنی بەرپرسەکان، کۆنترۆڵی پۆلیس و سوپا، دارشتنی بودجە و دیاریکردنی یاسای گواستنەوەی هەیە، لە قۆناغی دواتردا دەوری دانوستانکارێکی بەهێزتر دەبینێ. گرووپێک کە پێشتر دامەزراوە خۆجێیی، هێزی سیاسیی ڕێکخراو یان توانای فشارێکی هەبوو، ئەگەر پێش لە گفتوگۆی دەستووری دەست لەو ئامرازانە هەڵبگرێ، بەدڵنیاییەوە لە دانوستانەکانی دواتردا لە پێگەیەکی لاوازترەوە دەست پێ دەکات.

پوخته

گواستنەوەی دێموکراتیک زۆرجار بە گۆڕینی ڕژێم، نووسینەوەی دەستوور، هەڵبژاردنی ئازاد و گواستنەوەی دەسەڵات لە نوخبەیەکی حوکمڕانەوە بۆ نوخبەیەکی دیکە پێناسە دەکرێت. ئەم پێناسەیە بۆ تێگەیشتن لە گۆڕانی شێوەی حوکمڕانی گرنگە، بەڵام لە وڵاتە فرەنەتەوەیی و فرەئایینییەکاندا ناتوانێت بە تەنیا قووڵاییی گۆڕانەکە دیاری بکات. بۆ گرووپە نەتەوەیی، زمانی و ئایینییە بەکەمینەکراوەکان، پرسیار تەنیا ئەوە نییە کێ لە پایتەخت حوکم دەکات؛ چۆنیەتیی دابەشکردنی دەسەڵات، پێگەی زمان و ئایین، دەسەڵاتی ناوخۆیی، دەستگەیشتن بە سەرچاوەکان و توانای کاریگەریدانان لەسەر دارشتنی پێکهاتەی سیاسیی داهاتووش بەشێکن لە خودی مانای دێموکراتیزەکردن. ئەم وتارە پێی وایە «گواستنەوەی دێموکراتیک» بۆ هێزە سەردەستەکان و بۆ گرووپە بەکەمینەکراوەکان زۆرجار واتا و پێشینەی جیاواز و تەنانەت دژیەکی هەیە. بۆ زۆرێک لە هێزە سەردەستەکان، گواستنەوە سەرەتا بە گۆڕینی ڕژێم، پاراستنی بەردەوامیی دەوڵەت، کۆنترۆڵکردنی توندوتیژی و گەڕاندنەوەی سەقامگیری پێناسە دەکرێت. بۆ گرووپە بەکەمینەکراوەکان، هەمان قۆناغ دەتوانێت دەرفەتێکی دەگمەن بێت بۆ خستنەڕووی ئەو داواکارییانەی لە دۆخی ئاساییدا لەلایەن دەوڵەتی سەقامگیرەوە سنووردار یان بەئەمنی کراون. بەم هۆکارەیش، ئەوەی لە ڕوانگەی هێزی ناوەندییەوە «بۆشاییی دەسەڵات» و «ناسەقامگیری»یە، لە دیدی هێزێکی بەکەمینەکراو دەتوانێت پەنجەرەیەکی دەرفەتی سیاسی بێت.

وشە سەرەکییەکان : گواستنەوەی دێموکراتیک؛ بەکەمینەکردن؛ بەشداریکردنی سیاسی؛ دەرفەتی سیاسی

پێشەکی

زۆرجار بە زمانی «دەستپێکردنەوە» باسی گواستنەوەی سیاسی دەکرێ. ڕژێمێک دەڕووخێت، دەستوورێک دەنووسرێتەوە، دامەزراوە کۆنەکان ناویان دەگۆڕدرێ و سەرکردە نوێیەکان بەڵێنی داهاتوویەکی سیاسیی جیاواز دەدەن. هەڵبژاردن، پلورالیزمی سیاسی، حکومەتی یاسا و پاراستنی مافە تاکەکەسییەکان بە نیشانەکانی دەرچوون لە ئۆتۆریتاریانیزم دادەنرێن. لەم ڕوانگەیەوە، گواستنەوە بریتییە لە گواستنەوەی شێوازی حوکمڕانی لە سیستەمێکی داخراوەوە بۆ سیستەمێکی کراوەتر. بەڵام گۆڕینی ڕژێم و گۆڕینی پێکهاتەی دەسەڵات هەمیشە یەک شت نین. شۆڕشێک دەتوانێت بنەماڵەیەکی پاشایەتی لەناو ببات، بەڵام پەیوەندیی نێوان ناوەند و ناوچەکان وەک خۆی بهێڵێتەوە. دەستوورێکی نوێ دەتوانێت یەکسانیی تاکەکان ڕابگەیەنێت و هاوکات یەک ئایین یان یەک زمان لە پێگەیەکی دامەزراوەیی بەرزتر دابنێت. سیستەمێکی هەڵبژاردن دەتوانێت گرووپە جیاوازەکان بخاتە ناو پەرلەمان، بەڵام بڕیار لەسەر بودجە، پەروەردە، ئاسایش، سەرچاوە و بەڕێوەبردنی ناوخۆیی لە دەستی ناوەندا بهێڵێتەوە. بۆیە قووڵاییی گواستنەوە تەنیا بەوە دیاری ناکرێ کە نوخبەی حوکمڕان گۆڕاوە یان نا؛ بەڵکو دەبێ بپرسین پەیوەندییەکانی دەسەڵاتیش تا چەند گۆڕاون.

ئەم پرسیارە بۆ گرووپە بەکەمینەکراوەکان گرنگییەکی زیادتری هەیە. لەم وتارەدا «بەکەمینەکراو» لەجیاتی «کەمینە» بەکار دەهێنین، چونکە مەبەستمان ڕاستییەکی ژمارەیی نییە. بەکەمینەکردن پرۆسەیەکی سیاسیی-مێژوواییە کە تێیدا گرووپێک لە دامەزراوەکانی دەسەڵات، لە بڕیاردان، لە پێگەی زمانی یان ئایینی، یان لە دەستگەیشتن بە سەرچاوە و نوێنەرایەتی دەخاتە پێگەیەکی نایەکسانەوە (Wimmer ٢٠٠٢). گرووپێک دەتوانێت لە ڕووی دیمۆگرافییەوە زۆرینە بێت و هەروەها لە ڕووی سیاسییەوە بەکەمینەکراو بێت. شیعەکانی عێراق لە بەشێکی زۆری سەدەی بیستەمدا نموونەیەکی ڕوونن: ژمارەیان زۆر بوو، بەڵام دەستگەیشتنیان بە دەسەڵاتی سیاسی بەشێوەیەکی نایەکسان سنووردار

کرابوو. بەپێچەوانەوە، گرووپێکی ژمارەیی بچووک دەتوانێت لە ناو دامەزراوە سەرەکییەکاندا پێگەیەکی بەهێزی هەبێت.

هەمان چەمک یارمەتیمان دەدات گرووپە جیاوازەکان لە یەک پۆلدا پۆلێن و کورتیان نەکەینەوە. کورد، بەلووچ، عەرەب، تورکی ئازەربایجانی و تورکمان لە ئێران هەموویان یەک مێژوو و یەک داواکارییان نییە. سوننییەکان و بەهاییەکانیش لە بنەڕەتدا بەرەوڕووی جۆرێکی دیکەی پەیوەندیی نایەکسانیی دامەزراوەیین. لە سووریا، پێگەی کورد، دروزی، عەلەوی و مەسیحی یەکسان نییە. لە عێراق، کورد، شیعە، سوننی، شەبەک، ئێزدی، کاکەیی و مەسیحی (کەلدانی و ئاشووری) ئەزموونی زۆر جیاوازیان لەگەڵ دەوڵەت هەیە. لە میسر، دۆخی قبتییەکان لە دۆخی نوبییەکان جیاوازە. بەکەمینەکردن ئەم جیاوازییانە هەڵناوەشێنێتەوە؛ بەڵکو پرسیارێکی هاوبەش دەخاتە ڕوو: چۆن دامەزراوەی سیاسی جیاوازی بۆ نایەکسانی لە دەسەڵاتدا دەگۆڕێ؟

ئەدەبیاتی کلاسیکی گواستنەوەی دێموکراتیک بەشێوەیەکی گرنگ سەرنجی خستووەتە سەر نادڵنیایی لە قۆناغی گواستنەوە، سازانی نوخبەکان، هەڵبژاردنی دامەزراوەیی و ستراتیژیی هێزە سیاسییەکان (O'Donnell and Schmitter ١٩٨٦; Linz and Stepan ١٩٩٦). بەڵام ڕەخنە لە «پارادایمی گواستنەوە» نیشانی دەدا کە ڕووخانی ڕژێمی ئۆتۆریتەر نابێ وەک ڕێگایەکی ڕاستەوڕاست سەیر بکرێ کە لە ئەنجامدا بە دێموکراسی دەگات (Carothers ٢٠٠٢). ئەزموونی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دوای ٢٠١١ ئەم کێشەیەی زیادتر ڕوون کردەوەتەوە: ئاکامی ڕاپەڕینەکان لە چەندین وڵاتی جیاواز بە شەڕی ناوخۆ، گەڕانەوەی حوکمڕانیی سەربازی، چاکسازیی سنووردار یان ئۆتۆریتەریتاریانیزمی نوێ گەیشتووە (Brownlee, Masoud and Reynolds ٢٠١٥).

ئەم وتارە لەگەڵ ئەوەیدا ئەو ڕەخنەیە لەبەر چاو دەگرێ، هەنگاوێکی دیکەش بەرەوپێش دەچێت. ئێمە لەم وتارەدا ئەم پرسیارە دەوروژێنین: گواستنەوەی سیاسی بۆ کێ و بە چ مانایەک؟ ئەگەر ڕژێم گۆڕا، بەڵام ئەو گرووپانەی پێشتر لە بڕیاردانی سیاسیدا پەراوێز خرابوون، نەتوانن لە داڕشتنی یاسا و دامەزراوە نوێیەکاندا کاریگەریی ڕاستەقینەیان هەبێت، ئایا دەتوانرێت ئەو گواستنەوەیە بۆ ئەوانیش بە هەمان مانا «دێموکراتیک» بێت؟ مافە بەکۆمەڵەکانی گرووپە بەکەمینەکراوەکان لە کوێدا خۆی دەبینێتەوە؟

جوگرافیای سیاسیی ئێران کەیسی سەرەکیی ئەم وتارەیە. هۆکارەکە تەنیا بۆ فرەنەتەوەیی و فرەئایینیبوونی جوگرافیای سیاسیی ئێران ناگەڕێتەوە. شۆڕشی ١٩٧٩ نموونەیەکە لە گۆڕانی ئایدیۆلۆژی و ڕژێمی سیاسی کە هاوکات بەشێک لە پێکهاتەی ناوەندگەرای حکوومەتی پێشووی پاراست. لە ئێستایشدا، بە هەمان شێواز ئۆپۆزسیۆنی ئێرانی لەسەر گواستنەوەی دوای کۆماری ئیسلامی گفتوگۆ دەکات. بۆیە ئێران هەم ئەزموونی مێژوویی و هەم تاقیکردنەوەیەکی سیاسیی هاوچەرخی بۆ ئارگیومێنتەکە دابین دەکات.

سووریا، عێراق و میسر وەک کەیسی بەراوردی بەکار دەهێنرێن. سووریا پێشانی دەدات کاتێک پێویستە دەوڵەت ساز بکرێتەوە، دیسانەوە لەگەڵ چڕبوونەوەی دەسەڵات لە ناوەندا یەک دەگرێتەوە. عێراق دەریدەخات کە فێدراڵیزم و هاوبەشکردنی دەسەڵات دەتوانن پێکهاتەی دەوڵەت بگۆڕن، بەڵام بۆخۆیان گەرەنتیی بەشداریکردنی دێموکراتیک نین. میسر پێمان دەڵێ کە کرانەوەی سیاسی و تەنانەت دانپێدانانی دەستووری دەتوانێت بە گەڕانەوەی دەسەڵاتی ناوەندیی ئۆتۆریتەر سنووردار بکرێتەوە.

گواستنەوەی دێموکراتیک بۆ کێ؟

خودی چەمکی «گواستنەوەی دێموکراتیک» لە هەموو شوێنێک بۆ هەموو لایەنێک بە یەک واتا نایەت. لە دەقی سیاسیی هێزە سەردەستەکاندا، گواستنەوە زۆرجار بە گۆڕینی شێوەی حوکمڕانی

پێناسە دەکرێت: ڕووخانی ڕژێمی کۆن، دروستکردنی دەسەڵاتێکی کاتی، نووسینەوەی دەستوور، هەڵبژاردن و دامەزراندنی حکومەتێکی نوێ. لەم ڕوانگەیەوە، پرسیارە سەرەکییەکان لەسەر شێوەی حکوومەت، سنووری دەسەڵاتی جێبەجێکار، ڕۆڵی پەرلەمان، سەربەخۆیی دادگا، ئازادیی حیزبەکان و مافە تاکەکەسییەکان دەسووڕێنەوە.

هەموو ئەم پرسیارانە بنەڕەتین، بەڵام دەتوانن هەموویان لەناو گریمانەیەکی گەورەتردا تاوتوێ بکرێن: شێوازی سەرەکیی دەوڵەت پێشتر دیاری کراوە و چی تر پێویست ناکا گفتوگۆی لەسەر بکرێ. لەو بارودۆخەدا حیزبەکان لەسەر پاشایەتی و کۆماریبوونی دەوڵەت، سێکۆلاریزم و ئایین، یان سیستەمی پارلەمانی و سەرۆکایەتی ناکۆک دەبن، بەڵام پێشوەختە دەوڵەتی ناوەندگەرا، پێگەی زمان و ناسنامەی بااڵدەست، و چۆنیەتیی دابەشکردنی دەسەڵات لەنێوان پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینییە جیاوازەکاندا وەک بابەتێکی چارەسەرکراو و قسەهەڵنەگر دەسەپەنێت.

بۆ گرووپێکی بەکەمینەکراو، ئەم پێناسەیە دەتوانێت زۆر تەسک و مەترسیدار بێت. ئەگەر نایەکسانی تەنیا لەوەدا نەبێت کە حکومڕانێکی خراپ لەسەر دەسەڵاتە، بەڵکو لەناو یاسا و دامەزراوەکاندا هەر بۆخۆی ڕەگی داکوتاوە، گۆڕینی حوکمڕان بە تەنیا وەڵام ناداتەوە. بۆ گرووپێک کە زمانەکەی لە پەروەردەی فەرمی و کارگێڕیدا پێگەی یەکسانی نییە، دێموکراسی پرسیارێکە لەبارەی زمانیشەوە. بۆ گرووپێک کە لە هەرێمێکی دیاریکراودا دەژی و بڕیارە سەرەکییەکانی ژیانی ڕۆژانەی لە پایتەختەوە دەدرێن، دێموکراسی پرسیاری دەسەڵاتی ناوخۆییشە. بۆ گرووپێکی ئایینی کە دەستوور یان یاسا پێگەی کەمتری بۆ دیاری کردووە، دێموکراسی پرسیاری یەکسانیی دەستووری و ئازادیی ئایینیشە.

لە هەموو ئەو بابەتانەیش بنەڕەتیتر، بۆ گرووپێک کە مێژوو، خاک و وڵاتەکەی کۆلۆنی کراوە، سەروەریی سیاسی لەسەر خاکی خۆی و مافی بڕیاردان لەسەر چارەی خۆنووسین مافێکی ڕەوایە و بەبێ ئەو مافە بەکۆمەڵە، دێموکراسی مانای خۆی لەدەست دەدات. چونکە ئەو کۆمەڵە خەڵکە مەرجەع و سەرچاوەی کۆتاییی بڕیاردان لەسەر ژیان و چارەنووسی خۆیانن و دەیانهەوێ بۆخۆیان سەرەوەریی سیاسیی خۆیان بەدەستەوە بێ.

بۆیە هێزە سەردەستەکان و گرووپە بەکەمینەکراوەکان دەتوانن هەردووکیان بە زمانی دێموکراسی قسە بکەن و هاوکات تێگەیشتنی جیاوازیان لە قووڵاییی گۆڕان هەبێت. هێزێکی ناوەندگەرا دەتوانێت پشتگیری لە هەڵبژاردنی ئازاد، مافی مرۆڤ و یەکسانیی تاکەکان بکات، بەڵام پێی وابێت بابەتی دابەشکردنی دەسەڵات لە دەرەوەی باسی گواستنەوەیە. لایەنێکی بەکەمینەکراویش دەتوانێت هەمان مافە تاکەکەسییانە بخوازێت و لە هەمان کاتدا بڵێت ئەگەر پێکهاتەی دەوڵەت نەگۆڕێت، سەرچاوەیەکی بنەڕەتیی نایەکسانی بەردەوام دەبێت. جگە لەوەیش، لایەنی بەکەمینەکراو پرسی مافی بەکۆمەڵەشی هەیە کە دەتوانێ وەک پرسێکی بنەڕەتی سەیر بکرێ.

لێرەدا گرنگە لە یەکسانکردنی هەموو گرووپە بەکەمینەکراوەکان خۆمان بپارێزین. داواکاریی گرووپێکی نەتەوەیی کە لە ناوچەیەکی دیاریکراودا چڕ بووەتەوە، دەتوانێ مافی زمان، خۆبەڕێوەبەری، فێدراڵیزم، دابەشکردنی داهات یان مافی چارەنووس لەخۆ بگرێت. گرووپێکی ئایینیی پەرت و بڵاو ڕەنگە داواکارییە سەرەکییەکانی یەکسانیی یاسایی، پاراستن لە هەڵاواردن، ئازادیی ڕێوڕەسمەکان و دەستگەیشتن بە کار و خوێندن بێت. لەبەر ئەوە، «بەشداریکردن» نابێت بە فۆرمولەیەکی یەکسان بۆ هەموو کەیسەکان سەیر بکرێ.

ئەوەی هاوبەشە، توانای کاریگەریدانانە لەسەر ئەو یاسا و دامەزراوانەی پێگەی گرووپەکە دیاری دەکەن. پارلەمانێک ڕەنگە نوێنەری کەمینەکانی هەبێت، بەڵام ئەگەر ئەو نوێنەرانە نەتوانن لەسەر بڕیارە سەرەکییەکان کاریگەری دابنێن، نوێنەرایەتی بە تەنیا

بەشداریکردنی واتادار دروست ناکات. دەستوورێک دەتوانێت فرەیی کولتووری بەفەرمی بناسێت، بەڵام ئەگەر هەموو سیاسەتە زمانی و پەروەردەییەکان لە ناوەندەوە یەکلا بکرێنەوە، دانپێدانانی فەرمی ناتوانێت هیرارشیی دامەزراوەیی لەناو ببات.

ئەم جیاوازییە بنەمای چەمکی «گواستنەوە بەبێ بەشداریکردن»ە. مەبەستمان لەم چەمکە ئەو گواستنەوەیەیە کە تێیدا شێوەی ڕژێم دەگۆڕێت و مافی سیاسیی تاکەکان فراوانتر دەبێت، بەڵام ئەو گرووپانەی لە مێژوودا لە دەسەڵات پەراوێز خراون، ناتوانن بەشێوەیەکی کاریگەر لە دارشتنی بنەماکانی سیستەمی نوێدا بەشدار بن. ئەوان بانگهێشت دەکرێن بۆ بەشداری لە دارشتنەوەی یاسای نوێدا، بەڵام لە دیاریکردنی چۆنیەتیی یاساکەدا دەنگیان بەلاوازی دەمێنێتەوە.

لاوازبوونی ناوەند و کرانەوەی دەرفەتی سیاسی

گواستنەوەی سیاسی خۆی ساتێکی نادڵنیاییە. دامەزراوە کۆنەکان بەشێک لە توانای خۆیان لەدەست دەدەن، هێزی نوێ هێشتا جێگیر نەبووە و یاسای پێشوو جارێ ناتوانێ هەموو ململانێیەکان ڕێک بخات. لەم ساتانەدا دەسەڵاتی ناوەندی زۆرجار لاوازتر دەبێت. ئەم لاوازبوونە دەتوانێ کاتی بێت، دەتوانێ لە بەشێکی وڵاتەکەدا زیادتر دەربکەوێ و لە شوێنێکی دیکەدا کەمتر، یان دەتوانێ بەهۆی شۆڕش، شەڕ، کودەتا یان داگیرکاریی دەرەکییەوە ڕوو بدات.

لە دیدی دەوڵەت و نوخبەی سەردەستەوە، لاوازبوونی ناوەند زۆرجار جێی مەترسییە. ئەوان ئەم لاوازییە وەک بۆشاییی دەسەڵات، تەشەنەی تووندوتیژی، کەمبوونەوەی خزمەتگوزاری، نەمانی کۆنترۆڵ بەسەر سنووورەکان، زیادبوونی دەستێوەردانی دەرەکی و سەرهەڵدانی ناوەندی دیکەی بۆ هێزی چەکداری سەیر دەکەن. لەو ڕوانگەیەوە، یەکێک لە یەکەمین ئەرکەکانی گواستنەوە گەڕاندنەوەی توانای دەوڵەتە. چەمکی گواستنەوەی سیاسی خۆی لە پەیوەندییەکاندا پێناسە دەکا و لە پەیوەندی لەگەڵ لایەنە جیاوازەکاندا مانای تایبەت بەخۆیەوە دەگرێ. هاوکات گواستنەوەی سیاسی دەتوانێ بۆ گرووپێکی پەراوێزخراو و بەکەمینەکراو مانایەکی جیاوازی هەبێت. ئەدەبیاتی توێژینەوەی دەرفەتی سیاسی پیشانی دەدا کە کاتێک لەنێوان نوخبەی سەردەستدا کەلێن ساز دەبێ، هەوڵ و تەقەلا بۆ دەستڕاگەیشتن بە مەیدانی سیاسی زیادتر و توانای سەرکوت کەم دەبێتەوە. لەم دۆخەدا ئەو جووڵانەوانەی پێشتر سنووردار و سەرکوت کراون و ئەو گرووپانەی بەکەمینەکراون، دەتوانن چالاکتر بن و داواکارییەکانیان بەشێوەیەکی بەهێزتر بخەنە ڕوو (Tarrow ٢٠١١). ئەم جیاوازیی تێگەیشتنە بۆ ئەم وتارە بنەڕەتییە. ئەوەی ناوەند بە «بۆشاییی دەسەڵات» ناوی دەبات، بۆ گرووپێکی بەکەمینەکراو لەوانەیە کرانەوەیەکی سیاسی بێت. ئەوەی گرووپی سەردەست و ناوەند بە «گەڕاندنەوەی ڕێکخستن»ی دەزانێت، گرووپێکی بەکەمینەکراو لەوانەیە بە «داخستنی پەنجەرەی دەرفەت» لێکی بداتەوە.

مێژووی ئێران ئەم دایناەمیکە بەڕوونی پیشان دەدات. لە ساڵی ١٩٧٩، ڕووخانی دامەزراوە سەرکوتکارەکانی پەهلەوی تەنیا بۆ ئیسلامییەکان، لیبراڵەکان و چەپەکان دەرفەتی ساز نەکرد. کوردستان، تورکەمەنسەحرا، ناوچە عەرەبەکانی خوزستان بوونە شوێنی خستنەڕووی ئەو داواکارییە سیاسییانەی کە پێشتر قەدەغە و بەئەمنی کرابوون. هەموو ئەم داواکارییانە یەکسان نەبوون، بەڵام ڕووخانی دامەزراوەکانی سەرکوتی ناوەند یان لاوازبوونیان دەرفەتی بەهێزتری بۆ دەربڕینیان دروست کرد. لە عێراقیش ڕووخانی ڕژێمی بەعس لە ٢٠٠٣ پەیوەندیی دەسەڵاتی پێشووی تێک دا. بۆ شیعەکان، ئەمە دەرفەتێک بوو بۆ گۆڕینی پێگەی سیاسی لە پەراوێزەوە بۆ ناوەندی حکوومەت. بۆ کورد، دەرفەتێک بوو بۆ جێگیرکردنی دامەزراوەی هەرێمی و چەسپاندنی فێدراڵی. هەمان سات بۆ گرووپەکانی دیکە سەرچاوەی نارێکی، تووندوتیژی و ترس بوو. بۆیە «دەرفەتی سیاسی» و «مەترسیی

سیاسی» دەتوانن پێکەوە هاوکات هەبن.

سووریای دوای ٢٠١١ نموونەیەکی دیکەیە. پاشەکشەی دەسەڵاتی دیمەشق لە بەشێک لە باکوور و ڕۆژهەڵات دەرفەتێکی دامەزراوەیی بۆ هێزی کوردی وەدی هێنا. هەمان پرۆسە لە شوێنی دیکەدا بۆشاییەکی مەترسیدار، ململانێی چەکداری و دەستێوەردانی دەرەکی دروست کرد. لاوازبوونی ناوەند دەتوانێ هاوسەنگیی هێز بگۆڕێ و ئەوەی پێشتر ناومکین یان ئەستەم بوو، بۆ ماوەیەکی ئەگەرچی کاتی، دەکرێ ببێتە هەڵبژاردەیەکی سیاسی.

میسر لە ٢٠١١دا بەشێوەیەکی جیاواز هەمان داینامیکی پێشان دا. ڕووخانی ڕژیمی موبارەک مەیدانێکی فراوانی بۆ حیزبە سیاسییەکان، ڕێکخراوە مەدەنییەکان، قبتییەکان، نوبییەکان و هێزە جیاوازەکانی دیکە کردەوە. لەو قۆناغەدا گرووپە پێشتر پەراوێزخراوەکان توانای زیادتریان هەبوو داواکارییەکانیان بخەنە ناو گوتاری گشتییەوە. بە گەڕانەوەی هێزی سوپا و داخستنی مەیدانی سیاسی دوای ٢٠١٣، بەشێکی زۆر لەو دەرفەتانە تەسک بوونەوە.

خاڵی بنەڕەتی لێرەدا ئەوەیە کە قۆناغی گواستنەوەی سیاسی خۆی مەیدانی ململانێیە، نەک پردێکی بێلایەن لە ڕژێمێکی کۆنەوە بۆ ڕژێمێکی نوێ. هێزەکان لەو قۆناغەدا هەوڵ دەدەن شوێنی خۆیان لە سیستەمی داهاتوودا بەهێز بکەن. بۆیە کات و ڕیزبەندیی بڕیارەکان خۆیان بەشێکن لە دابەشکردنی دەسەڵات.

«سەرەتا سەقامگیری»: کات وەک ئامرازی دەسەڵات

ناکرێ باسی شیکردنەوەی گواستنەوەی سیاسی بکەین و باسی پێویستیی سەقامگیری نەکەین یا بەهەندی وەرنەگرین. دوای شۆڕش، کودەتا، شەڕ یان ڕووخانی ڕژێم، کۆمەڵگا پێویستی بە دامەزراوەیەک هەیە مووچە بدات، نەخۆشخانە و قوتابخانەکان کارا بهێڵێتەوە، ژێرخانەکان بپارێزێت، ڕێگە لە تووندوتیژی بگرێت و کۆنترۆڵی سەرەتایی بەسەر هێزی چەکداریدا هەبێت. لەو ڕووەوە، سەقامگیری نە دژ بە دێموکراسییە و نە دروشمێکی بەڕواڵەت ئاساییە. کێشە لەو شوێنە دەست پێ دەکات کە «سەقامگیری» بەشێوەیەکی ناڕوون لەگەڵ «دووبارە ناوەندخستنەوەی دەسەڵات» یەکسان دەکرێت. لە بەشێکی زۆر لە پرۆژەی گواستنەوەدا فۆرمولەکە ئەمەیە: سەرەتا دەبێت حکوومەتێکی کاتیی بەهێز دروست بکرێت، هێزە چەکدارەکان یەک بخرێن، بودجە و سنووورەکان بخرێنە ژێر کۆنترۆڵی یەک ناوەندەوە، سیستەمی کارگێڕی دووبارە یەک بخرێتەوە و ئاسایش جێگیر بکرێت؛ پاشان دەتوانرێت لەسەر فێدراڵیزم، خۆبەڕێوەبەری، مافی زمانی، مافی گرووپە ئاینییەکان و دابەشکردنی سەرچاوەکان گفتوگۆ بکرێت.

لە ڕواڵەتدا ئەمە تەنیا ڕیزکردنی کارەکانە. بەڵام ڕیزبەندییەکە بێلایەن نییە. دامەزراوەیەکی کاتی کە دەسەڵاتی دامەزراندنی بەرپرسەکان، کۆنترۆڵی پۆلیس و سوپا، داڕشتنی بودجە و دیاریکردنی یاسای گواستنەوەی هەیە، لە قۆناغی دواتردا دەوری دانوستانکارێکی بەهێزتر دەبینێ. گرووپێک کە پێشتر دامەزراوە خۆجێیی، هێزی سیاسیی ڕێکخراو یان توانای فشارێکی هەبوو، ئەگەر پێش لە گفتوگۆی دەستووری دەست لەو ئامرازانە هەڵبگرێ، بەدڵنیاییەوە لە دانوستانەکانی دواتردا لە پێگەیەکی لاوازترەوە دەست پێ دەکات. بەم مانایە، «ئێستا نا، دواتر» دەتوانێت یەکێک لە کاریگەرترین فۆرمەکانی سیاسەتی گواستنەوە بێت. پێویست ناکا داواکارییەک بەڕاشکاوی ڕەت بکرێتەوە؛ دەتوانرێ تەنیا دوا بخرێت. بەڵام ئەگەر تا گەیشتن بەو «دواتر»ە هاوسەنگیی هێز گۆڕابێت، دواخستنەکە خۆی بەشێک لە ئەنجامەکە بووە.

ئەم خاڵە بۆ گرووپە بەکەمینەکراوەکان زۆر بنەڕەتییە. هێزە سەردەستەکان زۆرجار هەڵگری دامەزراوەیەکن کە لەپێشترەوە هەبووە: بێروکراسی،

سوپا، تۆڕی ئابووریی، میدیا، پەیوەندیی نێودەوڵەتی و زانیاریی کارگێڕی. بۆیە بۆ ئەوان گەڕانەوە بۆ «ئاساییبوون» زۆرجار گەڕانەوەیە بۆ مەیدانێک کە پێشتر لەناویدا پێگەیەکی بەهێزیان هەبووە. بۆ گرووپێکی پەراوێزخراو، بەپێچەوانەوە، قۆناغی نادڵنیایی ڕەنگە تاکە ساتێک بێت کە بتوانێت شێوەی یارییەکە بگۆڕێت.

شۆڕشی ١٩٧٩: گۆڕانی ڕژێم و ململانێ لەسەر مانای گواستنەوە

شۆڕشی ١٩٧٩ ڕژێمی سیاسیی ئێرانی گۆڕی. پاشایەتی لەناو چوو، دامەزراوە کۆماریییەکان دروست بوون و ئیسلامی شیعیی شۆڕشگێڕانە و ناسیۆنالیزمی فارسی بوون بە بنەمای ڕەواییی ڕژێمی نوێ، بەڵام هێزی هاوپەیمانی شۆڕشگێڕەکان، لە ڕووی سیاسی و ئایدیۆلۆژییەوە زۆر لێک جیاواز بوون. ئیسلامییەکان، چەپەکان، لیبراڵەکان، لایەنگرانی ناسیۆنالیزمی غەیرەئێرانی، کرێکاران، و خوێندکاران هەموویان بە هیوای جیاوازەوە چوونە ناو قۆناغی دوای ڕژیمی پاشایەتییەوە.

بۆ زۆربەی هێزە سیاسییەکانی ناوەند، سەرکەوتنی شۆڕش سەرەتا بە مانای کۆتاییهێنان بە پاشایەتی و دامەزراندنی سیستەمێکی سیاسیی نوێ بوو. لە هەمان کاتدا، بۆ بەشێک لە گرووپە بەکەمینەکراوەکان، هەمان سات دەرفەتێک بوو بۆ دووبارەکردنەوەی پرسیاری پەیوەندییان لەگەڵ دەوڵەتی ناوندی.

کوردستان یەکێک لە ڕوونترین نموونەکان بوو. حیزب و ڕێکخراوی کوردی دژ بە ڕژیمی پاشایەتی بوون و هەر بۆیە دوای ڕووخانی ڕژیم داوای مافی چارەی خۆنووسینیان لە حکومەتی تاران دەکرد. خۆبەڕێوەبەری، مافە سیاسی و کولتوورییەکان و ناساندنی پێگەی تایبەتیی کوردستان بەشێکی سەرەکی داواکارییەکان بوون. جوواڵانەوەی کوردی یەکدەست نەبوو و هێزەکانی لەسەر ئایدیۆلۆژیا و وردەکاریی بەرنامەی سیاسی ناکۆک بوون، بەڵام خۆبەڕێوەبەری بوو بە یەکێک لە ناوەندەکانی ململانێ لەگەڵ دەوڵەتی نوێ (Cabi ٢٠٢٠؛ Hassaniyan ٢٠٢١).

لێرەدا دوو تێگەیشتنی جیاواز لە شۆڕش بەرانبەر بە یەکتر وەستان. بۆ هێزەکانی ناوەندی نوێ، شۆڕش پێویستی بە دامەزراندنەوەی دەوڵەتێکی یەکگرتوو هەبوو کە بتوانێت دەسەڵاتی خۆی بەسەر هەموو جوگرافیای سیاسیی ئێراندا بسەپێنێت. بەڵام ئەگەر ئەم گواستنەوەیە هەمان پەیوەندیی پێشووی ناوەند و کوردستانی بەرهەم بێنێتەوە، لایەنی کوردی پێی وابوو کە بەشێکی بەرچاو لە کێشەکە وەک خۆی ماوەتەوە.

ناوەندی شۆڕشگێڕ داواکاریی کوردی وەدوا دەخست و پاش ماوەیەک وەک بابەتێک دژ بە ئاسایشی نەتەوەیی و بەهاکانی شۆڕشەوە لێکی دەدایەوە. هاوینی ١٩٧٩ ململانێی نێوان لایەنی کورد و هێزی ناوەند گەیشتە تووندوتیژیی چەکداری. ڕەنگە ئەگەر لە دەرەوەی پرسی کورد سەیری بابەتەکە بکرێ، هەندێک سەیر بێ چۆن ئەو ڕژیمە نوێیەی کە ئایدیۆلۆژیا، دامەزراوە و سەرچاوەی ڕەواییی جیاوازی هەبوو بە هەمان شێوەی ڕژیمی پەهلەوی لە کوردستان ڕەفتار دەکا. بەڵام ڕاستییەکە ئەوە بوو کە پەیوەندیی نێوان ناوەند و کوردستان تا ڕادەیەکی زۆر وەک خۆی مایەوە: سەروەریی سیاسی دەبوو لە ناوەند کۆ بکرێتەوە و داواکاریی خۆبەڕێوەبەری بەتەواوی ڕەت و سەرکوت بکرێ.

کوردستان تەنیا نموونە نەبوو. لە تورکەمەنسەحرا، ململانێ لەسەر خاک، دابەشکردنی زەوی و دەسەڵاتی سیاسی سەری هەڵدا. لە خوزستان، هێزەکانی عەرەبی داواکاریی کولتووری و سیاسییان خستەڕوو. هەر یەکێک لەم کەیسانە مێژوو و پێکهاتەی تایبەتیی خۆی هەبوو. خاڵی هاوبەش ئەوە بوو کە لاوازبوونی دەوڵەتی ناوەندی دوای ڕووخانی شا، بواریکی کاتی بۆ دەربڕینی داواکارییە پێشتر پەراوێزخراو و سەرکوتکراوەکان کردەوە.

لە هەمان کاتدا، پرسیاری ئایین ڕەهەندێکی نوێی

بەکەمینەکردنی دروست کرد. دەستووری کۆماری ئیسلامی ئایینزای شیعەی دوانزە ئیمامی وەک ئایینی فەرمی پەسەند کرد. لە ماددەی ١٣دا تەنیا ئایینەکانی زەردەشتی، جوو و مەسیحی وەک کەمینەی ئایینی ناسێندران. یارسان و بەهاییەکان لە دەرەوەی ئەم ناساندنە مانەوە. ماددەی ١٥ی دەستووری نوێ، زمانی فارسی وەک زمانی فەرمی جێگر کرد و لە هەمان کاتدا ڕێگەیەکی سنووردار بۆ بەکارهێنانی زمانی غەیرەفارسی هێشتەوە. ئەگەرچی، ماددەی ١٩ی دەستوور، بەبێ جیاوازیی ڕەگەز، زمان و ئایین یەکسانی لەنێوان خەڵکی ئێراندا ڕادەگەیەنێت.

کۆی ئەم ماددانە شێوەیەکی ئاڵۆز لە ئەندامێتیی سیاسی پیشان دەدەن: یەکسانیی تاکەکەسی ڕادەگەیەنرێت، بەڵام لە هەمان کاتدا هیرارشیی ئایینی و زمانی بەردەوامە. بۆ سوننییەکان، بەتایبەتی لە بەشێک لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لە بەلووچستان، پەراوێزخستنی نەتەوەیی و ئایینی دەتوانێ تێهەڵکێش بێت. بۆ یارسان و بەهاییەکان، کێشەکە بە جۆرێکی دیکە خۆی نیشان دەدا: لێرەدا باسەکە پەیوەندی بە خودی دانپێدانانی یاسایی، مافی خوێندن، کار و ئازادیی ئایینەکەوە هەیە. ئەم جیاوازییانە پیشان دەدەن کە چارەسەریی بەکەمینەکردن نابێت بۆ یەک فۆرمولە کورت بکرێتەوە.

وانەی ١٩٧٩ ئەوەیە کە دواخستنی پرسەکان ئەم پرسانە بێلایەن ناکات. ئەو هێزەی لە قۆناغی یەکەمدا دەسەڵاتی سەربازی، کارگێڕی و یاسادانان بۆخۆی کۆ دەکاتەوە، لە قۆناغی دواتردا توانایەکی زۆر زیادتری بۆ دیاریکردنی مەرجەکانی گفتوگۆ هەیە؛ هەڵبەت ئەگەر ئامادەی گفتوگۆ بێ!

پرۆژەکانی گواستنەوە لە ئێستای ئێراندا:

دێموکراسی، سەقامگیری و پرسە دواخراوەکان

گفتوگۆ لەسەر ئێرانی دوای کۆماری ئیسلامی لەم ساڵانەی ڕابردوودا فراوانتر بووە. پرۆژە و هاوپەیمانییە جیاوازەکانی ئۆپۆزسیۆن بەرنامەیان بۆ قۆناغی گواستنەوە خستووەتە ڕوو. زۆربەیان باس لەسەر بەردەوامیی دامەزراوەی دەوڵەتی ئێرانی، کۆنترۆڵی ئاسایش و ڕێکخستنی خێرای قۆناغی دوای ڕووخانی ڕژێم دەکەن؛ هەندێکی کەمیان جەخت لەسەر فرەیی، بەشداریکردن و کەمکردنەوەی ناوەندگەرایی دەکەن.

پرۆژەی پەیوەست بە ڕەزا پەهلەوی یەکێک لە نموونە دیارەکانە. لە ١٤ی خاکەلێوەی ٢٠٢٦، پەهلەوی ڕایگەیاند «سیستەمی گواستنەوە»یەک کە ئەو ڕێبەریەتی، ئامادەیە دوای ڕووخانی کۆماری ئیسلامی بەڕێوەبردنی وڵات بگرێتە دەست و لە کورتترین ماوەدا ڕێکخستن، ئاسایش، ئازادی و بنەمای خۆشگوزەرانی دابین بکات (Pahlavi ٢٠٢٦). هەروەها قۆناغێکی شەش مانگەی بە ناوی دۆخی لەناکاو دیاری دەکات (کە ئەگەری درێژکردنەوەشی هەیە) کە تیایدا کەموکورتییە سەرەتاییەکان چارەسەر دەکرێن و دامەزراوەی یاسایی، سیاسی و ئابووری ڕێک دەخرێنەوە.

لێرەدا پرسیاری سەرەکی ئەوەیە: کێ شێوازی قۆناغی کاتی دیاری دەکات، کامە بڕیار لەو قۆناغەدا دەدرێ، و کام پرسانە بۆ دواتر دوا دەخرێن یان قەدەغە دەکرێن؟

ئەگەر لە قۆناغی سەرەتاییدا سەرکردایەتی، فەرماندەیی هێزی چەکدار، بودجە، کارگێڕی و سنووری دەسەڵاتی ناوخۆیی یەکلا بکرێنەوە، ئەوە ئەم بڕیارانە «کاتی» نین؛ کاتی بەو مانایەی کە هیچ کاریگەرییان لەسەر داهاتوو نەبێ. بەپێچەوانەوە، ئەو بڕیارانە ڕێک شێوازی مەیدانی دانوستانی دەستووری و سیاسیی دواتر دادەڕێژن.

جیاوازیی نێوان مافی تاکەکەسی و ماف و داواکارییە بەکۆمەڵەکان لێرەدا دەبێتە یەکێک لە هێڵە سەرەکییەکانی ناکۆکی. هێزێکی لیبڕاڵ-ناوەندگەر دەتوانێ بێژێ هەموو تاکێک بەبێ گرنگیدان بە ئایین، زمان و نەتەوە مافی یەکسانی هەیە؛ بۆیە پێویست بە ناساندنی دامەزراوەیی گرووپەکان نییە. ئەم بۆچوونە بنەمایەکی دێموکراتیکی گرنگی هەیە:

مافی تاک نابێت به ناسنامەی گرووپییەوە سنووردار بکرێت.

بەڵام بۆ تاکی کورد، بەلووچ، عەرەب، تورکی ئازەربایجانی و تورکەمان، نایەکسانی تەنیا لە مامەڵەی تاک بە تاکدا ساز نەبووە. ئەگەر سیستەمی پەروەردە، کارگێڕی، دابەشکردنی بودجە و بڕیاردانی هەرێمی بەشێوەیەکی ناوەندگەرا ڕێک خرابێت، یەکسانیی یاساییی تاک ناتوانێت بە تەنیا ئەو نایەکسانییە دامەزراوەییە چارەسەر بکات. لە دیدی ئەم هێزانەوە، پرسی دێموکراسی ناچارە فێدرالیزم، خۆبەڕێوەبەری، مافی زمانی یان شێوە جیاوازەکانی دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسیش بگرێتەوە.

کۆنگرەی نەتەوەکانی ئێرانی فیدرالّ لەم گفتوگۆیەدا نموونەیەکی بەرچاوە. ئەم هاوپەیمانییە پشتیوانی لە ئێرانێکی سێکولار، دێموکراتیک و فێدرالّ کردووە و بەشداریکردنی نەتەوە و گرووپە جیاوازەکان بە بنەمای سیستەمی داهاتوو دەزانێت. گرنگیی ئەم نموونەیە لەوەدایە کە پێشانی دەدات فێدرالیزم و دابەشکردنی دەسەڵات لە ماوەیەکی درێژدا بەشێک بوون لە گوتاری ئۆپۆزسیۆنی دژی کۆماری ئیسلامیی ئێران، هەرچەند لە ناوەندی هاوپەیمانییە سەرەکییەکاندا هەمیشە پێگەی یەکسانیان نەبووە.

کۆنگرەی ئازادیی ئێران کە لە ساڵی ٢٠٢٦ لە لەندەن دامەزرا، نموونەیەکی جیاوازە. کۆنگرە خۆی وەک چەترێکی سێکولار، فرەدەنگ و دێموکراتیک پێناسە دەکات، فرەیی و کەمکردنەوەی ناوەندگەرایی دەخاتە ناو بنەماکانی، و ڕەتی دەکاتەوە کە قۆناغی گواستنەوە لە دەوری یەک سەرکردە یان دانوستانی داخراودا ڕێک بخرێت، بەڵام دانپێدانان بە کەمکردنەوەی ناوەندگەرایی کۆتاییی پرسەکە نییە. ئەوەی بۆ نەتەوە یا گرووپە بەکەمینەکراوەکان گرنگە ئەوەیە ئەم بنەمایە لە کردارِدا چ مانایەکی دەبێت: ئایا تەنیا بەڕێوەبردنی ناوخۆیی فراوانتر دەکا؟ ئایا دەسەڵاتی یاسادانانی هەرێمی هەیە؟ ئایا پێگەی زمانە غەیرەفارسییەکان دەگۆڕێت؟ داهات و سەرچاوەکان چۆن دابەش دەکرێن؟ ئایا شێوازی دەوڵەت خۆی دەبێتە بابەتی دانوستانی دەستووری؟ ئەم پرسیارانە هێشتا مەیدانی ناکۆکین. لە هەموو ئەمانەیش گرنگتر، پرسی سەرەکی دانپێدانانە بەسەر نەهێشتنی ناوەندگەرایی و قەبووڵکردنی یەکسانی لە بڕیاردان لەسەر چارەنووسی بەکۆمەڵ. بەواتایەکی دیکە، جیا لە تاکەکان، دەبێت گرووپەکانیش مافی ئەوەیان هەبێت شێوازی ژیانی بەکۆمەڵی دڵخوازی خۆیان هەڵبژێرن.

بەکەمینەکراوە ئایینییەکان پرسیاری جیاوازیان هەیە. بۆ یارسان و بەهاییەکان، گواستنەوەی دێموکراتیک نابێت تەنیا بە لابردنی ئایدیۆلۆژیای شیعەی فەرمی کورت بکرێتەوە؛ دەبێت ئەو بەربەستە یاسایی و دامەزراوەییانەش لابردرێن کە مافی خوێندن، کار، مووڵک و ئازادیی ئایینییان سنووردار کردووە. بۆ سوننییەکان، یەکسانیی مەزهەبی لەناو دەستوور و دامەزراوەکاندا پرسیارێکی بنەڕەتییە.

بۆیە ناکۆکیی سەرەکی لەسەر داهاتووی جوگرافیای سیاسیی ئێران تەنیا ناکۆکی لەسەر ئەوە نییە کێ دوای کۆماری ئیسلامی حوکم دەکات. پرسیارەکە ئەوەشە گواستنەوە دەبێت چ شتێک بگۆڕێت؟ ئەگەر وەڵام تەنیا ڕژێم بێت، پێکهاتەی میراتیی دەوڵەت لەژێر ڕێکخستنێکی سیاسیی نوێدا بەردەوام دەمێنێتەوە. ئەگەر وەڵام پەیوەندییەکانی دەسەڵاتیش بگرێتەوە، ئەوا زمان، ئایین، ناوچە، دابەشکردنی سەرچاوە و شێوازی دەوڵەت دەبنە بەشێک لە خودی گفتوگۆی دێموکراتیک.

سووریای دوای ئەسەد: سازکردنەوەی دەوڵەت و سنووری یەکگرتنەوە

ڕووخانی بەشار ئەسەد لە ساڵی ٢٠٢٤ سووریای خستە قۆناغێکی گواستنەوەی زۆر ئاڵۆزەوە. چواردە ساڵ شەڕ، ئاوارەبوونی ملۆنان کەس، دەستێوەردانی دەوڵەتانی دەرەکی، فراوانبوونی هێزە چەکدارەکان، گواستنەوەی سیاسییان ڕووبەڕووی کێشەیەکی ڕاستەقینەی سازکردنەوەی دەوڵەت کرد.

کۆنە جیهادییەکی سەر بە تورکیا، ئەحمەد ئەلشەرع

ساڵی ٢٠٢٥ لە لایەن تورکیا و ئەمریکاوە وەک سەرۆکی گواستنەوە دیاری کرا و ڕاگەیەندراوی دەستوورێکی کاتی لە هەمان ساڵدا بڵاو کرایەوە. لەو بارودۆخەدا باس لە پێویستیی یەکخستنەوەی دامەزراوەکان و کۆنترۆڵکردنی هێزە چەکدارەکان هاتە ئاراوە. بەڵام هەمان پرۆسە پرسیارێکی دیکەی خستە ڕوو: ئایا «یەکگرتنەوە» دەبێ بە مانای گەڕاندنەوەی هەموو دەسەڵات بۆ دیمەشق بێت؟ لێرەدایە کە ئەلعەلی (Al-Ali ٢٠٢٦) گواستنەوەی سووریا بەزۆر ناوەندگەرایانە وەسف دەکات و سەرنج دەخاتە سەر کۆبوونەوەی دەسەڵاتی فراوان لە دەستی سەرۆکایەتی، لە کاتێکدا میکانیزمە نوێنەرایەتی و دەستوورییەکان هێشتا لاوازن.

عەلەوییەکان دوای ڕووخانی ئەسەد کەوتنە ناو دۆخێکی تایبەت و نوێوە. پێگەی بەشێک لە نوخبەی عەلەوی لە ڕژێمی ئەسەد بە مانای ئەوە نییە هەموو کۆمەڵگای عەلەوی خاوەن دەسەڵاتی یەکسان بوو. دوای ڕووخانی ڕژێم و هەڵگیرسانەوەی تووندوتیژی لە ٢٠٢٥ دا نیگەرانی سەبارەت بۆ تۆڵەسەندنەوە و سزای بەکۆمەڵی ساز کرد. لێرەدا گواستنەوە دەتوانێت پێگەی گرووپێک لە پەیوەندیی دەسەڵاتدا بەخێرایی بگۆڕێت. گرووپێک کە لە گوتاری ڕژێمی کۆندا بە دەوڵەتەوە گرێ درابوو، دەتوانێت لە قۆناغی نوێدا خۆی لە پێگەیەکی لەرزۆک و نەپارێزراودا ببینێتەوە. دروزەکانی سوەیدا هەمان کێشەیان بەشێوەیەکی دیکە هەبوو. دروزەکان ناکۆکییان لەگەڵ دەسەڵاتەکانی گواستنەوە لەسەر ئاسایش، نوێنەرایەتی و دەسەڵاتی خۆجێیی بۆ دروست بوو. مەسیحی و کۆمەڵگا ئایینییەکانی دیکەش پرسیاریان لەسەر شێوەی حوکمڕانی، پێگەی ئایین و گەرەنتیی پاراستنی مافەکانیان هەیە. بۆ ئەم گرووپانە ڕەنگە زۆر کات گەرەنتیی یاسایی، پاراستن لە توندوتیژی، نوێنەرایەتی و سەربەخۆییی دامەزراوەیی لە وەدەستهێنانی سەروەری لەسەر خاک گرنگتر بن.

کەیسی کورد لە سووریا بەڕوونترین شێوە پەیوەندیی نێوان لاوازبوونی ناوەند و دەرفەتی سیاسی پیشان دەدات. لە ماوەی شەڕدا، بە پاشەکشەی دەسەڵاتی دیمەشق لە بەشێکی زۆری ڕۆژاوای کوردستان و باکوور و ڕۆژهەڵاتی سووریا، دامەزراوە سیاسی، کارگێڕی و ئەمنییەکانی گەشەیان کرد. ئەم دامەزراوانە لە دۆخێکدا دروست بوون کە دەوڵەتی ناوەندی توانای پێشووی بۆ کۆنترۆڵی ناوچەکەی لەدەست دابوو. لاوازبوونی ناوەند دەرفەتێکی نوێی بۆ دامەزراندنی دەسەڵاتی خۆجێیی ڕەخساند.

دوای ڕووخانی ئەسەد، ئامانجی سەرەکیی دەوڵەتی بەناو کاتی یەکخستنەوەی دەسەڵاتی ڕۆژاوای کوردستان لەگەڵ دامەزراوە سەرانسەرییەکان بوو. ڕێککەوتنەکانی ٢٠٢٥ و ٢٠٢٦ بەردەوام هێزی سەربازی، ئاسایشی و کارگێڕیی کوردیان بەرەو لاوازی برد. تا لە ٢٠٢٦، مەزلووم عەبدی ڕایگەیاند پرۆسەی یەکخستنی دامەزراوە سەربازی، ئەمنی و کارگێڕییەکان تەواو بووە و قۆناغی دواتر دەبێت جێگیرکردنی مافەکان لە دەستووردا بێت.

ڕیزبەندیی ئەم دوو هەنگاوە بۆ شیکردنەوەکە گرنگە. یەکخستنی دامەزراوە سەربازی و کارگێڕییەکان پێش ئەوەی گەرەنتیی دەستووری لەسەر دەسەڵاتی ناوخۆیی و مافی کورد یەکلا بکرێنەوە، بە پێشکەوتن پێناسە کرا. لە دیدی دیمەشقەوە، ئەمە گەڕاندنەوەی سەروەری و یەکپارچەییی دامەزراوەییە. لە دیدی هێزێکی کوردییەوە، پرسیارێکی دیکە هەیە: ئەگەر ئامرازە سەربازی و کارگێڕییەکانی دانوستان پێش وەدەستهێنانی گەرەنتیی کۆتایی لەدەست بدرێن، هاوسەنگیی هێزی دانوستان چۆن دەگۆڕێت؟ پاش بەفەرمی هەڵوەشاندنەوەی ئیدارەی خۆسەری ڕۆژاوا و وەرگرتنی چەند پۆست لە حکوومەتی کاتیدا، هەواڵی تاکزمانیکردنەوەی پەروەردە لە سووریا جارێکی دیکە کەوتە ڕۆژەڤەوە. ئەمە بەڕوونی دەری دەخات بەکەمینەکراوەکان ئەگەر زۆر بەوریاییەوە لەگەڵ هێزە سەردەستەکان مامەڵە نەکەن، زۆر بەئاسانی دەتوانن دەرفەتە زێڕینەکان لەدەست بدەن. «یەکخستنەوە» نابێت بەشێوەیەکی خۆبەخۆ هاوتای کۆکردنەوەی هەموو دەسەڵات لە دیمەشق

بێت. ئەگەر سەقامگیری پێش گفتوگۆی دەستووری، یەکسانی ناوەندگەرایی بکرێ، قۆناغی کاتی دەتوانێت پێشوەختە پێکهاتەی دەوڵەتی داهاتوو یەکلایی بکاتەوە.

عێراق: گۆڕینی پێکهاتەی دەوڵەت و سنووورەکانی بەشداریکردنی فەرمی

عێراقی دوای ٢٠٠٣ لە ڕووی پێکهاتەی دامەزراوەییەوە تاڕادەیەکی زۆر بەپێچەوانەی کەیسی سووریا بوو. لە عێراق نەک هەر ڕژێمی بەعس لە دەسەڵات نەکەوت؛ بەڵکو ئەو شێوە ناوەندگەراییەی دەوڵەتیش کە لەژێر دەسەڵاتی سەدام حوسێندا بەهێز کرابوو، لە دەستووری ٢٠٠٥دا بەشێوەیەکی گرنگ گۆڕدرا. فێدراڵیزم بەفەرمی ناسرا، هەرێمی کوردستان پێگەی دەستووری بەدەست هێنا و هێزە سیاسییە شیعەکان لە پێگەی پەراوێزی پێشووەوە بوون بە بەشێکی سەرەکیی دەسەڵاتی ناوەندی. بەم مانایە، عێراق نموونەیەکی گرنگە لەوەی گواستنەوە دەتوانێت لە گۆڕینی حوکمڕان تێپەڕێت و خودی شێوەی دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسی بگۆڕێت.

ڕووخانی ناوەندی بەعس دەرفەتێکی زۆر گەورەی ڕەخساند. شیعەکان توانایان بەدەست هێنا و پشتئەستوور بە زۆرینەی دیمۆگرافیی خۆیان، گەلێک بەهێزتر لە حکوومەتدا بەشدار بوون. کوردەکان دامەزراوەکانی هەرێمی کوردستانیان لە ڕێگەی پێگەی دەستووریی نوێوە جێگیر کرد. ئەو گۆڕانانە لە ژێر دەوڵەتی بەهێزی بەعسدا ناومکین بوون.

بەڵام ئەزموونی عێراق هەمان کات ئاگادارکردنەوەیەکی گرنگە دژ بە هەر تێگەیشتنێکی سادە لە فێدراڵیزم و هاوبەشکردنی دەسەڵات. دوج (Dodge ٢٠٢٠) سیستەمی عێراقی دوای ٢٠٠٥ بەشێوەیەک لە هاوبەشکردنی نافەرمیی دەسەڵات وەسف دەکات کە دابەشکردنی پۆست لەنێوان بلۆکە ئیتنۆ-مەزهەبییەکاندایە کە لەگەڵ پاترۆناژ، گەندەڵی و دەسەڵاتی حیزبەکان تێکەڵ بووە. بەشداریی نوخبەی گرووپێک خۆی لەخۆیدا بە مانای بەشداریی هەموو ئەندامانی ئەو گرووپە نییە.

هاوکات فێدراڵیزم کۆتایی بە ململانێی نێوان بەغدا و هەولێریش نەهێنا. ناوچە دابڕێندراوەکان، نەوت، بودجە و سنووری دەسەڵاتی دادگای فێدراڵی بەردەوام سەرچاوەی ناکۆکی بوون. ئەمە نە بەڵگەی شکستی بنەڕەتیی فێدراڵیزمە و نە بەڵگەی باشتربوونی ناوەندگەرایی. بەڵکو پێمان دەڵێ کە پێکهاتەی دامەزراوەیی بەبێ یاسای ڕوون، دابەشکردنی باوەڕپێکراوی داهات و دادوەریی سەربەخۆ ناتوانن ململانێی سەروەری چارەسەر بکەن.

دۆخی ئێزدی، مەسیحی و کۆمەڵگا بچووکترەکانی دیکە سنووورێکی دیکەی بەشداریکردنی فەرمی پیشان دەدات. دەستووری عێراق فرەیی کۆمەڵگای عێراقی پەسەند کرد و ژمارەیەک میکانیزمی نوێنەرایەتی بۆ گرووپەکان دانا، بەڵام دەوڵەت لە کاتی هێرشی داعشدا نەیتوانی ئێزدییەکان بپارێزێ. ئەزموونی خەڵکی شنگال و دەشتی نەینەوا دەریدەخەن کە مافی نووسراو، ئەگەر بە توانای دامەزراوەیی و ئاسایشەوە نەبەسترێتەوە، دەتوانێت زۆر لاواز بێت.

ئەزموونی عێراق چەند وانەیەکمان پێ دەڵێت: یەکەم، لاوازبوونی ناوەند دەتوانێ پێکهاتەیەکی پێشتر داخراوی دەسەڵات بکاتەوە و بۆ گرووپە بەکەمینەکراوەکان دەرفەتی گەورە دروست بکات. دووەم، گۆڕینی دامەزراوەیی خۆی لە خۆیدا گەرەنتیی بەشداریکردنی دێموکراتیک ناکات. سێیەم، شکست یان کێشەی مۆدێلێکی فێدراڵ نابێت بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی وەک بەڵگە بۆ ئەو بانگەشەیە کە ناوەندگەرایی پێکهاتەیەکی بێلایەنتر یان دێموکراتیکترە بەکار بهێندرێت. لە هەموو ئەمانەش گرنگتر، فێدراڵیزم دەتوانێ بەستێنێکی لەبار بۆ بەکارهێنانی دەسەڵات لەلایەن بەکەمینەکراوە نەتەوەییەکانەوە پێک بهێنێت، بەڵام لە هەندێک حاڵەتی وەک پرسی کورددا ڕێگەچارەی کۆتاییی

پرسی نەتەوەیی گرێدراوی سەرەوەیی سیاسی و دەوڵەتی سەربەخۆیە.

میسر: کرانەوە، ناساندن و گەڕانەوەی ناوەند

ڕاپەڕینی ٢٠١١ی میسر ساتێکی دەگمەنی لە کرانەوەی سیاسیدا دروست کرد. ڕووخانی ڕژیمی حوسنی موبارەک دەرفەتی بە هێزە سیاسی، ڕێکخراوە مەدەنی و گرووپە پێشتر پەراوێزخراوەکان دا تا لە بیاقی گشتیدا بەشێوەیەکی ئاشکراتر چالاک بن. بەڵام سوپا، وەک یەکێک لە بەهێزترین دامەزراوەکانی دەوڵەتی پێشوو، بەشێکی زۆر لە توانای ڕێکخراوەیی خۆی پاراست.

لە میسر میراتی دامەزراوەیی سوپا کاریگەرییەکی بنەڕەتی لەسەر گواستنەوەی سیاسی داناوە (Grewal ٢٠٢٣). دوای ماوەیەک هەڵبژاردن و ململانێی سیاسی، کودەتای ٢٠١٣ جارێکی دیکە مەیدانی سیاسی داخستەوە. دواتر بەئەمنیکردنی چالاکییەکانی حیزبی ئیخوانولموسلمین وەک پاساوێک بۆ مەشرووعییەتپێدان بە سەرکوتی بەرفراوان بەکار هێنرا (Pratt and Rezk ٢٠١٩). کەیسی میسر پێمان دەڵێت کە هێزێکی دامەزراوەیی دەتوانێت لە قۆناغی نادڵنیاییدا بە مەبەستی دووبارە پێناسەکردنەوەی سەقامگیری بەشێوەیەک کە مەشرووعییەت بە گەڕانەوەی دەسەڵاتی خۆی بدات، بەکار بهێنرێت. لەو گوتارەدا، «سەقامگیری» بە مانای کۆتاییهێنان بە مەیدانی ناکۆکیی سیاسییە.

قبتییەکان لەم قۆناغەدا ئەزموونێکی ئاڵۆزیان هەبوو. قبتییەکان پێش ٢٠١١یش پەراوێزخستنی سیاسی و نیگەرانیی ئاسایشییان هەبوو (Mogib ٢٠١٢). کرانەوەی شۆڕش دەرفەتی زیادتری بۆ خستنەڕووی داواکارییەکانی یەکسانیی هاووڵاتی، پاراستن لە تووندوتیژیی مەزهەبی و بەشداریی سیاسی دروست کرد. بەڵام دۆخی قبتییەکان هاوکات دووداڵییەکی گرنگ نیشان دەدات. لە کۆمەڵگایەکدا کە تووندوتیژیی مەزهەبی هەیە، دەوڵەتی بەهێز دەتوانێت وەک پارێزەرێکی ئاسایشی دەربکەوێت، بەڵام ئەگەر هەمان دەوڵەت مەیدانی سیاسی داببات، پاراستنی ئاسایش بە نرخی کەمکردنەوەی سەربەخۆیی سیاسی دێت.

نوبییەکان ڕەهەندێکی دیکەمان بۆ دەردەخەن. لە قۆناغی دوای ٢٠١١، چالاکانی نوبی توانیان داوای گەڕانەوە بۆ خاکی لەمێژینەی خۆیان و ناساندنی ناسنامەیان بەشێوەیەکی بەهێزتر بخەنە ناو گوتاری سەراسەرییەوە. ئەم جووڵانەوەیە کاریگەریی لەسەر دەستووری ٢٠١٤ دانا و مافی گەڕانەوەی نوبییەکانی لەلایەن دەستوورەوە پەسەند کرا (Janmyr ٢٠١٦). ئەمە دەستکەوتێکی ڕاستەقینە بوو، بەڵام جیاوازیی نێوان «ناساندن» و «توانای جێبەجێکردن» زوو دەرکەوت. کاتێک دەسەڵاتی سیاسی و ئەمنی دووبارە لە ناوەند کۆ بووەوە، توانای جووڵانەوەکان بۆ فشار لەپێناوی جێبەجێکردنی مافەکان کەم بووەوە. بەم مانایە، میسر نموونەیەکی ڕوون لە «دانپێدانان بەبێ دەسەڵاتی کاریگەر» پیشان دەدات.

دۆخی میسر هەروەها وەبیرمان دەهێنێتەوە کە هەموو کێشەکانی بەکەمینەکراوەکان لەڕێگەی دابەشکردنی دەسەڵاتی هەرێمییەوە چارەسەر ناکرێت. بۆ قبتییەکان، یەکسانیی یاسایی، پاراستن لە تووندوتیژی و ئازادیی ئایینی بنەڕەتین. بۆ نوبییەکان، خاک، گەڕانەوە و ناساندنی مێژوویی گرنگترن. بۆیە ئەو بنەمایانەی دەبێ لە کەیسە جیاکاندا بەراورد بکرێن، یەک مۆدێلی دامەزراوەیی نییە؛ بەڵکو لە کۆتاییدا توانای گرووپەکان بۆ کاریگەریدانان لەسەر بڕیارانەکانە کە پێگەیان دیاری دەکەن.

شیکردنەوەی بەراوردی: چوار میکانیزمی گواستنەوە بەبێ بەشداریکردن

ئێران، سووریا، عێراق و میسر ڕێڕەوی مێژوویی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی زۆر جیاوازیان هەیە. لە ئێران شۆڕشێکی ناوخۆیی ڕژێمی پاشایەتی گۆڕی. لە عێراق هێرشی دەرەکی ڕژێمی بەعسی ڕووخاند. لە میسر ڕاپەڕینێکی جەماوەری پاش ماوەیەکی کورت بە

گەرانەوەی حوکمڕانیی سەربازی گەیشت. لە سووریا شەڕێکی درێژخایەن و ڕووخانی ڕژێم پڕۆسەیەکی ئاڵۆزی سازکردنەوەی دەوڵەتی دروست کرد.

هەر بەم هۆیە، وێکچوونەکان بە مانای یەکسانیی کەیسەکان نین، بەڵام بەراوردەکە چوار میکانیزمی وێکچوو پیشان دەدەنەوە کە یارمەتیمان دەدەن لەوە تێبگەین چۆن سیستەمی گواستنەوەی سیاسی دەتوانێ بۆ گرووپە بەکەمینەکراوەکان هەر سنووردار بمێنێتەوە.

١. سروشتی پیشاندانەوەی پێکهاتەی میراتی دەوڵەت

یەکەم میکانیزم ئەوەیە کە هەندێک تایبەتمەندیی دەوڵەتی پێشوو وەک بنەمایەکی بێلایەن و سروشتی گواستنەوە پیشان دەدرێنەوە. ڕژێم دەتوانێ بگۆڕدرێ، بەڵام ناوەندگەرایی، پێگەی زمان، سنووری دەسەڵاتی هەرێمی و چۆنیەتیی دابەشکردنی سەرچاوە لە گفتوگۆکان دوور دەخرێنەوە.

ئەمە لە ئێراندا بەڕوونی دیارە. هێزە سیاسییەکان دەتوانن لەسەر پاشایەتی و کۆماری، سێکۆلاریزم و ئایین، یان ڕۆڵی سەرۆک و پەرلەمان لەگەڵ یەک ناکۆک بن و هاوکات لەسەر شێوازێکی ناوەندگەرا لە دەوڵەت هاوڕا بن. لەو کاتەدا ناوەندگەرایی وەک «دۆخی ئاسایی» مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت و فێدراڵیزم یان خۆبەڕێوەبەری دەبنە هەڵبژاردەیەک کە تەنیا کەمینەیەک باسی لێ دەکەن. لە سووریایش هەمان داینەمیک دەتوانێت لە ڕێگەی زمانی «یەکخستنەوەی دەوڵەت» کار بکات. یەکگرتنەوەی دامەزراوەکان پێویستە، بەڵام ئەگەر یەکگرتن تەنیا بەوە پێناسە بکرێت کە هەموو دەسەڵات بگەڕێتەوە دیمەشق، مۆدێلێکی دیاریکراوی سیاسی بە زمانی پێویستیی تەکنیکی پێناسە کراوە.

٢. «سەرەتا سەقامگیری»: سیاسەتی دواخستن و قەدەغەکردن

دووەمین میکانیزم پەیوەندی بە کاتەوە هەیە. پرسی گرووپە بەکەمینەکراوەکان زۆرجار بەڕاشکاوی ڕەت ناکرێنەوە؛ بەڵکو دەگوترێ «ئێستا کاتیان نییە». داواکاریی زمان، فێدراڵیزم، خۆبەڕێوەبەری، گەرانەوەی خاک، سەروەریی هاوبەش، پێگەی ئایین یان دابەشکردنی داهات دەخرێتە قۆناغی دوای سەقامگیرییەوە.

ئەم دواخستنە بێلایەن نییە. ئەگەر قۆناغی سەرەتایی بە کۆکردنەوەی هێزی سەربازی، دارایی و کارگێڕی لە ناوەند کۆتایی بێت، ئەو هێزانەی پێشتر دەرفەتیان بۆ دانوستان هەبوو، لە قۆناغی دواتردا لە پێگەیەکی لاوازترەوە دەست پێ دەکەن. «دواتر» لەناو هاوسەنگیی هێزێکی نوێدا دێت. لە ئێرانی ١٩٧٩دا کۆکردنەوەی دەسەڵاتی دەوڵەتی شۆڕشگێڕ پێش یەکلاکردنەوەی زۆرێک لە داواکارییە ناوچەییەکان ڕووی دا. لە سووریای ٢٠٢٥–٢٠٢٦دا یەکخستنی دامەزراوە سەربازی و کارگێڕییەکان پێش جێگیرکردنی کۆتاییی مافە دەستوورییەکان ڕێک خرا. لە میسر سوپا لە قۆناغی گواستنەوەدا توانای دامەزراوەیی خۆی پاراست و دواتر توانای داخستنی مەیدانی سیاسی هەبوو.

٣. بەئەمنیکردن

سێیەمین میکانیزم گۆڕینی داواکاریی سیاسی بۆ پرسی ئاسایشە. هەندێک داواکاری لەجیاتی ئەوەی وەک هەڵبژاردەیەکی سیاسی یا دەستووری تاوتوێ بکرێن، وەک مەترسی بۆ یەکگرتوویی، ئاسایش یان مانەوەی دەوڵەت پیشان دەدرێن.

لە ئێران، «جیابوونەوەخواز» یەکێک لەو ناوانەیە کە بە بەردەوامی بەکار دێ تا داواکارییە نەتەوەییەکان وەک مەترسییەک بۆ یەکگرتوویی وڵاتی ئێران پێناسە بکرێ (Elling ٢٠٠٨). لەم ڕوانگەوە، لایەنی داواکەر ناچار دەبێت پێش ئەوەی لەسەر ناوەڕۆکی داواکارییەکە قسە بکات، سەرەتا «دڵسۆزی»ی خۆی بۆ دەوڵەتی ئێرانی بسەلمێنێت. خودی بیانووی «جیابوونەوە» بە مانای ڕەتکردنەوەی بەشێکی گرنگی مافە بەکۆمەڵەکانی گرووپە بەکەمینەکراوەکانە. ئەو کۆمەڵە خەڵکە بەکەمینەکراوە دەبێ بڕیارِ لەسەر چارەنووسی خۆی بدات، نەک دەسەڵاتێکی کۆلۆنیال لەجیاتی ئەوان بڕیاردەر بێ. بۆیە کاتێک بە بیانووی

جیابوونەوە، پرسەکان بەئەمنییەتی دەکرێن، لایەنی سەردەست پێش هەموو شتێک ڕەتی دەکاتەوە کە پەیوەندییە نایەکسانەکانی دەسەڵات دەگۆڕدرێن.

لە میسر، ئەمنیکردنی ئیخوانولموسلمین مەیدانی گوتاری سیاسی تەسک کردەوە. لە سووریا، داواکارییەکانی کورد و دروزییەکان لەژێر ناوی یەکخستنەوە و ئاسایشدا وەک گرفت بۆ توانای دەوڵەت پێناسە دەکران. میکانیزمەکە لە هەموو کەیسەکاندا یەکسان نییە، بەڵام ئەنجامێکی هاوشێوەی هەیە: مەیدانی گفتوگۆی سیاسی سنووردار دەبێت.

٤. دانپێدانان بەبێ دەسەڵاتی کاریگەر

چوارەمین میکانیزم ئەوەیە کە دەوڵەت جیاوازی بە فەرمی بناسێت، بەڵام ئەو ناساندنە بە توانای سیاسییەوە نەبەستێتەوە. دانپێدانان بە زمان، ئایین و ناسنامە گرینگە، بەڵام بە تەنیا نایەکسانیی دامەزراوەیی هەڵناوەشێنێتەوە.

لە دەستووری ڕژێمی ئیسلامیی ئێران، ماددەی ١٥ی دەستوور نموونەیەکی ڕوونی ئەوەیە کە دانپێدانان بە جیاوازیی زمانی دەتوانێت لەناو هەمان دەقێکی یاساییدا لەگەڵ هیرارشیی زمانی پێکەوە هەبێت. ئەو دەستوورە زمانی فارسی بە «زمان و نووسینی فەرمی و هاوبەشی خەڵکی ئێران» دەناسێنێت و بەکارهێنانی لە بەڵگە و نامە و دەقە فەرمییەکان و کتێبەکانی خوێندنا دەسەپێنێت؛ لە بەرانبەردا، زمانە نافارسەکان بە «زمانە ناوچەیی و عەشیرەتییەکان» پۆلێن دەکات و تەنیا ڕێگە بە بەکارهێنانیان لە ڕۆژنامە و میدیای گشتی و فێرکردنی ئەدەبیاتەکەیان لە قوتابخانە دەدات (Islamic Republic of Iran ,١٩٨٩/١٩٧٩ Art. ١٥). لێرەدا نایەکسانی تەنیا لە جێبەجێکردنی ماددەکەدا نییە؛ بەڵکو لە خودی پێکهاتەی یاساییەکەدا جێگر بووە. فارسی وەک زمانی دەوڵەت، کارگێڕی، پەروەردە و پەیوەندیی هاوبەشی نیشتمانی پێناسە دەکرێت، بەڵام کوردی، تورکی ئازەربایجانی، عەرەبی، بەلووچی وەک زمان و لەهجەی «ناوچەیی» یان «عەشیرەتی» پۆلێن دەکرێن.

بەم پۆلێنە، فارسی پێگەی زمانێکی سەرتاسەری و خاوەن دەسەڵاتی گشتی وەردەگرێت، لە کاتێکدا زمانە غەیرەفارسییەکان بە شوێن، کۆمەڵگا و بواریکی سنووردارەوە گرێ دەدرێن. کێشەکە بۆیە تەنیا ئەوە نییە کە زمانە غەیرەفارسییەکان «ڕێگەپێدراون» یان نا؛ پرسیارەکە ئەوەیە کام زمان مافی ئەوەی هەیە زمانی دەوڵەت، یاسا، پەروەردە و بڕیاردانی گشتی بێت و کام زمان تەنیا لە بواریکی کولتووری و ناوچەییدا ڕێگەی پێ دەدرێت. لەم ڕوانگەیەوە، ماددەی ١٥ جیاوازیی زمانی پەسەند دەکا، بەڵام ڕێگە بە یەکسانیی زمانی لە دامەزراوەکاندا نادات؛ لە ئاکامی ئەم شێوازەدا لەنێوان زمانێکی «فەرمی و هاوبەش» و زمانەکانی «ناوچەیی و عەشیرەتی» هیرارشییەک دروست دەبێ. ئەم جیاوازییە بۆ ئارگومێنتی گواستنەوە گرنگە، چونکە دەریدەخات گۆڕینی ڕژێم یان تەنانەت بەفەرمیناسینی فەرمیی بەتەنیا بەس نییە؛ گواستنەوەیەکی بەشداریکەرانە دەبێت بپرسێت ئایا ئەو هیرارشییە یاسایی و دامەزراوەییەی نێوان زمانەکان خۆیشی دەبێتە بابەتی گفتوگۆ و گۆڕان یان تەنیا لەژێر سیستەمێکی سیاسیی نوێدا دووبارە بەرهەم دەهێنرێتەوە.

لە میسر، مافی نوبییەکان لە دەستووردا دانی پێدانرا، بەڵام جێبەجێکردن پەیوەست بوو بە دامەزراوەیەکی زۆر ناوەندگەرا. لە عێراق، کورسیی تەرخانکراو بۆ کەمینەکان دەتوانێ هەبێت، بەڵام ئەم نوێنەرایەتییە زۆربەی کات گرێدراوی حیزبە باڵادەستەکان دەبێ و لە مەبەستی سەرەکی دوور دەکەوێتەوە.

ئەم چوار میکانیزمە پێکەوە چەمکی «گواستنەوە بەبێ بەشداریکردن» ڕوونتر دەکەنەوە. گواستنەوەکە لەوانەیە ڕاستەقینە بێت: هەڵبژاردن هەبێت، مافی تاک فراوان بێت، میدیا ئازادتر بێت و ڕژێمی کۆن لەناوچوو بێت. بەڵام ئەگەر گرووپە پێشتر پەراوێزخراوەکان نەتوانن لە دارشتنی ئەو یاسایانەدا بەشداری بن کە دەسەڵات دابەش دەکەن و ئەگەر بەکەمینەکراوەکان نەتوانن مافە بەکۆمەڵەکانیان

وەدی بهێنن، گواستنەوەکە لە ڕووی ئەوانەوە هێشتا سنووردارە.

کۆتایی: گواستنەوە وەک ململانێ لەسەر خودی مانای دێموکراسی

ئەم وتارە لە پرسیارێکی سادەوە دەستی پێ کرد: گواستنەوەی دێموکراتیک بۆ کێ؟ بەراوردی ئێران، سووریا، عێراق و میسر دەریدەخات کە ناتوانرێت تەنیا لە ڕێگەی هەڵبژاردن، گۆڕینی ڕژێم یان نووسینەوەی دەستوورەوە وەڵامی ئەم پرسیارە بدرێتەوە.

گواستنەوە بۆ هێزە سەردەستەکان زۆرجار بە مانای کۆتاییهێنان بە ڕژێمی کۆن و دامەزراندنەوەی دەوڵەتێکی کاریگەر دێت. لەو ڕوانگەوە، لاوازبوونی ناوەند ساتێکی مەترسیدارە. پەراوێزی دەوڵەت دەتوانێت بچێتە دەرەوەی کۆنترۆڵ، تووندوتیژی زیاد ببێت، هێزی دەرەکی دەستێوەردان بکات و خزمەتگوزاری تێک بچێت، بۆیە گەڕاندنەوەی سەقامگیری لە پێشینەکانی هەر گواستنەوەیەکی بەرپرسانەیە.

بۆ گرووپە بەکەمینەکراوەکان، هەمان سات دەتوانێت واتایەکی دیکەی هەبێت. ئەوان لەوانەیە لە دۆخی ئاساییدا لەبەردەم دەوڵەتێکی جێگیر و بەهێز توانایەکی کەمیان بۆ گۆڕینی پێکهاتەی دامەزراوەیی هەبێت. کاتێک ناوەند لاواز دەبێت، سنووری ئەوەی دەتوانرێت لەسەری گفتوگۆ بکرێت، فراوانتر دەبێت. داواکارییەک کە پێشتر بەئاسانی سەرکوت دەکرا، دەتوانێت ببێتە بەشێک لە ئەجێندای دەستووری. ڕێکخراوەیەکی پێشتر قەدەغەکراو دەتوانێت نوێنەرایەتیی خەڵک بکات. ناوچەیەک دەتوانێت دەسەڵاتی خۆی بەدەستەوە بگرێت. گرووپێکی ئایینی دەتوانێت مافی یەکسانی خۆی بە دەنگێکی بەرزتر داوا بکات.

لەم ڕوانگەیەوە، ناکۆکی لەسەر گواستنەوە ناکۆکییەکە لەسەر خودی کات. بۆ هێزی سەردەست، ساتی لاوازیی ناوەند دەبێت کورت بکرێتەوە. بۆ هێزێکی بەکەمینەکراو، هەمان سات ڕەنگە تاکە دەرفەتی ڕاستەقینە بێت بۆ گۆڕینی پەیوەندییەکی درێژخایەنی دەسەڵات. لەبەر ئەوە، «سەرەتا سەقامگیری» نابێت وەک بڕیارێکی تەنیا تەکنیکی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت.

کێشەکە لە خودی سەقامگیرییەوە نایەت. کێشە لەوەدایە کە سەقامگیری چۆن پێناسە دەکرێ و کێ مافی دیاریکردنی پێناسەکەی هەیە. ئەگەر سەقامگیری بە مانای گەڕاندنەوەی هەموو دەسەڵاتی سەربازی، دارایی و کارگێڕی بۆ ناوەند بێت و هەموو پرسەکانی دابەشکردنی دەسەڵات بۆ دواتر دابنرێن، ئەوە قۆناغی سەرەتایی پێشوەختە بەشێکی گەورە لە ئەنجامی گفتوگۆی دواتری دیاری کردووە.

ئێرانی ١٩٧٩ ئەم مەترسییە بەشێوەیەکی ڕوون پیشان دەدا. ڕووخانی شا دەرفەتێکی باشی بۆ گرووپە جیاوازەکان خوڵقاند. بەڵام دەوڵەتی نوێ بەخێرایی بەرەو چڕکردنەوەی دەسەڵات کە ناوەند هەنگاوی نا و زۆربەی ڕەهای پرسە بەکۆمەڵ و تەنانەت تاکەکەسییەکانیشی لەژێر گوتاری ئاسایش و یەکگرتوویدا خستە پەراوێزەوە، و لە ڕێگەی بەئەمنیکردنەوە ڕێگەی بۆ سەرکوتکردنیان خۆش کرد. لە هەمان کاتدا دەستووری نوێ جۆرێکی تازە لە هیرارشیی نەتەوەیی-ئایینی جێگیر کرد.

ئەم مێژووە بۆ گواستنەوەی ئەمڕۆی ئێران گرنگە. وانەکە ئەوەیە قۆناغی کاتی، پەراوێزی مێژوو نییە؛ خۆی شوێنی دروستبوونی سیستەمی داهاتووە. ئەگەر گرووپە بەکەمینەکراوەکان بەڕاستی دەیانهەوێت لە ئەزموونی ١٩٧٩ فێر ببن، پێویستە تەنیا بە پلانی باشتر بۆ ئاسایش و ئابووری نەوەستن. دەبێت میکانیزمێک هەبێت کە لە سەرەتای باسکردن لە گواستنەوەوە دەنگی کورد، بەلووچ، عەرەب، تورکی ئازەربایجانی، تورکەمان، سوننی، یارسانی، بەهایی و گرووپەکانی دیکە بخاتە ناو ئەو بڕیارانەی پێکهاتەی داهاتووی دەوڵەت دادەڕێژن.

ئەمە بە مانای ئەوە نییە هەموو ئەم گرووپانە یەک داواکارییان هەیە. بەپێچەوانەوە، گواستنەوەی

بەشداریکەرانە دەبێت دان بە جیاوازییەکاندا بنێت. داواکارییەکانی بەهاییەکان لە مافی ئایینی و یەکسانیی یاساییەوە دەست پێ دەکات؛ داواکارییەکانی زۆرێک لە هێزە نەتەوەییەکان پەیوەندی بە دەسەڵات و سەروەریی سیاسییەوە هەیە؛ بۆ سوننییەکان پێگەی یەکسانی مەزهەبی گرنگە؛ بۆ ناوچە هەژار و پەراوێزخراوەکان دابەشکردنی سەرچاوە و گەشەپێدان پرسی سەرەکییە.

ئەزموونی سووریا پێمان دەڵێت کە لە دوای شەڕدا «یەکگرتنەوە» یان «ئەنتگراسیۆن» دەتوانێت بەئاسانی ببێتە ناوێکی دیکەی ناوەندگەرایی. ئەزموونی عێراق پێشانمان دەدات کە گۆڕینی پێکهاتەی دەوڵەت مومکینە، بەڵام هەمان ئەزموون دەریشی دەخات کە پێکهاتەی فێدراڵ خۆی لەخۆیدا گەرەنتیی بەشداریکردنی دێموکراتیک ناکات. نوخبەکان و ئەو گرووپانەی ساڵانێکە دەسەڵاتیان بەدەستە دەتوانن دامەزراوەکان دەستبەسەر بکەن، کەمینە بچووکترەکان دەتوانن لەناو هەرێمەکاندا پەراوێز بخرێن و ناکۆکیی داهات و سەروەری دەتوانێت بەردەوام بێت.

گواستنەوەی سیاسیی میسر پێشانمان دەدات کە کرانەوەی سیاسی و دانپێدانانی دەستووری ئەگەر لەلایەن توانای دامەزراوەیی پشتگیری نەکرێن، دەتوانن زوو سنووردار بکرێنەوە. مافی نوبییەکان لە دەستووردا گرنگە، بەڵام بەبێ توانای کاریگەریدانان لەسەر جێبەجێکردن بایەخی خۆی لەدەست دەدات. لە هەموو ئەم کەیسانەدا، جیاوازیی بنەڕەتی لەنێوان بەشداریکردن لە سیستەم و بەشداریکردن لە داڕشتنی سیستەمدایە. گواستنەوەیەک دەتوانێت بە گرووپێک مافی دەنگدان، کاندیدبوون و نوێنەرایەتی بدات، بەڵام ئەگەر پێشتر بڕیاری لەسەر شێوازی دەوڵەت، پێگەی زمان، دابەشکردنی دەسەڵات و سنووری مافی گرووپەکان دابێت، ئەو گرووپە تەنیا بانگهێشت کراوە بچێتە ناو یارییەک کە یاساکانی پێشتر لە لایەن کەسانی دیکەوە دەستنیشان کراون. بۆیە پێوانەی قووڵتری گواستنەوەی دێموکراتیک تەنیا ئەوە نییە ئایا ڕژێمی نوێ هەڵبژێردراوە. دەبێت بپرسین ئایا ئەو خەڵکانەی لە مێژوودا لە پرۆسەی بڕیاردانیدا پەراوێز خراون، لە قۆناغی گواستنەوەدا توانای کاریگەریدانان لەسەر بنەماکانی سیستەمی نوێیان هەیە یان نا. ئەگەر وەڵامەکە نەخێر بێت، گواستنەوە دەتوانێت لە ڕووی ڕژێمەوە گۆڕانێکی گەورە بێت و لە ڕووی پەیوەندیی دەسەڵاتەوە بەردەواميیەکی قووڵ. ئەمەیش دەبێتە ئەو دیاردەیەی ناومان لێ ناوە «گواستنەوە بەبێ بەشداریکردن».

لە کۆتاییدا، دێموکراسی تەنیا ئەوە نییە کێ حوکم دەکات؛ بەڵکو بەو مانایەش دێ کە کێ مافی ئەوەی هەیە بڕیار بدا، دەسەڵات چۆن ڕێک دەخرێ، چۆن دابەش دەکرێ و سنووری دەسەڵاتی هەر لایەنێک لە کوێدایە. بۆ خەڵکی بەکەمینەکراو، ئەم پرسیارانە نەک هەر پاشکۆی گواستنەوە سیاسییەکان نین، بەڵکو خودی گواستنەوەکانن.

سەرچاوەکان:

Syria at a Crossroads: (٢٠٢٦) .Al-Ali, Z Enhancing Inclusiveness in a Highly Centralized Political Transition. Stockholm: International IDEA. https://doi. .٨١٧١٣/١٠,٣١٧٥٢/org

Brownlee, J., Masoud, T. and Reynolds, The Arab Spring: Pathways of (٢٠١٥) .A Repression and Reform. Oxford: Oxford .University Press

The roots and the' (٢٠٢٠) .Cabi, M Iranian revolution: ١٩٧٩ consequences of the A Kurdish perspective', Middle Eastern /https://doi.org .٣٥٨–٣٣٩ .pp ,(٣)٥٦ ,Studies .٠٠٢٦٣٢٠٦,٢٠٢٠,١٧٢٢٦٥١/١٠,١٠٨٠

The end of the' (٢٠٠٢) .Carothers, T ,transition paradigm', Journal of Democracy .٢١–٥ .pp ,(١)١٣

Iraq's informal' (٢٠٢٠) .Dodge, T

consociationalism and its problems', Studies in Ethnicity and Nationalism ,(٢)٢٠ ,pp. ١٤٥–١٥٢.

State of mind, state' (٢٠٠٨) .Elling, R. C of order: Reactions to ethnic unrest in the Islamic Republic of Iran', Studies in Ethnicity and Nationalism ,(٣)٨ ,pp. ٤٨١–٥٠١.

Soldiers of Democracy? (٢٠٢٣) .Grewal, S Military Legacies and the Arab Spring. Oxford: Oxford University Press.

Kurdish Politics (٢٠٢١) .Hassaniyan, A in Iran: Crossborder Interactions and Mobilisation since ١٩٤٧. Cambridge: Cambridge University Press.

Syria (٢٠٢٦) House of Commons Library Interim Government and Kurdish :٢٠٢٦ in Integration. Research Briefing CBP-١٠٤٣٠, ٢ September.

Iran Freedom (٢٠٢٦) Iran Freedom Congress Congress: A Congress on Iran's Transition and Shared Responsibility.

About the (٢٠٢٦) Iran Prosperity Project Project: Emergency Phase.

(١٩٨٩/١٩٧٩) Islamic Republic of Iran Constitution of the Islamic Republic of Iran, arts ١٢, ١٣, ١٥ and ١٩.

Nubians in contemporary' (٢٠١٦) .Janmyr, M Egypt: Mobilizing return to ancestral lands', Middle East Critique ,(٢)٢٥ ,pp. ١٢٧–١٤٦.

Constitutional design' (٢٠٠٤) .Lijphart, A ,for divided societies', Journal of Democracy ١٥(٢), pp. ٩٦–١٠٩.

Problems of (١٩٩٦) .Linz, J. J. and Stepan, A Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Copts in Egypt and their' (٢٠١٢) .Mogib, M demands: Between inclusion and exclusion', Contemporary Arab Affairs ,(٤)٥ ,pp. ٥٣٥–٥٥٥.

Announcing the Plan to' (٢٠٢٦) .Pahlavi, R Govern the Country Under the Transition System', ١٤ March.

Securitizing' (٢٠١٩) .Pratt, N. and Rezk, D the Muslim Brotherhood: State violence and authoritarianism in Egypt after the Arab Spring', Security Dialogue ,(٣)٥٠ ,pp. ٢٣٩–٢٥٦.

The unravelling of' (٢٠١٣) .Stansfield, G the post-First World War state system? The Kurdistan Region of Iraq and the transformation of the Middle East', International Affairs ,(٢)٨٩, pp. ٢٥٩–٢٨٢.

Power in Movement: (٢٠١١) .Tarrow, S ,Social Movements and Contentious Politics ٣rd edn. Cambridge: Cambridge University Press.

Wimmer, Andreas. "Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity." (٢٠٠٢) Cambridge University.

“ شیکاری ”

«ژنوشیاری»؛
لە نێوان ڕزگاریی ژنی کورد و هۆشیاریی نەتەوەییدا

خوێندنەوەیەکی ڕەخنەیی بۆ «مانیفێستی ژنوشیاری»ی فەریدە وەیسی

ئارینا مورادی

ئایا دەتوانرێت باس لە ڕزگاریی ژنی کورد بکرێت، بە بێ ئەوەی دۆخی سیاسی و نەتەوەییی کورد لەبەرچاو بگیرێت؟ لە بەرانبەردا، ئایا ڕزگاریی نەتەوەیی و بەدەستهێنانی دەسەڵاتی سیاسی بەسە بۆ ئەوەی ماف و ئازادیی ژنانی کورد دابین بکرێت؟ «مانیفێستی ژنوشیاری»ی فەریدە وەیسی لە نێوان ئەم دوو پرسیارەدا هەوڵ دەدات پەیوەندیی نێوان ژنبوون، کوردبوون و ڕزگاری لە ستەمی دژ بە ژنان و ستەمی نەتەوەیی بخاتە بەر باس.

یەکێک لە خاڵە بەهێزەکانی مانیفێستەکە ئەوەیە کە ژنی کورد تەنیا لە ڕوانگەی جێندەرەوە نابینێت. ئەزموونی ژنی کورد تەنیا بە ژنبوونییەوە نابەستێتەوە. نەتەوە، چین، زمان، شوێنی ژیان و دۆخی سیاسییش کاریگەرییان لەسەر ئەزموونی ژنانی کورد هەیە. ژنێکی کورد بە هۆی ژنبوونیەوە ڕووبەڕووی پیاوسالاری دەبێتەوە و لە هەمان کاتدا بە هۆی کوردبوونیەوە تووشی هەڵاواردن و بێبەشکردنی سیاسی، زمانی و کولتووری. جۆرە جیاوازەکانی هەڵاواردن زۆر جار ستەمی دژ بە ژنان قوونڵتر دەکەنەوە؛ هەر بۆیە بۆ ئەوەی وێنەیەکی تەواو لە ژیان و ئەزموونی ژنی کورد ببینرێت، مانیفێستەکە بە دروستی داوا دەکات هەموو ئەم ڕەهەندانە لەبەرچاو بگیرێت.

لێرەدا پرسیارێکی گرنگ دێتە پێشەوە. ئەگەر ستەمی نەتەوەیی و ستەمی جێندەری بە یەکترەوە گرێ دراون، ئایا ڕزگاری لە یەکێکیان بە مانای ڕزگاری لە ئەویترە؟ بە باوەڕی من، نەخێر. ڕزگاریی نەتەوەیی و ڕزگاریی ژنان دوو بابەتی لێک جیا نین، بەڵام هیچ کامیان بەتەنیا ئەویتر بەدی ناهێنێت. هەروەها نابێت یەکێکیان بۆ دوای بەدیهاتنی ئەویتر دوا بخرێت. ئەگەر ژنی کورد هاوکات ڕووبەڕووی هەر دوو جۆرە ستەمەکە دەبێتەوە، خەبات دژی هەردووکیانیش دەبێت هاوکات و هاوتەریب بێت. ئامانجی ئەم خوێندنەوەیە ڕەتکردنەوەی بنەمای سەرەکیی «ژنوشیاری» نییە. بە پێچەوانەوە، من لەگەڵ ئەو بنەمایە هاوڕام کە ناتوانرێت ڕزگاریی ژنی کورد لە پرسی نەتەوەیی جیا بکرێتەوە. پرسیار لەوەدایە کە ئەم پەیوەندییە چۆن ڕوون دەکرێتەوە و چ ئەنجامێکی سیاسیی لێ وەردەگیرێت. بەتایبەتی، ئایا سەربەخۆیی سیاسی بە تەنیا خۆی دەتوانێت ماف و ئازادیی ژنان بپارێزێت؟ و ئەگەر نا، چۆن دەتوانرێت ڕزگاریی نەتەوەیی و ڕزگاریی ژنان بە یەکەوە پێش ببرێن، بەبێ ئەوەی یەکێکیان بخرێتە پلەی دووەم و پاشکۆی ئەویتر؟

ژنبوون، کوردبوون و پەیوەندییەکانی دەسەڵات

هەروەک لە سەرەوە ئاماژەی پێ دراوە، یەکێک لە ڕەخنە سەرەکییەکانی «ژنوشیاری» لەو جۆرە فێمینیزمەیە کە ستەمی دژ بە ژنان تەنیا لە ڕێگەی جێندەرەوە دەخوێنێتەوە. ئەم تێگەیشتنە لەگەڵ بەشێکی گرنگ لە بیرکردنەوەی فێمینیستیی هاوچەرخ نزیکە. فێمینیزمی ئینتێرسێکشناڵ لەسەر ئەو خاڵە پێداگری دەکات کە کێشەکانی ژنان ناتوانرێت تەنیا بە وەرگرتنی جێندەر وەک بنەما ڕوون بکرێنەوە. چین، نەتەوە، ڕەگەز و پێگەی کۆمەڵایەتییش کاریگەرییان لەسەر ئەوە هەیە کە ژنێک چ جۆرە هەڵاواردنێک ئەزموون دەکات. فێمینیزمی پۆستکۆڵۆنیاڵ و دیکۆڵۆنیالیش ڕەخنە لەوە دەگرن کە ئەزموونی ژنانی کۆمەڵگە باڵادەستەکان وەک ئەزموونێکی گشتی بۆ هەموو ژنان پێشکەش بکرێت.

لە کوردستان سەرکوتی سیاسی، ئاسیمیلاسیۆن، شەڕ، ئاوارەیی و سنووردارکردنی مافە زمانی و کولتوورییەکان بە شێوەی جیاواز کاریگەرییان لەسەر ژیانی ژنانی کورد هەبووە. بۆیە ئەگەر فێمینیزمی کوردی ئەم دۆخە سیاسی و مێژوویییە لەبەرچاو نەگرێت، بەشێکی گرنگ لە ئەزموونی ژنی کورد پشتگوێ دەخات. لە لایەکی ترەوە نەبوونی دەسەڵاتی سیاسی بووەتە هۆی ئەوەی کورد وەک نەتەوەیەکی داگیرکراو کەمترین ڕادەی کۆنتڕۆڵ و دەسەڵاتی بە سەر یاسا، دامەزراوە، سیستەمی پەروەردە، دابەشکردنی سەرچاوە گشتییەکان و بەشداریی ژنان لە بڕیاردانی سیاسیدا هەبێت. بۆیە هەر وەک مانیفێستەکە ڕوونی کردووەتەوە، پرسی دەسەڵات نابێت لە گفتوگۆی ڕزگاریی ژناندا پشتگوێ بخرێت.

لە هەمان کاتدا، یەکێک لە بەهاکانی «ژنوشیاری» هەوڵدانە بۆ ئەوەی فێمینیزم لە ناو خودی ئەزموونی کورددییەوە بخوێنرێتەوە. ژنی کورد نابێت تەنیا ببێتە

بابەت و بەردەنگی تیۆرییەک کە لە شۆێنێکی تری جیهانـدا یـان لـە ناوەنـدەوە و لـە بارودۆخێکی جیـاوازدا لـە دایـک بـووە و داڕێـژراوە؛ ئەزمـوون و مێـژووی خۆیشـی دەتوانێـت سـەرچاوەی دروسـتکردنی چەمـک و بیرکردنـەوەی فێمینیسـتی بێـت.

ئایـا ڕزگاریـی نەتەوەیـی پێشـمەرجی ڕزگاریـی ژنانـە؟

بـۆ دەیـان سـاڵە یەکێـک لـە مشـتومڕە سـەرەکییەکانی نـاو کۆمەڵگـەی کوردسـتان ئـەوە بـووە کـە پەیوەندیـی نێـوان ڕزگاریـی نەتەوەیـی و ڕزگاریـی ژنـان چـۆن ببینرێـت. ئایـا دەبێـت سـەرەتا پرسـی نەتەوە چارەسـەر بکرێـت و ژنـان داواکارییەکانـی خۆیـان بـۆ دوای ڕزگاریـی نەتەوەیـی هەڵبگـرن؟ یـان خەبـات دژی سـتەمی نەتەوەیـی و خەبـات دژی پیاوسـالاری دەبێـت هـاوکات و هاوتەریـب بڕۆنـە پێشـەوە؟

لـە تێڕوانینـی ناسیۆنالیسـتیی نەریتخـوازدا، زۆر جـار چاوەڕوانـی لـە ژنـان ئـەوە بـووە کـە پرسـی نەتـەوە بـە گرنگتـر بزانـن و داواکارییەکانـی خۆیـان بـۆ دواتـر هەڵبگـرن. ژنـان لـە خەباتـی نەتەوەییـدا بەشـدار بوون، چەکیـان هەڵگرتـووە، زیندانـی کـراون، قوربانـی و تێچوویـان داوە؛ بـەڵام کاتێک پیاوسـالاری و نایەکسـانی لـە نـاو کۆمەڵگـەی کوردسـتان یـان خـودی بزووتنـەوە سیاسـییەکان خراونەتـە بەربـاس، زۆرجار پێیـان گوتراوە: ئێسـتا کاتـی ئـەم باسـە نییـە، سـەرەتا دەبێـت پرسـی نەتـەوە چارەسـەر بکەیـن.

ئـەم تێڕوانینـە هـەم لـە ڕووی ئەخلاقییـەوە کێشـەی هەیـە و هـەم لـە ڕووی لۆژیکییـەوە. ڕەوا نییـە داوا لـە ژنـان بکرێـت ژیـان، هێـز و توانـای خۆیـان بـۆ ڕزگاریـی نەتەوەیـی تەرخـان بکـەن، بـەڵام مـاف و ئازادییەکانیان لـە نـاو هەمـان پـڕۆژەی ڕزگاریدا پێناسـە نەکرابێـت. لـە ڕووی لۆژیکیشـەوە گەیشـتن بە کیانێکی سیاسـی، خۆبەخـۆ پیاوسـالاری لـە نـاو نابـات. دەکرێت دەسـەڵات بگۆڕدرێـت، بـەڵام ئەگـەر پەیوەندییـە نایەکسـانەکانی نـاو کۆمەڵگـە نەگۆڕدرێـن، پیاوسـالاری دەتوانێـت لـە ژێـر دەسـەڵاتێکی نوێشـدا بەرهـەم بهێنرێتـەوە. هـەر بۆیـە خەباتـی نەتەوەیـی دەبێـت وێنەیەکـی ڕوونی لـە کۆمەڵگـەی دوای ڕزگاری هەبێت. پرسـیار تەنیـا ئـەوە نییـە کە چـۆن دەگەیـن بـە ڕزگاری، بەڵکـوو ئەوەشـە کـە چ جـۆرە کۆمەڵگەیـەک لـە دوای ڕزگاری دروسـت دەکەیـن و ژنـان لـەو کۆمەڵگەیـەدا چ پێگەیەکـی سیاسـی و کۆمەڵایەتییـان دەبێـت.

لەبـەر ئـەم پاشـخانە مێژوویـیە، چۆنیەتیـی وەڵامدانـەوەی «ژنوشـیاری» بـەم پرسـیارە زۆر گرنگـە. لە سـەرەتای مانیفێسـتەکەدا، دوای باسـکردنی لێکتاڵانی سـتەمی ڕەگـەزی و نەتەوەیـی لـە ئەزموونی ژنـی کورد، فەریـدە وەیسـی دەنووسـێت:

«بـۆ ژنـی کـورد تەنیـا خەبـات بـۆ گەیشـتن بـە یەکسـانیی ڕەگـەزی چارەسـەر نییـە، بەڵکـوو لـە پێشـدا دەبـێ قوناغـی یەکـەم واتـە خەبـات بـۆ ڕزگاری تێپـەڕ بـکات.»

بەکارهێنانـی وشـەگەلی «لـە پێشـدا» و «قوناغـی یەکـەم» دەتوانێـت ئـەو تێگەیشـتنە بـدات بـە خوێنـەر کـە خەبـات بـۆ ڕزگاریـی نەتەوەیـی قوناغێکـی پێـش خەبـات بـۆ یەکسـانیی ڕەگەزییـە. هەمـان کێشـە دواتر، لـە باسـی کیانێکـی سیاسـیی کوردسـتانییدا، دێتە ئـاراوە. مانیفێسـت بـە دروسـتی دەڵێـت «نەتـەوەی کـورد لـە قوناغـی داگیرکراویدایـە» و دەنووسـێت:

«ئێمـە دەبـێ لـەم جیهانـە سـەرەتا مافـی بەرگـری لـە ژیانـی بەکۆمەڵـی خۆمـان بـە فەرمـی مسـۆگەر بکەیـن تـا بتوانیـن لـە نێویـدا خەبـات بـۆ یەکسـانی و گەیشـتن بـە ژیانێکـی ئینسـانی تـا کۆتـا قونـاغ درێـژە پـێ بدەیـن.»

لەم ڕسـتەیەی دواتـردا پەیوەندیی نێـوان دوو ئامانجەکە بـە «سـەرەتا» و «تـا بتوانیـن» داڕێـژراوە: سـەرەتا مافـی ژیانـی بەکۆمـەڵ مسـۆگەر بکرێـت، تـا بتوانرێـت لـە ناویـدا خەبـات بـۆ یەکسـانی درێـژە پـێ بدرێـت. بۆیـە دووبـارە ئـەو پرسـیارە دروسـت دەبێـت کـە ئایـا لێـرەدا ڕزگاریـی نەتەوەیـی وەک مەرجێـک بـۆ بەردەوامبوونـی خەبـات بـۆ یەکسـانی دادەنرێـت؟

بەشـەکانی دواتـری مانیفێسـتەکە ئاراسـتەیەکی جیـاواز پێشـان دەدەن. فەریـدە وەیسـی کاتێـک بـاس لـە دەوڵەتـی داهاتـوو دەکات، پێداگـری لەسـەر ئـەوە دەکات کـە ئامانجـە فێمینیسـتییەکان هـەر لـە یەکـەم ڕۆژی دامەزراندنییـەوە لـە بناغەکەیـدا ڕەنـگ بدەنـەوە و بـە بەشـداریی وشـیارانەی ژنـان، بیرۆکـە فێمینیسـتی

و ئامانجە یەکسانیخوازەکان ببنە بەردی بناغەی ئەو دەوڵەتە. لێرەدا پرسیارێکی بنەڕەتی بێوەڵام دەمێنێتەوە: ئەو بەشداریە چۆن مسۆگەر دەکرێت ئەگەر هەنووکە و هاوتەریب لەگەڵ خەباتی نەتەوەیی کاری بۆ نەکرێت؟ مانیفێستەکە ڕوونی ناکاتەوە کە لە کوردستانی دوای ڕزگاریدا بەشداری و دەسەڵاتی سیاسیی ژنان بە چ میکانیزمێک پارێزراو دەبێت. ژنان چۆن لە دامەزراوە سیاسی و بڕیاردەرەکاندا بەشداریی یەکسانیان دەبێت؟ چ ڕێکارێک بۆ نوێنەرایەتییان هەیە؟ چۆن ڕێگە لەوە دەگیرێت کە پیاوسالاریی ناو کۆمەڵگەی کوردستان و بزووتنەوە سیاسییەکانی کورد، دوای ڕزگاریی نەتەوەیی لە ناو دامەزراوەکانی دەسەڵاتی نوێدا بەردەوام نەبن؟

ئەم پرسیارانە گرنگن؛ چونکە ژنان دەتوانن لە خەباتێکدا بەشداریەکی بەرفراوانیان هەبێت، بەڵام لە کاتی دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسی لە پەراوێزدا بمێننەوە. بۆیە ئەگەر ئامانجی مانیفێست ئەوەیە کە بیرۆکە فێمینیستی و یەکسانیخوازەکان ببنە بەردی بناغەی کیانی سیاسیی داهاتوو، پێویستە ئەو نەخشەڕێگەیەش دیاری بکات کە تیایدا ئەو ئامانجە بگۆڕێت بە ماف، نوێنەرایەتی و دەسەڵاتی سیاسیی مسۆگەرکراوی ژنان.

پەیوەندیی نێوان ئێستا و داهاتوو پەیوەندییەکی گرنگە. ئەگەر ژنان لە ئێستادا لە ناو بزووتنەوە سیاسییەکاندا دەسەڵاتی بڕیاردانی یەکسانیان نەبێت، چۆن دڵنیا بین کە دوای ڕزگاری ئەو هاوسەنگییە خۆبەخۆ دروست دەبێت؟ کوردستانی داهاتوو، یاساکانی، دامەزراوە، بیرکردنەوە و چۆنێتی پەیوەندییەکانی دەسەڵات لە ناو ئەو کۆمەڵگەیە تا ڕادەیەکی زۆر لە ناو خەباتی ئەمڕۆدا شێوە و فۆرم دەگرن. بۆیە پرسیاری بنەڕەتی ئەوە نییە کە ژنان چەندە لە خەباتی نەتەوەییدا بەشدارن یان دەبێ ببن، بەڵکوو ئەوەیە کە چەندە لە دیاریکردنی ئاراستەی ئەو خەباتە و کوردستانی دوای ڕزگاری دەسەڵاتی بڕیاردانیان دەبێت.

مەبەست لە «ژنی کورد» کێیە؟

مانیفێستەکە ڕەخنە لەو فێمینیزمە دەگرێت کە «ژن» وەک کۆمەڵێکی یەکدەست پێناسە دەکات. هەمان پرسیار دەکرێت دەربارەی چەمکی «ژنی کورد»یش بکرێت. هەموو ژنانی کورد ئەزموونی یەکسانیان نییە. چین، ناوچە، ئایین، تەمەن، شار یان گوند، ئاستی خوێندن، ژیان لە نیشتمان یان دیاسپۆرا، زمان و هەڵوێستی سیاسی، جیاوازی لە نێوان ژنی کورددا دروست دەکەن. تەنانەت ئەو دەوڵەتەی ژنێکی کورد لە ژێر دەسەڵاتیدا دەژی دەتوانێت شێوەی ئەزموونی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئەو ژنە بە تەواوی بگۆڕێت. ئەگەرچی مانیفێستەکە دان بە هەندێک لەو جیاوازییانەدا دەهێنێت و هەوڵ دەدات «ژنی کورد» وەک ناسنامەیەکی نەگۆڕ و سروشتی پێناسە نەکات، بەڵام فرەڕەنگیی سیاسی ژنانی کوردی لە پێش چاو نەگرتووە. ئەگەر ژنێکی کورد دان بە بوونی ستەمی نەتەوەیی و پیاوسالاریدا بنێت، بەڵام لە ڕووی سیاسییەوە سەربەخۆیی یان ناسیۆنالیزم بە چارەسەر نەزانێت و بۆ نموونە فیدراڵیزم، کۆنفیدراڵیزم، ئۆتۆنۆمی یان شێوەیەکی تری دابەشکردنی دەسەڵات بە باشتر بزانێت، شۆێنی ئەو لە ناو مانیفێستی «ژنوشیاری»دا لە کوێیە؟ چوارچێوەیەکی فێمینیستیی بەهێز دەبێت ڕوونی بکاتەوە کە ژنێک بە بیروڕای سیاسی جیاوازەوە تا چ ڕادەیەک مافی ئەوەی هەیە هەڵوێستی سیاسی جیاوازی هەبێت. ئەگەر «ژنوشیاری» جێگە بۆ ئەم جیاوازییانە بکاتەوە، دەتوانێت فرەڕەنگیی سیاسی ژنانی کورد لە خۆ بگرێت. ئەگەر نا، ئەو مەترسییە هەیە کە خودی ئەم مانیفێستە بکەوێتە ناو هەمان هەڵەوە و دیاریی بکات ژنی کورد بۆ ئەوەی «هۆشیار» بێت دەبێت چ هەڵوێستێکی سیاسیی هەبێت.

ستەمی نەتەوەیی و پیاوسالاریی ناوخۆ

ستەمی دەرەکی نابێت ببێتە هۆی کاڵکردنەوەی ڕۆڵی کۆمەڵگەی کوردستان لە بەرهەمهێنانەوەی پیاوسالاریدا. بێگومان ستەمی نەتەوەیی، هەژاری، شەڕ، ئاوارەیی و سەرکوت دەتوانن کاریگەریی قوورڵیان لەسەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان هەبێت و هەندێک جار پیاوسالاریی دەرەکی تۆختر بکەنەوە، بەڵام ئەمە لە بەرپرسیارێتیی خودی کۆمەڵگەی کوردستان لە بەرانبەر ستەمی دژ بە ژنان کەم ناکاتەوە.

پیـاوان، بنەماڵـە، دامـەزراوە ئایینییـەکان، حزبـە سیاسـییەکان و دەسـەڵاتە کۆمەڵایەتییـەکان دەتوانـن لـە بەرهەمهێنانـەوە و دڕێـژەدان بـە پیاوسـالاری ڕۆڵیـان هەبێـت. توندوتیـژی دژی ژنـان، هاوسـەرگیریی زۆرەملـێ، کۆنترۆڵکردنـی جەسـتە و سێکسـوالیتەی ژنـان، شـەرمەزارکردنی کۆمەڵایەتـی و سـنووردارکردنی سـەربەخۆیی ژنـان تەنیـا بەرهەمـی دەسـەڵاتی دەرەکی نیـن. پیاوێکـی کـورد دەتوانێـت خـۆی لـە بەرامبـەر دەوڵەتێکـی باڵادەسـتدا سـتەملێکراو بێـت، بـەڵام لـە هەمـان کاتـدا لـە نـاو خێـزان یـان کۆمەڵگەدا دەسـەڵاتی پیاوسـالارانە بـە سـەر ژنێکـی کـوردا بسـەپێنێت و بەرژەوەندیـی خـۆی لـە بەرهەمهێنـاوەی ئـەو دەسـەڵاتەدا ببینێتـەوە. ئـەم دوو دۆخـە پێکـەوە ناکـۆک نیـن.

هـەر بۆیـە سـەربەخۆیی سیاسـی خۆبەخـۆ ئـەم پەیوەندییـە ناگۆڕێـت. ئەگـەر پیاوسـالاری لە نـاو خێزان، حـزب، دامـەزراوە ئایینـی، یاسـایی و کولتوورییەکانـدا بـەردەوام بێـت، دەوڵەتێکـی نوێـش دەتوانێـت هەمـان سـتەم دڕێـژە پـێ بـدات. فێمینیزمێکـی کوردسـتانی کـە بتوانێـت هـەم سـتەمی نەتەوەیـی و هـەم پیاوسـالاریی ناوخـۆ بـە هەمـان جدییـەت ببینێـت، لـەو مەترسـییە دوور دەکەوێتـەوە کـە یـەک جـۆرە سـتەم بـە بیانـووی ئـەوی تـر پاسـاو بـدات یـان کەمڕەنگـی بکاتـەوە.

ئایـا «ژنوشـیاری» تیۆرییەکـی نوێـی فێمینیسـتییە ؟

پرسـیارێکی دیکـە ئەوەیە کە «ژنوشـیاری» تـا چ ڕادەیەک دەتوانرێـت بـە تیۆرییەکـی نوێـی فێمینیسـتی دابنرێت. بەشـێکی زۆر لـە بیرۆکـە سـەرەکییەکانی مانیفێسـت لـە قوتابخانەکانـی تـری فێمینیزمیشـدا بـاس کـراون. فێمینیزمی ئینتێرسێکشـناڵ پێشـتر لەسـەر ئەوە پێداگری کـردووە کـە جێنـدەر بـە تەنیـا ناتوانێـت ئەزموونـی ژنـان ڕوون بکاتـەوە. فێمینیزمـی پۆسـتکۆلۆنیال و دیکۆلۆنیالیـش پەیوەندیی نێـوان دەسـەڵات، کۆلۆنیالیزم، ناسـنامە و جێندەریـان خسـتووەتە بەربـاس.

ئەمـە بـەو مانایـە نییە کـە «ژنوشـیاری» بایەخـی نەبێت. نوێبوونـی بیرۆکەیـەک بـەو مانایـە نییـە کـە هیـچ پەیوەندییەکـی بـە بیرۆکەکانـی پێـش خۆیـەوە نەبێـت. بایەخـی «ژنوشـیاری» دەتوانێـت لـەوەدا بێـت کـە ئـەم پرسـیارانە لـە نـاو ئەزموونـی مێژوویـی و سیاسـیی ژنـی کـوردەوە دووبـارە دەخاتـەوە بەربـاس. بـەڵام ئەگـەر «ژنوشـیاری» وەک تیۆرییەکـی فێمینیسـتیی جیـاواز پێشـکەش بکرێـت، پێویسـتە ڕوونتـر بکرێتـەوە کـە چی زیـاد دەکات بـەو شـیکردنەوانەی پێشـتر لـە فێمینیزمـی ئینتێرسێکشـناڵ، پۆسـتکۆلۆنیال و دیکۆلۆنیالـدا هاتـوون. لەوانەیـە جیاوازیـی سـەرەکی لـەوەدا بێـت کـە «ژنوشـیاری» پرسـی ژنـی کـورد بـە ڕاسـتەوخۆ بـە پرسـی دەسـەڵاتی سیاسـی و ڕزگاریی نەتەوەییەوە گرێ دەدات. ئەگـەر ئەمـە تایبەتمەندیـی سـەرەکیی ئـەم مانیفێسـتە بێـت، ئـەوا پەیوەندیـی نێـوان سـەربەخۆیی سیاسـی و ڕزگاریـی ژنانـە کـە پێویسـتی بـە ڕوونکردنـەوەی زیاتـر، ڕوونتـر و ڕاشـکاوانەتر هەیـە. مانیفێسـتەکە دەتوانێت چ شـتێک بـە بیرکردنەوەی فێمینیسـتیی کوردی زیـاد بکات و چـۆن دەتوانێـت جیاوازیـی خـۆی لەگـەڵ چوارچێـوە فێمینیسـتییە هاوشـێوەکانی بـە ڕوونـی دیـاری بـکات؟ بـۆ مـن، گرنگتریـن پرسـیار دوای خوێندنـەوەی مانیفێسـتەکە ئەوەیە: چـۆن دەتوانرێـت چوارچێوەیەکی فێمینیسـتیی کـوردی دروسـت بکرێـت کە هەم سـتەمی نەتەوەیـی بـە جـدی وەربگرێـت و هـەم لـە بەرانبـەر پیاوسـالاریی نـاو خـودی کۆمەڵگـەی کوردیـدا سـازش نـەکات؟ ژنـی کـورد دەتوانێـت بـۆ زمان، ناسـنامە، مافی نەتەوەیـی و دەسـەڵاتی سیاسـی خەبـات بـکات و لـە هەمـان کاتـدا هەمـان کۆمەڵگـە و بزووتنـەوەی سیاسـی لەسـەر پیاوسـالاری و نایەکسـانیی جێنـدەری بخاتـە ژێـر ڕەخنـە. هیـچ یەکێـک لـەم خەباتانـە نابێـت بـە نـاوی ئەویتـر بێدەنـگ بکرێـن.

ڕزگاریـی نەتەوەیـی و ڕزگاریـی ژنـان بـە یەکتـرەوە گرێ دراون، بـەڵام یـەک شـت نیـن. هیچکامیـان گەرەنتیـی بەدیهاتنـی ئەویتـر نییـە و هیـچ کامیـان نابێـت بـۆ داهاتـوو دوا بخرێـت. ئەگـەر «ژنوشـیاری» بتوانێـت ئـەم هاوتەریبـی وهاوکاتییـە بپارێزێـت، جێگـە بـۆ جیاوازیـی سیاسـی و کۆمەڵایەتیـی ژنانـی کـورد بکاتـەوە و ڕوونتـر نیشـان بـدات کـە مافـی ژنـان چـۆن لـە نـاو دەسـەڵاتی سیاسـیی داهاتـوودا دەپارێزرێـت، دەتوانێـت بەشـداریەکی گرنـگ لـە پەرەپێدانـی بیرکردنـەوەی فێمینیسـتیی کوردیـدا بـکا.

”

گێڕانەوە وەک ژیانێکی دووبارە

شەهلا دەباغی

“

.Jag längtar hem sen åtta långa år
.I själva sömnen har jag längtan känt
Jag längtar hem. Jag längtar var jag går
,men ej till människor! Jag längtar marken –
.jag längtar stenarna där barn jag lekt
(١٨٨٨) Verner von Heidenstams

سـولەیمان دڵسـۆز (١٩٧٢)وەرگێڕی چەند ڕۆمانی بەناوبانـگ لەوان هەرگیز بەجێـم مەهێڵە ، کاتژمێر ٢٥ و ناسـکیەتیی ژوشـک ، و هاوکات نووسـەری کورتەچیـرۆک و بیرەوەرییـە. دڵسـۆز لـە چەند گێڕانەوەیەکـدا، لـە ماوەی چەند سـاڵدا لەسـەر دیواری فەیسـبووکی خۆی باسـی دۆستێکی نزیکی خۆی، سـەلاح گـوڵاوی، دایک و بابی سـەلاح و برا گەورەکەی سـەلاح دەکات. ئەو چەنـد بیرەوەرییە کورتە کاریگەرییەکی وەهایان لەسـەر خوێنەرەکانی دڵسـۆز داناوە کـە بە دەیـان کامێنتیان لەسـەر نووسـراوە و خەڵکـی ئاسـایی و پسـپۆڕانی زمان و گێڕانـەوە هەسـتی خۆیـان سـەبارەت بـە گێڕانەوەکـە و زمانـی گێڕانەوەکـە دەربڕیوە. ئەو بیرەوەرییانـە وەبیـر دەمێنـن، یاخۆ هیـچ نەبێ ئەگـەر وردەکارییەکانیش لەبیر بچنـەوە، کارەکتەرە سـەرەکییەکان، سەلاح و وەسـتا ڕەحیم و هێندێک ڕووداو لەبیـر ناچنەوە.

ئـەو چەنـد بیرەوەرییـە ماتریاڵێکـن بـۆ ئـەم لێکۆڵینەوەیە سـەبارەت بە دووبارە سـازکردنەوەی ڕابـردوو، هاوڕێیەتـی، تاسـە و گێڕانـەوە لـە تاراوگـەدا. ئـەو بیرەوەرییانە باسـی خـودی ئەو ژیانـەن کـە نووسـەر ژیـاوە، چ لە کاتـی بوون لەگەڵ هاوڕێیەکەی لە شـاری خانـێ و چ لە کاتی دوورەوڵاتیـدا. لێرەدا باسـەکەی من تەنیـا و تەنیا لە چوارچێـوەی ئەو چەنـد بیرەوەرییـە کورتەی نووسـەر و وەرگێڕ سولەیمان دڵسـۆزدا دەمێنیتەوە.

پوختەی گێڕانەوەکان

ماڵە وەسـتا ڕەحیم ماڵێکـی پڕ لە شـادی و گاڵتە و قاقـا بـوو. خەڵک «لە لادێـرا دەهاتنە شـار، بە خۆیـان و کیتەڵەماسـتێک، سـەلکەپەنیرێک، یان گرۆکەکەشکێکی فەریکەوە لێیان وە ژوور دەکەوتن، ئینجا سـەلاح یـان عوسـمان دەبووایـە دەگەڵیان بچێتـە دوکتۆر یان ئێـداران.» ماڵ پڕ بـوو لە بەزم و کایـە و «هەر شـەقەی ئیسـتکانان بوو سـەف سـەف بە دەسـتی مریەم یان سـەلاحەوە دەگەڕا، هـەر پوولی دۆمینە بوو شـریخەی لە مەجووعەمەی فافـۆن هەڵدەسـتاند.» بێ هیـچ بیانوویەک «خاڵ و خـوارزا دەو ماڵەیدا دەیانکردە داوەت، وشـترانی پێیـان بـە عـەرز دادەدا، بە جۆرێک کـە گۆرەوی دە لاقیاندا دەسـووڕا.» تەنانەت نووسـەر بە چاوی خـۆی دیویەتی کە «پانیەی گۆرەوەیـان بە داوەتێ دڕاون.»

وەسـتا ڕەحیم پیاوێکی باریکی باڵابەرز، شـۆخیباز، دەسـتودڵکراوە و لێبـوردوو بـوو. ڕۆژێـک کـە ماشـێنێک خۆی لـە وەسـتا ڕەحیم دەدا، وەسـتا ڕەحیـم هەڵدەسـتێتەوە و دەبینـێ هیچـی لێ نەهاتـووە. ڕوو دەکاتە شـۆفیری پەشـۆکاو، دەڵێ: «بڕۆ کاکـە، بڕۆ! زوو بـە هەتا پۆلیـس نەهاتووە، با جەریمەت نەکا.» عوسـمان براگەورەی سـەلاح دەکەوێتە زیندان و دوای سـێ سـاڵ ئـازاد دەبێ، بەڵام بنەماڵـە و ڕەفیق بنباڵی عوسـمان دەگرن کە هەستێتەوە. دەوران دەسـووڕێ و ماڵێک کە بنکەی خۆشـی بوو ماتـەم دایدەگرێ. سـەلاح و براکەی جەمـاڵ تەرکەوەتەن دەبن و نووسـەریش سـەر لـە کانـادا دەردێنێ. دوای چەند سـاڵ سـەلاح لە باشوور وەستا ڕەحیم و عوسـمانی برای دەبینێتەوە. وەسـتا ڕەحیـم سـاڵی ٢٠٢٤ کۆچی دوایـی دەکا. ئەمسـاڵ (٢٠٢٦) مانگی ئاپریل عوسـمان بۆ گیای بەهارێ دەچێتە شـاخ. لەوێ لەناو ڕێواس و شـلێر و گەزیزاندا دڵی پادەوەسـتێ.

خوێنەر دەق دروست دەکاتەوە

نووسـەر و ڕەخنەگری ئەدەبی کریستۆفێر لێئاندۆر لەسـەر ئەم باوەڕەیە کە خوێنەر لە دروسـتکردنی دەقدا بەشـدارە. واتە دەق شـتێکی داخـراو نییە، بەڵکـوو دەق بـەردەوام لەگـەڵ خوێنـەری نوێ، سـەردەم و کۆنتێکسـتی جیاواز ڕووبەڕوو دەبێتەوە و واتـا و ماناکـەی دەتوانـێ بگۆڕێ. بـە ڕای ئەو ئەزموونەکانی خۆمانە کە کاریگەری لەسـەر شێوازی تێگەیشـتن و لێکدانەوەمـان بۆ کتێـب و ڕۆمان و گێڕانـەوەکان دادەنێن. مانـای ڕۆمانێک لە تەمەنێ گەنجیـدا دەتوانـێ لەگەڵ هی تەمەنـی پیری زۆر

جیـــاواز بێ. تـــا ئەو ڕادەیـــە وەک ئـــەوە کێبڕێکی ترت خوێندبێتـــەوە، چونکە ئەزمـــوون و تێڕوانینی ژیانمـــان بـــەردەوام دەگـــۆڕێ. هـــەر خوێنەرێک بۆشـــاییی دەق بە بیرەوەری، ئەزموون، هەســـت و خوێندنەوەی خۆی پڕ دەکاتـــەوە، هەربۆیە کێبڕێک بۆ هەر کەســـێک جیاوازە. لێئاندۆر دەپرســـێ چۆنە هێندێـــک کارەکتەر زۆر دواتر لە نووســـینی کێبەکە هـــەر وەبیر دەمێنـــن و زیندوون؟

واقیعتر لە واقیع

لویـــزا ئاندێن لـــە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا لەســـەر میرلاو- پۆنتی ، پرۆســـت و ســـتێندال دەنووســـێ: کاتێک پرۆســـت پەیوەندیـــی داهێنانـــی هونەری بـــە ژیانـــەوە بـــاس دەکات، لە لایەک ئـــەوە وەک کردارێکـــی ئازادانـــە دەبینێـــت و لـــە لایەکـــی دیکەشـــەوە وەک دۆزینەوەیەک. ئەو شتەی هونەر دەری دەبڕێت، پێشـــتر هەبووە، بەڵام هەم شـــاراوە بـــووە و هـــەم دەستپێگەیشـــتنی هاســـان نەبووە. ئێمە تەنیا لـــە ڕێگەی داهێنانی شـــێوازە نوێیەکانی دەربڕینـــەوە دەتوانین ئەوەی پێشـــتر ئەزموونمان کـــردووە، دووبـــارە بیاندۆزینەوە. ئەگەر بەشـــانس بین، هونـــەر دەتوانێت جیهانێکمان پێشـــان بدات کە زۆرجـــار بۆمان نەناســـراوە؛ جیهانێـــک کە هی خۆمانە و تاکـــە ژیانمـــان پێیدا تێپـــەڕ دەبێت. لە کۆتاییی ڕۆمانەکەی پرۆســـتدا وەگێڕەکە تێ دەگات کە مـــادەی ســـەرەتاییی بەرهەمەکـــەی بریتییە لە ژیانی ڕابـــردووی خۆی:

«تێگەیشـــتم کە هەموو ئەو شـــتانە، لە خۆشـــییە ســـادەکانەوە تا گاڵتە و میهرەبانـــی و ئازار، هاتبوونە نـــاو من و مـــن هەڵمگرتبـــوون، بێ ئـــەوەی بزانم بۆ چـــی هاتوون؛ هـــەر وەک تۆوێک کـــە خۆراکی پێویســـتی خۆی کـــۆ دەکاتەوە.»

هەرچەندە وا دیارە ژیانی ئـــەو هیچ پەیوەندییەکی بـــەو کێبانـــەوە نییـــە کە حـــەزی نووســـینیانی هەبوو، بـــەڵام لە ڕاســـتیدا هـــەر ئـــەو ژیانە بوو کـــە بوو بـــە ئەدەبیـــات. ئەمەش بەهـــۆی هەموو ئـــەو ماندووبوونانـــە و تەنانەت ئـــەو کاتانە کە لە نووســـین دوور دەکەوتەوە.

شیکردنەوە

کۆچەرانی کـــورد کە هێندێکیان زیاتر لە چل ســـاڵە لەوپـــەڕ تـــا ئەوپـــەڕی گـــۆی زەوی دوورەوەتەنن، بەردەوام لەگەڵ بیرەوەرییەکانـــی ڕابردووی خۆیاندا دەژیـــن. بیرەوەرییەکان تێکەڵاوی تـــرس، دڵەڕاوکێ، بیرەوەریـــی زیندانچوونـــی خۆیان، یـــان دەوروبەر، هاوڕێی شـــەهید، ئاوارەیی، سیاســـەت و شـــەڕن. کوردســـتان لـــە دووای هاتنـــە ســـەرکاری ڕێژیمی تۆتالیتاریســـتیی مەزهەبیـــی ئێـــران کەوتە دۆخی ئاوارتـــە و دۆخـــی دابڕان لـــە یەکتر. ماموســـتای زانکـــۆ لە ئەمریکا ســـەلاحەدین ئەحمەد لەســـەر ئـــەم باوەڕەیە کە فاشـــیزم تەنیا ڕژیمـــی هیتلەر و موســـۆلینی نییە، بەڵکـــوو شـــێوازێکی بیرکردنەوە و دەســـەڵاتە. ئەو پێی وایە کە فاشـــیزم پێویســـتی بـــە «ئـــەوی تـــر» هەیـــە و کەمینە بـــە دوژمن و بەربەســـتی خۆی دەزانـــێ. کەواتـــە کەمینە دەبێ هەمیشـــە خۆی بســـەلمێنێت و متمانـــەی زۆرینە/ دەســـەڵات بەدەســـت بهێنێ، بەڵام زۆرینە پێویستی بە ســـەلماندنی خۆی نییە. لە کۆتاییـــی وتارەکەیدا ســـەلاحەدین ئەحمەد باســـی ئەوە دەکا کە بەپێی ڕژیمـــە فاشیســـتییەکانیی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاســـت، «کـــورد و کەمینەکانـــی دیکـــە لـــە ڕۆژهەڵاتـــی ناوەڕاســـتدا دەبێ بەبێ هیچ گلەیـــی و گازندەیەک ستەمی ڕێژیمە فاشیســـتییەکان قبووڵ بکەن.» بەم پێیە، دۆخـــی وڵاتی ئێـــران دۆخێکێ فاشیســـتییە. هـــەزاران ئینســـان لەژێـــر ســـتەمی دەوڵەتـــی و داگیرکەریـــدا دەژیـــن، بە هـــەزاران ئینســـان، یان شـــەهید بوون، یان بە ناچـــاری پـــەڕەوازە بوون و هەرچی خۆشـــیان ویســـت بەجێیان هێشت. چەند میلیـــۆن کورد ئێســـتا لەوپـــەڕی دەریـــا و چیاکان لە تاراوگـــەن و ئەوەی بۆ ئینســـانی تاراوگەنشـــین ماوەتـــەوە حەســـرەت و یادەوەرییە.

لە پلاتفۆرمەکانی جیهانی مەجازیـــدا بە پێچەوانەی زۆربـــەی بیرەوەرییـــە سیاســـییەکان، نووســـەران خۆیان لـــە هێندێک نووســـینەوە دەبوێـــرن، بەڵام بـــاوەش بـــۆ نووســـینەوەی هێندێک یـــادەوەری دەکەنـــەوە. کام یادەوەری زیاتر لـــەو پلاتفۆرمانەدا بـــاس دەکرێـــن؟ بە ئەزموونـــی ژیان لـــە تاراوگە و ساڵانی دوای دروســـتبوونی پلاتفۆرمە دیجیتاڵییەکان، بەتایبەتـــی فەیســـبووک، ئـــەو بیرەوەرییانـــەی کە زیاتر لـــەو پلاتفۆرمانـــەدا دەنووســـرێنەوە باس لە

ڕەفاقەت، شادی، پێکەوەبوون، کەسایەتییەکی خۆشەویستی شار و گوند یان کارەساتێک، دۆخی ژیانی بنەماڵەکانی پێشمەرگە و شەهیدانە. ئەو بیرەوەرییانە کەمێک سوکنایی دەدەنە دڵان و لە باری قورسی ئازاری دابڕان و تەنیایی کەم دەکەنەوە. هاوکات وەک ئەرک و پێزانین لە بەرانبەر کەسایەتییەک، یان ئەوانەی گیانی خۆیان لەپێناو نەتەوەی کوردا بەخت کردووە، دەر دەکەون.

نووسینەوەی بیرەوەری لە فۆرم و حەجمی کتێبدا جیاوازن. بیرەوەرییە سیاسییەکان بەگشتی کتیبی چەندسەد لاپەڕەیی و چەندبەرگین و باسی گرفت و کێشە سیاسییەکان و ڕووداوەکانی نزیک بە حەفتا ساڵی پێشوون. بەڵام ئەو بیرەوەرییانەی وەک دەقی ئەدەبی لە دنیای دیجیتاڵیدا دەنووسرێن بەگشتی، یا پەخشانی کورتن کە ئاماژە درا زیاتر باس لە چی دەکەن، یان بە ڕێژەیەکی زۆر کەم دەچنە خانەی ژانری ڕۆمان و چیرۆکی درێژەوە، وەک دەچمەوە سابڵاخ (٢٠١٨) لە نووسینی شیلان حەسەنپوور کە خۆی لە ڕاپۆرتەڕۆمان دەدا و باسی بنەماڵەی خۆیان لە شاری مەهاباد دەکا و تانوپۆی ماڵ و شارەکە لە ڕوانگەی کچێک لە بنەماڵەیەکی بازاڕیی دەوڵەمەند، لە منداڵی هەتا دەرواتە ئەمریکا، شی دەکاتەوە. شیلان دەچێتە ناو هەموو کەلێن و قوژبنی ماڵی خۆیان و شاری مەهاباد و باسی پەیوەندییەکانی بنەماڵە، دۆخی ژنان، خەڵکی شار، ڕووداو و گۆڕانکارییەکان دەکا. بیرەوەرییەکانی سوڵەیمان دڵسۆز سەبارەت بە هاوڕێیەکەی سەلاح و بنەماڵەکەیان کە لە نێوان ٢٠٢٤ هەتا ٢٠٢٦ لەسەر دیواری فەیسبووکی خۆی بڵاو کراونەتەوە، باسی دوای هاتنە سەرکاری ڕژێمی ئیسلامی لە تارانە. بیرەوەرییەکان لە چرکەی یەکەمدا وێنەیەک لە ژیانی بنەماڵەیەک لە چینی ماموەندی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەخەنە بەرچاوی خوێنەر. زمانی پتەو و ڕەوانی دەقەکان خوێنەر لەگەڵ خۆیان دەبەنە ناو کۆمەڵگای کوردەواری، ژیانی ڕۆژانە و ڕەسم و کولتووری خەڵک و بیرەوەرییەکان هەوەڵ زیاتر وەک یاد و بیرەوەریی تاکەکەسی دێنە بەرچاو، بەڵام لە ڕوانگەی ئەدەبییەوە، دەقەکان دەربارەی کاتی لەدەستچوو، کۆچی ئازیزان، دووری، دۆستایەتی، تاسە و حەسرەتی دیداری زۆربەی خوێنەری پەنابەر و کۆچەرە.

لە نووسینەکانی دڵسۆزدا، ماڵە وەستا ڕەحیم، ماڵێکی پڕ لە میوان و گەنجی قۆشمە، خواردن و شادی، گۆرانی و کایە، قاقا و پێکەنین و پڕ لە جموجوڵە. ئەم ماڵە تەنیا شوێنێکی جوغرافی لە شاری «خانێ» نییە، بەڵکوو «جیهانی لەدەستچوو»ی ئێمەی خوێنەرە کە دەمانهەوێ لە نووسینی دڵسۆزدا دووبارە بیاندۆزینەوە. ماڵێک کە دوای ڕۆیشتنی منداڵەکان دەبێتە شاهیدی ئەوە کە بابێکی مات دەست بە دامێنی بیرەوەرییەکانی بێ و دایکێک کە ببێتە مۆم و دڵۆپ دڵۆپ بتوێتەوە. ماڵێک کە «دوای سەرهەڵگرتنی منداڵەکانی و پەرتەوازەبوونی کوڕ و کچەکان قەت وەک خۆی لێ نەهاتەوە.» ئێستا ئینسانەکانی ناو ئەو ماڵە بە منداڵ و میوان و هاوڕی، یان کۆچی دواییان کردووە، یا وەک خودی دڵسۆز و نووسەری ئەم وتارە لە تاراوگەدا دەژین.

دایک واتە باجە فاتم لە «چاوەڕوانی»دا سەر دەنێتەوە، بەڵام وەستا ڕەحیم تا ساڵانی ئاخر بەهیوای دیداری کوڕەکانی واتە سەلاح و جەماڵ دەژی و مردنی خۆی بەردەوام دوا دەخات:

«پێم وایە ساڵ بە ساڵ مەرگی خۆی دوا خست، تا جارێکی دی چاوی بە سەلاح بکەوێتەوە.»

سەلاح زۆر جار بەڵێن دەدات، بەڵام ناچێتەوە کوردستان تا بابی ببینێ. ئەمە بەگشتی ئەزموونی زۆربەی پەنابەران بەتایبەت لە ساڵانی هەوەڵە کە بەهۆی دەیان گرفت ناتوانن سەفەر بکەن و ئازیزانیان ببینن.

ڕۆژێک لە ڕۆژانی ٢٠٢٤، نووسەر ئاگادارییەکی سەرەخۆشی دەربارەی وەستا ڕەحیم لە ئینتێرنێتدا دەبینێ. ئەوەش هەمیسان ئەزموونی زۆربەی پەنابەرانە کە لە ڕێگای پلاتفۆرمە دیجیتاڵییەکانەوە ئاگاداری کۆچی دۆست و ئاشنایان دەبن. دڵسۆز تەلەفۆن بۆ سەلاح دەکا. سەلاح بۆی باس دەکا کە دوو مانگ بەر لەوە (واتە لە پاییزی ٢٠٢٤دا) بابی لە باشوور دیوە. نووسەر دەنووسێ:

«ئۆخەی دڵم حەساوە!»

لێرەدا نووســـەر بە نووسینی سێ وشـــەی «ئۆخەی دڵم حەســـاوە»، لە ڕاستیدا حەســـانەوەی دڵی سێ کـــەس دوای ئەم دیـــدارە وێنا دەکا: وەســـتا ڕەحیم، ســـەلاح و خودی نووســـەر و، بگرە حەسانەوەی دڵی خوێنەریش دوای خوێندنەوەی ئـــەم بیرەوەرییانە.
لە نووسینەکانی دڵسۆزدا، باســـی خاڵەکان، خوشک، باجـــە فاتم، میوانانی گوند و زۆر کەســـی دیکە دێتە گۆڕێ، بەڵام باســـی ســـێ کەس زیاتر لـــە هەمووان تەونی دەقەکە داگیر دەکا؛ وەســـتا ڕەحیم، عوسمان، واتە برای ســـەلاح و خودی ســـەلاح. بەڵام کەسێکی تریـــش لەناو چەقـــی گێڕانەوەکاندا هەیـــە: ئەوەی کە لـــە دوورەوە وەســـتاوە و چاو لـــە دیمەنەکانی ســـاڵانی پێش، ماڵە وەســـتا ڕەحیم و باجـــە فاتم و پەیوەندیـــی خۆی بـــەوان دەکا و ئیســـتا خەریکە دەیاننووســـێتەوە؛ واتە خودی دڵســـۆز ئەکتەرێکی چالاکـــی گێڕانەوەکانی خۆیەتی.
نووســـەر لە هەناوی خۆیـــڕا بە ڕەنگـــی وەفاداری و خۆشەویســـتییەکی یەکجـــار زۆر ئـــەو ڕۆژانەمان بۆ دەگێڕێتـــەوە. کاتێک خوێنەر ئـــەم بیرەوەرییانە دەخوێنێتـــەوە ئەم پرســـیارەی بۆ دێتە ئـــاراوە کە ئایا ئەندامێکـــی بنەماڵەی وەســـتا ڕەحیم، یا خودی ســـەلاح بەو گەرما و تینە باســـی خۆیان دەکەن کە دڵسۆز باســـیان دەکا؟ وەکی ئەوە کە نووسەر باسی قوونڵترین هەســـتی خۆی ســـەبارەت بـــە نزیکترین ئەندامی بنەماڵـــەی خودی خۆی بـــکا و وەفادارانە دەیهەوێ چرکە شـــادەکانی ئـــەو بنەماڵەیە زیندوو بکاتـــەوە. هاوڕێیەتییـــەک کە نووســـەر دەیهەوێ زینـــدوو ڕابیگـــرێ و ڕابردوویـــەک کە لە ئێســـتادا دووبـــارەی بکاتەوە.
وەســـتا ڕەحیم کە «هەموو ئاکارێکـــی ڕەنگدانەوەی خۆشەویســـتی بـــوو تەمەنێکی درێژی بە لەشـــی ســـاخەوە بەڕێ کرد.» شـــەوێک تا درەنگانی شـــەو قســـەی خۆش بۆ ماڵـــێ دەکا و دوایـــە دەچێتە ناو جێ. بەیانی کە هەڵدەســـتن دەبینن بـــە یەکجاری چاوی لێک ناوە. دڵســـۆز بە ســـەلاح دەڵێ: «سەلاح گیان، چەند خۆشـــە مردنـــی وا»؛ هەمیســـان ئەوە نووســـەر/هاوڕێیەکە دڵی هاوڕێیەکـــەی و تەنانەت هی خۆی دەداتەوە بۆ خەمی لەدەســـتدانی وەســـتا ڕەحیـــم. لێرەشـــدا خوێنـــەر بەئاواتە وەک وەســـتا ڕەحیم شـــەوێک بەئارامی بۆ هەمیشــە چاوی لێک بنێ .
لـــەو بیرەوەرییانـــەدا دڵسۆز/نووســـەر خـــۆی لە هاوڕێیەکەی/ســـەلاح نە تەنیا جیا ناکاتـــەوە، بگرە دەڵێی باســـی دووانـــەی خۆی دەکا، یـــا هیچ نەبێ خوێنەر هەســـتێکی وای بۆ دروســـت دەبێ کە هەر بڵێی ئـــەوان دووانەن:
«دەگەڵ ســـەلاح زۆر جـــار بۆ خەو لـــە لای یەکتر دەماینـــەوە، هاوینـــان دەگـــەڵ ســـەلاح لەســـەر ســـەکۆیەکە ســـەر و پەتۆیەکمـــان دە خۆمـــان وەردەپێچا و ڕادەکشـــاین، تا خـــەو لابەلای دەکردین لە خـــەون و خەیاڵەکانمـــان دەدووایـــن کە بەقەد ئەو ئەســـتێرانەی چاومان تێ دەبڕیـــن زۆر و گەش بوون.»
دڵســـۆز و ســـەلاح کە تازەلاون بەرنامەیـــان بۆ ژیان زۆرە و هێندە شـــەو و ڕۆژیان تێکەڵاوە کە تەنانەت بە نـــۆرە کەڵک لە کەرەســـەکانیش وەردەگرن:
«ئـــەو ڕۆژانە من و ســـەلاح، بە قەولـــی بابم هەر ڕۆژەی بەرنامەیەکـــی تازەمان بە دەســـتەوە بوو. من لە ورمـــێ مێلۆدیکایەکـــم کڕیبوو، بە نـــۆرە لێمان دەدا.»
دڵســـۆز وەها ئاوێتەی هاوڕییەتیی خۆی و ســـەلاح بـــووە و بیرەوەرییەکانـــی دێنێتـــە گۆ کـــە کاتێک وێنەیەکـــی لەگەڵ دەقێک لەســـەر دیـــواری خۆی دانابوو، لێم پرســـی ئـــەوە خۆتی یا کاک ســـەلاح؟ لێـــرەدا ئامـــاژەی من بەوە بـــوو کە دڵســـۆز وەها باســـی ســـەلاح دەکا کە ئەنەهوو باســـی بەشێک لە جەســـتە و دەروونی خـــۆی دەکا و کورد گوتەنی ڕەنگی یەکتریشـــیان گرتووە.
ســـەلاح دەڕوا. نووســـەر وڵات بەجـــێ دەهێڵـــێ. خێزانـــەکان لێک دادەبڕێن. کەســـێک لـــە ئەوروپا دەژی، کەســـێک لـــە ئاڵمـــان و تاراوگـــە دەبێتـــە مەیدانـــی جودایی و تاســـە:
«ئەگەر توانیبام بۆ یەک سەعات بابم ببینمەوە...»
نووســـەر لۆمەی ســـەلاح دەکات کە بۆ ناگەڕێتەوە تا بابـــی ببینێ. بەڵام دواتـــر دەڵێت:
«مـــن کە لۆمەی ســـەلاحم دەکرد، بۆخۆشـــم چەند ســـاڵ دوواتر هەمان چارەنووســـی ویم بە بەژن بڕا و لەوســـەری گۆی زەوی گیرسامەوە.»
کاتێک ئینســـانی پەنابەر لە خۆشەویســـتانی دوور دەکەوێتـــەوە، یەک کاتژمێر دیـــداری ئازیزان دەبێتە

گەورەترین ئارەزوو. بەختەوەرانە دوو مانگ پێش مردنی وەستا ڕەحیم، سەلاح و براکەی دەگەڕێنەوە و چەند ڕۆژێک لەگەڵی دەبن. پاش گەڕانەوەی وەستا ڕەحیم بۆ خانێ شەوێک بەئارامی چاو لێک دەنێ و کۆتایی بە چاوەڕوانیی باب دێت. بەڵام ئەزموونی سەلاح لە دڵسۆزدا دووبارە دەبێتەوە. دوو ئینسانی سەر گۆی زەوی و دوو ڕووبەری چارەنووسێک.

ئەم بیرەوەرییانە هاوکات هەوڵێکن کە خەمی تاراوگە و کۆچ بە تەنز و گاڵتەیەکی دۆستانە سووک بکەن. بۆ وێنە، کاتێک وەگێڕ باسی ئەوە دەکا کە خاڵێک لە خاڵە بێئەژمارەکانی سەلاح کەڵەبابێک بۆ ماڵە وەستا ڕەحیم دێنێ، کەڵەباب زیاد لە هەموان بەربینگ بە وەستا ڕەحیم دەگڕێ و باڵ لە وەستا ڕەحیم فش دەکاتەوە و وەستا ڕەحیم ناچار دەکا کە دیوار و دیوار بڕوا و خۆ لە ژوور باوێتەوە:

«وا بزانم ئەو سەروبەندە بوو یەکێک لە خاڵە بێ ئەژمارەکانی سەلاح لە قەڵاتەڕەشرا کەڵەبابێکی بە دیاری بۆ هێنابوون کە زۆر جوان و ڕەنگین، بەڵام دڕ و بەدفەڕ بوو. کەڵەبابەکە کاری بە ژنان نەدابوو، بەڵام هەر چاوی بە پیاوێک کەوتبا تووکی ملی قڕژ دەکردن و ئانگژای دەبوو. جارێ قاتڵی سەری وەستا ڕەحیم بوو. دوور بە دوور بۆی لوور دەبوو. سەلاح گێڕایەوە گوتی: بەیانییەک بە دەنگی کشەکش»ی بابم وەخەبەر هاتم، دیتم دایکم چای دێم کردووە، بابم دەیویست بچێتە ئاودەست. ئاودەستەکەیان لەوسەری حەوشە بوو. گوتی لە بن لێفەوە بە گۆشەی چاو ئاگام لێ بوو بابم لە ترسی کەڵەباب، بن دیوار و بن دیوار، بە قوونەشەڕ خۆی گەیاندە ئاودەست. بابم لە ئاودەست زۆری پێ چوو. کەڵەبابەش ئەوە لە بەردەرگای ئاودەست دەستی دە پشت قوونێ گرتوون، دێت و دەچێ و چاوەڕێی بابمە لە ئاودەست بێتە دەر! ئاودەستەکە دەرگایەکی ئاسنی تێدا بوو کە بەشی سەرەوەی وەختی خۆی تەبەقێک شووشەی ماتی تێدابوو و ئێستا شووشەکەی تێدا نەمابوو. گوتی چاوم لێ بوو بابم بەوێدا ئەو ملە درێژەی هێنا دەرێ بۆ ئەوەی ولات بەتاقی بکاتەوە. نەخێر کەڵەباب وەک کەڵی گونی مەیدان بەر نادا. چار نەبوو، لەپڕ دەرگای ئاودەست کرایەوە و وەستا ڕەحیم لە ئاودەست دەرپەڕی و بە قەڵەمبازان بەرەو سەکۆ وەڕێ کەوت، بەڵام لەبەر باجە فاتم پێی عەیب بوو هەڵێ. کەڵەباب گەیشتە سەری و چەند جار خۆی پێدا دا. وەستا ڕەحیم هەموو جارێ ژێرشاڵوار (دەرپێ)کەی هەڵدەکێشایەوە: «کشەکش! هەی لە کلکی خێوت بەم.» باجە فاتم بۆخۆی خەنی ببوو. وەستا ڕەحیم بە سەد ناری عەلی لە چنگی کەڵەبابی شەڕانی نەجاتی بوو، وەک نە بای دیبێ نە بۆران، هات لەسەر دۆشەگەڵەیەک پاڵی وە باڵنجێ دا، لاقی هاویشتە سەر لاق، غەوری گەرووی ڕاماڵی و گوتی: «فاتم، دا چایەکی بۆ کەڵەبابی خۆت تێ کە!»

هارالد بلوم پێی وایە کە خوێندنەوە وەک چێژ، دوور لە دەمارگرژیی ئیدیۆلۆژیکی، دەبێ پەیوەندییەکی تایبەت لە نێوان خوێنەر و دەق دروست بکا و بە خوێندنەوەی ژیانی کەسانی تر، خوێنەر دەتوانێ هەستی ئەوان تاقی بکاتەوە، بێ ئەوەی خۆی هەمان ئەزموونی بەسەر هاتبێت. کاتێک ڕۆمانێکی باش، لێرەدا دەقێکی باش، دەخوێنیتەوە، تەنیا چیرۆکی کەسێکی تر ناخوێنیتەوە، بەڵکوو خۆت لەناو ئەو چیرۆکەدا دەبینییەوە، بۆیە خوێندنەوە دەتوانێت لە تەنیایی تۆ کەم بکاتەوە. بە ڕای بلووم تەنز و ئیرۆنی ڕۆڵێکی گرینگی لە دەقدا هەیە و دەبێتە هۆی ئەوەی کە دژبەرەکان لە یاددا بمێننەوە. ئەگەر ئیرۆنی لە دەق پاک بکەیتەوە یەکسەر لە سرنجڕاکێشی و غافڵگیریی دەق کەم دەبێتەوە. لێرە دەبینین کە چۆن خوێنەر دوای دەیان ساڵ تێپەڕ بوون لە چوونە ئاودەستی وەستا ڕەحیم و چەند ساڵ دوای خوێندنەوەی دەقەکەی دڵسۆز، بە هەمان چێژی ئیرۆنیک شەڕی وەستا ڕەحیم و کەڵەبابی وەبیر دەمێنێ و هەر دەڵێی ئێستاکەیە کە وەستا ڕەحیم نازانێ چۆن خۆ لەدەست کەڵەباب ڕزگار بکا. هاوکات لە ڕوانگەیەکی جێندێرییەوە دەبینین کە چۆن پیاوێک کە لە کەڵەبابێک خۆی دەشارێتەوە، دەسەڵاتێکی باڵاتری هەیە و ئەم پلەبەندییە بە شۆخیش بێ، خۆی نیشان دەدا» «چایەکی بۆ کەڵەبابی خۆت تێ

که ! »
عوسمان براگەورەکەی سەلاح کە «سێ ساڵ زیندان لە تەمەنی شلکیدا، تێکی شکاندبوو» سەرەڕای کاریگەرییەکانی زیندان دوای هاتنە دەر لە زیندان دووبارە ژیان بنیاد دەنێتەوە:
«هێشتا مێرمناڵێک بوو کە لە زیندان هاتەوە. کە هاتەوە ئەو عوسمانە زاربەپێکەنین و شۆخیبازەی جاران نەبوو. سێ ساڵ زیندان لە تەمەنی شلکیدا، تێکی شکاندبوو. بڵاوکراوەی حیزبی دێموکراتی لەناو شار بڵاو کردبوونەوە. دانەیەکی لوول دابوو و لە کونی دیوارەوە خستبوویە ژووری پاسەوانیی بەردەم شارەوانیی خانێ کە ئەودەم فەرمانداری بوو. لەوسەر، بە ئەقڵی منداڵانەی خۆی بۆ دڵنیابوون لەوەی بزانێ نیگابانەکە هەڵیگرتووەتەوە، یان نا، گەڕابووەوە و سەری بەناو ئەو دەربیجەیە ڕۆگرتبوو کە بڵاوکراوەکەی تێ هاویشتبوو. ئەوە بوو توند مەچەکیان گرتبوو و پێوە بووبوو.»
ماڵی وەستا ڕەحیم، برا و هاوڕێیەکانی جارێکی تر عوسمان دەخەنەوە سەر پێ. کاتێک عوسمان زەماوەند دەکا، سەلاح و دڵسۆز وەک هەلووک لە شاییدا هەڵدەسووڕێن و خۆ لە عەرز دەکوتن:
«دووای گەڕانەوە لە زیندان وازی لە خوێندن هێنا و شانی دایە بەر باری قورسی ژیان. دوای چەند ساڵێک لەگەڵ "گوڵێ" زەماوەندی کرد. من و سەلاح وەک هەلووک لە شاییەکەیدا هەڵسووڕاین و خۆمان لە عەرز کوتا.»
ئەمساڵ (٢٠٢٦) مانگی ئاپریل، عوسمان بۆ گیای بەهارێ دەچێتە شاخ. لەوێ لەناو بیزا و ڕێواساندا دڵی ڕادەوەستێ و گیان دەدا. مەرگێکی وا کە هەموو کەس ئارەزووی دەکا.
باجە فاتم دایکی سەلاح لەناو ئەم بیرەوەرییانەدا بە وشە و ڕستە جێگایەکی زۆری پێ نابڕێ و حزووریکی زیاتر پاسیڤی هەیە، بەڵام لە دوو سێ شوێن بە چەند ڕستەی کورت باسی دەکرێ: «وەستا ڕەحیم بەناو تەمەن کەوتبوو. بەو حاڵەشەوە زۆر بەگورد بوو. کاری وەستایەتیی دیواری دەکرد. بەیانان زوو هەڵدەستا. باجە فاتم لەسەر سەکۆیەکە حەسیرێکی ڕادەخست، قاوەڵتی بۆ دێنا و بۆخۆشی دەهات لە پەنا سەماوەرەکە دادەنیشت.»
سەبارەت بە بوونی باجە فاتم لەناو دەقەکاندا، خوێنەر ئاواتەخواز بوو کە بە وشەیەکی زیاتر لەسەری نووسرابا. خوێنەر دەرکی ئەوەی هەیە کە نووسەرێکی پیاو زیاتر لەگەڵ وەستا ڕەحیم و سەلاح خۆی پێناسە دەکا و لە ڕێگای نووسینەوەی ئەوان خۆشی دەنووسێتەوە، بەڵام هەمیسان ئەرکی نووسەرانی بەبیرە کە ڕۆڵی ژنان و پرس و گرفتەکانیان لە بنەماڵە و کۆمەڵگادا زیاتر دەر بخەن. سەرەڕای ئەوە کە حزووری باجە فاتم لە بیرەوەرییەکاندا کەمتر دیارە، گەرمای دایکانەی ئەو لەناو بنەماڵە و دەقدا هەست پێ دەکرێ. ئەوە خزم و کەسی ئەون کە لە ناوماڵدا لەگەڵ کوڕانی باجە فاتم لە داوەتێدا پانێی گۆرێیان دەدڕێ، ئەوە خزمی ئەون کەڵەبابێک دێنن و، دوای ڕۆیشتنی کوڕەکان، باجە فاتم «دەبێتە مۆمی فرمێسکان» و دەتوێتەوە. دوای مەرگیشی، وەستا ڕەحیم تەنیا دەمێنێتەوە و لەگەڵ کوڕێک و بووکێکی دەژی.

ئەنجام

نووسەر و وەرگێڕ سوڵەیمان دڵسۆز بە نووسینەوەی بیرەوەریی پڕ لە وەفای خۆی خوێنەر فڕێ دەداتە چەند دەیە پێش و ناو بنەماڵەی وەستا ڕەحیم و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی بنەماڵەی وەستا ڕەحیم و پەیوەندیی خۆی لەگەڵ هاوڕێیەکەی سەلاح دەکا. بەهۆی ئەوەی کە ژیان، ژینگە و ئەزموونەکانی زۆربەی خوێنەران زۆر نزیکن لە ئەزموونەکانی نووسەر، کارەکتەری وەستا ڕەحیم، باجە فاتم و ڕووداوەکان وەبیر دەمێنن و بۆمان زیندوون. خوێنەر بە خوێندنەوەی خۆی لە دروستکردنەوەی زەمەنێکی لەدەستچوو و دووبارە دروستکردنەوەی هەمان شوێن و کات بەشدار دەبێ. ئەوەی بیرەوەری و نووسینەکانی دڵسۆز دەری دەبڕێت، پێشتر لە کات و شوێنیکی دیکەدا ڕوویان داوە و ئێمە خۆمان لەوێ نەبووین و نەماندیوە، بەڵام لە ڕێگەی داهێنان و دەربڕینی ئەدەبیی نووسەرەوە دەتوانین بچینە ناو ئەم جیهانە هاوبەشە؛ جیهانێک پڕ لە قاقا و داوەت، پڕ لە دامە و کایە، پڕ لە کەشک و ماستی گوند و پڕ لە شۆخیی باوک و گەرمای دایک. جیهانێک کە دواتر دەکەوێتە تاراوگە و تەنیا داهێنان، نووسینەوە

و خوێندنـــەوە کاتـــی لەدەســـتچوومان دووبارە بۆ زینـــدوو دەکاتـــەوە. نووســـینەوە و خوێندنەوەی بیرەوەری دەبێتـــە فۆڕم و زەرفێکی پڕ لە خۆشـــی و ناخۆشـــی و پڕ لە وەفاداری تا خوێنەر و نووســـەری تاراوگەنشـــینی پڕ لە تاســـە دووبارە پێکـــەوە ژیان و کاتـــی لەدەســـتچوو جارێکی تـــر ســـاز و ئەزموون بکەینـــەوە. یاخود ئەگـــەر ئەو هەموو ســـاڵە لەوێ نەبووینـــن، حەســـرەتی مەرگێکمـــان هەیە لەســـەر شـــاخێکی پڕ لە ڕێـــواس و نێرگز.

فاشیزم و کۆنترۆڵی گێڕانەوە

مەسعوود بابایی

بەرایی

بۆ بەرەنگاربوونەوەی فاشیزم، پێویست بەوە ناکات کە ئێمەش فاشیست بین. فاشیزم بەرەنجامی هەژارییەکی کولتووریە کە کۆمەڵگەکانی گیرۆدەی ستەمکاری و دیکتاتۆری تووشی دەبن. فاشیزم نەخۆشییەکی ئایدیۆلۆژیکە کە لەبەر چێژێکی ساختەی خۆبەزلزانی بنەما سەرەکییە ڕەوشتییەکان، بەتایبەتی مرۆڤدۆستی پێشێل دەکات. فیدریکۆ فیلینی، دەرهێنەری بەناوبانگی ئیتالیایی، دەڵێت کە: "فاشیزم، ئایدیۆلۆژی نییە، بەڵکو تەکنیکە. بەزۆری زۆرداری پێمان دەڵێت من لەسەر هەقم". تەکنیکە، ڕێوشوێنی کوشتنی گفتوگۆ و پرسیارە. ڕێوشوێنی کوشتنی ئەوی دیکە و دوژمنسازی. بەدوژمنکردن و ئاسانکردنەوەی کوشتنی ڕۆحی و جەستەیی ئەوی دیکە.

ئەدگار

لە سەردەمە کۆنەکاندا کە جەنگەکان بە شمشێر و تیروکەوان دەکران، نەزانی و دڕندەیی هۆکاری سەرەکیی کوشتن بوون؛ "کوشتن لە نزیکەوە" تایبەتمەندیی ئەم جەنگەیە. دڕندانە و گەمژانە و قێزەون دێتە بەرچاو. کاتێک لە سینەمادا دەیبینن سامناکە و ڕەنگە هەندێ کەس بەرگەی سەیرکردنی نەگرن.

بە پێشکەوتنی جەنگەکان، "کوشتن لە دوورەوە" دیمەنەکانیشی دوور خستەوە. دڕندەیی و گەمژەیی داپۆشی. تەکنەلۆژیای جەنگ، گیان و جەستەکانی کرد بە ژمارە، کردی بە یاری و چاوی ئێمەی ئەوەندە دوور خستەوە کە چی دیکە هەستی بەزەییمان نەدەوروژا. جیاوازیی "دەست و مەچەک" و جیاوازیی "پەلاپیتکە" لە دووری و نزیکیی "کوشتن"دایە. سڕینەوەی ئەوی دیکە وەک جەستە و گیان لەگەڵ ئەوەی کە ئێمە وەک "کۆسپ و لەمپەر" سەیری بکەین گەلێ جیاوازە. تەکنەلۆژیای جەنگ "دوژمن" لە جەستە دادەماڵێت و دەیکات بە "کۆسپ و لەمپەر". هەر کەسێک کە وەک کۆسپ و لەمپەر لێی بڕوانیت دەبێت بە "شت"، لە "کەسبوون" و لە "ناسنامە" داماڵخاس دەکرێت و بەهای مرۆڤبوونی لێ دەستێنرێتەوە. فاشیزم، لە بیروهۆشیدا "ئەوی دیکە" وەک کۆسپ و لەمپەر دەبینێت. ئەرکی فاشیزم ئەوەیە کە ئەوی دیکە دوور بخاتەوە، پێوەندی کەم بکاتەوە و بیپچڕێنێت. ئامانجەکە ئەوەیە "لەنزیکەوە بینین"، "دیدار" و "گفتوگۆ" پەک بخات. هەروەک گوتمان لە سەردەمی کۆندا، نەزانی و دڵڕەقی و برسێتی و پادشاپەرستی و تاڵانی و دەسکەوت پاڵنەری سەرەکیی کوشتار و داگیرکاری بوون. سیاسەتی ئیمپراتۆرییەکان فراوانخوازی بوو، پاش جەنگەکان، ئیمپراتۆری داگیرکراوەکانی وەک خەڵکی خۆی دەگرتە خۆ، هەرچەند ستەمکاری بەردەوام بوو، بەڵام ئامانجەکە سڕینەوەی گیان و جەستەی ئەوی دیکە نەبوو. ئیمپراتۆری جەنگی تاک ناسنامەیی نەدەکرد، وەفاداری و ملکەچیی دەویست. فاشیزم، تەنیا داگیرکاری و فراوانخوازی نییە، فاشیزم یەکدەست و یەکسانکردنە. هەموو شتێک دەبێ یەکسان بێت، ئەوی دیکە هەمیشە دوژمنە، باشترە بڵێین "ئەوی دیکە" کۆسپ و لەمپەری ئایدیای باڵای فاشیزمە. ئەوی دیکە دەکرێ بە "شت" لەپێناو کوشتنی گفتوگۆ و لە ئەنجامدا سڕینەوەی کولتوور و زمان و نیشتمانێکی دیکە. فراوانخوازیی فاشیستەکان، لەنێوبردنی هەموو جۆرە فرەڕەنگییەکە.

"لەنزیکەوە کوشتن"، دەبێتە ئاوێنەیەک بەرانبەر خۆمان، نواندنەوەی تاوانێک بۆ تاوانبارەکە دەرکەوتێکی ویژدانی - ڕەوشتیی هەیە کە ڕاکردن لێی ئەوەندە ئاسان نییە. فاشیزم دەبێ نیگاکان دوور بخاتەوە، دەبێ وێنەیەک لە بوونەوەرێکی دووری مەترسیدار نیشان بدات، دەبێ نەهێڵێت نزیک بکەوێتەوە. بەڵام جەنگی شمشێر و تیروکەوان ئەوی دیکەی نزیک دەکردەوە و لانیکەم سەربازەکان تێدەگەیشتن کە لەگەڵ مرۆڤێکی وەک خۆیان دەجەنگن کە ناوی دوژمنە.

فاشیزم پێویستیی بە مرۆڤێک نییە کە بەرەنگاری

ببێتەوە، مرۆڤ خاوەنی زمانە، خاوەنی نیگا و بیرکردنەوەیە و شارەزای نواندن و هاوتاکردنەوەیە. ئەم مرۆڤە ئەگەر دوژمنیش بێت، بەو مەرجەی خولّکی سەر مێزێکمان بکات، چایەکمان لەگەلّدا بخواتەوە، گفتوگۆ و دانوستان بکات، لە مرۆڤبوون ناکەوێت. هەموو مێز و خوانێک دەتوانێت هەوێنی چارەکردنی کێشەکان بێت. مەگەر مێز و خوانی ژەهراوی کە ئێمەی کورد لە مێژووی خۆماندا بە هۆی ساویلکەیی سیاسی پێی کوژراوین!

فاشیزم: تەکنیک و ئایدیۆلۆژیا

فاشیزم، ئایدیۆلۆژیایەکی مودێرنە. هەرچەند ڕەگی مێژوویی هەیە، بەڵام لە زەینی نەخۆشی خۆیەوە شەقڵی ئەم ڕەگانە دەستنیشان دەکات. دیالکتیکی بیروهۆش لە هیچ ئایدیۆلۆژیایەکدا چەق نابەستێت و هیچکات لە وێستگەیەکدا ڕاناوەستێت. ئایدیۆلۆژیا بە دەستنیشانکردنی ئامانجێک لە دووڕەوە و نیشاندانی دوایین ئاکام (تێلۆس) هەقیقەتێکی تاقانە دادەتاشێت و بەم چەشنە وڵامی ئامادەکراو بۆ پرسیاری ئامادەکراو دادەڕێژێت. ئامانج لەم کارە ئەوەیە کە زەینی ئاسوودەی بەختەوەری گەمژەڵ دروست بکات کە لە پێگەی هەقیقەتی ڕەهاوە ئەوی دیکە هەڵسەنگێنێت و داوەری بکات. لەم قۆناخەدا ئایدیۆلۆگ ڕادەسپێردرێت تا جیهانسازی بکات، جیهانێک کە خۆدوێنە (مۆنۆلۆگیک) و لەگەڵ ئەوی دیکە ناکەوێتە گفتوگۆ. لە ئایدیۆلۆژیی فاشیزمدا ئەم دۆخی خۆدواندنە دەگاتە ئەوپەڕی خۆی و لەگەڵ خۆلاواندنەوەدا تێکەڵ دەبێت. "مێژووی من"، "زمانی خواییی من"، "ناسنامەی دانسقەی من"، "خوێنی پاکی من"، "نەژادی ئاریایی من" و چەندین "من"ی دیکە. لەنێو ئەم هەموو "من"ەدا تەنیا مۆنۆلۆگ لەدایک دەبێت و جیهان ئەوەندە بچووک دەبێتەوە کە جێی کەسی دیکەی تێدا نابێتەوە!

پێتان سەیر نەبێت کە "شیعریبوونەوە"ی کەتوار(واقع) یان "بەشیعریکردنی کەتوار" یەکێک لە پێداویستییەکانی فاشیزمە. ئەم "بەشیعرکردنە" بە جێگۆڕکێی "سیمبۆل" و "کەتوار" دێتە ئاراوە. شیعر نییە، "بەشیعرکراو"ە. سیمبۆلێکی وەک "خاچی شکاوە"، "هەڵۆی ڕۆمانی"، "هێمایەکی سیکهیستی" (سیخ)، "ئەستێرەی داوود"، "هیلال"، "خاچ"، "گورگ" هەموویان لە نەخشی سەر بەردێکەوە هەڵدەکەنرێن و دەلکێن بە ئاڵایەکەوە و لە سیاسەتی پڕوپاگەندای دەوڵەتدا وەک بوونەوەری زیندوو لە جەستەی سەرۆکدا گیانیان بەبەردا دەکرێت.

فاشیزم، پێکهێنەری دەوڵەت - نەتەوە نییە، ئامانجی فاشیزم نەتەوەی دەوڵەتە. نەتەوە لە خزمەت دەوڵەتدایە، دەوڵەت واتە سەرۆک. سەرۆک هەڵگری ڕۆحی نەتەوەیە نەک تەنیا لە ئێستادا، بەڵکو لە ڕابردوو و لە داهاتووشدا. لێرەدا سەرۆک بەخشندەی فەرێکی یەزدانییە، لە پێگەیەکی مرۆڤخوداییدایە کە بەم شێوەیە هەبوویەکی "بان- مێژوو"ە. نیشتمانپەروەری دەبێت بە نیشتمانپەرستی، نەتەوەپەروەری دەبێت بە نەتەوەپەرستی، هەموو ئەمانەش بە بێ "سەرۆکپەرستی" مانایان نییە. هەروەک گوتمان فاشیزم لەگەڵ ئەوەی ئایدیۆلۆژیایەکی مودێرنە، ڕەگێکی مێژوویی هەیە کە ئەویش بۆ سروتی پەرستنی سەرۆک خێڵ و ملکەچیی پەتی دەگەڕێتەوە. جادوو و ئەفسانە لە سیاسەتی پڕوپاگەندای فاشیستی دەبن بە وێنەی سیمبۆلیستی و بەشێوەیەکی مودێرن نۆژەن دەکرێنەوە.

من لەو بڕوایەدام "تەکنەلۆژیای جەنگ" لەباری بەرهەستەکییەوە(عینی، ئۆبژەکتیڤ)، دەرخەری ئەدگاری سەرەکیی فاشیزمە. فاشیزم لە مێژوودا وەک شێوازی بیرکردنەوەی میتافیزیکیی دابەشکردنی مرۆڤان بەسەر فۆرمی ئاژەڵیدا هەیە، بەربەر، نەگریس، جنۆکە کە هەر هەموویان لەپێناو کردەی زەینیی "لەمرۆڤخستن"ن. ئێمە ناتوانین کۆمەڵگەیەکی فاشیستی دروست بکەین ئەگەر تووشی دابڕان لەوانی دیکەی نەکەین. دروستکردنی شوورەیەک بە دەوری خۆتدا بە قۆرخکاریی هەقیقەتێک لەنێو ئەم شوورەیە و چاندنی ترس و

ڕق لەبەرانبەر خەڵکی ئەودیوی شووڕە، وردە وردە دەتوانێت کۆمەڵگەیەکی فاشیستی پێکەوە بنێت. لێرەوە پەی بە گرنگیی قسەکەی فیلینی دەبەین کە "فاشیزم تەکنیکە". تەکنیکی دابڕاندن و پەکخستنی گفتوگۆ لە ڕێگەی "لەمرۆڤخستنی"ئەوی دیکەوە!

تەنانەت پێناسەی "دوژمن"یش بۆ فاشیزم کێشەسازە. "دوژمن" پێگەی هەیە. داننان بە "دوژمن" داننان بە ناسنامەیە، داننان بە هێز و هەبوونی ئەوی دیکەیە. فاشیزم زیاتر حەزی لە جیاکردنەوەی بەرەیە. نەک بەرەی دۆست و دوژمن، بەڵکو بەرەی "چاکە و خراپە"، "پاک و پیس"، "دیندار و کافر". "دوژمن" باڕێکی دیپلۆماسیی هەیە، لە دیپلۆماسیی سیاسیدا پۆلێن دەکرێت و لەم زمانە دیپلۆماسییەدا جاروبار گفتوگۆی لەگەڵ دەکرێت و دان بە پێگەکەیشی دەنرێت. لە زمانی مودێرنی ئێستادا ئەگەر بمانهەوێت پێگە لەبەرانبەر بسڕینەوە و بەتەواوەتی مافی لێ بستێنینەوە و بەشێوەیەکی یاسایی هەڵسوکەوتی لەگەڵ نەکەین. میتافیزیکای ناولێنانی کۆن، واتە بەرەی "چاکە و خراپە"، "پاک و پیس" و ... هتد دەگۆڕین. لەم زمانەدا "تیرۆریست" باشترین و گونجاوترین زاراوەیە. ئێمە شیرازەیەکی سیاسیمان پێکەوە ناوە کە دەرەوەی شیرازە و تەکووزیی(نظم) دەوڵەت دەبێتە "تیرۆریست". لێرەدا فاشیزم چەمکەکان نۆژەن دەکاتەوە و میتافیزیکێک بە میتافیزیکێکی دیکە دادەپۆشێت. "تیرۆریست" دێو و خێو و جنۆکەیەکە کە لە لەتاریکیدا دەست دەوەشێنێت. کاری تیرۆریست ترساندنە لەبەرانبەر ترساندن!

ئەگەر فاشیزم "تەکنیک" بێت، وەک تەکنیک لە مێژوودا هەمیشە پەیڕەو کراوە. بەڵام دەرکەوتنی فاشیزم وەک ئایدیۆلۆژیا لە دەوڵەتی مودێرندا پێوەندیی بە دۆخێکی بەرهەستەکییەوە هەیە کە لەگەڵ دۆخی دەرهەستەکی (سۆبژەکتیڤ) لێک دادەپۆشن. "مێژوو" دایەنی هەموو ئایدیۆلۆژیایەکە؛ هیچ ڕەوایەک لە کاتی ئێستادا وەرناگیردرێت ئەگەر پێشینەیەکی مێژوویی بۆ دانەتاشرێت. ئەم پێشینەیە شێوەی کارکردنی مرۆڤ و کولتوورە لە مێژوودا. ڕەفتارناسیی ئەم مرۆڤە و میتافیزیکێک کە هاوتای جیهانی فیزیکی "قاچ و سەر" ئاراستە دەکات و نەخشەیەکی سیاسی کە لە جوگرافیادا دەستنیشان دەکات و هەروەها کەرستە ماددی و تەکنەلۆژیکەکان، شیوەی خەملێنی ئایدیۆلۆژیایەک لە داوێنی جیهانبینییەکدا نیشان دەدەن. فاشیزم وەک هەر ئایدیۆلۆژیایەکی دیکە هیچ خاکێکی دیاریکراوی نییە بەڵام هەمیشە زەینێکی دیاریکراوی مێژوویی - کولتووریی هەیە کە لەپێناو زاڵبوونی خۆیدا بەکاری دەهێنێت. ئەم خاکە نەخشەیەکە کە بە سەرهەڵدانی مودێرنیتەی سیاسی دەوڵەت - نەتەوەی پێدەگوترێت. بەشێکی ئەم خاکە لە ئەنجامی نەتەوەسازیی داگیرکەرانەدا فاشیزمی تێدا هەڵدەکەوێت. نەتەوەسازیی داگیرکەرانە بەتایبەتی لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست لەو گەلانەدا سەری هەڵدا کە خاوەنی مێژوویەکی درێژ نین و لە ڕێگەی مێژووسازییەوە فاشیزمێکی سەروساخت دا، واتە وەک ناسیونالیزمی ئەوروپایی لە جەستە ئیمپراتۆرییەکی لاتینی- مەسیحی جیا نەبوونەوە، بەڵکو لە خاکێکی بێگانەوە هێرشیان کرد و لە خاکێکی نوێدا گیرسانەوە. مااڵخۆیی و خۆبەخاوەنکردن دوو واتای بەتەواوەتی جیاوازیان هەیە. ناسیونالیزمی ئەوروپی خاوەنی خاک و کولتووری مێژوویی خۆیەتی، هەڵبەت وێڕای ئەو ململانێیەی کە لەسەر هەندێ بەشی خاکەکەیان هەیانبوو. ئەم ناسیونالیزمە، ناسیونالیزمی گەلانی شارستانییە کە زۆر لەو ناسیونالیزمەی گەلانی کۆچەری جیاوازە کە دواتر لەجێی ئەوەی دەوڵەتی نیشتمانی و هاووڵاتیی لێبکەوێتەوە لە ناسیونالیزمی خێڵەکییەوە - ڕەنگە زاراوەکەش چەندان گونجاو نەبێت - بەرەو فاشیزمی نەتەوەی دەوڵەتی هەنگاویان نا.

دەوڵەت - نەتەوە، دەوڵەت بۆ نەتەوەیە. نەتەوە کاتێک بە دەوڵەت دەگات دەخڵەمێت. جوگرافیای سیاسییەکەی لە خاکی خۆیدا بنیات دەنێت کە خاکی مێژوویی نەتەوەیە. هەڵبەت لە سەرەتای

دامەزراندنیەوە بەشێکی زۆری ئەم دەوڵەتانە دیمۆکراتیک نین و وردە وردە لە ئەنجامی سەقامگیریی سیاسی، ئابووری و مەدەنییەوە بەرەو بەشداریی سیاسی و دیمۆکراسی هەنگاو دەنێن. هەڵبەت مەرج نییە ئەمە ڕەوتێکی دەستەبەرکراو بێت، بەڵام لانیکەم لە مێژووی سەدەی هەژدە و نۆزدە بەم لاوە ئەم ڕەوتە بەزەقی دەبینین.

بەڵام من واتای "نەتەوەی دەوڵەتی" لە دەوڵەتی نەتەوەیی یان دەوڵەت - نەتەوە جیا دەکەمەوە. دەکرێ دەوڵەتی نەتەوەیی یان دەوڵەت – نەتەوە، دیکتاتۆری و تەنانەت فاشیستییش بن کە ئێمە لێرەدا لەگەڵ دوو ڕوخساری جیای فاشیزمدا بەرەوڕووین: فاشیزمی ئەوروپایی (ئیتالیا و ئاڵمان) و هەروەها فاشیزمی خۆرهەڵاتی نێوەڕاست کە تەنانەت ڕەنگە لەگەڵ جۆرەکانی دیکەی فاشیزمی ئاسیاییشدا (وەک ژاپۆنی سەردەمی جەنگی دووەمی جیهانی و ڕێژیمە دیکتاتۆریی و نیمچە فاشیستیی وەک کامبۆج و بۆرما) جیاوازییان هەبێت کە لێرەدا ئێمە دەرفەتی شیکردنەوەی وردەکارییەکانمان نییە. هەڵبەت ڕەنگە کەسانێکیش هەبن کە ستالینیزم و ماویزم و کۆریای باکوور کە ڕێژیمی کۆمۆنیستین بە تێکەڵەیەک لە کۆمۆنیزم - فاشیزم بزانن. لەم بارەوە من لەسەر ئەم پۆلێنکردنە پێداگر نیم کە هەرچەند بەپێی ئەدگاری هاوبەش ڕێژەیەک لە فاشیزم لەم نموونانەدا هەیە.

نەتەوەی دەوڵەتی، بریتییە لەو نەتەوەیەی کە لە دروستکردنیدا دەوڵەت ڕاستەوخۆ بە پشتبەستن بە داگیرکاری بونیادی دەنێت. لەم دەوڵەتەدا نەتەوە لەئارادا نییە؛ کۆمەڵە خەڵکێکی کۆچەری بە داگیرکردنی خاکێک دەبنە خاوەنی و گەلانی نێو ئەو خاکە قەڵاچۆ یان دەتوێننەوە. لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و ئافریقا و ئاسیای بچووک (عەرەب و تورک) لە ئەتازۆنی (ئەمریکای ئێستا) بە لەنێوبردنی هیندییە سوورەکان، لە وڵاتانی ئەمریکای لاتین، سپانیۆڵی زمان... ئەم دۆخە دەبینرێت. ئەم نەتەوەیە، دەوڵەتییە. دەوڵەت لێرەدا نەتەوەیەکی دروست کردووە کە ڕیشەکانی لە شوێنێکی دیکەوە هاتوون، مێژوو ساخی ناکاتەوە و تاپۆی مێژوویی خاکی نییە. ئەم نەتەوەیە دەوڵەتییە، بەرەنجامی داگیرکارییە. لەبەر ئەوەی نیشتمانە مێژوویییەکەی ساخ نابێتەوە دەیهەوێت پێکهاتە نەتەوەییەکانی دیکە بسڕێتەوە. هەربۆیە هەردووک سیاسەتی سڕینەوەی جەستەیی و کولتووری هاوکات پەیڕەو دەکرێن. پەلاماری زمانی گەلانی بندەست دەدرێت و لێیان قەدەخە دەکرێت. خاک و زمان پێوەندییەکی قوواڵیان بەیەکتردەوە هەیە. خۆشخەیاڵییە ئەگەر وا بیر بکەینەوە گەلانی بندەست دەتوانن بەشێک لە ناسنامەی وەها دەوڵەتێک بن.

فاشیزم هەمیشە دوو ئەدگاری هەن؛ بە دەمامک و بێ دەمامک. فاشیزم دەتوانێت بە ناوی هەمەچەشنەوە خۆی بنوێنێت؛ بە دەمامکی سوسیالیستی و بە دەمامکی ئایینی و بە دەمامکی مێژووی هاوبەشی ژیاری. فاشیزمی بێ دەمامک هەمیشە خۆی نیشان نادات، ئەو دەمەی دەمامکەکان لا دەبرێن فاشیزم بە زەقترین شێوە دەردەکەوێت. لەبەرانبەر ئێمەی کورد ئەم ناوونانۆرانە نیشانەی فاشیزمی بێ دەمامکن، فاشیزمی ڕووهەڵماڵدراو: "تورکی کێوی"، "کێونیشین"، "سەربڕ"، "خێڵەکی"، لەم دواییانەشدا - بە بێ هیچ شەرمێک لە ژیریی دەستکرد!- دەستەواژەی کۆچەرییە هیندییەکان دەدرێتە پاڵ کورد.

لە باری زانستییەوە، هەڵسوکەوتی فاشیزم دووفاقییە. لە فاکتۆلۆژیی فاشیزمدا، هەڵبژاردنی فاکتە زانستییەکان دڵخوازانەیە. لە زیندەناسییەوە نموونەی بۆماوەیی بەگوێرەی ڕێڕەوی دڵخوازانەی خۆی بەکار دەهێنێت، ئەفسانەی زانستی دەهۆنێتەوە. زانست لە دەزگای پروپاگەندەی فاشیستیدا زمانێکی زانستی هەڵنابژێرێت، زمانێکی شیعری و خەیاڵی و فەنتازیای دووری سەدەکانی بەختەوەریی گەل و پێشینانی پێشەوا و سەرۆکان دەهۆنێتەوە. گەلی پیرۆز و بنەماڵەی پیرۆز و بەفەڕی یەزدانی. زاراوەکانی باوکی گەل، دایەنی شێرپەروەر و کوڕانی خۆر و نەوەکانی دێڵەگورگ بە مەنجەڵی زیندەناسی(بایۆلۆژیا)،

کۆمەڵناسی و دەروونناسی دەکوڵێنێت.
دەتوانین بڵێین فاشیزم لە پزدانی مێژووییگەرییەوە بەر دەبێتەوە. نیمچەلەبارچوویەک کە بە هێزی خەیاڵ و ئەفسانە و جادوو لە سایەی دەوڵەتەوە بە بەردەوامی تەمەنی درێژ دەکرێتەوە. دەزگای ڕاگەیاندنی فاشیستی هەناسەی بەبەردا دەکات و ناهێڵێت بمرێت. "دەوڵەتی فاشیستی" ڕاگری سەرەکیی فاشیزمە. بە بێ دەوڵەت، فاشیزم لە شێوازەکانی شۆڤێنیزم و دەمارگیریی خێڵەکی و کولتووریدا وەک دەڵەمەیەک لەئارادایە. ئەم دەڵەمەیە لە ئەدەبیات و هونەر و موزیکدا بەر گوێ و چاو دەکەوێت. لە شێوەی سەبەفەڕییەکی شاعیرانەدا دەنوێنرێت و ئەو دەمەی دەوڵەت دەیپەروەرێنێ و لە تاقیگەی خۆیدا کاری لەسەر دەکات دەبێت بە فاشیزم، وەک پەیڕەو و بەرنامەی دەوڵەت.
تەکنیک و ئایدیۆلۆژیا وەک "هونەر- باوەڕ" لە تاقیگەی مێژوودا دەفراژێن. هەروەک گوتمان "مێژوو" دایەنی فاشیزمە، بەڵام چ مێژوویەک. فاشیزم بانگەشەی ئەوە دەکات کە ڕەوایی خۆی لە مێژوو وەردەگرێت، مێژووی شارستانییەتە گەورەکان. بەڵام فاکتۆلۆژیی فاشیزم دەستچنکردنە. فاکتەکان بە بێ لەبەرچاوگرتنی ڕۆژئمێر و کرۆنۆلۆژیای مێژوویی بەکار دەهێنێت. مەوداکانی کات و ڕووداو لەبەرچاو ناگرێت و مێژوو بەشێوەیەکی "بەدەرکات" یان مۆنتاژی کاتی مێژوویی بەکار دەهێنێت و بەم شێوەیەش نۆستالۆژیایەکی چەواشەکراو دەخوڵقێنێت کە نەوەکان بەباشی نایناسنەوە بەڵام پڕوپاگەندا بەباشی بەکاری دەهێنێت و دەرخواردی کۆمەڵگەی نەتەوەیی دەوڵەتی دەداتەوە. کە وابوو فاشیزم بانمێژوو و جادوو و ئەفسانە و بەگشتی میتافیزیک لە مەنجەڵی خۆیدا دەکوڵێنێت. بەم شێوەیە سیستمی تەکنیک - ئایدیۆلۆژیا "هونەر- باوەڕ"ی فاشیزم ئاسۆی داهاتووی خۆی بە گێڕانەوەی ساختەی مێژوو وێنا دەکات. هەر بۆیە هەمیشە داهاتووی ڕاستەقینە بە چاوی خۆی نابینێت، بەڵکو لە داهاتوویەکدا دەژیت کە هیچکات نابێت بە داهاتوو. بەشێوەیەک لە شێوەکان داهاتووی فاشیزم "کۆتایی مێژوو"ە. فاشیزم، خاوەنی هیچ جیهانبینییەکی زانستی نییە، بەپێچەوانەی مارکسیزم کە بڕوای بە ماتریالیزمێکی دیالکتیک و ڕوانگەی ئۆبژەکتیڤ بۆ مێژوو هەیە و تا ڕادەیەک بەگوێرەی ئابووری و ئابووریی سیاسی و لۆژیکی پەرە و گەشە و ململانێی چینایەتی بەگوێرەی ڕاڤەی کۆمەڵناسانەی کار و سەرمایە مێژووی جیهانیی مرۆڤ ڕاڤە دەکات.

پێوەندیی تەکنەلۆژیا و فاشیزم

تەکنەلۆژیا، یان زانستی تەکنەلۆژیک بەکارهێنانی ئامانجداری زانین و زانستە بۆ چارەی ئاریشەکان و ڕاپەڕاندنی ئاسانتری کارەکان و وڵامدانەوە بە پێداویستییە مرۆییەکان. ئەم چەمکە تویژێکی بەرین لە ئامرازە هەستپێکراوەکان دەگرێتەوە (وەک ئامێر و کۆمپیوتەرەکان) هەروەها ئامرازە هەستپێنەکراوەکان وەک نەرمئەوزار و مێتۆدەکانی ڕێکخستن) دەگرێتەوە.
لە دیدی مێژوونییەوە، پێوەندیی مێژوویی و مودێرنی فاشیزم و تەکنەلۆژیا زۆر قوواڵە. تەکنەلۆژیا بۆ ئایدیۆلۆژیا سەرلەبەرخواز و تۆتالیتەرەکان هەمیشە ئامرازێکە بۆ چاودێری و کۆنترۆڵی کۆمەڵانی خەڵک و لە سەردەمی دیجیتاڵدا ڕەهەندەکانی مەترسیدارتر و ئاڵۆزترن. هەروەک لە سەرەوە باسم کرد، فاشیزم: تەکنیک - ئایدیۆلۆژیا و دواجار تەکنەلۆژیا دەخاتە خزمەتی سیستمێکی باوەڕەوە کە دەتوانین بە "زەینی نەخۆش" ناودێری بکەین.
تایبەتمەندییەکانی فاشیزم کە لە دەوڵەتدا بەرجەستە دەبنەوە ئەمانەی خوارەوەن:
١. ئامرازی کۆن و مودێرنی کۆنترۆڵ
٢. چاودێری و چاودێریی ئەلکترۆنیک و دیجیتاڵ
٣. سانسۆر و سنووردارکردنەوەی پێوەندی و ڕاگەیاندن و لەم دواییەشدا ئینتەرنێت
٤. ئەندازیاریکردنی بیروڕای گشتی؛ واتە سوودوەرگرتن لە ئەلگۆریتمەکانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان بۆ دووجەمسەریکردنی کۆمەڵگە،

هەڵڕشتنی زانیاریی ساختە و ڕووشاندنی کەسایەتیی ڕەخنەگران.

تەکنەلۆژیای سەربازی، لە سەردەمی مودێرندا بەخێراییەکی سەرسوڕهێنەر لە گەشە و پەرەی خۆیدایە. جیهانی جەنگی سایبێری، جەنگی درۆنەکان، جەنگی لەیزەری و میکرۆبی و جەنگی ئەلگۆریتمەکان بە یارمەتیی ژیریی دەستکرد، دەبنە مایەی مەترسیدارتربوونی فاشیزمی سەدەی بیست و یەک کە میراتگری فاشیزمی سەدەی بیستەمە. هەروەک پێشتر گوتم، "لەنزیکەوە کوشتن" وێڕای هەموو کاریگەرییە سامناکەکانی، بەقەد "لەدوورەوە کوشتن" کاریگەر نییە.

هیوادارببوون بە گۆڕانی سروشتی مرۆیی لە سایەی دەوڵەت و دامودەزگاکان، کۆمەڵگەی مەدەنی و سەندیکاڵیزم و ڕاگەیاندنە گشتییەکان و سەروەریی یاسا و مافی تاک و بەگشتی دیمۆکراسی لە جیهانی خۆرئاوا وردە وردە ترسی گەڕانەوەی جۆرێکی دیکەی سامناکی چەوساندنەوەی مرۆڤ بەدەست مرۆڤی لێ دەنیشێت کە تێیدا لەو دیوی شاشەکانەوە بەشێوەیەکی پاتەوپات ئاسایی دەکرێتەوە.

یادەوەریی مێژوویی ئێمە "هۆڤیگەری" ڕادەستی سەدە دوورەکان دەکات. خوێندنەوەی جەنگی مەغۆل و تورک و عەرەب و کوشتاری هیندییە سوورەکان و قەڵاچۆی گەلانی ئەفریقایی و ئەرمەن و جووەکان و مەسیحییەکانی نێو موسوڵمانان و موسوڵمانانی نێو مەسیحی و هیندۆسی و...هتد کە دەدرێنە پاڵ مرۆڤی ناشارستانیی پێش مودێرن لەبەر دیمەنی سامناکی "لەنزیکەوە کوشتن"ە. بەڵام هەمان "هۆڤیگەری" بە کاریگەریی "لەدوورە کوشتن" وەبەرچاو ناکەوێت. بۆ نموونە هەرکە نیگات بە ئاوێنەوە دەنووسێنیت هیچ شتێک نابینیت، کاتێک مەودای لێ دەگریت بەشێوەیەکی ئاسایی دەیبینیت و هەرکە لێی دوور دەکەویەوە بەئاسانی بەلایدا تێدەپەڕی. لە پێوەندیی ئاوێنەییی سەدەی بیست و یەکەمدا ناتوانی هیچ شتێک بشاریەوە بەڵام دەتوانی نەهێڵیت ببینرێت! پێشتر هێزی دەوڵەت لە "شاردنەوە"دا دەردەکەوت، بەڵام ئێستا هێزی دەوڵەت لە "نەبینران"دا. کارکردی دەزگای پڕوپاگەندا ئەوەیە کە جیهانی نزیک ئەوەندە نزیک بکاتەوە تا نەبینرێت، واتە نیگا بنووسێت بە ئاوێنەوە. یان ئەوەندە دووری بخاتەوە تا کەس حەز و کاتی بینینی نەمێنێت. لە جیهانی ئاوێنەییی ئەم سەردەمەدا ئەم دیاردەیە بەڕوونی دەبینین. گرنگترین دیمەن و ڕووداوە وێنەییەکان لە تیکتۆکدا ون دەبن، لەکاتێکدا لاوەکیترین ڕووداوەکان ئەگەر "چەقی سەرنج"(فۆکەس)یان بخرێتە سەر دەبنە سەرەکی!

واتە مانایەکی ئەوتۆ بۆ "لاوەکی" و "سەرەکی" نەماوەتەوە، چونکە لە جیهانی ئاوێنەییدا تەنیا "چەقی سەرنج" دەتوانێت "لاوەکی" و "سەرەکی" بۆ کۆمەڵانی خەڵک دەستنیشان بکات و بەدبەختییەکە ئەوەیە کە فاشیزم سەروکاریی لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵکی قورمیشکراوە و بەم شێوەیە دەزگای پڕوپاگەندای دەوڵەتی فاشیستی لە دەستەبژێرانی ڕووناکبیر دەباتەوە. ئەمە لەکاتێکدایە کە ڕەنگە لەم جیهانە فرەڕەنگ و فرەدەنگەدا کە ئازادیی ڕادەبڕینیش هەیە، ئەم ئازادییە خۆی ببێتەوە بە پێشێلکەری دیمۆکراسی بەدەستی پۆپۆلیزم. بەپێچەوانەی تێگەیشتنی باو لە ئێستادا تەنیا بە ئازادیی دەربڕین و نووسین و گوتن ناتوانین فاشیزم کۆنترۆڵ بکەین، چونکە خودی فاشیزمیش لەم جیهانە فرەدەنگ و فرەڕەنگەدا دەتوانێت گێڕانەوەی خۆی دروست بکات. فاشیزمی خاوەن میدیا بە دەمامکی ئایین و سوسیالیزم و دیمۆکراسی و لیبراڵیزم و ئانارشیزم و چەندان شێوەی دیکە تەڵقینەکانی لە ڕێگەی وشەکاری و وشەڕازێنیی هونەری- ئەدەبی و دواندەرانە(ڕیتۆریکاڵ) دەرخواردی جڤاک دەدات. لێرە بەدواوە دەبێ پێناسەی "کۆنترۆڵی ئازادیی ڕادەربڕین" بگۆڕین بۆ "کۆنترۆڵی گێڕانەوەکان". کارکردی سەرەکیی فاشیزم لەم سەردەمەی ئێمەدا کۆنترۆڵی گێڕانەوەکانە، نەک کپکردنی ڕاستەوخۆی دەنگ و ڕەنگ. ئامانجەکە ئەوەیە لەڕێگەی "نووسانی

نیگا به ئاوێنەوە" گێڕانەوە بکات به دیواری چیرۆکی ئەشکەوتەکەی ئەفلاتوون، بەم چەشنە بە بێ ئەوەی ئازادیی ڕادەربڕین قەدەخە بکات، گێڕانەوە کۆنترۆڵ دەکات. ئامانجەکە نەهێشتنی مەودایە (نووسانی نیگا بە ئاوێنەوە) یان دروستکردنی دوورمەوداییەک کە ئیدی "چەقی سەرنج" نەمێنێت.

لەم جیهانە ئازادەی دەربڕیندا دەتوانین وا بکەین کە بە ڕێژەیەکی زۆرەوە وتارێک نەخوێنرێتەوە، فیلمێک نەبینرێت، کتێبێک چاپ نەکرێت و... هتد، تەنیا لە ڕێگە کۆنترۆڵی گێڕانەوەوە. کە وابوو، "بەرهەمهێنانی هۆشیاریی درۆزنانە" نابێت وەک گوتەزایەکی ئایدیۆلۆژیکی مارکسیستی، بەڵکو دەبێ وەک وزەیەکی ڕەخنەیی بخرێتەوە بەرباس تا بتوانین ئەو شتەی کە نەبینراوە یان کەم بینراوە جارێکی دیکە ببینرێت. لە جیهانی ئازادی ئەمڕۆی خۆرئاوادا "فاشیزمی زەق" توانای دەرکەوتنی نەماوە بەڵام هێشتا "فاشیزمی متبوو یان دەمامکدار" لە چوارچێوەی دیمۆکراسیدا درێژە بە ژیانی خۆی دەدات. لەبەرانبەردا لە خۆرهەڵاتی نێوەڕاست و لە جیهانی ئاڵۆز و تراژیکی ئێمەی کورددا فاشیزمی زەق، بەزەقی کاری خۆی دەکات.

"کوشتن لەدوورەوە" لە جیهانی ئاوێنەییی ئێستادا خەریکە ئاسایی دەبێتەوە. ڕەنگە ئەم دەربڕینە ناکوکوێژی بێت، بەڵام لەڕاستیدا بە هێنانەوەی نموونەکان بابەتەکە ڕوونتر دەبێتەوە. جەنگی درۆن، هاژەک(مووشەک، ساروخ)، لەیزەر و میکرۆب لە ناوچەیەکی بەرتەسکی جیهاندا بۆ سفرکردنەوەی کێشەکان و پاکتاوی نەژادی بەبەرچاوی جیهانەوە بێ ئەوەی بشاردرێتەوە بەڵام نەبینرێت چ واتایەک دەگەیەنێت. لە ساڵانی پێشوودا بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی تامیل سڕدرایەوە. جەنگی ڕووسیا و ئۆکراین، جەنگێکی جیهانی لە ڕووبەرێکی کەمدا بە کوژرانی هەزاران کەس بەئاسانی بە کۆنترۆڵی گێڕانەوە نەک هەر کۆنترۆڵ دەکرێت بەڵکو ئاسایی دەکرێتەوە. یەکێک لە ڕێگەکانی ئەم کۆنترۆڵی گێڕانەوەیە، کۆنترۆڵی ئامارە و هەروەها دروستکردنی گومانە تا بێبڕوایی جێی بڕوا بگرێتەوە و بەم شێوەیە گومانسازی ڕای گشتیی جیهانی کۆنترۆڵ دەکات و هیچ کەس بڕوا بەوە ناکات جەنگێکی جیهانی لە ڕووبەرێکی بچووکدا خەریکە ڕووبدات. نموونەی ئامارەکان:

کوژراوانی خەڵکی مەدەنیی ئۆکراین: ٤٠٠٠ تا ٢٠٠٠٠ کەس: ئاماری ئۆکراین. (٢٤ی فێبرایەر تا ٨ ی مارسی ٢٠٢٢).

کوژراوانی خەڵکی مەدەنیی ئۆکراین: ٥٧٩ کەس: ئاماری نەتەوە یەکگرتووەکان.

(٢٤ی فیبرایەری تا ١٢ی مارسی ٢٠٢٢).

کوژراوانی هێزە چەکدارەکانی ئۆکراین: ٢٠٠٠٠ تا ٤٠٠٠٠: ئاماری نەتەوە یەکگرتووەکان.

کوژراوانی هێزە چەکدارەکانی ئۆکراین: ٣٥٤٣٦ کەس: ئاماری ئۆکراین. (وەرگیراو لە ویکی پیدیا).

"فرەگێڕانەوەیی" بە یاریدەی دوورمەودایی و بێ مەودایی، بێ متمانەیی دەنێتەوە و بەم چەشنە گفتوگۆ لەسەر ئاماری کوژراوان و دالەنگاندنی مەرگ بۆ ژمارە لە میدیا دوورخستنەوەی تراژیدیایەکی مرۆییە و سڕبوون یان ئاساییبوون لەبەرانبەر ئەم ڕووداوانە بێ ئەوەی بشاردرێنەوە، "کۆنترۆڵی گێڕانەوە"یە، کە تا ئاشکرابوونی ڕەهەندەکانی ڕووداوی تراژیک لە کاتێکی مێژووییدا دەوڵەت پڕۆژەکەی خۆی تەواو دەکات. تەکنیکی کۆنترۆڵی گێڕانەوە لە نیشاندانداییە، نەک لە شاردنەوەدا. گێڕانەوەیەک بە بێ هێشتنەوەی مەودا، واتە دیمەنی زۆر نزیک تا ئاستی نەبینران لە ڕێگەی گەمەی زمانییەوە. بەپێچەوانەوە، سامناکیی جەنگی جیهانیی دووەم لە دیوە شاراوەکانی پاش جەنگ دەرکەوت و لە یادگەی درێژخایەنی جیهاندا مایەوە. پرسیارێکی گرنگ ئەمەیە ئایا لەم جیهانە ئاوێنەییەی کە نیگامان بە ڕووداوەوە دەنووسێت، دەتوانین بە بارتەقای بینین تێبگەین؟! لەڕاستیدا چاوبەست هەمان نووسانی نیگایە بە ئاوێنەوە، تەڕدەستییەک کە میدیا بەڕێوەی دەبات و فاشیزمێکی دەمبەخەندە

که دەتوانێت خاوەنی پەرلەمان و میدیای گوایە ئازادیش بێت!

تەکنەلۆژیای کوشتار، سەرباز لە جەستەی کۆمەڵگە جیا دەکاتەوە. شمشێرێک یان هەر چەکێکی دیکە کە لە مەودایەکی نزیکەوە ئەوی دیکە دەکوژێت، وێنای کوژراو و بکوژ زەقتر نیشان دەدات. دەست+ شمشێر+ جەستەی ئەوی دیکە، بکەرێتییەکی ڕاستەوخۆیە. وێنە و ئەدگاری مەرگ ڕاستەوخۆ وێنا دەکرێت و بکوژ ئەوەندە نزیک دەکرێتەوە کە دەتوانێت سامناکیی مەرگ بەرجەستە بکاتەوە. دوورکەوتنەوەی سەرباز و ئامێر لە تەرمی کوژراو، ئامێر نزیکتر و سەرباز دوور دەخاتەوە. هەڵبەت ئێمە دەزانین کە بکەر مرۆییە، بەڵام وێنەی دووری و نزیکیی ڕووداو پێوەندییە هۆیەکییەکە چەواشە دەکات. جێی سەرسوڕمانە کە وێڕای پەیبردن بە بکەرێتیی مرۆڤ لەم ڕووداوەدا دیسان کارتێکەرییەکەی کەمترە. ئەمە ڕەنگە وامان لێبکات بیر لەوە بکەینەوە هەبوونی "مەودای وێنەیی گونجاو" لە بینینی مەرگەسات لە ژانری تراژیدیادا دەبێتە هۆی بیرکردنەوە و ئنجا "کاتارسیس"(پاکبوونەوە) بە گوتەی ئەرستۆ، ڕوودەدات. جەختی من لە پێوەندیی "مەودا" لە "کۆنترۆڵی گێڕانەوە"دا لێرەوە سەرچاوە دەگرێت. بەدوایەکداهاتنی وێنەیی لە "تیکتۆک" هیچ یادگەیەک دروست ناکات، لەکاتێکدا ئێمە وا گۆش کراوین کە وێنە دروستکەری یادگەیە. بەڵام وێنەی بێ بیرۆکە خوڵقێنەری هیچ یادگەیەک نییە و لە ڕێبازی جوانیناسانەی کەسانێکدا کە بڕوایان بە بیرۆکە نییە، ئەم بابەتە چۆن شی دەکرێتەوە. "تیکتۆک" نموونەی هەرەزەقی "کۆنترۆڵی گێڕانەوە" یان تەنانەت "نەهێشتنی گێڕانەوە"یە. بۆ نموونە وێنەگەلی بەدوایەکداهاتووی تەقینەوە، پاشان فڕۆکەیەک، پاشان ڕیکلامی دایبی، گرتەی فیلمێک، وێنەیەکی ئیرۆتیک، گەپوگاڵتە و ئیدی بەم چەشنە تا کۆتایی چیمان بۆ دەڕەخسێنیت. مەبەستم لە "کۆنترۆڵی گێڕانەوە" سڕینەوەی بیرۆکەیە کە بەم چەشنەش جوانیناسیی هونەری گێڕانەوەش تەنیا بە فەزای وێنەییی مۆنتاژکراو یان سانسۆرکراو لەبار دەبات. فاشیزم لەم جیهانە ئازادەی کە گوایە هەموو شتێک دەخاتە بەرچاو و پرشنگ لە هەموو کون و قوژبنێک دەپرژێنێت، بەم چەشنە کار دەکات. فاشیزم بەم چەشنە وەک "نێواندەقی" یان هەمان دەقئاوێزان کە دەخزێتە نێو گۆڕەپانی وێژمان (دیسکۆرس)ەوە. بەم چەشنە وەک "تەکنیک" پێماندەڵێت "هەر بەزۆر من لەسەر هەقم".

"شانتاژ"، "دژەزانیاری"، "گەواهیی ساختە"، هونەری مۆنتاژ و سانسۆر، جەماوەریچیەتی(پۆپۆلیزم)، خەڵکتەفرەدان (دیماگۆژی)، تیرۆری کەسایەتیی ڕەخنەگر، بە یاریدەی دوورمەودایی و بێ مەودایی لەژێر ناونیشانی گەورەی "کۆنترۆڵی گێڕانەوە" سیمای سەرەکیی فاشیزم پێک دەهێنێت. هەڵبەت من بڕوام بەوە نییە کە هەموو جۆرەکانی "کۆنترۆڵی گێڕانەوە" دەچنەوە سەر ئاوڕێژگەی فاشیزم. بەڵام ئەگەر "کۆنترۆڵی گێڕانەوە" بەو تایبەتمەندی و پێڤاژۆیەی خرایە ڕوو جێبەجێ بکرێت ئەمە دەرکەوتی سیاسەتی فاشیستییە. کۆنترۆڵی گێڕانەوە لەپێناو دەرکەوتنی ڕاستییەکان بە ڕەواندنەوەی چەواشەکارییەکان ئەو کارەیە کە بەرەی ئازادیخوازی دیمۆکرات دەبێ بیگرێتە ئەستۆ. وێڕای هەموو ئەو تاریکییەی لە وێنای جیهانی ئەمڕۆدا خستمە ڕوو، دیمۆکراسی بە هەموو کەموکوڕییەکانیەوە تا ئێستاش گەورەترین و بەهێزترین دوژمنی فاشیزمە. لەگەڵ ئەوەی فەزایەکی ئازاد کە فاشیزم بۆ خۆی بەکاری دەهێنێت هەمان فەزای دیمۆکراسییە، لەگەڵ ئەوەشدا دیمۆکراسی بە هێشتنەوەی مەودای گونجاو دەتوانێت "چەقی سەرنج" بهێڵێتەوە و ئەمەش ئەو وزە ڕەخنەییەیە کە ناهێڵێت فاشیزم "گێڕانەوەی ساختە"ی خۆی بەرهەم بهێنێت و گێڕانەوە بە قازانجی خۆی کۆنترۆڵ بکات.

وەک دواپین تەوەر، بەکورتی ئێمەی کورد کە بە فاشیزم گەمارۆ دراوین، قوربانیی جەستەیی و ڕۆحی و هزریی فاشیزمێکی دڕێژخایەنین کە بەشێوەی

هەمەچەشنە لە کۆنترۆڵکردنی شێوازی دەرکەوتن و گێڕانەوەی ئێمە لەمەڕ مێژوو و زمان و فەرهەنگ وێنەیەکی جیا لە خۆمان بۆ جیهان دەنێرێت. هەموو ئەو ناتۆرانەی لە سیاسەتی نەرمدا لەبەرانبەر ئێمە بەڕێوە دەچێت کاریگەرییەکی نالەباری لەسەر شێوەی بوونی سیاسی و فەرهەنگیی ئێمە داناوە و هەندێ جار دەخزێتە نێو میدیا و بە دژەزانیاری خۆی پاتەوپات دەکاتەوە. هیچ فاشیزمێک پاشەکشێ بە فاشیزمێکی دیکە ناکات بەڵکو ڕقئەستوورتری دەکات و خۆراکی پێویستی بۆ دابین دەکات. بەڵام پەلکێشبوونی نەزانکارانە بۆ نێو "گێڕانەوەسازیی" فاشیستی بەو تایبەتمەندییانەی لەسەرەوە خرانە ڕوو، گەمەکردنە لە گۆڕەپانی وێژمانی فاشیزمی زاڵی ناوچەیەک کە هەمیشە کوردی وەک "دۆخی ئاوارتە" پێناسە کردووە و وڵامدانەوەی فاشیستی بە فاشیزم دۆخی ئاوارتە درێژتر دەکاتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا بەرەنگاریی کولتووریی کورد بە فەرهەنگێکی دیمۆکراتیک لەگەڵ دۆخی ئاوارتە بە هێشتنەوەی مەودای گونجاو دەبێتە هەوێنی ڕەخسانی "چەقی سەرنج" کە گۆڕەپانی وێژمانی خۆمانی تێدا دەستنیشان دەکەین. خوێندنەوەی ڕەخنەگرانەی مێژوو هەر بەم چەشنە بە هێشتنەوەی مەودای گونجار دەکرێت. لە بواری مێژوونووسیدا، شوێنەوارناسی دوژمنی سەرسەختی فاشیزمە کە پاشەکشێ بەو مێژووسازیی و گێڕانەوەسازییە ساختەیە دەکات کە دراوسێکانمان بەهۆیەوە کوردیان خستووەتە پەراوێزی ئەم مێژووەوە.

جامعه مدنی کوردستان و مسئله گذار سیاسی- اجتماعی در ایران؛

از انباشت تاریخی کنش اجتماعی تا

نهاد سازی، پیوند سازی و تولید فضای مشترک بین فرهنگی

هیوا ڕۆژهەڵات

مقاله با تمرکز بر ارومیه، از نظریه "تولید فضا"ی هانری لوفور و مفهوم "حق بر شهر" دیوید هاروی بهره می‌گیرد، تا نشان دهد که مسئله ارومیه نباید صرفاً به‌عنوان رقابت میان دو هویت ملی بر سر مالکیت تاریخی یک شهر فهم شود، بلکه باید آن را مسئله‌ای درباره تولید اجتماعی فضا، حق مشارکت برابر در ساختن آینده شهر و امکان تبدیل فضای مورد مناقشه به فضای مشترک دانست. در این معنا، جامعه مدنی کوردستان می‌تواند ضمن دفاع از حقوق فرهنگی، زبانی و تاریخی کوردها، در جهت ساختن نوعی سیاست شهری حرکت کند که حق شهروندی و حق مشارکت در تولید فضای عمومی را برای همه ساکنان به رسمیت بشناسد. بر این اساس، مقاله در پایان الگویی چهارمرحله‌ای با عنوان "مقاومت، نهادسازی، پل‌سازی و تولید فضای مشترک" را پیشنهاد می‌کند که می‌تواند به‌عنوان چارچوبی بومی برای نقش‌آفرینی جامعه مدنی کوردستان در فرایندهای آینده تغییر اجتماعی و سیاسی ایران مورد استفاده قرار گیرد.

چکیده

جامعه مدنی کوردستان ایران را نمی‌توان پدیده‌ای متأخر، واکنشی و صرفاً برآمده از خیزش‌های سیاسی سال‌های اخیر دانست، زیرا تاریخ آن در امتداد مجموعه‌ای پیچیده از فرایندهای اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و نسلی شکل گرفته است که از تحولات منتهی به انقلاب ۵۷، تجربه شوراها و سازمان‌یابی اجتماعی سال‌های نخست انقلاب، جنگ و امنیتی‌شدن کوردستان، دوره‌های طولانی انسداد سیاسی، گسترش فعالیت‌های دانشجویی، فرهنگی، ادبی و رسانه‌ای، دوره اصلاحات و گسترش سازمان‌های مردم‌نهاد، رشد فعالیت‌های زنان و محیط‌زیستی و سپس شکل‌گیری شبکه‌های جدید اجتماعی و ارتباطی امتداد یافته است؛ در بزنگاه های سیاسی و کنشگری میدانی سیاسی نظیر جنبش های سیاسی اجتماعی، اثرگذاری آنها رویت پذیر خواهد بود. برای مثال در جدیدترین مورد ان در چند سال اخیر می توان به "جنبش ژینا" اشاره کرد. این حرکت را می توان یکی از مهم‌ترین لحظه‌های تراکم و آشکارشدن سرمایه‌های اجتماعی، حافظه تاریخی، شبکه‌های ارتباطی و تجربه‌های انباشته‌شده چندین نسل از کنشگران دانست. "جامعه مدنی کوردستان از دهه ۱۹۹۰ به بعد شاهد رشد و نوآوری در سازمان‌های مردم‌نهاد و انجمن‌های مدنی بوده، اما این تحول را نمی‌توان صرفاً محصول اصلاحات سیاسی در ایران دانست، زیرا جامعه مدنی کوردستان پیشینه، گفتمان و مسیر نهادمندی خاص خود را داشته و همزمان با گسترش آن، فرایند امنیتی‌شدن منطقه نیز شدت گرفته است."

این مقاله با بهره‌گیری تلفیقی از نظریه‌های انقلاب اجتماعی، بسیج منابع، فرصت سیاسی، سیاست منازعه‌آمیز، جامعه مدنی، حوزه عمومی و ضدحوزه عمومی، سرمایه اجتماعی و نظریه تولید اجتماعی فضا، استدلال می‌کند که مسئله اساسی نهادهای مدنی کوردستان در شرایط تحول سیاسی ایران صرفاً تداوم مقاومت یا افزایش ظرفیت بسیج نیست، بلکه تبدیل سرمایه اجتماعی و تجربه تاریخی انباشته‌شده به ظرفیت نهادی پایدار برای تولید اعتماد، حل تعارض، میانجی‌گری اجتماعی، تولید دانش، مشارکت عمومی، سیاست‌گذاری اجتماعی و بازسازی فضای عمومی است. در این چارچوب، جامعه مدنی کوردستان باید بتواند همزمان سه وظیفه را بر عهده گیرد: نخست، دفاع از حقوق و هویت تاریخی و فرهنگی؛ دوم، ایجاد ظرفیت‌های مستقل و دموکراتیک برای سازمان‌یابی اجتماعی؛ و سوم، تبدیل سرمایه اجتماعی پیونددهنده درون جامعه کوردی به سرمایه اجتماعی پل‌زننده میان کوردها و دیگر گروه‌های اجتماعی و ملیتهای ایران.

در بخش تطبیقی، تجربه لهستان، آفریقای جنوبی و تونس بررسی می‌شود تا نشان داده شود که جامعه مدنی در فرایندهای گذار سیاسی تنها زمانی می‌تواند نقشی پایدار ایفا کند که از مرحله بسیج و مقاومت فراتر رود و بتواند در مدیریت تعارض، میانجی‌گری، گفت‌وگوی اجتماعی و نهادسازی پس از بحران نیز حضور داشته باشد. در این میان، تجربه آفریقای جنوبی اهمیت میانجی‌گری و آشتی اجتماعی، تجربه لهستان اهمیت استقلال جامعه مدنی از ساختار قدرت پس از گذار، و تجربه تونس اهمیت ائتلاف نهادهای متنوع مدنی برای جلوگیری از فروپاشی فرایند سیاسی را برجسته می‌کند.

مقاله سپس با تمرکز بر ارومیه، از نظریه "تولید فضا"ی هانری لوفور و مفهوم "حق بر شهر" دیوید هاروی بهره می‌گیرد، تا نشان دهد که مسئله ارومیه نباید صرفاً به‌عنوان رقابت میان دو هویت ملی بر سر مالکیت تاریخی یک شهر فهم شود، بلکه باید آن را مسئله‌ای درباره تولید اجتماعی فضا، حق مشارکت برابر در ساختن آینده شهر و امکان تبدیل فضای مورد مناقشه به فضای مشترک دانست. در این معنا، جامعه مدنی کوردستان می‌تواند ضمن دفاع از حقوق فرهنگی، زبانی و تاریخی کوردها، در جهت ساختن نوعی سیاست شهری حرکت کند که حق شهروندی و حق مشارکت در تولید فضای

عمومی را برای همه ساکنان به رسمیت بشناسد. بر این اساس، مقاله در پایان الگویی چهارمرحله‌ای با عنوان "مقاومت، نهادسازی، پل‌سازی و تولید فضای مشترک" را پیشنهاد می‌کند که می‌تواند به‌عنوان چارچوبی بومی برای نقش‌آفرینی جامعه مدنی کوردستان در فرایندهای آینده تغییر اجتماعی و سیاسی ایران مورد استفاده قرار گیرد.

واژگان کلیدی: جامعه مدنی، کوردستان ایران، جنبش اجتماعی، انقلاب، تغییر اجتماعی، بسیج منابع، فرصت سیاسی، سیاست منازعه‌آمیز، سرمایه اجتماعی، حوزه عمومی، تولید فضا، حق بر شهر، ارومیه، نهادسازی، گذار سیاسی.

مقدمه: پیشینه جامعه مدنی کوردستان

یکی از خطاهای مهم در تحلیل جامعه کوردستان ایران آن است که تاریخ اجتماعی آن با تاریخ جنبش‌های اعتراضی آشکار یکی گرفته شود و هرگاه یک خیزش سیاسی گسترده در میدان عمومی ظاهر می‌شود، تصور شود که جامعه مدنی نیز در همان لحظه متولد شده است؛ در حالی که جنبش اجتماعی، صرفاً لحظه آشکارشدن نیروهایی است که معمولاً مدت‌ها پیش از ظهور خیابانی خود، در شبکه‌های اجتماعی، انجمن‌ها، خانواده‌ها، دانشگاه‌ها، محافل فرهنگی، فعالیت‌های زنان، محیط‌زیست، رسانه‌ها، ادبیات، آموزش، روابط همسایگی و اشکال روزمره همبستگی اجتماعی شکل گرفته‌اند و در حافظه جمعی انباشته شده‌اند. بنابراین، اگر جامعه مدنی را تنها از دریچه اعتراض خیابانی ببینیم، بخش بزرگی از تاریخ اجتماعی کوردستان را که در دوره‌های مختلف سیاسی، گاه به شکل رسمی و گاه در قالب شبکه‌های غیررسمی و کم‌وبیش پنهان استمرار یافته است، از دست خواهیم داد.

جامعه مدنی کوردستان از این منظر نه محصول یک لحظه تاریخی، بلکه نتیجه یک انباشت تاریخی است؛ انباشتی که در آن نسل‌های مختلف کنشگران، با امکانات متفاوت و در شرایط سیاسی متغیر، اشکال متفاوتی از سازمان‌یابی و مقاومت اجتماعی را تجربه کرده‌اند و تجربه آنان به‌صورت حافظه، شبکه، مهارت، زبان سیاسی و سرمایه اجتماعی به نسل‌های بعد منتقل شده است. حتی در دوره‌هایی که فضای رسمی جامعه به‌شدت بسته بوده، این فرایند به‌طور کامل متوقف نشده است، بلکه صورت آن تغییر کرده است؛ گاه از سازمان سیاسی به فعالیت فرهنگی، از اعتراض علنی به شبکه‌های اجتماعی، از فعالیت رسمی به فعالیت غیررسمی، از کنش خیابانی به آموزش و ادبیات، و از سازمان‌یابی مستقیم به تولید و حفظ سرمایه اجتماعی انتقال یافته است.

بنابراین، مسئله اصلی نوشتار پیش رو این نیست که جامعه مدنی کوردستان "چه زمانی" به وجود آمده است، بلکه این است که "چگونه یک ظرفیت تاریخی و پراکنده اجتماعی می‌تواند در شرایط گذار سیاسی ـ اجتماعی به ظرفیت نهادی، دموکراتیک و تولیدکننده نظم اجتماعی تبدیل شود." این پرسش، ما را از منطق صرفاً اعتراضی به سوی مسئله نهادسازی هدایت می‌کند و در نهایت، ضرورت عبور از "جامعه همیشه در حال مقاومت به "جامعه تولیدکننده" پیوندهای فرافرهنگی در یک جامعه موازییکی و با ملیت های متمایز را مطرح می‌سازد.

این انباشت تاریخی حاصل فعالیت و هم کنشی کوردها در طول بیش از یک قرن دفاع از هویت و داعیه حق خواهی ملی خود بوده است. در اینجا فرصت را مغتنم شمرده و یک بررسی مختصر تاریخی در شکل گیری و تطور گفتمانی جنبش های مدنی و هم مرز بودن یا تداخل آن را با کنشگری سیاسی را ارائه خواهم نمود.

مرحله نخست: گذار "جماعت سنتی" به "آگاهی سیاسی ـ ملی"

در اواخر قرن نوزدهم و آغاز قرن بیستم، هنوز نمی‌توان از "جامعه مدنی کوردی"به معنای مدرن آن سخن گفت؛ زیرا بخش قابل توجهی از سازمان

اجتماعی در بسیاری از مناطق کوردنشین بر شبکه‌های خویشاوندی، عشیره‌ای، دینی و محلی استوار بود. با این حال، همین شبکه‌های سنتی به تدریج به بسترهایی برای تولید نوع جدیدی از آگاهی سیاسی تبدیل شدند. در این دوره، شخصیت‌هایی مانند شیخ عبیدالله نهری نشان می‌دهند که چگونه ساختارهای سنتی می‌توانستند حامل نوعی آگاهی فراتر از مناسبات محلی شوند.

در تحلیل تطور تاریخی آگاهی سیاسی کوردی، پژوهش رابرت دبلیو. اولسون درباره ظهور ملی‌گرایی کوردی در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم اهمیت ویژه‌ای دارد؛ اولسون نشان می‌دهد که چگونه در بستر افول تدریجی نظم عثمانی، شبکه‌های مذهبی، رهبری شیوخ، پیوندهای محلی و تحولات جدید سیاسی، به تدریج با صورت‌های نوین آگاهی ملی پیوند خوردند و زمینه را برای ظهور صورت‌بندی‌های جدیدی از سیاست کوردی فراهم کردند. اهمیت این بحث برای مطالعه جامعه کوردستان ایران در آن نیست که بتوان تجربه عثمانی را مستقیماً به ایران تعمیم داد، بلکه در آن است که نشان می‌دهد گذار از سازمان‌یابی‌های سنتی به اشکال مدرن‌تر آگاهی و کنش جمعی، فرایندی تدریجی و چندلایه بوده است و نمی‌توان پیدایش سوژه سیاسی کورد را به یک رویداد یا یک مقطع تاریخی فروکاست.

اما اهمیت این دوره صرفاً در ظهور ناسیونالیسم نیست؛ اهمیت عمیق‌تر آن در این است که "کورد" از یک هویت عمدتاً اجتماعی ـ محلی، به تدریج به یک "سوژه سیاسی" تبدیل شد. این تحول، نقطه آغاز گفتمانی است که بعدها تقریباً تمام اشکال کنش سیاسی و مدنی کوردی را تحت تأثیر قرار داد.

در این مرحله، مسئله اصلی هنوز "حقوق شهروندی" به معنای معاصر نبود؛ مسئله، حفظ موجودیت جمعی و دستیابی به نوعی خودگردانی سیاسی بود. به همین دلیل، زبان سیاسی این دوره بیشتر زبان "ملت، سرزمین، استقلال، خودمختاری و رهایی" بود.

مرحله دوم: ملی‌گرایی مدرن و تولد سوژه سیاسی کورد

تولد سوژه سیاسی یک بزنگاه تاریخی مهم برای تمام ملل جهان به ویژه ملل تحت ستم و استعمار شده است. این مرحله حاصل ظهور یک طبقه جدید است که با تعمق در مفاهیم جدید و همنوا ساختن آنها با بسترهای هویت خودی، گذاری تاریخی را رقم می زنند. این طبقه از دل تحولات و منازعات فکری و روشنفکری بیرون می آید. با این وصف تولد سوژه سیاسی کوردی یک تقابل فکری عینی تحولات میدان سیاست و تحلیل روشنفکران بود.

پس از جنگ جهانی اول و فروپاشی نظم عثمانی، مسئله کورد وارد مرحله جدیدی شد. ظهور دولت‌های ملی جدید، از یک سو امکان شکل‌گیری سازمان‌های سیاسی مدرن را فراهم کرد و از سوی دیگر، کوردها را در ساختارهای سیاسی متفاوت ایران، عراق، ترکیه و سوریه قرار داد. از اینجا به بعد، جنبش کوردی بیش از گذشته از زبان جماعت سنتی فاصله گرفت و به زبان "ملت مدرن " نزدیک شد. حزب، روزنامه، انجمن فرهنگی، روشنفکر، مدرسه و سازمان سیاسی، به تدریج جایگزین یا مکمل شبکه‌های سنتی شدند. در این مرحله، گفتمان غالب را می‌توان "گفتمان رهایی ملی" نامید؛ گفتمانی که مسئله اصلی را در رابطه میان "ملت کورد" و "دولت مرکزی" صورت‌بندی می‌کرد. به تعبیر دیگر، سوژه اصلی جنبش دیگر صرفاً "جامعه کورد" نبود، بلکه "ملت کورد" بود. همین تحول باعث شد مفهوم "حق" نیز تغییر کند: حق دیگر فقط حق افراد یا اجتماعات محلی نبود، بلکه به صورت حق یک ملت برای تعیین سرنوشت خویش صورت‌بندی می‌شد.

مرحله سوم: جمهوری کوردستان و ورود جامعه کوردی به تجربه دولت، آموزش و نهادسازی

ظهور گفتمان حق خواهی به یک بستر برای عینیت بخشی نیاز داشت. عرصه ای که در آن ایده های

روشنفکرانه در قالب برنامه های عملیاتی رویای یک ملت تحت ستم را تحقق بخشد. تجربه جمهوری کوردستان در مهاباد در سال ۱۹۴۶ را باید یکی از نقاط مهم این تطور دانست؛ نه صرفاً به دلیل عمر کوتاه آن، بلکه به دلیل تجربه‌ای که در زمینه نهادسازی مدرن، آموزش، مطبوعات، فرهنگ و مشارکت اجتماعی ایجاد کرد.

پژوهش‌های جدید درباره جمهوری کوردستان بر این نکته تأکید دارند که در همان دوره کوتاه، مدارس کوردی، مطبوعات محلی، فعالیت‌های فرهنگی و ادبی و مشارکت زنان در عرصه عمومی گسترش یافت و ناسیونالیسم کوردی از نظر سازمانی و گفتمانی تثبیت بیشتری پیدا کرد. از این منظر، مهاباد را می‌توان لحظه‌ای دانست که در آن "گفتمان رهایی ملی با گفتمان نهادسازی اجتماعی" پیوند خورد. یعنی مسئله دیگر صرفاً این نبود که "چه کسی بر کوردستان حکومت می‌کند؟"، بلکه پرسش تازه‌ای نیز شکل گرفت: "جامعه کورد چگونه می‌تواند خود را سازمان دهد؟" همین پرسش بعدها یکی از سرچشمه‌های اصلی پیدایش جامعه مدنی کوردی شد.

مرحله چهارم: از سیاست مسلحانه به سیاست اجتماعی

در دهه‌های بعد، به‌خصوص در بخش‌هایی از کوردستان، سرکوب سیاسی و فقدان فضای نهادی باعث شد بخش مهمی از کنش جمعی کوردها در قالب احزاب سیاسی و مبارزه مسلحانه استمرار یابد. در این شرایط، مرز میان "جامعه مدنی" و "جنبش رهایی‌بخش" بسیار باریک شد؛ زیرا بسیاری از نهادهای اجتماعی یا مستقیماً با جنبش‌های سیاسی پیوند داشتند یا در شرایطی فعالیت می‌کردند که دولت، هرگونه سازمان‌یابی مستقل کوردی را بالقوه سیاسی تلقی می‌کرد. به همین دلیل، یکی از ویژگی‌های تاریخی جامعه مدنی کوردستان، سیاسی‌شدن امر اجتماعی است.

زبان، ادبیات، موسیقی، آموزش، فعالیت زنان، دانشجویی، محیط زیست و حتی فعالیت‌های خیریه، در بسیاری از دوره‌ها نمی‌توانستند صرفاً "اجتماعی" باقی بمانند؛ زیرا نفس سازمان‌یابی کوردها حول مسائل جمعی، در بستر منازعه دولت و جامعه، معنای سیاسی پیدا می‌کرد.

این ویژگی در کوردستان ایران به شکل ویژه‌ای قابل مشاهده است. پژوهش‌های مربوط به جامعه مدنی کوردی در ایران نشان می‌دهند که از دهه ۱۹۹۰ به بعد، سازمان‌های غیردولتی و انجمن‌های مدنی رشد قابل توجهی یافتند، اما این رشد هم‌زمان با تقویت کنترل امنیتی بر جامعه مدنی نیز همراه بود.

مرحله پنجم : چرخش از "ملت" به "شهروند"

در دهه‌های اخیر به‌خصوص در کوردستان ایران، بخشی از کنشگران اجتماعی به تدریج از زبان صرفاً ملی به زبان حقوق شهروندی، حقوق بشر، حقوق زنان، آزادی فرهنگی و جامعه مدنی حرکت کردند. در این مرحله، کورد بودن همچنان بخش مهمی از هویت سیاسی باقی ماند، اما صورت‌بندی مطالبه تغییر کرد: به جای آنکه همه مطالبات در نهایت به تشکیل دولت مستقل فروکاسته شوند، موضوعاتی همچون حق آموزش زبان مادری، آزادی فرهنگی، برابری جنسیتی، حقوق کودکان، محیط زیست، آزادی بیان و مشارکت مدنی نیز به عرصه مطالبه‌گری وارد شدند.

دوره حاکمیت اصلاح طلبان ، فرصت مهمی برای این تحول ایجاد کرد. پژوهش‌های مربوط به زنان کورد در ایران نشان می‌دهند که در این دوره امکان ایجاد انجمن‌ها و سازمان‌های غیردولتی مرتبط با زبان و فرهنگ کوردی، حقوق زنان، خشونت خانگی و محیط زیست افزایش یافت؛ هرچند این فضا در سال‌های بعد دوباره محدود شد. این تحول را می‌توان از منظر نظریه نانسی فریزر درباره "ضدحوزه‌های عمومی فرودست" نیز تحلیل کرد؛ "گروه‌هایی که در حوزه عمومی مسلط امکان کافی برای صورت‌بندی نیازها و منافع خود ندارند، می‌توانند فضاهای ارتباطی و گفتمانی بدیلی ایجاد کنند که در آنها هویت، نیاز و مطالبات خود را صورت‌بندی کنند و سپس این

گفتمان را به حوزه عمومی گسترده‌تر انتقال دهند."
همچنین، در این دوره جنبش دانشجویی کوردی جان تازه ای گرفت و نشریات دانشویان کورد به آغازگاه تولد نشریات با فرمت و درون مایه زبان و جامعه کوردی بدل شد. بنابراین می‌توان گفت در این دوره "سوژه ملی" به تدریج درون "سوژه شهروند" بازتعریف شد.

مرحله ششم: زن، بدن و ظهور سوژه‌های جدید

یکی از مهم‌ترین تحولات گفتمانی جنبش‌های مدنی کوردستان، انتقال مرکز ثقل مبارزه از "ملت" به سوی" بدن، جنسیت، زندگی روزمره و تجربه زیسته" است. جنبش زنان در این میان اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا زن کورد دیگر صرفاً "مادر ملت"، "همراه مبارز" یا "قربانی تبعیض" نیست، بلکه به تدریج به "سوژه مستقل مطالبه‌گر" تبدیل می‌شود. در کوردستان عراق، پس از ایجاد خودمختاری و حکومت منطقه ای ، سازمان‌های مستقل زنان رشد قابل توجهی پیدا کردند و شبکه‌های همکاری میان آنها شکل گرفت. در کوردستان ایران نیز فعالیت زنان از موضوعات صرفاً سیاسی به عرصه‌هایی مانند حقوق زنان، خشونت خانگی، فرهنگ، آموزش، محیط زیست، ورزش و مشارکت اجتماعی گسترش یافت. پژوهش‌های جدید این فرایند را نوعی انتقال از مبارزه مسلحانه به کنش مدنی و شهروندی توصیف کرده‌اند.
این تحول از نظر نظری بسیار مهم است؛ زیرا سیاست دیگر فقط درباره قدرت دولت نیست؛ درباره قدرت در خانواده، مدرسه، بدن، جنسیت و زندگی روزمره نیز هست.

مرحله هفتم: محیط زیست و پیدایش "سیاست زندگی"

در مرحله جدید، محیط زیست نیز به یکی از مهم‌ترین حوزه‌های کنشگری کوردی تبدیل شده است. این مسئله در کوردستان ایران اهمیت مضاعف دارد؛ زیرا محیط زیست در بسیاری از موارد صرفاً یک مسئله طبیعی نیست، بلکه با اقتصاد محلی، توسعه، منابع آب، جنگل‌ها، معیشت، هویت مکانی و رابطه مرکز ـ پیرامون پیوند می‌خورد.
"مطالعات مربوط به کنشگری زیست‌محیطی در کوردستان ایران نشان داده‌اند که انجمن‌های محیط زیستی، ضمن پرداختن به مسائل اکولوژیک، به بستری برای بیان مطالبات اجتماعی و فرهنگی نیز تبدیل شده‌اند؛ به همین دلیل، محیط زیست در این منطقه تا حدی "سیاسی" و امنیتی شده است."
در اینجا با یک تغییر مهم مواجه هستیم ؛ جنبش کوردی دیگر فقط برای "سرزمین کوردستان" مبارزه نمی‌کند؛ بلکه درباره "چگونگی زیستن در این سرزمین" نیز سخن می‌گوید. این همان نقطه‌ای است که می‌توان از گذار از سیاست سرزمین به سیاست زندگی سخن گفت.

چارچوب نظری

۳. سه مفهوم متفاوت؛ انقلاب، جنبش اجتماعی و جامعه مدنی

برای پاسخ به این پرسش باید میان انقلاب، جنبش اجتماعی و جامعه مدنی تمایز گذاشت، زیرا یکی از مشکلات نظری تحلیل‌های سیاسی آن است که این سه مفهوم به‌گونه‌ای درهم آمیخته می‌شوند که گویی هر جنبش اجتماعی الزاماً انقلاب است و هر جامعه مدنی الزاماً یک نیروی اعتراضی؛ حال آنکه هر یک از این مفاهیم به سطح متفاوتی از تغییر اجتماعی اشاره دارد.
تفاوت میان جنبش اجتماعی، انقلاب و نهادهای مدنی را می‌توان در نسبت آنها با "تغییر اجتماعی، قدرت و سازمان‌یافتگی" توضیح داد: جنبش اجتماعی نوعی کنش جمعی نسبتاً پایدار و سازمان‌یافته است که گروهی از کنشگران با تکیه بر هویت، مطالبات و چارچوب معنایی مشترک، برای ایجاد، جلوگیری یا جهت‌دهی به تغییر در نظم اجتماعی و سیاسی بسیج می‌شوند؛ بنابراین جنبش الزاماً در پی تصرف قدرت سیاسی نیست و می‌تواند اصلاحات فرهنگی،

حقوقی، هویتی یا اجتماعی را دنبال کند.

انقلاب از سوی دیگر، شکل رادیکال‌تر و گسست‌آفرین‌تر تغییر اجتماعی است که معمولاً با بحران یا تضعیف نظم سیاسی موجود، بسیج گسترده اجتماعی و تلاش برای دگرگون‌کردن بنیادهای قدرت و ساختارهای اصلی سیاسی و اجتماعی همراه می‌شود؛ از این منظر، هر انقلابی می‌تواند با جنبش‌های اجتماعی پیوند داشته باشد، اما هر جنبش اجتماعی الزاماً انقلابی نیست.

در مقابل، نهادهای مدنی سازمان‌ها و تشکل‌های نسبتاً پایدار و داوطلبانه‌ای هستند که در فاصله میان فرد، جامعه و دولت شکل می‌گیرند ــ مانند انجمن‌ها، سازمان‌های مردم‌نهاد، اتحادیه‌ها، کانون‌ها و تشکل‌های حرفه‌ای ــ و بیشتر وظیفه نمایندگی منافع، تولید سرمایه اجتماعی، آموزش و توانمندسازی شهروندان، حل مسائل جمعی و ایجاد کانال‌های مشارکت و گفت‌وگو را بر عهده دارند؛ بنابراین می‌توان گفت جنبش اجتماعی بیشتر "فرآیند بسیج برای تغییر، انقلاب "گسست و دگرگونی بنیادین نظم قدرت" و نهاد مدنی "ساختار سازمان‌یافته و نسبتاً پایدار برای مشارکت و کنش جمعی" است، هرچند در واقعیت تاریخی این سه حوزه می‌توانند با یکدیگر هم‌پوشانی و تعامل داشته باشند.

"انقلاب، در معنای جامعه‌شناختی کلاسیک، به تغییرات بنیادی در ساختار دولت، مناسبات قدرت و سازمان اجتماعی اشاره دارد و نظریه تدا اسکاچپول نشان می‌دهد که انقلاب‌های اجتماعی را نمی‌توان صرفاً بر اساس اراده کنشگران توضیح داد، بلکه باید تعامل میان بحران دولت، ساختارهای طبقاتی، فشارهای بین‌المللی و ظرفیت سازمانی گروه‌های اجتماعی را نیز در نظر گرفت." اهمیت این دیدگاه برای بحث حاضر در آن است که نشان می‌دهد حتی یک بسیج اجتماعی عظیم نیز به خودی خود تضمین‌کننده نتیجه سیاسی مشخصی نیست؛ زیرا میان "فروپاشی یا تغییر یک نظم سیاسی" و"توانایی ساختن نظم اجتماعی جدید" فاصله‌ای بسیار مهم وجود دارد.

جنبش اجتماعی اما بیشتر به "فرایند سازمان‌یابی و کنش جمعی مداوم اشاره دارد؛ کنشگرانی که بر اساس هویت‌ها، مطالبات، شبکه‌ها، منابع و فرصت‌های سیاسی، وارد نوعی سیاست منازعه‌آمیز می‌شوند و تلاش می‌کنند روابط قدرت را تغییر دهند. تلی، تارو و مک‌آدام با مفهوم سیاست منازعه‌آمیز نشان می‌دهند که کنش جمعی در خلأ شکل نمی‌گیرد، بلکه نتیجه تعامل میان فرصت‌ها، تهدیدها، شبکه‌ها، منابع، رژیم‌های سیاسی و تجربه‌های تاریخی است ".

جامعه مدنی در سطحی دیگر قرار دارد. کنشگری جامعه مدنی مداوم و در بسترهای مختلف به مدد مکانیسم های خلاقانه در حال شدن و بازآرایی است. جامعه مدنی مجموعه‌ای از انجمن‌ها، سازمان‌ها، اتحادیه‌ها، نهادهای حرفه‌ای، شبکه‌های داوطلبانه، رسانه‌ها، مراکز فرهنگی، گروه‌های زنان، محیط‌زیست‌گرایان و اشکال سازمان‌یافته مشارکت اجتماعی است که در فاصله میان دولت، بازار و زندگی خصوصی شکل می‌گیرند و ظرفیت خودسازمان‌یابی جامعه را افزایش می‌دهند. در کوردستان در چند دهه اخیر جامعه مدنی و نهادهای برآمده از دل آن در سخترین شرایط زیست مدنی، دست از فعالیت برنداشته و توان خود را در حفاظت از حقوق شهروندان، بسترسازی برای دموکراتیزه کردن درون/برون فرهنگی و حفظ زبان و هویت کوردی نشان داده است.

این تمایز از نظر سیاسی بسیار مهم است، زیرا یک جنبش ممکن است در یک لحظه تاریخی بسیج گسترده‌ای ایجاد کند اما پس از فروکش‌کردن اعتراض، ظرفیت سازمانی آن کاهش یابد؛ در حالی که جامعه مدنی، اگر به معنای دقیق کلمه نهادمند شده باشد، حتی در دوره‌های سکون سیاسی نیز به تولید اعتماد، دانش، ارتباط و مشارکت ادامه می‌دهد.

از همین رو، مسئله آینده کوردستان را نمی‌توان فقط با سؤال "چگونه بسیج شویم؟" توضیح داد؛

پرسش مهم‌تر این است که "چگونه بسیج را به نهاد تبدیل کنیم".

۳. نظریه بسیج منابع: جامعه مدنی به مثابه سرمایه سازمانی

نظریه بسیج منابع، به‌ویژه در آثار مک‌کارتی و زالد، "بر این نکته تأکید دارد که نارضایتی اجتماعی به‌تنهایی برای ایجاد جنبش کافی نیست و شکل‌گیری و استمرار جنبش به منابع سازمانی، ارتباطی، انسانی و مادی وابسته است."

این نظریه در مورد کوردستان اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا تاریخ چند دهه فعالیت مدنی نشان می‌دهد که ظرفیت اجتماعی منطقه فقط در میزان نارضایتی سیاسی خلاصه نشده است؛ بلکه شبکه‌هایی از دانشجویان، زنان، معلمان، روزنامه‌نگاران، نویسندگان، فعالان محیط‌زیست، دانشگاهیان، انجمن‌های فرهنگی و سازمان‌های مردم‌نهاد به‌تدریج منابع انسانی و سازمانی خاصی تولید کرده‌اند.

نگارنده معتقد است توسعه جنبش دانشجویی کوردی مشخصاً بعد از شکل گیری روند اصلاح طلبی، به عنوان نیروی محرکه شکل گیری جنبش اجتماعی و نهادهای مدنی متکثر در کوردستان عمل نمود. در این دوره، جامعه مدنی کوردستان با روند جدیدی از گسترش NGOها و انجمن‌های مدنی مواجه شد، اما این روند را نمی‌توان صرفاً پیامد دوران اصلاحات دانست، زیرا گفتمان جامعه مدنی کوردستان، در پیوند با فرهنگ، زبان و هویت کوردی، مسیر تاریخی خاص خود را داشت؛ در عین حال، از دهه ۱۳۸۰ به بعد، گسترش امنیتی‌شدن منطقه با بازداشت، تعقیب و فشار بر فعالان مدنی و حقوق بشری همراه شد

بنابراین، یکی از مهم‌ترین وظایف آینده جامعه مدنی،" تبدیل منابع پراکنده به ظرفیت نهادی است" ؛ زیرا منابع اجتماعی هنگامی به قدرت تاریخی تبدیل می‌شوند که بتوانند از نسلی به نسل دیگر منتقل شوند، سازمان پیدا کنند، دانش تولید کنند و در شرایط مختلف سیاسی بازتولید شوند.

٤. از سرمایه اجتماعی پیونددهنده به سرمایه اجتماعی پل‌زننده

پاتنام میان سرمایه اجتماعی"پیونددهنده" و "پل‌زننده" تمایز می‌گذارد؛ "سرمایه پیونددهنده روابط درون یک گروه را تقویت می‌کند، در حالی که سرمایه پل‌زننده میان گروه‌های متفاوت ارتباط و اعتماد ایجاد می‌کند." این تمایز برای جامعه مدنی کوردستان بسیار حیاتی است، زیرا تاریخی طولانی از فشار سیاسی و هویتی به‌طور طبیعی می‌تواند اعتماد اجتماعی را درون گروه افزایش دهد و همزمان اعتماد به گروه‌های بیرونی را کاهش دهد. سرمایه اجتماعی درون‌گروهی برای حفظ هویت، مقاومت و بازتولید فرهنگی ضروری است، اما اگر جامعه‌ای نتواند از این سرمایه به سمت ایجاد پیوند با دیگر گروه‌ها حرکت کند، ظرفیت آن برای مشارکت در ساختن یک نظم سیاسی فراگیر کاهش می‌یابد. بنابراین، وظیفه جامعه مدنی کوردستان در دوره جدید را می‌توان چنین صورت‌بندی کرد: حفظ سرمایه پیونددهنده، اما تبدیل تدریجی آن به سرمایه پل‌زننده.

این تحول به معنای کنارگذاشتن هویت کوردی نیست؛ بلکه به معنای آن است که هویت کوردی از یک منطق صرفاً دفاعی به یک منطق مشارکتی منتقل شود؛ یعنی جامعه مدنی بتواند همزمان بگوید "حقوق کوردها باید به رسمیت شناخته شود" و "حقوق هیچ گروه دیگری نباید به دلیل این مطالبه نقض شود". این دقیقاً نقطه‌ای است که جامعه مدنی از سیاست هویت به سیاست دموکراتیک عبور می‌کند. کنش ارتباطی با سایر هویت ها و ملیت های ایرانی زمینه تفاهم و کاهش تنش در دوران گذار را فراهم می کند. هویت و ملیت مسلط حتی در چنین دوران حساسی هم حاضر به پذیرش دیگرهای ایرانی نیست و با همان تصور قدیمی پروسه حق خواهی و هویت خواهی کوردی را تفسیر به رای کرده و سعی در تکرار سیاست منولوگ و تک گرایانه ی فاشیستی دارد.

۵. فرصت سیاسی و تغییر راهبردهای جامعه مدنی

در نظریه فرصت سیاسی، "سیدنی تارو و دیگر نظریه‌پردازان جنبش اجتماعی نشان می‌دهند که جنبش‌ها نه فقط بر اساس میزان نارضایتی، بلکه بر اساس میزان باز یا بسته بودن ساختار سیاسی، شکاف‌های درون نخبگان، میزان سرکوب و فرصت‌های نهادی، راهبردهای خود را تغییر می دهند." تاریخ جامعه مدنی کوردستان را می‌توان تا حد زیادی بر اساس همین تغییر فرصت‌ها توضیح داد.

دوره پس از انقلاب ۱۳۵۷، یک شکاف سیاسی کم‌سابقه ایجاد کرد؛ اما این گشایش خیلی زود با منازعه مسلحانه و امنیتی‌شدن منطقه محدود شد. در دهه‌های بعد، فعالیت اجتماعی از اشکال آشکار سیاسی به اشکال فرهنگی و شبکه‌ای منتقل شد. دوره اصلاحات، امکان اندک جدیدی برای تأسیس انجمن‌ها و NGOها فراهم کرد و در همین دوره فعالیت‌های زنان، محیط‌زیست و فرهنگ کوردی وارد مرحله جدیدی از نهادمندی شدند. در دو دهه اخیر، با محدودشدن فضای سیاسی و افزایش فشار، بخش مهمی از جامعه مدنی مجدداً راهبردهای انعطاف‌پذیرتر را در پیش گرفت. بنابراین، جامعه مدنی کوردستان یک ویژگی مهم تاریخی پیدا کرده است :توانایی تغییر فرم بدون از دست دادن کامل تداوم تاریخی. این ویژگی یکی از مهم‌ترین سرمایه‌های آینده آن است.

٦. حوزه عمومی و ضدحوزه عمومی

نظریه حوزه عمومی نشان می‌دهد که جامعه دموکراتیک به عرصه‌هایی نیاز دارد که در آنها شهروندان بتوانند درباره امور عمومی گفت‌وگو کنند؛ اما نقد فریزر به مدل کلاسیک حوزه عمومی نشان می‌دهد که در جوامع نابرابر، یک حوزه عمومی واحد ممکن است عملاً به حذف یا حاشیه‌راندن برخی گروه‌ها منجر شود. از همین‌رو، گروه‌های فرودست یا حاشیه‌ای می‌توانند ضدحوزه‌های عمومی خود را ایجاد کنند تا نیازها، منافع و هویت‌های خود را صورت‌بندی کنند.

در جوامع استبداد زده و تک هویت، حتی اندک فضاهای انتقادی هم عرصه جولان و ترکتازی، نویسندگان و اندک روشنفکران متعلق به هویت مسلط است. آنها حتی در این عرصه هم حاضر به پذیرش تنوع و کثرتگرایی نبوده و مجالی برای ابراز منتقدین و روشنفکران "دیگریهای" خود فراهم نمی کنند. از این حیث هم کوردها محبور به تولد جامعه مدنی و نهادهای مدنی خاص خود شده اند. در کوردستان، انجمن‌های فرهنگی، نشریات دانشجویی، سازمان‌های زنان، گروه‌های محیط‌زیستی و شبکه‌های ادبی را می‌توان از این منظر تحلیل کرد؛ آنها فضاهایی بوده‌اند که در آنها بخشی از جامعه توانسته است روایت خود را درباره هویت، حقوق، فرهنگ و آینده اجتماعی تولید کند.

اما ضدحوزه عمومی نباید به «جزیره اجتماعی» تبدیل شود؛ ارزش دموکراتیک آن زمانی افزایش می‌یابد که بتواند گفتمان خود را به حوزه عمومی گسترده‌تر وارد کند. بنابراین، مرحله بعدی جامعه مدنی کوردستان نه صرفاً تولید فضای مستقل برای خود، بلکه "اتصال این فضاها به دیگر حوزه‌های عمومی ایران" است.

۷. جامعه مدنی کوردستان پس از انقلاب؛ دوره‌بندی تاریخی

الف. ۱۳۵۷ تا اوایل دهه ۱۳۶۰؛ انفجار فرصت سیاسی

انقلاب ۱۳۵۷ برای کوردستان فضایی استثنایی ایجاد کرد که در آن گروه‌های سیاسی، شوراها، نیروهای اجتماعی، دانشجویان، زنان و جوانان توانستند در عرصه عمومی حضور گسترده پیدا کنند. پژوهش‌های جدید درباره فعالیت زنان کورد نیز نشان می‌دهد که سال‌های پس از انقلاب، به‌رغم آغاز منازعه شدید با دولت مرکزی، دوره‌ای بود که زنان برای نخستین‌بار در مقیاسی قابل توجه وارد فضاهای عمومی و حتی عرصه‌های سیاسی و نظامی شدند. اما این گشایش

دوام نیاورد و درگیری میان دولت و نیروهای کورد، جامعه را وارد دوره‌ای از جنگ، امنیتی‌شدن و سرکوب کرد.

ب. دهه ۱۳۶۰: جامعه مدنی در وضعیت نهفتگی

دهه ۱۳۶۰ را نباید دوره نابودی کامل جامعه مدنی دانست؛ بلکه باید آن را دوره تغییر شکل جامعه مدنی نامید. وقتی سازمان‌یابی رسمی دشوار می‌شود، شبکه‌های اجتماعی الزاماً نابود نمی‌شوند؛ آنان ممکن است به خانواده، فرهنگ، زبان، ادبیات، آموزش و شبکه‌های غیررسمی انتقال پیدا کنند. در این دوره، حافظه اجتماعی، هویت فرهنگی و تجربه‌های نسل اول انقلاب به‌عنوان منابعی برای نسل‌های بعد حفظ شدند. در دهه شصت ظرفیت های جامعه مدنی درون مبارزات سیاسی – مسلحانه هر چند به صورت نهفته، ولی تاثیرگذاری خود را داشت.

ج. دهه ۱۳۷۰: بازگشت تدریجی جامعه به فضای عمومی

در دهه ۱۳۷۰ و به‌ویژه پس از پایان جنگ ایران و عراق، جامعه کوردستان وارد مرحله جدیدی از بازسازی اجتماعی شد. گسترش دانشگاه، شهرنشینی، ارتباط میان شهرهای کوردستان و رشد طبقه متوسط شهری، شرایطی فراهم کرد که بخشی از جامعه مدنی از حالت نهفته به حالت آشکار بازگردد.

د. اصلاحات ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴: نهادمندی جدید

دوره اصلاحات نقطه مهمی در تاریخ NGOهای کوردستان بود. اما نباید رشد جامعه مدنی کوردستان را صرفاً به سیاست‌های دولت اصلاحات فروکاست؛ زیرا این جامعه دارای تاریخ و گفتمان مستقل خود بود و اصلاحات بیشتر به‌عنوان یک فرصت سیاسی، امکان ظهور و نهادمندی بخشی از ظرفیت‌های پیشین را فراهم کرد. در این دوره، فعالیت‌های فرهنگی، زبان کوردی، حقوق زنان، محیط‌زیست، نشریات و انجمن‌های اجتماعی گسترش یافتند. این دوره نشان داد که جامعه مدنی کوردستان هنگامی که فضای سیاسی فرصت ایجاد کند، قادر است شبکه‌های اجتماعی خود را به سازمان‌های رسمی تبدیل کند

و. زنان کورد؛ از مقاومت به تولید ضدحوزه عمومی

یکی از عمیق‌ترین وجوه جامعه مدنی کوردستان، نقش زنان است. زنان کورد به نسبت زنان سایر ملیتهای ایران متاثر از جو و اتمسفر سیاسی کوردستان و پروسه حق خواهی و هویت خواهی کوردی، بیشتر از سایر زنان واجد خصلت مشارکت و ورود به روندهای سیاسی اجتماعی هستند. "بررسی ها نشان می دهد که زنان کورد از دوره انقلاب تا سال‌های اخیر، راهبردهای متنوعی برای ورود به فضای عمومی، ایجاد انجمن‌ها و مقابله همزمان با قدرت مرکزی و ساختارهای مردسالارانه داخلی اتخاذ کرده‌اند." اهمیت این یافته در آن است که جامعه مدنی کوردستان را نمی‌توان فقط با رابطه "کورد ـ دولت مرکزی"توضیح داد؛ زیرا درون خود جامعه کوردی نیز روابط قدرت، جنسیت و نسل وجود دارد. از این منظر، فعالیت زنان یک نوع "دموکراتیزاسیون درونی جامعه مدنی" نیز محسوب می‌شود.

زنان در این فرایند نه فقط "موضوع" جامعه مدنی، بلکه تولیدکنندگان فضای عمومی بوده‌اند. در دوره دهه های بعد از انقلاب، انجمن‌های زنان و شبکه‌های فراملی و میان‌منطقه‌ای شکل گرفتند و فعالیت‌هایی علیه خشونت خانگی، قتل‌های ناموسی، تبعیض جنسیتی و محدودیت‌های اجتماعی انجام شد. از این منظر، جامعه مدنی کوردستان باید در آینده بیش از گذشته به نقش زنان در رهبری، مدیریت و تولید دانش توجه کند، زیرا جامعه مدنی‌ای که در ساختار درونی خود نابرابر باشد، نمی‌تواند حامل دموکراسی فراگیر باشد.

"جنبش ژینا" که سرآغاز آن کنشگری زنان در دادخواهی پروسه مرگ ژینا و بعدها مطرح شدن بحث حجاب اختیاری بود، در تاریخ جامعه مدنی کوردستان اهمیت بسیار زیادی دارد، و یک بزنگاه

تاریخی در تحرک بخشی به جنبش های اجتماعی و نهادهای مدنی محسوب می شود. جنبش ژینا نقطه آغاز فعالیت مدنی کوردها نبود؛ بلکه لحظه‌ای بود که بخش‌هایی از تجربه تاریخی زنان، دانشجویان، فعالان مدنی، محیط‌زیست‌گرایان، شبکه‌های اجتماعی و حافظه جمعی در یک فضای عمومی بزرگ‌تر به یکدیگر متصل شدند. از این منظر، ژینا را می‌توان "لحظه تراکم تاریخی جامعه مدنی" نامید.

ی. محیط‌زیست؛ امکان عبور از هویت به مسئله مشترک

فعالیت محیط‌زیستی در کوردستان از آن جهت اهمیت نظری دارد که امکان ایجاد نوعی همبستگی فراتر از ملیت را فراهم می‌کند. کوهستان، جنگل، آب، رودخانه، خاک و بحران‌های زیست‌محیطی مرز ملیتی نمی‌شناسند. از همین رو، محیط‌زیست می‌تواند یکی از مهم‌ترین حوزه‌های تولید سرمایه اجتماعی پل‌زننده باشد بنابراین، محیط‌زیست می‌تواند از یک موضوع تخصصی به "زیرساخت اجتماعی گفت‌وگوی بین‌گروهی" تبدیل شود.

ه. زیست جامعه مدنی در شرایط امنیتی‌شدن

یکی از ویژگی‌های تاریخی جامعه مدنی کوردستان، زیستن در شرایطی است که میان گشایش و انسداد سیاسی در نوسان بوده است. این وضعیت باعث شده است که جامعه مدنی کوردستان نوعی "انعطاف سازمانی" پیدا کند؛ یعنی یک شبکه ممکن است در یک دوره رسمی باشد، در دوره‌ای دیگر غیررسمی شود، و سپس در قالب دیگری بازسازی شود. این ویژگی در شرایط گذار سیاسی می‌تواند مزیت باشد، مشروط بر اینکه جامعه مدنی بتواند از تجربه تاریخی خود برای ایجاد سازمان‌های پایدار استفاده کند.

پس از کاهش فضای سیاسی و امنیتی شدن حاد فضای سیاسی- اجتماعی کوردستان ، بسیاری از NGOها با محدودیت‌های بیشتری مواجه شدند و برخی فعالیت‌ها به شکل فرهنگی، ادبی و غیررسمی ادامه یافتند. این تجربه نشان داد که پایداری جامعه مدنی فقط به وجود فضای باز سیاسی وابسته نیست؛ بلکه به توانایی سازمان‌ها برای حفظ حافظه، شبکه و دانش سازمانی در شرایط انسداد نیز بستگی دارد.

چند تجربه تاریخی در کنشگری جامعه مدنی در روندهای گذار سیاسی - اجتماعی

بررسی تجربه‌های تاریخی کنشگری جامعه مدنی در روندهای گذار سیاسی ـ اجتماعی، از این فرض آغاز می‌شود که گذار صرفاً جابه‌جایی در ساختار رسمی قدرت یا انتقال از یک نظم سیاسی به نظم دیگر نیست، بلکه فرایندی چندلایه و مناقشه‌آمیز است که در بطن آن، مناسبات قدرت، الگوهای مشارکت، صورت‌های سازمان‌یابی اجتماعی، گفتمان‌های مسلط، تصور جامعه از حقوق و آزادی‌ها و حتی تعریف رابطه میان فرد، جامعه و دولت دستخوش بازتعریف می‌شود.

ازاین‌رو، جامعه مدنی در چنین مقاطعی می‌تواند به یکی از عرصه‌های مهم تولید و سازمان‌دهی نیروی اجتماعی تبدیل شود، زیرا نهادها، شبکه‌ها و کنشگران مدنی قادرند مطالبات پراکنده و فردی را به خواسته‌های جمعی تبدیل کنند، برای این مطالبات زبان و گفتمان سیاسی ـ اجتماعی بسازند، میان گروه‌های مختلف اجتماعی پیوند برقرار کنند، ظرفیت مشارکت عمومی را گسترش دهند و در مواردی با ایجاد فشار اجتماعی، گفت‌وگو، میانجی‌گری و نظارت عمومی، بر جهت و کیفیت فرایند گذار اثر بگذارند.

بااین‌حال، تجربه تاریخی نشان می‌دهد که جامعه مدنی نه یک نیروی ذاتاً دموکراتیک و نه بازیگری مستقل از مناسبات قدرت است، بلکه خود درون میدان منازعات اجتماعی، طبقاتی، ملیتی، جنسیتی، ایدئولوژیک و سیاسی شکل می‌گیرد و موفقیت یا ناکامی آن در دوره‌های گذار، به عواملی همچون میزان استقلال سازمانی، توان شبکه‌سازی، مشروعیت

اجتماعی، ظرفیت تولید ائتلاف‌های فراگیر، رابطه با نیروهای سیاسی و همچنین ساختار و واکنش دولت وابسته است. بنابراین، مطالعه تجربه‌های تاریخی جوامعی که در آنها نهادها و کنشگران مدنی در مقاطع بحرانی و گذار نقش‌آفرینی کرده‌اند، نه با هدف یافتن نسخه‌ای آماده برای انتقال به جامعه‌ای دیگر، بلکه برای فهم سازوکارهایی اهمیت دارد که از طریق آنها جامعه مدنی می‌تواند از یک مجموعه پراکنده از انجمن‌ها و کنشگران اجتماعی به نیرویی مؤثر در تولید تغییر، مدیریت منازعه، دفاع از حقوق اجتماعی و شکل‌دهی به نظم پس از گذار تبدیل شود؛ تجربه‌هایی که در ادامه بررسی خواهند شد، از همین منظر به‌عنوان مجموعه‌ای از آزمایش‌های تاریخی متفاوت نگریسته می‌شوند که هر یک، هم ظرفیت‌های واقعی کنشگری مدنی و هم محدودیت‌های ساختاری و تاریخی آن را آشکار می‌کنند.

الف. تجربه لهستان؛ خطر تبدیل جامعه مدنی به نیروی انتقال قدرت

تجربه لهستان یکی از مهم‌ترین نمونه‌های تاریخی برای فهم این مسئله است. جنبش «همبستگی» نشان داد که جامعه مدنی می‌تواند در شرایط بحرانی به نیروی عظیم اجتماعی تبدیل شود و ساختار سیاسی را تحت فشار قرار دهد؛ اما تجربه پس از گذار نیز نشان داد که جامعه مدنی باید مراقب باشد تمام سرمایه سازمانی خود را در ساختار سیاسی مستحل نکند. درس تاریخی لهستان برای کوردستان این است که جامعه مدنی باید "پس از تغییر سیاسی نیز جامعه مدنی باقی بماند."

یعنی نهادهای مدنی نباید صرفاً سکوی پرتاب نیروهای سیاسی باشند؛ آنان باید استقلال خود را حفظ کنند تا بتوانند دولت آینده را نیز نقد، نظارت و اصلاح کنند. این مسئله برای هر جامعه‌ای که در آستانه تغییر سیاسی قرار دارد، اهمیت بنیادی دارد

ب.آفریقای جنوبی؛ جامعه مدنی به مثابه زیرساخت میانجی‌گری

آفریقای جنوبی از این جهت تجربه متفاوتی ارائه می‌کند که جامعه مدنی فقط در برابر آپارتاید مقاومت نکرد، بلکه در مراحل گذار به حل تعارض و ساختن امکان همزیستی نیز کمک کرد. اهمیت این تجربه برای کوردستان در این است که اگر تغییر سیاسی در ایران رخ دهد، احتمالاً یکی از مهم‌ترین مسائل پیش روی کشور، مدیریت اختلافات تاریخی، ملیتی، مذهبی و سیاسی خواهد بود .در چنین شرایطی، نهادهای مدنی باید بتوانند نقش واسط میان گروه‌های اجتماعی را بر عهده بگیرند. جامعه مدنی آینده نباید فقط «صدای گروه خود» باشد؛ باید بتواند "صدای گفت‌وگو میان گروه‌ها" نیز باشد.

ج. تونس؛ ائتلاف نهادهای مدنی و گفت‌وگوی ملی

تجربه تونس شاید از حیث سازمانی یکی از آموزنده‌ترین نمونه‌ها باشد. در جریان بحران سیاسی تونس در سال ۲۰۱۳، چهار سازمان بزرگ جامعه مدنی ــ اتحادیه عمومی کار تونس، اتحادیه صنعت و تجارت، اتحادیه وکلای تونس و لیگ حقوق بشر ــ در قالب "چهارگانه گفت‌وگوی ملی" وارد فرایند میانجی‌گری شدند و به ایجاد مسیر گفت‌وگو میان نیروهای سیاسی و اجتماعی کمک کردند.

تجربه تونس در بهار عربی از این جهت اهمیت دارد که نشان می‌دهد جامعه مدنی می‌تواند از سطح اعتراض اجتماعی به سطح میانجی‌گری سیاسی و بازسازی نظم سیاسی منتقل شود؛ اما این اثرگذاری نه به معنای آن است که جامعه مدنی به‌تنهایی انقلاب را ایجاد کرد و نه به این معنا که گذار دموکراتیک تونس صرفاً محصول فشار خیابانی بود. در تونس، شبکه‌های صنفی، اتحادیه‌ای، حقوق بشری و حرفه‌ای که در سال‌های پیش از ۲۰۱۱ شکل گرفته بودند، در لحظه بحران توانستند ظرفیت‌های اجتماعی انباشته‌شده را به کنش سیاسی تبدیل کنند. یکی از تفاوت‌های مهم تونس با برخی کشورهای دیگر عربی، وجود سابقه نسبتاً نیرومندتر سازمان‌یافتگی اجتماعی بود. اتحادیه عمومی کار تونس (UGTT)، سازمان‌های حقوق بشری،

انجمن‌های حرفه‌ای، کانون وکلا، انجمن‌های زنان و برخی شبکه‌های دانشگاهی و فرهنگی، اگرچه تحت فشار و کنترل رژیم زین‌العابدین بن‌علی قرار داشتند، اما کاملاً از میان نرفته بودند. همین امر موجب شد که جامعه تونس در آستانه بحران ۲۰۱۰-۲۰۱۱ فاقد نهادهای اجتماعی مستقل نباشد.

در اینجا می‌توان از مفهوم "ظرفیت نهادی نهفته" استفاده کرد: جامعه مدنی ممکن است در شرایط اقتدارگرایی نتواند به شکل آشکار نقش سیاسی ایفا کند، اما شبکه‌ها، اعتمادهای اجتماعی، انجمن‌ها و سازمان‌های آن همچنان باقی بمانند و در شرایط بحرانی به سرعت فعال شوند. بنابراین، آنچه در تونس در دسامبر ۲۰۱۰ و ژانویه ۲۰۱۱ رخ داد، صرفاً انفجار ناگهانی خشم اجتماعی نبود؛ بلکه بخشی از این خشم از طریق شبکه‌های موجود در جامعه سازمان یافت و گسترش پیدا کرد.

یکی از ویژگهای مهم حامعه مدنی تولید مفهوم اجماع و گفت و گوی ملی بود. نقطه بسیار مهم تجربه تونس پس از سقوط بن‌علی رخ داد. جامعه مدنی دیگر صرفاً با رژیم اقتدارگرا مواجه نبود؛ بلکه با این مسئله روبرو شد که چگونه می‌توان نظم سیاسی جدیدی ایجاد کرد که رقابت میان اسلام‌گرایان، سکولارها، نیروهای چپ، لیبرال‌ها و گروه‌های مختلف اجتماعی به خشونت تبدیل نشود؟ اینجا جامعه مدنی تونس وارد مرحله دوم اثرگذاری خود شد: میانجی‌گری و تولید اجماع.

اهمیت این تجربه از منظر جامعه مدنی در این است که نهادهای مدنی خود را جایگزین دولت یا احزاب نکردند؛ بلکه تلاش کردند فضایی ایجاد کنند که بازیگران سیاسی بتوانند در آن به توافق برسند. به بیان دیگر، جامعه مدنی تونس در این مرحله بیشتر نقش "تنظیم‌کننده میدان سیاسی" را ایفا کرد تا بازیگر مستقیم قدرت.

کمیته نوبل نیز در سال ۲۰۱۵ نهادهای مدنی تونس را به دلیل نقش آنها در ایجاد زمینه برای دموکراسی کثرت‌گرا در تونس مورد تقدیر قرار داد. درس تونس برای کوردستان این است که جامعه مدنی زمانی بیشترین قدرت را دارد که "متکثر اما قابل ائتلاف" باشد. یعنی سازمان زنان، انجمن محیط‌زیست، اتحادیه کارگری، دانشگاه، انجمن ها علمی، ادبی، فرهنگی و سازمان حقوق بشری لازم نیست یک سازمان واحد باشند؛ کافی است در موضوعات مشترک بتوانند ائتلاف‌های موقت و پایدار بسازند.

سه تجربه فوق سه درس متفاوت ارائه می‌کنند:

الف). جامعه مدنی باید استقلال خود را پس از تغییر سیاسی حفظ کند.

ب). جامعه مدنی باید توانایی میانجی‌گری و مدیریت تعارض داشته باشد.

ج). جامعه مدنی باید بتواند نهادهای متفاوت خود را در لحظه بحران در قالب ائتلاف‌های فراگیر گرد هم آورد.

کوردستان اما وضعیت خاص خود را دارد، زیرا مسئله آن تنها گذار سیاسی نیست؛ بلکه مسئله همزمان شامل رابطه مرکز و پیرامون، حقوق فرهنگی، زبان، هویت، جغرافیای سیاسی و اختلافات ملیتی نیز می‌شود. تجارب فوق نشانگر حضور سه ویژگی مستقل بودن، ظرفیت میانجیگری و شکل گیری ائتلاف و تجمیع انرژیهای متکثر در حین داشتن اختلافات فکری و سیاسی است. در مدل نظری و عملیاتی فعالیت جامعه مدنی در دوران گذار می توان از این سه ویژگی کاربردی استفاده کرد.

استراتژیهای نهادهای مدنی کوردی در دوران گذار سیاسی – اجتماعی

گذار سیاسی ـ اجتماعی را می‌توان یکی از حساس‌ترین مقاطع در حیات جوامع دانست؛ زیرا در چنین دوره‌ای، نظم‌های پیشین دچار فرسایش می‌شوند، مناسبات قدرت و اقتدار در حال بازتعریف‌اند و هم‌زمان امکان شکل‌گیری نهادها، گفتمان‌ها و صورت‌های جدید مشارکت اجتماعی افزایش می‌یابد. در این میان، نهادهای مدنی کوردی صرفاً بازیگرانی برای مطالبه‌گری اجتماعی نیستند، بلکه می‌توانند در مقام میانجی میان جامعه و

ساختار سیاسی، حافظ سرمایه اجتماعی، تولیدکننده اعتماد عمومی، سازمان‌دهنده مشارکت شهروندی و حامل مطالبات هویتی و دموکراتیک جامعه عمل کنند؛ ازاین‌رو، مسئله اساسی در دوران گذار تنها میزان حضور یا تعداد این نهادها نیست، بلکه نوع استراتژی، ظرفیت سازمانی، شیوه ائتلاف‌سازی، نسبت آنان با جامعه، دولت و نیروهای سیاسی، و توانایی‌شان در تبدیل مطالبات پراکنده به کنش جمعی مسئولانه و نهادمند اهمیت می‌یابد. بر این اساس، بررسی استراتژی‌های نهادهای مدنی کوردی در دوران گذار، در واقع بررسی چگونگی تبدیل «جامعه» از یک موضوع منفعلِ تحولات سیاسی به یک "کنشگر فعال در ساختن نظم اجتماعی و سیاسی پس از گذار" است؛ موضوعی که در ادامه می‌توان آن را در محورهایی همچون حفظ چگونگی تعامل در مناطق چندفرهنگی که یک طرف ان کوردها هستند و اغلب با سیاست آسیمیلاسیون و انکار هویت فرهنگی- سرزمینی مواجه هستند، ارتباط با سایر هویت های فرهنگی و دموکراتیزه کردن ساحت حوزه عمومی، افزایش سرمایه اجتماعی، شبکه‌سازی و ائتلاف‌سازی، تولید گفتمان دموکراسی خواهی و عدالت اجتماعی و فضایی ، میانجی‌گری اجتماعی، دفاع از حقوق شهروندی، مدیریت تنوع و تکثر، توانمندسازی گروه‌های اجتماعی و مشارکت در فرایند نهادسازی دموکراتیک دنبال کرد. در ادامه و در ابتدا به نقش نهادها و جامعه مدنی در موضوع زیست دموکراتیک در شهر چند فرهنگی ارومیه می پردازیم که به طور مداوم یک هویت فرهنگی با توهم مالکیت شهر به انکار هویت و " حق بر شهر" کوردها می پردازد.

۱. استراتژی جامعه مدنی در مناطق مورد مناقشه؛" ارومیه؛ جایی که مسئله جامعه مدنی به مسئله فضا تبدیل می‌شود"

این شهر نمونه‌ای از فضایی است که در آن تاریخ، ملیت، زبان، مهاجرت، حافظه، سیاست، اقتصاد و جغرافیا در هم تنیده‌اند و همین امر باعث شده است که هر نوع سیاست هویتی درباره آن با حساسیت بسیار زیادی همراه باشد. اگر مسئله ارومیه فقط به‌صورت "کورد یا تورک؟" صورت‌بندی شود، شهر به یک میدان رقابت حاصل‌جمع صفر تبدیل می‌شود؛ در این حالت، هر دستاورد یک گروه به‌عنوان شکست گروه دیگر فهمیده خواهد شد و جامعه مدنی عملاً به بازتولید منازعه کمک خواهد کرد.

اما نظریه لوفور امکان صورت‌بندی دیگری ارائه می‌دهد.هانری لوفور در تولید فضا نشان می‌دهد که فضا صرفاً ظرفی خنثی برای رخدادهای اجتماعی نیست، بلکه خود محصول روابط اجتماعی، قدرت، اقتصاد، سیاست، حافظه و زندگی روزمره است .بنابراین، شهر چیزی فراتر از ساختمان و خیابان است؛ شهر محصول کنش متقابل انسان‌هایی است که در آن زندگی می‌کنند، آن را نام‌گذاری می‌کنند، در آن خاطره می‌سازند، در آن کار می‌کنند و درباره آینده آن تصمیم می‌گیرند. از این منظر، نزاع فضایی در ارومیه را نمی‌توان صرفاً نزاعی بر سر «مالکیت جغرافیایی» دانست؛ این نزاع در سطح عمیق‌تر، نزاعی بر سر "حق تعریف فضا و حق مشارکت در تولید آینده شهر" است.

"دیوید هاروی در بحث "حق بر شهر" استدلال می‌کند که حق بر شهر صرفاً حق استفاده از امکانات موجود نیست، بلکه حق جمعی برای تغییر و بازسازی شهر و فرایندهای شهری است." اگر این ایده را در مورد ارومیه به کار ببریم، سؤال اساسی دیگر نباید این باشد که "چه ملیتی مالک واقعی ارومیه است؟" بلکه سؤال دموکراتیک‌تر این است که: چه کسانی حق دارند آینده ارومیه را تولید کنند؟ این تغییر سؤال بسیار مهم است، زیرا در سؤال نخست، شهر «ملک» تلقی می‌شود، اما در سؤال دوم، شهر «پروژه‌ای مشترک» تلقی می‌شود. در اولی، "دیگری رقیب" است؛ در دومی، دیگری شهروندی است که باید در تولید فضای مشترک با او وارد گفت‌وگو شد. جامعه مدنی کوردستان در ارومیه می‌تواند یکی از

مهم‌ترین ابتکارات نظری خود را در همین تغییر صورت‌بندی ایجاد کند. دفاع از زبان، فرهنگ و حافظه تاریخی کوردها نباید با نفی حقوق گروه‌های دیگر همراه شود؛ همان‌طور که دفاع از حقوق دیگر گروه‌ها نباید به معنای حذف تاریخ و حضور کوردها باشد. اصل بنیادین باید "حق برابر بر فضا" باشد. یعنی همه گروه‌ها حق دارند در تولید فضای شهری مشارکت کنند، در حافظه شهری حضور داشته باشند، زبان و فرهنگ خود را در چارچوب حقوق شهروندی حفظ کنند و از امکانات عمومی شهر بهره‌مند شوند. این نگاه می‌تواند از ارومیه یک «فضای رقابتی ملیتی» به سمت یک «فضای شهروندی چندملیتی» حرکت کند.

در چنین شرایطی، نهادهای مدنی کورد و تورک در ارومیه می‌توانند از حوزه‌هایی آغاز کنند که نیازمند توافق تاریخی درباره گذشته نیستند. محیط‌زیست، دریاچه ارومیه، آب، آلودگی، سلامت عمومی، کودکان، آموزش، میراث فرهنگی، توسعه شهری، کسب‌وکارهای کوچک و مسائل اجتماعی می‌توانند زمینه‌های اولیه همکاری باشند. این همکاری‌ها لازم نیست از ابتدا وارد مناقشه‌های هویتی شوند. زیرا اعتماد اجتماعی معمولاً از طریق بحث نظری ایجاد نمی‌شود؛ بلکه از طریق "تجربه همکاری موفق" ساخته می‌شود.

اگر یک انجمن کورد و یک انجمن تورک بتوانند برای مسئله‌ای محیط‌زیستی همکاری کنند، اگر دانشجویان دو جامعه بتوانند پروژه مشترک انجام دهند، اگر فعالان زنان بتوانند درباره خشونت خانگی همکاری کنند، و اگر دانشگاهیان بتوانند داده‌های مشترک درباره مسائل شهری تولید کنند، در واقع چیزی فراتر از یک پروژه ایجاد شده است: "سرمایه اجتماعی پل‌زننده."

۲. تعامل جامعه مدنی کوردستان با سایر مناطق ایران

جامعه مدنی کوردستان اگر بخواهد در آینده ایران نقشی فراتر از سطح منطقه‌ای ایفا کند، باید مطالبات خاص خود را به زبان حقوق عمومی و شهروندی نیز ترجمه کند. برای مثال، حق آموزش زبان مادری را می‌توان همزمان به‌عنوان مطالبه کوردی و بخشی از اصل عمومی تنوع زبانی و حقوق فرهنگی صورت‌بندی کرد؛ حقوق زنان را می‌توان همزمان مسئله زنان کورد و بخشی از مسئله عمومی برابری جنسیتی دانست؛ محیط‌زیست را می‌توان از یک مطالبه منطقه‌ای به یک مسئله ملی تبدیل کرد؛ و مسئله توسعه مناطق پیرامونی را می‌توان در چارچوب عدالت فضایی و توزیع عادلانه منابع عمومی مطرح کرد. این فرایند به معنای رهاکردن مطالبات خاص نیست؛ بلکه به معنای "عمومی‌کردن منطق حقوقی و اخلاقی مطالبات خاص" است.

در چنین شرایطی، جامعه مدنی کوردستان می‌تواند با انجمن‌های آذری، بلوچ، عرب، ترکمن، گیلک، لر، فارس و دیگر گروه‌های اجتماعی حول مسائل مشترک همکاری کند، بدون اینکه تفاوت‌های تاریخی خود را انکار کن.

جامعه مدنی به مثابه مدرسه دموکراسی

یکی از مهم‌ترین وظایف نهادهای مدنی در شرایط گذار، آموزش دموکراسی است. دموکراسی فقط مجموعه‌ای از قوانین نیست؛ نوعی فرهنگ سیاسی است که باید از طریق تمرین اجتماعی آموخته شود. اگر افراد در انجمن‌های خود یاد بگیرند چگونه اختلاف را مدیریت کنند، چگونه اقلیت درون یک سازمان را تحمل کنند، چگونه رأی مخالف را بپذیرند، چگونه قدرت مدیر را محدود کنند، چگونه منابع را شفاف مصرف کنند و چگونه مسئول خود را پاسخگو نگه دارند، در واقع در حال تمرین دموکراسی‌اند. از این رو، هر NGO می‌تواند یک "مدرسه کوچک دموکراسی" باشد.

جامعه مدنی کوردستان اگر بتواند چنین نقشی را ایفا کند، تأثیر آن فراتر از حوزه فعالیت مستقیم خود خواهد رفت.

وظایف راهبردی نهادهای مدنی کوردستان

بر اساس چارچوب نظری و تاریخی مقاله، می‌توان وظایف آینده نهادهای مدنی کوردستان را در چند محور اساسی صورت‌بندی کرد.

۱. مستند سازی حافظه اجتماعی: نهادهای مدنی باید تاریخ خود را ثبت کنند؛ تاریخ انجمن‌ها، زنان، دانشجویان، محیط‌زیست، روزنامه‌نگاری، فعالیت فرهنگی و تجربه‌های سرکوب و مقاومت باید به بخشی از حافظه نهادی جامعه تبدیل شود.

۲. انتقال تجربه میان نسلی: یکی از خطرات جامعه مدنی، گسست نسلی است؛ هر نسل نباید مجبور باشد همه تجربه‌های سازمانی، حقوقی و اجتماعی نسل قبل را دوباره کشف کند.

۳. تولید دانش و منظومه معرفتی – ذهنی: نهادهای مدنی باید از سازمانی صرفاً اجرایی به سازمانی دانش‌بنیان تبدیل شود؛ یعنی داده تولید کند، تحقیق انجام دهد، گزارش اجتماعی منتشر کند و درباره سیاست عمومی پیشنهاد ارائه دهد.

٤. تربیت کادر و کنشگر فعال: مهارت‌های مذاکره، مدیریت تعارض، مدیریت سازمان، پژوهش اجتماعی، ارتباطات عمومی، حقوق شهروندی و میانجی‌گری باید بخشی از آموزش فعالان مدنی شود.

٥. دموکراتیزه کردن ساختار داخلی فرهنگ: زنان، جوانان و گروه‌های کمتر دیده‌شده باید در ساختار تصمیم‌گیری سازمان‌های مدنی حضور واقعی داشته باشند.

٦. تقویت سرمایه اجتماعی پل زننده : همکاری با دیگر جوامع مدنی ایران باید از سطح شعار به سطح پروژه‌های مشترک برسد.

۷. ایجاد شبکه های میانجی گر : نهادهای مدنی باید در آینده بتوانند در اختلافات محلی، ملیتی و اجتماعی، نقش واسطه و میانجی ایفا کنند.

۸. حفظ استقلال از قدرت سیاسی در همه ادوار: جامعه مدنی نباید به بازوی هیچ دولت آینده‌ای تبدیل شود؛ زیرا وظیفه آن نظارت، نقد، آموزش و سازمان‌دهی اجتماعی است.

۹. تبدیل مطالبات به سیاست عمومی: جامعه مدنی باید بتواند از "مطالبه" به "پیشنهاد سیاستی" برسد؛ یعنی مسئله را تعریف، داده جمع‌آوری، راه‌حل طراحی و اثرات آن را ارزیابی کند.

۱۰. آمادگی پیشاپیش برای دوران پس از گذار: این شاید مهم‌ترین وظیفه باشد.جامعه مدنی باید از هم‌اکنون درباره جامعه پس از بحران سیاسی فکر کند؛ درباره آموزش شهروندی، حل تعارض، عدالت فضایی، حقوق اقلیت‌ها، مشارکت زنان، توسعه منطقه‌ای و سازوکارهای اعتمادسازی

الگوی پیشنهادی: مقاومت، نهادسازی، پل‌سازی و تولید فضای مشترک

بر اساس مجموع مباحث می‌توان الگویی چهارمرحله‌ای برای جامعه مدنی کوردستان پیشنهاد کرد.

مرحله اول: مقاومت

حفظ کرامت، هویت، زبان، فرهنگ، حقوق اجتماعی و ظرفیت‌های جامعه.

مرحله دوم: نهادسازی

تبدیل شبکه‌های اجتماعی به انجمن‌ها، NGO ها، مراکز پژوهشی، رسانه‌ها، نهادهای حرفه‌ای و سازمان‌های پایدار.

مرحله سوم: پل‌سازی

ایجاد شبکه‌های ارتباطی میان کوردها و دیگر جوامع مدنی ایران و به‌ویژه میان گروه‌هایی که در مناطق حساس ملیتی در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند.

مرحله چهارم: تولید فضای مشترک

تبدیل شهرها و فضاهای عمومی مورد مناقشه (ارومیه) از عرصه رقابت هویتی به عرصه مشارکت برابر. این مرحله چهارم نقطه اوج مدل است؛ زیرا جامعه مدنی در اینجا دیگر فقط از «خود» دفاع نمی‌کند، بلکه در حال ساختن" جهان مشترک" است.

بر اساس نظریه لوفور، هاروی و پاتنام می‌توان برای ارومیه یک مدل عملی‌تر ارائه کرد که بر چهار سطح استوار باشد.

سطح نخست، گفت‌وگوی اجتماعی: ایجاد نشست‌ها

و شبکه‌هایی میان دانشگاهیان، فعالان مدنی، زنان، محیط‌زیست‌گرایان و گروه‌های فرهنگی مختلف.
سطح دوم، پروژه‌های مشترک: محیط‌زیست، دریاچه ارومیه، سلامت، آموزش، کودکان، میراث فرهنگی و مسائل شهری. برای نمونه می توان گفت دریاچه ارومیه به مانند خود شهر یک میراث مشترک بین قومیتی است و نهادهای مدنی کوردی هم باید مشارکت جدی داشته باشند.
سطح سوم، تولید دانش مشترک: تهیه گزارش‌ها و داده‌های مشترک درباره مسائل شهری و اجتماعی.
سطح چهارم، تولید فضای عمومی مشترک: برگزاری رویدادهای فرهنگی، علمی و اجتماعی که حضور گروه‌های مختلف را در فضای عمومی عادی و مشروع کند.
چنین مدلی قرار نیست اختلافات تاریخی را پاک کند؛ بلکه می‌خواهد آنها را از شکل «رقابت برای حذف دیگری» به شکل «اختلاف قابل مدیریت درون یک فضای مشترک» تبدیل کند.

جامعه مدنی و مسئله عدالت فضایی

یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های نظری جامعه مدنی کوردستان در آینده می‌تواند پیوندزدن مسئله قومی با مفهوم عدالت فضایی باشد. عدالت فضایی یعنی منابع، فرصت‌ها، زیرساخت‌ها و قدرت تصمیم‌گیری در جغرافیا به شکل عادلانه توزیع شود. این مفهوم می‌تواند زبان مشترکی میان مناطق مختلف ایران ایجاد کند، زیرا مسئله توسعه نامتوازن، تمرکز منابع، محرومیت منطقه‌ای و نابرابری فضایی محدود به کوردستان نیست. از این منظر، جامعه مدنی کوردستان می‌تواند مطالبات منطقه‌ای خود را به بخشی از یک نظریه گسترده‌تر درباره عدالت فضایی در ایران تبدیل کند.
این امر ظرفیت ایجاد ائتلاف‌های اجتماعی را افزایش می‌دهد.

از جامعه مدنی هویتی به جامعه مدنی دموکراتیک

این نوشتار بر آن نیست میان «هویت» و «دموکراسی» تضاد ایجاد کند. اتفاقاً جامعه‌ای که هویت خود را از دست بدهد، ممکن است ظرفیت اجتماعی لازم برای دفاع از حقوق خود را نیز از دست بدهد. مسئله اصلی نسبت میان هویت و دیگری است.
اگر هویت برای حفظ کرامت و حقوق جمعی استفاده شود، می‌تواند منبع دموکراسی باشد؛ اما اگر هویت به مالکیت انحصاری فضا، حذف دیگری و نفی حقوق دیگران تبدیل شود، می‌تواند به ضد دموکراسی تبدیل شود. از همین رو، جامعه مدنی کوردستان باید بتواند میان "حفظ هویت و انحصار هویتی" تفاوت بگذارد. این تمایز به‌خصوص در شهرهای چندملیتی مانند ارومیه اهمیت بنیادی دارد.

نتیجه‌گیری نهایی

جامعه مدنی کوردستان ایران را نمی‌توان با یک جنبش، یک نسل یا یک حادثه تاریخی توضیح داد؛ این جامعه محصول دهه‌ها انباشت تجربه اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که در دوره‌های مختلف، متناسب با میزان گشایش یا انسداد سیاسی، صورت‌های متفاوتی به خود گرفته است. انقلاب ۱۳۵۷ در ابتدا توهم گشایش ایجاد کرد، اما جنگ داخلی و انکار ملیت های ایرانی و منازعات سیاسی برآمده از آن، آن گشایش را به‌شدت محدود کرد؛ دهه‌های بعد دوره‌ای از نهفتگی و بازتولید شبکه‌های اجتماعی بود؛ اصلاحات امکان ظهور بخشی از این شبکه‌ها را در قالب NGOها و انجمن‌ها فراهم کرد؛ پس از آن، امنیتی‌شدن دوباره بخشی از این فضا را محدود کرد؛ و در نهایت، جنبش ژینا بخشی از این سرمایه تاریخی را در یک لحظه سیاسی بزرگ به سطح جامعه ملی منتقل کرد. بنابراین، جنبش ژینا را باید نه نقطه آغاز بلکه "لحظه تراکم تاریخی جامعه مدنی کوردستان" دانست.
جامعه مدنی کوردستان در برابر یک پرسش تاریخی جدید قرار دارد: آیا می‌تواند سرمایه اجتماعی انباشته‌شده خود را به ظرفیت ساختن تبدیل کند؟

نظریه بسیج منابع نشان می‌دهد که بدون منابع سازمانی، جنبش‌ها پایدار نمی‌مانند؛ نظریه فرصت سیاسی نشان می‌دهد که کنشگران باید بتوانند راهبرد خود را با شرایط متغیر سیاسی تطبیق دهند؛ نظریه سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که شبکه‌های درون‌گروهی اگر به شبکه‌های بین‌گروهی تبدیل نشوند، ظرفیت محدودی برای ساختن جامعه فراگیر دارند؛ نظریه حوزه عمومی و ضدحوزه عمومی نشان می‌دهد که گروه‌های به حاشیه رانده‌شده باید بتوانند فضاهای سخن‌گفتن و حضور اجتماعی خود را بسازند؛ و نظریه لوفور و هاروی نشان می‌دهد که مسئله قدرت در نهایت به مسئله تولید فضا و حق مشارکت در ساختن فضای مشترک نیز تبدیل می‌شود.

از همین رو، تجربه لهستان، آفریقای جنوبی و تونس برای جامعه مدنی کوردستان اهمیت دارند، اما هیچ‌کدام را نمی‌توان عیناً تقلید کرد. لهستان هشدار می‌دهد که جامعه مدنی نباید در ساختار قدرت پس از تغییر حل شود. آفریقای جنوبی نشان می‌دهد که جامعه مدنی باید برای میانجی‌گری و مدیریت تعارض آماده باشد. تونس نشان می‌دهد که نهادهای متنوع جامعه مدنی می‌توانند در شرایط بحران از طریق ائتلاف، مانع فروپاشی گفت‌وگو و امکان دموکراتیک شوند. در همین راستا، کمیته نوبل نقش چهارگانه گفت‌وگوی ملی تونس را در ایجاد زمینه برای دموکراسی کثرت‌گرا مورد تأکید قرار داده است.

اما مسئله ارومیه، جامعه مدنی کوردستان را با یک مسئله متفاوت و پیچیده‌تر مواجه می‌کند: چگونه می‌توان در فضایی که هویت، حافظه و جغرافیا به هم گره خورده‌اند، از سیاست مالکیت ملیتی فضا به سیاست حق برابر بر فضا حرکت کرد؟

پاسخ نظری این مقاله بر اساس لوفور و هاروی این است که شهر را نباید صرفاً یک سرزمین مورد مناقشه دانست؛ شهر یک تولید اجتماعی است. ازاین‌رو، پرسش "این شهر متعلق به چه کسی است؟" باید جای خود را به پرسش "چه کسانی حق دارند این شهر را تولید کنند؟" بدهد. این تغییر سؤال شاید یکی از مهم‌ترین تغییرات گفتمانی باشد که جامعه مدنی کوردستان می‌تواند در مواجهه با مسئله ارومیه ایجاد کند.

چنین رویکردی به هیچ وجه به معنای انکار هویت یا تاریخ کوردی نیست؛ برعکس، تلاش می‌کند حقوق کوردی را درون یک اصل عمومی‌تر، یعنی "حق برابر گروه‌های اجتماعی برای حضور، مشارکت و تولید فضای عمومی" قرار دهد. در این صورت، دفاع از زبان و فرهنگ کوردی با دفاع از حقوق دیگر گروه‌ها در تضاد قرار نمی‌گیرد؛ بلکه هر دو در چارچوب شهروندی برابر قرار می‌گیرند. در این نقطه است که جامعه مدنی می‌تواند از «جامعه مقاومت» به «جامعه تولیدکننده دموکراسی» تبدیل شود. بر این اساس، وظیفه تاریخی نهادهای مدنی کوردستان را می‌توان در چهار واژه خلاصه کرد: مقاومت، نهادسازی، پل‌سازی و تولید فضای مشترک.

مقاومت برای حفظ حقوق و کرامت؛ نهادسازی برای تبدیل تجربه تاریخی به سازمان پایدار؛ پل‌سازی برای تبدیل سرمایه اجتماعی درون‌گروهی به سرمایه اجتماعی میان‌گروهی؛ و تولید فضای مشترک برای ساختن جامعه‌ای که در آن تفاوت‌های ملیتی و فرهنگی نه از طریق حذف دیگری، بلکه از طریق مشارکت برابر در ساختن آینده مدیریت شوند.

اگر جامعه مدنی کوردستان بتواند چنین مسیری را طی کند، نقش آن در تحولات آینده ایران صرفاً نقش یک نیروی اعتراضی نخواهد بود؛ بلکه به یکی از نیروهای تولیدکننده فرهنگ دموکراتیک، نهادهای اجتماعی، اعتماد عمومی و سازوکارهای همزیستی تبدیل خواهد شد.

در این صورت، جامعه مدنی کوردستان نه فقط درباره "تغییر حکومت"، بلکه درباره" ساختن جامعه پس از تغییر" سخن خواهد گفت؛ و این شاید مهم‌ترین تفاوت میان یک جامعه صرفاً بسیج‌شده و یک جامعه واقعاً نهادمند باشد.

توجه: خواننده گرامی، بنابه دلایلی که از ذکر آن معذورم مراجع و منابع در داخل و انتهای مقاله درج نشده است. منابع و مراجع مستقیم جهت پایبندی به حق مولف در داخل متن، داخل گیومه قرار داده شده است.

هویت، خودآگاهی و امر سیاسی:
مسئله ملت در تجربه کوردها

شاهو حسینی

مسـئله‌ی ملت نه یـک پدیده طبیعـی، هویت جوهـری و نهـاد حقوقی اسـت و نـه صرفا یک برچسـب سیاسـی. آنچه "ملت" نامیده می‌شود، در لایه‌ای عمیق‌تر، شـکل خاصـی از خودآگاهی جمعی اسـت که در بسـتر تاریخ، زبـان، حافظه و تجربه‌های زیسـته شـکل می‌گیرد و سـپس در سطح امر سیاسـی تثبیت می‌شـود. از این منظر، ملت نه یک شـیء آمـاده در جهـان، بلکه نوعی شـدن تاریخی سـوژه‌ی جمعی است؛ سـوژه‌ای کـه خـود را به مثابـه "مـا" تجربـه می‌کند و ایـن تجربـه را در قالـب روایت، نمـاد، و کنش سیاسـی بازتولید می‌کند. در سـنت‌های کلاسیک نظریه‌ی سیاسـی، ملت اغلب با دولت، سـرزمین یا نهادهای حقوقی هم‌عرض شـده اسـت؛ گویی ملـت تنهـا زمانی "واقعی" اسـت کـه در قالب یـک دولت-ملـت مدرن متبلـور شـود. اما این هم‌عرض‌سـازی، بخشـی از پیچیدگی امر ملت را حـذف می‌کند. زیـرا پیش از هر دولت، سـاختار و نهـادی، نوعی از هم‌بودگـی تاریخی و فرهنگی وجـود دارد کـه خـود را بـه صـورت آگاهی مشـترک بازنمایـی می‌کند. این آگاهـی، نه امری کاملا ذهنـی و فردی اسـت و نه صرفـا محصول سـاختارهای بیرونـی قـدرت؛ بلکـه در میانه‌ی ایـن دو، بـه عنـوان یک برسـاخت زنـده و در حـال تحول قـرار دارد. در ایـن چارچوب، هویت نـه جوهـری ثابت اسـت و نه صرفـا یک نقش تحمیل‌شـده. هویت، فرآیند مداومی از شناسـایی و بازشناسـی اسـت؛ فرآیندی که در آن سوژه‌های انسـانی خود را در نسـبت با گذشـته، دیگری و امکان‌هـای آینـده تعریـف می‌کننـد. بنابراین، وقتـی از "خودآگاهی جمعی" سـخن می‌گوییم، منظور نوعـی توافق سـاده یا آگاهی یکدسـت نیسـت، بلکـه شـبکه‌ای از روایت‌هـای متکثر اسـت کـه در نهایـت حـول یک افق مشـترک همگرا می‌شـوند.

مسـئله‌ی کوردهـا در ایـن میـان، صرفـا یک مسـئله‌ی قوم‌شـناختی نیسـت، بلکه نمونه‌ای از تنـش میـان هویـت فرهنگی و هویت سیاسـی اسـت. در این تجربـه، آنچه اهمیـت دارد صرفا اشـتراک زبانی یـا فرهنگی نیسـت، بلکه نحوه‌ی صورت‌بنـدی "ما" در نسـبت با تاریـخ، مرزهای سیاسی و تجربه‌ی زیسـته‌ی تقسیم‌شده‌گی است. بـه همین دلیل، پرسـش از ملت بـودن یا نبودن، در اینجـا بـه پرسـش از امـکان یا عـدم امکان یک سـوژه‌ی سیاسـی جمعـی تبدیل می‌شـود. از ایـن منظـر، تقلیل ایـن تجربه بـه "قومیت" می‌توانـد نوعـی کاهش‌گرایـی مفهومـی تلقی شـود؛ زیرا امر قومیت معمولا در سـطح توصیف. ایـن خودتعریف‌گـری، نـه الزامـا در قالب یک دولـت بالفعل، بلکـه در قالب یک افق مشـترک از امکان سیاسـی نیـز قابل صورت‌بندی اسـت. بنابراین، مسـئله‌ی اصلی در این بحـث، نه اثبات یـک ذات از پیش موجود به نام ملـت، بلکه فهم چگونگی شـکل‌گیری یک سـوژه‌ی جمعی اسـت که خـود را در قالـب ملت می‌فهمد یـا برای آن افق می‌سـازد. در ایـن معنا، "ملت بـودن" یک وضعیـت نهایی نیسـت، بلکه یـک فرآیند مداوم از خودآگاهـی، نزاع بر سـر معنـا، و بازتعریف مرزهـای "ما" و "دیگری" اسـت.

-ملت به مثابه یک مسئله فلسفی

در جهـان مدرن، کمتر مفهومی بـه اندازه "ملت" در شـکل‌دادن به حیات سیاسـی انسـان‌ها نقش داشـته اسـت. جنگ‌ها، انقلاب‌هـا، جنبش‌های رهایی‌بخـش، پروژه‌هـای دولت‌سـازی و حتـی بسـیاری از منازعـات هویتی معاصـر، به نحوی با مسـئله ملـت پیونـد خورده‌اند. بـا این حال، علی‌رغـم حضور گسـترده این مفهـوم در زندگی سیاسـی، معنـای فلسـفی آن همچنـان محـل مناقشـه اسـت. ملت چیسـت؟ آیـا ملت یک واقعیـت عینـی و طبیعی اسـت که مسـتقل از آگاهـی انسـان‌ها وجـود دارد، یا برسـاخته‌ای تاریخـی و فرهنگـی اسـت کـه در فرآیندهای اجتماعـی و سیاسـی شـکل می‌گیـرد؟ آیا ملت صرفـا یـک واحـد حقوقی و سیاسـی اسـت یا پیش از آن، شـکلی از تجربه جمعی و خودآگاهی تاریخی محسـوب می‌شـود؟

بخـش بزرگـی از نظریه‌هـای مدرن ملـت، این مفهـوم را از خلال دولت توضیـح داده‌اند. در این رویکـرد، ملت غالبا بـه مثابه جمعیتـی تعریف

می‌شـود که در چارچـوب یک دولت مشـخص، تحـت حاکمیت سیاسـی واحـد زندگـی می‌کند. امـا چنیـن تعریفی پرسـش اصلی را بـه تعویق می‌انـدازد. زیرا پیـش از آنکه دولتی شـکل گیرد، چگونـه گروهی از انسـان‌ها خـود را یک "ما"ی مشـترک می‌فهمنـد؟ چگونه مجموعـه‌ای از افراد پراکنـده بـه این آگاهی می‌رسـند که سرنوشـت آنـان بـه یکدیگر گره خورده اسـت؟

بدون‌شـک ملـت پیـش از آنکـه یـک واقعیت حقوقی یا نهادی باشـد، نوعی پدیـدار خودآگاهی جمعی اسـت. ملت در سـطحی عمیق‌تر، شیوه‌ای از بودن در جهان اسـت؛ شـیوه‌ای کـه در آن یک جامعـه، گذشـته خود را بـه یاد مـی‌آورد، اکنون خـود را تفسـیر می‌کنـد و آینده‌ای مشـترک را تصـور می‌نمایـد. از ایـن منظـر، ملـت نه یک جوهـر ثابت، بلکه فرآیندی تاریخـی از خودفهمی جمعی اسـت(1) .

-خودآگاهی و تولد سوژه جمعی

از زمـان هـگل، مسـئله خودآگاهی بـه یکی از بنیادی‌ترین موضوعات فلسـفه تبدیل شـد. هگل نشـان داد که خودآگاهی در انزوا شـکل نمی‌گیرد؛ بلکـه در رابطـه بـا دیگـری پدیدار می‌شـود. انسـان تنها زمانی به آگاهی از خویشـتن دسـت می‌یابـد کـه در آیینه دیگری بازشـناخته شـود. این منطـق را می‌توان از سـطح فردی به سـطح جمعی نیـز تعمیـم داد. هیچ ملـت تاریخی در خلأ شـکل نگرفتـه اسـت. ملت‌ها همـواره در نسـبت با دیگری خـود را تعریـف کرده‌اند. این دیگـری گاه یک قـدرت سیاسـی، گاه یک فرهنگ مسـلط و گاه یک نظم تاریخی بوده اسـت. آنچه اهمیـت دارد، خود رابطه اسـت؛ رابطـه‌ای که در آن یـک جمع انسـانی از پراکندگی خارج شـده و به وحدتـی نمادین دسـت می‌یابـد. این وحدت البتـه به معنـای همسـانی کامل نیسـت. هیچ ملتی از افراد یکدسـت تشـکیل نشده است. درون هر ملـت، تفاوت‌هـای طبقاتی، زبانـی، مذهبی و سیاسـی وجود دارد. بـا این حـال، ملت زمانی شـکل می‌گیرد کـه ایـن تفاوت‌هـا در چارچوب یک افق مشـترک معنـا یابند. بنابرایـن، ملت نه حذف تفاوت‌ها، بلکـه سـازمان‌دهی نمادین آنها در قالب یـک "ما"ی تاریخی اسـت. در این معنا، ملـت یـک واقعیت صرفـا بیرونی نیسـت. ملت نوعـی تجربه اسـت؛ تجربه تعلق بـه تاریخی که فـرد خـود را بخشـی از آن می‌داند. ایـن تجربه اسـت که از مجموعه‌ای از انسـان‌ها، یک سـوژه جمعی می‌سـازد(2) .

- هویت؛ جوهر یا فرآیند؟

یکـی از مهم‌تریـن سـوءتفاهم‌ها در بحث ملت، تصـور هویـت بـه عنـوان یـک جوهـر ثابت اسـت. در ایـن نـگاه، ملـت دارای ماهیتی ازلی و تغییرناپذیـر فرض می‌شـود که در طـول تاریخ بـدون تغییـر باقـی مانده اسـت. اما فلسـفه معاصـر چنیـن برداشـتی را بـه چالش کشـیده اسـت. هویت نه یـک ذات آماده، بلکـه فرآیندی مداوم از شـکل‌گیری و بازتعریف اسـت. انسان‌ها و جوامـع، پیوسـته در حال بازسـازی تصویر خود هستند. هر نسـل، گذشـته را از نو تفسیر می‌کند و معنـای تـازه‌ای بـه آن می‌بخشـد. از این رو، هویت بیشـتر شـبیه یـک روایت اسـت تا یک جو هر .

پـل ریکور میان هویـت و روایـت پیوندی عمیق برقـرار می‌کنـد. از نظـر او، آنچه تـداوم هویت را ممکـن می‌سـازد، اسـتمرار روایت اسـت نه ثبـات ماهیـت. همیـن امر دربـاره ملـت نیز صـادق اسـت. ملت‌هـا از طریـق روایت‌هایی کـه دربـاره خـود می‌سـازند، تـداوم می‌یابند. حافظـه تاریخی، اسـطوره‌های بنیادیـن، خاطرات جمعـی، شکسـت‌ها و پیروزی‌هـا، همگی عناصر ایـن روایـت هسـتند. امـا روایت هرگـز نهایی نیسـت. هر روایت همواره در معـرض بازخوانی و بازتفسـیر قرار دارد. بنابراین، ملـت نیز همواره در حال شـدن اسـت. ملت نه چیزی اسـت که یک بـار برای همیشـه به دسـت آید، بلکـه فرآیندی دائمی از بازتعریف خویشـتن اسـت(3) .

- حافظه جمعی و تداوم تاریخی

اگر ملـت را نوعـی خودآگاهی تاریخـی بدانیم، حافظه جمعی یکـی از سـازوکارهای اصلی تولید

این خودآگاهی است. اما حافظه جمعی را نباید به‌عنوان انباشت خنثی اطلاعات درباره گذشته فهمید. حافظه همواره یک فرایند گزینش، حذف و بازسازی است؛ فرایندی که در آن گذشته نه به‌طور طبیعی، بلکه در بستر روابط قدرت و نهادهای اجتماعی ساخته می‌شود. در این معنا، آنچه یک جامعه به‌عنوان گذشته خود می‌شناسد، نتیجه کنش نهادهایی است که امکان روایت را تنظیم می‌کنند: نظام آموزشی، تاریخ‌نگاری رسمی، رسانه‌ها، ادبیات و آیین‌های جمعی. این نهادها تعیین می‌کنند چه چیزی قابل یادآوری باشد و چه چیزی به حاشیه رانده شود یا به فراموشی سپرده شود. بنابراین حافظه جمعی همواره با نوعی سیاست بازنمایی پیوند دارد. با این حال، حافظه جمعی صرفا ابزار انسجام نیست. هر حافظه‌ای هم‌زمان میدان نزاع نیز هست. گروه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی می‌توانند روایت‌های متفاوت و حتی متعارضی از یک گذشته مشترک ارائه دهند. از این رو، آنچه به نام تاریخ یک ملت شناخته می‌شود، اغلب تثبیت یکی از این روایت‌ها و حذف سایر روایت‌های ممکن است. در این چارچوب، ملت نه یک واحد طبیعی و از پیش موجود، بلکه نتیجه تثبیت یک رژیم روایی است؛ رژیمی که رابطه میان گذشته، اکنون و آینده را سازمان‌دهی می‌کند. به همین دلیل، حافظه جمعی صرفا گذشته را حفظ نمی‌کند، بلکه افق امکان‌های آینده را نیز شکل می‌دهد. آینده‌ای که یک جامعه می‌تواند تصور کند، وابسته به نوع گذشته‌ای است که برای خود قابل روایت ساخته است. از این منظر، مداخله در حافظه تاریخی یک جامعه (چه از طریق حذف، چه از طریق بازنویسی)، صرفا تحریف گذشته نیست، بلکه نوعی بازسازی در سطح سوژه جمعی است. زیرا تغییر در حافظه، به معنای تغییر در چارچوب‌های ادراک زمان است؛ یعنی تغییر در این‌که چه چیزی "امروز" معنا دارد و چه چیزی به‌عنوان "آینده ممکن" فهمیده می‌شود. با این حال، باید توجه داشت که حافظه جمعی همیشه تولید تداوم نمی‌کند. در بسیاری از موارد، تداوم تاریخی نه از طریق یادآوری، بلکه از طریق شکل‌های سازمان‌یافته‌ای از فراموشی ایجاد می‌شود. فراموشی در اینجا به معنای فقدان ساده نیست، بلکه نوعی سازوکار فعال برای تثبیت نظم روایی مسلط است. بنابراین، ملت را می‌توان به‌عنوان شکلی از سازمان‌دهی زمان فهمید؛ نظمی که تعیین می‌کند چه چیزی گذشته تلقی شود، چه چیزی قابل یادآوری بماند، و چه چیزی به‌عنوان آینده قابل تصور باشد. نزاع‌های هویتی در این سطح، در نهایت نزاع بر سر کنترل همین سازمان‌دهی زمان هستند(4) .

-امر سیاسی و امکان ظهور

در اندیشه هانا آرنت، امر سیاسی نه با حکومت و اداره، بلکه با "فضای ظهور" تعریف می‌شود؛ فضایی که در آن انسان‌ها نه به‌عنوان اشیاء یا تابعان، بلکه به‌عنوان فاعلان گفتار و کنش در برابر دیگران آشکار می‌شوند. به بیان دیگر، سیاست در سطح بنیادین خود، امکان دیده‌شدن و شنیده‌شدن در یک جهان مشترک است؛ جهانی که در آن کنش انسانی می‌تواند معنا پیدا کند و از سطح صرف زندگی زیستی فراتر رود. اگر این فهم را به سطح جمعی تعمیم دهیم، می‌توان گفت که یک ملت زمانی وارد قلمرو امر سیاسی می‌شود که بتواند خود را به‌عنوان یک "سوژه قابل ظهور" در جهان مشترک تثبیت کند. این به معنای صرف وجود فرهنگی یا تاریخی نیست، بلکه به معنای توانایی تبدیل تجربه پراکنده یک جمعیت به یک صدای قابل شناسایی در فضای عمومی است. در این چارچوب، ملت پیش از آنکه یک واحد حقوقی یا اداری باشد، نوعی وضعیت ظهور است. ملت زمانی به امر سیاسی تبدیل می‌شود که بتواند درباره خود سخن بگوید، روایت خود را در فضای عمومی تثبیت کند و از سطح "موضوع اداره شدن" به سطح "فاعل گفت‌وگو" ارتقا یابد. بنابراین، سیاست صرفا مدیریت قدرت نیست، بلکه نزاع بر سر امکان ظهور است. از این منظر، بسیاری از منازعاتی

کـــه به‌عنوان "مســـئله ملـــی" یا "تنـــش هویتی" شـــناخته می‌شـــوند، در ســـطح عمیق‌تر خود نزاع بر ســـر توزیع نابرابر امکان ظهور هســـتند. برخی گروه‌ها به‌طور ســـاختاری در موقعیت دیده‌شـــدن قرار دارنـــد، در حالی که برخـــی دیگر در وضعیت نامرئی‌بـــودن یـــا بازنمایی‌شـــدن از بیـــرون باقی می‌ماننـــد. ایـــن نامرئی‌بودن صرفا حـــذف فیزیکی نیســـت، بلکه نوعی حـــذف از فضای معناســـت؛ جایـــی که تجربـــه آن‌ها بـــه زبان خودشـــان قابل بیان و شـــنیدن نیســـت. در چنین شـــرایطی، کنش سیاســـی بـــه معنـــای تلاش بـــرای بازپس‌گیـــری امـــکان ظهور اســـت؛ یعنـــی تبدیل شـــدن از ابژه تصمیم‌گیـــری به ســـوژه گفتار. ایـــن فرایند همواره بـــا بازتعریف "چه کســـی حق دارد ســـخن بگوید" و "چـــه چیـــزی به‌عنوان ســـخن معتبر شـــناخته می‌شـــود" همـــراه اســـت. در این معنـــا، دولت را نمی‌توان منشـــأ سیاست دانســـت، بلکه باید آن را یکی از اشـــکال تثبیت‌شـــده‌ی نظم ظهـــور فهمید. دولـــت، به‌عنوان یک ســـاختار نهادی، بخشـــی از امکان‌های ظهور را ســـازمان‌دهی و بخشـــی دیگر را محـــدود می‌کنـــد. بنابراین رابطـــه دولت و ملت رابطه ســـاده‌ی فرمانروایی نیســـت، بلکه رابطه‌ای پیچیـــده میان نهادهـــای تثبیت‌کننـــده و نیروهای مولد ظهور اســـت. در نهایت، امر سیاســـی را باید نـــه به‌عنوان حـــوزه‌ای محـــدود به قـــدرت، بلکه به‌عنـــوان میدان دائمی کشـــمکش بر ســـر امکان دیده‌شـــدن فهمید. در این میـــدان، ملت زمانی به معنـــای کامل کلمه "سیاســـی" می‌شـــود که بتواند خود را از ســـطح تجربه زیســـته پراکنده به ســـطح یک ســـوژه قابـــل ظهـــور در جهان مشـــترک ارتقا دهد؛ ســـوژه‌ای کـــه نه فقـــط وجـــود دارد، بلکه دیـــده می‌شـــود، شـــنیده می‌شـــود و می‌تواند بر ســـاخت جهان مشـــترک اثر بگذارد(5) .

-ملت به مثابه افق امکان

در هستی‌شناســـی هایدگـــر، دازایـــن موجـــودی اســـت که ســـاختار وجودی‌اش بـــا "امکان‌مندی" • و"پیش‌افکنـــی" •تعریـــف می‌شـــود. دازاین صرفا یـــک واقعیت حاضر و تثبیت‌شـــده نیســـت، بلکه همـــواره خـــود را در افـــق امکان‌هایـــی می‌فهمد کـــه پیش روی او گشـــوده اســـت. از ایـــن منظر، فهـــم دازاین از خود، همـــواره آینده‌مند اســـت و اکنـــون را در پرتو امکان‌های پیـــش رو صورت‌بندی می‌کند. این ســـاختار، بـــا تاریخمندی‌دازاین پیوند دارد؛ بـــه ایـــن معنـــا که فهـــم خود، همـــواره در بســـتر تاریخـــی خاصـــی رخ می‌دهد کـــه در آن گذشـــته نیز به‌صورت تفســـیری بازتملک می‌شود. اگـــر ایـــن تحلیـــل را به‌صـــورت تفســـیری و نه تقلیل‌گرایانـــه به ســـطح حیـــات جمعـــی تعمیم دهیـــم، می‌تـــوان ملت را نـــه به‌عنوان یک شـــیء اجتماعـــی یا یـــک واحد حقوقـــی، بلکـــه به‌مثابه افق امـــکان تاریخی درک کرد. در ایـــن معنا، ملت یک موجودیت بســـته و از پیش‌داده‌شـــده نیست، بلکه گشـــودگی‌ای تاریخی اســـت کـــه در آن یک اجتمـــاع انســـانی خود را در نســـبت با گذشـــته، اکنون و آینـــده بازمی‌فهمـــد و امکان‌های جدیدی بـــرای صورت‌بندی خویـــش می‌گشـــاید. بنابراین، ملـــت را بایـــد به‌مثابه یک "پروســـه تاریخی" فهم کرد؛ پروســـه‌ای که در ســـاختار آن نوعـــی ناتمامی ذاتی وجـــود دارد، زیرا هیچ صـــورت تحقق‌یافته‌ای نمی‌توانـــد تمامـــی امکان‌هـــای آن را بالفعل کند. هـــر صورت‌بنـــدی از ملـــت، محصول یـــک برش تاریخـــی خـــاص اســـت و در نتیجه، همـــواره در معـــرض بازتفســـیر و دگرگونی قـــرار دارد. در این فرایند، گذشـــته نـــه به‌عنوان مجموعـــه‌ای ثابت از وقایع، بلکه به‌مثابه حافظه‌ای تفســـیری بازســـازی می‌شـــود که در خدمـــت صورت‌بندی‌هـــای جدید از هویـــت جمعـــی قرار می‌گیـــرد. از ایـــن منظر، می‌توان دو خطای نظری را کنار گذاشـــت: نخست، ذات‌انـــگاری ملت به‌عنـــوان امری طبیعـــی، ازلی یـــا تغییرناپذیـــر؛ و دوم، تقلیل آن به ســـاختارهای صرفـــا نهـــادی یا حقوقـــی دولت مـــدرن. در برابر این دو، ملـــت به‌عنوان فرایندی تاریخی-تفســـیری از "شـــدن" ظاهر می‌شـــود که در آن هر نســـل در بازتولید و بازتعریف امکان‌های آن مشـــارکت دارد. در نتیجـــه، ملـــت نه یـــک وضعیـــت تحقق‌یافته، بلکـــه افقی از امکان اســـت کـــه در آن پیوند میان گذشـــته، اکنون و آینده به‌صورت پیوســـته بازآرایی می‌شـــود. این افـــق امـــکان، همان چیزی اســـت که پویایی تاریخی و بازشـــدگی هویـــت جمعی را

ممکن می‌سازد(6) .

-تجربه کوردها: میان بودن، انکار شدن و تولید سوژه سیاسی

تجربه تاریخی کوردها را نمی‌توان صرفا به‌عنوان یک وضعیت قوم‌فرهنگی یا یک مسئله مربوط به توزیع قدرت در نظام دولت‌های حاکم بر کوردستان فهم کرد. چنین خوانشی، مسئله را در سطحی پیشافلسفی متوقف می‌کند و از ورود به لایه‌ای که در آن "سوژه سیاسی" ساخته یا حذف می‌شود، ناتوان می‌ماند. مسئله در اینجا نه صرفا فقدان یک دولت، بلکه نحوه‌ی خاصی از نسبت میان قدرت، شناخت و امکان ظهور است؛ یعنی این‌که چگونه یک جمع انسانی می‌تواند هم‌زمان در سطح گفتمان سیاسی حضور داشته باشد و در سطح شناسایی سیاسی انکار شود. در این معنا، وضعیت کوردها را باید نه به عنوان یک "موضوع سیاسی"، بلکه به عنوان یک "میدان تولید امر سیاسی" فهم کرد؛ میدانی که در آن، خود تعریف چه کسی می‌تواند سوژه سیاسی باشد، همواره محل نزاع بوده است. آنچه در اینجا رخ می‌دهد، صرفا حذف یا سرکوب یک هویت آماده نیست، بلکه فرآیندی پیچیده از مدیریت امکان‌های هویت است؛ فرآیندی که در آن، برخی اشکال وجود اجتماعی به رسمیت شناخته می‌شوند و برخی دیگر در وضعیت تعلیق یا انکار نگه داشته می‌شوند. اگر با زبان فوکویی سخن بگوییم، آنچه در اینجا در جریان است، صرفا اعمال قدرت مستقیم نیست، بلکه شکل‌گیری یک رژیم حقیقت است؛ رژیمی که تعیین می‌کند چه نوع گفتاری درباره هویت، تاریخ و تعلق، "معتبر" محسوب می‌شود و چه نوع گفتاری در حاشیه قرار می‌گیرد یا اساسا به عنوان امر ناممکن بازنمایی می‌شود. در چنین رژیمی، سوژه نه صرفا سرکوب می‌شود، بلکه از ابتدا در چارچوب‌هایی خاص قابل‌فهم و قابل‌شناسایی تعریف می‌گردد. در این چارچوب، تجربه کوردها را می‌توان به‌عنوان یک وضعیت "سوژه‌زدایی مشروط" فهم کرد؛ وضعیتی که در آن یک جمع انسانی به‌صورت مداوم در مرز میان به‌رسمیت‌شناختگی برساخته و انکار حرکت می‌کند. این جمع نه به‌طور کامل حذف می‌شود و نه به‌طور کامل به عنوان سوژه سیاسی مستقل پذیرفته می‌شود، بلکه درون شبکه‌ای از نام‌گذاری‌ها، تقسیم‌بندی‌ها و بازنمایی‌های نهادی برساخته قرار می‌گیرد که امکان خودتعریف‌گری سیاسی را حذف می‌کنند. اما این وضعیت تنها یک طرف ماجراست. در طرف دیگر، آنچه باید مورد توجه قرار گیرد، ظرفیت درونی این جمع برای تولید مداوم خودآگاهی جمعی است. به بیان دیگر، اگر قدرت در سطحی عمل می‌کند که امکان‌های سوژه را حذف می‌کند، هم‌زمان خود سوژه نیز درون همین محدودیت‌ها تولید و بازتولید می‌شود. این همان جایی است که می‌توان از منطق لاکلائو استفاده کرد: هویت سیاسی نه یک داده، بلکه نتیجه‌ی زنجیره‌ای از مفصل‌بندی‌های گفتمانی است که در آن، نشانه‌های پراکنده تاریخی، زبانی و فرهنگی در قالب یک دال مرکزی سازمان‌دهی می‌شوند. در تجربه کوردها، این دال مرکزی را می‌توان به‌مثابه "امر جمعی ناتمام" فهم کرد؛ نوعی وحدت که هرگز به‌طور کامل نهادی یا دولتی نشده، اما در سطح حافظه، زبان و تجربه زیسته به حیات خود ادامه داده است. این ناتمامی، نه نشانه ضعف، بلکه دقیقا محل تولید امر سیاسی است. زیرا سیاست دقیقا از جایی آغاز می‌شود که یک هویت در وضعیت تثبیت‌شده قرار ندارد و ناچار است دائما خود را بازتعریف کند. از این منظر، مسئله کوردها را نباید به صورت ساده به "قومیت" تقلیل داد. قومیت، در بسیاری از چارچوب‌های نظری، به سطحی توصیفی از تفاوت‌های فرهنگی محدود می‌شود، در حالی که آنچه در اینجا در جریان است، سطحی از سازمان‌دهی سیاسی تجربه است. کورد بودن صرفا داشتن یک زبان یا فرهنگ نیست، بلکه قرار گرفتن در یک وضعیت تاریخی خاص است که در آن، امکان‌های کنش سیاسی همواره در حال مذاکره، انکار یا بازتعریف‌اند. بنابراین،

امر سیاسی در اینجا نه به عنوان نتیجه نهایی یک فرآیند تاریخی، بلکه به عنوان خود فرآیند ظهور و ناپدیدشدن سوژه قابل فهم است. سوژه کوردی نه پیشاپیش وجود دارد که سپس وارد سیاست شود، و نه کاملا محصول سیاست است؛ بلکه درون یک میدان تنش دائمی میان به‌رسمیت‌شناختگی و انکار، میان نام‌گذاری و بی‌نامی، میان امکان و حذف، تولید می‌شود. در نهایت، می‌توان گفت تجربه کوردها نشان می‌دهد که سیاست مدرن تنها عرصه توزیع قدرت نیست، بلکه عرصه تعیین حدود خود سوژه بودن است. اینکه چه کسی می‌تواند "ما" بگوید، چه کسی می‌تواند تاریخ خود را روایت کند، و چه کسی می‌تواند از سطح تجربه به سطح نمایندگی سیاسی گذار کند، خود بخشی از ساختار قدرت است. از این منظر، مسئله کوردها نه یک مسئله حاشیه‌ای، بلکه یکی از نقاط افشاگر منطق درونی سیاست مدرن است: سیاست نه فقط درباره حکومت، بلکه درباره امکان یا عدم امکان ظهور یک "ما"ی تاریخی است.

-فرجام سخن

ملت را نمی‌توان صرفا یک مقوله جمعیت‌شناختی، فرهنگی یا حقوقی دانست. ملت پیش از هر چیز، شکلی از خودآگاهی تاریخی است. لحظه‌ای که یک جامعه خود را نه به عنوان مجموعه‌ای از افراد پراکنده، بلکه به عنوان سوژه‌ای دارای گذشته، حال و آینده مشترک تجربه می‌کند. در این معنا، ملت بیش از آنکه یک واقعیت طبیعی باشد، یک رخداد تاریخی است. رخدادی که در آن یک "ما"ی جمعی شکل می‌گیرد و خود را به عنوان فاعل تاریخ خویش بازمی‌شناسد. تجربه کوردها نشان می‌دهد که ملت بودن الزاما وابسته به وجود دولت نیست. آنچه ملت را ممکن می‌سازد، تداوم خودآگاهی جمعی، حافظه تاریخی و توانایی بازتولید افق مشترک معناست. ملت در عمیق‌ترین سطح خود، نام تلاشی تاریخی برای تبدیل شدن از موضوع تاریخ به فاعل تاریخ است. از این رو، ملت را می‌توان یکی از صورت‌های بنیادی آزادی جمعی دانست؛ لحظه‌ای که یک جامعه می‌کوشد خود را بر اساس فهم خویش از گذشته و آینده تعریف کند و در مقام سوژه‌ای تاریخی، مسئولیت سرنوشت خویش را بر عهده گیرد. در این معنا، ملت نه پایان تاریخ، بلکه آغاز آگاهی تاریخی یک جامعه از خویشتن است.

:*

*امکان‌مندی در فلسفه هایدگر اشاره به‌عدم ثبات ذاتی انسان دارد، یعنی انسان همواره خودش را همیشه از طریق آنچه می‌تواند باشد درک می‌کند. به‌عبارتی دیگر وجود انسان یک پروژه باز است که در آن آینده و انتخاب‌های او مقدم بر واقعیت فعلی هستند.

* پیش‌افکنی سازوکار امکان‌مندی است: یعنی انسان امکان‌ها را فعال می‌کند و خودش را به سمت یکی از آن‌ها پیش می‌برد. به‌عبارتی دیگر انسان همیشه خودش را به سوی آینده پرتاب می‌کند و بر اساس امکان‌هایی که پیش رویش می‌بیند، خودش را تعریف می‌کند

حاشیه:

1 Aleida Assmann, Die Wiedererfindung der Nation. Warum wir sie fürchten und warum wir sie brauchen, München: C.H. Beck, 2020.

2 Axel Honneth, Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte, Suhrkamp, 1992

3 Ricœur, Paul : Das Selbst als ein Anderer. München: Wilhelm Fink Verlag.1996

4 Assmann, Jan : Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. München: C.H. Beck.2006

5 Arendt, Hannah : Vita activa oder Vom tätigen Leben. München: Piper Verlag.2001

6 Heidegger, : Sein und Zeit. 19. Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.2006

“ ڕوانگە ”

ژنوشیاریی و مەعریفەناسیی پرسی ژنی کورد
(بەشی دووەم)

فەریدە وەیسی

"دەنگێک کە لە ناخی ئێمەدا چێندراوە، دەنگی ئەوی‌ترە. ئەو ئەوی‌ترەی کە بە ئارەزووی خۆی مانای پێمان داوە و ئێمەی بەرهەم هێناوە. دەبێ بەرهەڵستی ئەودەنگە بینەوە و سەرهەڵبدەین، تەنانەت لەگەڵی بەشەڕ بێین و وتووێژیش بکەین. تا خۆمان لە سنووری نێوان دەنگی ئەوی‌تری دەروونمان و خودی ساختەکراومان بدۆزینەوە."
(چاکراوارتی سپیواک)

کاریگەریی گوتارە جۆراوجۆرەکان لە ڕەوتی ژێردەستەیی ژنی کورد

ڕەوتی ژێردەستەیی ژن و کورد لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەر لە ڕەوتی نووسینی مێژووە دەست پێدەکات. هەر ئەو کاتەی کە ئێمە دەمانهەوێت ئێستای خۆمان لە ژێر تیشکی ڕابردوومانەوە بناسین و پێناسەی بکەین و بناغە و ڕەوت و ڕووداوێک بۆ شرۆڤەی دۆخی ئێستامان وێنا بکەین. مێژوونووسین لە کوردستان یان بوونی نەبووە و یان ڕەوتی نووسینی لە سەرەوە بۆ خوار بووە و سەرچاوە و هۆکاری گۆڕانکارییەکان گەڕێندراوەتەوە بۆ یەک کەس وەکوو پاشا، ڕێبەر، خان یان لە باشترین حاڵەتدا تاقمێک، حیزبێک یان ڕێکخراوەیێک و ئەم دیاردەیەش بووەتە هۆی شرۆڤەی هەڵە و نەدیتنی ئەو بەستێنە فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووریەی کە هۆکارەکانی هەلومەرجی هەنووکەیی کۆمەڵگەن. واتا بەستێنێکی کۆمەڵایەتی کە خۆی دەیتوانی وەکوو هۆکاری زۆرێک لە پرس و ڕووداوەکان پێناسە بکرێت، لە درێژەی ئەم شێوازە نووسینی مێژووە دادەبەزێت بۆ مەعلوول و بەرهەمی بڕیار و کردەوەی تاکێک یان ڕێکخراو و حیزبێکی دیاریکراو. ئەنجامی ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی کە مێژوو بەرتەسک بکرێتەوە و بە لاڕێدا ببرێت و خەڵکانێک کە لە ڕەوتی نووسینەوەی مێژوو شوێنێکیان بۆ دیاری نەکراوە دەنگیان کپ بکرێت. هەروەها ئەوەی کە ئەو مێژووە لە لایەن کێ و کام ڕەگەز و کام نەتەوە نووسراوە، خۆی بابەتێکی گرینگە. چون لەم حاڵەتەدا هاوکات کە دەنگی تاکەکان و خەڵک کپ دەکرێن، دەنگی بەکۆمەڵ و مافی گشتیی ڕەگەز یان نەتەوەیێک چەندقات کپ دەکرێت. واتا تا ئەو کاتەی کە نەتەوە یان ڕەگەزێکی باڵادەست مێژووی نەتەوە یان ڕەگەزێکی بندەست تۆماردەکات کۆی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی بە شێوەیێک شرۆڤە دەکات کە بکەوێتە خزمەتی بەرژەوەندیی کۆلۆنیالیزم (پەیوەندیی داگیرکەر و داگیرکراو) یان پیاوسالارییەوە (پەیوەندیی ژن و پیاو). ئاکامی ئەم ڕەوتە لە مێژوودا بووەتە هۆی دروستبوونی چوارچێوەی مەعریفیی جۆراوجۆر بۆ ژنی کورد کە بەبێ بەشداریکردنی خۆی پێک هاتووە. مەبەستی ئەمەش ئەوەیە ژنی کورد لەو چوارچێوانەدا خۆی و مافەکانی بناسێتەوە.

لێرەدا پرسیار ئەوەیە، ژنێک کە ژنوشیاری باسی لەسەر دەکات چ جۆرە ژنێکە؟ ژنێک کە لەلایەن کۆلۆنیالیزمەوە وێنا کراوە؟ ژنێک کە لەلایەن فێمینیزمی ناوەندخوازەوە وێنا کراوە؟ ژنێک کە ناسیۆنالیزمی نەریتخواز وێنای کردووە؟ یان ئەو ژنەی کە لە ژنۆلۆژیی ئۆجەلاندا تیۆریزە کراوەتەوە؟ یان ژنێکە کە جیا لە گشت ئەمانەیە و پێناسەی جیاوازی هەیە و مێژووەکەشی لەسەر بناغەی ڕاستییەکانی کۆمەڵگە تۆمار کراوە؟

ڕاستی ئەوەیە لە ڕەوتی وێناکردندا ژن لە زاری خۆیەوە قسە ناکات بەڵکوو تاک، گرووپ یان سیستەمێک لە پێگەیێکی دیاریکراوی هێز و دەسەڵاتەوە سەبارەت بە ژنی کورد قسە دەکەن، مێژووی لەسەر دەنووسن، ڕاپۆرت ساز دەکەن، لێکۆڵینەوەی لەسەر دەکەن و هەوڵ دەدەن لە چوارچێوەیێکی لەپێش پەسەندکراودا و لە بەرژەوەندیی خۆیانەوە هەلومەرج و دۆخی ئەو تیۆریزە بکەنەوە. لێرەدا چیتر ڕاست یان ناڕاستبوونی وێنایێک کە لە ژنی کورد دروست بووە گرینگ نییە، بەڵکوو گرینگ ئەوەیە کە ئەو ژنە هەرکات بیهەوێ قسە بکات لە چوارچێوەی ئەو وێناکردنەدا کە بۆی دروست کراوە قسە بکات. ئەم وێنایە لە کۆمەڵگە، لە میدیا، لە قوتابخانە، لە پڕۆپاگەندە، لە لێکۆڵینەوەکان، لە پەروەردە و ڕاهێنان و هتد، ئەوەندە دووپات دەکرێتەوە تا دەبێتە کەسایەتی (فیگۆری) ژنی کورد و جێگای ژنی ڕاستەقینەی نێو کۆمەڵگەی کوردستان دەگرێتەوە و هەر لەم کاتەوە کێشە سەرەکییەکە سەرهەڵدەدات. چون ژنی ڕاستەقینەی کورد کە مێژوویێکی درێژ لە ئەزموون و هەلومەرجی سیاسی و کۆمەڵایەتی جیاوازی هەیە، وەلا نراوە و کەسایەتییەک لە ژنی کورد کە وێنایەکی ساکاری هەیە و بەشێکی گەورە

لە ڕاستییەکانی لێ داماڵدراوە، زەق کراوەتەوە. ئەو کەسایەتییە لە ژنی کورد هاوکات باڕێکی مانایی بەدوای خۆیدا ڕادەکێشێت کە لە هەر یەک لە گوتارەکانی کۆلۆنیالیزم، ناسیۆنالیزمی نەریتخواز، فێمینیزمی ناوەندخواز و ژنۆلۆژی پێگەیێکی جیاواز و دیاریکراوی بە ژنی کورد داوە. بەڵام هەمووی ئەم گوتارانە لە یەک شتدا هاوبەشن، ئەویش ئەوەیە کە لە هیچکامیاندا ڕێگا نادرێت ژنی کورد لە زاری خۆیەوە قسە بکات بەڵکوو پێشتر، لە بەرژەوەندیی ئەو گوتارانە و بەپێی پڕەنسیپی ئەو گوتارانە، شوێن و پێگەیێکی بۆ دیاری کراوە کە دەبێ هەر لەو شوێن و پێگەیەوە قسە بکات تا دەنگی ببیسترێ و بەم شێوەیە بنیاتنەرانە پرسی ژنی کورد کە هۆکاری دۆخی بندەستیی هەنووکەیە ڕەچاو ناکرێت. بە زمانێکی دیکە لە ڕوانگەی ژنوشیارییەوە پرسی سەرەکی، نەبوونی دەنگ نییە، بەڵکوو پرسەکە ئەوەیە کە ئەو دەنگانە، دەنگی ڕاستەقینەی ژنی کوردی نێو کۆمەڵگەی کوردستان نییە و لە بارودۆخێکی نایەکسانی هێزەوە دەگوازرێنەوە و تۆمار دەکرێن. بۆیە ژنوشیاری بە تەنیا باسی لێکهاڵاوی و جۆرەکانی ستەم لە هەمبەر ژنی کورد ناکات، بەڵکوو هاوکات باسی جۆرەکانی وێناکردنی ژنی کورد و کەسایەتییەک کە لە ژنی کورد لەو گوتارانە دروست بووە دەکات کە وەکوو لەمپەرێکن بۆ پێناسەی دروست و دەرکەوتنی ڕاستییەکان سەبارەت بە ژنی کورد. بۆیە دەبێ سەرەتا ئەو وێنایانە کە گوتارە جۆراوجۆرەکان سازیان کردووە تاوتوێ و شرۆڤە بکرێن. لەسەر ئەم بنەمایە، پرسی ژنی کورد لە ژنوشیاری دەچێتە بواری پرسی مرۆڤی بندەست و لەو سۆنگەیەوە شرۆڤەی بۆ دەکرێت و دەبێ سەرەتا وڵامی دوو پرسیار بدۆزینەوە؛ یەکەم، کێ سەبارەت بە ژنی کورد قسە دەکات؟ دووەم، ژنی کورد چۆن وێنا کراوە؟

ئەمانە دوو پرسیاری سەرەکی و گرینگن کە بۆ ناسین و چارەسەری ئەم پرسە پێویستیان بە وڵامدانەوەیە؛ چونکە وڵامی ئەم دوو پرسیارە دەتوانێ دووانەیی "ژنی قوربانی_ژنی خەباتگێڕ" کە بەرهەمی کەسایەتی ژنی کورد لەو چوار گوتارەیە، هەڵوەشێنێتەوە و پرسی ژن لەنێو کۆمەڵگەی کوردستان لەسەر بەردی بناغەی ڕاستەقینەی خۆی دانێت و تاوتوێی بکات.

١- وێنا کردنی ژنی کورد لە گوتاری کۆلۆنیالیستیدا

وێنا کردنی ژنی کورد لە گوتاری کۆلۆنیالیستیدا بە کۆمەڵێک وێناکردنی نەرێنی لە ژنی کورد بەرتەسک ناکرێتەوە، بەڵکوو ئەم گوتارە هەوڵی ئەوەیە لە ڕەوتی وێناکردندا ئەوە دیاری بکات کە ژنی کورد چۆن ببینرێت، چۆن قسە بکات و چ بەشێک لە شوناس و مێژوو و ئەزموونی ژیاویی بخرێتە بەرچاو یان بشاردرێتەوە و چاوپۆشی لێبکرێت. واتا لێرەدا وێنا کردن بۆ نیشاندانی ڕاستییەکان سەبارەت بە ژنی کورد نییە بەڵکوو ڕەوتێکە بۆ بەرهەمهێنانی کەسایەتییەک لە ژنی کورد کە لە بەرژەوەندی و بۆ مانەوەی کۆلۆنیالیزم بێت. لێرە، لە ڕوانگەتدا سەبارەت بە دۆخی ژنی کورد قسە دەکرێت بەڵام هاوکات بەستێنە مێژوویی و سیاسی و کۆلۆنیکراوەکەی ژنی کورد دەخرێتە پەراوێزەوە. کەوایە، پرسە سەرەکییەکە ئەوە نییە کە کۆلۆنیالیزم ژنی کورد چۆن وێنا دەکات؟ بەڵکوو ئەمەیە کە کەسێک کە ژنی کورد وێنا دەکات لە چ پێگەیێکی هێزەوە ئەم کارە دەکات؟ لە چ چەمکێک کەڵک وەردەگرێت و کام بەشی شوناسی زەق دەکاتەوە و کامەیان دەشارێتەوە؟ و لە کۆتاییدا چ وێنایێک لە ژنی کورد دەخوڵقێنێت؟

یەکێک لە بنەڕەتیترین میکانیزمەکانی بااڵدەستی و ژێردەستەیی لە گوتاری کۆلۆنیالیزمدا، دروستکردنی "ئەویتر"ێکە لە بەرامبەر "خۆی"دا. ئەم سیستەمە بۆ ئەوەی خۆی وەکوو ناوەند، مودێرن، شارستانی و پێشکەوتوو پێناسە بکات پێویستە "ئەویترێکی" لە پێگەی پەراوێز، نەریتی، ناشارستانی و دواکەوتوودا هەبێت. لێرەدا ژنی کورد نەتەنیا لەبەر ڕەگەز و ژنبوونی بەڵکوو لەبەر ئەوەی کە لە نەتەوەیێکی جیا لە نەتەوەی بااڵدەستە، لەلایەن گوتاری کۆلۆنیالدا لە

پێگەی ئەویترێکی ئاستنزم دادەنرێت. ژنی باڵادەست (فارس، تورک، عەرەب) هەڵگری کۆمەڵێک مانا لە خۆیدایە؛ وەکوو مودێرن، شارستانی و پێشکەوتوو و ژنی ژێردەست (ژنی کورد) هەڵگری کۆمەڵێکی تر لە مانایە وەکوو نەریتی، ناشارستانی و دواکەوتوو. کە وایە کۆلۆنیالیزم لە ئاستی بیر و زانستیشدا هەوڵ دەدات دیاری بکات کە مرۆڤی داگیرکراو چۆن بناسرێت و هەروەها چۆنیش بیر بکاتەوە. لەسەر ئەم بنەمایە، کۆلۆنیالیزم بۆ مانەوەی خۆی پێویستی بەوە هەیە تا هەر جۆرە جیاوازییەک کە لە بەرژەوەندیی ئەودا نییە بخاتە پەراوێزەوە. یەک لە گرینگترینی ئەم جیاوازییانەش، جیاوازیی مێژوویی و نەتەوەیی و زمانییەکانە. بۆیە لە کوردستاندا سەرەتا چەمکی ژنی کورد دەگوازێتەوە بۆ چەمکی ژنی ئێرانی، سووریایی یان تورکیایی و لەو چوارچێوە جوگرافیا سیاسییانەدا، کۆمەڵێک لە ژنان بە مێژوو و نەتەوە و زمان و ئەزموونی ژیاوی جیاوازەوە لە ژێر چەمکێکی گشتی لە ژن تێکەڵاو دەکاتەوە. بۆ وێنە ژنی کورد کە لە بەستێنێکی مێژوویی، سیاسی و نەتەوەیی تایبەت بە خۆیەوە ڕسکاوە، لە ژێر چەمکی ژنی ئێرانییەوە بەشێکی گەورە لەو جیاوازییانەی لێ دادەماڵدرێت و جیاوازییە سیاسی و مێژوویی و نەتەوەییەکانی نابینرێت یان دەکەوێتە پەراوێزی چەمکی ئێرانییەوە. لێکەوتەی ئەم جۆرە وێنا کردنە دەبێتە هۆی ئەوەی دۆخی ژنی کورد بەبێ لەبەرچاوگرتنی بەستێنە مێژوویی و سیاسی و نەتەوەییەکەی شرۆڤە بکرێت و بەشێکی زۆر لەو پێکهاتەی هێز و دەسەڵاتەی کە هۆکاری دۆخی ئێستای ژنی کوردن نەبینرێت. واتا ژنی کورد لە چوراجێوەی خۆی کە بریتییە لە مێژووی کوردستان، دابەشبوونی جوگرافیای کوردستان، سیاسەتی دەوڵەتە کۆلۆنیالیستییەکان، تواندنەوە، ژینۆساید، بەربەستی زمانی و سەرکوتکردن و بزووتنەوە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتییەکان، جیا دەکرێتەوە و لەجیاتی ئەوەی بەشێکی گەورە لە دۆخی ئێستای وەکوو بەرهەمی ئەم چوارچێوەیە ببینرێت، هۆکارەکانی ئەم دۆخەی دادەبەزێتە ئاست تایبەتمەندیی نێوخۆیی کۆمەڵگەی کوردی. هەر لێرەدایە کە قوناغی دووەم بۆ شرۆڤەی دۆخی ئێستای ژنی کورد دەست پێدەکات، واتە گواستنەوەی پرسی سیاسیی ژنی کورد بۆ پرسی کولتووری.

لەم قۆناغەدا چیتر پرسیاری سەرەکی ئەوە نییە کە چۆن ڕەوتی مێژوویی و سیاسی و پێکهاتەی دەسەڵاتی زاڵ دۆخی ئێستای ژنی کوردی پێک هێناوە؟ بەڵکوو پرسیارە سەرەکییەکە دەبێتە ئەوەی " لەنێو کولتووری کوردیدا ژنی کورد چۆن دەچەوسێتەوە؟" واتا بەم شێوەیە، پێکهاتەی دەسەڵات لە بەرپرسیارەتی دەنرێتە لاوە و کولتووری کوردی بە بەرپرسی سەرەکیی دۆخی ژن دادەنرێت و ئەو شتەی کە دەبێ لەنێو مێژوو و پێکهاتەی دەسەڵاتی کۆلۆنیالیزم و لە چوارچێوەی کاریگەرییەکانی ئەواندا شرۆڤە بکرێت، لە نێو کولتووری کوردی و لێکەوتەکانی شرۆڤە دەکرێت و پرسی ژنی کورد لە چوارچێوەیەکی کولتووریدا قەتیس دەمێنێتەوە و لە سیاسەت دادەماڵدرێت. لەم حاڵەتەدا یەکێک لە لێکەوتەکانی ئەم وێناکردنە، زەقبوونی پیاوی کورد وەکوو هۆکاری سەرەکیی ستەمی زایەندییە. واتە ژنی کورد قوربانیی ستەمە و پیاوی کورد ستەمکار. کولتووری کوردی هۆکاری ستەم و مانەوەی نەتەوەی باڵادەست و ناوەند دەبێتە هۆکاری ڕزگاری. بەم شێوەیە داگیرکەر خۆی لە تاوانباربوون دوور دەخاتەوە و لە پێگەی ڕزگاریدەرەوە دەر دەکەوێت. ئاکامەکەی دەبێتە ئەوەی کە پرسێکی پردژواری مێژوویی و سیاسی دادەبەزێتە ئاست پەیوەندییەکی ساکار لەنێوان ژنی قوربانی و پیاوی ستەمکار و نەریتی لەنێو فەرهەنگی کوردیدا. بەڵام ڕاستییەکە ئەوەیە، نابێت پیاوسالاری لەنێو کۆمەڵگەییکی بەکۆلۆنیکراو، هاوشێوەی کۆمەڵگەییکی خاوەندەسەڵاتی سیاسی شی بکرێتەوە.

لەدرێژەی ئەم ڕەوتەدا بەرەبەرە وێنا و کەسایەتی "ژنی قوربانیی نەریت" دروست دەبێت و لەلایەن میدیا و ڕاهێنان و پڕۆپاگەندەی کۆلۆنیالیستییەوە بانگەشەی بۆ دەکرێت و جێگای ژنی ڕاستەقینەی

کورد دەگرێتەوە. "ژنی قوربانیی نەریت" ژنێکی بێدەنگ و نەریتی و بێبەش لە هێز و کارتێکەرییە کە لە بەندی پیاوان و بنەماڵەکەیدایە و پێویستی بە کەسێکە ڕزگاری بکات. قوربانیبوون دەبێتە سەرەکیترین شوناسی ژنی کورد و کارتێکەریی ئەو لەم کەسایەتییە دەستێندرێتەوە. ژنی کورد چیتر کەسێک نییە کە لە دروستکردنی مێژوو و کۆمەڵگەی خۆیدا ڕۆڵی بووبێت، بەڵکوو کەسێکە کە هەموو شتێک لەسەر ئەو ڕوویداوە بەبێ ئەوەی خۆی بەشداری کردبێت. ئەمەش بەو مانایە نییە کە لەم وێناکردنەدا ژنی کورد نەبینراوە، ژنی کورد بینراوە بەڵام بەردەوام لە چوارچێوەی "ژنی قوربانیی نەریت" دەنگی بیستراوە و شرۆڤەی بۆ کراوە. بەم شێوەیە، ژنی کورد لە سووژەییێکی مێژوویی-سیاسییەوە بۆ ئوبژەییێکی فەرهەنگی-زایەندی دابەزێنراوە و لە کارتێکەریی داماڵدراوە. لێرەدا کۆلۆنیالیزم بۆ مانەوەی خۆی، لەڕێگای ئاڵۆزکردنی ڕیشەی سەرەکیی پرس و ستەمەکان کە هەبوونی خۆیەتی (هەبوونی سیستمی کۆلۆنیالیستی) هەوڵ دەدات شەڕ و ئاژاوە بخاتە نێو کۆمەڵگەی داگیرکراو و شوناسە جیاوازەکانی نێو کوردستان (زایەند، چین، ئایین، زاراوە) بداتە گژ یەک و لەبەرانبەر یەکتردا دایاننێ. بۆ وێنە سوننی لە بەرانبەر شیعە و شیعە لەبەرانبەریارسان، چینی دەوڵەمەند لەبەرانبەر چینی هەژار، کوردی سۆران لەبەرانبەر کوردی کەلهوڕ و هەرەوەها کە باسمان کرد ژنی کورد لەبەرانبەر پیاوی کورد دادەنێت تا لەڕێگای بەنێوخۆییکردنی هۆکاری پرس و کێشەکان، هەم بەرپرسایەتی لە خۆی دوور بخاتەوە و هەم وزەییک کە دەکرێ بە یەکگرتوویی بەرەو ڕووخانی کۆلۆنیالیزم کانالیزە بکرێت، بیگوازێتەوە بۆ شەڕ و ئاڵۆزی لەنێو کۆمەڵگەی کوردستاندا. بەشێکی سەرەکیی ئەم کارەش هەر لە ڕێگای کورد دەستەمۆکراوەکانەوە دەکرێت.

چاکراوارتی سپیواک لە کتێبی ئایا مرۆڤی بندەست دەتوانێ قسەبکات، ئەڵێ: "کۆمەڵگەی بەکۆلۆنیکراو لە سێ چین پێک هاتووە؛ یەکەم چینی بااڵدەست و کۆلۆنیالیزم، دووەم چینی بندەست و بەکۆلۆنیکراو، لەنێوان ئەم دوو چینەدا چینی سێهەم و شرۆڤەکار هەیە کە لە پێست و خوێنی چینی بەکۆلۆنیکراون بەڵام لە بیرۆکە و هزردا وەکوو چینی بااڵدەستن و ئاساییبوونی دۆخی بااڵدەستی و بندەستی بۆمرۆڤی بندەست تیۆریزە دەکەنەوە." بە وتەییێکی دیکە کۆلۆنیالیزم بۆ مانەوەی خۆی لۆژیکی خۆی پێک دێنێت و لە ڕێگای مرۆڤە بندەستەکانەوە و بەبێ تێوەگلانی ڕاشکاوانەی خۆی، ئامانجی خۆی دەپێکێت. لە کوردستان کەسایەتی "ژنی قوربانیی نەریت" لە ڕەوتی وێناکردنەوەدا دروست دەبێت. ئەم کەسایەتییە نابێ تەنیا لە ئاست وێنایێک بمێنێتەوە بەڵکوو دەبێ ببێتە باوەڕی ژنی کورد سەبارەت بە خۆی. ئەمەش لەڕێگای تاقمێک لەو فێمینیستە کوردانەوە کە لە چوارچێوەی هزریی کۆلۆنیالیزمدا دەڕوانن پرسی ژنی کورد، دەکرێتە مێشکی ژنانەوە. ژنێکی قوربانی بە پێشخانی کورد یان کوردستانەوە بەردەوام لەنێو میدیا کۆلۆنیالیستییەکان زەق دەکرێتەوە و بەشێک لەم ئەرکەش، فێمینیستی کورد ناوشیارانە و بەبێ شیکردنەوەی دۆخی ژنی کورد لە بەستێنی مێژوویی-سیاسی خۆیدا، جێبەجێی دەکات. بۆ وێنە دیاردەی تووندوتیژیی خێزانی کە بڕێ جار ژنکوژی لێ دەکەوێتەوە، دیاردەییێکی نەرێنییە کە لە هەموو شوێنێکی جیهاندا بوونی هەیە، بەڵام کاتێ ئەم دیاردەیە لە کوردستان ڕووبدات، میدیای کۆلۆنیالیزم هەوڵ دەدات ئەم بابەتە وەک نەریتێکی کۆمەڵگەی کوردستان نیشان بدات. بۆیە تایتڵی ئەم چەشنە هەواڵانە بەم شێوە بڵاو دەکەنەوە؛ "دیسان ژنکوژی لە کوردستان" یان "ژنێکی کورد لەلایەن مێردەکەی یان براکەیەوە کوژرا". ئەوکات هۆکاری ئەم تووندوتیژییە، ئابووری، کۆمەڵایەتی یان هەر کێشەییێکی تر بێت بۆ ئەوەی کۆمەڵگەی کوردستان وەکوو کۆمەڵگەییێکی دواکەوتوو نیشان بدەن ناوی قەتڵی نامووسی لێدەنێن و بڵاوی دەکەنەوە. ئەمە لە کاتێکدایە کە ئەم دیاردە ناحەزە لە ڕێژەییێکی بەرزتر لەنێو کۆمەڵگەی فارس لە ئێران یان کۆمەڵگەی تورک

له تورکیا ڕووەدات که ئەگەرچی ئاماره فەرمییەکان باسی لێناکەن بەڵام بەپێی گەڵاڵەیەکی سەرتاسەری کە لە ساڵی ٢٠٠٢وە تا ئێستا هەر ساڵە بۆ کۆکردنەوەی ئاماری تووندوتیژیی دژ بە ژنان بەڕێوە دەچێت، بەرزترین ڕێژەی تووندوتیژی و ژنکوژی هی سێ شاری مەشهەد و ئیسفەهان و تارانە. یان بەپێی ئاماری ڕێکخراوی ئۆمۆت (هیوا) تەنیا لە ساڵی ٢٠٢٠ لە تورکیا ٣٧٣ حاڵەتی ژنکوژی تۆمار کراوە کە ٧٦ حاڵەتی هی باکووری کوردستان بووە و ٢٩٧ حاڵەتی لە ناوچە تورکنشینەکان ڕوویان داوە. بەڵام هەتا ئێستا میدیایێکی فارسی یان تورکیمان نەدیتووە کە بنووسێت ژنێکی فارس یان ژنێکی تورک بەدەستی مێردەکەی یان پیاوانی بنەماڵەکەی کوژرا. خاڵێکی دیکە ئەوەیە کە بەپێی ئاماری ڕێکخراوەی هەنگاو لە هەشتی مارسی ٢٠٢٠ تا هەشتی مارسی ٢٠٢١ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ٢٩ ژن بەهۆی تووندوتیژیی خێزانییەوە کوژراون و هەر لەم ماوەیەشدا ٣٦ ژن لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەهۆی چالاکیی مەدەنی و سیاسی لەلایەن دەزگای ئەمنیی کۆلۆنیالیزمەوە دەسبەسەر و زیندانی کراون، بەڵام ئەوەی کە لە میدیاکانیاندا دەردەکەوێت ٢٩ ژنی کوژراو بە پاشخانی کوردەوەیە. بەڵام کەیسی ئەو ٣٦ ژنە چالاکە یان باسی لێناکرێت و دەخرێتە پەراوێزەوە یان بەبێ پاشگری کورد باسیان دەکرێت. لێکەوتەی ئەم چەواشەکاری میدیاییە دەبێتە ئەوە کە کەسانێک تەنانەت لە چینی خوێندەواری کۆمەڵگەی کوردستان و لەژێر ناوی فێمینیست بچنە نێو ئەم گەمەی میدیاییەوە و بە بیانووی دواکەوتوویی کۆمەڵگەی کوردستان دژی کولتوور و بەهاکانی نەتەوەی خۆیان بوەستنەوە و بەم شێوەیە کۆلۆنیالیزم لە ڕێگای چینی دەستەمۆکراو و شرۆڤەکاری نەتەوەی بندەست، مانەوەی خۆی و داگیرکاریی خۆی لە کوردستان، بۆ خەڵکی کورد تیۆریزە بکاتەوە. ئەگەرچی شۆڕشی ژینا زۆرێک لەو کەسایەتییانەی هەڵوەشاندەوە و بۆ یەکەم جار پرسی نەتەوەیی ژنی کورد هاتە ناوەندی بزووتنەوەیێکی فێمینیستییەوە، بەڵام کۆلۆنیالیزم کاتێ زانی ناتوانێ حاشا لە پرسی نەتەوەیی ژنی کورد بکات هەوڵی دا لە ڕێگای گۆڕینی چوارچێوەی پێناسەی ژنی کورد دەست بەسەر ئەو پرسەدا بگرێتەوە. بۆ وێنە ئەمجارە بە دیاریکردنی هەندێ پێوەر و تایبەتمەندی بۆ ژنی سەرکەوتوو و ئازادیخواز و زانای کورد لە ڕێگای بەڕێوەبردنی کونگرەیێک لەژێر ناوی ڕێزگرتن لە مەستوورە ئەردەڵان و بەخشینی خەڵات بەو ژنانەی کە هەڵگری ئەو پێوەرانەن وا لەلایەن دەسەڵاتی کۆلۆنیالیستی-مەزهەبییەوە دیاری کراون، ویستی پرسی ژنی کورد بەشێوەی پەیوەندیی تاکەیی لەگەڵ سیستمی دەسەڵاتدا پێناسە بکاتەوە. لەم ڕوانگەیەوە ژنی کوردی سەرکەوتوو و ئازا ژنێکە کە سیستمی دەسەڵات پێناسەکەی دیاری دەکات. گەیشتن بەو سەرکەوتنەش لە ڕێگای هەوڵ و تەقەلای تاکەییەوە مسۆگەر دەبێت و ڕۆڵی سیستەمی کۆلۆنیالیستی بۆ سەرنەکەوتن و لەپەراوێزخستنی ژنی کورد وەلادەنرێت. بەم شێوەیە کەڵکەڵەی ژنانی کورد دەچێتە بواری کێبڕکێیەکی تاکیی لەگەڵ یەکتردا، نەک خەبات و چالاکییەکی بەکۆمەڵ بۆ پێکانی میکانیزمی زاڵبوون و بندەستی. ئەم ئەرکەش لەڕێگای دەستوپەیوەندییەکانی دەسەڵاتەوە لەنێو کۆمەڵگەی مەدەنیی کوردستان جێبەجێ دەکرێت و ئەمجارە لە ڕێگای بەشی توێژینەوەی کوردستاننناسیی زانکۆی کوردستانەوە جێبەجێ کرا. هەر ئەو زانکۆیە کە لە سەردەمی شۆڕشی ژینادا بە باشترین شێواز ڕۆڵی گێڕا و خوێندکارەکانی و تەنانەت تاقمێک لە مامۆستاکانیشی پەیوەستی شۆڕشەکە بوون تا بەم شێوەیە نەتەنیا بەرهەمەکانی شۆڕشی ژن، ژیان، ئازادی سڕ بکەن بەڵکوو زانکۆی کوردستانیش بکەنەوە دارەدستی خۆیان.

وێناکردنی ژنی کورد لە گوتاری فێمینیزمی ناوەندخوازدا

ئەگەرچی فێمینیزم ڕۆڵی گرینگی لە ئاشکراکردن و دەرخستنی ستەم و هەڵاواردنی زایەندی و

بەرگریکردن لە مافی ژناندا هەبووە بەڵام کاتێ لەنێو جوگرافیایێکی سیاسی، ئەزموونی مێژوویی و کۆمەڵایەتیی لایەنێکی دیاریکراو لە ژنان وەکوو پێوەری گشتی بۆ ناساندنی پرسی هەموو ژنان پێناسە بکات و جیاوازیی مێژوویی و سیاسی و کۆمەڵایەتیی ژنانی نەتەوە پەراوێزخراوەکانی نێو ئەو جوگرافیا سیاسییە پشتگوێ بخات، دەچێتە خانەی فێمینیزمی ناوەندخوازەوە و بە ئانقەست یان بێئانقەست خۆی دەبێتە بەشێک لە میکانیزمی بەرهەمهێنانەوەی زاڵبوون و بندەستی بۆ ژنانێک کە ئەزموونەکانیان جیاوازن. مەبەست لە فێمینیستی ناوەندخواز هەموو ئەو کەسانەن (کورد و غەیرە کورد) کە لەم چوارچێوەدا و بەو پێوەرەی باسمان کرد، دۆخی ژێردەستیی ژنی کورد شرۆڤە دەکەن. لەم حاڵەتەدا ڕەنگە ژنی کورد لەنێو گوتاری فێمینیزمی ناوەندخوزادا بوونی هەبێت بەڵام نەک بە هەموو جیاوازییە مێژوویی و سیاسییەکانی و پرسە پڕدژوارەکانی، بەڵکوو بەر لەوەی وەک "ژنی کورد" پێناسە بکرێت وەک "ژن" پێناسە دەکرێت، واتە شوناسە زایەندییەکەی زەق دەکرێتەوە و شوناسی نەتەوەیی و ئەزموونی بەکۆلۆنیکراو و مێژووە سیاسییەکەی دەخرێتە پەراوێزەوە. بۆیە پرسیاری سەرەکی لێرەدا ئەوەیە کە لە ڕەوتی وێنا کردنی ژنی کورد لەم گوتارەدا، کام بەش لە شوناسی زەق دەکرێتەوە و کام بەشی دەشاردرێتەوە؟ و ئایا ئەزموونی جیاوازی مێژوویی و کۆمەڵایەتی و سیاسیی ئەو لە ژێر چەمکی "ژنی گەردوونی" چارەسەردەبێت؟

یەکێک لە گرینگترین میکانیزمەکانی وێنا کردنی فێمینیزمی ناوەندخواز، تواندنەوەی ژنی کوردە لەژێر چەمکی "ژن". هەڵبەت ژنێک کە پێشتر لەلایەن فێمینیزمی ناوەندخوازەوە و لە چوارچێوەی مەعریفی و زانستیی ئەودا پێناسەکەی دیاری کراوە. ئەم بابەتە ڕەنگە لە یەکەم ڕوانیندا بێ کێشە بێت، بەڵام چونکە ئەزموونی زایەندیی ژنی کورد لەگەڵ ئەزموونی نەتەوەیی و سیاسی و مێژوویی ئەو لێک ئاڵاوە، لەبەرچاونەگرتنی ئەم چوارچێوەیە واتە لەبەرچاونەگرتنی بەشێک لە ئەزموونی ژیاوی ژنی کوردە. چون ڕاستی ئەوەیە کورد وەک نەتەوەیێکی داگیرکراو، کاریگەریی لەسەر شێوازی ئەزموونی ژنبوونیش دادەنێت و خۆی دەبێتە بەشێک لە خەباتی فێمینیستیی ژنی کورد. بۆیە هەر جۆرە دەستێوەردانێک بۆ سەرلەنوێ پێناسەکردنی پرسی ژنی کورد، مادامێک کە جیاوازییە نەتەوەیی و سیاسی و مێژووییەکەی نەبینرێت، نابێتە هۆی چارەسەریی ئەم پرسە. بۆ وێنە کاتێک لە گوتاری فێمینیزمی ناوەندخوازدا کوردبوون (وەکوو نەتەوەیێکی خاوەن مافی سیاسی و چارەی خۆنووسین) دادەبەزێتە ئاست جیاوازییەکی بچووکی ناوچەیی-فەرهەنگی، لەم حاڵەتەدا ژنی کورد وەکوو ژنێک لە فەرهەنگێکی جیاوازی دامالّدراو لە سیاسەت پێناسە دەکرێت نەک وەکوو ژنێک کە لە هەلومەرجێکی مێژوویی-سیاسیی تایبەتدا دەژی. واتە پرسی ژنی کورد تەنیا دەبێتە پرسی پەیوەندیی ژن لەگەڵ پیاوسالاری نەک پەیوەندیی ژن لەگەڵ پیاوسالاری و دەوڵەت و نەتەوە و زمان و جوگرافیا و پێکهاتەکانی دەسەڵات بە درێژایی مێژوو.

ئاکامی ئەم شێوە وێنا کردنە دەبێتە هۆی ئەوەی کە کەسایەتییەک کە لە ژنی کورد دروست دەبێت کەسایەتی "ژنی قوربانیی پیاوسالاری" بێت. ئەمەش لە کاتێکدایە کە ژنی کورد هاوکات ڕووبەڕووی چەندین پێکهاتەی ستەم و دەسەڵاتە و لە تۆڕێکی ئاڵۆز و پردژواری هێزدا دەژیت و هەر ئەم دۆخەش بووەتە هۆی ئەوەی هەتا ئێستا لەنێو کۆمەڵگەی کوردستان پیاوسالارییەکی پەتی بوونی نەبووبێت و ئەگەریش هەبێت بەهۆی پێکهاتە جۆراوجۆرەکانی دەسەڵاتی کۆلۆنیالیستییەوە دەرفەتی دەرکەوتنی نەبووە تا بتوانین دۆخی هەنووکەیی ژنی کورد لەو سۆنگەیەوە شرۆڤە بکەین. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە ئاماژێک لە ژنکوژی لە سێ پارچەی کوردستان لە قوناغێکی دیاریکراودا دەخەمە بەرباس. بەپێی ئاماری ڕێکخراوەی مافی مرۆڤی هەنگاو لە ساڵەکانی ٢٠٢٠ و ٢٠٢١ لە ڕۆژهەڵاتی

کوردستان سەرجەم ٦٧ حاڵەتی ژنکوژی ڕوویداوە کە زۆربەیان لەلایەن کەسوکارییانەوە بووە. هەر لەم ماوەیەدا بەپێی ئاماری ڕێکخراوەی ئومۆت(هیوا) لە باکووری کوردستان ١٦٥ حاڵەتی ژنکوژی تۆمار کراوە کە ئەگەر بە گوێرەی حەشیمەتیان لەگەڵ ڕۆژهەڵات بەراوردیان بکەین تەقریبەن لە یەک ئاستدان. هەروەها لەم دووساڵەدا بەپێی ئاماری ڕێکخراوەی بەرەنگاربوونەوەی تونددوتیژی دژ بە ژنان لە باشووری کوردستانیش ٨ حاڵەتی ژنکوژی ڕوویداوە کە بەنیسبەت حەشیمەتی باشوور لەبەراورد لەگەڵ ڕۆژهەڵات وباکووری کوردستان یەک لەسەر چوارە. ئەگەر لێرەدا شرۆڤەکردنی ئەم بابەتە بەتەنیا لە سۆنگەی زایەندییەوە بێت ئاکامەکەی نابێتە شرۆڤەی وردبینانە و تۆکمە کە هۆکار یان هۆکارگەلێکی سەرەکی بۆ چۆنیەتی و ڕێژەی کەمتر یان زیاتربوونی ئەم دیاردەیە لە هەر پارچەیەک لە کوردستان بخاتە ڕوو. لەم بابەتەدا ئەوەی لە یەکەم ڕواینداا سەرنجڕادەکێشێ ڕێژەی کەمتری ژنکوژی لە باشووری کوردستانە کە سەردەمانێک لەوێ دۆخەکە هێندە خراپ بوو کە تەرمی ئەو ژنانەیان وا لەژێر ناوی پاراستنی نامووسەوە دەکوژران و دەبوونە قوربانیی تونددوتیژی زایەندی، لە بەشێکی گۆڕستانی سەیوان دەنێژران کە هی گۆڕە بێ نێوونیشانەکان بوو. بەڵام لەدوای سەقامگیربوونی نیمچە دەسەڵاتێکی سەربەخۆی سیاسی لە ٢٠٠٣بەملاوە و بەتایبەت لە دوای سەردانی قوباد تاڵەبانی وەکوو جێگری سەرۆکوەزیرانی هەرێمی کوردستان بۆ گۆڕستانی سەیوان لە ساڵی ٢٠٢٠ و دەرکردنی فەرمان بۆ نەهێشتنی ئەو دیاردە ناحەزە، نەتەنیا ئەو دیاردەیە بوونی نەما بەڵکوو ڕێژەی تونددوتیژی و ژنکوژیش بە شێوەیەکی بەرچاو دابەزی. ئەمەش دەتوانێت ببێتە هەوێنی توێژینەوەیێکی زانستی لەسەر کاریگەرییەکانی دەسەڵاتی سەربەخۆی سیاسی لە کەمبوونەوەی تونددوتیژی دژبە ژنان. لە لایێکی تردە بەپێی ئاماری ڕێکخراوەی ئومۆت هیچ جۆرە حاڵەتێکی ژنکوژی لە نێو کوردە عەلەوییەکانی باکووری کوردستان تۆمار نەکراوە. ئەمەش دەتوانێ نیشاندەری کاریگەریی بەستێنێکی ئایینی و کولتووریی تایبەت بێت کە ڕەنگە بووبێتە هۆی نەبوونی دیاردەی ژنکوژی لە نێو کوردە عەلەوییەکان و دەتوانێ ببێتە بابەتی توێژینەوەیێکی زانستیی جیا. بەڵام فێمینیزمی ناوەندخواز بە زەقکردنی کەسایەتییەک وەکوو ژنی قوربانیی پیاوسالاری، دەست بەسەر بەرهەمهێنانی زانست سەبارەت بە پرسی ژنی کورد لە چوارچێوەی ڕاستەقینەی خۆیدا دەگرێت و هەموو ڕووداوەکان لە چوارچێوەی مەعریفی و فیکریی خۆیەوە شرۆڤە دەکات. ژنی کورد بە پێوەری ژنی ناوەند هەڵدەسەنگێنێت و تەنانەت ڕێگەچارەی ڕزگاریشیان هەر بە پێوەری ژنی ناوەند دیاری دەکات. کەچی مادامێک کە ئەزموونە ژینکراوەکان جیاوازن، بەدڵنیاییەوە ڕێگەچارەی ڕزگاریش جیاوازە. بە وتەیێکی دیکە لە فێمینیزمی ناوەندخوازدا، ژنی کورد دەبینرێت بەڵام لە دەلاقەی ئەو چوارچێوە مەعریفیانەوە کە پێشتر دیاری کراون، نەک وەکوو سووژەیێکی مێژوویی-سیاسیی سەربەخۆ کە دەتوانێ هەم بابەتێک بێت بۆ بەرهەمهاتنی زانستی نوێ و هەم خۆیشی بەرهەمهێنەری زانست بێت.

وێناکردنی ژنی کورد لە گوتاری ناسیۆنالیزمی نەریتخوازدا

نەتەوە وەکوو بەردی بناغەی بیری ناسیۆنالیستی بابەتێکی سروشتی و پێشتر دیاریکراو نییە، بەڵکوو لە ڕێگای مێژوو، کولتوور، کۆیاد، زمان، جوگرافیا، ڕەنج و کردەوەی سیاسیی هاوبەشەوە دروست دەبێت و پێناسەکەی بەردەوام نوێ دەکرێتەوە. لەسەر ئەم بنەمایە پرسی ژنی کورد لە گوتاری ناسیۆنالیستی، تەنیا پەیوەندی بە بەشداریکردن یان بەشدارینەکردن لە بزووتنەوە نەتەوەییەکاندا نییە، بەڵکوو پەیوەندی بە شێوەی پێناسەکردنی نەتەوە و دیاریکردنی پێگەی ژنان و پیاوان لە بەرهەمهێنانەوە یان گۆڕینی پێناسەی نەتەوە و کۆمەڵگە لەلایەن ئەو گوتارەوە هەیە. واتە

ژن دەتوانێ لە گوتارێکی ناسیۆنالیستی وەکوو دایکی نەتەوە، پارێزەری نەتەوە، هێمای پاکیی نەتەوە یان پارێزەری کولتوور وێنا بکرێت و لە گوتارێکی ناسیۆنالیستی دیکەدا وەکوو سووژەیێکی سیاسی سەربەخۆ بۆ بونیاتانی داهاتووی نەتەوەیێک پێناسە بکرێت. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە پێویستە هەر لە سەرەتادا لە نێوان دوو جۆر لە ناسیۆنالیزم جیاوازی دابنێین کە لە چۆنیەتی پەیوەندیی تاکەکان بە نیسبەت نەتەوەوە دێنە ئاراوە. یەکەم ناسیۆنالیزمی نەریتخواز، کە لەوێدا پێگە و بەهای ژن بە نیسبەت ڕۆڵی لە پاراستنی زمان و کولتوور و بەرهەمهێنانەوەی بنەماڵە هەڵدەسەنگێندرێت. واتا لێرەدا گرێدراویی نەتەوەیی (تعلق ملی) ژن مەرجدار دەکرێتەوە بە جێبەجێکردنی ڕۆڵە نەریتییەکانی ژن کە پێشتر لە سونگەیێکی پیاوسالارانەوە دیاری کراون. دووەم ناسیۆنالیزمی پێشڕەو کە ژن وەکوو شارومەندێکی یەکسان و سووژەیێکی سیاسیی سەربەخۆ پێناسە دەکات. واتە لێرەدا گرێدراویی نەتەوەیی، بەپێی ماف و ئیرادە و بەشداریی یەکسانی ژن لە بواره جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگەدا دیاری دەکرێت. لەم نووسراوەیە مەبەستی من وێناکردنەوەی ژنی کورد لە شێوەی یەکەم واتە ناسیۆنالیزمی نەریتخوازە و کەسایەتییەک کە لەم گوتارەدا لە ژنی کورد دروست بووە.

لە هەموو شێوازە جیاوازەکانی ناسیۆنالیزمی نەریتخواز لە جیهاندا، ژن وەکوو تاکێکی ئازاد بە فەرمی ناناسرێت و پلە و پێگەیێکی وەهای نییە بەڵکوو لە باشترین حاڵەتدا دەیکەن بە هێما و چەندین ڕۆڵی قورس و گرینگی بە سەردا دەسەپێنن. وەکوو "دایکی نیشتمان"، "هێمای پاکیی نەتەوە"، "پارێزەری کولتوور"، "پارێزەری نەتەوە". بە وتەیێکی دیکە ناسیۆنالیزمی نەریتخواز بە ڕواڵەت ژن لە ناوەندی نەتەوە وێنا دەکات بەڵام لە ڕاستیدا لە دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی بێبەشی دەکات. یان ژن وەکوو پارێزەری کولتوور پێناسە دەکات بەبێ ئەوەی دەسەڵاتێکی بۆ سەرلەنوێ پێناسەکردنی ئەو کولتووره هەبێت. ئەم ڕەوتەش ئەنجامەکەی دەبێتە ئەوەی کە لەم گوتارەدا، سەمبۆلیکبوونی ژن گرینگتر بێت لە کارتێکەریی سیاسی و کولتووریی ئەو.

ناسیۆنالیزمی نەریتخوازی کوردستانیش هەر لەم ئەقڵییەت و شێوەڕوانینەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەمەش ڕەوایی ئەم گوتاره دەباتە ژێر پرسیار، تەنانەت ئەگەر ئامانجی بەرگریکردن لە مافەکانی نەتەوەی بەکۆڵۆنیکراوی کورد بێت. ڕاستی ئەوەیە ناسیۆنالیزمی کوردستانی لەگەڵ نەتەوەیێکی بێ دەوڵەت ڕووبەڕووبە، نەتەوەیێک کە زیاتر لە سەد ساڵ لەمەوپێش خاکەکەی لەنێو چوار دەوڵەتی ساختەدا دابەش بوو و لەماوەی ئەم سەد ساڵەدا بەردەوام ڕووبەڕووی سیاسەتی ئاسمیلاسیۆن، ژینۆساید، سەرکوت و بەربەستی زمانی و فرهەنگی بووە. لە هەلومەرجێکی وەهادا پاراستنی شوناسی نەتەوەیی گرینگییەکی تایبەتی هەیە و لێرەدا ژن گرینگییەکی دووقاتی دەبێت. چون لە ڕوانگەی نەریتخوازانەوە ئەگەر لە نێو ماڵدا بە زمانی کوردی قسە بکرێت زمانی کوردی دەپارێزرێت، ئەگەر کولتووری کوردی بپارێزرێت شوناسی کوردی دەمێنێت و ئەگەر شوناسی کوردی پارێزراو بێت نەتەوەی کورد هەر دەمێنێتەوە. لێرەشدا چون بنەماڵە شوێنی سەرەکیی ئەم ڕاگواستن و پاراستنەیە، ژن دەبێتە پارێزەری نەتەوە لە بیاڤی کەسی (حوزه خصوصی) ماڵدا. واتای ئەم ڕەوتەش ئەوەیە کە ناسیۆنالیزمی نەریتخواز بەم شێوەیە ڕۆڵی نەریتیی ژن، نەتەوەیی دەکاتەوە و مانای نەتەوەییبوون دەبەخشێتە ڕۆڵێکی نەریتی و پێشوەختە دیاریکراو لە کۆمەڵگەدا. کوردی قسەکردن، جلی کوردی لەبەرکردن، پاراستنی داوێنپاکی، منداڵ خستنەوە و پەروەردە کردنی منداڵان بۆ بەرهەمهێنانەوەی نەتەوە، هەمووی دەبنە ئەرکێکی نەتەوەیی. بۆیە هەر ڕۆڵ یان ئەکتێکی ژن لەو پێناوەدا شرۆڤە دەکرێت کە چ قازانجێکی بۆ نەتەوەکەی هەیە و بەربەرە کەسایەتی "ژن دایکی نیشتمان"، "ژن پارێزەری نەتەوە"، "ژن هێمای پاکیی نەتەوە"، "ژن

پارێزەری کولتوور" بەرهەم دێت و لە ئاکامدا لەم گوتارەدا، ژن لەو چوارچێوەدا شرۆڤە دەکرێت. نموونەیێک کە ڕەنگە لێرە پێویستە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بەشە یارمەتیمان بدات، بابەتی شلێر ڕەسوولی ژنێکی خەڵکی مەریوان و دایکی دوو منداڵە. ژنێک کە شێوازی مەرگی دەنگدانەوەیێکی گەورەی هەبوو و هەموو سۆشیاڵ میدیای تەنییەوە و خۆپیشاندانی خۆڕسک و گەورەی خەڵکی لێکەوتەوە. چوار ساڵ لەمەوپێش و لە هاوینی ٢٠٢٢ دا شلێر ڕەسوولی لەلایەن پیاوێکی دراوسێیان و بەمەبەستی دەسدرێژیی سێکسی بە فریو و درۆ و داوای یارمەتی لێکردن، پەلکێشی ماڵەکەی دەکرێت. شلێر کاتێک لەو ماڵەدا خۆی بە تەنیا دەبینێتەوە و لە مەبەستی پیاوەکە ئاگادار دەبێتەوە و هەموو دەرگایەک بە ڕووی خۆیدا داخراو دەبینێت، لە پەنجەرەی ماڵەکەوە خۆی دەهاوێتە نێو کۆڵان و گیانی لەدەست دەدا. خوێندنەوەی ناسیۆنالیستە نەریتخوازەکان بۆ ئەو ڕووداوە هەر لەم چوارچێوەی کەسایەتی "ژن هێمای پاکیی نەتەوەیە" بوو. واتا کردەوەی شلێریان بەو شێوەیە شرۆڤە دەکرد کە بۆ پاراستنی داوێنپاکیی خۆی ئەو کارەی کردووە و کارێکی وەهاش بە تەنیا لە ژنێکی کورد دەوەشێتەوە. ئەمە لە کاتێکدایە کە دەبوو سەرەتا باس لەو دۆخە بکراتایە کە شلێری ناچار کردبوو بڕیارێکی وا بدات. شلێر لە چرکەساتێکدا کەوتووەتە نێو دۆخێک لە تووندوتیژی لە ئاستێکی بەرزدا بەڵام لە هەمان کاتدا دەیزانی کە ئەگەر خۆی ڕادەست بکات و بەو شێوە گیانی خۆی بپارێزێت دواجار یاسا و کۆمەڵگە پاڵپشتی نابن. بۆیە هەڵبژاردنی مەرگ نەک دڵخوازانە بەڵکوو لە دۆخێکی ناچاری و زۆرەملێدا بووە.

خاڵی گرینگ ئەوەیە کە ئەگەرچی هەمووی ئەم وێنایانەی کە لە گوتاری ناسیونالیزمی نەریتخوازدا دروستکراون، ژن وەکوو هێمای نەتەوە پێناسە دەکەن بەڵام لەڕاستیدا و لە گۆڕەپانی واقیعدا ژن لە دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی دوور خراوەتەوە و مافی بڕیاردانی سەربەخۆیانە سەبارەت بە پرسە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی لێ ئەستێندراوە. چۆن بیاقی گشتی (حوزە عمومی) کە بیاقی سیاسەت و کۆمەڵایەتییە و وەکوو بواری بڕیاری سەربەخۆیانە ناسراوە، لە دەستی پیاوانداید. ئەو وێنایانە لەم گوتارەدا هەموویان لەو بازنەیەدا دەخولێنەوە کە ژنی کورد دەتوانێ چ ڕۆڵێک بۆ نەتەوەکەی بگێڕێت؟ بەڵام هیچکامیان ئاوڕێک لەوە نادەنەوە کە ژن وەکوو سووژەییێکی سیاسی سەربەخۆ دەتوانێ چ پێگە و ڕۆڵێکی بۆ سەرلەنوێ پێناسەکردن و بونیاتنانی خۆی و نەتەوەکەی و کۆمەڵگەکەی هەبێت؟

وێناکردنی ژنی کورد لە ژێر ناوی گوتاری ژنۆلۆژیی عەبدوڵڵا ئۆجەلان

بۆ باسکردن سەبارەت بە چۆنیەتیی وێناکردنی ژنی کورد لە ژێر ناوی ژنۆلۆژیی عەبدوڵڵا ئۆجەلان پێویستە لە سێ ڕەهەندەوە بچینە ناو باسەکە تا لە کۆتاییدا چییەتی و چۆنیەتی ئەم وێناکردنەمان بۆ ڕوون ببێتەوە.

١- ئاخێزگە و ڕەوتی دروستبوونی کەسایەتی ژنی ئازادیخواز، شەڕڤان و بەرخۆدێری کورد.

٢- هۆکارە سەرەکییەکان و ڕەوتی پەیوەستبوونی ژنان بۆ ناو ڕیزەکانی پەکەکە.

٣- ڕوانگەی پەرتووکی ژنۆلۆژی بە نیسبەت ژن.

ڕەهەندی یەکەم، ئاخێزگە و ڕەوتی دروستبوونی کەسایەتی ژنی ئازادیخواز و شەڕڤان و زانای کورد: ڕاستی ئەوەیە لە ئاکامی ڕەوتی سەرهەڵدانی ژنە ئازاگەلێک لە مێژووی نەتەوەی کورددا، چ لە بواری ئەدەب و زانستەوە و چ لە بواری بەرخۆدان و قارەمانییەتی لە گۆڕەپانی شەڕ و هەوڵدان بۆ پاراستنی کەرامەتی خۆیان و نەتەوەکەیان و هەروەها ڕووداوگەلێکی مێژوویی پەیوەندیدار بە ژنانی کوردەوە، کەسایەتییەک لە ژنی کورد هاتووەتە ئاراوە کە سێ فاکتۆری سەرەکیی ئەم کەسایەتییە بریتییە لە ئازادیخوازی، شەڕڤانی و زانایەتی. لێرەدا تاقمێک لەو کەس و کەسایەتی و ڕووداوانە کە

لە درێژەی دوو سەدەی ڕابردوو، ناو و ناوبانگ و چالاکی و هەوڵەکانیان یارمەتیدەری پێکهاتنی ئەو وێنا و کەسایەتییە لە ژنی کورد بووە، دەخەینە ڕوو تا ئەوەمان بۆ ڕوون ببێتەوە کە ئاخێزگە و مێژووی دروستبوونی ئەم کەسایەتیە، چالاکی و پێگەی ژنان لە کۆمەڵگەی کوردستان بووە نەک حیزبێکی سیاسیی تایبەت.

١٨٠٥-١٨٤٨ی زایینی: ماهشەرەف خانم قادری ناسراو بە مەستوورە ئەردەڵان، ڕۆژهەڵاتی کوردستان، خەڵکی سنە. یەکەمین ژنی مێژوونووس لە ئاستی جیهان. خاوەنی چەند کتێب و دیوانی شیعر و زانا و نووسەرێکی کەمووێنە لە سەردەمی خۆیدا.

١٨٥٤ ی زایینی: ئاسیە خانم ناسراو بە قەرە فاتمە، باکووری کوردستان، خەڵکی قارەمان مەرعەش. لە شەڕی کریمە بەرامبەر بە ڕووسەکان فەرماندەی گوردانێکی ٣٠٠ کەسی بوو کە یارمەتیی عوسمانییەکانی دا. ناو و ناوبانگی وەکوو ژنێکی کوردی فەرماندە لەشکەر، ڕۆژنامە ئەوروواپییەکانی ئەو سەردەمەی تەنییەوە.

١٩٠٩ی زایینی: عادڵە خانم، باشووری کوردستان. لەدوای مردنی هاوژینەکەی دەسەڵاتی ناوچەی هەڵەبجەی بەدەستەوە گرت و ١٥ ساڵ حوکمڕانی کرد. خاوەنی مەحکەمە و بڕیاردەرێکی لێهاتوو بوو.

١٩١٩ی زایینی: فاتمە خانی گەڵواخی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان، خەڵکی ناوچەی دیواندەرە. لەدوای کوژرانی سنجرخانی وەزیری و لە کاتێکدا کە خەم و بێ هیواییەکی گەورە ناوچەکەی داگرتبوو، چەکی لە شان کرد و سوپایێکی لە هۆز و گوندەکانی ناوچەکە پێک هێنا و لەگەڵ داگیرکەرانی ڕووس بەشەڕ هات. لە ژێر فەرمانی ئەو دەیان قارەمانییەتی تۆمار کرا، لەکۆتاییدا و لە ڕێگای پارێزگاری لە خاک و خەڵک، گیانی لەدەست دا.

١٩١٩ی زایینی: ئەنجومەنی ژنانی پێشڕەوی کورد لە باکووری کوردستان دامەزرا کە یەکەمین ئەنجومەنی ژنان لە ئاستی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوو. ئەنجوم یامولکی یەکێک لە دامەزرێنەران و گوتەبێژی ئەو ڕێکخراوەیە لە مەیدانی سوڵتان حەمیدی ئیستانبوڵ ئامانجەکانی ئەو ڕێکخراوەیە کە زیاتر ڕاهێنان و هەوڵی بەهێزکردنی ژنان لە کوردستان بوو ڕایگەیاند و لە بەشێک لە قسەکانیدا ئاماژەی بە ڕووخانی عوسمانی کرد و وتی ئیدی کاتی ئەوەیە ئێمەی کورد وەکوو نەتەوەکانی دیکە خاوەنی سەروەریی خۆمان بین و ڕۆلی خۆمان بگێڕین. گرینگیی ئەم ڕێکخراوەیە ئەوە بوو کە نە تەنیا یەکەمین ڕێکخراوەی ژنان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوو بەڵکوو هاوکات بۆ دەستەبەر کردنی مافی ژنان و مافی نەتەوەی کورد تێکۆشانیان دەکرد.

١٩٢٦ی زایینی: حەفسە خانی نەقیب، باشووری کوردستان، خەڵکی سلێمانی. یەکەمین قوتابخانەی کچانی لەو شارە دامەزراند و ماڵی خۆی بۆ ئەم کارە تەرخان کرد. حەفسە خان لە پێگەی بنەماڵەیی خۆی کەڵکی وەرگرت و بۆ ئەوەی خەڵک ڕازی بکات کچەکانیان بۆ خوێندن بنێرن، ماڵ بە ماڵ دەگەڕا و دڵنیایی دەدایە بنەماڵەکان لە پارێزراوبوونی کچەکانیان لە قوتابخانە. هەروەها ئەنجومەنێکی ڕێکخست و هەوڵی زۆری بۆ بەتواناکردنی ژنان دا. حەفسە خان لە ساڵی ١٩٣٠ نامەیێکی بۆ کۆمەڵگەی نەتەوەکانی ئەو سەردەمە نووسی و داوای مافە ڕەواکانی نەتەوەی کوردی کرد.

١٩٥٧ی زایینی: ڕەوشەن بەدرخان، ڕۆژاوای کوردستان. لە کۆنفرانسی دژە ئیستیعمار لە یوونان بەشداری کرد و دۆخی کوردی باس کرد و داوای مافە ڕەواکانی نەتەوەی کوردی کرد.ئەم خاتوونە جیا لەوەی چالاکی مافی ژنان بوو، نووسەر و وەرگێڕێکی بەتوانا بوو کە جیا لە کوردی، ئینگلیزی، فەرانسەوی، عەرەبی و تورکی دەزانی و چەندین کتێب و نووسراوەی لە پاش بەجێماوە.

١٩٧٤ی زایینی: لەیلا قاسم، باشووری کوردستان، خەڵکی خانەقین. لەکاتێکدا کە خوێندکاری کۆمەڵناسیی زانکۆی بەغدا بوو، بەهۆی چالاکییەکانی لەپێناو وەدەستهێنانی مافەکانی نەتەوەی کورد لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە دەسبەسەر و ئەشکەنجە

درا و تەنانەت لە دواهەمین چرکەساتەکانی ژیانی ئامادە نەبوو لە مافە ڕەواکانی نەتەوەکەی پاشگەز ببێتەوە و لە تەمەنی ٢٢ ساڵیدا لەسێدارە درا.

١٩٧٨ی زایینی: سەکینە جانسێز، باکووری کوردستان، لە یەکەم دامەزرێنەرانی پارتی کرێکارانی کوردستان بوو کە ئامانجی سەرەکییان تێکۆشان بۆ سەروەریی سیاسی و دامەزراندنی کوردستانی گەورە بوو و هەر لەسەر ئەم ئامانجەش، لەلایەن دەوڵەتی تورکیاوە زیاتر لە ١٠ ساڵ زیندانی کرا و لەپاش هاتنەدەرەوەی لە زیندان چووە ئەوروپا و درێژەی بە چالاکییەکانی دا. لەساڵی ٢٠١٣ لە فەڕانسە لەلایەن فاشیستە تورکەکانەوە تێرۆر کرا و گیانی بەخت کرد.

١٩٨٠ی زایینی: دوو خوشکی خەڵکی سەقز شەهلا و نەسرین کەعبی و هەروەها شەهین باوەفا خەڵکی سنە، سێ ژنە پەرەستاری کورد، ڕۆژهەڵاتی کوردستان. لەلایەن حکوومەتی ئێرانەوە بە تۆمەتی یارمەتی گەیاندن بە شۆڕشگێڕانی کورد و چارەسەرکردنی برینی پێشمەرگەکانی کۆمەڵە، لەسێدارە دران.

١٩٨٠ی زایینی:فەرەنگیس حەیدەرپوور، ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ژنەکوردی خەڵکی گێڵانی کرماشان. لەدوای هێرشی هێزەکانی سەدام حوسێن بۆ سەر گوندەکەیان و کوژرانی چەند کەس لە خزم و کەسوکاری و ئاوارەبوونی خۆی و بنەماڵەکەی، کاتێک گەڕایەوە گوندەکەیان لەگەڵ دوو سەربازی چەکداری داگیرکەری سەدام حوسێن بەبێ ئەوەی چەکی پێبێت، بەشەڕ هات و یەکیانی کوشت و ئەویتریانی چەککرد و بەدەسبەسەرکراوی ڕادەستی خەڵکی گوندەکەیانی کرد. ئەم ئازایەتییە لەو سەردەمە دەنگدانەوەی زۆری بووە.

١٩٩٠ی زایینی: سەعدیە خالدیان ناسراو بە خوشکە لەیلا، ڕۆژهەڵاتی کوردستان، خەڵکی دێولان. پێشمەرگە و بەرپرسی نەخۆشخانەی حیزبی دیموکرات، کاتێک لەگەڵ چوار ژن و پیاوی پێشمەرگەی تر گەڕابوونەوە ناوخۆی ڕۆژهەڵات، لەلایەن کۆماری ئیسلامییەوە دەسبەسەر کران و دوای ماوەیێک لەسێدارە دران.

١٩٩٠ی زایینی: زەکیە ئاڵکان، باکووری کوردستان، خوێندکاری پزیشکیی زانکۆی دیجلەی ئامەد. لەدوای ناڕەزایەتی دەربڕین دژی قەدەغەکردنی ئاهەنگی نەورۆزی کوردستان لەلایەن حکوومەتی تورکیاوە، چووە سەر قەڵای ئامەد و ئاگری لەخۆی بەردا و دوای چەند ڕۆژ گیانی بەخت کرد. زەکیە وەکوو شەهیدی نەورۆز ناسرا و ئەو ڕووداوە دەنگدانەوەی گەورەی بوو.

١٩٩١ی زایینی: لەیلا زانا ، باکووری کوردستان، ژنە کوردی ئەندامی پارلەمانی تورکیا وەکوو یەکەم کەس لە پارلەمانی تورکیا بە زمانی کوردی قسەی کرد و کەوتە بەر هێرش و هەڕەشەی تورکە فاشیستەکان، دوای ماوەیێک دادگایی کرا و ١٠ ساڵ لە زیندان مایەوە.

١٩٩٢ی زایینی: گوڵناز کاراتاش ناسراو بە بریتان، گریلای پارتی کرێکاران، باکووری کوردستان . لەدوای شەڕ و بەرخۆدان لەگەڵ هێزەکانی دوژمن بۆ ئەوەی بە زیندوویی دەسبەسەر نەکرێت لە لووتکەی شاخێکەوە خۆی بەردایە خوارەوە و گیانی لەدەست دا کە دەنگدانەوەیەکی گەورەی بوو.

١٩٩٢ی زایینی: مزگێن ئایدین، باکووری کوردستان، بەتۆمەتی ئەندامەتی لە پەکەکەدا لە تەمەنی ١٩ ساڵەییدا دەسبەسەر کرا و ٣٠ ساڵ لە زیندانەکانی تورکیا ئازار و ئەشکەنجەی دی و لە تەمەنی ٤٩ ساڵیدا ئازاد کرا. لە یەکەم چرکەساتەکانی ئازادبوونی لەدوای خوێندنەوەی سروودی ئەی ڕەقیب باسی درێژەدان بە ڕێگەی پێشەوا قازی و سمکۆی کرد.

٢٠٠٥ی زایینی: مەرزیە فەریقی، ژنە پێشمەرگە و هونەرمەندی گەورەی کورد، ڕۆژهەڵاتی کوردستان. کە بە گۆرانییە شۆڕشگێڕانەکانی خزمەتی گەورەی بە کوردستان کرد و لەدوای مەرگی لە سوید و لەسەر وەسیەتی خۆی تەرمەکەی گەڕایەوە بۆ باشوور و لە ڕێوڕەسمێکی پڕشکۆدا لە سلێمانی بەخاک سپێردرا.

٢٠٠٨ی زایینی: زەینەب جەلالیان، ڕۆژهەڵاتی کوردستان خەڵکی ماکۆ. ئەندامی پەکەکە، کە لەلایەن کۆماری ئیسلامییەوە دەسبەسەر کرا و

حوکمی زیندانی تاهەتایی بەسەردا سەپێنرا و تا ئێستا ١٨ ساڵ لە زیندان ماوەتەوە.

٢٠١٠ی زایینی: شیرین عەلەمهۆلی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان خەڵکی ماکۆ. کە لەگەڵ فەرزاد کەمانگەر و چەند کەسی دیکە لەسێدارە دران و شێرکۆ بێکەس لە شیعرێک لە وەسفی ئەودا وتی "من بازنەی دەستی شیرینی عەلەمهۆلیم".

٢٠١٤ی زایینی: ئارین میرکان، ڕۆژاوای کوردستان. لە شەڕی دژی داعش، لەدوای کوشتنی چەندین کەس لە داعشییەکان بە مەبەستی تەقاندنەوە، خۆی خستە بەر تانکی زرێپۆشەوە و گیانی بەخت کرد. ناوی وەکوو هێمای بەرەنگاربوونەوە لەگەڵ داعش تۆمار کرا.

٢٠١٣ی زایینی: نەسرین عەبدوللا، ڕۆژاوای کوردستان . وەکوو فەرماندەی یەکینەکانی پاراستنی ژنان چەندین ساڵ دژی داعش خەبات و چالاکی کرد و لە ئازادکردنی کۆبانێ ڕۆڵی گەورەی گێڕا. وەکوو هێمای پاراستنی کەرامەتی ئینسانی ژنان دژ بە تاریکپەرەستانی داعش، لەلایەن فڕانسوا ئۆلاند سەرۆککۆماری ئەوەمی فەڕەنسە لە پاریس پێشوازی لێکرا.

٢٠١٦ی زایینی: ئاسیە ڕەمەزان، ڕۆژاوای کوردستان. کە زیاتر لە سەد کەس لە داعشییەکان بە دەستی ئەو کوژرابوون و لەکۆتاییدا لە مەیدانی جەنگ لە جرابلۆس گیانی بەخت کرد. ئاسیە بەهۆی شەڕی ئازایانەی لەگەڵ داعش ناوبانگی جیهانی دەرکرد.

٢٠١٨ی زایینی: نادیا موراد، کچەکوردی ئێزدی، باشووری کوردستان. کە دوای هێرشی داعش بۆ سەر شەنگال چەندین ساڵ دیلی دەستی داعش بوو. دوای ئازادبوونی بەهۆی چالاکییەکانی دژبە بەکارهێنانی دەسدرێژیی سێکسی لە جەنگ بۆ سەر ژنان و هەروەها وەکوو هێمای بەرەنگاربوونەوە لەگەڵ بیری داعشی، بووە براوەی خەڵاتی ئاشتیی نۆبێل.

٢٠١٩ی زایینی: زارا موحەممەدی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، بەهۆی چالاکییەکانی بۆ ڕاهێنان و پەرەپێدان بە زمانی کوردی لە شار و گوندەکانی کوردستان، لەلایەن کۆماری ئیسلامییەوە دەسبەسەر کرا و حوکمی ١٠ ساڵ زیندانی بۆ دەرکرا. بەرخۆدانی زارا بووە هۆی ئەوەی پرسی زمانی دایکی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و و جوگرافیای سیاسیی ئێران ببێتە ڕۆژەڤ.

٢٠١٩ی زایینی: موژگان کاووسی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان خەڵکی کەلاردەشت کە بەهۆی چالاکییەکانی لەڕێگەی پەرەپێدان بە زمانی کوردییەوە و جەختکردن لەسەر خوێندن بە زمانی دایکی، چەند جار دەسبەسەرو زیندانی کرا.

٢٠١٩ی زایینی: والا فەرید و ڕێواز فایەق دوو ژنەکوردی خەڵکی باشووری کوردستان کە لە دوو قوناغی جیادا وەکوو سەرۆکی پارلەمانی هەرێمی کوردستان هەڵبژێردران. ئەم ڕووداوە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کەم وێنەیە.

٢٠١٩ی زایینی: ئیلهام ئەحمەد ژنە سیاسەتمەداری کورد و هاوسەرۆکی خوێبەڕێوەبەریی ڕۆژاوا کە وەکوو ژنێکی کورد بەشداری دانیشتنی کۆنگرەی ئامریکای کرد و دۆخی ڕۆژاوای کوردستان و سووریای خستە بەرباس.

٢٠٢٢ی زایینی: شلێر ڕەسوولی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان، خەڵکی مەریوان. کاتێک لەلایەن پیاوێکەوە هەوڵی دەسدرێژی بۆ درا بۆ پاراستنی کەرامەتی خۆی و بنەماڵەکەی لە پەنجەرەی ماڵەکەوە خۆی هاویشتە خوارەوە و گیانی لەدەست دا. ئەم ڕووداوە لە کوردستان دەنگدانەوەی زۆری بوو و خۆپیشاندانی خۆڕسکی خەڵکی لێکەوتەوە. وەحیدی، وەزیری ناوخۆی ئەو کاتەی ئێران بۆ هێورکردنەوەی دۆخەکە هاتە مەریوان.

٢٠٢٢ی زایینی: ژینا ئەمینی خەڵکی سەقز، لەکاتی دەسبەسەرکرانی لەلایەن هێزەکانی کۆماری ئیسلامییەوە لە تاران و بۆسەپاندنی حیجابی زۆرەملێ گیانی لەدەست دا. ئەم ڕووداوە بووە هۆی سەرهەڵدانی گەورە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ژنانی کورد لە کاتی ناشتنی ژینا لە گۆڕستانی ئایچی سەقز، بە نیشانەی ناڕەزایەتی دەربڕین دژ بە کوشتنی ژینا

و حیجابی زۆرەملێ، بە دروشمی "ژن_ژیان_ئازادی" و "کوشتن لەسەر ڕووسەری هەتاکەی قوڕبەسەری" لەچکەکانیان لەسەر لابرد و لەو چرکەساتە بەملاوە ئیدی ڕژیمی مەزهەبیی ئێران سەرەڕای تەواو هەوڵ و هەڕەشەکانی نەیتوانی حیجابی زۆرەملێ بەسەر ژناندا بسەپێنێتەوە. ئەم شۆڕشە لە ماوەیێکی کورتدا گشت جوگرافیای سیاسیی ئێرانی گرتەوە. ژینا بووە هێمای شۆڕشی ژن_ژیان_ئازادی و لە دەیان وڵاتی جیهان خۆپیشاندانی گەورە بۆ پاڵپشتی لەو شۆڕشە بەرێوە چوو و چەندین شەقام لە وڵاتانی جۆراوجۆری جیهان، ناوی ژینایان لەسەر نرا. لە شۆڕشی ژن، ژیان، ئازادی دەیان ژنی کورد لە خۆپیشاندانەکان گیانیان لەدەست دا. وەکوو مینوو مەجیدی، ژنە مامۆستای خەڵکی قەسرشیرینی کرماشان کە یەکەم ژنی گیانبەختکردوو لە نێو خۆپیشاندانەکانی شۆڕشی ژینا بوو. لەو ماوەیەدا سەدان ژنی کوردیش دەسبەسەر و ئەشکەنجە و زیندانی کران. بۆ وێنە یەکێک لەو ژنانە، ژینا موحەمەدپیس گورجی چالاکی مافی ژنان بوو کە دەسبەسەر کرا و حوکمی زیندانی بەسەردا سەپا. ژینا لە ساڵی ٢٠٢٤ لەلایەن بی بی سی جیهانییەوە وەکوو یەکێک لە سەد ژنی کاریگەری جیهان لەو ساڵەدا ناسرا.

٢٠٢٣ی زایینی: وریشە مورادی و پەخشان عەزیزی. خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان. بە هۆی چالاکییەکانیان لە ڕۆژاوای کوردستان و بۆ یارمەتی گەیاندن بە ژنانی ڕزگاربوو لەدەستی داعش، کاتی گەڕانەوە بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەسبەسەر کران و حوکمی سێدارەیان بەسەردا سەپا و تا ئێستاش لە زیندان ماونەتەوە.

ڕەهەندی دووەم، هۆکار و ڕەوتی پەیوەستبوونی ژنان بۆ ناو ڕیزەکانی پەکەکە:

لە ساڵی ١٩٧٨ی زایینی پارتی کرێکارانی کوردستان وەکوو حیزبێک کە ڕاشکاوانە بانگەشەی بۆ دامەزراندنی کوردستانی گەورە و بەدیهێنانی ئاواتی لەمێژینەی کوردەکان بۆ سەربەخۆیی و یەکەوخستنی هەرچوارپارچەی کوردستانی دەکرد و بۆ ماوەی زیاتر لە ٢٥ ساڵ ئەمە ئامانج و سیاسەتی فەرمییان بوو، دامەزرا. پەکەکە بەم سیاسەتە توانی سەرنجی ملیۆنان کورد بۆ لای خۆی ڕابکێشێت و بەم سیاسەتە توانی زیاتر لە هەموو حیزبەکانی هەر چوارپارچەی کوردستان لاوانی کورد بۆ لای خۆی هان بدات و لە ماوەیێکی کورتدا دەیان هەزار کچ و کوڕی کورد بباتە ناو ڕیزەکانی خۆیەوە. چۆن تا ئەو سەردەمە هیچ حیزبێکی کوردستانی لەم ئاستە و بەو ڕاشکاوییە باسی دامەزراندنی کوردستانی گەورە و سەربەخۆیی بۆ کوردستانی نەکردبوو. بەبێ شک کاتێک کەسێک پەیوەست بە حیزبێکی سیاسی و چەکدار دەبێت و ژیانێکی حیزبی و جیابوونەوە لە بنەماڵە و مەترسییەکانی ئەو ڕێگایە هەڵدەبژێرێت، سەرەکیترین فاکتەرێک کە سەرنجی پێ ئەدات ئەوەیە کە بزانێت ئامانجی سیاسیی ئەو حزبە چییە. لەسەر ئەم بنەما دەتوانین بڵێین لە ڕۆژێکەوە کە پەکەکە دامەزرا و ئەندامی وەرگرت و خۆی ڕێکخست و لایەنگری پەیدا کرد و میدیای دامەزراند و سەدان شەهیدی پێشکەش کرد وگەورە بوویەوە و وەکوو بزوتنەوەیەکی ئازادیخواز ناو و ناوبانگی لە ئاست جیهان دەرکرد، سیاسەتەکانی نەتەوەیی و کوردستانی بوون و هەر ئەم سیاسەتەش هۆکاری گەشە کردنی بوو.

ژنانێک وەکوو سەکینە جانسێز و مزگێن ئایدین و زیلان پەپوولە و بریتان بۆ خەبات لە پێناو دروستبوونی کوردستانی گەورە و سەربەخۆ چوونە ناو پەکەکەوە. هەبوونی ئەم جۆرە ژنانە و ئەو بیرە نەتەوەییە لە ناو پەکەکەدا لە گەڵ بایەخدانیان بە ژنان، ڕێژەی بەشداریی ژنانی ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر دەکردەوە. ئەگەرچی بایەخدان بە ژنان و کچان لەلایەن دامەزرێنەرانی پەکەکەوە بابەتێکی حاشاهەڵنەگرە و بەدڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین پەکەکە زیاتر لە هەموو حیزبە کوردستانییەکانی تر لە هەر چوارپارچەی کوردستان گرینگی بە ژنان و پرسی ژنان داوە، بەڵام

ڕاستییەکی حاشاهەڵنەگری تریش ئەوەیە کە دۆزی ژەوای کورد و خواست و ویستی بەرگریکردن لە کوردستان و هیوای گەیشتنی کورد بە سەربەخۆیی زیاتر لە هەر بابەتێکی تر، بزوێنەری سەرەکیی ژنان بۆ پەیوەستبوون و خەبات و تێکۆشان لە ڕیزەکانی ئەم حیزبەدا بووە. تەنانەت ئێستاشی لەگەڵ بێت، سەرەڕای بەڕۆژەڤکردن و هاوردنەپێشی هەندێک چەمک و دەستەواژە وەکوو"ئێکۆلۆژیی کۆمەڵایەتی" مۆرای بوکچینی سۆسیالیست، کە ژۆجەلان خۆی بە قوتابی ئەو دەزانێت و کتێبەکانی لە زیندانی ئیمرالّی گەیشتووەتە دەستی و هەروەها "ئینتگراسیۆنی دیمۆکراتیک" کە لەم ساڵانەی دواییەدا لە دوای پێشنیارەکەی دەوڵەت باخچەلی بۆ نەهێشتنی تیرۆر لە تورکیا (بەوتەی دەسەڵاتدارانی تورکیا) هاتەڕاوە، ناتوانێت ئەو ڕاستییە بشارێتەوە کە بزوێنەری سەرەکی و خواستی ڕاستەقینەی زۆربەی هەرەزۆری ژنانی بەشداربوو لە ڕیزەکانی پەکەکە، خواستی نەتەوەیی و سەربەخۆیی نەتەوەیی بوو.

بۆ نموونە دیتنی ویدیۆی چرکەساتی ئازادیی مزگین ئایدین ئەندامی پەکەکە، کە لە تەمەنی ١٩ ساڵەیی کەوتە زیندانی ڕژیمی تورکیە و لە تەمەنی ٤٩ ساڵەیی لە دوای ٣٠ ساڵ ئەشکەنجە و ئازاری زیندان، زۆر شتمان بۆ ڕوون دەکاتەوە. ئەو لەبەر دەرگای زیندان کاتێک لەلایەن بنەماڵە و هاوڕێیانیەوە پێشوازی لێکرا لە یەکەم چرکەساتی ئازادبوونی سروودی نەتەوەیی ئەی ڕەقیبی خوێندەوە و باسی درێژەدان بە ڕێگەی سمکۆی شکاک و پێشەوا قازی موحەممەد وەکوو ڕێبەرگەلێک دەکات کە خوازیاری سەربەخۆیی کوردستان بوون. ئەمە نیشاندەری ئەوەیە، ئەو ژنانەی کە لە دەیەی ٨٠ و ٩٠ پەیوەست بە پەکەکە بوون زیاتر لە هەر شتێک بیری نەتەوەیی هاندەریان بووە و تەنانەت لەدوای ٣٠ ساڵ ئازار و ئەشکەنجەی زیندان، لەسەر ئەو ڕێبازە ماونەتەوە. سەبارەت بە بزووتنەوەی ژن، ژیان، ئازادی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش پێویستە بڵێین ئەگەرچی "ژن، ژیان، ئازادی" وەکوو دروشم، لە پەکەکەوە هاتبوو بەڵام وەکوو بیرۆکە و خواستی ئازادیی ژنان، لە کۆیادی کۆمەڵگەی کوردستان و ئەدەبیاتی نووسەران و شاعیرانی کورد وەکوو مامۆستا هێمنەوە سەرچاوەی گرتووە. مامۆستا هێمن ٦٠ ساڵ بەر لە دروستبوونی دروشمی ژن، ژیان، ئازادی، لە یەک خشتەی شێعری "یادگاری شیرین" کە باسی پێویستیی خوێندن بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی و ئازادی ژن دەکات، ئەم سێ وشە گرێ ئەداتە یەکەوە و ئەڵێ "تاکوو ژن ئازاد نەبێ سەرچاوەکەی ژین لیخنە".

کۆێ ئەم باسە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، بەپێچەوانەی ئەو بانگەشانەی کە هەوڵیان ئەوەیە کولتووری ئازادیخوازیی ژنانی کورد و هەروەها ئاخێزگەی بزووتنەوەی ژن، ژیان، ئازادی بەرتەسک بکەنەوە بە ئایدۆلۆژیای حیزبێکی وەکوو پەکەکە، بەڵام لەڕاستیدا سەرچاوەی دروستبوونی بیری ئازاد و تەنانەت پەیوەستبوون و چالاکییەکانی ژنان بۆ ناو ڕیزەکانی پەکەکەیش دەگەڕێتەوە بۆ هەبوونی ڕێچکەی ژنی ئازاد لە کوردستان.

ڕەهەندی سێهەم، ڕوانگەی ژنۆلۆژی بەنیسبەت ژن: عەبدوڵڵا ئۆجەلان لە پەرتووکی ژنۆلۆژی، دەربارەبوون لە دۆخی ئێستای کۆمەڵگەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گرێ دەدات بە هەڵوەشاندنەوەی ئەو پەیوەندییە باڵادەست و بندەستییە کە لەنێوان ژنان و پیاوان لە درێژەی مێژوودا و بەتایبەت لە دنیای سەرمایەداریدا دروست بووە و بە وتەی خۆی "تەنیا لەو هەلومەرجانەدا هاوژیانیی ئازاد لەگەڵ ژن بەدیدێت کە خاوەندارێتی یان بەسامان کردنی ژن ڕەت بکرێتەوە، ڕەگەزپەرستیی کۆمەڵایەتیی بەکارهێنراو بەتەواوی دەرباز بکرێت و لە هەموو ئاستێکدا یەکسانی جێگیر بکرێت." (ژنۆلۆژی، عەبدوڵڵا ئۆجەلان، ٢٠١٢). ئەگەرچی ئەم ڕێکارە وەکوو چارەسەرێکی گشتی لە پەیوەندیی نێوان ژنان و پیاوان بابەتێکی گرینگ و سەرنجڕاکێشە، بەڵام ڕوانگەی زاڵ لە سەرتاسەری ژنۆلۆژی ڕوانگەیێکی نۆستالۆژیکە بەنیسبەت ژن لە درێژەی مێژوودا. ئۆجەلان لە نووسراوەکانی ژنۆلۆژیدا

لە ڕێگای بەزاتیکردنی هەندێک تایبەتمەندی لە ژن وەکوو حەزنەکردن بە دەسەڵات و خوازیاری ئاشتیبوون و ئازادی لە کۆمەڵگە، پرسی ژن ڕۆمانتیزە و ئەفسووناوی دەکاتەوە و هاوکات لە بەرانبەر ژندا، لە ڕێگای بەزاتیکردنی هەندێکی تر تایبەتمەندی لە پیاو وەکوو حەزکردن بە دەسەڵات و زاڵبوون و شەڕ و دەوڵەت، دووانەی ژنی باش-پیاوی خراپ دروست دەکات. ئەم دووفاقییە، بیرکردنەوە لەسەر دۆخی هەنووکەیی واتە ڕامان لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی و کولتووری و سیاسیی ئێستای ژن وەلادەنێت. بۆ وێنە لە دەسپێکی ژنۆلۆژیدا ئەڵێ "وزەی ماددە و فۆرمی ژن و وزەی ماددەی پیاو جیاوازە، ئەو وزەیەی ژن هەڵیگرتووە هەم زیاترە و هەم چۆنیەتیی وزەکە جیاوازترە، فۆرمی ژن سەرچاوەی ئافراندنی ئەو جیاوازییەیە ... بوون بە پیاوی زاڵ یان بااڵدەست لە کۆمەڵگەدا گەیشتنە بە دۆخی شێوەگرتنی دەسەاڵت ... هەرچی لە ژندایە لە زۆربەی حاڵەتەکاندا وزە نابێتە فۆرم و ناکەوێتە شێوەیێکەوە" (ژنۆلۆژی، عەبدوڵاڵ ئۆجەلان، ٢٠١٢). مەبەست لەم بابەتەش ئەوەیە کە ژن بەشێوەی سروشتی حەزی لە دەسەاڵت نییە. هەر ئەمانەش خۆی دەبێتە هۆکار بۆ ئاڵۆزکردنی پرسی پەیوەندیدار بە ژنەوە و هەڵکەندنی لە چوارچێوە مێژوویی، کۆمەڵایەتی، سیاسی و کولتوورییەکانی خۆیان. بەم شێوەیە بەربەست دروست دەکات بۆ شرۆڤەکردنی دۆخی بندەستیی ژن لەسەر ئەرزی واقیع. چەمکی گەردوونی "ژنی ڕۆژهەاڵتی ناوەڕاست" کە بەردەوام لە ژنۆلۆژی دووپات دەکرێتەوە، هاسانکارییە بۆ ئەم ئاڵۆزکردنە. ئۆجەلان لە سەرانسەری ژنۆلۆژیدا، سەردەمی دایکسالاری و مێخوداوەندەکان (بەوتەی خۆی) بە سەردەمی ئاشتی و ئازادی و یەکسانی بۆ کۆمەڵگە دەزانێت و سەردەمی باوکسالاری و نێرخوداوەندەکان (دیسان بەوتەی خۆی) وەکوو سەردەمی شەڕ و نایەکسانی و مواڵکییەت و دروستکردنی دەوڵەت و دەسەاڵت پێناسە دەکات. بۆیە هەوڵدان بۆ گەڕاندنەوەی کۆمەڵگە بۆ سەردەمی دایکسالاری لە ڕێگای بەرەنگاری لەگەڵ دەوڵەت و هەڵوەشاندنەوەی دەسەاڵتی بااڵدەستی و ژێردەستی لە پەیوەندییەکانی نێوان ژنان و پیاوان لە ئامانجەکانی ئۆجەلان لە ژنۆلۆژییە کە لە ڕێگای ڕۆڵگێڕانی ژنان لە خەباتێکی بێوچاندا بۆ دیموکراتیزەکردنی ڕۆژهەاڵتی ناوەڕاست بەدیدێت. ئەم کارەش بە دابڕاندنی ژنان لە ژیانی ئاساییان مسۆگەر دەبێت. بە بڕوای من لەنێو نووسراوەکانی ژنۆلۆژیدا، کۆمەڵگەیێکی خەیاڵی لە دەرەوەی کۆمەڵگەی ڕاستەقینە دروست کراوە کە گوایە تەنیا لەو کۆمەڵگەیەدا ژن دەتوانێ بگاتە ئازادی و یەکسانی و لە دۆخی ژێردەستی ڕزگاری بێت، ئەویش کۆمەڵگەی سۆسیالیستییە. بۆیە هەموو شرۆڤە و هەوڵەکان لە ژنۆلۆژیدا بۆ گەیشتن بەو کۆمەڵگە سۆسیالیستی و تا ڕادەیێکی زۆر خەیاڵاوییەیە. وەکوو لە ژنۆلۆژیدا باسی دەکات " سۆسیالیستبوون تا ڕادەیێک لە میانەی بەرجەستەکردنی خەیاڵی ئینانا-ئافرۆدیت و پرۆمیتۆس بەدیدێت." (ژنۆلۆژی، عەبدوڵاڵ ئۆجەلان، ٢٠١٢) لێرەدا هەموو ڕێگەچارەیێکیش لە پەیوەندی لەگەڵ ئەو کۆمەڵگە خەیاڵییەیە دێتە ئاراوە نەک لە پەیوەندی لەگەڵ کۆمەڵگەی هەنووکەیی و بە لەبەرچاوگرتنی دۆخی ژن لە ژێئۆپۆلێتیکی ناوچەکە و شرۆڤەی هەلومەرجی ئێستای ژن. هەر ئەم شێوازە ڕوانینەیە کە ژنۆلۆژی دەباتە ناو جوغزی ئایدیۆلۆژیکەوە و یەکێک لە لێکەوتە نەرێنییەکانی ئەوەیە کە لە ڕێگای بردنەوەی پرسی ژن بۆ ڕابردوو و گەڕاندنەوەی ڕیشەی ئەو کێشەیە بۆ هەزاران ساڵ بەر لە ئێستا و ڕوانین لە سۆنگەی سەرمایەدارییەوە لەم پرسە، کاریگەریی کۆلۆنیالیزم و دۆخی داگیرکراویی نەتەوەیی لەسەر ژێردەستەبوونی ژنی کورد دەخاتە پەراوێزەوە و یان باسی ناکات. بۆ وێنە ئەڵێ "پێویستە ئەو پیاوە بزانێت ئەو ژنەی بەرانبەری قوت کراوەتەوە لە ژێر سایەی شارستانی پێنج هەزار ساڵی و هەژموونگەرایی پێنجسەد ساڵەی سەرمایەدارییەوە تووشی هەلومەرجەکانی هەموو جۆرە کۆیلایەتییەک هاتووە." (ژنۆلۆژی. عەبدوڵاڵ

ژن زاڵە و پیشاندانی هەموو ئەم بابەتانە پێویستی بە وتارێکی جیا هەیە. مەبەستم لەم کورتە باسە لەسەر ژنۆلۆژی ئەوە بوو کە بڵێم ئەو کەسایەتییەی لە ژنی کورد لە شەڕڤانی و ئازادیخوازی و زانایی هاتووەتە ئاراوە، جیاوازە لە ئەوەی لە ژنۆلۆژیدا باس کراوە. بەپێچەوانە، ژنۆلۆژی دەیهەوێ ئەو کەسایەتییە جەنگاوەرییە لە ژنی کورد کە لەو ڕەوتە وا پێشتر شرۆڤەمان کرد دروست بووە، بیهێنێتە خزمەتی بەدیهێنانی ئۆتۆپیای خۆی و پێکهێنانی کۆمەڵگەی سۆسیالیستی و دیموکراتیزەکردنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. چون ئەگەر بە باشی سەرنجی ژنۆلۆژی بدەین، ئۆجەلان لەم پەرتووکەدا بڕوای وایە کە بەهۆی گیرۆدەنەبوونی کورد بە سیستەمی دەوڵەت (مەبەستی دەوڵەتی کوردییە) و هەروەها پێکهاتە و ئایینە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگەی کوردستان، کورد بەگشتی و ژنی کورد بەتایبەتی، ئامرازێکی باشن بۆ ئەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە هۆی ئەوانەوە دیموکراتیزە بکرێتەوە.

بۆیە لە ژنۆلۆژیدا بەردەوام بە شوبهاندنی ژن بە کۆمەڵگە و پیاو بە دەوڵەت، شۆڕشی ژن بە شۆڕشێکی مەزنی کۆمەڵگە دژی پیاو و دەوڵەت و دەسەڵات دەزانێت، واتە ئەم شوبهاندنە زیاتر لەسەر بنەمای دژایەتی لەگەڵ دەوڵەت-نەتەوەیە. (هەڵبەت دەوڵەت-نەتەوە بۆ کورد). دژایەتییەک کە یەکەم زەرەرمەندەکەی خودی ژنانی کوردن کە هەر لەژێر ئەم گوتارەدا یەکێک لە سەرەکیترین مافەکانیان لێ زەوت دەکرێت.

بەگشتی، ژنۆلۆژی ڕەنگدانەوەی ژنێکی خەباتگێڕە، ژنێک کە هێمای ڕزگاربوون لە دەوڵەت و باوکسالاری و نەریتە پیاوسالارانەکانی کۆمەڵگەیە. ژنێک کە خۆی لە کۆیلەیی ڕزگار کردووە و بە خواست و ویستی خۆی جەستە و ژیانی دەخاتە خزمەتی شۆڕشێکی ئایدیۆلۆژیکەوە و بەم شێوەیە دەگاتە ئازادی. ئەو وێنەیە، وێنەیێکی بە تەواوەتی خۆبەخشانەیە کە لە هەموو حەزە تاکی و بنەماڵەیی و گشتییەکان خۆی دەرباز کردووە و پەیوەست بە ئارمانێکی گەورە و

ئۆجەلان. ٢٠١٢). ڕەنگە کۆلۆنیالیزم بەجۆرێک لە جۆرەکان لێکەوتەی سیستەمی سەرمایەداری بێت، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە لەئێستادا، کۆلۆنیالیزم لە کوردستان یەکێک لە سەرەکیترین هۆکارەکانی زۆربەی ئەو ستەم و هەڵاوردنانەیە کە ژنی کورد تووشی دەبێت. بۆیە پێویستە نەک وەکوو لێکەوتە بەڵکوو وەکوو دیاردەیێکی جیاواز و ڕاستییەکی هەستپێکراو لە جوگرافیای کوردستان سەیری بکەین. پێگەی ژن لە ژنۆلۆژیدا لە هەندێک شوێن تا ئاستی خوداوەند بەرز دەکرێتەوە و وەکوو خوداوەندەکان ناویان دەبات و لە هەندێک شوێن و لە کۆمەڵگەی ڕاستەقینە تا ئاستی کۆیلەیەک نزم دەکرێتەوە و ژنۆلۆژی خۆی بە پردێک دادەنێت کە دەیهەوێ ئەو ژنە کۆیلەیە بەرەو کۆمەڵگەی سۆسیالیستی بپەڕێنێتەوە، هەر ئەو کۆمەڵگە خەیاڵییەیە کە ئازادییە ڕاستەقینەکان لەوێ دەستەبەر دەکرێت. کاتێک ئەڵێ "لە پراکتیکی پەکەکە و کەجەکەدا چەندین کوڕ و لاوی کۆیلەی دوێنێ بوون، بەبێ ئەوەی بەیەکەوە بن و جووت بن، لە میانەی ئەشقێکی ئەفلاتونییەوە کاری گەورەیان لە بونیاتنانی نەتەوەی دیموکراتی ئەنجام داوە و هێزی کەسایەتی خۆشیان سەلماندووە. لەو بارەیەوە بە سەدان شەهیدی هێژا و قارەمانمان هەیە. ئەوانە ئەو گەورە قارەمانانەن کە بوونەتە مەم و زین." (ژنۆلۆژی، عەبدوللا ئۆجەلان. ٢٠١٢)

بە وتەیێکی دیکە لەم گوتارەدا شرۆڤەی ژن بەشێوەی ئەو شتەی کە ئێستا لە ئارادا نییە دەست پێدەکات و درێژەی پێدەدرێت. ئەمەش بەپێچەوانەی کاری زانستییە. واتا ئێمە ناتوانین ئەو شتەی کە بوونی هەیە بیکەین بە "نەبوو" و ئینجا شرۆڤەی بکەین، چون زانست لەسەر بوونەکان (ئەو شتەی کە ئێستا بوونی هەیە) دامەزراوە. بۆیە پێویستە ژن لە ژنۆلۆژیدا سەرەتا لەو دنیا خەیاڵاوییە بهێنرێتە دەر و لەسەر زەوی و لەسەر ڕاستییەکان دابنرێت و ئینجا شرۆڤە بکرێت. لەنێو نووسینەکانی ژنۆلۆژیدا ڕوانینی نۆستالۆژیک، ڕۆمانسییانە و، ئەفسووناوی بۆ

سۆسیالیستی بووە.

ئەوەی لە ژنۆلۆژیدا نابینرێت ژنی ناخەباتگێڕە. واتە ژنێک وا ڕێگای ئەو خەباتەی هەڵنەبژاردووە کە ئەم گوتارە بە دروستی دەزانێت. ژنێکی نەریتی (کابان، دایک، ناسیاسی)، ژنی مودێرن (ژنێک کە بە خوێندنەوەییکی باڵا بەدوای سەرکەوتنی تاکییەوەیە)، هونەرمەند و زانا و بازرگان، مادامێک لە خزمەتی ئەم گوتارەدا نەبن، پێگەییێکی ئەوتۆیان نییە چون لە دەرەوی گوتاری ژنولۆژی و ئایدیۆلۆژیای ئۆجەلان و شۆڕشە مەزنەکەی ئەو دان. ئاکامی ئەم شێوازە ڕوانینە بۆ ڕزگاریی ژن، دەبێتە دروستبوونی ئەو باوەڕەی کە ڕزگاریی ژنان تەنیا لە یەک ڕێگاوە مسۆگەردەبێت، ئەویش خەباتی شۆڕشگێڕانە بۆ گەیشتن بە کۆمەڵگەی سۆسیالیستی و دیموکراتیزەکردنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە. بۆیە ژنێک کە پێناسەییێکی دیکەی بۆ ڕزگاری هەبێت بە فەرمی ناناسرێت. ئاڕمانی ڕزگاریی ژنان مادامێک کە لە خزمەتی ئایدیۆلۆژیاییێک بێت، دەبێتە ئامرازێک بۆ کونترۆڵ و یەک کاسەکردنەوەی ژنان و تێیدا ڕزگاریی دەستەبەر نایێت.

مەعریفەناسیی ژنوشیاری بۆ پرسی ژنی کورد

هەر پرسیارێک کە دێتە ئاراوە بەهۆی ڕەنج و ئازارێکە کە تووشی دەبین. واتە هەلومەرجێک کە تێیدا تاک یان کۆمەڵێک تووشی ئازار دەبن، خوڵقێنەری هەندێ پرسیارە و هەر پرسیارێکیش لەپێناو کەمکردنەوەی ئەو ڕەنج و ئازارانە دێنە ئاراوە. بەڵام کاتێک وڵامی ئەم پرسیارانە بەدوور لە شوناس و تایبەتمەندییەکانی ئەو تاک یان کۆمەڵەمڕۆڤە بێت، نابنە هۆی چارەسەری ڕەنج، بەڵکوو دەبنە هۆی دابڕانی سووژە و ڕەنج لە یەکتر. بە وتەییێکی دیکە، هەر ڕەنج و ئازارێک کاتێک لە بەستێنی خۆی دابەبڕێنی چارەسەری ڕاستەقینەی بۆ نادۆزرێتەوە. بۆ شرۆڤە و ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە و کردنەوەی دەلاقەییێک بەڕەو مەعریفەناسیی پرسی ژنی کورد، نمونەییێک لە هەندێک ڕووداو و ئامار کە چوار ساڵ لەمەوپێش و لە ساڵی ٢٠٢٢ لە قوناغێکی دیاریکراودا لە کوردستاندا کۆم کردووەتەوە، دەخەمەوە بەرباس. لە بەفرانباری ٢٠٢٢ هەتا گەلاوێژی ٢٠٢٢، واتە لە ماوەی ٨ مانگ ١٨٧ حاڵەتی خۆکوژی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان تۆمار کراون کە ٥٥ حاڵەتی مێرمنداڵانی ١٠ تا ١٨ ساڵ بوون و هۆکاری سەرەکیی زۆربەشیان دۆخی نالەباری ئابووریی بنەماڵەکانیان بووە. هەر لەم ماوەیەدا ٢٤١ حاڵەتی کوشتن و بریندارکردنی کۆڵبەران و ٤٥ حاڵەتی لەسێدارەدان و ٢٣ حاڵەتی ژنکوژی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ڕووی داوە. ئەم ئامارگەلە بەپێی ئاماری ڕێکخراوی مافی مرۆڤی هەنگاوە کە بە بەڵگەوە ڕێکەوت، ناونیشان، هۆکار و شوێنی یەک بە یەکی ئەم ڕووداوانەی تۆمار کردووە. جیا لەمانە هەر لە ماوەی دوو حەوتووی یەکەمی گەلاوێژی ٢٠٢٢ چەندین ڕووداوی ناخەهژێن و سەرسوورهێنەر لە ئاستی کوردستان ڕوویاندا کە دەنگدانەوەی گەورەی لە سۆشیاڵ میدیادا هەبوو. وەکوو؛ ١- دانەوەی ئێسک و پرووسکی کوڕێکی کورد بە ناوی هاکان ئەرسەلان بە باوکی لەلایەن دەسەڵاتی فاشیستی تورکیەوە لە باکووری کوردستان کە دوای ٧ ساڵ لە کوژرانی بە شێوەییێکی نامرۆڤانە لە نێو کارتۆنێکی بچووک ڕادەستی باوکی کرایەوە.

٢-خۆکوژیی سوعدا خەدیرزادە ژنە زیندانیی سیاسیی کورد کە لە زیندانی ورمێ و لە دەرەنجامی گوشارەکان هاوکات هەوڵی کوشتنی خۆی و منداڵە کۆرپەکەی دابوو.

٣- هەواڵی هێرشە تیرۆریستییەکانی تورکیا بۆ سەر ڕۆژاوا و کوشتنی لاوانی کورد و هاوکات پیلانەکانی تورکیا و ڕێژیمی ئەوکاتی ئەسەد بۆ دەستبەسەرداگرتنەوەی ڕۆژاوای کوردستان و هەروەها هەوڵی بەعەرەبکردن و گۆڕینی دیمۆگرافیای ناوچە کوردستانییەکانی دەوروبەری خانەقین لە باشووری کوردستان.

٤- گواستنەوەی ئاوی بەنداوەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ هەمەدان و شارە ناوەندییەکانی ئێران،

لە کاتێکدا ڕێژەییکی زۆر لە شارۆچکە و ئاواییەکانی کوردستان خۆیان لە دۆخی بێ ئاوی و وشکەساڵیدان.

٥- تاڵانکردنی ژینگە و سامانە سروشتییەکانی کوردستان لەلایەن کەسانی هاوردە و سەر بەدەسەڵاتەوە. بۆ وێنە هەوڵی تێکدان و تاڵانکردنی کێوەکانی سوورمەڵێ و خورەتاوپان لە ناوچەی لەیلاخ.

واتە لە ماوەییکی کورتی دوو حەوتوویدا ئەم هەموو کارەسات و هەواڵە خراپە لە کوردستان ڕوویاندا. ئەم دۆخە ساڵەهای ساڵە، هەموو ڕۆژێک و هەموو حەوتوویەک و هەموو مانگێک بەسەر کوردستاندا زاڵە و دووپات ئەبێتەوە. لەو کاتەوە تا ئێستا چوار ساڵ تێپەڕیوە و سەدان کارەساتی خراپتر ڕوویانداوە کە یەکەمیان کوشتنی ژینا ئەمینی لە خەرمانانی ٢٠٢٢ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و دواهەمینیان سەربڕینی سیپان حوزنی لە خەرمانانی ٢٠٢٦ لە ڕۆژاوای کوردستان لەلایەن هێزە فاشیستی و مەزهەبییەکانەوە بوو و لێرەدا مەجالی شرۆڤە کردنیان نییە. لە ڕاستیدا، ڕوانین و هەڵوێست نواندن لە گۆشەنیگای بەرتەسک و جیاجیا بۆ ئەم کارەساتە جۆراوجۆرانە، کۆمەڵگەی کوردستان بەرەو ئەتۆمیزەبوون و پرژوبڵاویی زیاتر دەبات و دەبێتە هۆی لێکدابڕان و کاریگەرنەبوونی هەڵوێست و چارەسەرییەکان. بۆ وێنە ئەگەر فێمینیستێک لەنێو ئەم گشت کارەساتانەدا بە تەنیا جەخت لەسەر بابەتە زایەندییەکان بکات، ئەویش بەشێوەی جیا و دابڕاو لە چارچێوە و بەستێنە کۆمەڵایەتی و مێژوویییەکەی و باقی بابەتەکان بخاتە پەراوێزەوە یان سۆسیالیستێک بەبێ لەبەرچاوگرتنی لایەنەکانی دیکە بەتەنیا کێشە کرێکاری و دژبە سەرمایەدارییەکانی زەق بکاتەوە، هەروەها ئەگەر ناسیۆنالیستێکی نەریتخوازی کورد بەشێوەی قوواڵ بابەتەکان لێکنەداتەوە و تەنیا هەوڵی پاراستنی نەریتەکان بێت و بۆچوون و خوێندنەوەییکی جیهانی لە زەینیدا نەبێت، یان کەسێکی باوەڕمەندی ئایینی هەموو خەمی داسەپاندنی یاسا و ڕێساکانی شەریعەت بێت و گرینگی بە باقی بابەتەکان نەدات، هیچکام لەمانە نە تەنیا نابنە هۆی پێشوەچوون و چارەسەرکردنی کێشەکان بەڵکوو هەڵوێستەکانیان، لێکترازانی زیاتری کۆمەڵگەی کوردستانی لێدەکەوێتەوە، کە کۆمەڵگەییکی داگیرکراوە. چونکە لەڕاستیدا ئەم کارەساتانە تایبەت بە تاقم و چین و زایەندێک نین بەڵکوو هەموویان لە جوگرافیای نەتەوەییکی بەکۆلۆنیکراودا ڕوو دەدن کە چین و توێژ، زایەند، تاقم و لایەنە جۆراوجۆرەکانی ئەم نەتەوەیە دەگرێتەوە. لەم بابەتەدا پێویستە دالێکی گەورەمان هەبێت کە هەموو ئەم ڕەنج و ئازارانەی پێوە هەڵواسرابێت و هۆکارە ورد و جۆراوجۆرەکان لە خۆیدا هاوئاهەنگ بکاتەوە. بە وتەییکی دیکە سەرچاوەی هەموو ئەم کارەساتانە لە دالی گەورە و ناوەندیی "ژنی کورد" یەکدەگرنەوە و ئەزموونێکی تازە پێک دێنن کە جیاوازە لەگەڵ ئەزموونی ژنبوون بەتەنیا، یان ئەزموونی کوردبوون بەتەنیا. گێڕانەوەی ئەم بابەتانە ئەوەمان بۆ دەردەخات، کە دوو چەمکی "ژن" یان "کورد" پێش لەوەی ببنە دالی ناوەندیی ژنوشیاری، دوو چەمکی بێبار و بێ‌لایەن نەبوونە و هەڵگری باریکی مانایی و ڕەنگە ئایدیۆلۆژیکن کە بەردەوام لە بەرژەوەندیی پەرگالی زاڵدا پێناسە کراون. ئەم دوو چەمکە نیشاندەری ئەوەن کە لەمێژە کۆمەڵێک لە خەڵک لە شوێنێکی ئەم جیهانە بەهۆی ئەم دوو شوناسەی خۆیانەوە (ژنبوون و کوردبوون)، ڕووبەڕووی ستەم دەبنەوە. شوناسگەلێک کە دروستبوونیان تەنیا لەلایەن خودی ئەو کەسانەوە نەبووە بەڵکوو بەرهەمی دیاریکردنی پێناسەیانە لەلایەن کۆمەڵگە، دەوڵەتە ناوەندییەکان، سیاسەتوانان و سەرجەم ڕەوتە کۆمەڵایەتی و سیاسی و زایەندی و نەتەوەییەکانن. بە وتەییکی دیکە هەمووی ئەمانە لە پێکهێنانی وەها شوناسێکی ئینترسێکشناڵ ڕۆلیان بووە و مادامێک کە شوناس شتێک نییە کە بەشێوەی خۆڕسک لە نێو تاکدا بوونی هەبێت, بەڵکوو لە ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ئەویتردا دروست دەبێت و پێکهاتە کۆمەڵایەتی و

وێژمانە سیاسییەکان لە بەرهەمهێنان و پتەوکردنی ڕۆڵیان هەیە، ناتوانێ بابەتێکی بێبار و بێلایەن بێت بەڵکوو دەبێ وەکوو بابەتێکی سیاسی چاویان لێبکەین. بۆیە ئێمە نابێ ستەمەکان بەشێوەی جیاجیا و لە ڕێگای تاکەکان و شوناسە پەراوێزخراوەکانەوە شرۆڤە بکەین بەڵکوو دەبێ بە لەبەرچاوگرتنی ئەو پێکهاتە و سیستەمانەوە شرۆڤەی بکەین کە هۆکاری بەرهەمهێنان و بەرهەمهێنانەوەی ئەم ستەمانەن.

لەسەر ئەم بنەمایە، ژنوشیاری کۆکراوەی دوو جۆرە ستەمی زایەندی و نەتەوەیی نییە کە بە زۆرەملێ پێکەوە لکێنرابن. بەڵکوو هەوڵێکە کە دەیهەوێ تیشک بخاتە سەر چۆنیەتی و کاریگەریی لێکهاڵاوی ستەمەکان. ئەوەی کە ستەمی نەتەوەیی چۆن شێوازی ستەمی زایەندی دەگۆڕێت و هاوکات پیاوسالاریی چۆن کاریگەریی لەسەر ئەزموونی پرسی نەتەوەیی ژنێکی کورد دادەنێت. واتە هاوکاتبوونی ستەمەکان دەخاتە بەر باس و کاریگەریی هاوشانبوون و هاوتەریبوونی ئەم ستەمانە لێکدەداتەوە و پێویستیی شرۆڤەکردن و چارەسەرکردنیان لە گەڵاڵەی سەرەکیی ژنوشیاری پێکەوە گرێ دەدات کە بریتییە لە "نە کوردستان بەبێ ژنان و نە ژنانیش بەبێ کوردستان". کە وابوو تێگەیشتن لە ڕزگاریی ژن و ڕزگاریی نەتەوەیی دەبێ لە پەیوەندییەکی ڕەخنەگرانە و دوولایەنەدا بێت و یەکسانیی زایەندی دەبێ بەردی بناغەی ڕزگاریی نەتەوەیی بێت، نەک بابەتێکی لاوەکی و پەراوێزیی کە دوای بەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەکان بیری لێبکەینەوە. کوردستان لێرەدا بۆ ژن تەنیا بابەتێکی جوگرافیایی نییە، بەڵکوو هاوکات پرسێکی مێژوویی و سیاسی و مەعریفەییە. بۆیە ژنوشیاری لە هەلومەرجی مێژوویی-سیاسی ژنانی کورد لە جوگرافیای دابەشکراوی کوردستانەوە دەست پێدەکات.

لێرەدا، لێکهاڵاوی ناسنامەکان نەک وەکوو تیۆرییەک کە بمانهەوێ چەند شوناسبوونی ژنی کورد لەنێو ئەو تیۆرییەدا شرۆڤە بکەین بەڵکوو وەکوو مەنتقێکی تیۆریک بۆ داڕشتنی گوتاری ژنوشیاری کەڵکی لێ وەردەگیردرێت کە پێکهاتەییبوونی(ساختاری بودن) ستەمەکان بە بنەما دەگرێت. بە وتەیێکی دیکە ژنوشیاری هەوڵی ئەوەیە نیشان بدات کە ژنبوون، کوردبوون، چین و ئایین چلۆن لەنێو پێکهاتە و پەیوەندییەکانی هێزەوە پێکەوە جومگەبەندی دەکرێن و ئەزموونێکی تایبەت لە ژنبوون پێک دێنن. واتە کوردبوون شوناسێکی تەزئینی لەپاڵ چەمکی ژنەوە نییە و خۆی هەڵگری هەلومەرجێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی و مێژوویییە. ئەمەش ڕێگایێکە بۆ ئەوەی پێش بە لێکەوتە نەرێنییەکانی ڕوانگە و مێتۆدی ئینترسێکشناڵێتی بگرین. چۆن ئینترسێکشناڵێتی ئەگەر بەشێوەی تاکەیی بڕوانێتە پرسی شوناس نەک بەشێوەی پێکهاتەیی، مەترسی ئەوە هەیە کە خودی ئەم ڕوانگەیە کە ئاخێزگەکەی ڕەخنەییە، بڕواتە خزمەتی پاراستنی ئەو پێکهاتەگەلە کە بەرهەمهێنەری ستەم و هەڵاواردنن. مادامێک کە ئینترسێکشناڵێتی، ستەمە پێکهاتەییەکان دابەزێنێت و وەکوو ستەمی تاکیی شرۆڤەیان بکات، هیچ گۆڕانکارییەکی بنەڕەتی نایێتە ئاراوە، چون لەو کاتەدا تاک دەبێتە ئامراز و ژمارەیەک بۆ پێکهێنانی یەکسانی ڕواڵەتی لە پێکهاتە نایەکسانەکان. واتە کاتێک پێکهاتەیێک کە لەسەر بناغەی پاراستنی پەرگالی زاڵ و بەرهەمهێنانی هەڵاواردن دامەزراوە، بە زیادکردنی ڕێژەی بەشداریی تاکیی شوناسە پەراوێزخراوەکان و بندەستەکان، هەڵناوەشێتەوە و یەکسانی بەدینایەت. بەڵکوو بەپێچەوانە، ئەم کارە ڕواڵەتییە خۆی دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانەوە و درێژەکێشانی زیاتری ستەم و هەڵاواردن. لەسەر ئەم بنەمایە بۆ نەهێشتنی ستەم و هەڵاواردن دەبێ خودی پێکهاتەکە بکرێتە ئامانج. ئەمەش هەر ئەو شێواز لە ئینترسێکشناڵێتییە کە ژنوشیاری دەیهەوێ بۆ شرۆڤەی پرسی ژنی کورد بەکاری بێنێت.

بۆیە ئینترسێکشناڵێتی بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر پرسی ژنی کورد، پێویستی بە خوێندنەوەیێکی پۆست کۆلۆنیالیستی لە دۆخی بەکۆلۆنیکراوی کوردستان و تێگەیشتن لە مافی نەتەوەیی کورد هەیە. چون ئەم

ڕوانگەیە بەتەنیا ناتوانێ ئەوەمان بۆ ڕوون بکاتەوە کە بۆچی و چۆن جۆرەکانی ستەم لە پێکهاتەیێکی مێژوویی دیاریکراودا لە پەیوەندی لەگەڵ یەکتر شێوە دەگرێن و پێکەوە گرێ دەدرێن؟ کام پێکهاتە مێژوویی و سیاسی و ئابووری لە بەرهەمهێنان و بەرهەمهێنانەوەی جۆرەکانی ستەم ڕۆڵی سەرەکییان هەیە؟ و لە کۆتاییدا میکانیزمی زاڵبوون و ژێردەستەیی چۆنە و ژنی کورد چۆن دەبێتە بندەست؟

ژنی کورد لە ئۆبژەی زانستەوە بۆ سووژەگی لە بەرهەمهێنانی زانست

ئاسەواری کۆی ستەمی زایەندی و نەتەوەیی بۆ ژنی کورد بووەتە هۆی ئەوە تا بە بەراورد لەگەڵ پیاوان، لەنێو کۆمەڵگەدا زیاتر تووشی هەڵاواردن بن. ئەم هەڵاواردنانە کە ژێردەستەیی زیاتری ژنی کوردی لێ کەوتووەتەوە، لە سێ بواردا پۆڵێنبەندی دەکرێن. یەکەم: ژێردەستەبوونی ئابووری، کە بەشێوەی نایەکسانی لە دەسترِاگەیشتن بە سەرچاوەکانی ئابووریدا خۆی دەنوێنێت. دووەم: ژێردەستەبوونی سیاسی، کە بەشێوەی نایەکسانی لە دەسترِاگەیشتن بە سەرچاوەکانی هێز و توانای بڕیاردان بۆ پرسە پەیوەندیدارەکان بە خۆی و کۆمەڵگەکەیەوە، دەر دەکەوێت. سێهەم: ژێردەستەبوونی مەعریفی، کە بەشێوەی نایەکسانی لەو هەلومەرجەدا خۆی دەردەخات کە دەرفەت دەرەخسێنێت بۆ بەرهەمهێنانی زانست و ڕەواییدان بە گێڕانەوەکانی خۆی و تۆمارکردنیان.

لە ڕوانگەی ژنوشیاریییەوە گرینگترین و سەرەکیترین جۆری ژێردەستەبوون، ژێردەستەبوونی مەعریفەییە، چونکە ڕزگاربوون لەم جۆرە بندەستییە، دەرگا بۆ دەربازبوون لە جۆرەکانی دیکەی ژێردەستەبوون دەکاتەوە. ئەم بواڕە لە شەڕی گێڕانەوەکانەوە دەست پێدەکا و فێمینیستە کوردەکان کەمتر پڕژاونەتە سەری. بۆیە خوێندنەوە و شرۆڤەکردنی هەر جۆرە زانست و پێناسەگەلێک کە تا ئێستا لەسەر ژنی کورد بووە، دەتوانێ لە خزمەتی کرانەوەی زنجیرەکانی ژێردەستەیی مەعریفەیی بێت.

ئەگەر باش سەرنج بدەین، لە هەر کام لەو گوتارانەدا کە پێشتر باسمان کردن و لە ڕەوتی وێنا کردنی ژنی کورددا، ئەوە خودی ژنی کورد نییە کە قسە دەکات، بەڵکوو ئەوە پەرگالی مەعریفی ئەو گوتارانەیە کە دەدوێت و زۆر جاریش لە زاری ژنێکی کوردەوە دێتە دەرەوە و بانگەشەیان بۆ دەکرێت. ئاکامی ئەم ڕەوتەش دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانەوەی ژێردەستەیی مەعریفەیی بۆ ژنی کورد. یەکێک لە گرینگترین و دەتوانم بڵێم ڕووخێنەرترین لێکەوتەی ئەم جۆرە بندەستییەش، دروستبوونی "ڕوانگەی پارێزگاری" (مراقبتی) لە ناخی مرۆڤی کورد و بەتایبەت ژنی کوردە کە لە فەلسەفەی سیاسیی فێمینیزمدا کەسانێک وەکوو ویل کیملیکا، ئلیزابێت گراس و مەک کینۆن باسیان لەسەر ئاکامەکانی ئەم ڕوانگەیە بۆ ژنان کردووە. لە ڕوانگەی پارێزگارییەوە، زیاتر لەوەی هەست بە ڕەنج و ئازاری خۆت بکەیت، هەست بە ڕەنج و ئازاری کەسانی دیکە و ئەویترەکانت دەکەیت. واتە کەسێک کە ئەم ڕوانگە لە ناخیدا چێندرابێت، ڕەنج و ئازارێک کە کەسانی دیکە تەنانەت بەهۆی کەمتەرخەمی یان پاوانخوازیی خۆیانەوە تووشی بوون و هیچ پەیوەندییەکی بە ئەمەوە نییە، زیاتر لە ڕەنجی خۆی ئازاری دەدات و خۆی بە بەرپرسی ڕەنج و کێشەی ئەوان دەزانێت و هەوڵی چارەسەرکردنیانی ئەدات. ڕوانگەی پارێزگاری دوو فاکتەری گرینگی هەیە؛ یەکەم بەرپرسایەتی و دووەم پاراستن. ئەم دوو فاکتەرە ئەگەرچی لە خۆیاندا ئەرێنی و باشن بەڵام کاتێک لەجیاتی ئەوەی سەرەتا لەبەرژەوەندیی مافە ئینسانی و ڕەواکانی خۆتدا بەکاری بێنیت، بیبەیتە خزمەتی پاراستنی بەرژەوەندیی نەتەوە و چینی باڵادەستەوە و خۆت لە ئاست کێشەکانی ئەواندا بە بەرپرس بزانیت چیتر وەکوو چەکێک لەدژی خۆت بەکار دێت. بەگشتی ڕەوتی بەکۆمەڵایەتیبوونی نەتەوە و زایەند و چینی بندەست وەهایە کە تەنانەت ئەو شتانەی کە دەزانێت مافی خۆیەتی و بەدەستهێنانی

هاسان نییە، داوای ناکات و بەردەوام لە ڕوانگەی نەتەوە و زایەند و چینی باڵادەستەوە سەیری خۆی و ویست و مافەکانی دەکات. بۆیە مرۆڤی بندەست بۆ پاراستنی خۆی لە هەمبەر ئەم ڕوانگەیە، پێویستی بە ئەوەیە کە لە ڕوانگەی هێژەمۆنخوازیشەوە چاو لە ماف و بەرژەوەندییەکانی خۆی بکات. ئەم ڕوانگە لە هەمبەر ڕوانگەی پارێزگاریدا هاتووە و تایبەتمەندیی نەتەوە و زایەند و چینی باڵادەستە کە لەو سۆنگەیەوە سەیری دنیا دەکەن. ڕوانگەی هێژەمۆنخوازی دوو فاکتەری گرینگ لەخۆ دەگرێت؛ یەکەم ناسینی مافەکان و دووەم ڕەواییدان بە خۆت بۆ گەیشتن بەو مافانە. ئەم ڕوانگەیە ئەگەر لە ڕەوتی دروست و مرۆڤانەدا بێت و تێکەڵ بە لایەنە ئەرێنییەکانی ڕوانگەی پارێزگاری بکرێت، لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی بەدەستهێنانی دەسەڵات بۆ پێکهێنانی پێگە و دۆخێک کە ماف و بەرژەوەندییەکانی خودی ئەو کەس و کۆمەڵگەیە تێیدا پارێزراو بێت. ڕوانگەی پارێزگاری بەبێ ڕوانگەی هێژەمۆنخوازی خەساری زۆرتری لێدەکەوێتەوە و ڕەنگە ببێتە هۆی لەناوچوونی مرۆڤی بندەست، چونکە لە کۆتایی ئەم شێوە ڕوانینەدا زمانی قسەکردنی مرۆڤی بندەست دەبێتە زمانی گومان و شەرم و ناتوانێ بە هێز و متمانەوە باسی ماف و ئازادییەکانی خۆی بکات، بەڵام زمانی قسەکردنی مرۆڤی باڵادەست زمانی لێبڕاوانە و متمانەبەخۆییە و نەک لەسەر مسۆگەرکردنی مافەکانی خۆی، بەڵکوو لەسەر پێشێلکردنی زیاتری مافەکانی مرۆڤی بندەستیش سوور دەبێت. بۆیە کورد بەگشتی و ژنی کورد بەتایبەتی سەرەتا و لە هەنگاوی یەکەمدا دەبێ لە سەیرکردنی خۆیان لە چوارچێوەی مەعریفیی ئەوی‌ترەوە بۆ سەیرکردنی خۆیان لە چوارچێوەی مەعریفیی خۆیانەوە بچن. ئەمەش بە مانای پێگەیشتوویی هزری و دەربازبوون لە ژێردەستیی مەعریفەییە.

گەیشتن بە پێگەیشتوویی هزری و دەربازبوون لە ژێردەستیی مەعریفەیی دەتوانێ دەستکەوتی مەزنی بۆ ژنی کورد هەبێت. بەدەستهێنانی ئەم دەستکەوتە مەزنەش لە دۆزینەوەی ولّامی پرسیارێکی گرینگەوە دەست پێدەکات. پرسیارەکەش ئەوەیە؛ چارەسەری پرسی ژنی کورد چییە؟ بێتوو بمانهەوێ بە زمانێکی لێبڕاوانە و بە متمانەبەخۆییەوە و لە چوارچێوەی مەعریفیی خۆمانەوە ولّامی ئەم پرسیارە بدەینەوە، دەتوانێ ئەمە بێت؛ "سەروەری و سەربەخۆیی هەم لە بواری زایەندی و هەم لە بواری نەتەوەییەوە". هەر ولّامێکی دیکە و لە ژێر هەر چەمکێکی دیکەوە بێت، تا ئەو کاتەی بۆ نزیکبوونەوە و گەیشتن بەم ئامانجانە نەبێت، دەچێتە خانەی ڕوانگەی پارێزگاری و ڕەوتی بە ژێردەستە کردنی ژنی کوردەوە. لێرەدا بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە پێویستە ئاماژە بە خاڵێک بکەم؛ ئەگەرچی جیاوازبوون تایبەتمەندییەکی سروشتییە، بەڵام کاتێک هێز بڕیاردەربێت، جیاوازیی دەبێتە زنجیرەیێک لە پلە و پایە و هەر ئەو جیاوازییەش دەتخاتە دۆخی بندەستییەوە. بۆ وێنە لە سیستەمی کۆلۆنیالیستیدا زیاتربوونی هێز و دەسەڵاتی لایەنێک، تاقمێک، نەتەوەیێک یان زایەندێکی جیاواز دەبێتە هۆی ئەوەی قورسایی تەرازووی یەکسانی، بەرەو لای خاوەنهێز لاسەنگ بێت و هەموو بابەت و پرسێک لە بەرژەوەندی ئەو هێزەوە دیاری و پێناسە بکرێت. بەگشتی کارکرد و ئەنجامی کۆلۆنیالیزم بەرهەمهێنانی بندەستی و نایەکسانی لە جوگرافیایێکی دیاریکراو دایە. کە وا بوو، هەر جۆرە هەوڵ و چارەسەرییەک بۆ یەکسانی و دادپەروەری و دەربازبوون لە دۆخی ژێردەستەیی لەنێو ئەم سیستەمەدا، چ لە لایەن باڵادەستەوە بێت و چ لەلایەن بندەستەوە، لەژێر هەر چەمک و ناوێکەوە بێت هەوڵێکی بێ ئاکامە و تەنیا سووڕانەوەیە لەنێو بازنەی بەرهەمهێنانەوەی باڵادەستی و بندەستیدا. بۆیە یەکەم هەنگاو بۆ نەهێشتنی ژێردەستی، ڕووخانی خودی سیستەمی کۆلۆنیالیستییە و هەر بیرۆکەیێک لە ژێر ناوی گەیشتن بە ڕزگاری و یەکسانی لە نێو ئەم سیستەمەدا، دەچێتە خانەی ئایدیۆلۆژیک و پاراستنی پەرگالی زاڵ.

فێمینیزمی ناوەندخوازیش تا ئەو کاتەی لە

چوارچێوەی پێشتر دیاریکراوی خۆیدا بۆ پرسی جیاوازی ژنانی نەتەوە بندەستەکان بسووڕێتەوە و بۆ سەلماندنی ڕەوایی خۆی بەردەوام لەو چەمکانە کەڵک وەربگرێت کە لێکچوونی ژنان دەخاتە بەر باس نەک جیاوازییە بەکۆمەڵەکانیان، لە کردەوەدا بیرۆکەکەیان هەر دەچێتە خانەی ئایدیۆلۆژیک و پاراستنی پەرگالی زاڵ. واتە ئەوان دەیانهەوێ لە ئاکامی خەبات و تێکۆشانیان وەکوو شارۆمەندێکی یەکسان لە چوارچێوەی سیاست و پەرگالی زاڵدا پێناسە بکرێن. بەڵام ژنوشیاری بڕوای وایە ژنی کورد تا ئەو کاتەی لەم چوارچێوە سیاسییەدا بێت، ناتوانێ شارۆمەندێکی یەکسان بێت، چون مەرجی شارۆمەندی یەکسانبوون سەرەتا بە فەرمیناسینی مافە نەتەوەیی و بەکۆمەڵەکانە. بۆیە بۆ گەیشتن بە مافی یەکسانیی شارۆمەندی، پێویستمان بە مافی یەکسانیی نەتەوەیی هەیە. لەسەر ئەم بنەمایە، ژنوشیاری ناچارە هاوکات لە بەرانبەر فێمنیستێکدا ڕاوەستێ کە بە ئانقەست یان بێئانقەست لە نێو ئایدیۆلۆژیاێکە کە دەبێتە هۆی پاراستنی پەرگالی زاڵ.

هەروەها ناسیۆنالیزمی نەریتخوازیش تا ئەو کاتەی کە پێناسەی بۆ ژنی کورد لە سەر بنەمای نەتەوەی ڕزگاریبەخش نەبێت، ناتوانێ دەربازبوون لە بندەستیی نەتەوەیی و زایەندی مسۆگەر بکات. نەتەوەی ڕزگاریبەخش واتە نەتەوەیێک کە پێناسەی خۆی دەبەستێتەوە بە ڕزگاریی زایەندی، یەکسانیی کۆمەڵایەتی، فرەکولتووری و بەشداریی سیاسیی هەموو ئەندامانی. چون ئەم دوو جۆرە ڕزگاریيە لێکدانەبڕاون و بە هەمان شێوە کە کورد بوون کاریگەری لەسەر شێوازی ئەزموونی ژنبوون دادەنێت، ژنبوونیش کاریگەری لەسەر شێوازی ئەزموونی کوردبوون دادەنێت.

سەبارەت بە ژنۆلۆژیی ئۆجەلانیش؛ تا ئەو کاتەی وەکوو ئامرازێک لە بەرژەوەندیی ئایدیۆلۆژیاکەی خۆیدا کەڵک لە ژن وەربگرێت و لە هەر قۆناغ و لە هەر دەرفەتێک بە پێویستی زانی، پرسی ژن و پرسی نەتەوە لە خزمەتی ئایدیۆلۆژیاکەیدا تیۆریزە بکاتەوە و بەم شێوەیە مافی زاتی و ڕەوای نەتەوە و زایەندێک گرێ بداتە بڕیاری تاک یان سەرۆکێک، ناکرێ لەم چوارچێوەیەدا بەدوای دەربازبوون لە بندەستی بین چون پێشتر شێوازی خەباتەکە کاناڵیزە کراوە.

کۆی ئەم وێناکردن و بەربەست دروستکردنانەی هەرکام لەم گوتارانە لەئاست ڕزگاربوونی ژنی کورد لە دۆخی بندەستیی مەعریفەیی، وەکوو پێشتر باسمانکرد، بوونەتە هۆی دروستبوونی ڕوانگەی پارێزگاریی لە زەینی ژنی کورد و ئەم ڕوانگەیە تەنیا بە ژنان سنووردار نەکراوە بەڵکوو پەلی کێشاوە بۆ ناخی کۆمەڵگە و تەنانەت ئەو ڕێکخراو و حیزبانەشی گرتووەتەوە کە ئامانجیان بەدەستهێنانی ڕزگاری و ئازادیی نەتەوەیی و زایەندی و چینایەتی بووە و دەیان ساڵە لەو پێناوەدا خەباتیان کردووە. بۆ نموونە، کاتێ هاوپەیمانیی حیزبە کوردستانییەکان لە ڕێبەندانی ٢٠٢٦ ڕاگەیێندرا، نە تەنیا لە چارچێوەی وێژەی داگیرکەرانەوە ڕاگەیێندراوەکانیان بڵاوکردەوە، بەڵکوو بە هۆی گیروودە بوونیان بە ڕوانگەی پارێزگاری لە ئەویترەوە تەنانەت نەیانوێرا ئاڵای ئەو نەتەوەیە کە دەیان ساڵە بۆ ڕزگاریی خەبات ئەکەن لەسەر شانۆی کۆبوونەوەکەیان داینێن و شوناسی نەتەوەیی خۆیان دیاری بکەن. ئەمەش بابەتێکی زۆر ڕوونە، تا ئەو کاتەی شوناسی خۆتت دیاری نەکردبێت و لەو سۆنگەیەوە داوای مافەکانت نەکەی، بتهەوێ و نەتهەوێ شوناست بۆ دیاری دەکەن و مافەکانیشت دادەبەزێنن. دیاردەی سەرسوڕهێنەر ئەوەیە کە زۆربەی ئەم حیزبانە ماوەیێکی کورت لەدوای ڕاگەیاندنی هاوپەیمانی، خۆیانیان هێنایە ئاست تاقمێک سلبریتی سیاسی ناوەندخوازو لەگەڵ ئەوان چوونە ناو کونگرەیێکەوە بە ناوی کونگرەی ئازادی ئێران. لە هەموو سەیرتر ئەوەیە کە لە ناو ئەو کونگرەیەدا ئاڵای ناوەندخوازیی ئێرانیان بەسەریاندا سەپاند. ئێستاش پەلەقاژەی ئەوەیانە کە لە بەشێکی بچووک لە ئۆپۆزیسیۆنی ناوەندخواز داوای لانیکەمی

مافەکانیان بکەن. ئەمەش هەر ئەو قسەی ئانتۆنیۆ گرامشیمان بیردەخاتەوە کە لە نامەکانی زیندانداا باسی کردووە و ئەڵێ "چینی بندەست تەنانەت ئەو کاتەش کە شۆڕش دەکات، ناوشیارانە کردەوەکانی لە چوارچێوەی هزریی چینی باڵادەستەوە دادەڕێژێت". بۆیە گرامشی بڕوای وابوو خەبات تەنیا بۆ بەدەستهێنانی دەسەڵاتی سیاسی نییە، بەڵکوو بەشێکی بۆ بەدەستەوە گرتنی گێڕانەوەکانە و هەر کەس و لایەنێک کە بتوانێ مانا بە ڕابردوو ببەخشێت، کاریگەریی لەسەر تێگەیشتن لە هەنووکەش دەبێت. ئەمەش کاتێک بەدەست دێت کە بندەست خۆی لە هەژموونیی باڵادەست ڕزگار کردبێت و بە چەمک و بە زمانی خۆی مانا بە ڕابردوو و ئێستای خۆی ببەخشێت و مافەکانی دیاری بکات. بێتوو ئەم کارە نەکات، لە کۆتاییدا و لە پەیوەندی لەگەڵ پەرگالی زاڵدا، دەکەوێتە پەراوێزەوە و ڕەوتی ژێردەستە بوونی بەردەوام دەبێت.

کە وا بوو کورد بەگشتی و ژنی کورد بەتایبەتی، دەبێ خۆیان لە داوی ڕوانگەی پارێزگاریی ڕزگاربکەن. جومگەبەندیی گوتاری ژنوشیاری کە هەلومەرجی ژنی کورد نەک لە سۆنگەی شوناسێکی تاکڕەهەندی و هەڵکەندراو لە بەستێنەکەی خۆی، بەڵکوو لە نێو بەستێنی مێژوویی، سیاسی، کۆمەڵایەتی و زایەندی خۆیەوە لە کوردستان شرۆڤە دەکات و دەیخوێنێتەوە، دەتوانێ هەنگاوێکی سەرەکی بێت بۆ دەربازبوون لە ڕوانگەی پارێزگاریی. بۆ ئەوەی ژن لە پێگەی ئوبژەی زانستەوە، بەرەو سووژەگی و بەرهەمهێنانی زانست سەبارەت بە خۆی و کۆمەڵگەکەی بچێت. چون ڕەوتێک کە ئەم گوتارەی تێدا بەرهەم دێت، چوار خاڵی کردووەتە بەردی بناغەی مەعریفەناسیی خۆی:

یەکەم: ژنوشیاری لە چەمکی "ژنی کورد"ەوە دەست پێدەکات. ئامانج لەم چەمکەش ئەوە نییە کە بڵێین ئەزموونی هەموو ژنانی کورد یەک چەشنە و جیاوازییان نییە، بەڵکوو ئامانج ئەوەیە کە بڵێین ناتوانین ئەزموونی زایەندیی ژنی کورد لە بەستێنەکەی جیا بکەینەوە.

دووەم: ئامانجی ژنوشیاری بە تەنیا وێناکردنێکی تازە لەسەر ژنی کورد نییە بەڵکوو ئامانجی گرینگتر، گۆڕینی پێگەی ژنی کورد لە ڕەوتی پێناسەکردن و بەرهەمهێنانی زانست سەبارەت بە خۆیەتی.

سێهەم: ژنی کورد نە ژنێکی گەردوونییە و نە ئەوی‌تریشە، نە هێمای نەتەوەییە و نە ژنێکیشە کە بیهەوێ جیهان ئازاد بکات. بۆیە پێویستە خۆی، سەرلەنوێ پێناسەی خۆی دیاری بکات.

چوارەم: ئەگەرچی ژنی کورد قوربانییە بەڵام قوربانیبوون تاکە پێناسەی ئەو نییە، بەڵکوو کارتێکەریشی هەیە و پێویستە ئەو کارتێکەرییە لە هەر ئاستێکدا کە هەیە، ببینرێت و شرۆڤە بکرێت. واتە لە ژنوشیاری هەم جەستە و ڕەنج و ئازاری ژنی کورد دەبینرێت هەم کارتێکەریی و بەرخۆدانی ئەو.

لەسەر ئەم بنەمایە، ژنوشیاری لەنێوان دوو بابەتدا جیاوازی دادەنێت، ١- پێکهاتەکانی ستەم، ٢- ئاستی کارتێکەریی ژنی کورد. کارتێکەریی لێرەدا بەو مانایە دێت کە ژن تەنانەت لەو بەستێنە بەرتەسکەی فەرهەنگی و نەریتییەدا ئاستێک لە ئازادیی هەڵبژاردنی هەیە، بە جۆرێک ئەگەر بەشێوەیەکی دیکە بجووڵێتەوە ئاکامی ڕووداوەکە دەگۆڕدرێت. هەڵبەت ئەمەش جیاوازە لەگەڵ سەربەخۆیی. چون سەربەخۆیی لێرەدا بەو مانایە دێت کە بە زانیاری لەسەر هەموو لێکەوتەکانی کردەوەکەت و قەبووڵکردنی دەرەنجامەکانی، لەو بەستێنە بەرتەسکەی نەریتەدا بێیتە دەرەوە و پێکهاتە یان سیستەمێک هەڵوەشێنێتەوە و خۆت ئامادەی ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ هەموو لێکەوتەکانی بکەیت. ئەگەرچی ژنی کورد لە نێو پێکهاتە و پەیوەندییە ئاڵۆز و پردژوارەکانی هێزدایە کە کاریگەری زۆریان بووە لەسەر بەرهەمهاتنی ئەو ژنەی کە ئێستا بوونی هەیە، بەڵام ڕاستی ئەوەیە ژنی کورد تەنیا بەرهەمی ئەو پێکهاتە و پەیوەندییانە نییە، بەڵکوو هاوکات توانیویە بەرخۆدان بکات، لەهەمبەر نەریتە نەشیاوەکان سەرهەڵدان بکات و بەشداری لە بزووتنەوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکاندا بکات و ئەگەر چوارچێوەی مەعریفەناسیی خۆی پێک بێنێت، دەتوانێ لە بنیاتنانی داهاتووی خۆی و کۆمەڵگەکەی و بەرهەمهێنانی زانستیشدا بەشداریی چالاکانەی هەبێت. واتە ژنوشیاری تەنیا لە سەر

لێکئاڵاوی ناسنامەکانی ستەمەکان دانەمەزراوە چونکە ئەگەر وابێت، ژنی کورد دەبێتە کەسێکی قوربانی کە ڕووبەڕووی چەندین پێکهاتەی ستەمە. بەڵکوو هاوکات جەخت لە سەر کارتێکەریی و ڕۆڵی ژنان لەسەر داهاتووی سیاسیی کۆمەڵگەی کوردستان دەکات. لەسەر ئەم بڕوایە، هەوڵی ئەوەیە تا جۆرەکانی کارتێکەریی ژنانی کوردیش تیۆریزە بکاتەوە. بە وتەیێکی دیکە، هەر ئەو هەلومەرجەی کە دەتوانێ سەرچاوەی بندەستی بۆ ژنی کورد بێت، دەتوانێ بکرێتە سەرچاوەی هێز و بەرخۆدانی. کە وایە پێویستە وێژەی مەعریفەناسانەی خۆی پێک بێنێت و لە تەنیشت یان لەهەمبەر ئەو چەمک و دەستەواژانەی کە تا ئێستا بۆ پێناسەکردنی ژنی کورد بەکار هێنراون، چەمک و دەستەواژەی خۆی پێک بێنێت.

- لە تەنیشت باسکردن لە ژنی قوربانی پێویستە باسی کارتێکەریی ئەو ژنەش بکرێت، تەنانەت ئەگەر ئاستی کارتێکەرییەکە نزم بێت و لە دۆخی ناچاری و زۆرەملێشدا بێت؛ چون تیشکخستنە سەر ئەم بەشە دەبێتە هۆی ئەوەی ژن ڕۆڵی خۆی لە گۆڕانکارییەکاندا ببینێت.

- لەم قوناغە لەهەمبەر "ژنی گەردوونی" پێویستە "ژنی بەستێنمەند" بەکار بێنێت. ژنێک کە پێکهاتە و پەیوەندییە ئاڵۆز و پردژوارەکانی هێز کاریگەری لەسەر ئەزموونی ژنبوونی دادەنێت.

- لە تەنیشت "ژن دایکی نیشتمان، هێمای پاکیی نەتەوە، پارێزەری کولتوور و نەتەوە" باس لە ژنی شارۆمەند بکات. ژنێک کە گرێدراویی ئەو بە نەتەوەوە، لە سۆنگەی مافی یەکسانیی شارۆمەندیی دیاری دەکرێت.

- لە کۆتاییدا لە تەنیشت ژنێک کە دەیهەوێ یارمەتیدەری بەدیهاتنی ڕزگاری و ئازادی بۆ جیهان بێت، ژنی خۆبونیات دابنێت. ژنێک کە بە لە باسکردن لە ڕزگاریی جیهان پێویستە بۆ بونیاتنانی خۆی و سەرلەنوێ پێناسەکردنی پرسە پەیوەندیدارەکان بە خۆیەوە تێبکۆشێت.

ئەم خاڵانە ڕەنگە لە یەکەم ڕوانیندا ساکار و ئاسایی بێنە بەرچاو بەڵام کاتێک بێتە نێو وێژمانی فێمینیستیی ژنێکی کوردەوە و ببێتە هەوێنی پێکهێنانی زانست لە سەر دۆخی خۆی و ئەو زانستەش بڕواتە بواری پراکتیکەوە، بەڕەبەرە زمانی ژنی کورد لە زمانی شەرم و گومانەوە دەگۆڕدرێ بۆ زمانی هێز و لێبڕاوی.

دەرئەنجام

سەرەڕای جیاوازییە بنەڕەتییەکان لە نێوان چوار گوتاری باسکراو لەسەر ڕەوتی وێنا کردنی ژنی کورد و ئەو کەسایەتییانە کە بەرهەمی ئەو ڕەوتەیە بەڵام لە هەموویاندا خاڵێکی هاوبەش بوونی هەیە. ئەویش بابەتی مەعریفەناسانەی ژنی کوردە. لە هەر چوار گوتارەکەدا ژنی کورد دەبێتە بابەت و ئۆبژەی ناسین بەڵام هیچکات دەرفەتی ئەوەی پێنادرێت لە سۆنگەی چوارچێوەی مەعریفی و زانستیی خۆیەوە، دۆخی خۆی شرۆڤە بکات. بۆیە ئامانجی ژنوشیاری بە تەنیا دروستکردنی وێنایێک نییە کە زۆرترین هاوئاهەنگی لەگەڵ ڕاستییەکانی ژنی کورد هەبێت، بەڵکوو هەوڵی ژنوشیاری دەرخستنی ڕۆڵ و کاریگەریی دەسەڵاتی گوتارە جۆراوجۆرەکانە لەسەر بەرهەمهێنانی زانست سەبارەت بە ژنی کورد و ئینجا خولقاندنی هەلومەرجێکە کە تێیدا ژنی کورد بتوانێت سەبارەت بە خۆی قسە بکات و دۆخی خۆی شرۆڤە بکات و بە دروستکردنی چەمکی تایبەت بە خۆی بەشداریی بەرهەمهێنانی زانست بکات.

وەکوو باسمان کرد، کۆلۆنیالیزم ژنی کورد لە پێگەی ئەوی‌تری خۆیەوە شرۆڤە دەکات، فێمینیزمی ناوەندخواز دەیباتە ژێر چەمکی گەردوونیی ژنەوە، ناسیۆنالیزمی نەریتخواز ژنی کورد بەنیسبەت پەیوەندییێک کە لەگەڵ ئامانج و بەها نەتەوەییەکان هەیەتی هەڵیدەسەنگێنێت و ژنۆلۆژیش دەیباتە خزمەتی ئایدیۆلۆژیایێک و بەدیهێنانی ئۆتۆپیایێک کە ئەو ئایدیۆلۆژیایە وێنای کردووە. ژنوشیاری هەوڵی ئەوەیە ژنی کورد لە پەیوەندی لەهەمبەر

ئەم گوتارانە خۆی وەکوو سووژەییێکی مێژوویی، زایەندی، سیاسی، و مەعریفەیی سەرلەنوێ پێناسە بکاتەوە. واتە ژن لە ئوبژەوە خۆی بگوازێتەوە بۆ سووژەگی و لە زانست سەبارەت بە ژنی کورد، بچێت بەرەو بەرهەمهێنانی زانست لەسەر دەستی ژنی کوردەوە. ئەمەش یەکێک لە گرینگترین بناغەکانی مەعریفەناسی و بیرۆکەی سەرەکیی ژنوشاریییە کە بۆ دەربازبوون لە بندەستیی ژنی کورد پێویستە گرینگی زۆری پێبدرێت.

ژنوشیاری وەکوو فێمینیزمێکی کوردستانی ئەزموونی ژیاو و بندەستی و کارتێکەریی ژنانی کورد لە پەیوەندی لەگەڵ لایەنەکانی دیکەی زایەند، نەتەوە و چین و ئایین شرۆڤە دەکات و ڕزگاریی ژنان نەک بەشێوەی جیا لە پرسی نەتەوەیی، بەڵکوو لە پەیوەندییەکی دوولایە و ڕەخنەگرانە لەگەڵ ئەو پرسەدا تاوتوێ دەکات. واتە ئەگەر تا ئێستا تەنیا باسی جۆرەکانی ستەم لەسەر ژنی کورد کراوە، دەبێ هاوکات باسی جۆرەکانی کارتێکەریی ژنی کوردیش بکرێت؛ چونکە بەرهەمهێنانی ستەم هیچکات یەک لایەنە نەبووە و نییە، بەڵکوو بەردەوام تاک و پێکهاتە، ستەملێکراو و ستەمکار، لە پەیوەندییەکی دوولایەنە لەم بەرهەمهێنانەوەدا بەشدار بوونە. ئەم ڕەوتەش کاتێک تێکدراوە کە لە لایەن تاک و ستەملێکراوەوە، بەرخۆدان کرابێت. ئەمەش دەستپێکە بۆ ئەوەی هاوکێشەکان بگۆڕدرێن و میکانیزمی زاڵبوون لە بەرژەوەندیی مرۆڤی بندەست تووشی ئاڵوگۆڕ بێت. بۆیە دەبێ هاوکات لەگەڵ ستەمەکان، ئەو چرکەساتانەش کە بەرخۆدان ڕووەدات شرۆڤە بکرێت و لە هەر ئاستێکدا بێت بخرێتە بەر باس.

سەرچاوەکان

-اسپیواک، گایاتری (۱۳۹۷)، آیا فردوست می‌تواند سخن بگوید، ترجمه ایوب کریمی، تهران: فلات

-تریگ، راجر (۱۳۹۳) فهم علم اجتماعی، ترجمه شهناز مسمی پرست، تهران: گل آذین

-رندل، جاناتان (۱۳۸۷) با این رسوایی چه بخشایشی، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران، نشر پانیذ

-ریتزر،جورج (۱۳۸۶) نظریه‌های جامعه شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی،تهران:علمی

-کرنشاو، کیمبرلی و دیگران. (۱۳۹۴). مجموعه مقالات درباره گرهگاه جنسیت و دیگر نظام‌های سلطه. تهران: شیرازه.

-گرامشی، آنتونیو(۱۴۰۳)، نامه های زندان۲، ترجمه اثمار موسوی نیا، تهران: نشر نی

-دو جستار درباره فلسفه سیاسی فمنیسم(۱۳۸۷) ترجمه نیلوفر مهدیان، تهران: نشر نی

-ولی، عباس و دیگران، گفتارهایی در خاستگاه ناسیونالیسم کورد (۱۳۹۸) ترجمه مراد روحی، تهران: نشر چشمه

-هال، استیوئر(۱۳۹۱) ترجمه احمد گل محمدی، تهران:نشر نی

- یورگنسن، فیلیپس، ماریان، لوئیز (۱۳۸۹) تحلیل گفتمان، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی

-گیلانی، شیلان، (۱۴۰۰) ژنانی کورد، چاپخانەی کتابچە

- تێزەکانی عەبدوڵا ئۆجەلان بۆ ئازادی ژنان(۲۰۱۲) ئاکادیمیای ژنۆلۆژی، چاپخانەی ڕەنج

-رستم پور، سمیه(۱۴۰۰) شرح و نقدهایی بر نظریه‌های اینترسکشنالیتی با نگاهی به ظرفیت‌های این نظریه در ایران

- نجف زاده، رضا (۱۴۰۱) اسپواک و مطالعات فرودستان فراسوی فوکو بررسی انتقادی کتاب آیا فرودست می‌تواند سخن بگوید؟ ، پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۸، صفحه ۳۴۵-۳۶۹

-خیمه‌نس، مارتاای (۱۴۰۱)تاملاتی درباره تقاطع گرایی، ترجمه فرزانه راجی

-یانگ،رابرت(۱۳۹۱) درآمدی اجمالی بر پسااستعمارگرایی، ترجمه فاطمه مدرسی و فرح قادری، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

-درس گفتارهایی در باب مطالعات فرودستان از حسام سلامت

-جایزه مستوره اردلان و همزمانی آن با خیزش ژن ژیان ئازادی(۱۴۰۴)نسرین محمدی قصریان، گۆڤاری کۆمار

“ وتوویژ ”

”

وتوویژ لەگەڵ
ڕامین مەفاخری

“

بێژنگ *اهداف آمریکا و اسرائیل در قبال ایران تا چه حدودی از همدیگر جدا هستند و این جدایی چه تاثیری بر رفتار این دو کشور دارد و نیز چه تاثیری بر موضوع کردستان خواهد داشت؟*

به باور من، اهداف آمریکا و اسرائیل در قبال جمهوری اسلامی در برخی حوزه‌های اساسی هم‌پوشانی دارد، اما یکسان نیست. هر دو کشور محدودکردن ظرفیت هسته‌ای و موشکی ایران و کاهش قدرت و نفوذ منطقه‌ای جمهوری اسلامی را در راستای منافع امنیتی خود می‌بینند. با این حال، اشتراک در تعریف تهدید الزاما به معنای یکسان‌بودن اهداف نهایی، اولویت‌ها و شیوه‌های مواجهه با آن تهدید نیست. آمریکا ایران را در چهارچوب مجموعه‌ای گسترده‌تر از ملاحظات منطقه‌ای و بین‌المللی می‌بیند؛ از جلوگیری از گسترش جنگ و امنیت نیروها و متحدان خود گرفته تا ثبات خلیج فارس، امنیت انرژی و امکان استفاده از دیپلماسی. اسرائیل، در مقابل، به دلیل موقعیت منطقه‌ای و برداشت مستقیم‌تر از تهدید ایران، بیش از آمریکا بر تغییر بلندمدت موازنه‌ی قدرت منطقه‌ای و کاهش پایدار ظرفیت جمهوری اسلامی برای تهدید امنیت خود تمرکز دارد.

اما از منظر کوردها، مهم‌تر از میزان همگرایی یا واگرایی آمریکا و اسرائیل، فهم یک اصل بنیادین در سیاست بین‌الملل است: هم‌پوشانی منافع را نباید با اتحاد دائمی یا تعهد بلندمدت اشتباه گرفت. آمریکا و اسرائیل، مانند هر دولت دیگری، براساس منافع ملی خود عمل می‌کنند و با تغییر شرایط منطقه‌ای و بین‌المللی، اولویت‌هایشان نیز می‌تواند تغییر کند. بنابراین، اگر واشنگتن در مقطعی به توافقی با تهران برسد، یا محاسبات راهبردی اسرائیل در منطقه تغییر کند، طبیعی است که سیاست هر دو نیز متناسب با منافع خودشان بازتنظیم شود. کوردها باید این واقعیت را نه به‌عنوان خیانت قدرت‌های خارجی، بلکه به‌عنوان منطق طبیعی سیاست بین‌الملل درک کنند.

مسئله‌ی اساسی از نظر من دقیقا از همین‌جا آغاز می‌شود. پرسش اصلی نباید این باشد که آمریکا یا اسرائیل تا چه اندازه از کوردها حمایت خواهند کرد؛ بلکه باید پرسید: کوردها خود چه می‌خواهند، منافع ملی خود را چگونه تعریف می‌کنند و براساس چه راهبردی می‌خواهند با آمریکا، اسرائیل و سایر بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی تعامل کنند؟

به باور من، یکی از ضعف‌های ساختاری سیاست کوردی در رۆژهەڵات این است که هنوز میان گفتمان ملی مستقل، تعریف منافع، راهبرد سیاسی و سیاست خارجی پیوندی روشن و نهادینه شکل نگرفته است. بدون یک گفتمان ملی مستقل که کوردها را نه صرفا به‌عنوان نیرویی در تقابل میان جمهوری اسلامی و مخالفان آن، بلکه به‌عنوان یک کنشگر سیاسی صاحب اراده، منافع و اولویت‌های مستقل تعریف کند، این خطر وجود دارد که جایگاه کوردها همواره در چهارچوب راهبرد دیگران تعریف شود. از سوی دیگر، بدون تعریف روشن منافع، تدوین راهبرد مستقل و برخورداری از سیاست خارجی منسجم، روابط خارجی نیز ناگزیر بیشتر واکنشی، مقطعی و تابع تحولات بیرونی باقی خواهد ماند.

از این رو، آنچه من ضروری می‌دانم یک زنجیره‌ی راهبردی روشن است: گفتمان ملی مستقل باید به تعریف روشن منافع منجر شود؛ تعریف منافع باید مبنای تدوین راهبرد مستقل قرار گیرد؛ راهبرد مستقل باید سیاست خارجی چندجانبه را هدایت کند؛ و تنها از این مسیر است که می‌توان فرصت‌های ژئوپلیتیکی را به دستاوردهای سیاسی پایدار تبدیل کرد.

در این چهارچوب، استقلال راهبردی به معنای انزوا یا خودداری از همکاری با آمریکا، اسرائیل یا سایر قدرت‌ها نیست. برعکس، کوردها باید دیپلماسی فعال و چندجانبه داشته باشند و با هر بازیگری که در حوزه‌ای مشخص منافع مشترک وجود دارد تعامل کنند؛ اما این تعامل باید از درون یک راهبرد کوردی و براساس منافع تعریف‌شده‌ی خود کوردها صورت گیرد. رابطه با قدرت خارجی باید در خدمت راهبرد کوردی قرار گیرد، نه اینکه راهبرد کوردی در خدمت اهداف یک قدرت خارجی تعریف شود.

بنابراین، تفاوت منافع آمریکا و اسرائیل می‌تواند برای کوردها هم فرصت ایجاد کند و هم مخاطره. فرصت، زیرا تکثر بازیگران و تفاوت اولویت‌های آنان می‌تواند فضای بیشتری برای دیپلماسی و مانور سیاسی فراهم

آورد؛ و مخاطره، زیرا وابستگی به یک بازیگر خارجی می‌تواند با تغییر سیاست همان بازیگر، هزینه‌ی سنگینی بر کوردها تحمیل کند. اما اینکه این تحولات نهایتا به فرصت تبدیل شوند یا تهدید، فقط به رفتار آمریکا و اسرائیل بستگی ندارد؛ به میزان آمادگی خود کوردها برای عمل‌کردن به‌عنوان یک کنشگر مستقل نیز بستگی دارد.

در نهایت، مسئله برای کوردها نباید انتخاب میان آمریکا و اسرائیل یا انتظار برای یافتن یک حامی دائمی باشد. مسئله‌ی اصلی باید ساختن ظرفیت کنشگری مستقل باشد: داشتن گفتمان ملی، تعریف منافع، تدوین راهبرد و ایجاد سیاست خارجی چندجانبه. بدون این مؤلفه‌ها، حتی مساعدترین تغییرات در موازنه‌ی قدرت منطقه‌ای ممکن است تنها یک فرصت موقت باقی بماند؛ اما با وجود آن‌ها، کوردها می‌توانند از موضوعی در محاسبات دیگران به بازیگری تبدیل شوند که خود در شکل‌دادن به محاسبات منطقه‌ای نقش دارد.

تیشک *در مدت جنگ ۴۰ روزه در چند مقطع مسئله حضور نیروهای پیشمرگه شرق کوردستان مطرح شد، این مسئله با انتقاد و حمایت‌های متفاوت همراه بود، با فرض حمایت نیروهای فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای از احزاب کوردستان، شما ساختار رابطه بین این احزاب و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را چگونه تعریف می‌کنید؟*

به باور من، برای پاسخ به این پرسش ابتدا باید میان هدف راهبردی و ابزار تاکتیکی تمایز قائل شد. برداشت من این است که، دست‌کم در مراحل اولیه، هدف اصلی آمریکا و اسرائیل لزوما تغییر رژیم در ایران نبود؛ بلکه تضعیف ظرفیت‌های جمهوری اسلامی، افزایش هزینه‌های سیاست منطقه‌ای آن و واداشتن تهران به تعدیل رفتار خود در حوزه‌هایی بود که برای این دو بازیگر تهدید امنیتی تلقی می‌شد. از این منظر، هرگونه بحث یا گمانه‌زنی درباره‌ی استفاده از نیروهای کورد را نیز باید با احتیاط و در چهارچوب وسیع‌تر راهبرد فشار بر جمهوری اسلامی ارزیابی کرد.

به بیان دیگر، حتی اگر فرض کنیم در مقطعی گزینه‌ی فعال‌شدن نیروهای کورد مورد بررسی قرار گرفته باشد، از نظر من نمی‌توان از آن نتیجه گرفت که یک راهبرد بلندمدت برای حمایت از کوردها یا سپردن نقشی تعیین‌کننده به آنان در تغییر ساختار سیاسی ایران وجود داشته است. محتمل‌تر است که چنین گزینه‌ای، در صورت وجود، بخشی از اهرم فشار بر جمهوری اسلامی بوده باشد: افزایش هم‌زمان فشار از چند جبهه، گسترش عدم‌اطمینان در محاسبات تهران و بالا بردن هزینه‌ی ادامه‌ی سیاست‌های موجود. در چنین شرایطی، نیروی کورد ممکن است از منظر یک قدرت خارجی دارای ارزش تاکتیکی باشد، بدون آن‌که لزوما دارای جایگاه راهبردی در برنامه‌ی بلندمدت آن قدرت باشد.

در مورد اسرائیل نیز من نسبت به این فرض که هدف اصلی آن الزاما تغییر رژیم در ایران است محتاط هستم. از منظر سیاست امنیتی اسرائیل، مسئله‌ی بنیادی نه لزوما ماهیت حقوقی یا ایدئولوژیک نظام سیاسی ایران، بلکه میزان توانایی ایران برای تولید تهدید علیه اسرائیل و برهم‌زدن موازنه‌ی منطقه‌ای است. بر این اساس، می‌توان استدلال کرد که برای اسرائیل، ایرانی با ظرفیت هسته‌ای و موشکی محدودتر، نفوذ منطقه‌ای ضعیف‌تر و توان کمتر برای حمایت از نیروهای همسو، ممکن است از منظر امنیتی قابل مدیریت‌تر از ایرانی قدرتمند باشد. افزون بر این، فروپاشی کامل دولت در کشوری به بزرگی و اهمیت ایران می‌تواند پیامدهای پیش‌بینی‌ناپذیری برای کل منطقه ایجاد کند؛ ازاین‌رو نباید تضعیف جمهوری اسلامی را به‌طور خودکار معادل راهبرد تغییر رژیم یا فروپاشی دولت ایران دانست.

این تمایز برای کوردها اهمیت اساسی دارد. اگر یک قدرت خارجی، نیروهای کورد را در یک مقطع بحرانی به‌عنوان اهرم فشار بر تهران در نظر بگیرد، این امر به‌خودی‌خود به معنای پذیرش اهداف سیاسی کوردها یا تعهد بلندمدت به آن‌ها نیست. با تغییر شرایط ــ برای مثال آغاز مذاکره، توافق سیاسی، پایان جنگ یا تغییر اولویت‌های امنیتی ــ ارزش آن اهرم نیز می‌تواند کاهش پیدا کند. در این صورت، اگر سیاست کوردی بر فرض

تـــداوم حمایـــت خارجـــی بنا شـــده باشـــد، هزینه‌ی تغییـــر سیاســـت قدرت خارجـــی عمدتـــا متوجه خود کوردها خواهد شـــد.

دقیقـــا به همین دلیل اســـت که معتقـــدم کوردها باید میان هم‌پوشـــانی موقـــت منافع و شـــراکت راهبردی تفاوت قائل شـــوند. همکاری با قدرت‌هـــای تأثیرگذار فی‌نفســـه مسئله نیســـت؛ مســـئله زمانی آغاز می‌شود کـــه تاکتیک یک قـــدرت خارجـــی به راهبـــرد کوردی تبدیل شـــود. کوردها نباید منتظر بماننـــد تا در هنگام بحـــران، دیگران برای آنان نقشـــی تعریـــف کنند؛ بلکه باید پیشـــاپیش براســـاس گفتمان ملی مســـتقل، منافع خود را تعریف کرده، راهبرد سیاســـی خـــود را تدوین کنند و ســـپس تعییـــن کنند که همکاری بـــا هر بازیگر خارجـــی در کجا، تا چه ســـطحی و تحت چه شـــرایطی با آن راهبرد ســـازگار است.

به‌اختصـــار، کوردهـــا بایـــد بکوشـــند از اهرم فشـــار دیگـــران به کنشـــگر مســـتقل تبدیل شـــوند. این امر مســـتلزم همـــان زنجیره‌ای اســـت کـــه به آن اشـــاره کـــردم: گفتمان ملی مســـتقل، تعریف روشـــن منافع، راهبرد مســـتقل و ســـپس سیاســـت خارجی چندجانبه. در فقدان ایـــن عناصر، حتی افزایـــش ناگهانی اهمیت ژئوپلیتیکـــی کوردها ممکن اســـت موقتی باشـــد؛ زیرا با پایـــان بحـــران، نیاز قدرت‌هـــای خارجی بـــه آن‌ها نیـــز ممکـــن اســـت کاهـــش یابد. امـــا اگـــر کوردها دارای راهبرد مســـتقل و دیپلماســـی نهادمند باشـــند، می‌توانند فرصت‌های ناشـــی از بحران‌هـــای منطقه‌ای را بـــه روابط سیاســـی و دســـتاوردهای پایدارتر تبدیل کنند .

تیشک *آیـــا تغییر در تـــوازن قـــدرت میتواند جنبش کوردســـتان را بـــه یک امـــر منطقه‌ای تبدیـــل کند؟ و اگـــر بله، چـــه تاثیری بر جنبـــش کوردســـتان می‌تواند بگذارد؟*

به باور من، باید ابتـــدا در صورت‌بندی خود پرســـش اندکی تجدیدنظـــر کرد. مســـئله‌ی کـــورد در خاورمیانه همین اکنـــون نیز یـــک مســـئله‌ی منطقه‌ای اســـت، حتی اگر هنـــوز در همـــه ابعاد خـــود به یک مســـئله‌ی بین‌المللی تثبیت‌شـــده تبدیل نشـــده باشد. پراکندگی ملت کـــورد میان چند دولـــت، پیوند تحولات کـــوردی در ایـــران، عراق، ترکیه و ســـوریه بـــا یکدیگر، مداخلـــه‌ی مســـتمر دولت‌هـــای منطقـــه‌ای، و ورود قدرت‌های فرامنطقـــه‌ای به این پرونده، همگی نشـــان می‌دهـــد که مســـئله‌ی کـــورد را دیگر نمی‌تـــوان صرفا یک مســـئله‌ی داخلی متعلـــق به یک دولت دانســـت. بنابرایـــن، از نظر من پرســـش اساســـی این نیســـت که آیا تغییـــر موازنه‌ی قـــدرت می‌تواند مســـئله‌ی کورد را منطقـــه‌ای کند؛ بلکه پرســـش مهم‌تر این اســـت که آیا نیروهای سیاســـی کـــورد از ظرفیت راهبـــردی لازم برای تبدیـــل ایـــن واقعیت منطقـــه‌ای و فرصت‌های ناشـــی از تغییـــر موازنه‌ی قدرت به دســـتاورد سیاســـی پایدار برخوردارنـــد؟ به بـــاور من، ضعـــف اصلـــی دقیقا در همین نقطه قـــرار دارد.

تحـــولات چنـــد دهه‌ی گذشـــته بارهـــا بـــرای کوردها پنجره‌هـــای ژئوپلیتیکی مهمـــی ایجاد کرده اســـت؛ اما اهمیـــت ژئوپلیتیکـــی به‌خودی‌خـــود قدرت سیاســـی تولیـــد نمی‌کند. میـــان مورد نیـــاز قرارگرفتن از ســـوی یـــک قـــدرت منطقـــه‌ای یـــا بین‌المللی و به‌رســـمیت شناخته‌شـــدن به‌عنوان یک کنشـــگر سیاســـی مستقل تفاوت اساســـی وجود دارد. یک قـــدرت خارجی ممکن اســـت در یک مقطع به نیروی کورد نیاز داشـــته باشد و پس از تغییر شـــرایط، اولویت‌های خـــود را تغییر دهد. اگر نیروی کورد در این فاصله نتوانســـته باشـــد اهمیت موقت خود را به مشـــروعیت، نهـــاد، روابط دیپلماتیک، تضمیـــن سیاســـی و دســـتاورد حقوقی تبدیـــل کند، با پایان آن شـــرایط اســـتثنایی، بخش مهمی از اهرم خود را نیز از دســـت خواهد داد.

تجربـــه‌ی رۆژاوا از ایـــن منظـــر قابـــل تأمـــل اســـت. نیروهای کورد و متحدانشـــان در جریان بحران ســـوریه توانســـتند کنتـــرل ســـرزمینی قابل‌توجهـــی به دســـت آورنـــد، ســـاختارهای اداری و نظامی ایجـــاد کنند و به یکی از شـــرکای مهم ائـــتلاف بین‌المللـــی در مبارزه با داعش تبدیل شـــوند. این دســـتاوردها ظرفیت میدانی و ســـازمانی قابل‌توجهی ایجاد کرد. اما مســـئله‌ی اساســـی ایـــن بود کـــه چگونه می‌تـــوان قدرت نظامـــی و کنترل ســـرزمینی را به یک جایـــگاه سیاســـی و حقوقی پایدار در نظـــم آینده‌ی ســـوریه تبدیل کرد؟ تجربـــه‌ی بعدی نشـــان داد که قدرت میدانی، اگربر اســـاس گفتمان ملی و مســـتقل ، با راهبرد سیاســـی بلندمدت، دیپلماســـی

مؤثـــر و توافقی پایدار درباره‌ی جایگاه سیاســـی کوردها همـــراه نشـــود، به‌تنهایـــی تضمین‌کننده‌ی دســـتاورد نهایی نیست.

به همیـــن دلیل، من مســـئله را صرفا به رفتـــار آمریکا، ترکیه، دمشـــق یا ســـایر بازیگـــران تقلیـــل نمی‌دهم. قدرت‌هـــای منطقـــه‌ای و بین‌المللـــی طبیعتا براســـاس منافع خـــود عمـــل می‌کنند. پرســـش انتقادی‌تـــر باید متوجه خـــود نیروهای کورد نیز باشـــد: راهبـــرد ما چه بـــود؟ وضعیت مطلـــوب نهایی ما چه بـــود؟ چه زمانی بایـــد قدرت میدانی به قدرت سیاســـی تبدیل می‌شـــد؟ چـــه ائتلاف‌هایـــی باید ایجاد می‌شـــد؟ خطـــوط قرمز و گزینه‌هـــای جایگزین چـــه بودند؟ و بـــرای زمانی که اولویت متحـــدان خارجی تغییر می‌کرد چه ســـناریویی وجود داشت؟

اینجاســـت که دوباره به مســـئله‌ی گفتمان ملی مستقل می‌رســـیم. اگر یک نیروی سیاســـی تعریف روشـــنی از خـــود به‌عنوان یک کنشـــگر مســـتقل، منافع اساســـی خـــود و وضعیت مطلوبـــی که می‌خواهد به آن برســـد نداشـــته باشـــد، تدویـــن راهبرد منســـجم نیز دشـــوار خواهد شـــد. بـــدون راهبرد، سیاســـت خارجـــی عمدتا واکنشی می‌شـــود؛ و سیاســـت خارجی واکنشی، نیروی کورد را مســـتعد آن می‌کند که در دوره‌ای در محاســـبات یک قدرت خارجـــی اهمیت پیدا کند و بـــا تغییر همان محاســـبات، به حاشـــیه رانده شود.

بنابرایـــن، مســـئله‌ی اصلی بـــرای من کمبـــود فرصت نیســـت؛ بلکه ظرفیت تبدیل فرصت به دســـتاورد است. تغییر موازنه‌ی قـــدرت می‌تواند پنجـــره‌ی فرصت ایجاد کند، امـــا هیچ پنجـــره‌ی ژئوپلیتیکی برای همیشـــه باز نمی‌مانـــد. کنشـــگر راهبردی باید پیش از گشوده‌شـــدن ایـــن پنجره بداند چـــه می‌خواهد و چگونـــه می‌خواهد به آن برسد.

از ایـــن رو، همـــان زنجیره‌ای کـــه پیش‌تر به آن اشـــاره کردم در اینجـــا نیـــز تعیین‌کننده اســـت: گفتمان ملی مســـتقل، تعریـــف منافع، راهبرد مســـتقل، سیاســـت خارجـــی چندجانبـــه، تبدیـــل فرصـــت ژئوپلیتیکی به دســـتاورد سیاســـی. اگر یکی از حلقه‌های ایـــن زنجیره وجود نداشـــته باشـــد، کوردهـــا ممکن اســـت بارها در لحظـــات بحرانی بـــه بازیگـــری مهم تبدیل شـــوند، اما ایـــن اهمیت الزامـــا به قدرت سیاســـی پایـــدار تبدیل نخواهد شـــد.

در نهایـــت، چالـــش اصلـــی کوردها صرفا این نیســـت کـــه قدرت‌هـــای منطقـــه‌ای و بین‌المللی آنـــان را رها می‌کننـــد؛ این منطق سیاســـت قـــدرت اســـت و بارها نیز تکـــرار خواهد شـــد. چالـــش بنیادی‌تر این اســـت که چگونـــه از وضعیتی عبور کنیم که دیگران براســـاس نیازهـــای مقطعـــی خود بـــرای کوردها نقـــش تعریف می‌کننـــد، بـــه وضعیتی کـــه کوردها خود اهدافشـــان را تعریـــف کنند و دیگران ناچار باشـــند در محاســـبات منطقه‌ای خود آن‌ها را به‌عنوان یک کنشـــگر مســـتقل و پایـــدار در نظر بگیرند. برای رســـیدن به چنین وضعیتی، بیـــش از هر چیز به گفتمان مســـتقل، بلـــوغ راهبردی، نهاد دیپلماســـی حرفه‌ای و سیاســـت خارجی چندجانبه نیاز است.

آرشیو *یکـــی از تهدیـــدات این اســـت کـــه نزدیکی جنبش کوردســـتان بـــه آمریکا و اســـرائیل ســـبب آن بشـــود که دشـــمنان این جنبش آن را به توجیهی برای ســـرکوب بیشـــتر تبدیل کنند، شـــما ایـــن موضوع را چگونـــه تفســـیر می‌کنید؟*

به باور من، اگر نیروهای کورد دارای گفتمان ملی مستقل، تعریف روشن از منافع، راهبرد مستقل و سیاست خارجی چندجانبه باشند، نباید روابط خارجی خود را براساس رضایت یا مخالفت دشمنانشان تنظیم کنند. راهبرد را براساس منافع راهبردی خود تدوین می‌کنند، نه براساس اینکه مخالفان چگونه آن را تفسیر یا تبلیغ خواهند کرد.

طبیعی است که مخالفان کورد هرگونه رابطه با آمریکا، اسرائیل یا دیگر قدرت‌ها را در صورت نیاز به‌عنوان وابستگی بازنمایی کنند. پاسخ مؤثر به این اتهام، قطع رابطه با بازیگران خارجی نیست، بلکه اثبات استقلال در تصمیم‌گیری است. تفاوت اساسی میان تعامل و وابستگی نیز همین‌جاست: در تعامل، شما براساس منافع خود وارد رابطه می‌شوید؛ در وابستگی، دیگران منافع و جهت حرکت شما را تعیین می‌کنند.

بنابراین، سیاست کوردی نباید بپرسد دشمنان ما درباره‌ی این رابطه چه خواهند گفت؟ بلکه باید بپرسد: آیا این رابطه در خدمت منافع و راهبرد مستقل ماست یا خیر؟ اگر پاسخ مثبت باشد، مخالفت یا تبلیغات رقبا نباید تعیین‌کننده‌ی

سیاست کوردی باشد.

بـا فرض اینکه شـما مشـاور امنیتی ائتلاف کورسـتان باشـید، لطفا سـه اولویت برای دیپلماسی این ائتلاف مطـرح کنید.

پیش از بیان سه اولویت، باید بگویم که شخصا نسبت به کارآمدی این نوع ائتلاف‌ها، دست‌کم در شکل نامنسجم کنونی، خوش‌بین نیستم. اصل همکاری و هماهنگی میان نیروهای کورد ضروری است، اماهر نوع ائتلافی به‌خودی خود راهبردی نیست. گردهم‌آوردن چند نیروی سیاسی که هر یک با پیشینه، گفتمان و اولویت‌های متفاوت عمل می‌کنند، بدون دستیابی به تعریف مشترکی از منافع ملی، اهداف بلندمدت، راهبرد سیاسی و سیاست خارجی، ممکن است نوعی وحدت سازمانی ایجاد کند، اما الزاما به وحدت راهبردی منجر نمی‌شود.

از نظر من، یکی از ضعف‌های جدی سیاست کوردی کمبود نهادها و نیروهای متخصص در حوزه‌ی تفکر راهبردی، دیپلماسی و سیاست خارجی است. سیاست در این سطح صرفا واکنش به بحران‌ها یا برقراری ارتباط با دولت‌های خارجی نیست؛ بلکه مستلزم توانایی تعریف منافع، پیش‌بینی سناریوهای مختلف و تبدیل فرصت‌های موقت ژئوپلیتیکی به دستاوردهای پایدار است.

اگر قرار بود سه اولویت برای این نیروها پیشنهاد کنم، نخست، تدوین یک گفتمان ملی و تعریف مشترک و روشن از منافع کوردها؛ دوم، تدوین یک راهبرد سیاسی بلندمدت و سیاست خارجی مستقل و چندجانبه؛ و سوم، نهادسازی حرفه‌ای برای دیپلماسی و پرورش نسل جدیدی از استراتژیست‌ها، دیپلمات‌ها و متخصصان سیاست خارجی بود.

به باور من، بدون این سه تحول، تغییر نام سازمان‌ها، تشکیل ائتلاف‌های جدید یا حتی برخورداری موقت از حمایت قدرت‌های خارجی نمی‌تواند ضعف بنیادین را برطرف کند. امید من این است که دست‌کم نسل آینده‌ی رهبری سیاسی کورد از تجربه‌های گذشته بیاموزد و سیاست کوردی را از مدیریت روزمره‌ی بحران‌ها به سوی کنشگری راهبردی و بلندمدت سوق دهد.

بنابراین، به عنوان جمعبندی،

به باور من، یکی از بنیادی‌ترین ضعف‌های سیاست کوردی، پیش از آن‌که کمبود متحد خارجی یا نامساعدبودن موازنه‌ی قدرت باشد، فقدان دو مؤلفه‌ی اساسی است: نخست، یک گفتمان ملی مستقل که کوردها را به‌عنوان یک کنشگر سیاسی صاحب اراده، منافع و اولویت‌های مستقل تعریف کند؛ و دوم، یک راهبرد سیاسی و سیاست خارجی روشن که چگونگی تعامل این کنشگر با دولت‌ها و قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی را مشخص سازد.

بدون گفتمان ملی مستقل، این خطر وجود دارد که مسئله‌ی کورد همواره از دریچه‌ی گفتمان و اولویت‌های دیگران تعریف شود؛ و بدون راهبرد و سیاست خارجی مستقل، روابط بین‌المللی نیز عمدتا واکنشی، مقطعی و وابسته به تحولات بیرونی باقی می‌ماند. در چنین وضعیتی، کوردها ممکن است در دوره‌های بحران اهمیت ژئوپلیتیکی پیدا کنند، اما لزوما قادر نخواهند بود این اهمیت موقت را به دستاورد سیاسی پایدار تبدیل کنند.

از این منظر، استقلال راهبردی به معنای انزوا یا فاصله‌گرفتن از قدرت‌های خارجی نیست. برعکس، مستلزم تعامل فعال و چندجانبه با بازیگران مختلف است؛ اما این تعامل باید از درون یک راهبرد کوردی و براساس تعریف مستقل منافع ملی صورت گیرد. تفاوت اساسی میان «بازیگر» و «ابزار» نیز دقیقا در همین‌جاست: بازیگر ابتدا منافع، اهداف و خطوط قرمز خود را تعریف می‌کند و سپس براساس آن وارد ائتلاف، همکاری یا مذاکره با دیگران می‌شود؛ اما ابزار، جایگاه و کارکرد خود را عمدتا در چارچوب راهبرد دیگران پیدا می‌کند.

به باور من، تحولات کنونی در باکور کوردستان را نیز باید از همین منظر مورد ارزیابی انتقادی قرار داد. پ.ک.ک طی چند دهه توانسته است خود را به یکی از بازیگران تأثیرگذار مسئله‌ی کورد تبدیل کند؛ اما پرسش امروز این است که آیا تصمیمات اخیر رهبری آن ــ و به‌ویژه جهت‌گیری سیاسی عبدالله اوجالان ــ این عاملیت را تقویت می‌کند یا در عمل موجب کاهش قدرت چانه‌زنی کوردها و بازتعریف جایگاه آنان در چهارچوب اولویت‌های راهبردی دولت ترکیه

می‌شود. . این همان نقطه‌ای است که خطر گذار از «بازیگر راهبردی» به «موضوع راهبرد دیگری» پدیدار می‌شود.

نقد من دقیقا در همین نقطه است. صلح، مذاکره و حتی کنارگذاشتن مبارزه‌ی مسلحانه فی‌نفسه شکست راهبردی نیست؛ مسئله این است که در برابر واگذاری یک اهرم راهبردی، چه دستاورد سیاسی، حقوقی و نهادی قابل سنجشی به دست می‌آید. یک راهبرد مسئولانه نمی‌تواند صرفا بر امید به تغییر رفتار رقیب یا وعده‌های مبهم آینده استوار باشد. باید روشن باشد که در مقابل امتیازاتی که یک طرف واگذار می‌کند، چه تضمین‌هایی درباره‌ی حقوق سیاسی، هویت کوردی، زبان، نمایندگی سیاسی، تمرکززدایی یا سایر مطالبات بنیادین به دست می‌آید و اگر طرف مقابل به تعهدات خود عمل نکرد، گزینه‌ی جایگزین چیست. بنابراین، اگر پایان یک منازعه به افزایش عاملیت سیاسی، تضمین حقوق و ایجاد جایگاهی پایدار برای کوردها منجر نشود، صرف پایان‌دادن به منازعه را نمی‌توان به‌خودی خود موفقیت راهبردی نامید. معیار موفقیت باید این باشد که کوردها پس از فرایند صلح، نسبت به پیش از آن تا چه اندازه از قدرت تصمیم‌گیری مستقل، حقوق تضمین‌شده، نهادهای پایدار و ظرفیت اثرگذاری بر آینده‌ی سیاسی خود برخوردارند.

هنر سیاست راهبردی این نیست که صرفا از جنگ به مذاکره عبور کنیم؛ بلکه این است که بدانیم با چه هدفی مذاکره می‌کنیم، چه چیزی واگذار می‌کنیم، در مقابل چه چیزی به دست می‌آوریم و اگر توافق شکست خورد چه گزینه‌ای در اختیار داریم. بدون پاسخ روشن به این چهار پرسش، حتی یک ابتکار صلح نیز می‌تواند به‌جای تبدیل قدرت میدانی به دستاورد سیاسی، به فرسایش تدریجی عاملیت راهبردی یک جنبش منجر شود.

بنابراین، اگر نیروهای سیاسی کورد در رۆژهەڵات کوردستان نتوانند به یک گفتمان ملی نسبتا منسجم، تعریف روشنی از منافع و اولویت‌های خود، راهبردی بلندمدت و سیاست خارجی مستقل و چندجانبه دست پیدا کنند، نه ائتلاف کنونی و نه حتی مساعدترین تحولات منطقه‌ای نیز الزاما به دستاورد سیاسی پایدار منجر نخواهد شد. فرصت ژئوپلیتیکی زمانی به دستاورد سیاسی تبدیل می‌شود که یک کنشگر از پیش بداند چه می‌خواهد، منافعش چیست، با چه بازیگرانی، در چه حوزه‌هایی و تا چه سطحی می‌تواند همکاری کند، و خطوط قرمز و حدود استقلال تصمیم‌گیری او کجاست. در غیر این صورت، خطر آن وجود دارد که کوردها بار دیگر به‌جای آنکه از تحولات منطقه‌ای برای پیشبرد راهبرد خود استفاده کنند، به بخشی از راهبرد دیگران تبدیل شوند. چالش اصلی امروز، از نظر من، گذار از «موضوع محاسبات دیگران» به «کنشگر مستقل در معادلات منطقه‌ای» است.

”

وتوویژ لەگەڵ
سام سۆهرابیان

“

بسیار مطرح می‌شود که وضعیت جدید پس از تحولات ۷ اکتبر ۲۰۲۳ و به‌ویژه جنگ ۲۰۲۶، توازن قوا را در خاورمیانه تغییر داده است. این دیدگاه تا چه حد درست است و این تغییرات چگونه‌اند؟ آیا در آستانه یک تغییر بنیادین در سیستم منطقه‌ای هستیم، یا آنچه وجود دارد صرفاً مرحله‌ی شدیدی از درگیری‌های پیشین است؟

۷ اکتبر ۲۰۲۳ را می‌توان نقطه آغازِ پایان جمهوری اسلامی دانست. فرایند فروپاشی یک حکومت ممکن است دو، سه یا پنج سال زمان ببرد که در مقیاس تاریخ یک کشور، دوره بسیار کوتاهی است؛ با این حال، مطمئناً در همین یکی دو سال آینده شاهد تغییرات بسیار بنیادین در خاورمیانه خواهیم بود.

ایران اکنون در ضعیف‌ترین موضع خود قرار دارد؛ دستش از سوریه کاملاً قطع شده، لبنان را تقریباً از دست داده و در عراق نیز با سیاست‌های جدید ترامپ، تحرک گروه‌های نیابتی‌اش عملاً به شدت محدود شده است. علاوه بر این، تمام دنیا فهمیده است که این کشور با خودش بحران و درگیری می‌آورد و جامعه جهانی دیگر نمی‌تواند این وضعیت را قبول کند. قدرت‌های جهانی، حتی اگر در ظاهر مطرح نکنند، در حال طراحی خاورمیانه‌ای هستند که حکومت فعلی ایران در معادله آن جایی ندارد. احساس می‌کنم در آینده نزدیک جنگ شدت خواهد گرفت و این روند در نهایت به سقوط رژیم ملاها منجر خواهد شد.

در این معادله‌ی جدید، جایگاه کوردها، به‌ویژه کوردهای روژهلات (کوردستان ایران)، را چگونه می‌بینید؟ کوردها تا چه حد می‌توانند یا توانسته‌اند به بازیگری صاحب ابتکار عمل تبدیل شوند و تا چه حد این خطر وجود دارد که به کارتی در درگیری قدرت‌های دولتی منطقه‌ای و جهانی تبدیل شوند؟

جایگاه کوردها پیش و بیش از هر چیز به این بستگی دارد که خودشان تا چه حد به خودشان اهمیت بدهند. مهم‌ترین نیاز ما این است که یک «صدای واحد» داشته باشیم. بحث ائتلاف نیروهای هم‌پیمان کوردستان ایران طرح خوبی است، اما فعلاً در حد کاغذبازی است و باید از این فراتر برود؛ مثلاً یک شورای رهبری با ریاست دوره‌ای تعیین کنند .

مهم‌ترین شرط برای به دست گرفتن ابتکار عمل، این است که تمام تلاش‌ها معطوف به ایجاد یک «نیروی پیشمرگه ملی» شود. نیرویی که وابسته به احزاب یا اشخاص خاص نباشد، بلکه وفاداری‌اش مطلقاً به ملت کورد و کوردستان باشد. این رویکرد هم ساختارمندتر و زیباتر است و هم باعث می‌شود از تجربه‌های اقلیم کوردستان عراق درس بگیریم و آن‌ها را تکرار نکنیم. اگر احزاب بتوانند بر سر حداقل‌ها به توافق برسند، نظراتشان را نزدیک کنند و یک فرماندهی مرکزی برای پیشمرگه‌ها بسازند، آن زمان است که در تمام تحولات ایران می‌توانیم قدرت خود را به رخ بکشیم و کارت برنده‌ای در دست داشته باشیم.

تضعیف زیرساخت‌های نظامی ایران و تغییر در رهبری جمهوری اسلامی، چه فرصتی برای کوردها ایجاد کرده است؟ در مقابل، چه خطرات جدیدی را به همراه آورده است؟

در حال حاضر، تضعیف رژیم بیش از آنکه فرصت ایجاد کرده باشد، خطراتی به همراه داشته است. جمهوری اسلامی در وضعیت «بقا» (Survival Mode) قرار گرفته و هر حرکت کوچکی را یک تهدید بنیادین می‌داند. چون خطر کوردها را یک تهدید عینی می‌بینند، با حملات پیشگیرانه تلاش می‌کنند فرصت تمدد اعصاب و تمرکز برای سازماندهی را از ما بگیرند. اما این رژیم رفتنی است؛ سیستم آن‌ها مانند کشی است که فقط تا حدی کش می‌آید و وقتی نتواند خود را با شرایط وفق دهد، پاره می‌شود و قابلیت خودترمیمی ندارد.

فرصت ما در این است که بتوانیم بر سر کلیات به تفاهم برسیم. باید مشخص کنیم که خطوط قرمز ما چیست؛ حداقل خواسته‌مان (فدرالیسم)

و حداکثر خواسته‌مان (حق تعیین سرنوشت) چه چارچوبی دارد. با مشخص کردن این موارد و داشتن نیروی پیشمرگه متحد، به‌ویژه با گسترش فعالیت‌ها در مناطق کوردستان جنوبی (کرمانشاه، ایلام و مناطق لکنشین و لرنشین)، می‌توانیم جبهه واحدی باز کنیم. همچنین نباید فراموش کنیم که اکنون گفتمان رژیم اسلامی و سلطنت‌طلب‌ها در زمینه ملی‌گرایی تقریبا یکی شده است. برای خنثی کردن این فشار، ما باید مراوداتمان را با سایر قومیت‌ها، نیروهای جمهوری‌خواه و فدرالیست بیشتر کنیم تا با هم در برابر این تمرکزگرایی مقابله کنیم.

آرشیو *کشته شدن علی خامنه‌ای و انتقال رهبری به مجتبی خامنه‌ای، همراه با تقویت نقش سپاه پاسداران، آیا نشانه‌ی تضعیف سیستم است یا گذار این سیستم به شکلی نظامی‌تر؟*

کشته شدن خامنه‌ای ضربه‌ای جبران‌ناپذیر برای رژیم است. همان‌طور که گفتم، آن‌ها در حالت بقا هستند و با هر چیزی کنار می‌آیند، اما واقعیت این است که ما اصلا نمی‌دانیم آیا مجتبی خامنه‌ای زنده است یا توان اداره کشور را دارد. اینکه به بهانه مسائل امنیتی حتی رئیس‌جمهور هم نمی‌تواند با او ملاقات کند، دروغی خنده‌دار برای کشوری است که ادعای تقابل با دنیا را دارد. لایه‌ها و مشکلات بسیار بزرگ‌تری زیر این ظاهر پنهان است. در حقیقت، سپاه در حال حاضر فقط با «کارت مجتبی» بازی می‌کند. او را قایم کرده‌اند تا خواسته‌های خود را به نام او اجرا کنند. اما این بازی تا ابد جواب نمی‌دهد؛ از یک جایی به بعد باید به مردم و دنیا توضیح دهند که چگونه ماه‌ها یا سال‌ها با اسم کسی بازی کرده‌اند که شاید اصلا حضور خارجی نداشته است. حکومت اکنون فقط با زور اسلحه و پول در تلاش است تا این دوران را سپری کند، اما من آینده بسیار تاریکی برای رهبری و سپاه می‌بینم. درسته که در ظاهر نظامی‌تر شده‌اند و بلوف می‌زنند تا خود را قوی نشان دهند، اما در باطن بسیار ضعیف شده‌اند و این ضعف به زودی خودش را نشان خواهد داد.

آرشیو *ائتلاف نیروهای سیاسی کوردستان تاکنون چه تغییر واقعی‌ای در جایگاه سیاسی کوردها ایجاد کرده است؟ آیا از سطح هماهنگی سیاسی فراتر رفته و به یک مرکز تصمیم‌گیری تبدیل شده است؟*

هرچند فراخوان اعتصابات اخیر موفق بود، اما واقعیت این است که ما برای رسیدن به جایگاه اصلی‌مان هنوز خیلی کار داریم. کوردستان یک جغرافیای سیاسی با سابقه طولانی در سیاست‌ورزی است و باید از این پتانسیل درست استفاده کنیم. این ائتلاف در یک کلام، فعلاً برای من در حد صدور بیانیه است؛ کاری که قبلاً هم احزاب به صورت جداگانه انجام می‌دادند، اما به جایگاه واقعی و تصمیم‌گیری نرسیده‌اند.

ما با بیانیه و حرف زدن به جایی نخواهیم رسید. باید به صورت عملی نشان دهیم که یک واحد سیاسی هستیم که با احزاب، گرایش‌ها و خواسته‌های مختلف در یک چارچوب هماهنگ مبارزه می‌کنیم. همان‌طور که اشاره کردم، مهم‌ترین کارِ عملی، اتحاد پیشمرگه‌هاست. تا زمانی که این اتفاق به صورت ساختاری نیفتد، ما درجا خواهیم زد. در نهایت، این مردم کوردستان هستند که در آینده از طریق رأی‌گیری تعیین خواهند کرد چه دیدگاهی حاکم شود و چه کسی به عنوان رهبر یا رئیس منطقه انتخاب شود.

آرشیو *رابطه‌ی میان احزاب کورد و اپوزیسیون سراسری ایران در این مرحله باید بر چه اساسی باشد؟ چه خواسته‌ای برای کوردها نباید به خاطر یک ائتلاف موقت نادیده گرفته شود؟*

تا زمانی که ما نتوانیم روی خطوط قرمز و حداقل‌هایمان در درون خودمان به یک دیدگاه دسته‌جمعی برسیم، نمی‌توانیم با اپوزیسیون سراسری کار مؤثری انجام دهیم. وقتی بین خود احزاب کورد اتحاد و مسیر مشخصی

نیست و هر حزبی ساز خودش را می‌زند، دستمان برای مراوده با بقیه بسته است. خواسته غیرقابل چشم‌پوشی ما، «حق تعیین سرنوشت» و «سیستم فدرال» است. وقتی دقیقاً مشخص کردیم که این خط قرمز ماست، آن‌وقت می‌توانیم بر اساس آن با دیگر نیروها ائتلاف تشکیل دهیم.

یک نکته بسیار مهم این است که از لحاظ فرهنگی، ایران جامعه‌ای عقب‌نگه‌داشته‌شده است و ملی‌گرایی در آن بسیار متعصبانه دنبال می‌شود. این دگم‌اندیشی باعث شده تا کسی دم از استقلال یا حقوق ملی می‌زند، بسیاری از گروه‌ها، حتی لیبرال‌ها، بترسند که مبادا چیزی از ایران باقی نماند. ما که حدود ۱۰ تا ۱۳ درصد جمعیت هستیم، باید حواسمان باشد که ۸۷ درصد بقیه را علیه خود متحد نکنیم. پس ابتدا باید ائتلاف را بین خودمان تشکیل دهیم و سپس با گروه‌های جمهوری‌خواه و معتدل سراسری متحد شویم. با سلطنت‌طلب‌ها و مرکزگراها نیز تا زمانی که حقوق ما را به رسمیت نشناسند، نمی‌توانیم ائتلافی داشته باشیم.

تیشک *در میان مبارزه‌ی مدنی، دیپلماسی، سازماندهی سیاسی و نیروی مسلح، استراتژی کوردها در این مرحله به چه تعادلی نیاز دارد؟*

داشتن احزاب سیاسی قدیمی و جامعه‌ای به شدت آگاه و سیاسی، یک حسن بسیار بزرگ برای کوردستان است. ما در دیپلماسی بین‌المللی بسیار موفق عمل کرده‌ایم و توانسته‌ایم روابط خوبی با کشورهای اروپایی برقرار کنیم؛ به جرأت می‌گویم در این زمینه بسیار موفق‌تر از نیروهای مرکزگرا بوده‌ایم و خودمان را در دنیا مطرح کرده‌ایم. در مورد نیروی مسلح هم، انتقاداتی که مطرح می‌کنند بیشتر به این برمی‌گردد که خودشان خواستند و نتوانستند چنین نیرویی داشته باشند. داشتن نیروی مسلح، دست ما را برای دفاع از مردم باز می‌گذارد و اگر با هم ائتلاف کنند، قدرت ما برای مبارزه مدنی و دیپلماسی چندین برابر می‌شود.

اما باید جسارت نقد درون‌سازمانی را هم داشته باشیم. یک لکه زشت در قامت جریان‌های کردی، مسئله انشعاب‌های مداوم است. احزابی که دیدگاه‌های نزدیکی دارند، به جای ادغام شدن و قدرت دادن به هم، با کوچک‌ترین اختلافی از هم منشعب می‌شوند. ضعف بزرگ دیگر، رهبریِ مادام‌العمر و فقدان «کادرسازی» است. اگر رهبران فعلی کنار بروند، ما چه کسی را داریم که جایگزین کنیم؟ به محض اینکه شخصی می‌خواهد خود را بالا بکشد، اختلافات چنان اوج می‌گیرد که مجبور به انشعاب می‌شود. اگر نتوانیم این ایرادات را رفع کنیم و در درون با هم کنار بیاییم، چطور می‌خواهیم بقیه در آینده ایران با ما کنار بیایند؟

تیشک *آیا کوردها آمادگی سرنگونی رژیم جمهوری اسلامی را دارند؟ اگر جمهوری اسلامی ضعیف‌تر شود یا سقوط کند، خطرات اصلی برای کوردها چیست؟*

اگر بخواهم واقع‌بین باشم، صراحتاً می‌گویم: نه، آماده نیستیم. این حکومت رفتنی است و ما زمان زیادی برای آماده‌سازی نداریم. اگر همین فردا این رژیم سقوط کند، احزاب ما با این حجم از تشتت آرا و اختلافات درون‌حزبی، چگونه می‌خواهند کوردستان را اداره کنند؟ وقتی هر کدام یک گروه نظامی جداگانه دارند، چگونه می‌خواهند قدرت را تقسیم کنند؟

من از دولت مرکزی یا حاکمیت نظامی تهران ترسی ندارم؛ وحشت اصلی من از «خودمان» و احتمال هرج‌ومرج داخلی است. اگر هماهنگ‌کننده و نقشه واحدی نداشته باشیم، فردا هر حزبی مانند اقلیم کوردستان یک تکه را برمی‌دارد و ادعای مالکیت می‌کند که نتیجه‌اش یک هرج‌ومرج ویرانگر است. ما در یک موقعیت عالی هستیم و عقلای احزاب کورد نباید دست روی دست بگذارند. آن‌ها باید شبانه‌روز برای تهیه مقدمات و یک سیستم تقسیم قدرت برای دوران گذار فکر کنند. ما تا رسیدن به یک نتیجه مناسب راه زیادی در پیش داریم.

تیشک *جریان‌های شاه‌پرست و ناسیونالیست‌های افراطی در اپوزیسیون ایران تا چه حد می‌توانند مانعی برای حقوق سیاسی و اجتماعی کوردها و دیگر ملت‌ها باشند؟*

ناسیونالیسم افراطی هم در طیف رژیم اسلامی و هم

در میان سلطنت‌طلب‌ها وجود دارد. متأسفانه واقعیت عینی این است که درصد بسیار کمی از مردم ایران آموزش دیده‌اند که به حق و حقوق دیگر ملیت‌ها احترام بگذارند و رگه‌هایی از نژادپرستی در آن دیده می‌شود. با این حال، جریان شاه‌پرستی دیگر دوره‌اش تمام شده و من احساس خطر آنچنانی از جانب آن‌ها نمی‌کنم. نگرانی اصلی، همان ناسیونالیسم افراطی است که حتی لیبرال‌ترین افراد را هم نگران تجزیه می‌کند. ما باید با مشخص کردن حداقل‌ها و حداکثرهایمان در یک ائتلاف روشن، این دل‌نگرانی‌ها را رفع کنیم تا افراد بیشتری را در جبهه خود داشته باشیم.

اما مهم‌ترین کار در این مقطع، نشستن پای میز گفت‌وگو با قومیت‌ها و ملیت‌های دیگر نظیر ترک‌ها، لرها، لک‌ها و عرب‌هاست. عقلای دو ملت کورد و ترک باید از همین امروز بنشینند و برای آینده شهرهایی مثل نقده، ارومیه، میاندوآب و قروه، و همچنین مناطق جنوبی مثل دهلران و بخش‌هایی از ایلام برنامه‌ریزی کنند و به تفاهم برسند. اگر حل‌وفصل این مسائل را به فردای سقوط حکومت موکول کنیم، خیلی دیر خواهد بود و توافق نهایی با کشت‌وکشتار و هزینه بسیار بالاتری به دست خواهد آمد.

آرشیو *اگر سه سناریو برای دو یا سه سال آینده‌ی ایران در نظر بگیریم (بقای رژیم، تغییر درونی سیستم، یا انتقال قدرت) جایگاه کوردها را در هر یک از آن‌ها چگونه می‌بینید؟ از هم‌اکنون برای هر سناریو چه باید کرد؟*

من سناریوی بقای رژیم و تغییر از درون را تا سه سال آینده بسیار بعید می‌دانم. این حکومت، با نیروهای دگم و نگاه آخرالزمانی‌اش، به هیچ‌وجه قدرت انطباق با شرایط جهانی و منطقه‌ای را ندارد و قابلیت اصلاح درونی را از دست داده است. سناریوی اصلی، سقوط و انتقال قدرت است که معتقدم صلح‌آمیز نخواهد بود. حملات آمریکا در آینده شدت می‌گیرد و ما با یک خلأ قدرت مواجه می‌شویم.

ایرانِ آینده یک کشور ورشکسته است و هر دولتی که سر کار بیاید، چاره‌ای جز پذیرش خواسته‌های دموکراتیک اروپا و آمریکا ندارد. ما باید خودمان را آماده کنیم تا در آن خلأ، جای پایمان را در کوردستان محکم کنیم. اگر به جای ملوک‌الطوایفی و کدخدامنشی احزاب، بتوانیم کوردستان را با هماهنگی پیشمرگه‌ها حفظ کنیم و ثبات ببخشیم، هر حکومت مرکزی که روی کار بیاید چاره‌ای جز گفت‌وگو و تفاهم با ما ندارد و دوران قتل‌عام به سر آمده است. سرنوشت ما دست خودمان است؛ اگر بتوانیم از این موقعیت هوشمندانه استفاده کنیم، آینده بسیار درخشانی خواهیم داشت.

”

وتوویژ لەگەڵ
جەمشید حەیدەری

سازدانی وتوویژ: شەهلا دەباغی

“

سپاس مامۆستا حەیدەریی بەڕێز بۆ ئەم وتووێژە لەگەڵ گۆڤاری تیشک. دەکرێ کەمێک باسی پێشینەی ڕۆژنامەگەریی خۆتان بفەرموون.

پێشینەی ڕۆژنامەگەریم دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە ئێمە وەک بنەماڵە لە ڕۆژنامەگەریدا ئیشمان کردووە. براکانم وەک ڕۆژنامەگەر هەر لە ٤٠کانەوە دەستیان پێ کرد. بەڵام خۆم تا هەشتاکان کە نەهاتمە سوید، ئیشم نەکردبوو. ساڵی ١٩٨٣هاتمە سوید و ساڵی ٨٤ کاک کەریمی حیسامی لە بولغارستانڕا هات بۆ سوید و کوتی پێویستە کارێک بکەین لەبۆ پەیوەندیی کوردستان و ئەوروپا. کاک کەریم لەگەڵ چەند برادەری ڕۆژهەڵات پەیوەندی گرتبوو لەوانە؛ کاک عەزیزی ماملێ، کاک سارەمەدینی سادق وەزیری، کاک ڕەحمانی حاجی ئەحمەدی، کاک ئەمیری قازی، کاک سالار حەیدەری. لەگەڵ چەند بەڕێزیش لە باشووری کوردستان. ئەوانی باشوور زۆریان ئامادە نەبوون هاوکاری بکەن. بە منی کوت. کوتم زۆرم پێ خۆشە. من هاوواڵاتیی سویدی بووم و لە حکوومەت داوای مۆڵەتم بۆ دەرکردنی ڕۆژنامەیەک کرد. کاک کەریم و کاک سارەمەدین پێشنیاری ناوەکەیان کردبوو: سەردەمی نوێ. کە دەستمان پێ کرد کاک سارەمەدین لە سویسڕا بوو و کاک کەریم لە بولغارستان و من لە سوید. کاک کەریم دەچوو بۆ سویسڕا، دەهاتە ستۆکهۆڵم. وتارەکانی کاک سارەمەدینی بە فارسی دەهێنا و تەرجەمەی کوردی دەکردەوە. لێرە کاک محەممەدی خدریمان لەگەڵ بوو. بەداخەوە کاک ئەمیر و ئەوان بەشداربیان نەکرد. کاک عەزیز لە فەرانسەوە هات و مەلا محەممەدی خدری ماوەیەک، نزیک شەش مانگ، لەگەڵمان بوو و هەموو پێکەوە بەناوی دەستەی نووسەران کارمان دەکرد. لەنێو خۆماندا بڕیارمان دابوو کاک سارەمەدین ببێتە سەرنووسەر. دوو پاشکۆشمان بە فارسی دەرکرد. لە فێوریيەی ٨٦ ئەو کاتەی ئۆلۆف پالمە شەهید کرا، ئێمە ژمارە یەکمان دەرکرد. ئێمە بڕیارمان دابوو کە سەردەمی نوێ دەنگدانەوەی خەباتی میللەتی کورد بێ، لە ڕۆژهەڵات و هەموو کوردستان و نابێ دژایەتیی هیچ ڕێکخراوەیەکی کوردی کە دژی ڕژیمن، بکرێ. ئەو حیزبانەی دژی ڕژیمن، تەنانەت حیزبی تووده کە دژی ڕژێمی ئێرانە ئێمە نابێ دژایەتییان بکەین، یا هەر حیزبیک کە ئۆپۆزیسیۆنی ڕژیمە. وەها ڕێک کەوتین. کاک سارەمەدین زیاتر دەیویست لە حیزبی تووده بدا کە ئێمە ڕازی نەبووین دژی ئەو حیزبانە بین کە ئۆپۆزیسیۆنی ڕژیمەکانن. کاک سارەمەدین وازی هێنا. ئەوکات خاوەن ئیمتیاز من بووم و کاک کەریم سەرنووسەر. ئێمە بە سۆرانی و کرمانجی ڕۆژنامەکەمان دەردەکرد. بە لاتین و بە پیتی عەرەبی.

بۆ ناوی "سەردەمی نوێ" بوو؟ ئاماژە و ڕوانگەکەتان بۆ پرسی جیهانی بوو یا پرسی کورد؟

کۆک نەبین بەناوی خۆمان. لە پێنج ساڵدا ٥٤ ژمارەمان دەرکرد. بۆ بەشی لاتین و کرمانجی کاک مستەفا دوزگون کە زازایە، ئێستا لە ئاڵمانە، یارمەتی دەداین. سۆرانی و پیتی عەرەبی دەزانی. پێشتر لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە "حیزبی دێموکرات"دا پێشمەرگە بوو. پاشان کاک موئید تەیب کە شاعیرە، ئەویش هەر یارمەتی دەداین. کاک مەحفووز مایی شاعیریش یارمەتی داین. ئەوانەی وتارەکانیان تایپ دەکرد، کاک ناسری ئیبراهیمی بوو، کوڕی ماموستا ئیبراهیمی. لە کتێبەکەمدا، "سەردەمی نوێ و ڕۆژنامەگەریی کوردی" کە ٢٠٢٥ چاپ کرا، باسی هەموویانم کردووە. ئەو ٥٤ ژمارەیە نزیک ١٤ دانەیان لەسەر کەسایەتیی ئەدەبی و سیاسین، لە شێخ مەحموودەوە بگرە کە

سی ساڵەی کۆچی بوو، هەتا قازی محەممەد، مەلا مستەفای بارزانی، شێخ سەعیدی پیران. لەسەر کەسایەتییە ئەدەبییەکان، لە گۆران تا مام هێمن و جگەرخوێنی شاعیر. لەسەر نووسەرانی باشوور وەک شێخ مارفی بەرزەنجیی شەهید کە هەم نووسەر بوو، هەم تێکۆشەرێکی گەورە بوو و لە ١٩٦٣ ئێعدام کرا، خۆی و براکەی شێخ حوسێن بەرزەنجی.

دەکرێ چەندین لێکۆڵینەوە و وتاریش ناو بەرم لەوان: لێکۆڵینەوەیەک لەسەر ڕۆژنامەگەریی کوردی لە ١٨٩٨وە کە یەکەم ژمارەی "کوردستان" لە قاهیرە دەرچوو تا داخستنی ڕۆژنامەکە و چ ڕۆژنامە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەردەچوون، چ لە تورکیا و چ لە سووریا، لە لەندەن لە گۆڤاری "پەیڤ"دا بڵاو کرا. وتارێکی دوورودرێژم لەسەر گۆڤاری "هاوار" کە لە ١٩٣٢ جەلادەت بەدرخان لە دمشق دەری دەکرد، نووسی. بەدرخان پەنجا ژمارەی دەرکرد کە من لەسەر ژمارەکانی ١ هەتا ٢٣ کە بە پیتی عەرەبی و لاتینی، بە سۆرانی و بە کرمانجی، بڵاو کراون، نووسیوە. وتارێک کە لە زانکۆی کۆیە بڵاوم کردەوە لەسەر گۆڤارێک کە مامۆستا عەلائەدین سەجادی دەری دەکرد، ساڵی ٤٨ تا ٤٩، یەکەم گۆڤاری سیاسیی کوردی عەرەبی لە بەغدا کە تەنیا یەک ساڵ ڕێگەیان دا و دوایە داخرا. وتارێکی دوورودرێژە. وتارێکی دیکە لەسەر گۆڤاری "ڕووناهی" کە لە بەغدا دەردەچوو و دۆستانی بادینی و کرمانج دەریان دەکرد و کاک حافز مستەفا قازی سەرنووسەری بوو. وتارێکی ڕەخنەگرانەم نووسی لەسەر کاک نۆشیروان مستەفا کە دەربارەی حوزنی موکریانی و عەلائەدین سەجادی نووسیبووی. ئەوانە هەردووکیان خەڵکی ڕۆژهەڵات بوون. کاک نەوشیروان لە وتارەکەیدا دەڵی ئەوانە خەڵکی ڕۆژهەڵاتن لۆ ناچن لە ڕۆژهەڵات ئێش بکەن؟ من وڵامم داوەتەوە کە ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوا هەمووی کوردستانە. لای من یەک کوردستان هەیە. لەو وتارەدا ڕەخنەم لە نەوشیروان گرتووە. ئەم کتێبەم، سەردەمی نوێ و ڕۆژنامەگەریی کورد، زۆر باس و وتاری دیکەشی تێدا.

واتە سەردەمی نوێ باسی ئەدەبیات و باسی تریشی تێدابوو؟

بەڵێ، بەشی ئەدەبیات ئەمن بەرپرسی بووم. ڕۆژنامەکە چەند بەشی هەبوو. وتاری سیاسیمان هەمیشە هەبوو، پۆستی ڕۆژنامەنووسی، نامە. هێندێک جار کاک کەریم وڵامی نامەکانی دەداوە و هێندێک جار من. چوار ژمارەشمان بە ئینگلیزی دەرکرد وەک پاشکۆی سەردەمی نوێ لە نیۆتایم. کاک کەمال میراودەلی لە لەندەن تەرجومەی دەکرد و چاپمان دەکرد..

قۆناخەکانی ڕۆژنامەگەریی کوردی چۆن دابەش دەکەی؟

ئەگەر باسی ڕۆژنامەگەریی کوردی لە هەموو کوردستان بکەین ، دیارە یەکەم ڕۆژنامە لە ئاپریلی ١٨٩٨ لە قاهیرە دەرچووە و دوایە نەقلی لەندەن بوو. پاشان ساڵی ١٩١٣ لە تورکیە ڕۆژنامەی کوردی دەرچووە. کە ئینگلیس لە کاتی حوکمڕانیی شێخ مەحموود کوردستانی داگیر کرد، ساڵی ٢٣-٢٢ لە باشوور چوار ڕۆژنامە دەرچووە. لە سەردەمی کۆماردا دیسان ڕۆژنامەی "کوردستان" لە مەهاباد، پێشتر گۆڤاری "نیشتمان" ساڵی ١٩٤٣ لە دەورانی ژ.ک. و پاشان مامۆستا حەسەن قزلجی گۆڤارێکی لە بۆکان دەرکردووە. لە تورکیا چەند گۆڤار ژمارەیەکی لێ دەرچوو و ڕاوەستا. بەڵام لە باشوور ڕۆژنامەی "ژیان" و "ژین" تا ساڵی ١٩٥٨ بەردەوام بوون. شۆڕشی ٤ی تەموز لە عێراق ڕوویدا. چەندین ڕۆژنامە "خەبات"،

"ئازادی" بە ئاشکرا دەردەچوون. لە تاران ڕۆژنامەی "کوردستان" دەردەچوو. پاشی ساڵی ٦٣ ڕۆژنامەگەری لە کوردستان ڕاوەستا، چونکە بەعس هەموو داخستن. تا لە ئاخری ٦٠کان دیسان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەستی پێ کردەوە. لە ئەوروپا کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد گۆڤاری بە کوردی دەردەکرد، لە ئاڵمانیا گۆڤاری "کوردستان" و پاشان "پڕشنگ".

لە ٨٠کان زۆرترین گۆڤار لە سوید دەردەچوو، حەفتانە و مانگانە، بە کرمانجی و بە سۆرانی. حیزبەکانی باکوور و باشوور هەردوولا گۆڤاریان بووە، "پێشمەرگە" هەبوو بە زمانی ئینگلیزی. "پێشمەرگەی نوێ"ش هەبوو هەر بە ئینگلیزی. لە فەرانسە، لە ئاڵمانیا و لە سوید ڕۆژنامەوانان دەوڕێکی گرینگیان دەگێڕا. لە لەندەن "مەڵبەندی ڕۆشنبیری کوردی" دامەزرا، و کاک کەمال میراودەلی و هاوڕێکانی گۆڤاریان دەردەکرد. ڕۆژنامەی "هەتاو" لە لەندەن دەردەچوو. ڕۆژنامەی "هەتاو" بە ئیتالی لە ئیتالیا دەردەچوو. ڕۆژنامەگەریی کوردی هەر جارەو و بە ناوێک بە زمانی کوردی و عەرەبی، کوردی و فارسی، کوردی و تورکی دەردەچوو تا دەنگی کورد بگاتە نەتەوەکانی تر .

ئیوە کە لە سۆڤییەت بوون دۆخەکە چۆن بوو؟

لە سۆڤییەت لە ساڵانی ٣٠ دا ڕۆژنامەی "ڕێیا تازە" دەردەچوو. پێشتر ڕۆژنامەی "سۆڤییەت کوردستان" دەردەچوو کە تا ساڵی ١٩٣٨ بەردەوام بوو. ڕۆژنامەی "ڕێیا تازە" تا نەمانی سۆڤییەت ١٩٨٦ هەر لە ئیریڤان لەلایەن کوردەکانی ئیریڤان بڵاودەکراوە. لە کازاخستان گۆڤاری "بەربانگ" دەردەچوو. ئەو کوردانەی ماونەوە ئێستاش ڕۆژنامە دەردەکەن. ڕۆژنامەکانی دەرەوە دەگەیشتنە کوردستان. لە ئازەربایجان پاشی کۆماری کوردستان لەلایەن دوکتور ڕەحیمی قازی و دوکتور گەلاوێژ و ئەوان ڕۆژنامەیەک بەناوی "کوردستان" بە کوردی و بە ئازەری تا ساڵی ١٩٤٨ هەبوو. من ئەو ڕۆژنامەیەم لەلای کاک دوکتور ڕەحیم قازی دیت. لە کتێبخانەی براکە شەهیدەکەم کاک جەماڵ ئەو ڕۆژنامەیە هەبوو.

هەوەڵ ڕۆژنامە کە خۆتان کارتان لەگەڵ کرد؟

ئەمن لە ٦٧ لە بەغدا لە ڕۆژنامەی "تاخی" واتە "برایەتی" دەستم بەکار کرد. هەڵبەت یەکەم وتارم ساڵی ٥٩ لە گۆڤارێک کە یەکێتی قوتابیان بڵاوی دەکردەوە لەسەر نەورۆز نووسی. بەڵام لە ٦٧وە دەستم پێکرد کە لە ڕۆژنامەکانی خۆمان لە باشووردا بنووسم. کە هاتمە ئەوروپاش کارم کرد و بوومە ئەندامی "یەکێتیی سەندیکای ڕۆژنامەنووسان" لە سوید.

چ ساڵێک چوونە مۆسکۆ؟

من ساڵی ٦٦ چوومە مۆسکۆ و لەوێ دەرسم خوێند. ساڵێک پزشکیم خوێند بەڵام سەخت بوو کە هەم پزشکی بخوێنم و هەم کاری حیزبی بکەم. بە برادەرانم کوت کە کەمێک ئیشی حیزبیم کەم کرێتەوە تا بتوانم بخوێنم کە قەبوڵیان نەکرد. ئیجازەم وەرگرت و ساڵێک نەمخوێند و کاری حیزبیم دەکرد، لەگەڵ "کۆمەڵەی خوێندکاران لە ئەوروپا". لە ٦٧ لە کۆنگرەی خوێندکاران لە یۆگۆسلاڤیا بەشداریم کرد و بوینە هەیئەتی ئیداری و نوێنەری حیزبی شیوعی، من و کاک جەوهەر شاوەیس نوێنەری حیزبی شیوعی بووین. هەیئەتەکە دوو لە جەماعەتی مەلا مستەفا، دوکتور محەممەد ساڵح جومعە کوردی سووریا و دارا عەتار خەڵکی سلێمانی بوو. دوو لە مەکتەبی سیاسیی پارتی و دوو شیوعی بووین. جەماعەتی مام جەلال

دوکتـــور کەمـــاڵ فـــواد و کاک دارا ئەدیـــب بـــوون. یەکێکیش بێلایەن بوو بەناوی ســـەردار ئاراراتـــی کـــە کوردی باکـــوور بوو. ســـاڵی ٦٨ میهرجانـــی عالەمیـــی لاوان و قوتابیـــان بوو، دە ڕۆژ لـــە ســـۆفیا لە بۆلغارســـتان بـــە ئاڵای کوردســـتان و بەناوی کوردســـتان بەشداریمان کرد. چـــل هەزار کـــەس بەشـــدار بوون.

لـــە کۆتایی ٦٧ لە حیزبی شـــیوعی ئینشـــعاب ڕووی دا. مـــن لەگـــەڵ ئـــەو خەتـــە بـــووم کـــە دژی دەســـەڵاتی عێـــراق بـــوو. لەگـــەڵ قیـــادەی حیـــزب نەبـــووم. حیزبی شـــیوعی خوێندنەکەمیان وەســـتاند و ناچـــار گەڕامەوە و گیـــرام و بردیانمـــە "قەســـری نهایـــە" واتە ئـــەوەی چووبـــا دەرنەدەچوو و لـــەوێ کەس نەدەگـــەڕاوە. مـــن لـــە حوزەیرانـــی ٦٩ ئازاد کـــرام و لە بەغـــدا مامـــەوە. ڕێککەوتنی کورد و عێـــراق لـــە ١١ی ئـــادارى ٧٠ دەســـتی پێ کـــرد. ئەوکات زەماڵەیان دەدا بـــە خوێندکارانی کورد. کاک دارا تۆفیق سەرنووســـەری ڕۆژنامەی "برایەتـــی" بوو کە بـــە عەرەبـــی دەردەچوو، نامـــەی لۆ نـــاردم کـــە وەختی خـــۆی داوات کـــردووە بخوێنی، ئێســـتا برۆ بخوێنـــە. کوتی بـــڕۆ ئاڵمانیا، کوتـــم نا من لە ڕووســـیا بووم و زمانی ڕووســـی دەزانم دەمهـــەوێ بگەڕێمەوە ڕووســـیا. لە ٧٠ گەڕامەوە مۆســـکۆ. پەیوەندیم لەگـــەڵ برادەرانـــی حیزبی شـــیوعی خەراپ بـــوو، چونکـــە لەگـــەڵ ئـــەو خەتـــە نەبووم. گوتیـــان نابـــێ لە مۆســـکۆ بی، دەبـــێ بچیتە یا کیـــف علوومی سیاســـی بخوێنی یـــا بڕۆیە لێنینگـــراد ئەدەبـــی ڕووســـی بخوێنـــی. من پزشـــکیم دەویســـت، بەس چوومـــە لێنینگراد و ئەدەبـــی ڕووســـیم خوێند. ماجێســـتێرم لە ئەدەبی ڕووســـی لەســـەر میخائیل لێرمانتۆف گەورە شـــاعیری پاش پوشـــکین نووسی، لەسەر ڕۆمانـــی "قارەمانی ئەو ســـەردەمە". پاشـــان لەگەڵ مامۆســـتا قەنات کوردۆ کە پرۆفێســـۆر بوو، ســـەرۆکی بەشـــی کوردی لە "ئینستیتووی ڕۆژهەڵاتناســـیی لێنینگـــراد"، قســـەم کرد کە تێزی دوکتورا بنووســـم. ئێســـتا بەشـــی کوردی نەماوە و تێکەڵی بەشـــی فارســـی کراوە. ساڵی ٥٩ ئاکادێمـــی ئۆربیلـــی کـــە زانی کـــورد زۆر هاتـــوون بـــۆ خوێنـــدن، نزیک هـــەزار کورد، بەشـــی کوردییان جیا کردەوە. بەشـــی کوردی هـــەر مابوو تا کۆچی مامۆســـتا قەنـــات لە ٨٥ و ڕووخانـــی ســـۆڤییەت لە ٨٦. ئیدی بەشـــی "ئیران ئیســـتیکا" بەشـــی کوردیشـــی گرتەوە. ماجســـتێرەکەم لەســـەر ئەدەبـــی ڕووســـییە. پێشـــکەوتووترین ئەدەب، ئەدەبی ڕووســـیایە. ئەگـــەر پوشـــکین بـــاس بکەیـــن، لێرمەنتۆف، تۆلســـتۆی، داستایۆفســـکی، چێخـــۆف، ئەدەبی ڕووســـیا لـــە ســـەدەی ١٩ لـــە هەمـــووان پێشـــکەوتووتر بووە. زمانی ڕووســـیش زمانێکی دەوڵەمەندە. ئـــەو میللەتانەی لە ســـۆڤییەتی پێشـــوو دەژیـــان، پـــازدە کۆمـــاری ئۆتۆنۆمی بـــوون. هەموو بە زمانی ڕووســـی شـــتیان بڵاو کردۆتەوە. گەورەترین نووســـەری ســـۆڤییەت خۆی داغســـتانی بـــوو، ڕەســـوڵ حەمزاتۆف، یـــا چەنگیز ئیماتـــۆف، لەوێندەری نووســـەری گـــەورە هەبوون.

پێشـــی من دوکتور مـــارف خەزنەدار لەســـەر شـــێعری کوردی، دوکتـــور عیزەدین مســـتەفا ڕەســـوڵ لەســـەر ڕێئالیـــزم لـــە ئەدەبـــی کوردیـــدا و دواتر دوکتورای دووهەمی لەســـەر ئەحمەدی خانی لەســـەر مەم و زین نووســـییە. پاش ئەوەی دە ســـاڵ لە بەغدا دەرســـی گوت، کتابەکـــی گەورەی لەســـەر ئەحمـــەدی خانی بڵاو کـــردەوە. دوکتـــور ئەوڕەحمانـــی حاجی مـــارف لەســـەر زمانـــی کـــوردی، فەرهەنگی کـــوردی نووســـیبوو. کاک ئەنوەر قـــادر جاف لەسەر مەولەویی شـــاعیر دوکتوراکەی نووسی. کـــوردی ســـۆڤییەتیش و کوردەکانـــی دەرەوە لەسەر مامۆســـتا گۆران، لەســـەر جگەرخوێن، لەســـەر ئەدەبـــی کوردی، لەســـەر مێـــژوو و زمانـــی کوردی زۆر کاری باشـــیان کردووە. پێش ســـۆڤییەت لـــە ١٨٥٠کانەوە لەســـەر کورد، لە ڕۆژهەڵاتناسیی ســـۆڤییەت زۆر شت نووسراوە. پێتێـــر لێرخ لـــە ١٨٥٥ هەتا ١٨٥٧ ســـێ کتابی لەســـەر فۆلکلۆری کورد نووســـیوە.

تیشک *مامۆستای جەنابت دوکتور قەنات کوردۆ بوو، ئەگەر کەمێک باسی مامۆستا قەنات کوردۆمان بۆ بکەی.*

مامۆستا قەنات خۆی لەگەڵ دایک و بابی لە باکووری کوردستان هاتینە ئەرمەنستان. بابی دەمرێ و دایکی و دوو منداڵ چوونە گورجستان. تۆسنی ئارا ڕەشید و قەنات. بە ڕەسمی نووسراوە قەنات ١٩٠٩ لەدایک بووە، بەڵام من نووسیومە ١٩٠٧. لۆ ئەو ناوەیان لێ ناوە؟ دەبی ٧ بێ چونکە ئەو کابرایەی ناوی قەنات بووە لە ١٩٠٧ نەمایە. مامۆستا قەنات لە جۆرجیا و لە تبلیس کرێکاری کردبیە، بۆیاخی کردبیە. دوایە کابرایەکی ئەرمەنی کە لازۆی پێ دەڵێن فێری خوێندنی کردینە. دوایە عەرەبی شەموو لە ١٩١٦وە ئەلاقەی لەگەڵ حیزبی شیوعی بووە و پێشنیاری کردووە کە ژمارەیەک کورد بنێرن بۆ سانت پێتێرزبورگ بۆ خوێندن. یەک لەوانەی کە ناردران بۆ خوێندن مامۆستا قەنات بوو. لەوێ ئۆربیلی کە ئەرمەنی بووە و پسپۆڕ لەسەر کورد بووە، دەرسی پێ کوتووە و مامۆستا قەنات دوکتورای لەسەر زمان وەرگرتووە. شەڕی یەکەم مامۆستا قەنات دەچێتە شەڕ و دەبێتە زابیتی مەدفەعی و پارێزگاری لە لێنینگراد دەکا. دوای شەڕ دەگەڕێتەوە و دەرسی زمان دەڵێتەوە. پاشان لە ئینستیتووی ڕۆژهەڵاتناسیی ئاکادێمیای سۆڤییەت لەگەڵ ئۆربیلی سەرۆکی ئینستیتوو پێکەوە بەشی کوردی و فارسی دەکەنەوە. قەنات دەچێتە وێندەرێ و لەوێ ژمارەیەک قوتابیی دوکتورا وەردەگرن لەوان ئۆردخانی جەلیل کە لەسەر فۆلکلۆر دەنووسێ کە کوڕی جاسم جەلیل کە شاعیرێکی گەورەی کوردی ئەرمەنستان بووە. هەروەها جەلیل جەلیل کە مێژوونووسە و ئێستا لە قییەنا دەژی. خانم زاری یۆسفقوا کە لەسەر زمانی کوردی لەلای قەنات دوکتورا وەردەگرێ. ڤاسیلیڤا کە شەڕەفنامەی لە فارسیڕا کردیتە زمانی ڕووسی. ئەویش لای مامۆستا قەنات دوکتورا دەنووسێ. ڕۆدێنکۆ لەسەر ئەحمەدی خانی دەنووسی.

تیشک *کوردەکان پێکەوە بە کوردی قسەیان دەکرد؟*

بەڵێ هەموو کوردییان دەزانی. مامۆستا قەنات کوردی باش دەزانی. جگە لەوەی کرمانجی دەزانی، سۆرانیشی باش دەخوێندەوە. گۆڤاری " نزار" کە لە بەغدا دەردەچوو دەیاننارد پاریس بۆ مینۆرسکیی کوردناس، ئەویش دەیخوێندەوە و لۆ مامۆستا قەناتی دەنارد. چەندین ژمارە بوو کە مامۆستا قەنات پێش مردن دایە من و منیش بردمەوە کوردستان. مامۆستا قەنات لەسەر قەواعیدی زمانی کوردی کتابی هەیە. دوو فەرهەنگی هەیە، یەک کرمانجی و ڕووسی، ئەویتر بە پیتی عەرەبی کە من پێشەکیم بۆ نووسیوە و پێشی کۆچی مامۆستا قەنات چاپ کرا.

دوکتوراکەی من لام وایە قۆناخێک بوو کە دەبا کرابا. پێش من لەسەر فۆلکلۆر، شێعر و مێژوو دوکتورا نووسرا بوون. من لەسەر چیرۆک نووسیم. مامۆستا قەنات کە موافقەتی کرد کە من دوکتورا بخوێنم، ڕێکخراوی "دۆستایەتیی میللەتانی ڕۆژهەڵات، ئاسیا و ئەفریکا" بورسیان دامێ تا بخوێنم. ئیدی لەسەر ئەدەبی کوردی، چیرۆکی کوردی لە ١٩٢٥ هەتا ١٩٦٠ تێزەکەی خۆم نووسی.

یەکەم چیرۆکی کوردی لە کوردستان کەی بڵاو بۆتەوە، هی جەمیل سائیب کە لە ١٩٢٥ لە باشوور نووسراوە. بەڵام پێش ئەو چیرۆکێک لە ١٩١٣ نووسراوە کە لە ڕۆژنامەی "ڕۆژی کورد" کە لە ئەستەنبوڵ دەردەچوو، بڵاو بۆتەوە. چیرۆک نەبوو، فۆلکلۆر بوو. بەڵام چیرۆک ئەوەی جەمیل سائیبە کە "لە خەو مای" بڵاو کردەوە. پاشان

پیرەمێردی شاعیر و پاشان ئەحمەد موختاری بەگی جاف کە چیرۆکی "مەسەلەی ویژدان"ی بڵاو کردەوە، پاشان ساڵانی ٣٠ ماموستا برایم ئەحمەد و ماموستا عەلائەدین سەجادی گۆڤاری "گەلاوێژ" دەردەکەن و ژمارەیەک چیرۆکنووس بەشداری تێدا دەکەن لەوان برایم ئەحمەد، شاکر فەتاح، عەلائەدین سەجادی هەموویان چیرۆکیان دەنووسی. گۆڤاری گەلاوێژ ١٠٥ ژمارەی لێ دەرچووە. لە ١٩٣٩هەتا ١٩٤٩ بە ماوەی دە ساڵ. پاش شۆڕشی ٥٨ تا ٦٠ چیرۆکنووسانی نوێی کورد کێ بوون؟ لە ڕۆژهەڵات ماموستا حەسەن قزلجی و ئەوانی تر لە باشوور بوون وەک حوسێن عارف، مستەفا سالح کەریم، عەبدوڵلا ئاگرین. مجموعەیەکی زۆر نووسەر و چیرۆکنووسمان بووە. دوکتوراکەم لەسەر ئەوە بوو. لە ٢٨ی دیسامبەری ١٩٧٩ دوکتۆراکەم لە مۆسکۆ وەرگرت بەناوی "مێژووی پەخشانی هونەریی کوردی".

تیشک *بە کوردی بڵاو بۆتەوە؟*

کورتەیەکی بە عەرەبی لە گۆڤاری "کوردستان" هی ئینستیتووی کوردی لە پاریس بڵاو بۆوە. کورتەیەکی ٢١ لاپەرەیە بە عەرەبی. ئێستا دەمهەوێ بیکەمە کوردی. بەداخەوە کە دەخوێنمەوە دەبێ بۆ زۆر وشە بچمەوە سەر فەرهەنگ. بەڵام شتێکم کرد، لە ڕێگای ژیریی دەستکرد هەموویم لە ڕووسی کردە عەرەبی. ئێستا خەریکم لە عەرەبییەوە دەست پێ بکەم، بەڵام ڕووسییەکە لەپێش خۆم دادەنێم، ٢٠٠ لاپەرەیە. کاتی خۆی دەمکرد، بەڵام حکوومەتی عێراق خەبەریان دا کە برایم ئەحمەد و ئەوانە دژی حکوومەتن و نابێ کتابیان لەسەر بنووسی. منیش ڕاوەستام، بەس ئێستا زۆر داوام لێ دەکەن. بڕیارم داوە بیکەمە کوردی. من ئێستا تەمەنم ٨٦ ساڵە و ماندی دەبم، بەس بڕیارم داوە تەواوی بکەم. کتابم زۆر بڵاو کردیتەوە، بیرەوەریی خۆم کە لە ساڵی ٤٥وە تا ٢٠١٧ یە و ١٥٠٠ لاپەرەیە. پاشان کتابی "دووڕوویی لە سیاسەتدا" کە دە پازدە وتاری سیاسین لەگەڵ دە پازدە شەخسیاتی کوردی لەسەر ژیانیان. یەک لەوان دوکتور عەبدولڕەحمانی قاسملوویە، بیست ساڵەی شەهیدبوونی کە وتارێکی دووردرێژم لە ڕۆژنامەی "کوردستان"ی حیزبی دێموکراتدا بڵاو کردەوە. کتابێکی ترم "ماکسیم گورکی مرد یا کوژرا؟"، بەشێکیان ئەدەبە بەشێکیان چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەگەرییە کە لەگەڵم کراوە. وتارێکی تێدایە کە بە قەناعەتی ئەو وتارە کە من پشتم بەستووە بەو دێکۆمێنتانەی دوای ڕووخانی سۆڤییەت بڵاو بوونەوە کە ماکسیم گورکی بە مردنی خۆی نەمردووە، بەڵکو دوکتورەکان دەرمانیان دایتێ و کوژراوە، چونکە ماکسیم گورکی ڕەخنەی لە ستالین دەگرت. هەرچەندە ستالین حیسابێکی بۆ دەکرد، بەس نەیدەویست بمێنێ.

تیشک *ئەگەر بگەڕێنەوە سەر دوکتوراکەت، ناوەڕۆکی تێزەکەت چییە؟*

من باسی قۆناخی لەدایکبوونی چیرۆکی کوردیم کردووە، چیرۆکی کوردی باسی چ دەکەن، بۆ وێنە لە قۆناخی یەکەمدا چیرۆکی "ویژدان"ی لێ دەربچی کە پێشکەوتووە، ئەوانی دیکە پتر فۆلکلۆر و شکڵی حیکایەتیان هەیە نەک چیرۆکی هونەری کە کاریگەریی دەرەوەی لەسەر نییە. بەڵام ئەوانی تر کاریگەری بۆ وێنە مۆپاسان و دەرەوەیان لەسەرە. گۆڤاری گەلاوێژ ژمارەیەکی زۆر چیرۆکی بێگانەی وەرگێڕا بۆ کوردی کە ئەوە کاریگەرییەکی زۆری هەبوو لەسەر نووسەرانی کورد کە هەوڵ بدەن بە شێوەیەکی هونەری چیرۆک دابڕێژن و دوورکەونەوە لە حیکایەتی ئێواران

و حیکایەتـــی نـــاو ماڵان.

ئـەم قۆناخـە لـە کەیـەوە دەسـت پـێ دەکا؟

لـە ئاخری٤٠کانـەوە دەسـت پـێ دەکا، لـە ١٩٤٥و ٤٦ دەسـت پـێ دەکا. بـەڵام باشـترین چیـرۆک ئەمـن بـە هیـی ئەحمـەد موختـاری بەگـی جافـی دادەنێـم "مەسـئەلەی ویـژدان" کـە زۆر پێـش دەکـەوێ. ڕەنگدانـەوەی پێشـکەوتنی کۆمەڵایەتـی نیشـان دەدا. ململانێـی نـاو شـار. چیرۆکەکانـی دی زۆرتـر قەزییـەی فەلاحـی و جووتیـار و ئاغـان. بـەڵام لێـرەدا زۆرتـر پرسـی شـارە. کۆمەڵـگای کـوردی بـەرەو بورژوازییـەت دەڕوا و ململانێـی نـاو شـار نیشـان دەدا.

دوای کۆمـار بـۆ وێنـە دوکتـور ڕەحیم "پێشـمەرگە" دەنووسـێ یـا مامۆسـتا قزلجـی کـە چیرۆکەکانـی ڕەخنـەی کۆمەڵایەتیـن.

ئـەوە پتـر هـی دوای ٦٠کانـە و کتێبەکـەی مامۆسـتا حەسـەنم بەداخـەوە دەرەنـگ بەدەسـت گەیشـت. خـۆی کـە لـە ژیانـدا بـوو "پێکەنینـی گـەدا"ی بـۆ نـاردم. کۆمەڵەچیرۆکـی یەکەمـی، بـەڵام کـە هاتمـە نـاو ڕۆژنامەگەریـی کـوردی، بەداخـەوە وازم لـە لێکۆڵینـەوە هێنـا. ژیـان فـەرزی کـرد. ئـەوەی دوکتـور ڕەحیـم قـازی وەک چیـرۆک زەحمەتـە، پتـر ڕەنگدانـەوەی مێـژووی حیزبـی دێمۆکـرات و بنەماڵـەی قـازی لـە مەهابـادە نـەک چیرۆکێکـی هونـەری. دوکتور عێزەدیـن مسـتەفا پێشـەکی بـۆ نووسـیوە کـە چـاپ کـرا. بـۆ چاپـی دووهەمیـش دوکتـور عەلی گەلاوێـژ شـتێکی بـۆ نووسـی کـە بەداخـەوە بڵاو نەکـراوە. لای مـن لـە هەولێـر هەیـە. دوکتـور عەلـی گەلاوێـژ بـۆی نـاردم کـە بەداخـەوە گۆڤـار مەنـع کـرا و بڵاو نەکـراوە. بەتەمـا بووین بڵاوی کەینـەوە. وتارەکـە تـا ئێسـتا ماوەتـەوە.

سـاڵی ٣٥ محەممـەد عەلـی کـوردی چیرۆکێکـی بـە نـاوی "نـازدار" بڵاو کـردەوە لـە گۆڤـاری ڕووناهی/ڕووناکـی کـە لـە هەولێـر دەردەچـوو. نـاوی لـێ نـاوە ڕۆمـان. بـەڵام بەشـێکی بڵاو بۆتـەوە و بەشـەکانی تـری دیـار نییـە. ئەویـش لەسـەر پرسـی کۆمەڵایەتییـە و لەسـەر گەنجانـی کـورد کـە لەنـاو شـار خەریکـی مەشـرووب و قومارکـردن و ئـەو شـتانەن، ڕەخنـەی تێدایـە. ئـەو لادێ و دەشـتی پـێ خۆشـترە، چونکـە لـە لادێ ئـەو شـتانە نییـە و ڕەخنـەی گرتییـە کـە گەنجەکانمـان تووشـی ئـەوە بوونـە. ڕۆمانەکـە تـەواو نەکرایـە.

دوو کتابـی تـرم بـە زمانـی عەرەبییـە، یەکیـان بیرەوەریـی خۆمـە بەکورتـی کـە نزیـک ٣٠٠ لاپەڕەیـە. یەکێکیـان وتـارە لەسـەر ئەدەبـی کـوردی و سیاسـەت. سـێ وتـاری تێدایـە لەسـەر گەورەشـاعیری عـەرەب محەممـەد مەهدیـی جەواهیـری. وتارێـک بەنـاوی "جەواهیـری لـە گوندێکـی کوردیـدا". سـاڵی ٥٠ بـرای گەورەمـان سـاڵح حەیـدەری لـە زینـدان ئـازاد کـرا و هاتـە لادێ لـە هەولێـرێ. تـازە دیوانـی جەواهیـری دەرچووبـوو و کرێبـووی. ئێمـەش لـە سـاڵانی ٤٩ و ٥٠ لـە شـار نەمابووییـن. براکانـم هەمـوو گیرابـوون. لـۆی دەخوێندینـەوە و تەرجمـەی دەکـرد بـۆ کـوردی و ئێمـەش شـێعرەکانمان لەبـەر دەکـرد. ئـەو وتـارە نـاوی "جواهـری فـی قریـە کوردیە"یـە.

وتارێکـی تـر بەنـاوی "لقـاء الملاقیـن" کە لەسـەر دیـداری دوو مامۆسـتای گـەورە، مامۆسـتا گـۆران و جەواهیـری لـە بەغدایـە. جەواهیری شـێعرێکی لەسـەر فایـەق بێکـەس بـە عەرەبـی خوێنـدەوە. مامۆسـتا گـۆران شـێعرێکی جەواهێـری کردبـووە کـوردی و خوێندییـەوە. سـێهەم وتـارم کاتێـک جەواهێـری لـە ٩٧ کۆچـی کـرد، نووسـیم. جەواهێـری نەجەفـی بـوو، بـەڵام دۆسـتی کـورد بـوو، هەتـا مـرد هـەر کڵاوێکـی لەسـەر بـوو کـە لەسـەری نووسـرابوو کوردسـتان. دیوانێکـی هەیە بەنـاوی "قلبـی لکردسـتان یهـدی والفـم / ولقـد یجـود بأصغریـە المعـدم" زۆر دووروردرێـژە و مەدحـی کـورد و کوردسـتان دەکا.

لەسـەر سیاسـەتم نووسـیوە، لەسـەر زیندانـی "قەسـری نهایـە"م نووسـیوە کە لـە بەغدایـە، ئەو

زیندانە کە هەر کەس چووبا، نەدەگەڕاوە. ببوو بە زیندانی کوشتنی شیوعییەکان. جا کە من لە ٦٩ گیرام، جەماعەتی بەعسی قەومییەکانیشیان گرتبوو، ئەوانەی سەر بە جەمالْ عەبدولناسر بوون، لەوێندەرێ گیرابوون. وەزیرەکان لە بەندیخانە بوون. لەسەر ئەوە نووسیومە کە چۆن دانسیان پێ دەکردن. دوکتور عەبدولڕەحمان بزاز سەرۆکوەزیرانی عێراق بوو کە گیرابوو، بە کەوش لێکیان دەدا. لەسەر ئەوە کە بەعس لەگەلْ دۆستەکانی عەرەب قەومی خۆی چی دەکرد، نەک هەر لەگەلْ ئێمە شیوعییەکان.

ئەگەر بمانهەوێ بەراوردێکی بکەین لەنێوان ڕۆژنامەگەریی ئێستا و ئەوکات، چ جیاوازی، پاش چوون و یا پێشکەوتنێک هە یە؟

ڕۆژنامەگەریی کۆن بەپێی قۆناخەکان ئازادی کە هەبووە، ڕۆژنامەکان هەبوون و کە ئازادی نەدەما، ڕۆژنامەکانیش نەدەمان. بەڵام لە دوای ڕاپەڕینی کوردستان ڕۆژنامەگەری زۆر پێشکەوتنی بەخۆ دیوە، بەڵام لە لایەنی زمانەوە نا، بەداخەوە زمانەکەی پێشکەوتنی نەبووە. پاشان ڕۆژنامەی سەربەخۆمان نییە. ئەوە سی ساڵە حکوومەتی هەرێمِ هەیە، ڕۆژنامەیەکی سەربەخۆ نییە. خەڵک لە ڕێگای ئینتێرنێت و فەیسبووک شت بڵاو دەکاتەوە.

خەڵک وەک جاران ڕۆژنامە دەخوێننەوە؟

نا وەک جاران خەڵک ڕۆژنامە ناخوێننەوە. با نموونەیەکت لۆ بێنمەوە. با هەر حیزبەکان بڵێم پارتی، یەکێتی، شیوعی. کاتی خۆی شیوعی پەنجا هەزار ژمارەی دەردەچوو یەک ژمارە نەدەماوە. ئێستا گۆڤاری پارتی دووهەزار ژمارە دەرناچێ. تەنانەت ئەندامانی حیزبەکان ڕۆژنامە ناخوێننەوە. " التآخی" لە بەغدا دەردەچوو، سی هەزار بڵاو دەکراوە، ئێستا لە بەغدا ناگاتە پێنج هەزار دانە. لە کوردستان هی حیزبی شیوعی دوو هەزار بڵاو نابیتەوە. وەک جاران نەماوە. ڕۆژنامەی سەر کاغەز ئێستا زەحمەتە. خەڵک جاران زیاتری دەخوێندەوە. کتابیش خەڵک زیاتری دەخوێندەوە. بۆ وێنە دیوانی مامۆستا گۆران پێنج هەزار دانە چاپ کرا و بە مانگێک یەکی نەماوە. ئێستا کتابێک ئەگەر ٥٠٠ دانە بڵاو کرێتەوە ڕەنگە ٢٠٠ دانەی نەفرۆشرێ. ژمارەیەک لە گەنجەکان دەستیان پێ کردووە کە دەخوێننەوە، بەڵام خەڵک لەسەر کاغەز ناخوێننەوە. جێگای ناخۆشییە.

مامۆستا بنەماڵەی ئێوە کتێبخانەیەکتان هەیە بە ناوی کتێبخانەی حەیدەری.

بەڵی ئەوە برایەکەم ممتاز حەیدەری لە ٦٠کانەوە ڕۆژنامەنووسی دەکا. ئەو کتابخانەیەکی هەبوو. دواتر لە ئیشی حکوومەت دەریان کرد. ئەوەی ئەوان دەیانویست ئەو نەیکرد. کتابخانەیەکی دانا بەناوی "کتابخانەی حەیدەری" کە دوو سێ ساڵ بەردەوام بوو کە دیسان حکوومەت دایخست. بەڵام لە ماڵ، ئێمە کتابخانەمان هەبوو. وەک بنەماڵە دەستنووسێکی زۆرمان هەبوو.

ئێمە وەک بنەماڵە لە ١٥٠٠وە لە ڕۆژهەڵات لە لای ئەردەبیل هاتووینە باشوور. دەڵێن ئێمە بە ئەسڵ لە سەنجار چووینە ئەردەبیل و لەگەڵ شێخ سەفەدینی ئەردەبیلی خزمایەتیمان بووە، بەڵام شا ئیسماعیل کە شیعایەتی دەکا باپیری ئێمە ئێران بەجێ دەهێڵێ و دێتە هەرێرێ. پاشان عوسمانییەکان پێ دەزانن و بانگی دەکەنە ئیستانبوڵ. حەیدەریی دووهەم کە باپیرەگەورەی ئێمەیە لە هەولێرێ لە ١٦٢٦ لەدایک بووە. دەڵێن حەیدەرییەکانی مەهابادیش، ماڵە مەلا ماوەڕانی بە ئەسڵ حەیدەرینە. ماوەڕان گوندی حەیدەریانە

لەپشت شەقلاوەیە. سێسەد مەلایان بووە شافعی و حەنەفی. وەکو بنەماڵە باب و مامم لە ئەستەنبوڵ بووینە. مامم لە ١٩١٩ لە دەوڵەتی عوسمانیدا شێخئەسلام بووە. دوو جار بۆتە شێخئەسلام. جێگری سەدری ئەعزەم بووە. سەرۆکوەزیرانی دەوڵەتی عوسمانی بووە. کە عوسمانی لە ١٩١٧ ڕووخا، بابم گەڕاوەتەوە باشوور و لە هەولێرێ، لە گوند فەلاحەتی کردووە. مامم پاش ئەوەی عوسمانی نەما، هاتەوە بەغدا و بوو بە وەزیری ئەوقاف. مامم ساڵی ٣٠ کۆچی کردووە. بابم تا ساڵی ٥٤ ژیاوە و ئیشی دەوڵەتی نەکرد و هەتا وەفاتی کرد هەر فەلاحەتی کرد و لە دەشتێ ژیا. دژی ئینگلیس بوو. شەش کوڕی هەبووە کە چواریان لە زیندانیدا بوون. ئێمەش دوو برای بچووک بووین، تەمەنمان هەشت و نۆ ساڵ بوو. لەگەڵ بابمان لە گوندی بووین هەتا دوو برامان لە زیندان ئازاد کران و هاتینەوە هەولێر و دەستمان بە خوێندن کرد. من دووی مانگی پێنجی ١٩٤٥ لەدایک بووم. سێ خوشکمان بوو کە دوویان کۆچیان کردووە. خوشکی بچووکمان مێردەکەی ساڵی ٦٧ کە شەهید بوو، کوڕەکانی بچووک بوون، ئاسۆ و محەممەد حەیدەری.

کتێبخانەکە چەند گەورەیە و چەندی کتێب و ئەرشیڤ تێدایە؟

دوو کتێبخانەی گەورەی حەیدەری هەیە، یەکیان ئەرشیڤی سیاسییە. براکەم ممتاز حەیدەری خانوویەکی دوو قاتی کڕی. کتێبخانەکە بیست هەزار کتێبی تێدایە. ئەرشیڤەکە زۆر گەورەیە. بۆخۆی ئێستا تەمەنی ٨٨ ساڵە. خەڵک دێن و لە ئارشیڤ و کتابخانەکە بۆ نووسین و لێکۆڵینەوە کەڵک وەردەگرن. ئێستا کتاب نادەتە خەڵک، بەڵام خەڵک دەتوانن بێن و لەوێ دانیشن و کتێبەکان بخوێنەوە.

کتێبەکان دیجیتاڵ کراون؟

ئێستا بە تەمانە و جیهازیان کڕیوە. کوڕێک دوکتۆرای لە مێژوودا هەیە، خەریکە هاوکاری دەکا. کتابخانەکەی دیکەش هەر بەناوی حەیدەری کە هی خوارزاکەم ئاسۆیە. ئاسۆ وەختی خۆی لە زیندان بوو و حوکمی ئێعدامی هەبوو کە دواتر ئازاد کرا. لە ئاڵمانیا هاتەوە و کتابخانەی داناوە. هەموو حەفتانە کۆڕ و کۆبوونەوەی تێدا دەکرێ. بە سێ زمانی کوردی، ئینگلیزی، عەرەبی کتێبی تێدایە.

لەم کتێبەمدا، سەردەمی نوێ و ڕۆژنامەگەریی کوردی، لەسەر هەر پێنج برام وتارم نووسیوە. هەموومان کاری کتێب و نووسینمان کردووە. جەماڵ حەیدەری کە لە تەمەنی ٣٦ ساڵی لە ساڵی ١٩٦٣ ئێعدام کرا، ئەندامی مەکتەبی سیاسیی حیزبی شیوعی بوو. ئەمساڵ سەد ساڵەی بوو. برای گەورەمان عاسم حەیدەری دە ساڵ لە ساڵی ٤٨ هەتا ٥٨ لە زەمانی مەلەکی لە زیندان بوو تووشی ڕەبوو بوو و لە ٥١ ساڵیدا کۆچی کرد. ساڵح حەیدەری لەدایکبووی ١٩٢٢ و دامەزرێنەری حیزبی شیوعیی کوردستان لە ساڵی ١٩٤٥ و ڕۆژنامەی شۆڕشی دەردەکرد. پاشان "حیزبی ڕزگاریی کوردی" دروست کرد. دوایە بوو بە لێژنەی مەرکەزیی حیزبی شیوعی. دوایە دانیشت و ساڵی ٢٠١٨ کۆچی کرد. کاک موهیب حەیدەری کە ساڵی ٦٣ لە تەمەنی سی ساڵیدا شەهید کرا و کوڕێکی لەپاش بەجێ ماوە بەناوی سەردار کە ئێستا لە هەولێرە. وە ممتاز حەیدەری کە لە دایکبووی (١٩٣٨)ە و لە ژیاندا ماوە.

دوکتور قاسملوو و دوکتور شەرەفکەندی تان چۆن ناسی؟

ئەمن دوکتور قاسملووم بەناوی شەخسییەتی "ئەنوەری" ناسیبوو. ئەنوەری لەناو حیزبی

تـــووده دوکتـــور قاســـملوو بوو. لـــه پراگـــەوه دەگـــەڕاوە عێراق. براده‌رێکی لەگەڵ بوو باســـی کرد و گوتی ئەنـــوەری هاتیتەوە. کوتم ئەنوەری کێیە؟ کوتی دوکتـــور عەبدولڕەحمانی قاســـملوویە. ســـاڵی ٦٧ بوو ئەوکات لە مۆسکۆ بـــووم. کتابەکـــەی دەرچووبوو، "کوردســـتان و کـــورد" کە مامۆســـتا عەبدوڵڵا حەســـەنزادە وەریگێڕاوە. بـــە عەڕەبی لە پـــراگ دەرچوو و براده‌رانی حیزبی شـــیوعی تەرجەمەیان کردبوو. نوســـخەیەکیان لـــۆ مـــن نـــارد. ئـــەو کتێبەم تا ئێســـتا هـــەر ماوە. پاشـــان لە بولغارســـتان وابزانم ســـاڵی ٧٤ بـــوو کە خوشـــکم نەخۆش بـــوو، دەچوومـــە ماڵـــی کاک کەریـــم، کاک حەســـەنی قزلجی لەوێ بـــوو و لەوێ یەکترمان دیـــت. دوکتور قاســـملوو جینزی لەبـــەر بوو. ئـــەو ڕۆژەی دوکتور قاســـملوو شـــەهید بوو، ١٣ی تەمـــووز، من لـــە تبلیس بـــووم، کۆڕێکم هەبوو بـــۆ کوردەکانـــی ئەوێنـــدەرێ. فەهد گردەوانـــی تلەفۆنی بـــۆ کردم. کوتـــی دوکتور قاســـملوو شـــەهید کراوە. هاتمەوە ســـوید و چوومە لای کاک کەریم حیســـامی. کاک کەریم دەگریا. ئەوان کاتی خۆی لەســـەر "کورتەباس" جیاوازیـــی فکرییـــان هەبوو. کوتی قاســـملوو قاســـملوو بوو. جەریدەکەمان واتە ســـەردەمی نوێ ســـوور بـــوو، بـــەڵام ئـــەو ژمارەیەمان بە ڕەشـــی دەرکـــرد. هەمـــووی لەســـەر دوکتور قاســـملوو بوو. کاک کەریـــم دوای هاتنەدەر لە حیـــزب هاتە بەغـــدا. کاک کەریم ســـێ مانگ گیـــرا. دوکتور قاســـملوو زۆری هـــەوڵ دا و لە زینـــدان ڕزگاری کرد. کاتی خـــۆی کاک کەریم ڕەدی کورتەباســـی دابـــوو. دوکتور قاســـملوو کاتێـــک چێکـــی بەجـــێ هێشـــت، ڕوانگەی گۆڕابـــوو. لەگەڵ کاک کەریم تێـــک چووبوون. تەنانـــەت کاک کەریم کە باســـی قاســـملووی دەکـــرد وەک دیکتاتۆر باســـی دەکـــرد، بەڵام کـــە دوکتـــور قاســـملوو شـــەهید بـــوو، کاک کەریـــم بیرەوەرییەکانی دەدا مـــن پێش چاپ بیخوێنمـــەوە، کوتم مـــادام دوکتور قاســـملوو نەمـــاوە ئیدی نابێ لەســـەری بنووســـی. کاک کەریـــم کوتـــی نانووســـم. زۆر دڵتەنـــگ بوو. کاتی خـــۆی عەمەلەن کاک کەریـــم لە جێگەی قاسملوو بوو. شـــەهیدبوونی دوکتور قاسملووی زۆر پـــێ ناخـــۆش بـــوو. کاک کەریـــم قەت کراســـی ڕەشـــی لەبەر نەدەکـــرد، دوو حەفتە کراسی ڕەشـــی دانەکەند. قاســـملوو زانایەکی گـــەورە، دیپلۆمات و نووســـەرێکی گەورە بوو. پێشـــەکیی "تاریک و ڕوون" دوکتور قاســـملوو نووســـیوێتی. هەموو گـــەورە بـــوون قزلجی، گەلاوێـــژ، بەداخـــەوە خومێنـــی هەموویانی کو شت .

دوکتور ســـەعیدم لـــە تەموزی ســـاڵێ ١٩٩٠ لە مۆســـکۆ ناســـی ، لە کۆنگـــرەی کوردەکانی ســـۆڤییەت. من تەرجومەم دەکـــرد لۆ دوکتور شـــەڕەفکەندی، کاک عەزیز محەممەد و دوکتور عوســـمان. دوایە لە ٩١ کە هاتمەوە لەگەڵ کاک موممتازی برام و خوشـــکم و سەعدوڵڵا پەرۆش چووینە مەقەڕی حیزبـــی دێمۆکرات و دوکتور سەعید و مامۆســـتا عەبدوڵڵا حەســـەنزادەمان دیـــت و نانـــی نیوەڕۆمان پێکەوە خـــوارد. کە شـــەهید بـــوو لە هەولێـــرێ لە پرســـەکەی لە مزگەوتی گەردی ئامـــادە بووم.

لـــە "ســـەردەمی نـــوێ و ڕۆژنامەگەریـــی کـــوردی"دا ئـــەو وتـــارەش هەیە کە لەســـەر دوکتور قاســـملوو نووســـیبووم و ئـــەوکات لە "کوردســـتان" ئۆرگانـــی حیزبـــدا بڵاو کـــراوە.

زۆر ســـپاس مامۆســـتا گیـــان بۆ ئەم کاتـــەی بۆ تیشـــک تەرخانتـــان کرد.

”

وتوویژ لەگەڵ
شاهین مودەڕس

“

با درگذشت خامنه‌ای پدر و روی کار آمدن خامنه‌ای پسر، روزبه‌روز شکاف‌های بیشتری در ساختار حاکمیت سیاسی در ایران آشکار می‌شود؛ بدون اینکه مانند گذشته عاملی وجود داشته باشد که بتواند جناح‌های متعارض را در کنار یکدیگر حفظ کند. نشانه‌ها به‌روشنی از غلبه و برتری سپاه پاسداران حکایت دارند. این تغییر چه تأثیری بر بقا، تضعیف یا فروپاشی جمهوری اسلامی خواهد داشت؟

علی خامنه‌ای در سی‌وشش سال رهبری‌اش، پیش از هر چیز یک داور بود. جناح‌ها با هم می‌جنگیدند، برای یکدیگر پرونده می‌ساختند و روزنامه‌های هم را می‌بستند، اما همه می‌دانستند که سوت پایان بازی در دست یک نفر است. او سپاه را بزرگ کرد و به ستون اصلی قدرت خود بدل ساخت، اما هم‌زمان مراقب بود هیچ فرمانده‌ای آن‌قدر بزرگ نشود که سایه‌اش بر بیت بیفتد. فرماندهان را جابه‌جا می‌کرد، رقبا را در برابر هم نگه می‌داشت و حرف آخر را خودش می‌زد.

مرگ او در نخستین روز جنگ چهل‌روزه، کلید این طاق را برداشت. مجتبی خامنه‌ای نه آن سابقه را دارد، نه آن جایگاه را، و نه حتی حضوری که بتوان دید. نزدیک به هفت ماه از انتخاب او می‌گذرد و هنوز هیچ تصویر یا صدای تازه و قابل راستی‌آزمایی از او منتشر نشده است؛ پیام‌هایش را گویندهٔ تلویزیون می‌خواند و او حتی در مراسم تشییع پدرش هم دیده نشد. رهبری که دیده نمی‌شود، نمی‌تواند داوری کند. مهم‌تر این‌که نسبت میان رهبر و سپاه وارونه شده است: پیش‌تر سپاه مشروعیتش را از رهبر می‌گرفت، امروز رهبر بقایش را مدیون سپاه است.

نشانه‌های این وضعیت دیگر پنهان نیست. ایران‌وایر در گزارشی که ۶ مهر منتشر کرد، به نقل از منابعی نزدیک به جناح‌های مختلف حکومت نوشت که بخشی از سیاستمداران و شمار زیادی از فرماندهان سپاه ادامهٔ رهبری مجتبی را ناپایدار و مایهٔ تضعیف نظام می‌دانند و از انتخاب جانشینی برای جانشین سخن می‌گویند. به روایت همان منابع، حسین طائب، فرماندهٔ بسیج و رئیس پیشین سازمان اطلاعات سپاه، پویش «جان‌فدا» را با آموزش نظامی گسترش داده تا دستش را در برابر دیگر شاخه‌های حکومت پُر کند. یکی از اعضای سابق سپاه وضعیت امروز را در یک جمله خلاصه کرده است: «هر کس ساز خودش را می‌زند.»

این رقابت را نباید با دعواهای جناحی گذشته یکی گرفت. در ادبیات علوم سیاسی، بقای حکومت‌های اقتدارگرا را به توانایی آن‌ها در خریدن وفاداری یک ائتلاف کوچک و مسلح گره می‌زنند. تا وقتی نفت به‌راحتی فروخته می‌شد و پول بود، قراردادها، بنادر، قاچاق و رانت‌ها میان شاخه‌های مختلف سپاه تقسیم می‌شد و هر کس سهمی داشت. اما وقتی سفره کوچک می‌شود، دعوا بر سر لقمه‌ها خونین می‌شود، به‌ویژه وقتی مدعیان سهم همه مسلح‌اند. سودان را به یاد بیاورید: ارتش و نیروهای واکنش سریع، دو بازوی نظامی یک حاکمیت که پیش‌تر با هم کودتا کرده بودند، در آوریل ۲۰۲۳ به جان یکدیگر افتادند و کشوری را به ویرانه بدل کردند. خطر تکرار چنین سناریویی میان جناح‌های سپاه تروریستی پاسداران، که اتحادیهٔ اروپا نیز در بهمن ۱۴۰۴ رسماً آن را در فهرست سازمان‌های تروریستی قرار داد، کاملاً واقعی است، چون از منطق درونی ساختاری برمی‌خیزد که داورش را از دست داده است.

حالا این شکاف را روی زمینی بگذارید که خودش ترک برداشته است: اقتصادی که زیر بار تورم، تحریم، جنگ و ورشکستگی آب و انرژی خم شده؛ جامعه‌ای جوان، شهری و متصل به جهان که سال‌هاست از ایدئولوژی حاکم فاصله گرفته؛ و حکومتی که پس از کشتار ۱۸ و ۱۹ دی دیگر حتی ادعای نمایندگی بخش بزرگی از جامعه را هم ندارد. جمهوری اسلامی امروز عملاً روی یک ستون ایستاده است: تفنگ. و حکومتی که روی یک ستون

ایستاده، درست در لحظهٔ ترک برداشتن همان ستون فرومی‌ریزد. تاریخ خود ما گواه این است؛ ارتش شاهنشاهی که از بزرگ‌ترین ارتش‌های منطقه بود، در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ اعلام بی‌طرفی کرد و نظامی که بیش از نیم قرن دوام آورده بود، در چند ساعت فروریخت. در اوت ۱۹۹۱ هم گروهی از تندروهای حزب کمونیست و کا.گ.ب برای «نجات» اتحاد شوروی کودتا کردند؛ کودتایی که سه روز بیشتر دوام نیاورد و چهار ماه بعد، دیگر شوروی‌ای وجود نداشت که کسی بخواهد نجاتش دهد.

برای همین، برتری سپاه را نشانهٔ قدرت نظام نمی‌دانم؛ نشانهٔ کوچک شدن آن می‌دانم. نظامی که روزی بر ائتلافی از روحانیت، بوروکراسی، بازار و نیروهای مسلح تکیه داشت، حالا به یک نهاد نظامی و چند حلقهٔ خانوادگی و شخصی فروکاسته شده است. اگر یکی از این جناح‌ها بخواهد برتری خود را با زور تثبیت کند، که به گمان من دیر یا زود چنین خواهد کرد، حاصلش تضعیف شدید نظام و در پایان، فروپاشی آن خواهد بود. پرسش واقعی از این‌جا به بعد این است که جامعهٔ ایران و نیروهای مخالف برای فردای آن روز چه آمادگی‌ای دارند.

آیا انتقال رهبری به مجتبی خامنه‌ای و قدرتمندتر شدن سپاه پاسداران، نظام ولایت فقیه را بیش از پیش به سوی نوعی حکومت نظامی ـ مذهبی سوق می‌دهد، یا نهادهای سنتی و قدیمی نظام همچنان توانایی حفظ و بازتولید خود را دارند؟

بله، و به نظر من این روند از مدت‌ها پیش آغاز شده بود؛ انتقال رهبری به مجتبی خامنه‌ای فقط پرده را کنار زد. سپاهی که در ۱۳۵۸ به‌عنوان یک نیروی شبه‌نظامی انقلابی شکل گرفت، در این چهار دهه به مجموعه‌ای نظامی، امنیتی، اقتصادی و رسانه‌ای بدل شد؛ از قرارگاه سازندگی خاتم‌الانبیا که بزرگ‌ترین پروژه‌های نفت و گاز و سد و جاده را در دست دارد، تا خبرگزاری‌هایی که روایت رسمی را می‌سازند و فرماندهان پیشینی که بر صندلی ریاست مجلس و وزارتخانه‌ها و استانداری‌ها نشسته‌اند. نقشی که سپاه تروریستی امروز بازی می‌کند، دیگر نقش بازوی نظامی یک حکومت دینی نیست؛ نقش صاحب‌خانه است. هارولد لاسول، سیاست‌شناس آمریکایی، در ۱۹۴۱ از «دولت پادگانی» سخن گفت؛ دولتی که در آن متخصصان خشونت به نخبگان مسلط بدل می‌شوند و منطق امنیت بر همهٔ منطق‌های دیگر، از اقتصاد تا فرهنگ، سایه می‌اندازد. جمهوری اسلامی امروز به نمونهٔ کمیابی از همین دولت پادگانی نزدیک شده است، با یک تفاوت: پادگانی که عمامه بر سر گذاشته است.

در الگوی اولیهٔ جمهوری اسلامی، روحانیت از سپاه استفاده می‌کرد؛ امروز سپاه از روحانیت استفاده می‌کند. مجلس خبرگان که قرار بود بر رهبر نظارت کند، در میانهٔ جنگ و زیر سایهٔ فرماندهان، رهبری را برگزید که از آن روز تا امروز حتی یک بار در برابر دوربین ظاهر نشده است. نهادی که نتواند «نه» بگوید، نهاد نیست؛ دکور است. شورای نگهبان، تریبون‌های نماز جمعه و حوزه‌های علمیه هنوز سر جای خود هستند، اما بیشتر به ساختمان‌هایی می‌مانند که نمایشان سالم مانده و درونشان را خالی کرده‌اند.

تاریخ معاصر نمونه‌های روشنی از حکومت‌های نظامی ـ مذهبی پیش چشم ما گذاشته است. پاکستانِ ضیاءالحق ارتش را با اسلام‌گرایی رسمی پیوند زد، و سودانِ عمر البشیر یک کودتای نظامی را با پروژهٔ اسلامی‌سازی جامعه گره زد. هیچ‌کدام به ثبات نرسیدند. اولی میراثی از افراط‌گرایی به جا گذاشت که پاکستان هنوز تاوانش را می‌پردازد، و دومی پس از سی سال زیر فشار خیابان فروریخت و جایش را به جنگ همان ژنرال‌هایی داد که از دل خودش بیرون آمده بودند.

پس پاسخ من به بخش دوم پرسش این است که نهادهای سنتی نظام شاید تا مدتی به شکل پوسته باقی بمانند، اما توان بازتولید خود به‌عنوان مراکز مستقل قدرت را از دست داده‌اند. و این برای نظام

خبر خوبی نیست. نظامی‌گری شاید در کوتاه‌مدت دست حکومت را برای سرکوب بازتر کند، اما آخرین سرمایهٔ نمادینش را هم می‌سوزاند. حکومتی که روزی با وعدهٔ عدالت و با نفی سلطنت موروثی به میدان آمد، امروز رهبری را از پدر به پسر سپرده و اداره‌اش را به فرماندهان. چنین حکومتی دیگر روایتی برای بسیج کردن ندارد؛ فقط ترس و پول برایش مانده، و هر دو رو به پایان‌اند.

آیندگان *بر اساس تجربه کشورهای مشابه، تضعیف یک رژیم اقتدارگرا الزاماً به دموکراسی منتهی نمی‌شود. در ایران، پس از تضعیف جمهوری اسلامی، کدام سناریوی غیردموکراتیک احتمال بیشتری دارد؟*

تجربهٔ قرن بیستم به ما یاد می‌دهد که لحظهٔ سقوط یک دیکتاتوری پیش از هر چیز لحظهٔ یک خلأ است، و خلأ لزوماً با دموکراسی پر نمی‌شود. معمولاً منظم‌ترین، مسلح‌ترین و بی‌رحم‌ترین نیروی حاضر آن را پر می‌کند و محبوبیت در این میان کمترین نقش را دارد. روسیه در ۱۹۱۷ از تزار رها شد و چند ماه بعد در دست بلشویک‌ها بود. ایتالیا پس از جنگ جهانی اول، در میان تورم و اعتصاب و ترس از هرج‌ومرج، به موسولینی رسید، و جمهوری وایمار در آلمان، زیر فشار تحقیر ملی و ابرتورم و بحران اقتصادی، راه را برای هیتلر باز کرد. ما ایرانیان نمونهٔ نزدیک‌ترش را خودمان زیسته‌ایم: «بهار آزادی» پس از انقلاب ۱۳۵۷ چند ماه بیشتر دوام نیاورد، و برای کوردها حتی زودتر، با فرمان جهاد ۲۸ مرداد ۱۳۵۸، به پایان رسید.

فاشیسم دقیقاً در چنین شرایطی زاده می‌شود: جامعه‌ای خسته از بحران، طبقهٔ متوسطی که از سقوط وحشت دارد، حس تحقیر جمعی، و جست‌وجوی یک ناجی و یک دشمن داخلی. فاشیسم لباس ثابتی هم ندارد. می‌تواند ردای دین بپوشد، همان‌گونه که بسیاری جمهوری اسلامی را نمونه‌ای از فاشیسم مذهبی می‌دانند، و می‌تواند زیر پرچم یک ملی‌گرایی انحصارطلب ظاهر شود که تنوع را تهدید می‌بیند و هر صدای متفاوتی را «تجزیه‌طلب» یا «عامل بیگانه» می‌نامد؛ همان برچسبی که جمهوری اسلامی چهل‌وهفت سال به کورد و بلوچ و عرب و تُرک زده است. اما دستور زبانش همیشه یکی است: یک ملت، یک حقیقت، یک رهبر، و یک دشمن در درون.

با این همه، به گمان من، و خوشبختانه، این جریان در ایران امروز شانسی ندارد، و دلیل اصلی‌اش به تلخ‌ترین رویداد تاریخ معاصر ما برمی‌گردد: کشتار ۱۸ و ۱۹ دی. در آن دو شب، حکومت هزاران نفر را در خیابان‌ها به گلوله بست؛ آن‌قدر که حتی علی خامنه‌ای ناچار شد به کشته شدن «چند هزار» نفر اعتراف کند، و برآوردهای مستقل از این هم بسیار فراتر می‌روند. فاشیسم برای رشد به جامعه‌ای نیاز دارد که حاضر باشد وجدانش را در ازای نظم به یک ناجی مسلح بسپارد. جامعهٔ ایران اما در آن دو شب با چشم خودش دید که ایدئولوژی مسلح، وقتی به خود حق کشتن «برای امنیت» را می‌دهد، به کجا می‌رسد. آن خون خطی کشید که دیگر نمی‌توان از آن عبور کرد.

هانا آرنت نشان داده بود که جنبش‌های تمامیت‌خواه از دل «توده‌ها» برمی‌خیزند؛ آدم‌هایی تنها و بریده از هر پیوند اجتماعی که در یک رهبر و یک ایدئولوژی خانه‌ای برای خود پیدا می‌کنند. ایران امروز درست عکس این تصویر است. سوگ مشترک این سال‌ها، از جمعهٔ خونین زاهدان و مزار ژینا در سقز تا بازار رشت و خیابان‌های تهران، شبکه‌ای از همدلی ساخته که از مرزهای اتنیکی، طبقاتی و جغرافیایی عبور می‌کند. نسلی که «زن، زندگی، آزادی» را فریاد زد و در دی‌ماه بهای سنگینش را پرداخت، نسلی فردگرا، شبکه‌ای و ضد اقتدارگراست؛ نسلی که نمی‌شود به صفش کرد و یونیفورم تنش پوشاند.

اگر خطری از جنس اقتدارگرایی باقی مانده باشد، به نظر من در جامعه نیست؛ در پادگان

است. سناریوی غیردموکراتیکی که باید جدی گرفت، تلاش بقایای دستگاه امنیتی برای عوض کردن لباس است: فرماندهانی که فردای سقوط، ردای مذهب را کنار می‌گذارند، پرچم ملی به دست می‌گیرند و خود را «حافظ تمامیت ارضی» و «ناجی نظم» معرفی می‌کنند. برگ آخرشان هم، مثل همیشه، ترس از تجزیه خواهد بود. اما چنین پروژه‌ای پایگاه اجتماعی ندارد، چون دست‌هایش به خون همان دی‌ماه آلوده است. تنها چیزی که می‌تواند به آن جان بدهد، پراکندگی و بی‌اعتمادی میان نیروهای مخالف است. برای همین، توافق بر سر اصول پیش از گذار، که در پرسش‌های بعد به آن می‌رسیم، سپر اصلی ما در برابر همین سناریوست.

آرشیو *هنگامی که درباره ایران پس از جمهوری اسلامی صحبت می‌شود، ایرانیان مسئله کورد را بیشتر در چارچوب حقوق شهروندی مطرح می‌کنند؛ در حالی که جنبش کورد این چارچوب را نمی‌پذیرد. چرا کوردها معتقدند صرفاً برخورداری از حقوق شهروندی نمی‌تواند گزینه مطلوب آنان برای دوران پس از جمهوری اسلامی باشد؟*

برای بسیاری از ایرانیان، «حقوق شهروندی» سخاوتمندانه‌ترین پیشنهادی است که می‌توان مطرح کرد: همه برابر، بی‌توجه به زبان و مذهب و تبار. پس طبیعی است که بپرسند چرا کوردها به آن قانع نمی‌شوند. پاسخ من این است که این عبارت در حافظهٔ کوردها تاریخ دارد؛ تاریخ وعده‌هایی که بارها داده شد و هر بار با سرکوب، کشتار و حتی نسل‌کشی پس گرفته شد.

در همسایگی ما، قانون اساسی ۱۹۲۴ ترکیه همهٔ مردم کشور را «بی‌توجه به دین و نژاد» از نظر شهروندی «تُرک» نامید. روی کاغذ، این اوج برابری بود. در عمل، کوردها «تُرک‌های کوهستانی» خوانده شدند، زبانشان ممنوع شد و درسیم در سال‌های ۱۹۳۷ و ۱۹۳۸ به گورستان بدل شد. در عراق، بغداد در ۱۹۷۰ با کوردها توافق‌نامهٔ خودمختاری امضا کرد؛ هجده سال بعد، همان دولت انفال و بمباران شیمیایی حلبچه را رقم زد که دادگاه عالی عراق و چند پارلمان اروپایی آن را نسل‌کشی شناخته‌اند.

در ایران هم این تجربه به ما نزدیک است. قاضی محمد که برای جلوگیری از خونریزی در مهاباد ماند و تسلیم شد، در فروردین ۱۳۲۶ در میدان چوارچرا به دار آویخته شد. سی‌ودو سال بعد، کوردها که در انقلاب سهم داشتند، عبدالرحمن قاسملو را با بیش از صدوسیزده هزار رأی به مجلس خبرگان قانون اساسی فرستادند؛ همان مجلسی که قرار بود قرارداد اجتماعی تازهٔ ایران را بنویسد. آن مجلس در ۲۸ مرداد ۱۳۵۸ گشایش یافت، و در همان روز فرمان جهاد علیه کوردستان صادر شد. چند روز بعد، عکس تیرباران گروهی از کوردها در فرودگاه سنندج جهان را تکان داد. نمایندهٔ منتخب کوردها هرگز به آن میز نرسید. ده سال بعد، او را به میز مذاکره در وین دعوت کردند و پشت همان میز ترورش کردند. و امروز، در حالی که اصل نوزدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی می‌گوید زبان و نژاد سبب امتیاز نخواهد بود و اصل پانزدهم تدریس ادبیات زبان‌های محلی را در مدارس آزاد می‌داند، زارا محمدی، معلم زبان کوردی در سنندج، به‌خاطر آموزش زبان مادری‌اش روانهٔ زندان شد.

با چنین حافظه‌ای، کاملاً قابل درک است که وقتی به یک کورد گفته می‌شود «نگران نباش، در ایران آینده همه شهروند برابر خواهند بود»، او صدای همهٔ این وعده‌ها را یک‌جا بشنود. در مطالعات منازعه به این وضعیت «مسئلهٔ تعهد معتبر» می‌گویند: وعدهٔ طرف قوی‌تر تا وقتی در نهادها تضمین نشده باشد، باورپذیر نیست، چون حقی که از بالا داده می‌شود، از بالا هم پس گرفته می‌شود. کوردها با شهروندی مخالف نیستند؛ با شهروندیِ بی‌ضمانت مخالف‌اند.

مسئله فقط تاریخ هم نیست. ویل کیملیکا، فیلسوف سیاسی کانادایی، نشان داده است که دولت هیچ‌گاه در برابر زبان و فرهنگ بی‌طرف نیست؛ مدرسه و دادگاه و اداره به یک زبان حرف می‌زنند، و همین کافی است تا «برابری»

روی کاغذ، در عمل به امتیاز اکثریت بدل شود. کودکی را در تهران تصور کنید و کودکی را در بانه، در نخستین روز مدرسه. اولی درس را به زبانی می‌شنود که با آن قصه شنیده و خواب دیده است؛ دومی به زبانی که باید اول آن را یاد بگیرد تا بعد بتواند چیزی یاد بگیرد. هر دو «شهروند برابر»اند، اما مسابقه را از یک خط شروع نکرده‌اند.

آنچه امروز در جامعهٔ کورد می‌بینم، بلوغی است که از دل همین تجربه بیرون آمده. این جامعه امروز خواسته‌اش را به زبان تضمین بیان می‌کند. و به گمان من، سه تضمین برای آینده غیرقابل مذاکره‌اند: آموزش به زبان مادری، حکومت منطقه‌ای، و نیروی انتظامی منطقه‌ای.

هر سه در باثبات‌ترین دموکراسی‌های جهان امری عادی‌اند و هیچ‌کس آن‌جا آن‌ها را مقدمهٔ جدایی نمی‌داند. سوئیس چهار زبان ملی دارد. ایتالیا در تیرول جنوبی مدارس آلمانی‌زبان و خودگردانی گسترده را پذیرفت و منطقه‌ای را که در دههٔ ۱۹۶۰ صحنهٔ بمب‌گذاری‌های جدایی‌طلبانه بود، به یکی از مرفه‌ترین و آرام‌ترین مناطق اروپا بدل کرد. در آلمان، پلیس اصلی در اختیار ایالت‌هاست؛ کاتالونیا و باسک پلیس خود را دارند و اسکاتلند هم. هیچ‌کس در برلین شب‌ها از این نگران نیست که پلیس باواریا اعلام استقلال کند.

اما چرا پلیس محلی برای کوردها این‌قدر اهمیت دارد؟ چون در حافظهٔ کوردستان، چهرهٔ دولت اغلب چهرهٔ نیرویی مسلح بوده که از جای دیگری آمده، به زبان دیگری فرمان داده و به هیچ نهاد محلی پاسخ‌گو نبوده است؛ همان نیرویی که به سوی کولبران شلیک کرد و در پاییز ۱۴۰۱ شهرهای کوردستان را نظامی کرد. امنیتی که مردم یک منطقه خودشان تأمینش کنند و در برابر نمایندگان منتخب خودشان پاسخ‌گو باشد، رابطهٔ شهروند و دولت را از بنیاد تغییر می‌دهد.

دربارهٔ زبان هم تاریخ درس روشنی دارد. پاکستان در ۱۹۴۸ اردو را تنها زبان دولتی اعلام کرد و در ۱۹۵۲ به دانشجویان بنگالی که در داکا برای زبان مادری‌شان تظاهرات می‌کردند، شلیک کرد. نوزده سال بعد، بنگلادش از پاکستان جدا شد، و امروز یونسکو سالروز همان کشتار، ۲۱ فوریه، را روز جهانی زبان مادری نامیده است. درس این ماجرا ساده است: به رسمیت شناختن زبان‌ها کشورها را از هم نمی‌پاشاند؛ انکار آن‌هاست که می‌پاشاند.

یکی از شعارهای شناخته‌شدهٔ جنبش کورد در ایران، برای دهه‌ها، این بود: «دموکراسی برای ایران، خودمختاری برای کوردستان». در همین جمله، کوردستان درون ایران تعریف شده بود. سه خواستهٔ امروز هم همین منطق را دارند. این‌ها راه خروج از ایران نیستند؛ شرایط ماندنِ با کرامت در آن‌اند.

آرشیو *برای اینکه تغییر قدرت به تکرار دوباره تمرکزگرایی منجر نشود، پیش از انتقال قدرت، نیروهای اپوزیسیون باید بر سر کدام اصول قانون اساسی به توافق برسند؟*

اگر تاریخ صدوبیست سال اخیر ایران را در یک جمله خلاصه کنم، می‌گویم: انقلاب‌های ما آدمِ نوک هرم را عوض کرده‌اند، نه خودِ هرم را. انقلاب مشروطه با وعدهٔ انجمن‌های ایالتی و ولایتی آمد و به تمرکزگرایی رضاشاهی رسید. شهریور ۱۳۲۰ دریچه‌ای به تکثر گشود که با کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ بسته شد. انقلاب ۱۳۵۷ با شعار شوراها آغاز شد و به ولایت مطلقهٔ فقیه رسید. هر بار قدرت از پایین به حرکت درآمد و دوباره به بالای هرم بازگشت. حتی قانون اساسی جمهوری اسلامی فصلی کامل دربارهٔ شوراها دارد که از آن، جز شوراهایی کم‌اختیار، چیزی به اجرا درنیامد.

برای همین فکر می‌کنم در بحث ایران آینده، محتوای نظام بسیار مهم‌تر از شکل آن است. می‌توان کشوری را «فدرال» نامید و همه‌چیزش را از یک مرکز اداره کرد؛ اتحاد شوروی روی کاغذ فدراسیونی از جمهوری‌ها بود و در عمل از چند دفتر در مسکو اداره می‌شد. و می‌توان کشوری را فدرال ننامید و قدرت را واقعاً تقسیم کرد؛ اسپانیا خود را فدرال نمی‌خواند اما از غیرمتمرکزترین کشورهای اروپاست، و بریتانیا که رسماً کشوری یکپارچه است، به اسکاتلند پارلمانی با اختیار آموزش، دستگاه قضایی و پلیس داده است. دعوا بر

سر برچسب‌ها، که سال‌هاست انرژی اپوزیسیون را می‌بلعد، در بهترین حالت فرعی است. پرسش اصلی این است که قدرت، پول و اسلحه در عمل در دست کیست و چه کسی بر این تقسیم نظارت می‌کند.

به گمان من، پیش از انتقال قدرت، نیروهای مخالف باید بر سر چهار دسته اصل به توافق برسند.

نخست، توزیع قدرت از پایین به بالا. آنچه در ادبیات اتحادیهٔ اروپا «اصل فرعیت» نامیده می‌شود، یعنی هر تصمیمی باید در نزدیک‌ترین سطح ممکن به مردم گرفته شود و مرکز فقط کاری را بر عهده بگیرد که از عهدهٔ مناطق برنمی‌آید. نتیجهٔ عملی‌اش حکومت‌های منطقه‌ای با پارلمان و مقامات اجرایی منتخب مردم همان منطقه است، به جای استانداران که وزارت کشور از تهران منصوب می‌کند.

دوم، پول. خودگردانیِ بی‌بودجه پوسته‌ای توخالی است. مناطق باید درآمد مستقل و سهمی عادلانه و قانونی از منابع ملی داشته باشند. خوزستان روی نفت ایران نشسته است و مردمش از بیکاری و بی‌آبی و آلودگی رنج می‌برند. دریاچهٔ ارومیه قربانی سدسازی‌ها و سیاست‌های آبیِ متمرکزی شد که هزینه‌اش را مردم ارومیه و تبریز و مهاباد پرداختند، و زاینده‌رود اصفهان هم سرنوشتی بهتر از آن نداشت.

سوم، اسلحه. نیروهای مسلح باید غیرایدئولوژیک، غیرحزبی و زیر نظارت نهادهای منتخب باشند. هیچ نیروی موازی و هیچ ارتش شخصی‌ای نباید وجود داشته باشد، و امنیت محلی باید در دست نهادهای محلی باشد.

چهارم، داور. قانون اساسیِ بی‌داور، وعده است نه قرارداد. دادگاه قانون اساسی مستقلی لازم است که مناطق در انتخاب اعضایش نقش داشته باشند، مجلس دومی که نمایندهٔ مناطق باشد، مانند بوندسرات در آلمان، و سازوکاری که تغییر اصول مربوط به تقسیم قدرت را بدون رضایت خود مناطق ناممکن کند. آلمانی‌ها این درس را به بهایی گزاف آموختند. نازی‌ها در ۱۹۳۳ و ۱۹۳۴ یکی از نخستین کارهایشان برچیدن اختیارات ایالت‌ها و «یکسان‌سازی» آن‌ها با مرکز بود. برای همین، قانون اساسی آلمان پس از جنگ، تقسیم کشور به ایالت‌ها و مشارکت آن‌ها در قانون‌گذاری را در شمار اصولی گذاشت که هیچ اکثریتی حق تغییرشان را ندارد.

اما چرا پیش از گذار؟ چون فردای پیروزی، توازن قوا عوض می‌شود و کمتر برنده‌ای سخاوتمند می‌ماند. آفریقای جنوبی نمونهٔ درخشانی است. نیروهای سیاسی در ۱۹۹۳، پیش از نخستین انتخابات آزاد، بر سر ۳۴ اصل قانون اساسی توافق کردند و مقرر شد قانون اساسی نهایی، هر که آن را بنویسد، با این اصول سازگار باشد و دادگاه قانون اساسی بر این سازگاری نظارت کند. در ۱۹۹۶ همان دادگاه نخستین متنی را که مجلس مؤسسانِ تحت تسلط کنگرهٔ ملی آفریقا نوشته بود، تأیید نکرد؛ از جمله به این دلیل که اختیارات استان‌ها را کمتر از آنچه توافق شده بود در نظر گرفته بود. یعنی حزب ماندلا، با همهٔ محبوبیت و اکثریت قاطعش، نتوانست از توافقی که پیش از پیروزی امضا کرده بود عقب بنشیند. ما دقیقاً به همین نیاز داریم: قراردادی که امروز امضا شود تا فردا، برنده هر که باشد، نتواند پاره‌اش کند.

حرف آخرم این است که ایران آینده باید از ساختاری عمودی، که در آن همه‌چیز از بالا به پایین جاری می‌شود، به ساختاری افقی و شبکه‌ای برسد که در آن هیچ مرکزی آن‌قدر نیرومند نباشد که بتواند بقیه را ببلعد. این به سود کورد و بلوچ و تُرک و عرب است، اما به همان اندازه به سود اصفهانی‌ای است که رودخانه‌اش خشکید، و کرمانی و گیلانی‌ای که سال‌ها سرنوشت شهرشان را دیگران در تهران رقم زده‌اند.

آیندگان: استراتژی نیروهای کورد در تعامل با نیروهای ایرانی چگونه باید باشد؟

به گمان من، استراتژی درست همکاری رودررو است؛ همکاری هم‌تراز و چهره‌به‌چهره، و در همان حال، دفاع بی‌تعارف از ارزش‌های جامعهٔ کورد. اما برای آن‌که معنای «رودررو»

روشن شود، باید اول بپذیریم که در این رابطه دو ترس تاریخی روبه‌روی هم نشسته‌اند. ترس نخست، ترس مرکز از فروپاشی است. بخش بزرگی از جامعهٔ فارسی‌زبان حافظه‌ای دارد از قفقازی که در قرن نوزدهم با عهدنامه‌های گلستان و ترکمانچای از دست رفت، و از بحران‌های قرن بیستم که پای ارتش‌های بیگانه را به خاک ایران باز کرد. همین حافظه باعث می‌شود هر خواستهٔ هویتی را مقدمهٔ تجزیه ببیند. ترس دوم، ترس کوردها از فریب است؛ همان حافظه‌ای که در پاسخ به پرسش چهارم از آن گفتم. در روابط بین‌الملل به این وضعیت «معمای امنیت» می‌گویند: هر کاری که یک طرف برای حفظ خود انجام می‌دهد، در چشم طرف دیگر تهدید جلوه می‌کند، و هر دو، بی‌آن‌که بخواهند، یکدیگر را به سوی بدترین سناریو هل می‌دهند.

از این معما با بیانیه‌نویسی و از فاصلهٔ امن شبکه‌های اجتماعی نمی‌شود بیرون آمد. روان‌شناسان اجتماعی دهه‌هاست نشان داده‌اند که تماس میان گروه‌ها فقط وقتی پیش‌داوری را کم می‌کند که چهار شرط داشته باشد: جایگاه برابر، هدف مشترک، همکاری عملی، و پشتوانهٔ نهادی. به نظر من همین چهار شرط، نقشهٔ راه همکاری رودرروست. کوردها باید سر میز بنشینند، اما نه به‌عنوان مهمان یا «نمایندهٔ یک قوم»، بلکه به‌عنوان شریکی هم‌تراز؛ با هدفی مشترک که عبور از جمهوری اسلامی و ساختن ایرانی دموکراتیک است؛ در قالب کارهای مشخص و فراتر از نشست‌های نمادین؛ و درون سازوکارهایی که به توافق‌ها پشتوانه بدهند.

ارزش‌های جامعهٔ کورد در این همکاری سرمایه‌اند. جامعه‌ای که در آن زنان دوشادوش مردان در عرصهٔ سیاست و حتی در سنگر حاضر بوده‌اند، جامعه‌ای با سنت دیرینهٔ سکولاریسم سیاسی و مدارای مذهبی، و با تجربه‌ای کم‌نظیر در سازمان‌یابی مدنی و اعتصاب عمومی. گواهش هم شعاری است که از کنار مزار ژینا در سقز برخاست: «ژن، ژیان، ئازادی». این شعار کوردی در پاییز ۱۴۰۱ به زبان همهٔ ایران و بعد به زبان جهان بدل شد. کمتر نمونه‌ای را می‌شناسم که این‌قدر روشن نشان دهد وقتی ارزش‌های جامعهٔ کورد رودررو با جامعهٔ ایران قرار می‌گیرند، جدایی نمی‌آورند؛ همبستگی می‌سازند.

از همین‌جا چند نتیجهٔ عملی بیرون می‌آید. اول این‌که کوردها نباید «نیروهای ایرانی» را یک کلِ یکپارچه ببینند. میان جمهوری‌خواهان دموکرات، چپ‌ها، لیبرال‌ها، مشروطه‌خواهان، فعالان مدنی داخل کشور و جنبش‌های اتنیکی دیگر تفاوت‌های جدی وجود دارد، و سیاست‌ورزی هوشمند یعنی گفت‌وگو با همه و ائتلاف با نزدیک‌ترین‌ها. نکتهٔ دیگر، به کار بردن هم‌زمان دو زبان است: با جامعهٔ کورد به زبان کرامت و حق، و با جامعهٔ فارسی‌زبان به زبان منافع مشترک. تمرکززدایی را نباید «خواستهٔ کوردها» معرفی کرد؛ باید آن را پاسخ دردی مشترک دانست که مردم اصفهان و اهواز و ارومیه و زاهدان هر کدام به شکلی چشیده‌اند. و مهم‌تر از همه، تفکیک «اصول» از «ترجیحات». اصول همان خطوط غیرقابل مذاکره‌ای است که در پاسخ پرسش چهارم گفتم؛ اما در بسیاری از مسائل دیگر، از واژه‌ها و برچسب‌ها تا زمان‌بندی و جزئیات اجرا، می‌توان و باید انعطاف داشت. کسی که همه‌چیز را اصل بداند، در عمل هیچ اصلی را پیش نمی‌برد.

همکاری رودررو یعنی همین: نه پنهان کردن هویت برای پذیرفته شدن، و نه پنهان شدن پشت هویت برای فرار از گفت‌وگو.

آتشبس انتقادات زیادی نسبت به مشارکت کوردها در «کنگره آزادی ایران» مطرح شده است. منتقدان معتقدند این کنگره بار دیگر همان ساختار «فارس‌محور» را بازتولید خواهد کرد. از سوی دیگر، ایرانیان سازمانی سراسری و قدرتمندی ندارند که کوردها بتوانند آن را به رسمیت بشناسند و بر اساس آن با دیگر

نیروهـا وارد سیاسـت‌ورزی شـوند. بنابرایـن، کوردهـای شـرق کوردسـتان در عمـل بایـد بـا کـدام جریـان یـا طـرف سیاسـی وارد گفت‌وگـو و همـکاری شـوند؟ و چگونـه؟

نگرانـی منتقـدان را جـدی می‌گیـرم و بی‌پایـه نمی‌دانـم. تاریخـی کـه در پاسـخ بـه پرسـش چهـارم مـرور کـردم، بـه کوردهـا حـق می‌دهـد کـه بـه هـر میـزی کـه دیگـران چیده‌انـد بـا تردیـد نـگاه کننـد. ایـن نقـد هـم وارد اسـت کـه سـاختارهایی از ایـن دسـت، گاه حضـور فـردی را بـر حضـور سـازمانی ترجیـح می‌دهنـد و بـه ایـن ترتیـب، وزن جمعـی یـک جنبـش را بـه چنـد چهرهٔ منفـرد فرومی‌کاهنـد. امـا از ایـن نقـد درسـت، نتیجهٔ نادرسـتی گرفتـه می‌شـود: این‌کـه پـس بهتـر اسـت بیـرون بمانیـم.

در سیاسـت، صندلـی خالـی هیچ‌وقـت خالـی نمی‌مانـد؛ کـس دیگـری رویـش می‌نشـیند و بـه نـام شـما حـرف می‌زنـد. اگـر نمی‌خواهیـم سـاختاری فارس‌محـور شـکل بگیـرد، نمی‌توانیـم بیـرون از آن بایسـتیم و از دور تماشـایش کنیـم. سـاختاری کـه کوردهـا در آن حضـور نداشـته باشـند، ناگزیـر فارس‌محورتـر خواهـد شـد. قهـر ایـن سـاختار را اصلاح نمی‌کنـد؛ فقـط آن را از دسـت مطالبـات مـا خلاص می‌کنـد. پـس بـه گمـان مـن، مشـارکت فعـال بسـیار بهتـر از انفعـال اسـت.

تجربـهٔ دیگـران هـم همیـن را می‌گویـد. در اسـپانیای پـس از فرانکـو، در کمیسـیون هفت‌نفـره‌ای کـه پیش‌نویـس قانـون اساسـی ۱۹۷۸ را نوشـت، نماینـدهٔ ملی‌گرایـان کاتـالان حضـور داشـت و از ملی‌گرایـان باسـک کسـی نبـود. متنـی کـه از آن کمیسـیون بیـرون آمـد، در کنـار «وحـدت ملـت اسـپانیا»، حـق خودگردانـی «ملیت‌هـا و مناطـق» را بـه رسـمیت شـناخت؛ امـا ملی‌گرایـان باسـک کـه سـر میـز نبودنـد، مـردم را بـه شـرکت نکـردن در همه‌پرسـی فراخواندنـد و دهه‌هـا بـا متنـی درگیـر ماندنـد کـه در نوشـتنش سـهمی نداشـتند. در عـراق، بخـش بزرگـی از عرب‌هـای سـنی انتخابـات ژانویـهٔ ۲۰۰۵ را تحریـم کردنـد و در نتیجـه در مجلسـی کـه قانـون اساسـی جدیـد را نوشـت، سـهمی ناچیـز داشـتند؛ بسـیاری از رهبرانشـان بعدهـا خودشـان آن تحریـم را اشـتباه خواندنـد. در همـان عـراق، کوردهـا راه دیگـری رفتنـد: فعالانـه در بغـداد حاضـر شـدند، فدرالیسـم و رسـمیت زبـان کـوردی را در قانـون اساسـی تثبیـت کردنـد، و جلال طالبانـی، رهبـری کـه دهه‌هـا بـا بغـداد جنگیـده بـود، رئیس‌جمهـور همـهٔ عـراق شـد. آلبـرت هیرشـمن در کتـاب مشـهورش از دو واکنـش بـه نارضایتـی سـخن می‌گویـد: «خـروج» و «صـدا». خـروج وقتـی مؤثـر اسـت کـه نهـاد بـه شـما وابسـته باشـد و از رفتنتـان آسـیب ببینـد. امـا سـاختاری کـه هنـوز در حـال شـکل گرفتـن اسـت، بـا رفتـن کوردهـا آسـیب نمی‌بینـد؛ فقـط سـبک‌بارتر می‌شـود. در چنیـن وضعـی، صـدا تنهـا ابـزار واقعـی ماسـت. نکتـهٔ ظریف‌تـر هیرشـمن ایـن بـود کـه صـدا زمانـی بیشـترین اثـر را دارد کـه امـکان خـروج هـم واقعـی باشـد. یعنـی حضـوری فعـال، امـا نـه بی‌قیدوشـرط.

دربـارهٔ تـرس از متهـم شـدن هـم بگویـم کـه کوردهـا در هـر حـال متهـم خواهنـد شـد. اگـر حاضـر شـوند، گروهـی آنـان را بـه سـازش متهـم می‌کننـد؛ اگـر غایـب باشـند، گروهـی دیگـر بـه تجزیه‌طلبـی. وقتـی اتهـام اجتناب‌ناپذیـر اسـت، عاقلانه‌تـر اسـت اتهامـی را انتخـاب کنیـم کـه دسـت‌کم بـا اثرگـذاری همـراه باشـد.

امـا پرسـش اصلـی شـما ایـن اسـت کـه کوردهـای روژهـه‌لات، در غیـاب یـک سـازمان سراسـری نیرومنـد، بـا چـه کسـی بایـد وارد گفت‌وگـو شـوند. انتظـار بـرای یـک شـریک بی‌نقـص، همـان انتظـار بـرای گودوسـت؛ هرگـز نمی‌آیـد. سیاسـت را بـا بازیگـران موجـود می‌سـازند. معیـار مـن، نسـبت جریان‌هـا بـا اصـول اسـت و برچسب‌هایشـان در درجـهٔ دوم اهمیـت قـرار دارد. هـر نیرویـی کـه آن خطـوط غیرقابـل مذاکـره و اصـول تقسـیم قـدرت را کـه پیش‌تـر گفتـم بپذیـرد، شـریک اسـت، و بـا هـر نیرویـی کـه هنـوز نپذیرفتـه، بایـد آن‌قـدر گفت‌وگـو کـرد تـا بپذیـرد. کنگـرهٔ آزادی ایـران یکـی از ایـن میزهاسـت

و میزهـــای دیگـــری هـــم هســـت: جنبش‌هـــای اتنیکـــی دیگـــر، جریان‌هـــای دموکـــرات و طرفـــدار تمرکززدایـــی در ســـطح سراســـری، و مهم‌تـــر از همـــه جامعـــهٔ مدنـــی داخـــل کشـــور، از معلمـــان و کارگـــران و بازنشســـتگان تـــا زنـــان و دانشـــجویان. شـــریک نهایـــی کوردهـــا ســـازمان‌های تبعیـــدی نیســـتند؛ مـــردم ایران‌انـــد.

و امـا چگونـه؟ حضـور بایـد جمعـی و سـازمان‌یافته باشـد؛ همـان نقـدی کـه بـه سـاختار چنیـن نهادهایـی وارد اسـت، بـا پافشـاری سـازمان‌یافته از درون حـل می‌شـود و غیبـت فقـط عمیق‌تـرش می‌کنـد. بایـد بـا متـن وارد شـد، نـه بـا عکـس یـادگاری؛ هـر حضـوری بایـد بـه تعهـدی مکتـوب در اسـناد پایـه‌ای ختـم شـود، وگرنـه همـان تزئینـی خواهـد بـود کـه منتقـدان از آن می‌ترسـند. بایـد در درون ائـتلاف سـاخت؛ بـا بلـوچ و تُـرک و عـرب و ترکمـن، و بـا جریان‌هـای دموکراتـی کـه از تمرکززدایـی دفـاع می‌کننـد، تـا تـوازن درونـی ایـن سـاختارها تغییـر کنـد. و بایـد چهـرهٔ واقعـی جامعـهٔ کـورد، به‌ویـژه زنـان و جوانانـش، دیـده شـود؛ کـه خـود بهتریـن پاسـخ بـه هـر کلیشـه‌ای اسـت. نشـانه‌هایش هـم پیداسـت: حمایـت کنگـره از اعتصـاب ۲۵ شـهریور در کوردسـتان را دشـوار بتـوان بی‌ارتبـاط بـا حضـور صداهـای کـورد در درون آن دانسـت.

مشـارکت یعنـی ورود بـا قلـم در دسـت. اگـر قـرار اسـت خانـه‌ای بـه نـام ایـران از نـو سـاخته شـود، کوردهـا بایـد در میـان معمـاران آن باشـند، نـه مسـتأجرانش.

“ وەرگێڕان ”

گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانە لەنێوان کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرادا: پراکتیکی شارۆمەندیی ژوورسنوور، دینامیزم و هێڵەکانی ناکۆکی*

نووسەر: خالید خەیاتی

وەرگێڕ: ئاراکۆ نەقشبەندی

پێشەکیی وەرگێڕ

داهاتووی ناڕوونی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ئەگەری هەر شێوە لە گۆڕانی سیاسی، ئەم پارچەیە دەخاتە ناوەندی تێفکرین و هزرین و لە چوارچێوەی گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردیدا وەک پرسی سەرەکی سەرلەنوێ پێناسە دەبێتەوە. پڕڕوونە کە دیاردەی شەڕ نەتەنیا بەشێکی گرینگ لە مێژووی مرۆیی پێک دەهێنێت، بەڵکو خود لە ئافراندنی مێژوودا دەوری سەرەکی دەگێڕێت. بەتەواوی ئەو ئاڵۆزییانەی کە لە لاپەڕەکانی مێژوودا بەرەوڕووی دۆخی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کراوەتەوە، هێشتا لە بەستێنی ئاکادێمیک و لێکۆڵینەوەی کوردیدا پێگەیەکی ناوەندی نەبووە و لەم بەشەدا بۆشاییگەلێک هەیە کە پێویستە بیرمەند و خوێندکاری کورد ئاوڕی لێ بداتەوە.

ئەم وتارە بە پێنووسی پڕۆفیسۆر خالید خەیاتی، مامۆستای زانکۆ لە سوید و پسپۆڕی بواری دیاسپۆرا، تیشک دەخاتە سەر گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانەی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا؛ کە هەر چەشنە ئێرانیبوون بەرەو ئاقاری هەڵوەشاندن دەبات، دابڕانی مەعریفیی بەهێز لەنێوان کوردبوون و ئێرانیبوون دەهێنێتە ئارا و لەئاکامدا هەر شێوە لە ئەجێندا و پلەتفۆرمی حیزبیی دژە سەربەخۆیی تووشی ئالینگاری دەکات.

ئەم وتارە لەباری مێتۆدۆلۆژییەوە داهێنەر، لە ڕووی گوتارسازییەوە کاردانەر و لە ڕووی سیاسییەوە خولقێنەر دەبێت، کەوایە پێویستە لەلایەن هەموو توێژەران، خوێندکاران، ئێلیتە سیاسییەکان و کۆمەڵگای مەدەنییەوە گرینگی پێ بدرێت. جەخت لەسەر ڕۆژهەڵات نەتەنیا ناوچەگەرایی و پارچەگەرایی نییە، بەڵکو ڕەچاوکردنی ڕۆحی بەکۆی کۆمەڵگا و ئەو ئایدیایەیە کە هەڵقوڵاوی مێژوو و ویستی کۆمەڵگای مەدەنییە. لەم خوێندنەوەدا ڕۆژهەڵات و پرسی ڕۆژهەڵات لە ڕووی گوتارییەوە وەک ناوەندی پرسی کورد و لە ڕووی سیاسییەوە بناغەی گۆڕانکارییەکانی داهاتوو ئەژمار دەکرێت. کەوایە پێویستە ڕۆژهەڵاتی کوردستان نەوەک پەراوێزی پارچەکانی دیکەی کوردستان، بەڵکو وەک پرسی سەرەکی ئاوڕی لێ بدرێتەوە. گۆڕانکارییەکانی ئەم دواییانەی کوردستان؛ پڕۆسەی ئاشتی لە باکوور و شکستی کورد لە ڕۆژاوا سەلمێنەری قەیرانی سیاسەتی کوردی لەم دواییانەدا بووە. ئەم ڕاستییە هاوکات لەگەڵ گۆڕانەکانی ڕۆژهەڵاتی نیشتمان، بووە بەهۆی ئەوەی کە پێداچوونەوە لە سیاسەتی کوردی وەک پێداویستییەکی مێژوویی سیاسی بەدی بکرێت.

بە خوێندنەوەی ئەم وتارە تێدەگەین کە گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانەی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا بەشێوەی جۆراوجۆر و بە نێوەنجیی بەرهەمهێنانی وتار و دەقی زانستی، چالاکیی سەرهێڵ و ... چاویلکەیەکی کوردستانی بۆ خوێندنەوەی دۆخی کوردستان دەهێنێتە ئاراوە. بەرهەمی ئەم گوتارە لە ئاستی تیۆریکدا تیۆریزەکردنی پرسی سەربەخۆیی و لە ئاستی کردەوەدا ڕێکخستنی بەکۆمەڵ و پێناسەکردنی سەربەخۆیی وەک ئەجێندای سەرەکی و ڕێگەی ڕزگاریی نەتەوەیی و دەربازبوون لە دۆخی بندەستی بووە. دەتوانین ئیدعا بکەین کە گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانە نەتەنیا لەنێوان کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا، بەڵکو لەنێو خودی کۆمەڵگای مەدەنیی ڕۆژهەڵات لە گەشەدایە و پرسی سەرەکیی ڕۆژهەڵات ڕزگاریی کوردستان لە بندەستی و وەدیهێنانی سەربەخۆییە.

گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانەی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی ناوخۆ و دیاسپۆرا چەند کارکردی گرینگی هەیە: ١.ئەم یەکگرتووییە دیسکۆرسیڤە، عەقڵی سیاسیی کورد و بەگشتی سیاسەتی کوردی تووشی وەرچەرخان دەکات و نەخشە ڕێگەیەکی ڕوون بە مەبەستی وێناکردنی داهاتوو دەهێنێتە ئاراوە و لە عەقڵانییەتی سیاسیی کورد وەهمسڕینەوە دەکات.

٢. ئەم گێڕانەوەیە توانایی ئەوەی هەیە کە وەک گەورەترین گەرەنتی و گرینگترین پاڵپشتی بۆ پتەوکردن و بەهێزکردنی هاوپەیمانیی لایەنە

سیاسییەکانی کوردستان دەوری چالاکانە بگێڕێت.
٣. لە سیاسەتی نێونەتەوەییدا پێگە و قورساییەکی زۆرتر بە لایەنە سیاسییەکانی کوردستان؛ وەک نوێنەرانی گەورەترین نەتەوەی بێدەوڵەت دەبەخشێت.
٣. پرۆژەی تواندنەوەی کورد لەنێو گوتاری سیاسی فەرهەنگیی داگیرکەر هەڵدەوەشێنێت؛ ڕۆڵ و کارکردێک کە لەسەر یەک بنەمای سەرەکی ڕاوەستاوە؛ گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانە.

پوختە

بەڵگاندنی سەرەکیی ئەم وتارە ئەوەیە کە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا لە ئاکامی گۆڕانکارییە سیاسییەکانی ئەم دواییانەدا گێڕانەوەیەکی سەربەخۆییخوازانەیان گەشە پێداوە کە هاوکات بنەما سیاسی، قەلەمڕەوی، فەرهەنگی و پێکهاتەییەکانی دەوڵەت نەتەوەی ئێرانی کە زۆرتر لە فۆرمی ئێرانیبووندا فۆرموولە بووە، ڕەت دەکاتەوە و بە ئاقاری ڕەخنە و هەڵوەشاندنی دەبات. ئەم گێڕانەوەیە هەروەها بەرەنگاری ڕێکخراوە سیاسییە کوردییە سەقامگیراوەکان دەبێتەوە کە سەبارەت بە بزووتنەوەی گشتگیری ناسیۆنالیزمی کوردی ناڕوون و لاواز دەجوڵێنەوە. چالاکان و توێژەرە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان کە وەک شارۆمەندێکی ژوور سنوور(١) ڕۆڵ دەگێڕن، سەرچاوە مادی و هزرییە بەردەستەکانی کۆمەڵگای نیشتەجێ، بە مەبەستی جومگەبەندی و بەرزکردنەوەی گوتارێکی نەتەوەیی دیاسپۆرایی بە ناوەندێتیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان ڕێک دەخەن. ئەم گوتارە هەوڵ دەدات ڕێکخراوە سیاسییەکانی کوردستان هان بدات تا وەکو لە ڕێتۆریکی فێدڕاڵ و برایەتی تەوەری گرێدراو بە ئێران دەرباز بێت و بەرەو هەڵوێستێکی ڕوونتر و سەربەست تەوەر هەنگاو هەڵبگرێت؛ بەچەشنێک کە خوازیاری دابڕان لە کۆلۆنیالیزمی ئێرانی بێت و ڕێگەخۆشکەری ئەوە بێت کە کوردی بێدەوڵەتی ڕۆژهەڵات، بۆ سەروەریی سیاسی و نەتەوەیی و لە ئاکامدا پێکهاتنی دەوڵەتێکی کوردی بەدواداچوون بکات.

وشە سەرەکییەکان:

گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانەی دیاسپۆرایی، کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا، دیاسپۆرای کورد، شارۆمەندیی ژوور سنوور، کوردە بێدەوڵەتەکانی دیاسپۆرا.

پێشەکی

سەردەمی شۆڕشی ئیسلامیی ١٩٧٩ و سیاسەتی سەرکوتکەرانەی ڕژیمی ئایینی دژ بە خەڵکی کورد و بزووتنەوە سیاسی و خولیا و ئاواتەکانیان بۆ خۆبەڕێوەبەریی سیاسی، هۆکاری سەرەکیی پەرتەوازەیی کوردەکان لە فەزا جوگرافییە جۆراوجۆرەکان بووە. کەوایە گێڕانەوەی(٢) "دیاسپۆرای چەوساوە و بێدەوڵەت" نەتەنیا کەرتێکی بنەڕەتیی دیاسپۆرای زێدە سیاسیکراوی پێک هێناوە(Eliassi ;٢٠١٦ Khayati ٢٠٠٨) بەڵکو کارگێڕیی بەرچاوی لەسەر ڕوانگەی نیشتمانیی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان لە وڵاتانی نیشتەجێ داناوە (Brubaker ٢٠٠٥).

گۆڕانە سیاسییەکانی ئەم دواییانەی ڕۆژهەڵاتی ناڤین؛ هێرشە سەربازییەکانی ئیسرائیل بۆ سەر حەماس لە غەززە، حیزبوڵڵای لوبنان و حووسییەکان لە یەمەن و ڕووخانی ڕژیمی ئەسەد لە سووریا کە هەموویان لە ئەکتەرە سەرەکییەکانی مەحوەری موقاومەی سەر بە ئێران بوون، هەروەها بزوتنەوەی "ژن، ژیان، ئازدی" لە ساڵی ٢٠٢٢، دانوستانی بەردەوامی ئاشتی لەنێوان دەوڵەتی تورکیا و ڕێبەری دەستبەسەرکراوی پ ک ک، عەبدوڵڵا ئۆجەلان و هەر ئەم دواییانەش شەڕی داڕووخێنەری ئیسرائیلی / ئەمریکایی- ئێرانی، دوورنوێنیی ژیۆپۆلیتیکی ناوچەکەی سەرلەنوێ بیچم داوە و کاریگەرییەکی قورسی لەسەر پێگەی دەسەڵاتی ڕژیمی ئیسلامی لە ئێران داناوە. لە ئاکامدا چالاکیی سیاسیی ژوورنەتەوەیی(٣) ، دەربڕینی ناسیۆنالیزمی دوورمەودا(٤) (Anderson ١٩٩٨) و گێڕانەوەی بەرینتری دیاسپۆراییی کوردە

ڕۆژهەڵاتییەکان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا فۆرم و ڕواڵەتی نوێ و ڕوو لە گەشەی لەخۆ گرتووە.

شۆڕشی "ژن، ژیان، ئازادی"ی ٢٠٢٢ لە ئێران کە لەلایەن نەییرە تەوحیدییەوە(٢٠٢٣) وەک دابڕانێکی قوواڵی فەرهەنگی، سیاسی، ئیدیۆلۆژیک و ئەخلاقی لەنێوان جەماوەری ناڕازی و پێکهاتەی سیاسیی گەندەڵی ئێران پێناسە کراوە، بۆ زۆرینەی کورد ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا گرینگییەکی بەرچاوی بووە و ئیمکانگەلێکی بۆ دیالۆگ لە کلاب هاوس، ئیکس، فەیسبووک و هەموو تۆڕە کۆمەڵایەتییە سەرهێڵەکاندا پێک هێناوە.

" پڕۆسەی ئاشتی" لەنێوان پارتی کرێکارانی کوردستان(پ ک ک) و دەوڵەتی تورکیا کە لە کۆنگرەی دوانزەهەم لە ڕێکەوتی ٥تا ٧ی" مانگی مەی بەڕێوە چوو و هەڵوەشاندنەوەی حیزب و کۆتاییپێهێنانی خەباتی چەکداری لێ کەوتەوە، وەک مژارێکی بەردەوام و دووپاتکراو لە گوتاری سیاسیی کوردی هاوچەرخدا جێگر بووە. تەوەری ناوەندیی مشتومڕەکە هەڵگری ئەم پرسیارەیە کە ئایا لە دڵی دانوستانەکانەوە، مافە بنەماییەکانی کورد بەفەرمی دەناسرێت یان تەنیا شێوازێک لە خۆڕادەستکردن بووە کە بە دەستی دەزگا هەواڵگرییەکانی تورکیا و بە ئامانجی پاراستنی یەکپارچەیی قەلەمڕەوی تورکیا و لاوازکردنی خۆبەڕێوەبەریی کوردانی باکووری سووریا ڕێک کەوتووە.

دەرکەوتوویی زۆرتری جەماوەری ئێتنۆنەتەوەیی(٥) وەک کورد، بەلووچ و گیلەک لە ماوەی خۆێشاندانی "ژن، ژیان، ئازادی" لە ساڵی ٢٠٢٢ و هەروەها بەرەوڕووبوونەوەی نایەکسان و نادادپەروەرانەیان لەگەڵ سەرکوت، قەڵیشت و دابڕانی نێوان زۆرینەی کوردانی دیاسپۆرا و دیسکۆرسی زاڵی بەرخۆدانی ئێرانی و هێما پێوەندیدارەکانی زۆرتر کردووە. زۆرینەی شرۆڤەکاران لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا لەسەر ئەو باوەڕەن دیسکۆرسی زاڵ کە لەسەر گۆڕینی ڕژیم، دێمۆکراتیزەکردن و هەندێک کێشەی جەندەریی زەقکراو وەک یاسای پۆشینی جلوبەرگ و ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی جەخت دەکات، تا ڕادەیەکی زۆر لە بەفەرمی ناسین یان بەدواداچوون بۆ نایەکسانییە پێکهاتەییەکان و ئەو دۆخی ژیانە نالەبارە کە گرووپە ئێتنۆنەتەوەییەکان ئەزموونیان کردووە، شکستی هێناوە. لە بەرانبەر ئەم دۆخەدا، چالاکانی سیاسیی کوردانی دیاسپۆرا کە لەژێر کاریگەریی بەستێنی کۆمەڵایەتی سیاسیی وڵاتانی نیشتەجێ بیچمی گرتووە؛ هەوڵیان داوە کە ١. دیسکۆرسی فەرمی و دەوڵەت تەوەری گرێدراو بە بیری ئێرانیبوون بە ئاقاری بەرەنگاری و هەڵوەشاندنەوە ببەن. ٢. چوارچێوەی ئاڵتێرناتیڤی مەعریفەی کوردی و ڕوانگەی پراکتیکی پەرە بدەن کە دابڕانێکی بنەڕەتی لەگەڵ دیسکۆرسی باو بهێنێتە ئاراوە. ڕووخانی ڕژیمی ئەسەد لە دواییەکانی ٢٠٢٤ و هێرشەکانی ئەم دواییانەی ئیسرائیل کە ڕۆڵی ژیۆپۆلیتیکی ئێرانی تووشی داڕمان کرد و دەرفەتێکی گونجاوتری بۆ کوردان مسۆگەر کردووە؛ گێڕانەوەی لەحاڵی سەرهەڵدانی دیاسپۆرای کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی بەهێزتر کردووە. لە بەستێنی ئەم ڕەوتەدا، گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانە وەک یەکێک لە هێما سەرەکییەکانی شارۆمەندیی ژوور سنوور(Glick-Schiller ٢٠٠٥) و ناسیۆنالیزمی دوورمەودا (Anderson ١٩٩٨) ڕۆڵی گێڕاوە و هاوکات بۆ چالاکانی سیاسیی کوردی لە پلەتفۆرمە دیجیتاڵەکاندا وەک ئیکس، فەیسبووک و کلاب هاوس هێزێکی پاڵنەر و هاندەر بووە.

ئەم وتارە سەرهەڵدانی گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانەی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا لێک دەداتەوە کە لە ڕەوتی گۆڕانە سیاسییەکانی ئەم دواییانەی ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا خێراتر بووە. ئەم وتارە بەڕوونی دەپەرژێتە سەر ئەوەی کە توێژەران و چالاکە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان کە ڕۆڵی شارۆمەندانی ژوور سنوور دەگێڕن، بە چ شێوەیەک سەرچاوە مادی و هزرییەکانی ئەو کۆمەڵگایە وەگەڕ دەخەن تا وەکو لەڕێگەی بەهێزکردنی گوتارێکی دیاسپۆراییی جیاواز و سەربەخۆییخوازانەوە لەسەر

سیاسەتی کوردی کاریگەری دابنێن. لە کۆتاییی ئەم وتارەدا وەڵامی ئەم پرسیارانە ئەدەمەوە: خاڵە بەرهەمهێنەرە سەرەکییەکانی گێڕانەوەی لەحاڵی گەشەی سەروەریخوازی چییە کە لەلایەن توێژەران و چالاکانی ڕۆژهەڵاتیی دیاسپۆراوە جومگەبەندی کراوە؟ ئەم گێڕانەوەیە بە چ شێوەیەک لەگەڵ بیری ئێرانیبوون و دۆخی سیاسیی ڕۆژهەڵات لەنێو ئێراندا مامەڵە دەکات؟ هەروەها بەچ هۆکارێک ڕێکخراوە سیاسییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەکەونە بەر ڕەخنەی ئەم گێڕانەوە سەروەریخوازانەوە؟

گێڕانەوەی دیاسپۆرایی وەک مێتۆدی سەرەکی

گێڕانەوەی دیاسپۆرایی کە لەم توێژینەوەدا پێگەی سەرەکی هەیە، وەک پێگەیەکی وشیاری و ئاگامەندیی چەند لایەنە (Werbner ٢٠٠٥) لەمێژە سەرنجی توێژەرانی بواری کۆچبەری و ژوورناسیۆنالیزمی بۆلای خۆی ڕاکێشاوە. سەفران(١٩٩١) گێڕانەوەی گەڕانەوە وەک بناغەی بەرهەمهێنەری ناسنامەی دیاسپۆرایی بەرجەستە دەکات، لەحاڵێکدا کە کلیفۆرد(١٩٩٤) جەخت لەسەر دوانەی فەزایی دەکات کە لە پاراستنی پێوەندی و دڵبەستەییەکانی نێوان سنوورە نەتەوەییەکان بەرهەم هاتووە(see also Khayati ٢٠٠٨). لەم چوارچێوەیەدا تۆلۆلیان(١٩٩١) دۆخی دیاسپۆرایی وەک ڕەخنەیەک لە گریمانەی یەکدەستبوونی دەوڵەت نەتەوە پێناسە دەکات. کەوایە گێڕانەوەی دیاسپۆرایی، پارادۆکسی بوونی هاوکات لە ئێرە و ئەوێ یان "ماڵی دوور لە ماڵ"(٦) دەگرێتە بەر. هەر ئەو جۆرەی کە وێرتۆفک و کۆهن (١٩٩٩) دەیبێژن: سووژە دیاسپۆراییەکان لە ڕێگەی ڕێچکە و بنچینە هاوبەشەکانی خۆیانەوە، پێوەندییەکانیان بەیەکەوە ڕادەگرن. هەروەها ئایدیای ڕەوتە ژوورنەتەوەییەکان لە بەرهەمی گیلرۆی(١٩٩٣)دا جەخت لەسەر تایبەتمەندیی دینامیکی ئاگامەندیی دیاسپۆرایی دەکاتەوە. ئاگامەندییەک کە بە بڕوای کلیفۆرد(١٩٩٤)، لەڕێگەی گۆڕینی بۆشایی بەرەو سازاندنەوەی داهێنەرانە، دەستێوەردان لە دۆخی پەراوێزکەوتوویی و هەڵاواردن دەکات.

ئەم لێکۆڵینەوەیە بە مەبەستی لێکدانەوەی گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانەی نێوان چالاکە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان لە ماوەی ساڵانی ٢٠٢٢ تا ٢٠٢٥ و لەڕێگەی تێڕوانینی هەمەلایەنەی ئێتنۆگرافیی سەرهێڵ(٨) پێک هاتووە؛ کە لە فەزا فرەچەشنە سەرهێڵەکان و کۆڕی وتووێژ و چەت ڕوومی پلاتفۆرمگەلێک وەک ئیکس، فەیسبووک و کلاب هاوس لەلایەن چالاکانی کوردەوە ساز کراوە. هەروەها بەردەوام سەردانی یوتیووب و ماڵپەڕە کوردییەکان کراوە. لە سۆنگەی ئەم توێژینەوەیەدا ئاوێتەبوونی ڕۆژانەی توێژەر لەگەڵ ئیکس و فەیسبووک و هەروەها بەشداریی بەردەوام و چالاکانە لە وێبینار و کۆڕە وتووێژە ئانلاینە کوردییەکاندا هاتووەتە ئاراوە. بەتایبەت لە کلاب هاوس کە بەشێکی زۆر لەو دانیشتنانە پتر لە چەند سەد بەردەنگ و بەشداربوو ڕادەکێشێت. هەروەها لە سەرەتای ئەم لێکۆڵینەوەدا، لەڕێگەی پەیامی ڕاستەوخۆ لە کلاب هاوس، ئیکس و مەسێنجێر، زنجیرەیەک لە وتووێژ و دیالۆگم پێک هێناوە و بەتەواوی ڕێسا ئەخلاقییەکانی توێژینەوە وەک نامۆییبوونی بەشداربووان ڕەچاو کراوە. من لەم توێژینەوەدا، پێگەی ڕێفلێکسیڤم هەیە؛ لەم ڕوانگەوە پێگەی توێژەر لە تۆڕە دیاسپۆراییەکاندا بە فەرمی دەناسرێت؛ واتا ئیمکانێک دەڕەخسێنێت کە پێوەندییە ڕاستەقینە و پراکتیکە گوتارییە چەند لایەنەکان لە فەزای دیجیتاڵی هەستیاری سیاسیدا بەڵگەمەند بکرێت.

تێڕوانینی بەشدارانە (٨) لەم لێکۆڵینەوەدا پەیڕەوی میتۆدی ئێتنۆگرافیی سەرهێڵ و ڕێفلێکسیڤە(٩) کە جەخت لەسەر سەرهەڵدانی فەزای کۆمەڵایەتی سەرهێڵ لە بەستێنی ئینتێرنێتدا دەکاتەوە(Ward ١٩٩٩). ئەم ڕوانگەیە کە لە مرۆڤناسیی میدیا(١٠) دا بناغەی هەیە(Postill ٢٠٠٥)، پێوەندییە مرۆییەکان لە بەستێنی سەرهێڵ لێک دەداتەوە و چوارچێوەیەک

بۆ تێگەییشتنی ئەم بابەتە دەهێنیتە ئاراوە کە ئەندامانی جەماوەری ئانلاین، بە چ شێوەیەک حەقیقەت و سنوورە کۆمەڵایەتییەکانی خۆیان دەسازێنن (کارتیر، ٢٠٠٥). ئینتێرنێت لەم بەستێنەدا، دەرفەتگەلێک بۆ پێوەندیی دوو لایەنە و دەرکەوتنی گرووپە پەراوێزخراوەکان دەهێنێتە ئاراوە؛ بەتایبەت لە خەباتی گرووپە ئێتنۆنەتەوەییەکان بۆ مسۆگەرکردنی خۆبەڕێوەبەری و ئازادی(Santianni ٢٠٠٣) و سازاندنی ناسنامەی نەتەوەیی((Tsaliki ٢٠٠٣.

هەر ئەو جۆرەی کە ژوان مەحموود(٢٠١٩) بەڵگە دەهێنێتەوە، لە بەستێنی کوردستاندا کار و کاردانەوەی سێ لایەنەی بنیاتنانی دیاسپۆرا، ژوور ناسیۆنالیزم و تێکنۆلۆژییەکانی پێوەندیگرتن، 'نەخشەگەلێکی نوێ لە ناسنامە' بەرهەم دەهێنێت کە فۆرمی سنوورە جوگرافییەکانی سازکردنی ناسنامە تێدەپەڕێنێت. ئەتوانین بەم مۆدێلە سێ گۆچکەییە، ڕەهەندێکی دیکەش زۆر بکەین: واتا فۆرمگەلی جۆراوجۆری بەهێزبوونەوە کە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان لە وڵاتانی نیشتەجێ وەریدەگرن. لەو ڕوانگەوە، تۆڕەر و چالاکانی کورد، وەک شارۆمەندانی ژور سنوور ئەژمار دەکرێن. چون پێگەی بەهێزیان ئەو دەرفەتە دەرەخسێنێت کە لە پڕۆسەی نۆڕماتیڤ، ئابووری، سیاسی و دامەزراوەییەکانی هەم دەوڵەتانی نیشتەجێ و هەم کۆمەڵگای زێدی خۆیاندا بەشداری بکەن(Glick-Schiller ٢٠٠٥).

سەبارەت بە چۆنیەتیی هەڵبژادانی چالاکە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان لە سۆشیال میدیادا، هەوڵم داوە لە تیۆڕۆژییەک کەڵک وەربگرم کە لەلایەن گیوبێر وسومێر(٢٠٢٣) پەرەی ستاندووە و لەنێوان گێڕانەوەی "ئێمیک" و "ئێتیک"دا جیاوازی دادەنێت. بەپێچەوانەی گێڕانەوەی ئێتیک کە پشت بە ڕوانگەی کەسانێک دەبەستێت کەهیچ پێشینەیەکیان لە کۆچ و پەنابەری نییە، لەم لێکۆڵینەوەدا گێڕانەوەی ئێمیک بەکار هێنراوە کە لە پێگەی خۆییبوونی تۆژەر لەنێوان جەماوەری دیاسپۆرادا سەرچاوە دەگرێت(Gebauer and Sommer, cited in Diallo and Muwanga ٢٠٢٣, ٧٦).

ئەم لێکۆڵینەوەیە بە پێوەری ڕوانگەی ئێمیک تیشک دەخاتە سەر تۆژەر و چالاکە ڕۆژهەڵاتییەکانی کوردستان کە نەتەنیا لەنێو جەماوەری دیاسپۆراییدا بەرپرسیارەتییەکی ڕۆشنبیرانەیان لەئەستۆ گرتووە، بەڵکو لە کۆمەڵگای نێشتەجێدا پێگەیەکی بەرزی هزرییان هەیە. کەسانێک کە ئەزموونی ئاکادێمیکیان هەیە، لە بەرهەمهێنانی شێوازێکی نوێی ئاگامەندیی دیاسپۆراییدا دەوری گرینگ دەگێڕن و لەم ڕێگەوە گێڕانەوەی دیاسپۆرایی لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا گەڵاڵە دەکەن(Safran ١٩٩١). هەر ئەو جۆرەی کە چارلۆت زێتتێرقاڵ(٢٠١٣) ئاماژە دەدات ئەم ئەکتەرانە، گوتاری قوربانیبوون تێدەپەڕێنن و وەک بەرەیەکی سیاسیی چالاک سەریان هەڵێناوە کە لە بەستێنی دیاسپۆراییدا سەرقاڵی بەرهەمهێنانی شوناسی نەتەویی و ڕاهێنانی ناسیۆنالیزمی دوورمەودا بوون.

هەر ئەو جۆرەی کە لە سەرەوە ئاماژە درا کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا تۆڕی پێوەندییەکی ژوورسنووریی چالاکانە پێک دەهێنن و لەوێدا پێگەی پسپۆڕانە و بەرهەمە زانستییەکانیان، وەک سەرچاوەی سەرەکیی پرەستیژ و دەسترۆیشتن لە چالاکانی ئانلایندا دەور دەگێڕێت. کەوایە ئەم کەسانە لە پلەتفۆرمەکانی ئیکس، فەیسبووک و یووتیوب وەک کەسایەتییەکی بەرچاو دەردەکەون و لەڕێگەی کورتە پۆست، شیکاریی بنەمایی، ڤیدیۆ، وتوویژی ڕاستەوخۆ، وێبینار، ڕاگۆڕینەوەی دوولایەنە، کۆنفرانسی سەرهێڵ و وتاربێژیی سەرەکییەوە، لەگەڵ بەردەنگەکانیان پێوەندی دەگرن. جگە لەم لێکۆڵەرانە، کەسایەتییە سیاسی و فەرهەنگییەکانیش لەڕێگەی شرۆڤە و ڕوونکردنەوەی ڤیدیۆیی، دەنگی و نووسراوەییەوە لە بیچمگرتنی گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانە ڕۆڵ دەگێڕن.

دەیتا ئەزموونییەکانی بەکارهێنراو بۆ سازاندنەوەی گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانەی کوردە

ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا، بریتین لە بەرهەمە زانستییەکانی تۆژەرانی کورد و هەروەها چالاکییە بەرچاوەکانیان لە تۆرە کۆمەڵایەتییەکاندا. بۆ تەواوکەری ئەم دەیتاگەلە، پشتمان بە کۆمێنتە ئانلاینەکان و ئەو زانیارییانە بەستووە کە لە دڵی تێڕوانین و وتووێژەکان وەرگیراوە. ئەم دەیتاگەلە وەک ئاماژەدان بە چەند وتەی لێکپچڕاو نەهاتووە، بەڵکو بە مێتۆدی ئیتنۆگرافیی سەرهێڵی درێژخایەن و سیستماتیک کۆ کراوەتەوە و دواتر بە چەند تێم و مژار پۆلێن کراوە و لەژێر دوو ڕەهەندی سەرەکیی جیاوازدا شی کراوەتەوە: ١. دابڕانی مەعریفی لە ئێرانیبوون، کوردی ڕۆژهەڵات وەک نەتەوەیەکی بێدەوڵەت دەناسێنێت کە لە ڕەوتی مێژوویی خۆیدا لەژێر ڕکێفی کۆلۆنیالیزمی ئێرانیدا بووە. ٢. گوتارێکی ڕەخنەگرانە سەبارەت بە سازمانە سیاسییە کوردییەکان، لەو ڕووەوە کە ئەم سازمانانە لە نواندنەوە و بەرەوپێشبردنی خەباتی سیاسیی کورد ناڕوون و لاواز کاریان کردووە.

خاڵی گرینگ ئەوەیە کە گێرانەوەی دیاسپۆرایی وەک مێتۆدێک، لەبنەڕەتدا؛ هەلومەرجی مادی و پێوەندییەکانی دەسەڵاتی وڵاتی پێشووتر زۆر لێک ناداتەوە، بەڵکو جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە چالاکە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا چۆن بە چاویلکەیەکی ئێمیکەوە نواندنەوە و ڕاڤەی ئەو هەلومەرجە دەهێنن ئاراوە. ئەگەرچی جاروباریش لەنێو ئەم نواندنەوانەدا ناکۆکی و جیاوازیش دەردەکەوێت. خاڵێکی گرینگی دیکە کە پێویستە جەخت بکەینە سەری ئەوەیە کە تێڕوانینی ئیتنۆگرافیی درێژخایەنی سەرهێڵ؛ کە نواندنەوە دەقی و دەنگی و ڤیدیۆییەکانی چالاکە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان لە تۆرە کۆمەڵایەتییەکان دەگرێتەبەر؛ نەتەنیا وەک تەواوکەری ئەو نووسراوە ئاکادێمیکانە، بەڵکو لە سەرووی هەموو، وەک چوارچێوەیەکی دیسپۆزیتیڤ بۆ تێگەیشتن لە ڕەوتی گەشەی گێرانەوەی دیاسپۆرایی بەکار هاتووە: لە هەست بە پێبەندیەکی بەربڵاوی گشتگیرەوە بەرەو هەستێکی جیاواز و تایبەتتر. بەشێوەیەکی بەرهەستتر، ئەم جیاوازییە پیشاندەری دەربازبوونی کوردی ڕۆژهەڵاتی لە قۆناغی پەراوێزکەوتوویی و نەبینروایی ڕێژەیی بەرەو قۆناغی وەدەرکەوتن و بینراویی زێدە بووە.

هەر ئەو جۆرەی کە ئاماژە درا، ساڵی ٢٠٢٢ ساتی دەستپێکی بزووتنەوەی ژن، ژیان، ئازادی بوو؛ بزووتنەوەیەک کە بە کوشتنی حکوومەتیی ژینا ئەمینی، خاتوونێکی لاوی کورد بەدەست گەشتی ئیرشاد (پۆلیسی ئەخلاق) سەری هەڵدا. هەروەها دواییەکانی ساڵی ٢٠٢٤ و ڕووخانی ڕژیمی ئەسەد لە سووریا، وەدیهێنەری وەرچەرخانێکی ژیۆپۆلیتیکی بوو کە کاردانەوەیەکی بەرچاوی لە گوتاری سیاسیی کورد و هەروەها سەرهەڵدانی گێرانەوەی سەربەخۆییخوازانەی دیاسپۆرا داناوە.

شارۆمەندیی ژوورسنوور: چوارچێوەیەکی تیۆریکی نۆرماتیڤ

شارۆمەندی بەگشتی وەک گرێبەندیی یاساییی تاکەکان بە دەوڵەت و دامەزراوەکان و یەکەیەکی قەلەمرەوییەوە دەبەسرێتەوە، بەشێوەی نەریتی لەڕێگەی چوارچێوەی دەوڵەت نەتەوە و نەزمی یاسایی تایبەت بەخۆیەوە ڕەوایی پەیدا دەکات. لەم بەستێنەدا دەوڵەت نەتەوە وەک ڕێکخراوەیەکی سرووشتی پێناسە دەبێت کە نەتەنیا فۆرم و ناوەرۆکی شارۆمەندی، بەڵکو چوارچێوەی ناسنامەکان بەشێوەیەک دیاری دەکات کە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەنێو ئەو سنووراندا پێک دەهێنێت.

لە بەرانبەردا، چەمکی شارۆمەندیی ژوورسنوور بەرەنگاری ئەم تێگەیشتنە نەریتییە دەبێتەوە. ئەم چەمکە تەنیا لەسەر ئایدیای شارۆمەندی وەک یەکەیەکی دامەزاوەی یاساییی سەر بە دەوڵەت ڕانەوەستاوە، هەروەها نابێ بە ئایدیای بەشداریتیی یاسایی هاوکات لە دوو دەوڵەت دابشکێت کە بە شارۆمەندیی دووانە(١١) ناوزەد دەکرێت. گلیک-شیلێر(٢٠٠٥: ٤٨) شارۆمەندیی ژوورسنوور وەک

"پارادایمی پلۆرالیزمی یاسایی" پێناسە دەکات و دەیخاتە بازنەی پەرەسەندنی ڕوانگەگەلێک کە لە نێوەڕاستی دەیەی ١٩٩٠ بەم لاوە لێکۆڵینەوەی دیاسپۆرا بەرەو گۆڕان دەبات. ئەم ئەدەبیاتە چەمکی "شارۆمەندیی دیاسپۆرایی" لە لاگێر(١٩٩٨)، چەمکی "شارۆمەندیی ژوورنەتەوەیی" لە باوبۆک(١٩٩٤) و باسی ڤێرتۆڤێک(٢٠٠١) لەسەر " شارۆمەندیی فرە ڕەهەند"(١٢) دەگرێتە بەر کە بە ئەندامێتیی نێویەکچوو لە کۆمەڵگا سیاسییە جۆراوجۆرەکاندا ئاماژە دەدات. هەروەها ئایدیای "شارۆمەندیی بگۆڕ" لە ئۆنگ(١٩٩٩) گێڕانەوە ژوورنەتەوەییە نوێیەکانی سووژەی ئاسیایی دیاسپۆرا لێک دەداتەوە کە جموجۆڵ، ناسنامە و هەستی یەکبوون لەنێوان دەوڵەتەکان دیمانە دەکەنەوە. بەم پێوەرە، مەبەست لە شارۆمەندیی ژوورسنوور، ئەو کەسانەیە کە ژیانیان لەنێوان سنووری دوو یان سێ دەوڵەت نەتەوە کێشراوەتەوە. ئەم چەمکە ئەو تاک و گرووپانە لەبەر دەگرێت کە لەگەڵ ڕێسا نۆڕماتیڤەکان، ڕێکخراوە یاسایی و دامەزراوەییەکان و پراکتیکە سیاسییەکانی چەند وڵات لە هاتوچۆدان و ئەکتەکانیان بە زۆرتر لە یەک دەوڵەت پێوەند دەدرێتەوە(Glick-Schiller and Fouron ٢٠٠١; Glick-Schiller ٢٠٠٥).

چەمکی شارۆمەندیی ژوورسنوور، پێداچوونەوەی ڕەخنەگرانە لە چەمکی ژوورنەتەوەخوازی دەهێنێتە ئاراوە. بەهۆی ئەوەی کە ئەم چەمکە جەخت لەسەر ڕێژەی ڕوو لە فراوانی کۆچبەریی ترانس ناشناڵ دەکات. لێکۆڵینەوەکانی ئەم بواڕە تیشک دەخاتە سەر ئەو فەزا جوگرافی و کۆمەڵایەتییانەی کە چەند شوێنی نیشتەجێ لە سەرووی سنووڕە نەتەوەییەکان لەبەر دەگرێت و لەم ڕێگەوە بەرپرچی سنووڕە دامەزراوەیی و قەڵەمڕەوییەکانی دەوڵەت نەتەوەکان دەبێتەوە.(Pries١٩٩٩) لەبەرانبەردا، شارۆمەندیی ژوورسنوور سەرنجەکان بە لایەنی یاسایی و نۆڕماتیڤ ڕادەکێشێت کە لە لێکدانەوە ژوورنەتەوەییەکاندا چاوپۆشی لێ کراوە؛ بەتایبەت چوارچێوەگەلی شارۆمەندیی نەتەوەیی و مافی کۆمەڵایەتی، سیاسی و ئابووری؛ ئەو مافانەی کە لەوانەیە کۆچبەر و پەنابەران لە هەردوو وڵاتی بەڕێکەر و وەرگردا(١٣) چاوەڕوانی بن.

لەم سۆنگەوە، شارۆمەندیی ژوورسنوور کە لەسەر ئایدیای شارۆمەندیی سیاسی، کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی و دامەزراوەیی بنیات نراوە، گرینگییەکی زۆر لەخۆ دەگرێت.گرینگیی ئەم چەمکە تەنیا لە سیاسەتی ڕوو لەگەشەی جیاوازیدا نییە کە لەلایەن جەماوەری دیاسپوراییەوە لە دێمۆکراسییە ڕۆژاواییەکاندا هاتووەتە ئاراوە، بەڵکو لە دەربڕینی ناسنامەیەک بناغەی داکوتاوە کە خۆی لە خۆیدا، دوو فەزای نەتەوەیی پێکەوە گرێ دەدات(Pries ١٩٩٩).

لەم ڕوانگەوە ئیدعای شارومەندیی ژوورسنوور، تەنیا بەفەرمی ناسینێکی پەتیی ئاکادێمیک لە پێوەندییە ژوورنەتەوەییەکاندا کورت نابێتەوە. بەڵکو وەرچەرخانێکی بەرچاو لە سەیرکردنێکی ناچالاکەوە بەرەو فۆرمێکی چالاک، بگۆڕ و بەربڵاوی داخوازی لەخۆ دەگرێت کە جەخت لەسەر بەشداریی هاوکاتی تاک و گرووپە دیاسپۆراییەکان لە پرۆسەی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری و فەرهەنگیی زۆرتر لە یەک نەتەوەدا دەکاتەوە(Khayati ٢٠٠٨). ئەم فۆرمە بەشداریە نەتەنیا تیشک دەخاتە سەر فەزای ناسنامەیی ژوورنەتەوەیی کە چوارچێوی فەرهەنگیی کۆمەڵگای بەڕێکەر و وەرگر پەیوەند دەدات(Pries ١٩٩٩)، بەڵکو هاوکات ئاوڕ لە پارادایمی پلۆرالیزمی یاسایی دەداتەوە. ئەم پارادایمە داوا لە توێژەران، سیاسەتدارێژەران، شرۆڤەکارە کۆمەڵایەتی و میدیاکان دەکات کە بەشداریی تاکەکان لە ڕێسا نۆرماتیڤەکان، دامەزراوە یاسایی و پێکهاتەییەکان و ڕەوتە سیاسییەکانی دوو یان چەند دەوڵەت نەتەوە بەفەرمی بناسێت (Glick-Schiller and Fouron ١٩٩٩; Glick-Schiller ٢٠٠٥, ٤٩).

گلیک- شیلێر(٢٠٠٥) بەڵگە دەهێنێتەوە کە چەمکی شارۆمەندیی ژوورسنوور، دوو جەمسەری نەریتیی نێوان شارۆمەندانی خاوەن مافە یاساییەکان

و ناشارۆمەندانی بێماف یان هەڵگری مافی بەرتەسک تێدەپەڕێنێت. ئەم چەمکە سەرنجەکان بەرەو شێوە تازە دەرکەوتووەکانی حوکمڕانیی ژوورنەتەوەیی ڕادەکێشێت کە لەلایەن چالاکانی سیاسی، بەشداربووانی هەڵبژاردنەکان، لۆبییەکان، سەرمایەگوزارەکان، بازرگانەکان، کەسایەتییە فەرهەنگییەکان، گەشتیارەکان و پارێزەرانی مافی مرۆڤەوە بیچم دەگرێت. ئەم ئەکتەرانە لەو پراکتیکە ژوورنەتەوەییانەدا بەشدار دەبن کە چوارچێوە نۆرماتیڤ، یاسایی و دامەزراوەییەکان و هەروەها ڕەوتی کۆمەڵایەتی، سیاسی و فەرهەنگییەکانی هەر دوو وڵاتی بناوان و نیشتەجێ پێوەند دەدەن.

بۆ ئەوەی کە چەمکی شارومەندیی ژوور سنوور گشتگیرتر و بەرفراوانتر بێت، پێویستە پارادایمی پلۆرالیزمی یاسایی کە هێناویەتە ئاراوە، مافی نیشتەجێبوون لەخۆ بگرێت و دەسپێڕاگەییشتنی یەکسان بە مافە مەدەنی، سیاسی، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکان لە هەر دوو قەلەمڕەوی سیاسی گەرەنتی بکات. بەم پێوەرە چەمکی شارۆمەندی، لە تەنیا تیۆرییەکی نۆرماتیڤی بەشداریپێوە بەرەوە تیۆریی ماف تەوەری نوێنەرایەتی پەرە دەستێنێت(Khayati ,٢٠٠٨ ٤٤)

دیاسپۆرای کورد وەک نموونەیەکی پارادیگماتیک: تێڕامانێکی گشتی

بە پشتبەستن بە چوارچێوەی تیۆریکی دیاسپۆرا لە ڕاجێر بڕۆبەیکێر کۆمەڵناسی ئەمریکایی(٢٠٠٥)، بیچمگرتنی دیاسپۆرای کورد لە سەرانسەری جیهان، ڕەنگدانەوەی مێژوویەک لە پەرتەوازەییی زۆرەملێ لە کوردستان واتا نیشتمانی ڕەسەنە.(Safran ١٩٩١). ئەم پرۆسەیە جێگۆڕکێی فەزایی، تێپەڕاندنی سنوورەکان و سەرلەنوێ نیشتەجێبوونەوە لە دەوڵەتە جیاوازەکان لەبەر دەگرێت(Brubaker ,٢٠٠٥ ٥). لە ئەزموونی کورداندا، ئاوارەیی، قوربانیبوون و بێدەوڵەتی ماکە سەرەکییەکانی گێرانەوەی دیاسپۆرایی پێک دەهێنێت کە وەک هێزی بزوێنەر و هاندەری سەرەکی لە پراکتیکە نیشتمانییەکاندا دەور دەگێڕێت(Khayati ٢٠٠٨; Eliassi ,٢٠١٦ ٢٠٢١). لە هاوشێوەی نموونە کلاسیکەکانی دیاسپۆرا وەک یەهوودییەکان و ئەرمەنییەکان کە لەوێدا گێرانەوەی تڕۆما و یادەوەریی بەکۆمەڵ ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت؛ دیاسپۆرای کورد" یش دەتوانێت وەک نموونەیەکی پارادیگماتیک ڕەچاو بکرێت. چونکە لە ڕەوەتی مێژوویی دەسەڵاتە زاڵەکان وەک تورکیا، ئێران، عێراق و سووریا مەینەتی و پەراوێزکەوتنی تووندیان ئەزموون کردووە(Khayati ٢٠٠٨). لەم بەستێنەدا، ئاراستە و ڕێڕەوی نیشتمانی بۆ کوردستان، تەنیا وەک سەرچاوەیەکی بەهێزی بەها، ناسنامە و وەفاداری دەرنەکەوتووە(Brubaker ,٢٠٠٥ ٥)، بەڵکو وەک سەرچاوەیەکی بەرهەست لە پێوەندییە ژوورنەتەوەییەکان و جماندن و ئامادەکاریی سیاسی لەنێوان کورداندا هاتووەتە ئاراوە.

لە توێژینەوە ئاکادێمیکەکان لەمەڕ دیاسپۆرا، دیاسپۆرای کورد وەک بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی وێنا دەکرێت کە لەنێو فەزای کۆمەڵایەتیی ژوورنەتەوەیی هەڵسوکەوت دەکات. لەم چوارچێوەدا، گرووپە کوردییە جیاوازەکان بەتایبەت ژنانی کورد؛ لە ڕێگەی ڕێکخراوە فەرهەنگییەکانی خۆیانەوە وەک ئەیجەنتێکی چالاک و بەهەمهێنەری پرۆژە کۆمەڵایەتییە سیاسییەکان سەریان هەڵداوە (Alinia ٢٠٠٤). بەشێکی زۆری لێکۆڵینەوە ئاکادێمیکەکان تیشکیان خستووەتە سەر مژارگەلێک وەک یەکتربڕی جەندەر، نەتەوە و دیاسپۆرا (Mojab ٢٠٠٦)، میدیا و دیاسپۆرا (Hassanpour ٢٠٠٣; Ayata ٢٠١١)، ناسنامە، زمان و میدیا (Sheyholislami ٢٠١٠)، ناسنامەی دیاسپۆرایی و ژوورنەتەوەخوازی(Van Bruinessen ١٩٩٩; Wahlbeck ١٩٩٩)، نواندنەوەی زمان لە ئەدەبیات (Ahmadzadeh ٢٠٠٣)، دەوری بەرە سیاسییەکان لە بیچمگرتنی دیاسپۆرا (Zettervall ٢٠١٣)، سیاسەتی بەرەیی لەنێوان لاوانی دیاسپۆرا (Eliassi ٢٠١٠; Alinia and Eliassi ٢٠١٤)، توندوتیژیی ناموسی لە بەستێنی دیاسپۆرا (Begikhani and Gill ٢٠١٦)،

چالاکیخوازی و سیاسەتە دیاسپۆراییەکان(Eccarius-Kelly ٢٠٠٢ ;Baser ٢٠١١, ٢٠١٢)، لۆبیگەری لە دیاسپۆرا (Berkowitz and Mügge ٢٠١٤)، بێدەوڵەتی لە دیاسپۆرا (Khayati ;Eliassi ٢٠١٦ ٢٠٠٨)، وەرچەرخان لە قوربانیبوونەوە بەرەو شارۆمەندیی چالاکی ژوورسنوور (Khayati ٢٠٠٨; Khayati and Dahlstedt ٢٠١٤) و سیاسەتی فەرهەنگیی مۆسیقا لە دیاسپۆرا(Pripp ٢٠١٩).

کۆی ئەم هەوڵانە لە پێناسەکردن و سەرلەنوێ پێناسەکردنەوەی چەمکی دیاسپۆرای کورد کاردانەوەی بووە. دینامیزمی کۆمەڵایەتیی گرووپە کوردییەکانی دیاسپۆرا بەشێوەیەکی چالاکانە لەگەڵ دینامیکە کۆمەڵایەتی- فەزاییەکانی کۆمەڵگای نیشتەجێ ئاوێتە دەبێت و لەسەر پرۆسەی بەردەوامی گەشەی فەرهەنگی و زمانی کاریگەری دادەنێت. ئەمەش زۆرجار لەلایەن توێژەرانەوە وەک تایبەتمەندییەکی سەرەکی پێناسە دەبێت کە دیاسپۆرای کورد جیاواز دەکات. بەتایبەت سوید کە لەم بابەتەدا پێگەیەکی ناوەندی هەیە. بەهۆی بەستێنی کۆمەڵایەتی سیاسیی سوید و پۆڵی تایبەتی ئەم وڵاتە وەک خانەخوێی بەشێکی بەرچاو لە ئیلیتی کورد کە تا ڕادەیەک دەرفەتگەلێکی کۆمەڵایەتی، سیاسی و فەرهەنگیی باشتری لە بەروارد لەگەڵ وڵاتانی تر هێناوەتە ئاراوە(Khayati ;٢٠١٠ Eliassi ٢٠٠٨) کەواتە بە بڕوای هەندێک لە توێژەران، سوید لە دیاسپۆرای کوردا پێگەیەکی ناوەندی هەیە (Khayati and Dahlstedt ٢٠١٥; Van Bruinessen ١٩٩٩).

ئەم هەوڵە زانستییە فرەچەشنانە سەلمێنەری ئەوەیە کە دیاسپۆرای کورد نەتەنیا لە ڕووی کۆمەڵایەتی، سیاسی و کولتووریەوە، بەڵکو وەک فەزایەکی سەمبۆلیک، مانایی و مێتافۆڕیک پۆڵ دەگێڕێت. ناوەندێک بۆ پشکنینی دیسکۆرسە یەکتربڕەکان؛ کە تا ڕادەیەک لە ڕوانگە و پێگەی خودی توێژەرانەوە کاریگەری گرتووە. کەوایە ئەمە بواریکی لێکۆڵینەوەی لە گەشەونەشە پێک دەهێنێت.

سەرەڕای بڕشت و دەوڵەمەندیی ئەم بواره مەعریفییە، هێشتا لێکدانەوەیەکی قوول لەمەر دەوری سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری و فەرهەنگیی کوردانی بەشە جیاوازەکانی کوردستان نەهاتووەتە ئاراوە. هەروەها بەشێوەیەکی شیاو، چۆنیەتیی کاردانەوەی کۆمەڵگای دیاسپۆرایی لەسەر ئەجێندای سیاسیی بەشەکانی کوردستان بەتایبەت ڕۆژهەڵاتی کوردستان شی نەکراوەتەوە. جگە لە توێژینەوەیەکی بەهێز لەلایەن موفیدی(٢٠٢٤) کە گۆڕانکارییەکانی ناسنامەی سیاسیی چەپە کوردەکانی ڕۆژهەڵات لە چەند وڵاتی ئەوروپایی لێک دەداتەوە و دابڕانی ئەوان لە شوناسی سیاسیی ئێرانی بەرەو شوناسی کوردی شی دەکاتەوە؛ ئەم بواره هێشتا جێی کاری زۆرە. ئەم خوێندنەوەیە بە مەبەستی ئاوڕدانەوە لە بۆشاییی لێکۆڵینەوە و بە پێوەری ئەو ئامانجە گەورەترەی کە دیاری کرا، تیشکی خستووەتە سەر دیاسپۆرای ڕۆژهەڵاتی کوردستان. هەوڵی ئەم توێژینەوەیە ئەوە بووە کە نەتەنیا ئالینگارییە کۆمەڵایەتی سیاسیەکانی بەرەوڕووی ئەم کۆمەڵگایە ڕوون بکاتەوە، بەڵکو بەشدارێتیی هزری و فەرهەنگیی بیرمەندان و چالاکە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان لە بەستێنی گەروەتری دیاسپۆرادا؛ بەتایبەت دەوری ئەوان لە بیچمگیریی گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانەی نوێدا بەرجەستە بکاتەوە.

ئالینگارییەکانی تاکی دوو شارۆمەندی

پێوەندیی نێوان پێکهاتنی دیاسپۆرا و گەشەی ناسنامەی دیاسپۆرایی؛ ناسنامەیەک کە بە پێوەندیی بەردەوام لەگەڵ نیشتمان هەم لەئاستی سەمبۆلیک و هەم لەئاستی پراکتیکیدا دیاری دەکرێت؛ یەکێک لە چەمکە سەرەکییەکانی ڕاجێر بروبەیکێر کۆمەڵناسی ئامریکایی (٢٠٠٥) بووە. بە واتایەکی تر خودی بوونی دیاسپۆرا، بەشێوەیەکی پێشگریمانەیی نیشاندەری بوونی نیشتمانێکە. لەم ڕووەوە کەسانی دیاسپۆرایی بەشێوەیەکی قوول و بەردەوام سەرقاڵی کێشەی ناسنامەن و زۆربەی کاتەکان لە هەوڵی

ئەوەدان کە نیشتمانەکەیان ڕەنگدانەوەی ئامانج و خولیاکانیان بێت.

لەم پرۆسەیەدا، ئەم کەسانە لە ڕێگەی گواستنەوەی بیرەوەری و گێڕانەوەی نیشتمانی خۆیان بۆ نەوەکانی تر، بە پاراستن و بەهێزکردنی ناسنامەی دیاسپۆرایی خۆیانەوە سەرقاڵن و هەوڵی بۆ ئەدەن. ئەم هەوڵانە ڕەنگە پێویستی بە قوربانیکردنی ئاڵۆزییەکانی ڕابردوو بە قازانجی ڕوانگەیەکی نەتەوەخوازانەی ئایدیالتر و ڕۆمانتیکتر لە نیشتمانی ڕابردوو بێت (Safran ١٩٩١)؛ نیشتمانێک کە هەموو کات شوێنێکی ڕەسەنتر لە دەوڵەت نەتەوەی ئێستا وێنا دەکرێت.

هەر ئەو جۆرەی کە لێکۆڵەری بریتانیایی ئاقتار برا (١٩٩٦) بەڵگە دەهێنێتەوە نیشتمان بۆ کەسانی دیاسپۆرا تەنیا شوێنێک لە جوگرافیا یان خاکێک نییە، بەڵکو شوێنێکی پراوپڕ لە هەست و سەرچاوەیەکی حاشاهەڵنەگرە، شوێنێک لە مێشکدا کە هەستی وابەستەبوون لەنێوان وڵاتی بناوان، وڵاتی ئێستا و چەندین شوێنی تر دیاری دەکات. ئەم ئاڵۆزییە دیالکتیکییەی نێوان نیشتمانی خەیاڵی و ئەزموونی ژینکراوی دیاسپۆرا، دۆخێک بۆ ئەو کەسانە دەخولقێنێت کە بەشێوەیەکی بەردەوام، لەنێوان ڕاستی و خەیاڵ، لەنێوان یەکبوون و نامۆییبووندا سەرگەردان بن.

ئەم چوارچێوە تیۆریکە لەگەڵ ئەزموونی ژینکراوی کوردانی دیاسپۆرادا هاوتەبایە. کوردستان و بەردەوامیی شۆڕشی نەتەوایەتی لە ئەوێدا، هێزی سەرەکیی کوردانی دیاسپۆرا بۆ پێکهێنانی نێتقۆرکەکان و ڕێکخراوە ژوورنەتەوەییەکان بووە. ئەم پێکهاتانە ئەو هەلە دەڕەخسێنێت کە هەوڵەکانی خۆیان لە پانتای گشتیی وڵاتی نوێدا بەرەو ناسیۆنالیزمی دوورمەودا هان بدات. لەم ڕووەوە، لە گوتاری دیاسپۆرادا، نیشتمان وەکو یەکەیەکی بریندار و داگیرکراو نواندنەوەی بۆ دەکرێت کە ڕزگاریی ئەو تەنیا لەڕێگەی بەشداریی گشتیی هەموو کوردەکان لە شۆڕشێکی گشتگیر و ئاشتیهەڵنەگردا دەستەبەر دەکرێت. لەو کاتانەی کە شۆڕش لە کوردستاندا چڕ و توند دەبێتەوە، مەودای سۆزداری و ناکۆکیی ئایدیۆلۆژیکی لەنێوان دیاسپۆرا و نیشتمان کەم دەبێتەوە و دیاسپۆرا هەم لە بەستێنی سەرهێل و هەم لە ژیانی ڕاستەقینەی وڵاتی نیشتەجێدا چالاکتر و سەرقاڵتر دەبێت (Khayati ٢٠٠٨).

بۆ نموونە کاتێک ڕێبەرێکی کورد دەبێتە سەرۆککۆماری وڵاتێک، یان بەشێک لە کوردستان لە ڕێگەی ڕێفراندۆمەوە سەربەخۆیی ڕادەگەیەنێت، یان کوردانی ناوچەیەک قارەمانانە لەبەرانبەر هێزی داگیرکەردا بەرخودان دەکەن، یان خەڵکی بەشێکی تر لە کوردستان لە خۆپیشاندانێکی گشتگیردا بەشدار دەبن. هەموو ئەم ڕووداوانە، نەتەنیا بە کوردانی دیاسپۆرا وزە دەبەخشێت، بەڵکو بە ژیانی ئەوان هەستێکی تازە و پڕ لە ئامانج و تەنانەت هیوای گەڕانەوەی ئایدیالی دەبەخشێت (Safran ١٩٩١)، هەرچەند ئەستەمیشە.

لە بەرانبەردا، کاتێک نیشتمان ناسەقامگیر دەبێت، ڕێبەرەکان تووشی شکست دەبن و کێشە و پرسە نەتەوەییەکان بەجیددی وەرناگیرێت، کەسانی دیاسپۆرا تووشی دڵساردی، دوورەپەرێزی و دابڕانی ناوخۆیی دەبن. شێوازی پارچەپارچەبوونی حیزبە سیاسییە کوردییەکان بەردەوام کەلێنی کۆمەڵایەتی-سیاسیی کوردانی یەک ناوچەی لێ دەکەوێتەوە. ئەم دووبەرەکییە کە زۆربەی کاتەکان لە بۆشاییی سەرۆک حیزبێکی کاریگەرەوە ڕوو دەدات، تەنیا لە جەنگەی خەبات و بە شێوەیەکی کاتەکی کڕچ دەبێتەوە.

نادیاربوونی کوردی ڕۆژهەڵاتی لە گێڕانەوەی دیاسپۆراییدا

گەرچی ڕێکخراوە زاڵەکانی دیاسپۆرای کورد واتا پارتی کرێکانی کوردستان (پ ک ک) و تا ڕادەیەکی کەمتر پارتی دێموکراتی کوردستان، گێڕانەوەیەکی دیاسپۆرایی جەوهەرخوازانە پەرە دەدەن کە جەخت لەسەر ئەزموونی هاوبەش لە قوربانیبوونی مێژوویی کوردان لە چوارچێوەی دەوڵەتە سەردەستەکان دەکەنەوە و لەم ڕێگەوە پاڵپشتی لە یەککگرتوویی

دیاسپۆرایی و ئەکته گشتییەکانی ناسیۆنالیزمی دوورمەودا دەکەن، ئەم سازمانانە بەدەگمەن توانیویانە مەیلە سیاسییەکانی خۆیان دابپۆشن. بۆ نموونە، کانالّە جۆراوجۆرەکانی تەلەڤیزیۆنی ماهوارەیی و هەروەها هەندێک لەو ڕێکخراوە کوردییانە کە لە شارە گەورە و گرنگەکانی ئەورووپا وەک پاریس، بڕوکسێل، بێرلین و ستۆکهۆڵم پێک هاتوون، بەشێوەیەکی بەردەوام ئەجێندای سیاسیی ئاشکرای ئەو حیزبەیان نواندووە کە پێوەندییان لەگەڵیان هەیە(see Khayati ۲۰۰۸). شێوازێکی هاوشێوە لە کەلێن و دووبەرەکی دەتوانین لە کاتی جەژنی بەسیاسیکراوی نەورۆز (سەری ساڵی نوێ) و هەروەها بەرزڕاگرتنی ڕۆژە یادەوەرییەکان ببینین کە زۆرجار هاوسۆزیی حیزبی بووە کە ئەم بۆنە و ڕووداوانەی ڕێک خستووە.

بوونی ڕێکخراوە سیاسییە کوردییەکانی تر وەک یەکیەتیی نیشتمانیی کوردستان، حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران (حدکا)، کۆمەڵە، پارتی ژیانی ئازادی کوردستان (پژاک) سەر بە پەکەکە، دۆخی سیاسیی دیاسپۆرای کورد ئاڵۆزتر دەکات. لە گۆڕەپانی خۆپیشاندانی سەر شەقامدا، پارتی کرێکارانی کوردستان، یەکێک لە بەرچاوترین ئەکتەرەکان بووە کە بەردەوام ڕێپێوان و کۆبوونەوەی جەماوەری لە شارە جۆراوجۆرەکانی ئەورووپادا بەڕێوە بردووە کە زۆرتر فوکوسی لەسەر کەڵکەڵە گرنگ و سەرەکییەکانی خۆیان، بەتایبەت دەستبەسەربوونی ڕێبەرەکەیان عەبدوللا ئۆجالان بووە (see Khayati ۲۰۰۸; Khayati and Dahlstedt ۲۰۱٤). کەوایە پرسی ڕۆژهەڵاتی کوردستان چووەتە ڕکێفی ئەجێندای سیاسیی ئەکتەرە زاڵەکان یان بەتەواوی لە گوتاری بەرفراوان و گشتیی دیاسپۆرادا لابراوە.

لەم بەستێنەدا، وێنای گشتیی دیاسپۆرای کورد کە زۆرتر لە ڕێگەی چالاکییە بەرچاوە ژوورنەتەوەییەکان و ئەنجامە سیمبۆلیکەکان درێژە دەدرێت، گێڕانەوەی زاڵی دیاسپۆرایی بەرهەم دەهێنێتەوە(Khayati ۲۰۰۸). کەوایە لە گۆڕانە بەرفراوانەکانی دیاسپۆرای کورددا، پرسی سیاسیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان؛ چ لە ڕووی کرداری لۆبیگەری، دانوستانی دیپلۆماتیک یان ڕێکخستنی جەماوەرییەوە، زۆر بەدەگمەن لە دیسکۆرسی گشتیی ولاتە ڕۆژاواییەکاندا پێگەیەکی ناوەندی پەیدا کردووە. جگە لە چەند نموونەی چکۆلە، ناسنامەی کوردی ڕۆژهەڵاتی لە بازنەی بەربڵاوتری دیاسپۆرای کورد ماوەتەوە یان لەڕێگەی ئەجێندای بزووتنەوە کوردییەکانی بەشەکانی تر جومگەبەندی کراوە، نەک لەڕێگەی نواندنەوەی سیاسیی جیاوازەوە.

کەواتە پێویستە تیشک بخەینە سەر هۆکارەکانی پەراوێزکەوتوویی گێڕانەوەیەکی جیاوازی ڕۆژهەڵاتی لە گوتاری زاڵی دیاسپۆرای کورددا، تاکو لەم ڕێگەوە بتوانین لەو هەلومەرجە تێبگەین کە ئەگەری سەرهەڵدانی وەها ڕەوایەتێک مسۆگەر دەکات. ئەم وتارە بەڵگە دەهێنێتەوە کە ئەم ئامادەنەبوونە لە دوو هۆکاری سەرەکی و لێکگرێدراو سەرچاوەی گرتووە.

سەرەتا هەر ئەو جۆرەی کە لە سەرەوە باس کراوە، گێڕانەوەی دیاسپۆرای کورد، زیادتر لە ڕوانگەیەکی جەوهەرخوازانەوە بیچمی گرتووە؛ تێگەیشتنێک کە فەرهەنگ، نەتەوە و شوناس وەک بابەتێکی نەگۆڕ، جەوهەری و لەژێر چەشنێک دێتێرمێنیزمی مێژوونییدا فام دەکات. هەر ئەو جۆرەی کە خەیاتی(۲۰۰۸) ئاماژە ئەدات: ئەم پرسە بنەڕەتییە لەگەڵ مێتۆدۆلۆژیی پێکهێنەرانەدا دژبەری هەیە و تێگەییشتن و چەمکاندنی ئەزموونی خودی کوردی دیاسپۆرا وەک کۆمەڵێکی نەتەوەیی فرەئێتنیک، دووڕەگە، ترانس لۆکاڵ و ترانس کالچێر ئاڵوز و ئەستەم دەکات (Werbner ۲۰۰۵). گەرچی ڕاستییە ژینکراوەکانی دیاسپۆرای کورد بە بەستێنی مێژوویی، کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی و سیاسیی فرەچەشنەوە گرێ دراوە، حەز و مەیلی دیسکۆرسە جەوهەرخوازەکان ئەوەیە کە ناسنامەی کورد وەک زاتێکی فەرهەنگی و ئیتنیکێکی نەگۆڕ و یەکسان پیشان بدات(Khayati ۲۰۰۸). ئەم ڕوانگەیە نەتەنیا ڕەنگدانەوەی لایەنە

پراکتیکییەکانی ناسیۆنالیزمی ناوچەیی بووە، بەڵکو گێڕانەوەیەکی ئایدیۆلۆژیکی باو لە " کوردستانی گەورە" بەهێز دەکات. لەم چوارچێوەدا دروشمی " کوردستان یەکە، کورد یەک نەتەوەیە، دوژمنی ئێمە یەکێکە"، لۆژیکێکی هاوشێوەکردن دەهێنێتە ئاراوە؛ بەشێوەیەک کە ڕێگە ئەدات ئەجێندای سیاسیی هەندێک لە ناوچەکان و حیزبێکی تایبەت، نوێنەرایەتیی هەموو نەتەوەی کورد بکات. لە ئەنجامدا دەنگە جێگرەوەکان بەتایبەت ئەوانەی کە کەڵکەڵە و پرسی تایبەت بە ناوچەیەک جومگەبەندی دەکەن؛ زۆرجار بە ئاژاوەگێڕی یان تەنانەت لاوازکردنی یەکەی کورد تاوانبار دەکرێن. کەوایە سەرەڕای هەموو ئەو ئاسەوارە هزرییانەی کە پاڵپشتی لە ئامانجی سیاسیی ڕۆژهەڵات دەکات، ئەم پرسە هێشتا لە پەراوێزی گێڕانەوەی بەرینتری دیاسپۆرادا ماوەتەوە.

دووهەم، نادیاریی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دیسکۆرسی دیاسپۆرایی زاڵدا، دەگەڕێتەوە بۆ لاوازیی سازمانە سیاسییەکان، بۆ نموونە هەر دوو حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران (حدکا) و کۆمەڵە لە دوو دەیەی ڕابردوودا چەند دابەشبوون و دووبەرەکیی ناوخۆییان ئەزموون کردووە و حیزبی ژیانی ئازادی کوردستان (پژاک) وەک لقێک لە پەکەکە، زۆرتر لەژێر کاریگەری و لە چوارچێوەی سازمانی سەرووی خۆیەوە چالاکی دەکات. کەوایە حیزبە سیاسییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان نەیانتوانیوە تێگەیشتن و دانوستانێکی بەهێز لەگەڵ دیاسپۆرا مسۆگەر بکەن و ستراتێژییەکی بەرهەست لەپێناو بەردەوامی و چالاککردنەوە و بەهێزکردنی تۆڕە دیاسپۆراییەکان بهێنن ئاراوە. ئەم بۆشاییە ڕێگەی بە سازمانە سیاسییەکانی بەشەکانی تری کوردستان داوە تاکو پۆتانسیەڵی دیاسپۆرا لەژێر چەتری بەرینتری ئازادیی نەتەوەیی کۆنترۆڵ بکات. لە سێ دەیەی ڕابردوودا پارتی کرێکارانی کوردستان ژێرخانێکی بەرینی ژوورنەتەوەیی ڕێک خستووە. بۆ نموونە پلەتفۆرمی میدیایی ماهوارەیی وەک (Med TV, Roj TV, Stêrk TV) ، کۆنگرەی نەتەوەیی کوردستان، ڕێکخراوەی توێژینەوە و هەروەها سەدان ڕێکخراوەی جەماوەریی پێک هێناوە کە گرووپی ژنان، لاوان و کرێکاران لە شارە ئەوروواپاییەکاندا ڕێک دەخات (Khayati ٢٠٠٨; Zettervall ٢٠١٣; Khayati and Dahlstedt ٢٠١٤; Eliassi ٢٠٢١). ئەم چەند نموونە پیشانی دەدات کە سەرچاوە دیاسپۆراییەکان وەک چالاکە کورد ڕۆژهەڵاتییەکان زۆربەی کات لە خزمەتی ئەو ئەجێندا سیاسییانەدان کە لە دەرەوەی بەستێنی ڕۆژهەڵاتیدا پێناسە کراوە. هەروەها بوونی دامەزراوە سیاسییە فەرمییەکانی کورد لە باشوور و ڕۆژاوا زاڵیتیی ئەم بەشانەیان لە ئەجێندای سیاسیی دیاسپۆرادا بەهێزتر کردووە. پێشهاتە سەرەکییەکان وەک ڕێفراندۆمی سەربەخۆیی لە باشووری کوردستان و پاڵپشتی لە ڕۆژاوا دژ بە داعش و هێرشە سەربازییەکانی تورکیا ڕێکخستنێکی بەرینی لە مەیدانی دیاسپۆرادا بەتایبەت لەنێوان کورد ڕۆژهەڵاتییەکان پێک هێناوە.

لەبەرانبەردا، قەیرانە پێکهاتەییەکانی چەند ساڵی ڕابردوو لە ڕۆژهەڵات، وەک هێرشی مووشەکیی دەوڵەتی ئێران لە ٢٠١٨ بۆ سەر بارەگای حیزبە ئۆپۆزیسیۆنە کوردییەکان، نەیتوانیوە لە ئاستی گشتیی دیاسپۆرادا ڕێکخستنێکی هاوتەراز و بەردەوام وەگەڕ بخات. لە ئاکامدا، ئەم ڕووداوانە نەک وەک کێشەیەکی گشتیی کورد، بەڵکو وەک کێشە و مەترسییەکی ناوچەیی فۆرموولە کراوە. بەکورتی، گوتارێکی تاک حیزبی و تاک ناوچەیی کە لەژێر ناوی یەکگرتوویی هێنەری "خەباتی هاوبەشی نەتەوەیی" هاتووەتە ئاراوە، خۆی بەسەر ئەجێندای سیاسیی کورددا سەپاندووە و بەشێوەیەکی کاریگەر پڕۆژەی سیاسیی ڕۆژهەڵاتی کوردستانی پەراوێز خستووە.

سەرهەڵدانی گێڕانەوەی ڕۆژهەڵاتی

لە چەند ساڵی ڕابردوودا، کورد ڕۆژهەڵاتییەکان لە وڵاتە ڕۆژاواییەکان و هەروەها لە پلەتفۆرمە

ئانلاینەکاندا بزاوتێکێ بەرچاویان بە مەبەستی پێکهێنانی بزووتنەوەیەکی فەرهەنگیی ژوورنەتەوەیی پێک هێناوە. ئەم داهێنانە نوێیە بە تێڕوانینی ئێتنۆگرافیی سەرهێڵەوە، هەوڵی بووژانەوە و بەرزکردنەوەی مژارگەلێک وەک ناسنامە، مافی مرۆڤ، فەرهەنگ، سیاسەت، یەکسانیی جێندەری و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی دەدات. سەرهەڵدانی ئەم پێکهاتە فەرهەنگییە تێکڕای بووژانەوەی چالاکیی ناوخۆتەوەر لەنێو خودی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، دەتوانێت سێ فاکتەری لێککرێدراو شرۆڤە بدات.

سەرەتا، ئەم بزاوتە بەرهەمی بێهوایی ڕوو لەزۆر لە سازمانە سیاسییە زاڵەکانی بەشەکانی تری کوردستان بەتایبەت پارتی کرێکارانی کوردستان(PKK) و تا ئاستێکی کەمتر پارتی دێمۆکراتی کوردستان(KDP) بووە کە لە ڕووی مێژووییەوە وەک سەرچاوەیەکی سەرەکی لە ڕێکخستنی سیاسیی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان دەوری گێڕاوە. ئەم ڕێکخراوانە لە بەدواداچوونی مانادار و بەردەوام لەمەر کەڵکەڵە و کێشەی ڕۆژهەڵات شکستیان هێناوە. تێگەییشتنێکی باو کە " نە "PKK و نە "KDP " ستراتێژییەکی ڕوونیان بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان نییە"، بووە بە مژارێکی دووپاتکراو لە گێڕانەوەی دیاسپۆراییدا کە زۆرجار لەڕێگەی ڕەخنەی توند و ئاشکرا لە بەستێنی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا دەردەکەوێت و بەم شێوەیە دژە دیسکۆرسێک سەری هەڵداوە. بۆ نموونە باوەڕگەلێک وەک "من کوردی ڕۆژهەڵاتیم، چی دی خۆم فیدای کەسانی تر ناکەم. ئێمە لەپشتی ئەواندا بووین، بەڵام ئەوان نە یارمەتیی ئێمەیان دا و نە دانیان بە پرسی ئێمە داناوە" سەلمێنەری خواست و ئاواتی ڕوو لەگەشەی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان بۆ پێکهێنانی گێڕانەوەیەکی دیاسپۆرایی سەربەخۆ بووە کە جەخت لەسەر بەرژەوەندیی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان دەکاتەوە.

دووهەم، ئەم گۆڕانە لەڕێگەی چالاکی فەرهەنگی و جەماوەری کە لەنێو ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا لە گەشەونەشەدایە، هێزێکی زۆری گرتووە. ڕووداوە بەرجەستەکان وەک کاردانەوە و پشتیوانیی جەماوەری لە بوومەلەرزەی کرماشان لە ٢٠١٧، قەیرانی کۆتۆڵ لە ٢٠٢٠، مانگرتنی گشتیی بەربڵاو دژ بە هێرشە مووشەکییەکانی دەوڵەتی ئێران بۆ سەر بارەگاکانی حیزبە ئۆپۆزیسیۆنە کوردییەکان لە کۆیە، نموونەگەلێکی بەرچاو لەم ڕەوت و مەیلە بووە. ئەم بزووتنەوانە کە لەلایەن چالاکانی دیاسپۆراوە، وەک مانیفێستێکی مۆدێرن، خولیای دێمۆکراتیک و خۆ بەهێزکردنی نەتەوەیی ڕاڤە کراوە، ڕەنگدانەوەیەکی زۆری لە بەستینی دیاسپۆرادا بووە و لەم ڕێگەوە چەشنێک ئاگامەندیی نەتەوەیی تایبەت وەک دیسکۆرسێکی دیاسپۆرایی سەری هەڵداوە کە لە ئەزموونی ڕۆژهەڵاتییەوە بناغەی گرتووە.

سێهەم، ئەم گۆڕانکارییانە پێوەندیی ڕوو لە پێگەیشتنی نێوان دیاسپۆرا و نیشتمان (Brubaker ٢٠٠٥) و هەروەها ڕەوتێکی بەرهەستتر لە شارۆمەندیی ژوورسنوور (Glick- Schiller ٢٠٠٥) ئاشکرا دەکات. بەهۆی ئەوەی کە کەسایەتییە بەرچاوەکان و ئەندامی حیزبەکان لە ڕۆژاوا، دەستیان کردووە بە جومگەبەندیی بنەمای ئەجێندایەکی سیاسیی جیاواز بۆ کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان. بۆ نموونە، خۆپیشاندانە قەرەبالغەکانی پاییزی ساڵی ٢٠١٨ کە لە شارە گەورەکانی ئەوروپا بەڕێوە چووە؛ بەتایبەت ئەو خۆپیشاندانانەی کە لەژێر ناوی ((حەقیقەت ئەدرەوشێتەوە))دا لە شاری برۆکسێل لەلایەن "حدکا" ڕێک خراوە، وەکو دەرکەوتەیەکی بەرچاوی ئەم بووژانەوە سیاسی و کولتوورییە نوێیانە ئەژمار دەکرێت. ئەم ڕێکخستنانە دەرخەری گۆڕانێکی بنەماییە: کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان لە پانتای گشتیی ڕۆژاوادا بەشێوەیەکی بەرفراوان خاوەندارێتیی گێڕانەوە سیاسییەکانی خۆیان دەکەن.

لە ڕەوتی ئەم گۆڕانانەدا، بەرەیەکی نوێ لە ڕۆشنبیرە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا، دوورنوێنێکی سیاسیی یەکگرتووتر، ڕوونتر و خۆڕامان جومگەبەندی دەکەن. جیا لە چەند پلاتفۆرمی سەرهێڵ کە لەوێدا پرسی گرێدراو بە ڕۆژهەڵات

تاوتوێ دەکرێت، دەستەیەک لە دەقی ئاکادیمیک و پسپۆرانە هاتووەتە ئاراوە کە بەتایبەتی تیشک دەخەنە سەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان. لەم ئاسەوارەدا دەتوانین ئاماژە بە شیکاریی مێژوویی و سیاسیی عەباس وەلی لە سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی بدەین؛ ئەو دەبێژێت کە کۆماری کوردستان بەرهەمی تایبەتمەندیی وەلانەرانە، مۆدێرن و تاک ئێتنیکیی دەوڵەتی ئێران بووە (Vali ٢٠١٤). هەروەها کۆمەڵێک توێژینەوەی تر ئەنجام دراوە کە تیشک دەخاتە سەر هەڵاواردنی دەوڵەتی شیعی-ئێرانی دژ بە کورد و هەروەها ئەو شێوازەی کە خواستی بنەڕەتیی کوردان بۆ بەدیهاتنی مافە سیاسییەکانیان وەک مەترسییەک بۆ سەر یەکپارچەیی قەڵەمڕەوی ئێران پێناسە دەبێت (Dryaz ٢٠٢١) و هەروەها ئەوەی کە چۆن ململانێی نێوان ئێتنیکی و پێکەوەژیانی هاودژ، لەنێوان کورد کورمانجییەکان و تورکە ئازەبایجانییەکان لە بەستێنی لۆکاڵیی ورمێدا، کاردانەوەی سیاسیی جیاواز و ناکۆک دەخولقێنێت؛ نکۆڵی لە شوناسی نەتەوەیی کوردان لە لایەن دەرەوە تاکو پارچەپارچەبوونی ئەم ناسنامەیە لە ناوخۆوە یان ڕۆمانتیککردنی ئەم ناسنامەیە لەئاستی ژوورنەتەوەییدا(Khalili ٢٠٢٢). و لە نیهایەتدا، ئەوەی کە چۆن ناسنامەی ئێتنۆنەتەوەیی خوێندکارانی زانکۆی ڕۆژهەڵاتی کوردستان تەنانەت لە فەزای داخراوی یاسایی و سیاسیی ڕۆژهەڵاتدا، لە بیچمگرتنی سابژێکتیڤیتی سیاسیدا دەور دەگێڕێت(Mofidi and Aghapouri ٢٠٢٣).

بەرەی نوێی خوێندکاران و چالاکانی ڕۆژهەڵات بەتەواوی ئەو بەربەستانەی کە بەرەوڕوویان دەبنەوە؛ لە ئاستی مەعریفە و فەزیلەتدا پەیامی ڕوونی هەیە. ئەم دەستکەوتە مەعریفییە، دەستەبەرکردنی تیۆرییەکی گونجاو لەپێناو سەرلەنوێ پێناسەکردنەوەی پێگەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە بەستێنی بەرینتری دەوڵەتی ئێران و هەروەها دەستنیشانکردنی ڕەوتە کردەوەییەکان و ستراتێژیی ڕزگاریی مەعریفی و سیاسی بووە. کورد ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا لەڕێگەی ئەم پڕۆسە لە خۆڕامانەوە (١٤) ، گێڕانەوەیەکی یەکگرتوو، خودتەوەر و داهاتووتەوەر پێک دەهێنن. ئەم گۆڕانکارییە لە تێگەیشتنی شارۆمەندیی ژوورسنوور، لەڕێگەی بەدیهێنانی مەیدانێکی دیسکۆرسیڤی ئاگامەندانەی دینامیک و نەتەوەییەوە، وڵات و دیاسپۆرا بەیەکەوە گرێ دەداتەوە. لە دڵی ئەم گێڕانەوەدا، دوو تەوەری سەرەکی مسۆگەر دەبێت: ڕەخنەی بەردەوام لە دەسەڵاتی داگیرکەرانەی ئێران و دوورنوێنیی ستراتێژیک بۆ دەستەبەرکردنی سەروەریی سیاسیی کورد.

دابڕانی مەعریفی لە ئێرانیبوون

بەرهەمە فکری و چالاکییە سەرهێڵەکانی نووسەرە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا دابڕانی ئاشکرا لەگەڵ ئێرانیبوون و ناسنامەی ئێرانی ئاشکرا دەکات. یەکێک لە تایبەتمەندییە بەرچاوەکانی ئەم گۆڕانە لەنێو کوردە پەنابەرەکاندا گۆڕینی ناسنامەی سەپێندراوی ئێرانیی پێشوو لەگەڵ ناسنامەی کوردی بووە. توێژینەوەی ئەم دواییانەی سەباح موفیدی لەمەڕ ئەم بابەتە دەوڕێکی گرینگ دەگێڕێت و پیشانی دەدات کە ئەزموونی سەرکوت لە چوارچێوەی دەوڵەتی فارسی شیعی لە ئێراندا بە چ شێوەیەک ئاگامەندیی سیاسی و نەتەوەیی بەرەی یەکەمی پەنابەرانی ڕۆژهەڵاتی پێک دەهینا؛ کە پاشخان و ئەزموونی سیاسیی چەپیان بووە و نیشتەجێی وڵاتانی ئاڵمان، هۆڵەند، سوید و فەرانسە بوون. موفیدی بەڵگە دەهێنێتەوە کە گۆڕانی بۆچوونی سیاسی و ناسنامەی بە کۆی ئەم کەسانە، بەرهەمی کار و کاردانەوەی دینامیکی نێوان تاک و سازمانە سیاسییەکان و هەروەها نێوان دەوڵەت و کۆمەڵگا بووە. لەم پڕۆسەیەدا هەر ئەو جۆرەی موفیدی دەبێژێت: کوردایەتی وەک جێگرەوەی شوناسی سەپێندراوی پێشوو، دەبێت بە چوارچێوەیەکی سەرەکی کە لەو ڕێگەوە هاووڵاتیبوون و شارۆمەندی فام دەکرێت(Mofidi ٢٠٢٤).

ئەم ئاگامەندییە ڕوو لەزۆرە ڕەنگدانەوەی سەقامگیریی هێدی هێدی و بەردەوامی گێڕانەوەیەکی دیاسپۆراییی ڕۆژهەڵاتتەوەر لەنێوان کوردانی ڕۆژهەڵات بووە؛ گێڕانەوەیەک کە گرێدراوی سەرهەڵدانی هاوتەریبی پلەتفۆرم و تۆڕە نێونەتەوەییەکان و بەرەوپێشبردنی سیاسەتی ڕۆژهەڵات بووە. وەک گرینگترین و سەرەکیترین نموونەکانی ئەم بواردە دەتوانین ئاماژە بدەین بە: ڕێکخراوەی(WorldKurd)ی سوید کە پاڵپشتی لە مافی مرۆڤ و مافی چارەی خۆنووسینی کوردی ڕۆژهەڵات دەکات. "ناوەندی نەتەوەیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان"(NRK) کە بە ئامانجی مسۆگەرکردنی سەروەریی سیاسی، هێزە مرۆییەکان ڕێک دەخات. "تیشک"(١٥) گۆڤارێکی بەئەزموون و جێکەوتوو کە وتاری گشتی و زانستی چاپ دەکات؛ "ڕێگا "(١٦) تۆڕێک لە کەسایەتیە سیاسی و ئەندامانی کۆمەڵگای مەدەنیی دیاسپۆرا و هەروەها ناوخۆی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کە ستراتێژیەکی نەتەوەیی گشتگیر بۆ ڕۆژهەڵات پەرە دەدات. "سەکۆ"(١٧) (نۆڕوێژ) کە وێبیناری بەردەوام بە ئامانجی بەدەوڵەتبوون و سەربەخۆیی بەڕێوە دەبات و هەروەها "ژینا میدیا" (فەنلاند) کە دەرفەتی وتووێژ و دیمانەی ئانلاین لەمەر کێشە پێوەندیدارەکان بە ڕۆژهەڵات دەهێنیتە ئاراوە. جگە لەمانە دەتوانین ئاماژە بە "ڕێکخراوەی نێونەتەوەیی لێکۆڵینەوەی کوردی"(IISKS) لە گوتینگتێنی ئاڵمان و هەروەها "ئاکادێمیی توێژینەوەی ڕۆژهەڵاتی ناڤینی واشنگتۆن" (MERAW) بدەین کە هەردوو لە بواری پەروەردە و توێژینەوە لەمەر لێکۆڵینەوەی کوردیدا چالاکن و هاوکات دیمانە و وتووێژی زانستیی سەرهێل بەڕێوە دەبەن.

دابڕانی مەعریفی لە ئێرانیبوون، وەک یەکێک لە ڕەهەند بەرجەستەکانی گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانەی دیاسپۆرا؛ کوردی ڕۆژهەڵات وەک نەتەوەیەکی بێدەوڵەت پێناسە دەکات کە لە ڕووی مێژووییەوە لەژێر کۆنترۆڵ و دەسەڵاتی کۆلۆنیالیستی ئێراندا بووە. لەم بەستێنەدا، چەمکی کۆلۆنیالیزمی نێوان ژێردەستەکان(١٨) لە کامران مەتین؛ توێژەری کوردی زانکوی ساسێکس و شرۆڤەکاری ناسراوی میدیا؛ ئاماژە بەو دەوەڵەتە پاش کۆلۆنیالیستییانە دەدات کە سەقامگیریی سەروەری و بەرهەمهێنانەوەی خۆیان لەڕێگەی سەپاندنی ئیستعماری بەسەر کەمینە ئەتنیکییەکان دەژێڕە بدەن. سەبارەت بە ئێران، گوتاری ناسنامەی نەتەوەیی زاڵ کە پلەیەکی سەرەکی بۆ ئێتنسیتەی فارس دادەڕێژێت، ڕوانگەیەکی هێڵی و لێکچوو لە نەتەوە ساز دەکات کە لەو چاوێلکەوە ئەزموونە مێژووییەکان و جیاوازییە فەرهەنگی و زمانییەکان دەسڕێتەوە، پەراوێز دەخرێن یان لە پلەمەندییەکی نادادپەروەرانەدا ژێردەستە دەکرێن(Matin ٢٠٢٢). چالاک و توێژەرە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان بۆ ڕوونکرنەوەی دۆخی کۆلۆنی، زۆرجار نەریتی هزریی ئەفریقایی دەکار دەکەن و پشت بەو بەرهەمانە دەبەستن کە کۆلۆنیالیزم لە بەستێنی ئەفریقادا لێک دەداتەوە. یەکێک لە سەرچاوە سەرەکییەکانی ئەم بواڕە، بەرهەمی شوێندانەری بیرمەندی کۆنگۆیی، والنتین ئیۆ مۆودیمبە بەناوی "داهێنانی ئەفریقا" (١٩٨٨) بووە کە لەوێدا، کۆلۆنیالیزم لەڕێگەی سێ ڕەهەندی بنەڕەتییەوە پێناسە دەکات.

ڕەهەندی یەکەم بە داگیرکردنی فیزیکیی قەڵەمڕەو گرێ دراوە. لە پێوەندی لەگەڵ ئەم ڕواڵەتە لە کۆلۆنیالیزم، کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا؛ بەتایبەت لەڕێگەی بەشداریی چالاکانە لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا بەردەوام جەخت لەسەر میلیتاریزەکردنی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و تووندونیژی دژ بە جەماوەری کورد دەکەنەوە. ڕێژەی زۆر و نەگونجاوی لەسێدارەدان بە بیانووی سیاسییەوە؛ کە کوردەکان لە ئێران بە ئامانج دەگرێت، زۆرجار وەک هێڵێکی جیاکەرەوەی ڕوون ئەژمار دەکرێت. ئەمە ڕەوایی بەو بۆچوونە دەدات کە "ئێرانیبوون" و "کوردبوون" لە بنەڕەتدا چوارچێوەیەکی ناسنامەی جیاواز دەخولقێنن و هەروەها جەخت لەسەر

گەشەسەندنی ستراتیژییەکی نەتەوەیی هەمەلایەنە بە ئامانجی دارمانی پێکهاتەی داگیرکاری و پێکهێنانی کوردستانی سەربەخۆ دەکەنەوە.

ڕەهەندی دووهەم بە تێکەڵاوبوونی جەماوەری بەکۆڵۆنیکراو لەنێو سیستەمی ئابووریی ڕوژاوایی-کۆڵۆنیالی ؛ وەک مۆدیلی بەرهەمهێنان و شێوازی مەسرەف دەبەسترێتەوە. لەم چوارچێوەیەدا، ئاکادێمیسیەنە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا کە زۆرجار بۆ سەلماندنی ئیدعاکانیان پشت بە دەیتا ئاماریییەکان دەبەستن، سەرنجەکان بەرەو نایەکسانییە پێکهاتەییەکان و ئەو شتانە ڕادەکێشن کە بە کۆڵۆنیالیزمی ناوخۆیی ناوزەد دەکرێت. بۆ نموونە نەبوونی بنەما و ژێرخانە پیشەسازییەکان، گەشەنەسەندوویی بەشی خەدەمات و خزمەتگوزاری و نەبوونی سەرمایەگوزاریی درێژخایەن. بەهۆی ئەم دوخەوە کەسە خوێندەوارەکان ناچار دەبن یان بەرەو بازارە کارە پرسوودەکانی ناوەندی ئێران یان بەرەو هەندەران کۆچ بکەن.

تۆێژەرە ڕۆژهەڵاتییەکان جەخت دەکەنە سەر ئەوەی کە ئەم جموجۆڵە، تەنیا ڕەنگدانەوەی گەشەنەسەندوویییەکی ساکار نییە، بەڵکو سەلمێنەری ئابووریییەکی ڕانتیی ئێرانیی ناڕوون، دزە دەسەڵاتداری، ئۆلیگارشی، تاڵانچی و دڕندەیە. ئەم سیستەمە بەشێوازێکی ستراتیژیک، سەرچاوەکانی کوردستان وەک ئاو و کانزا قۆرخ دەکات و بەشێوەیەکی سیستماتیک کوردان لە پڕۆسەی کۆنترۆڵ و بەشداری لە بڕیاردانا سەبارەت بەم داراییانە بێبەش دەکات.

یەکێک لە ئاکامەکانی کۆڵۆنیالیزمی ناوخۆیی و سیاسەتی گەشەسڕینەوەی دەوڵەتی ئێران لە کوردستاندا، سەرهەڵدانی پۆلێنێکی پیشەیی لە نێوان کورداندایە کە بە کۆڵبەری دەناسرێت. شێوازێکی پڕمەترسی لە پیشەی سەرسنوور کە لە دەیەی ڕابردوودا یەکێک لە دەرفەتە سەرەکییەکانی دامەزراندنی پیشە بۆ کوردی ڕۆژهەڵات بووە. چالاکان و تۆێژەرانی کوردی دیاسپۆرا کەمالّ سلێمانی و ئەحمەد محەممەدپوور(٢٠٢٠)، لە لێکۆڵینەوەکەی خۆیاندا پشت بە موساحەبەی قوولّ و تێروتەسەل(٢٠) دەبەستن و، تیشک دەخەنە سەر ئابووریی سیاسیی تۆندوتیژ و دڕندانە(٢١) کە کۆڵبەرە کوردەکان ئەزموونی دەکەن؛ کۆڵبەرێک کە بەردەوام بەهۆی دەستڕێژیی فیشەک لە مەودای نزیکەوە یان کەوتنەوە خوار لە بەرزاییەکان لەلایەن هێزە دەوڵەتییەکانەوە گیانیان لەدەست داوە. ئاساییە کە زۆرجار داراییەکانیان و تەنانەت ئەسپەکانیشیان زەوت دەکرێت.

هەروەها ئەحمەد محەممەدپوور تۆێژەری کورد لە ئەمریکا؛ کە سەبارەت بەم بوارە لەم ساڵانەدا(٢٠٢٢-٢٠٢٤) تۆێژینەوەی کردووە، کۆڵبەری وەک دیاردەی نێکرۆپۆلیتیکی دەوڵەتی ئێران پێناسە دەکات؛ دیاردەیەک کە لە یەکتربڕی ناسەقامگیریی پیشەیی و شوێنمەندیدایە و لە چوارچێوەی دیسکۆرسی بەئەمنییەتیکردنی ناوچە سنوورییەکان جێگیر بووە. ئەو بەڵگە دەهێنێتەوە کە ئەم گوتارە کوردەکان لە دۆخی ئاوارتەیی تاهەتاییدا دەهێڵێتەوە و لەڕێگەی سەپاندنی شێوازی پڕمەترسیی پیشەی مەرگ(٢٢) ، ئەوان تا ئاستی مردووی(٢٣) زیندوو دادەبەزێنێت.

نێکرۆپۆلیتیکی دەوڵەتی ئێران وەک فۆرمێکی گەشەسەندوو لە ئیستعمار، پۆلێنێکی جێندەرتەوەر لە کۆڵبەری هێناوەتە ئاراوە. محەممەدپوور و جەواهری(٢٠٢٤) لە تۆێژەرانی کوردی دیاسپۆرا، لە دواییین بەرهەمی خۆیاندا باس لەوە دەکەن کە چۆن زۆربوونی ڕێژەی ژنانی کۆڵبەر، نەتەنیا مانای مەرگ بەڵکو مانای ژیانیش لەڕێگەی کرارە جەستەییەکانی مانەوە و بەرخۆدان، ئاشکرا دەکات. ڕەهەندی سێهەم ئاگامەندیی دوولایەنە"یە. چەمکێک کە بناغەکەی لە بەرهەمی شوێندانەری دبلیو. ئی. بی. دوبۆیس(١٩٠٣)، بەناوی "ڕۆحی خەڵکی ڕەش"(٢٤) هاتووەتە ئاراوە. دبۆیس ئەم چەمکەی بە مەبەستی وەسفکردنی ئەزموونی ژینکراوی ئەفریقایی- ئەمریکییە ملکەچ و بندەستەکان

لە کۆمەڵگای ئەمریکای سەدەی نۆزدەهەمدا بەکار دەهێنا. فرانتس فانۆن، لە بەرهەمەکەی خۆیدا(١٩٥٢) " پێستی ڕەش، دەمامکی سپی"(٢٥) ئەو چەمکەی پەرە پێدا و دۆخی بێهیوایی وجوودی لە هەبوون لەناو جیهانێک جومگەبەندی دەکات کە نە بەتەواوی ڕەش و نە بەتەواوی سپی ئەژمار دەکرێت. فانۆن و مارکمەن(١٩٦٧) پێداگری لەوە دەکەن کە فەرهەنگ و ناسنامەی ئەورووپایی لە ناوەندی سەرلێشێواویی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتیدا جێگیر بووە؛ کە لەلایەن ڕەشپێسەکانەوە ئەزموون کراوە. ئەم سەرلێشێواوییە لە هەوڵ بۆ ئاسیمیلەبوون لەگەڵ سپیبوون(٢٦) لەڕێگەی ناوەکیکردنی بایەخەکانیان دەردەکەوێت؛ هەوڵێک کە تاک بۆ ئەو مەبەستە هان دەدات و هاوکات بەهۆی بێتوانایی حاشاهەڵنەگر لە مسۆگەرکردنی تەواوی ئامانجەکە تاوانبار دەکرێت.

بەپێی چوارچێوەی تیۆریکی پۆست مۆدێرن بەتایبەت شیکاریی گوتار و تیۆریی پۆست کۆلۆنیال، توێژەر و چالاکە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا بەڵگە دەهێننەوە کە ئەزموونی "ئاگامەندیی دووانە"(٢٧) لەنێوان کوردانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ئێراندا، بەرهەمی دۆخی کۆمەڵایەتی فەرهەنگیی نایاساییکراو بووە کە لەڕێگەی تێگەیشتنی باو لە ئێرانیبوون داسەپێنراوە. ئەم چوارچێوە هێژمۆنیکە، ناسنامەی نەتەوەیی لەڕێگەی دوو ڕەهەندی سەرەکی و لێکگرێدراو جومگەبەندی دەکات:

- ڕەهەندی مێژوویی، فەرهەنگی و زمانەوانیی سێکۆلار کە لە فارسبوون و زنجیرە دەسەڵاتە باستانییەکاندا بنەمای هەیە.
- ڕەهەندی دینی و فەرهەنگی کە بنچینەکەی لە "ئیسلامی شیعیدا"یە. ئەم دوو ڕەهەندە بەیەکەوە بنەمای ئایدیۆلۆژیکیی سیاسەتی "یەک وڵات، یەک نەتەوە، یەک زمان" بیچم دەدەن؛ سیاسەتێک کە بەشێوازێکی سیستماتیک شوێنەواری چەند فەرهەنگی و چەند زمانی پەراوێز دەخات(سلێمانی و محەمەدپوور، ٢٠١٩).

بەپێی بۆچوونی محەممەدپوور و سلێمانی(٢٠١٩)، ئەم مۆنۆلۆگە ئایدیۆلۆژیکە لە سەروەری؛ کە ئێستا لە ئاگامەندیی دیاسپۆرای کورددا دەروونی و ناوەکی بووە، کوردەکان وەک ئەوی دیی(٢٨) کۆلۆنیی ناوخۆ و مەترسییەکی هەمیشەیی بۆ سەر یەکپارچەیی قەلەمڕەوی و ناسنامەی نەتەوەیی ئێرانی پێناسە دەکات. لەم چوارچێوەدا سووژەی کورد نەوەک شارۆمەندێکی یەکسان، بەڵکو وەک بوونەوەرێکی فەرهەنگی ئەژمار دەکرێت: ئەندامێک لە ئەتنیسیتەیەکی پەراوێزخراو کە ڕەنگە لە سەردەمانی سەقامگیریی سیاسیدا بەشێوەی ئیگزۆتیک و سەیروسەمەرە وەربگیرێت، بەڵام هەرکات بیردۆزی سەرەکی لە ناسنامە یان یەکپارچەیی قەلەمڕەوی بکەوێتە ژێر مەترسییەوە، بەدناو دەکرێن و پەراوێز دەخرێن. بۆ نموونە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە سەردەمی شۆڕشی ئیسلامی ١٩٧٩، نەتەنیا بەشێوازی سیستماتیک میلیتاریزە کرا، بەڵکو سیستمێک لە چاودێری، دەستکاریی دێمۆگرافی و ئاسیمیلاسیۆنێکی فەرهەنگیی تونداژۆی ئەزموون کردووە(Soleimani and Mohammadpour ٢٠١٩).

ئالینگارییەکانی گوتاری سیاسیی کورد لە هەلومەرجی بێدەوڵەتیدا

لایەنگرانی گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازی نەتەنیا بەدواداچوون بۆ هەڵوەشاندنەوە و ڕەخنە لە گوتاری ناسیۆنالیستیی یەکگرتوویی‌خوازی و تاک نێتنیکی ئێران دەگرن، بەڵکو ڕەخنەکانی خۆیان بەشێوازی جۆراوجۆر ئاراستەی سازمانە سیاسییە کوردییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەکەن. بۆ وێنە، سازمانە سیاسییە فێدرالیستییەکان وەکو حیزبی دێمۆکراتی کوردستانی ئێران (حدکا) و سازمانی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران (کۆمەڵە) زیادتر بەهۆی گونجاندنی پرسی کورد لە چوارچێوەی بەرفراوانتری سیاسەتی نەتەوەیی ئێران وەبەر ڕەخنە دەکەون. لایەنگرانی گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازی بەشێوەیەکی بەردەوام لە پلەتفۆرمگەلێک وکوو

فەیسبوک، کلّاب هاوس، ئیکس و تۆڕە کۆمەڵایەتییە سەرهێڵەکانی تر وەبیری بەردەنگە کوردەکانیان دەهێننەوە کە لەنێوان کوردبوون و ئێرانیبوون قەڵیشت و کەلێنێکی بوونناسانەی بنەمایی و ئاشتیهەڵنەگر لەئارادایە. لەحاڵێکدا فێدرالیستەکان پرسی کورد بە لێکەوتەی دیکتاتۆری، نەبوونی دێموکراسی و مافی مرۆڤ لە ئێران پێناسە دەکەن، لایەنگرانی گێڕانەوەی سەربەخۆییخوازانە لەو باوەڕەدان کە کوردبوون و ئێرانیبوون دوو دەرکەوتەی مێژوویی جیاواز و تەنانەت لە ڕووی دێموس، ڕەوتی مودێرنیتی و بوونناسییەوە دژبەیەکە . لەم سۆنگەوە، هەر دوو لایەن پێویستییان بە بنەمای مەعریفی و پراکتیکی تایبەت بەخۆیان هەیە. هەروەها جەخت لەسەر ئەوە دەکرێتەوە کە تەنانەت ئەگەر دێموسی ئێرانی پێک بهێنرێت، هیچ شێوەیەک لە حاکمییەت و سەروەریی هاوبەش یان ڕاگواستنی هێز و دەسەڵات بە کوردەکان بەفەرمی ناناسرێت و لە کۆتاییدا لە چوارچێوەیەکی بەرتەسک و دیاریکراوی وێنای نەتەوەیی و تاک ئەتنیکیی ئێران، ڕەنگە بەشدارییەکی سەمبۆلیک و فۆلکلۆریک بۆ کورد ڕەوا ببینن.

لە وەڵامی ئەم ناڕوونی و ئالۆزییە چەمکی و ستراتێژیکە، ئاکادێمیسیەنە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا کۆمەڵە باسێکی تیوریکیان دامەرزاندووە کە ئامانجیان جومگەبەندیی ڕوانگە تیۆریکەکان و تێڕوانینە ئالتێرناتیڤە سیاسییەکانە. یەکێک لە گرنگترین بەشدارییەکان لەم بوارەدا دەگەڕێتەوە بۆ ژمارەی تایبەتیی ئەم دواییانەی گۆڤاری زانستی -کوردیی تیشک کە دەپەرژێتە سەر چەمکە لەیەکگرێدراوەکانی حاکمییەت و سیاسەتی کوردی. لەم ژمارەیەدا، ئاسۆ حەسەنزادە، ئاکادمیسیەن و چالاکی سیاسیی کورد، بەشێوەیەکی وردبینانە و چەندلایەنە چەمکی سەروەری تیۆریزە دەکات و لە بەستێنێکی تایبەتیی تیۆری و پراکتیکی سیاسیی کوردیدا دایدەنێت. ئەو لە حیزب و سازمانە سیاسییە فێدرالیستییەکانی ڕۆژهەڵات کە وەکو نوێنەرانی نەتەوەی ژێردەست پێناسەیان دەکات، داواکارە کە بەشێوەیەکی جیددیتر و قووڵتر بیر لە چەمکی سەروەری و مافی چارەی خۆنووسین بکەنەوە؛ ئەو چەمکانەی کە بە باوەڕی ئەو چەمکگەلێکی سەرەکی و هەرەگرنگن کە توانای یەکگرتووکردنی ئاسۆ سیاسییە فرەچەشنەکانی ڕۆژهەڵاتی هەیە و ئاوڕ لە چاوەڕوانییە گشتییەکان دەداتەوە (حەسەنزادە ٢٠٢٥).

لەم سۆنگەوە، خالید خەیاتی (٢٠٢٥) لەسەر پێوەندیی جەماوەری لەنێوان سەروەری و مافە بنەماییەکانی مرۆڤی کورد جەخت دەکاتەوە و بەڵگە دەهێنێتەوە کە خودی مافی مرۆیی لە چەمکی شارۆمەندی و پانتایی مەدەنی، سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئەو چەمکە جیا ناکرێتەوە. ئەو پشت بە تێڕوانینە بنەماییەکانی هانا ئارێنت (١٩٧٣) سەبارەت بە بێدەوڵەتی و جێبەجێکردنی ماف دەبەستێت و ئەم پرسیارە دەوروژێنێت کە چۆن کوردان دەتوانن لەناو دەوڵەتێکی "کۆلۆنیالیی نێوان ژێردەستەکان" واتا ئێران (Matin٢٠٢٢) مافی شارۆمەندیی خۆیان دەستەبەر بکەن و هاوکات وەک کورد بەفەرمی بناسرێن؟ لەم ڕووەوە، لێکدانەوەکەی ئەو پشت بەمە دەبەستێت کە کوردان لە ڕۆژهەڵات پێویستە سەروەری نە وەک چەمکێکی یاسایی، بەڵکو وەک پێداویستییەکی سیاسی و وجوودی فام بکەن؛ پێداویستییەک کە لە ناوەندی ڕزگاریی بەکۆی ئەواندا جێی گرتووە.

یەکێکی تر لە سازمانە سیاسییە کوردییەکان کە لەم ساڵانەی دواییدا بەهۆی نەبوونی گوتارێکی ناسیۆنالیستیی ڕوون وەبەر ڕەخنەیەکی زۆر کەوتووە، حیزبی کرێکارانی کوردستان (PKK) بووە. ئەم حیزبە کە خۆی بە تەنیا نوێنەری مەشرووعی کوردان دەزانێت و تۆڕێکی لق و پۆی گرێدراویان لە سەرانسەری کوردستاندا پێک هێناوە، بە فراوانی سەرنج و ڕەخنەی لایەنگرانی سەربەخۆییخوازی دیاسپۆرای کوردی ڕاکێشاوە. لە پلەتفۆرمگەلێک وەک فەیسبووک، کلّاب هاوس و ئیکس، چالاکان و

ئاکادێمیسیەنە ڕەخنەگرە کوردەکان، ڕێبەریی پ ک ک تۆمەتبار دەکەن بە: ١) لە گوتاری گشتیی خۆیاندا داواکاری سەرەکیی کوردان بۆ بەفەرمیناسین لە ڕووی یاسایی و سیاسی پشتگوێ دەخەن و جەخت لەسەر پرسگەلی تر دەکەنەوە. ٢) بە ئەهریمەنکردنی سیستماتیکی کوردە ناسیۆنالیستەکان و ناوزەدکردنیان بە ناسیۆنالیزمی سەرەتایی ٣) ڕەتکردنەوەی بەردەوامی هەر پێگەیەکی یاسایی یان سیاسی بۆ کوردان و بەڵێنی بەرەنگاری لەگەڵ هەر بزووتنەوەیەک کە ئامانجەکەی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی یان هەر دامەزراوەیەکی هاوشێوەی تر بێت. ٤) خۆپاراستنی ئاگامەندانە لە بەکارهێنانی هێما نەتەوەییە کوردییەکان بۆ ناوڵێنانی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتیان یان ئەو ڕێکخراوانەی سازیان کردووە. نموونەیەکی بەرجەستە لەم جۆرە سیاسەتە، گۆڕانی ناوی ڕۆژاوای کوردستان بە "باکووری ڕۆژهەڵاتی سووریا" بووە کە دەرخەری ئیدئۆلۆژیای ئیستای "پ ک ک" یە.

ڕەخنەیەکی تر کە لە لایەن کۆرە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆراوە لە پ ک ک و ڕێبەری دەستبەسەرکروایان، عەبدوڵڵا ئۆجەلان دەگیرێت، کەمتەرخەمی و پێبەندنەبوونی ئەم سازمانە بە مافە سەرەکییەکانی کورد لە ماوەی دانوستانی ئەم دواییانەدا بووە؛ دانوستانانێک کە لە ٢٤ی ئۆکتۆبری ٢٠٢٤ لە لایەن دەوڵەت باغچەلی ڕێبەری حیزبی نەتەوەخوازییی تورکییەوە دەستی پێ کرد. ئەم پرۆسەیە لە گوتاری فەرمیی دەوڵەتی تورکیادا، بە "کۆتاییهاتن بە تیرۆر" ناوزەد کراوە و ئامانجی ڕوونیشیان چەککردن و هەڵوەشاندنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان بووە. لە بەرانبەردا، پ ک ک وەکو "پرۆسەی ئاشتی" ناوی لێ دەبات.

بەم حاڵەشەوە، هەر دوو لایەنەکە سەبارەت بە پرسگەلی پێوەندیدار بە مافی فەرهەنگی و زمانیی کوردان و هەروەها بەفەرمیناسینی یاسایی ناسنامەی کوردی، بێدەنگییان هەڵبژاردووە. لە ئاکامدا چالاکە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان ئەم ڕەوتە وەکو پرۆسەیەکی "خۆڕادەستکردن" پێناسە دەکەن کە لە لایەن دەوڵەتی تورکیاوە داڕێژراوە و دەرەنجامەکەی بەرژەوەندیی دەوڵەتی تورکیا و بەهێزکردنی هێژمۆنی کولتووریی زۆرینەی تورک مسۆگەر دەکات.

تۆیژەران و شرۆڤەکارانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، کەماڵ سلێمانی و بێهرووز شوجاعی، بە شێوازێکی ڕەخنەگرانە ئایدیۆلۆژیی "دژە نەتەوەخوازیی کوردی "ی پ ک ک تووشی ئالینگاری دەکەن و لەم دواییانەدا بەرهەمێکی هاوبەشیان بە ناوی "پارادۆکسی بێدەوڵەتی: کۆنفێدرالیزمی ئۆجەلان و ستراتێژیی بەتورککردن" لە چاپەمەنیی Palgrave Macmillan بڵاو کردووەتەوە کە بەتەواوی بە هەڵوەشاندنەوەی چوارچێوەی تیۆریکی عەبدوڵڵا ئۆجەلان؛ بە جەخت لەسەر چەمکی "کۆنفێدرالیزمی دێموکراتیک" و دەرەنجامە ئایدیۆلۆژیکەکانی تەرخان کراوە. ئەم کارە (٢٠٢٥) بە کەڵکوەرگرتن لە شیکاریی ڕەخنەیی گوتار دەیسەلمێنێت کە قەڵێشت و کەلێنی ئایدیۆلۆژیکی بەرچاو لە بزووتنەوەی نەتەوەیی کورددا هەیە (Soleimani and Shojai ٢٠٢٥).

سلێمانی و شوجاعی(٢٠٢٥) بەڵگە دەهێننەوە کە هەرچەند ئۆجەلان بە شێوازێکی فەرمی فۆرمی دەوڵەت-نەتەوە ڕەت دەکاتەوە، کەچی ئایدیۆلۆژییەکەی لەپێناو ڕەواییدان بە دەوڵەتی تورکیا و چوارچێوە مێژوویی و یاسایی و ڕێکخراوەییەکانی ئەو دەوڵەتەدایە. لەم چوارچێوەیەدا کوردان وەک دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی نواندنەوە دەکرێن و لە ئاکامدا داوایان لێ دەکرێت کە خولیا و ئاواتەکانیان سەبارەت بە دەوڵەتداری یان تەنانەت ئۆتۆنۆمیی فیدراڵ لە تورکیا فەرامۆش بکەن. ئەم نووسەرانە لەسەر ئەو باوەڕەن کە ئۆجەلان بەها کۆلۆنیالیستییەکانی تورکییەی دەروونی کردووە و بە نووسراوەکانی ڕێکخراوە و پراکتیکگەلێکی سیاسی بەرهەم دەهێنێت کە لە ئاکامدا خەڵکی کورد بەرەو بەتورککردن ڕادەکێشێت.

جێگەی ئاماژەیە کە لایەنگرانی ڕۆژهەڵاتی

گێرانەوەی سەربەخوییخوازانە بەشێوەیەکی بەردەوام جەخت لەسەر چەمکی بێدەوڵەتی دەکەنەوە تا لەم ڕێگەوە دابڕانی مەعریفەیی لەگەڵ ئێرانیبوون چ لەئاستی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و چ لەئاستی سەرانسەریی دیاسپۆرا بەهێز بکەن. ئەم پێداگرییە گوتارییە هەوڵێکی ستراتیژیک بە ئامانجی هاندانی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا و هەروەها سازمانە سیاسییەکانیان بووە تاکو بەدوای چالاکییە ژوورنەتەوەییەکانیان، جودا و سەربەخۆ لە چوارچێوەی ناسنامەی ئێرانیبووندا بچن.

لە ڕووی تیۆریکەوە جیاوازیی بنەڕەتی لەنێوان ڕێڕەوی ستراتیژیکی دیاسپۆرای بێدەوڵەت و دیاسپۆرای گرێدراو بە دەوڵەتەکانی هەنووکە لەئارادایە. دیاسپۆرای بێدەوڵەت بە پێناسەکردنی خۆی وەک پارێزەری نەتەوەی چەوساوە پاساو بۆ بڕیارە سیاسییەکانی دەهێنێتەوە و ئەو جۆرەی کە شێفێر(٢٠٠٢، ٢٤-٢٥) دەیبێژێت ڕەنگە ستراتیژیی وەرگرتنەوەی وڵات یان جودابیخوازی پێڕەو بکەن؛ واتا وڵاتێک کە سەردەمانێک نیشتمانی میژوویی ئەوان بووە، بدرێتەوە یان وەریگرنەوە و لە کۆتاییدا لەو نیشتمانە میژوویییەدا دەوڵەتێکی سەربەخۆ دابمەزرێنن. هەروەها شێفێر(٢٠٠٢، ٢٤) ئاماژە ئەدات دیاسپۆرای گرێدروا بە دەوڵەت ڕەنگە بۆ ستراتیژیی ڕادیکاڵی دیاسپۆرای بێدەوڵەت لەمپەر ساز بکات. بەتایبەت کاتێک کە ئەم دیاسپۆرایە لە وڵاتانی تەنیشتی نیشتمانی ئەسڵی بژین. سەبارەت بە دیاسپۆرای کورد بەتەواوی جەخت لەسەر ئەوە دەکرێتەوە کە بەدیهێنانی کوردستانی سەربەخۆ ماف و ئەرکی سەرشانی هەر کوردێکە(Van Bruinessen ١٩٩٩; Khayati ٢٠٠٨).

بەم پێوەرە، لە هەلومەرجێکدا کە ڕژیمی ئێران زۆرتر لە هەر کاتێکی تر لە بەستێنی دەرەوە و ناوخۆی وڵات لاواز بووە، جڤاکی دیاسپۆرای کوردانی ڕۆژهەڵات، سازمانە سیاسییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان هان دەدەن تاکو پلەتفۆرمێکی سیاسیی وڵامدەر و بەرپرسیار پێک بهێنن کە پشتی بە بنەمایەکی تیۆریی بەهێز و ستراتیژییەکی بەرهەست ببەستێت. بە بڕوای ئەوان، بەرنامەیەکی وەها دەبێ کوردانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە پڕۆسەی بەرخۆدان دژ بە دەسەڵاتی ئیستعماریی ئێران بەهێز بکات و وەک نەتەوەیەکی بێدەوڵەت جەخت لەسەر مافی سەروەریی سیاسی و یاسایی خۆیان بکەنەوە؛ خولیایەک کە بەدیهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی دەگرێتە بەر. لە ڕوانگەی تۆڕەرە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆراوە، سەروەری تەنیا بنەمایەکی یاسایی و ڕێکخراوەیی نییە، بەڵکو پێداویستییەکی سیاسی و مەعریفی بۆ ڕزگاریی نەتەوەیی ئەژمار دەکرێت. سەروەری وەک مێکانیزمی کارتێکەریی بەکۆ، دانوستان بۆ بەفەرمیناسینی نێوان زەینی و ئالێنگاریی پەراوێزکەوتوویی ڕێکخراوەیی سەپێندراو لەلایەن دەوڵەت نەتەوەی زاڵ ڕۆڵ دەگێڕێت. ئاکادێمیسیەنە ڕۆژهەڵاتییەکان لەڕێگەی بەرجەستەکردنی سەروەری لەنێوان گێڕانەوەی سەروەریخوازانەی دیاسپۆرا، عاملێییەتی کورد سەرلەنوێ چەمکاندن دەکات. بەشێوەیەک کە ئەم عاملێییەتە نەتەنیا لە وشیاریی میژوویی و ناسنامەی نەتەوەییدا، بەڵکو لە داخوازییەکانی هاوچەرخ بۆ مافەکان، بەفەرمیناسین و مافی چارەی خۆنووسین ڕەگی داکوتاوە.

دەرەنجام

ئەم وتارە پشت بە چەمکی شارۆمەندیی ژوورسنوور دەبەستێت؛ واتا ئەو کەسە ئاست بەرزانەی کە لەنێوان سیستمە نۆرماتیڤ، یاسایی و ڕێکخراوەییەکان و پراکتیکە سیاسییەکانی چەندین وڵات لە چالاکیدان و بە کەڵکوەرگرتن لە گێڕانەوەکانی دیاسپۆرا وەکو گۆشەنیگای سەرەکیی میتۆدۆلۆژیکی باس لەوە دەکات کە لێکۆڵەران و چالاکە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا کە لە وڵاتە جۆراوجۆرەکانی جیهان نیشتەجێ بوون، لەڕێگەی پلەی ئاکادمیک و کۆمەڵایەتیی خۆیانەوە و بە کەڵکوەرگرتن لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و دەقە زانستییەکانەوە گێڕانەوەیەکی سەربەخۆییخوازانە

بەپێی دوو کەرتی سەرەکی جومگەبەندی دەکەن. یەکەم، دابڕانی مەعریفی لە ئێرانییوون کە بنەما سیاسی، قەڵەمڕەوی، فەرهەنگی و ڕێکخراوەییەکانی دەوڵەت نەتەوەی ئێران بە ئاقاری هەڵوەشاندن دەبات؛ هەمان چوارچێوە کە کورد ڕۆژهەڵاتیی بێدەوڵەتەکان لە ڕووی مێژووییەوە وەک کۆلۆنی جێگیر دەکات. دووهەم، ڕەخنەی دیسکۆرسیڤ لە ڕێکخراوە و دامەزراوە سیاسیی سەقامگیرە کوردییەکان کە نەتەنیا سەبارەت بە پرۆژەی بەرینتری ناسیۆنالیزمی کوردی، بەڵکو لە بڕیاردان لەمەڕ دەوەڵەت نەتەوەی ئێران و چوارچێوەی ئایدیۆلۆژییەکەی، بەرنامە و ڕیتۆریکێکی ئاڵۆز، نەزۆک و دڕدۆنگیان هەیە.

ئەم ئەکتەرە دیاسپۆراییانە لەڕێگەی جێگە و پێگەی کۆمەڵایەتی و پسپۆڕانەی خۆیان لە سەرچاوە هزری و مادییەکانی وڵاتانی نیشتەجێ کەڵک وەردەگرن و لەڕێگەی چوارچێوە نۆرماتیڤەکانی شارۆمەندیی ژووڕسنوور و ناسیۆنالیزمی دووڕمەودا ڕێک دەکەون. ئامانجیان ئەوەیە ڕێکخراوە سیاسییە کوردییەکان هان بدەن تاکو بە گوتاری برایەتی تەوەر و فێدرالییە ئێران تەوەرەکاندا بچنەوە و ئەجێندایەکی ڕووتری سەربەخۆییخوازانە بهێننە ئاراوە. ئەجێندایەک کە خوازیاری دابڕان لە پێکهاتە کۆلۆنیالیستییەکانی ئێران و بەهێزکردنی کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان بۆ دەستەبەرکردنی سەروەریی سیاسی و نەتەوەیی و لە ئاکامدا بنیاتنانی دەوڵەتی کوردی بووە.

لە پێکهاتەی ڕوو لە گۆڕانی دیاسپۆرای کوردانی ڕۆژهەڵاتی ، چالاکییە هزری و گوتارییەکان شێوەیەکی واتادار و سەمبۆلیک لەخۆ دەگرێت. ئەم وتارە لەڕێگەی "سەرنج و تێڕوانینی ئێتنۆگرافیی سایبێری"، بەڕەیەکی بەربڵاو لە بەشداربووانی دیاسپۆرا دەناسێنێت کە زانایان، خوێندکاران، شاعیران و نووسەران و وەرگێڕان و هەروەها ڕۆژنامەنووسان، چالاکانی بواری مافی ژنان، ژینگەخوازان و چالاکانی سیاسی، فەرمانبەران و بازرگانە خۆجێییەکان لەخۆ دەگرێت. ئەم گرووپانە لە چوارچێوەی شارۆمەندیی ژووڕسنوور و بەشێوازی جۆراوجۆر و بە کاردانەوە لەسەر تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، لە گەڵاڵەکردنی گێڕانەوەیەکی تایبەت بە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەشدار دەبن. ئەم گێڕانەوە لە سەرووی ئیدعای ڕێبەرە سیاسییەکاندایە و تێدەکۆشێت لە ئاستی گوتاریدا مەودای نێوان نیشتمان و دیاسپۆرا کەم بکاتەوە و لە خەیاڵ و وێنایەکی نەتەوەیی هاوبەشدا یەکگرتوویان بکات (Brah ١٩٩٦).

لەم بەستینەدا، نەوەی نوێی خوێندکار و چالاکە ڕۆژهەڵاتییەکانی دیاسپۆرا، هێزێکی چالاک و کارامە بۆ پێکهێنانی گێڕانەوەیەکی سەربەخۆییخوازانە ئەژمار دەکرێن. ئەم کەسانە، سەرەڕای ئالینگارییە جۆراوجۆرەکان، نەتەنیا لەڕێگەی دەقی ئاکادێمیک و تیۆریکی تێروتەسەل، بەڵکو لەڕێگەی پەیوەندییە سەمبۆلیک و سەرچاوە میدیاییەیە فرەچەشنەکانەوە لە بەستێنی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا چالاکی دەکەن. بەپێی گێڕانەوەی دیاسپۆرایی، دەتوانین ئاماژە بە سێ تایبەتمەندیی سەرەکی بۆ ئەم پێوەندی و تۆڕە هزرییە بدەین:

١. وشیارییەکی سیاسی لەسەر بنەمای مێژوو کە هەم گۆڕانە ناوچەییەکان و هەم کاریگەرییەکانی لەسەر بزووتنەوەی نەتەوەیی پیشان دەدات. ئەم ئاگامەندییە نوێژنکردنەوەیەکی تیۆریک لە گوتاری سیاسیی کوردی لێ دەکەوێتەوە. گەرچی ئاکادێمیسیەن و چالاکان هەوڵ دەدەن کە دیاسپۆرا و نیشتمان لە چوارچێوەی یەکەیەکی نەتەوەییدا جێگیر بکەن، زۆربەی کات هەوڵەکانیان ڕووبەڕووی لەمپەر و پێکهاتەی سەختگیرانە و سەرەڕۆیانەی حیزبە ڕۆژهەڵاتییەکان دەبێتەوە.

٢. پێشکەوتوویی مەعریفی فۆرمگەلی هێژمۆنۆتیکی بیری ناسیۆنالیستی کوردی تووشی ئالینگاری دەکات. تۆڕی دیاسپۆرا خۆی وەک شوێنگرەوەیەکی ڕەخنەیی بۆ ئەو شتە دەناسێنێت کە وەک ڕۆشنگەرییەکی نەتەوەییخوازانەی گەندەڵ پێناسە کراوە، ڕۆشنگەرییەک کە بە ئاقاری دەستکاری، فریودەری، دژەڕۆشنبیری، زانیاریی چەواشە و دووجەمسەری کردنەوەی سیاسەت دەچێت. پەیامی فکریی

دەرکەوتوو لە دیاسپۆرا پرۆڕوونە: پێویستە کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان خۆیان لە داوی دووانەی ئێرانیبوون و کوردبوون دەرباز بکەن، ئەو دوو ناسنامەیە کە هەر لە بنەماوە ناکۆک و نەگونجاوە.

٣. پێیەندبوون بە چوارچێوەیەکی ئەخلاقی و ڕژیمی حەقیقەتێکی جیاواز کە لەڕێگەی نووسینەوەی بەردەوامی مێژووی کوردی لە ڕوانگەی پەراوێزخراوانەوە هاتووەتە ئاراوە. ئەم ڕژیمی حەقیقەتە هەوڵ دەدات چالاکییە کۆلۆنیالیستی و ئەمپێریالیستییە بەردەوامەکانی دەوڵەتی ئێران ئاشکرا بکات و هاوکاتیش خوازیاری ڕێبەریی سیاسی بۆ نەتەوەی کورد وەک مافێکی جیهانداگر دەبێت.

بەشێوەیەکی گشتی، ئەم تایبەتمەندییانە دەرخەری سەرهەڵدانی گێڕانەوەیەکی سەربەخۆییخوازانەیە کە دیاسپۆڕای کوردە ڕۆژهەڵاتییەکان لە بەشەکانی تری کوردستان جیاواز دەکات. ئەم دیاسپۆرایە بەجێگەی پێبەندبوون بە پێکهاتە نەریتییە حیزبییەکان یان دابەشبکارییە ناوچەییەکان، گێڕانەوەیەکی سەربەخۆییخوازانە جومگەبەندی دەکات، سنوورە نەتەوەییەکان تێدەپەڕێنێت و لەناو نەخشەیەکی ژوورنەتەوەیی گەورەتردا کار دەکات. ئەم نەخشە ڕوو لەگەشەیە، پانتای گشتی و گۆڕەپانی مەدەنیی چەند وڵاتی نیشتەجێ لەخۆ دەگرێت و دەوری سەرەکیی دیاسپۆرا لە بیچمدانی ئەجێندای سیاسی و ڕەوتی داهاتووی ڕۆژهەڵات بەرجەستە دەکات.

* https://doi.org/١٣٦٢١٠٢٥,٢٠٢٦,٢٦/١٠,١٠٨٠١٣٨٤١

پەراوێزەکان:

1- transborder citizenship

2- narrative

3- transnational

4- long-distance nationalism

5- ethnonational

6- home away from home

7- cyberethnographic

8- participant observation

9- reflexive

10- media anthropology

11- dual citizenship

12- multiple citizenship

13- origin and destination

14- self-reflexivity

15- TISHK

16- Rêga

17- Sako

18- inter-subaltern colonialism

19- The Invention of Africa

20- in-depth interview

21- brutal political economy

22- necro-labor

23- living dead

24- The Souls of Black Folk

25- Black Skin, White Masks,

26- internalizing

27- experience of double consciousness

28- Other

سەرچاوەکان:

on Great Britain." Diaspora Dialogues for Development and Peace Project, Berghof Peace Support ۳۱–۱. https://hdl.handle.net/۱۸۱۱٤/۱۸۱٤ .

Baser, B. ۲۰۱۲. "Inherited Conflicts: Spaces of Contention Between Second-Generation Turkish and Kurdish Diasporas in Sweden and Germany." Doctoral diss., European University Institute. https://hdl.handle.net/۲۵۱۹۷/۱۸۱٤.

Baubӧck, R. ۱۹۹٤. Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration. Aldershot, Hants, England: Edward Elgar.

Begikhani, N., and A. K. Gill. ۲۰۱٦. Honour-Based Violence: Experiences and Counter Strategies in Iraqi Kurdistan and the UK Kurdish Diaspora. London: Routledge. doi:۹۷۸۱۳۱۵۵۸۷۰۱۱/۱۰,٤۳۲٤ .

Berkowitz, L., and L. M. Mügge. ۲۰۱٤. "Transnational Diaspora Lobbying: Europeanization and the Kurdish Question." Journal of Intercultural Studies –۷٤ :(۱) ۳۵ ۹۰. doi:۰۷۲۵٦۸٦۸,۲۰۱۳,۸٦٤٦۲۵/۱۰,۱۰۸۰.

Brah, A. ۱۹۹٦. Cartographies of Diaspora: Contesting Identities. London: Routledge. doi:۹۷۸۰۲۰۳۹۷٤۹۱۹/۱۰,٤۳۲٤.

Brubaker, R. ۲۰۰۵. "The 'Diaspora' Diaspora." Ethnic and Racial Studies :(۱) ۲۸ ۱۹–۱. doi:۰۱٤۱۹۸۷۰٤۲۰۰۰۲۸۹۹۹۷/۱۰,۱۰۸۰

Carter, D. ۲۰۰۵. "Living in Virtual Communities: An Ethnography of Human Relationships in Cyberspace." Information, Communication & Society ۱٦۷–۱٤۸ :(۲) ۸. doi:۱۳٦۹۱۱۸۰۵۰۰۱٤٦۲۳۵/۱۰,۱۰۸۰.

Clifford, J. ۱۹۹٤. "Diasporas." Cultural

Ahmadzadeh, H. ۲۰۰۳. "Nation and Novel: A Study of Persian and Kurdish Narrative Discourse." Doctoral diss., Uppsala University. Acta Universitatis Upsaliensis. ۱۰,٤۰۰۰/abstractairanica.٦۵٤۲.

Alinia, M. ۲۰۰٤. "Spaces of Diasporas: Kurdish Identities, Experiences of Otherness and Politics of Belonging." Doctoral diss. University of Gothenburg, Department of Sociology. https://gupea.ub.gu.se/handle/۱٦۲٦۹/۲۰۷۷ .

Alinia, M., and B. Eliassi. ۲۰۱٤. "Temporal and Generational Impact on Identity, Home(land) and Politics of Belonging Among the Kurdish Diaspora." Nordic Journal of Migration Research ۸۱–۷۳ :(۲) ٤. doi:۱۰,۲٤۷۸/njmr۰۰۰۸-۲۰۱٤- .

Anderson, B. ۱۹۹۸. "Long-Distance Nationalism." In The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia, and the World, edited by B. Anderson, –۵۸ ۷٤. London: Verso.

Arendt, H. ۱۹۷۳. "The Origins of Totalitarianism." In New with Added Prefaces, ۵۲۷. San Diego, NY, & London: Harcourt, Brace Jovanovich.

Ayata, B. ۲۰۱۱. "Kurdish Transnational Politics and Turkey's Changing Kurdish Policy: The Journey of Kurdish Broadcasting from Europe to Turkey." Journal of Contemporary European Studies :(٤) ۱۹ ۵۳۳–۵۲۳. doi:۱٤۷۸۲۸۰٤,۲۰۱۱,٦۳۹۹۸/۱۰,۱۰۸۰ ۸ .

Baser, B. ۲۰۱۱. "Kurdish Diaspora Political Activism in Europe with a Particular Focus

and Political Otherness: Kurdish and Palestinian Experiences. New York: Palgrave Macmillan. doi:٦-٧٦٦٩٨-٠٣٠-٣-٩٧٨/١٠,١٠٠٧.

Fanon, F. ١٩٦٧. Black Skin, White Masks. Translated by C. L. Markmann. New York: Grove Press. doi:١٠,٢٣٠٧/j.ctt١vwmfcj

Gebauer, C., and R. Sommer. ٢٠٢٣. "Beyond Vicarious Storytelling: How Level Telling Fields Help Create a Fair Narrative on Migration." Open Research Europe :(١٠) ٣ ١٠. doi:١٠,١٢٦٨٨/openreseurope.١٥٤٣٤,٢.

Gilroy, P. ١٩٩٣. The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness. London: Verso.

Glick-Schiller, N. ٢٠٠٥. "Transborder Citizenship: An Outcome of Legal Pluralism Within Transnational Social Fields." In Mobile People, Mobile Law: Expanding Legal Relations in a Contracting World, edited by F. von Benda-Beckmannvon Benda-Beckmann, K. von Benda-Beckmann, and A. Griffiths, ٦٢–٣٩. London: Routledge. doi:٩٧٨١٣١٥٢٤٨٨٠٦/١٠,٤٣٢٤ .

Glick-Schiller, N., and G. E. Fouron. ١٩٩٩. "Terrains of Blood and Nation: Haitian Transnational Social Fields." Ethnic and Racial Studies ٣٦٦–٣٤٠ :(٢) ٢٢. doi:٠١٤١٩٨٧٩٩٣٢٩٥١٢/١٠,١٠٨٠ .

Glick-Schiller, N., and G. E. Fouron. ٢٠٠١. Georges Woke Up Laughing: Long-Distance Nationalism and the Search for Home. Durham, NC: Duke University Press. doi:٩٧٨٠٨٢٢٣٨٣٢٣٩/١٠,١٢١٥ .

Hassanpour, A. ٢٠٠٣. "Diaspora, Homeland and Communication Technologies." In The Media of Diaspora: Mapping the Globe, edited by K. H. Karim, ٨٨–٧٦. London: Anthropology ٣٣٨–٣٠٢ :(٣) ٩. doi:١٠,١٥٢٥/ can.١٩٩٤,٩,٣,٠٢a٠٠٠٤٠ .

Diallo, M. M., and M. Muwanga. ٢٠٢٣. "Narrating Diaspora. The African Diaspora as a Counter-Narrative." DIEGESIS : Interdisziplinäres E-Journal für Erzählforschung: Interdisciplinary E-Journal for Narrative Research –٧٤ :(٢) ١٢ ٩١. doi:١٠,٢٥٩٢٦/cfrc-ad٩٦ .

Dryaz, M. S. ٢٠٢١. "Minority, State and Nation: Kurdish Society in Iran in the Aftermath of the Revolution." In The Cambridge History of the Kurds, edited by H. Bozarslan, C. Gunes, and V. Yadirgi, ٤٣٥–٤٠٧. Cambridge: Cambridge University Press. doi:٩٧٨١١٠٨٦٢٣٧١١,٠١٧/١٠,١٠١٧ .

Du Bois, W. E. B. ١٩٠٣. The Souls of Black Folk: Essays and Sketches. Chicago: A.C. McClurg & Co. doi:١٠,٢٣٠٧/j.ctv٣٤٦v٠g .

Eccarius-Kelly, V. ٢٠٠٢. "Political Movements and Leverage Points: Kurdish Activism in the European Diaspora." Journal of Muslim Minority Affairs ١١٨–٩١ :(١) ٢٢. doi:١٣٦٠٢٠٠٠٢٢٠١٢٤٨٥٤/١٠,١٠٨٠ .

Eliassi, B. ٢٠١٠. "A Stranger in My Homeland: The Politics of Belonging Among Young People with Kurdish Backgrounds in Sweden." Doctoral diss., Mid Sweden University. http://miun.diva-portal.org/ smash/get/diva٢:٣٣٧٥٩٧/FULLTEXT٠١ .

Eliassi, B. ٢٠١٦. "Statelessness in a World of Nation-States: The Cases of Kurdish Diasporas in Sweden and the UK." Journal of Ethnic and Migration Studies –١٤٠٣ :(٩) ٤٢ ١٤١٩. doi:١٣٦٩١٨٣/١٠,١٠٨٠X.٢٠١٦,١١٦٢٠٩١ .

Eliassi, B. ٢٠٢١. Narratives of Statelessness

America. Macmillan.

Mahmod, J. ٢٠١٩. “New Maps of Identity: The Kurdish Diaspora and Digital Networks.” Kurdish Studies ٦١–٤٤ :(١) ٧. doi:١٠,٣٣١٨٢/ks.vVi١,٥٣٠ .

Matin, K. ٢٠٢٢. “Decolonising Iran: A Tentative Note on Inter-Subaltern Colonialism.” Current Anthropology :(٢) ٦٣ ٤–١. doi:٧١٩٨٨٦/١٠,١٠٨٦ .

Mofidi, S. ٢٠٢٤. “The Experience of Suspension Among Political Identities; Kurdish Nationality and Aspiration for Kurdistani Citizenship Among Kurdish Immigrants in Western Europe.” Studies in Ethnicity and Nationalism ٣٨٦–٣٦٣ :(٣) ٢٤. doi:١٠,١١١١/sena.١٢٤٣٥ .

Mofidi, S., and J. Aghapouri. ٢٠٢٣. “The Role of Kurdish Identity in Shaping Political Identity: A Case Study of Kurdish University Students in Rojhelat, Kurdistan-Iran.” Journal of Ethnic and Cultural Studies ١٠ ١٧–١ :(٣). doi:١٠,٢٩٣٣٣/ejecs/١٤٦٥ .

Mohammadpour, A. ٢٠٢٢. Blood for Bread: Kurdish Kolbers, State Violence, and Another Call for Militant Anthropology (A Dissertation Portfolio). Doctoral diss., University of Massachusetts Amherst. DOI: ٢٧٩٢٨٠٤١/١٠,٧٢٧٥ .

Mohammadpour, A. ٢٠٢٤. “Blood for Bread: Necro-Labor, Nonsovereign Bodies, and the State of Exception in Rojhelat.” American Anthropologist ١٣٤–١٢٠ :(١) ١٢٦. doi:١٠,١١١١/aman.١٣٩٤١ .

Mohammadpour, A., and A. Javaheri. ٢٠٢٤. “Weeping Without Tears: Kurdish Female Kolbers and Gendered Necropolitics of State Routledge. doi:٩٧٨٠٢٠٣٣٨٠٦٤١٢/١٠,٤٣٢٤ .

Hassan Zadeh, A. ٢٠٢٥. “Toward a Political Synthesis for Eastern Kurdistan: Self-Determination as a Feasible Path within the Strategic Framework.” Tishk –١٣٨ :(٢٦) ٧١ ١٥٩. doi:١٠,٦٩٩٣٩/TISHK٠٠٧١١ .

Khalili, M. ٢٠٢٢. “Beyond a Centre–Periphery Approach: Inter-Minority Tensions and the Development of Contested Categories of Kurdish Mobilization in Iran.” Studies in Ethnicity and Nationalism :(٣) ٢٢ ٢١٨–٢٠٣. doi:١٠,١١١١/sena.١٢٣٧٤ .

Khayati, K. ٢٠٠٨. From Victim Diaspora to Transborder Citizenship? Diaspora Formation and Transnational Relations Among Kurds in France and Sweden. Doctoral diss., Linköping University. ١٠,٣٣٨٤/diss.diva٩٢٧٥- .

Khayati, K. ٢٠٢٥. “Sovereignty, State, Citizenship, Statelessness, and the Kurds: A Preliminary Study.” Tishk ٣١–١٠ :(٢٦) ٧١. doi:١٠,٦٩٩٣٩/TISHK٠٠٧١ .

Khayati, K., and M. Dahlstedt. ٢٠١٤. “Diaspora Formation Among Kurds in Sweden: Transborder Citizenship and Politics of Belonging.” Nordic Journal of Migration Research ٦٤–٥٧ :(٢) ٤. doi:١٠,٢٤٧٨/njmr٠٠١٠-٢٠١٤- .

Khayati, K., and M. Dahlstedt. ٢٠١٥. “Diaspora: Relations and Communities Across Borders.” In International Migration and Ethnic Relations, edited by M. Dahlstedt and A. Neergaard, ١٠٣–٨٠. London: Routledge. doi:٨-٩٧٨١٣١٥٧٦٤٩٧٩/١٠,٤٣٢٤ .

Laguerre, M. S. ١٩٩٨. Diasporic Citizenship: Haitian Americans in Transnational

Free Tibet: Cyberspace and the Ambivalence of Cultural Translation." In The Media of Diaspora: Mapping the Globe, edited by K. H. Karim, ۲۰۲–۱۸۹. London: Routledge. doi:۹۷۸۰۲۰۳۳۸۰٦٤۲/۱۰,٤۳۲٤ .

Sheffer, G. ۲۰۰۲. Diaspora Politics: At Home Abroad. New York: Cambridge University Press. doi:۱۰,۱۰۱۷/CBO۹۷۸۰۵۱۱٤۹۹٤۳۲ .

Sheyholislami, J. ۲۰۱۰. "Identity, Language, and New Media: The Kurdish Case." Language Policy ۳۱۲–۲۸۹ :(٤) ۹. doi:۱۰,۱۰۰۷/s-۹۱۷۹-۰۱۰-۱۰۹۹۳y.

Soleimani, K., and A. Mohammadpour. ۲۰۱۹. "Can Non-Persians Speak? The Sovereign's Narration of "Iranian Identity"." Ethnicities ۹٤۷–۹۲۵ :(۵) ۱۹. doi:۱٤٦۸۷۹٦۸۱۹۸۵۳۰۵۹/۱۰,۱۱۷۷ .

Soleimani, K., and A. Mohammadpour. ۲۰۲۰. "Life and Labor on the Internal Colonial Edge: Political Economy of Kolberi in Rojhelat." The British Journal of Sociology ۷۱ ۷٦۰–۷٤۱ :(٤). doi:٤٤٤٦,۱۲۷٤۵-۱٤٦۸/۱۰,۱۱۱۱ .

Soleimani, K., and B. Shojai. ۲۰۲۵. Kurdish Paradox of Statelessness: Öcalan's Confederalism and Turkeyification Strategies. London: Palgrave Macmillan. doi:۳-۸۳۷٤٦-۰۳۱-۳-۹۷۸/۱۰,۱۰۰۷ .

Tohidi, N. ۲۰۲۳. "Iran in a Transformative Process by Woman, Life, Freedom." Freedom of Thought Journal ۵۷–۲۹ :(۱۳) ۱۳. doi:۱۰,۵۳۸۹۵/ftj۱۳۱٤.

TÖlÖlyan, K. ۱۹۹۱. "The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface." Diaspora: A Journal of Transnational Studies ۷–۳ :(۱) ۱. doi:۱۰,۱۳۵۳/dsp.۱۹۹۱,۰۰۰۸ .

Tsaliki, L. ۲۰۰۳. "Globalization and in Iran." Gender, Work & Organization ۳۲ ۸٦۷–۸٤۳ :(۲). doi:۱۰,۱۱۱۱/gwao.۱۳۱۸٤ .

Mojab, S. ۲۰۰٦. "Gender, Nation and Diaspora: Kurdish Women in Feminist Transnational Struggles." In Muslim Diaspora, edited by H. Moghissi, ۱۵۸–۱٤۲. London: Routledge. doi:۹۷۸۰۲۰۳۹٦۱۲۵٤/٤۳۲٤.۱۰ .

Mudimbe, V. Y. ۱۹۸۸. The Invention of Africa: Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Ong, A. ۱۹۹۹. Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality. Duke University Press. Postill, J. ۲۰۰۵. "Media Anthropology in a World of States". In EASA Media Anthropology E-Seminar ۲٦–۱۹. Accessed August ۲۰۲۵ ,۱۰. https://scholar.google.com/scholar?hl=sv&as_sdt=۲٪۰C۵&q=Media+Anthropology+in+a+World+of+States.&btnG= .

Pries, L. ۱۹۹۹. "New Migration in Transnational Spaces." In Migration and Transnational Social Spaces, edited by L. Pries, ۳۵–۱. London: Ashgate. https://books.google.fr/books?id=jE-OAAAAMAAJ .

Pripp, O. ۲۰۱۹. "Music, Dance and Ethnic Elasticity in a Kurdish Cultural Association: The Complexity of Intercultural Experience." El Oído Pensante ۱۱۸–۱۰۰ :(۱) ۷. https://diva-portal.org/smash/get/diva۲:۱۲۸۷۲۹۷/FULLTEXT۰۱.pdf .

Safran, W. ۱۹۹۱. "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return." Diaspora: A Journal of Transnational Studies ۹۹–۸۳ :(۱) ۱. doi:۱۰,۱۳۵۳/dsp.۱۹۹۱,۰۰۰٤ .

Santianni, M. ۲۰۰۳. "The Movement for a

Hybridity: The Construction of Greekness on the Internet." In The Media of Diaspora: Mapping the Globe, edited by K. H. Karim, ١٨٨–١٧٤. London: Routledge. doi:٩٧٨٠٢٠٣٣٨٠٦٤٢١/١٠,٤٣٢٤ .

Vali, A. ٢٠١٤. Kurds and the State in Iran: The Making of Kurdish Identity. London & New York: I. B. Tauris/Bloomsbury Publishing. https://www.bloomsbury.com/٩٧٨٠٨٥٧٧٣٣٣١٣

Van Bruinessen, M. ١٩٩٩. "The Kurds in Movement: Migrations, Mobilization, Communications and the Globalization of the Kurdish Question". Working Paper No. ١٤, Islamic Area Studies Project, Tokyo. https://dspace.library.uu.nl/handle/٢٠٥١٠/١٨٧٤ .

Vertovec, S. ٢٠٠١. "Transnationalism and Identity." Journal of Ethnic and Migration Studies ٥٨٢–٥٧٣ :(٤) ٢٧. doi:١٣٦٩١٨٣٠١٢٠٠٩٠٣٨٦/١٠,١٠٨٠ .

Vertovec, S., and R. Cohen. ١٩٩٩. "Introduction." In Migration, Diasporas and Transnationalism, edited by S. Vertovec and R. Cohen, xiii–xxviii. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.

Wahlbeck, Ö. ١٩٩٩. Kurdish Diasporas: A Comparative Study of Kurdish Refugee Communities. London: Springer. https://researchportal.helsinki.fi/en/publications/kurdish-diasporas-a-comparative-study-of-kurdish-refugee-communit .

Ward, K. J. ١٩٩٩. "Cyber-Ethnography and the Emergence of the Virtually New Community." Journal of Information Technology ١٠٥–٩٥ :(١) ١٤. doi:٠٢٦/١٠,١١٧٧ ٨٣٩٦٢٩٩٠١٤٠٠١٠٨

Werbner, P. ٢٠٠٥. "The Translocation of Culture: 'Community Cohesion' and the Force of Multiculturalism in History." The Sociological Review ٧٦٨–٧٤٥ :(٤) ٥٣. doi:١٠,١١١١/j.٩٥٤-١٤٦٧X.٢٠٠٥,٠٠٥٩٤.x .

Zettervall, C. ٢٠١٣. Reluctant Victims into Challengers: Narratives of a Kurdish Political Generation in Diaspora in Sweden. Doctoral diss., Lund University. https://portal.research.lu.se/en/publications/reluctant-victims-into-challengers-narratives-of-a-kurdish-politi.

جوغرافیا زەوتکراوەکان:
بێدەوڵەتی و بەرخۆدانی ژینگەیی لە ڕۆژهەڵات*

ئەحمەد مەحەممەدپوور

وەرگێڕان: کەماڵ حەسەنپوور

ئەم وتارە کەڵک لە سەرچاوەی جۆراوجۆر وەردەگرێت، کە پێک هاتووە لە شیکاریی بەڵگەنامەیی، لێکۆڵینەوەی ژینگەیی و بەرهەمی ئەتنیکناسی کە لە لایەن ڕێکخراوی مەدەنیی کورد و چالاکانەوە بەرهەم هێنراوە، لەگەڵ تۆماری هایدرۆلۆژیک، زانیاریی فەرمی، بڵاوکراوەی زانستی و، ڕاپۆرتی شایەتحاڵان لە لایەن پارێزەرانی ژینگەی خۆجێیی. زانیاریی بەرهەمهاتوو لە لایەن ئەنجومەنی سەوزی چیا و ڕایەڵەی مافەکانی مرۆڤی کورد، دوو لایەنی خاوەن پێگە و جیگەی متمانە کە زانیاری لەسەر ڕۆژهەڵات کۆ و بڵاو دەکەنەوە، تەوەری سەرەکیی ئەم وتارەن.

پوختە

ئـــەم وتارە گەڵاڵەیەکـــی دژەکۆڵۆنیال بۆ تێگەیشـــتن لە ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیی لە ئێران پێشکەش دەکات، بە جەختکردن لەســـەر ڕۆژهەڵات (کوردستانی ڕۆژهەڵات/ ئێران)، بە دۆخێکی ژینگەییـــەوە کە کاتێک نەتەوەیەک یـــان کولتووریـــک ســـەربەخۆیی سیاســـیی واتاداری بەســـەر خاکی خۆیـــەوە نەبێـــت، مـــن وەک ژینگەی بێدەوڵـــەت چەمکســـازی بۆ دەکـــەم. بـــە تێپەڕین لە بۆچوونە ڕۆژاواتەوەرەکانـــی دادپەروەریی ژینگەیی، ئەم وتارە باســـی ناسیۆنالیزمی فارسی-شیعی وەک پرۆژەیەکی ڕەگەزپەرســـتانە دەکات کە تێکدانـــی ژینگە وەک چەک بـــۆ بنکۆڵکردنی وڵات، ژیـــان و ژینگەی کـــوردان بەکار دێنێـــت. مـــن جەخت لەســـەر مینـــە چێنـــراوەکان، ئاگـــر تێبەردانی میلیتاریســـتی و، دروســـتکردنی بەنداو دەکـــەم تا بـــەوردی ئاماژە بکـــەم چـــۆن بەڕێوەبەریی ژینگە لـــە ڕۆژهەڵات بـــە پاشگۆێخســـتنی پێکهاتەیی، بـــە ئەمنییەتیکـــردن و دەســـتێوەردانی تاڵانکارانە چێ کـــراوە. بـــە کەڵکوەرگرتن لـــە بیرۆکەکانی دانیشـــتووە ڕەســـەنەکان و ســـڕینەوەی کۆلۆنیالیـــزم، وتارەکـــە چالاکیی ژینگەیی کوردی وەک سیاســـەتێکی ڕەســـەنی پێڕاگەیشـــتن، بیرهانیـــن و ڕەتکردنـــەوە، بەربەرەکانی لەگـــەڵ دەســـەڵاتداریی دەوڵەتـــی و ژینگەپارێزیـــی نەتەوەپەرســـتانە (سەرانســـەری) بیرۆکەیـــەک دەوروژێنێـــت. بـــەم کارە، وتارەکـــە دادپەروەریـــی ژینگەیـــی لـــە دەلاقـــەی ســـەربەخۆیی ژینگەیـــی و چـــارەی خۆنووســـینی دژەکۆلۆنیالـــەوە دادەڕێژێتەوە.

وشـــە کلیلەییـــەکان: ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیی، ژینگە بێدەوڵەتـــەکان، بەرخۆدانـــی ژینگەیـــی، ســـڕینەوەی کۆلۆنیالیـــزم، ڕۆژهەڵات

1. پێشەکی

چـــی ڕوو دەدات کاتێـــک خـــودی ژینگـــە دەبێتە چەکی دامـــودەزگای تونددوتیژیـــی دەوڵەت، کاتێک دارســـتانەکان دەســـووتێن، ڕووبـــارەکان وشـــک دەکرێـــن و، زەوی دەبێتـــە ئامـــرازی سیاســـی بە ئانقەســـتی کوشـــندە؟ پرســـیاری ئەوتۆ ئێمە ناچار دەکات بیـــر لەوبەری ڕووبەری بـــاوی دادپەروەریی ژینگەیی (لێـــرە بەملاوە د. ژ.) بکەینەوە و پرســـیار بکەین چـــۆن وێرانکردنی ژینگـــە دژی کۆمەڵگەی بێدەوڵـــەت و بـــە ڕەگـــەز پۆلێنکـــراوی وەک کورد کەڵکی لـــێ وەردەگیرێـــت (بڕوانە خشـــتەی ٤).

لە کۆمەڵناســـیی ئینگلیزی زماندا، ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیـــی بووتـــە ڕوانگەیەکـــی بەهێـــز بـــۆ ئاشـــکراکردنی ئـــەم ڕاســـتییە کە چـــۆن کۆمەڵگە بـــە ڕەگـــەزە پۆلێنکـــراوەکان و پەراوێزخـــراوەکان بەشـــێوەیەکی ناڕێژەیـــی بـــەرەوڕووی مەترســـیی ژینگەیی و نادادپەروەری دەبنەوە (کۆل و فۆســـتەر، ٢٠٠١؛ داسۆن، ٢٠٠٠؛ لازاروس، ٢٠٠٠، پالیدۆ، ١٩٩٦، ٢٠٠٠، ٢٠١٦). لـــە بەرهەمە بنچینەییەکەی ڕابێرت بـــاڵارد (١٩٩٣) لەمەڕ فرێدانی زبڵی مەترســـیدار لە گەڕەکەکانـــی ئەمریکی-ئەفریقایی تـــا لێدوانەکانی ئەمدواییانـــە لەمـــەڕ د. ژ. کـــە وەک بەســـەرهاتی زەوتکـــردن دێنە ئەژمـــار (نیکســـۆن، ٢٠١١؛ پیلۆو، ٢٠٠٧؛ پولیـــدۆ، ٢٠٠٠؛ سیمپســـۆن، ٢٠٢٠)، بوارەکە بووەتە هۆی ســـەرنجدان بەو شـــێوازانە کە لەواندا ڕەگـــەز، شـــوێن و تونددوتیژیـــی دەوڵەتـــی یەک ئەگرنەوە تا نادادپەروەریـــی ژینگەیی بەرهەم بێنن. بواری توێژینەوەکە بەشـــێوەی پەرەئەستێن دان بەم شێوە نوێیەی ڕەگەزپەرســـتی دادەنێت (بڕوانە وایز، ٢٠٢١) وەک پێکهاتەیەکـــی ناونەتەوییی تونددوتیژی، ســـەرمایەداریی ڕیشـــەداکوتاو، کۆلۆنیالیـــزم و، هیرارشـــیی سیســـتەماتیکی ڕەگەزی (ئادیۆلا، ٢٠٠٩؛ وایـــت، ٢٠١٨). نیشـــانەکانی ئەم هەڵســـوکەوتە لە جوغرافیا و ڕێژیمی جۆراوجـــۆردا خۆی دەردەخات: پیشەســـازیی ژاراوی لـــە نزیکەی خەڵکی ڕەســـەن و کۆمەڵگە ڕەشپێســـتەکانی وڵاتـــە یەکگرتووەکان (جۆنـــز & ڕەینی، ٢٠٠٦؛ پالیـــدۆ & دی لارا، ٢٠١٨)، هێڵـــی بۆڕی کـــە نەتـــەوە یەکەمەکانـــی کانادا لە مەترســـی داوێـــن (مـــەک داناڵـــد، ٢٠٢٠)، میراتی شـــوێنەواریی ئاپارتایـــد لـــە ئەفریقـــای باشـــوور (بـــاڵارد، ٢٠٠٣)، ئاوارەکردنـــی بنچینەیـــی چینـــە پەراوێزخراوەکانـــی باشـــووری ئاســـیا (رانگاناتان، ٢٠٢١) و، خەباتی خەڵکی ڕەســـەن دژی بەتاڵانبردنی ســـامانە ژێرزەوییەکان لە ئەمریکای لاتین (بەیکۆن، ٢٠١٩؛ فییـــۆ، ٢٠٢١).

لەگەڵ ئەوەشدا، بەشـــێکی بەرچاوی ئەم وێژەیە لە لیبڕاڵ دێموکڕاســـییەکانی ڕۆژاوە سەرچاوەی گرتووە و بەهـــۆی ئیمتیازاتـــی ئەوانەوە بـــووە (پاوینێلی،

٢٠١١)، کــه بــه ناچاری لــه شــیکاریی چۆنیەتی کارکــردی ڕەگەزپەرســتیی ژینگەیی لــه چوارچێوه ســەرەڕۆ و پــاش کۆلۆنیالەکانــی خۆرهەڵاتــی ناوەڕاســت و بەتایبەت نەتەوە بەکەمینەکراوەکاندا ناســەرکەوتوو بووە. ئەم بێموبالاتییــە بووەتە هۆی گریمانەکانــی ئەوروپاتــەوەر و دەوڵەتتــەوەر کــه ئامانجی تووێژینــەوەی د. ژ. ئالنــگاری بۆ ئێمه دروســت بکات و بەو هۆیەوە تێگەیشــتنی ئێمه له دەوری ســەرکوت، میلیتاریزەکردن و نەتەوەپەرستیی ئەتنیکی بــۆ داڕشــتنی زەوتکردنــی ژینگەیی لەو ناوچانــەی لــه گوتاری گشــتی دەرهاویشــتراون، ســنووردار بــکات. ئــەم وتــارە بەتەمایــە ئــەم کەمایەســییە بە لێکۆڵینەوە له سیاسەتی ژینگەییی ئێــران بەرانبەر بە گەلی کورد، بــە کەڵکوەرگرتن له ڕوانگەی توندوتیژیی دەوڵەتــی بەرانبەر بە ئەتنیک و ڕەگەزی دیاریکراو، چارەســەر بــکات (مادریگانۆ & ســمیت، ٢٩٠٢٤). هۆدانــی مــن ئەمەیــە کە شێوازی دەســەڵاتداریی ژینگەیی دەوڵەتی ئێران له ڕۆژهەڵات یان کوردســتانی ئێــران (ڕۆژهەڵات، لێرە بــەدواوە) کەڵک له مێکانیزمــی ئەوتۆ وەردەگرێت که لەوانەیە بەشــێوەی بــاو له ئەمریــکای باکوور یــان ئوروپــا لێکۆڵینەوەیــان بۆ کــراوە، جیاوازە. لەجیــات قایل بوون بــە خراپتربوونــی یەکیان له ئەوی دیکــە، ئامانجی من ئەمەیە کە پیشــان بدەم چۆن بێدەوڵەتی، میلیتاریزە کردن و، شــارۆمەندیی ئەتنیکی-ڕەگــەزی، دەبێتــە هــۆی ئافراندنــی پێکهاتەیەک کــه لەویــدا زەرەری ژینگەیی ئەوتۆی لێ دەکەوێتــەوە کە هەڵوێســتەکانی دادپەروەریی ژینگەیی هەنووکەیی ڕەنگبــێ نەتوانێت بەتەواوی بیگرێتەوە (ســانتۆس، ٢٠٢٥).

ئــەم وتارە لە پێنــج بەش پێک هاتــووە. یەکەمیان بــاس لــه ڕەگەزپەرســتیی ژینگەیــی و چالاکیی ژینگەپارێــزی له چوارچێــوەی کوردیــدا دەکات؛ تــەوەری دووهەمیــان دیاریکردنــی چوارچێوەی ڕووبــەری سیاســی و ژینگەیــی ڕۆژهەڵاتــە و شــرۆڤەی ئەمە دەکات چــۆن تێکدانــی ژینگەی ئــەم ناوچە کوردییــەی ئێران له لایــەن دەوڵەتەوە مێکانیزمی کۆنترۆڵی کۆلۆنیالیســتی پیشان دەدات. بەشــی ســێهەم، گۆڕەپانێکــی تیۆریکــە کــه که لەویدا شــوێنی ئێران لــه گوتاری جیهانــی لەمەڕ ڕەگەزپەرســتیی ژینگەییدا به شــرۆڤەی گفتوگۆکان له دنیــای ئینگلیزی زمانــدا دەستنیشــان دەکات، له کاتێکــدا جەخــت لەســەر تاقانــە و تایبەتی بوونــی سیاســەتە ڕەگەزپەرســتانەکانی دەوڵەتی ئێــران بەرانبەر بــە دیمەنە کوردییــەکان دەکات. بەشــی چوارەم ســێ ڕێــکار، مینە چێنــراوەکان، ئاگــری دارســتانەکان و، هەڵبەســتنی بەنداوەکان شــرۆڤە دەکات و باســی چۆنیەتیــی بەرخۆدانی ڕێکخــراوە مەدەنییــە کوردییــەکان بەرانبەر بەو ژینگەکوژییــەی دەوڵەت دەکات (گرۆو & شــرایەر، ١٩٩٥). وتارەکە بــە ئاوڕدانەوەیەکــی ڕەخنەگرانە لــه هەڵــەی پاڕادایمەکانــی نەتەوەپەرســتانە و دەوڵەتتــەوەر کۆتایی دێت (ئارۆنزیــک، ٢٠٢٤)، که باس له پێداچوونەیەکی ســڕینەوەی کۆلۆنیالیزم لــه دادپەروەریــی ژینگەیــی لەژێــر ڕووناکاییی زانیارییەکانــی گەلانی بێدەوڵەت و ڕەســەن دەکات (ســانتۆس، ٢٠٢٥؛ تاکاچ & کــووک، ٢٠٢٤).

٢. ڕۆژهەڵات کوێیە؟

ڕۆژهــەڵات، به کــوردی به مانای 'ڕۆژهەڵات'ــــەـ و نــاو کوردیــی بەشــی ڕۆژهەڵاتــی نیشــتمانی مێژوویی ئەوان، واتە کوردســتانی گەورەیە. ئێســتا ئەم ناوچەیە لەناو ســنووری جوغرافیای سیاســیی وڵاتــی ئێرانــدا هەڵکەوتــووە. بۆ خۆبــواردن له کەڵکوەرگرتــن له دەســتەواژەی ئێرانــی که بوونی کوردی دەســڕێتەوە و له ڕوانگەی کۆلۆنیالییەوەیە، مــن وەک کردەوەیەکی خۆڕاگریی زانســتی، کەڵک لــه ڕۆژهــەڵات وەردەگــرم. بــە ڕەچــاو کردنی توێژینەوەکانی پەیوەندیدار به گەلانی ڕەسەنەوە که جەخت لــه ســەر ئاماژە بەخــۆ کــردن و ڕەخنه گرتن له نەخشەکێشــیی کۆلۆنیال دەکەن (ریفکین، ٢٠١٧)، ناودێرکردنــی ئــەم جوغرافیایــە بەگوێرەی ویســتی کوردان هــەم شوناســە مێژووییەکەی و هەروەها خەباتــی هەنووکەیی بۆ ســەربەخۆیی کولتــووری و ژینگەیی پشتڕاســت دەکاتەوە (بڕوانە گەین، ٢٠٢٥).

لــه ڕوانگــەی بەڕێوەبەرییــەوە، ڕۆژهــەڵات چوار پارێــزگا دەگرێتــەوە: ئازەربایجانــی ڕۆژاوا، کوردســتان (ســنە)، کرماشــان و ئیلام. له کاتێکدا

زانیارییەکانی سەرژمێری، لە ڕووی سیاسییەوە دەستیان تێوەردراوە و دابەشکاریی ئەتنیکی-زمانیی دروستی ئەوان لابردراوە، ڕێژەی دانیشتووانی کوردی ڕۆژهەڵات لەنێوان ١٠ بۆ ١٢ ملیۆن دەخەملێندرێت. بەشی هەرەزۆری ڕۆژهەڵات چیاییە کە پێناسەکەی بارانی زۆر، دارستانی چڕوور و، ڕایەڵەیەک لە ڕووبارانی هەیە، لە ناوایندا جەغەتوو(زرینەرود)، زاب و، سیروان. سەرەڕای سامانە ژینگەییە بەرچاوەکەی، ڕۆژهەڵات بووەتە گۆڕەپانی قاتوقڕیی دەستکرد. لە دوو دەیەی ڕابردوودا، دەوڵەتی ئێران ژمارەیەکی زۆر بەنداوی دروست کردوون و پڕۆژەی زەبەلاحی گواستنەوەی ئاوی جێبەجێ کردوون (میرزاوەند * باقری، ٢٠٢٠) و، ئاوی ناوچە کوردییەکانی بۆ پشتگیری لە کشتوکاڵ و گەشەی پیشەسازی لە ناوچەکانی خاوەن زۆرینەی فارس ڕاگواستووە (بەهرامی، ٢٠١٦).

تێکدانی ژینگەی ڕۆژهەڵات یەکێک لە تەنگەتاوترین و لە هەمان کاتدا پاشگوێخراوترین قەیرانەکان لە توێژینەوەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستە. لە توێژینەوەکانی ئێرانیدا، بەتایبەت هەم لە لایەن گوتاری زانستیدا و هەروەها لە بەرنامەی سیاسیدا پاشگوێ خراوە. سەرەڕای سەرەنجی پەرەئەستێنی ناونەتەوەیی بۆ د.ژ. (ئارۆنزیک، ٢٠٢٤؛ باڵارد، ٢٠٠٥؛ کۆڵ & فۆستەر، ٢٠٠١؛ کۆنفڕسی & فریس، ٢٠٢١؛ کەرالەگەن، ٢٠٢٣؛ پالیدۆ، ١٩٩٦؛ پالیدۆ ٢٠٠٠؛ شامیس، ٢٠٢٣؛ واکر & بالکەلی، ٢٠٠٦)، هەڕەشە ژینگەییەکان کە کوردان لە ئێران لە مەترسی داوێن، تا ڕادەیەکی زۆر بێدەنگەی لێ کراوە یان کراوەتە پرسی ناکارامەیی بەڕێوەبەریی دەوڵەت یان بە گشتاندنی ئاماژە بە ئاڵوگۆڕی کەشوهەوا، ناسیاسی کراوە (بڕوانە بەیگی حەیدەرلوو و ئەوانی تر، ٢٠٢٤). ئەم وتارە ئەم قەیرانە ژینگەیی-مرۆییە دیسان پێناسە دەکاتەوە کە ئاکامی بەئانقەستی دژەژینگەیی زنجیرەیەک سیاسەتی سیستەماتیک و دەوڵەتی بوون کە لە کۆتاییی جەنگی ئێران-عێراق لە ١٩٨٨ بەولاوە جێبەجێ کراون.

لەم سااڵانەی دواییدا، هێندێک لایەنی کەم ئەژمار بەاڵم پەرەئەستێنی زانستی دەستیان کردووە بە لێکۆڵینەوە لە وێرانکردنی ژینگەی ڕۆژهەڵات وەک ئاکامی بەئانقەستی سیاسەتی دەوڵەت (حەسەنیان، ٢٠٢١، ٢٠٢٤؛ سولەیمانی، ٢٠٠٥).

بە ڕەچاوکردنی زنجیرەیەک هەڵوێستی ڕەخنەگرانە، وەکو کۆلۆنیالیزمی ژینگەیی (داسۆن، ١٩٩٦)، تێرۆریزمی ژینگەیی (سولەیمانی، ٢٠٢٥)، لەگەشەخستن و کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی (محەممەدپوور & سولەیمانی، ٢٠٢٤)، ئامانجی ئەم توێژینەوانە تێگەیشتن لەوەیە کە چۆن زەرەرگەیاندن بە ژینگە وەک چەکێک دژی سیستەمی ژینگەیی کوردی کەڵکی لێ وەردەگیرێت. ئەم وتارە هەڵوێستێکی دژەکۆلۆنیالی بەرگریی ژینگەیی (واڵش، ٢٠٠٧) ڕەچاو دەکات. بەپێچەوانەی گوتاری باوی ژینگەیی، کە گریمانە دەکات دەسەاڵتی دەوڵەتی ئەرکداری بەڕێوەبەریی سامانە هاوبەشە ژینگەییەکانە، ڕوانگەیەکی دژەکۆلۆنیال بە هێنانە ژێر پرسیاری خودی ڕەوایی دەوڵەت لە چوارچێوەی بێدەوڵەتیدا و کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی دەست پێ دەکات (کۆچەنۆڤ، ٢٠٢٤؛ تورنەر، ٢٠١٧). لە نموونەی ڕۆژهەڵاتدا، ئەم شوێنەی دانیشتووانی کورد بەدرێژاییی مێژوو لە دانپێدانانی سیاسی، مافە زمانییەکان و سەربەخۆیی خاکی بێبەش کراون، تێکدانی ژینگە ناتوانێت لە پەیوەندییە بەرفراوانترەکانی کۆلۆنیالی جیا بکرێتەوە. دەستێوەردانە ژینگەییەکانی دەوڵەتی ئێران نە بێالیەنانەن و نە بەتەنیا تێکنۆکراتانەن. بیرۆکەی دژەکۆلۆنیال، بەتایبەت لە ئەمریکای لاتین و نەریتەکانی گەلانی ڕەسەن، یارمەتیدەری چەمکسازیی ئەم شێوازە نوێیەی تووندوتیژی وەک ڕێکاری کۆنترۆڵی کۆمەڵگە بێدەوڵەتەکان و ژینگەناسییە (بڕوانە کاول & ئاناند، ٢٠٢٥).

لە دوو دەیەی ڕابردوودا، بە لەبەرچاوگرتنی هێرشەکانی دەوڵەتی ئێران بۆ سەر سیستەمی ژینگەیی کوردستان و، نەبوونی ژێرخانی واتادار بۆ بەرگری لەو، کۆمەڵگەی مەدەنیی ڕۆژهەڵات وڵامێکی تۆکمەی جەماوەری بەم هێرشانە بە دامەزراندنی ڕێکخراوی مەدەنی و دەستێشخەرییە سەوزەکانی پشتئەستوور بە کۆمەڵگە بۆ پارێزگاری لە ژینگە، بەتایبەت بۆ بەربەرەکانی

لە ئاگرکەوتنەکانی مەزرا و دارســـتانەکان، داوەتەوە
(بڕوانە خشـــتەی ژمـــارە ١).

ڕێکخراو/ئەنجومەن	ساڵ	شار/ناوچە
ئەنجومەنی سەوزی جیا	١٩٩٨	مەریوان
یاڕین	١٩٩٨	بانە
کۆمەڵگەی سەوزی کوردستان	٢٠٠١	سنە
جڕۆ	٢٠٠٨	ڕەوانسەر
ئەنجومەنی کاتیی کامیاران	٢٠١٠	کامیاران
دۆستانی زاگرۆس لە سەقز	-"-	سەقز
سەولی سەوڵاوا	-"-	سەوڵاوا
گیارەنگ	-"-	سەردەشت
کەوانە	-"-	کامیاران
ئەنجومەنی ژیانی سەوزی سەقز	-"-	سەقز
ئەنجومەنی نەوژینی کوردستان	-"-	مەریوان
ئۆرگی ئارەکەم	-"-	بۆکان
ژینیانان	-"-	بۆکان
ژینگەیارێزانی داڵاهو	-"-	کرند
ژینگەیارێزانی پیرانشار	-"-	پیرانشار
ئەنجومەنی ژیوای	-"-	یاوە، یارێزگای کرماشان
کۆژین	-"-	سەقز
ژیانەوەی ژینگە	-"-	مەهاباد
یارێزەرانی جیای کۆسالان	-"-	یاوە
ژینگەیارێزانی جاجەمە	-"-	سنە
ئەنجومەنی پیرۆزی موژمێ	-"-	سنە
سەرابی سەوز	-"-	قوروە
ژینگەیارێزانی داڵانیەر	-"-	ورمێ
مایریس	-"-	جوانڕۆ
یارێزەرانی ژینگە	-"-	سەلاسی باوەجانی
نەوژینی سەوز	-"-	نەغەدە
	-"-	

خشتەی ١

ڕێکخراو و ئەنجومەنەکانی ژینگەیارێز لە ڕۆژهەڵات، ئێران

سەرەڕای چاودێریی بەردەوام و ڕاگرتنی زۆرەملێی چالاکییەکانیان، ئەم تاقمانەی پشتئەستوور بە کۆمەڵگە، بەرگرییان لە سیستەمی ژینگەیی کوردستان و میراتە سروشتییەکان کردووە. ئەم ڕێکخراوانە بەتەواوی خۆبەخشانەن، تەنیا پشت بە یارمەتیی خەڵکی مەدەنیی کورد و پشتگیریکاران بۆ ڕێکخستنی چالاکیی پێشگرتن بە ئاگرکەوتنەوە و کوژاندنەوەی ئاگرەکان دەبەستن و کەمپەینی ڕاهێنانی ژینگەیی ڕێک دەخەن، شارەکان خاوێن دەکەنەوە و چالاکانە دژی پڕۆژە زیانبەخشە دەوڵەتییەکان وەک هەڵبەستنی بەندا و بەرنامەی گواستنەوەی ئاو بەرگری دەکەن. لە ڕووداوێکی کارەساتباری هاتوچۆدا، لە ڕاهێنانێکی چاییدا لە ٤ی جوونی ٢٠٢١، چوار ئەندامی ئەنجومەنی سەوزی چیا و ئەنجومەنی پاژینی بانە کوژران و، ١١ کەسی دیکەش بریندار بوون.(1) ئەم ڕووداوە ناخەڕێنە دەیسەلمێنێتەوە دەستپێشخەریی ژینگەپارێزیی کۆمەڵگەتەوەر دژی زەوتکرانی ژینگەیی چەند دژوارە.

ئەم تووندوتژییە کە بەهۆی زەوتکرانی ژینگەوە لە ڕۆژهەڵات ڕوو دەدات، ڕاستییەکی ڕۆژانەیە کە ئاسەوارەکانی لە جەستەکان، خاک و تازیەکاندا دیارن (بڕوانە خشتەی ٣). من بە کەڵکوەرگرتن لە لێدوانەکانی ئاشیل مبێمبێ (مبێمبێ، ٢٠٠٣)، ئەم بەشە بە باسکردن لە سێ ڕووداوی ئەم دواییانە کۆتایی دێنم تا ئاشکرای بکەم چۆن دەوڵەتی ئێران سەرپەرشتیی ژینگەی کوردستان دەکاتە گۆڕەپانی سیاسەتی دیاریکردنی مردن (نێکرۆپۆلیتیکس= تیۆرییەکی سیاسی کە باس لە کەڵکوەرگرتن لە دەسەڵاتی کۆمەڵایەتی یان سیاسی بۆ بڕیاردانی مان و نەمانی خەڵک دەکات. و.).

لە ٢٤ی جولای ٢٠٢٥، بڵێسەی ئاگر چیای ئاویەری سنەی داپۆشی. کاتێک خۆبەخشانی کورد، بەبێ هیچ یارمەتییەکی دەوڵەتی، بۆ کوژاندنەوەی ئاگرەکە هەڵمەتیان برد، پێنج کەس گیانیان بەخت کرد، حەمید موردای، پارێزەر و سەرۆکی ڕێکخراوێکی مەدەنی؛ چیاکۆ یوسفی نژاد، چالاکێکی وەرزشوان و؛ خەبات ئەمینی (بڕوانە وێنەی ١). ئەوانی دیکەش بەسەختی بریندار بوون. ڕێوڕەسمی ناشتنی تەرمەکانیان کرا بە ناڕەزایەتیی جەماوەری، خەڵک ڕژانە سەر شەقامەکان و هاواریان دەکرد 'داگیرکەری ئێرانی، بکوژی ڕۆڵەکانمانی،'(2) و 'شەهید نامرێ.'(3) ئاگرکوژاندنەوە لێرە بوو بە جۆرێک شەهید بوون. سااڵێک پێشتر، لە ٢٥ی جولای ٢٠٢٤، پاش ناشتنی ئیسماعیل کەریمی، چالاکێکی ژینگەپارێزی کورد کە لە کاتی بەربەرەکانی لەگەڵ بڵێسەی ئاگر لە نەجەف ئاباد گیانی بەخت کرد، هێزە ئەمنییەتییەکان لانی کەم پێنج چالاکیان لەژێر هەڕەشەی تفەنگدا دەستبەسەر کرد. سپای پاسداران نەتەنیا ناڕازییەکانی سەرکوت کرد؛ ئەوانەیان ڕاوەدوو نا کە وێرایان بە ئاشکرا تازیە دابنێن، بەم شێوەیە هۆگری و یادکردنەوەی کوردییان نایاسایی کرد.(4) بێجگە لەوە، لە ئاگوستی ٢٠١٨، چوار ژینگەپارێزی مەریوانی، لە ناویاندا شەریف باجوەر، لە کاتی ئاگرکوژاندنەوەیەکدا گیانیان بەخت کرد کە بەگوێرەی ڕاپۆرت بەهۆی تۆپبارانی سپای پاسدارانەوە دەستی پێ کردبوو. خەڵکی ئەم مەڵبەندە گێرانەوەی دەوڵەتییان قبووڵ نەکرد. ناڕەزایەتییەکان دەستیان پێ کرد. خەڵک گوتیان ئاگر تێبەردان بووەتە ستراتێژییەکی سەربازی، هێرشێک بۆ سەر دارستانەکانی کوردستان کە لەژێر دەمامکی ڕووداوی نەخوازراو حەشار دەدرێت. لە کاتی ناشتنی تەرمەکانیان و هەروەها لە یادکردنەوەیاندا خەڵک هاواریان کرد، 'شەهید نامرێ' و 'شەهیدان ڕێپێشاندەری ئازادیی کوردستانن.' ئەم وتارە ژینگە وەک گۆڕەپانی ژێردەستەیی سیاسی سەیر دەکات، شوێنێک کە لەوێدا دەوڵەت دەسەڵاتەکەی بۆ تێکدانی ئەو ملک و دیمەنە سیمبۆلیکانە دەکار دەکات کە شوناسی کورد دەپارێزن. چوارچێوەی وەک ناسیۆنالیزمی ڕۆژانە (بیلینگ، ١٩٩٥) یان ناسیۆنالیزمی ژینگەیی (ئاروێنزیک، ٢٠٢٤؛ داسۆن، ١٩٩٦، ٢٠٠٠؛ شامیس، ٢٠٢٣)، ئەگەرچی بۆ لێکۆڵینەوە لە چێکردنی دەوڵەت یان سیاستی شوناسی ژینگەیی لە دەوڵەت-نەتەوەکاندا بەکەڵکن، بەاڵم لەم چوارچێوەیەدا خاوەن کەمایەسین. ئەم جۆرە هەڵوێستانە زۆر جار دەوڵەت وەک ئاسۆی کردەوەی سیاسی،

ئاســـایی دەکەن و گریمانەی ژینگەیەکی نەتەوەیی گشـــتگیر دەکەن. ئەوان ناتوانـــن دۆخی بێدەوڵەتی لەبەرچاو بگرن، باســـی ئـــەوەش ناکەن چۆن خودی گوتـــاری ژینگـــە بـــۆ قووڵترکردنەوەی هیرارشـــییە کۆلۆنیالییـــەکان دەتوانـــێ کەڵکی لـــێ وەرگیرێت.

٣. شێوازەکان، ئەتنیکەکان و، هەڵکەوتە

ئـــەم وتـــارە کەڵـــک لـــە ســـەرچاوەی جۆراوجۆر وەردەگرێـــت، کـــە پێـــک هاتـــووە لە شـــیکاریی بەڵگەنامەیـــی، لێکۆڵینـــەوەی ژینگەیی و بەرهەمی ئەتنیکناســـی کە لە لایـــەن ڕێکخـــراوی مەدەنیی کـــورد و چالاکانـــەوە بەرهـــەم هێنـــراوە، لەگەڵ تۆماری هایدرۆلۆژیـــک، زانیاریی فەرمی، بڵاوکراوەی زانستی و، ڕاپۆرتی شـــایەتحاڵان لە لایەن پارێزەرانی ژینگەی خۆجێیی. زانیاریـــی بەرهەمهاتوو لە لایەن ئەنجومەنی ســـەوزی چیـــا و ڕایەڵـــەی مافەکانی مرۆڤی کـــورد، دوو لایەنی خـــاوەن پێگە و جیگەی متمانە کـــە زانیاری لەســـەر ڕۆژهەڵات کـــۆ و بڵاو دەکەنـــەوە، تەوەری ســـەرەکیی ئەم وتـــارەن. من هەروەهـــا کەڵکم لـــە زانیاریی مێدیـــای هەرێمی و شـــتی بەرهەمهێنـــراو لـــە لایـــەن چـــالاکان و دەســـتەکانی ژینگەپارێز وەرگرتووە کە لەمێژســـاڵە پەیوەندیی پیشـــەیی و فکریم لەگەڵیـــان هەیە. بۆ دڵنیابـــوون لە دروســـتیی زانیارییـــەکان، کەڵکم لە بەراوردکـــردن و پێکگرتنی ئیدیعـــاکان و بەڵگەکان لە چەنـــد ســـەرچاوەی جۆراوجـــۆرەوە وەرگرتووە، وتوویـــژم لەگـــەڵ خەڵکـــی ناوچەکە کـــردووە و یارمەتیم لە پشتڕاســـتکردنەوەی بـــەردەوام لەلایەن چـــالاکان و تۆڕەرانی تێوەگلاو لـــە کاری ژینگەیی لە ڕۆژهـــەڵات لـــە تـــەواوی ئـــەم توێژینەوەیەدا وەرگرتـــووە. ئەم کارە بـــە ئامـــرازی دیجیتاڵ وەک واتســـئاپ، تێلێگرام و گوگڵ میـــت جێبەجێ کراوە. ڕێکخراوە مەدەنییـــە کوردییـــەکان و داکۆکیکارانی ژینگە هەروەها گرووپی تێلێگرام و ئینســـتاگرامیان چێ کـــردووە کـــە ئارشـــیوی فـــرە دەوڵەمەند و دەنگ و ڕەنگیان تێدان کە بەهاســـانی بەردەســـتن و من بـــۆ هەڵســـەنگاندنی بەڵگـــە و ئیدیعاکانی پێشکەشـــکراو لەم وتارەدا کەڵکم لـــێ وەرگرتوون. بـــە مەبەســـتی پارێـــزگاری لـــە ژینگەپارێـــزان و ڕێکخراوە مەدەنییـــەکان، خۆم لـــە درکاندنی ناوی تاکـــەکان یـــان هـــەر جـــۆرە وردەکاری کـــە ببێتە هۆی دەستنیشـــانکردنی ئەم کەســـانەی هاوکارییان کردووم، بواردووە. من تەنیا ئامـــاژە بە ڕووداوەکان، بەڵگـــە وێنەییـــەکان و پێشـــهاتەکان و زانیارییەک دەکـــەم کە هـــەر ئێســـتا بەشـــێوەی بەرفـــراوان بڵاو بوونـــەوە و خەڵکـــی ناوچەکە لێی ئـــاگادارن، واتە لـــە زانیاریی بەردەســـت کە لـــە ماڵپەڕەکانی ڕێکخراوە مەدەنییەکان، سوســـیال مێدیـــا، ناوەندە خەبەرییەکانـــی ناوچەیـــی و سەرانســـەری کە بە ئاشـــکرا لە ئێـــران چالاکن، بەردەســـتن و هەروەها لـــە بڵاوکراوە زانســـتییەکان کەڵکـــم وەرگرتوە.

بـــۆ دیاریکردنی شـــوێنی تاکی و هزریـــی خۆم لەم لێکۆڵینەوەیـــەدا، من لە ئێـــران لەدایک بووم، گەورە بووم و خوێندوومە، ســـەردەمی منالـــی، خوێندنی ســـەرەتایی و ناوەندیـــی من لە جەنگـــەی جەنگی ئێران-عێـــراق بوو، کـــە بوونە هەوێنی کەســـایەتی و کاری زانســـتیی مـــن. زانیاریی ئـــەم توژینەوەیە، هەروەهـــا بەرهەمـــی دوو دەیـــە تێڕوانینـــەوەی ئەتنیکناســـییە کە مـــن لە سەرانســـەری ڕۆژهەڵات لـــە ١٩٩٩ بـــەولاوە، زۆرتر لـــە سەردەشـــت، بانە، مەریـــوان، مەهابـــاد و هەورامـــان و، هەروەها لە توێـــی چەند پـــرۆژەی هاوبەش لە شـــوێنی دیکەی ناوچەکە بەڕێوەم بـــردووە. پەیوەندیی درێژخایەنی من، ئـــەو متمانانەی من لەگـــەڵ خەڵکی ناوچەکە هەمبووە بۆ پشتڕاســـتکردنەوە و هەڵســـەنگاندنی زانیاریـــی کەڵک لـــێ وەرگیراو لـــەم توێژینەوەیەدا یەکلاکـــەرەوە بوون. بـــۆ ئەم مەبەســـتە، من دەبێ تێبینییە دەســـتی یەکەم و شـــایەتحاڵەکانی گەڵێک لەم کارەســـاتانەی باســـکراو لەم وتارەدا زیاد بکەم. بۆ وێنـــە، لەبیرمە چۆن لە ماوەی چەنـــد کاتژمێردا، ســـێ کەس لە هاوپۆلەکانـــم قاچەکانیـــان بەهۆی تەقینـــەوەی مین لە قـــەراخ گوندەکەمـــان لەکیس دا. وەکـــو زۆر کوردی دیکە کە نیشـــتمانیان کراوەتە مەیدانـــی میـــن، منیـــش دەیـــان هێکتـــار زەویی کشـــتوکاڵیم بینیـــوە کە دەســـتی لـــێ هەڵگیراوە. ئـــەم ناوچەیەی مـــن لێـــی دەژیـــام، یەکێک لەو شـــوێنانەیە لەم وتـــارەدا لێکۆڵینەوەی لـــێ کراوە، کە ســـەرجەم گـــرد و بەرزاییەکانـــی مۆڵگەیەکی ســـەربازی لێیە. دەوڵـــەت بە هەمان شـــێوە چەند بەنـــداوی لەوێ، بەبـــێ هەڵســـەنگاندنی ژینگەیی

هەڵبەستوون. بێجگە لەوە، من شایەت بوومە چۆن خاک، کانگاکان و زیخی ڕێڕەوی ڕووباری زاب دەرهێنراوە و بۆ شوێنی دیکە بەڕێ کراوە. ئەم کاتانەی دیتنی ڕاستەوخۆی ئەم ڕووداوانە، تێگەیشتنی منی لە ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی وەک بەشێکی جیانەکراو لە پێکهاتەی دەوڵەتی بۆ کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی و خاپوورکردنی ژینگەی ڕۆژهەڵات دارشتووە. لێکۆڵینەوەی پێشکەشکراو لێرەدا لەسەر ئەم بەریەککەوتنانە بنیات دەنرێت و ئەوان دەکاتە سەرچاوەی گفتوگۆی بەردەوام، بە تۆڕینەوەیەکی گەشەئەستێن کە کەڵک لە دەلاقەی سڕینەوەی کۆلۆلیالیزم وەردەگرێت بۆ وەرددانەوەی زانیارییەکانی پەیوەندیدار بە مشتومڕی دادپەروەریی ژینگەیی و سڕینەوەی کۆلۆنیالیزم.

٤. ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی و چالاکیی ژینگەپارێزیی کوردی

لە سەرەتای ٢٠٠٠کانەوە، چالاکییە ژینگەپارێزییەکانی کوردی وەک بەرپەرچدانەوەیەکی ڕاستەوخۆ بەرانبەر بە کردەوەکانی دەوڵەت کە پانتای کوردستانی وەک شتێکی قابیلی قوربانیکردن سەیر دەکرد، دەستیان پێ کرد. گەشەی بەرخۆدانی ژینگەیی کوردی هەروەها بە باسە هەنووکەییەکانی پەیوەندیدار بە سڕینەوەی کۆلۆنیالیزم بووژاونەوە (کۆرێیا & گالیانا، ٢٠٢٥؛ هانت، ٢٠٢١)، کە لە لایەن نەوەی لاوی ڕۆشنبیرانی کورد و کۆمەڵگەی مەدەنیی گەشەئەستێنەوە پێشوازی لێ کراوە. ئەم جووڵانەوەیە خۆی لە پلاتفۆرمە کۆمەڵایەتییەکانی وەک گۆڤاری تیشک(5) ، بڵاوکراوەیەکی کوردیزمانی خاوەن ڕێزی بەرفراوان کە سەکۆیەکە بۆ گەنگەشەی ڕۆشنبیرانە و تێکۆشانی چالاکان، و هەروەها بەهۆی ڕێکخراوە مەدەنییەکان و ئەنجومەنە ژینگەپارێزەکان کە خولی فێرکاری، بەرنامەی ڕاهێنان و دەستپێشخەریی مەدەنی ڕێک دەخەن و هەم هۆشیاریی ڕەخنەگرانە و هەروەها تێوەگلانی بە کردەوە لەگەڵ خەباتی ژینگەپارێزی و کۆمەڵایەتی-سیاسی بەرەو پێ دەدەن.

یەکێک لە تایبەتمەندییە بەرچاوەکانی ئەم جووڵانەوەیە ئەوەیە کە باشترکردنی سیاسەتی ژینگەیی تاکوتەڕا بەولاوەترە (بالارد، ٢٠٠٥) و لە بنەڕەتدا فەلسەفەی بوونی بیرۆکەی دەوڵەتداریی ئێرانی ڕەت دەکەنەوە (دیلۆن، ٢٠٢٢)، کە لێرەوە من ئاماژە بەم ئیدیعایە سەرەکییە دەکەم کە دیاری دەکات کێ وەک شارۆمەندی دڵخواز بەدوای شوناسی ڕاستەقینەوەیە و، کام شێوازی ژیان لە پەرگالی خاکی و نەتەوەیی ئەودا قبووڵ دەکرێت. لە ئاستی زانستیدا، دەوڵەت پشت بە گوتارێکی نەتەوەیی دەبەستێت کە لەسەر زمان، کولتوور و مێژووی فارسی وەک پێوەری ئاساییی ئێرانیبوون و خاوەن ماف بوون دامەزراوە. لە لایەنی بوونناسییەکەیدا، نەتەوە وەک یەکەیەکی یەکچەشن و یەکپارچە پێناسە دەکات کە مانەوەی بە کۆنترۆڵ و تواندنەوەی نافارسەکان گرێ دراوە. ئەم گریمانانە ڕێنوێنیکاری بەڕێوەبەریی وڵات، خاک و سروشتن. ژینگەی کوردی کەمتر وەک شوێنی ژیانی بوونەوەران و زۆرتر وەک پەراوێزی ئەمنییەتی، شوێنی تاڵانکردن و گۆڕەپانی گوماناوێکراو سەیر دەکرێت. ئەم گریمانانە کە لەسەر بیرۆکەی باڵادەستیی زمانی فارسی و هێژەمۆنی ئایینی شیعە چێ کراون، بیرهێنەرەوەی ئایدیۆلۆژیای سپیپێستبوون لە ئوروپا و ئەمریکای باکووەرە (مەقبوولە، ٢٠١٧). وەک داسۆن (٢٠٠٠) لە پەیوەندی لەگەڵ خەباتی ژینگەیی خەڵکی ڕەسەندا دەڵێ، وەدەرنران لە 'خەڵک' نەتەنیا دەبێتە هۆی بێدەسەڵاتیی سیاسی بەڵکو پشتکردن لە ژینگەکەشت. لەم دۆخەدا، پەلە ئاگرکۆژێنەوە کوردەکان، ناڕەزایەتییەکان بەرانبەر بە دروستکردنی بەندداو، هەوڵەکانی چاندنەوەی دارستانەکان و، یادکردنەوە لەو کوردانەی بە 'شەهیدانی ژینگە' ناسراون، وەک شەریف باجوەر و حەمید مورادی، کە هەردووکیان لە کاتی ئاگرکۆژاندنەوەدا گیانیان بەخت کرد، نموونەی سیاسەتی ژینگەی جێگرەوەیە. ئەم کردەوانە وەک سڕینەوەی کۆلۆنیالیزم لە ژیانی ڕۆژانەن (کۆرێیا & گالیانا، ٢٠٢٥) چونکە ئەوان بەتەمای گۆڕینی ژینگەی کوردی لە هەرێمی بە ئەمنییەتیکراو بۆ گۆڕەپانی کردەوەی سیاسی و نوێبوونەوەی کولتوورین، وەک لە دروشمەکانیان و هەڵبەستەکانیاندا

دەردەکەوێت، بەشێوەیەک یادی شەهیدانی ژینگە دەکەنەوە کە پەیوەندیی قوولی بە هەستی نەتەوەیی کوردییەوە هەیە.

چەمکی ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی، لە ١٩٨٢ لە لایەن بنیامین چاوێس داڕێژرا کە بۆخۆی لەناو خەباتی مافە مەدەنییەکان لە وڵاتە یەکگرتووەکانەوە سەری هەڵدابوو (ئیگان، ٢٠٠٢). لە کاتێکدا کە وێژە سەرەتاییەکان زۆرتر جەختیان لەسەر وڵاتە یەکگرتووەکان دەکردەوە، لەو کاتیەوە ئەم چەمکە بەرفراوانتر کراوەتەوە تا کۆمەڵگەی بێدەسەڵاتی دیکە و جوغرافیا پەراوێزخراوەکانیش بگرێتەوە (پێلۆ، ٢٠٠٧، پالیدۆ، ٢٠١٧). دەستێوەردانەکانی ئەم دواییانە هەڵوێستی سڕینەوەی کۆلۆنیالیزم و جوغرافیای سیاسی دەخوازێت تا شێوازە جیاوازەکانی لێکگرێدانی ڕەگەز و ژینگە لە چوارچێوە ناڕۆژاواییەکان شیکاری بۆ بکرێت (کۆرێیا & گالیانا، ٢٠٢٥؛ لیباریۆن، ٢٠٢١؛ وایت، ٢٠١٨). ئەم ڕەگەزپەرستییە ژینگەییەی لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە دژی نەتەوە بێدەوڵەت و بە کەمینەکراوەکان، بەتایبەت کورد، ڕەچاو دەکرێت، نموونەی دۆخێکی تەنگەتاو بەڵام لە هەمان کاتدا کەمتر باسکراوە، کە چوارچێوە زاڵەکەی د.ژ. تووشی ئالنگاری دەکات و دەیهەژێنێت (وینگرۆڤ-هاوگلەند & مەکڵاود، ٢٠٢١).

لە سەرەتای نەوەدەکانی زایینییەوە، بەرخۆدانی کوردی بەشێوەیەکی بەرچاو لە وەڵامی هەڵمەتە ژینگەییەکەی دەوڵەتی ئێران کە ڕۆژهەڵاتی بە ئامانج گرتووە، ئاڵوگۆڕی بەسەردا هاتووە. بەشێکی بەرچاو لە تۆڕێنەوەی کوردی (حەسەنیان، ٢٠٢٠، ٢٠٢١، ٢٠٢٤؛ سوڵەیمانی، ٢٠٢٥) و چالاکیی دیکە ئێستا بە گوتاری ژینگەیی باسی مافە ئەتنیکی-

وێنەی ١. ئەسیاردەکردنی تەرمی حەمید مورادی، ژینگەپارێزێکی کورد کە گیانی خۆی لە کاتی ئاگرکوژاندنەوە لە جولای ٢٠٢٥ بەخت کرد. نووسراوەی سەر بەیداخەکە دەڵێ: 'شەهیدی نیشتمان'[٦]

نەتەوەییەکان دەکەن، بێجگە لە داواکانی پێشوو لەمەڕ مافی چارەی خۆنووسین. ئەم ئاڵوگۆڕە، وەرسووڕانی توێژینەوەی ڕەخنەگەرانەی گەلانی ڕەسەن و بێدەسەڵات پشتڕاست دەکاتەوە (کایوەیلا، ٢٠١٨؛ ئیگان، ٢٠٠٢؛ بیرد و ڕۆتبرگ، ٢٠١١)، کە باسیان دەکرد چۆن کۆمەڵگە پەراوێزخراوەکان بە خەمخۆری بۆ ژینگە وڵات دەستێننەوە، لە کاتێکدا هێشتا شەڕە یاساییەکان و خەباتی سیاسی درێژەی هەیە (وایەت، ٢٠١٨؛ پاڤینێلی، ٢٠٢١). هەوڵەکانی چاندنەوەی دارستان، پڕۆژەکانی پاراستنی ئاو، پەلەکانی ئاگرکوژێنەوە و، ناڕەزایەتی بەرانبەر بە دروستکردنی بەنداو لە ڕۆژهەڵات، کە بەشێکی لەم وتارەدا باس دەکرێت، دەبێ لەژێر ڕووناکاییی ئەم دیاردەیەدا لێی تێبگەین. ئەم دەستپێشخەرییە دژەکۆلۆنیالانە نموونەی ئەو شتەیە کە هێلێن ستایسی (٢٠٠٥) وەک 'سەروەریی پەیوەندییەکان' باسی دەکات، دیاردەیەک کە لەویدا وڵات وەک سامانێک سەیر دەکات کە زیادترە لە خاوەن بوونی و بەڕێوەبردنی، بەڵکو ڕایەڵەیەکە لە پەیوەندییەکان.

جەختکردنەوە لەمە گرنگە کە چالاکیی ژینگەپارێزیی کوردی تا ڕادەیەکی زۆر زایەندییە. ژنانی کورد کەسایەتیی یەکلاکەرەوەی ئەم خەباتە بوون، بەتایبەت بە دەوری پێشەنگانەیان لە دەستپێشخەرییە کولتووری، پەروەردەیی و ئاگادارکردنەوەکانیان. لە کاتێکدا ڕەنگە ئەوان کەمتر لە ڕیزی پێشەوەی پەلە ئاگرکوژێنەوەکاندا دیار بن، دەوری ئەوان بۆ بەردەوامبوونی یادەوەریی ژینگەیی و وروژاندنی تێوەگلانی جەماوەری فرە پێویستە. چڵەپۆپەی بەشداریی ئەوان و دیاربوونیان لە کاتی جووڵانەوەی ژینادا بوو کە بە جووڵانەوەی 'ژن، ژیان، ئازادی' ناوبانگی دەرکرد و، لەویدا نیگەرانییەکانی ژینگەیی لەگەڵ خەباتە بەرفراوانترەکانی گرێدراویی زایەندی، خاکی و سیاسی تێکەڵ کرا. ئەوان بە هەمان شێوە لە ڕێوڕەسمەکانی ناشتن، تازیە و یادەکردنەوەکانی شەهیدانی ژینگەدا دەوری بەرچاویان هەیە. ژنانی کورد یاریدەدەری ئەستاندنەوەی مافەکانیان بەسەر سروشتدان، لە کاتێکدا هەم تووندوتیژیی دەوڵەتی و هەروەها نەریتە پیاوسالارەکان لە کۆمەڵگەکانیاندا تووشی ئالنگاری دەکەن.(7)

بەرخۆدانی دژەکۆلۆنیالی کوردی (کارماکار & پال، ٢٠٢٥) تێچوویەکی مەزنی هەیە. ژینگەپارێزان بەرەوڕووی دەستبەسەرکرانی ڕۆژانە، لەژێر چاوەدێریدا بوون و، تەنانەت تاوانبارکران بە تێرۆریست دەبنەوە (بەهرامی، ٢٠١٨). هیوا بوتیمار(8)، ژینگەپارێز و ئەندامی ئەنجومەنی سەوزی چیا (ڕێکخراوێکی بەناوبانگ و چالاکی ژینگەپارێزی لە مەریوان)، یەکێک لە نموونە سەرەتاییەکانە. ناوبراو لە جولای ٢٠٠٨ سزای مردنی لە لایەن دادگای شۆڕشی مەریوان بە تۆمەتی 'فساد فی الارض' بەسەردا سەپێنرا. دەوڵەتی ئێران بەشێوەی هەڕەمەکی چالاکیی ژینگەپارێزی وەک هەڕەشە بۆ سەر تەناهی سەیر دەکات و پاراستنی ژینگە هاوسەنگیی جیاییخوازی و یاخیبوون دادەنێت. ئەمە ڕەنگدانەوەی شێوازێکی بەرفراوانتری جیهانییە کە لەویدا خەڵکی ڕەسەن(9) و داکۆکیکارانی ڕادیکاڵی ژینگە بەشێوەی ناهاوسەنگ جارز و دەستبەسەر دەکرێن، یان لە لایەن دەوڵەتەوە بە بارمتە دەگیرێن و بەهۆی چالاکییەکانیانەوە تاوانبار دەکرێن. لە دۆخی کوردانەدا، بە حاشاکردن لە مافە جەماوەرییەکان و بە ئەمنییەتیکردنی زێدەڕۆیانەی ناوچە سنووریەکان، سەرکوتەکە چڕتر دەکەنەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەوە دروست لەو دۆخانەدایە کە چالاکیی ژینگەپارێزیی کوردی دەبێتە نموونەی واتادارترین کردەوەی بەرجەستەکراوی بەپەرۆشبوون، یادەوەری و خۆڕاگری (سولەیمانی، ٢٠٢٥).

٥. سیاسەتی ژینگەیی و بەڕێوەبەریی ژینگە لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست

لە کاتیکدا کە د.ژ. گەشەی کردووە و بە ئەزموونەکانی ئەمریکای باکوور و ئوروپا ئاڵۆز بووە، ژینگەناسیی سیاسی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست ئاشکرای دەکات چۆن تێکدانی ژینگە بەقوڵی ئاوێتەی دەوڵەتداریی سەرەڕۆیانە، نەتەوەپەرستیی سامانەکان و بە ئەمنییەتیکردن

کـــراوە، کە ئـــەم وێژەیە تەنیا بەشـــێکی شـــرۆڤە دەکات. بەتایبـــەت لـــە ئێـــران، تووێـــژەران دەوری ڕاســـتەوخۆ و ناڕاســـتەوخۆی دەوڵەتیان لە ژێرخانی ئاو، دەرهێنانی ســـامانە ژێرزەوییەکان و بەکارهێنانی زەوی وەک ئامرازی کۆنترۆڵی کۆلۆنیالیســـتی تۆمار کردووە (حەســـەنیان، ٢٠٢٥). لەگەڵ ئەوەشـــدا، لە تووێژینـــەوە ئاســـاییەکانی کوردیدا، کە بەشـــێوەی ســـەرەکی جەخت لەســـەر پێکهاتەکانی دەسەڵاتی دەوڵـــەت دەکەنـــەوە، بەڕێوەبەریـــی ژینگەیـــی بەتـــەواوی پاشـــگۆێ دەخرێـــت یـــان زۆرتر وەک پاشخان باســـی دەکرێت، لەحیات ئاماژە بە ئامرازی سەرەکیی دەوڵەت بۆ ســـەپاندنی کونترۆڵ. سەرەڕای کەڵەکەبوونـــی خراپیـــی قەیرانـــە ژینگەییەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاســـت، لـــە ناوچانـــدا کەمیی ئاو، تێکچوونـــی خـــاک و، زەختەکانی ســـەر ســـامانە سروشـــتییەکان، چەمکەکانی د.ژ. و ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیـــی بەشـــێوەیەکی بەرچـــاو لـــە تووێژینەوە هەرێمییەکانـــدا پاشـــگۆێ خراون. ئـــەوان زۆر جار کەوتوونەتە ژێر ســـێبەری بەرنامە تێکنۆکراتییەکانی بەردەوامی یـــان لێکدانەوە خەیاڵییەکانی جوگرافیای سیاســـی کە زەرەرەکانی سەر ژینگە، کە ڕاستییەکانی ژیانـــی ڕۆژانـــەی کۆمەڵگە پەراوێزخـــراوەکان پێک دێنن، لە دەوڵەتداریی ڕەگەزپەرســـتانە، تاڵانکارییە کۆلۆنیالیســـتییەکان و، زەوتکردنـــی دەوڵەتـــی جیا دەکەنەوە. یەکـــەی گەشەئەســـتێنی تووێژینەوە لە کوردســـتان بەڵگەی حاشـــاهەڵنەگری ئەم ڕەوتەیە کـــە زۆر دەمێکـــە پاشـــگۆێ خـــراوە (ئالمۆنێ & فیلیپـــس، ٢٠٢١؛ ئایبۆغـــا، ٢٠١٨؛ هانـــت، ٢٠١٩؛ ساســـتام، ٢٠٢١؛ ویکتۆر-مـــەچ، ٢٠٢٥، ٢٠٢٥؛ چایلـــی، ٢٠٢١، ٢٠٢٥؛ ئۆزوک-گوندۆغـــان، ٢٠٢٤)، ئەگەرچـــی ئـــەوان بە گوێـــرەی پێویســـت قەیرانە ژینگەییـــەکان ناخەنە ناو چوارچێـــوەی بەرفراوانی تیۆریکی ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیـــی، وەک چۆن لە تووێژینەوەکانی ســـەر گەلانی ڕەشپێســـت، ڕەسەن و ســـڕینەوەی کۆلۆنیالیزم، گەشـــەی پێدراوە.

ئـــەم وتـــارە، بـــە پیشـــاندانی ئـــەم ڕاســـتییە کە بەڕێوەبەریـــی ژینگەیی لـــە هەناوی دەســـەڵاتی کۆلۆنیالیســـتیی ئێرانیـــدا بـــە ســـەر ناوچـــە کوردییەکانـــدا جێـــی گرتـــووە، لەســـەر هەمـــان تووێژینـــەوەی ئاماژەپێکـــراو لـــە ســـەرەوە بونیات نـــراوە. بـــۆ ڕوونکردنـــەوەی ئـــەم تێکەڵاوییە، من چەمکـــی "ژینگـــەی بێدەوڵەت" بۆ شـــیکردنەوەی ئـــەو مەرجـــە ژینگەییانـــە پێشـــکەش دەکەم و کاتێـــک ڕوو دەدات کـــە گەلێـــک ســـەروەریی واتاداری سیاســـی بەســـەر ئـــەو خاکـــەوە نییە کە لەســـەری دەژیت. چەمکەکە پانتای ئـــەم کارەی تا ئێســـتا لە ســـەر د.ژ.، ژینگەناســـیی سیاسیی گەلە ڕەســـەنەکان و، کۆلۆنیالیزمـــی ناوخۆیـــی کراوە، بە بەرجەستەکردنی ئاســـەوارە ژینگەییەکانی نەبوونی ســـەروەریی سیاســـی، بەرفراوانتر دەکات. بەم پێیە، ژینگەناســـیی بێدەوڵەت ســـەرنجەکان بەرەو ئەوە ڕادەکێشـــێت کە چۆن تێکدانی ژینگـــە تەنیا ئاکامی گەشەنەســـەندوویی نییە، بەڵکو بەهـــۆی نەبوونی دەســـەڵاتی سیاســـییەوەیە کە توانایـــی بەرگری لە بەرژەوەندییە ژینگەییەکانی گەلێکی ژێردەســـتەی هەبێت. لەم تووێژینەوەیەدا، من شـــیکاریی شێوازی نادادپەروەریـــی ژینگەییـــی دەوڵەتی ئێـــران وەک ئەقڵانییەتی کۆلۆنیالیســـتی دەکەم کە ژیانی ڕۆژانە و وڵاتی کوردان وەک شـــتێکی قابیلـــی قوربانیکردن و بەکارهێنـــان ســـەیر دەکات و لەبـــەر ئەم هۆیە بەرخۆدانەکـــەی وەک بەربەســـتێک بۆ ســـەپاندنی پرۆژە هێژەمۆنیخوازەکانی دەوڵەت-نەتەوەی ئێرانی لە ١٩٢٥ بەولاوە ســـەیر کـــردووە (محەممەدپوور، ٢٠٢٣ئـــ محەممەدپـــوور، ٢٠٢٤). ئـــەم پرۆژەیە خاکـــی کـــوردان دەکاتـــە گۆڕەپانـــی تاڵانـــکاری، پاشگۆێخســـتن و، لەناوبـــردن لەژێـــر دەمامکـــی تەناهـــی، گەشـــەپێدان و یەکپارچەیـــی خاکی. لەم چوارچێوەیەدا، هەڵوێســـتێکی تیروتەسەلی داڕێژراو لەســـەر دادپەروەریـــی ژینگەیـــی دژەکۆلۆنیال و لێکۆڵینەوەی گەلانی ڕەســـەن فـــرە بەکەڵک (دیم، ٢٠١٨؛ مەهتـــا، ٢٠٢٥). مەبەســـتم لـــە ڕەســـەن، شوناســـێکی ڕۆمانتیک کراو نییـــە، بەڵکو خەڵکێکە کە پەیوەندییە سیاســـی، کولتووری و، ژینگەییەکەی لەگـــەڵ خاک لـــە هیـــی دەوڵەت-نەتـــەوە کۆنتر و بەرفراوانتـــرە و، زەوتکرانەوەکـــەی چالاکانـــە لە لایەن ڕێژیمە ســـەردەمییەکانی دەســـەڵاتدار نوێ دەکرێتـــەوە. تووێژەرانی وەک پـــاولا پالیدۆ (٢٠٠٠)، کایـــڵ پۆیس وایـــەت (٢٠١٨) و، لیئان سیمپســـۆن (٢٠١٧) داوامـــان لـــێ دەکـــەن پاشگۆێخســـتنە ژینگەییـــەکان وەک ناکارامەیی بیرۆکراتیک ســـەیر

نەکەین، بەڵکو ئەوان وەک کردەوەی بەئانقەستی تووندوتیژیی لەسەرخۆ و زەوتکردنی ژینگەیی گرێدراو بە پڕۆژە ڕەگەزپەرستانەکانی کۆنترۆڵی خاک و پێملکردن سەیر بکەین.

لە کاتێکدا ئەم وتارە شۆڕنپێی چەسپاندنی کۆڵۆنیالیزمی ڕەگەزپەرستانە لە ئێران دەگەڕێنێتەوە بۆ ١٩٢٥، ئەم چرکەساتە دەبێ هاوشانی ئاڵوگۆڕە بەرفراوانترەکانی سەرەتاکانی سەدەی بیستەم سەیر بکرێت کە دەسەڵاتی دەوڵەت و دەوڵەتداری بەشێوەیەکی فرە قووڵ لە ناوچە کوردییەکان گۆڕدرا. سەرهەڵدانی دەوڵەتی پەهلەوی لە ١٩٢٥، نیشانەی بەدامەزراوەییکردنی پەرگالێکی کۆڵۆنیالیستیی نوێ بوو کە لەسەر ناوەندتەوەریی خاک، ئارامکردنەوەی سەربازییانە، قاچاخکردنی کۆچی وەرزانەی خێڵەکان، سەرکوتی زمانی و داڕشتنەوەی بیرۆکراتیکی ناوچە پەراوێزییەکان، کە وەک ناوچەی دژوار بۆ حوکمڕانی و گومان لە "نەتەوەیی" بوونیان دەکرا، دامەزرابوو. جوغرافیا کوردییەکان مۆرکی بەرەی ناوخۆییان لێ درا کە پێویست بوو کۆنترۆڵ بکرێن، گەڵاڵە بکرێن و لە ڕوانگەی ئابووریەوە ئاوێتەی داواکارییە ئایدیۆلۆژیکییەکان و ماددییەکانی ناسیۆنالیزمی فارسی-شیعی بکرێن. ئەم ئاڵوگۆڕە دەستپێکی شێوازێک لە دەوڵەتداری بوو کە تەنیا بە زاڵبوونی سیاسی جێبەجێ نەدەکرا، بەڵکو بە ڕێسادانان، تەیمانکردن و زەوتکردنی خودی خاکەکە، بەشێوەیەک کە خاکی کوردانی لەجیات شوێنێک بۆ ژیان و دنیای پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و دەروونییەکانی نێوان مرۆڤان سەیر بکات، دەیکردە سامانی قابیلی حوکمڕانی. ئەو هەروەها بناغەی پێکهاتەیی چڕترکردنەوەی تێکدانی ژینگە و ڕێکارەکانی دەرهێنانی سامانە ژێرزەوییەکان، بەتایبەت پێشەسازیی پشتگیریکراو لە لایەن دەوڵەتەوە و گەشەسەندوویی، کە لە ناوەڕاستەکانی سەدەی بیستەم لە ناوەندی وڵات هاتە ئاراوە، دانا. لەم ڕوانگەیەوە، تێگەیشتن لە سیاسەتەکان و کاولکردنەکانی کە لەم وتارەدا دێنە ژێر لێکۆڵینەوە، ناتوانێ لە ئەقڵانییەتی ڕەگەزپەرستانەی کۆڵۆنیال کە ناوچە کوردییەکان وەک هەرێمی قابیلی بەکارهێنان و قوربانیکردن بۆ خۆشبژیوی ناوەندی ئێران سەیر دەکات، جیا بکرێتەوە.

هۆدانەکە، سیاسەتی ژینگەیی ئێران دەخاتە ناو باسەکانی گوتاری جیهانیی بەرینتر لەمەڕ ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی و دادپەروەریدا (شلۆسبەرگ، ٢٠٠٧). من ئەم بەراورد کردنە بە شێتێکی فرە گرنگ دەزانم، چونکە شێوازە پێکهاتەییە هاوبەشەکان ئاشکرا دەکات، وەک بەکارهێنانی ژینگە بۆ سزادانی خەڵکی پەراوێزخراو، هاوکات ئاشکرای دەکات چۆن بە شێوازی جۆراوجۆر ڕەگەز، ئەتنیک و ئایدیۆلۆژی لە چوارچێوەی گوتاری ئێرانیدا یەک دەگرنەوە. بۆ وێنە، لە دنیای ئینگلیزیماندا، ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی بە لێکۆڵینەوە لە میراتەکانی کۆڵۆنیالیزمی تازە نیشتەجێبووەکان، کۆیلەیی و کاپیتالیزمی ڕەگەزپەرست هەڵدەسەنگێندرێت (گیڵمۆر، ٢٠٠٧؛ پالیدۆ، ٢٠١٧). لە ئێران، بەپێچەوانە، ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی بە ڕێچکەی نەتەوەپەرستانەی جیاوازدا، بەڵام بە هەمان ڕادە بە زەبروزەنگ، واتە پرۆژەی ڕەگەزپەرستانەی نەتەوەسازیی دامەزراو لەسەر ئایدیۆلۆژی ئاریایی و درکاو بە یەکچەشن کردنی زمانی، ئایینی و خاکی جێبەجێ کراوە. ئەم ئایدیۆلۆژیایە بناغەی پێناسەی دەوڵەت بۆ شارۆمەندی و نەتەوەبوونە. وەک لە توێژینەوەکانی ئەم دواییانەدا لەمەڕ ناسیۆنالیزمی ئێرانی و بەرخۆدانی کوردی پیشان دراوە (سوڵەیمانی & محەممەدپوور، ٢٠٢٥؛ سەعیدی و عوسمانزادە، ٢٠٢٥)، هەڵوێستی ڕەگەزپەرستانە بەرانبەر بە کوردان بە پرۆسەی کۆڵۆنیالیزمی ناوخۆیی جێبەجێ دەکرێت، کە لەویدا هەرێمی کوردی بە قازانجی خولیای ئەتنیکی-نەتەوەیی فارسی-شیعی، میلیتاریزە دەکرێت، دواکەتوو ڕادەگیرێت و، ژینگەکەی تێک دەدرێت. بەم شێوەیە، تێکدانی ژینگە مێکانیزمێکی دەسەڵاتی ڕەگەزییە، نەوەکوو زەرەری لاوەکی.

٦. ژینگەکانی پۆلێنکراو بەگوێرەی ئەتنیک-ڕەگەز لە ئێران: ڕوانگەیەکی جیها نی

هێندێک ڕوونکردنەوەی چەمکی پێویستن. ئەم وتارە لە شێوازە تێکەڵاوەکانی تووندوتیژیی

دەوڵەتـــی دەکۆڵێتـــەوە، کە ئەوەش پێناســـەکردنی دەســـتەواژەکانی کەڵک لێوەرگیراو لـــە لایەن منەوە دەخوازێـــت. مـــن بۆ شـــیکردنەوەی شـــێوازەکانی زەرەرگەیانـــدن بە ژینگـــە لە لایەن سیاســـەتەکانی دەوڵـــەت لـــە ناوچـــە کوردییـــەکان، کەڵـــک لە دەســـتەواژەی ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیی وەردەگرم، کـــە دەگەڕێتەوە بـــۆ ئایدیۆلۆژیـــی ڕەگەزی-زمانیی دەوڵەت و هەڵســـوکەوتی بەرانبەر بـــە گەلی کورد، کە وەک شـــتێکی قابیلی قوربانیکردن سەیری دەکات. ئامانجی ئـــەم کردەوانە لاوازکردنی مەرجەکانی ژیانی هاوبەش بە ســـتراتیژیگەلی بە ئانقەســـتە. لەمەش گرنگتـــر، ئەم کردەوانە نوێ نین؛ ئـــەوان هی نەریتی کۆنی توندوتیژیی بەئەســـپایی، بـــە کەڵکوەرگرتن لە هەڵمەتـــە خێرا ســـەربازی و تەناهییـــەکان لە دوو دەیـــەی یەکەمـــی هەوڵەکانی کۆمـــاری ئیسلامی بـــۆ کۆنترۆڵکردنی ناوچـــە کوردییەکانـــە. هەر دوو سیســـتەمەکە ناوچە پەراوێزییە کوردییەکانیان هێنایە ژێـــر ڕکێفی ناوەندی فارس، پرۆســـەیەک کە زۆر جار وەک کۆلۆنیالیزمـــی ناوخۆیی باســـی لێوە دەکرێت (محەممـــەی، ٢٠٢٥). ئـــەم توندوتیژییە هەم خەڵک و هەروەها خاک بـــە ئامانج دەگرێـــت. توندوتیژی بەئەســـپایی، زەوتکردنی درێژخایـــەن دەگرێتەوە کە بە سیاســـەتی ئەوتۆ جێبەجـــێ دەکرێت کە بێدەنگ و زۆر جار خشـــکەپییە. مـــن ئـــەم کردەوانە وەک بەشـــێک لە پرۆژەیەکی کۆلۆنیالی بەرفراوانتر ســـەیر دەکەم. کۆلۆنیالیزمـــی ناوخۆیی ئەمە ڕوون دەکاتەوە کە چـــۆن دەســـەڵاتی سیاســـی، بـــە کەڵکوەرگرتن لـــە هیرارشـــییەکی چەقبەســـتووی ناوەند-پەراوێز، ڕۆژهـــەڵات دەکاتـــە شـــوێنی ژێردەســـتەکردنی پێکهاتەیـــی. ســـڕینەوەی زمانـــی، پەراوێزخســـتنی ئابووری، بەڕێوەبەریی میلیتاریستی و، دەستێوەردان لە دیموگرافی بە مەبەســـتی لاوازکردنی حەشیمەتی کورد، کەڵکوەرگرتن لە گەشـــەپێدانی دەوڵەتی وەک ئامرازێک بـــۆ کۆنترۆڵ و ناچارکردن. بـــۆ وێنە پرۆژە ’نەتەوەییەکانـــی‘ وەک پیلانەکانـــی گواســـتنەوەی ئاو یان دروســـتکردنی بەنداوی مـــەزن، هەموویان ئامرازی زاڵبوونن. ئەوان ســـوڕی ژینگەیی هەرێمەکە دەشـــێوێنن، خەڵـــک ڕادەگوێزن، هـــەژاری پەرە پێ دەدەن و، بەســـتراوەیی ئابووری دروســـت دەکەن، خەڵک تووشـــی کارەســـاتی مـــاددی و کۆمەڵایەتی دەکەن. لـــەم دەلاقەیـــەوە، قەیرانەکانـــی ژینگەی ڕۆژهەڵات نموونەی تونـدوتیژیـــی پلان بۆدارێژراو و ســـنووردارکردنی دەرفەتەکانـــی نەوەکانی داهاتوون (ستراید & ســـتۆفلەر، ٢٠٢٤). کۆنترۆڵ بەسەر خاک و ســـامانە سروشـــتییەکاندا لە کۆنترۆڵکردنی خەڵک لێک جیـــا ناکرێنـــەوە و، کێشمەکێشـــەکان بۆ ئەم ســـامانانە، پەیوەندیـــی نزیکی نێـــوان دەوڵەتداریی ڕەگەزپەرســـتانە، کۆنترۆڵـــی ژینگـــە و، توندوتیژیی دەوڵەتی ئاشـــکرا دەکەن.

خاڵی ســـەرەکیی بەراوردکردنی ئێران وەک دۆخێکی نارۆژاوایی و هاوشـــێوە ڕۆژاواییەکەی، ئاشکراکردنی ڕەگەزپەرســـتیی شـــوێنەواری و ژینگەییـــە کـــە بەگوێـــرەی هێڵـــە ئەتنیکی-ئایینـــی و زمانییەکان چـــێ کراوە. بـــاڵارد (٢٠٠٠)، تایلـــۆر (٢٠١٤) و، پیلۆ (٢٠٠٧) نووســـیویانە کە چۆن لـــە ئەمریکای باکوور، ئەگەری هەڵکەوتنی گەرەکەکانـــی خاوەن زۆرینەی دانیشتووی ڕەشپێشـــت و ئەمریکای لاتینی لە نزیک شوێنی پاشـــماوەی مەترســـیدار، پاڵاوتنگە و زبڵدان زۆرترە. لە ئەمریکای لاتیـــن، توێژەرانی وەک ئارتورۆ ئێســـکۆبار (٢٠٠٨) و ماکارێنا گۆمێز-باریس (٢٠١٧) پیشـــانیان داوە چۆن ناوچەکانی خەڵکی ڕەســـەن و خەڵکی بە ڕەچەڵـــەک ئەفریقایـــی وەک ’هەرێمی دەرهێنانـــی‘ ســـامانە ژێرزەوییـــەکان و ’هەرێمـــی قوربانیکـــردن‘ پێناســـە دەکرێن و دەبنـــە ئامانجی هەڵکەندنـــی زەوی بـــەدوای نەوتـــدا، کردنـــەوەی کانـــگا و بازرگانیـــی کشـــتوکاڵ. نادادپەروەریـــی ژینگەیـــی لێرە بە دزینـــی زەویی کۆلۆنیالیســـتی و بێنرخکردنـــی سیســـتەمە زانیارییـــە ژینگەییەکانی خەڵکـــی ڕەســـەنەوە گـــرێ دەدرێت. ئەم شـــێوازە لە ئێران لـــە ناوچەکانی نەتـــەوە کەمینەکراوەکانی ئەتنیکی-ئایینـــی، بەتایبـــەت کـــورد، ئەحـــوازی و بەلـــووچ، دووپـــات دەبێتـــەوە کـــە وڵاتەکانیـــان کراونەتە پەراوێـــزی ژیۆپۆلیتیکی و شـــوێنی ڕێکارە ئەمنییەتییەکان و پاشگۆێخســـتن (محەممەدپوور & ســـوڵەیمانی، ٢٠٢١؛ محەممەدپوور & ســـوڵەیمانی، ٢٠٢٤). بۆ وێنە لە کوردســـتان، پـــرۆژەی زەبەلاحی دروســـتکردنی بەنداو وک بەنداوی داریان لەســـەر ڕووباری ســـیروان بووەتـــە هۆی ئاوارەیی ســـەدان گوندنشــین و ئەوانی ناچـــار کردووە کـــۆچ بکەنە گەرەکە هەژارەکان و زەویی کشـــتوکاڵیی وشــکبوو

(حەســـەنیان، ٢٠٢٤، ل. ٤٣٢). بـــە هەمان شـــێوە، خوزســـتان شـــوێنی ژیانی گەلی عـــەرەب، بووەتە ئامانجی دەیان ســـاڵ ناکارامەیـــی بەڕێوەبەریی ئاو، پیســـکران لە لایەن پیشەســـازییەکانی پێتڕۆکیمیا و، ســـەرکوتی توندوتیژانەی ناڕەزایەتییە ژینگەییەکان. (10)

توێژینەوەکانـــی ئەم دواییانە، (حەســـەنیان، ٢٠٢٤، ٢٠٢٥) سیاســـەتە ئاوییەکانی ئێرانی وەک دۆخێکی 'ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیـــی' دەستنیشـــان کردووە، کـــە پیشـــانی دەدەن چـــۆن دەوڵەت بەشـــێوەی سیســـتەماتیک ئاوی لـــە ناوچـــە پەراوێزییەکان، لە ڕوانگـــەی ئەتنیکـــی فرەچەشـــنەکانەوە، بۆ ناوچە پیشەســـازییەکانی ناوەنـــد گواســـتووەتەوە. ئـــەم سیاســـەتە بووەتـــە هـــۆی خراپتربوونـــی دۆخی کەمئـــاوی و تێکدانـــی ژینگـــە لـــەو ناوچانـــە کە شـــوێنی ژیانی نەتەوە پەراوێزخراوە نافارســـەکانە. توێژینەوەی حەســـەنیان (٢٠٢٤) بە زەقی ئاشکرای دەکات کـــە چـــۆن لە کاتێکـــدا ناوەنـــدی ئێران بە دەســـت 'مایەپووچیی ئـــاوەوە' دەناڵێنێت،' ناوچە پەراوێزەکانـــی وەک ڕۆژهـــەڵات بەهـــۆی پرۆژەی زەبەلاحی هەڵبەســـتنی بەنـــداو و گواســـتنەوەی ئاو، بە چـــڕی تـــاڵان دەکرێن. ئەم دەســـتێوەردانە ئەندازیارییانـــە کە دەوڵەت لەپشـــتیانە، بوونە هۆی وشکەساڵی، ســـووانی خاک، پەرەئەستاندنی بیابان و ڕۆچوونـــی خاک، کە کاریگەریی بەرچاویان لەســـەر کشتوکاڵ، تەندروســـتیی جەماوەری و بژیوی خەڵک هەیـــە (بڕوانە، کەرەمی‌دێهکـــوردی و ئەوانی دیکە، ٢٠٢٤). وەک حەســـەنیان (٢٠٢٤) دەڵێت 'سیاسەتی گواســـتنەوەی ئاو 'خلە تاڵان دەکات تـــا بلە خەنی بکات'، لـــە دۆخی ئێراندا، تاڵانکردنـــی ئاو لە ناوچە پەراوێز و گەشـــەنەکردووەکانەوەیە بـــۆ ئافراندنی دەوڵەمەنـــدی و گەشـــەی ناوچەکانی ناوەڕاســـتی ئێران.(11)

ئـــەم شـــوێنانەی کـــە دۆخـــی دەوڵەتـــی ئێـــران جیاوازییەکـــی بەرچـــاوی لەگـــەڵ چوارچێـــوە بەرفراوانترەکانی وەک نیشتەجێبووە-کۆلۆنیالیستەکان یـــان کۆمەڵگەکانـــی پاش-کۆیلەیـــی هەیـــە، لـــە شـــێوازە جیاوازەکانی جیبەجێکردنی ڕەگەزپەرستی، بەردەوامکردنی و ڕەوایـــی پێدانییەتی. لە ئەمریکای باکـــوور، ڕەگـــەز لـــە کۆنـــەوە بناغـــەی لەســـەر تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی بایۆلۆژیک دامەزراوە، کە خۆی لە توخمە دیارەکانـــدا دەردەخات و دەبێتە تێچنی سیســـتەمی یاســـایی وەک یاســـاکانی جیم کرۆ، هێڵەســـوورەکان و، سیاســـەتەکانی جیاکارانە (ئالێکســـاندەر، ٢٠٢٠؛ ویتمەن، ٢٠١٧). بەپێچەوانە، سیســـتەمی ڕەگەزپەرســـتی ئێران، لە پێش هەموو شـــتێکدا جەخت لەســـەر توخمە دیارەکان ناکات، بەڵکو لەنـــاو شـــانەیەکی پێچەڵپێچـــی کولتووری، زمانی، ئایینی و، هیرارشـــیی مێژوویییـــدا چڕ کراوە. ئەقڵانییەتی زاڵی باڵادەســـتیی فارس-شیعە دایناموێ جۆرێک لە ڕەگەزپەرســـتیی کولتوورییـــە، کە لەویدا شوناســـی زمانی (واتە فـــارس لە بەرانبـــەر کورد)، هۆگریـــی ئایینی (شـــیعە لـــە بەرانبەر ســـوننە) و، شـــێوازەکانی گرێدراویی نەتەوەیی دەبنە بڕیاردەری وەخۆ گرتن یـــان وەلانان لە ئێران. ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیـــی لەم دۆخەدا ناتوانرێت تەنیا وەک پرســـی پاشـــگوێخران یان گەشـــەکردنی ناهاوسەنگ سەیر بکرێـــت، بەڵکو وەک ئامـــرازی دەوڵەتی بەکارهاتوو بۆ سزادان، بێدەســـەڵاتکردن و، ئاوێتەکردنی نەتەوە پەراوێزخراوەکان، بەتایبـــەت کۆمەڵگەکانی نافارس/ ناشیعە (حەســـەنیان، ٢٠٢٥؛ محەممەدی، ٢٠٢٥).

بێجگـــە لەمـــە، ئایدیۆلۆژیـــی 'ئێرانیبـــوون' یـــان 'فارســـبوون' بـــە خۆپێناســـەکردن بـــە ڕەگـــەزی خەیاڵیـــی ئاریایی، کراوەتە شـــتێکی ئەفســـانەیی و، بەهێزترکردنـــی ئەقڵانییەتـــی ڕەگەزپەرســـتانە لەژێـــر دەمامکـــی هێژەمۆنیـــی کولتووری-ئایینی (محەممەدپـــوور، ٢٠٢٣ب؛ محەممەدپوور، ٢٠٢٤). بانگەشەی نەوەی ئاریاییبوون تۆخێکی بایۆلۆژیکی دەکاتـــە بـــەر شـــتێک کـــە بـــێ ئـــەو وێدەچێ پرۆژەیەکی تۆخی کولتووری و شارســـتانییەتی بێت و، بەم جـــۆرە ڕەوایی بە نەریتـــی دەرهاوێژەر وەک شـــتێکی کەونـــارا و سروشـــتی دەدات. لەبەر ئەم هۆیە، نابـــێ ڕەگەزپەرســـتی لـــە ئێـــران تەنیا بە پاڕادایمـــی ڕۆژاوایی لەمەر ڕەگـــەز تێبگەی، بەڵکو لێکدانـــی ناســـیۆنالیزمی ئەتنیکی، بـــاوەڕی ئایینی و مێژوونوســـیی ئەفســـانەیی پێکـــەوە کار دەکەن تا شـــێوازی جۆراوجۆری شـــارۆمەندی، بەرکەوتنی ژینگەیی و، ڕەواییی سیاســـی بەرهـــەم بێنن. ئەمە یەکێک لـــە هۆیەکانە کورد، کە زۆرینەیان ســـوننین و هەروەها نافارســـن، بـــەرەوڕووی نادادپەروەریی

ژینگەیی دەبنـــەوە کە لەگەڵ ســـڕینەوەی زمانی و بەئەویترکردنـــی ئایینی لێک دەدرێـــت. کاولکاریی ژینگەیی دەبێ لەنـــاو بەرنامەیەکـــی بەرفراوانتری زەوتکردنـــی کولتووریـــدا شـــیکاری بکرێـــت، کە لەویدا پەیوەندیی کورد بـــە خاکەوە دەپچڕێندرێت تـــا داوای چـــارەی خۆنووســـین و ڕەگداکوتاویـــی مێژوویـــی بنکۆڵ بکرێن. هەمـــان دۆخ عەرەبەکانی خوزســـتانیش دەگرێتـــەوە. دانیشـــتووانی عەرەب، ئەگەرچـــی زۆرینەیـــان شـــیعەن، لەبەر شوناســـی عەرەبی و زمانەکەیان ســـەرکوت دەکرێـــن. لێرەدا، دەبینین کە هاوشـــێوەیی ئایینی بـــەس نییە، بێتوو زمان و شوناســـی ئەتنیکییەکەت بکەوێتە دەرەوەی ئاڵقەی ســـتانداردی شوناســـی فارسی.

لە وڵاتـــە یەکگرتووەکان، ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیی ناسپیێســـتەکان بە ئامانج دەگرێـــت کە 'بە فەرمی' شـــارۆمەندی یەکســـانن، ئەگەرچـــی ئەقڵانییەتی نێشتەجێبوو-کۆڵۆنیالیستییەکە درێژەدەری ئافراندنی زەوتکردنـــی ژینگەیـــی، بەتایبـــەت بەرانبـــەر بە کۆمەڵگەکانی خەڵکی ڕەســـەنە. لە ئێـــران، خودی شـــارۆمەندیی پلەبەندیکراو و مەرجـــدارە، هەم لە ئاســـتی یاســـای بنەڕەتیدا و هەروەهـــا کولتووریدا. توێژەرانی د.ژ. پێداگرن کە ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیی نابێ لە چوارچێوەی باری ناوهاوســـەنگی ژینگەییدا قەتیـــس بمێنێتەوە، چونکـــە حاشـــاکردن لە دانی شـــارۆمەندیی تەواو بە تاقمەکانی جیاکراوە بەهۆی ڕەگـــەزەوە و پەراوێزخـــراو دەورێکی هەســـتیارتر دەگێڕێـــت (پالیدۆ، ۲۰۰۰). بۆچوونە کلاســـیکەکەی ت. ه. مارشـــالس (۱۹۵۰) لەمەڕ شـــارۆمەندی وەک تێکەڵاوێـــک لـــە مافەکانـــی مەدەنی، سیاســـی و کۆمەڵایەتـــی ســـەلمێنراوە کە لـــە چوارچێوەی ئەم جۆرەدا کەمایەســـی هەبێت، چونکە لەو شوێنانەی هەڵســـوکەتی دەوڵـــەت دەبێتـــە هـــۆی وەلانان بەهـــۆی ڕەگـــەز و ئەتنیک/زمـــان، دەبێتـــە هۆی سەرلێشـــێواوی. لە زۆربەی وڵاتانی پـــاش کۆلۆنیال و خاوەن هەڵاواردنی ڕەگەزی، شـــارۆمەندیی تەواو زۆر بەدەگمـــەن قبووڵ کـــراوە (ســـوریل و ئەوانی دیکـــە، ۲۰۱۹؛ ڕۆدریگێز & ماســـیاس، ۲۰۲۲). ئەو هێشـــتا بەســـتراوەتەوە بە پێوەرە نەتەوەیی، ئایینی و زمانییەکانـــی لایەنـــی زاڵ. لـــە ئێران لە یاســـای بنەڕەتیـــی فەرمیـــدا نووســـراوە کە زمانی فارســـی وەک تاکە زمانـــی فەرمی (بەنـــدی ۱۵) و ئیسلامی شـــیعەی دوازدە ئیمامـــی وەک دینـــی فەرمیـــی دەوڵەتـــی (بەنـــدی ۱۲) دیاری کـــراون. بەگوێرەی ئەم بەندانەی یاســـای بنەڕەتی، خەڵکـــی نافارس/ ناشـــیعە بۆ شـــارۆمەندی پلـــە دوو دابەزێندارون، مێـــژووی دەوڵەمەند و میراتـــە کولتووریەکەیان بۆ شوناســـی خێڵەکی نزم کراوەتەوە، زمانـــە پڕ زاراوە و دەربڕینـــە فۆلکلۆرییەکەیـــان خراوەتـــە پەراوێز و پاشـــکۆی شـــێوازی فارســـتەوەری بەرهەمهێنانی زانســـت. لێرەدا ئەوەی ئێتیەن بالیبار (۱۹۹۱) وەک 'نەتەوەی خەیاڵی' باســـی دەکات، بـــە دامەزراوەیی کراوە، لە کاتێکدا نەتەوە وەک شـــتێکی یەکچەشـــن و دەرهاوێـــژەر بیـــری لـــێ دەکرێتـــەوە. بێتـــوو بێدەوڵەتیش تێکەڵی ئەم باســـە بکەیـــن، گفتوگۆی پەیوەندیـــدار بـــە ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیی ڕوون دەبێتـــەوە. وەک چۆن گەلێـــک دەتوانێ بێدەوڵەت بـــێ، شـــوێنیش بـــە هەمـــان شـــێوە دەتوانێت. بێدەوڵەتـــی کاردانەوەی ژینگەیی لـــێ دەکەوێتەوە کە لە هی ئـــەو کەمینانە جیاوازە کە شـــارۆمەندیی ڕادەیی یـــان تەواویان هەیـــە. بۆ کوردانـــی ئێران، شـــارۆمەندیی ســـنووردار یـــان مەرجـــدار مافـــە کۆمەڵایەتی-سیاســـییەکانیان ســـنووردار دەکات، لە ناویاندا بەشـــداری لە بڕیاردان لەســـەر ژینگە، پێش بە دەستڕاگەیشـــتن بـــە ســـامانەکان و کانەڵەکانی پاراســـتن لـــە لایـــەن دامـــەزراوە ئەمنییەتییەکان، لەجیـــات دامـــەزراوە مەدەنییـــەکان دەگرێت. ئەو هەروەها کاریگەری لەســـەر ئـــەوەش دادەنێت کە کام کۆ دراوە بەردەســـت بێـــت: زانیارییەکان لەمەڕ هـــۆکاری ئاگرکەوتنەوەکان، شـــوێنی مینی چێنراو و، کاریگەرییەکانی ســـەر ئـــاو لە ناوچـــە کوردییەکان زۆر جـــار دەشـــاردرێنەوە. لـــەم هەلومەرجـــەدا، ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیـــی تەنیا بە مانای تووشـــی زەرەری ناهاوســـەنگ بـــوون نییە. ئـــەو هەروەها بە مانـــای وەلانـــران لە هـــەر جـــۆە مێکانیزمێکە ڕەنگـــە ئیزن بـــە کۆمەڵگـــەکان بدات تـــا پێش بە زەرەرەکانی ســـەر ژینگە بگیرێت یان چارەســـەریان بکا ت .

مـــن دەســـتەواژەی 'توندوتیژیی بەئەســـپایی' ڕاب نیکســـۆن (۲۰۱۱) بە دەســـتەواژەیەکی ڕوونکەرەوە و پەیوەندیـــدار بـــەم باســـەوە دەبینم. نیکســـۆن

توندوتیژیی بەئەسپایی وەک شێوازێک لە توندوتیژی پێناسە دەکات کە باڵ بەسەر کات و شوێندا دەکێشێت، زۆر جار نادیار و و ئاسایی کراوە، بەڵام فرە وێرانکەرە. لە ئێران توندوتیژی بەئەسپایی وەک سارا ڕۆی (١٩٩٥) دەڵێ بە سیاسەتی لەگەشەخستن جیبەجێ دەکرێت. لە کەرتی غەززە، ڕۆی (١٩٩٥:٤) لەگەشەخستن وەک 'کاولکاریی بەئانقەست و سیستەماتیکی ئابووریی ڕەسەن لە لایەن دەسەڵاتی زاڵەوە ... بۆ دڵنیابوون لە نەمانی بناغەی ئابووری، تەنانەت یەکێکی شێواویش کە بتوانێ پشتگیری لە بوونی سەربەخۆیانەی خەڵکی ڕەسەن بکات، پێناسە دەکات.' سیاسەتە ژینگەییەکانی پەسەندکراو لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە، وەک دروستکردنی زێدەڕۆیانەی بەنداو بۆ وشککردنی ڕووبارەکانی کوردستان، میلیتاریزەکردنی دارستانەکان بەبێ پاراستنیان و، پاشگوێخستنی ژینگەی گوندی کە لە بەرانبەر ئاگرگرتندا بێ پارێزگارییە، کاریگەریی قووڵی لەسەر ژینگەی کوردی هەیە، باسی ئاسەوارەکانی بۆ سەر ئابووریی هەرێمیش ناکەین. چەمکی نیکسون ڕوونی دەکاتەوە چۆن تێکدانی ژینگەیی لەگەڵ تێپەڕینی کات، دەبێتە جۆرێک لە توندوتیژیی پێکهاتەیی بۆ شێواندنی شوێنی ژیانی خەڵکی بێدەسەڵات. دەبێ سەرنج بدەین کە بەئەسپایی بوونی ئەم توندوتیژییە، نابێتە هۆی کەمکردنەوەی چڕییەکەی؛ بەڵکو بە خشکە تەندروستی، بژیو، زمان و بیرەوەریی جەماوەری بنکۆڵ دەکات. توندوتیژی بەئەسپایی لە ئێران ستراتێژییەکی دەوڵەتیی بەڕێوەبەریی ڕەگەزپەرستانەیە بۆ قوربانیکردنی گەلانی نافارس/ناشیعە لە ڕوانگەی ژینگەیی بەبێ ئەوەی دەسەڵاتیان بەسەر خاکەکەیانەوە هەبێت و هەروەها بەبێ مافی هەناسەدان، کشتوکاڵ و گەشەکردن. ئەم شێوازە توندوتیژییە بیرهێنەوەرەی ئەو شتەیە کە مبێمبێ (٢٠٠٣) پێی دەڵێ سیاسەتی مەرگ یان سیاسەتی دیاریکردنی مەرگ، دەسەڵاتێک کە بڕیار دەدات کێ بۆی هەیە بژی و کێ دەبێ بمرێت. لەم ڕووەوە، ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی ئێرانی لانی کەم بە دوو شێوە وەک پڕۆژەی دیاریکردنی مەرگ بەڕێوە دەچێت. یەکەم، بە وەلانانی ژێرخانی لە ناوچە کوردییەکان بەشێوەی سیستەماتیک پێش بە دەستڕاگەیشتن بە خزمەتگوزارییە سەرەتاییەکان، وەک ئاو، پاکژی، سیستەمی ئاوداشتن و پلانی گەشەی بەردەوام دەگیرێت. ئەم پاشگوێخستنە سەرجەم دانیشتووان تووشی مەترسیی نەخۆشی، ئاوارەیی و بێدەرەتانی دەکات. دووهەم، بە سزادانی چالاکانی ژینگەپارێز کە هەوڵ دەدەن بەرگری لە ژینگە یان 'نیشتمان' بکەن (شەهابی، ٢٠٢٥). ئەم چالاکانە زۆر جار مۆرکی 'جیاییخواز' یان 'تێرۆریست'یان لێ دەدرێت و دەستبەسەر دەکرێن، یان تەنانەت لەژێر دەمامکی تاوانی تەناهی نەتەوەیی لەسێدارە دەدرێن، وەک چۆن لە دۆخی هیوا بوتیمار لە ٢٠٠٨، نەوید کۆنەپوشی لە ٦ی ئاگوستی ٢٠٠٢(12) ، و سامان میرەکی لە ٢٣ی مارچی (13) ٢٠٢٢، ڕووی دا.

ئەم بێدەرەتانییە سێ ڕەهەندییەی خەڵک، کولتوور و، سروشت، ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی لە ئێران بە کەڵکوەرگرتن لە گوتەی وۆلف (٢٠٢٦)، دەبێتە ئەقڵییەتی لەناوبردن. بەم شێوەیە، پێویستە گوتاری د.ژ. داڕێژرێتەوە تا لە گریمانەکانی لیبراڵی گشتگیری و بەشداری تێپەڕێت و بەرەو ڕەخنەیەکی ڕادیکاڵ لە چۆنیەتیی کەڵکوەرگرتنی دەوڵەتانی سەردەم لە ڕەگەزپەرستی و نایەکسانیی سروشتیکراو و ئافراندنی ڕەگەزپەرستیی ژینگەییش بگرێتەوە. لە کاتێکدا چوارچێوەکانی ئەمریکای باکوور و ئەمریکای لاتین ڕەنگبێ بناغەی تیۆریک بۆ توێژینەوەکانی ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی دەستەبەر بکەن، دۆخی وەک ئێران هەڵوێستێکی شوێنتەوەر، پشتئەستوور بە ئەزموونی هەرێمی و دژەکۆلۆنیالیستی دەخوازێت. دەوڵەتی ئێران پشت بە ڕەگەزی بایۆلۆژیک یان پارادیمەکانی نێشتەجێ-کۆلۆنیکار بە واتای کلاسیکی خۆی نابەستێت؛ لەجیاتان، ئەو پرۆژەیەکی نەتەوەپەرستی فارس-شیعە، بە تێکەڵکردنی باوەڕمەندیی ئایینی شیعە، تاکزمانی و کۆنترۆڵی ناوەندگەرایانەی خاک جێبەجێ دەکات. بۆیە ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی هەم ڕەهەندی ماددی و هەروەها سیمبۆلیکی هەیە: ئەو ڕێسا بۆ خاک و جەستە دیاری دەکات، 'جیاوازی' تەنیا بەگوێرەی ڕەنگی پێست دانانێت

بەڵکو بە مـــەودای کولتووری لەگەڵ شـــارۆمەندی دڵخوازی فارس-شـــیعە.

٧. ژێرخانـــی کۆمەڵکوژیـــی ژینگەیـــی لـــە ڕۆژهـــەڵات

ئەگەرچی ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی لەم دواییانەدا ســـەرنجی نـــەوەی نوێـــی تووژەرانـــی کـــوردی ڕاکێشاوە (بڕوانە حەســـەنیان، ٢٠٢١؛ حەسەنیان & سۆهرابی، ٢٠٢٢؛ ســـوڵەیمانی، ٢٠٢٥)، هەڵسوکەوتە تووندوتیژانەکـــەی باس کـــرا، لەوانـــدا زۆر دەمێکە ئاوێتەی ڕاستییەکانی سیاســـی و ژینگەیی دەوڵەتی ئێـــران کراون. لـــە کاتـــی دامەزراندنـــی دەوڵەتی ژینگە تیکەڵی پـــرۆژە بەرفراوانترەکەی کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی کراوە. دەوڵەت کە لەســـەر ناســـیۆنالیزمی فارس-شـــیعە دامەزراوە، بەشـــێوەی سیستەماتیک کولتـــووری کـــوردی پەراوێز خســـتووە و قاچاخی کـــردووە و ســـەرکوتی کولتـــووری و زمانـــی بـــە زەوتکردنـــی خاک، ئـــاو و ســـامانە ژینگەییەکانی گـــرێ داوە. ئەم کردەوانـــە وەک ئـــەوەی زۆر جار پێی دەگوترێ کۆمەڵکوژیـــی ژینگەیی و تێرۆریزمی ژینگەیی، دێنـــە ئەژمـــار (بڕوانە ئامـــەدی، ٢٠٢٥؛ ســـوڵەیمانی، ٢٠٢٥؛ وایز، ٢٠٢١)، کە لەویدا دەوڵەت هەڵمەتێکـــی ژینگەیـــی دژی وڵات و ســـامانەکانی ئەتنیکەکانـــی 'دیکـــە'ی دەســـت پێ کـــردووە. بە

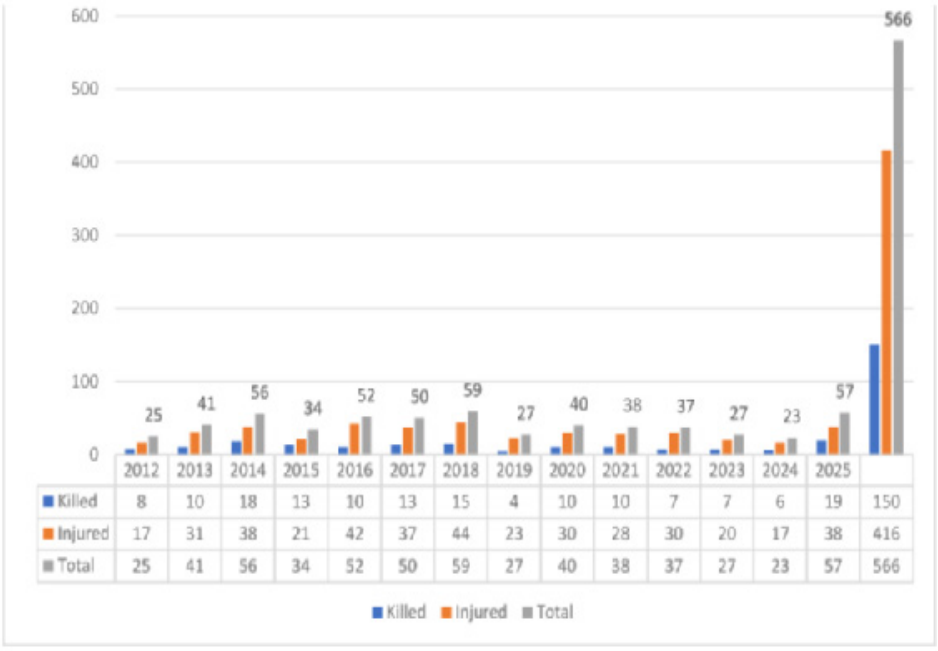
وێنەی ٢. ڕۆژهەڵات — سنووری ئێران-عێراق، ناوچەکانی گیرۆدەی مینی چێنراو

مودێـــرن لـــە لایـــەن حکوومەتـــی پاشـــایەتیی پەهلەوییـــەوە لە ١٩٢٥ و، لـــە دوای ١٩٧٩ لە لایەن کۆماری ئیسلامییەوە درێژەی پێ درا، سیاســـەتەکانی لێکگرێدانـــی ئەمە بـــە چەمکی نیکســـۆن لەمەڕ تووندوتیژی بەئەســـپایی، ئـــەم کاولکارییە ژینگەییە، بەپێچەوانـــەی کردەوەی ســـەربازیی بـــاو، کەمتر

دیـــاره و به خشـــکەیە، لەگەڵ ئەوەشـــدا بەردەوام لەگەڵ تێپەڕبوونی کات ژیانـــی ژینگەیی-کولتووری دەشـــێوێنێت (بڕوانە دەیڤیـــس، ۲۰۲۲).

ئەم بەشـــە جەخت لەسەر ســـێ ئاڵقەی بڕیاردەری ڕەگەزپەرســـتیی ژینگەیی دەکاتەوە: مینی ژێرزەوی، ئاگرکەوتنەوەی دارســـتان و لێڕەوار و دروســـتکردنی بەنداو. من بـــە قەیرانی مینە چێنراوەکان دەســـت جوغرافیای ترســـی تاهەتایی، سەرانســـەر ناوچەی کوردی دەکەنـــە هەرێمی مەرگ کـــە کۆمەڵگەکان لێک هەڵدەتێکێنێـــت و ژیانی کولتووری و ئابووریی ئـــەوان تێـــک دەدات (ســـوبحانی & دانێشـــمێهر، ۲۰۲٤).

بەگوێـــرەی زانیاریـــی فەرمـــی، نزیکـــەی ۲۰-۱٦ ملوێـــن(14) مینـــی نەتەقێنـــراو مـــاون ، کـــە لە

وێنەی ۳. ژمارەی کوردی سەدەنی کە بەهۆی مینی چێنراو گوژراون یان بریندار بوون

پێ دەکەم کە ئاســـەواری ماڵوێرانکەری لەسەر ژیانی کوردان، ژینگـــە و ئابووریی هەرێمیـــی ڕۆژهەڵات هەبووە. وەک دێ لیۆن (۲۰۱۵) لە دۆخی ســـنووری نێوان مەکزیک-وڵاتە یەکگرتووەکان پیشـــانی داوە، خـــودی ژینگە/یان ناوچە ســـنوورییەکان وەک گوتار دەتوانێت بکرێتـــە 'چەکی کۆمەڵکـــوژ' کە لەویدا زەوییە مەترســـیدارەکان و مەترسییە شاراوەکان وەک ئامرازی بەئانقەســـت بۆ کۆنترۆڵ و چاوترسێن کردن کەڵکـــی لـــێ وەردەگیرێت. بە هەمان شـــێوە، مینە چێنراوەکانـــی ڕۆژهـــەڵات دەبنە هـــۆی ئافراندنی ڕووبەرێکـــی ٤۲۰۰۰ کیلۆمیتریی دووجـــا لە ناوچە ســـنوورییەکانی ڕۆژاوا و باشـــوور لـــە پارێزگاکانی خوزســـتان، ئیلام، کرماشـــان، ئازەربایجانـــی ڕۆژاوا و کوردســـتان چێنـــراون (۱۱۰۰ کیلۆمیتـــر ناوچەی ســـنووری، بڕوانە وێنـــەی ۲ و ۳). پارێـــزگای ئیلام، بە ۱۷۰۰۰۰۰ هێکتـــار زەوی مینڕێژکـــراو، زۆرترین کاریگەریی بەرکەوتووە، پاشـــان خوزســـتان بە ۵،۱ ملوێـــن هێکتـــار، کرماشـــان بـــە ۷۰۰۰۰۰ هێکتار، کوردســـتان بـــە ۱۵۰۰۰۰ هێکتـــار و، ئازەربایجانی ڕۆژاوا بـــە ۱۵۰۰۰۰ هێکتار. ئـــەم پارێزگایانە وەک

مینرێژکراوترین پارێزگاکانی وڵات دێنە ئەژمار.(15) ناوەندی مین هەڵگرتنەوەی ئێران گریمانە دەکات کە بەشێوەی ماماوەندی هەموو ڕۆژێک، ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، سێ کەس دەکەونە بەر ئاسەوارەکانی مینە چێنراوەکانی ئەم ناوچانە (محەممەدزادە، مۆبەللیغی، ئەفخەمزادە & دێلپیشە، ۲۰۱۲). دانیشتووانی چوار دانە لە پێنج پارێزگای باسکراو لە سەرەوەدا کوردن. ئەم 'توندوتیژییە بەئەسپاییە' بەردەوامەیان دەکەوێتە ئەستۆ (نیکسۆن، ۲۰۱۱؛ محەممەدپوور، ۲۰۲۳ب؛ محەممەدپوور & جەواهێری، ۲۰۲٤).

ڕاپۆرتی جۆراوجۆر دەڵێن کە لە ۱۹۸۸ هەتا ۲۰۲۳ بەهۆی تەقینەوەی مین، زیادتر لە ۵۰۰۰ کورد کوژراون، بەتوندی بریندار، یان کەمئەندام بوون. نەبوونی تابلۆ، سیستەمی هۆشداریدەر و تەیمانکردنی شیاو، لەگەڵ سنووردانانی دەوڵەت

پارێزگا	ژمارەی ڕووداو	ڕێژەی لە سەدا
کوردستان (پارێزگا)	۸۸۹	۲۳،۹
ئیلام	۵۹٦	۱٦،۱
خوزستان	٤۵۱	۱۲،۱
کرماشان	۱۲۷۳	۳٤،۳
ئازەربایجانی ڕۆژاوا	٤۹٤	۱۳،۳
کەناری سنوور	۱۰	۰،۳
کۆ	۳۷۱۳	۱۰۰

خشتەی ۲

ژمارەی قوربانییانی مینی ژێرزەوی (۲۰۰۳-۱۹۸۸)

سەرچاوە: (سۆروش، ۲۰۰٦، ل. ۷۷).

مینە چێنراوەکان پاشماوەی جەنگی ئێران-عێراقن (۱۹۸۸-۱۹۸۰)، کە نموونەی کارەساتی ژینگەیی سەپێنراو لە لایەن دەوڵەتی ئێران بەسەر خاکی کوردانەوەیە. ڕێکخراوەکانی داکۆکیکاری مافەکانی مرۆڤ، هەروەها لێدوانی فەرمیی جۆراوجۆر، پشتڕاستیان کردووەتەوە کە ئێران لە جێبەجێکردنی لانی کەمی ستانداردە ناونەتەوەییەکان بۆ هەڵگرتنەوەی مینی چێنراو شکستی هێناوە و، لە ۱۹۸۸ بەولاوە هیچ دەستپێشخەرییەکی بەرفراوانی دەوڵەتی بۆ هەڵگرتنەوەی مینی چێنراو لەم ناوچانە جێبەجێ نەکراوە. خەڵکی مەدەنیی کوردی ناوچەکە، بەتایبەت منااڵن، شوانەکان و کۆڵبەران (کرێکارانی سەر سنوور) باری قورسی بۆ دەستڕاگەیشتن بە نەخشەی ئەو شوێنانەی مینڕێژ کراون، شوێنەوارە کوردییەکانی کردووەتە هەرێمی نیشانەنەکراوی مەرگ، ئەگەرچی جەنگ دەیان ساڵ بەر لە ئێستا کۆتایی هاتووە. بەگوێرەی ڕاپۆرتێکی دیکە لەنێوان ۱۹۸۸ هەتا ۲۰۱۷، مینی چێنراو و تەقەمەنیی دیکە بوونە هۆی لێکەوتنەوەی کۆی ۹۹۲۵ قوربانی. لەمانە، ۲۸۲۳ کەس کوژراون و، ۷۰۹۵ بریندار بوون یان بەشێکی جەستەیان لەدەست داوە. تەنیا لە نیوەی دووهەمی ساڵی ۲۰۱۸، زیادتر لە سەد کۆڵبەری سەر سنوور، بە تەقینەوەی مین کوژراون یان بریندار بوون. لە ۲۰۱۸، ٦۲ کەسی مەدەنی بەر تەقینەوەی مین کەوتوون؛ لەمانە ۱٤ کەسیان

گیانیان سپاردووە، لە کاتێکدا ٤٨ کەس بەشەختی بریندار بوون، لە ناویاندا تووشی کەمئەندامی و زەرەرکەوتن بەر دەست، چاو یان قاچیان.

پێویست بە جەختکردنەوەیە کە گەلێک لەو قوربانییانە منالّن. لە هێندێک نموونەی کارەساتباردا، منالّان ئەم مینە چێنراوانە دەدۆزنەوە و لەگەڵ لیستۆک لێیان تێک دەچن. لە ٢٠١٤(19)، پێنج قوتابی لە ناوچەی کەنجانچەم لە سنووری شاری مێهران، هەڵکەوتوو لە پارێزگای ئیلام، لە کاتی یاری و دوای تەواوبوونی قوتابخانە بەهۆی تەقینەوەی مین بریندار بوون و گەیاندیانە نەخۆشخانە. هەروەها، لە ٢٠١٨، چوار منالّ و بینایی لەدەست دا. لە ٢٠ی نۆڤەمبەری ٢٠١٨، محەممەدئەمین غالێبی حاجیوەند، تەمەن ١٢ ساڵ بەهۆی تەقینەوەی مین لە ڕۆژاوای ڕووباری کەرخە کوژرا. تەنیا چەند مانگ دواتر، لە فێبریوەریی ٢٠١٩، تەقینەوەیەکی دیکە لە هەمان ناوچە بووە هۆی پەڕینی دەستی سەعید نیازی، تەمەن ٩ ساڵ و نابیناکردنی. لە مارچ، کیژی ١٥ ساڵان سەعیدە چەنانی بەهۆی تەقینەوەی مینی چێنراو لە دێهلۆڕان کوژرا.(20)

عیسا بازیار، چالاکێکی بەناوبانگی هەڵگرتنەوەی مینی چێنراو، ڕەخنە لە شێوەی هەڵسوکەوتی ئێران بەرانبەر بە قەیرانی مینە چێنراوەکان

ناو	ڕێکەوتی گیانبەختکردن	شار/ئەنجومەنی ژینگە
حەمید مورادی [16]	٢٥ی جولای ٢٠٢٥	سنە
جیاکو یوسفی نژاد		سنە
خەبات ئەمینی	٢٧ی جولای ٢٠٢٥	سنە
ئیسماعیل کەریمی	٢٨ی جولای ٢٠٢٥	کامیاران (کارمەندی ئیدارەی سامانە سروشتییەکانی سنە)
	٢٢ی جولای ٢٠٢٤	
ئەلبورز زارعی [17]	٢٠ی جوونی ٢٠٢٠	کۆهگیلۆیە و بویرئەحمەد
موختار خەندانی [18]	٢٨ی جوونی ٢٠٢٠	یاوە
بیلال ئەمینی	٢٨ی جوونی ٢٠٢٠	یاوە
یاسین کەریمی	٢٨ی جوونی ٢٠٢٠	یاوە
شەریف باجومر	٢٥ی ئاگوستی ٢٠١٨	مەریوان
ئومێد کۆنەپۆشی	٢٥ی ئاگوستی ٢٠١٨	مەریوان
محەممەد یەزدانپەنا	٢٥ی ئاگوستی ٢٠١٨	سامانی سروشتی
ڕەحمەت حەکیم نیا	٢٥ی ئاگوستی ٢٠١٨	سامانی سروشتی
ئەمیر ئەرسەلان بیروتی	مای ٢٠١٦	مەهاباد

خشتەی ٣

بەشێک لە کوردانی پارێزەری ژینگە کە گیانی خۆیان لە کاتی ئاگرکۆژاندنەوەدا بەخت کردووە

کەوتنە سەر مینی چێنراو. لە مای ٢٠١٨، شایان فەرەجی تەمەن ١٢ ساڵ، لە کاتی تەقینەوەی مین لەسەر جادەی مەریوان-سنە هەر دوو دەست دەگرێت و پێداگرە کە ئێران نە پەیماننامەی ئۆتاوای واژۆ کردووە کە مینە دژەتاکەکانی قاچاخ کردووە و نە پێشوەچوونی ئەوتۆی لە هەوڵە

مرۆییانەی بـــۆ هەڵگرتنەوەی مینـــن تۆمار کردووە. بازیـــار هەروەهـــا ئامـــاژە دەکات کـــە دەوڵـــەت درێـــژە بـــە مینڕێژکـــردن لـــە ناوچە ســـتراتێژیکە ســـنوورییەکان بە بیانـــووی ئاسایشـــی نەتەوەیی دەدات. وەک بازیـــار ئاماژەی پـــێ داوە، هەوڵەکانی ڕێکخـــراوە مەدەنییەکان و چالاکان بـــەردەوام لەژێر چاودێریدایـــە و، زۆر جـــار لەجیات ســـەیرکردنیان وەک چالاکانـــی مرۆیـــی، مۆرکـــی ‘هەڕەشـــەی ئەمنییەتی’یـــان لێ دەدرێـــت. بە گوتـــەی بێهنام ســـادقی، زۆربەی ناوچەکانی گیرۆدەی مینی چێنراو لە نزیک شـــوێنی ژیان و هەرێمەکانـــی دابینکەری بژیوی خەڵـــک هەڵکەوتوون. ئەو جەختی لەســـەر دەکاتەوە، زۆرترین مەترســـی بـــەرەوڕووی کۆڵبەران و تاقمەکانـــی دیکـــە دەبێتـــەوە و ئـــەوان دەبنە قوربانیـــی تەقینەوەی مینی چێنراو.(21) پێویســـت بـــە گوتن ناکات کـــە زۆربەی قوربانییان دەســـتیان بە پێڕاگەیشـــتنی بەرفـــراوان و خزمەتگوزارییەکانی ڕاهێنانـــەوە لـــە لایـــەن بیمـــە ڕانـــاگات. تەنیـــا ژمارەیەکـــی کەم لەوانەی دەکەونـــە بەر تەقینەوەی مین پشـــتگیریی ســـنووردارییان لە لایـــەن دایرەی خۆشـــبژیوی یان ڕێکخـــراوە یارییدەدەرەکانەوە پێ دەگات.

گیرۆدەبوونـــی بەرچـــاوی ڕۆژهـــەڵات بـــە مینی چێنـــراوەوە بووەتـــە هـــۆی زیانـــی بەرچـــاو لە کشـــتوکاڵ، مەڕومااڵت و، ئابووریی ناوخۆیی. مینی چێنـــراو بـــەردەوام لە کێڵگـــەکان، لێـــرەوارەکان و ڕێگاکانـــی هەوارچییان دەدۆزرێنەوە کە هەڕەشـــە لـــە ژیانی خەڵکی هەرێمەکـــە و چالاکییە ئابووریە نەریتییـــەکان دەکات. لەبەر بوونـــی مینی چێنراو، گەلێـــک لە گوندییـــەکان ناتوانن کەڵـــک لە زەوییە کشـــتوکاڵییەکانیان و لەوەڕگـــەکان وەرگرن.

بـــۆ وێنـــە(22)، سەردەشـــت، کە ســـاڵی ١٩٨٧ لە لایـــەن عێراقـــەوە کیمیاباران کـــرا و، لـــە ئاکامدا ســـەدان کەس کوژراو و بریندار بوون، ئێســـتا ١٩٣٥ هێکتار خاکی گیـــرۆدەی مینی ژێـــرزەوی هەیە. لە مەریوان، ســـەدان هێکتـــار خاکی بەپیـــت بەهۆی مینی چێنـــراوەوە بێکەڵک ماوەتەوە. شـــوانەکانیش بەدەســـت ئازارێکـــی زۆرەوە دەناڵێنـــن، چونکـــە لێـــرەواری بەرزاییەکان کـــە بـــۆ لەوەڕاندنی مەڕ و مـــااڵت کەڵکـــی لـــێ وەردەگیرا، ئێســـتا بوونەتە هەرێمی مەترســـیدار. پێویســـت بە گوتـــن ناکات، مەڕومااڵتیـــش لـــەم ســـااڵنەی دواییـــدا بەهـــۆی تەقینـــەوەی مین تێدا چـــوون. ئەم دۆخـــە بووەتە هـــۆی چوونـــە ســـەری ئاســـتی بێـــکاری، کۆچی خەڵکی گوند بـــەرەو شـــارەکان و، تێکڕمانی ژیانی بەردەوامـــی هەرێمەکـــە. بـــۆ وێنە، لـــە ٢١ی مای ٢٠١٤، مینێکی چێنراو لە بەرزاییەکانی کێڵەشـــینی شـــنۆ تەقییەوە و بـــووە هۆی کوژرانی ئیســـماعیل ئازمـــودەی تەمـــەن ٣٧ ســـاڵ و بریندار بوونی دوو برا بـــە ناوەکانی، ســـەید هـــادی و ســـەید هێمن موســـەوی، کە خەریکـــی کۆکردنـــەوەی گیاوگژی بەهاری بـــوون بۆ فرۆشـــتن. (23)

لەم شـــوێنانە کە مینـــی چێنراو، وەک پاشـــماوەی جەنگەکانـــی ڕابـــردوو، دەبنە هـــۆی چۆلکرانیان، ئاگرکەوتنـــەکان، لەبـــەر بێدەربەســـتیی دەوڵەت، میلیتاریزەکردنـــی نیشـــتمانی کـــوردان و نەبوونی ژێرخانـــی پێویســـت هەمـــان ئاکامیـــان هەیە. لە هاوینـــی ٢٠١٠، کارەســـاتبارترین ڕووداو لە شـــاری مەریوان و ســـەوڵاوا ڕووی دا کە لە لایەن ڕێکخراوی چیـــا وەک ’هاوینـــی ڕەش‘ ناودێـــر کـــرا. تەنیا لە ٢٠١٠، چیـــا نزیکـــەی ٩٣٥ ئاگرکەوتنـــەوەی چیا و دارســـتانەکانی تۆمار کردن، تۆمارێکی بێوێنەی چیا و دارســـتانەکان کە نە تەنیا لە ڕۆژهـــەڵات، بەڵکو لە سەرانســـەری ئێران. لە ٢٠٠٩ هەتا ٢٠١٥، چیا ٢١٠٠ ئاگری لـــەم جۆرەی تەنیـــا لە مەریوان و ســـەوڵاوا کوژاندووتـــەوە. نموونەیەکی دیکەی ئاگرکەوتنەوەی بەربڵاو لـــەم جۆرە لە ٢٠١٩ لە ئـــێلام(24) ڕووی دا. ئاگـــرەکان بۆ مـــاوەی ٩ ڕۆژ بە چیاکانی زاگرۆســـدا بڵاو بوونـــەوە و ڕووبەرەکانیان لەناو بـــرد. گریمانە دەکرێـــت ١٥٠٠٠ دار بـــەڕوو، ٥٠٠٠ دارە بـــەن، ١٠٠٠ دار کـــەوت، ١٠٠٠ دارگوێز و، ســـەدان ئاژەڵ و زینـــدەوەری ژێر مەترســـی لەناو چـــوون و بوونە خۆڵەمێش. دەوڵـــەت بەتەواوی بێدەربەســـت بوو و هیـــچ کردەوەیەکـــی بـــۆ یارمەتیدانـــی خاڵکی ناوچە بـــۆ کوژاندنـــەوەی ئاگرەکان نەبـــوو. وەک نموونەیەکـــی دیکـــە، تەنیـــا لـــە ٢٠٢٤، ١٨٠٠٠ هێکتـــار لـــە داربەڕووەکانی زاگرۆس وشـــک بوون. لە کاتێکـــدا ئاڵوگۆڕی کەشـــوهەوا و وشکەســـاڵی هـــۆی لەنێوچوونـــی نیوەی ئـــەم دارانەیـــە، ئەوی دیکە ئاکامی ڕاســـتەوخۆی سیاســـەتەکانی دەوڵەت

بەرانبـــەر بە ســـامانە سروشـــتییەکانی ڕۆژهەڵاتە. بە گەڕاندنـــەوەی ئاگرکەوتنـــەوە مەزنەکانی چیا و دارســـتانەکانی ڕۆژهەڵات بۆ ئاڵوگۆڕی کەشوهەوا و 'هۆکاری سروشـــتی،' دەوڵەت کەڵک لە بیانوویەکی گوتـــاری وەردەگرێـــت کـــە مەیلـــی کـــردەوە، بەرپرســـیاری و مەبەست لە شـــتێک دەسڕێتەوە کە وێدەچێ هەڵمەتـــی باو و بە ئامانجی سیاســـی بۆ ســـەر ژینگە بێت. تۆپۆگرافیی چیاکانی کوردســـتان و کەشـــوهەوا ماماوەندییـــە مێژووییەکـــەی زۆر دەمێکـــە گریمانـــە دەکرێـــت لـــە بەرانبـــەر ئاگرکەوتنەوەی سروشـــتی لەم ئاستە و بەم چڕییەی دەیـــەی ڕابـــردوو خۆڕاگر بێت. بە ڕاســـتی، تۆماری درێژمـــەودا ئاشـــکرای دەکـــەن کە دارســـتانەکانی ڕۆژهـــەڵات بـــەر لـــە ٢٠١٠ ئاگرکەوتنـــەوەی لەم جۆرەیان بەخۆیانەوە نەبینیـــوە (چیا، ٢٠٢٤-٢٠١٠). لەگەڵ ئەوەشـــدا، لە ٢٠١٠ بـــەولاوە، ئاگرکەوتنەوە لە دارســـتانەکان بەشـــێوەیەکی بێوێنـــە، پەیتا پەیتا و، لـــە ڕووبەرێکی بەرچـــاودا دووپـــات بوونەوە و دەیان هـــەزار هێکتاریان گرتوونـــەوە، کۆژاندنەوەی ئاگـــری ڕووەکی نایاب و ئاژەڵـــی جۆراوجۆر، کە زۆر جار چەنـــد ڕۆژی خایاندووە و لەجیـــات دامەزراوە دەوڵەتییەکانـــەوە، لـــە زۆربەی دۆخەکانـــدا تەنیا بە هێـــزی مرۆیی و خۆ لە مەترســـی هاویشـــتنی خەڵکـــی ناوچـــە جێبەجێ کـــراوە (گۆڤـــاری چیا، ٢٠١٠؛ گۆڤـــاری چیـــا، ٢٠١٧؛ شـــەهابی، ٢٠٢٥). ڕێژەیەکـــی پەرەئەســـتێن لە توێژینەوەی زانســـتی ئەزموونی بەشـــێوەی یەکلاکەرەوە و بە پێشـــاندانی شـــوێن و کاتـــی ئاگرکەوتنەوەکان ســـەلماندوویانە کە هۆکاری ئـــەم ئاگرکەوتنەوانـــە چالاکیی مرۆیی، چڕیـــی ژێرخانی و، شـــێوازی بەڕێوەبەریی دەوڵەتە، نەوەک تەنیـــا بگۆڕەکانی کەشـــوهەوایی. بۆ وێنە، ســـەلەواتی و ئەوانـــی دیکـــە (٢٠٢٢)، کەڵکیان لە بەڵگـــەی سیســـتەمەکانی زانیاریـــی جوگرافیایـــی (GIS) و مودێلی بەراوردنوێنیـــی ئاماری وەرگرتووە کـــە ئاشـــکرای دەکات ئەگـــەری ئاگرکەوتنەوە لە نزیـــک جـــادەکان و ناوچـــەی گوندنشـــین (واتە شـــوێنی کشـــتوکاڵ و گردە نەوییەکان) لە شـــوێنی دیکە زیادترە، ئەمەش دەیســـەلمێنێت گەشەپێدانی دەوڵەتـــی و ژێرخانـــی چاودێـــری، تێوەگلاوییەکی قووڵی لەم شـــوێنانە هەیـــە. مروەتـــی و کەرەمی (٢٠٢٤) ئـــەو گریمانەیان بە پیشـــاندانی پەیوەندیی نزیکی ســـوڕی ئاگرکەوتنەوە وەرزییەکانی پارێزگای کرماشـــان لەگـــەڵ بوونـــی مـــرۆڤ و بەکارهێنانی شـــوێنەکان بەهێزتر کرد، لە کاتێکـــدا محەممەدی (٢٠٢٥) و محەممـــەدی و ئەوانـــی دیکـــە (٢٠١٤) پیشانیان داوە تۆپۆلۆژی، نشـــێو و، ڕێژەی بارانبارین تەنیا بەشـــێکی کـــەم لـــە هـــۆکاری ڕووداوەکانی ئاگرکەوتنـــەوەن. لەوبـــەری ســـنووورەکانی ئێـــران، ئێکلونـــد و دینچ (٢٠٢٤) ئاشـــکرایان کـــردووە کە لـــە هەرێمـــی کوردســـتانی عێـــراق، ئاگرکەوتنەوە بەشـــێوەیەکی بەرچاو لـــەو شـــوێنانە ڕوو دەدات کـــە میلیتاریزە کراون و کێشـــەیان لێیـــە، ئەمانەش کاولکاریـــی ژینگەیی ڕاســـتەوخۆ بـــە ئەقڵانییەتی ئەمنییەتـــی و تووندوتیژیـــی پێکهاتەییـــەوە گـــرێ دەدەن، لەجیاتی ناســـەقامگیریی ژینگەیی. تەنانەت لەو شـــوێنانەی زەختە کەشـــوهەواییەکان ڕەنگبێ دەورێکـــی یاریدەدەرانـــە بگێڕن، بەڵام ئـــەوان لە دەســـتێوەردانی یەکلاکـــەرەوەی دەوڵەتـــی بەهۆی پاشگوێخستنی سیســـتەماتیک، بە ئەمنییەتیکردنی بەڕێوەبەریـــی ژینگـــە و، گۆڕینی بەئانقەســـتی بەکارهێنانـــی زەوی لـــە ناوچـــە کوردییـــەکان جیانەکراوەیـــە. ڕوودانـــی تۆمارکـــراوی زیادتـــر لـــە ٩٠٠ ئاگرکەوتنـــەوەی دارســـتانەکان تەنیا لە ٢٠١٠، لـــە هـــەر جـــۆرە گریمانەیەکـــی هۆکاری ئاڵوگـــۆڕی کەشـــوهەوا یان ســـوڕی ئاگرکەوتنەوەی سروشـــتی تێپـــەڕ دەبێـــت (گۆڤاری چیـــا، ٢٠١٠). ئەم نموونانە گۆڕینێکی شـــیکاری لـــە ئاگرکەوتنەوە وەک کارەســـاتێکی سروشـــتی بۆ ئاگرکەوتنەوە وەک بەرهەمێکـــی سیاســـیی ڕووداوی ژینگەیـــی لەناو هەناوی کۆنترۆڵ، پاشگوێخســـتن و، زاڵبوون بەسەر خاکـــدا لە لایـــەن دەوڵەتـــەوە دەخوازێت.

یەکێک لە هـــۆکارە ســـەرەکییەکانی ئاگرکەوتنەوە لە ڕۆژهەڵات میلیتاریزەکردنـــی ناوچەکە، بەتایبەت چیاکانی زاگرۆســـە، کە پارێزگاکانی کرماشـــان، ئیلام و کوردســـتان (ســـنە)ی گرتووەتەوە. دارستانەکانی زاگـــرۆس، کـــە بە 'ســـییەکانی ئێـــران' ناســـراون، بەردەوام ژینەکیترین ســـامانی سروشتیی ڕۆژهەڵاتن. ئەم دارســـتانانە دەورێکی ســـەرەکی لە پاراســـتنی هاوســـەنگیی ژینگەیـــی و بەربەرەکانـــی لەگـــەڵ ئاڵوگـــۆڕی کەشـــوهەوا دەگێڕن. ئـــەوان هەروەها

تواناییی پشتگیریکردنی پێشەسازیی بەردەوام، وەک بڕەدار، کشتوکاڵی ئۆرگانیک و دەرمانسازییان هەیە و دەتوانن بناغەی گەشەسەندنی ئابووریی هەرێمی دەستەبەر بکەن. بەڵام، ئەم دارستانانە لەژێر هەڕەشەی تونند بەهۆی سیاسەتی کاولکارانەدان کە لە لایەن سپای پاسدارانەوەی ڕەچاو دەکرێت. ئاگر تێبەردانی بەئانقەست کە هەواڵەکانیان لە لایەن خەڵکی هەرێمەکەوە بڵاو دەکرێتەوە، تەنیا یەکێک لە تاکتیکەکان بۆ لەناوبردنی سیستەمی ژینگەیی ناوچەکەیە. ڕاپۆرتە مەیدانییەکان ئاشکرای دەکەن کە کۆمپانیاکانی سەر بە سپای پاسداران لە فرۆشتنی بڕەداری نایاسایی بە هاوکاریی هێندێک لە بازرگانانی ناوچەکە سوود وەردەگرن. ئەم کاولکارییە نەتەنیا بووەتە هۆی زیانی قەرەبوونەکراوی ژینگەیی، لە ناویاندا لەدەستچوونی فرەچەشنیی بایۆلۆژیک و زیندەوەری کێوی، بەڵکو لەدەستچوونی ئەم پیشانەی کە پەیوەندییان بە پیشەسازییەکانی بەخێوکردنی بەردەوامی دارستانەکانەوە هەیە. لە ئاکامدا، بژیوی گەلێک لە دانیشتووانی ئەم ناوچانە خاپوور کراوە. (25)

ئاگرکەوتنەوە زنجیرەییەکانی دارستانەکانی زاگرۆس لە ناوەڕاستەکانی ٢٠٠٠ی زایینی دەستیان پێ کرد و لەو کاتییەوە ڕوو لە زیادبوونن.(26) ڕاپۆرتەکانی خەڵکی ناوچە و چالاکان ئاشکرای دەکەن کە هۆکاری سروشتی تەنیا هۆی ئەم ئاگرکەوتنەوانەی زاگرۆس نین. ئەم ئیدیعایە لە دۆخی مەریوان بەتایبەت ڕاستە، کە بەڵگەکان لە لایەن ئەنجومەنی سەوزی چیا بەشێوەیەکی بەربڵاو تۆمار کراون.(27) بە گوتەی پسپۆران، هۆکارە سروشتییەکان تەنیا یارمەتیدەری چڕتربوونەوە و بڵاوبوونەوەی ئاگرەکان دەبن، نەوەک هۆکاری دەستپێکردنیان. بۆ پێشکەشکردنی چەند نموونە، ئەنجومەنی سەوزی چیا ڕایگەیاندووە کە لە ٢٠٢٠، لانی کەم ١٨٨ ئاگرکەوتنەوە لە دارستانەکانی دەوروبەری مەریوان و سەوڵاوا ڕوویان داوە. ڕاپۆرتێکی دیکە لە لایەن هەمان ڕێکخراوەوە ئاماژە بەوە دەکات کە ژمارەی ئاگرکەوتنەوەکان لە ساڵی ٢٠٢١ لە بەراورد لەگەڵ ٢٠٢٠، سێزدە هێندە زیادی کردووە.

یەکێک لە ئەندامانی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجومەنەکە گوتوویەتی کە تەنیا لە نیوەی یەکەمی ٢٠٢٣، ژمارەی ئاگرکەوتنەوەکان، ئەوانی دەوروبەری سەوڵاویان لێ دەربکرێت، لە ٣٣٠ دۆخ تێپەڕ بوون. شێوازی باوی دەستپێکی ئەم ئاگرانە ئەوەیە کە لە کاتێکی دیاریکراودا دەست پێ دەکەن و لە هێندێک ناوچەی تایبەتیی زاگرۆسدا ڕوو دەدەن کە سروشتیبوونی هۆکارەکە گەلێک بەدوور دەزانرێت. لێدوانەکانی چالاکانی ژینگەپارێز، پسپۆران، شایەتحاڵان و ڕۆژنامەوانان پشتڕاستی دەکەنەوە کە زۆربەی ئەم ئاگرانە لە ئاکامی کردەوەی مرۆیی دەستیان پێ کردووە. لە ناویاندا لەناوبردنی دارستانەکان بە مەبەستی گۆڕینی دارستانەکان بۆ زەویی کشتوکاڵی؛ بڕینی دارەکان بۆ بەرهەمهێنانی خەڵووز و بە قاچاخبردنی بڕەدار؛ هەروەها چالاکییە سەربازی و ئەمنییەتییەکانی وەک ڕاهێنانی سەربازی و، تەقاندنەوەی مینە چێنراوەکان، هەم هیی سەردەمی جەنگی ئێران-عێراق و هەروەها ئەو مینانەی لەم دواییانەدا(28) لە لایەن هێزە سەربازییەکانەوە بە بیانووی پێشگرتن بە دزەکردنی حیزبە کوردییەکانی ئۆپۆزیسیۆن چێنراون.

ئەندامێکی ئەنجومەنی سەوزی چیا پشتڕاستی کردووەتەوە کە بەناو پارێزگارانی دارستان (جنگلبان) بەردەوام ئازادانە داری چەند سەدەیی دەبڕنەوە، بارى زەبەلاحی بڕەدار و خەڵووز بێئەوەی بچووکترین ڕێگرییەکیان لە بازگەکان لێ بکرێت، دەگوازنەوە و دەیانگەیەننە هەر شوێنێک پێیان خۆش بێت. بە گوتەی ناوبراو و بەگوێرەی ڕاپۆرتی ئەنجومەنی سەوزی چیا، کە کاربەدەستانی پارێزگاکەش دانیان پێدا ناوە، لە کاتی ئاگرکەوتنەوەیەکی ساڵی ٢٠٢٣، زیادتر لە ١٠٦٥ هێکتار دارستانی داربەڕوو لە ماوەی چند ڕۆژدا لەناو چوو.(29) ئەم سەرچاوەیە ئەمەشی زیاد کرد کە لە نیوەی یەکەمی ٢٠٢٣، زیادتر لە ٥٠٠٠ هێکتار دارستانی دەوروبەری مەریوان سووتاون، لە کاتێکدا کۆی ناوچەی دارستانیی ناوچەکە ئێستا ١٠٠٠٠٠ هێکتارە. بەگوێرەی ئاماری فەرمی، ناوچە دارستانییەکان هێشتا ١٧٠

بـــۆ ١٨٥ هـــەزار هێکتـــار دەگرنەوە. ئـــەم ژمارەیە وێدەچـــێ بـــۆ پێـــش دەســـتپێکی ئاگرکەوتنـــەوە زنجیرەییەکانی ناوەڕاســـتەکانی ٢٠٠٠ی زایینی بێت. بەراوردکردنێکـــی ســـاکاری ئەم ئامارانە ئاشـــکرای دەکات کـــە لە مـــاوەی نزیکەی ١٥ ســـاڵدا، زیادتر لـــە ٧٠ هەزار هێکتار دارســـتانی مەریـــوان بووەتە خۆراکی بڵێســـەی ئاگـــرەکان .(30)

هاوپەیمانیـــی نێوان ســـپای پاســـداران و ڕایەڵەی بەهێزی مافیای دارســـتان لە ڕۆژهـــەڵات، کاولکاریی ژینگەیـــی ناوچەکـــەی خێراتـــر کـــردووە. لە ژێر دەمامکـــی پڕۆژەکانـــی گەشـــەپێدان و ئاسایشـــی نەتەوەیی، سپای پاســـداران سڕینەوەی دارستانەکان، داگیـــر کردنـــی زەویـــوزار و، تاڵان کردنی ســـامانە سروشـــتییەکان، بە تایبەت داربەڕووەکانی چیاکانی زاگرۆســـی جێبەجێ کردووە (ســـوڵەیمانی، ٢٠٢٥). ئیزنـــی کەتیـــرە کـــردن بـــە نرخێکی هـــەرزان بە ناوبژیکار و دەڵاڵان دەفرۆشـــرێتەوە و، ئەوانیش بە نرخێکی بـــەزر دەیفرۆشـــنەوە، کـــە دەبێتە هۆی بـــەرەودان بە کـــۆ کردنـــەوەی چەوســـێنەرانە، کە سیســـتەمی ژینگە دەشێوێنێت. ســـپای پاسداران و کۆمپانیاکانی ســـەر بـــە ئـــەوان وەک خاتەمولئەنبیا دەورێکـــی ســـەرەکی لە ئـــەم چەوســـاندنەوەی ژینگـــەدا دەگێـــڕن و، زۆر جـــار ڕێســـاکانی ژینگە بۆ دروســـتکردنی بەنـــداو و داگیرکردنـــی زەویوزار پاشـــگوێ دەخـــەن. چالاکانـــی ژینگەپارێـــز کـــە ئـــەم پێشـــێلکارییانە ئاشـــکرا دەکەن، بەشـــێوەی سیســـتەماتیک دەستبەســـەر و زیندانی دەکرێن و تەنانـــەت حوکمی ئیعدامیان بـــۆ دەبڕنەوە. موختار خەندانـــی، دامەزرێنـــەر و وتەبێـــژی ئەنجومەنی ژینگەپارێـــزی ژیوای لە شـــاری پـــاوە، لەگەڵ دوو هاوڕێی چالاکـــی ژینگە لـــە کاتـــی کوژاندنەوەی ئاگری دارســـتان لە ناوچەکانی بۆزیـــن و مەڕەخێڵ، بەشـــێوەیەکی کارەســـاتبار لـــە ٧ی جـــولای ٢٠٢٠ گیانیـــان بەخت کرد.(31) بەر لـــە مردنی، خەندانی نیگەرانیـــی قووڵی لەمـــەڕ ئیزندانـــی کۆکردنەوەی بخورد لـــە هەورامان دەربڕیبوو. ناوبراو هۆشـــداری دابـــوو کە ڕایەڵـــە مافیـــاکان ئەم ئیزنانـــە بەهۆی پەیوەنـــدی لەگەڵ هێزە ســـەربازییەکان وەردەگرن. تۆمـــارە فەرمییەکانـــی نووســـینگەی ســـامانە سروشـــتییەکان و بەڕێوەبەرایەتیی ســـەرچاوەکانی ئاوی پارێزگای کوردســـتان ئاشـــکرای کـــردووە کە بـــە قاچاخبردنـــی بـــڕەدار یەکێک لـــە مەزنترین نیگەرانییەکانی ئەم مەڵبەندەیـــە و، بێتو ئەم دۆخە بـــەردەوام بێت، لە ماوەیەکی نزیکـــدا دەبێتە هۆی لەناوچوونـــی دارســـتانە داربەڕووەکانـــی ناوچەکە. لـــە ڕاپۆرتەکـــەدا هاتووە کـــە لە ســـەرەتای ٢٠٢٠ هەتـــا کۆتاییی مانگـــی ئۆکتۆبەر، کـــۆی ٢٢٦ میتر ســـێ جای بڕەداری نایاســـایی قاچاخچی دەستیان بەســـەردا گیراوە. ئەو هەروەها ئامـــاژەی بە هۆکارە شاراوەکانی پەرەســـەندنی بازرگانیی نایاسایی بڕەدار لـــە پارێزگاکـــە کردبوو، کـــە دژواریـــی دابینکردنی بژیـــو، هـــەژاری و بێـــکاری لەنـــاو دانیشـــتووان دەگرێتـــەوە.(32) بە زیادکردنی چەوســـاندنەوەی پەرەئەســـتێنی ئابووری لە لایەن ســـپای پاســـداران و کۆمپانیاکانـــی پەیوەندیـــدار بـــە دەوڵەتەوە، کە بەشـــێوەی هێرشـــبەرانە ســـامانە دەوڵەمەندەکانی ناوچەکـــە تاڵان دەکـــەن. بۆ وێنە، لە ســـەقز و بانە زێـــڕ، مس و ئاســـن لە لایەن کۆمپانیاکانی ســـەر بە ســـپای پاســـداران دەردەهێندرێن، لە ئاکامدا ئاوی ژاراویکـــراو، لێـــڕەواری کاولکراو و، گواســـتنەوەی زۆرەملێی کۆمەڵگـــە کوردییەکانی لێ کەوتووەتەوە. ئەم پرۆســـەیە وەک کۆلۆنیالیزمی ژینگەیی لە لایەن توێژەرە کوردەکان باســـی لێوە کراوە (حەســـەنیان، ٢٠٢٤؛ کۆکەبیـــان، ٢٠٢١؛ ســـوڵەیمانی، ٢٠٢٥).

ئاگرکەوتنـــەوەکان لـــە ڕۆژهەڵات هێندە ئاســـایین کـــە ئێســـتا بوونەتە بەشـــێکی دانەبڕاو لـــە ژیانی کوردەواری (بڕوانە وێنـــەی ٤) و، بڕیاردەری هەموو شـــتێک لە کۆچی وەرزی تا بیرەوەریـــی هەڕێمین، وەک چالاکێکـــی کـــورد گوتـــی 'دارســـتانەکانی مەریـــوان هەمـــوو شـــەوێک مۆتەکـــەی ئاگرگرتن لێیـــان دەنیشـــێت' (گۆڤـــاری چیـــا، ٢٠١٠، ل. ٢). دواییـــن ڕووداوی لـــەم شـــێوەیە لـــە ٢٥ی جولای ٢٠٢٥، لـــە شـــاخی ئاویـــەری ســـنە ڕووی دا، لـــە ئاکامدا ســـێ پارێزەری ژینگە گیانـــی خۆیان بەخت کـــرد و دووانیـــان بەســـەختی بریندار بـــوون. لە ڕووداوێکی دیکەدا، لە ســـەرەتای ئاگوســـتی ٢٠٢٣، ئاگرکەوتنەوەیەکی بەربڵاو لە دارســـتانی دەرەواران لە نزیـــک مەریوان دەســـتی پێ کـــرد، کە حەوت شـــوێنی جیاوازی گرتنـــەوە، بەتایبـــەت گوندەکانی دەرەواران، ئاســـناوا، گۆمـــارە لەنـــگ، کانیمیران و

سەیی. کاربەدەستانی ئێرانی زەرەرەکانیان بە ٣٠٠ هێکتار خەملاند، بەڵام ژینگەپارێزانی سەر بە ئەنجومەنی سەوزی چیا ڕایانگەیاند کە کولکارییە ڕاستەقینەکە ٢٠٣٥ هێکتار بووە، کە دارستانی وەها چغووری گرتووەتەوە کە وەک بەنرختریـن شوێنی ژینگەیی ناوچەی زاگرۆس دەهاتنە ئەژمار. چالاکان هەروەها گوتیان کە هەوڵە سەرەتاییەکان بۆ کوژاندنەوەی ئاگرەکان بەهۆی گیرۆدەبوونی بەربڵاوی ناوچەکە بە مینی چێنراو وەستێندرا کە لەناو بڵێسەی ئاگردا دەتەقینەوە و لە شوێنە سنوورییەکانی وەک ئاسناوا ئۆپەراسیۆنەکانی کوژاندنەوەی ئاگرەکانیان بۆ ماوەی سێ ڕۆژ دوا خست. هەزاران خۆبەخش لە سەرانسەری ڕۆژهەڵاتەوە، لە دەستەی هەزار کەسی کە لە لایەن ئەنجومەنی سەوزی چیاوە ڕێک خرابوون، لە مەیداندا بوون و تەواووەخت و بەشێوەی شیفت خەریکی ئاگرکوژاندنەوە بوون. ژنانیش دەورێکی گرنگیان لەم هەوڵانەدا گێڕا، کە بە لۆجیستیک و کۆکردنەوەی یارمەتی بۆ کەلوپەلی پێویست لە بەرەی پێشەوەدا یارمەتییان دەکرد. ژینگەپارێزانی ناوچەکە و چالاکانی مەدەنی بە سەر یەکەوە لایەنە دەوڵەتییەکان، بەتایبەت سپای پاسداران و هێزە سەربازییەکانیان بە ئاگر تێبەردانی بەئانقەست تاوانبار کرد و، ئاماژەیان بە ئاگرکەوتنەوەی هاوکات لە نزیک مۆڵگە سەربازییەکان و بنکە سنوورییە پارێزراوەکان و، هەروەها نەبوونی دەستێوەردانی واتاداری دەوڵەتی مەگەر لە کاتی دەربڕینی ناڕەزایەتیی جەماوەری کرد. وەڵامی کاربەدەستان ناردنی دوو هێلیکۆپتەری سەربازی و دە هێزی تایبەت بوو. شایەتحاڵەکان باسی ناکارامەیی هێلیکۆپتەرەکان و 'فڕینی شانۆگەرییانەی' ئەوانیان کرد، کە بڵێسەکانی ئاگرەکانیان بەهۆی باوەشێنکردن، ب بێ فڕێدانی تاکە دڵۆپێک ئاو، مەزنتر دەکرد. ژمارەیەک چالاکی ژینگە، لە ناویاندا ئازاد ڕووحی، لایق ئەحمەدی، سەرکەوت عیبادی، ئالان ئەردەشیری و، دلێر محەممەدی، لە لایەن هێزەکانی هەواڵگرییەوە لە سەرەتاکانی قەیرانەکەدا دەستبەسەر کران. هەواڵەکان باسی تووندوتیژی لە کاتی دەستبەسەرکرانیان دەکەن و، هیچ ڕوونکردنەوەیەک لەمەڕ دۆخی یاساییان لەبەر دەستدا نەبوو. بەگوێرەی ڕاپۆرتەکان، زیادتر لە ٢٠ ئاگرکوژێنەری خۆبەخش لە کاتی ئۆپەراسیۆنەکاندا بریندار بوون کە بریتی دووانیان قورس بوو.

پێویست بە ئاماژەیە کە لە هەشتاکانی زایینییەوە، دەوڵەت بەردەوام ئەم ناوچە ژینگەییە دەوڵەمەند و کولتوورییە گرنگانەی (حەسەنیان، ٢٠٢١) بە بیانووی بەربەرەکانی لەگەڵ هێزە کوردییە ئۆپۆزیسیۆنەکانی وەک حدکا و پژاک، بە ئەمنییەتی کردووە. بە سەپاندنی دۆخی بەردەوامی ڕیزپەڕیی سەربازی، دەوڵەت ستراتێژیی زەویی سووتاوی پێکهاتوو لە تۆپبارانی لەگۆتەرە، بۆمبارانی ئاسمانی و، ئاگر تێبەردانی دارستانەکان بە بیانووی نەهێشتنی حەشارگەی جەنگاوەرانی کوردی ڕەچاو کردووە. ئەم کردەوانەی تێرۆریزمی ژینگەیی (سولەیمانی، ٢٠٢٥) سیاسەتی زەوتکردن، کە لەگەڵ ژینگەی کوردان لەجیات سەیرکردنی ئەو وەک ماڵی خەڵکی مەدەنی، وەکو مەیدانی ستراتێژیکی جەنگ هەڵسوکەوت دەکات، دەپارێزن. کۆی گوندی وەک ناودارانی، کانی دینار و بەشێک لە سەوڵاوا چۆل کراون. لە هەمان کاتدا بە فەرمانی سەربازی، دانیشتووانی ناوچەکانی کەنار دارستانەکان و لێرەوارەکان ڕێگایان پێ نادرێت دەستیان بە لەوەڕگەکان، سامانی دارەکان و ڕێگاکانی بەرەو لێرەوارەکان ڕابگات. پاسەوانە دەوڵەتییەکان، چاودێرانی دارستانەکان و ژینگەپارێزان دەستبەسەر دەکەن و، تاوانباریان دەکەن کە یارمەتیی ئۆپۆزیسیۆنی کوردی دەکەن. (33)

بە ناو 'ناوچە سنوورییەکانی' ڕۆژهەڵات بە مۆڵگە و بنکەی سەربازی دابێژدابێژ کراوە. بورج و خاڵی چاودێری و، بازگەی پشکنین، هاتوچۆ سنووردار دەکەن و ئابووریی هەرێمەکە تێک دەدەن. ڕێگاکانی پێکەوەبەستنەوەی گوندەکان (لە شوێنی پڕ مەترسی وەک کۆسالان لە باشوور و قەندیل لە باکوور) یان لە دەوروبەری شارەکانی وەک سەردەشت، بانە، پیرانشار، مەریوان، سەوڵاوا و، پاوە، لەگەڵ هیندێک شوێنی دیکە، زۆر جار بەستراون، بەتایبەت لە کاتی ڕاهێنانە

سەربازییەکاندا، کە بژیوی جووتیار و شوانەکان دەبڕێت. بۆ وێنە، لە ٢١ی جوونی ٢٠١٩، تۆپباران کرد، کە بووە هۆی ئاگرکەوتنەوە لە دارستانەکانی داربەڕوو و پێش بە کوژاندنەوەی

وێنەی ٤. پارێزەرانی کوردی ژینگە و خەڵکی مەدەنی خەریکی بەربەرەکانێ لە ئاگرن. سێ پیاوە گەورەسالەکەی ناو وێنەکە گیانی خۆیان لە کاتی بەربەرەکانی لەگەڵ بڵێسەکانی ئاگر بەخت کرد.[٣٥]

ڕایەڵەی مافی مرۆڤی کوردستان ڕایگەیاند کە سپای پاسداران دارستانی ناوچەیەکی بەربەرینی بڕیوە هەتا ڕێگاوبان بۆ مۆڵگە سەربازییەکانی لە ناوچەی کۆسالان لێ بدات. دوای سەردانی فەرماندەی هێزی پیادەی سپای پاسداران بۆ چیاکانی شاهۆ، پلانی کردنەوەی مۆڵگەی نوێ درا، کە بەو شەش مۆڵگەیەوە زیاد بکرێن کە لە ٢٠٠٨ بەولاوە دروست کراون. تۆپباران لە لایەن ئەم مۆڵگانەوە دەبنە هۆی ئاگرکەوتنەوە. لە ١٨ی جوونی ٢٠١٩، هێزەکانی سپای پاسداران بەرزاییەکانی میراجی لە نزیک گوندی نێیان ئاگرەکە لە لایەن چالاکانەوە گیرا.(34) میلیتاریزەکردن، چاندنەوەی دارستانەکان یان هەوڵەکانی پێشگرتن بە ئاگرکەوتنەوە لە لایەن چالاکانی ژینگەپارێزی کوردی نزیکەی ناومکین کردووە. نموونەیەکی کارەساتبار لە ئاگوستی ٢٠١٨ ڕووی دا، کاتێک شەریف باجوەر و سێ هەڤاڵی چالاکی ناوبراو لە کاتی هەوڵی کوژاندنەوەی ئاگر، کە گریمانە دەکرا لە ئاکامی تۆپبارانی سپای پاسدارانەوە دەستی پێ کردبێت، گیانیان بەخت کرد (حەسەنیان، ٢٠٢١؛ سولەیمانی، ٢٠٢٥). بێجگە لەوە، زێدەڕۆیی لە دروستکردنی بەنداو

و پڕۆژەکانی گواستنەوەی ئاو، سیستەمی ژینگەی ڕۆژهەڵاتی وێرانتر کردووە. سیاسەتی ئاوی دەوڵەتی ئێران بە سیاسەتێکی ناوەندگەرا، هاڵاواردنکار و بە پێشداوەریی ئەتنیکییەوە بەڕێوە دەچێت، بۆیە ئاوی ناوچە پەراوێزخراو و دەوڵەمەند لە ڕوانگەی سامانەکانەوە بۆ پارێزگاکانی ناوەند دەگوازرێتەوە و، پێشترییەتی بە نوخبە و بەرژەوەندییە پیشەسازییەکانی ناوەند لەسەر حیسابی بەردەوامیی ژینگەیی و مافی گەلانی پەراوێزخراو دەدرێت (ئەمینی، ۲۰۱۷؛ حەسەنیان، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲٤).

وێنەی ٤. پارێزەرانی کوردی ژینگە و خەڵکی مەدەنی خەریکی بەربەرەکانی لە ئاگرن. سێ پیاوە گەورەسااڵەکەی ناو وێنەکە گیانی خۆیان لە کاتی بەربەرەکانی لەگەڵ بڵێسەکانی ئاگر بەخت کرد. (35)

زیادتر لە ۲۵۰ بەنداو لە پارێزگاکانی چوارمەحاڵی بەختیاری، خوزستان و کوردستانن. هەر ئێستا، تەنیا لە پارێزگای کوردستان (سنە) ۱۰ بەنداو هەن، بە نزیکەی ۲٦ بەندی مەزن و بچووک کە لە قۆناغی دروستکردن، بەکارهێنان یان، لێکۆڵینەوەدان. بێتوو پارێزگاکانی کرماشان، ئیلام و ناوچە کوردییەکانی ئازەربایجانی ڕۆژاواش زیاد بکەین، ژمارەی بەنداوەکانی ڕۆژهەاڵت لە ۵۰ تێدەپەڕێت. لەم ڕوانگەیەوە، تەنانەت هەواڵەکانی ناوەندی توێژینەوە ستراتێژیکەکانی سەرۆککۆماری ئاماژە بە پرسی بەنداوەکانی کوردستان وەک 'نەهامەتیی بەنداو' و 'کارەساتی ژینگەیی' دەکەن. (36)

وەک حەسەنیان و سۆهرابی (۲۰۲۲) پیشانیان داوە، پارێزگای کوردستان (سنە)، سەرەڕای پێبڕانی ۷٪ی ئاوی چۆراوکە و ٤۵۵ ملم بارانی ئێران، کە

ژمارە	ناوی بەنداو	شار	ساڵی دەستبەکاربوون
۱	زۆلا	سەڵماس	۲۰۱۰
۲	ساروق (گوگەردچی)	تیکاب	۲۰۰۹
۳	شەهرجای	ورمێ	۲۰۰۵
٤	شەهید کازمی	بۆکان	۱۹۷۱
۵	بارون (ماکۆ)	جاڵدوران/ماکۆ	دیاری نەکراوە
٦	مەهاباد	مەهاباد	۱۹٦۹
۷	سیلوە	پیرانشار	۲۰۰۸
۸	ئاق-چای	چاپیارە	۲۰۱۱
۹	حەسەنلو	نەغەدە	۲۰۰۰
۱۰	دەریک	سەڵماس	۲۰۱۰
۱۱	شەهید قەتیمری	ماکۆ	۲۰۰۷
۱۲	دێگورجی	شنۆ	۱۹۸۸
۱۳	سەنجەق	مەهاباد	۲۰۰۹
۱٤	هەریس	هەریس	۱۹۹۷
۱۵	کانسیی	ورمێ	۲۰۰۹
۱٦	ئەحمەد ئاباد	تیکاب	۲۰۱۰
۱۷	ئاراس ۲	یۆلدەشت	۱۹۷۱
۱۸	جەڵدیان	پیرانشار	۲۰۱۱
۱۹	قیقاج	(دەشتی قیقاج)	دیاری نەکراوە
۲۰	وەرگێڵ	سەردەشت	۲۰۱۰
۲۱	خۆراسانە	بۆکان	۲۰۱۱
۲۲	دانالو	ماکۆ	۲۰۰٦
۲۳	بابا ئەحمەد	جاڵدوران	۲۰۱۱

خشتەی ٤

بەنداوە جالاکەکانی پارێزگای ئازەربایجانی ڕۆژاوا کە کاریگەرییان لەسەر هیدرۆلۆژیی گۆلی ورمێ هەیە [۳۹]

بەگوێرەی زانیاریی فەرمی، ئێران ۱۷۲ بەندی خراوە کار (خاوەن یەدەگی ئاو)، ٦۷۲ بەندی بەکارهاتوو، ۱۲۰ دانەی خەریکی دروستکران و، ۱۷٦ دانەی ژێر لێکۆڵینەوەی هەن. لەوانە، دەکاتە ۱۰،۹۳ میلیارد میتری سێ جا، گیرۆدەی کەمئاویی جیددی بەهۆی ناکارامەیی دەوڵەت و پرۆژەکانی گواستنەوەی ئاوە. سامانەکانی ئاوی نوێبووەوەی پارێزگاکە نزیکەی ٤،۸ میلیارد میتری

سێ جایە، لەگەڵ ئەوەشدا تەنیا ١،٢١٣ میلیارد بەکار دەهێنرێت، لەم ڕێژەیە سەرچاوەی ٦٠٪ی ئاوی سەر زەوییە، کە گەلێک لە سنووری بەردەوامی تێدەپەڕێت. بەشی کشتوکاڵ زۆرینەی بەر دەکەوێت (١،٠٨٢ میلیارد میتری سێ جا)، پاشان تێچووی ماڵەکان (١٢١ ملیۆن) و بەشی پیشەسازی (١٠ ملیۆن). پسپۆران هۆشداری دەدەن کە دەبێ تەنیا ٤٠٪ ئاوی نوێبووەوە بەکار بهێنرێت تا پارێزگاری لە یەدەگی ئاوی ژێرزەوی بکرێت، بەڵام کوردستان ئەم سنوورە دەبەزێنێت، لە ئاکامدا ساڵانە ٢٢٧ ملیۆن میتر سێ جا ئاوی ژێرزەوی بێجێیە. سەرەڕای ئەم دۆخە، دەوڵەت درێژە بە دروستکردنی بەنداو بۆ گۆڕینی ئاراستەی ئاو بەرەو پارێزگاکانی دیکە دەدات، حەسەنیان و سۆهرابی (٢٠٢٢). وەک لە تۆژینەوەی حەسەنیان (٢٠٢٠) دەردەکەوێت، ئەم زێدەڕۆییە لە بەکارهێنان، بەردەوامیی ئاو لە درێژخایەندا دەخاتە مەترسییەوە، کە دەبێتە هۆی ڕۆچوونی خاک، سووان و تێکچوونی ژینگەی ڕۆژهەڵات.

دروستکردنی بەنداوی مەزن لەسەر ئەو ڕووبارانەی لە کوردستان سەرچاوە دەگرن، هۆی سەرەکیی وشکەساڵی و کەمئاوی لە ڕۆژهەڵاتن (حەسەنیان & سۆهرابی، ٢٠٢٢، ل. ٣٢١؛ حەسەنیان، ٢٠٢١). نموونەیەک وشکبوونی گۆلی ورمێیە (ڕەنجبەر، ٢٠٢٣). بەگوێرەی ئاماری پێشکەشکراو لە لایەن ماڵپەڕی کۆمپانیای بەڕیوەبەریی سامانە ئاوییەکانی ئێران، ٥٦ بەنداوی دروستکراو، ٩ بەنداوی خەریکی دروستکران و ٣٩ بەنداوی ژێر لێکۆڵینەوە لە سەر چەم و ڕووبارەکانی کە دەڕژێنە گۆلی ورمێ هەن. لەناو ئەمانەدا ١٠ بەنداو بە توانایی گلدانەوەی ٢٠ ملیۆن میتر سێ جا، هەر ئێستا لەسەر حیسابی خەزێنەی ئاوی گۆلی ورمێ، چالاکن (بڕوانە خشتی ٤). ئەمانە بەنداوەکانی شەهرچای، مەهاباد، حەسەنلو، زۆلا، دەریک، سەڵماس، ساڕوق و بۆکان دەگرنەوە، کە هەموویان لە پارێزگای ئازەربایجانی ڕۆژاوا هەڵکەوتوون، بە توانایی گلدانی نزیکەی ١٢٠ ملیۆن میتر سێ جا.(37) ڕووبارە مەزنەکانی وەک زەرینەرود(جەغەتوو)، سیمینەرود(تەتەهوو) و گادەر، کە سەردەمانێک ئاوەکانیان دەڕژایە ناو گۆلی ورمێوە، ئێستا پێشیان پێ گیراوە و ئاوەکانیان بۆ کشتوکاڵ و گواستنەوە بۆ پارێزگای دیکە، بەتایبەت ناوچە ناوەندییەکانی ئازەربایجانی ڕۆژهەڵات و ئیسفەهان، کەڵکی لێ وەردەگیرێت. سەرچاوەی دیکە ئاماژە بە بوونی ١٠٣ بەنداو لە سەرانسەری ئازەربایجانی ڕۆژاوا، ئازەربایجانی ڕۆژهەڵات و کوردستان (سنە) دەکەن، کە یارمەتیدەری وشکبوونی گۆلی ورمێ بوون.(38) ئەم پچڕاندنە کاریگەریی بەرچاوی لەسەر کەمکردنەوەی ئاوی ڕژاو بۆ ناو گۆلی ورمێ هەبووە و، ئاسەوارە نەرێنییەکانی فرە بەرچاو بوون: زۆنگەکان لەناو چوون، فرەچەشنیی زیندەوەران کەمی کردووە و، گەردەلوولی تۆزی سوێر گەلێک باو بوون، کە بوونە هۆی مەترسیی مەزن بۆ سەر کشتوکاڵ و تەندروستیی گشتی (حەسەنیان، ٢٠٢٠، ٢٠٢١). ئەم بەنداوانە هەروەها هاوسەنگیی هیدرۆلۆژیکی ناوچەکەی تێک داوە و بووەتە هۆی کەمئاوی لە زۆر ناوچەی کوردیدا. دروستکردنی زێدەڕۆیانەی بەنداو لە ڕۆژهەڵات، لەجیات دانیشتووانی کوردی هەرێمەکە، بە قازانجی پێداویستییە ئاوییەکانی پارێزگاکانی دراوسێ تەواو بووە، ئەمە دەکرێ وەک شێوەی باوی دابەشینەوەی سامانەکانی ئاو لە لایەن دەوڵەت شڕۆڤە بکرێت. بۆ وێنە، بەنداوی تالوار لە بیجار (پارێزگای سنە) ئاوی پارێزگاکانی زەنجان و هەمەدان دابین دەکات و بەڕێوەبەرییەکەی لە دەست کاربەدەستانی پارێزگای زەنجاندایە. بە هەمان شێوە، بەنداوی قوچەم ئاوی زەوییە کشتوکاڵییەکانی هەمەدان دابین دەکات، سەرەڕای کەمئاویی بەرچاوی ناوچە کشتوکاڵییەکانی کوردستان. لانی کەم، ئاوی ١٣ بەنداوی ڕووبارە سنووریەکانی کوردستان بەرەو پارێزگاکانی وەک ئیسفەهان دەنێردرێت، لە کاتێکدا زەوییە کشتوکاڵییەکانی کوردستان، ئیلام، کرماشان و ئازەربایجانی ڕۆژاوا بەرەوڕووی کەمئاویی دژوار بوونەوە. لە کۆنفرانسێک لە ئاستی وڵاتدا، کە لە زانستگەی کوردستان (٢٠٢٥) بەڕێوە چوو، دوکتور هوشەنگ قەمەرنیا(41) ، پرۆفیسۆری ئەندازیاریی ئاو لە زانستگەکانی نیوکاسێڵ و

ڕازیی (کرماشـــان)، هۆشـــداری دا کە نزیکەی٨٠٪ی ئاوی کوردســـتان لـــە بەنداوەکانی تالوار، گاوشـــان، داریـــان و لەگـــز بـــۆ پارێزگاکانـــی دراوســـێ دەگوازرێتەوە، سیاســـەتێکی وزەتەوەر کە هەرەشە لـــە ســـەرچاوە ژێرزەوییەکانـــی ئاو، کشـــتوکاڵ و سیســـتەمی ژینگەیی دەکات و دەبێتە هۆی کۆچی گوندنشـــینان. وەک لە لایـــەن کەرەمی‌دێهوکوردی و ئەوانـــی دیکەوە پێداگری لەســـەر کرا، ســـەرەڕای ئیدیعـــا فەرمییەکان لەمەڕ هۆی گواســـتنەوەی ئاو، ئالنگارییەکانی کەشـــوهەواو و کەمئـــاوی، لاوازییە دامەزراوەیـــیـــەکان، وەک نەبوونـــی بەڕێوەبەریـــی یەکگرتوو، کەمیـــی بودجە و، نەبوونی دەســـەڵاتی چەنەلێـــدان و نیگەرانییـــە جەماوەرییـــەکان (واتە مەترســـیە ژینگەییـــەکان و نەبوونی بەشـــداریی) گواســـتنەوەی ئـــاوی لەجیات دەرفـــەت، کردووەتە ئالنـــگاری. ئەمینـــی (٢٠١٧) بـــە کەڵکوەرگرتن لە هۆدانی هاوشـــێوە لە لێکۆڵینەوەکەیدا لەسەر ئاوی ڕووباری ســـیروان لـــە پارێزگای کوردســـتان، دەڵێت پرۆژەکانـــی گواســـتنەوەی ئاو کێشـــە دامەزراوەیی و جەماوەرییـــەکان چڕتر دەکاتـــەوە، بەڕێوەبەریی ئـــاوی بـــەردەوام بنکـــۆڵ دەکات و، لـــە کۆتاییدا دەبێتـــە هـــۆی خولقاندنـــی ئالنگارییەکـــی مەزن بۆ ســـەر خۆشـــبژێویی کۆمەڵایەتـــی، ئابووریی و ژینگەییـــی پارێزگاکە.

چونکـــە ئـــەم بەنداوانە بەبـــێ هەڵســـەنگاندنی ژینگەیـــی، ئابووریی، یـــان کۆمەڵایەتی دروســـت کـــراون، بوونـــە هـــۆی تێچـــووی فرە مـــەزن بۆ سیســـتەمی ژینگەیـــی کورد. بـــۆ وێنـــە، بەنداوی ژاوە لـــە ســـنە (ئەمینـــی & گۆفتـــارح، ٢٠١٧) و بەنـــداوی ســـیازاخی دیوانـــدەرە (ئەکبـــەرزادە & کابۆلـــی، ٢٠١٧) ئێســـتا بە زێراوی گونـــدەکان پیس بـــوون و بێکەڵـــک و مەترســـیدارن. بەرچاوتریـــن ئاســـەواری نەرێنیی ناچارکردنـــی کۆمەڵگەکانی لای ســـەرەوەی بەنداوەکان، نەهێشـــتنی پیشە باوەکان (بەخێوکردنی مەڕومـــاڵات، کشـــتوکاڵ)، ئافراندنی پیشـــەی ســـاختە لەناو دانیشـــتووانداو، وێرانکردنی مزگـــەوت و قوتابخانـــە، زەرەری ژینگەیی و بڕینی دارەکان و، لەدەســـتچوونی خاوەندارێتیـــی زەویی ئـــەو شـــوێنانەیە کە کەوتوونـــە ژێر ئـــاو (هەمان ســـەرچاوە، ٢٠١٧). بەهـــۆی بەنـــداوی داریان کە لەســـەر ڕووباری ســـیروان هەڵبەســـتراوە، زیادتر لـــە ١٠٠٠ هێکتار دارســـتانی پارێـــزراو و هەروەها چەند گونـــدی هەورامـــان، ناوچەیەک کـــە لەبەر فرەچەشـــنیی زیندەوەران و مێژوویەکەی بەناوبانگە، کەوتنـــە ژێر ئاو. ئـــەو هەروەها لانی کەم ســـەدان بنەماڵـــە، بەتایبەت هیـــی گوندەکانـــی 'هەجیج'، 'ڕوار' و، 'داریـــان'ی ناچـــار کـــرد کۆچ بکـــەن. لە ٢٠١٥، هەڵمەتێکـــی مێدیایی جەمـــاوەری بەناوی 'کانیـــاوی کانی بـــەل ڕزگار بکەن' لە سەرانســـەری ڕۆژهەڵات دەســـتی پـــێ کرد کە لە لایـــەن خەڵکی هەورامانـــەوە بەڕێـــوە دەچـــوو. کۆمەڵگەکانـــی ناوچەکە بەردەوام داوایان لـــە دەوڵەت کرد کانیاوی بڵ، ســـەرچاوەیەکی ژینەکیی ئـــاو و ژیانی ناوچەکە بپارێزێت. لـــە کردەوەیەکی بەهێـــزی ناڕەزایەتیدا، هێندێـــک چالاکـــی ژینگەپارێز مانیان لـــە خواردن گرت و داوای پاراســـتنی ســـەرچاوە سروشتییەکانی ئاوی ناوچەکەیـــان کرد. ئەم هەوڵـــە هەرەوەزییانە لە گوشـــار خستنەسەر کاربەدەســـتان بۆ ڕاکێشانی ســـەرنجیان ســـەرکەوتوو بـــوو و ئـــەوان هێندێک پارێزگارییـــان پێشـــکەش کـــرد. بـــەڵام ســـەرەڕای چالاکییەکان، دروســـتکردنی بەنـــداو بووەتە هۆی کەمبوونـــەوەی بەرچـــاوی ئـــاوی ســـەرچاوەکە و یارمەتیدەری وشـــکبوونی ڕووباری ســـیروان.

٨. کۆتا قســـە: داهاتووی بێدەوڵەتی و ســـڕینەوەی کۆلۆنیالیـــزم لە ژینگە

چالاکییە ژینگەپارێزییەکانی ڕۆژهـــەڵات، ڕێبازێکی ڕادیکاڵی ســـڕینەوەی کۆلۆنیالیزمە کە تێگەیشـــتنی قووڵـــی لـــە بێدەوڵەتـــی هەیـــە. بەپێچەوانـــەی جووڵانـــەوەی ژینگەپارێزیـــی بـــاو، کە بەشـــێوەی ســـەرەکی لە چوارچێـــوەی ســـنوورەکانی دەوڵەت-نەتـــەوەدا کار دەکات (ســـونکا، ٢٠٢٣)، کـــە داوای چاکســـازی، پاراســـتن، یان بەردەوامیی ئاراســـتەی دامـــەزراوە 'نەتەوەییـــەکان' دەکات، چالاکیـــی ژینگەپارێزیـــی کـــوردی لـــە دۆخی ژێردەســـتەیی کۆلۆنیالیســـتیدا، داگیرکاریـــی ئەتنیکی-خاکـــی و، پاشـــگۆێخرانی پێکهاتەیی، کە ئاکامی ئەم دۆخەیە، ســـەرهەڵدەدات (محەممەدپـــوور & ســـولەیمانی، ٢٠٢٤). ئـــەم چالاکییانە نابێ تەنیا وەک بەرســـڤی تێکچوونـــی ژینگەیی ســـەیر بکرێـــن. بەڵکو دەبێ وەک ئەســـتاندنەوەی خـــاک، ژیـــان و، زمـــان لە

بەرانبەر ڕێژیمی کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی شیکاری بکرێت (گۆنزالێز، ١٩٦٥؛ پیندرهیوز، ٢٠١١؛ تورنر، ٢٠١٧) کە حاشا لە سەربەخۆیی سیاسی و ئیرادەی ژینگەیی کوردان دەکات.

وەکو پێشدا ئاماژەی پێ کرا، بەشێکی بەرچاو لە گوتاری جیهانی لەمەڕ ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی، هەم لە لایەن تۆێژەران و هەروەها چالاکانەوە، هێشتا لە چوارچێوەی بوونەوەرناسیی مودێرنیستیی گەشەدا قەتیس ماوە کە لە سەر ئەقڵانییەتێک دامەزراوە کە پێکهاتەکانی خاکی، بەڕێوەبەری و زانستناسیی دەوڵەت-نەتەوەوە لێک گرێ دەدات. لە دانوستانەکانی سیاسەتی کەشوهەوا تا ستراتێژییەکانی پاراستن، گریمانە دەکرێت کە خەڵک، نزیکەی گشت کات شارۆمەندی ناو سیستەمێکی بەڕێوەبەریی دانپێدانراون. ئەم جۆرە چوارچێوانە لە هەڵسوکەوت لەگەڵ ڕاستییەکانی نەتەوە بێدەوڵەتەکانی وەکو کورد، کە کاولکاریی ژینگەکەیان بەشێک لە پڕۆژەی درێژخایەنی کۆنترۆڵی ڕەگەزپەرستانە و زەوتکردنە، شکست دێنن. لێرەدا من باسی بێدەوڵەتی وەک دۆخێکی نەبوون ناکەم، بەڵکو وەک دۆخێکی خەبات، جۆرێک بوونی چالاکانەی، یاخیبوو لە دنیادا. چالاکیی ژینگەیی لەم ڕووەوە دژەکۆلۆنیالە، چونکە دەوڵەت وەک بەڕێوەبەری خاکی کورد ڕەت دەکاتەوە. ئەوە پارانەوە لە دەوڵەت بۆ وەخۆگرتن یان دانپێدانان نییە، بەڵکو دابڕانێکی زانستی و سیاسییە: خۆبواردن لە ڕادەستکردنی سروشتی کوردی بۆ ناسیۆنالیزمی فارس-شیعە، کە خاک لە زمان جیا دەکاتەوە و، خۆبواردنە لە سەیرکردنی ژینگە وەک شتێکی جیا لەو خەڵکەی تێیدا دەژین و دەیناسن.

زمان و ئاکاری چالاکیی ژینگەیی لە ڕۆژهەڵات، بەڵگەیەکی دیکە بۆ وێژەی دژەکۆلۆنیالە. کاتێک خۆبەخشانی ژینگەپارێز و بەرگریکارانی دارستانەکان گیانی خۆیان لە کاتی کوژاندنەوەی ئاگر لە هەرێمە میلیتاریزەکراوەکان بەخت دەکەن یان بەرەوڕووی لەناوبردنی دارستانەکان لە لایەن دەستوپەیوەندەکانی دەوڵەت دەبنەوە، ئەوان وەک ژینگەپارێزی سروشتی تازەیان بۆ ناگیرێت. ئەوان وەک شەهیدانی کوردستان، ڕۆڵەکانی نیشتمان، یان شێرانی زاگرۆس ڕێزیان لێ دەگیرێت، وەک شێوەی ناشتنی شەریف باجوەر لە ٢٠١٨ و ئەوانی ئەم دواییانە، واتە حەمید موورادی، خەبات ئەمینی و چیاکۆ یوسفنژاد لە جولای ٢٠٢٥، کە وەک شەهیدانی ژن، ژیان، ژینگە تازەیان بۆ گیرا. ناشتنەکانیان بوون بە کۆبوونەوەی سیاسی کە لەوێدا دروشمی وەک 'دەوڵەت دوژمنی کوردستانە،' کوردستان، ئێران نییە' و، 'ئەم وڵاتە هی بابوبابپیرانمانە' گوترایەوە. ئەم دەربڕینانە، گەلێک لەولاتری داوای ی.ژ.ل. لە چوارچێوەی شارۆمەندیی ئێرانی، خودی ناڕەوابوونی دەوڵەتی کۆلۆنیالیستی ئێرانی ڕاگەیاند. بە یارمەتیی هەرێمی ناشارۆمەندیی (کۆچەنۆڤ، ٢٠٢٤)، ئەم هەڵوێستە بەشێوەی ڕادیکاڵ خۆ لە ئەقڵانییەتی باوی ژینگەیی جیا دەکاتەوە.

بێجگە لەمە، ئەم چالاکییە ئاوێتەی نەریت و بوونەوەرناسیی دژەکۆلۆنیال بووە. زانستی پاراستنی وڵات لەناو کورداندا بەهۆی زمان، مێژووی زارەکی، دابونەریت و گەردوونناسییەوەیە. وێژەی کوردی پڕە لە مێتافۆر کە سروشت بە ژن، دایک، یان بوونەوەری مرۆیی وێنا دەکات. دەستەواژەی نیشتمان ناوێکی باوی ژنانە، لە کاتێکدا چیا بۆ پیاوان بەکار دێت. پێشگری کەژ لە چەندین ناوی کەسیدا بۆ ژن و پیاو جێگیر کراوە. لە ناوچەی وەک هەورامان، پاراستنی دار، کانیاو و لێڕەواری گشتیی پیرۆز وەک ئەرکێکی ئایینی و جەماوەری سەیر دەکرێت. ئەم نەریتانە لە کاتێکدایە کە دوڵەتی ئێران زمانی کوردی نایاسایی کردووە و نەریتە ئایینییە ناشیعەکان سەرکوت دەکات، کە نموونەی ئەو شتەیە کە ماریسۆڵ دێ لا کادێنا (٢٠١٨) بە 'نابەوکان': ئەم شوێن و زانستانە کە لە بەرانبەر پۆلێنی دەوڵەت خۆڕاگری دەکەن، باسی دەکات.

وەک کۆتا قسە، باسکردنی 'ڕەگەزپەرستیی ژینگەیی' یان 'نادادپەروەریی ژینگەیی' لە ڕۆژهەڵات لە ڕوانگەی لێکۆڵینەوە و سیاسییەوە بەس نییە، بێتو بێدەوڵەتی لە ناوەندی باسەکەدا نەبێت. کۆمەڵگە کوردییەکان زەرەری ژینگەیی بە پێکهاتەیەکی کۆلۆنیالیزمی ژینگەیی ئەزموون دەکەن. ئێمە دەبێ بڕوانینە ئەوبەری لێکدانەوەی

هــەڵاواردن یــان شکســتی گەشــەپێدان و بیر لە ئەقڵانییەتی ڕەگەزپەرســتیی دەوڵەتداری بکەینەوە. بــە هانابــردن بــۆ تیۆریــی گلۆریــا ئانــزا لّدووا (٢٠١٢) لەمەڕ شــوبهاندنی ســنووەرەکان بە ‘بڕینی کــراوە،’ ڕۆژهــەڵات دەکــرێ وەک ژینگەیەکی ژێر ڕەگەزپەرســتی ســەیر بکرێت کە لەوێدا دەوڵەت یەکگرتوویی نەتەوەیی بــە لەناوبردنی پەیوەندییە ژینگەییــەکان دەپارێزێــت. ئانزالّــدووا بیرمــان دەخاتەوە کــە تونــدوتیژی دژی خــاک، تونــدوتیژیە دژی خەڵــک، بەتایبــەت کاتێک خاکەکــە ڕەمزی مانەوەی کولتووری بێت. چالاکیــی ژینگەپارێزانەی دژەکۆلۆنیــال لەم چوارچێوەیەدا بەدوای چاکســازی یــان چاوەڕوانیــی چاکســازییەوە نییە لــە لایەن ئــەو دەوڵەتانــەی هــەن، بەڵکو پێداگرە لەســەر گەڕاندنەوەی خاک، زمان و خودی ژیان. سیاســەتی ژینگــە، کاتێــک پێداگری لــە وێژمانــی دەوڵەتی دەکات، لە هەژمارکردنی خەباتەکانی ڕیشــەداکوتاو لــە بوونەوەرناســیی بێدەوڵەتیدا ناســەرکەوتوویە. دۆخی کورد لە ڕۆژهــەڵات پێداچوونەوەی بنەڕەتی بە ناوەڕۆکــی دادپەروەریی ژینگەیــی دەخوازێت. بەرخۆدانــی ژینگەیــی لــەم ناوچەیــە لەژێــر ئەقڵانییەتی کۆلۆنیالیســتیی دەوڵەتــی ئێراندایە، لە کاتێکــدا کە بــەدوای دیدی دووری ســەربەخۆیی ژینگەیــی لەســەر بنەمــای زانســتی باوباپیران، هاوســۆزیی نێــوان نەوەیــی و ڕەتکردنــەوەی سیاســییەوەیە (کارماکار & پــال، ٢٠٢٥). ئەو ئاماژە بە داهاتوویەکی بێ کۆلۆنیالیــزم دەکات کە لەویدا چارەی خۆنووســین بــە پەیوەندییەکانــی گرێدراو بە خاکــەوە، یادەوەریــی جەماوەری و، ڕەوشــتی هاوپشــتیی بێدەوڵەت جێبەجــێ دەکرێت.

پەراوێزەکان:

1- https://hanahr.org/en/news/15-kurdish-environmental-activists- killed-and-injured-in-a-car-accident/

2- https://kurdistanhumanrights.org/en/news/2025/07/25/kurdish-activist- dies-four-injured-battling-wildfire-in-sanandaj

3- https://hengaw.net/en/news/2025/07/article-150

4- https://iranwire.com/en/news/132163-iran-arrests-five-activists-at-envir onmentalists-funeral/

5- https://tishk.org/tishk-journal/

6- https://بــۆ وردەکاری و وێنەی زۆرتر ســەیری ئەم بەســتەرە بکــە: shorturl.at/sR17h; https://shorturl.at/tV714; https://shorturl.at/5XMx9

7- بۆ زانیاریی زیادتر بڕوانە: https://shorturl.at/GBDDN
https://www.ncr-iran.org/en/news/human-rights/iran-hiwa-boutimar-toface-gallows-again-despite-a-temporary-stay-of-execution/

8- لــەم وتــارەدا، من بــە پارێــز و شــیکارییانە کەڵک لە ’ڕەســەن‘ بۆ دەربڕینــی پەیوەندییــە لەمێژینەکانــی نێــوان کۆمەڵگــە کوردییەکان و وڵاتەکەیــان دەکەم، هــاوکات دان بــەوەدا دەنێم کە ئەم بەشــە لە ئێران خاوەنــی ئاڵۆزیی سیاســی و یاســاییە و لە لایەن بەشــێک لــە توێژەران هێنراوەتە ژێر پرســیار.

بەراوردکــردن لەگــەڵ خوزســتان بــە مەبەســتی پیشــاندانی دۆخــە هاوشــێوەکانە، نــەوەک دۆخێکــی توێژینــەوەی تــەواو بەراوردکارانە. ئەگەرچــی وێکچوونــە مێژووییەکانــی ناوچــە کــوردی وەعەرەبییەکان لــە هێندێــک ڕوانگەی گرنگــدا لێک جیــاوازن، وەک ڕێچکەی گەشــەی پیشەســازی، دەرهێنانی ســامانە ژێرزەوییــەکان و، وەبەرهێنانی دەوڵەتی، لە هــەردوو دۆخدا ئاشــکرا دەبێــت کە چــۆن بەڕێوەبەریــی ژینگە لە ئێران بەشــێوەیەکی ناهاوسەنگ قورســایی دەخاتە ســەر ناوچە پەراوێزە ئەتنیکی-زمانییەکان.

9- https://news.exeter.ac.uk/faculty-of-humanities-arts-and-social-scienc es/irans-war-policy-is-discriminatory-and-an-example-of-environmental-raci sm-study-says/.

10-https://kurdistanhumanrights.org/en/news/detentions-and-arrests/2022/ 08/08/iran-intelligence-ministry-arrests-kurdish-environmental-activist-3/

11- https://hengaw.net/en/news/archive/45442

12-ڕێوێســت بــە ئاماژەیە کــە ئامــاری پەیوەندیدار بە گیــرۆدە بوون بە مینــی ژێــرزەوی و قوربانییەکانی بەگوێــرەی ســەرچاوەکان جیاوازە، بۆیــە دەبــێ بــە پارێــزەوە هەڵســوکەوتیان لەگەڵــدا بکرێــت. ئامارە فەرمییەکان بەشــێوەی ســەرەکی لە لایــەن ناوەندی میــن هەڵگرتنەوەی کۆمــاری ئیسلامی و ناوەنــدە دەوڵەتییەکانــی دیکــەوە بڵاو دەکرێنەوە، بــەڵام خەملاندنێکــی جێگرەوە لــە لایەن ڕێکخــراوە مرۆڤدۆســتەکان، دەســتەکانی داکۆکیکاری مافەکانی مرۆڤی کورد و، توێژەرە ســەربەخۆکان تۆمــار دەکرێت. چونکە دەستڕاگەیشــتن بە نەخشــەی مەیدانەکانی مین و تۆمــارە ســەربازییەکان ســنووردارە و، لەبەر ئەو هۆیە کــە ڕووداوەکان لە ناچــە گوندییــە دوورەکان زۆر جــار ڕەنگدانــەوەی کەمیــان هەیە، ئامــاری قوربانییــەکان دەبــێ وەک ڕێژەیەکــی خەملێنــدراو و نە وەکو کــۆی ئەوان ســەیر بکرێت. لەم توێژینەوەیەدا، من پشــت بــە پێککرتنی ئاماری ســێ ســەرچاوە، لە ناویاندا تۆمارەکانی ڕێکخــراوە مەدەنییەکان، توێژینەوەی ئاکادێمیک و، ڕاپۆرتی فەرمیی بەردەســت دەبەســتم. ئاکامی ئــەم پێککرتنە، هــاوکات کە ژمارە دروســتەکە هێشــتا ناڕوونــە، دەڵێت کــە ئاســتی ناوچەکانــی گیرۆدەبــوو و زەرەری مرۆیی بۆ ســەر ناوچە کوردییەکان فــرە بەرچاوە.

13- https://www.iranhr.net/fa/articles/4757/

14- https://kurdistanhumanrights.org/en/news/2025/07/28/two-more-activi sts-die-from-injuries-after-mount-abidar-wildfire

15- https://www.tehrantimes.com/news/449066/Iranian-hero-dies-fighting -Zagros-forest-wildfire

16- https://www.firefighterclosecalls.com/iran-three-volunteers-die-fighti ng-wildland-fire/

17- https://www.radiozamaneh.com/208262

18- https://www.radiozamaneh.com/448826/

19- https://shorturl.at/PKKH8

20- https://www.radiozamaneh.com/308212

21- https://kurdistanhumanrights.org/fa/news-fa/landmine-victims-fa/2024/ 05/21/p34370

22- https://www.avatoday.net/node/5680

23- https://kurdistanmedia.com/fa/news/2025/01/2

26- بڕوانە ئەم ڕاپۆرتانە https://prod.iranwire.com/en/news/143564-third-environmental-activist-dies-from-wildfire-burns-in-iran/; https://www.en-hrana.org/death-of-three-environmental-activists-in-abidar-mountain-fire/; https://shorturl.at/SdWdU

24- https://fa.chya.ir/

25- https://iranwire.com/en/features/130947-government-claims-contradicte d-as-landmine-danger-persists-in-western-iran/

26- https://www.radiozamaneh.com/830246/
27-https://kurdistanhumanrights.org/fa/articles-fa/2024/02/14/p32587/
28- https://www.en-hrana.org/tag/mokhtar-khandan/
29- https://shorturl.at/tRk5Z
30- https://dckurd.org/2019/06/25/environmental-degradation-as-a-form-of -persecution/
31- https://kurdistanhumanrights.org/fa/news-fa/environment-fa/2019/06/ 21/p9087/
32- بڕوانــه ئــەم هەواڵانــه https://prod.iranwire.com/en/news/143564-third-environmental-activist-dies-from-wild-fire-burns-in-iran/;
33-https://www.en-hrana.org/death-of-three-environmental-activists-in-abidar-mountain-fire/;
34-https://shorturl.at/SdWdU
35- https://www.radiozamaneh.com/819568/
36- https://archive.fo/ts4di#selection-225.396-225.995
37- https://www.tribunezamaneh.com/archives/50048
38- https://www.tasnimnews.ir/fa/news/1402/10/20/3020238/23-%D8% B3%D8%AF-%D9%81%D8%B9%D8%A7%D9%84-%D8%B4%D9%85%D8% A7%D9%84-%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1-%D8%AF%D8%B1-%D8%AD%D8%A7%D9%84-%D8%B1%D9%82%D9% 85-%D8%B2%D8%AF%D9%86-%D9%85%D8%B1%DA%AF-%D8%AF%D8% B1%DB%8C%D8%A7%DA%86%D9%87-%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9% 85%DB%8C%D9%87-%D9%87%D8%B3%D8%AA%D9%86%D8%AF-%D8% AA%D8%B5%D8%A7%D9%88%DB%8C%D8%B1
39- https://shorturl.at/mijC7
40- https://kurdistanmedia.com/fa/news/2025/11/262
41- https://kurdshop.net/en/geography/3495

سەرچاوەکان

Adeola, F. O. (2009). From colonialism to internal colonialism and crude socioenvironmental injustice: Anatomy of violent conflicts in the Niger Delta of Nigeria. In F. C. Steady (Ed.), Environmental justice in the new millennium: Global perspectives on race, ethnicity, and human rights (pp. .135–163). New York: Palgrave MacMillan

Akbarzadeh, P., & Kaboli, S. H. (2017). Assessing the socio-economic effects of reservoir dam construction: Case study; Siahzakh in Divandareh, Iran. جغرافیــا و پایداری محیط Geography and Environmental Sustainability], 7(2), 53–65. https://ges.] .razi.ac.ir/? lang=en

Alexander, M. (2020). The new Jim Crow: Mass incarceration in the age of .colorblindness. The New Press

Almonte, M. A. P., & Phillips, T. J. (2021). The Kurdish ecology movement and human rights. In Ecological solidarity and the Kurdish freedom move- .(ment: Thought, practice, challenges, and opportunities (p. 203

Amadi, L. (2025). Redefining eco-terrorism: A third world perspective. Critical Studies on Terrorism, 1–30. https://doi.org/10.1080/17539153.2025.2532965

Amini, A. (2017). Evaluation of inter-basin water transfer plans based on source watershed development potential: Case study of the Sirvan watershed, Kurdistan Province. Journal of Watershed Engineering and Manage- .ment, 9(2), 217–228

Amini, A., & Goftari, Z. (2017). Assessment of the influence of Zhaveh dam on the neighboring rural areas; sanandaj county. Journal of Geography and Regional Development, 15(1), 213–236. https://doi.org/10.22067/geography.v15i1.55294

Anzaldúa, G. E. (2012). Borderlands/La frontera: The new mestiza (4th .ed.). Aunt Lute Books

Aronczyk, M. (2024). Branding the nation in the era of climate crisis: Eco-nationalism and the promotion of green national sovereignty. Nations and .Nationalism, 30(1), 25–38

Aybo˘ga, E. (2018). Ecology discussions and practices in the Kurdish free- .dom struggle. Komun Academy

Bacon, J. M. (2019). Settler colonialism as eco-social structure and the production of colonial ecological violence. Environmental Sociology, 5(1), .59–69

Bahrami, A. (2016). Iran's water policies triggering regional resistance. from http:// www.payvand.com/news/16/jul/1148.html. (Accessed 15 December .(2020

Bahrami, A. (2018). Why are environmental activists under pressure?. from .(https: //www.radiozamaneh.com/384089. (Accessed 15 December 2020

Balibar, ´E. (1991). The nation form: History and ideology. In ´E. Balibar, & I. M. Wallerstein (Eds.), Race, nation, class: Ambiguous identities (2011 .ed., pp. 86–106). London: Verso

Beygi Heidarlou, H., Gholamzadeh Bazarbash, M., & Borz, S. A. (2024). Unveiling the role of climate and environmental dynamics in shaping For- .est fire patterns in Northern Zagros, Iran. Land, 13(9), 1453

.Billig, M. (1995). Banal nationalism. London: Sage Publications

Bullard, R. D. (2000). Dumping in Dixie: Race, class, and environmental .quality (3rd ed.). Routledge

Bullard, R. (2003). Confronting environmental racism in the 21st century. .Race, Poverty & the Environment, 10(1), 49–52

Bullard, R. D. (2005). The quest for environmental justice: Human rights .and the politics of pollution. San Francisco: Sierra Club Books

Byrd, J. A., & Rothberg, M. (2011). Between subalternity and indigeneity. .Interventions, 13(1), 1–12

Çaylı, E. (2021a). Contemporary art and the geopolitics of extractivism in Turkey's Kurdistan. Transactions of the Institute of British Geographers, .46(4), 929–943

Çaylı, E. (2021b). The aesthetics of extractivism: Violence, ecology, and .sensibility in Turkey's Kurdistan. Antipode, 53(5), 1377–1399

Çaylı, E. (2025). Earthmoving: Extractivism, war, and visuality in Northern .Kurdistan. University of Texas Press

Cayuela, R. S. (2018). Subaltern environmentalism in can sant joan. In S. Cristiano (Ed.), Through the working class, ecology and society investigat-

G´omez-Barris, M. (2017). The extractive zone: Social ecologies and decolonial perspectives. Duke University Press.

Gonz´alez, C. P. (1965). Internal colonialism and national development. Studies in Comparative International Development, 1(4), 27–37.

Hassaniyan, A. (2020). Environmentalism in Iranian Kurdistan: Causes and conditions for its securitisation. Conflict, Security and Development, 20, 355–378.

Hassaniyan, A. (2021). The environmentalism of the subalterns: A case study of environmental activism in Eastern Kurdistan/Rojhelat. Local Environment, 26, 930–947.

Hassaniyan, A. (2024). Iran's water policy: Environmental injustice and peripheral marginalisation. Progress in Physical Geography: Earth and Environment, 48(3), 420–437.

Hassaniyan, A. (2025). Environmental injustice in Iran's peripheral regions. Current History, 124(866), 348–353.

Hassaniyan, A., & Sohrabi, M. (2022). Colonial management of Iranian Kurdistan: With emphasis on water resources. Journal of World-Systems Research, 28, 320–343.

Hunt, S. E. (2019). Prospects for Kurdish ecology initiatives in Syria and Turkey: Democratic confederalism and social ecology. Capitalism Nature Socialism, 30(3), 7–26.

Hunt, S. (2021). Ecological solidarity in the Kurdish freedom movement. Lanham: Lexington Books.

Jones, R. E., & Rainey, S. A. (2006). Examining linkages between race, environmental concern, health, and justice in a highly polluted community of color. Journal of Black Studies, 36(4), 473–496.

Karamidehkordi, E., Karimi, V., Singh, G., & Naderi, L. (2024). Water conflicts and sustainable development: Concepts, impacts, and management approaches. In S. A. Bandh, & F. A. Malla (Eds.), Current directions in water scarcity research, 8 pp. 233–244). Elsevier.

Karmakar, G., & Pal, P. (2025). Decoloniality, solidarity, and indigenous ecology: Reading Nemonte Nenquimo's we will not be saved as hope in the Anthropocene. Journal for Cultural Research, 1–17.

Kaul, N., & Anand, D. (2025). Contemporary colonialities: Kurds and Kashmiris. University of Westminster Press.

Kernalegenn, T. (2023). Greens and the nation: Is small beautiful? Nations and Nationalism, 29(2), 432–448.

Kochenov, D. V. (2024). Statelessness: A radical rethinking of the dominant Citizenism paradigm. Annual Review of Law and Social Science, 20(1), 117–139.

Kokabian, P. (2021). Co-colonialism: Near colonizer and far colonizer. Arizona.

Lazarus, R. J. (2000). In Environmental racism, that's what it is, A pp. 257–258). Georgetown University Law CenterN./

Liboiron, M. (2021). Pollution is colonialism. Duke University Press.

MacDonald, E. (2020). Environmental racism in Canada: What is it, what ed through the lens of labour (pp. 35–52). Venezia: Edizioni Ca' Foscari.

Chya magazine (p. 2). (2010). November 3rd year, Issue 50.

Chya magazine. (2017). Tehran, Tehran. Sociocultural Monthly, 2(18), 1–8.

Cole, L., & Foster, S. (2001). From the ground up: Environmental racism and the rise of the environmental justice movement. New York: New York University Press.

Conversi, D., & Friis Hau, M. (2021). Green nationalism. Climate action and environmentalism in left nationalist parties. Environmental Politics, 30(7), 1089–1110. https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1907096

Correia, J. E., & Galeana, F. (2025). Anti-colonial environmental justice in, of, and from Abya Yala: An introduction. Latin American and Caribbean Ethnic Studies, 1–21. https://doi.org/10.1080/17442222.2025.2518709

Crowe, D. M., & Shryer, J. (1995). Eco-colonialism. Wildlife Society Bulletin, 23(1), 26–30.

Davies, T. (2022). Slow violence and toxic geographies: 'Out of sight' to whom? Environment and Planning C: Politics and Space, 40(2), 409–427.

Dawson, J. I. (1996). Eco-nationalism: Anti-nuclear activism and national identity in Russia, Lithuania, and Ukraine. Durham: Duke University Press.

Dawson, J. I. (2000). The two faces of environmental justice: Lessons from the eco- nationalist phenomenon. Environmental Politics, 9(2), 22–60.

de la Cadena, M. (2018). Uncommons. Theorizing the contemporary, fieldsights. https:// www.culanth.org/fieldsights/uncommons.

De Le´on, J. (2015). The land of open graves: Living and dying on the migrant trail. Oakland: University of California Press.

Deem, A. (2018). Mediated intersections of environmental and decolonial politics in the no Dakota access pipeline movement. Theory, Culture & Society, 36(5), 113–131.

Dhillon, J. (2022). Indigenous resurgence: Decolonialization and movements for environmental justice (NED-New edition, 1). Berghahn Books.

Egan, M. (2002). Subaltern environmentalism in the United States: A historiographic review. Environment and History, 8, 21–41.

Eklund, L., & Dinç, P. (2024). Fires as collateral or means of war: Challenges of environmental peacebuilding in the Kurdistan Region of Iraq. Ecology and Society, 29 (3), 25.

Escobar, A. (2008). Territories of difference: Place, movements, life, redes. Duke University Press.

Filho, R. D. (2021). Drilled Mountains, pulverised bodies: Mining, extractivism, and racialisation in Brazil. Journal of Latin American Cultural Studies, 30(3), 417–436.

Gain, K. (2025). Decolonial ecofeminism: A paradigmatic contribution to critical research of gender, ecology and coloniality. Journal of Gender Studies, 1–12.

Gilmore, R. W. (2007). Golden gulag: Prisons, surplus, crisis, and opposition in globalizing California (1st ed.). University of California Press. http://www.jstor.org/stable/10. 1525/j.ctt5hjht8.

Mohammadpour, A., & Soleimani, K. (2024). The racial policies of development in the Middle East: A comparative study of Palestine and Rojhelat (Eastern Kurdistan). Current Anthropology, 65(6), 965–989. https://doi.org/10.1086/733239

Morovati, M., & Karami, P. (2024). Modeling the seasonal wildfire cycle and its possible effects on the distribution of focal species in Kermanshah Province, western Iran. PLoS One, 19(10), Article e0312552.

Nixon, R. (2011). Slow violence and the environmentalism of the poor. Harvard University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctt2jbsgw

Ozok-Gündo˘gan, N. (2024). Extractive colonialism and state making¨ in early modern Ottoman Kurdistan. South Atlantic Quarterly, 123(4), 665–687.

Pellow, D. N. (2007). Resisting global toxics: Transnational movements for environmental justice. The MIT Press.

Pinderhughes, C. (2011). Toward a new theory of internal colonialism. Socialism and Democracy, 25(1), 235–256.

Povinelli, E. A. (2011). Economies of abandonment: Social belonging and endurance in late liberalism. Duke University Press.

Povinelli, E. A. (2021). Between Gaia and ground: Four axioms of existence and the ancestral catastrophe of late liberalism. Duke University Press.

Pulido, L. (1996). Environmentalism and economic justice: Two Chicano struggles in the Southwest. Tucson: University of Arizona Press.

Pulido, L. (2000). Rethinking environmental racism: White privilege and urban development in Southern California. Annals of the Association of American Geographers, 90(1), 12–40.

Pulido, L. (2016). Geographies of race and ethnicity II: Environmental racism, racial capitalism, and state-sanctioned violence. Progress in Human Geography, 41(4), 524–533.

Pulido, L. (2017). Geographies of race and ethnicity II: Environmental racism, racial capitalism and state-sanctioned violence: Environmental racism, racial capitalism and state-sanctioned violence. Progress in Human Geography, 41(4), 524–533.

Pulido, L., & De Lara, J. (2018). Reimagining 'justice' in environmental justice: Radical ecologies, decolonial thought, and the black radical tradition. Environment and Planning E: Nature and Space, 1(1–2), 76–98.

Ranganathan, M. (2021). Caste, racialization, and the making of environmental unfreedoms in urban India. Ethnic and Racial Studies, 45(2), 257–277.

Ranjbar, A. M. (2023). The greening of human rights in Iran: Lake Orumiyeh, human rights, and environmental justice. Environment and Planning E: Nature and Space, 6 (2), 1214–1228.

Rifkin, M. (2017). Beyond settler time: Temporal sovereignty and Indigenous self-determination. Duke University Press.

are the impacts, and what can we do about it? Ecojustice. https://ecojustice./ca/news/environmenta l-racism-in-canada.

Madrigano, J., & Smith, G. S. (2024). Editorial: Environmental racism: Consideration of structural racism in environmental epidemiology. Frontiers in Epidemiology, 4, Article 1472215.

Maghbouleh, N. (2017). The limits of whiteness: Iranian Americans and the everyday politics of race. Stanford University Press.

Marshall, T. H. (1950). Citizenship and social class: And other essays. Cambridge: University Press. Eng.

Mbembe, A. (2003). Necropolitics. Public Culture, 15(1), 11–40. https://doi.org/ 10.1215/08992363-15-1-11

Mehta, L. (2025). The challenges of decolonising sustainability and the environment in development studies (DS). European Journal of Development Research, 37, 454–466, 2025.

Mirzavand, M., & Bagheri, R. (2020). The water crisis in Iran: Development or destruction? World Water Policy, 2020, 1–9.

Mohamadzadeh, H., Moballeghi, J., Afkhamzadeh, A., Alizadeh, K., & Delpisheh, A. (2012). Landmine victims in Iran Kurdistan; demographic features and accident characteristics.

Mohammadi, N. (2025). Peripheralization and multi-layered exploitation: The mechanisms of socio-economic life destruction in rojhelat (Eastern Kurdistan). Contemporary Review of the Middle East, 12(3), 327–348, 2025.

Mohammadi, F., Bavaghar, M. P., & Shabanian, N. (2014). Forest fire risk zone modeling using logistic regression and GIS: An Iranian case study. Small-Scale Forestry, 13, 117–125.

Mohammadpour, A. (2023a). Persian orientalism: Raciolinguistic ideologies and the construction of 'Iranianness'. Nations and Nationalism. https://doi.org/10.1111/ nana.12990

Mohammadpour, A. (2023b). Blood for bread: Necro-labor, nonsovereign bodies, and the State of exception in rojhelat. American Anthropologist, 126(1), 120–134. https://doi. org/10.1111/aman.13941

Mohammadpour, A. (2024). The invention of Iran: From 'Iranianness' to 'Persianness'. Asian Studies Review. https://doi.org/10.1080/10357823.2024.2355110

Mohammadpour, A., & Javaheri, A. (2024). Weeping without tears: Kurdish female kolbers and gendered necropolitics of State in Iran. Gender, Work and Organization, 1–25. https://doi.org/10.1111/gwao.13184

Mohammadpour, A., & Soleimani, K. (2021). 'Minoritisation' of the other: The Iranian ethno-theocratic state's assimilatory strategies. Postcolonial Studies, 24(1), 40–62. https://doi.org/10.1080/13688790.2020.1746157

Rodriguez, S., & Macias, E. (2022). 'Even being a citizen is not a privilege here': Undocumented latinx immigrant youth and perceptions of racialized citizenship. .Sociology of Race and Ethnicity, 9(1), 21–36

Roy, S. (1995). The Gaza strip: The political economy of de-development. Wash- .ington, DC: Institute for Palestine Studies

Saeidi, F., & Osmanzadeh, D. (2025). Colonial sovereignty and religious necropo- litics: The sacred victimization of infidel Kurds in the Middle East. Ethnicities, .25(5), 655–678

Salavati, G., Saniei, E., Ghaderpour, E., & Hassan, Q. K. (2022). Wildfire risk forecasting using weights of evidence and statistical index models. Sustainability, .14(7), 3881

Santos, F. (2025). The necropolitics of statelessness: Coloniality, citizenship, and .disposable lives. Citizenship Studies, 29(1–2), 17–40

Schlosberg, D. (2007). Defining environmental justice: Theories, move- .ments, and nature. Oxford: Oxford University Press

Shahabi, S. (2025). Environmental activism and resistance in Kurdistan. The Fire Next Time. https://firenexttime.net/environmental-activism- ./and-resistance-in-kurdistan

Shamis, A. (2023). Reclaiming A.D. Gordon's deep eco-nationalism. Na- .tions and Nationalism, 29(1), 85–100

کوردها و ایزدی‌ها:
علت درگیری‌های هزارساله و پیامدهای آن!*

یوری رومانوویچ داسنی
برگردان از روسی: کامران امین آوه

بـا وجـود آنکـه کُردهـا و ایزدی‌ها ریشـهٔ تاریخی مشـترک، آداب و رسـوم، زبـان و فرهنـگ نزدیک به هم دارنـد، در جهـان کنونیِ سال‌هاسـت این بحث جریـان دارد که چه کسـی کُرد به شـمار مـی‌رود و چـه کسـی ایزدی. شـایان توجه اسـت کـه حتی در انجمن‌هـای علمی نیـز در این باره نظـر قطعی وجود نـدارد. از بیـرون، همه چیز سـاده به نظـر می‌آید: [داشـتن] تاریخ، زبان و فرهنگ مشـترک بـه معنای یـک ملت بـودن اسـت. اما بـا وجود روشـن بودن پاسـخ، اختلاف میـان این دو جامعه تا بـه امروز پایان نیافته اسـت.

کُردهـای مسـلمان بر این باورنـدِ کـه ایزدی‌ها کُرد هسـتند. ایزدی‌هـا به سـه گروه تقسـیم شـده‌اند: گروهی معتقدند کـه کُردها و ایزدی‌هـا یک ملت‌اند؛ گـروه دوم می‌گوینـد که کُردهـا همـان ایزدی‌هایی هسـتند که دین دیگـری را پذیرفته‌اند؛ و گروه سـوم بـر این باورند کـه ایزدی‌هـا ملتی مسـتقل از کُردها بـوده و تاریخ، فرهنگ و زبـان اصیل خـود را دارند. با توجه بـه این‌که، ایـن اختلافات پیشـینه‌ای دیرپا و آشـتی‌ناپذیر، و ریشـه در باورهای دینـی دارند، این مسـاله تاکنون حل‌نشـده باقی مانده اسـت.

کلیدواژه‌ها: کُردها، ایزدی‌ها، ایزدی‌گری، ملت کُرد، زبان کُردی، کُردستان جهان امروزین سرشار است از درگیری‌های اتنیک و میان اتنیک؛ برخی از آن‌ها بدون دلایل جدی آغاز شده و ادامه می‌یابند. دلبستگی نشان ندادن طرف‌های درگیر برای رسیدن به آشتی، اغلب شرایط بالقوه‌ای برای فراروییدن این اختلافات به درگیری‌های مسلحانه را فراهم می‌سازد. در شرایط جهانی‌شدن، چنین درگیری‌های اتنیکی می‌توانند جنگ‌های بین‌المللی، مهاجرت‌های جمعی گسترده و فاجعه‌های زیست‌محیطی را افزایش دهند و حتی بطور هم‌زمان زمینه‌ساز بی‌ثباتی در چندین کشور شوند.

کشمکش‌شناسی[۲] بعنوان یک رشته علمی مستقل، در میانهٔ سدهٔ بیستم شکل گرفت. جامعه‌شناسانی مانند ج. بارتون، ل. کوزر و ر. دارندورف از بنیان‌گذاران این رشته به شمار می‌آیند. برپایهٔ نظریه‌های کشمکش‌شناسی، درگیری و ستیز در هر جامعه‌ای به علت تفاوت منافع افراد گریزناپذیر است. در پس هر تضادی، معمولاً یک اختلاف میان‌فردی[۳] نهفته است که می‌توان آن را نخستین عامل شکل‌گیری هر نوع درگیری دانست. اما شدیدترین شکل ادامهٔ این اختلافات، تضادهای اجتماعی است. بطور معمول، علت تضادهای اجتماعی در رویارویی افراد یا گروه‌هایی نهفته است که اهداف مهم اجتماعی را دنبال می‌کنند.

نابرابری اجتماعی، پیگردهای سیاسی، بیگانه‌هراسی و... از جمله سبب‌سازهای چنین تضادهایی هستند. برای پیش‌بینی، جلوگیری یا حل هر نوع کشمکشی، باید علت‌ها، دلیل‌ها و شرط‌های آن را به‌روشنی درک کرد [دارندورف، ۱۹۹٤، صص. ۱٤۷-۱٤۲].

آشکار است که در اساس رویارویی کُردهای مسلمان و ایزدی، اختلافات میان فردی نه در میان افراد منفرد، بلکه در میان گروه‌های اجتماعی قرار دارد که در نبود سازگاری دو جانبه، نمود پیدا می‌کند. با توجه به اینکه این اختلافات، تاریخی دیر پا و حل نشده دارند و باورهای دینی در بنیان آن‌ها قرار گرفته‌اند، مسالهٔ رابطه میان نام و نشان کُرد مسلمان و ایزدی همچنان مساله‌ای پیچیده و حل‌نشده باقی مانده است. در هنگام بحث و جدل، هر یک از دو طرف دلیل آوری‌های خود را پیش می‌کشند و می‌کوشند شباهت‌ها، تفاوت‌ها و علت‌هایی که سبب‌ساز این مناسبات در میان‌شان شده است را باز نماید. گاهی موضعِ برخی ایزدی‌ها به اندازه‌ای پذیرفتنی است که برای فردی ناآشنا با موضوع، تردیدهایی درباره نام و نشانِ کُردیِ ایزدی‌ها به وجود می‌آید. این مشکل تا حدی به آن شرایطِ سیاسی و محیطِ اجتماعیِ خاصی برمی‌گردد که کُردها در سدهٔ بیستم در آن قرار گرفتند؛ به دلیل نبود یک دولت ملی، در میان کُردها ایدهٔ ملیِ یکپارچه شکل نگرفت و رویکردِ واحدی برای تعریف مفهوم «ملت کُرد» نیز به‌وجود نیامد. مجموع این عوامل سبب شده است که در روشن کردن رابطهٔ مفاهیم «ملت» و «دین» در جامعهٔ

کُردی نوعی سردرگمی به چشم بخورد.

در این پژوهش، این مسالهٔ پیچیده را از موضع کشمکش‌شناسی بررسی می‌کنیم و تا حد امکان می‌کوشیم پاسخی پذیرفتنی برای هر دو طرف بیابیم. در بررسی این موضوع، ناگزیر باید علت‌ها، دلیل‌ها و شرط‌های بروز این کشمکش را توضیح دهیم و انگیزه‌هایی را تحلیل کنیم که طرف‌های درگیر را وا می‌دارد تا چنین با جدیت در برابر یکدیگر بایستند. برای دریافتن سرشت این کشمکش‌ها ابتدا باید به این پرسش پاسخ دهیم: کُردها و یا ایزدی‌ها چه کسانی هستند؟ سپس: آنان چه نسبتی با هم دارند؟ چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان آن‌ها وجود دارد؟

کُردها جمعیت بومی میان‌رودان[٤] هستند و پیشینهٔ خود را با [تمدن‌های] سومر، بابل، ماد و شاهنشاهی ساسانی پیوند می‌دهند. در علم تاریخ امروزین، چندین نظریه دربارهٔ خاستگاه عنوان «کُرد» وجود دارد. برپایهٔ یک نظریه، پس از چیرگی عرب‌ها بر شاهنشاهی ساسانی در سدهٔ هفتم میلادی و برپایی خلافت عربی، پارسیان بسوی سرزمین‌های واقع در خاور کوه‌های زاگرس رفتند، زرتشتی‌گری را کنار گذاشتند و اسلام آوردند و دولت اتنیکی خود ـ پرسیا ـ را تشکیل دادند. دیگر قبایل و مردمان ایرانی میان‌رودان (که پر شمار بودند) و به گویش‌های گوناگون برگرفته از زبان مادی سخن می‌گفتند و بطور عام «کرمانجی» [٥]نامیده می‌شدند، پس از فروپاشی ساسانیان´ بدون دولت باقی مانده و پارسیان آنان را «کُرد» نامیدند. واژهٔ «کورد» [٦]در زبان فارسی به معنای «دلاور، مغرور، قهرمان» است. تاریخ‌نگار کُرد، شرف‌خان بدلیسی، در شرف‌نامه می‌نویسد که 'اتنیک نام' [٧]"کُرد" به معنای «شجاعت»، «قهرمان» و «دلاور» است. [٨] [بدلیسی، ١٩٧٦، ص ٨٥] با توجه به تاریخ کُردها و مبارزهٔ دلاورانهٔ آنان برای استقلال، این معنا دور از واقعیت نیست. این قبیله‌ها از نظر انسان شناسی (آنتروپولوژی) و دینی رنگارنگ بودند. در میان آن‌ها نمایندگان تیره‌های آسیای مقدم، خراسانی و خزری دیده می‌شد و از نظر مذهبی نیز ایزدی‌ها، زرتشتیان، یهودیان، مسیحیان و دیگر گروه‌ها[ی مذهبی در بین آن‌ها] حضور داشتند. از حدود سده دهم میلادی، برای اشاره به مردمان ایرانی‌تبار (بطور دقیق‌تر: مادی – ساسانی) در ادبیات فارسی واژهٔ «کُرد» و در ادبیات عرب واژهٔ «اکراد» رایج شد. این نام در زبان‌های گوناگون به شکل‌های گوناگون تلفظ می‌شود، اما معنای آن تغییر نمی‌کند.

از این رو، حکومت جدید پارس‌ها به پیدایش مردم تازه‌ای به نام کُرد انجامید، که ایزدی‌ها را نیز در برمی‌گرفت. پارس‌ها اصطلاح «کُرد» را به یک نام شناخته شدهٔ گروه اتنیکی تبدیل کردند[٩]و این نام سپس از سوی عرب‌ها و دیگر مردمان منطقه پذیرفته شد و تقریباً از سدهٔ دهم میلادی به بعد، نام «کُرد» بطور گسترده رواج یافت. در تاریخ´ موارد بسیاری وجود دارد که نام یک ملت را همسایگانش بر روی آن گذاشته‌اند و بعدها همان نام به صورت خودنام [١٠][آن ملت]درآمده است. این امر نه تنها با تئوری اتنیک نامی (اتنونیمیک) [١١]سازگاری دارد، بلکه یک رویه جهانی نیز بشمار می‌رود. چنین فرآیندی را می‌توان در مورد تُرک‌ها نیز بچشم دید؛ که 'اتنیک نام' آنها با نام اتنیکی «تُرکمن» که امپراتوری عثمانی را بنیان گذاشت، شباهت دارد. در آغاز، تنها اعضای خاندان عثمانی - «عثمانی» نامیده می‌شدند، اما بعدها هرچند وارثان واقعی امپراتوری عثمانی، همان عثمانی‌ها بودند، ساکنان امپراتوری، 'اتنیک نام' «تُرک» را برای خود برگزیدند.

بر پایهٔ نظریه‌ای دیگر، کُردهای امروزی را با اقوامی مانند «کورت‌ها» و «کاردوخ‌ها» که در شمال میان‌رودان و فلات ایران می‌زیستند در پیوند می‌دانند. اما این نظریه که بر پایهٔ شباهت [١٢] کُرد نقش داشته باشند، اما هیچ دلیل معتبری وجود ندارد که آنان را از زمرهٔ بنیان‌گذاران اصلی کُردها بدانیم؛ زیرا بر بنیان داده‌های معتبر تاریخی، ملت امروزی کُرد نتیجهٔ پیوند اقوام و قبیله‌های خویشاوند و دیرین میان‌رودان است. دربارهٔ این نظریه´ بیش از

این می‌توان در پژوهش فرهنگ‌وند[۱۳] فرهنگستان علوم قزاقستان، ک. ا. میرزویف، زیر عنوان «نظریه تاریخی- ادبی خاستگاه کُردها» مطالعه کرد [میرزویف، ۲۰۰۱، صص. ۱۷-۸].

فاکت مربوط به خاستگاه سده‌های میانه اتنیک نام «کُرد» از سوی بسیاری از دانشمندان برجسته تأیید شده است. خاورشناس نامدار، و. ف. مینورسکی، نوشته است:«کُردها، اهالی دیرین ایران، حوالی باختری سرزمین مادهای باستان را اشغال کرده‌اند و احتمالاً یکی از وارثان مستقیم مادها هستند» [مینورسکی، ۱۹۱۵، ص ۳].

او. ل. ویلچفسکی یادآور می‌شود که مادها به چندین گویش سخن می‌گفتند که همپای گویش فارسی، زبان واحد ایران باستان را شکل می‌دادند. نام کُرد بعنوان نام یک خلقِ بسیار دیر پدید آمد و بعنوان اتنیک نامه هویتی نیز دیرتر، در زمان نگارش وقایع‌نامه آربلا [۱٤]که در بازهٔ زمانیِ سال‌های ۵۴۰ تا ۵۶۹ میلادی نوشته شده، یعنی در پایان حکمفرمایی ساسانی، اصطلاح کُرد برای اشاره به قبایل ایرانی‌زبان با ساختار نظامی قبیله‌ای، شناخته شده بود. نویسندگان عرب‌زبان و فارسی‌زبان نخستین سده‌های اسلامِ این اصطلاح را برای اشاره به قبایل کوچ‌نشین ایرانی در جنوب و مرکز ایران که ساختاری همانند داشتند و در [چارچوب] همپیمانی‌های سیاسی (کنفدراسیون‌ها) متحد شده بودند، به‌کار می‌بردند [ویلچفسکی، ۱۹۶۱، صص. ۱۱۲-۱۱۱].

فرهنگ‌وند ن. ی. مار، که شخصاً کُردهای مسلمان و ایزدی را می‌شناخت، بر این باور بود که «ایزدی‌گری» دین پیشااسلامی کُردها بوده و بیشتر کُردها پیش از پذیرش اسلام پیرو آن بودند [مار، ۱۹۱۲، صص. ۱۴۷، ۱۴۳]. بسیاری از خاورشناسان دیگر نیزِ همین نظر را دارند [مینورسکی، ۱۹۱۵؛ نیکیتین، ۱۹۶۴؛ ویلچفسکی، ۱۹۶۱؛ اولفریف، ۲۰۱۷ و دیگران].

پروفسور س. اگیازاروف، که در پژوهشی مستقل تنها به ایزدی‌ها پرداخته است، بطور قطعی نتیجه‌گیری می‌کند که ایزدی‌ها و کُردها یک ملت هستند [اگیازاروف، ۱۸۹۱].

دیپلمات و خاورشناس روس، س. پ. اولفریف، که در سال ۱۹۱۲ سفری به کُردستان داشت، می‌نویسد:"ایزدی‌ها به معنای کامل این کلمه کُرد هستند. اشتراک زبان، نوع و شیوه زندگی آن‌ها بر این امر دلالت دارد. خاستگاه کُردها و ایزدی‌ها یکی است" [اولفریف، ۲۰۱۷، ص ۱۵۱].

کُردشناسان برجسته اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی ـ روسیه فدراتیو، م. س. لازاریف، ش. خ. محوی، ی. ای. واسیلیه‌وا، م. آ. حسرتیان، و ا. ای. ژیگالینا در پیشگفتار کار جمعی‌شان ـ "تاریخ کُردستان" ـ پافشاری می‌کنند که کُردها – مجموع همه آن مردمانی هستند که در درازای هزاره‌ها باشندگان این سرزمین بوده‌اند [لازاریف و دیگران، ۱۹۹۹].

در سدهٔ شانزدهم، شرف‌خان بدلیسی، که خود کُرد و بنیان‌گزار تاریخ‌نگاری کُرد است، از کُردها چونان مردمی آمیخته یاد می‌کند. او به روشنی می گوید که مردم کُرد از قبایلی تشکیل شده که به گویش‌های نزدیک به هم سخن می‌گویند. او کُردها را بسته به گویش به چهار بخش تقسیم می‌کند: کرمانجی، لُری، کلهوری و گورانی [بدلیسی، ۱۹۷۶، جلد ۲].

محمود بایزیدی، تاریخ‌نگار نامدار کُرد در سدهٔ نوزدهم، در کار خود بنام «آداب و رسوم کُردها» دربارهٔ مردم کُرد چنین می‌نویسد:

«... واژه "کُرد" و "اکراد" از واژه "گرده" گرفته شده که به معنای "گردآمده" یا "درهم آمیخته" است. قبایلی که از سرزمین‌های مختلف گردهم آمدند،"کُرد" و "اکراد" نام گرفتند و بعنوان یک ملت شناخته شدند» [بایزیدی، ۱۹٦۳، ص ۹-۱۹، ۲۰۰-۲۰۲].

خ[خانا] عمرخالی، پژوهشگر ایزدی‌گری، در کتاب «ایزدی‌گری: از ژرفای هزاره‌ها» می‌نویسد که ایزدی‌گری کهن‌ترین و اصیل‌ترین دین کُردهاست و امروزه نیز اغلب از کُردها، صرف‌نظر از دین فعلی‌شانِ شنیده می‌شود که دین اصلی نیاکانشان ایزدی بوده است [عمرخالی، ۲۰۰۵، ص ۱۱، ۱۳].

ف. هنربیچلر، کُردشناس، که سال‌ها در میان کُردها زیست و به پژوهش کُردشناسی سرگرم بود، در نوشتهٔ خود «خاستگاه کُردها» نتیجه‌گیری روشنی ارائه می‌دهد و کُردها را ملتی شکل گرفته از عناصر گوناگون اتنیکی می‌داند که زیر نام «گروهگان [۱۵] کُردی» متحد شده‌اند.[Hennerbichler, ۲۰۱۲, p.۷۸]

از این پژوهش چنین برمی‌آید که شکل‌گیری کُردها بعنوان یک خلق به دور و بر سدهٔ دهم میلادی بر می گردد و این امر از راه درآمیختن شمار بسیاری از قبیله‌ها و مردمان بومی ایرانی (بطور دقیق‌تر، مادی ـ ساسانی) انجام پذیرفت. ساختار عشیره‌ای و سنت‌های حفظ‌شدهٔ جامعه کُردی تا به امروز، نمونه بارز آن است. تا آغاز سدهٔ بیستم، در درازای تاریخ پیشین این ملت، اصطلاح "کُرد"عمدتا به معنای یک اتنیک نامه هویتی به کار نمی‌رفت، زیرا بیشتر دیگر مردمان این واژه را برای اشاره به کُردها بکار می‌بردند تا خود کُردها برای خود. کُردها بهتر آن می‌دانستند که خود را با نام عشیره‌شان معرفی کنند. امروزه بنا بر برآوردهای گوناگون، جمعیت کُردها در جهان بیش از ۴۰ میلیون تن است. بیشترشان سنی‌مذهب هستند، اما شیعه، علوی، یارسانی، زرتشتی، یهودی، مسیحی و پیروان طریقت‌ها و مکاتب عرفانی گوناگون نیز در میان آنان وجود دارد؛ دومین جامعهٔ بزرگ مذهبی کُردها، ایزدی‌ها هستند. ایزدی‌ها [۱۶]یکی از کهن‌ترین فرقه‌های میان‌رودان ٔپیرو دین یکتاپرستانه ایزدی‌گری هستند[۱۷] و از دیرباز پیشین‌ترین باشندگان این سرزمین بوده‌اند. آنان خود را از هم‌نسل‌های سومری‌ها، بابلی‌ها، مادها و شاهنشاهی ساسانی می‌دانند. خودنامی «ایزد» از نظر تاریخی بیانگر یک جامعهٔ دینی است و وابستگی به ایزدی‌گری همواره بر بنیان سنجه‌های دقیق مذهبی و بر اصل به دنیا آمدن از پدر و مادری ایزدی تعیین شده است.

پس از سقوط شاهنشاهی ساسانی در سدهٔ هفتم، ایزدی‌ها، شاهزاده‌نشین اتنیکی داسین [۱۸] را با مرکزیت شهر دهوک تشکیل دادند. این یک دولت توانمند با مرزهای گسترده و دارای نفوذ چشمگیر در منطقه بود، چنان‌که منابع عربی و دیگر منابع تاریخی بر آن گواهی می‌دهند. یاقوت حموی (۱۲۲۹ – ۱۱۷۸/۱۱۷۹) تاریخ‌نگار عرب در این باره می‌نویسد: «داسین کوه عظیمی است در شمال موصل، در خاورِ دجله، جایی که "طایفه"های زیادی به نام " الدّاسینیّة"زندگی می‌کنند» [پولادیان، ۱۹۸۷، ص ۷۷].

در سده‌های میانه، شاهزاده‌نشین‌های مستقل و نیمه‌مستقل ایزدی پرشماری وجود داشت. اهالی امارت‌هایی همچون شیخان، مروان با مرکزیت دیاربکر، قصر(در سوریه)، حکاری، بادینان، باتمان و بوتان عمدتاً از پیروان دین ایزدی بودند. سلطان‌های عثمانی برای امیران ایزدی احترام قائل بودند و روابط خوبی با آنان داشتند. سلطان عثمانی، سلیمان قانونی در سال ۱۵۳۴ ناحیه اربیل و کمی بعد سراسر ولایت سوران را به یکی از امیران ایزدی، حسین‌بیک داسنی بخشید. مرزهای شاهزاده‌نشین‌های ایزدی از انطاکیه و آلپو[۱۹]تا دیاربکر و جزیره کشیده می‌شدند و مناطق موصل، زاخو، اربیل و سوران را نیز دربر می‌گرفتند، در قلمرو آنان قبایل مسلمان، جوامع مسیحی و یهودیان بسیاری نیز زندگی می‌کردند [بدلیسی، ۱۹۷۶، ص ۳۲۵–۳۲۶].

مسلمانان تحت رهبری امیران، برای آنکه ایزدی ها اسلام آورند، بر ضد آن‌ها دست به حمله‌های ویرانگری می‌زنند. روحانیت ایزدی در سدهٔ دوازدهم برای پاسداری از هویت و دین نیاکان خویش، بر آن شد که جامعهٔ ایزدی را بطور کامل از مسلمانان جدا کند و با جدیت آمیزش با کُردهای [مسلمان]همدین پیشین خود را ممنوع اعلام کرد. می‌توان گفت که از همین دوره، جداییِ فاجعه بار مردم، بر پایهٔ مذهب به دو بخش ناهمساز شروع شد- ایزدی‌ای که دین اجدادی را حفظ کرد و ایزدی‌ای که از دین اجداد خود روی گردان شد و دین عربی اسلام را پذیرفت. از آن زمان، ایزدی‌ها، کُردهای مسلمان را جزو مردم

خود به‌شمار نیاوردند و نام «کُرد» برای آنان با واژه «مسلمان» هم معنا شد. از آن پس، اصطلاح‌های «ایزد» و «کُرد» به دوگانگی پایداری تبدیل شد.

تا سدهٔ هجدهم، ایزدی‌ها هنوز نیرویی تأثیرگذار در منطقه بودند. آنان با تلاش برای پاسداری از استقلال، نه تنها با عرب‌ها و عثمانی‌ها، بلکه با فرمانروایان امارت‌های کُردی نیز وارد جنگ شدند. در پی جنگ‌های داخلی کُردها و ایزدی‌ها، در سدهٔ هجدهمَ واپسین شاهزاده‌نشین ایزدی شیخانَ همچون دیگر امارت‌های کُردی، بطور کامل زیر سلطه امپراتوری عثمانی و ایران درآمد. روندِ اسلامی‌سازی به شکلی گسترده دنبال شد و بسیاری از قبایل ایزدی ناچار به پذیرش اسلام شدند. شمارِ دقیق جمعیت ایزدی‌ها در هنگام حمله اعراب در سدهٔ هفتم میلادی روشن نیست. اما این روشن است که در درازای هزار سال گذشته، میلیون‌ها ایزدی بدست مسلمانان کشته یا ناگزیر به روی‌آوری به اسلام شده‌اند. به‌دلیل عدم سرشماری جامع از ایزدی‌ها و مهاجرت خودانگیخته آنان به کشورهای مسیحی، تعیین جمعیت دقیق آنان دشوار است. به گفتهٔ سازمان‌های ایزدی، جمعیت ایزدی‌های جهان در سال ۲۰۲۳ حدود ۱٫۵ تا ۲ میلیون نفر بوده است و در حدود یک میلیون از آن‌ها در میهن تاریخی خود، و عمدتاً در عراق، همچنین در سوریه، ترکیه و ایران زندگی می‌کنند. سایر ایزدی‌ها در سراسر جهان پراکنده‌اند. بزرگ‌ترین جامعه‌ی آوارگان ایزدی در ارمنستان، گرجستان، روسیه، آلمان، فرانسه و ایالات متحده آمریکا است.

شباهت‌ها

هر انسان ویژگی‌های فردی خاص خود را دارد – خطوط چهره، اندام، منش، ذهنیت و بسیاری نشانه‌های دیگر. اما چیزهایی نیز وجود دارد که با جمع کردن افراد در گروه‌هایی جداگانه سبب بوجود آمدن ملت‌ها می‌شود: ریشه‌های مشترک، تاریخ، سرزمین، ذهنیت، خُلق‌وخو، زبان، فرهنگ، سنت‌ها و غیره.

در واقع، هم ایزدی‌ها و هم کُردهای مسلمان بر پایهٔ حافظهٔ جمعی خود به خوبی آگاه‌اند که ریشه‌های مشترکی دارند. هر دو جامعه، گذشتهٔ خود را با دولت‌های باستانی سومر، بابل، ماد و شاهنشاهی ساسانی پیوند می‌دهند.

کُردهای مسلمان و ایزدی از دیرباز در یک سرزمین زندگی کرده‌اند. امروزه در علم تاریخ هیچ سندی وجود ندارد که نشان دهد آنان مردمی بیگانه بوده‌اند؛ برعکس، بسیاری از پژوهش‌گران جهان بر بومی بودن شان در این منطقه پافشاری می‌کنند. هر دو جامعهٔ تاریخ، آثار تاریخی و ادبی، شخصیت‌ها و قهرمانان نامدار مشترکی دارند.

از نظر انسان‌شناختی، کُردها و ایزدی‌ها به هم شباهت دارند. از نظر چهره و قد و قواره تمایز کُرد از ایزدی یا برعکس بسیار دشوار است. هر دو جامعه ذهنیت یکسانی دارند که در شیوهٔ اندیشیدن، رفتارها، احساس‌ها، سلیقه‌ها، جهان‌بینی و ساختار روحی و غیره نمود پیدا می‌کند.

کُردهای مسلمان و ایزدی ویژگی‌های شخصیتی همانندی دارند که بسیاری از گردشگران و پژوهشگران به توصیف آن‌ها پرداخته‌اند. نمونه‌هایی از آن را یادآور می شویم: پایبندی به امور ناموسی، وفا به عهد، احساس بزرگواری، احساس غرور سرکش، پیکارگری، جوانمردی، مهمان‌نوازی، احترام و مسئولیت‌پذیری نسبت به خویشاوندان، آمادگی برای فداکاری در راه قبیله خود، خون‌خواهی و دشمنی‌های طایفه‌ای حتی در میان خویشاوندان نزدیک، دلاوری، سازش ناپذیری، احترام به زن، دلبستگی به رقص، آواز و شعرهای مردمی و غیره.

روشن نیست که آیا کُردها در گذشته همگی با یک زبان مشترک و قابل فهم برای یکدیگر حرف می‌زدند یا نه؛ امروزه آنان به چندین گویشَ اما بطور عمده به "کرمانجی" و "سورانی" حرف می‌زنند. البته این سرنوشت بسیاری از دیگر ملت‌های جهان نیز بوده است: انگلیسی‌ها، عرب‌ها، روس‌ها، ایتالیایی‌ها، فرانسوی‌ها و دیگران. هنوز هم کشورهایی هستند

که در آن‌ها گوناگونی زبانی دیده می‌شود (بریتانیا، اسپانیا، ایتالیا، چین، گرجستان، سوئیس و...). ایزدی‌ها به گویش "کرمانجی" سخن می‌گویند؛ همان گویش اکثریت کُردها. با این حال، زبان ایزدی‌ها آن‌چنان با زبان کُردی همانندی دارد و آن چنان برای کُردهای مسلمان قابل درک است که هیچ پایه‌ای برای مستقل دانستن آن زبان وجود ندارد.

اصطلاح «فرهنگ» تعریف‌های فراوانی دارد، اما به معنای گسترده، دربرگیرنده همه ارزش‌هایی است که یک ملت در گذشته آفریده ٔ و در حال حاضر دارد و به نسل‌های آینده منتقل می‌کند: ارزش‌های مادی و معنوی، دستاوردهای علمی، آفریده‌های ادبی و نوشتاری، کارهای هنری، فرهنگ توده، رقص‌ها، جامه‌های ملی، خوراک و بسیاری چیزهای دیگر. هر دو جامعه ٔ هر آن چه در گذشته و حتی امروز آفریده شده است را بطور یکسان، فرهنگ خود می‌دانند. برای نمونه، آفریده‌های ادبی (همچون منظومه‌های "مم و زین"، "یوسف و زلیخا"، "خان زرین‌دست"، "سبدفروش" و دیگر آفریده‌های ادبی)، را [کُردهای] مسلمان و ایزدی بطور یکسان می‌خوانند. آن‌ها خط و دستور زبان مشترکی دارند. کُردهای مسلمان با کمال میل آوازهای «ایزدی» را گوش می‌دهند و ایزدی‌ها «کُردی» را.

با وجود اینکه بسیاری از کُردها ٔ مدت‌ها پیش اسلام را پذیرفته‌اند، عناصر پیشااسلامی دین پیشین و آداب و رسوم نیاکان هنوز در میان آنان حفظ شده است - پرستش خورشید، باور به زیگورات‌ها [۲۰]، آداب ازدواج، برخی جشن‌ها مانند نوروز، خضر نبی، قوچ‌اندازی، آیین‌های مربوط به کشاورزی، آب و دامداری و غیره. کُردهای مسلمان و ایزدی هر دو خورشید و آتش را بعنوان نمادهای اصلی خود می‌شناسند. این نمادها بر پرچم ملی، در خانه‌ها، در محل کار و بر بسیاری وسایل زندگی و زیور آلات دیده می‌شود. در درازای هزاران سال موجودیت این مردم، این نمادها چنان استوار و پایدار در فرهنگ کُردی جای گرفتند که امروزه در جهان، کُردهای مسلمان و ایزدی‌ها را با آن نمادها می‌شناسند.

سرانجام، کُردهای مسلمان و ایزدی سرنوشت فاجعه بار مشترکی دارند. هر دو جامعه تاکنون ملتی بی‌دولت بشمار می‌روند. در درازای سده‌های پیاپی، هر دو جامعه ٔ بارها قربانی نسل‌کشی شده‌اند. تنها تفاوت در این است که کُردها بر پایه هویت ملی و [کُردهای]ایزدی ٔ هم بر پایه هویت ملی ٔ و هم بخاطر دین‌شان ٔ آماج نسل‌کشی قرار گرفته‌اند.

تفاوت‌ها

امروزه برای کمتر کسی جای تردید است که کُردهای مسلمان و ایزدی‌ها یک ملت واحد هستند. این موضوع نه تنها با حافظهٔ جمعی، بلکه سرچشمه‌ها و پژوهش‌های پرشمار نیز بر آن مهر تأیید می‌زنند. با این حال، همانند هر ملت دیگری، میان کُردهای مسلمان و ایزدی تفاوت‌هایی وجود دارد.

یکی از مهم‌ترین تفاوت‌ها، دین است. امروزه بیشتر کُردها مسلمان هستند، و مشکل در مسلمان بودن آن‌ها نیست؛ بلکه مشکل از آنجا سرچشمه می‌گیرد که بسیاری از آنان نسبت به ایزدی‌ها نگرش منفی دارند. از یک سو، کُردها وجه مشترک خود با ایزدی‌ها را می‌پذیرند، آنان را بخش اساسی ملت خود و ایزدی‌گری را دین نیاکان خود می‌دادند؛ اما از سوی دیگر، با همه توان می‌کوشند تا ایزدی‌ها را به دین خود درآورند. این در حالی است که در آیین ایزدی، چنان که آشکار است، نوکیش‌سازی [۲۱]وجود ندارد و بنیان آن بر دگراندیش‌پذیری و مهربانی استوار است. ایزدی‌ها در درازای تاریخ دیرپای خود، هرگز در حمله به هیچ‌کس، و از جمله به مسلمانان پیشقدم نبوده‌اند؛ کسی را نکشته‌اند به کسی ستم روا نداشته‌اند، بر دار و ندار دیگران دست اندازی نکرده‌اند، معابد دیگران را ویران نساخته‌اند و آبادی‌ها را به خرابه تبدیل نکرده‌اند. به واسطهٔ اصول دین خود، ایزدی‌ها غالباً مهربان‌تر و نرم‌خوتر از کُردها[ی مسلمان] هستند. برخلاف اسلام، ایزدی‌گری به پیروان خود آموزش می‌دهد که

نسبت به همه انسان‌ها، فارغ از خاستگاه‌شان، و نسبت به همه دین‌ها و از جمله اسلام با شکیبایی و احترام رفتار شود.

ایزدی‌ها از بدو تولد سنت‌گرا هستند، در دین و زندگی روزمره محافظه‌کار و سخت‌پایبند به رسوم پیشینیان خود هستند. برخلاف کُردهای مسلمان که مراسم آیینی و دعاهای خود را به زبان عربی برگزار می‌کنند، ایزدی‌ها آن‌ها را تنها به زبان کُردی اجرا می‌کنند. همین موضوع سبب شده است که دین پیشینیان´ نه تنها نژادگی‌اشان، بلکه پاکیزگی زبان مادری را نیز حفظ کند. برخلاف ایزدی‌ها، بسیاری از کُردهای مسلمان، خود را بعنوان تُرک، عرب، فارس، آذربایجانی و... معرفی می‌کنند، زیرا در اسلام باور بر این است که ملت‌های جداگانه‌ای وجود ندارند و همه مسلمانان یک «امت واحد اسلامی» را تشکیل می‌دهند. در نتیجه، بسیاری از آنان بطور کامل در محیط عربی، فارسی، تُرکی، آذربایجانی و تُرکمنی همگون شده‌اند. [۲۲]هنوز هم کُردهایی هستند که دین را مقدم بر ملت می‌دانند، بی‌آنکه درک کنند که با این کار، خود را در جایگاه یک اتنیک تابع قرار می‌دهند که برای دست‌یابی به یک زندگی آزاد در آینده´ شانس اندکی خواهند داشت. این نکته‌ای مهم برای درک چگونگی اثر ویرانگر فرایند اسلامی‌سازی در زمینهٔ [رسیدن به] خودمختاری [۲۳] بر تمام کُردها است.

اما ایزدی‌ها برعکس، همیشه پشتیبان نژادگی و نام و نشان کُردی بوده و همچنان خواهند ماند. آن‌ها با وجود آزار و پیگرد، دلاورانه سعی کرده‌اند در سرزمین خود بمانند و برای پاسداری از نام و نشان ملی خود بجنگند. باید تأکید کرد که خودویژگی جامعهٔ ایزدی نقش مهمی در حفظ نام و نشان کُردهای مسلمان داشته است، زیرا بخش بسزایی از تاریخ و فرهنگ اتنیکی کُردها به لطف ایزدی‌ها باقی مانده است. اما این بازمانده‌ها در صورتی که ایزدی‌ها سرزمین خود را ترک کنند [به احتمال زیاد] از میان می‌رود؛ امری که با توجه به روی دادن نسل‌کشی ایزدی‌ها در سال ۲۰۱۴ و پیامدهای آن، شوربختانه می‌تواند رخ دهد. همان‌گونه که تاریخ نشان می‌دهد، کاهش ظرفیت فرهنگی کُردهای مسلمان سبب می‌شود تا آنان بیشتر با خطر جذب کامل فرهنگی ـ مذهبی جهان اسلام رو برو گردند.

چنان‌که می‌بینیم، تاریخ، زبان و فرهنگ کُردهای مسلمان و ایزدی با یکدیگر کاملا همخوانی دارد؛ هر دو´ ریشه‌های تاریخی، سرزمینی، نوع انسان‌شناختی، رسوم، ذهنیت، احساس‌ها، سلیقه‌ها، عاطفه‌ها، خُلق و خُو و در نهایت ویژگی‌های ملی همانندی دارند که سرشار از عشق و توانمندی است. پاسداری از نام و نشان اتنیکی از ویژگی هر دو جامعه [کُردهای مسلمان و ایزدی] است. هر دو جامعه، نه تنها در گذشته تاریخی خود، بلکه در بالندگی کنونی‌شان نیز همانندی‌های زیادی دارند. تفاوت‌هایی که در بالا از آنها یاد شد، آن‌قدر اساسی نیست که بتواند کُردهای مسلمان و ایزدی را بعنوان دو ملت جداگانه تعریف کند.

علت اختلافات

برای درک ریشه این اختلافات، باید به تاریخ این مردم بازگشت. تاریخ امروزین کُردها، داستان زنده‌مانی ایزدی‌هاست در محیطی مسلمان‌نشین. کُردهایی که به اسلام گرویده و تحت تأثیر ایدئولوژی آن قرار گرفتند، در ترکیب ارتش‌های مسلمان (گاهی بطور مستقل) پی در پی به ایزدی‌ها ـ که آنها را «شیطان‌پرست» می‌دانستند ـ حمله می‌کردند. در واقع، این ایدئولوژی و صفت من درآوردی«شیطان‌پرست» از سوی ملاها برای برانگیختن نفرت مسلمانان نسبت به ایزدی‌ها و با هدف پیگرد جمعی و گرویدن‌شان به اسلام´ با تکیه به زور بوده است. کُردهایی که پیش‌ترها هم‌دین و به خوبی به یکتاپرستی و سیمای روشن دین ایزدی آگاه بودند، تحت تأثیر ایدئولوژی شوونیستی [اسلام]، حقیقت را پنهان و تحریف کردند. شکار واقعی ایزدی‌ها شروع شد، آنها را هر جا دست‌شان

رسید کشتار کردند، زنان و کودکان را ربودند، منابع نوشتاری و نمادهای دینی‌شان را سنگدلانه نابود کردند و خانه‌ها و دار و ندارشان را مصادره کردند. ایزدی‌ها به خاطر پاسداری از دین و فرهنگ خود به گونه‌ای گسترده از سوی عرب‌ها و تُرک‌ها و با همکاری فعال هم میهن‌های کُردشان قربانی کشتار جمعی شدند. این سیاست ٔ نه تنها نسبت به ایزدی‌ها، بلکه نسبت به مسیحیان منطقه نیز اعمال می‌شد. از سدهٔ هجدهم، ایزدی‌ها همراه با مسیحیان به گونه‌ای گسترده سرزمین مادری خود را ترک کردند تا پناهگاهی در کشورهای مسیحی بیابند؛ جایی که با دین آنها به نسبت با رواداری برخورد می‌شد.

اسلامی‌سازی تا امروز نیز با یورش‌های منظم به ایزدی‌ها و قتل‌عام خانواده‌هایشان، توهین به مقدسات و غارت و ویرانی کامل روستاهایشان همراه بوده است، تا آن که جایی برای بازگشت‌شان باقی نماند.

در تک‌نگاری «نینوا و خرابه‌های آن» نوشته هنری لایارد، وضعیت ایزدی‌ها به گونه ای پردامنه بیان شده است: «ایزدی‌ها در درازای سده‌ها مورد پیگرد مسلمانان قرار گرفتند. حرم‌های جنوب ترکیه پر از آنها بود. هر ساله از سوی فرمانداران ایالت‌ها، گروه‌هایی برای رفتن به این مناطق سازماندهی می‌شد. با مردان و زنان با سنگدلی رفتار می‌شد و دختران و پسران خردسال اسیر و در شهرهای بزرگ به فروش گذاشته می‌شدند. پایبندی ایزدی‌ها به دینشان، به مانند یهودیان، چشمگیر است. آنها همیشه بین خیانت (به دین) و شمشیر قرار دارند. و من هرگز موردی ندیده‌ام که یک فرد بالغ از دین خود دست برداشته باشد. آنها همواره مرگ در زیر شکنجه را [بر دست برداشتن از دین] ترجیح می‌دهند." [لایارد، ۱۸۴۸، صفحه ۴۹]

کُردشناس پرآوازه، ی. آی. واسیلیه‌وا، می‌نویسد: «محمد بیگ امیر رواندوز با سپاهی شش هزار نفره به سرزمین قبیله داسنی حمله کرد. نبرد سختی با این قبیله روی داد، او سپاه‌اشان را تارومار کرد، هزاران تن کشته شدند و بیش از ۱۰ هزار مرد و زن به اسارت درآمدند. از آن میان ٔ کسانی که اسلام آوردند، آزاد گردیدند و مابقی بیرحمانه کشته شدند. در این لشکرکشی، غارت اموال داسنی‌ها به حدی زیاد بود که شمارش آن را غیر ممکن می‌ساخت. محمد بیگ از این ثروت عظیم به شکوه و عظمت دست یافت.» [واسیلیه‌وا، ۲۰۱۶، صفحه ۱۶۷]

رشاد میران، تاریخ نگار [کُرد]، می‌نویسد: «در سال ۱۸۰۰، ابراهیم پاشا ٔ امیر بابان ضربهٔ سنگینی به ایزدی‌ها وارد کرد. ویرانگرترین و خانمانسوزترین حمله به ایزدی‌ها در سال ۱۸۳۲ از سوی محمد پاشای رواندوز، امیر سوران، انجام شد.» [رشاد میران، ۲۰۰۳، صفحه ۷۴] برپایه‌ی داده‌های ایزدی‌ها، بیش از ۵۰۰ هزار ایزدی کشته شدند و اجساد آنها در رود دجله انداخته شد، تا آنجا که آب رودخانه چند روز از خون آن‌ها قرمز بود.

گفتگوی بیگ‌های کُرد و جانگیر[جهانگیر] آغا، قهرمان ایزدی که از سوی دیپلمات روسی، اولفریوف، ثبت شده، بسیار چشمگیر است: «این دیگر چه دینی است؟ آنها پیامبر را قبول ندارند، بلکه به شیطان باور دارند!» - «باید همه آنها را مثل سگ خفه کرد». کُردی که کنار عُمر بیگ نشسته بود ٔ گفت: «تو فکر می‌کنی تعداد کمی از آنها را کشتند؟ زیاد، وای که چقدر زیاد!» - «زمانش می‌رسد و باقی مانده‌هایشان را به نام خداوند توانا و مهربان نابود خواهیم کرد». عُمر بیگ این را گفت، کف دستانش را بهم کوبید و فریاد برآورد که قلیان بیاورند. [اولفریوف، ۲۰۱۷، صفحه ۱۵۰]

نمونه‌هایی از این دست بسیار زیاد است. بر پایهٔ منابع ایزدی، از سدهٔ هفتم میلادی تاکنون ۷۴ مورد جنایت نسل‌کشی برضد جامعهٔ ایزدی‌ها انجام شده است و آخرین آن بدست دولت اسلامی [داعش][۲۴] در سال ۲۰۱۴ بود. اگر رویدادهای نسل‌کشی ۲۰۱۴ را با رویدادهای پیشین (خصوصاً توصیف های لایارد) مقایسه کنیم، خواهیم دید که تاکتیک و استراتژی جهادی‌ها دقیقاً تکرار می‌شود. ستروتیپ [۲۵]کینه

نسبت به ایزدی‌ها هنوز در جامعه مسلمانان وجود دارد. با وجود سرنوشت سوگناک مشترک، امروز نیز رابطهٔ کُردهای مسلمان با ایزدی‌ها یک دست نیست. بسیاری از کُردهای مسلمان که در درازای سده‌ها، خود در موقعیت بی حقوقی و تحقیرآمیز در جهان اسلام بوده و ستم مسلمانان هم دین را تجربه کرده‌اند، امروز نیز به هم میهن‌های ایزدی خود تبعیض روا می‌دارند. در کُردستان هنوز مواردی از بیگانه‌هراسی[٢٦]، گردهمایی‌های علنی ضد ایزدی و برخی اوقات حتی فراخوان‌هایی برای نابودی اقلیت ایزدی شنیده می‌شود. بسیاری از ایزدی‌های عراق و ترکیه می‌گویند که کُردها، آنها را به کار نمی‌گیرند یا اگر هم بگیرند با حقوق کمتر [به کار می‌گیرند]؛ آنها به کافه‌ها، رستوران‌ها و فروشگاه‌های ایزدی نمی‌روند، در خانهٔ آن‌ها غذا نمی‌خورند چرا که غذای آنها را «حرام» می‌دانند؛ رفتار خودخواهانه و بی‌احترامی برخی کُردها نسبت به ایزدی‌ها دیده می‌شود، آن‌ها ایزدی‌ها را انسان‌های درجهٔ دو می‌شمارند و اغلب در هنگام خشم، به آن‌ها اهانت کرده و تحقیرشان می‌کنند.

می‌توان نتیجه‌گیری کرد که علت این اختلافات اجتماعی، رفتار دشمنانه و ناعادلانه کُردهای مسلمان نسبت به ایزدی‌ها در درازای هزار سال گذشته است که با کشتار، خشونت، بیگانه‌هراسی، فشارهای اخلاقی و روانی بر پایهٔ دین همراه بوده است. در درازای سده ها، کُردها در سرزمین خودَ نه تنها شرایطی وحشتناک، بلکه تحمل ناپذیر برای زندگی ایزدی‌ها به وجود آوردند. به همین دلیل، در این بازه زمانی، میلیون‌ها ایزدی کشته شده و به اسلام گرویدند و هزاران نفر برای نجات جان خود به کشورهای مسیحی گریختند. دلیل اصلی این ستیزها، گرایش مسلمانان برای مسلمان کردن ایزدی‌ها به هر بهایی بوده و هست.

در واکنش به این وضعیت، در سدهٔ بیستم، جنبشی ملی‌گرایانه در میان ایزدی‌ها پدید آمد که آنان را ملتی مستقل معرفی کرد و ارتباط شان با کُردها را به‌طور جدی رد کرد. این بخش از ایزدی‌ها بر این باورند که ایزدی‌ها مستقل از ملت کُرد و دارای تاریخ، فرهنگ و زبان خاص خود به نام «ایزدی» هستند و خواستار برپایی دولت ملی ایزدی در میهن تاریخی خود یا خودمختاری در خارج از آن هستند. به نظر آنها تنها دولتی که بر اساس قوانین ایزدی اداره شود، می‌تواند پاسدار حقوق ایزدی‌ها باشد. این رویکرد مورد انتقاد کُردهای مسلمانی قرار می‌گیرد که ایزدی‌ها را هم‌میهن خود می‌دانند. با این حال، باید دادورانه گفت که بخشی از ایزدی‌ها فقط به دلیل سیاست مذهبی بسته و تدافعی‌شان توانسته‌اند خود را حفظ کنند. امروزه کُردهای ایزدی خود را ایزدی می‌نامند، نه به این خاطر که مخالف کُردها یا مسلمانان هستند، بلکه به این دلیل که می‌خواهند نژادگی خود را حفظ کنند.

این اختلافات اجتماعی در جامعه کُردها به پدید آمدن بسیاری از دشواری‌های سیاسی و مدنی برای همه کُردها انجامیده است و بزرگترین چالش، بی دولتی مردم کُرد است. در همین حال، همان‌گونه که تجربه نشان می‌دهد، دولت‌های ملی که کُردستان را تقسیم کرده‌اند، بنا به سرشت خود توانایی آن را ندارند که منافع شهروندانی از ملیت‌های دیگر را همچون منافع خودشان در نظر بگیرند. همچنین در شرایط افزایش فزاینده جمعیتی و برتری اجتماعی، اقتصادی و نظامی ملت‌های همسایه بزرگ‌تر (عرب‌ها، تُرک‌ها، فارس‌ها)، ادامهٔ اختلافات فردی و اجتماعی و نبود راهکارهای کارآمد برای حل این اختلافات، تهدیدی جدی برای چشم‌انداز پاسداری از نام و نشان ـ هم برای کُردهای مسلمان و هم برای ایزدی‌ها به شمار می‌رود. این چالش تنها زمانی قابل حل است که عامل درونی کُردها به جای ادامهٔ رویارویی، در راستای یافتن راه‌هایی برای ایجاد روابط دوستانه تلاش کند. اگر علت نهایی اختلافات اجتماعی کُردها را نقض حقوق دینی ایزدی‌ها بدانیم، راه حل آن هم روشن خواهد بود. اول از همه، باید علت های عینی نقض حقوق ایزدی‌ها، نابرابری

اجتماعی را از میان برداشت و نظام عادلانه‌ای در جامعه برپا ساخت، تا منافع هیچ کس پایمال نشود. بسیاری از این موارد بستگی به بخش پیشروی جامعه کُرد دارد. به نوبه خود، سیاست دولت[اقلیم] کُردستان عراق در پرورش جهان‌بینی کثرت‌گرایی و رشد دگراندیش‌پذیری در منطقه خودمختار، روشی کارآمد برای رسیدن به همرایی بین‌المللی و بین مذهبی در جامعه کُرد است. از چشم انداز ملی، می‌توان گفت ایزدی‌ها ــ به‌عنوان وارثان راستین سنت‌های کهن کُردی، در پایداری مذهبی در برابر اسلام -درواقع به سود کل ملت کُرد عمل می‌کنند، زیرا در عمل از نیک نژادی و نام و نشان کُردی دفاع می‌کنند. کُردهای مسلمان که روزگاری مانعی بر سر راه تشکیل دولت ملی بودند، اکنون در روندهای سیاسی مربوط به تعیین سرنوشت خود نقش کارآمدی ایفا می‌کنند. در چنین وضعیتی، می‌توان اتحاد دوباره کردها را، بدون در نظر گرفتن باورهای دینی‌شان، احیای نوعی عدالت تاریخی دانست.

با سپاس فراوان از دوست گرانمایه‌ام میرحمید عمرانی(امید) برای ویرایش این ترجمه

زیرنویس‌ها و توضیحات:

کلیه‌ی واژه‌های داخل کروشه [ ]، معادل‌های روسی و انگلیسی در زیرنویس‌ها، و توضیحات مشخص‌شده با "م"، افزوده‌ی مترجم‌اند.

۱. Yury R. Dasni, PhD (Politics), Senior Research Fellow at the Institute of Oriental Studies RAS, Moscow; yudasny@gmail.com
ORCID:۰۰۰۹-۰۰۰۱-۱٤٦۳-۳٥۹

۲. Конфликтология, Conflictology, Conflict resolution,
این اصطلاح در زبان فارسی بعنوان «حل منازعه» یا «مدیریت تضاد» نیز ترجمه شده است. م.

۳. Interpersonal conflict(م)

٤. میان‌رودان [بین‌النهرین] ـ منطقه‌ای تاریخی در خاور نزدیک و میانه است که در حوضه رودهای دجله و فرات قرار دارد؛ جایی که یکی از کهن‌ترین تمدن‌های تاریخ بشر در آن شکل گرفته است. کُردها خود را مردمان بومی و کهن این ناحیه می‌دانند. امروزه در این سرزمین، کشورهای کنونی عراق، شمال‌شرقی سوریه و بخش‌هایی از ترکیه و ایران قرار گرفته‌اند.

۵. واژه «کور- مان – جی» در ترجمه از زبان کُردی به معنای تحت‌اللفظی «پسرانی که در جای خود ماندند» است، از همین جا گویش کُردی «کورمانجی» برخاسته است و در واقع به معنای گویش باشندگان بومی است.

٦. Корд, Kord(م)
چون در زبان فارسی معادل دقیقی برای حرف "o" وجود ندارد، واژه‌ی "Корд" به‌صورت «کورد» نوشته شده تا آن را از کُرد"курд" متمایز کند. م

۷. Ethnonym, (م) اتنونیم

۸.در شرفنامه آمده است که«... ظاهرا لفظ کرد تعبیر از صفت شجاعت است، چرا که اکثر شجاعان روزگار و پهلوانان نامدار ازین طایفه برخاسته‌اند ... ، شرفنامه تاریخ مفصل کردستان، تالیف شرف خان بن شمس‌الدین بدلیسی، به اهتمام ولادیمیر ولیامینوف زرنوف، ص ۱۵، چاپ دیبا، ۱۳۷۷، تهران. م

۹. ساسانیان پارس نبودند بلکه از هم‌نسل‌های مادها بودند. خلق‌های زیادی و از جمله بسیاری از خلق‌های بومی ایرانی میان‌رودان و همچنین پارسی‌هایی که آیین یزیدی و زرتشتی داشتند جزو امپراتوری ساسانیان بودند. پارسی‌ها پس از حمله اعراب و شکست امپراتوری ساسانی در قرن هفتم، دولت مستقل خود را تشکیل دادند. هم‌نسل‌های مادی‌ها به دلیل پراکندگی نتوانستند متحد شوند و مطیع خلافت عرب شدند. منظور از «حکومت جدید» دقیقاً همان حکومتی است که پارسی‌ها تشکیل دادند و فرمانراوی این پادشاهی تازه بنیاد شد. از منابع روسی و منابع کُردها مانند شرف‌نامه

اثر شرف‌خان بدلیسی و آداب و رسوم کُردها اثر محمود بایزیدی، مشخص است که اصطلاح «کُرد» در زمان فروپاشی امپراتوری ساسانی وجود نداشته است. طبق گفته بدلیسی، قبایل پرشمار ایرانی در ارتباطی تنگاتنگ باهم، وجود داشتند و نام بسیاری از آن‌ها در شرفنامه ذکر شده است. بایزیدی می‌نویسد که کُردها مردمی آمیخته‌اند که از قبایل و عشایر متعدد کهن ایرانی تشکیل شده‌اند. بنابراین، احتمالاً اصطلاح «کُرد» در قرون ۹ و ۱۰ میلادی ظاهر شد و مبتکر این نامگذاری حکومت نوبنیاد پارس‌ها بود، حکومتی که همه قبایل و عشایر بومی ایرانی (نه پارسی) را که در طول تاریخ باستانی دارای دولت، ارتش و ضرب سکه بودند، زیر این عنوان متحد کرد. پی‌افزود نویسنده.

۱۰. نامی که یک ملت، خلق یا گروه برای خود به‌کار می‌برد.(۱۰)

۱۱. شناخت نام‌های اتنیکی، Ethnonymic.(م)

۱۲. اتنوژنز، پیدایش اتنیکی، شکل‌گیری اتنیک(م)

۱۳. آکادمیسین.(م)

۱٤. تذکره اربیل؛ وقایع نامه آربلا - Chronicle of Arbela(م)

۱۵. کمپلکس، مجموعه.(م)

۱٦. خودنامی ایزدی [ezdi] از دو واژه تشکیل شده است: ez-da، که بطور تحت الفظی به معنای «مرا داد» است، و منظور این است که — خدا مرا داده (خلق کرده) است.

۱۷. منظور از ایزدی‌گری، دین ایزدی‌ها است که در زمان‌های بسیار دور پدید آمده و پایهٔ آن پرستش خدای یگانه و هفت فرشته بزرگ است.

۱۸. در سدهٔ سیزدهم، با فرمان برایم[ابراهیم] شیخ اصلی ایزدی‌ها، شاهزاده‌نشین داسین به شیخان تغییر نام یافت. شهر دهوک که تا امروز حفظ شده است، در شمال عراق قرار دارد و بخشی از منطقه خودمختار کُردستان است.

۱۹. حلب.(م)

۲۰. نیایشگاه‌هایی که در دوران باستان برای خدایان ساخته می‌شد. م

۲۱. Proselytism(م)

۲۲. هر چند سیاست‌های همگون سازی حاکمان کشورهایی که سرزمین کُردستان در میان آن‌ها تقسیم شده است همواره در راستای همگون‌سازی کُردها بوده است، اما مبارزه و پایداری این ملت مهم‌ترین مانع در برابر پیشبرد این سیاست بوده است. پروفسور لازاریف در این مورد به درستی اشاره می‌کند که «کُردها در جنوب غربي آسيا و تقريبا در تمام كشورهايي كه در آن زندگي مي كنند بزرگترين اقليت ملي هستند. تنها در ايران جمعيت آنها از آذربايجاني‌ها كمتر بوده، در مقايسه با آنها كمتر زير نفوذ «سياست فارسي كردن» قرار گرفته، از نظر حدت حيات اتنيكى و در درجه نخست از لحاظ سياسي در ميان ديگر اقليت‌هاى ملى در اولويت قرار دارند. کُردها از نظر خصوصيات اتنيكى بطور مشخص از اتنيک‌هاي حاكم كشورهايى كه در آن زندگي مي‌كنند متمايز هستند (از نظر زبان - بخصوص در تركيه، عراق و سوريه، از نظر مذهب در ايران و تا حدي در عراق و تركيه، از نظر سازماندهي اجتماعي بيشتر در ايران و عراق). اين اختلافات مانع اساسي همگون شدن کُردها توسط ترك‌ها، عرب‌ها و فارس‌ها بوده، همزمان منشاء خصومت هاي شديد اتنيكى گرديده است.

سرچشمه: پروفسور م. س. لازاریف، مساله کُرد (منشاء رشد و موقعیت کنونی)، ص ۲۱، کُردستان معاصر، ترجمه کامران امین‌آوه، نشر روشنگری، آلمان، چاپ دوم ۱۳۹٦(م)

۲۳. (self-determination САМООПРЕДЕЛЕНИЕ)

۲٤. هدف دولت اسلامی عراق و شام (داعش) برپایی خلافت جهانی بود. داعش در بسیاری از کشورهای جهان، از جمله روسیه فدراتیو، به‌عنوان سازمان تروریستی شناخته شده است. در تاریخ ۳ اوگوست ۲۰۱۴، داعش به ایزدی‌های منطقه سنجار (عراق) با هدف مجبور کردن آنها برای گرویدن به اسلام و الحاق به خلافت حمله کرد.

۲۵. کلیشه، رفتار قالبی، Stereotype)م)

۲۶. Xenophobia

*منبع این برگردان:

КУРДЫ И ЕЗИДЫ: ПРИЧИНА ТЫСЯЧЕЛЕТНЕГО КОНФЛИКТА И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ, С ٥٦-٦٦
ВЕСТНИК Института востоковедения Жур нал вы хо дит че ,(٢٨) ٢ ٢٠٢٤ РАН ты ре раза в год Основан в феврале года Москва ٢٠١٨

منابع این مقاله:

١. Аристова Т.Ф. Курды Закавказья (историко-этнографический очерк). М., ١٩٦٦.
[Aristova T.F. Kurds of Transcaucasia (historical and ethnographic essay). Moscow, ١٩٦٦ (in Russian)].

٢. Баязиди М.Махмуд. Нравы и обычаи курдов. М., ١٩٦٣.
[Bayazidi M. Mahmoud. Morals and customs of the Kurds. Moscow, ١٩٦٣ (in Russian)].

٣. Бидлиси Шараф-хан. Шараф-наме. Памятники письменности Востока. Т.I–II. Пер. Е.И. Васильевой. М., ١٩٧٦.
[Bidlisi Sharaf Khan. Sharaf-nameh. Monuments of Eastern Literature Vol. I–II. Trans. E.I. Vasilyeva. Moscow, ١٩٧٦ (in Russian)].

٤. Васильева Е.И. Юго-Восточный Курдистан в XVI–XIX вв. СПб., ٢٠١٦.
[Vasilyeva E.I. South-Eastern Kurdistan in the ١٦th-١٩th centuries. St. Petersburg, ٢٠١٦ (in Russian)].

٥. Вильчевский О.Л. Очерки по истории езидства. Атеист. ١٩٣٠. №٥١. С. ٨١–١١٣.
[Vilchevsky O.L. Essays on the history of Yazidism. Atheist. ١٩٣٠. No. ٥١. Pp. ٨١–١١٣ (in Russian)].

٦. Вильчевский О.Л. Курды. Введение в этническую историю курдского народа. М., ١٩٦١.
[Vilchevsky O.L. Kurds. Introduction to the ethnic history of the Kurdish people. Moscow, ١٩٦١ (in Russian)].

٧. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. Социологические исследования. ١٩٩٤. №٥. С. ١٤٢–١٤٧.
[Dahrendorf R. Elements of the theory of social conflict. Sociological studies. ١٩٩٤. No. ٥. Pp. ١٤٢–١٤٧ (in Russian)].

٨. Дасни Ю.Р. Путешествие из Москвы в Курдистан. М., ٢٠١٠.
[Dasni Y.R. Journey from Moscow to Kurdistan. Moscow, ٢٠١٠ (in Russian)].

٩. Дасни Ю.Р., Вертяев К.В. В поисках забытого прошлого: сборник материалов конференции. М., ٢٠١٨.
[Dasni Y.R., Vertyaev K.V. In Search of the Forgotten Past: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Moscow, ٢٠١٨ (in Russian)].

١٠. Дашков С.Б. Цари царей – Сасаниды. Иран III—VII вв. в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях. М., ٢٠٠٨.
[Dashkov S.B. Kings of kings – Sassanids. Iran III–VII centuries, in legends, historical chronicles and modern research. Moscow, ٢٠٠٨ (in Russian)].

١١. Дьяконова И.М. История Месопотамия. Древнего Востока. Ч١. М., ١٩٩٣.

Dyakonova I.M. History of the Ancient] East. Part 1. Mesopotamia. Moscow, 1993 (in Russian)].
12. Егиазаров С.А. Краткий этнографическо-юридический очерк езидов Эриванской губернии. Тифлис, 1981
Egiazarov S.A. A brief ethnographic] and legal sketch of the Yezidis of the Erivan province. Tiflis, 1981 (in] Russian)].
13. Козер Л.А. Функции социального конфликта. М., 2000
Coser L. A. The Functions of social] conflict. Moscow, 2000 (in Russian)].
14. Лазарев М.С. Курдский вопрос (1917–1981). М., 1984
Lazarev M.S. Kurdish question] (1917–1981). Moscow, 1984 (in Russian)].
15. Лазарев М.С., Мгои Ш.Х., Васильева Е.И., Гасратян М.А., Жигалина О.И. История Курдистана. М., 1999
Lazarev M.S., Mgoi Sh.H., Vasilyeva] E.I., Gasratyan M.A., Zhigalina O.I. History of Kurdistan. Moscow, 1999 (in] Russian)].
16. Лерх П.И. Исследования о бирански курдах и их предках северных халдеях. СПб., 1856–58
Lerkh P.I. Research on the Iranian] Kurds and their Northern Chaldean ancestors. St. Petersburg, 1856–58 (in] Russian)].
17. Марр Н. Еще о слове «челеби» (К вопросу о культурном значении курдской народности в истории Передней Азии). Т. 20. СПб., 1910
Marr N. More about the word ‘chelebi’] (On the question of the cultural significance of the Kurdish people in the history of Western Asia). Vol. 20. St. Petersburg, 1910 (in Russian)].
18. Ментешашвили А.М. Курды. Очерки общественно-экономических отношений, культуры и быта. М., 1984
Menteshashvili A.M. Kurds. Essays on] socio-economic relations, culture and life. Moscow, 1984 (in Russian)].
19. Минорский В.Ф. Курды. Петроград, 1915
Minorsky V.F. Kurds. Petrograd, 1915] (in Russian)].
20. Мирзоев К.И. Курды, малая энциклопедия. Алматы, 2001
Mirzoev K.I. Kurds, small encyclopedia.] Almaty, 2001 (in Russian)].
21. Никитин В. Курды. Пер. с франц. М., 1964
Nikitin V. Kurds. Trans. from French.] Moscow, 1964 (in Russian)].
22. Олферьев С.П. В верховьях тигра. М., 2017
Olferev S.P. In the upper reaches of] the tiger. Moscow, 2017 (in Russian)].
23. Омархали Х.Р. Йезидизм из глубины тысячелетий. СПб., 2005
Omarchali Khanna. Yezidism from the] depths of millennia. St. Petersburg, 2005 (in Russian)].
24. Поладян Аршак. Курды в VII–X вв. по арабским источникам. Ереван, 1987
10th-Vth Poladyan A. Kurds in the] centuries according to Arabic sources. Yerevan, 1987 (in Russian)].
25. Рашад Миран. Этно-конфессиональная ситуация в современном Курдистане. СПб., 2003
Rashad Miran. Ethno-confessional] situation in modern Kurdistan. St. Petersburg, 2003 (in Russian)].
26. Allison F.C. The Yezidi oral

,tradition in Iraqi Kurdistan. London .٢٠٠١
.٢٧ Ferdinand Hennerbichler. Origin of Kurds. Advances in Anthropology. ٢٠١٢. Vol. ٢. No. ٢. Pp. ٦٤–٧٩.
.٢٨ Kreyenbroek Ph.G. Yezidizm: its Background, Observances and Textual Tradition. Lewiston, N.Y.,١٩٩٥.
.٢٩ Layard A.H. Nineveh and its remains. Vol. I–II. N.Y.,١٨٤٩.

منابع الكترونيكى:

.٣٠ Мосаки Н.З. Почему «курды-езиды» не думают репатриироваться в Южный Курдистан? URL: https://regnum.ru/article/١٤٤١٧١٨ (تاريخ مراجعه: ٧ اكتبر ٢٠٢٣)
.٣١ Пирбари Д., Рзгоян Р. К вопросу об идентичности езидов URL: https://www.ezidipress.com/ru/٢٠١٤/٠١/٣١/к-вопросу-об-идентичности-езидов-٣/ (تاريخ مراجعه: ٧ اكتبر ٢٠٢٣)
.٣٢ Ali Majid Hassan. The identity controversy of religious minorities in Iraq: the crystallization of the Yazidi identity after ٢٠٠٣. British Journal of Middle Eastern Studies, Feb ٢٠١٩. URL: https://doi.org/١٠,١٠٨٠/١٣٥٣٠١,٢٠١٩,١٥٧٧١٢٩٤ (تاريخ مراجعه: ٧ اكتبر ٢٠٢٣)

ڤیرهایشتن و دواره‌سازی ده‌سه‌ڵات زوانی

ئه‌را بانانه‌ل چه‌ندزوانه:

کێشه‌گه‌ل و سه‌رکه‌تنه‌ل ئاموزش چه‌ندزوانه ڤه نام ئه‌فریقا*

گه‌رین هه‌مه‌وه‌ند

ئاگو!بۆنژور، سڵام.
Miiŋa nyɛ fɛɛ, Mekyia wɔn, Buenas ,tardes, Makadii
ئێوارە گشت ڤە خەێر بوو.
مایە شانازییە ئەڕام ک دەنگ کریامە ڤە سەمپۆزیوم مۆزاییک تاگەر ڕوانگە ئەفریقاییێک ئەژ بابەت ئاموزشت زوان دالّکەیی ڤەگەرد شێقە دژ ڤە ستعمار پێشکەش بکەم.مەێتم ئەژ دوکتۆر ئەمیر کەلان و شەبەکە مۆزاییک زانستگا مەکگیل دەسخوەشی بکەم ک باوەڕیان یە بی ک منیش ڤە سەر ئێ بابەتە قسە ئەرا ڤتن درم.
ئاموزشت ڤە زوان دالّکەیی چ ڤە نام خوەنینەلم چ ڤە نام شوخلّم هەر ڤە ئەسکە ڤیرێ من ڤەرێ وژێ کیشاوی. ئەڕا ڤە ڤەردەست هایشتن دیمەن مەنتەقەیی ڤە بابەت کێشەگەل و سەرکەتنەل ئاموزش چەندزوانە، نیازە ک ئازموونەل ئاموزشی وژم بیلم ڤە نام بەستەر تاریخی و فەرهەنگی وژیان. ڕوانگەل و زەمینەگەل ک ئێمڕووژ ڤە نام ئێ ڤتار کلیدییە بەڕەسییە مەکەم، گشتگیر نییەن و نەبایست ڤە ئونوان زایەلّە یەکلایی ئەژ ئازموون سەرانسەر قارە ئەفریقا ڤە ژمارە بان. ئازموون من ئەژ ئاموزش چەندزوانەێ سووار ڤە زوان دالّکەیی، ئەژ دەوران کەلّینگ بین و مەدرەسەچین پێشدەبستانی تا دەبستان ئێ ڤلّات "غەنا" شکل گرتێیە. دەورەێ نزیک ڤە هەشت سالّ ک هالیپا ئەژ گیاندارترین سالّەل ڤیرم و ڕەوایەتەل ئاموزشی منە. من چۆ ئایل چەندزوانە چیم ڤە نام ئێ ساختارە- قسەکەر ڤە سەر زاونەل "گا"، "ئینگلیسی" و "چووی".
شەوق من ئەڕا یادگیری، فرە ڤەخت ڤە ژێر فشار پەیرەوی کردن مەئلمەل ئەژ سیاسەتەلێ بی ک دەولّەمەنی زوانی و سەرکەنییەل فەرهەنگی ک ڤەگەرد وژم ماوردم ڤە کلّاس، ڤە ڤەر چەم نمەگرتن. ساختار ئاموزشی و زووڕەملی ئەڕا پلانن زۆتر ئایلەمەدرەسەییەل ڤەرێ لا ئاموزش ڤە سەر زوان ئینگلیسی، فرەگل چەندزوانە بین ڤە ئونوان توانایی ڤە ژمارە نماورد و حەقیقەت زوانی من و -بێ ژمارە ئایلەلتر_ چۆ چێ "نافەرمی" یان "بوومی" ڤە هساوە ماورد. ڕوانگە من یەکێک ئەژ فەراوان ڕوانگەل ڤە نام "غەنا" و سەرانسەر "ئەفریقایە" ک ڤەگەرد نەسل هەمەڕەنگێ ئەژ ئایلەمەدرەسەییەل هامدەنگە. ئێمە ڤە نامدلّ چەندین چاکسازی ئاموزشی ڤەسەر زوان دالّکەیی گەڕا بیمن. ئێمە "مۆشەل ئازمایشگایی" پلانەل چاکسازی بیمن ک فرەگل ڤە ئسم "پەیجووریەل موردی ئاموزش سەواد" شناسە مێڤیان.
"ڤە ئێرە بازی زوانی من دو مانا هەسە نامێ، چوون هەنەک ماجراکە فرە قۆلە: هەم ئاماژە ڤە سوژە ئازمایشگایی درێ، و هەمیش ئاماژە ڤە سکە تلّا مستعمراتی"گۆلد گینی" ک نەماد بازرگانی نامجا بریتانیا و ئەفریقایە."
واژەی"گینی" وژێ چەند لوو مانا درێ: ڕیشەێ هەسە نام واژە بەڕبەڕی
" aginaw"
ڤە باکوور ئەفریقا، ک ڤە پیاگەل سێتاوە باشوور سەهرایْ کەلّینە مووشن.پرتقالیەل ئێ واژە ڤە شێڤەێ "Guiné"
ئەڕا مەردمان کەنارە دەریا ڤە ڕووژاوا ئەفریقا ڤە کارە مەگرن. دوماگل واژەکە گوەڕیاس و بییەسە "گۆلد گینی" -سکە ک سالّ ١٦٦٣ زەرب کریاس، ئەژ تلّاێ ک ڤە ساحلگەل تلّا غەنا ڤە تور بازرگانی بریتانیا ڤە دەسە مەهات ، سکەێ ڤە ئەرزشت ٢١شیلینگ (گەلّێ فرەتر ئەژ ١پۆند) ک مەنتق ئابووری ئەمپراتوری ڤە نام وژێ دیارە مەکرد. ئێگلە، ئێمە ئایلەمەدرەسەییەل "ساحلێ تلّا" یا "ساحل گینی" قەرار بی مێهر هەر ئە ئەمپراتوریە ڤە مل سەر وژمان داشتۆمن: دەرس خوەنریا، ئەمان ڤەگەرد زوان ئەڤە، ڤە نام چوارچوە ئەڤە. ڤەسان یەوا ئاموزش فەرمی ڤە ئەفریقا تا بن ڕەگ و ڕیشی ڤەگەرد مێژووێ هێز و زاّل بین و زوور ستعمار تێکەل بۆ.
هانە بنووڕن ک:
ڤە جیا پەروەردە کردن و ئاموزش ڤەگەرد زوان دالّکەیی، مەبەست یە بی ک ڤە ئێمە_ڕووڵەل ساحل

گۆلدگینی_ئاموزش ڤەگەرد زوان ستعمار بەیررێ، ئێگلە زوانەل ک ڤەگەردیان گەپا بۆمن ڤە پەراوێز دریان.
ئاموزش ڤە زوانەل دالّکەیی ئێمە ڤە نامجا هانە چاکسازی ئاموزشی چەندزوانەێ، نە کەرەم یا خلّات ئەژ لا دەسەلّات ستعمارگەر، بەلّکوو شێڤەێ ئەژ چەقپووق و سازش ڤەگەرد ئمپراتووری ڤە هساوە مەهات.
ئێمە ئایلەل، ئێ کیشمەکیش و فشارە ڤە نام کتاوەل دەرسیمان، ڤە نام ڕەستەبەندیەلمان و هەتا ڤە نام کشمات و بێدەنگیمان هەستە مەکردیمن.

ئەڕا یە ک مەبەستم ڕووشنتر بوو، مەێتم بیرەوەری ئەژ دەوران ئایلی وژم ڤازگفتا بکەم. هەنێ ک ڤە دەهە ۹۰ زاینی ڤە پایتەخت غەنا شار"ئاکرا" کەلّینە مەڤیام، فرەگل وژم ڤە نام هالّێکە مەونستم ک گەرم خوەنین شعرەل ئایلەکانە چۆ
"هامپتی دامپتی ڤەسەر دێوار نیشت"
یان
"پێلّ لەندنە مەڕمێ" بیم.
گورانییەل ک هۆچ پەیوەندێ ڤەگەرد ژیان و فەزا من نیاشتن. ئێسکە هەنێ ڤە ئە ڕووژەلە فکرە مەکەم، ڤە وژمە مەپرسم:
ئامانج ئەژ ئێ شعرەلە چە بی؟
ئایا قەرار بی یاد بگریمن واژەلێ چۆ
"Empety"
خاس بێژە بکەیمن؟
یا گاس هامپتی دامپتی_ ئە خا نامداڕە ک کەت و شکیا_ مەجاز بی ئەژ نازکی و تورت بین؟ ئایا قەرار بی ئایل چوارسالّان ڤە غەنا، ڤەگەرد ئێ شعرە، ئەژ شەڕ و ئاژاوە ناموژ ئینگلیس دەرس سیاسی بگرێ؟ و ئەڕا بایس دەربارە ڕمیان پێلّێ ڤە لەندن ئێ سالّ ۱۰۱٤ زاینی بزانم؟ هانە شعرەلێ ک ڤە نام بەرنامە ئاموزش خوەنین و نۆساین ئێمە گونجانۆن، تەنیا بازییەل زوانی نەڤین، ئەوانە نیشانە مێاردن ک سیاسەت ئاموزشی ئێمە هالیپا جامەک و کاردانەوە میرات ستعمارە_ سیاسەتێ ک ڤە سەر تەک زوانی و تەک فەرهەنگی سازکریایە و هالیپایش مەنتق ئمپراتووری ڤە نام وژێ درێ. ڤە نام بەش دوما یە، مەێتم هەشت دەقە ئەژ فیلم پەژووهشیێ ڤە ئسم" زوان بوومی قەدەقن!" ڤە نمایش بیلم.
فیلمێ ک ئسم وژێ هەر ئەژ ئە قانوونەل مەدرەسەییە گرتییە ک ڤە نامیان قسە کردن ڤە زوانەل ئەفریقایی ڤە سەر کلّاس قەدەقن بی. ئێ فیلمە کاردانەوە ئەژ ئازموون و تەجرەبە مەئلمەلێکە ک ڤە نام پەیجووری ڤە باوەت سیاسەت زوانی ڤە غەنا ڤەگەردیان قسە کردمە. ئێ فیلم موستەنەدە یەکەمین خوەنین موردی منە ک یەکێ ئەژ چالّشەل گرنگ ئاموزش چەندزوانە ڤە ئەفریقا نیشانە مەێ.
گووایّ ڤە نامدلّ ئێ چالّشیشە دەرفەت ئێجادە مەکەێ تا دوارە ئقتدار زوانی وژمان بازسازی بکەیمن. ئقتدارێ ک ڕیشی ڤە نام زوانەل و حەقیقەتەل فەرهەنگی ئێمە درێ.
هەر ئە جووڕە ک مەئلمەلە ڤە نام فیلمەکە ئاماژە مەکەن، ڤە نام ساختار ئاموزشی غەنا "سەواد" ڤە تور گشتی هامسان ڤەگەرد زانستن گرامرئینگلیسی بی. ئەڤەیشەم ڤە چوارچوە سیاسەتێ ک ستفادە ئەژ زوانەل ئەفریقایی ڤە سەر کلّاسەل دەرس قەدەقنە مەکرد. دەسکەت مەڤیا یە ک مەئلەل و ئایلەمەدرەسەییلە ڤە نام گرتن و ئنتقالّ مانا ئەسلّی دەرسەل ڤەگەرد گرفت ڕۆەڕۆ بوون.
چوون ئەوان مەجبوور بین ک باسەل زانستی و فەرهەنگی تەنیا ئەژ ڕێگا زوان ئینگلیسی یاد بگرن._ زوانێ ک ئەڕا فرەێ ئەژ ئەوان، زوان یەکەم نەڤی. ڤەڕاسی، بایس یەکەم گل هەر نام ئە زوان بێگانە ڤە سەواد بەڕەسیان تا ئێگلە بتۆنن ڤە نامڕۆک ڕاسکانی دەرسەکە دەسبڕەس داشتۆن. دەسکەتەل پەژووهشی من نیشانە مەێ ک گەرچێ چەندزوانەگی ڤە نام کوومەلّگا غەنا چێ فرە ئاسایێکە، ئەمان ڤە نام فەزا مەدرەسە، مەئلمەل مەێل ڤە بەهرە گرتن ئەژ شێڤەل ئاموزش چەندزوانە نەێرن. ئەوانە ئەژ تێکەلّ کردن زوانەل یا ڕەوشتەلێ چۆ " تەرەنس لنگویچینگ"

دۆرە مەگرن.
چوون سیاسەتەل ڕەسمی هالیپا ئقتدار زوانی تەنیا ڤە نام زوان ئینگلیسیە مەونێ.
ئێ ناکووکییە بیەسە بایس یە ک کڵاسەل دەرس ڤە غەنا بڕەسن ڤە جا حەساس و چارەنوس سازێ. شوونێ ڤە نامجا گوزەیشتە ستعماری و ئایەندەێ ک مەتۆنێ چەندزوانە و بوومی بوو.
مەئلەمەلە مووشن مەدرەسە بەرچەپ کوومەڵگا هالیپا شوونێکە ک جووراجووری زوانی و فەرهەنگ مەردم، ئێ ڤەر چەم نمەگیررێ.
و ئێ کێشە تەنیا هن غەنا نییە. ڤە سەرانسەر قارە ئەفریقا_هەر ئەژ ڤڵاتەل فەرانسەوی زوان گرتێیە تا پرتقاڵی زوان، ئسپانیایی زوان و هەتا کوومەڵگاگەل ئەفریقایێ دەیشت ئەژ قارە_ هالیپا ئایلەل مەدرەسەڕەو هەر ڤەگەرد ئێ چالشە ڕۆەڕۆ هەسن. چێیەلێ ک ڤە سەر کڵاسەل ڤە چەم دیم و ڤت و بووشەلێ ک ڤەگەرد مەئلمەل کردم، نیشانە مەێ ک ئەوانە هانە ژێر فشار تاگەر ئەژ ڕەفتار و گفتلفت ئاسایی وژ دۆر بگرن. تا وژیان بکەنە لف ئایلەمەدرەسەییەل ک بگر " ئینگلیسی زوان بوومی" هەسن.ک ڤە بوونە ئێ کارە حەقیقەت زوانی و فەرهەنگی ژیانیان ئەژ فەزا ئاموزشی پاکە ماو. سەروەری داین ڤە زوان ئینگلیسی، بیەسە بایس یە ک تلیش قۆلێ ڤە نامڕاس ئاموزش و شوناس فەرهەنگی ڤە ئەمەڵ بای. ڕەوشتەل دەرسداین هالیپا ڤە سەر ئە ئەساسەل سەردم ستعماریە پاوا مەگرن.
هەتا مەئلمەلێ ک ئاموزش زوان دالّکەیی ئەنجاما بێیەن، ناخافڵ ئەژ پەخشانەل و ڕەوایەتەل ئۆرووپایی بەهرە مەگرن. ئێگلە، زوانەل، پاچال و شوناسەل بوومی ئەفریقا مەچن ڤە پەرارێز.و مەئلمەل ڤەرەڤەرە ئقتدار زوانی و فەرهەنگی ڤە کیسیانە مەچوو.
ئقتدارێ ک بایس پایە ئاموزش چەندزوانە بوو.
ڤە دەوران پێش ئەژ دەبستان فرەگل شعرەل چۆ "Ring a Ring o' Roses"
مەخوەنیایمن، ئەمان شعرەل ڤە زوان "گا" یا "چوی" فرە کەم بین.
ئێ شعرەلە ک بێمزەڕات ڤە چەمە مەهاتن، ڤەڕاسی ئەبزارەلێ بین ئەڕا جاهایشتن ڕەوایەتەل ستعماری ڤە نام مەگز ئایلە گوجینەل. تا ئێمڕووژیش فەرمانڕانی هانە ناوەڕۆکێ ڤە نام ساختار ئاموزش درێژە درێ. ئێ فەرمانڕانییە نەتەنیا ڤە سەر پەێڤەنی ئایلەل ڤەگەرد زوان و شوناسیان کاریگەرە، بەڵکوو ڤەرەڤەرە ئقتدار زوانی مەئلمیش کەم گیانە مەکەێ. هەنێ پێوەر ئاموزش ڤە سەر ئەساس زوان و فەرهەنگ ئۆرووپایی پا بگرێ، زانست و تەجرەبە بوومی مەئلم ئێ ڤەر چەم نمەگیررێ و ئەوان هەستە مەکەن ک دەنگ وژ ڤە نام سیاسەتەل ئاموزشی ئەژ دەست دانەسا. هەر ئەڕا یەسە ک ئێمڕووژ فرەتر ئەژ هەر زەمان ڤە شوون چارەگەری بۆمن:
چ ڕەوایەتەلێ پایە ئاموزش ئێمە شکڵ دانە و چۆیە ماو ک بتۆنیمن ڤە شێڤە ئەمەڵی، ئێنسانی و بێکووم ئاموزش چەندزوانە ئەژ بەند ستعمار و تاکە زوانی ئازادا بکەیمن.

پەیجووری من نیشانە مەێ ک ڤە نام کڵاسەل دەرس ڤە غەنا،گەرچێ مەئلمەل و ئایلەلمەدرەسەڕەو ڤە نام ژیان ئاسایی وژیان ڤە چەند زوان قسە مەکەن، ئەمان ڤە نام فەزا ڕەسمی مەدرەسە ئەژ ئێ حەقیقەتە دۆرە مەگرن. ئەوانە ڤە نام جەڤێ پەروەردە مەون ک تەنیا زوان ئینگلیسی ڤە ئونوان زوان "دورس" و "ستاندارد" شناسریا ماو. ئێگلە، تەجرەبە و توانایی ڕاسکانی زوانیان ڤە چەم کەس نمای. هەر ڤە بوونە یەوا، فرەگل مەئلمەل ئەژ ڕەوشەل سروشتی و چەندزوانە ئاموزش دۆرە مەگرن.
مەسەلەن ئەژ ڕەوشەلێ جوور "تەرەنس لەنگویجینگ" _یانێ بەهرە گرتن ئازاد ئەژ چەند زوان ڤە نام ئاموزش_مەر چوزانم ستفادە بوو، چوون سیاسەتەل ئاموزشی هالیپا ئێ جووراجووری زوانیە قەبوول نمەکەێ.
ئێ باسە ڕیشی ڤە نام مێژوو درێ، ک ڤە درێژای ئقتدار زوانی و فەرهەنگی مەئلمەل ڤەرەڤەرە بێ

ئاز بییە.
ڤەسان یەوا، کلاسەل دەرس ڤە غەنا ئێمڕووژ هانە جا حەساسێ، شوونێ ڤە نامجا دوارەسازی ئولگوەل ستعماری و ئمکان سازریاین ڕێگا تازە ئەڕا بنیات نیاین ئاموزش چەندزوانە.
مەئلمەل مووشن مەدرەسە تەنیا نەهادێکە ک هالیپا ڤە نامێ جووراجووری زوانی و فەرهەنگی کوومەلگا ئێ ڤەر چەم نمەگیرێ.
گوواێ ئێ کێشە تایبەت ڤە غەنا نییە. ڤە سەرانسەر قارە ئەفریقا_ ئەژ ڤلاتەل فەرانسەوی زوان تا پرتقالی زوان و ئسپانیایی زوان_ و هەتا ڤە نامجا کوومەلگال ئەفریقایی دەیشت ئەژ قارە، ئایلەل مەدرەسەڕەو ڤەگەرد هانە گرفتەلێ ڕۆەڕۆ هەسن.
هانە ک من ڤە چەم دیم، مەئلمەل و ئایلەل هانە ژێر فشار سیاسەتەل ک زووە مارێ ڤە سەریان تاگەر ئەژ قسەکردن سروشتی و چەندزوانە وژ دۆر بگرن و وژیان لف ئینگلیسی زوانەل بوومی نیشان بێیەن.
ڤەسان یەوا، حەقیقەت زوانی ژیان ئاساییان ئەژ ئاموزش بێبەشە ماو.
ئێ دووخە تلیش قۆلێ ڤە نامڕاس زوان ئاموزش و شوناس فەرهەنگ ئێجاد کردێیە.تلیشێ ک ڕیشی ڤە نام سەردەمەل ستعمار درێ.
چوون هالیپا ڤە نام مەدرەسەل "سەواد" یانێ ڕامووڵ بین ڤەسەر زوان ئینگلیسی، نە توانایی ڤەسەر سیفا و نۆساین ڤە زوان دالکەیی.
ڤە نام پەیجووری من ڕووشن بی ک هانە چەم هایشتنێ، نەتەنیا مانا ئاموزش گوجەرە مەکەێ، بەڵکوو ماو ڤە بایس یە ک هەتا هەنێ ک دەرسەل ڤە زوان دالکەیی ئاموزشە مەێررن، هەمبازیش نامڕۆک ئەوانە ئەژ سەرچەمەل و ڕەوایەتەل ئۆرووپایی بگیرێ.
ڤەسان یەوا، زوانەل، داستانەل و جەهان بینیەل ئەفریقایی مەچن ڤە پەراوێز، مەئلمەل ڤەرەڤەرە ئە دڵنیایی و ئقتدار زوانی وژیان ڤە دەستە مێیەن.
ئقتدار ک بایس ڤە سەر ئەساس چەندزوانی، تەجرەبە و فەرهەنگ بوومییان بوو.

هەسە ڤیرم دەوران پێش ئەژ دەبستان، ئێمە فرەگل شعرەل ئینگلیسی چۆ
Ring a Ring o’ Roses
مەخوانیایمن، گوواێ شعر ڤە زوان "گا" یا "چوی" فرە کەم بی. ڤە زاهر، ئێ شعرەلە بێمەزرت و ئایلکانە بین، گوواێ ڤەڕاسی، ئەبزار ئەڕا ئنتقاڵ ڕەوایەتەل ستعماری ڤە ژمارە مەهاتن. ئەوان هەر ڤە ئە ساڵەل ئەڤەڵە، کارێکە مەکردن تا مەگز ئێمە ڤەگەرد زوان و فەرهەنگ بێگانە سا بایژێ، ئێگلە زوانەل وژمان ڤەرەڤەرە ئێ بێدەنگیا ئەژ ڤیرە مەچیان. ئێ کاریگەرییە تاگەر ئێمڕووژیش درێژە درێ.
هەنێ نامڕۆک ئاموزشێ ک ڤە سەر بنەما ئۆرووپایی کووک بوو. نەتەنیا ئایلەل، بەڵکوو وژێ مەئلمەلیش ئقتدار زوانییان ڤە کیسە مەچو. چوون ڤە نام هانە نزامێ، ئەڤە ک ئەرزش درێ، زوان و فەرهەنگ ئۆرووپاییە نە تەجرەبە و زانستێ ک ئەژ ژیان و فەرهەنگ بوومی هێزە مەگرێ.
ڤەسان یەوا، مەئلمەل ڤە جیا یە ک "خاون دەنگ" بوون، ماون ڤە گوماشتە سیاسەتەلێ ک ڤە جاێ ترا نۆسریانە. و ڕاسایڕاس هەر ڤە ئێرەسە ک ئاموزش ئەژ مانا و پەێڤەند ئێنسانی هالییە ماو. من ئێ قسەلە ڤەگەرد هومە مووشم، تا ڤە سەر ئێ نوکتە پا بەیمن ڤە گەز و ئەژ وژمان بپرسیمن:
چ کەسەلێ ڕەوایەتەل ئاموزشی ئێمە مەنۆسن؟
و چۆیە مەتۆنیمن ئاموزش چەندزوانە ڤە ژێر چنگ سیبەرە ڕەوایەتەل ئەوانە ئازادا بکەیمن؟ ئەڤەیش ڤە شێڤە ئێنسانی، فەرهەنگی و هێزگرتێ ئەژ حەقیقەت ژیان وژمان.

ڤە رای من، چاڵشەل و سەرکەتنەل ئاموزش چەندزوانە پەێڤەنی ڤەگەرد یە درێ ک ئەسڵەن چ فامێ ئەژ چەندزوانەگی داشتۆمن. یەکێ ئەژ ڕادیکاڵترین و پیشرەفتەترین گامەل ئەڕا گوڕانن ئێ ڕوانگە، فام دوارە ئەژ چەندزوانەگییە. ئەڤەیش نەتەنیا ڤە ئونوان کوومە بین چەند زوان ڤە لادەست یەک، بەڵکوو ڤە ئونوان یەک شێڤەێ ژیان، یەک

زوان پەیڤەندێ هامبەش.
ڤە سەر تەجرەبە ئەفریقایی، پەیجوورەل مووشن:
چەندزوانەگی بەشێ ئەژ حەقیقەت ژیاین ڤە نام ئەفریقایە، ڤەڕاسی چەندزوانەگی وژ زوان هامبەشێ ئێمەیە.
گوواێ پرسیار ها ئێرە:
هەنێ ئەژ زوان هامبەش، یا هەر ئە "لینگوا فرانکا" قسە مەکەیمن، مەبەست چێیە؟ ڤە نام فرەێ ئەژ ڤلّاتەل ئەفریقایی، زوانەلێ چۆ ئینگلیسی، فەرانسەوی، پرتقالّی یان عەرەبی ڤە ئونوان زوان فەرمی یا هامبەش قەبوول کریانە.
ئێ ڕەواڵە، ڤە زاهر، چارەسەری ئەمەلّی ئەڕا جووراجووری زوانییە، گوواێ ڤە نام کار، ئاستەل شاردریا ئەژ زوور و فەرمانرەوایی مایژێ ڤە ڕێ.
هەر ئە جووڕە ک " ئێنگرێید پیلر" زوانشناس ئاماژە مەکەێ، هەنێ تەنیا یەک زوان بیلیمن ڤە پێوەر ئەڕا ئاموزش و پەیڤەنی گرتن، ڤەڕاسیا دریمن ڤەگەرد چەم هایشتن تاکەزوانی سەیْر پەدیدەکە مەکەیمن.
هانە چەم هایشتنێ، جووراجووری زوانی سادە و یەکدەست کریا نیشانە مەێ، هانە ک بگر هەر تەنیا یەک زوان "جەهانی" و "مۆدرن" ڤە چەم باێ و ئەیاکی زوانەل، بێئەرزش و ناکارامە ڤە ژمارە بان.
هەتا ڤە نام پەیجووریەل زانستگایی هەم، چەندزوانەگی فرەتر ئەژ دەروەچ زوان ئینگلیسی بەڕسییە مەکەرێ، ک ئێ کارە بێ یە ک بەیتیمن هەر ئە "زهنیەت غالّب"ە دوارە زنێیە مەکەێ ک مەگستیمن ڕەخنە ئەژنێ بگریمن.
گوواێ کێشە "زهنیەت غالّب" تەنیا یەک باس تاکەکەسی نییە، بەڵکوو ساختاری و نەهادییە. هەنێ نزام ئاموزش تەنیا یەک زوان فەرمی ڤە ئونوان زوان ئاموزش دیاریە مەکەێ، ڤە ئەساس درێ زوانەکە ک بوومییە مایژێ ڤە لاوا، نڤشتار بوومی مایژێ ڤە پەراوێز. و ماناێ "زانست دورس" ڤە سوود یەک زوان دەسەلّات پەیْداکردێ دوارەنۆسییە مەکەێ.
ڤە غەنا دوما سەرڤەخویی، ئینگلیسی ڤە ئونوان زوان یەککگرتن نەتەوەیی هەڵوەژاردریا. ئەمان ڕاسیەکە یەسە ک ئێ هەڵوەژاردنە ڤە ژێر کاریگەری ڕاسایڕاس ئولّگوەل ستعمار و ئەمریکا بی. ئولّگوەلێ ک سەخت ڤە سەر سەواد ئەلفبایی و زوان ستاندارد بین. دەسکەت چە بی؟ کوومەلّگا چەندزوانە، ئەمان گرفتار ڤە نام نزام تاکە زوانە. زوان هامبەش ڤە جیا یە ک پێلّ پەیْڤەند بوو، بی ڤە ئاشپاڵن ک تەنیا برێ ئەژ دەنگەل ڤەرنێ ڕەدا مێڤیا. ڤە نام هانە دووخێ، مەفهووم تازە گرینگی پەیْدا مەکەێ: ئقتدار چەندزوانە.
ئێمە بایس بپرسیمن: کی شرووڤە مەێ ک چەندزوانەگی یانێ چە؟
و کی حەق یە درێ ک ئەڤە ڤە سەرکلّاس دەرس و سیاسەت ئاموزشی دامارزنێ؟ ڤە نام پەیجووریەکە وژم ، ئەژ ئە ڕەوانگە سونەتی "چەندزوانەگی ڤە ئونوان کێشە یا سەرچەمە" دۆر گرتمە و ڤە جیا ئەڤە، ئەژ مەفهووم "ئقتدار چەندزوانە" قسە کردمە.
ئقتداری ک ڕیشی ڤە نام توانایی مەئلمەل درێ تاگەر بتۆنن زوان سیاسەت ئاموزشی ڤە نام چەند زوان بخوەنن، فامێ بکەن و دوارە تەفسیرێ بکەن. ئقتدار زوانی، مەئلم تەنیا ڤە چەم پێشکەشکار تاماشا نمەکەێ، بەڵکوو مەئلمەکە مەکەێ ڤە هەڵگەردانکەر و نامجیکەر زوانی و فەرهەنگی، کەسێ ک ئەژ دڵ تەجرەبە ژیاین وژێ سیاسەت ئاموزشی مارێ ڤە ئەمەڵ. ئێ ئقتدار زوانییە خێاڵی نییە، ڤە نام مێژوو و حەقیقەت ژیان ئەفریقایەل ڕیشی درێ. چەندزوانەگی ڤە ئەفریقا چێ تایبەتێ نییە، بەڵکوو بنەما ژیان ئاساییە. ڤە نام ئێ نووڕستنە، چەندزوانەگی دی ئەبزار یان مەهارەت نییە، بەڵکوو جەوهەر زانستن، ئاموزش و ژیانە.
هانە گوەڕیاینێ، نووڕستنەکە ئێمە ئەژ ڕەخنەگرتن پەتی، ڤەرێ دوارەسازی و ئافراندن دوارە ئاموزش ڕەهنەماییە مەکەێ. یانێ دوارەشناسی ئقتدار چەندزوانی، نە ڤە ئونوان ئێمتیاز، بەڵکوو ڤە ئونوان زانست قۆل و تەجرەبە زنێ ک ڤە نام زوانەل مەحەلی، ڤت و بووشەل ڕووژانە و شێڤە دەرس داین مەئلمەل نموود پەیْدا مەکەێ.گوواێ ئێ

گوەڕیاینە تەنیا ڤە نام واژە و ڤەچڕ خنجا نمەو. ئەڕا زنێ کردن ئقتدار چەند زووانە، بایس وژێ ئە ساختار ئاموزشیشە ئەژ نوو دامارزان. سالّان سالّە هانە مەئلمەل هووکارە کردیمنە ک چەندزوانەگییە وژیان بشارن، نە یە ک پەروەرشێ بێیەن. ئێسکە ڤەخت ئەڤە ڕەسییە ک ڤە گشت زوانەل زنێ کوومەلّگامان گووش بتەکنیمن."تەرەنس لەنگویجینگ" و "پلوری لینگویسم"، مەفهووممەل تازە نین ک ئەژ غەرب هاتۆن، بەلّکوو هەر ئە شێڤە مێژوویی ژیاین، یادگرتن و پەێڤەندی ڤە ئەفریقان. میرات باوان ک دوارە گلامارنا تاگەر ڕێگا نوو ئەڕا ئاموزش بانان ئێمە ڕووشن بکەن.

ڤە بەرامبەر ئە چالّشەلە ک ئێ غەنا ڤە چەم دیمن، مەێتم ڤە بابەت نموونەێ تر ئەژ ئەفریقا ڤەگەرد هومە بووشم. نموونەێ ک دیمەن ڕووشن ئەژ ئە چێیە ک ئمکانێ هەس نیشانە مەێ. هەنێ ک ئقتدار چەندزوانە ڤە ناوەند ئاموزش بوو.

ئەژ چەمگە من، تازەگەری ئاموزشیێ

"Bua_lit"

ڤە ناوچە "وسترن کیپ" ڤە ئەفریقا جنووبی، نموونەێ ئێلهام بەخش ئەژ ئێ گوەڕیاینەسە. ڕەوایەت ک دیارە مەکەێ ڤە ڤیرسەپاردن ئەسکە چۆیە مەتۆنێ بوو ڤە ئاز ئەڕا گورانکاری ئاموزشی.

Bua_lit

گرووهێ بی ک ئەڕا واکنش ڤە ئاژاوە سەواد ڤە ئەفریقا جنووبی پاگرت. گوواێ چەمهایشتن ئێ گرووهە، بەرچەپ فرەێ ئەژ بەرنامەل ڤەردەست، ڤە سەواد چۆ "کەم وکورتی فەنی" تاماشا نمەکرد. ئەوان ڤە سەر نەزەرییە زوانشناسی "بریان ستریت"، سەواد چۆ یەک کردار کوومەلّگایی ماناە مەکردن. چێی ک ڤە بەستەر ژیان، ڤیر و پەێڤەندەل ئێنسانی شکلە مەگرێ. هانە بووشیمن ک ئێ گرووهە باوەڕ داشت ئاموزش کاریگەر هەنێ پا مەگرێ ک زانست، زوان و فەرهەنگ وژێ کوومەلّگا ڤە ناوەند بوو.

دووس و هامڕێ من، "زولیسا گۆزۆلا" ئەڕانم شروووڤە دا ک ئێ گرووهە دەسکەت هامکاری چەند پەیجوور و مەئلم پێشڕەوە ک ئەفریقا جنووبی کردێیەسە پێشڕەوێ خوەنینەل ئاموزش چەندزوانە. ڤە سەر ڕێگا نیشاندانەل زوانشناسەل و ئوستادەلێ چۆ "کارۆلین مەک کەینی" ،"کاترین کل"،

"زولیسا گۆزۆلا"،"ڕۆبین تایلر"

گرووهێ

Bua_lit

ڕەوشێ ڤە ئسم "پداگۆژیێ تەرەنس لەنگویجینگ" ڤە پێش بردن. ڕەوشێ ک چەندزوانەگی نە ڤە ئونوان دێوار ڤە سەر ڕێ ئاموزش، بەلّکوو سەرچەمە ئەڕا یادگرتنە مەزانێ.

ئێ ڕەفتارە، ڕەوایەتەل ڤەردەست ڤە چالشە مەکیشێ ک چەندزوانەگی ڤە ئونوان " کێشەێ ئەڕا چارەسەر کردن"ە مەزانێ. ڤە جیاێ، چەندزوانەگی ڤە پەدیدە سروشتی و کوومەلّایەتییە مەزانێ ک بایس ڤەگەرد زانیاری و ڕێز ڤەگەردێ ڕۆەڕۆ بۆن. ڤە چەم ئەوانە، "تەرەنس لەنگویجینگ" تەنیا یەک ڕەوش ئاموزشی نییە، بەلّکوو شێڤەێ ئەژ کردار کوومەلّایەتی دژ ڤە ستعمارە، یەک ڕێ ئەڕا ڤیرهایشتن و دوارەسازی ئقتدار زوانی ڤە نام دڵ کوومەلّگالێ ک سالّەل فرەێ بێدەنگ بینە.

ڤە چوارچوە پلان

Bua_lit

گامەل سەرەکی ئەڕا ئاموزش چەندزوانە و دادگەرانە هانەسە:

- هەلّسەنگانن ڤە نام مانا "سەواد" و پەڕە داین ڤە بنێ ڤەرێ لا ماناەل فەرهەنگی و کوومەلّایەتی

_دوارە تاریف ئەژ ژێدەرەل ک ئەڕا ئاموزش ڤە نام مەدرەسەل و زانستگال نیاز ڤە بنان هەس.

_بەراوەرد کردن دوارەێ ئازموونەل ستاندارد و پێوەرەل سەرکەتن

_بەڕەسی نەخش سیاسەتەل زوانی ڤە نام دوارەسازی نابەرابەری

_ و دەست ئاخر، چەم خڕداین دوارە ڤە نام کتاوەل دەرسی و ئەبزارەل یادگیری

ئامانج ئێ جمشته، بازسازی ئایندە چەندزوانەگییە ئایندەێ ک ڤە نامێ، سەواد نە یەک پێشە فەنی، بەڵکوو پرۆسە کوومەڵایەتی، ئێنسانی و فەرهەنگییە.

Bua_lit

دیمەنێ دیاریيە مەکەێ ک ڤە نامێ یادگرتن ها سەر پایە زوانەل، تەجرەبەل و شوناسەل جوورانجوور ئایلەل مەدرەسەڕەو. ئەوانە ئەژ مەئلمەلە مەێتن تاگەر ڤە جیا فەرمانبەری بێدەنگ ئەژ سیاسەتەل، ڤەگەرد حەقیقەت زوانی کڵاس وژیان دەرگیر بوون و ئاموزش ئەژ چوارچوو یەک مەهارەت هوشک، بگوڕنن ڤە یەک فەرهەنگ زنێ و یەک پەێڤەند ئێنسانی.

ڤە نام ئێ دیدگا، دی سەواد هەر تەنیا خوەنین و نۆسانن نییە، بەڵکوو توانایی سازین مانا، گرتن پەێڤەندی و ئافراندن زانستێکە ک ئەژ دڵ زوان و فەرهەنگ تافەیە مایێ. دەست ئاخر یە ک، ئامانج ئەوانە پەروەردە کردن ئە چێیەسە ک ڤە بنێیە مووشن "سەوادەل دەوڵەمەنتر".

ڕویکرد گشتگیر ک گشت زوانەل و ستعدادەل ئایلە مەدرەسەیەل مەگرێ ڤە ڤەر و تاریف گوجەر و تاک زوانە سەواد ڤە چالشە مەکیشێ.

بازسازی بانانەل چەندزوانە، یانێ ڤیرکردن دوارە ڤە سەر مانا ڕاسکانی"سەواد"، نە تەنیا ڤە ئونوان مەهارەت فەنی، بەڵکوو ڤە ئونوان پرۆسە کوومەڵایەتی، فەرهەنگی و ئێنسانی.

گرووە

Bua_lit

ڤە ئەفریقا جنووبی، چوارچووە گوڕاندەر ئەڕا ڕەسین ڤە ئێ ئامانجە پێشنیار داس. ئەوانە کوومەێ ئەژ ئەسڵەل و ڕێگاێ چارەسەری دیاریيە مەکەن، نە ڤە ئونوان نسخە یەکلایی کەر، بەڵکوو ڤە ئونوان بانگەوازی ئازاد ئەڕا ئەندێشەێ دوارەێ ئاموزش و یادگرتن.

ئامانج ئەوانە پەروەردە کردن چێیکە ک نامێیە مەنن ڤە "سەوادەل دەوڵەمەنتر". ڕویکردێ گشتگیر، ک ڤە جیا بەن کردن ڤە تاکە زوانی، گشت شێڤەل ڤتن، زوانی و فەرهەنگی ئایلەل مەدرەسەڕەو ڤە ڤەر مەگرێ.

ئێ ڕەوانگە ئەژ مەئلم مەێتێ ک:

_ڤەگەرد ڤەرچەم گرتن زوانەل و ئاگاهی ئایلەل کار بکەن، تا ئایلەل بتۆنن ئەژ گشت توان زوانییان ئەڕا یادگرتن بەهرە بگرن

_ ڤە سەر کڵاس ڕێز ئەژ کار کردن ڤەگەرد زوانەل دو یان چەندگانە بگرن و ڤە ماف بزانێ و وژیان هەم تووڕ ئە کارە بگرن.

_ئاموزش داین خوەنین و نۆسانن ڤە نام بەستەر کارەل و شوونەل ڕاسکانی ئەنجام بێیەن نە جیا ئەژ ژیان ئاسایی.

_هەر ڤە نام گام یەکەم ئاموزش، ڤیریان ڤە چوار نەخش ئەساسی سەواد بوو:

ڕەمزڤازکەر و نۆسەر، ماناساز و شروڤەکار

کاربەر و بەرهەم هێنەرێ دەق و پەخشان

و دەست ئاخر، ڕەخنەگەر و داهێنەرێ دەق و پەخشان.

_یارمەتی ئایلەل بێیەن تا ڤەگەرد خێاڵ و بازی و حەزەل تاکەکەسی وژیان پەێڤەندی ئەرێنی و لەزەتبەخش ڤەگەرد خوەنین و نۆسانن بگرن.

_ڕوشد کردن سەواد تەنیا ڤە نام ساڵەل سەرەتایی نەزانن، بەڵکوو ڤە سەرانسەر دەوران دەرسخوەنین شوونگیرێ بوون، ئەڤەیش ڤە نام گشت دەرسێ، نە ک تەنیا ڤە نام زوان و ئەدەبیات.

_ئاموزش دوزوانە و چەندزوانە ڤە نام سیاسەتەل، بەرنامەل دەرسی و هەڵسەنگاندن و حەتا ڤە نام مەواد دەرسی دامارزیا بکەن.

_ئەڕا گشت ئایلەل ئمکان دەسڕەسی ڤە کتاو، سەرچەمەل خوەنستەنی و ئەبزارەل دیجیتال مانادار ئامادە بکەن.

_هاندەر مەئلمەل بوون تا وژیانیش هووکارە خوەنین و نۆسانن بوون، تا ڤە نام کار نەخش چالاک و داهێنەر پرۆسە ئاموزش داشتوون.

_دەست ئاخر،ڤەگەرد ئایلەل کاربکەن، تا سەبارەت

ڤە زوان و هێز زوان ڤە نام کوومەڵگا زانیاری ڕەخنەیی پەیدا بکەن. گشت ئێ بنەماڵە ڤەسەر یەک ڕێگا هامبەش کووە ماون:

بنیات نیان بانان فرەزوانە و دادگەرانە. ئایندە ک ڤە نامێ پەروەردە ئەژ پابەن بوون کوور ڤە سیاسەتەل مەگزەرێ و ماو ڤە دیالۆگ زنێ ڤە بەێن زوانەل، ئێنسان و فەرهەنگەل. ڤە هانە بانانێ، دی خوەندەواری مەهارەت سنووردار و هوشک نییە. بەشکەم پەێڤەندێکە زنێ و فەرهەنگی ڤە نامڕاس مەئلم و شاگرد.

پرۆسەێ ک یادگرتن ئەژ دڵ ژیان سەرچەمە مەگرێ.

ئەڕا یە ک ڤەڕاستی بتۆنیمن بانان فرەزوانە بنیات بنیمن، بایس ڤەگەرد ئێ مەێل هەمیشەگییە ڤە نام پەیجووری و سیاسەت ڕۆەڕۆ بۆمن، مەێلێ ک حەقیقەت فرەزوانی ئەژ ڕەوانگە تاکەزوانی شییە مەکەێ.

هەرچەندە فرەزوانی ڤە فرینەێ کوومەڵگال ئەفریقا پەدیدە سروشتی و کونەیە، گوواێ هالیپا چۆ پرسێک نوو یان تەنانەت کێشەدار ڤە گوتارەل جەهانی سەێرە مەکەرێ. ڤە فرەێ ئەژ لێکۆڵینەوەل، هەمەچەشنی زوانی جنووب جەهانی هەڤاتی دەرئەنجام جەهانگیری یان فاکتورێ "بڵخە" شناسە ماو نەک چۆ بەشێ ئەژ دیرووک و ناسنامەێ خەڵک. ڕوانگەێ ڤە ئێ شێڤە، فرە زوانەوانی چۆ بێ ڕەگ و ڕیشەیی دیاریە مەکەێ، ڤەحاڵێ ک ڤە ڕاستیا، فرەزوانی وژ زەمینە مێژوویێ ژیان ڤە نام ئەفریقایە. دەرئەنجام چەندین سەدە بازرگانی و کووچ و بەرخودان و یادەوەری دەستە جەمی. زوانناسەلێ چۆ "سینفری ماکۆنی"، "ئەلاستار پێنیکۆک"، "ئانتا پاڤلێنکۆ" و "ڕوانی تۆپاس" ئێ تاماشاکردن سنووردارە ڤە چالش کیشانە.

ئەوانە دەنگمانە مەکەن ئەڕا دوارە بنیات نیان فاممان ئەژ فرەزوانی. پێناسەکردنێ ک نە تەنیا زوانەل، بەڵکوو ئە کەسەڵە ک ڤە ئە زوانەڵە مەژین ڤە مەرکەزە مەێلێ.

ڤەتایبەت "تۆپاس" ئەڤە مایژێ ڤە ڤیر ک سیاسەت زوانی هەمیشە ڤەگەرد یادەوەری مێژوویی پلکیانەسە یەکا.

ئەڤە مووشێ: هەرگل مێژوو ستعمار و توندوتیژی و پاڤەگەزداین ڤەڤیر بکەیمن، ڤەڕاستی هەر ئە سیستەم زوانی زاڵبینە دروسە مەکەیمن- تەنانەت ئەگەر مەبەستمان چاکسازیش بوو. ئێ قسە تۆپاسە ڤەگەرد ئەزموون ئێمە ڤە غەنا ڕاسە مای:

ک سیاسەتەل پەروەردە زوان داڵکی

تەنیا بەرهەم ستعمار بەریتانیا نەڤین، بەڵکوو ڤە ژێر کاریگەری سیاسەتەل پەروەردە دوما هەڵوەشاندن بەردەداری ڤە ئەمریکایش بین. یەیشەم ئەڤە مایژێ ڤە دەیشت ک مێژووی ستعمار تەنیا یادەوەری نام وژ نییە، بەڵکوو شەبەکەێ جەهانی ئەژ کۆنترۆڵ و نۆنەرایەتیە.

ڤە پەیچووری من ئەر کڵاسەل دەرس غەنا دیم ڤە چەم ک مەئلمەل بێ ئەڤە ک بزانن یادەوەری دامازریاێ حەزڤ زوانی ڤە کووڵە مەکیشن. ئێ یادەوەری دەرۆنی کریا بییە، کاریگەریێ ڤەسەر چۆنیەتی تەفسیر و جێڤەجێ کردن سیاسەتەل پەروەردە ڤە ئێمڕووژە هەس.

گلگلێ ڤە شێڤە پاڤەگەزداین، گلگلێ ڤە شێڤە دوارە دورستکردنێ هەر ئە ئولگوەل کوینە.

سە ڤەکیس چین ئقتدار فرەزوانی مەئلمەل تەنیا پرسێک پەروەردەیی نییە؛ بەشێکە ئەژ میرات مێژوویی هەر ئە سیستمە ک "سەواد دورس" تەنیا ڤە نام زوانەل ستعماری پێناسە مەکەێ.

ئێ دیرووکە ڤە نام بێدەنگی کتاوەل دەرسی شاردریاس.

دیرووکێ ئەژ سڕینەوە، ڤە بێدەنگ کردن، ڤە جاوازکردن ڕێنۆس و واژەل ڕەسەن ڤەگەرد ئەلفوبێ ستعمار.

ئەڕا ئەڤە ک پەروەردەێ فرەزوانی ڤەڕاستی هەڵگیردێ ڤە سەر مانای ڕاسکانی وژێ، بایس ڕۆەڕۆ ئە ڕابردووە بۆمن و ڤە سەر نوو بشناسیمنێ. تەنیا ئە ساتەسە ک پەروەردە مەتۆنێ ئەژ ئاست "فێرکردن

زوان" بانتر بچوو و بوو ڤە فەزایێ ئەڕا دوارە سازکردن دادپەروەری زوانی و فەرهەنگی، شوونێ ئەڕا زنێ کردن متمانە ڤەوژ بوون و یادەوەری و سەرڤەوژ بینێ فکری.

ڤە بنیات نیان ئاینده فره زوانی، نیازە ک سیاسەتەل زوانی ڤە دەور مەردم ئاڕاستە بکەیمن- ڤە سەر تەجرەبەل ئێنسان، یادەوەرییەل زوانی و ئە پەیڤەندی کوومەڵایەتییە ک زوان ڤە نامجا ئێمە دورسە مەکەێ.

ڤە ئێرە، من ئێلهام ئەژ چەمکێ فەلسەفی "ئوبونتو"ە مەگرم —

ئە ئەندێشە ک مووشێ:

"من هەم، چونکە ئێمە هەیمن."

ئەژ ڕوانگە ئوبونتو زوان و مەردم ئەژ یەکتری جیا نمەکەرن.هۆچ زوانێ بێ ئێنسان ماندار نییە، و هۆچ ئێنسانێ ڤەبێ زوان کامڵ نییە. ئەگەر ڤەێ ڕوانگە سەیر پەروەردە بکەیمن، مەونیمن ک زنێ کردنی فره زوانی تەنیا پرسێک تکنیکی نییە. بەڵکوو جمشت ئێنسانی و ئەخلاقییە.جمشت ئەڕا هەڵگەڕدانن پەیڤەندی، هامدڵی و بەرپرسایەتی ڤە نام پەروەردە. فره زوانی تەنیا ئامرازێ نییە ئەڕا یادگرتن، بەڵکوو شێوازێکە ئەڕا ڤەگەرد یەکتری ژیاین.

مەیتم ڤە ئاخر جەخت ڤە ئەڤە بکەم ک

فەرزوانی دیاردەر مۆدێرنیتە و مۆد ڕووژ نییە. فەرزوانی ڤەقەد وژێ ئێنسان دیرووک درێ، ڤە قەد مەیل ئێمە ئەڕا پەیڤەندی گرتن و بازرگانی کردن و ڤەیەکا ژیاین دیرووکییە.

ڤە ڕاسیا فەرزوانی پلکیاس ڤە پەیکەرە شارستانیەتی بەشەر، ڤە بازرگانی، ڤە فەرهرنگ،ڤە بنەماڵە و ڤە نام نەسڵەڵێ ک ئەژ تۆڕ زوان زانست و هەستە وژیان ئنتقاڵ دانە. ئەگەر ئێمڕووژ بەیتیمن پەروەردە ئەژ کۆڵۆنیالیزم ڕزگار بکەیمن، بایس واز ئەژ ئێ نووڕستن هەڵە باریمن، ک مووشێ فەرزوانی داهێنانێک تازەییە. نەخێر- فەرزوانەوانی میرات بەشەرە،گووایێ میراتێ ک ساڵانێکە بێدەنگ ڤە ژێر فشار سیاسەت تاکە زوانی کەتێیەسە پەراوێز.

دوارە بنیات نیان بانانێک فەرزوانە ڤە مانا هەڵگەڕدانن دادپەروەری زوانییە. نەک تەنیا ڤەگەرد زیادکردن زوانەل، بەڵکوو ڤەگەرد یادهاوردن ئەڤە ک ئەژ دەس چییە.

زوانەل ڕەسەنمان تەنیا ئەژ ڤیر نەچییە؛ ڤە ئەنقەست بێدەنگ کریانە. سە زنێ کردنیان تەنیا کردەیک پەروەردەیی نییە، کردەیک ئەخلاقی و مێژوواییە. ئێمە نمەتۆنیمن بانان فەرزوانە بنیات بنیمن بێ ئەڤە ک ڤەگەرد ئەسکەێ کۆڵۆنیالیزمی ڕۆەڕۆی بۆمن. بایس ڕوودواوەلێ چۆ کۆنفرانس بەرلین ساڵ١٨٨٤ و ١٨٨٥ ڤە ڤیرمان بوو هەنێ زلهێزەل ئەوروپا، ئەفریقایان ڤە نام وژان بەشبەش کرد، بێ ڤەرچەم گرتن خەڵک و فەرهەنگ و زوانەلیان.

ئە ڕوودواوە تەنیا سنوور جوگرافیا نەگۆڕان؛

بەڵکوو سنووڕەل زانست و زوانیشێ ئەژ نووێڕا کێشا. زوانەل ئوروواپایی چۆ زوانی "فەرمی" و "پێشکەتێ" دیاری کریان و زوانەل ڕەسەن پەراوێز کەتن.

ڤیرهاوردن کۆنفرانس بەرلین جووریێ ئەژ نۆستالژی نییە؛

بەڵکوو تەڤەلایکە ئەڕا ڤەدوماسەنن بیرەوەری، یادهایشتنێ یانێ فام ئێ ڕاستییە ک باندەستی زوانەل کۆڵۆنیالیزمی ڤە پەروەردە، دەسکەت ڕووداو یا هەڤەجەێ مێژوویی نەڤی بەڵکوو بڕیارێک سیاسی و هۆشیارانە بی.

ئێ زوانەل هامبەشانە، ک ئێسکە ڤە ئامراز پەیڤەند جەهانییە مەزانیمان، ڤە بنەڕەت ئامراز کۆنترۆڵکردن و نەهێشتن فەرهەنگی بین. ڤە زاهر پەرد ئەڕا پێشکەتن،گووایێ ڤە کردە دیوار ڤە نامجا خەڵکان و ڕەگە و ڕیشییان. ڤە ئێ بابەتە، بنیات نیان ئاینده فەرزوانی پڕۆژەیەکە ئەڕا دادپەروەری زوانی و یادەوەری مێژوویی.ئێمە بایس مەدرەسەلمان بکەیمن ڤە پەناگا زوان و فەرهەنگمان. شوونەل زنێ ک ڤە نامیان زوان مەردم نە ڤەدەڤە کریا بەڵکوو ئەرجدار بوون.ڤە نام هانە مەدرەسەلێ، مەئلمەل

تەنیا درێژەدەر سیاسەت نین،
ئەوانە یادەوەرییە مەپارێزن، ئەوانە ئەژ ڕێگە زوان،
ڕابردوو پەێقەندە مێیەن قە بانان. قە دەست ئاخر
ئامانج ئێمە هەڵبژاردن قە نامجا تاکە زوانی و فرە
زوانی نییە.
ئامانج ئەقەیە مرۆڤ بایژرێ قە ناوەندێ پەروەردە،
ئەڕا ئەقە ک بایژێ قە قیرمان ک زوان بەشێکە ئەژ
ژیان نەک تەنیا ئامرازێ ئەڕا ئمتحان و نمرەداین.
زوان مەژی.
زوان لوو لووە.
و تێۆری زوانیش بایس قە وڕە دەست قەرنێ بکرێ
قەگەرد ئە ئایمەلە ک زوانەکە مەژین.

*https://www.mcgill.ca/mosaique/dialogues/A?utm_source=chatgpt.com

دەفرە کوڵاوەکەی تاران لە ٢٧ی دیسەمبەری ١٩٧٩*

نووسەر: ڤ.م. ڤینۆگرادۆڤ

وەرگێڕان: مەنسوور سدقی

پێشەکی وەرگێڕ

گۆڤاری "ئەرشیڤی رۆژهەڵات" بڵاوکراوەیەکی زانستیی ڕووسییە کە لە ساڵی ١٩٩٨وە لەلایەن پەیمانگای ڕۆژهەڵاتناسیی ئەکادیمیای زانستی ڕووسیا ساڵانە دوو ژمارەی لێ بڵاو دەکاتەوە. ئەم گۆڤارە بابەتگەلی مێژوویی، شوێنەوارناسی، بەڵگەنامە دیپلۆماسییەکان و دەستنووسە دەگمەنەکانی ڕۆژهەڵات (واتە وڵاتانی ئاسیا، ئەفریکا) و لەوانەش مێژووی کورد و کوردستان دەخاتە بەردەستی خوێنەران.

لە ژمارە (٢) (٢٧)ی ساڵی ١٩١٣ (ل.ل. ٨٧-٩٥) ، بەشێک لە بیرەوەرییەکانی ڤلادیمیر میخایلۆڤیچ ڤینۆگرادۆڤ، باڵیۆزی یەکێتیی سۆڤیەت لە تارانی بڵاو کردووەتەوە (٣) کە بریتییە لە دیدارێکی باڵیۆز دەگەڵ خومەینی لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٩.

دەستەی نووسەران (نڤیسیارانی)گۆڤارەکە لە سەرەتای وتارەکەدا ئەم تێبینییەیان گونجاندووە:

"دیپلۆماتکاری بەناوبانگی یەکێتیی سۆڤیەت، "ڤلادیمیر میخایلۆڤیچ ڤینۆگرادۆڤ (١٩٢١/٠٨/٠٢ ڤێنیز/ئیتاڵیا- ١٩٩٧/٠٦/٢١ مۆسکۆ)"، نووسەری ئەم بڵاوکراوەیە کە باڵیۆزی فرەتایبەت و تەواوبڕیارپەدەستی یەکێتیی سۆڤیەت لە ئێران بووە. ئەڵێکساندر ڤلادیمیرۆڤیچ، کوڕی ف.م. ڤینۆگرادۆف دەستنووسی بیروەرییەکانی باوکی کە زۆر بەباشی لە ئەرشیڤی باوکی پاراستبووی، بەدڵفراوانییەوە پادەستی ئێمەی کرد".

لە کۆتاییشدا، ڤیکتۆر گریگۆریڤیچ کۆرگوون(٤) ، لێکدانەوەیەکی ڕەخنەگرانەی لەسەر نووسیوە کە وەرگێڕدراوەکەی لێرەدا بڵاوی دەکەمەوە.

وەک لە دەقەکەدا دەردەکەوێت، ئەم بەشەش لە بیرەوەرییەکان کورتکراوەیە، چونکە لە چەند شوێندا بە سێ خاڵ و یان بە (<...>) قرتێندراوە.

بڵاوکردنەوەی یاداشتی دیپلۆماتکاران و کاربەدەستانی دەوڵەت، کەرەستەیەکی خاو و یەکەمین سەرچاوە پێشکەش بە مێژوونووسان دەکات. بەڵام لە ڕوانگەی مێتۆدۆلۆژیای زانستییەوە، ئەم جۆرە دەقانە هەمیشە دەکەونە ژێر پرسیار و گومانەوە، چونکە بەشێکی زۆریان لە چوارچێوەی "مێژوونووسیی پاساوخواز" یان خۆدۆزینەوە لە بەرپرسیارێتیی مێژوویی دەنووسرێنەوە. ئەو دەقەی لێرەدا وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی، نموونەیەکی ناوازەی ململانێی نێوان "گێڕانەوەی فەرمی" و "ڕەخنەی مێژوویی"یە؛ بابەتەکە لە بەشێک لە یاداشتەکانی ڤلادیمیر میخایلۆڤیچ ڤینۆگرادۆڤ، باڵیۆزی پێشووی یەکێتیی سۆڤیەت لە تاران (١٩٧٧-١٩٨٠) پێکهاتووە و پاشکۆیەکی شیکاریی و ڕەخنەیی لە لایەن پڕۆفیسۆری مێژوونووس ڤیکتۆر گۆرگیڤیچ کۆرگوون بۆ زیاد کراوە. بایەخی ئەکادیمیی ئەم بابەتە لەوەدایە کە خوێنەر تەنها لەبەردەم گێڕانەوەیەکی تاکلایەنەدا ڕانەگرێت، بەڵکو پڕۆفیسۆر کۆرگوون بە بەکارهێنانی ئامرازەکانی مێژوونووسیی ڕەخنەیی و پێداچوونەوەی مێژوویی، بەرپەرچی هەندێک لە یاداشتەکان دەداتەوە.

لێرەدا دەتوانین چەند ڕەهەندێکی ڕەخنەیی مێژوویی لەم بابەتەدا بەرجەستە بکەین:

ڕەخنەی دەرەکی و ناوەکیی دەق

کۆرگوون تەنها دەقی گوتەکانی باڵیۆز وەک ڕاستییەکی ڕەها وەرناگرێت، بەڵکوو لە ڕێگەی بەراوردکردنی یاداشتەکان لەگەڵ بەڵگەنامە فەرمییەکانی کۆمیتەی ناوەندیی حزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەت و ئەرشیفە نهێنییەکانی کەی-جی-بی، ڕادەی ڕاستگۆیی و "بابەتیبوونی" نووسەر دەپێوێت.

دیاردەی "شێواندنی مێژوویی بە ئەنقەست"

پاشکۆ دەری دەخات کە چۆن باڵیۆز لە ڕێگەی "سڕینەوەی مێژوویی" یان شاردنەوەی بەشێک لە ڕاستییەکان، ویستوویەتی قەبارەی ئەو شکستهێنانە دیپلۆماسیی بشارێتەوە کە مۆسکۆ لە تاران دوای داگیرکردنی ئەفغانستان لە ٢٧ی دیسەمبەری ١٩٧٩دا تووشی ببوو.

دژە-گێڕانەوە

پڕۆفیسۆر کۆرگوون لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەکەیەوە، دژە-گێڕانەوەیەک بەرامبەر بە "گێڕانەوەی فەرمی" دەوڵەتی سۆڤیەت ئاشکرا دەکات. ئەو دەیسەلمێنێت

کاتێک باڵیۆز ویستوویەتی لە تاران پاساوی "یاسایی و دۆستانە" بۆ هێرشکردنە سەر ئەفغانستان بهێنێتەوە، لە ڕاستیدا لە ناوەوەی کۆماری ئیسلامیی ئێراندا، ئەم هەنگاوە وەک "پێشێلکارییەکی ڕوونی یاسای نێودەوڵەتی" و هێڵێکی سوور سەیر کراوە.

گرنگیی وەرگێڕانی بابەتەکە بۆ توێژەرانی کورد

ئەم وەرگێڕانە بۆ خوێنەر و توێژەری کورد لە بوارەکانی مێژوو، زانستە سیاسییەکان و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا، گرنگییەکی میتۆدۆلۆژیی هەیە. بابەتەکە فێرمان دەکات کە چۆن مامەڵە لەگەڵ یاداشتە سیاسییەکاندا بکەین و بە بێ بەکارهێنانی "میتۆدی ڕەخنەیی" کەرەستە ئەرشیفییەکان وەرنەگرین. هاوکات، دەروازەیەکی زانستییە بۆ تێگەیشتن لە هاوکێشەکانی جەنگی سارد و دیپلۆماسیی قەیران لە ناوچەکەدا، کە کاریگەریی قورسی بەسەر چارەنووسی گەلی کوردیشەوە هەبووە.

لە پرۆسەی وەرگێڕانی ئەم بابەتەدا، هەوڵ دراوە پارسەنگی و ئەمانەتی زانستی لە گواستنەوەی زاراوە مێژوویی و ڕووسییەکاندا بپارێزرێت، تاوەکو دەقەکە وەک سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراو لە توێژینەوە ئەکادیمییەکاندا بەکار بهێنرێت.

(١)

بەشێک لە بیرەوەری باڵیۆزی یەکێتیی سۆڤیەت ق.م. ڤینۆگرادۆف
تاران. ٢٧ی دیسەمبەری ١٩٧٩

باڵیۆزخانەی یەکێتیی سۆڤیەت. سەرەتای ساڵی نوێ. لە دوا ساتەکانی ساڵی ١٩٧٩ ڕووداوێکی نائاسایی و دەگەمەنی ژیان ئەزموون کرا. ئێمە هەموومان کەوتینە نێو دەفرێکی کوڵاو. دەفرەکە خرۆشان پەری سەند و ئیتر تەقییەوە: لە فێبریوەریدا شۆڕشێک ڕوویدا و کۆتایی بەو دەسەڵاتە پاشایەتییە هێنا کە زیاتر لە دوو هەزار و پێنجسەد ساڵ حوکمڕانی ئەم وڵاتە کەونار و بەناوبانگەی کردبوو... .

شا و ڕاوێژکارانی دەروەی وڵاتەکەی، بەسە ڕووداوەکاندا زاڵ نەبوون. نە لە ڕۆژاوا و نە لە پاریس، لەژێر ئاگری چاوبەزێنی ڕاگەیاندن سەبارەت بە کۆشکە زێرینەکانی وڵاتێکی کەونار و بریقە بریقی خشل و مرواریەکانی، ڕق و کینەی کەڵەکەبووی ملیۆنان خەڵکی هەژاری نەخوێندەوار کە لەنێو کۆخە سەدە نێوەڕاستییەکاندا کپی یەکتر دەژیان، دیار نەبوو. لە بەندەر عەببەس، یەکێک لە بەندەرەکانی باشوور، ئێمە شەوانە لەبەر کرێکارانی پاڵکەوتووی بەندەر کە پاش ڕۆژێکی دژواری کارکردن لێرەو لەوێ خەوتبوون، نەماندەتوانی لە پارکێکدا پیاسە بکەین. ئەم دیمەنە بۆ بەرپرسە باڵاکانی پارێزگار کە یاوەری ئێمە بوون زۆر ئاسایی بوو و جگە لە بێزاری هیچ هەستێکی دیکەیان نەدەوروژاند.

شا نەیبینی کە تەنانەت دەوڵەمەندەکانی وڵاتەکەشی لەبەر بێبەشبوونیان لە دەسەڵات، ڕقیان لێیەتی و چاوەڕێی کەوتنین. ئاخر زۆر شت پێویست بوو بگۆڕدرێت، بەڵام بەپێچەوانە تەنانەت ئەو سەرمایەدارە نوێیانەی پارەی زۆریان هەبوو، ناچار بوون کرنۆش لەبەر دەم شا و بنەماڵە زۆر و زەوەندکەیدا بکەن و بۆ بەڕێوەچوونی کارەکانیان خۆیان بچوک بکەنەوە.

[ئەی] خۆپێشاندانە شۆڕشگێڕانەکانی خوێندکاران؟ گەڵتەجارییەکی منداڵانەیە، منداڵبازاریی. دەبێت لە زیندان بکەڕێن و لە زانکۆ دەریان بکەن.

ئاخر شا دەزانێت وەرگرتنیان لە زانکۆ، چەندە دژوارە. ئەمەش ئیتر هەڵەیەکە بۆ چاوپۆشیین نابێت:

ئەی مەلاکان کێن؟ کە پێشتر ڕەزاشای باوکی، سەرکوتی کردن، و شاژنیش بە بێ چارشێو دەردەکەوت!

ڕێک بەهانەیەک بوو بۆ خومەینی تاکوو پاساو بۆ شەرعیەتی دەسەڵاتی ئیسلامی بهێنێتەوە و بەرامبەر بە پارێزبەندی دیپلۆماسیی هەموو ئەمریکییەکان لە ئێران، ناڕەزایەتی دەربڕێت. محەمەد ڕەزا پەهلەویش بۆ عێراق، بۆ کەربەلا، بۆ لای گۆڕە پیرۆزەکانی شیعە دەربەدەری کرد:

بڕۆ لەوێ دابنیشە و دەگەڵ ڕیشی خۆتدا چی

دەڵێیت بیڵێ و بۆخۆت بۆڵەبۆڵ بکە.
حیزبی مارکسیستیی تووده هیچ سەرنجراکێش نییە: پەیکەرەی سەرکووت کراوە، دیارە هێشتا کەسانێکیان بە نەهێنی ماون و لە تاراوگەش هەن و لە دەروەی وڵات زانیاری بڵاو دەکەنەوە؛ مەترسییان بۆ نێوخۆ نییە. گشت هەڵسوکەوتی شۆڕشگێڕانەیان لە نمایشێک زیادتر نییە.
شا بێ ئاگا لەوەی لە دەوروبەری چی دەگوزەرێت، ئامانجی خۆی بەم شێوانە دەردەبڕی:
خەڵک دەبێ دڵخۆش بن. وڵاتەکەیان لە گەشەکردندایە، بەرەو "شارستانیەتێکی گەورە" هەنگاو دەنێت.
بەڵام لەناکاو ... لە ماوەی چەند مانگێگدا، دەسەڵاتی پاشایەتی نەما و شەپۆلی بەهێزی سەرهەڵدانی گەل، ڕژێمی سڕیوە.
گەلێک زانیاری، بیرۆکە و هەواڵی دژبەیەک بڵاو دەبوونەوە.
لە کاتی گۆڕانکارییە مێژوویەکاندا، جیاکردنەوەی ڕاستی لە درۆ، پێویستی بە هۆشیاری و زانیاری هەیە. لەنێو جەرگەی ڕووداوەکاندا، لە ژینگەیەکی ٢٤ سەعاتی تەقەکردن، خۆپیشاندان، تەقینەوەی هەستی جەماوەری و نەبوونی "چالاکوانانی" دەنگ بەرز، چۆن مرۆڤ دەتوانێت دیاری بکات ڕووداوەکان بەرەو کوێ دەڕۆن؟
ئێمە بە خۆشییەوە، هەم سەردەمیانە و هەم بەشێوەی دروست هەڵسوکەوتمان کرد؛ تێگەیشتین چی ڕوویداوە. لەخۆڕا نەبوو کە ئێمە بۆ لێکۆڵینەوە لە مارکسیزم-لینینیزم و یاساکانی گەشەسەندنی مێژوویی، ئەوەندە خۆمان ماندوو کردووە.
١١ی ٢ی ١٩٧٩، سەرەنجام شۆڕش سەرکەوت. ڕێک ١٥٠ ساڵ پاش کوشتنە قێزەونەکەی ئا.س. گریبایدۆف، بالیۆزی ڕووسیا لە پارس و سڕینەوەی گشت نێردراوەکانی ئێمە. بەڕاستی ڕێکەوتێکی سەیرە.
لێکدانەوە و تێگەیشتن لە ئاڵۆزییەکانی یەکەم مانگەکانی دوای شۆڕش ئاسان نەبوو. بە هەر حاڵ، یەکەم باڵیۆز کە ڕۆژی دوای سەرکەوتنی شۆڕش لەگەڵ بازرگان، سەرۆکی حکومەتی کاتیی کۆبووەوە، باڵیۆزی سۆڤیەت بوو. هەروەها یەکەم باڵیۆز لەنێو تەواوی باڵیۆزەکاندا کە خومەینی، ڕێبەری نوێی ئێران، تەنها دوای هەفتەیەک پێشوازی لێکرد، دیسان باڵیۆزی سۆڤیەت بوو. ئاخر ئێمە هاوسێین. "ڕوو بەکاتە باکوور"، ئامۆژگارییەکی ئەوەندە خراپ نییە، بەڵام هەنووکە دەبێت بە ڕۆانگەیەکی جیاوازتر بێت. دیارە دواتریش چەند دیدارێکی دیکە دەگەڵ خۆمەینی کرا کە دەوروبەرە کۆنەپەرستەکانی تووڕە کرد.
بارمتەگرتنی کارمەندانی بالیۆزخانەی ئەمریکا لە تاران ڕووداوێکی ئاڵۆزی مانگی نۆڤەمبەری ساڵی ١٩٧٩ بوو. داخوازییەکان لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بریتی بوون لە: ڕادەستکردنی شا و گەڕانەوەی دارایەکانی ئێران کە لە بانکەکانی ئەمریکا ئەسپاردە کرابوون.
"گرتنی باڵیۆزخانە" بێشک کۆمەڵێک تایبەتمەندی سەیر و سەمەرەی بەدوادا هات.
ڕێک لەم کاتەدا "لینگن"(٥) ، کاربەڕێکەری کاتیی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە تاران، واتە سەرۆکی باڵیۆزخانە، سەردانی وەزارەتی دەرەوەی ئێران دەکات! دیارە ... هەر لەوێندەرێ مایەوە و "ماڵی مانەوە"یان بە تەلەفۆن لەبۆ پەیوەندی بەردەوام دەگەڵ واشینتن، لە پشتەوەی وەزارەتی دەروە بۆ دابین کرد و تەنانەت باڵیۆزی سویس پەیامە دیپلۆماسییەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای بەردەوام پێدەگەیاند...
ساڵی تازە نزیک دەبووە. کاروبارەکان کەمتاکورت سەقامگیر ببوون. تا ڕادەیەک دەکرا ئاسوودە بین. لە ٢٦ی دیسەمبەر بانگهێشتی باڵیۆزەکانی چیکوسلاڤیکیا، کۆماری دیموکراتیکی ئەڵمانیا، بۆلگارستان، هەنگاریا، پۆلۆنیا و ڕۆمانیا، دەگەڵ کارمەندەکانیانمان کرد. لە تەواوی مانگە پڕ لە دڵەڕاوکێکاندا، شانبەشان کارمان کرد، زانیارییەکانمان ئاڵوگۆڕ کرد، ڕووداوەکانمان بە هاوبەشی شرۆڤە

کرد، چەند جار لە هەفتەدا کۆ دەبووینەوە، لە باری دارایی یارمەتی یەکترمان کرد، لە کاتی مەترسیی هێرشەکاندا، ژنان و منداڵانی یەکترمان دەشاردەوە. بە یەک وشە - هاوڕێ و هاوسەنگەر بوون.

هۆڵی باڵیۆزخانەکەمان پڕ بوو لە میوان و دیارە هەواڵانی خۆمان زۆرتر بوون. کۆنسێرتی "ئەنترناسیۆنالیستی"، یاری و سەما بەڕێوە چوو. هەڵبەت خوانێکی ڕازاوەش هەبوو، پیم بلی ئاخر ساڵ تازە چۆن بێ خواردن و خواردنەوە بەڕێوە دەچێت؟ لە کەشێکی ئارام، خۆشی و شادیدا بووین، وەک بڵێی باریکی گران لەسەر شانمان لاچووبێت. زیاتر لە دوو ساڵ بوو پشووی ئاوامان نەدیبوو.

... لە یەکێک لە دەرگاکانی کە بە هۆڵەکەدا دەکرانەوە، چاوم بە درزێکی تاریک کەوت و یەکێک لە هاوڕێکانمان دەرکەوت و ئاماژەیەکی پێم دا. داوای لێبوردنم لەو باڵیۆزانە کرد کە لەدەوری مێزێکدا دانیشتبووین و بەرەو دەرگاکە چووم.

-ڕاسپاردەیەکی خێرا بۆ ئێوە هاتووە.

بانگی یەڤگێنی دمیتریۆیچ ئاستراڤێنکا، ڕاوێژکاری باڵیۆزم کرد: "با بچینە نهۆمی سەرەوە".

... بە تووڕەییەوە کاغەزەکەم فڕێدایە سەر مێزەکە، هەستم بە نائارامی دەکرد. بۆچی ئەوە کراوە؟ ئەوە بێمانایە، ئایا کەس لە مۆسکۆ، داب و نەریتی گەلانی ڕۆژهەڵات و ناناسێت؟ شکستە شەرمەزارکەرەکەی ئینگلیزەکان لە ئەفگانستان تەنها ٦٠ ساڵ لەمەوبەر بوو! ئێڤگنی دیمیتریڤیچیش بە سەرسوڕمانەوە سەری دەلەقاند- چ هاوڕێیەکی وریا بوو. ئەی لەو کارەی! هیچ ناکرێت، ئەرکێکە بۆ باڵیۆز و دەبێت جێبەجێ بکرێت.

ڕاسپاردەکە: خێرا خومەینی ئاگادار بکرێتەوە کە بەگوێرەی داواکاریی دەوڵەتی ئەفگانستان، لە ٢٧ی دیسەمبەردا، حکومەتی سۆڤیەت "یەکەیەکی سنووردار" لە سەربازانی سۆڤیەتی بۆ هاوکاری و بەرپەرچدانەوەی دەستدرێژی دەرەکی بۆ سەر ئەفگانستان، ڕەوانەی ئەم وڵاتە دەکات. هیوادارین ئێران بە تێگەیشتنەوە سەیری ئەم هەنگاوە کاتی و ناچارییە بکات.

چاوم لە کاتژمێر کرد: نزیک ١٠ی شەو بوو. تەنیا ٢ کاتژمێر بۆ ٢٧ی مانگ مابوو. ماوەیەک پێش خومەینی ڕایگەیاندبوو دیدار دەگەڵ باڵیۆزە بیانییەکان ناکات و بۆ ئەمە دەوڵەت هەیە و ئەو دەوڵەتمەدار نییە، بەڵکوو ڕێبەرێکی ئایینی کۆمەڵانی خەڵکە و دەچێتە شاری قوم بژی؛ ئەو شارەی کە شوێنی نیشتەجێبوونی نەریتیی، ڕێبەرانی باڵای ئایینیی باڵای ئێرانە و ١٥٠ کیلۆمەتر لە تارانەوە دوورە.

تێماوم چی بکەم؟ وێدەچوو ئەم ئەرکە جێبەجێ ناکرێت. بەڵام یەک شت ڕوون بوو و منیش زۆر باش لەوە تێدەگەیشتم: بە دڵنیاییەوە دەبێت کاری وا بکەم کە ئەم هەواڵە، ئەگەرچی دڵنیام بۆ خومەینی ناخۆش دەبێت، لە منەوە ببیستێت نەک لە ڕاپۆرتی ڕاوێژکارەکانییەوە، کە دیار بوو ئەوانیش بەیانی لە ڕادیۆ بیانییەکانەوە پێیان دەزانی. لە ڕاستیدا، مەبەستی سەرەکی لە سەردانی خومەینی هەر ئەمە بوو؛ لێم ڕوون بوو هەرچەندە هەوڵیش بدەم، ناتوانم قەناعەت بە خومەینی بێنم کە ئەم هەنگاوە نائاساییەی ئێمە ڕاستە، چونکە خۆشم بەڕادەیەکی زۆر لێی تووڕە و بێزار بووم.

هاوڕێیانم ڕاسپارد هەوڵ بدەن خێرا پەیوەندیی بە نووسینگەی خومەینی بکەن و بە پێداگرییەوە داوای کۆبوونەوەیەکی بەپەلە بکەن و ئاماژەش بەوە بکەن کە پرسێکی نائاسایی ڕوویداوە؛ هاوکاتیش داوای یارمەتی لە وەزارەتی دەرەوە بکەن تاکوو ڕێگە بدەن خیرا بچینە قۆم. ئینجا گەرامەوە بۆ لای میوانەکان و داوای لێبوردنم لێیان کرد کە بەهۆی ئەرکێکی بەپەلە دەبێت بەجێیان بهێڵم، بەڵام داوام لێ کردن سبەی کاتژمێر ١٦ کۆببینەوە و هەموو زانیارییەکانیان پێ ڕادەگەیێنم. باڵیۆزەکان کەسانی بەئەزموونن؛ لە دۆخی من تێدەگەن. ئاخر ئێمە دەمێکە متمانەمان بە یەکتر هەیە.

بەداخەوە هەوڵەکان بێ ئەنجام بوون. نووسینگەی خومەینی وەڵامی دایەوە: هەموو باڵیۆزەکان ئاگادار کراونەتەوە کە خومەینی بەشداری لە کاروبارەکانی

دەوڵەت ناکات و پێویستە پەیوەندی بە بەرپرسانی دەوڵەتەوە بکەن؛ هەڵبەت ئیمام باڵیۆزی یەکێتیی سۆڤیەت باش دەناسێت، ئێستا خەوتووە. ئایا باڵیۆز نەریت و هەڵسوکەوتی ئێرانییەکان نازانێت؟

لە وەزارەتی دەرەوەش کەسێکی ئێشکچی پاش ماوەیەک وەڵامی دایەوە، "تاکوو بەیانی چاوەڕوان بن". لەم سەردەمەدا قوتبزادە، وەزیری دەرەوەی ئێران بوو (لە ساڵی ١٩٨٣ بە تۆمەتی سیخوری بۆ ئەمریکا لەسێدارە درا). هەر ئەو کاتیش هەستمان بە نامۆیی هەڵسوکەوت و ڕەفتارەکانی کردبوو و نەماندەویست تەلەفۆنی بۆ بکەین، چونکوو دەمانزانی بابەتەکە چۆن پێشکەش بە ئیمام دەکات. بڕیاریش نەبوو زانیارییەکان بۆ کەسی تر بگوازینەوە. ئەی چی بکەین؟

دوام کرد دیسان تەلەفۆن بۆ وەزارەتی دەروە بکەن و ژمارە تەلەفۆنی "حەقگوو" وەربگرن کە یەکێک لە جێگرانی وەزیری دەرەوەی ئێران بوو و وای نیشان دەدا کە هەمیشە ئاگای لە ئێمە هەیە. ژمارەی ماڵەکەیمان وەرگرت، بەڵام خزمەتکارەکەی(!) بۆڵە بۆڵێکی کرد و گوتی حەقگوو لە ماڵ نییە و ناتوانێت ژمارەی ئەو شوێنەمان بداتی (دیاربوو لە شوێنێک ڕایدەبوارد). پاش پێداگرێکی زۆر (هەڵبەت ئاستراقێنکا و نیکەڵای کۆزێرڤ فارسییەکی باشیان دەزانی) خزمەتکارەکە ژمارە تەلەفۆنەکی پێ داین. تەلەفۆنمان کرد و داوای حەقگووەمان کرد و من قسەم دەگەڵ کرد (بە زمانی ئینگلیسی). پێم ڕاگەیاند کە هەڵگری ڕاسپاردەیەکی فرە گرنگ و بەپەلەم کە دەبێت هەر ئەمشەو ڕاستەوخۆ لە دیدار دەگەڵ خومەینی پێی ڕابگەیەنم؛ دیارە نزیک نێوە شەوە و ئیمام لە قۆمە، بەڵام لە ژیاندا بارودۆخی چاوەڕواننەکراو و نائاسایی ڕووە دەدات. چی بکەین؟

حەقگوو(٦) دوای کەمێک بیرکردنەوە، وتی کە بێگومان ناتوانێت دیدارێک لەگەڵ خومەینی ڕێکبخات – دەرەنگ بووە، بەڵام مۆڵەتی فەرمی بۆ گەشتەکە بۆ قوم دەدات. ئەمە ئیتر دەسکەوتێک بوو. بەگەرمی سپاسی حەقگووم کرد و تکایەکی دیکەم لێکرد: چەند پاسەوانێکی (چەند پاسدارێکی) چەکدارمان دەگەڵ بخات ، چونکوو شەوە و گەلێک بازگە لەسەر ڕێگەکان هەن و ڕێگەکەشمان دوور و درێژە و ئێمە دوو ئۆتۆمبێلمان پێ دەبێت. جێگری وەزیر بەڵێنیی پێداین، داواکانی ئێمە جێبەجێ بکات. پاش نزیکەی ٢٠ خولەک، سێ چەکداری ڕیشدار پەیدا بوون. ئێمەش خۆمان بۆ سەفەر ئامادە کردبوو. کاتژمێر ٣ی بەرەبەیانی بوو.

تاریکیی باڵی بەسەر شەقامەکاندا کێشابوو، هیچ جموجوولێک نەبوو. شار مردبوو. هەندێک جار چرای دەستی پاسەوانانی بازگەکان دەدروشانەوە. دەبوو وەک هەمیشە ئاڵای یەکێتیی سۆڤیەت لە ئۆتۆمبێلەکانمان بدەین. بەڵام بەتووڕەییەوە گوتیان: نەخێر نابێت، لە دووڕەوە دەنگی تەقە دەهات. پاسدارەکان گوتیان چرای ئۆتۆمبێلەکان خامۆش بەکەین و چرای ژووڕەوە هەڵکەین.

وەڕێ کەوتین، هەمان شەوەزەنگ لە ڕێگەش دایگرتین. هەوڵم دا بە ڕادیۆی ئۆتۆمبێلەکە ئیزگەیەکی بیانی بگرم. یەکێکم دۆزیەوە، بەڵام سەبارەت بە ئەفگانستان هیچ هەواڵێکی پێ نەبوو. چەلی بەڕێوەین و بیر لە پلانێک بۆ ئەم دیدارە بەڕواڵەت محاڵە دەگەڵ خومەینی دەکەمەوە و پرسیاری ئەو و وەلامی خۆم دەخەملێنم. بێگومان ئەو دەقە ڕەقەی کە لە مۆسکۆوە لەنێو کەوانەدا نێردراوە، شایانی خوێندنەوە نییە چونکە لەوێدا ڕەچاوی تایبەتمەندییەکانی لایەنی بەرامبەر، کەشی گفتوگۆکە، و ئەو بارودۆخانە نەکراوە کە ڕاسپاردەکەی تێدا جێبەجێ دەکرێت.

پەیوەندییەکانی ئێران دەگەڵ ئەفگانستان ئاڵۆزە. دۆستایەتێکی مێژوویی لەنێوانیاندا نەبووە. شەڕیان هەبووە، هەندێک جار ئێران سەرکەوتووە و هەندێک جاریش ئەفگانستان. ناکۆکییان هەیە، بۆ نموونە لەسەر ئاوی ڕووباری هیرمەند. لە ئێراندا، ڕق و کینە لە ئەفگانستانییەکان پەرەی پێدراوە. زۆرێک لە ئێرانییەکان خۆیان لە هەر ڕوویەکەوە هەمیشە باڵاتر لە ئەفگانەکان زانیوە و

وەک ڕەگەزێکی نزمتر چاویان لێکردوون. ئەمەش بەهۆی ئەو ڕاستییەوە بوو کە لە سەردەمی شادا نزیکەی ٩٠٠ هەزار ئەفگانستانی بێکار لە ئێران بۆ بژێوی ژیانیان ناچاربوون قورسترین کارەکان بکەن. بەپێی دابونەریتی نەتەوەیی، هەر ئەفگانستانییەک چەقۆیەکی لەنێو چەکمەکەیدا شاردووەتەوە، بۆیە زۆربەی تاوانەکان دەخرێتە ملی نەفگانستانییەکان. لە ماوەی خزمەتم لە ئێراندا، چەندین حاڵەتی دادگاییکردنی سەرشەقام و خۆسەپاندنی یاسا لەلایەن جەماوەرەوە دژ بە ئەفگانستانییەکان ڕوویداوە و وەک ڕێگر و چەتە لەسەر ستوونەکان هەڵدەواسران. شای ئێران لە گفتوگۆکانیدا دەگەڵ من، هەمیشە بەگاڵتەجاڕی و سووکیەوە باسی ئەفگانستانی دەکرد. کاتێک لە ساڵی ١٩٧٨ شۆڕشی ئاوڕیل(٧) لە کابول ڕوویدا ، شا نیگەران بوو. لە وتوێژێکدا لێی پرسیم: ئەوانە چ کەسانێکن هاتوونەتە سەر دەسەڵات؟ ئەو گومانی نەبوو کە حکوومەتەکەی داوود گەندەڵە و دیارە هیوادار بوو، بڕووخێت. بەڵام دەیگوت ئەم کەسە نوێیانە کێن؟ دەڵێن چەپ و مارکسیستن.

پرسیارم لە شا کرد: بۆچی نیگەرانی هاتنە سەر دەسەڵاتی چەپەکانە، چ پەیوەندییەکییان پێکەوە هەیە؟

شا خەریک بوو هەڵچێت، گوتی: دەڵێی چی؟ ئاخر ئەو کاتە ئیوە بۆ دەریا گەرمەکان نزیکەی ٤٠٠ کیلۆمەترتان دەمێنێت! ئینجا ڕاسپاردەکەی پێتری مەزن وەدی دێت. لەوێ پاکستانە، من ڕێگە نادەم هیچ کەس تخوونی بکەوێت!

دەرفەتم بۆ ڕەخسا لەبارەی بەهەڵە تێگەیشتنی "ڕاسپاردەی پێتری یەکەم"، ڕوونکردەوەیەکی مێژوویی پێی بدەم، پاشان جەختم لەوە کردەوە کە: "پێویست ناکات نیگەران بن، مەگەر ئێوە هەمیشە نەتان گوتووە کە هیچ کات لە سنووورەکانی باکووری ئێران، واتە لە یەکێتیی سۆڤیەتی کۆمۆنیستیی، نیگەران نیم. ئێستاش پێویست ناکات سەبارەت بە سنووورەکانی ڕۆژهەڵات، واتە ئەو شوێنەی ئێوە پێتان وایە ئەفگانستانی چەپە، نیگەران بن". شا زەردەخەنەیەکی بەم حەنەکەی من هێنا ...

... گومبەزەزێرینەکانی مزگەوتەکانی قوم لەژێر کازێوەی بەرەبەیانی، لێمان دەرکەوت. زۆر پێشتر لە دەروازەی شار، بە چەند بۆشکەیەکی ئاسنی پڕ لە زیخ ڕێگەکە گیرابوو، ئەمە یەکەم بازگە بوو. چەکدارێکی ڕێشدار لە بۆتکەیەک بەپەلە دەرکەوت و بەسەرسووڕماویی تەماشای ئاڵا سووورەکەی دەکرد. پاسەوانە ڕێشدارەکانمان گووتیان "خۆمانیین"، باڵیۆزی یەکێتیی سۆڤیەت لەبۆ ئەرکێکی بەپەلە دەچێتە سەردانی ئیمام.

پەلەیان نەبوو ڕێگەمان بدەن. هەوالەکەیان بۆ ئەملا و ئەولا برد و گەڕانەوە و ڕێگەیان پێداین. پاش کیلۆمەترێک، دیسان هەمان چیرۆک. بەم شێوەیە لە ٥ یان ٦ بازگە تێپەڕ بووین، پەیامیان بۆ یەکتر دەنارد: "باڵیۆزی یەکێتیی سۆڤیەت دەچێتە لای ئیمام".

ئێمە گەیشتینە نزیک ئەو کۆڵانەی کە خانووی بچووکی خومەینی لێ هەڵکەوتبوو. ئێمە ڕێگەکەمان بە باشی دەزانی. ئاخر چەند جارێک هاتبووین. پاسەوانەکان کە دەوری ئاگرێک کۆببوونەوە و دیار بوو تەواوی شەو خەریکی برژاندن بوون، بەهەڵاتن بەرەوڕوومان هاتن و بەتوندی دەورەیان داین. بەهیچ شێوەیەک ڕێگەیان پێ نەدەداین تێپەڕ ببین و گوێیان بە داوکارییەکانی ئێمەش نەدەدا. فەرماندەکەیان لەمنی پرسی: مەگر نازانی ئێستا ئیمام خەوتووە. منیش چاوێکم لە کاتژمێرەکەم کرد، کاتژمێر ٧ و نیوی بەیانی بووە. گوتم نا، ئیمام نیو کاتژمێرە لەخەو هەستاوە و خۆی بۆ نوێژ ئامادە دەکات (خشتەی بەرنامەی ڕۆژانەی خومەینیمان بەباشی دەزانی). ئینجا فەرماندەکە ڕێگەی پێداین بەرەو نووسینگەی ئیمام تێپەڕ بین. لە خانوویەکی بەرامبەر بە شوێنی مانەوەی خومەینی، ئاستراڤێنکا دەگەڵ بەرپرسی نووسینگە باسی بابەتەکەی بۆ کرد و ئێمەش هەر لەوێندەری چاوەڕوان بووین. پاسەوانەکان ڕازی نەبوون، ئاستراڤێنکا دەگەڵیان ڕۆیشت.

ئێمە نزیکەی ٤٠ خولەکێک چاوەڕوان بووین.

سەرەنجام ئاستراڤێنکا گەڕایەوە و گوتی کە بەرپرسی نووسینگە، سەری سووڕماوە و گوتوویەتی، ئێمام ڕێگە نادات، بەڵام پاش گفتوگۆیەکی دوور و درێژ، ڕازی بووە باڵیۆز بێتە نووسینگە. ئاستراڤێنکا دوای گەڕانەوەی بۆ لای ئێمە گوتی کە بەرپرسی نووسینگە، عەبا ڕەشە درێژەکەی لەخۆی پێچا و بە چەکە چەکی نەعلەکە بەرەو ماڵی خومەینی بۆ ئەو دیوی کۆڵانەکە ڕایکرد.

ئێمە چووینە نێو "نووسینگە". پاسەوانە چەکدارەکان لەسەر فەرشێکی سوور لەسەر زەوی دانیشتبوون و چایان دەخواردەوە و بەڕێزەوە داوایان لە ئێمە کرد دانیشین و لە پیاڵە کەمەر باریکەکاندا چایمان پێبدەن. نەدەکرا ڕەتی بکەینەوە. بەدڵفراوانێکی زۆرەوە پیشوازییان لێ کردین. لە پشتی شووشەکانی پەنجەرەیەکی گەورەوە، ڕێک لە کۆڵانێکی تەنگدا، ماڵەکەی خومەینی دیار بوو.

نیوکاتژمێرێک دواتر بەڕێوەبەری نووسینگە کە تووڕەیی پێوە دیار بوو وەژوور کەوت و گوتی، ئیمام دەتانبینێت و خێرا دەرچوو. ١٠ خولەکێکی پێچوو و بە دەست ئاماژەی پێ کردین، خێرا بن، خێرا.

ئێمە چووینە ماڵی خومەینی. وەک نەریتە، پێش چوونە نێو ژووری پێشوازی، پێڵاوەکانمان داکەند. چووینە ژوورەوە و لێرە وەک هەمیشە هیچ مۆبلێکی لێ نییە. لای یەکێک لە دیوارەکان، لەسەر زەوییەکە بەتانییەکی شین و سپی شەترەنجی کە دووجار بە درێژایی قەد کراوەتەوە، ڕخڕاوە. ئەمە ئەو شوێنەیە کە دەبێت ئیمام و من لێی دانیشین.

پاش دوو خولەکێک خومەینی دەرکەوت. بە نیمچە کڕنۆشێک سلاومان لێ کرد، خومەینی دەست لە تەک هیچ کەس ناداتەوە، بەڵام لە یەکەم دیدارماندا، دەستمان لە یەک داوە. بە دەست ئاماژەی پێکردین، دانیشین. چاوەکانی وریا، بەڵام بەگومان بوون، برۆ پڕمووکانی بە مۆنی وێک هێنابوو، و مێزەرە ڕەشەکەی کەمێک بەرەو پشتەسەری لار ببووەوە، دیار بوو بەپەلەپەل بەسترابوو، هەموو ئەمانە دەگەڵ وریاییەکەی نەدەگونجا.

دیارە من بە داوای لێبوردن سەبارەت بەوەی پێشتر مۆڵەتی دیدارمان لێ وەرنگرتووە، دەستم پێکرد و گوتم، لە ژیان و کاروباری ڕۆژانەدا بەدەگمەن ڕووەدات کە بۆ ڕاپەڕاندنی ئەرکەکان، دەبێت چاوپۆشی لە ڕێوشوێنەکان بکەین. بۆیە ئێمە زۆر سپاسی ئیمام دەکەین کە بەم بەرەبایەنییە ئێمە قبووڵ کردووە.

پێشەکییە درێژ و پڕ لە ڕێزەکەم کە بە باشترین شێوازی فارسی داڕێژرابوو، کاریگەری لەسەر ئیمام دانا. هەستم پێکرد کە کەمێک ئارام ببووەوە، تەنانەت جار جار سەری بە نیشانەی ڕەزامەندی دەلەقاند، وەک ئەوەی بڵێت، شتگەلێکی چاوەڕواننەکراو لە ژیاندا هەیە.

لە ژوورەکەدا بێجگە لە ئێمە، واتە ئاستراڤێنکا، ماریاسۆڤ و من کەسی دیکەی لێ نەبوو. ئەمەش بۆ گفتوگۆیەکی ڕۆژهەڵاتیانە دۆخێکی گونجاو بوو. دیارە لەڕووی هیچ نووسراوەیەک نەدەدوام، دەنا هەوڵەکەمان پووچەڵ دەببووەوە. بۆ دەربڕینی بیرۆکەکە، بەرز و نەزم کردنی ئەدای پەیڤەکان و مەودا دان لەنێوانیندا و جووڵەی سووکی دەست، یارمەتیدەرم بوون.

کرۆکی بابەتەکەم بەوە دەستپێکرد کە بەپێی ڕێنماییەکانی سەرکردایەتی باڵای وڵات هاتووم لای و ڕاسپێردراوم ئەو زانیارییانە تەنیا بیگەیەنمە خودی ئیمام، بۆیە ئەوەندەش پێداگر بووم بۆ ئەم چاوپێکەوتن؛ چونکە لە دۆخی ئاساییدا، دیارە ئەم شێوەیە بەڕەوا نابینرێت.

دواتر باسی مێژووی پەیوەندییەکانی ئێمە دەگەڵ ئەفگانستانم کرد هەر لە ساڵی ١٩١٩ەوە کاتێک ئەم وڵاتە سەربەخۆیی بەدەست هێنا. ئەم بابەتم باش دەربڕی، چونکە لە ساڵانی ڕابردوودا جێگری وەزیری کاروباری دەرەوەی یەکێتیی سۆڤیەت و بەرپرسی پەیوەندییەکان دەگەڵ ئەفگانستان بووم و چەندین جار سەردانی وێندەرێم کردبوو؛ هەروەها بە بۆنەی ٥٠ ساڵەی پەیوەندییەکانی ئەفگانستان و یەکێتیی سۆڤیەت، پێداچوونەوەم بە کۆمەڵێک بەڵگەنامەی

سەرنجڕاکێش سەبارەت بەم پەیوەندییانە کردبوو. بەڕاستیش لە مێژووی پەیوەندییەکانی ئێمە دەگەڵ ئەفگانستاندا، زۆر قۆناغی سەرنجڕاکێش و هەژێنەر هەبووە. ئیمام دیار بوو بەباشی گوێی هەڵخستبوو. هاتمە سەر بارودۆخی هەنووکەیی و باسی تایبەتمەندیی نێوخۆیی شۆڕشی مانگی ئاوریلی ئەفگانستان و تێگەیشتنی ئێمە بۆ ئامانجەکانی حکوومەتی تازەی ئەم وڵاتەم کرد، هەروەها جەختم لەوە کردەوە کە ئەم ئامانجانە لەگەڵ بەرنامەی چاکسازییەکانی ئیمام لە ئێراندا، هاوبەشی زۆریان هەیە و مەبەستی هەردوو، دروستکردنی کۆمەڵگایەکی دادپەروەرە. باسم لە نەیارانی شۆڕش و هەوڵە بەردەوامەکانیان کرد بۆ گەڕاندنەوەی ڕژێمی کۆن و ئەو هاوکارییە سەربازییانەی لە ئەمریکاوە پێیان دەگات. ئاماژەم بەو هەوڵانە کرد بۆ وەستاندنی دەستێوەردانی دەرەکی و چەندین جار داواکاریی حکوومەتی ئەفگانستان لە یەکێتیی سۆڤیەت بۆ یارمەتی سەربازی؛ بەڵێ، بەڕاستی، ئەگەر ئەفگانستان ڕوو لەو وڵاتە دراوسێیەی نەکات کە سەرەڕای ئەو حکوومەتانەی لە ٦٠ ساڵی ڕابردوودا لە کابوول لەسەر کار بوون و دۆستانەترین پەیوەندی دەگەڵیاندا هەبووە، ئەی ڕوو لە کێی بکات؟ باسی دۆخی سەختی خۆمان لە پێوەندی دەگەڵ ئەم داواکاریانەدا کرد و لە کۆتاییشدا، بۆ وەڵامدانەوە بە داواکاری حکومەتی ئەفغانستان، ئاماژەم بە بڕیاری پڕ ئازاری خۆمان کرد. گوتم ئەمڕۆش یەکەیەکی سنووردارى هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەت بۆ ماوەیەکی کاتیی دەچنە نێو ئەفگانستان. پێمان خۆشە ئیمام پێشوەختە لەم بارەیەوە ئاگادار بکەینەوە و سەبارەت بەوهۆکارانەی پاڵنەری ئەم هەنگاوە نائاسایی و سەختە بووە، ڕوونکردنەوەیەکی دەستی یەکەم وەربگرێت. جەختم لەوە کردەوە کە دەستێوەردانی سەربازیی دەرەکی لە ئەفگانستان کاریگەری لەسەر بەرژەوەندییەکان و تەناهی یەکێتیی سۆڤیەت دەبێت، چونکە ئەفگانستان هاوسێی ئێمەیە.

پشوویەکم دا. ئیمام بێدەنگ بوو. چاوەڕێی ئەوە بوو بزانێت هەموو شتێکم گوتووە یان نا. لە کۆتایی قسەکانمدا گووتم: "ئەمە هەموو ئەوانە بوون کە ڕاسپێردرابووم بیگەیێنم بەو هیوایەی کە ئەم هەنگاوە لەلایەن ئیمام و ئیرانەوە مایەی تێگەیشتن بێت".

ئیمام بڕۆکانی بەرزکردەوە و گوتی: "ئەو بەبڕەک کارمەلە کێیە"؟ وەڵامم داوە، بەڕاستی نازانم، بەڵام تەنها ڕاو بۆچوونی ئەرێنم سەبارەت بەو بیستووە.

ئیمام داوای کرد سوپاس و پێزانینی بە سەرکردایەتی سۆڤیەت بگەیەنین کە بە پێویستیان زانیوە پێشوەختە ئاگاداری بکەنەوە. دیارە ئەمەش هێمای دۆستایەتی و متمانەیەکە کە ئەو بەرز دەینرخاند.

ئیمام وەک هەمیشە، بە یەک تۆن و هێواش دەدوا، وەک بڵێیت بیرۆکەکانی کۆدەکردەوە، چونکە دەبوو زۆر بەڕپرسانە پەرچەکردار بەرامبەر بەم زانیارییە نائاساییانە بداتەوە. ئاماژەی بەوە دا کە مافی هەموو نەتەوەیەکە بەبێ دەستێوەردانی دەرەکی بڕیار لە کاروباری خۆی بدات؛ وەک ئاگادار کراوەتەوە لە ئەفگانستاندا، ستەم لە مامۆستایانی ئایینی دەکرێت و مزگەوتەکان دادەخرێن. ئەمە کارێکی دژە گەلییە و نابێت ئاوا ڕەفتار بکرێت. ئیسلام تێکنەشکێنەرە و نابێت قەدەغە بکرێت. ئەگەر ئەمە ڕاست بێت، ئینجا پێویستە سۆڤیەتییەکان لەسەر ڕێبەڕانی ئەفگانستان کاردانەوەیان هەبێت. ئەفگانستان وڵاتێکی موسڵمانە، بەشێکە لە جیهانی مۆسڵمان، ئێران بێدەنگ نابێت بەرامبەر ئەوەی لەوێ دەگوزەرێت. ئەگەر لەوێندەرێ ڕێبەڕی دانا هەبێت، ئەوان نابێت ستم لە ئیسلام بکەن. خومەینی گوتی: "بێگومان ناردنی هێزی سەربازیی بۆ وڵاتێکی موسڵمان، کارێکی ناحەزە و شیاوی وڵاتێکی وەک یەکێتیی سۆڤیەت نییە، کە ئێمە ڕێزمان بۆی هەیە؛ دیارە بێشک ئێران ناتوانێت ئەم کارە پەسەند بکات. بەڵام مادام ئێستا هێزەکان چوونەتە [ئەفگانستان]، پێشنیاری من بۆ مۆسکۆ ئەوەیە کە هەرچی زووتر ئەرکەکەی خۆیان جێبەجێ بکەن و ئینجا هێزەکان

بکشێننەوە. چەند ساتێک پشووی دا و گوتی بێجگە لەوەش "تکا لە ڕێبەرانی یەکێتیی سۆڤیەت دەکەم بەوردی هەڵسوکەوت دەگەڵ وڵاتانی موسڵمان بکەن، دەنا سیاسەتی دەرەوەی یەکێتیی سۆڤیەت لە ئاست ئەم وڵاتانەدا، سەرکەوتوو نابێت". لێرەدا ئیمام بێدەنگ بوو و سەری داخست.

من سپاسم لە خۆمەینی کرد بۆ دەربڕینی بیروبۆچوونی خۆی و جەختم لە ڕاستی لێدوانەکەی کردەوە کە پێویستە لایەنەکانی وەک ئایین و تایبەتمەندییە نەتەوەییەکانی دانیشتوان لەپێش چاو بگیرێت. ئەمەش یەکێکە لە بنەماکانی سیاسەتی دەرەوەی ئێمە.

کاتێک دیتم سەبارەت بەم زانیارییانەم کاردانەوەی خومەینی تووندوتیژ نەبوو، سەرکێشیم کرد و هیوای خۆم دەربڕی کە بریا نە دەزگاکانی ڕاگەیاندنی ئێران و نە وتاربێژانی مزگەوتەکان، سۆز و تورەبوونی خەڵک لە دەوروبەری ئەو پرسەی ئەمڕۆ باسی لێوە کرا، گەرم نەکەن، بۆ ئەوەی کاریگەریی نەرێنی نەکەنە سەر پەیوەندییەکانی یەکێتیی سۆڤیەت و ئێران.

پڕیشکێکی خێرا لە چاوەکانی خومەینیدا گەشانەوە و بەجێگەی وەڵامدانەوەی من، گوتی: "دەتوانم دوو پرس ئاراستەی ئێوە بکەم؟ بڕیارە لەم ڕۆژانەدا لە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەکگرتووەکاندا، سەبارەت بە بارمەتەکانی بالیۆزخانەی ئەمریکا پرسی سەپاندنی سزا بەسەر ئێران، تاوتۆ بکرێت. من تێناگەم بۆچی ئەمریکاییەکان لەسەر ئازادکردنی دارایییەکانی ئێمە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەگەڵ ئێمە ڕێک ناکەون. ئایا یەکێتیی سۆڤیەت پشتیوانی لە بڕیاری سزاکان بۆ سەر ئێران دەکات؟ ئێمە دەزانین، تەنانەت ئەگەر بڕیاری سزاکان پەسەند نەکرێن، ئەمریکاییەکان هەوڵدەدەن تەواوی بەندەرەکان ئێران لە کەنداوی فارس گەمارۆ بدەن. ئایا لەم حاڵەتەدا ئێران دەتوانێت لە هێڵەکانی یەکێتیی سۆڤیەت بۆ گواستنەوەی کەلوپەلەکان بۆ ئەوروپا کەلک وەربگرێت؟"

بێگومان من هیچ ڕێنماییەکی تایبەتم لەسەر ئەو پرسانە نەبوو، بەڵام شیاو نەبوو وەڵامی خومەینی بدەمەوە بەوەی کە داواکانی بە مۆسکۆ دەگەیەنم. ئەگەر بەو جۆرە هەڵسوکەوتم بکردایە، وا پیشان دەدرا کە ئێمە بە جۆرێک لە دووڕەڕێزی لەگەڵ ئێران مامەڵە دەکەین، یان وەک هەندێک لە دیپلۆماتکاران دەڵێن: "خۆمان دوور دەخەینەوە". ئەمەش لەم ڕۆژەدا کە سەبارەت بە هەنگاوە بەڕاستی بیرلێنەکراوەکەی ئێمە لە ئەفگانستان، پێویست بە کاردانەوەی هێدی ئێران هەبوو، ڕێگەپێدراو نەبوو. بە ڕوونی دیار بوو کە لە چیرۆکی بارمتە ئەمریکییەکاندا، لە لایەنی ئەمریکاشەوە هەموو شتێک پاك و بێگەرد نەبوو؛ واتە نەیاندەویست ئێران وەک هاوبەشێکی یەکسان لە دانوستانەکاندا سەبارەت بە دارایییەکانی ئێران ببینن. هەرچەندە دەستبەسەرداگرتنی کارمەندانی بالیۆزخانەی ئەمریکا لەلایەن ئێرانییەکانەوە بە پشتیوانی خومەینی، بێگومان پێشێلکارییەکی ئاشکرای یاسا نێودەوڵەتییەکان بوو. بەڵام سەبارەت بە کەلکوەرگرتنی ئێران لە هێڵەکانی گواستنەوەی یەکێتیی سۆڤیەت، لەمێژبوو بەرکار بوو و لە بەرژەوەندی ئێمەشدا بوو.

بۆیە بە بێ دوودڵی وەڵامی خومەینیم داوە کە دەبێت دڵنیا بێت کە لە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەکگرتووەکاندا، بڕیاری سزا لە دژی ئێران پەسەند ناکرێت؛ سەبارەت بە هێڵەکانی گواستنەوەی یەکێتیی سۆڤیەت، هەر لە ئێستاوە ئامادەین داواکارییەکی ئێمام جێبەجێ بکەین.

بێگومان بۆم ناچێتە سەر تەواوی گفتوگۆکەم دەگەڵ خومەینی وەک خۆی بگێڕمەوە؛ چونکە ئەمە یادەوەریی پتر لە دە ساڵ لەمەوبەرە. لای من، ئەوەی نووسراوە گوزارشتە لەو شوێنەوارە قوواڵەی کە ئەو دیدارە لە ناخمدا جێی هێشتووە، بەڵام بەوردی لە هەناو و زەینمدا نیشتووە. ڕووداوی ئاوا، هەرگیز فەرامۆش ناکرێت.

بەڕوونی دیار بوو خومەینی لەم دیدار ڕازی بووە.

دەمزانی درێژدادڕی کاریگەریی نەرێنی بەجێ دەهێڵێت، بۆیە بە سوپاسەوە مااڵواییمان لە ئیمام کرد. ئەویش هەستا سەر پێ و تەنانەت دەستی بە ئاماژەی مااڵوایی، و وەک سپاس بۆ ئێمە لە ژێر عەباکەی دەرهێنا و بەرزی کردەوە.

کاتێک هاتینە دەرەوە تووشی قوتبزادە بووین کە بەنارەزایی و تەنانەت بە هەندێک ئیرەییەوە سەیری ئێمەی دەکرد. نازانم چۆن وا بەپەلە خۆی گەیاندبوو؟ کاتژمێر ٨ی بەیانی بوو. ئێمە چاکوخۆشیمان دەگەڵ کرد، ئەویش پێشنیاری کرد لە گۆشەیەکی نووسینگەکەدا دانیشین و گفتوگۆ بکەین. ئێمە سەرسام بووین بەوەی کە کارمەندانی نووسینگەکە بە بێڕێزییەکی زۆرەوە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرد. شۆنێک بۆ دانیشتن دابین کرا. دیارە من نەمدەتوانی هیچ شتێک سەبارەت بە دیدارەکە دەگەڵیدا باس بکەم، دیارە قوتبزادە، وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران بوو و سوودی نەبوو پەیوەندییەکانمان دەگەڵی تێک بچێت (هەڵبەت ئەو کاتی نەمدەزانی پاش ٣ ساڵی دیکە وەک سیخوری ئەمریکا تیرەباران دەکرێت).

بۆیە بۆ قوتبزادەم گێڕاوە کە سەبارەت بە چوونی ئەمڕۆی هێزێکی سنووریاری یەکێتیی سۆڤیەت بۆ نێو ئەفگانستان و هۆیەکانی، زانیاریمان بە خومەینی داوە. بەئەنقەست باسی کاردانەوەی خومەینی و داواکارییەکانیم نەکرد. قوتبزادە وا خۆی نواند کە بەو هەواڵە سەرسام نەبووە، ڕوخسارێکی سارد و بێباکانەی گرتە بەر و پاشان مااڵواییمان لێک کرد...

لەژێر هەتاوی بەیانیدا بەرەو ماڵ وەڕێکەوتین. لە ڕێگە باسمان لە کاردانەوەکەی خومەینی کرد و گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە بڕیارێکی ژیرانە بووە. کاتێک لە تاران نزیک دەبووینەوە، ڕادیۆی ئێرانمان گرت؛ خەریکی بڵاوکردنەوەی هەواڵی گفتوگۆکەمان دەگەڵ خومەینی بوو. بەڵام جێی سەرسووڕمان بوو لەو زانیارییانەی بە خومەینیمان دابوو، کورتکراوەیەکی پەخش کرا و تەنها باسی چوونە نێوەوەی هێزەکانی ئێمە بۆ ئەفگانستان کرا، پاشان وەڵامێک کە دیار بوو لەلایەن کەسێکەوە داڕێژڕابوو و گوایە خومەینی وەڵامێکی توند، نەرێنی و تیژی پێی داوین. هۆکارەکەی بۆ ئێمە ڕوون بوو: دەبا سەردانەکە و زانیارییەکانمان ئاشکر بکرێن و پێویست بووە خومەینی باسیان بکات، هەروەها پێویست بووە هەڵوێستی ئیمام بەتوندی دەربڕن و هەوڵ بدەن وشەی توند بەکاربهێنین بۆ ئەوەی خەڵک لە هەڵوێستی توندی خومەینی ئاگادار بن. هەڵبەت باسی داواکارییەکانی خومەینی هەر نەکرا.

بڕیارنامەی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان سەبارەت بە سەپاندنی سزا لە دژی ئێران، پەسەند نەکرا، ئاڵوگۆڕی کەلوپەلەکان لە ڕێگەی یەکێتیی سۆڤیەت پەرەی پێدرا، و بەم شێوەیە هەوڵی گەمارۆی ئێران پۆچەڵ کرایەوە. سەرەڕای یەکەم ڕاگەیاندنی توند سەبارەت بە دیدارەکەی ئێمە، پاشان لە ماوەی نزیک بە ٦ مانگاندا نە لە لێدوانەکانی خومەینی و ڕێبەرانی سیاسی-ئایینی دیکەدا، ڕەخنەی توند لە چوونی هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەت بۆ نێو ئەفگانستان بڵاو نەبووەوە. پاکستان، وڵایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، بریتانیا و وڵاتانی دیکە بە تورەیی و ناڕەزایەتییەوە دەنگیان بەرز کردەوە، بەڵام ئێرانی دراوسێمان بە کردەوە هیچ کاردانەوەیەکی نیشان نەدا. ئیمام لەسەر بەڵێنی خۆی مایەوە. ئەرکەکە جێبەجێ کرا.

پاش تێپەڕبوونی ٣ مانگ، کاتێک هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەت، وەک ڕاسپاردەکەی خومەینی نەیانتوانی "ئەرکەی خۆیان جێبەجێ بکەن"، خومەینی لە لێدوانەکانی خۆیدا، ڕەخنەی توندی ئاراستەی یەکێتیی سۆڤیەت کرد.

لە کۆتاییدا ئاماژە بە وردەکارییەکی سەرنجڕاکێش دەکەم: [کەسێک] زانیوێتی کە خومەینی پاش دیدارەکەی ئێمە، کۆبوونەوەیەکی دەگەڵ ڕێبەرانی باڵای وڵات پێک هێنا. ئێمە نازانین ئەم کەسە کێ بووە، بەڵام بە ئێمەیان ڕاگەیاند، قوتبزادە کە لەم کۆبوونەوەیەدا بەشدار بووە، پێشنیاری کردووە کارمەندانی باڵیۆزخانەی یەکێتیی سۆڤیەت لە تاران

تاکوو کشانەوەی هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەت لە ئەفگانستان، بە بارمتە بگرن. ئیمام ڕەدی کردووەتەوە و گوتوویەتی: "ئێمە هەر ئێستا لەگەڵ یەکێک لە زلهێزەکان لە کێشەداین، چ پێویست دەکات لەگەڵ یەکێکی تریشیان ببینە دوژمن؟".

دیارە قوتبزادە سەرەنجام نیازی خۆی بۆ تێکدانی پەیوەندییەکانی نێوان سۆڤیەت و ئێران جێبەجێ کرد. واتە هێرش کرایە سەر باڵیۆزخانە و وێرانکارییەکی زۆر کرا، ئەگەر دەستوەردانی خومەینی نەبوایە، کە ڕاستەوخۆ لەناو باڵیۆزخانە گەمارۆدراوەکەوە و لەژێر دەنگی شکانی پەنجەرەکان و هاواری جەماوەردا بەناچاری پەنا بۆ خومەینی برا، کارەکە بە خراپی کۆتایی دەهات. بەڵام ئەوە چیرۆکێکی ترە.

دەقی تایپکراوی ڕەسەن، بە ڕاستکردنەوە و واژۆی خودی نووسەر

پاشکۆ

ب، گ، کۆرگوون

لە یەکەم نیگادا، ئەو کارەی کە باڵیۆزخانەی یەکێتی سۆڤیەت لە تاران لە شەوی ٢٨ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٩دا ئەنجامی دا، بە شتێکی باوەڕپێنەکراو یان تەنانەت ئەفسانەیی دێتە بەرچاو؛ بەتایبەت ئەگەر بارودۆخی ئەو کاتەی ئێران و ناوچەکە و پەیوەندییەکانی نێوان ئەو دوو وڵاتە دراوسێیە لەبەرچاو بگرین. تەنانەت کەسێکیش کە شارەزاییەکی باشی ئەو بارودۆخەی هەبێت، دەتوانێت ڕێک بێژێت: " هەرگیز نەدەکرا شتێکی وا ڕووبدات!" چونکە لە ڕاستیدا، پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو وڵات لەو سەردەمەدا بەتوندی ئاڵۆز ببوون؛ هێشتا ساڵێک بەسەر شۆڕشی ئێراندا تێنەپەڕیبوو، کە یەکێک لە دروشمەکانی بریتی بوو لە "مەرگ بۆ شەیتانی بچووک!"(٨) (واتە یەکێتیی سۆڤیەت) . بە هەر حاڵ، لە بارودۆخێکی پڕ لە دوژمنایەتیدا، باڵیۆزخانەی سۆڤیەت ناچار بوو ئەو ئەرکە چاوەڕواننەکراو و سەختەی کرێملین جێبەجێ بکات و بە سەرکەوتوویش لێی دەرچوو.

کارێکی لەو شێوەیە دەبێت پاڵنەرێکی سیاسیی زۆر جیددی لەپشت بووبێت. هەر بۆیە نەبوونی هیچ ڕوونکردنەوەیەک لە یاداشتەکانی باڵیۆز (ق. م. ڤینۆگرادۆڤ) سەبارەت بەو هەنگاوەی مۆسکۆ، ئەم پرسیارە سەرەکییە بێ وەڵام دەهێڵێتەوە: "ئامانج لەو جوواڵە دیپلۆماسییە بێ وێنەیە چی بوو کە هیچ ئەنجامێکی دیاری نەک بۆ پەیوەندییەکانی سۆڤیەت و ئێران، بەڵکوو بۆ هەڵوێستی دواتری ئایەتوواڵا خومەینی و خودی ئێران بەرامبەر شۆڕشی ئەفغانستان نەبوو؟ ئایا باڵیۆز و ڕاوێژکارەکانی بیریان لە لێکەوتەکانی هەنگاوێکی وەهایان کردبووەوە؟ بە هەر حاڵ، ئەمە زیاتر پرسیارێکە بۆ ستراتیژیستەکانی کرێملین کە پلانی سەرکێشییەکەی ئەفگانستانیان کێشابوو. ئەو لێکەوتانەش، دەیانتوانی بۆ پەیوەندییەکانی داهاتووی نێوان هەردوو وڵات زۆر نەرێنی بن. مێژووی پەیوەندییەکانی نێوان ئێران و ئەفگانستان بەڕاستی هەرگیز نزیک و گەرموگوڕ نەبووە. بەڵام دەستێوەردانی سەربازیی سۆڤیەت بۆ نێو وڵاتێکی دراوسێ، نەک تەنها بە واتای داگیرکردنی لەلایەن "بێباوەڕان" و بڕێزیکردن بە ئیسلام و یاسا و دابونەریتەکانی دەهات، بەڵکو دەبووە هەڕەشەیەکی گەورەش بۆ سەر خودی ئێران؛ ئەمەش شتێک بوو کە دەبوو ئایەتوواڵا بە ڕوونی لێی تێبگات. لەو ڕووەوە، هێمنی و نەبوونی هیچ جۆرە کاردانەوەیەکی سۆزداری لە لایەن خومەینییەوە لە کاتی گوێگرتن لە هەواڵێکی وەها ناخۆش کە دوای چەند ڕۆژێک ڕای گشتی جیهانی هەژاند، جێگەی سەرسوڕمانە. ڕووداوێک کە لە ساڵی ١٩٨٠ەوە تاوەکو کشانەوەی هێزەکان لە ساڵی ١٩٨٩، زۆرینەی وڵاتانی ئەندام لە نەتەوە یەکگرتووەکان داوای کشانەوەی دەستبەجێی هێزە بیانییەکانیان لە ئەفگانستان دەکرد، لە کاتێکەدا بێجگە لە سوپای یەکێتیی سۆڤیەت هیچ هێزێکی تری بیانی لەوێ نەبوو. ئایا باڵیۆزی سۆڤیەت پێشبینی ئەم جۆرە کاردانەوەیەی لە لایەن ڕێبەری ئایینی ئێرانەوە کردبوو؟ ئەم پرسیارە وەک زۆر پرسیاری دیکە، بێ وەڵام ماونەتەوە. باڵیۆز

چیرۆکێکی فەرمی دەربارەی هۆکاری هێرشکردنە سەر ئەفگانستان بۆ ئێرانییەکان باس کردووە، بەڵام ئەو قسانە ئەو کاتیش زۆر دەستکرد و بێمانا و ناڕاست بوون. لە وەڵامی ئەو پاساوەی کە ئەمریکا هاوکاری نەیارانی شۆڕشی ئەفگانستان دەکات، خومەینی ئاماژەی بەوە کرد کە: "مافی هەر گەلێکە خۆی بەبێ دەستێوەردانی دەرەکی بڕیار لەسەر کاروباری خۆی بدات". هاوکات، گلەیی لەوە دەکرد کە دەسەڵاتدارانی نوێ لە ئەفگانستان "ستەم لە پیاوانی ئایینی دەکەن و مزگەوتەکان دادەخەن، و ئەمەشی بە "کارێکی دژە گەل" لەقەڵەم دەدا. لە چوارچێوەی گفتوگۆیەکی گشتیدا، دەکرێت ڕای ئیمام وەک شتێکی ناڕوون یان دوو لایەنە لێک بدرێتەوە، واتە ئایا مەبەستی دەستوەردانی یەکێتیی سۆڤیەت پشتگیریکردنی ڕژێمێکی دژە ئیسلام نەبووە، بۆیە هێزی ڕەوانەی وڵاتێکی موسڵمان کردووە؟ ئەگەرچی ئەمە ئەگەرێکی کەمە، بەڵام دەکرێت وا بووبێت.

بە ڕەچاوکردنی ئەو بارودۆخە سیاسییەی بڕیاری ڕەوانەکردنی هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەت بۆ ئەفگانستان تێدا درا، ڕەوایی و ڕاستگۆیی ئەم هەڵوێستە دیپلۆماسییە دەکەوێتە ژێر پرسیار و دەکرێت وەک مانۆڕێکی لاوەکی هەڵسەنگاندنی بۆ بکرێت. پێدەچێت بۆ ئەم کارە هۆکاری بنەڕەتی هەبووبێت. ئێستا ئیتر زانراوە کە بڕیاری ناردنی سوپا بۆ ئەفگانستان لەنێو بازنەیەکی تەسک، واتە لەلایەن شەش ئەندامی سەرکردایەتی پۆلیتۆبۆرۆی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتی سۆڤیەت دراوە. ئەم بڕیارە بەنهێنی و بەبێ ئاگاداریی سەرکردەکانی دیکەی حیزب و دەوڵەت، کۆمیتەی ناوەندی، ئەنجومەنی باڵای سۆڤیەت و تەواوی گەل دراوە. لێرەدا ئەم پرسیارە دێتە پێش کە بەو هەموو نهێنیپارێزی و بێمتمانەییە، چۆن زانیارییەکی یەکجار نهێنی گەیەندراوەتە سەرۆکی وڵاتێکی دراوسێ کە زۆریش دۆست نەبووە؟

ئێستا تەنها دەتوانرێت مەزەندە بکرێت کە ڕێبەرانی کرێملین چییان لە خومەینی ویستووە: گومان دەکرێت ئەوان بەدوای پشتیوانی خومەینیدا بووبن، ئایا هەوڵیان داوە بەم شێوەیە بۆ ماوەیەکیش بێت، ئەگەری کردەوەی دوژمنکارانەی ئێران پووچەڵ بکەنەوە؟ ئایا بەڕاستی کرێملین پشتی بە کورتخایەنی ئەو هەڵمەتە سەربازییە بەستبوو و مەبەستی ئەوە بووە دەرفەت نەداتە ئێران وەک وڵاتێکی نەیاری ئێمە، داگیرکاریی یەکێتیی سۆڤیەت پووچەڵ بکاتەوە و یان بە لانیکەم ڕێگری لێ بکات؟ خۆشبەختانە تاران نەیتوانی، یان بەتەمای ئەوە نەبوو بە شەڕ وەڵامی کردەوەکەی یەکێتیی سۆڤیەت بداتەوە، هەرچەندە زۆر بە توندی دژی شۆڕشی ئەفغانستان وەستایەوە. هەرچەندە زۆر شتی نادیار و پرسیاری بێ وەڵام و گریمانەی جیاواز هەیە، بەڵام ناتوانین گومان لە قسەی ئەو دیپلۆماتکارە گەورە و جێگەی متمانە بکەین کە لە یاداشتەکانیدا باس لە ڕاستییەکی مێژوویی دەگمەن دەکات و لایەنە شاراوەکانی پەیوەندیی نێوان سۆڤیەت، ئێران و ئەفگانستانمان بۆ دەردەخات. بەتایبەتی کە لەم دواییانەدا ئەم چیرۆکە لە کتێبە مێژوویی بنەڕەتییەکەی نووسەر و ڕۆژنامەنووسی بەناوبانگی ئەفگانستانی "وەحید موژدە" بە ناونیشانی "پەیوەندییە سیاسییەکانی نێوان ئێران و ئەفغانستان لە سەدەی بیستەمدا"، کە ساڵی ٢٠١٠ لە کابول چاپکراوە، پشتڕاست کراوەتەوە . بەداخەوە، ئەم نووسەرە زۆر بە کورتی تیشکی خستووەتە سەر دیداری نێوان ئایەتوڵڵا خومەینی و باڵیۆزی سۆڤیەت، کە تێیدا باڵیۆزەکە ڕێبەری ئێرانی لە چالاکییە سەربازییە چاوەڕوانکراوەکەی وڵاتەکەی بۆ سەر ئەفگانستان ئاگادار کردبووەوە. لەم نێوەندەدا، "وەحید موژدە"(٩) وتەیەکی خومەینی بەرامبەر سۆڤیەت تۆمار کردووە کە دەڵێت: "ئەگەر ئەفغانستان داگیر کەن، ناتوانن تێیدا بمێننەوە"(١٠) . بە ڕاستیش پێشبینییەکەی ڕاست دەرچوو...

*https://ivran.ru/f/Arhiv-Vostok٢٠١٣-٢٧-.pdf

پەراوێزەکان:

١- ئەم ناونیشانە هەڵبژێردراوی وەرگێڕە.
٢- https://ivran.ru/f/Arhiv-Vostok-٢٧-٢٠١٣.pdf

٣-بە ناونیشانی « تاران. ٢٧ی دیسەمبەری ١٩٧٩. لە یاداشتەکانی باڵیۆزی یەکێتی سۆڤیەت».
٤-ڤ. گ. کۆرگوون، پرۆفیسۆر و دوکتۆری زانستە مێژوونییەکان، ڕۆژهەڵاتناسی سۆڤیەتی-ڕووسی لە ساڵانی ١٩٦٦-١٩٦٨ وەک وەرگێڕی کارای باڵیۆزخانەی یەکێتیی سۆڤیەت لە کابوڵ پایتەختی ئەفگانستان کاری کردووە. لە ١٩٦٨-١٩٧١ لە بەشی زمانە بیانییەکانی پەیمانگای سەربازی سەر بە وەزارەتی بەرگری یەکێتیی سۆڤیەت مامۆستای زمانی فارسی بووە و لە ساڵی ١٩٧٥ەوە وەک کارمەندی زانستیی پەیمانگای ڕۆژهەڵاتناسیی ئەکادیمیای زانستی ڕووسیا کاری کردووە. لە ساڵی ١٩٩٠ بە بانگهێشتی زانکۆکانی ویلایەتەکانی نێیراسکا و کالیفۆرنیای ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، وانەی دەربارەی ئەفگانستان گوتووەتەوە. لە ساڵانی ٢٠٠١-٢٠٠٥ مامۆستا بووە لە بەشی مێژووی ڕۆژهەڵاتی نزیک و ناوەڕاست لە پەیمانگای وڵاتانی ئاسیا و ئەفریقا لە زانکۆی دەوڵەتی لۆمۆنۆسۆڤ مۆسکۆ و بەشی توێژینەوەی ناوچەیی لە زانکۆی سەربازیی زمانە بیانییەکان لە وەزارەتی بەرگری فیدراسیۆنی ڕووسیا. لە ساڵی ٢٠٠٩ەوە مامۆستا بووە لە بەشی لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەڵات لە پەیمانگای دەوڵەتی مۆسکۆ بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان.- وەرگێڕ.
٥- لە دەقە ڕووسییەکادا بە هەڵە «لێنگمان» نوسراوە. «L. Bruce Laingen ١٩٢٢-٢٠١٩» .-وەرگێڕ.
٦- دکتۆر جەمشید حەقگوو، لەدایکبووی ورمێ لە ساڵی ١٣١٧. پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ١٩٧٩، بوو بە پارێزگاری ورمێ و دواتر بوو بە جێگری کاروباری ئابووری و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران.-وەرگێڕ.
٧- مەبەست ڕۆخانی ڕژێمی داود خان بە دەست ئەفسەرانی «حیزبی دیموکراتیکی ئەفغانستان»ـەـ.-وەرگێڕ.
٨- دروشمی «شەیتانی مەزن» و ئاماژەی سەرەکی دژایەتیکردنی ئێرانییەکان ڕووبەڕووی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بووە.
٩- وەحید موژدە. پەیوەندییە سیاسییەکانی نێوان ئێران و ئەفگانستان لە سەدەی بیستەمدا. کابوڵ ٢٠١٠ (بە زمانی دەری).
١٠-هەمان، ل. ٢٠٩.

دیلی و کۆیلایەتی زایەندی و ئەتنیکی لە پارسیی سەفەویدا: پێداچوونەوەیەکی وێژەیی*

لادەن رەهبەری

وەرگێڕان: کەماڵ حەسەنپوور

پوختە:

هەڵوێستی کۆمەڵگەی سەفەوی بەرانبەر بە سێکسوالیتە و زایەندە بووەتە سەرچاوەیەک بۆ گوتاری "پێش-مودێرن"، کە لەویدا زایەند و سێکسوالیتە بە ،دەستەواژەی ئەمڕۆیی، خۆی لە کویریی [کویر=کەسێک کە مەیلی سێکسی خۆی لەدەرەوەی جیاڕەگزخوازیی یان هاوڕەگەزخوازیدا پێناسە دەکات] و شەییدا [شەیی= دۆخێک کە لەویدا مەیلی سێکسی بە گوێرەی کات، هەلومەرج و دۆخ دەگۆڕدرێت. و.] دەنوێنێت. لە کاتێکدا کە گرینگە ڕوانگەی ڕۆمانسییانەمان لەمەڕ وێنەی خۆرهەڵات وەک بەهەشتی هاوڕەگەزخوازان نەبێت، دەکرێ کۆمەڵگەی سەفەوی وەک گۆڕەپانێکی گرینگ بۆ لێکۆڵینەوە سەیر بکەین کە تێگەیشتنی بەنرخمان لەبارەی زایەند و سێکسوالیتەی پێش-کۆلۆنیال بۆ دەستەبەر دەکات. لایەنێکی کەمتر باسکراو لە وێژەی سەفەویدا لەمەڕ زایەند و سێکسوالیتە، کۆیلایەتی زایەندی و سێکسییە. ئەم توێژینەوە پێداچوونەوە بە وێژەی دەستی یەکەم و دووهەمی سەردەمی پاشایەتی سەفەویدا دەکات، لەناویاندا سەفەرنامەکانی ڕۆژاوایی. ئامانجی وتارەکە ئاشکرا کردنی پەیوەندیی نێوان شێوازە هەنووکەییەکانی دیلی و فاکتەرەکانی وەک پاشخانی زایەندی و ئەتنیکییە. توێژینەوەکە لە بەربڵاویی کۆیلایەتی ئاماژە پێکراو لە وێژەی سەفەویدا و چۆنیەتی پێناسە کردنی پلەی کۆیلەکان لەناو هیرارشی کۆمەڵایەتیدا، دەکۆڵێتەوە.

وشە سەرەکییەکان: دیلی، ئەتنیک، زایەند، کۆیلایەتی سێکسی، سەفەوی، ژنان

١. دیلی لە سەردەمی سەفەویدا

دیلی و کۆیلایەتی وەک مرۆڤان دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسی و کولتووری لە زۆر وڵاتان هەبووە. بەسەرهاتە هەرێمییەکانی کۆیلایەتی سەرچاوەی بەردەوامی دڵەڕاوکێ و سەرشۆڕیی بۆ سەرجەم ئەم کۆمەڵگایانە بوون کە کۆیلایەتی تیایاندا بەڕێوە چووە، لەناویاندا هی بەشێک لە وڵاتانی ئیسلامی (کلارێنس-سمیت ٢٠٠٦). وەک لە لایەن بابایی و ئەوانیترەوە (٢٠٠٤) باس کراوە، لە دنیای ئیسلامیدا، کۆیلایەتی پرۆسەیەک بووە کە بە کۆیلە کردنی ناموسڵمانان، بە موسڵمان کردنیان و پاشان ئازاد کردنی نەوەکانیان، دەستی پێکردووە. لە گوتارە یاساییەکەیدا ئەمە ئایینە نەوەک پەیوەندی ئەتنیکی کە ڕەوایی بە کۆیلەبوون دەدات (بابایی و ئەوانیتر ٢٠٠٤). کۆیلەکان لە وەرگێڕانی نووسراوە ئیسلامییەکاندا بە وردی پێناسە کراون و ئەوان یان وەک کۆیلە لەدایکبوون، یان لە شەڕەکاندا و بە شێوازە "ڕەواکانی" دیکە کراونە کۆیلە. سەرەڕای ئەم پێناسە بە ڕواڵەت ڕوونە یاساییە، کۆیلەکان دەوری سەرسوڕهێنەری جۆراجۆری کۆمەڵایەتی بە پلەی کۆمەڵایەتی جیاوازیان پێ دراوە، لە ئەمیرەوە بگرە تا دەربەدەر (کلێرێنس-سمیت ٢٠٠٦). بێجگە لە ئاییەن وەک توخمێکی یەکلاکەرەوە، دەگوترێ زایەند و پاشخانی ئەتنیکیش یارمەتیدەری پێوەرەکانی دیلی لە چوارچێوە ئیسلامییەکاندا بوون. لە ورگێڕانەکانی ئیسلامیدا کە لەبەردەستدان، دەستراگەیشتنی "خاوەن" بە جەستەی کۆیلەی مێینە مسۆگەر بوو. دەستراگەیشتن و بەکارهێنانی جەستەی کۆیلە مێینەکان دیاردەیەکی باو لە ماوەی سەدان ساڵدا بووە (گۆردۆن ٢٠١٧) و، تێکەڵاویی زایەند و کۆیلایەتی "مێینەیی" بە شێوازە ئاڵۆزەکانی پەیوندیی سێکسییەوە شوێنەواریان لە مێژوودا دیارە (گۆردۆن ٢٠١٧). ڕەنگبێ ئایین یەکێک لە فاکتەرەکانی ڕەواییدان بە کۆیلایەتی بێ، بەڵام ئەم دەستەواژانەی بۆ کۆیلایەتی لە زمانی عەرەبیدا هەن ئاماژە بە پێگەی زایەندی، کارکردی، ئەتنیکی و کۆمەڵایەتی کۆیلەکان دەکەن (نیلسۆن ٢٠١٧)، کە ئاماژەیە بە فرەچەشنیی فاکتەرەکانی کریگەر بە سەر دیلییەوە.

کۆیلایەتی لە ئێران تا ڕادەیەکی زۆر پاشگوێ خراوە (خوسرەونژاد ٢٠١٦) و، بوون و گرینگییەکەی لە مێژووی ئێرانیدا هێندێک جار لە وێژەدا کەمایەخ دەکرێت (بۆ وێنە سەیدیی ٢٠٠٨). لە ئاکامدا، بەرێوەبردنی کۆیلایەتی لە مێژوودا بە دەگمەن لە لایەن بیروڕای گشتی ئێرانیدا زانراوە، باسی لێوە دەکرێت یان دانی

پێدا دەنرێت. بەڵگەی ئاشکرا و بەردەوام لە بارەی کۆیلەی سێکسیی "حەبەشی"، "زەنگی"، "هیندی" و، "قەفقازی"، کۆیلەی سەربازی و، خزمەتکاری کۆیلە لە لەشفرۆشخانەکان، چایخانەکان، حەرەمەکان و، لە ناو بنەماڵەکانی چینی ماموناوەند و سەرووی ئێرانیدا و لەناو خێڵە شوانکارەکاندا لە سەرەتاکانی سەدەی پازدەوە هەتا سەرەتاکانی سەدەی بیستەم هەن (کلارێنس-سمیت ٢٠٠٦؛ خۆسرۆنژاد ٢٠١٦). بەڵام، وتاری زانستی و تێز بە پادەیەکی کەم لەسەر پرسی کۆیلایەتی، بازرگانیی بە کۆیلان، ڕێگاکانی بازرگانیکردن پێیان، شوێنی کۆ کردنەوەیان، بازرگانانی ئەم دیاردەیە یان کۆیلایەتی لە سەدەکانی ناوەڕاست، سەرەتای سەردەمی مودێرن، یان مێژووی سەردەمی مودێرنی ئێران لەبەردەستدان (ریکس ٢٠٠١). ئەمە دەکرێ هەم وەک نەبوونی حەز و هەروەها وەک پاشگوێ خستنی کۆیلایەتی لە لێکۆڵینەوەکانی مێژووی ئێران سەیر بکرێت.

لە ماوەی پتر لە دوو سەدە دەسەڵاتداریدا، بنەماڵەی پاشایەتی سەفەوی لە پارس ئایینزای شیعەیان وەک ئایینی فەرمی سەپاند و سنوورەکانی ئیمپراتوورییەکەیان سەقامگیر کرد. هەڵوێستی کۆمەڵگەی سەفەوی بەرانبەر بە سیکسوالیتە و زایەند ئەوی کردووەتە سەرچاوەی گوتاری "پێش-مودێرن". ئەم هەڵوێستە و گوتاری گشتی لەمەڕ سێکسوالیتە لە پارسی پێش-مودێرن یان سەرەتاکانی سەردەمی مودێرن وەک نموونەی گوتاری کلاسیکی سێکسوالیتە باس کراون کە لەویدا نەریتەکانی جیاوەگەزخوازی و هەڵسوکەت لەگەڵ ڕەگەزی جیا تەنیا نەریتی چەسپاو لە کۆمەڵگادا نەبوون (نەجم ئابادی ٢٠٠٥؛ ڕەهبەری ٢٠٠٩، ٢٠١٨). لەم دەورانەدا، نواندن و ئاخاوتنە زایەندییەکان لە پرسی دەربڕینی بیروڕای جیاواز بەولاوەتر چوون و لایەنێکیان دەردەخست کە لە دەستەواژەی ئەمڕۆییدا دەکرێ وەک کویریی زایەندی و شلەیی سێکسی سەیر بکرێت (بۆ وێنە بابایان ٢٠٠٨؛ لۆسێنسکی ٢٠٠٩؛ ڕەهبەری ٢٠٠٩، ٢٠١٨). من لەم وتارەدا کەڵک لە "کویر" وەک ئاوڵناو بۆ ئاماژە کردن بە ئاراستەی سێکسی یان شوناسی زایەندی وەرناگرم. لەجیاتان من ئەوی بۆ ئاماژە کردن بە گوتاری زاڵی شلەیی زایەندی و سێکسی بێ ئەوەی شلەیی تەنیا "ناجیاوەگەزخواز" بێت بەکار دێنم. بە کەڵک وەرگرتن لەم لایە کولتوورییەکەی کویر، توێژەران گوتارەکانی ڕۆژهەڵاتناسان لەمەڕ سێکسوالیتە لەم سەردەمەیان هێناوەتە ژێر پرسیار تا لاگریی ئەوان لە توێژینەوەکانی مێژووی ڕۆژهەڵات ئاشکرا بکەن. لە کاتێکدا ئەم بواریە لێکۆڵینەوە کاری بەنرخی تێدا کراوە (بۆ وێنە کرۆنین ٢٠١٥)، گەلێک گرینگە کە خۆ لە وەرگێڕانی ڕۆژهەڵاتی پێش-مودێرن وەک بەهەشتێکی کویر و ئازاد ببوێرین. لە لایەکی دیکەوە، لە کاتێکدا توێژینەوەکانی ڕۆژهەڵاتی بەرەوڕووی وەرگێڕانەکانی ڕۆژهەڵاتناسان بوونەوە، دەکرێ کۆمەڵگەی سەفەوی وەک گۆڕەپانێکی گرینگ بۆ لێکۆڵینەوە لە تێگەیشتنی بەنرخ لەمەڕ زایەند و سێکسوالیتەی پێش-مودێرن دەستەبەر بکات.

ئامانجی ئەم وتارە لێکۆڵینەوە لە پەیوەندیی نێوان دیلی و کاریگەریی فاکتەرە کۆمەڵایەتییەکانی وەک زایەند و پاشخانی ئەتنیکی لە بارودۆخی کۆیلەیی و دیلییە. ئەمە بە نووسراوە هەیە کە لە سەردەمی سەفەویدا سەدان هەزار کەس بە پاشخانی ئەتنیکی و ئایینیی جیاوازەوە (زۆرینەیان بە زۆرەملی) لە ناوچەکانی دیکەوە بۆ ناوەندی پارس ڕاگوازران (مائیدە ٢٠٠٤؛ ریکس ٢٠٠١). سیستەمەکانی بازرگانیی بە کۆیلەکانەوە لە سەردەمی سەفەویدا بە چڕیی تۆمار نەکراون و، هەڵسەنگاندنی ئاڵوگۆڕە دێموگرافیکەکان بەم هۆیەوە دژوارە (مائیدە ٢٠٠٤؛ ریکس ٢٠٠١). ئەم ڕاستییە کە سەردەمی سەفەوی دەورانی جووڵەی جەماوەریی، کۆچکردن و، ڕاگواستنی زۆرەملێ بووە، وادەکات کە لێک جیا کردنەوەی ئاڵوگۆڕی دێموگرافیک، فرەچەشنیی ئەتنیکی بە شێوەی ورد و تۆمار کردنی شێوازەکانی جموجۆڵەکان گەلێک دژوار بێت. گەلێک لە خەڵکانی ئاوارە کراو، سەرکەوتووانە لە ژینگەی نوێدا ئاوێتە بوون و لە چین و توێژە جۆراجۆرەکانی کۆمەڵگەی سەفەویدا پێگەی خۆیان دۆزییەوە. بەڵام، ڕێچکە و مەرجەکانی ژیانیان و دەوری چاوەڕوانکراویان

لــە دوای ڕاگواســتن بــە فاکتــەری وەک ڕەنگی پێســت، زمان، ئاییــن و زایەند گرێدرابــوو، بەڵام تەنیــا هەر ئەمانــەش نەبوون.
ئەم وتــارە کەڵک لە هەڵوێســتی پەرتوکناســانانە و پێداچوونەوە بە هێندێک ســەرچاوەی دەســتی یەکــەم و دەســتی دووهەم بــۆ ئاشــکرا کردنی بەشــێک لــە لایەنــە ئەتنیکــی و زایەندییەکانی دیلــی و کۆیلەیی لە ســەدەکانی دەســەڵاتداریی ســەفەوی لە پــارس وەردەگرێت. ئــەم وێژەیەی بە ســەفەرنامە ڕۆژاواییــەکان (بۆ وێنە شــاردین؛ دێلا ڤــال؛ فیگۆرۆئا؛ گــرەس؛ کامفــەر؛ ئۆلیریوس؛ سانسۆن؛ شــیرلی؛ شاردین، شــارلێت و تاڤەرنییەر) و، ســەرچاوە هەرێمــی و گێڕانەوەکاندا چووەتەوە (بــۆ وێنــە ئاســف ١٩٦٩؛ ئەســکەندەر بەگــی مونشــی ١٠٣٨؛ خاتونئابادی ١٧٠٨؛ میرزا ئەفەندی ١٩٩٥). تۆژینەوەکــە بــاس لــە دەوری زایەند لە دۆخەکانی دیلیــدا بۆ ژنانی مێردکردوو و ســەڵت لە بەشــەکانی دواتــردا دەکات. پاشــان، باســی گرینگــی پاشــخانی ئەتنیکی، ئاییــنــی و چینایەتی دەکات. باســەکە دەســتکەوتەکانی دەخاتــە ناو چوارچێوەیەکی بەرفراوانتری کۆمەڵگەی ســەفەوی.

٢. زایەند و دیلی

بە هۆی شــەپۆلی بەردەوامی بەندییــەکان بۆ ناو ئیمپراتوریــی ســەفەوی، کــە لە قەفقــاز بە دیل گیرابوون یان لە هیندوســتان و ئەفریقا کڕدرابوون، گەلێکیــان بوونــە خەســیوی حەرەمســەراکان، هاوجــێ، کاربەدەســت یــان ســەرباز، دەوڵەتی پارســی شــیعەی ســەفەوی گیرۆدەی نایەکسانیی کۆمەڵایەتی پەرەئەســتێن ببوو (کلارێنس-ســمیت ٢٠٠٦). بەشــێک لە ســەرچاوە ڕۆژاواییــەکان ئەم زێدەهەبوونــی دێموگرافیک لــە مرۆڤی لاو، کۆیلە و ئــاوارەی بیانــی لــە ژن و پیاو، کە پشــتگیریی کۆمەڵایەتییــان نەبــوو، وەک هــۆی تەشــەنەی بەربڵاوی پیشەســازیی کۆیلەیی سێکســی ســەیر دەکەن (بــۆ وێنــە فیگورۆئــا ١٩٨٤). بێجگە لەم جەمــاوەرە ئــاوارە و کۆیلەیــە، خەڵکــی دیکەش ژنانــی لەدایکبــوو لە پارســیان بە هەمان شــێوە وەک کۆیلەی سێکســی ســەیر دەکــرد، نەوەکوو لەبەر پلەی یاســایی ئــەوان وەک کۆیلــە، بەڵکو لەبــەر ئەم ڕاســتییە کە ئــەوان لەپێــش هەموو شــتێکدا وەک ئامرازی وەچەخســتن سەیر دەکران (شــاردین ١٩٩٣؛ تاڤەرنییــەر ٢٠٠٣). ئەگەرچی بە شــێوەی بەرفــراوان قبوولکــراوە کە ســەردەمی ســەفەوی دەورانــی ســنووردارییکۆمەڵایەتی-کولتووریی گشــتی بۆ ژنان بــووە، هێندێک تۆژەر لــە ئەگــەری بوونــی گوتــاری خــاوەن ئامانجی ســەربەخۆی ژنان لەم دەورانــەدا کۆڵیوەتەوە (بۆ وێنە بابایــان ٢٠٠٨).
پلــە، خزمەتگوزاییــەکان و مەرجەکانــی کۆیلەکان گەلێــک جیــاواز بــوون. بەتایبــەت زایەنــد، دەورێکــی گرینگــی لــە مەرجەکانــی دیلیــی کۆیلەکــە و پەیوەندیــی نێوان کۆیلــە و خاوەندا دەگێــڕا. تۆژینــەوەی دیکە لەبــارەی کۆیلایەتی لــە چوارچێوە ئیسلامیــدا ئاماژەیان بــەوە کردووە کــە، بێجگە لە پیــاوان، ژنانی چینی باڵادەســتیش لــە وەبرەهێنان و بازرگانیــی و ڕاگرتنی کۆیلەکاندا بەشــدار بــوون (میــرن ٢٠١٧). لە کاتێکــدا ئەم لێکۆڵینەوەیــە بەڵگەی بەشــداریی چالاکانەی ژنان لە بازرگانیــی کۆیلەکاندا نەدۆزیوەتــەوە، زایەندی کۆیلەکــە و هەروەهــا زایەنــدی خاوەنەکــەی بــە گشــتی دیاریکــەری ژمــارە و جۆراجۆریــی خزمەتەکانــی چاوەڕوانکراو بــوون. ڕاگرتنی کۆیلە زۆرتــر لە لایەن دانیشــتووانی چینی سەردەســت بــوو، بەڵام بــە گشــتی دیاردەکە لــە کۆمەڵگەدا قبوولکــراو بــوو. بــە هــۆی جیاوازیی لــە پلەی کۆیلــە مێینەکانــی ســەردەمی ســەفەویدا، باس لەوە دەکرێت کــە ڕەنگبی هەڵســوکەوت لەگەڵ کۆیلــە "نوخبــە" مێینــەکان لەچــاو ئەوانــی "ئاســایی" باشــتر بووبێت. لە کاتێکدا نووســەری ئەم وتــارە تووشــی بەڵگــەی ئەوتۆ نەبــووە کە ئەمە بســەلمێنێت یــان ڕەتی بکاتــەوە، بەڵام لە چوارچێــوەی دیکــەدا، وەک بۆ وێنە ســەردەمی عەببا‌ســی عێراق، کــە میــرن (٢٠٢٧) تۆژینەوەی لەســەر کــردووە، کۆیلەی نوخبە بــوون نەدەبووە هــۆی ئەمنییەتی تاکەکە؛ لە ڕاســتیدا، ئەم کۆیلانە ڕەنگێ بەرەوڕووی ســزای زۆرتر و ســنووردارییزیاتــر دەبوونەوە. من لــە بەشــەکانی داهاتوودا زۆرتــر دەپڕژێمە ســەر ئەم باســە.

٢.١ هاوسەرێتیی، هاوجێیی و دایکایەتی

هێندێک شێوازی ڕەوای هاوسەرگیریی لە ئیسلامدا ئیزن بە پیاوان دەدەن هاوکات چوار ژن و ژمارەیەکی بێ سنوور هاوجێیان هەبن. لە هێندێک گوتاری پێشووتری ئیسلامیدا، هێندێک جار هۆی نەریتی بەربڵاوی فرەژنی دەگەڕێننەوە بۆ هەبوونی کۆیلەی سێکسی بە شێوەی هاوجێ (میرن ٢٠١٧). وەک ئافاری (٢٠٠٩) ئاماژەی پێکردووە، لە پارسی پێش-مودێرن، ژن هێنان ڕەت دەکرایەوە و لایان وابوو پەیوەندیی سێکسی لە گەڵ ژنان دەبێتە هۆی لاواز کردنی تواناییە فیزیکییەیان. ئەم بۆچوونە، لەگەڵ هۆی کولتووریی دیکە، بەو مانایە بوو کە پەیوەندیی سێکسیی ناجیارەگەزخوازانە لە سەردەمی سەفەویدا قبوولکراو و باو بوو. بە ئێرۆتیککردنی جەستەی نێرینە و جووتبوونی هاوڕەگەزیی لە سەدەکانی ناوەڕاستی ئیسلامیدا مۆد بوو و لە سەردەمی سەفەویدا گەیشتە ترۆپک (یاقووبی ٢٠١٦). یاقوبی (٢٠١٦) تۆێژینەوەی لەسەر بەرهەمە کولتوورییەکانی پارس کردووە، کە لەواندا باسی ئێرۆتیکی هاوڕەگەزخوازانە کراوە و، دەڵێت ئەم بەرهەمانە یان پەیوەندیی خاوەن-کۆیلە پیشان دەدەن، کە لەواندا کۆیلەکان لە لایەن خاوەنەکانیانەوە سێکسیان لەگەڵ دەکرا، یان نەریتی سۆفییانەی شاهیدبازییان تێدا پیشان دراوە، کە لەواندا کوڕانی هەرزەکاری بێ ڕیش، دەکەوتنە ژێر حەزی پیاوان. نەریتی شاهیدبازی توخمی ڕووحی، سۆزداریی و هێندێک جار هەوەسیشی لەخۆ دەگرت (بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەوە، بڕوانە نەجمئابادی ٢٠٠٥؛ زەرگەر ٢٠١٣).

پەیوەندیی سێکسیی کویرانە لە پارسی سەردەمی سەفەویدا هەم لە لایەن نووسەرانی خۆجێییەوە و هەروەها گەڕۆکە ڕۆژاواییەکانەوە باسی لێوە کراوە (ئاسف ١٩٦٩؛ ئۆلاریوس ٢٠٠٦؛ شیرلی و ئەوانیتر ١٩٨٣). سەفەرنامە ڕۆژاواییەکانیش باسی هەبوونی بەربڵاوی کۆیلەی نێرینە لە لەشفرۆشخانەکانی سەفەویان کردووە (ئافاری ٢٠١٩). بەڵام، بوونی "سێکسوالیتەی ناجیا ڕەگەزخوازانە" بە شێوەی بەربڵاو، ڕێگری لە هاوسەرگیریی جیارەگەزخوازانە نەدەکرد. هاوسەرگیریی و هەبوونی هاوجێ بەشێکی دانەبڕاو لە وەچەخستن بوون و گەلێک باو بوون. بەو پێیە، شاردین (١٩٩٣) لە سەر گرینگیی منالبوونی ژنان جەخت دەکاتەوە. وەک لە سەفەرنامە ڕۆژاواییەکاندا نووسراوە، وەچەخستن هێندە گرینگ بووە کە کاتێک ژنان چیدیکە سوڕی مانگانەیان نەدەبوو، مێردەکانیان ڕووبان لە دیلە مێینە لاوە بەسکوزاکان یان هاوجێەکانیان دەکرد چونکە ئەوان توانایی دووگیانبوونیان هەبوو (شاردین ١٩٩٣). بۆ بنەماڵە دەسەڵاتدارەکان، هاوسەرگیریی نەتەنیا بۆ وەچەخەستن بەکەڵک بوو، بەڵکو دەبووە هۆی چێکردنی پەیوەندیی کۆمەڵایەتی-سیاسی لە نێوان بنەماڵەکاندا.

گەڕۆکە ڕۆژاواییەکانی وەک تاڤەرنییەر (٢٠٠٣) و شاردین (١٩٩٣)، نووسیویانە کە هاوسەرگیریی لە سەردەمی سەفەویدا هاوشێوەی دۆخی کۆیلەیی بوو. هاوسەرگیریی لە سەرەتاکانی ئیسلامدا تا ڕادەیەکی زۆر پرسێکی بنەماڵەیی بوو و، تێوەگلانی خزمان لە ڕێکخستن و بەمێرددانی ژنان و کچاندا باو بوو (عەلی ٢٠١٠). ئەمجۆرە تێوەگلانی چڕی خزمان لە سەردەمی سەفەویشدا باو بوو (ڕەهبەری ٢٠٠٩). ژمارەی ئەم ژنانەی بە کڕین دابین دەکران، بە شێوەی هاوجێ و مارەکراو جیاواز بوو و لە ناو پیاوانی دەسەڵاتدار و شاهانەدا دەگەیشتە سەدان کەس. شا سەفی (ماوەی دەسەڵاتداریی لە ١٦٢٩ هەتا ١٦٤٢) سێ هاوسەری هەمیشەیی و ٣٠٠ کۆیلەی کچ (کەنیز) و هاوجێی لە حەرەمەکەیدا هەبوون (ئۆلیریوس ٢٠٠٦). گریمانە دەکرێت سەرای شا سوڵتان حوسێن (ماوەی دەسەڵاتداریی لە ١٦٩٤ هەتا ١٧٢٢) پێنج هەزار کۆیلەی نێرینە و مێینەی سپی و ڕەشی لێبوون، لە ناویاندا یەک سەد خەسیوی ڕەش هەبوون کە تاقمی هاوڕێی پاشایان پێکدەهێنا (ریکس ٢٠٠١). ئەم ژمارانە بۆخۆیان دەرخەری ئەم ڕاستییەن کە هاوسەریی و هاوجێیی هەمیشە بە مەبەستی سێکس و وەچەخستن نەبوو.

هاوسەرانی پاشاکانی سەفەوی هەمیشە وەک قوربانی وێنا نەدەکران. هێندێک مێژووناسی ڕۆژاوایی و خۆجێیی حەرەمەکانی سەفەویان وەک شوێنێکی پڕ لە خۆشی و زۆروزەبەندی ناساندووە (بۆ وێنە، دێلا ڤال ١٩٩١؛ کامفەر ١٩٨٥). بەڵام، ئەمە هیچ لە ڕاستییەکە ناگۆڕێت کە ژنانی حەرەم، تەنانەت ئەوانی خاوەن ئیمتیازیش، مەترسی کەوتنە بەر تووڕەیی پاشایان لەسەر بوو. شا عەببباسی دووهەم (ماوەی دەسەڵاتداریی لە ١٦٤٢ هەتا ١٦٦٦) سێ هاوسەری خۆی لەبەر خۆ بواردن لە خواردنەوە لەگەڵیدا بە زیندوویی سووتاندن (شیرلی و ئەوانیتر ١٩٨٣) و، ژنێکی دیکەشی لەبەر درۆ کردنی لەبارەی سۆڕی مانگانەکەیەوە سووتاند (شاردین ١٩٩٣). شا سەفی ژنەکەی لەبەر نافەرمانی بە خەنجەر کوشت (شیرلی و ئەوانیتر ١٩٨٣). شیرلی و شاردن باسی ئەمەیان نەکردووە ئاخۆ ئەم ژنانە ژنی هەمیشەییان بوون یان هاوجێ. دێلا ڤال (١٩٩١) نووسیویەتی کە خەسێنراوەکان فێر کرابوون بێتوو شا لە شەڕدا تووشی شکست بێت، دەبێ سەرجەم ژنەکانی شا بکووژن بۆ ئەوەی شەڕەفی پاشا بپارێزن کە بەستراوە بەو ژنانەیەوە بوو کە بەگوێرەی ئایین مارە کرابوون. بە گوێرەی نووسراوەکان، لەناو خەڵکی ئاساییدا، ژنانی زیناکار یان ئەو ژنانەی گومانی زیناکاریان لێدەکرا، یان دەنگۆی ئەم کردەوەیان لەسەر بڵاو کراباوە، لە چاڵاویان داویشتن، لە مینارەی بەرزەوە فڕێیان دەدانە خوارەوە یان ئاگریان دەدان (سانسۆن ١٩٦٧؛ شیرلی و ئەوانیتر ١٩٨٣؛ تاڤەرنییەر ٢٠٠٣). ئۆلێریوس (٢٠٠٦) نووسیویەتی کە پیاوێک تەنیا لەبەر دەنگۆی خیانەتی هاوسەرەکەی، سەرجەم ئەندامانی بنەماڵەی، بە ژن و منداڵەوە کوشت بۆ ئەوەی ناوبانگی خۆی ڕاست بکاتەوە و ناموسی بپارێزێت. لەم گێڕانەوانەدا، تیشک خراوەتەوە سەر باسی چەمکی نامووس و پەیوەندییەکەی بە پیاوی ماڵەوە.

وێدەچێ ئەم چەمکی ناموسی بنەماڵە (یان ڕەنگبێ، ناموسی پیاوانی تایفە) لە هەموو بنامەڵەیەکی سەرەدەمی سەفەویدا باو نەبوو. فیگورۆئا (١٩٨٤) باسی ژنانی خاوەن مێردی کردووە کە سەماکار و کرێکاری سێکسی بوون، بەڵام وردەکاریی کاتی تەرخان کراو بۆ هەرکام لەم کارانەی ئاشکرا نەکردووە. گێڕانەوەی دیکەش لەبارەی کرێکاری سێکسیی مێینە هەن، کە دوای کۆ کردنەوەی سامان، تۆبە و مێردیان کردووە (بۆ وێنە، شاردین ١٩٩٣؛ ئەسکەندەر بەگی مونشی ١٩٣٨).

بە گوێرەی نووسراوەکان، بەخشینی ژنان، هاوجێ و هەروەها کۆیلە مێینەکان، ئەگەر لە کۆمەڵگەشدا باو نەبووبێ، لانی کەم لە بنەماڵە شاهانەکاندا باو بووە. بە هۆی زیاد هێنانی بەردەوامی هاوسەرانی پاشا، کە بەردەوام لەناو ژنانی لاوی کۆیلە و ئازادەدا ڕاکێش دەکران، ژنان پێشکەشی کارمەندانی بنەماڵەی پاشا و نوخبەی دیکە دەکران (شاردین ١٩٩٣؛ دێلا ڤال ١٩٩١؛ ئۆلیریوس ٢٠٠٦). حەمید (٢٠١٧) باسی دیاردەی هاوجێیی لە سەردەمی تەیموورییەکانیشدا (١٥٠٧-١٣٧٠) کردووە، کە ئەوکاتی هاوجێیەکان هەمیشە کۆیلە نەبوون، بەڵکو وەک مرۆڤی ئازاد لە دایک ببوون. دۆخی هاوجێ کۆیلەکان و هاوجێ ئازادەکانی ئەوکاتی، جیاوازییەکی ئەوتۆی نەبوو. وێدەچێ، لە هێندێک وڵاتی ئیسلامیدا، هاوجێیوون تەنیا تایبەتی ژنانی کۆیلە بووبێت، بەڵام لە پارسی سەردەمی سەفەویدا بەم شێوەیە نەبووە. لە کاتێکدا کە بەشێک لە هاوجێیەکان کۆیلە بوون، بەشێکی دیکەیان بە ئازادی لەدایک ببوون بەڵام دواتر لە لایەن بنەماڵەیانەوە پێشکەشی سەرای پاشا کرابوون یان بەزۆر ڕاکێشی سەرای پاشا کرابوون. ئەم هاوپەیمانییانەی بە هاوسەرگیریی چێ دەکران، ئامانجی کۆمەڵایەتی و سیاسییان لە پشت بوو. بەخشینی ژنان بە پاشا و جێگیر کردنیان لە حەرەمی پاشادا شێوازی چارەسەر کردنی گیروگرفتی کێبڕکێی نادڵنیای سیاسی و پشتڕاست کردنەوەی وەفاداریی بوو (حەمید ٢٠١٧). تێکەڵ کردنی ژنانی ئازاد لەگەڵ هاوجێیەکانی پاشا، سەرەڕای زۆروزەبەند بوونی کۆیلە مێینەکان، ئەمە دەگەیەنێت کە هاوجێبوون یارمەتیدەری تایبەتمەندییە سیاسییەکانی پەیوەندیی

بنەماڵەیی بوو (حەمید ٢٠١٧) و بۆ شتی زیاتر لە بەردەوامیی دەسەڵاتی بنەماڵەیی پاشا و وەچەخستن کەڵکی لێ وەردەگیرا. ئەمە بەو مانایە نییە کە ژنان کۆیلەی سێکسی نەبوون. پەیوەندیی سێکسییان هەبا یان نا، ژنان بە هۆی زایەندیانەوە، دەبەخشران، ماڕە دەکران و دەفرۆشران.

ئەگەرچی ئەوان قوربانیی مامەڵەی خراپی سێکسی و کۆمەڵایەتی بوون و، لە کۆتوبەند دابوون، ژنانی کۆیلە، بە گشتی لە مێژووی ئیسلامیدا، هەوڵیان داوە و هێندێک جاریش تێیدا سەرکەوتوو بوون، تا پلەی کۆمەڵایەتی خۆیان بەرز بکەنەوە و بگەنە پلەی بەرزتر و ببنە خاوەن دەسەڵات. لە سەردەمی عەبباسیدا، هاوجێیە مێینەکان کەڵکیان لە زەوق و سێکسوالیتەی خۆیان بۆ زاڵبوون بەسەر پیاوانداوەردەگرت، پیاوان لەبەر گوێڕایەڵبوونیان ئەوانیان لە ژنە ئازادەکان پێ باشتر بوو (میرن ٢٠١٧). بە گوتەی میرن (٢٠١٧)، هاوجێیانی عەبباسیی عێراق لە هێندێک ڕوانگەوە تەنانەت لە ژنانی ئازاد، ئازادتر بوون. ئەوان ئازادیی جموجۆڵی زیاتریان پێ دەدرا، هەم لە ڕوانگەی سیمبۆلیکەوە و هەروەها جوغرافییایەوە. ئەوان بە یارمەتی خاوەنەکانیان ڕاهێنانیان پێ دەکرا، چونکە خاوەنەکانیان بە هۆی نووساندن و گۆرانی و شێعر گوتنی لێهاتووانەیان، پرێستیژیان زیاد دەبوو. ڕێگایەکی دیکە بۆ وەدەستهێنانی پلە و ئازادیی بە هۆی وەچە خستن و دایکایەتی بوو. هاوسەرگیریی پیاوێک لەگەڵ ژنێکی کۆیلە، دەیتوانی دۆخی یاسایی و کۆمەڵایەتی ژنەکە بگۆڕێت (شارلێت ٢٠١٧). ئەگەرچی دووگیان بوون هەمیشە نەدەبووە هۆی ئازاد بوونی ژنان، ئەوانی دەکردە دایکی منداڵی خاوەنەکە و، لەبەر ئەم هۆیە چیدیکە نەدەفرۆشران و، دوای مردنی خاوەنەکە، ئازاد دەبوون (ئوربان ٢٠١٧)، بێتوو پێشتر بە ویستی خاوەنەکە ئازاد نەکرابان. بە گوێرەی بەڵگەکان دەوری کۆیلە مێینەکان، لە سەرەتاکانی مێژووی ئیسلامی، پەیوندیی بە دایکایەتی و گرینگیی منداڵبوونەوە هەبوو (ڕابینسۆن ٢٠١٧). ماریا، کۆیلەی هاوجێی پێغەمبەر، دوای ئەوەی منداڵێکی کوڕی بوو (ئیبراهیم) ئازاد کرا، کاتێک ئەمە لە لایەن خودی پێغەمبەرەوە ڕاگەیەنرا (ئوربان ٢٠١٧). بێجگە لە ئەگەری گۆڕینی پلەی کۆمەڵایەتی، ئەم نموونەیە بایەخی کۆمەڵایەتی دایکایەتی پیشان دەدات. بەڵام، منداڵانی هاوجێیانی کۆیلەی ئەتنیکەکانی بە ئەویتر کراو دەبوونە هۆی سەرسوڕمان و دڵەخورپەی مەزن بۆ ئەو کەسانەی خولیای پاراستنی پاکی و باڵادەستیی ئەتنیکییان هەبوو (دان ٢٠١٧).

لە سەردەمی سەفەویدا، پاشخانی ئەتنیکی ژنان، دوای منداڵبوون، بوون بە دایک، یان تەنانەت ئازاد بوون، لەبیر نەدەکرا. لە کاتێکدا وێدەچوو بیرۆکەی پاکیی ئەتنیکی لە ئایدیۆلۆژی سەفەویدا دەوری سەرەکی نەدەگێڕا، شا ئیسماعیلی دووهەم (ماوەی دەسەڵاتداریی لە ١٥٧٦ هەتا ١٥٧٧) جارێک گوتوویەتی کەنیزەکان شایانی سەرجێیی لەگەڵیدا نین (تاهیری ١٩٧٠). چونکە هێندێک جار، کەنیزەکان ناچار دەکران ببن بە شیعە، ڕەنگبێ شا ئیسماعیلی دووهەم ئاماژەی بە چین و پلەی کۆمەڵایەتی، یان پاشخانی ئەتنیکی ئەوان کردبێت. "قبوڵ کردنی" ژنە کۆیلەکان وەک هاوجێ، یان ئازاد کردنیان بە هۆی دایکایەتییەوە، دەکرێ بە هەمان شێوە لە ڕوانگەیەکی دیکەوە ئەوان بۆ ئامرازی بەردەوامبوونی ڕەچەڵەکی پیاوان دابەزێنێت. هەژمار کردنی منداڵەکانیان وەک ڕەچەڵەکی باوکیان بەو مانایە بوو کە یارمەتی ژێنێتیکی ئەم ژنانە بە شوناسی منداڵەکانەوە پاشگۆ دەخرا (ئوربان ٢٠١٧). ئەم شوناسانە بە تەواوەتی لەبیر نەدەکران، بەڵام لە ژێر سەرکوتی سیاسی و بنەماڵەییدا بەرنگارییان دەکرد.

٢.٢ نمایشکاران، نۆکەران و قەرەواشان و، کرێکارانی سێکس

بێجگە لە هاوجێیەکان، لەشفرۆشان بە چینی باڵادەست، کۆیلەکان یان نمایشکاران و، نۆکەران و قەرەواشان، ئەم تاقمە دیلانە بوون کە بە بەربڵاوی لە شوێنە جۆراجۆرەکانی سەردەمی سەفەویدا هەبوون. پەیوندیی نێوان دیلی و سەرگەرمیی موسیقایی لە ناوچەکانی

ژێـر دەســەڵاتی پــارس و، شــۆڕش و ســەردەمە جۆراجۆرەکانــی ئیسلامیدا تۆمار کراوە. ســەرگەرم کردنی مۆســیقایی لــە لایــەن کۆیلەکانــەوە لە ســەرا شــاهانەکانی ئۆمەوی و عەبباســیدا تۆمار کــراوە. لە ســەردەمی ســەفەویدا، ســەما کردن، ژەنینــی مۆســیقا و، خزمەتکردن لە لایــەن کۆیلە نێرینــە و مێینــەکان و هەروەها ژنــان و پیاوانی ئازادەوە ئاســایی بــوو (فیگورۆئا ١٩٨٤؛ سانســۆن ١٩٦٧). نووســەرە خۆجێیی و گەڕۆکــە بیانییەکان بە شــێوەی بەربڵاو باســی نمایشی ســەماکاران، مۆسیقاژەنان و نمایشــکارانی زایەندە جیاوازەکانیان کردووە.

هێندێک جار ژنانــی نمایشــکار توانیویانە نەریتە کۆمەڵایەتییــەکان بە نمایشــی خۆیــان تێکدەن و دەوری خۆبەدەســتەوەدەرانە لەگــەڵ ئەرکپێدەر بگۆڕنەوە (نیلســۆن ٢٠١٧). لــە هێندێک دۆخدا، هونەرمەندە نمایشــکارەکان بە هــۆی دەرکەوتنە فــرە نایاباکانیانــەوە دەبوونــە خــاوەن ناوبانگ و دەســەڵات و، بــە هــۆی خاوەنەکانیانــەوە دەردەکەوتــن و پشــتیوانیان لــی دەکــرا. ئــەم ڕێبــازەی دەســەڵاتی ڕێژەیــی بــەم واتایــە بوو کــە هێندێک نمایشــکار لــە کۆتاییــدا دەبوونە خاوەنــی سیســتەمێکی پشــتیوان. ئۆلیریــوس (٢٠٠٦) نووســیویەتی کــە پیاوانی دەســەڵاتداری ســەفەوی هێندێک جار پشــتگیرییان لە کرێکارانی ســێکس دەکرد. ئەو بــە چاوی خــۆی دیتوویەتی فەرماندارێک بەجیددی بەدواداچوونی بۆ ســکاڵای کرێکارێکی ســێکس کــردووە کە مشــتەرییەکەی دراوی پێ نــەداوە و تا دڵنیا نەبــووە کرێکارەکەی ســێکس مزی خزمەتەکــەی پێ نەدراوە دەســتی هەڵنەگرتووە. گەڕۆکەکان و مێژووناســانی خۆجێیی باســی ئەوەیان کردووە کە ســەرگەرمیی سێکسی و پێشــکەش کردنــی خزمەتگوزاریی سێکســی بە میوانــان گەلێک بــرەوی هەبووە (ئاســف ١٩٦٩؛ ئۆلیریــوس ٢٠٠٦؛ ڕەهبــەری ٢٠١٨)، لــە ناویاندا لــە لایــەن کرێکارانی سێکســەوە، یــان هێندێک جــار نمایشــکاری ئێروتیکی بۆ جووتبــوون پاش یــان لە کاتی نمایشــەکانیاندا لەبەردەســتدا بووە. شــیرلی و ئەوانیتر (١٩٨٣) باســی ئەمەیان کردووە کە لــە کاتێکدا کــە کرێکارانی ســێکس لە هەموو زایەنــدەکان لەبــەر دەســتدا بــوون و نەریتێکی باو بــوو کــە ئــەوان بــۆ ســەرگەرمیی پیاوانی نوخبــە بانگ بکــەن، نزیکبوونەوە بە مەبەســتی ســێکس بە بــێ ڕەزامەندیی کرێکارانی ســێکس و خزمەتکارەکان ڕێگــە پێدراو نەبوو، بێتوو ئاشــکرا ببوایــە، هێندێــک جار دەبــووە هۆی ســزادانی پێشێلکاران.

بــەڵام، بــە گوتــەی کلارێنس-ســمیت (٢٠٠٦)، چالاکییەکانــی دیکــەی کۆیلــەکان لــە وێــژەی پەیوەندیــدار بــە کۆیلایەتی لە دنیــای ئیسلامیدا بە کۆیلایەتی سێکســی و ناوخۆیی حەشــار دراوە. ئەو دەڵــێ کۆیلــە مێینــەکان زۆر کاری دیکەیان دەکردن؛ بــۆ وێنە، تورکەمەنەکانی ناوەندی ئاســیا ناچــار بــوون چاودێریی مــەڕ و مــاڵات بکەن، خواردەمەنــی ئامــادە بکــەن و فەڕشــان بچنن. موسڵمانەکانی باشــووری ئاســیا کاری جۆراجۆری دەرەوەی ماڵیــان جێبەجێ دەکــردن. پێموایە ئەمە لە وێــژەی ســەردەمی سەفەویشــدا بــە هەمان شــێوە بــووە. نەتەنیا وێژە بە شــێوەی ســەرەکی لە باســی شــارەکاندا قەتیس ماوەتــەوە، بەڵکو تا ڕادەیەکی زۆر جەخت لەســەر ژیانی تاقمی نوخبە و بنەماڵــەی پاشــاکان و، تا ڕادەیــەک وێناکردنی خەیاڵاویی شانوشــەوکەتی حــەرەم دەکات. بۆیە، چالاکییەکانــی دیکەی کۆیلە مێینــەکان و کرێکاران ڕەنگبــێ لە وێــژەدا بزر بێــت هەتــا کاری ژنان بۆ ســێکس و چالاکییەکانــی ناومــاڵ و هەرێمی کەســێتی دابەزێنرێت.

٣. پاشــخانی ئەتنیکــی، ئایین و، چین لە دیلیدا

مرۆڤناس پێــدرا خوســرەونژاد (٢٠١٦) ئاماژە بەمە دەکات کــە بازرگانیی بــە کۆیلــەی ئەفریقایی لە کەنــداوی فارس پێش ســەردەمی ئیسلام دەســتی پێکــردووە. کۆیلــەکان و بازرگانیی بــە کۆیلانەوە لــە ئێران لــە نووســراوەکانی ســەدەی ســێهەم [پــاش لەدایکبوونــی عیســای پێغەمبــەر] تۆمار کراوە (ڕیکــس ٢٠٠١). گێڕانەوەکانی ســەدەکانی ناوەڕاســت جاروبار باســی کۆیلە دەکەن کە وەک خزمەتکاری ماڵ، پاسەوان، میلیشــیا و دەریاوان لە کەنــداوی فارس، لەناویاندا ئەم شــوێنانەی ئێســتا

باشـــووری ئێرانە، کار دەکەن. ئـــەم نەریتە مایەوە و لە مـــاوەی چەند ســـەدەدا ئالۆگۆڕی بەســـەردا هـــات (خوســـرەونژاد ٢٠١٦). بۆیـــە، کۆیلایەتی لە ئێـــران لەگەڵ هاتنـــی ئیسلام بۆ ناوچەکە دەســـتی پـــێ نەکـــرد، بەڵکـــو لە مـــاوەی چەند ســـەدەی مێژووی ئیسلامیی پارســـدا بـــەردەوام بوو.

پێغەمبـــەری ئیسلام بۆخۆی بـــەردەوام هەڵواردنی بـــە هـــۆی ڕەگـــەز و پاشـــخانی ئەتنیکـــی ڕەت کردووەتـــەوە. کۆیلـــەی (ئـــازاد کـــراوی) ڕەش و پارســـی لـــە بەناوبانگتریـــن هاوڕێیەکانـــی بوون (کلارێنس-ســـمیت ٢٠٠٦). لە کاتێکـــدا کە ناوبراو داوای دلۆڤانیـــی بەرانبـــەر بە کۆیلـــەکان کردووە، خاوەنەکان بـــە کەیفـــی خۆیان هەڵســـوکەوتیان لەگەڵ کۆیلـــەکان دەکرد. هێندێک جـــار کۆیلەکان پەیوەندیی فـــرە نزیکیـــان لەگـــەڵ خاوەنەکانیان دروســـت دەکرد (بابایـــی و ئەوانیتـــر ٢٠٠٤) بەڵام بە گشـــتی، پێشـــداوەرییە ئەتنیکی و ڕەگەزییەکان لـــە کولتـــووری گشـــتیدا، هاوشـــێوەی وەفاداریی بنەماڵەیی، تایفی و ناسیۆنالیســـتی باون (کلارێنس-ســـمیت ٢٠٠٦). نووســـەرانی فارس و کەسایەتییە ئایینییەکان، دەوریان لە ئاســـایی کردنی کۆیلایەتی و، هەروەهـــا مەرجـــە ئەتنیکی و یاســـاییەکانیدا گێڕاوە. لە پێش ســـەردەمی ســـەفەوی، ئیبن ســـینا (٩٨٠-١٠٣٧)، فیزیکزان و فەیلەســـوفی بەناوبانگی پـــارس، داکۆکی لـــە بیرۆکەی کۆلایەتی سروشـــتی دەکـــرد، هەروەهـــا دەیگـــوت گەرمای لـــە ڕادە بەدەر دەبێتە هـــۆی ئافراندنی خـــووی گونجاو بۆ کۆیلایەتی لەناو خەڵکی سپیپێســـت و ڕەشپێســـتدا بە تایبەت سلاڤـــەکان، تورکـــەکان و ئەفریقییەکان (کلارێنس-ســـمیت ٢٠٠٦). لـــە گێڕانەویەکـــی دیکـــەدا، نەســـیرەددین توســـی (١٢٧٤-١٢٠١)، نووسەرێکی فارســـی شـــیعە لەمەڕ ئەخلاق، باسی کۆیلەکانـــی وەک دیاریـــی خـــودا بـــۆ مرۆڤایەتی کـــردووە. ناوبراو دانـــی بەوەدا ناوە کـــە هێندێک کۆیلە "بە سروشـــت"، ئـــازادن، لەگەڵ ئەوەشـــدا ئامۆژگاریـــی دەکـــرد کە دەبـــێ لە جیـــات ئازاد کردنیان، هەڵســـوکەوتی باشـــیان لەگەڵـــدا بکرێت (کلارێنس-ســـمیت ٢٠٠٦). ئـــەم تیۆرییانە دەتوانن یارمەتیدەری سروشـــتیکردنی هەســـتی بااڵدەستیی "پارســـەکان" و ئاســـاییکردنی کۆیلایەتی بووبن.

لـــە ســـەردەمی ســـەفەویدا، دۆکترینـــی شـــیعە تەنانـــەت دەورێکی مەزنتـــری لە پێناســـە کردنی پلـــەی کۆیلـــەکان لـــە کۆمەڵگـــەدا و ئافراندنـــی ڕوانگـــەی دادپەروەریی ئیسلامی شـــیعەدا گێڕاوە. بـــە تایبـــەت دوو نووســـراوەی گرینگـــی شـــیعە (پەرتووکـــی فیقهی) لە ســـەر داوای شـــا ســـوڵتان حوســـێن (ماوەی دەســـەڵاتداریی لـــە ١٦٩٤ هەتا ١٧٢٢) لەبـــارەی کۆیلایەتیدا نووســـراون. لە یەکێک لـــەم نووســـراوانەدا، کـــە لـــە لایـــەن محەممەد خاتونئابـــادی (١٧١٤-١٦٤٨) مەلای شـــیعە و زانای ئایینی نووســـراوە، بە وردی باســـی ئەمە کراوە کە کـــێ دەکرێ "بە شـــێوەیەکی ڕەوا" لـــە ناوچەکانی دەوروبـــەری ســـنوورەکانی ئیمپڕاتووریـــی پارس بکرێتە کۆیلە. لەم نووســـراوەیەدا، ناوبـــراو ئاماژە بـــە ڕەنگـــی پێســـت و شـــوێنی جوغرافییایی ئەم خەڵکـــە دەکات، بـــەڵام فاکتەری یەکلاکـــەرەوە بۆ ئەگـــەری بە کۆیلە کـــردن بە شـــێوەی ڕەوا، ئایینی گیـــراوەکان بـــووە، کە بـــە گوێرەی ئـــەم لێدوانە، تەنیـــا موســـڵمانەکان، بە بـــێ لەبەر چـــاو گرتنی ئەمە کە ســـەر بە کام لقـــی ئیسلام بـــن، نەدەکرا بکرێنە کۆیلـــە (خاتونئابـــادی ١٧٠٨، ئامادە کردنی جەعفەریـــان ٢٠١١). نووســـراوەکەی دیکـــە، لـــە لایـــەن میـــرزا عەبدوڵڵا ئیســـفەهانی (ناســـراو بە میـــرزا ئەفەندی، ١٧١٨-١٦٥٦)، باســـی مەرجەکانی ئازادیـــی کۆیلـــەکان دەکات. لە وەڵامی پرســـیاری پاشـــا کە ئاخۆ خەســـاندنی کۆیلەکان بە شـــێوەی ئوتوماتیـــک دەبێتە هـــۆی ئازادیی ئـــەوان، میرزا ئەفەنـــدی پەرتووکەکـــەی نووســـی (جەعفەریان ٢٠١١) کـــە لەویدا ناوبـــراو ئـــەم بۆچوونەی ڕەت کـــردەوە و، بەمشـــێوەیە بیانوویەکـــی "ئایینـــی" دا بە پاشـــا بـــۆ ئەوەی کۆیلـــە خەســـێندراوەکان ڕاگرێت (میرزا ئەفەنـــدی ١٩٩٥). ئەم ڕەواییدانەی بڕینـــی جەســـتەی کۆیلـــەکان لە نووســـراوەکەی دواتردا ڕەنگدانەوەی تووندوتیژیی ئاســـاییکراو و لە ڕادابـــەدەر دژی جەســـتەی کۆیلەکانە.

ئـــەم بنەمـــا ئایدیۆلۆژیکانـــە بوونـــە هـــۆی بەردەوامبوونـــی کۆیلایەتـــی لە مێـــژووی دواتری ئێرانیـــدا، کە لـــەوێ کۆیلەکان بەردەوام بەشـــێکی دانەبـــڕاو لـــە بنەماڵـــەی نوخبـــەکان بـــوون (خوســـرەونژاد ٢٠١٦). بازرگانیکـــردن بـــە کۆیلـــە

و کاری کۆیلەکان یارمەتیدەری بیناسازییەکانی سەفەوییەکان، خزمەتگوزاریی گشتی و، دروست کردنی ڕێگاوبان و پرد و، بازرگانیی ڕێگای دوور بوو (ڕیکس ٢٠٠١). پیاوانی پێست قاوەیی و ڕەشپێست بەردەوام وەک پاسەوانی خەسێنراو لە ناومااڵ و حەرەمەکانی پاشاکان و ژنانی پێست قاوەیی و ڕەشپێست قەرەواشی ژنانی نوخبەکان بوون (خوسرەونژاد ٢٠١٦). وەک لەسەرەوە دیترا، پاشخانی ئەتنیکی بابەتێکی دژوارە بۆ سەیر کردن، چونکە ئەو پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە دۆکترینی یاسایی ئیسلامییەوە نەبوو، لە کاتێکدا فاکتەری دیکە، وەک زایەند و پەیوەندیی ئایینی، بۆ ماف و ئەرکەکانی کۆیلەکان یەکلاکەرەوە بوون (دێ لا پوێنتێ ٢٠١٧). بەاڵم، بەڵگەی پێویست هەن کە دەیسەلمێنن ڕەنگی پێست و گریمانەی پاشخانی ئەتنیکی کاریگەرییان لەسەر مەرجەکانی دیلی و کارکردنی کۆیلەکان هەبووە.

لە توێژینەوەکانی پەیوەندیدار بە کۆیلایەتی لە سەردەمی سەفەویدا، تاقمە قەفقازییەکان وەک کریستیانەکانی چەرکەس، گورجستانییەکان، ڕووسییەکان، ئەرمەنییەکان و خەڵکی دیکەی خاوەن پاشخانی ئایینی کریستیان، وەک تاقمی سەرەکی تۆمار کراون کە لە لایەن پارسییەکانی سەفەوییەوە وەک خەسێنراو، کۆیلە، قەرەواش، هاوسەر و هاوجێ کەڵکیان لێ وەرگیراوە (لە چەند سەفەرنامەدا ئاماژەیان پێکراوە، بۆ وێنە دێلا ڤاڵ ١٩٩١؛ فیگورۆئا ١٩٨٤؛ گەرەس ١٩٧٣؛ کامفەر ١٩٨٥؛ ئۆلیریوس ٢٠٠٦). دەگوترێ شا عەباس ١٣٠ هەزار پیاو و ژنی لە شەڕ لەگەڵ پاشایەتی کارتلی-کاخەتی کردە کۆیلە (غەفاریفەرد ٢٠٠٥). لە هەڵمەتێکی ١٧٩٥دا پارسییەکان بە چڕی پشتیان بە کۆیلە قەفقازییەکان بەست کە بووە هۆی دەستبەسەر کردنی ١٥ هەزار گورجستانی (کلارێنس-سمیت ٢٠٠٦). فیگورۆئا (١٩٨٤) لەبارەی بازرگانی و بازاڕی کۆیلەفرۆشیدا نووسراوەی هەیە. ناوبراو باسی کردووە کە لەبەر کڕیاری زۆر لە بازاڕ، تاتار و لەزگینەکان و، هێندێک جار هاووڵاتییە چەرکەسەکانیان، خەڵکی چەرکەس، ژن و پیاویان دەفڕاند و دەیانهێنانە پارس تا لە بازاڕی کۆیلەفرۆشاندا بیانفرۆشن.

گرژییەکانی نێوان لقەکانی شیعە و سوننی ئیسلام بووە هۆی بەرز بوونەوەی ڕێژەی کۆیلەی موسڵمانی بەشێک لە لقەکانی دیکە. سەرەڕای قەدەغە کرانی بە کۆیلە کردنی موسڵمانی دیکە لە ئیسلامدا، بەاڵم بەڵگەی ئەوتۆ لەبەردەستدان کە عوسمانییەکان و ئۆزبەکەکان بە کۆیلە کردنی شیعەی ئێرانییان بە ڕەوا دەزانی چونکە ئەوانیان بە کافر دەزانی (بلۆ ٢٠١٤؛ ئەردەم ١٩٩٦). بەاڵم، بەڵگەی ئەوتۆ لەبەردەستدان کە سەفەوییەکان موسڵمانی سوننییان بە کۆیلە نەدەکرد. بە گوتەی مێژووناسی سەفەوی ئەسکەندەر بەگی تورکمان (ناسراو بە بەگ مونشی)، دەسەاڵتی سەفەوی هەڵسوکەوتی "باشتریان" بەرانبەر بە بارمتە موسڵمانەکان هەبوو، کە مەبەستی ئەمە بوو لەجیات بە کۆیلە کردنیان، سەفەوییەکان بە زۆرەملی بارمتەکانیان دەکردە شیعە (مائیدە ٢٠٠٤) یان بهاتبا و ئەو کارەیان نەکردبا، دەیانکوشتن.

٤. خەسێنراوەکان و کۆیلەکانی نوخبە

خەسێنراوەکان پاسەوانی جێگای متمانەی حەرەم بوون، چونکە بەشێک یان تەواوی ئەندامی زاوزێیان دەرهێنرابوو. بابایی و ئەوانیتر (٢٠٠٤) باسی ئەمە دەکەن کە سەرجەم کۆیلەکان ڕیشەکێش کران بەاڵم خەسێنراوەکان لە پیاوەتی خران و خەسێنراوە ڕەشپێستەکان لە حەرەمەکاندا خزمەتیان پێکرا. شاردین (١٩٩٣) باسی هیرارشییەکی کردووە لەناو خەسێنراوەکاندا کە نە تەنیا بە گوێرەی پاشخانی ئەتنیکیی ئەوان بەڵکو ڕەنگی پێستیشیان بووە؛ بە شێوەیەک کە ڕەنگی پێستی خەسێنراوەکان بڕیاردەر بووە بۆ دیاریکردنی پلەی ئەوان وەک پاسەوانی حەرەمی پاشا. ئەو نووسیویەتی کە خەسێنراوەکانی ڕەشپێست تەنیا کەسانێک بوون کە ئیزنیان پێ دەدرا و متمانەیان پێدەکرا لە شوێنەکانی ناوەوەی حەرەم و لە نزیک ژنان بن، لە کاتێکدا خەسێنراوەکانی خاوەن پێستی ڕوونتر ئەرکی پاسەوانی و پاراستنی دەروازەکانی دەرەوەیان پێ دەسپێردرا (شاردین ١٩٩٣). کامفەر (١٩٨٥) هەمان وەسفی کردووە و نووسیویەتی تەنیا خەسێنراوە

ڕەشپێستەکان دەیانتوانی ئازادانە لە حەرەمدا بسووڕێنەوە و لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەن. بوونی دەوری جیاواز بە گۆڕەی ڕەنگی پێستی خەسێنراوەکان دەرخەری ئەمەیە کە لەم جۆرە دۆخانەدا، ئەگەر پاشخانی ئەتنیکیش نەبا، ڕەنگی پێست مەرجەکانی کۆیلایەتی جیاواز دەکرد. شاردین، کامفەر و، گەڕۆکە نێرینەکانی دیکەی ڕۆژاوایی، دەستیان بە حەرەم ڕادەنەدەگیشت و گێڕانەوەکانیان لەمەڕ پێکهاتە و هەروەها وێناکردنی، دە بێ بە گومانی پێویستەوە سەیر بکرێن. ماری پێتیت، باڵوێزی مێینەی فەڕانسە لە پارس، باسی ژیانی حەرەمی نەکردووە (گرەس ١٩٧٣). هەروەها، خەساندنی کۆیلە نێرینەکان تەنیا بۆ نەهێشتنی مەیلی سێکسییان، بە مەبەستی پاراستنی ژنانی حەرەم نەبوو، بەڵکو بەمۆیەوە ئەوان هیچ میراتگرێکیان نەدەبوو (کلارێنس-سمیت ٢٠٠٦). سانسۆن (١٩٦٧) گوتوویەتی کە میراتگری خەسێنراوەکان پاشای پارس بوو و، بێتوو لە ماوەی ژیانی خۆیان دا سامانێکیان کۆ کردباوە، پاش مردنیان سامانەکەیان دەدرا بە گەنجینەی پاشا.

فەرمانڕەواکانی سەفەوی خەساندنیان وەکوو سزاش دەسەپاند (کلارێنس٠سمیت ٢٠٠٦) و، بەڵگەی ئەوتۆ هەن کە پیاوی ئازادی خەسێنراو، دروست وەکوو کۆیلە خەسێنراوەکان، وەک کۆیلە دەفرۆشران. ئەم شێوازە سزادانە بە چەند هۆ جێبەجێ دەکرا. خەساندن و بەکۆیلە کردن هێندێک جار دەیتوانی وەک سزای تاوانێکی پیاوێکی ئازاد جێبەجێ بکرێت. تاڤەرنییەر (٢٠٠٣) باسی کردووە کە ئەو دزانەی کە نەیانتوانیبا کەلوپەلە دزراوەکان بڕدەست بکەنەوە، وەک کۆیلە دەفرۆشران و، بێتوو ئەمە بەس نەبا، ژن و منالّەکانیشیان دەفرۆشران تا قەرەبووی قەرزەکە بکاتەوە. شاردین (١٩٩٣) هەروەها ئاماژەی بە کێشەی سیاسی و یان تاکی کردووە و گوتوویەتی فەرماندارێکی خۆجێیی کەسێکی وەک کۆیلە فرۆشتووە کە کێشەی لەگەڵ هەبووە، پاشان کوڕەکانی خەساندووە و کردوونیە نۆکەر و کچەکانیشی وەک کۆیلە فرۆشتووە. بەڵام، خەساندن هەمیشە نەدەبووە هۆی کۆیلایەتی. سارو تەقی، وەزیری مەزنی سەردەمی سەفەوی، بە هۆی هەبوونی پەیوەندیی سێکسی لەگەڵ کوڕانی لاو، خەسێنرا (شاردین ١٩٩٣)، بەڵام پلەکەی وەک کاسایەتییەکی گرینگی سیاسی دوای خەسێنران پارێزرا. ئەم نموونانە ئەمە دەگەیەنن کە بێجگە لە خەساندن، پلەی کۆمەڵایەتی و چین فاکتەری بڕیاردەری دیلی و مەرجەکانی بوون.

کلارێنس-سمیت (٢٠٠٦) ئیدیعای کردووە شا عەببباسی یەکەم (ماوەی دەسەڵاتداریی لە ١٥٨٧ هەتا ١٦٢٩) لەو وڵاتانەی داگیری دەکردن، فەرماندارەکانی دەستنیشان دەکردن و نوخبەی کۆیلەی دروست کردبوون. ئەرمەنییەکی خەڵکی گورجستان بۆ ماوەی زیاتر لە پازدە ساڵ (١٦١٣-١٥٩٥) فەرماندەی گشتیی هێزە سەربازییەکان بوو (ئینسایکلۆپیدیای ئیرانیکا). ڕێژەی کۆیلەکانی ناو هێزە سەربازییەکان بە هەزاران دەخەملێندرا و سێ هەزار خەسێنراو لە ئیسفەهان خزمەتیان بە پاشا دەکرد کە بەشێکیان خاوەن دەسەڵات بوون. ئەم گەشە بەرچاوەی کۆیلەی نوخبە، بووە هۆی تووڕەیی و کاردانەوەی تووندی ئایینی. شا عەببباسی دووەم (ماوەی دەسەڵاتداریی لە ١٦٤٢ هەتا ١٦٦٦) لە ١٦٤٥ بڕیاری کوشتنی سارو تەقی دا و ڕووی لە بنئاژۆخوازیی شیعە کردەوە. مەلاکان بە گوڕوتینەوە دژی دەسەڵاتی زاڵی سیاسیی نوێموسڵمانەکانی گورجستانی و ئەرمەنی بوون، ڕەنگبێ بەو هۆیە کە ئەوان لە ڕووڕاستییان بەگومان بوون. ئەگەرچی کۆیلایەتی سەربازیی و کارگێڕیی لاواز کرا، بەڵام قەت بە تەواوی کۆتایی نەهات (کلارێنس٠سمیت ٢٠٠٦).

زانایانی مێژووی ئیسلامی بێجگە لە دیلیی ئەوان، لایەنەکانی دیکەی چالاکییەکانی کۆیلە مێینەکانیان تۆمار کردووە و، پیشانیان داوە کە ئەم ژنانە دەیانتوانی ڕێچکەی بەرەو ئازادی و تەنانەت پلەی بەرزتر بدۆزنەوە و ، لەم ڕێگایەوە تاقمێکی نوخبەش پێکبێنن. لە هەموو مێژووی ئیسلامیدا، ژنانی کۆیلەی خوێندەوار هێمای پلە و پایە بۆ خاوەنەکانیان بوون و بۆ بەردەوامیی هاوپەیمانییەکان وەک دیاری پێشکەش دەکران

(شـــارلێت ٢٠١٧). ژمارەیەکـــی بەرچـــاو لە منالّانی نوخبـــە لـــە لایـــەن هاوجێیەکانـــەوە لەدایکبوون و، خاوەنە ئـــازادە نێرینەکانیان و وەچەخســـتنیان دەیتوانی کاریگەریی لە ســـەر ژیانـــی هاوجێیەکان هەبێت. بەشـــێک لـــە ئیمامە شـــیعەکانیش منالّی هاوجێیـــەکان بـــوون (گـــۆردۆن ٢٠١٧). کۆیلـــە خوێنـــدەوارەکان ســـەرقالّی شـــێعر هۆنینـــەوە، قورئـــان خوێندن یان مۆســـیقا بـــوون و هێندێک جار پلە و دەســـەلّاتیان بەرز دەبووەوە (شـــارلێت ٢٠١٧). کیژانـــی گۆرانیبێژ دەســـەلّاتی بەرچاویان، تەنانەت بەســـەر خەلیفەکانیشـــەوە هەبووە. بێتوو هاوجێیـــەک کوڕێکی بۆ پیاوێکی بەدەســـەلّات ببا، دەیتوانـــی کاریگەریـــی هەبێت، بـــە تایبەت پاش مردنـــی خاوەنەکەی. ژنان و خەســـێنراوەکان وەها دەستڕۆیشـــتوویەکیان هەبوو کە بـــە ئیمپراتوریی سەرەتاکانی ســـەدەی حەڤدەی تورکی عوسمانییان دەگوت "ســـوڵتانییەتی ژنان"، یان "ســـوڵتانییەتی خەســـێنراوە ئەفریقییـــەکان" (کلارێنس-ســـمیت ٢٠٠٦). بـــەڵام، بواری گەیشـــتنی کۆیلـــە مێینەکان بە جیاوازیـــی کۆمەڵایەتـــی گەڵێک لە هاوشـــانە نێرینەکانیـــان بەرتەســـکتر بـــوو (دان ٢٠١٧). ســـەرەڕای ئەمە، نموونـــەی گواســـتنەوەی چینی کۆمەڵایەتـــی ژنانی کۆیلە لەبەردەســـتدان. بۆ وێنە، لە سەردەمی شـــا ســـەفیدا (ماوەی دەسەڵاتداریی لـــە ١٦٢٩ هەتا ١٦٤٢)، بەشـــێک لـــە هاوجێیەکان جێگای شـــازادەکانیان وەک دایکی دەســـەڵاتداران گرتـــەوە و، میراتـــی بنەماڵەکانـــی بەڕێوەبـــەرە کۆیلەکان ســـەری هەڵـــدا. هەرچەند ســـنوورداربە، ئەم بەڵگەیە پیشـــانی دەدات کـــە تەنانەت پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکانـــی جێگیر لەســـەر تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتییـــە ڕیشـــەداکوتاوەکانی کەســـایەتیش، هێندێک جـــار لاواز دەبن و دەشـــێوێندرێن.

٥. گفتوگۆ و دەرئەنجامی کۆتایی

ئـــەم وتـــارە پێداچوونـــەوەی بە بەشـــێک لە وێژە لەبـــارەی بەرفراوانبوونـــی کۆیلایەتی لـــە ماوەی دەســـەڵاتداریی ســـەفەویدا و کاریگەریی پاشخانی زایەندی و ئەتنیکی لەســـەر مەرجەکانی کۆیلایەتی دەکات. وتارەکـــە پیشـــانی دا کـــە بازرگانیکـــردن بـــە کۆیلـــە و وزەی کۆیلەکانـــەوە یارمەتیـــدەری ئاڵوگـــۆڕە سیاســـی، ئابـــووری و کۆمەڵایەتییەکانی پارس بوون (وەکـــوو لە توێژینەوەکانی دیکەشـــدا پیشـــان دراوە، بـــۆ وێنـــە ریکـــس ٢٠٠١). نەریتی کۆیلایەتـــی بـــە شـــێوەی ڕاگواســـتنی زۆرە ملێی ســـەدان هـــەزار کەســـی ناوچـــە جۆراجـــۆرەکان بـــۆ ناوەنـــدی پـــارس بـــاو بـــوو. بۆیـــە، لەگەڵ دەستبەســـەرکرانی کۆیلـــەکان لـــە شـــەڕەکاندا، جموجۆڵ بەشـــێکی دانەبڕاو لە ژیانـــی کۆیلەکان بوو کـــە کۆتاییەکەی دەگەیشـــتە گواســـتنەوە بۆ بازاڕەکانی فرۆشـــتنی کۆیلە (تۆماشـــێڤا ٢٠١٧). شا عەببباســـی یەکەم (ماوەی دەســـەڵاتداریی لە ١٥٨٧ هەتـــا ١٦٢٩) سیســـتەمی پێشـــووتری هێـــرش بۆ بەکۆیلە کردنی خەڵکی کریســـتیان، گورجســـتانی و ئەرمەنـــی ناوچەکانی قەفقـــازی بەرفراوانتر کرد و دەســـتی کرد بـــە ڕاگواســـتنی جەماوەریی خەڵکی شـــار و گونـــد لـــە ناوخـــۆی ئێـــران و هەروەها ســـنووورەکانی ئیمپراتوورییەکـــەی (ریکس ٢٠٠١). بەڵگەی بـــە کۆیلە کردنـــی خەڵکـــی جۆراجۆر بە پاشـــخانای زیەندی، ئەتنیکی و ئایینـــی جیاوازەوە لەبەردەســـتدان (موســـڵمانەکان لـــە ڕوانگـــەوی پاشـــخانی ئایینییەوە ڕیزبەڕ بـــوون). لێکۆڵینەوەکە لە وێژە بە هەمان شـــێوە پیشـــانی دا کـــە زایەند، پاشـــخانی ئەتنیکـــی، ڕەنگـــی پێســـت و چینـــی کۆمەڵایەتـــی ئـــەم فاکتەرانـــە بوون کـــە گرینگە دەکرێت کاریگەرییان لەســـەر پلـــەی کۆیلەکان لە کۆمەڵگـــەی ســـەفەویدا هەبووبێت.

پیـــاوان و ژنانـــی کۆیلـــە دەوری جیاوازیـــان لـــە کۆمەڵگـــەی ســـەفەویدا دەگێڕا. لەگەڵ ئەوەشـــدا، ئـــەوان خەریکـــی چالاکیـــی هاوشـــێوەش وەک کرێکاری بەشـــی خزمەتگوزاری و ســـەرگەرمکردن و، لە نـــاو پێشەســـازیی سێکســـدا بـــوون. ژنانی بەکۆیلەکـــراو و کرێکارانـــی ســـێکس زۆر جـــار ســـەفەریان دەکرد، چونکە ئەوان دەبردرانە بەرەی شـــەڕ بۆ پشـــتگیریی ڕەوشـــتیی لە ســـەربازەکان (فیگورۆئا ١٩٨٤). بێجگە لەمـــە. کاتێک خاوەنەکان ســـەفەریان دەکرد، هێندێک جـــار کۆیلە مێینەکانی ماڵەوەیـــان لەگـــەڵ خۆیـــان دەبرد چونکـــە ژنە ئـــازادەکان خۆیان لە مەترســـی و ناخۆشـــییەکانی ڕێگا بـــە ڕەت کردنەوەی هاورێیەتـــی مێردەکانیان دەبـــوارد، بـــەڵام کۆیلـــە هاوجێیـــەکان ئـــەم

دەســـەڵاتەیان نەبوو (تۆماشـــێڤا ٢٠١٧). ژۆلیریوس (٢٠٠٦) نووســـیویەتی کـــە بازرگانـــان و پیاوانـــی چینی نوخبـــە گەلێک ســـەفەریان دەکردن و چەند هاوســـەریان لە شـــارە جۆراجـــۆرەکان هەبوون کە لە کاتـــی ســـەفەردا لەم شـــارانە دەگیرســـانەوە. بێجگـــە لەمە، چونکـــە ژنانی کۆیلـــە هێندێک جار وەک دیاری پێشـــکەش دەکـــران، ئەوانیش لە کاتی ســـەفەردا گۆڕێنەوەیان پێدەکرا و، لەبەر ئەم هۆیە دەکەوتنـــە ژینگەیەکەوە کـــە پێـــی ڕانەهاتبوون (تۆماشـــێڤا ٢٠١٧). ئەمـــە دۆخی نالەبـــاری پلەی کۆیلـــەکان پیشـــان دەدات کە دەیتوانی دیســـان ژیانیـــان لێ تێکـــدات و ببێتـــە هـــۆی ئاڵوگۆڕی بەرچاو لـــە مەرجەکانـــی ژیانیان.

ســـنووردارییە جۆراجۆر بۆ توێژینـــەوە لە مێژووی ســـەفەی لە ئـــارادان، لـــە ناویانـــدا لێکۆڵینەوە لە دەستبەســـەرکران و کۆیلایەتـــی. ســـنووردارییەکی ئەوتـــۆ لە دۆخـــی کۆیلایەتیـــدا، کەمبوونی وێژەی ئاکادیمیکـــە. وەک لـــە لایـــەن عەلـــی (٢٠١٠) ئامـــاژەی پێکـــراوە، کـــە لێکۆڵینەوەی لـــە بارەی ســـەرەتاکانی ئیـــسلام کـــردووە، لاگرییەکی دیکە ناوچـــە گوندنیشـــنەکان لـــە توێژینەوەی گشـــتی لەســـەر کۆیلایەتی لـــە چوارچێـــوەی ئیسلامیدایە، لـــە کاتێکدا کە بەشـــێکی بەرچاو لـــە کۆیلەکان لە کەرتەکانـــی ناوچـــە گوندییەکاندا کاریـــان دەکرد، وەک کێڵگـــەکان و کانـــەکان. هەمـــان لاگریـــی لـــە مێـــژووی سەفەویشـــدا دووپـــات بووەتەوە، چونکـــە ژیانـــی ناوچـــە گوندییەکان بە شـــێوەی بەرفـــراوان تۆمـــار نەکـــراوە؛ ئەمە بـــە تایبەتی لە دۆخـــی ناوچـــە گوندییەکانی ســـەفەوی و ژیانی ڕۆژانـــەی ژنانی شـــارەکان ڕاســـتە، چونکە زۆربەی گەڕۆکەکان پەلکێشی ســـەراکانی شاهانە و ناوەندە کولتوورییەکانی شـــارە مەزنەکانی وەک ئیسفەهان دەکـــران. هەروەهـــا، بـــەربڵاو بوونـــی کویریی و هەبوونی لەتەنیشت و/یان ســـازانی لەگەڵ ئیسلام لە مێـــژووی پێش-مودێرنی ئێران لـــە لایەن ئێرانییە مودێرنیســـتەکان، ناسیۆنالیســـتەکان و، بیرمەندانی کۆلۆنیالیســـتەوە ڕەت دەکرێتـــەوە کە هەم بوونی کویریـــی و هەروەها ئایین وەک نیشـــانەکانی دژە پێشکەوتنخوازیی ســـەیر دەکەن (ڕەهبەری ٢٠٢٠). ئـــەم ڕوانگانە نەتـــەوەی ئێرانـــی "خەیاڵی" وەک نائیسلامییەکی "ڕەســـەن" دەنوێنـــن کە بێبەرییە لە کویر و کولتـــووری "ســـەرکوتکەرانە". ئەم خەیاڵە بووەتـــە مۆتەکـــەی ڕوانگـــەی زانســـتی لەبارەی مێژووی ئێـــران و گوتارێکی زاڵ کـــردووە کە کویر بـــوون و کۆیلایەتی هی "ئەوانیتر" بـــووە و، لەبەر ئەم هۆیە، بەشـــێک لە شوناســـی ڕەســـەنی ئێرانی نەبووە.

بەڵام، کۆیلایەتی ســـەفەوی تەنیا بەشـــێکی بچووک لـــە مێـــژووی کۆیلایەتـــی ئێرانییـــە و مژارێکە بە گەلێـــک وردەکاریـــی و کـــون و کەلێنـــەوە. وەک چـــۆن بەشـــێکی لـــەم وتـــارەدا پێشـــکەش کرا، نەتەنیـــا زایەنـــد و ئەتنیـــک، بەڵکـــو بـــە هەمان شـــێوە فاکتـــەری دیکـــەش، وەک تەمـــەن، چین، پلـــەی کۆمەڵایەتـــی، لێهاتوویـــی و، تایبەتمەندییە دڵخوازەکانـــی جەســـتەیی، کاریگەرییان لەســـەر مەرجەکانـــی کۆیلایەتـــی و ژیانـــی کۆیلـــەکان هەبـــووە. گوتارەکانی کۆیلایەتـــی کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی نەریتە ئایینی، ڕەوشـــتی و کولتووری و بڕواکانـــەوە. ئەوان لە لایەن زانایان و کەســـایەتییە ئایینییەکانـــەوە ڕەواییان پێـــدراوە و، خزمەتیان بە ئامانجـــە دێموگرافیـــک، ئابووری و سیاســـییەکان کـــردووە. ئامانجـــی ئـــەم وتـــارە لێکۆڵەرییـــە پێداچوونەوە بـــە هێندێک وێژەی دەســـتی یەکەم و دەســـتی دووهەم بووە کە پانتـــای توێژەرانەکەی گەلێک ســـنووردار بـــووە. بـــەڵام وتارەکـــە تەنیا توێخی ســـەرەوەی مەرجەکانی دیلـــی و کۆیلایەتی ســـەردەمی ســـەفەوی و، پەیوەندییەکانـــی بـــە زایەنـــد، پاشـــخانی ئەتنیکیـــی کۆیلەکانـــە لاداوە. توێژینـــەوەی پەیوەندیـــداری دیکە کـــە ڕوانگەی ســـەرجەم خەڵکانی تێوەگلاو لـــە بازرگانیکردن بە کۆیلەکانـــەوە بگرێتە خـــۆ، جا بکەرانـــی کڕین و فرۆشـــتن بووبێت یان زۆرینـــەی بەکۆیلەکراوەکان و ئـــەو گەلانـــەی کەوتوونە ژێـــر کاریگەرییەکانی، بـــۆ ئافراندنـــی وێنەیەکـــی وردتـــر و بەرفراوانتر لەســـەر کۆیلایەتی لە پارسی ســـەردەمی سەفەویدا پێویســـتن. ئەم لێکۆڵینەوەیە، بە شـــێوەیەکی حاشا هەڵنەگر ســـەلماندی کە کۆیلایەتی لە ســـەردەمی ســـەفەویدا بـــاو بوو و، کۆیلـــەکان لـــە زۆر بواردا یارمەتیـــدەری کۆمەڵگـــە و مێژووی پـــارس بوون، یارمەتییـــەک کـــە تـــا ڕادەیەکی زۆر هێشـــتا دانی

پێـــدا نەنراوە.

*https://www.mdpi.com/2076-0760/10/1/22

سەرچاوەکان:

Afary, Janet. 2009. Sexual Politics in Modern .Iran. New York: Cambridge University Press

Ali, Kecia. 2010. Marriage and Slavery in Early Islam. Cambridge and London: Har- .vard University Press

Asef, Mohammad Hashem. 1969. Rostam al-Hokoma: Rostam al-Tavarikh. Tehran: (Moshiri. (In Farsi

Babaie, Sussan, Ina Baghdiantz-McCabe, and K. Babayan. 2004. Slaves of the Shah: New :Elites of Safavid Iran. London and New York .IB Tauris

Babayan, Kathryn. 2008. 'In spirit we ate each other;s sorrow': Female companionship in seventeenth-century Safavi Iran. Islamicate Sexualities: Translations across Temporal .Geographies of Desire 39: 239–74

Blow, David. 2014. Shah Abbas: The Ruthless King Who Became an Iranian Legend. Lon- .don and New York: IB Tauris

Chardin, John. 1993. Chardin's Travels in Persia. Translated by Eghbal Yaghmayi. Teh- (ran: Toos Publication. (In Farsi

Clarence-Smith, William Gervase. 2006. Is- lam and the Abolition of Slavery. Oxford and .New York: Oxford University Press

Cronin, Stephanie. 2015. Introduction: Ed- ward Said, Russian Orientalism and So- viet Iranology. Iranian Studies 48: 647–62. [[CrossRef

Dann, Michael. 2017. Between History and Hagiography: The Mothers of the Imams in Imami Historical Memory. In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Is- lamic History. Edited by Matthew S. Gordon and Kathryn A. Hain. New York: Oxford .University Press, pp. 244–65

De La Puente, Cristina. 2017. The Ethnic Origins of Female Slaves in al-Andalus. In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History. Edited by Matthew S. Gor- don and Kathryn A. Hain. New York: Oxford .University Press, pp. 124–42

Della Valle, Pietro. 1991. Travelogue of Pietro Della Valle: Section on Persia. Translated by Shoaeddin Shafa. Tehran: Entesharate Elmi va (Farhangi. (In Farsi

Encyclopedia Iranica. n.d. Georgians in the Safavid Administration. Available online: http://www.iranicaonline.org/articles/georg- iavii .(accessed on 11 August 2018)

Erdem, Yusuf. 1996. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise 1800–1909. London .and New York: Springer

Eskandar Beig Monshi, Torkman. 1938. His- tory of Alam Aray Abbasi. Edited by Soheili (Khansari. Tehran: Eslamiye. (In Farsi

Figueroa, Don Garcia. 1984. Travelogue of Don Garcia De Sila Figueroa. Translated by Gholamreza Samii. Tehran: Nashre No. (In (Farsi

Ghaffarifard, Abbas Gholi. 2005. Woman in Safavid Historiography, 1st ed. Tehran: Amir .Kabir

Gordon, Matthew S. 2017. Introduction: Pro- ducing Songs and Sons. In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic .History

Edited by Matthew S Gordon and Kathryn A. Hain. New York: Oxford University Press,

tions and Reorganisation of the Regional Order in the Caucasus by Safavid Iran: Preconditions and Developments Described by Fazli Khuzani. In Reconstruction and Interaction of Slavic Eurasia and Its Neighboring Worlds. Sapporo: Slavic Research Center.

Mirza Afandi, Abdollah Isfahani. 1995. On the Freedom of Eunuchs (first edition 1698). In A Collection of Persian Treatises: Book Four. Edited by Najib Mayel Heravi. Mashhad: Islamic Research Foundation, Astane Ghodse Razavi. (In Farsi)

Myrne, Pernilla. 2017. A Jariya's Prospects in Abbasid Baghdad. In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History. Edited by Matthew S. Gordon and Kathryn A. Hain. New York: Oxford University Press, pp. 52–74.

Najmabadi, Afsaneh. 2005. Women with Mustaches and Men without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity. Berkeley: University of California Press.

Nielson, Lisa. 2017. Visibility and Performance: Courteasans in the Early islamicate Courts (661-950 CE). In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History. Edited by Matthew S. Gordon and Kathryn A. Hain. New York: Oxford University Press, pp. 75–99.

Olearius, Adam. 2006. Travelogue of Adam Olearius: Safavid Persia from a German Traveler's Perspective. Translated by Ahmad Behpoor. (Tehran: Ebtekare No. (In Farsi

Rahbari, Ladan. 2009. Investigating Dis-pp. 1–11.

Grès, Yvonne. 1973. The Beautiful Ambassador: The Travelogue of French Ambassador to the Court of Shah Soltan Hossein Safavi. Translated by Ali Asghar Saeedi. Tehran: Tehran Publications. (In Farsi)

Hamid, Usman. 2017. Slaves in the name Only: Free Women as Royal Concubines in Late Timurid Iran. In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History. Edited by Matthew S. Gordon and Kathryn A. Hain. New York: Oxford University Press, pp. 190–206.

Jafarian, Rasul. 2011. New Knowledge about Gulaman and Kanizan in the Safavid Period. (Payame Baharestan 2: 1833–924. (In Farsi

Kaempfer, Engelbert. 1985. Travelogue of Persia. Translated by Keykavood Jahandari. (Tehran: Kharazmi. (In Farsi

Khatunabadi, Mohammad Saleh. 1708. Adab-e Seniye. In New Knowledge about Gulaman and Kanizan in the Safivid Period. 2 vols. Edited by Rasul Jafarian. Tehran: Payame Baharestan, issue 2, vol. 14, pp. 1833–924. (In Farsi)

Khosronejad, Pedram. 2016. The Face of AFRICAN Slavery in Qajar Iran–in Pictures. Available online: https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2016/jan/14/african-slavery-in-qajar-iran-in-photos (accessed on 9 August 2018).

Losensky, Paul. 2009. Poetics and Eros in Early Modern Persia: The Lovers' Confection and the Glorious Epistle by Muhtasham K¯ash¯an¯ı. Iranian Studies 42: 745–64. [[CrossRef

Maeda, Hirotake. 2004. The Forced Migra-

courses of Sexuality during the Safavid Dynasty in Travelogues. Master's thesis, Department of Anthropology, Faculty of Social Sciences, Tehran University, Tehran, Iran. (In Farsi). Rahbari, Ladan. 2018. "Their Beastly Manner": Discourses of Non-Binary Gender and Sexuality in Shi'ite Safavid Persia. Open Cultural Studies 2: 758–70. [CrossRef] Rahbari, Ladan. 2020. Duffs and Puffs: Queer Fashion in Iranian Cyberspace. Middle East Critique 29: 69–86. [CrossRef] Ricks, Thomas. 2001. Slaves and slave trading in Shi'i Iran, AD 1500–1900. Journal of Asian and African Studies 36: 407–18. [CrossRef] Robinson, Majied. 2017. Statistical Approaches to the Rise of Concubinage in Islam. In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History. Edited by Matthew S. Gordon and Kathryn A. Hain. New York: Oxford University Press, pp. 11–26. Sanson, François. 1967. Travelogue of Sanson: Iranian Kingdom under Shah Suleyman. Translated by Taghi Tafazzoli. Tehran: Ibn Sina. (In Farsi). Seydiye, Simin. 2008. Three Manumission Documents from Safavid Period. Payame Baharestan 2: 16–21. Sharlet, Jocelyn. 2017. Educated Slave Women and Gift Exchange in Abbasid Culture. In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History. Edited by Matthew S. Gordon and Kathryn A. Hain. New York: Oxford University Press, pp. 278–96. Sherley, Anthony, Robert Sherley, and Thomas Sherley. 1983. The Travelogue of the Sherley Brothers. Translated by Avans. Tehran: Negah. (In Farsi). Taheri, Abolghasem. 1970. Political and Social History of Iran from Teymur's Death until the Death of Shah Abbas II. Tehran: Habibi. (In Farsi). Tavernier, Jean-Baptiste. 2003. Travelogue of Tavernier. Translated by Hamid Arbab Shirani. Tehran: Niloofar. (In Farsi). Tolmacheva, Marina. 2017. Concubines on the Road: Ibn Battuta's Slave Women. In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History. Edited by Matthew S. Gordon and Kathryn A. Hain. New York: Oxford University Press, pp. 163–89. Urban, Elizabeth. 2017. Early Islamic Models of Slave Motherhood. In Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History. Edited by Matthew S. Gordon and Kathryn A. Hain. New York: Oxford University Press, pp. 225–43. Yaghoobi, Claudia. 2016. Yusuf's "Queer" Beauty in Persian Cultural Productions. The Comparatist 40: 245–66. [CrossRef] Zargar, Cyrus Ali. 2013. Sufi Aesthetics: Beauty, Love, and the Human Form in the Writings of Ibn'Arabi and 'Iraqi. Columbia: University of South Carolina Press.

خەیاڵکردن: تێکدانی خەیاڵسازییە کۆلۆنیالییەکان و دروستکردنی گێڕانەوە پۆست-کۆلۆنیالیزمییەکان*

نووسەر: ئۆما کۆتهاری

وەرگێڕ: ڕۆژان کوردستانی

پوختە

چیرۆکەکان تەنیا دەربڕینی خەیاڵی تاکەکەسی نین؛ ئەوان شێوەیەکی بنەڕەتین بۆ ڕێکخستن و ماناداندن بە جیهان. بەڵام ئەم ماناسازییە هەرگیز بێ چوارچێوە و بێ کاریگەری نییە. هەموو گێڕانەوەیەک لەناو تۆڕێکی پەیوەندیداری خەیاڵسازییە هاوبەشەکاندا و لەژێر سێبەری گێڕانەوە سەردەستەکاندا پێک دێت.

ئەم بەشە دەیەوێت پیشان بدات کە گێڕانەوە کۆلۆنیالییەکان - وەک ڕژێمێکی ماناسازیی دەسەڵاتدار - چۆن لە چوارچێوەی کولتووری، سیاسی و مێژوویی تایبەتدا دروست بوون و چۆن بە تێپەڕبوونی کات دەکرێت بخرێنە بەر ڕەخنە، لاواز بکرێن و هەڵبوەشێندرێنەوە.

بە پشتبەستن بە چیرۆکی گەشتێکی ناوازە و دوورودرێژ لە بەریتانیاوە بۆ هیندستان لە ساڵی ١٩٥٥دا (کە دایک و باوکم ئەنجامیان دا)، ئەم نووسینە پێشان دەدات کە نەتەوە داگیرکراوەکان نەک تەنیا لەژێر دەسەڵاتی سیاسی، بەڵکوو لەژێر دەسەڵاتی گێڕانەوەیی و خەیاڵسازییەکانیشدا دەژین. ئەو گێڕانەوە داگیرکەرانە زۆرجار لەناو خەیاڵێکی فانتازیایی-ئامێزدا جێگیر دەبوون کە بەریتانیایان وەک ناوەندی مۆدێرنیتە، شارستانییەت و شکۆداری پیشان دەدا؛ وەک ئەوەی ناوەند (بەریتانیا) ناوەندی ڕووناکی، مۆدێرنیتە و پێشکەوتن بێت و پەراوێز (کۆلۆنییەکان) شوێنی دواکەوتوویی، پاشماوەی مێژوو و پێویستی بە «ڕزگارکردن» لەلایەن ناوەندەوە بێت.

ئەم گێڕانەوانە تەنیا وێنەیەکی سادەی خەیاڵی نەبوون؛ بەڵکوو توانیان ژارەزوو و ئاوات دروست بکەن، ژاراستەی تێگەیشتن لە کات و شوێن، دیاری بکەن. لەبەر ئەوە، گەشتکردن لە پەراوێزەوە بۆ ناوەند تەنیا گواستنەوەیەکی جوگرافییانە نییە، بەڵکوو گەڕانێکە بۆ ناو مانا و چوارچێوەیەک کە پێشتر لەلایەن ئەو گێڕانەوانەوە دامەزرابوو و دیاری کرابوو؛ بەڵام کاتێک ژیانی ناوەند ئەزموون دەکرێت، ئەو دووربینەی نێوان خەیاڵ و ڕاستی دەردەکەوێت. لەم ساتەدا گێڕانەوە سەردەستەکان دەست بە لاوازبوون و شکاندن دەکەن و شوێن بۆ گێڕانەوەی دژە-دەسەڵاتدار و دژە-کۆلۆنیالی دەکرێتەوە؛ ئەو چیرۆکانەی لە ئەزموونی زیندوو، هەست و ژیانی ڕاستەقینەی خۆیانەوە سەرهەڵدەدەن و بە وردی دەگۆڕێن بۆ گێڕانەوەیەکی پۆست-کۆلۆنیالی.

لەم پرۆسەیەدا، خەیاڵ تەنیا هەڵگری وێنە نییە؛ مەیدانێکی کێشەی مانا و دەسەڵاتە. ئەو شوێنە خەیاڵییەی لە دووڕەوە جوان و ئارام دەبینرێت، کاتێک لە نزیکەوە دەبینرێت دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی بوون و ناسنامەی نوێ. ئەم گەڕانە لەناو جوگرافیا تەنیا جوواڵەیەکی فیزیکی نییە؛ گواستنەوەیەکە لەژێر دەسەڵاتی گێڕانەوەی سەردەستەوە بۆ سەر بنەمای خۆ-ئەزموون، خۆ-ناسین و خۆ-گێڕانەوە.

وشە گرینگەکان: کۆلۆنیالیزم، خەیاڵسازی، گێڕانەوە پۆست-کۆلۆنیالییەکان، دووڕەدیمەن، گوندی ئینگلیزی.

من لە منداڵیدا، گەڕانی دووبارە و بێئەنجامی دایک و باوکم بۆ دۆزینەوەی گوندنشینی ئینگلتەرا بە هەڵە دەزانی وەک نیشانەی نەشارەزاییان بە جیهان؛ بەڵام دواتر بۆم ڕوون بووەوە کە ئەو گەڕانە بەرهەمی تێکچوونی خەیاڵ و مێژووی کۆلۆنیالی بوو. لە ساڵانی شەستدا لە لەندەن، یەکشەممەی هەر حەوتوویەک لە هاویندا، خێزانەکان بە ئۆتۆمبێل دەچوون بۆ گەڕان بەدوای شوێنێکی ئارام و لادێیی بۆ گەشتوگوزار، گەشتێک کە لە ڕووی ڕووکارەوە چالاکییەکی ئاسایی خێزانی بوو، بەڵام لە ژێرەوەدا بەدواداچوونی وێنەیەکی ئایدیالیزەکراوی نیشتمان بوو. دایک و باوکم، کە لە سەردەمی دەسەڵاتی بەریتانیادا لە هیندستان خوێندبوویان، لە چوارچێوەی سیستەمی پەروەردەی کۆلۆنیالیدا پەروەردە کرابوون و ڕۆمانتیسیزمێکی کۆلۆنیالیستییان لە ناخیاندا جێگیر ببوو؛ گوتارێک کە گوندنشینی ئینگلتەرا وەک فەزایەکی تاک، پاک و ئەفسانەیی دەگێڕاوە و ئارەزووی سەردانی ئەو شوێنەی لە دڵیاندا دروست

کردبوو.

وەک حەنیف قورەیشی (٢٠١٤) ئاماژە دەکات، بۆ زۆرێک لە کۆچبەرانی هیندی، گوندنشینی ئینگلتەرا لە هەمان کاتدا خاکێکی بێگانە و شوێنێکی ئارەزوومەند بوو؛ پەیوەندییەک کە لەناویدا نامۆیی و ڕاکێشان بە شێوەیەکی دووڕەهەندی تێکەڵ دەبوون. بەم شێوەیە، لەم یەکشەممانەدا لە پایتەخت دوور دەکەوتینەوە بەدوای دیمەنێکی ئەفسووناوی کە بتوانێت «ئینگلتەرای سەوز و خۆش» - ئەو وێنەیەی لە ئەدەبیات و گوتاری نەتەوەیی کۆلۆنیالیدا بەرهەم هاتووە - نیشانمان بدات. ئێمە لەناو ئۆتۆمبێلی "مۆریس مینی ماینەرە سووڕە دووەدەرگاکەماندا" قەتیس دەبووین، کە سەبەتەی پیکنیک و فلاسکێکی تێدا بوو و ئێمە سێ خوشک لە کورسیی پشتەوە دادەنیشتین. لە پەنجەرە بچووکەکانی ئۆتۆمبێلەکەوە سەیری دەرەوەمان دەکرد و دەمانبینی دیمەنەکان چۆن دەگۆڕێن. ژینگەی چڕی شارستانیی لەندەن دەگۆڕا بۆ پەراوێزی شار، پاشان بۆ زنجیرەیەکی درێژی کوێرەگوندەکان، پێش ئەوەی بگەنە کێڵگە و دارستانە سەوز و فراوانەکان - گواستنەوەیەک کە وەک گواستنەوە لە مۆدێرنییەتی شارەوە بۆ خەیاڵی «سروشتی پاک» دەردەکەوت.

بێ ماندووبوون بە ڕێگا گوندییەکاندا دەسووڕاینەوە؛ دەگەڕاین و سەیری دەوروبەرمان دەکرد، بەڵام زۆرجار بڕیارمان دەدا نەوەستین وەک ئەوەی هیچ شوێنێک نەتوانێت بەتەواوی لەگەڵ وێنەی لەپێشتر دروستکراو یەک بگرێت.

لەو گەڕانە یەکشەممانەماندا، ئەو «ئایدیاڵ»ـەی گوندی (گوندی خەیاڵی) هەرگیز بەتەواوی بەدی نەهات؛ دوای چەندین کاتژمێر شۆفێری، کەشوهەوای گەرم و لەناو مشتومڕ و نائومێدیدا، دەگەڕاینەوە بۆ ماڵەکەمان لە باکووری لەندەن، چونکە جارێکی تر گوندنشینی شکۆمەندی ئینگلیزی - وەک ئەوەی لە خەیاڵدا دامەزرابوو - بە نەسیبمان نەدەبوو. گیاکان زۆر زبر بوون، گردەکان وەک لەو گێڕانەوە ڕۆمانتیکییەکاندا دەیانگوت نەبوون، خۆر بە دەگمەن بۆ ماوەیەکی درێژ دەدرەوشایەوە و ئەگەر لە ئۆتۆمبێلەکە دادەبەزین، مێرووڵەکان بە بۆنی خواردنەکان کۆ دەبوونەوە و زۆر کاتمان بە دوورکردنەوەیان تێپەڕ دەبوو. بەڵام کاتێک فەرشێکمان لەسەر چیمەنی باخچەی پەراوێزی شارەکەمان بڵاو دەکردەوە و ڕۆتی و کاریمان دەخوارد، ئەو نائومێدییە گرنگیی نەدەما - و هەمیشە یەکشەممەیەکی تر هەبوو.

ئێمە بەردەوام ئەو گەشتانەمان دەکرد، بەڵام هەر جارێک بە کەمبوونەوەی تامەزرۆیی و زیادبوونی نائومێدیی پێشبینیکراو؛ چونکە گەڕان بەدوای گوندنشینییەکی ئینگلیزی تەواو و بێکەموکووڕ - وەک ئەوەی لە خەیاڵی کۆلۆنیالیدا دروست کرابوو - دووبارە و دووبارە بە شکست کۆتایی دەهات و... ئەوە ئەنجامی گەڕانی دووبارە و بێئەنجامەکەمان بوو، هەتا ئەو کاتەی دوای چەندین هەوڵی شکستخواردوو، دایک و باوکم و هاوڕێکانیان شوێنێکیان دۆزییەوە کە وەک وڵامێکی کاتی بۆ ئەو خەیاڵە درێژخایەنە دەردەکەوت: تەنیا چەند مایلێک لە ماڵەکەمان دوور بوو.

ڕۆیسلیپ لیدۆ

ئەم فەزا گوندنشینە، لە ناوچەی هیلینگدۆنی لەندەن، دەریاچەیەک و کەنارئاوێکی دەستکردی هەبوو. سەرەتا لە ساڵی ١٨١١دا وەک کۆگایەک (reservoir) دامەزرابوو بۆ دابینکردنی ئاوی کەناڵی گراند جانکشن (کە پاشان بوو بە گراند یونیۆن کەناڵ)؛ بەڵام لە ساڵی ١٩٣٣دا دووبارە کرایەوە و وەک لیدۆ (lido)یەکی گشتی بۆ مەلەوانی، بەلەمسواری و خۆشگوزەرانی ئامادە کرا. بەم شێوەیە، ئەو فەزایەی کە وەک سروشتێکی پاک و سەرەتایی دەردەکەوت، لە ڕاستیدا بەرهەمی دەستی مرۆڤ بوو - سروشتێکی ڕێکخراو، چاودێریکراو و سنووردار. ئێمە سواری ئەو بەلەمانە دەبووین کە لە کەناری ڕۆژئاوا بە کرێ تەرخان کرابوون، بۆ سووڕانەوە لەسەر ئاوە هێمنەکەدا؛ هەروەها سواری کەرەستەیەکی

دروستکراو دەبووین کە بەناو دارستانە کۆنەکاندا دەسووڕایەوە و بە دەوری گۆلەکەدا دەگەڕا. ئەم چالاکییانە تەنیا گەشتێکی سادە نەبوون، بەڵکوو شێوازێک بوون بۆ خۆگونجاندن و هاوسەنگی لەگەڵ وێنەیەکی دیاریکراو لە "لادێی ئینگلیزی".

دایک و باوکم لە کۆتاییدا لادێی ئینگلیزیی خۆیان دۆزییەوە: شوێنێکی هەڵبژێردراو، ڕێکوپێک و سنووردار، لە کۆتایی هێڵی میترۆپۆلیتان؛ فەزایەکی سەلامەت و کۆنترۆڵکراو کە تێیدا سروشت بە شێوەیەکی ئارام و بێ مەترسی پیشان دەدرا. ئێمە وازمان لە گەڕانە بێسنوورەکە هێنا و ڕۆژە درێژەکانی هاوینمان لەوێ بەسەر برد - هەرچەندە وێنەکان بە پاڵتۆ و ملپێچ نیشانمان دەدەن کە زۆرجار هەستمان بە ساردی دەکرد؛ بەڵام ڕازی بووین کە شوێنێکمان دۆزیوەتەوە کە «بە قەدەر پێویست ئینگلیزی» بوو.

بەم شێوەیە، ئێمە بووینە نموونەیەک بۆ ئەو تێبینییەی ئەمیت ڕۆی (٢٠٠٦) کە دەڵێت هیندییەکان هەستی تایبەتی خۆیان دەخەنە سەر ئەوەی چی لە لادێکانی ئینگلتەرا ئیلهامیان پێ دەدات. دایک و باوکم شێوازی تایبەتی خۆیان بۆ بینین، ئارەزووکردن و گۆڕینی ڕوویسلیپ لیدۆ پەرە پێ دا؛ ئەوان شوێنەکەیان گۆڕی بۆ فەزایەکی ئاشنا، خاکێکی هەستپێکراو کە دەتوانرێت لە ڕۆژێکی هاویندا بە خۆشی تێیدا بمێنینەوە. ئەمە جۆرێک لە «دروستکردنی شوێن» بوو - گۆڕینی فەزایەکی گشتی بۆ ناوچەیەکی مانادار و تایبەت لە ژیانی دیاسپۆرادا.

بەڵام گومانم هەیە کە ئەوە تەنیا گۆڕینی لیدۆ بۆ گوندنشینییەکی ئایدیاڵ بووبێت؛ چونکە گەڕانی ناوەوەمان هێشتا بەردەوام بوو. لە ڕووی منەوە، گەڕان بۆ «لادێی ئینگلتەرا» هێشتا تەواو نەببوو. لیدۆ خۆش بوو، بەڵام کاتێک لەگەڵ هاوڕێ سپیێستە بەریتانییەکانم ڕۆژێک بۆ گەڕان بە ئۆتۆمبێل دەچووم، هەمیشە وا دیار بوو کە دایک و باوکی ئەوان ئەو لادێیە شکۆمەندەیان دۆزیبووەوە کە دایک و باوکی من نەیانتوانیبوو بیدۆزنەوە: چۆڵەوانی سەوز و گەشاوە، دارستانەکان کە تیشکی خۆر لەناو دارەکاندا دەکەوێتەوە، چەمە پێچاوپێچەکان. وەک ئەوەی ئەوان بزانن لە کوێ و چۆن ئەو شوێنانە بدۆزنەوە. بەڵام ڕەنگە من ئەو شوێنانەی خۆمانم وەک ئەو شوێنانەی ئەوان جوان نەبینیبێت. ئەم جیاوازییە لە توانا و لێهاتوویی گەورەسااڵانداە هەستێکی بێڕەحمی لە منداا بەرامبەر بە دایک و باوکم وروژاند. من ئەوکات تێنەگەیشتم کە ئەوان و هاوڕێکانیان لە زێدی خۆیان دوورخراونەتەوە و هێشتا لە پرۆسەی خۆگونجاندن لەگەڵ کۆمەڵگایەکی نوێ و چوارچێوەی نەتەوەیی کۆلۆنیالیدا بەردەوام بوون.

لە کاتێکدا کە ئەم هەوڵە بۆ جێگیرکردنی ژیانێکی نوێ بە شێوەیەکی سنووردار و ئارام دەردەکەوت، ئەوەی لەژێر ئەم دیاریکردنەدا شاراوە مابوو، ئەو بوێری و بێخەمییە بوو کە لە گەنجییاندا هەیانبوو. وڵاتێکی تەواو نوێ، بە دابونەریت و سەلیقە و شێوازی ژیانی جیاواز. بەڵام من ئەوکات ئەوانم بە دونیانەدیو، بێگەشت، بێتوانا و سنووردار دەزانی.

ئەو گەشتانەی کە بە شێوەیەکی ئاگادار و هەڵبژێردراو ئەنجام دەدران - وەک هەڵبژاردنی ڕوویسلیپ وەک شوێنێکی سەلامەت و کۆنترۆڵکراو - ئەو ڕاستییەیان نەخستە ڕوو کە ئەوان جارێک بوێر و بێخەم بوون. لە مانگی ئایاری ساڵی ١٩٥٥، لە ناوەڕاستی بیستەکانی تەمەنیان و ماوەیەکی کەم دوای هاوسەرگیرییان، دایک و باوکم بە کەشتییەک لە بۆمبای هیندستانەوە بەرەو ساوسهامپتۆن لە ئینگلتەرا بەڕێکەوتن. لە بەندەرەکەدا سواری شەمەندەفەر بوون و لەگەڵ گەیشتنیان بە لەندەن، ئۆتۆمبێلێکی دەستی دووی مۆریس مینۆریان کڕی. شەش مانگ دواتر، بە هەمان ئۆتۆمبێلەوە لە ڕێگای وشکانی بۆ هیندستان گەڕانەوە. ئەوان دەستیان بە گەشتێک کردبوو کە پێیان وابوو دەبێتە سەرگوزشتەیەکی دوورودرێژ. هەرچەندە ئەم گەشتە چیرۆکێکی سەرنجڕاکێش و پڕ لە وردەکاری بوو، بەڵام بۆ ماوەیەکی درێژ ئەزموون و بیرکردنەوەکانیان لە چوارچێوەی گفتوگۆ و گێڕانەوەی خێزانی و کۆمەڵایەتیدا جێگای خۆیان نەدۆزییەوە.

ئەوان بە تەواوی باسی چیرۆکەکانیان نەدەکرد و منیش دواتر ئامادەی گوێگرتن و تێگەیشتن لێیان نەبووم. لە کۆتایی پەنجاکانی سەدەی ڕابردوودا، چەند ساڵێک دوای گەڕانەوەیان بۆ هیندستان، لە لەندەن کارێکیان پێشکەش باوکم کرد و کۆچیان کردەوە بۆ بەریتانیا. لەو کاتەدا کە خەباتیان دەکرد بۆ نیشتەجێبوون و خۆگونجاندن لە وڵاتێکی بێگانە، کات و دەرفەتی کەم هەبوو بۆ دەربڕینی نۆستالژیا یان بیرەوەرییەکانی ڕابردوو. بۆیە یادەوەرییەکانیان لە قۆناغێکی بێخەمی و گەنجی لە ژیانیاندا شاردەوە. لە ساڵانی خوێندنی سەرەتاییمدا، کاتێک دایک و باوکم هەندێک جار ڕووداوێکیان لەو گەشتە دەگێڕایەوە، من زۆر گرنگیم پێ نەدەدا. نەمدەتوانی وێنەی ئەوە دروست بکەم کە ئەوان بە جارێک گەنج و بوێر و هاوکات پڕ لە ئەزموون بن. ئێستا دەزانم کە تەنیا کاتێک دەتوانیت چیرۆکێک ببیستیت کە ئامادە بیت بۆ بیستنی - وەک ئەوەی دەڵێن گوێگرتن خۆی پرۆسەیەکی پێگەیشتن و گەشەکردنە. بەڵام کاتێک دایک و باوکم زیاتر ئاسوودە بوون، لە ژیانیان لە بەریتانیا جێگیرتر بوون و کەمتر سەرقاڵی کاروباری ڕۆژانە بوون، هەستیان کرد دەتوانن بیر لە ڕابردوویان بکەنەوە. زۆرجار هەندێک یادەوەریی کورت لە ژیانی پێش هاتنیان بۆ لەندەنیان دەگێڕایەوە. منیش زۆر بەوردی، بە حەز و ڕێزەوە دەستم دەکرد بە گوێگرتن. دواتر هانیانم دەدا بۆ بیرهێنانەوەی ئەڵقە سەرنجڕاکێشەکانی ژیانیان؛ پرسیارم دەکرد، هانم دەدان و دڵنیام دەکردنەوە کە چیرۆکەکانیان گرنگ و بەنرخن.

لە زمانی گوجاراتیدا زاراوەیەک هەیە بۆ گوێگرێکی چیرۆک، "سامبلا" (sambla)، ئەو کەسەی چیرۆکەکان وەردەگرێت و قبووڵ دەکات کە یادەوەرییەکانی گێڕەرەوە ناچار لەگەڵ بیرەوەرییەکانی خۆی تێکەڵ دەبن. بەم مانایە، یادەوەری تەنیا مووڵکی تاکەکەس نییە؛ بەڵکوو لەنێوان گێڕەرەوە و گوێگر دروست دەبێت و پەرە دەستێنێت. سامبلا ئەوە دەزانێت کە بەم تێکەڵبوونەوە، خۆی لەژێر کاریگەریی ئەو چیرۆکانەدا دەبینێتەوە و گۆڕانی بەسەردا دێت. لەم ڕوانگەیەوە، گوێگرتن خۆی کردارێکی دروستکردنی مانا و ناسنامەیە؛ پرۆسەیەک کە تێیدا ڕابردوو دووبارە لەناو گێڕانەوەدا دەبینێتەوە و خەیاڵە پێشووەکان لەژێر تیشکی یادەوەری و گوێگرتنە نوێیەکەدا دەکەونە بەر هەڵوەشاندن و نووسینەوە. وردە وردە، لەگەڵ دەرکەوتنی چیرۆکەکانیان، نەرێنییەکانی منیش - ئەو هەستە سەرەتاییانەی کە بەرامبەر بەو گەڕانە بێئەنجامانە و سنووردارییەکانیان هەمبوو - دەستیان کرد بە هەڵوەشاندن و گۆڕان. تێڕوانینی من سەبارەت بە دایک و باوکم سنووردار بوو؛ لە ڕاستیدا ئەوان زۆر چالاکتر و نوێخوازتر بوون لەوەی من لە سەرەتا دەمبینی. من و خوشکەکانم جاروبار لێمان دەپرسین بۆچی بڕیاریان دا گەشتێکی ئەوەندە بوێرانە و دوورودرێژ ئەنجام بدەن و داوامان لێ دەکردن دووبارە چیرۆکەکە بگێڕنەوە بۆمان.

دایکم بە خۆشییەکی ڕاستەقینە و بە ئاسانی وڵامی دەداوە و دەستی دەکرد بە بیرهێنانەوەی گەنجییان: "ئێمە خەڵکی ئاسایی بووین؛ شوێنمان نەدیتبوو، بەڵام بوێر بووین. دەمانویست دونیا ببینین." ئەوەی زیاتر لەو گەشتە درێژە لە بیرم ماوە وێنەکانن کە پڕن لە خۆشەویستی: لەسەر پردێک یان گردێک شانبەشان وەستابووین و دەوروبەرمان دەڕوانی.

بەپێچەوانەی ئەو ئەزموونەی ئایرین کاکاندێس (Irene Kacandes, ٢٠٠٩) باسی دەکات - کە باوکی حەزی لە قسەکردن لە ڕابردووی تروماتیکی نەبوو و بە دەستەوە نەدەدرا باسی بکات - دایک و باوکم بە حەماسە و دڵخۆشی قسەیان لە گەشتەکانیان دەکرد. چیرۆکەکانیان بە گشتی خۆشحاڵ، زیندوو و پڕ لە ژیان بوون. بە سەخاوەت و بە چێژەوە بیرەوەرییەکانیان باس دەکرد.

ئەم چیرۆکانە بەدرێژایی ساڵ دەردەکەوتن و مێژووی خێزانەکەمانیان زیندوو دەکردەوە. لە کۆبوونەوە خێزانییەکاندا، یان کاتێک ڕووداوێک یان کەسێک یادەوەرییەکی دەوروژاند، ئەوان چیرۆکی گەشتەکەیان دەگێڕایەوە. هەندێک چیرۆکیش

بەهۆی ڕووداوەکانی ئێستاوە هان دەدران. بۆ نموونە، سەختبوونی یاساکانی کۆچ و قەیرانی پەنابەران لە ئەوروپا هۆی ئەوە بوو کە بیر لەو ئاسانکارییانە بکەنەوە کە لە پەنجاکاندا بەهۆی پاسپۆرتەکانی کۆمەنوێڵس (Commonwealth)ەوە هاتوچۆکردن پێیان ئاسانتر بوو.

لەگەڵ دەرکەوتنی ئەم چیرۆکانە، ڕوون بوو کە ئارەزوویان بۆ هاتوچۆ بۆ بەریتانیا و ئاواتەکانیان بە قوونڵی لەژێر کاریگەریی گێڕانەوەی سەردەستدا دەقی گرتبوو.

لە هیندستان، لەژێر دەسەڵاتی داگیرکەر وێنەیەکی ئایدیاڵ و ڕۆمانتیک لە بەریتانیا دروست کرابوو: وڵاتێکی شارستانیتر، ڕێکخراوتر و تەنانەت شکۆدارتر. وەک زۆرێک لە خەڵکی کۆلۆنیالکراو، ناسینی ئەوان لە بەریتانیا لە ڕێگای پەروەردە، ئەدەب، فیلم و وێنەکانی کالێندەرە وێنەدارەکانەوە شێوەی گرتبوو - ئەو وێنانەی لە ماڵ و قوتابخانەکاندا هەڵواسرابوون. ئەمانە تەنیا بەشێکی هەڵبژێردراو و جوانکراوی بەریتانیایان نیشان دەدا و وێنەیەکی سنووردار و ئایدیاڵیان لەو وڵاتە دروست دەکرد. جوگرافیایەکی خەیاڵی دروست کرابوو کە تێیدا فەزای شارە گەورەکان و ئیمپراتۆرییەکان وەک ناوەندی شارستانییەت، پێشکەوتن و شکۆداری نیشان دەدران. لە ئەنجامدا، ئەم فانتازیایە کۆلۆنیالییانە - کە لە ڕێگای چیرۆک و سیمبۆلەکانی سەردەستەکانەوە دروست ببوون و ئەوان وەک سوژەی کۆلۆنیالیزم تێیدا قەتیس کرابوون - سەلیقە و خواستی ئینگلیزپەرستەکانیان پەرە پێ دا و حەز و ویستی سەردانی بەریتانیایان بە شێوەیەکی قوونڵ لە زەینیاندا جێگیر دەکرد. ئارت مالیک (Arti Malik, ٢٠١٦, p. ١) لەم بارەیەوە دەڵێت: کاتێک لێی دەپرسرێت بۆچی هاتووەتە بەریتانیا، هەمیشە وڵام دەداتەوە: "چونکە کاتێک ئێوە [ئینگلیزەکان] هاتنە هیندستان، پێتان گوتین ئێرە دڕەوشاوەترین شوێنە لەسەر زەوی."

ئەم فانتازیایە کۆلۆنیالییانە ئەوەندە بەربڵاو و قوونڵ بوون کە تەنانەت ناسیۆنالیستە دژە-کۆلۆنیالیستەکانیش - وەک دایک و باوکم - کەوتنە ژێر کاریگەرییان و هان دران بۆ سەردانی ناوەندی ئیمپراتۆرییەت. وەک محەمەد ڕەحمان (Mohammed Rahman, ٢٠٠٩, p. ١٣٠) دەنووسێت: "لەنێو ئەو هیندییانەی لە کۆلۆنییەکانی ژێر دەستی بەریتانیادا گەورە بووبوون، بەتایبەتی ئەوانەی بە ئینگلیزی خوێندبوویان، کەم کەس هەبوو کە حەزی لە سەردانکردنی بەریتانیای نەکردبێت."

لەگەڵ زیادبوونی دەرفەتی گەشتکردن دوای کۆتایی جەنگی جیهانیی دووەم (١٩٤٥) و سەربەخۆیی هیندستان (١٩٤٧)، ئەوانەی ئامادە بوون و توانایان هەبوو، دەیانتوانی ئارەزووی لەمێژینەی خۆیان بەدی بهێنن و ئەو شوێنانە ئەزموون بکەن کە پێشتر تەنیا لە ڕێگای چیرۆک، وێنە و گێڕانەوەی سەردەستەوە ناسێندرابوون. ئەم گێڕانەوانەی بەریتانیایەکی خەیاڵی و شکۆمەند کاریگەرییەکی قوونڵیان لەسەر دایک و باوکم هەبوو و هانی دان بۆ دەستپێکردنی گەشتێک کە لە سەرەتادا سەرسامییەکی گشتگیر و بێپرسیار بۆ شارستانیەتی ڕۆژئاوا پەرەی پێ درا. ئاشنابوونیان بە ڕەوتی بیرۆکە، بەها و نوێنەرایەتییە سەردەستەکانی بەریتانیا وای کرد تێگەیشتنێکی قوونڵیان لەبارەی مێژوو و شوێنە بەناوبانگەکان پەیدا بێت.

بۆیە، سەفەر بۆ بەریتانیا زیاتر وەک پشتڕاستکردنەوەی ئەوە دەچوو کە پێشتر لە ڕێگای بڵاوکردنەوەی ئەم چیرۆک و وێنانەی لەلایەن سەردەستانەوە لە خەیاڵیاندا جێگیر کرابوو، نەک وەک سەفەرێک بۆ شوێنی نەناسراو. لە هیندێک ڕووەوە، گەشتەکانیان بۆ ناو دڵی ئیمپراتۆریەت زیارەتێک بوو بۆ بیرۆکەکان سەبارەت بە بەریتانیا کە بە قوونڵی لە خەیاڵی بەکۆمەڵی هیندییەکاندا جێگیر ببوو (ڕەحمان، ٢٠٠٩، ل ١٣٣).

لە ئەنجامدا، کاتێک گەیشتنە بەریتانیا، هەستیان وەک ئەوە بوو کە ئەو شوێنەیان پێشتر دیوە - هەرچەندە یەکەمجار بوو دەیانبینی. لە سەرەتای گەشتەکەیاندا، بەریتانیا لە ڕێگای ئەو وێنانەوە دەبینرا کە چیرۆکە

کۆلۆنیالییانە پێشتر لە زەینیاندا دروستی کردبوو. ئەم کاریگەرییانە بە باشی لە ئەزموونی گەشتەکانی دایک و باوکمدا دەبینرێت: سەردانی شوێنە مێژووییە بەناوبانگەکانیان دەکرد و لەناو دیمەنە سەرنجڕاکێش و جوانەکاندا بە ئۆتۆمبێل تێدەپەڕین. زۆریان حەز دەکرد لە ئۆکسفۆرد و کامبریج وەک ناوەندەکانی پلەبەرزەکانی پەروەردەی بەریتانی، کات بەسەر ببەن و سەرنجیان ڕاکێشرابوو بۆ وەستان لە کەنارەدەریاکان، کاتێدراڵەکان (کلیسا گەورەکان) و قەڵاکان کە لە ماوەی خوێندندا خەیاڵیانی پڕ کردبوو.

ئەم خەیاڵ و بینینانە زیاتر لەلایەن کتێبی ڕێنمایی گەشتیارییەکەیانەوە کە زیادتر پێداهەڵگوتنی تێدابوو پەروەردە کرابوون، کە حەز و ئارەزوو بۆ گەشتیاران ساز بکەن و هانیان بدەن کە بەریتانیا شوێنێکی جوان و خاوەن گەشتیاری زۆرە: وڵاتێک کە بەهۆی پێکهاتە، شوێن و مێژووەکەیەوە، جوانی و سەرنجڕاکێشی پێشکەش بکات بە گەشتیارەکان لە هەر وڵاتێکی دیکەی جیهان.

جگە لە باسکردنی شکۆ و جوانکارییەکانی بەریتانیا، شێوەی دیکەی چیرۆکگێڕانەوەش هەبوون کە کاریگەرییان لەسەر پلانی گەشتەکەی دایک و باوکی من هەبوو. هەندێک لە گرنگترین شوێنەکانی گەشتەکەیان شوێنە سمبۆلیکییەکان بوون کە پەیوەندییان بە ئەدەبی ئینگلیزییەوە هەبوو. ئارەزووی سەردانی ئەم شوێنانە لە ناسنامەیەکی قوواڵەوە لەگەڵ بەرهەمەکانی شاعیران، شانۆنووسان و ڕۆماننووسانی بەناوبانگی بەریتانی هاتبووە ئاراوە، کە نووسینەکانیان لە بەرنامەی خوێندنی قوتابخانەکاندا وەک خوێندنەوەیەکی زۆر پێویست دابین کرابوون. ئەو کتێبە ئەدەبییەی Longman کە زۆر خوێندبوویانەوە، بە تۆندی هاندەری ئەوە بوو کە بچنە شوێنی لەدایکبوونی ویلیام شەکسپیر، سەردانی ماڵی لۆرد بایرۆن بکەن و بچنە ئیدنبەرە (پایتەختی سکۆتلەند) چونکە پەیوەندییەکی قووڵی بە والتەر سکۆتەوە هەیە.

جگە لە ئاشناییەکی قووڵ لەگەڵ ئەم نووسەرە کلاسیکانەدا لە ماوەی پەروەردەی کۆلۆنیالیدا، ڕۆیشتنی بەرفراوانی کتێبە ئینگلیزییەکان بە سەرانسەری ئیمپراتۆریەتەکە وای کردبوو کە دەستیان بگات بە ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆمانە بەناوبانگەکانی بەریتانی و ئارەزوویان بۆ بەرهەمەکانی جۆرج ئۆروێڵ، گراهام گرین، سۆمەرسێت ماگهام و ئەگاتا کریستی - کە لە ئاستێکی جیهانیدا زۆر بەناوبانگ بوو - گەشەی کردبوو. لە ئەنجامدا، لە ڕێگەی ئەم کتێبکۆچییەوە، بەرهەمە ئەدەبییەکان کۆچیان کردووە بۆ بەشە جیاوازەکانی جیهان، نەریتەکانی خوێندنەوەی ناوخۆییان گۆڕیوە و بیرۆکەیەکی دیاریکراویان سەبارەت بەوەی چیرۆکێکی باش چییە دامەزراندووە. ئەم کاریگەرییە قووڵەی بەرهەمە ئەدەبییە بەریتانییانە وەک جێبەجێکردنی ئەو فەرمان و باوەڕانە بوو کە لەلایەن بنیاتنەری سیاسەتی پەروەردەی کۆلۆنیالی بەریتانیا لە هیندستانەوە دەربڕاون.

لە کۆمەڵە وتارێکی فەلسەفی، ئیدنبەر لە ساڵی ١٨٤٦، Thomas Macaulay - مێژوونووس، شاعیر و سیاسەتمەدار - وتارێکی پێشکەش کرد: ئەدەبی بەریتانیا کاریگەرییەکی فراوانتری هەیە لە بازرگانییەکەمان و بەهێزترە لە هێزی سەربازیی ئێمە. ئەو لە وتارەکەیدا دەڵێت بەهای تەنیا یەک کتێبخانەی باشی ئەوروپی خۆی لە بەهای هەموو ئەدەبی ناوخۆیی هیندستان و عەرەبستان دەدات.

ئەم خەیاڵ و بینینانە زیاتر بەهێز کران بەهۆی کتێبی ڕێنمایی گەشتیارییەکەیانەوە بە ناوی "بەریتانیا: کتێبێک کە هەوڵ دەدات زیاتر لەوەی قەبارەکەی ڕێگەی پێ بدات کاریگەر بێت" (١٩٥٢)، کە تا ڕادەیەک بە شێوەیەکی زیادەڕۆیانە بەریتانیا وەک شوێنی شکۆ و جوانی گەشتیاری پیشان بدات. وەک لەو کتێبەدا هاتووە: «وڵاتێک کە بەهۆی پێکهاتە، شوێن و مێژووی خۆیەوە، جوانی، سەرنجڕاکێشی و جۆراوجۆری زیاتر بە گەشتیارەکان پێشکەش دەکات بە نیسبەتی هەر وڵاتێکی دیکەی جیهان» (بەرنامەی

گەشتیاری بەریتانیا، ١٩٥٢، لاپەڕە ٧).
چیرۆکەکانی دایک و باوکم سەبارەت بە سەفەرە ئایینییەکانیان بۆ شوێنەکانی پەیوەندیدار بە شوێنەکانی ژیانی خولقێنەری بەرهەمە ئەدەبییەکان و سەرکەوتنی ئەم سیاسەتە کۆلۆنیالییانە بەتەواوی پیشان دەدەن. لە ڕێگەی وەرگرتن و خوێندنەوەی ئەم چیرۆکانە لە شوێنێکی دیکەوە، کە لە کتێبەکاندا چاپ کرابوون و لە ناوچە جوگرافییە جیاوازەکانەوە گوازرابوونەوە، زانیاری دایک و باوکم سەبارەت بە کولتوور و زمانی بەریتانی دروست بووە و ڕۆڵێکی هاندەرانە و بگۆڕی لە گەشتەکانیاندا هەبووە. سەلیقە و هەڵبژاردەکانیان، کە لە چیرۆکە کۆلۆنیالییە کۆن و زۆربەکارهاتووەکانەوە کاریگەرییان لەسەر بووە سەبارەت بەوەی چی "ئەدەبی باش"ە، پەیوەندییەکی قوواڵی لەگەڵ بەرزکردنەوە و بەنرخاندنی زمانی ئینگلیزی هەبووە. بەڕاستیش وشەکانی باوکم - کە زۆربەیان کۆن و کەمبەکارهاتوو بوون - و هەروەها شێوازی قسەکردن و وشەدروستکردنەکانی، زۆر لە ئەدەبیاتی ئینگلیزی کاریگەرییان وەرگرتبوو؛ ئەمەش هانی دا بوو کە بە تەواوی خۆی بۆ فێربوونی زمان تەرخان بکات. ئێمە پێدەکەنین بە هەڵە بەکارهێنانی وشەکانی و ئەو وەک شتێکی بێبایەخی دەبینی کاتێک ڕاستمان دەکردەوە و هیچ گرنگییەکی نەدەدا بە ڕاستکردنەوەی دەنگە هەڵەکانی؛ بەبێ وەستان هەر وشەیەکی نوێی دەدیت بەکاری دەهێنا، تەنانەت ئەگەر بە دروستی و بە وردی بەکار نەهێنرابێت. بۆ ماوەیەک دوای دەستپێکردنی گەشتەکەیان لە ساڵی ١٩٥٥دا، ئەوان پابەند بوون بە ئایدیاڵ و خەیاڵە کۆلۆنیالییەکان کە چاوەڕوانییەکانیان لە بەریتانیا دروست کردبوو.
بەڵام کاتێک "بەریتانیای ڕاستەقینە"یان بینی، کەمتر ئامادە بوون تەنیا ئەوەی دەیانبینی و هەستیان پێ دەکرد بەبێ بیرکردنەوە و بڕیاردان وەری بگرن و دەستیان کرد بە دروستکردنی چیرۆکەکانی خۆیان. ژیان لە بەریتانیا وای لێ کردن زیاتر هەستیار و ڕەخنەگر بن بەرانبەر کاریگەرییە کۆلۆنیالییەکان و دەستیان کرد بە بیرکردنەوە لە هەڵبژاردە و ڕێگای دیکەی ژیان، جگە لەو جیهانبینییە داخراو و سنووردارەی کە پێشتر تێیدا دەژیان.
سەرەتا، ئەم گۆڕانکارییانە لە بیرکردنەوەیاندا سەبارەت بە ناوەندی ئیمپراتۆریەتەکە زۆر بە نهێنی و نەبینراو بوو، چونکە ڕەتی دەکردەوە ناسەقامگیری و نائارامی لەگەڵ تێگەیشتن لەوەی کە لە چیرۆکەکانیاندا پێیان گوترابوو یەکتریان ڕەت دەکردەوە بۆ ئەو شوێنانەی خەیاڵیان کردبوو تەنیا بەشێکی ساختە و خەیاڵی بوون. بە وردی، متمانەیان زیاد دەکرد؛ کاتێک چاوە کۆلۆنیالییە هەڵە و تێکچووەکە لە جێگەی چاوێکی بێفیلتەر و ڕاستەوخۆ جێگەی گرتەوە، دەستیان کرد بە خوێندنەوەی بەریتانیا بە شێوەیەکی جیاواز و ڕەخنەیان لەوە دەگرت کە پێشتر چۆن پێیان پێشکەش کرابوو پێش گەیشتنیان.
تێگەیشتن کە بەریتانیا چیدی پشتگیریی خەیاڵی کۆلۆنیالییان ناکات، بەڵکوو لەناو ژمارەیەکی زۆر لە هەست و کاریگەرییە نوێیەکاندا دایانگرت کە چیرۆکە سەردەستە کۆلۆنیالی و نەتەوەییەکان دەیانپەراندەوە. ڕوون بوو کە ئەو خەیاڵانەی لە ڕێگەی چیرۆکەکانیانەوە وەرگیرابوون نەگۆڕ و تاک و یەکجارەکی نەبوون. بەڵکوو هەمیشە لە ترسی ئەوەدا بوون کە ڕاستییەکان ئاشکرا ببن، چونکە ئەو وێنە ئەفسانەیی و زیادەهەڵئاوساوەی لەبارەی بەریتانیاوە هەیانبوو، لەگەڵ ڕاستیدا یەکی نەدەگرت؛ بەریتانیا جیاوازتر بوو لەوەی بۆیان گێڕدرابوو.
دایک و باوکم دەستیان کرد بە دروستکردنی «چیرۆکی دژ»ی تایبەت بە خۆیان، کە جۆرێک لە بیرکردنەوەی ڕەخنەیی پێ درابوو. کاتێک گەڕانیان بۆ ئەو وێنە بەرز و ئایدیالیزەکراوەی بەریتانیا لێیان ڕزگاری بوو، ڕوانینە ڕۆمانتیکییەکانیان سەبارەت بە بەریتانیا وەک جیهانێکی ڕۆشنبیرتر و ڕێکوپێکتر تووشی نائارامی، سەرزەنشت و دارمان بوو و دەستیان کرد بە لێکدانەوەی نوێی ئەو ئەزموونانە. ئەوان چیرۆکیان دەگێڕایەوە سەبارەت بە فرەیی تایبەتمەندی، ڕەفتار

و شۆینەکانی ژیانی ڕۆژانە - ئەو بابەتانەی لەو شتانە جیاوازن کە لە قوتابخانە، فیلم، کتێب و گۆڤارە بەناوبانگەکانی زمانی ئینگلیزیدا بڵاو کرابوونەوە و چێژیان لێ وەرگرتبوو.

بۆ ئەوان، زۆر سەرسوڕهێنەر بوو کە شایەتحاڵی فەقیریی بەریتانیایەکی دوای جەنگ بن، کە پڕ بوو لە وێرانە و شوێنە بۆمبڕێژکراوەکان. لەوەش زیاتر، لە کاتێکدا بەناو بەریتانیادا دەگەڕان، هەستیان دەکرد وەک کەسانێکی جیاواز سەیریان دەکرێت. هەرچەندە زۆرجار پێشوازییان لێ دەکرا و میواندارییان بۆ دەکرا، بەڵام هەندێک جار وەک نامۆ سەیر دەکران و بە سەیرکردنێکی نامۆیانە پێشوازییان لێ دەکرا. هەروەها ڕووبەڕووی کەسانی دیکە دەبوونەوە کە هەڵوێستی ڕەگەزپەرستانەیان هەبوو و سوودیان لە جیاوازییە پلەبەندییە باش لەبەرکراوەکان وەرگرتبوو، کە تێیدا دایک و باوکم وەک کەسێکی کەمتر دەبینران؛ بەڵام هەرچەندە تێگەیشتنە نوێ و جیاوازەکانیان سەبارەت بە وڵات پەرەی گرت و بەم شێوەیە وێنە کۆلۆنیالییە پێشووەکان لە لایاندا دەستیان کرد بە داڕمان، چیرۆکە نوێیەکانی پۆست-کۆلۆنیالییان ئەوەیان ئاشکرا کرد کە چۆن زۆرجار ڕووداوە ڕەگەزپەرست و دوژمنکارانەکان کەم دەکرانەوە یان بە شێوەیەکی هەڵبژێردراو بیر دەخرانەوە.

هەندێک کەس ئەوەندە خۆش نەبوون، بەڵام دەیانگوت: "بۆچی ئەو شتە خراپانەمان لەبیر بمێنن؟ دڵ ئازار دەدات." کاتێک داوایان لێ دەکرا ئەو ڕووداوە ناخۆشانە بیر بهێننەوە، ئەوان وڵامیان دەداوە: «دڵ زۆر بچووکە بۆ ئەوەی جێگای ئەو بیرکردنەوە نەرێنییانە و هەستە خراپەکان بێتەوە» و بە جۆرێک سەرزەنشتیان دەکردین. باوکم جەختی لەوە دەکردەوە: "خەڵک بە گشتی لامان خۆشەویست بوون؛ زۆر بە دەگمەن کەسانێکمان ناسی کە خۆشمان نەوێن و ئەگەر بتانەوێت لەبیریان بکەم، ئەوە کاتێکی زۆری دەوێت." تەنانەت دەیگوت: "ئەوانەی بە هۆکارێک یان هۆکارێکی تر دژی ئێمە و شێوازی ژیانمان بوون، ئێمە ڕقمان لێیان نەبوو." بەڵام هەرچەندە زۆرجار لەو شتانەی کە بیریان دەهاتەوە دڵخۆشی پێوە دیار بوو، بەڵام هەندێک ڕووبەڕووبوونەوەی دژبەرانەش دەگێڕدرانەوە، زۆرجار بە فرمێسک و ئازار و خەمەوە. زیاتر لە جارێک باسی ڕووبەڕووبوونەوەیان لەگەڵ ڕاهیبە ڕەگەزپەرستەکان و گاڵتەکردنیان لەلایەن کۆمەڵێک گەنجەوەم بیستووە. لە کاتێکدا هەندێک ڕووداوێکی ناخۆش مەیلیان هەبوو بە گاڵتەجاڕییەوە بگوازرێنەوە بۆ ئەوەی «دڵ ئازار نەدەن»، بەڵام ئەو ڕاستییەی کە ئەمانە و ئەڵقە خراپەکانی دیکە بە شێوەیەکی ڕێکوپێک دەگێڕدرانەوە، نیشان دەدات کاریگەرییەکی قووڵ، درێژخایەن و دڵسۆزانەیان هەبووە.

جۆزێف زۆبێل (١٩٨٠) لە ڕۆمانی نیمچە ژیاننامەیی خۆیدا بە ناوی «کۆڵانی کەپرە ڕەشەکان» دەپرسی: چی دەکات چیرۆکێک شایەنی گێڕانەوە بێت؟ چیرۆکەکانی دایک و باوکم بە دڕەنگی و تەنیا لە سنووری فەزای ناوخۆیی ماڵەوە دەگێڕدرانەوە. دەیانتوانی بەتەواوی تایبەت بمێننەوە و وەک چیرۆکێکی کورت تەنیا لەنێوان ئەندامانی خێزاندا هاوبەش بکرێن. بەڵام کاتێک ئەم چیرۆکانە گەشەیان کرد و بەردەوام بوون، بۆم ڕوون بووەوە کە ئەوانە کۆمەڵە چیرۆکێکن کە نەک تەنیا شایەنی گێڕانەوەن، بەڵکوو پێویستە بیگێڕینەوە. کاتێک بیر لەوە دەکرێتەوە کە چی لەبیر دەمێنێتەوە یان لەبیر دەچێت، چی دەمێنێتەوە و چی لە دەست دەچێت و چی بە گرنگی دادەنرێت بۆ تۆمارکردن و پاراستنی بۆ نەوەکانی داهاتوو، بۆم ڕوون بووەوە کە ئەو ڕووداوە ناوازانەی کە پێکەوە کۆ دەبنەوە دەنگێکی جیاواز دروست دەکەن؛ چیرۆککەلێک کە پێویستە گوێی لێ بگیرێت و بناسرێت. وەک هونەرمەند و تیۆریستێکی کولتووری، ڕۆس گیبسۆن (٢٠١٥) دەنووسێت کە هەرچەندە چیرۆکەکان زۆرجار جیاواز بن و نزیک بە ژیانی تاکەکەسی بن، بەڵام دەتوانرێن وەک ڕوانینێکی ڕەخنەیی و بەدیل بەکار بهێنرێن بۆ

لێکۆڵینەوە لەو مێژووانە کە لە شوێنە تایبەتەکاندا و لە سەرانسەری جیهاندا دەردەکەون. ئێستا خەریکی کۆکردنەوەی چیرۆکەکانی دایک و باوکمم بۆ گێڕانەوەی ئەزموونەکانیان. چیرۆکەکانیان سەبارەت بە گەشتێکی ناوازە و سەرنجڕاکێش بە ئۆتۆمبێل، کە تێیدا ئارەزووەکان، ڕێڕەوەکان، سەرقاڵییەکان و تێگەیشتنەکانیان باس دەکرێن، گێڕانەوەیەکی دەگمەنی گەشتیارانی ناڕۆژئاوایی پێشکەش دەکەن. ئەم گێڕانەوانە لە گێڕانەوە کۆلۆنیالییەکان و چیرۆکە گەشتیارییە باوەکانی نووسەرانی ئەوروپی و ئەمریکی جیاوازن.

ئەو بابەتەی کە سەیدیا هارتمان (٢٠٠٨) بە «بێدەنگی ئارشیفی» ناوی دەبات - کە تێیدا هەندێک چیرۆک لە سەرەتادا ون دەبن یان هەرگیز ناگێڕدرێنەوە - چیرۆکەکانی دایک و باوکم ئەوە نیشان دەدەن کە چ شتێک لە مێژووی هاوبەشی ئێمەدا نەماوە. ئێدوارد سەعید (١٩٧٨) دەنووسێت ئەوانەی پێشتر کۆلۆنیال کراون پێویستە ڕووبەڕووی ئەو تێکەڵبوونە ئاڵۆزانە ببنەوە کە لە ڕێگەی پڕۆسە کۆلۆنیالییەکانەوە دروست بوون و پێناسە و سنووردارياں کراون. گێڕانەوەی زاڵ و دەسەڵاتدارانە سەبارەت بە گەلانی کۆلۆنیالکراو، زۆرجار نە لەلایەن خۆیانەوە، بەڵکوو لەناو شێوازە گێڕانەوە کۆلۆنیالییەکاندا تێکەڵ کراون و بڵاو بوونەوە - وەک چیرۆکی فۆلکلۆر، ڕاپۆرتی زانستی بێلایەن یان ئەفسانە - کە تیپە بنچینەییەکانی کولتووریکی تر دەستنیشان دەکەن.

چیرۆکەکانی دایک و باوکم، چونکە نەگێڕدرابوونەوە و نەپارێزراو بوون و کاریگەرییەکی فراوانیان نەبوو و نەیانتوانی کاریگەرییان لەسەر خەڵکی زیاتر هەبێت. بۆیە ئێستا دەتوانم بە شێوەیەکی ڕوونتر ئەم چیرۆکانە بگێڕمەوە.

چیرۆکەکان ئەوە دەردەخەن کە شتەکان لە گۆڕاندان. بەڵام من ئاگادارم کە دەستڕاگەیشتن بە گێڕەرەوەی چیرۆکەکان لە سەرانسەری مێژوو و کولتووردا هەمیشە نایەکسان بووە. ئەو دەرفەتەی بۆم ڕەخساوە و توانای نووسینی ئەم گێڕانەوەیە، زۆر وابەستەیە بەوەی لین پیرس و نیکۆلا سپێرلینگ (٢٠٢٤) پێی دەڵێن "پەیوەندییەکی ئاڵۆزی هۆکارە مێژوویی تایبەتەکان: ئیمتیازاتی کۆمەڵایەتی-ئابووری، شوێنی جوگرافی و گوتاری بەردەست". من بەختەوەرم کە دەتوانم چیرۆکەکانی دایک و باوکم بگێڕمەوە، بەڵام ئەم ئیمتیازە لەو بەشداریە ڕەخنەیی و گرنگە کەم ناکاتەوە کە دەتوانم بیکەم: تۆمارکردنی چیرۆکێکی پێشتر پەراوێزخراو لە تۆماری گشتیدا. بەڵام گێڕانەوەی چیرۆکی دایک و باوکم کارێکی ساده نییە؛ بە ناچاری ئاڵۆز و پێچاوپێچە. چۆن چیرۆکەکەیان بە شێوەیەک بگێڕمەوە کە هەم تایبەتمەندییە نزیک و هەستبزوێنەرەکانی دایک و باوکم و گەشتەکانیان بگەیەنێت، هەم لە سنووری گێڕانەوەیەکی کەسی تێپەڕێت بۆ گێڕانەوەیەک کە دەنگدانەوەیەکی فراوانتری هەبێت؟ ئەمە پشت بە پراکتیک و هونەری گێڕانەوە دەبەستێت. لە کاتێکدا هەوڵ دەدەم ئەو چیرۆکە کەسی و پەرشوبڵاوانەی لە ماوەیەکی درێژدا بە شێوەیەکی بەش بەش گێڕدراونەتەوە پێکەوە ببەستم، تێدەگەم کە دروستکردنی گێڕانەوەیەکی یەکگرتوو لەم پارچەپارچەیە پێویستی بە ڕەچاوکردنی ئەمانە هەیە:

- چۆن یادەوەرییەکان کار دەکەن؛
- چیرۆکەکان چۆن دەگێڕدرێنەوە؛
- چۆن بە تێپەڕبوونی کات دەگۆڕێن.

دایک و باوکم ئەو ڕووداوانەیان هەڵبژاردن و دەیانگێڕایەوە؛ بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ڕابردوویان بەوە لێک دەدایەوە کە جێیان هێشتووە و ئەوەی جەختیان لەسەر کردووەتەوە، ئەو بەشانەی قەبووڵیان کردووە و ئەوانەی شاردوویانەتەوە. یادەوەرییەکانیان سەرهەڵدەدات؛ ئەوان کۆگایەکی بێ جووڵە و بێدەنگ لە ڕاستییەکان نین، بەڵکوو پراکتیزێکی زیندوون کە هەست و ماناکان لە ڕێگەیانەوە دەگوازرێنەوە. هەرچەندە هەندێک بەش بە دووبارەگێڕانەوە سەرنجڕاکێشتر بوون، زۆربەی چیرۆکەکان بەدەگمەن بە شێوەیەکی یەکسان و بەردەوام گێڕدراونەتەوە. بە تێپەڕبوونی

کات، شێوە، جەختکردنەوە و تەرکیزەکانیان دەگۆڕان. لەگەڵ بەرزبوونەوەی تەمەن و دووریی کات، چیرۆکە خۆشەکان و یادەوەرییە ڕۆمانسییەکان دەستیان کرد بە زاڵبوون بەسەر گێڕانەوەی سەرگەرمییە سەفەرییەکانیاندا. دایک و باوکم کەم کەم بەرەو پیری دەچوون و لە کاتێکدا کە من بە باشی تێگەیشتم کە چیرۆکەکانیان چەند گرنگن و دەستم کرد بە لێکۆڵینەوە لە وردەکارییەکان، یادەوەرییەکانیان کاڵ دەبوونەوە. ڕۆژێک کە باوکم نەیتوانی وڵامی پرسیارەکانم بداتەوە وتی:

"ببووە، کێشەکە لەدەستدانی یادەوەرییە. شتەکانم لەبیر چووەتەوە و گرنگییەکانیانم لەدەست داوە؛ ناتوانم وردەکارییەکانت پێ بڵێم. تۆ زۆر درەنگ ئەم چیرۆکانە کۆ دەکەیتەوە."

ئەم کەمبوونەوەی توانای بیرهێنانەوە تەنیا ئەنجامی پیربوون نییە، بەڵکوو بەشێکە لە شێوازی کارکردنی یادەوەری مرۆڤ. وەک کارمێن ماریا ماچادۆ (٢٠١٩، لاپەڕە ٢٧١) دەنووسێت: "کاتێک لە ڕووداوێک جیا دەبیتەوە، هەندێک شتی گرنگ بە تەواوی لەدەست دەچن." سیفەتێکی بنەڕەتی هەمیشە لەدەست دەچێت. لە دۆخی دایک و باوکمدا، ئەم لەدەستدانە هەندێکجار قەرەبوو دەکرایەوە؛ چونکە زۆرجار هەریەکەیان وردەکاریی جیاوازیان بیر دەکەوتەوە، بۆشاییەکانی یادەوەرییەکانی یەکتریان پڕ دەکردەوە و لەم ڕێگەیەوە یادەوەرییەکی هاوبەش دروست دەبوو. هەروەها پەیوەندیی نێوان بێژەر و گوێگر ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە شێوەدان بەو چیرۆکانەی دەگێڕدرێنەوە: ئەوەی چی دەگێڕدرێتەوە، چۆن دەگێڕدرێتەوە، کەی دەگێڕدرێتەوە و چی لەبیر دەکرێت. وەک گوێگرێک، من سوود لەو پەیوەندییە درێژخایەن و نزیکەی خۆم لەگەڵ دایک و باوکم و لەو پەیوەندییە سۆزدارییانەی نێوانمان وەردەگرم. بۆیە، لەو شوێنانەی کە بۆشایی هەیە، گریمانەی ئەوەم کردووە کە ڕەنگە دایک و باوکم چیان بیر هاتبێتەوە یان چیان هەست پێ کردبێت. وەک ماریا ستیپانۆڤا (٢٠١٧، لاپەڕە ٢٩) ئاماژەی پێ دەکات، منیش ئاشکرای دەکەم کە لە شوێنی ئەو یادەوەرییانەی تێیاندا نەبووم یان ڕووداوێک کە شایەتحاڵی نەبووم، لێکدانەوەی یادەوەرییەکانی دایک و باوکم هاوبەش دەکەم.

بە ڕوونکردنەوەی ئەو دەنگ و گێڕانەوەیانەی تا ڕادەیەکی زۆر لابراون، شاراوەن و پشتگوێ خراون و بە تۆمارکردنی ئەم چیرۆکانەی پێشتر بێدەنگ کراون لە ئارشیفدا، گێڕانەوەی دایک و باوکم وڵامی ئەو بانگەوازانە دەداتەوە کە جۆنی پیتس (٢٠١٩) پێشنیاری دەکات: هەڵگەڕاندنەوەی تۆمار و گوێگرتن لە «لایەنەکەی تر» واتە چیرۆکەکانی دەرەوەی چیرۆکە سەرەکییەکان. چیرۆکەکانی دایک و باوکم تەنیا باس لە چیرۆککێڕان و یادەوەری ناکەن، بەڵکوو باس لە کۆلۆنیالیزم و پۆست-کۆلۆنیالیزم، دیدار و پەیوەندییە جیهانییەکانیش دەکەن؛ و لە کۆتاییدا، سەرنج دەخەنە سەر ژیانی کەسانی ئاسایی کە بەشدارییەکی بچووکیان هەیە لە مێژوویەکی گەورەتردا. لە کۆکردنەوەی ئەو پارچانەی بەدرێژایی ساڵان دەنگیان داوەتەوە، هیوادارم چیرۆکەکانی دایک و باوکم - کە تێیدا مانا و هەستەکانی ناڕاستەوخۆی ڕابردوو دەگەنە ئێستا - ببنە هاندەرێک بۆ دروستبوونی جۆرە خەیاڵێکی نوێ و جیاواز.

*Kothari, U. (٢٠٢٦). Imagining: Disrupting Colonial Imaginaries, Creating Postcolonial Stories. In: Stories of Place. Palgrave Macmillan, Singapore. https://doi.org/٣_٤-٤٩٢١-٩٥-٩٨١-٩٧٨/١٠,١٠٠٧

سەرچاوەکان:

Behrendt, L. (٢٠٢١). After story. University of Queensland Press.

British Travel & Holidays Association. (١٩٥٢). Britain: a book which attempts to do more than its size permits. The British Travel and Holidays Association.

Memoryscopes: remnants .(٢٠١٥) .Gibson, R
.forensics aesthetics. Apollo Books
Venus in two acts. Small .(٢٠٠٨) .Hartman, S
Axe: A Caribbean Journal of
.(٢٠٠٩) .Kacandes, I .١٤–١ ,(٢)١٢ ,Criticism
Daddy's war: Greek American stories.
.University of Nebraska Press
My ear at his heart. .(٢٠١٤) .Kureishi, H
.Faber & Faber
In the dream house: .(٢٠١٩) .Machado, C. M
.a memoir. Serpent's Tail
Television has .(١٣ March ,٢٠١٦) .Malik, A
gone backwards- it's no longer
,colourblind. Radio Times. Accessed March
from https://www.radiot ٢٠٢٥
imes.com/tv/drama/art-malik-television-
has-gone-backwards-its-no-longer
colourblind
Recoding world .(٢٠١٦) .Mani, B. V
literature: libraries, print culture, and
Germany's pact with books. Fordham
.University Press
A visit to Europe. .(٢٠٠٢) .Mukhopadhyay, T
.Gale and the British Library
Auto/ .(٢٠٢٤) .Pearce, L., & Spurling, N. J
biography and mobilities in the
,time of climate emergency. Mobilities ١٩(٥),
.٨٢٢–٨٠٧
Afropean: notes from Black .(٢٠١٩) .Pitts, J
.Europe. Penguin UK
The Gaze: imperial .(٢٠٠٩) .Rahman, M. A
.Britain in Indian travel narratives
Doctoral Dissertation,. The) . ١٩٤٧–١٧٦٥
.University of Manchester
Indian artists inspired by .(٢٠٠٦) .Roy, A
English Countryside. Accessed
from https://www.telegraph. ٢٠٢٥ ,March
Indian-art/١٥٢٨٥٤٩/co.uk/news
ists-inspired-by-English-countryside.html
Orientalism. Pantheon .(١٩٧٨) .Said, E
.Books
In memory of .(٢٠١٧) .Stepanova, M
.memory. Fitzcarraldo Editions
The historiography of .(٢٠٠٥) .Whitehead, C
,British imperial education policy
,(٣) ٣٤ ,Part I: India. History of Education
.٣٢٩–٣١٥
.١٩٥٠ .Black shack alley .(١٩٨٠) .Zobel, J
Trans. Keith Q. Warner. Lynne Rienner
.Publishers

“ هەڵسەنگاندن ”

دیالێکتیکی ستەم و کەرامەت

ڕانانێکی پێکهاتەیی بۆ کورتەڕۆمانی «خاڵخاس»

کاروان مێراوی

ناساندن

کورتەڕۆمانی "خاڵخاس" لە نووسینی جەمیل سەرمەستی، نووسەر و دەرهێنەری خەڵکی شار سنەی ڕۆژهەڵاتی کوردستانە کە مانگی سەرماوەزی ٢٧٢٥ی کوردی، لەلایەن چاپەمەنیی "چوارچرا" و لە شاری سلێمانی، بە ژمارەی سپاردنی (٢٠٥٩) ی ساڵی ٢٠٢٥ی بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکانی هەرێمی کوردستان، بە تیراژی ١٠٠٠ دانە چاپ کراوە. ئەم کورتەڕۆمانە سێیەمین بەرهەمی چاپکراوی نووسەر و سەر بە ڕێبازی کلاسیکی قوتابخانەی ڕیالیزمە کە لە جۆری گێڕانەوەی "هەستبزوێن" و شێوازی ئەدەبیی ژیاننامەییە.

دەستپێک

ئەم بەرهەمە تراژیدیای گێڕانەوەی بەشێکی زۆر کەمی بەسەرهات و دۆخی تاڵی ژیانی نووسەرە لە سەردەمی منداڵیدا کە لە چواچێوەی کورتەڕۆمانێکدا نووسراوەتەوە. ئەگەرچی کاراکتەری سەرەکیی چیرۆکی ئەم کورتەڕۆمانە خودی نووسەرە وەک منداڵێکی قوربانیی جیابوونەوەی دایک و باوکی کە لە سۆزی باوەشی بنەماڵەکەی دابڕاوە و بێبەش کراوە، بەڵام لە ڕاستیدا وێنای ژیانی بەشێکی زۆری منداڵانی کوردستانە کە قوربانیی کولتوورێکی داخراو و چەقبەستووی کۆمەڵگەن. لە کوردستاندا منداڵانی هاوشێوە کەم نەبوون و ئێستەش ئەگەرچی تا ڕادەیەک ئەو دیاردەیە کەم بووەتەوە، بەڵام هێشتا هەر ڕێژەیان بەرچاوە و ڕۆژانە لە ڕاگەیاندنەکان یان تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان ڕاپۆرت و هەواڵی قوربانیبوونیان دەبینین و دەژنەفین. لەوانەیە ئەو کەسانەی لە منداڵیدا قوربانی بوون و هەنووکە لە تەمەنێکی تردان و تەنانەت ئەوانەش کە ئێستە منداڵێکی قوربانین، گەورە ببن، توانا و بوێریی نووسینەوە یان گێڕانەوەی کارەسات و تراژیدیاکانی ژیان خۆیان نەبێت؛ بەڵام جەمیل سەرمەستی بە نووسینەوەی ئەم چیرۆکە، نەک تەنیا توانای نووسینەوەی بەشێک لە ئازارەکانی ژیانی خۆی هەبووە، بەڵکوو ئاوێنەیەکیشی دورست کردووە بۆ کەسانی هاوشێوەی خۆی تاکوو خۆیانی تێدا ببینەوە و ڕەنگە ڕێخۆشکەر و هاندەریش بێت هەتا ئەوانیش دەست بکەن بە نووسینەوەی خۆیان و ژیانیان لە هەر چوارچێوە و شێوازێکدا. لە کوردستان ڕێژەی ئەو گێڕانەوانەی کە نووسراوەنەتەوە، کەم نین، بەڵام زۆربەیان یان لە بازنەی بیرەوەریی تاکەکەسیی تاکە شۆڕشگێڕەکانە لەسەر ڕابردووی خۆیان و سەردەمی خەباتەکەیان نووسیویانە کە ئەمەش دەچێتەوە چوارچێوەی مێژوو، یان گێڕانەوەگەلێکی زارەکین لەسەر بابەتیگەلێکی دیاریکراو. زۆر دەگمەن کەسانێک هەبوون بتوانن گێڕانەوەکانی ڕابردووی ژیانی خۆیان بە شێوازی ئەدەبی دابڕێژنەوە. دەکرێت "خاڵخاس" بە یەکێک لەو دەگمەن گێڕانەوە ئەدەبییە ژیاننامەییانە ناودێر بکەین (لانی کەم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا).

ئەدەبی ژیاننامەیی، یەکێک لە گرنگترین جۆرەکانی داڕشتنی ئەدەبییە کە پردێکی پتەو لەنێوان ڕابردوو و هونەری گێڕانەوەدا دروست دەکات. ئەم ڕەگەزە ئەدەبییە تەنیا گێڕانەوەیەکی وشکی ڕووداوەکانی ڕابردوو نییە، بەڵکوو گەشتێکی قوواڵە بۆ ناو ناخی مرۆڤ، دۆزینەوەی پاڵنەرە شاراوەکانی پشت بڕیارە گەورەکان و نیشاندانی ئەو ململانێیە دەروونی و کۆمەڵایەتییانەیە کە کێشەتیی مرۆڤێکی پێ دەنووسرێتەوە؛ بەتایبەت ئەگەر ئەو مرۆڤە خودی نووسەر بێت. لە ڕێگەی ئەم ئەدەبەوە، خوێنەر دەرفەتی ئەوەی پێ دەدرێت کە ژیانی کەسانی دیکە بخوێنێتەوە و ئەگەر بۆی بکرێت ئەزموونەکانیان وەک وانەیەک بۆ فێربوون تاقی بکاتەوە و لە ڕوانگەیەکی جیاوازەوە سەیری جیهان بکات (بژار، ١٣، ٢٠٢٦).

تێری ئیگڵتن، بیردۆزەوان و ڕەخنەگری دیاری ئەدەبیی بریتانیایی، پێی وایە: گێڕانەوە، پارچەکانی جیهان - وەک ژیاننامە - لە یەک دەدات بۆ ئەوەی واتایەک بە ژیانی تاک ببەخشێت (ئیگڵتن، ٢٢، ٢٠٢٥). بەپێی ئەم بۆچوونە، نووسەری "خاڵخاس"

توانیویەتی پارچە شکاوەکانی دەروون و ڕۆحی ژیانی منداڵیی خۆی لە قۆناغێکی دیاریکراو و لە چوارچێوەی دەقێکی ئەدەبیدا وێنا بکات، نەک بۆ ئەوەی واتایەک بە ژیانی خۆی بدات وەک "تێری" ئاماژەی پێ کردووە، بەڵکوو بۆ ئەوەی مێژووش وەک بیرگەی خۆی ئەم ئازارانە لەبیر نەکات. سەرمەستی هاوکات لەگەڵ ئەوەی کە ئازارەکانی ژیانی بە قەڵەمێکی ڕەوان و زمانێکی سادە داڕشتووەتەوە، باسی لە زوڵم و ستەمی دەسەڵاتی ئێرانی داگیرکەر و هەوڵەکانی بۆ لەنێوبردنی کوردستان و کورد و هەروەها لە بەرانبەریشدا سەرهەڵدان و چڕۆ و چەکەرەکردنی کوردایەتی و نیشتمانپەروەریی خۆی وەک نموونەی منداڵانی کوردستان کردووە کە لەژێر ناونیشانی خولیای پێشمەرگایەتی و بەهۆی دیمەنی لەسێدارەدانی تاکێکی کوردستانی لە گۆڕەپانێکی ناوەڕاستی شار و شوێنێکی گشتیدا گەیشتووەتە ترۆپک. ئەم بەرهەمە جیا لەوەی گێڕانەوەی ژیاننامەی تاکەکەسیی نووسەرە، دەکرێت وەک چاویلکەیەک لاپەڕەیەکی مێژووی پڕ لە ستەم، چەوسانەوە و بەرگریی نەتەوەیی لە کوردستان پێی بخوێنرێتەوە. لە درێژەی ئەم ڕانانەدا هەوڵ دراوە ڕەهەندە جیاوازەکانی ئەم دەقە بخرێتە ڕوو.

تەکنیکی گێڕانەوە و پێشەکی

ناوەڕۆکی ئەم کورتەڕۆمانە پێکهاتەیەکی سووژەییە و کاتی نییە؛ واتە ڕێڕەوی گێڕانەوەکە لەسەر سووژەیەکی دیاریکراوە و کۆمەڵێک سووژەی تێکەڵاو و ئاڵۆز نییە؛ هەروەها کاتەکەشی دیاریکراو و لە ئاراستەی قۆناغێکی نزیک بە دوو ساڵ و نیوی ژیانی نووسەرە. ئەمەش دەکرێت بە تایبەتمەندییەکی بەرچاوی ئەم بەرهەمە دەستنیشان بکەین. خاڵێکی تری ئەرێنیی "خاڵخاس"، شێوازی گێڕانەوەی گێڕەرەوەیە کە نووسەر بە شێوەی هونەری ئەدەبی دایڕشتووەتەوە و خۆی کاراکتەری سەرکیی نێو چیرۆکەکەیە. تەنیا لە شێوازی نووسینی دەقی ئەدەبی ژیاننامەیی خودی، یان ڕۆمانی ژیاننامەیی خودیدا دەکرێت خودی نووسەر گێڕەرەوە و کاراکتەری سەرەکیی نێو دەقەکە بێت (ئەڵوەنی، ٢٠٢٥) کە سەرمەستی لەم کورتەڕۆمانەدا بەباشی کەڵکی لەم تەکنیکە وەرگرتووە و دەتوانین بڵێین بەم تەکنیکەش نووسینەوەی چیرۆکەی ژیانی خۆی، بردووەتە چوارچێوەی شێوازی "کورتەڕۆمانی ژیاننامەیی خودی"؛ ئەڵبەتە ناکرێت تەنیا ئەم تەکنیکە بە پێوەری سەرەکی دابنێین و هەر بەم پێوەرەش دەقەکە بپێوین. وەک چۆن ئەم دوو خاڵە ئەرێنییە خرانە بەر باس، ئەم دەقەش وەک هەر نووسینێکی تر، بێگومان دوور لە ڕەخنە نییە و دەبێت ئاماژە بە ڕەخنە و خاڵە نەرێنییەکانیش بکرێت.

ڕەخنەیەکی بەرچاو لەم بەرهەمە، پێشەکی و بەتایبەت ڕوونکردنەوەی ناوەڕۆکی دەقەکەیە لەو پێشەکییەدا، کە هیچ پێویست نەبوون و بەتەواوی زیادەن. لە ڕاستیدا دەبێت تەکنیکەکانی گێڕانەوە، شێوازی داڕشتن و وێناسازیی ناو گێڕانەوەکە ئەوە بە خوێنەر بگەیەنن کە ئەم دەقە چیرۆکی بەسەرهات و ئازارەکانی ژیانی نووسەرە؛ چونکە مرۆڤ لە بنەڕەتدا بوونەوەرێکی چیرۆکبێژە و مرۆڤەکان لە ڕێگەی گێڕانەوە و ڕەوایەتەکانەوە دەتوانن نەک تەنیا لە جیهانی دەوروبەر تێ بگەن، بەڵکوو ژیانی خۆشیان پێی ڕێک بخەن یان ڕێکی بخەنەوە (فاتحی، ٢٧٢٦). ئەو پێشەکی و ڕوونکردنەوەیە، تا ڕادەیەک تەمومژ و جادووی ئەدەبیی ئەم دەقەی کەم کردووەتەوە و بە جۆرێک لە جۆرەکان "خەیاڵ"ی وێناکردن و ئەو جادووە ئەدەبییەی شکاندووە کە دەبێت لەنێوان خوێنەر و دەقدا دروست بێت؛ تەنانەت دەکرێت بوترێت ڕێگە لە دروستکردنیشیان گیراوە. وەک ئەوەیە، بەر لەوەی فیلمێک ببینین، کەسێک بێت و بەکورتی ناوەڕۆکی فیلمەکە بۆمان ڕوون بکاتەوە، ئەوکات ئیتر لە فیلمەکە تێ گەیشتووین و چێژ لەم بەرهەمە هونەرییە وەرناگرین. خوێنەرانی بواری ئەدەبی زۆرتر چێژ لەو دەقە ئەدەبییانە وەردەگرن کە بەبێ زانیاری و ئاگاداریی پێشوەختە دەیخوێننەوە. وا باشتر بوو ناوەڕۆکی

ئەم کورتەڕۆمانە بەبێ پێشەکی ڕووبەڕووی خوێنەر بکرابایەوە و چیرۆکەکەش بە جۆرێک داڕێژرابایە کە سنووری نێوان "ڕاستی" و "خەیاڵ" کاڵ بووبایەوە، بە چەشنێک کە خوێنەر نەتوانێت سنووڕێک لەنێوان "خود"ی نووسەر و کاراکتەری گێڕەرەوەدا بدۆزێتەوە و لە ناوەڕۆکی گێڕانەوەکەدا وا هەستی بکردبایە کە ڕاستەوخۆ لە بەردەم نووسینەوە و ژیاننامەی ڕاستەقینەی (حقیقی) نووسەردا وەستاوە؛ چونکە لەم جۆرە دەقانەدا لێڵکردنی سنووری نێوان "ڕاستی" و "خەیاڵ" چێژی زیاتر بە خوێنەرانی بواری ئەدەبی دەدات و فرەتر خوێنەر بەرەو قوواڵیی خوێندنەوەی ڕادەکێشێت. نەمانی ئەم مەودایە لەنێوان کاراکتەری گێڕەرەوە و نووسەردا، دەبووە هۆی قووڵکردنەوەی هاوسۆزیی دەروونیی زیاتری خوێنەر و هەروەها ئەگەر "ڕاستی" و تا ڕادەیەکی کەمیش "خەیاڵ" لە دەقەکەدا تێکەڵ بووایان، قورساییەکی دەروونیی زۆرتریان پێ دەبەخشی.

سێگۆشەی ستەمی کۆمەڵایەتی لەو گێڕانەوەیەدا: پیاوسالاری و دابونەریت و ئابووری

وەک پێشتر ئاماژەی پێ کراوە، بنەمای گێڕانەوەی چیرۆکی ئەم کورتەڕۆمانە، ڕیالیستیی کێشەیەکی کۆمەڵایەتییە کە جوگرافیاکەی شاری سنەی ڕۆژهەڵاتی کوردستانە. لە بەشێکی کورتی ئەم گێڕانەوەیەدا باس لەو ئازار و ڕەنجانە کراوە کە دایکی کاراکتەری گێڕەرەوە هەم وەک کەسێکی ڕاستەقینەی ژیانی خۆی و هەم وەک نموونەی زۆربەی ژنانی کوردستان چەوساوەی دەستی سیستەمی پیاوسالاری و دابونەریتی دواکەوتووانەی کۆمەڵگەن. نووسەر بەقوواڵی دەستی خستووەتە سەر ئازارێکی بنەڕەتی کە هەم یەکێک لە هۆکارەکانی دواکەوتوویی کۆمەڵگەیە و هەمیش جەستەی کۆمەڵی کوردەواریی بریندار کردووە. لەم گێڕانەوەیەدا ڕەفتاری تووندوتیژانە و باڵادەستیی بەربڵاوی باوک وەک نوێنەری سیستەمی پیاوسالاری لە کۆمەڵگە و بەتایبەت لەنێو بنەماڵەدا، بارودۆخێکی پڕ لە ترس و دڵەڕاوکێی بۆ منداڵەکە دروست کردووە؛ ترسێک کە وەک گرێیەکی دەروونیی هەمیشەیی، وای لەو منداڵە کردووە کە لەگەڵ هەر ڕووداوێکدا، ترسی لەدەستدان و مردنی دایکی دایگرتووە و هەر پێشهاتێک یان شتێک لە دەوروبەر و نزیکی ئەوان قەوماوە، ئەو دڵی داخڕپاوە و وای زانیوە دایکی لەدەست داوە. ئاکامی کارەساتباری جیابوونەوەی دایک و باوک و کاریگەریی لەسەر ئەو منداڵە و تەنانەت لەسەر ماڵەباوانیش، هەروەها لێکەوتەی دڕندەیی و بێبەزەییی میمکی باوکی بەرانبەر بە منداڵێکی کەمتەمەن، نیشانەی تێکچوونی شیرازەی دەروونیی بنەماڵەیە لەم جۆرە کۆمەڵگانەدا کە قوربانیی یەکەمی ئەم دۆخەش هەر منداڵە. نموونەی ئەم قوربانیبوونەشی لەو بەشەدا بەجوانی وێنا کردووە کە دڕندەیی و بایەخنەدانی میمکی وای لێ کردووە تا دەمەومەرگ چووە و دراوسێیەکی ماڵی میمکی، گیانی لە مردن ڕزگار کردووە و ناردوویەتییەوە بۆ ماڵی دایەگەورەی لە ئاواییی خۆیان (گاوەرە). مرۆڤدۆستیی ئەم دراوسێیەی ماڵی میمکی، هاوکات دلۆڤانیی دوو مامۆستای قوتابخانەکەی (ئاغای بارامی و ئاغای مەحموودی) کە دوو جار کۆت و پێڵاویان بۆی کڕیوە و ئەگەرچی میمکی لێی سەندوون و داونی بە منداڵەکانی خۆی، وەک تروسکایی و بروسکەیەکی هیوا دەرکەوتوون کە هەم بۆ ماوەیەکی کاتی دڵیان خۆش کردووە، هەم نەیانهێشتووە مرۆڤایەتی بەتەواوی بکوژرێت و بنێژرێت، هەمیش گیان و ژیانیان لە هەڵدێر و مەرگ ڕزگار کردووە.

نووسەر لەم کورتەڕۆمانەدا خاڵێکی گرنگ و هەستیاری کۆمەڵگەی خستووەتە بەر باس و دەستی ناوەتە سەر یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی چەوسانەوە و پرسی ژنانی کوردستان، ئەویش نەبوونی سەربەخۆیی ئابووریە؛ هەروەها ئەوەشی بەڕوونی لە وێنای دایکی و باوکییەوە نیشان داوە کە زۆرێک لە ژنانی کوردستان زەحمەتکێش و

ماندوون و کار دەکەن، بەڵام لەلایەن پیاوێک کە وەک نوێنەری سیستەمی پیاوسالاریی کۆمەڵ هەڵسوکەوت و ڕەفتار دەکات، دەست بەسەر ئاکامی کار و زەحمەتەکەیاندا دەگرێت و ئەو پارەیەی کە دەبێت بەرهەمی ئارەقڕشتنیان بێت و پێی بحەسێنەوە، بەپێچەوانەوە پیاوێک لەژێر ناوی شوو، باوک، برا، خەزوور، تەنانەت مامۆ و خاڵۆ یان هێوەر (برای شوو) و ... نەک هەر بەرهەمی ماندووبوونەکەیان دەبات، بەڵکوو بەچڕپیش هەوڵی چەوساندنەوەیان دەدات. سەرمەستی یان بە وتەی مامۆستای قوتابخانەکەی، "سەرمەست" ئەم ئاوێنە گەورەی کۆمەڵ کە لە ڕۆڵ و نەخشی دایک و باوکی خستووەتە ڕوو، بەم شێوەیە نەخشاندووە: "دایکم تەونی ئەکرد، نەقشە بیجار ... کەنیشک و ژنی ئاوایی گشت فێر تەونکردن کردبوو. تەینا ئەو تەونی ئەزانی لە ئاواییا، بەڵام هەر کە تەونەکەی ئەبڕی باوکم ئەیبرد ئەیفرۆشت و ئیتر دایکم چاوی بە تمەنێک لە پووڵی ئەو تەونە نەدەکەوت. ئابووریی ئەوکات و ئێستەش کێشەی سەرەکیی نەبوونی سەربەخۆیی ژنگەل بوو و هەیە" (ل ٨).

لێرەدا بەم شێوەیە خوێندنەوەی بۆ دەکرێت کە پێوەندیی نێوان "ئازادیی ژنان" و "سەربەخۆیی ئابووری"ی ڕوون کردووەتەوە و ئەوەی گەیاندووە کە ئازادیی ژنان لە سەربەخۆبوونی ئابووریانەوە سەرچاوە دەگرێت. ژن کاتێک لە ڕووی دارایی و ئابوورییەوە پاشکۆی پیاو بێت و بەسترابێتەوە بە پیاوەوە، دەسەڵاتی بڕیاردان و سەربەخۆیی تاکەکەسیی خۆی لەدەست دەدات و ناچارە گوێڕایەڵی پیاوێک بێت؛ بۆیە ناتوانێت بەرگری لە مافە سەرەکی و بنەڕەتییەکانی خۆی بکات.

دیمەنێکی تری ناو چیرۆکی ئەم کورتەڕۆمانە کە پێوەندیداری پرس و کێشەی ژنانی کوردستانە و دەکرێت بوترێت وێنایەکی ڕوونی لە تووندوتیژییەکان و بەتایبەت تووندوتیژیی فیزیکیی سیستەمی پیاوسالاری لەسەر ژنان لەناو کۆمەڵگەیەکی دواکەوتوودا زەق کردووە، لێدانی دایکی لەلایەن باوکی و پەنابردنی دایکی بۆ خەسوویە (واتە دایەگەورەی کاراکتەری گێڕەرەوە)، کە ئەویش تەنیا بە ڕستەیەکی تاڵ دڵخۆشیی داوەتەوە و پێی وتووە ئەمە تەنیا دۆخی تۆ نییە و چارەنووسی هەموومانە. مەبەستی ئەوە بووە کە هەموویان گرفتاری دەستی پیاوانی پێڕەوی پیاوسالاری و دڵدەدەری کۆمەڵگەی ناتێگەیشتوو و یاسایەکی سەپێنراوی ئیسلامیی سیاسیین. لێرەدا ئەو دایکە تەنیا قوربانییەکی ناوماڵ نییە، بەڵکوو هێمای پێگەی گشتیی ژنانی چەوساوەی کوردستانە و ئەم وێنایەش زیاتر لەو ڕستەیەدا دەردەکەوێت کە پاش ئەوەی دایکی کاراکتەری گێڕەرەوە، دەردەدڵ و ئازارەکانی لای خەسووی خۆی باس کردووە، خەسووی پێی وتووە: "ئەزانم سەخت و دژوارە، بەڵام ئەمە چارەنووسی گشتمانە (وەک ژنان)".

شەڕی نەرمی زمان، فەرهەنگ و کێبەتیی نەتەوەیی

سەرمەست لەم کورتەڕۆمانەدا باسی لە جێکەوتنی ناوی عەرەبی بە بیانووی ئایینی ئیسلام و بە پاساوی ئیسلامیبوون لە کوردستان و مەترسیی سەر ناوە کوردییەکان کردووە و نووسیویەتی: "ناوەکانمان گشتی عەرەبی بوو. ئەیانوت ئەشێ موسڵمان ناوی ئیسلامی کە مەبەستیان عەرەبی بوو، بۆ منااڵەکانی هەڵبژێرێت کە بۆ خۆی جۆرێک سڕینەوەی زمان و فەرهەنگی نەتەوەیەکی لێ دەکەوێتەوە؛ بەڵام بەخۆشییەوە دواتر ڕچەکە شکیا و ئێستا زیاتر ناوی کوردی باوە" (ل ١٢). ئەم خاڵەی کە ئاماژەی پێ کردووە، دوو ڕەهەندی سەرکی و مەترسیداری هەیە کە هەم وەک ئامرازی داگیرکەر و هەمیش وەک هەڕەشە بۆ سەر زمان و فەرهەنگی نەتەوەییمانە. دەوڵەتی ئێرانی داگیرکەر دەسەڵاتی خۆی لەسەر بنەمای ئایینزای شیعەی ئایینی ئیسلام بنیات ناوە و ئەو ئایینەشی وەک کەرەستە و ئامراز بۆ چەوسانەوە و سەرکوتکردنی بەشێکی زۆر لە خەڵکانی ناو جوگرفیای ئێرانی دەستکرد، بەتایبەت لە کوردستان

بەکار هێناوە و هەوڵی داوە بە زاڵکردنی هێژموونیی ئیسلامی سیاسی، لە کوردستان ڕێگری نەک هەر لە ڕێوڕەسمە ئایینییە کوردییەکان و دابونەریتی کوردەواری بکات، بەڵکوو ئەو ئازادییە سەرەتاییەش لە خەڵک بسێنێتەوە کە ناوی دڵخوازی خۆیان و مانادرای کوردی بۆ منداڵەکانیان هەڵبژێرن، بۆیە بە شێوەی پلان و بەرنامەدارێژراو هەوڵی داوە ناوە عەرەبییەکان لەناو خەڵکدا جێ بخات و ئەگەر کەسانێکیش نەکەوتوونەتە ژێر گاریگەریی ئەم پیلانە بۆ هەڵبژاردنی ناوی عەرەبی و بێگانە بۆ منداڵەکانیان، ڕێژیمی دگیرکەر خۆی لەو دامەزراوە و بەڕێوەبەرییانەی کە تایبەتن بە دەرهێنانی پێناس، ڕێگری لە ناوە کوردییەکان دەکرد و ناسنامەیان پێ نەدەدا؛ لە بەرانبەریشدا خۆیان لیستەیەکی ناوی عەرەبییان هەبوو (ئێستەش هەیە) و بەو کەسانەیان دەدا تاکوو لە باتیی ناوە کوردییە هەڵبژێردراوەکەی خۆیان، ناوێکی عەرەبی هەڵبژێرن؛ بۆیە خەڵکانێکی زۆر (چینی خۆڵەمێشی) دەترسان، یان لەبەر ئەوەی کە تووشی ئەوە کێشە و گرفتە نەبن، خۆیان هەر لە کاتی لەدایکبوونی منداڵەکەیان ناوێکی عەرەبییان بۆی هەڵدەبژارد. بەم هۆیەوە ئەم سیاسەتەی داگیرکەر بوو بە هۆکاری ئەوەی کە هێژموونیی ناوی عەرەبی لەسەر منداڵانی کورد و لە کوردستاندا زاڵ ببێت، ئەمە ئەو نیگەرانییەیە کە لە دەقەکەدا ڕەنگی داوەتەوە و سەرمەست نەیتوانیوە بەئاسانی لێی تێپەڕ ببێت.

نووسەر لە ڕێگەی ئاماژەکردن بە پرسی ناوەکان، ڕەهەندێکی گرنگی شەڕی فەرهەنگیی دەسەڵاتی ستەمکارانەی ئێرانی داگیرکەری خستووەتە ڕوو. لە کوردستان سەپاندنی ناوی عەرەبی بە بیانووی ئیسلامیبوونەوە تەنیا پرسێکی ئایینی نەبووە، بەڵکوو ستراتیژییەکی پێکهاتەیی بووە بۆ شێواندن و لە ئاکامدا سڕینەوەی زمان، فەرهەنگ و کێیەتیی نەتەوەیی کورد و لەبیرچوونەوەی ناوە ئەفسانەیی، هێمایی، ئەستوورەیی و واتاداڕە کوردییەکان و ناوی قارەمانانی مێژووی کوردستان و جێگرتنەوەیان بە ناوی عەرەبی و هێما و ئەفسانەی ئیسلامی. تێکشکانی ئەم پیلانەی داگیرکەر بە هەوڵی بەرەنگارانەی نەتەوەی کورد و بەتایبەت ڕووناکبیرانی کوردستان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم هێژموونییە و شکانی ئەم ڕچەیە لە دواییدا، نیشانەی سەرکەتنی فەرهەنگی و هەروەها زیندووبوونەوەی ئاوەز و هزری کودرستانیبوون، هۆشیاریی نەتەوەیی و گەشەی بیری نیشتمانەروەری بەرانبەر بە هەوڵەکانی داگیرکەر بۆ تواندنەوەی نەتەوەکەمان وێنا دەکرێت کە توانیومانە بەرپەرچی ئەو هەوڵانەی دەوڵەتی ئێرانی داگیرکەر بۆ سڕینەوەی ناوە کوردییەکان بدەینەوە و پیلانی ئاسمیلاسیۆنی دوژمن لە کوردستان سەر نەگرێت. ئەم بەشەی دەقەکە ئاماژە بە شەڕێکی قوڵی نەرم لەنێوان دەوڵەتی دەسەڵاتداری ئێرانی داگیرکەر و نەتەوەی بێدەسەڵاتی کوردی نیشتمانداگیرکراو لە ڕەوتێکی مێژوویی و مەترسییەکانی دەکات؛ ئەویش سڕینەوەی ناوە کوردییەکان و لەم ڕێگەیەشەوە هەوڵدان بۆ سڕینەوەی زمان و کێیەتیی نەتەوەییمانە لەژێر پەردەی ئایینداً.

دۆخی سیاسی، داگیرکاری و دەروونیی منداڵ

سەرمەست لە بڕگەیەکی تری وێناسازییەکانی ناو ئەم بەرهەمەدا بێزراوبوونی پێگەی جاش لە کوردستان و تەنانەت بێزاریی منداڵی کورد لەو کەسانەی بەکرێگیراو و نیشتمانفرۆشن، کردووە بە دیمەنێکی ڕوون و لە کاتی خوێندنەوەی ئەو بەشەدا بەجوانی ئەم دیمەنەی منداڵێک کە تامەزۆری پێشمەرگەبوونە و پێشمەرگایەتی لە مێشکیدا چەکەرەی کردووە، دێتە بەر چاو. ئەوەش نیشاندەری گەشانەوەی هەمیشەیی ئاگری خۆشەویستیی پێشمەرگەیە لە بیر و مێشکی منداڵانی کوردستاندا. باسی لەوە کردووە کە تەنانەت لە کایەکانی منداڵانیشدا منداڵی گەڕەکەکەیان و بەتایبەت کاراکتەری سەرەکی، ئامادە نەبوون ڕۆڵی جاش بگێڕێن و نووسیویەتی: "من زیاتر حەزم لە کایەی پێشمەرگە و جاش بوو، بەو

منالّییەش کەسمان حەزمان نەدەکرد ڕۆڵی جاشمان بەر کەوێت، بەڵام بە شێر و خەت و پڕ یان پووچ بەرمان ئەکەوت ... بۆ جارێکیش قەبوواڵم نەکرد ببم بە جاش و هەمیشە گزم ئەکرد و ئەگەر جارێکیش ڕۆڵی جاشم بەر کەوتبایە نەمەکرد، لە ئاخرەوە ئەیانوت باشە برا تۆ بێرە دەستەی پێشمەرگەوە (هۆکارەکەشی ئەوە بوو کە باوکم پێشمەرگە بوو) ..." (ل١٢).

لێرەدا ئاماژەیە بەوەی کە چۆن دۆخی سیاسی و شۆڕشی ڕزگاریخوازیی کوردستان، تەنانەت لەناو کایە و جیهانی منداڵانیشماندا ڕەگی داکوتاوە و وێنایەکی تایبەتی لە خیانەت و ڕووڕەشیی "جاش" و هەروەها گیانفیدایی، قارەمانی، بوێری، لەخۆبردوویی، خۆشەویستی و پێگەی بەرزی "پێشمەرگە" لە مێشکی منداڵانی کورددا وەک تابلۆیەکی دڕەوشاوە نەخشاندووە و وا نیشانی داوە کە هۆشیاریی نەتەوەیی شۆڕ بووەتەوە بۆ ناو جیهانی منداڵانمان؛ هۆکاری ئەمەش کاریگەریی باوکێکە (وەک نموونەی بنەماڵە) کە هەرچەند کوڕەکەی قوربانیی دەستیشی بووە و هیچ خۆشییەکی لە سێبەری باوکایەتییەکەیدا نەبینیوە، بەڵام لەبەر ئەوەی پێشتر پێشمەرگە بووە و دواتر بە هەر هۆکارێک پێشمەرگە نەماوە و ژیانی ئاساییی خۆی دەست پێ کردووەتەوە، دیسان هەر کەوتووەتە ژێر کاریگەریی ئەو ڕابردووە، بەبێ ئەوەی لە ناوەڕۆکەکەی تێ بگات. کاراکتەری گێڕەرەوە باس لەوە دەکات چونکە باوکی پێشمەرگە بووە، ئەمیش حەزی کردووە ببێتە پێشمەرگە لەو دنیا بچووکەی خۆیدا و لەگەڵ ئەم حەز و خولیایەشدا گەورە بووە و دواتر خەونەکەی هاتە دی و ئێستە وەک پێشمەرگەیەک لە سەنگەری ئەدەب و هزر و ئەندیشە و پێنووس و هەروەها سەنگەری شۆڕش و چیا و چەکدا بۆ ڕزگاریی کوردستان تێ دەکۆشێت.

ئەم دیمەنەی وا سەرمەست لەم کورتەڕۆمانەدا خولقاندوویەتی، دەرخەری ئەوەیە کە ململانێی داگیرکەر و داگیرکراو کە لە وێنای پێشمەرگە و جاشدا دەرکەوتووە، تەنیا لە بەرەکانی شەڕدا نییە، بەڵکوو چووەتە ناو قووڵاییی جیهانی منداڵانی کوردستان و لە کایە منداڵانەکانیشیاندا ڕەنگی داوەتەوە. لای منداڵانی کورد "پێشمەرگە" ئەو فریشتە ڕزگارکەرەیە کە لە تاریکی ڕزگاریان دەکات و هەموو خەون و خولیا و ئاوات و ئامانجەکانیان دەهێنیتە دی، بەڵام "جاش" ئەو دێوەزمە شوومەیە کە نەک تەنیا گڵاو و پیسە، بەڵکوو دەیانڕفێنێت، دەیانکوژێت و ... ڕەتکردنەوەی ڕۆڵی جاش لە کایەکانی ئەو منداڵانەدا، سەلمێنەری پێگەیشتنی هزریی نەتەوەیی و تێگەیشتنی فەرهەنگیی کۆمەڵی کوردەواریە و دیوارەکانی سنووری نێوان نیشتمانفرۆش و نیشتمانپەروەر بەو ڕادەیە بەرزە، تەنانەت منداڵانی کوردستانیش لە یەکتر جیایان دەکەنەوە.

هاوکات لە درێژەی ڕەوتی چیرۆکی کورتەڕۆمانەکەدا سەرەڕای ئەو گشتە نەهامەتییەی ژیانی خۆی و ئازارەکانی، نەیتوانیوە چاوپۆشی لە دڕندەیی و ستەمی ڕۆژانەی دەسەڵاتی ئێرانی داگیرکەر لەسەر خەڵکی کوردستان بکات و ڕەفتاری نەشیاوی بەکرێگیراوانی شارەوانی بەرانبەر بە کاسبکار و دەستفرۆشە هەژارەکان کە نیشانەی نادادپەروەریی کۆمەڵایەتی و ستەمی دەسەڵاتە، گێڕاوەتەوە و کاتێک پیاوانی شارەوانی کە خۆشیان کورد بوون و کاسبکارانی کورد لەسەر خاکی خۆیان داوەتە بەر شەق و شتەکانیان یان بردووە یان ڕژاندوویانە، لە کاتی خوێندنەوەیدا دیمەنێکی تاڵ و ناخۆش بە بەر چاوی خوێنەردا دێت و دەچێت کە پڕیەتی لە تووڕەیی و ڕق و بێدەسەڵاتی. لێرەدا دیمەنی دەسەڵاتی شارەوانی و لێدانی دەستفرۆشە هەژارەکان، ڕەهەندە ئابووری و چینایەتییەکەی ستەمی داگیرکەر دەردەخات کە چۆن تەنانەت نان و بژێویی ژیانیش بە تاکی کوردستانی لە نیشتمانی خۆی ڕەوا نابینێت.

هەروەها لە گێڕانەوەی دیمەنی لەسێدارەدانی لاوانی کورد لە پێش چاوی خەڵک و لە شوێنە گشتییەکاندا وەک "یاریگەی توپی پێی مەیدان ئەمین (ستادیۆم)" کە لەو دەقەدا هاتووە؛ یاریگەی توپی پێ، هێمای وزە و ژیانەوە و گرنگیدان بە تەندروستی یان بە

جۆرێک شۆڕشی سەیرانی لاوانە، لە باتیی ئەوەی شۆڕشی یاریکردنی لاوانی کوردستان بێت، بووەتە شۆڕشی لەسێدارەدانیان. ئەم بڕگەیە تراژیدییەکی لەبیرنەکراوی نەتەوەی بێدەوڵەتی کوردە کە داگیرکەری نیشتمانەکەمان بەم کردەوە نامرۆڤانەی، لووتکەی دڕندەیی و هۆڤانەی خۆی دەسەلمێنێت و دەیهەوێت شۆڕشی گشتی و خەڵکییەکان بکات بە مۆڵگەیەکی سەرکراوە بۆ تیرۆری دەروونی و چاندنی ترس و تۆقاندن بە مەبەستی جێبەجێکردنی پیلانە داگیرکارانەکانی؛ بەڵام نەک هەر ناتوانێت لەنێو خەڵک و بەتایبەت لە مێشکی منداڵانماندا ئەم بیرە ڕەشەی بچێنێت، بەڵکوو ئەم کردەوەیە لە ناخی منداڵان و لاوانی کوردستاندا (وەک نووسەر) دەبێتە هەوێنی چاندنی بیری تۆڵە و بەردەوامیی بەرگری لە نەتەوە و نیشتمان و سەنگەرگرتن بە دژی داگیرکەر و بەکرێگیراوانی. پەیامی سەرمەست لێرەدا ئەوەیە: ئاکامی ئەو سیاسەتی ترساندن و تۆقاندنەی داگیرکەر پێچەوانە بووەتەوە، لە باتیی شکاندنی ئیرادەی خەڵکی کوردستان و پاشەکشە لە سەنگەری نیشتمان، وستانەوە دژی داگیرکەر لە ناخی گشت نەوەکانماندا بووەتە هەوێنی نەک تەنیا چاندنی بیری تۆڵە، بەڵکوو ڕادیکاڵتربوون لەسەر نیشتمانپەروەری و هەوڵ و خەبات و تێکۆشان بۆ سەربەستیی کوردستان.

دەرەنجام

کورتەڕۆمانی "خاڵخاس" جیا لەوەی تەنیا گێڕانەوەی تراژیدیای ژیانی کاراکتەرێک بێت، نەخشاندنی کۆمەڵێک دیمەنی ڕوونیشە لەسەر ئازار و کێشە کۆمەڵایەتییەکان، ستەمی سیستەماتیکی داگیرکەر لە کوردستان، بێزاریی کۆمەڵگە (تەنانەت منداڵانیش) لە خیانەت و نیشتمانفرۆشیی جاشەکان و هەروەها گەشاوەبوونی پێگەی پێشمەرگەیە لەناو هەموو نەوەکانی سەردەمە جیاجیاکاندا وەک فریشتەیەکی ڕزگارکەر؛ هاوکات گەورەبوونی منداڵانی کوردستان بە خولیای پێشمەرگایەتی، وەک تروسکەی هیوا و ژیانەوەی نەتەوەیی نیشان دراوە. نووسەر توانیویەتی لە ڕێگەی گێڕانەوەیەکی ڕیالیستیی هێڵی ژیانی بنەماڵەیی و تاکەکەسیی خۆیەوە، وێنایەکی مێژوویی گشتیی سیاسی و کۆمەڵایەتی، بەتایبەت چەوسانەوەی ژنانی کوردستان بەهۆی سیستەمی پیاوسالاری و قوربانیبوونی منداڵان لە کێشە بنەماڵەییەکاندا بنووسێتەوە. دەقەکە بەجوانی هاوتەریبوونی ستەمی کۆمەڵایەتیی ناوخۆیی و ستەمی داگیرکاریی دەوڵەتی ئێرانی داگیرکەری نەخشاندووە و نیشانی داوە کە چۆن تاکی کوردستانی لەناو ئەو هەموو نەهامەتییەدا، هۆشیاریی نەتەوەیی، تێگەیشتوویی فەرهەنگی و سیاسیی خۆی دەپارێزێت و گەشەی پێ دەدات. هەروەها سەرمەست لەم دەقەدا ئەوەشی نیشان داوە کە چۆن مرۆڤی کوردستانی لەنێوان بەرداشی کێشە کۆمەڵایەتییەکان و ستەمی داگیرکەردا گەورە دەبێت و ئەم نەهامەتییانە لە باتیی هۆکاری خۆبەدەستەوەدان بن، دەبنە هەوێنی پەرەسەندنی زیاتری هۆشیاریی نەتەوەیی و گەشەی هزریی نەوە لەدوای نەوەمان بۆ بەرگری لە نیشتمان.

سەرچاوەکان:

١- حەکیم، بژار. (٢٠٢٦). ئەدەبی بایۆگرافی لەنێوان خۆنووسین و خۆسڕینەوەدا. ڕۆژنامەی هەولێر- ژمارە ٤٥٧٦، ل ١٣: https://hawlerweb.net/١٤٢٨٩٦/٠٧/٢٠٢٦/hawlernewspaper/

٢- ئەڵوەنی، پ. د. نەجم. (٢٠٢٥). گێڕەوە کێیە؟ هەنگاوێک بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵەکان لە ڕەخنەی ڕۆماندا. دووتوێیەکی پێنجشەممانی کوردستانی نوێیە، تایبەتە بە ئەدەب و هونەر - ژمارە ٣ ١٤٠٢، ل١: https://knwe.org/web/viewer.html?file=https://images.knwe.org/root/pdf.٢٠٢٥-١٢-٢٠_root/images/Adabu_Hunar

٣- فاتحی، کەیوان. (٢٧٢٦). تاکی کورد؛ لە قەیرانی ماناوە بۆ قەیرانی گێڕانەوە. ماڵپەڕی کوردستان میدیا: https://kurdistanmedia.com/so/

٢٧٢/٠٧/٢٠٢٦/news
٤- ئیگڵتن، تێری؛ و. گەڵاڵەیی، داستان. (٢٠٢٥). ڕۆمان چییە؟ ماڵپەڕی ژنەفتن. (PDF) ل٢٢:
https://jineftin.krd/٢٠٢٥/١١/٣٠٪d
٪a ٪٩٥ ٪d٩ ٪٨٦ ٪db ٪٨٦ ٪d٩ ٪٨٥ ٪d٨ ٪a٧ ٪d٩ ٪٨٦-
٪da٪٨٦٪db٪db٪٨c٪db٪٨٥٪d٨٪9f/

له نیشانەناسییەوە تا ئوستووڕە پەردازی
خوێندنەوەی شـێعری خاتوو « لەیلا سـاڵحی» بـە ناوی «کیژی
سوور خاوەن مانگە»

قەرەنی ئەحمەد ئاقایی

پوختەی بابەت:

ئوستووره گێڕانەوە یان کۆمەڵە گێڕانەوەیەکی ڕەمزی و نمادینی ئاوات، بایخ، ترس و ویستی میللەتەکانن، گێڕانەوە و دەربڕینێك چ لە ڕێگەی حیکایەت و بەیت و باو و بە گشتی داب و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان ،چ بە زمانی ئەدەبیات، سینما ، نیگارکێشی و ... تاد، دەبێ ئەوەش لە بیر نەکەین کە یەکێ لەو خاڵانەی کە لە پێناسەکەی ئێمەدا جێگەی سەرنجە ،ئەوەیە کە دەربڕین یان گێڕانەوە ڕەمزییەکە بە پێی گۆڕانکاری کۆمەڵگا بەرگی تازە دەکاتە بەر، بۆ وێنە ئەگەر ئەو دەربڕینە بۆ مرۆڤە ئەشکەوت نشینەکان لە ڕێگەی وێنە گەلێك بوو کە لەسەر دار و بەرد دەیانکێشاوە، مرۆڤی سەردەمی زانست لە ڕێگەی سینەما؛ موسیقا؛ ئەدەبیات و... دا ئەو گێڕانەوەیە بە ئەنجام دەگەیێنێ. لەو نووسینە دا حەول دراوە ڕەوتی ئوستووره پەردازییەکی نوێ لە دەقی شێعری شاعیری نوێخوازی ڕۆژهەڵاتی کوردستان خاتوو لەیلا سالحی بخرێتە بەر باس و توێژینەوە و توانا ئوستووره‌ییەکانی ئەو دەقە دەستنیشان بکرێ.

وشە سەرکییەکان:

ئوستووره پەرادازی، کلتووری عامە، شوناس، شوناسی لە کیس چوو، کارکردی خود-ئیرجاعی

١
ئوستووره‌پەردازی لە ئەدەبیات دا

ئوستووره‌کان کۆمەڵێك کاریگەری دوو لایەنەی هۆکارگەلی کۆمەڵایەتی ــ مرۆڤایەتی و سروشتین کە لە پاڵوێنەی ڕووحی مرۆڤ دەدرێن و لەگەڵ پێداویستییە جۆراوجۆرەکانی ڕووحی کۆمەڵایەتیمان ڕێك دەکەون. ئەوسا لەگەڵ نەریتە ئاواڵ دووانەکانیان سەرهەڵدەدەن تا بە ئامانجی سەرەکی خۆیان بگەن کە ئاشتی و ڕێکخستنی مرۆڤ و بۆنە کۆمەڵایەتیەکانیەتی لەگەڵ دنیای دەوروبەری دا. (١)

بە پێی ئەو بۆچوونە دەردەکەوێ کە ئوستووره‌کان هەمیشە و لە هەر سەردەمێك و بۆ هەر بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری و... زیندوو بوون و ئامادە بوونی خۆیان پاراستووە و لەگەڵ پێداویستیی و ئاواتی نەوەکان تێکەڵ بوونە و لە ڕێگەی زمانی ڕەمزی و هێمایییەوە بۆیان لە ڕاستییەکانی جیهان دەواون.

ئەوە ئاشکرایە کە (چ کۆمەڵێك مرۆڤی هزرمەند، چ کۆمەڵانی چاخی پیرۆز، ئوستووره‌کانیان خوڵقاندبێ) ئوستووره بەرهەمی ڕوانینێکی دەروونییە، واتا مرۆڤی سەردەمی بەدیهاتنی ئوستووره، بە ڕوانگەیەکی دەروونییەوە چاوی لە دیاردەکانی بوون کردووە؛ ئەو ئەوشتەی بە بیری دا هاتووە و بە دوایی دا شەقی بووە "هەم ژیاوە و هەم لە دەروون دا تاقیکردۆتەوە) کە هەر ئەو ڕوانگە دەروونییە دەبێت بە بنەمایەك بۆ بەدیهاتنی ئوستووره‌یەکی ڕەمزیی و هێمایی.

ئەوە یەکێك لە خاڵە هەرە بە هێزەکانی ئوستووره‌یە، چونکە ڕەمزی و هێمایی بوون و ڕاڤەخوازی بە وتەی فرانسوا لاپلانتین ئەو دەسەڵاتە بە هێزە بە ئوستووره دەبەخشێ کە ئیدئۆلۆژی ڕاوی نەکات و ببێت بە زمانی کۆمەڵێك مرۆڤی خوڵقێنەر و ماندوویی نەناس تا بە ژیان و بۆنە کۆمەڵایەتییەکان مانا ببەخشن.

لە کۆمەڵگای ئێمەدا ئەم شێوە دەربڕینە زیاتر لە نێو حیکایەت و بەیت و باو و بەگشتی هونەرە کەلامییەکاندا بەرچاو دەکەوێ. ئەوە هەر چەند سەرچاوەیەکە بۆ پێوەندی نێوان ئەدەبیات و ئوستووره لە نێو کۆمەڵگای ئێمەدا، دەتوانێ ژێرخانێکی باشیش بێت بۆ هونەرمەندی کورد کە لەم ڕێگەیەوە ئوستووره‌کان بناسێت و بتوانێ ویست و ئاوات و ئارەزوویەکانی کۆمەڵگایەکەی کە بە شێوەیەکی ڕەمزی لە ئوستووره‌کاندا شاردراونەتەوە، بدۆزێتەوە ، هەم داهێنان بە هونەرەکەی ببەخشێ و هەم بە شارەزاییەکی تەواو بەسەر شوناسی نەتەوایەتی و کولتووری خۆی، هەنگاوێك بۆ چارە سەرکردنی کێشەکانی هەڵبێنێتەوە. وەك پێشتر باسکرا بناغەی پێوەندی ئەدەبیات و ئوستووره زمانی ڕەمزیی و هێمایە. دەتوانین لێرەدا ئەوەی لێ زیاد بکەین کە ئەدەبیات و ئوستووره دەربڕینی حەول و تەقەلێی ئەندیشەیەکی تەڤگەرن

بۆ دۆزینەوەی ئەو حەقیقەتەی کە لە مێشکی مرۆڤ دا پاپۆکەی خۆاردۆتەوە.

ئەو پێوەندییەی کە لە نێوان ئەدەبیات و ئوستووردا باسی لێکرا چ بوونی هەبێت و یان نەیبێت ناتوانین حاشا لەوە بکەین کە ئەدەبیات هەر لە سەردەمی کۆنەوە خەریکی نووسینەوەی ئوستووەرکان و (ئافراندنی ئوستووەرە) بووە.

بەر لە بەدیهاتنی فەلسەفە و سەرهەڵدانی زانستی نوێ، ئوستووەرە فۆرمێکی هونەری بووە کە هەر بەو هۆیەش هۆمێر لە ئیلیاد و ئۆدیسە دا ڕاستەوخۆ ئوستووەرکان دەنووسێتەوە بەڵام هەر چەند ئەوەی تا ئێستا گوتراوە بەشێکی زۆر لایەنەکانی ئوستووەرە لە پێوەندی لەگەڵ ئەدەبیات دا دەست نیشان دەکات کەچی تا ئێستاش نەیتوانیوە ئامانجەکانی ئێمە بپێکێ. هۆیەکەشی دەگەڕێتەوە سەر ئەوەی کە بەشی زۆری ئەو توێژینەوانەی لە سەر ئوستووەرە کراون، لە دەلاقەی زانستەکانی جیا لە بواری ئەدەبیاتەوە بووە. وەک دەروونناسی، کۆمەڵناسی، زمانناسی و دیاردەناسی و ... تاد، لە لایەکی تریشەوە ئەوەی ئەم وتارە بە دوای دا دەگەڕێ ئامانج و شێوەکانی (ئافراندنی ئوستووەرە) لە ئەدەبیاتدایە کە واتا بۆ وێنە ئەگەر بەپێی قوتابخانەی فەلسەفی ئێرنێست کاسیرێر وەک ڕوانگەیەک بۆ ئوستووەرە بڕوانینە ئەدەبیات، دەبینین جیهانبینی لانی زۆری شاعیر و نووسەرە کلاسیکەکانمان دەکەونە چوار گۆشەی ئەو جیهانبینی ئوستووەرییەوە.

جیهانبینی شێعری نالی جیهانبینی یەکی ئوستووەرییە و دەکرێ لە شوێنێکی تر و بەشێوەیەکی تر لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێ، کەچی ئەگەر لە نێو جۆگرافیای ئەم وتارەدا بیهێنینە بەرباس و لێکۆڵینەوە، بۆمان دەردەکەوێ کە نە لە نێو ئامانج و نە لە نێو شێوەکانی ئوستووەرەپەردازی (کە دواتر باسی دەکەین) پۆلێن ناکرێ. بە کورتی دەمەوێ بڵێم ئەم وتارە نە بە قازانجی هیچ قوتابخانەیەکە بەڵکوو تەنیا بە پێی بەرژەوەندییەکانی بابەتی خۆی دا و بە جەخت کردن لە سەر ئەوەی کە ئوستووەرە لە چوارچێوەی ئەدەبیات دا پێناسە بکات دەچێتە پێش. لێرەدا ڕەنگە بکرێ بە هەڵبژاردنی هێندێك لەلایەنەکانی قوتابخانەی دیاردە ناسی میرچا ئیلیادە و دەروون ناسی و بەتایبەت نەستی بەکۆمەڵ و وێنە کۆنێنەکانی یۆنگ و هەروەها بە لەبەرچاو گرتنی ئەدەبییەتی ئەدەبیات، ئابەم شێوەیە ئوستووەرە پێناسە بکەین.

ئوستووەرە گێڕانەوە یان کۆمەڵە گێڕانەوەیەکی ڕەمزی و نمادینی ئاوات، بایخ، ترس و ویستی میللەتەکانن، گێڕانەوە و دەربڕینێك چ لە ڕێگەی حیکایەت و بەیت و باو و بە گشتی داب و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان ،چ بە زمانی ئەدەبیات، سینما ، نیگارکێشی و ... تاد، دەبێ ئەوەش لە بیر نەکەین کە یەکێ لەو خاڵانەی کە لە پێناسەکەی ئێمەدا جێگەی سەرنجە ،ئەوەیە کە دەڕبڕین یان گێڕانەوە ڕەمزییەکە بە پێی گۆڕانکاری کۆمەڵگا بەرگی تازە دەکاتە بەر، بۆ وێنە ئەگەر ئەو دەربڕینە بۆ مرۆڤە ئەشکەوت نشینەکان لە ڕێگەی وێنە گەلێك بوو کە لەسەر دار و بەرد دەیانکێشاوە، مرۆڤی سەردەمی زانست لە ڕێگەی سینەما؛ موسیقا؛ ئەدەبیات و... دا ئەو گێڕانەوەیە بە ئەنجام دەگەیێنێ. (٢)

لەگەڵ پێشکەوتنی عیلم و زانست و گۆڕان و پتەوبوونی چوارچێوەی ژانرە ئەدەبییەکان؛ نووسینەوەی ڕاستەوخۆی ئوستووەرەکان نەك هەر(ئوستووەرەپەردازی) نییە بەڵکوو دەکرێ وەك خەسارێکی ئەدەبی دەستنیشان بکرێ. کەواتە(اسگورە پەردازی) تـەنیا لـە چـوارچێوەی ڕێسا و یاساکانی ئەدەبیات دا مانـا پەیدا دەکـات . بۆ وێـنە ئەگەر لە مەکتەبی سەمبولیسم دا (ئافراندنی ئوستووەرە) دەکرێت؛ (ئافراندنی ئوستووەرە) لە چوارچێوەی ڕیساکانی ئەو مەکتەبە و بۆ ڕەمزیی کردن و هێما بەخشین، ڕەنگە بە ئامانجی خۆ دەرباز کردن لە سانسۆر و خۆ سانسۆری بێت. لە ئەدەبیاتی مۆدێرن ئوستووەرە وەك کەرەسەیەك بۆ دەربڕینی ئەو بیرۆکەیەی کە بە زمانی ئاسایی دەرنابردرێت کەڵك وەردەگیرێ و ئەدەبیاتی پۆست مۆدێرن بۆ خوڵقاندنی دەقێکی چەند مانایی و بۆ دەربڕینی ژومارەیەکی زیاتری ئەو بیرۆکانەی کە دەرنابردرێن ئوستووەرەپەردازی دەکات.

ڕهنگه ئەوەمان بۆ دەرکەوتبێت کە چەندییەتی و چۆنییەتی و شێوە و ئامانجەکانی (ئوستوورەپردازی) لە هەر چاخێکی مێژوو و بۆ هەر بارودۆخێك بە شێوەیەکی جیاواز مامەڵەی لەگەڵ کراوە. ئەگەر لە مەکتەبی ناتۆڕالیسم دا بایخێکی ئەوتۆ بە ئوستوورە نادرێت لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕۆمانتیسم جارێکی تر ئەدەبیات ڕووەکاتەوە ئوستوورە و لە مەکتەبی سەمبولیسم دا دەگاتە ئەو پەڕی خۆی. لە ئەدەبیاتی سەدەی بیستەم دا گەڕانەوە بۆ ئوستوورە و ئوستوورەپەردازی لە نێو شاکارە هەرەگەورە ئەدەبییەکان دا خۆ دەنوێنێت. جۆیس، یونێسکۆ، تی ئێس ئیلیووت، بۆرخس، مارکز، هیدایەت و کالوینۆ ...تا د بە شێوەیەکی بەرفراوان ئوستوورەپەردازی دەکەن. ئەدەبیاتی ئێمەش لەو نێوەدا بێ بەهرە نامێنێتەوە، بۆ وێنە (حەسار و سەگەکانی باوکم) ی شێرزاد حەسەن و (ئێوارەی پەروانە) ی بەختیار عەلی بە شێوەیەکی بەرچاو لە ئوستوورە کەڵك وەردەگرن و بااڵ دەکەن. بەڵام لە نێو تەواوی ئەدیبەکان دا هەر بۆ ئامانجێك و بە شێوەیەك ئوستوورەپەردازی نەکراوە. ئەگەر بەختیار عەلی لە (ئێوارەی پەروانە) دا بە یارمەتی وەرگرتن لە ئوستوورەی مەزهەبی ـ دینی ئیسلام و شێرزاد حەسەن لە ڕێگەی ئوستوورەی ئودیپەوە خەریکی سرێنەوەی چەمکی دەسەڵاتن لە سەر مێشکی مرۆڤی کورد، شێرکۆ بێکەس لە ڕێگەی ئوستوورەی حەماسی و میللییەکانەوە خەریکی سازکردنەوەی قارەمان و ئوستوورەپەردازییە. هەڵبەت شێرکۆ بێکەس بە شێوەیەکی بەر فراوان ئوستوورەپەردازی کردووە و لە بەشێکی زۆری ئوستوورەکان یارمەتی وەرگرتووە، بۆ وێنە لە (خاچ و مار و ڕۆژمێری شاعیرێ) دا لە ئوستوورەی مەزهەبی ــ دینی مەسیح کەڵك وەردەگرێت، بەڵام لەوێش دا ئەمەیان هەر بۆ ئامانجی بەراوەردی ژیانی تراژدیای مرۆڤی کوردە لەگەڵ ئێش و ئازارەکانی مەسیح.

د. سەنعەتی دەڵێ: ئوستوورەپەردازی لە ئەدەبیات دا لانی کەم بە دوو ئامانج دەکرێت. یەکەم: کاتێ ئوستوورەپەردازی دەبێت بە کەرەسەیەك بۆ دەربڕینی ئەو بیرۆکەییەی کە بە زمانی ئاسایی دەرنابڕدرێ کە سەنعەتی بە (ئوستوورەسەرایی) نێودەبات.

دووهەم: کاتێ کە ئوستوورەپەردازی دەبێت بە بنەمایەك بۆ سرینەوەی ئوستوورە (ئوستورەزدایی) لە کلتوورێك دا کە ئوستوورە بووە بە زمان و شێوەی بیرکردنەوە و ژیان.(٣)

ئەوانە ئامانجی سەرەکی (ئوستوورەپەدازی) ن لە ئەدەبیات دا بەڵام بە گشتی ئامانجەکانی ئوستوورەپردازی لە کۆمەڵگا جیا جیاکان دا جیاوازییەکی بەرچاوی هەیە، کە تا ڕادەیەکی زۆر دەگەڕێتەوە سەر مێژووی کلتووری و بارودۆخی کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری و ...تاد بۆ وێنە لە ئامریکای لاتین بە شێوەیەکی تایبەت و بۆ ئامانجێکی جیاواز لەوەی باس کرا ئوستوورەپردازی دەکرێت. ئەوان لە ڕێگەی تێکەڵکردنی سوننەتی فۆلکلۆری کۆن کە لێی شارەزان و پاشماوەی ئوستوورەییان تێدا ماوەتەوە لەگەڵ ئاوەزمەندی کۆمەڵگای ڕۆژئاوا بە مەبەستی توند وتۆڵی و وزەبەخشین بە کلتووری نەتەوەکەیان ئوستوورەپردازی دەکەن. (٤) بەڵام هونەرمەندی ڕۆژئاوا کە خۆی بەشێکە لە کۆمەڵگای مودێرن بۆ ولێمدانەوەی ویستە مەعنەوییەکان و زەق کردنەوەی لە خۆ نامۆبوونی مرۆڤی کۆمەڵگای مودێرن لە ئوستوورە کەڵك وەردەگرێ.

ئوتورەنك دەڵێ: زانست بە جیا کردنەوەی مرۆڤ لە ڕابردووی، گەورەترین گرفت و سەرلێشێواوی بۆ مرۆڤ ساز دەکات، لەبەر ئەوەی مرۆڤ هەنووکەش هەر بە بایخە مەعنەوییەکانی ڕابردوویەوە دەژیت. ئەو پێی وایە مرۆڤی مۆدێرنیش بارتەقای مرۆڤی چاخەکۆنەکان خورافیینە کە ئەوەش بە هۆی ویستە مەعنەوییەکانییەتی(٥) بەڵام مرۆڤی کورد کە ئێستاش نەك عیلم و زانست بەڵکە عیرفان و ئوستوورە بە سەری دا زاڵە نازانێ بۆ کام ئامانجە مەعنەوییەك دەبێ ئوستوورەپەردازی بکات.

دەمهەوێ بڵێم ئەگەر مرۆڤی ڕۆژئاوا بۆ وەدەست هێنانەوەی مەعنەوییەتێکی لەدەست چوو ئوستوورەپەردازی دەکا مرۆڤی کورد بۆ مەترسی لەدەست چوونی شوناسی نەتەوایەتی و

مەعنەوییەتێکی داگیرکراو و دیاری کردنی پێکهاتە بنەڕەتییەکانی کۆمەڵگا لە ئوستووڕە سوود وەردەگرێ. جگە لەوەی تا ئێستا باس کرا ئوستووڕەپەردازی دەتوانێ تەنیا بۆ ئامانجێکی هونەری بکرێت تاکوو لەم ڕێگایەوە بتواندرێ دەقێکی چەند تۆزێ و چەندلایە بەدی بهێنرێ کە بەردەوام خەریکی خۆ بەرهەم هێنانەوە بێت، کەچی ئەوە خۆی دەتوانێ مەبەستێکی زیاتر لە ئامانجی هونەری بپێکێ. چوونکە لە ڕێگەی فۆرمەوە دەتوانێ جیهانبینییەك دەست نیشان بکا کە بە ڕێژەیەکی زیاتر ئەو بیرۆکانەی کە بە زمانی ئاسایی دەرنابڕێن بگرێتە خۆ (جیهانبینییەك کە خۆی لە کردەوەی شێعری زمان، لە فەلسەفەی هایدگێر نیزیك دەکاتەوە.) وەك لە سەرجەمی ئەو باسە تا ئێرە ڕوون دەبێتەوە جگە لەو دوو ئامانجەی کە سەنعەتی باسی لێکردوون لە پۆلێن بەندییەکی لاواز و نازانستی دا دەکرێ لە ئەدەبیات دا سێ ئامانجیتریش بۆ ئوستووڕەپەردازی دەست نیشان بکەین.

یەکەم ـ (ئوستووڕەپەردازی) وەك بنەمایەك بۆ ولێمدانەوەی ویستە مەعنەوییەکان و (ئوستووڕەسازی) لە پێناو حەول و تەقەلایەك بۆ وەدەست هێنانەوەی شوناسی تاك و نەتەوایەتی.

دووهەم ـ (ئوستووڕەپردازی) وەك ئامرازێك بۆ پڕ کردنەوەی بۆشایی نێوان سوننەت و مۆدێرنیتە و توند وتۆڵی و وزەبەخشین بە بەرەوپێش چوونی کلتووری نەتەوەیی.

سێهەم ـ (ئوستووڕەپەردازی) وەك ئامرازێك بۆ خولقاندنی دەقێکی چەند تۆزێ و فرەدەنگ بۆ بەرهەم هێنانی ڕێژەیەکی زیاتری ئەو بیرۆکانەی بە زمانی ئاسایی دەرنابڕدرێن. جگە لە ئامانج و ویستەکانی (ئوستووڕەپەردازی) چەندییەتی و چۆنیەتی ئوستووڕە لەئەدەبیات دا یەکێکی تر لە لایەنە گرینگەکانی ئوستووڕەپەردازییە کە بە کورتی باسی لێدەکەین هەتا وەلێمی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە هونەرمەندی (ئەستووڕەپەرداز) دەبێ ئوستووڕەکانی کە کوێ وەربگرێت؟نورتروپ فرای بۆ ڕێکخستنی ئوستووڕە لە ئەدەبیات دا سێ قۆناخ دیاری دەکات. هەرچەند فرای بۆ دەست نیشان کردنی قالبە ئەدەبییەکان ئەو پولێن کارییە دەکات بەڵام بە شێوەیەکی گشتی دەتوانێ یارمەتی دەری باسەکەی ئێمەش بێت؛ وەك گوترا نورتروپ فرای سێ قۆناخ دیاری دەکات.

١ ـ ئەو ئوستووڕانەی جێگۆرکێیان پێ نەکراوە و بە گشتی لەبارەی خواکان و دێوەکان دان کە دوو دنیایی لەبەر یەك و بەرەنگار وێنا دەکەن ؛ پاکی و ناپاکی بە هەشت و دۆزخ و. . .

٢ ـ ئەوئوستووڕانەی لەچوارچێوەی جیهانێکدا شاردراونەتەوە کە پەیوەندیەکی نیزیکیان لەگەڵ ئەزموونە مرۆڤییەکان هەیە.

٣ـ ئەو قۆناغە وەك فرای خۆی دەڵێ ڕهنگەهەردرێژێی(ڕۆمانس)خانەی دووهەم بێت، بە شێوەیەکی ڕوونتر ئەو شتەیە کە لە ئەدەب دا بە ڕئالیسم ناودێر کراوە و پتر باس لەو ئوستووڕانە دەکات کە لە ژیانی ئاسایی مرۆڤدا بوونییان هەیە.

(٤) ئەگەر کەسێك لە ڕێگەی ئەو ئوستووڕانەی گۆڕانکارییان بە سەر داهاتووە لە نێو مووزە و کتێبەکانی مێژوو دا دەتوانێ ئوستووڕە بدۆزێتەوە، بە شێوەیەکی تر دەتوانێ لە نێو کلتووری عامەش دا بیاندۆزێتەوە. هەمیشە هەر پێویست نیە دەستمان وەسەرچاوە ڕابگا. بۆ وێنە لە ڕێگەی ستەمی نەتەوایەتی و ئەنفال، خوێنەر دەتوانێ هەست بە ئوستووڕەی (کوشتنی شای ئاسمانان) قوربانی بکات کە ستەمی نەتەوایەتی و کارەساتێکی وەك ئەنفال هەر درێژەی ئەو ئوستووڕەیەن و بە درێژایی مێژوو گۆڕانکاریان بەسەر داهاتووە. کە واتا بەشەوەیەکی گشتی لە سێ شوێن یان ڕێگەوە دەکرێ ئوستووڕەکان هەڵبژێر بکرێن و (ئوستووڕەپردازی) بکەین.

١ ـ ئەو ئوستووڕانەی جێ گۆڕییان پێ نەکراوە و باسی کردەوەی خوداکان دەکەن، لێرەدا دەکرێ جگە لە ئوستووڕەکانی وڵات لە ئوستووڕەی وڵاتانیتریش کەڵك وەربگرین.

٢ ـ ئەو ئوستووڕانەی جێ گۆڕییان پێکراوە بەڵام بنەمای ئوستووڕەییان هەر پێوە دیارە و بە باشی دەناسرێنەوە وەك ئوستووڕەی مەزهەبی ــ یان

ئوستووره حەماسیەکان

٣ ـ ئەو ئوستوورانەی لە نێو فۆرمی کلتووری عامەدا بوونیان هەیە وەك نابەرابەی، ستەمی نەتەوایەتی خەباتی کۆمەڵایەتی و ... تاد بەشی زۆری ئوستوورەکانی کە دەکەونە ئەو خشتەیەوە دەکرێ بنکەیان لە فۆلکلۆردا داکوتابێ وەك ئوستووره عاشقانەکان.

٢

کە دەڤێکی ئەدەبی ئوستووره‌پەردازی تێدا دەکرێ بەر لە هەموو شت چەند پرسیارێکی سەرەکی ساز دەدات:

١ـ ئەو دەقە لە کام ئوستووره کەڵکی وەرگرتووە و بە چەند شێوە و بۆ چ ئامانجێك ئوستووره‌پەردازی تێدا کراوە؟

٢ـ چۆن دەتوانین لە نێو دەڤێکی ئەدەبیدا ئوستووره‌کان بدۆزینەوە و دەستنیشانیان بکەین؟

٣ـ چۆن دەتوانین لە ئوستووره تێبگەین و وەریگرین بێئەوەی بە هێما بیگۆڕینەوە یا خود تا ئاستی ڕەمز سڕینەوەیەك نزمی بکەینەوە؟

پێشتر بەپێی توانا ولێمی پرسیاری یەکەمم داوەتەوە. کەواتە بۆ بەرگریکردن لە درێژدادڕی و دووپاتەبێژی خۆینەر دەگەڕێنمەوە سەر وتاری گۆرین و تەنیا لە شوێنی پێویست و بەپێی پەیوەندی بابەتی ئەم خوێندنەوەیە دەگەڕێمەوە سەر باسەکە.

دەکرێ بڵێین گرینگترین شوێنی ئەم خوێندنەوەیە پرسیاری دووهەمە واتا ئەگەر نەتوانین ئوستووره‌کانی کە لەم دەقەدا کەڵکیان لێوەرگیراوە دیاری بکەین، تووشی هەڵەیەکی ڕەوشتناسانە بووینە و دوو پرسیارەکانی دیکەشمان بە لاڕێدا بردوون.

یەکێك لە ڕوانگە هەرە بە تواناکان بۆ دۆزینەوەی ئوستووره‌کان لە نێو دەقدا شێوە ڕوانینی «نۆرترۆپ فرای»یە. فرای دەڵێ: بە سێ شێوە دەتوانین دەقێك بخوێنینەوە(ئەو پێی وایە دەکرێ دەق وەك تابڵۆیەکی نەقاشی سەیر بکەین)

١ـ دەتوانین ئەوەندە لە تابڵۆکە نیزیك ببینەوە کە بە ئاسانی بتوانین وردەکارییەکانی قەڵەممووو و (کارەکی نەقاشی) تەحلیل بکەین، کە ئەمە لە ئەدەبیاتدا دەتوانێ جەختکردن لەسەر لایەنی بەلاغی بێت.

٢ـ ئێستا کەمێك لە تابڵۆکە دوور بووینەتەوە؛ تابڵۆکە ڕوونتر و ئاشکراتر خۆی دەنوێنێ کە ئەمەش لە ئەدەبیاتدا دەکەوێتە خانەی لێکدانەوەی ناوەرۆکەوە.

٣ـ هەرچی لە تابڵۆکە دوورتر کەوینەوە دەتوانین بەشێوەیەکی ڕێکوپێکتر بەسەر ئەوگەلێڵە ڕێکخەڕەدا زاڵ بین کە هەموو یەکە پێکهێنەرەکان لێك گرێ دەداتەوە، کە هەر لەم شوێنەیشەوە دەتوانین ئوستووره‌کان بدۆزینەوە.

ئێستا ئەگەر هەر لەو شوێنەی کە نورتروپفرای باسی لێدەکات چاو لە«کێژی سوور...»بکەین، کۆمەڵێك وێنە، ئارکی تایپ و بەگشتی ئوستووره دەبینین کە تەنیا فۆرمی دەقەکە دەتوانێ بەرجەستەیان بکاتەوە و لێکیان گرێ بداتەوە. بۆ وێنە لە ڕێگەی ئیرجاعەکانی دەق بۆ سەر خۆی یا خود ـ ئیرجاعی دەقییەوە هێندێك نیشانە بەرجەستە دەبنەوە کە لە ڕێگەی تێکەڵبوونیان بەردەوام دەتوانن مانا بەرهەم بێنن و ئوستووره‌کانیش بەرجەستە بکەنەوە. وەك لە درێژەی ئەم خوێندنەوەیەدا دەردەکەوێ، ئەگەر بە شێوەیەکی گشتی و لە دوورەوە بڕوانینە ئەم شێعرە دەبینین حەزیایەك لە ناخی شێعرەکەدا دەمی کردۆتەوە و خەریکە گەورەیی و شوناسی خاك و ژن و... هەڵدەلووشێ. حەزیایەك کە سالێنێکی دوورودرێژە هەرکەسەو بااڵندەکەی خۆی بۆ قوربانی دەکات و...

ئەوەی ئێمە لێرەوە باسی لێوە دەکەین ڕەنگە کەمتر کەسێك بێت لە حیکایەتە فولکلۆرییەکاندا نەبیستبێ، چەندە باسی ئەو وڵاتانەمان بیستووە کە تێیاندا ئەژدیهایەك بەری ئاو دەگرێ و تەنیا ئەو کاتەی کەسێکی بۆ قوربانی دەکەن و دەرخواردی دەدەن بۆ ماوەیەکی کورت بەری ئاوەکە بەردەدا و ... حیکایەت هەر درێژەی هەیە و ئێمەی گوێبیس خەونۆچکان دەبەینەوە تا ئەوکاتەی حیکایەت دەگاتە شوێنێك کە جوانترین و ڕازاوەترین کێژی شار پێشکێشی ئەژدیها دەکەن، دەینێرن بۆ مەسڵەخ، کە لە ناکاو قارەمان

دەگاتە قوربانگا و شێرێکی ئەستوونی و شێرێکی ئاسۆیی لە خۆی دەبەستێ، دەچێتە نێو دەمی ئەژدیها و چوارکوتی دەکات، جیاوازی نێوان ئەو حیکایەت و ئەوەی لەو دەقە شێعرییەدا هەیە ئەوەیە کە ژن چاوەڕوانی قارەمانێکی پیاو نییە کە دەربازی بکات بەڵکوو خۆی دەگەیەنێتە پلەی قارەمان، ژنێك کە خۆی لەسەر رەچەڵەکی ئیلاهە هەرە بەتواناکان بونیات دەنێتەوە.

وەك دەبینرێ ئەم دۆزەخە شوێنی وێرانکردن و فڕێدانی ئوستوورە خەساوەکان و وزە بەخشین بە ئوستوورە کاراکانە کە بوودا، قوربانی، خوای مانگ لە سەرەوەی هەموویان خۆیا دەبن کە هەمووی ئەوانەش بەیەکەوە و لە ڕێگەی فۆرمی چەند شێعر ـ کە دواتر باسی لێدەکەین ـ گێڕانەوە بەرفرەتر دەکەن. گێڕانەوەیەکی سەیال لە نێو چەند زەمەنی رابردوو، ئێستا و داهاتوودا. نوستالۆژیایەك لە پانتایی دالێکی نەحەجماو، خەمێکی گەورە و سەردێڕی شێعرەکە کۆ دەکەنەوە کە «کێژی سوور خاوەن مانگە».

سەرەڕای ئەوەی کە فرای خاڵی سێهەم زۆر بە جوانی ڕوون ناکاتەوە، واوێدەچێ ئەم خاڵە باس لە پێکهاتەیەکی گشتی ڕێکوپێك بکات کە شتێکی زیاتر لە پاژە پێکهێنەرەکانی دەگرێتەخۆی. لێرەدا بۆ ڕوونبوونەوەی ئەم بابەتە و ولێم دانەوەی پرسیاری سێهەم لە ڕەوشت، شێوە خوێندنەوە ورەمزهەڵێنانی (ڕمزگشایی) ئوستوورەی بارت کەڵك وەردەگرین، هەڵبەت بارت ئوستوورە لە دنیای ئەورۆدا بە ئەفسانە نێو دەبات کە لەگەڵ بۆچوونەکانی ئەم وتارە لە سەر ئوستوورە یەك ناگرنەوە بۆیە بۆ بەرگریکردن لە هەڵەیەکی مەعریفەناسانە، تەنیا لە ڕەوشتی بارێت کەڵك وەردەگرین و ناچینە نێو باسەکەیەوە.

ڕۆلێن بارت لە ڕێگەی دووڕوویی دالەوە کە لە فۆرم و مانا پێکهاتووە، سێ شێوە خوێندنەوە دیاری دەکات:

١ـ ئەگەر جەخت لەسەر دالێکی خاڵی (تهی) بکەین، ڕێگە خۆش دەکەین تا مەفهوومێکی تایبەت و دیاریکراو، فۆرم پڕ بکاتەوە.

٢ـ ئەگەر جەخت لەسەر دالێکی پڕ بکەین زۆر بە ڕاشکاوی لە نێو فۆرم و مانادا جیاوازی دابنێین، ڕەمزەکانی دەلێڵەتێکی ئوستوورەییمان دۆزیوەتەوە وبەردەوام بەرهەمهاتنەوەی ئوستوورەمان لێستاندۆتەوە.

٣ـ ئەگەر جەخت لەسەر دالێکی ئوستوورەیی بکەین کە لە فۆرم و مانا پێکهاتووە خۆمان تووشی دەلێڵەتێکی ناڕاشکراو لێڵ کردووە. بارت دەڵێ خاڵی یەکەم و دووهەم وەستاو و شیکارین(ایستا و تحلیلی). بە ڕەمزهەڵێنان یا وەدیارخستنی نییەتی ئووستوورە، ئوستوورە وێران دەکەن و خاڵی سێهەم ئەو دالە تەڤگەرەیە کە ئوستوورە لە چوارچێوەی پێکهاتەی گشتی خۆیدا خۆیا دەکات و هێزی بەردەوام بەرهەم هاتنەوەی پێدەبەخشێ. بە کورتی و لەکۆی باسەکەی ئەم بەشەدا دەبێ ڕوون بێتەوە کە ئەم خوێندنەوەیە سەرەتا لەو شوێنەی فرای باسی لێدەکات و لە دەلاقەی بەیەکەوە سەیرکردنی فۆرم و ناوەرۆك یا پێکهاتەی گشتی شێعرەکەدا ئووستوورەکان دەدۆزێتەوە و دواتریش لە ڕێگەی نیشانەناسییەوە هەوڵدەدات دەست بەسەر ئەو دەلێڵەتە شاراوە و تەڤگەرەیەدا بگرێت کە ئووستوورەکان باسی لێدەکەن.

٣

شێعر ڕووداوێکە لە زماندا یا بە وتەی یاکوبسێن « کارکردی جوانیناسانەی زمان و هێرشی گەلێڵەدار و هوشیارانەیە بۆ سەر زمانی ڕۆژانە» ئەم بۆچوونەیە لە ڕێگەی زمانی پێوەڕەوە شێعر پێناسە دەکات واتا هەرچەند زمان بتوانێ خۆی لە زمانی پێوەر دوور بخاتەوە، لە زمانی شێعر نزیکتر دەبێتەوە. هەڵبەت زمانناسان چەمکێکی تایبەتیان بۆ ڕووبەڕەکانی زمان هەیە کەزمان بە چەند قۆناغدا دابەش دەکات:

١ـ زمانی پێوەر

٢ـ زمانی زانست(علم)

٣ ـ زمانی ژۆرنالیسم(ڕۆژنامەگەری)

٤ـ زمانی چیرۆك

٥ـ زمانی پەخشان

٦ ـ زمانی شێعر

وەك دەبیندرێ زمانی شێعر، لە بەرزترین پلە دایە

و لە هەموو بەشەکانی تریش بۆ تێکڕماندنی یاساو ریسا دیاریکراوەکان وێرانکردنی زمان، بەتواناترە. بەڵام ئەم پۆلێنکارییە لە روانگەی روانینێکی ڕەهادا ناتوانێ هەموو دەقەکان پۆلێن بکات. ئەمە یەکێك لە تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی شێعری «کیژإی سوور ...»ە کە نموونەیەکی سەرکەوتووی ئەم دەقانەی کە لە چوارچێوەی دیاریکراوی ژانردا ناحاوێنەوە و بە شێوەیەکی بەرفرە(تداخل)ی ژانرەکانی تێدا دەبیندرێ و هەروەها لە ئیمکاناتی فۆرمەکانی تری نووسین وەك شانۆ و چیرۆك کەڵك وەردەگرێ کە ئەم کارە خۆی لە خۆیدا پانتای ژانری شێعر بەرفرەوانتر دەکات و کەشوهەوا و فۆرمێکی نوێ بۆ خۆی دەستەبەر دەکات کە هەڵدەگرێ بە شێوەیەکی جیاواز باسی لێبکەین.

د. محەممەد عەلی حەقشناس لە سەر ڕەچەڵەکی «تیۆری پێوەندیی» یاکوبسێن دوو دەقی شێعری لێك جیا دەکاتەوە. شێعری گێڕانەوەیی و شێعری خوازەیی.

١ـ شێعری گێڕانەوەیی: هەردەقێك کە بابەت یا ناوەڕۆکەکەی لە درێژەی پەیوەندی مانایی هاونشینیدا ریکخرابێت و پەرەی پێدرابێت، ئەو دەقە دەقێکی گێڕانەوەیی یا ریوایيە.

٢ـ شێعری خوازەیی: هەر دەقێك کە بابەت یا ناوەڕۆکەکەی لە درێژەی پەیوەندی مانایی وێکچوون یا جێنشینی بۆ بنیاتنرابێت، ئەو دەقە دەقێکی خوازەیی یا غەیری ریوایيە. (جا ئەو وێکچوونە لە دەقدا چ لە ڕێگەی خوازە خۆی بێت چ هێما، یا ڕەمز یا کینایە و هەر شتێکی تر)

لە درێژەی ئەم پێناسەیەدا دەبێ دوو تایبەتمەندی سەرەکی دەقی ریوایی و خوازەیی لەبەرچاو بگرین: یەکەم ئەوەی کە دەقی ریوایی زمانێکی سادەی هەیە ئەگەر لە ڕووبەرەکانی زمانەوە لێی بڕوانین، زمان تا ئاستی زمانی ژوڕنالیسم دادەبەزێنێ و دەتوانین زۆر بە سانایی بە مانا بگەین؛ بەڵام دەقی خوازەیی لە بەرزترین قۆناخی زمان ؛واتا زمانی شێعر دایە و بە هۆی زمانێکی چەند توێژ و چەند لایە لە بەدەستەوەدانی مانایەکی تاك خۆ دەپارێزێ و دەقێك دەخوڵقێنێ کە ماناکان لەسەر یەك دەخزن و دەچنە پاڵ یەکتر. ئێستا پاش ڕوونبونەوە و جیا کردنەوەی ئەم دوو دەقە، ئەم پرسیارە ساز دەبێت کە دەقی شێعری«کیژی سوور خاوەن مانگە» لە کوێی ئەم هێڵکارییەدا جێدەگرێ؟

ئەم دوو دەقە هەر دووك بە هێزێکی زۆرەوە لە شێعری «کیژی سوور ...» دا بوونیان هەیە کە هەر ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوەی کە لە سەرێکەوە تەنیا (ئولگوویەکی) ئوستووڕەیی هەڵنەبژێردرێ و نەنووسرێتەوە، بەڵکو لە ڕێگەی کۆمەڵێك بگۆڕ، تکنیك و بەگشتی فۆرمێکی گونجاو ئوستووڕەکان لە نێو دەقدا بتوێنەوە بە جۆرێك کە کەمتر هەست بە ئوستووڕە نووسینەوە دەکرێت و بەشی هەرەزۆری ئوستووڕەکان دەنووسرێنەوە.

لە ٥لایەکی ترەوە ئەو هێزە بە دەق دەبەخشێ کە چوارچێوی ژانر بەرتەسك نەکاتەوەوڕێگەبۆ سەرهەڵدانی کۆمەڵێك کاردروستایی(تمهید) نوێ ئاوەلێ بکاتەوە کە بتوانن فۆرمێکی نوێ بەرهەم بێنن تا دەق بتوانێ بەردەوام خۆی تێدا بەرهەم بێنێتەوە کە ئەوەش سەرچاوەی ئەو پرسیارە بنەڕەتییەیە کە ئەو فۆرمە چییە و لە چی پێکهاتووە؟

پێشتر وترا هەردوو جەمسەری خوازە و گێڕانەوە بە تەوژم لەم شێعرەدا بوونیان هەیە کە لە ڕێگەی تێکەڵبوونیان هەم گێڕانەوەی هێڵی وێران دەبێت و هەم خوازە، واتا خوازە ئەڵقەکانی گێڕانەوە دەپچڕێنێ و بە هێندێك نیشانەی کردەوەیی(واکنشی) دەیکاتە پازێل و گێڕانەوەش خوازە بە هێندێك نیشانەی هۆژاندنی(القایی) ــ وەك زەقکردنەوەی وشە و خوڵقاندنی دال ــ سەرەڕۆ دەکات کە لە ئەنجامی ئەم هاموشۆیەدا گێڕانەوە دەکەوێتە زاوزێ و گێڕانەوەیەك دەبێت بە چەند گێڕانەوە و شێعر دەبێت بە چەند شێعر کە وێنەیەك لە پێرسپێکتیڤی ئەو پەڕزمانییە. ئەوەی وترا چوارچێوەی گشتی فۆرمی شێعری«کیژی سوور ...» بوو کە لەمەبەدوا بە فۆرمی چەند شێعر یا چەند گێڕانەوە نێوی دێنم کەپێموایە هەموو شێعرەکانی لەم چەشنەش دەگرێتە خۆی.

مەبەست لە چەند شێعر کەشێکی ئامادەیە بۆ چوونە پاڵیەکی ژانرەکان کە ڕەگەزی بە هێز و زۆرێك

لە ئیمکاناتی ژانرەکانی تر تێیدا بوونیان هەیە و دەورێکی بەرچاوی تێدا دەگێڕن. بۆ وێنە لە ئیمکاناتی شانۆ وەك دڕاماتیك و دڕاماتیکی مۆنۆلۆگ یا ئیمکاناتی چیرۆك وەك گۆشەنیگا، ئەڵقەکانی گێڕانەوە و بە گشتی گێڕانەوە و هەرچی کەڵکی لێوەردەگیرێ. ئەو وتەیە بەو مانایە نییە کە بڵێین شێعری«کێژی سوور ....» لە بنەڕەتدا خۆی بە شێوەی شانۆ یا چیرۆك دارشتبێتەوە بەڵکوو مەبەست زەقکردنەوەی داهێنان و فۆرمێکی تازەیە کە لە دەوری بازنەی بەرتەسکی ژانرەکاندا سەرهەڵدەدات. لە سەرێکی-دیکەشەوە ئەو ئیمکانات و تیکنیکی ژانرەکانیتر لەم کەشە نوێیەدا بە شێوەیەك مامەڵەیان لە گەڵ دەکرێ کە وەك هەمیشە ناتوانی دەستنیشانیان بکەی بۆ وێنە سەیری ئەم کۆپلە بکە:

چاوەکانی لە ئاکامی ئێوارەدا
پەنجەرەیەك خۆرهەڵێت و پەنجەرەیەك خۆرنشینن
بەڵکوو .....سات سیفرە بە کاتی خوێن
تەمەنی مەرگی باڵندە لە سەرەتا تێناپەڕێ

ئەو کۆپلەیە لە رێگەی سازکردنی مەودایەك لە نێوان «بەڵکوو و سات»دا کە بەدوای یەکیشدا هاتوون ئەو بۆچوونەی سەرێ دەسەلمێنێت. واتا ناکرێ بە راشکاوی بڵێین ئەو کۆپلەیە دڕاماتیك مۆنۆلۆگە یا بگێڕەوە(راوی) تێیدا دەگۆڕدرێ.

شێوەی بێهێز بوونی ئیمکاناتی ژانرەکانیتر لە نێو فۆرمی چەند شێعردا پرسیارێکی بەجێیە، وەك پێشتر باس کرا چەند شێعر سەرێکی لە گێڕانەوە دایە و سەرێکیشی بە خوازەوە بەندە ئێستا خود ـ ئیرجاعی یا ئیرجاعەکانی دەق بۆ سەر خۆشی لێ زیاد دەکەین کە کارکردی سەرەکی، راپێچ کردنی خوێنەرە بۆ نێو ئەو بازنەیە. ئەوسا لە ئاڵووێری(تعامل) سێ کوچکەی خودئیرجاعی، گێڕانەوە و خوازە (هەر بەو مانایەی پێشتر ئاماژەیان پێکرا) کۆمەڵێك تکنیك بەرهەم دێن کە بوونی ژانرەکانیتر کەم رەنگ دەکەن و گۆڕ و تین وەبەر زمان دەنێن و دەخرێتە بان بەرز ترین پلە. ئیتر گێڕانەوە گێڕانەوەی چیرۆك نییە و دراماتیك یان دراماتیك مۆنۆلۆگ بەو شێوەیەی لە شانۆدا دەوری هەیە خۆیا نابێت بەڵکو لە رێگەی ئاڵووێری ئەم سێ کوچکەیە کۆمەڵێك بگۆڕ سەر هەڵدەدەن کە هێندێك تکنیکیتریان دەخرێتە پاڵ و لە ئەنجامدا فۆرمی چەند شێعریان لێدەکەوێتەوە.

لێرەدا بگۆڕە هەرە بەتوانا و هەرە بنەڕەتییەکانی ئەم فۆرمە بە دوو دەستە دابەش دەکەم

١ ـ گێڕانەوەی هێرمۆنوتیکی

٢ ـ خود ـ ئیرجاعی دەق

لێکجیا کردنەوەی گێڕانەوەی هێرمۆنۆتیکی و خود ـ ئیرجاعی دەق بەتایبەت لە نێو فۆرمی چەند شێعردا کارێکی دژوارە ،چونکە لە زۆر شوێندا گێڕانەوەی هێرمۆنۆتیکی دەبێتە ژێر کۆی (زیرمجموعە)ی خود ـ ئیرجاعی، بەڵام بۆ دەسپێك بەم شێوەیە لێکیان جیا دەکەینەوە کە گێڕانەوەی هێرمۆنۆتیکی بەرهەمی بیر کردنەوەیەکی تەجەسسومییە و خود ـ ئیرجاعی بەرهەمی بیر کردنەوەی گوزارەیی کە بە شێوەیەکی وردتر باسیان لێدەکەین.

گێڕانەوەی هێرمۆنۆتیکی:

ئێمە هێرمۆنۆتیکمان بە مانای هەمیشەیی خۆی بە کار نەهێناوە بەڵکو مەبەست لە گێڕانەوەی هێرمۆنۆتیکی ١ ـ ئەو پرسیارە لێلێنەیە کە لە نێو دەقدا سەر هەڵدەدەن و هەر یەك لە گێڕانەوەکان بە قازانجی خۆیان لە نێو دەقدا پاساویان بۆ دەهێننەوە، هەڵبەت ئەو پرسیارانە گێڕانەوەکان لە ناکامی دەرباز دەکەن. بۆ وێنە لە رێگەی ئەم چەند پرسیارە دەکرێ چەند گێڕانەوەیەك دەستەمۆ بکەین.

لە کوێیە کات؟

چ رۆژە سۆمێنات؟

خودا کێن؟

٢ ـ ئەو گێڕانەوە هێرمۆنۆتیکییە دەتوانێ خزمەت بەتێکدانی (نحو) بکات کە ئەوە تێکدانێکی (نحو) ی زمان نییە بەڵکو ئیماژ سەر و بن دەکات، وێنەکان دەچنە پاڵ یەك، لەسەر یەك دەخزن نیشانەکان زەق دەکەنەوە و دەیانخەنە نێو سیستمێکی دەلالەتێکی لە برەو نەهاتوو جگە لەو دوو کارکردە کارکردی سێهەمی

گێرانەوەی هێرمۆنۆتیکی لەدەقی «کیژی سوور...» دا شێوەیەکی نوێی ئیجازە کە بەنۆبە لە سەریان زووم دەکەین و زیاتر شییان دەکەینەوە.

تێکدانی (نحو)ی وێنە: باسی ئەو بگۆڕانەیە کە سەرێکیان لە گێڕانەوە و سەرێکیشیان لە خوازە دایە واتا کۆپلەکان هاوکات کە یەکتر کێشبەر(جژب) دەکەن یەکتریش کێشدەر(دفع) دەکەن، شێوەیەك گەمەی زمانی لە رێگەی ئیماژەوە یان جوانترە بڵێین گەمەی ئیماژ واتا تێکدانی نەحوی وێنە، شتێکی جیا لە تێکدانی نەحوی زمانە. لە تێکدانی نەحوی زماندا یەکە زمانییەکان لەسەر یەك دەخزن و بەردەوام مانا بەرهەم دێنن کە چی تێکدانی نەحوی وێنە لە دوو قۆناغدا رووددا. لە رووکەشدا هەست بە تێکدانی نەحو دەکرێت سەرەڕای ئەوەی کە نەحو تێك نەچووە و لە قولێیشدا گەمە بە ئیماژ دەکرێ و شێوەیەکی نائاسایی و لە پەیوەندی لە گەڵ ئیماژەکانی نێو کۆپلەکانیتردا دادەرژێتەوە، هەڵبەت لە زۆر شوێندا تێك چوونی نەحوی زمانیش یارمەتی ئەو زمانە دەدات، بە کورتی تێکدانی نەحوی وێنە گەمەی ئیماژ دەگرێتە خۆی کە لە هەر دوو پرۆسەی هاونشینی و جێنشینی کەڵك وەردەگرێ کە لە نێو کۆپلەیەك یا پەیوەندی و کردەوە و دژکردەوەی (کنش و واکنش) نێوان کۆپلەکاندا گێڕانەوە (شێعر) بەرهەم دێنێت.

کوترا تێکدانی نەحوی وێنە لە چوارچیوەی کۆپلەیەکیشدا دەتوانێ دەور بگێڕێ، کەوابوو ئیتر کارکردەکەی ئەو کارکردە نییە کە لە پێکهاتەی گشتیدا هەیەتی بەڵکوو پتر وەك بنەمایەك بۆ زەقکردنەوەی نیشانە هێرمۆنۆتیکییەکان دەوری هەیە.

نمونەی بەرچاوی تێکدانی نەحوی وێنە لە نێو کۆپلەیەکدا گەمەیەکە کە لەوە بە دوا بە گەمەی پێچەوانە نێوی دەبەین کە لە هەر دوو پرۆسەی هاونشینی و جێنشینی کەڵك وەردەگرێ بەڵام زۆرتر لە پرۆسەی هاونشینی کەڵك وەردەگرێ. وەك ئەم نموونەیە کە دەیهەوێ گێڕانەوەی هێڵی ناکام بکات.

تەوارەکان

تا هەڵفرین دڵۆپ دڵۆپ دەبنە بەفر و
سپیاییەکان بەجێدێڵن

ئەم گوزارەیە لە ئیماژێکی لێڵ، نائاسایی و جیاواز بەرهەم هاتووە کە زۆرتر وەك تکنیکێکی سینەمایی دەچێ یا فیلمێك کە لەسەر تەسویر دەگەڕێندرێتەوە دواوە، بەفرێك کە چۆڕە چۆڕی کەوتۆتە بن چۆڕە چۆڕەکەی یا دڵۆپەکانی دەگەڕێنەوە، دبنەوە بە بەفر و لە سەر یەك کەڵەکە دەبن و ئەوسا سپیایەکان کلوو کلوو بەرەو ئاسمان دەگەڕێنەوە، ئەوە نمونەیەکی ئەو گوزارانە بوو کە بە زۆر لە پرۆسەی هاونشینی کەڵك وەردەگرن. شێوەی رێکوپێکتری تێکدانی نەحوی وێنە لە پانتای کۆپلە یا گوزارەیەکی تاك دا ئەو کاتە دێتەدی کە لە هەر دوو پرۆسە کەڵك وەردەگرێ. نمونەی بەرچاوی ئەو کۆپلەیانەن کە لە دێڕێکیاندا (نحو) تێکچووە ولە دێرەکانیتر ئیماژێکی هێڵی پێکهاتوون یا وەسفی و یا گێرانەوەیین. بۆ فاکت سەیری ئەو گوزارەیە دەکەین کە لە بەشی مبتدا دا (نحو)ی زمان تێکچووە و بەشی خەبەر وەسفی یان گێرانەوەیین.

١ ـ بمسپێرە ئاو
٢ ـ لە ئاگرێکەوە دەشنێم
کە دەنگەکان لە عەرسەی دا مەشخەڵێکی
بێئاکامن
«یا»

١ ـ سبەینێم کە هەتا رووناك
٢ ـ لە رەشاییەکەوە دەژیم
کە چاوەکان هەتا سەحەر دە دۆرێنێ
بەبێ ئەوەی
هێزی مێژوو

لەم نموونەی ئاخردا لە بەشی دووهەمی گوزارەکە بە شێوەیەك نەحو تێکچووە کە زۆر بەرچاو نییە. هەڵبەت ئەگەر بەشێوەیەکی گشتی بڕوانینە شێعرەکە هەتا شێعر بەرەو کۆتایی دەڕوات، نەحو دژوارتر دەبێت و دێدەکان بە شێوەیەکی نائاسایی تر دەچنە پاڵ یەك.

وەك:

شەهید بە لە ئێسکما درەختێك لە جەستەت ، خودایی
خۆر دەمرێ هەناسەم
هێندەی چاوت
هێندەی خوێنیشت
ئەستێرەیەکی هەڵفڕیو
شەپۆل دەکەم لە جەستەمدا ڕۆشناییت
....

بەڵام ئەم دێڕانەش لە هێندێك وشە و وێنەوە پێکهاتوون کە ڕێگەی گوزارەکانی بەرلەخۆیان زەختیان لەسەرە. وەك لە بەشی خودئیرجاعی دەقدا(دواتر باسی لێدەکەین) دەبیندرێ؛ هەر ئەوە زاوزێیەکی زۆرتر بۆ گێڕانەوە دەبەخشێ، هەروەها خزمەت بە تێکدانی نەحوی وێنەش دەکات و هاموشۆی ئیماژەکان لە دوودڵیدا دەهێڵێتەوە.

ئیجازی گێڕانەوەیی خوازەیی: بەرهەمی «تعامل»ی گێڕانەوە و خوازەیە. گێڕانەوە لە ڕێگەی خوازەوە بەردەوام جموجۆڵی پێدەبەخشرێ و هێرشی دەکرێتەسەر تا لە سنووری هێڵی خۆی لابدات؛ گێڕانەوەیەك ببێت بە چەند گێڕانەوە و شێعر ببێت بە چەند شێعر یا لانیکەم پانتای گێڕانەوە ــ شێعر بەرفرەتر بکات. لەلای نووسەری ئەو چەند دێڕە ئەوە نوێترین و بەبڕەوترین شێوەی ئیجازە لە چوار خشتەی کۆپلە دێڕ یا گوزارەدا .بۆ زیاتر ڕوونبوونەوەی ئەو باسە بە هێنانەکایەی نموونەیەك لە شێعری« کێژی سوور ...» ئەو چەمکە پتر شی دەکەینەوە:

خوڵقاندمی لە سێ حیسسەدا خودای ڕاووناك
حیسسەی هەوەڵ.....لە ساردترین هەڵفڕیندا.....
باڵی ڕاستم
حیسسەی دووهەم.....لە بەردێکی وەجاخکوێردا.....
چاوی ڕاستم
حیسسەی سێهەم.....لە دەنگێکی چەماوەدا.....
زمانێکی کوێر
یا تۆ.....من وڵاتێکی بێوێنەی لە سوژدە دام.....بۆ سۆمێنات
یا مانگ و ساڵەکان سەدپاتەی ئافرۆدێت
یا ...

بەر لە هەموو شت نابێ ئەوە لەبیر کەین کە ئەم تیکنیکە بەرهەمی شێوەی نووسین و لە بەرامبەریەك دانانی دێڕەکانە. واتا بەر لە هەمووشت راست، نێوەڕاست و چەپ لە یەك جیا دەکرێنەوە. ئەوسا کەشێك دەخوڵقێ کە هەریەك لە دێڕەکان بە شێوەیەکی جیاواز لەتەك دێڕەکانیتر هاونشین دەبێت؛ بۆ وێنە لەم کۆپلەیەی ژێروودا جگە لە شێوەی ئاسایی خۆی بۆ چەند شێوە نووسینەوەیتر ئامادەبوونی هەیە وەك:

حیسسەی هەوەڵ.....لە ساردترین هەڵفڕیندا.....
باڵی ڕاستم
چاوی
ڕاستم
زمانێکی
کوێر
بۆ
سۆمێنات
«یا»

حیسسەی هەوەڵ.....لە ساردترین هەڵفڕیندا
لە بەردێکی وەجاخکوێردا
لە دەنگێکی چەماوەدا
من وڵاتێکی بێوێنەی لە
سوژدەدام.....بۆ سۆمێنات

دەشتوانین«یا تۆ» لەتەك « من وڵاتێکی بێوێنەی لە سوژدەدام بۆ سۆمێنات» نەنووسینەوە، هەروەك لە سەرەوە نەماننووسیوەتەوە بەڵکوو لەتەك دێڕەکانی .خوارەوە بینووسینەوە

یا تۆ

یا مانگ و ساڵەکان سەدپاتەی ئافرۆدێت
یا مەرگ و سۆمێنات و ئینانا و ئاناهید

ئەوەی مەبەستی ئێمە بوو هێنانەوەی فاکت بوو ئەگەر بڕیار بێت بە هەموو شێوەکان کە دەنووسرێنەوە ئەو کۆپلەیە بنووسینەوە، ڕێژەیەکی زۆرتر لەو نموونانە دەگرنەخۆ. جگە لەوە ئەگەر چاوێك بەسەر شێعری «کێژی سوور ...»دا بخشێنین نموۆنەی لەو جۆرەمان زۆر دەست دەکەوێ.

من : کە پشکووتن.....یا سۆمێنات
کە ئارامش.....یا یەخسیری
سەرکەوتنیش.....یا خوێن و یا باڵندە

ئەو کۆپلەیەش تایبەتمەندی کۆپلەکانی سەرەوەی هەیە جگە لەوەی جێپێی«من» قایمە و وا وێدەچێ نەیهەوێ بە هیچ شێوەیەك گێڕانەوە بدۆڕێت.

خود ــ ئیرجاعی دەق: پێشتر باس کرا کە ئاڵووێری (تعامل) سێکوچکەی گێڕانەوە، خوازە، خۆد ـ ئیرجاعی هەروەها کۆمەڵێك بگۆڕ و تیکنیکیتر کە دەخرێنە پاڵ ئەم سێیە، زاوزێ بەردبێتە گێڕانەوە و شێعر دەبێت بە چەند شێعر. ئێستا دەمهەوێ ولێمی ئەو پرسیارە بدەمەوە کە خود ـ ئیرجاعی چ مکانیسمێکە و لەو فۆرمەدا خاوەنی چ کارکردێکە؟

کارتێکردنی خود ـ ئیرجاعی و دەقی شێعری « کێژی سوور ...» کارتێکردنێکی دوو لایەنەیە واتا هەم فۆرمی چەند شێعر دەبێتە هۆی بەدیهاتنی خود ـ ئیرجاعی و هەم خود ـ ئیرجاعی یەکێك لە فاکتەرە سەرەکییەکانی بەدیهاتنی فۆرمی چەند شێعرە. هەڵبەت نموونەڕاستییەکانی(مچداق)ـەکانی بۆ خود ـ ئیرجاعی بوونی دەق جیاوازن. مەبەستی لە خود ـ ئیرجاعی، ئیرجاعی وشە، گوزارە و کۆپلەکانی دەقە بۆ سەر یەکتر کە بە شێوەی جۆراوجۆر لە تەك یەکتر هاونشین دەبن. بەگشتی خود ـ ئیرجاعی شێوەیەك بەرهەمهێنانی مانایە.

بە بارتەقای نموونەجیاوازەکان بۆ بەخود ـ ئیرجاعییوونی دەق، کارکردەکانی خود ـ ئیرجاعیش جیاوازن. سەرەکیترین نموونە بۆ خود ـ ئیرجاعی گەیشتنی دەق چەند پاتەبوونەوەی وشە لە نێو دەق دایە کە دوو کارکردی هەیە؛ لە سەرێکەوە خزمەت بە یەکگرتوویی بابەتی دەکات و لە سەرێکیدیکەشەوە وشە لە ڕێگەی چەند پات بوونەوە تایبەتمەندییەکی هێمائاسا بە خۆیەوە دەگرێ و وەکوو ڕەمز خۆی دەنوێنێ. ئەو نموونەیە خود ـ ئیرجاعییە زێتر لە دەقی هێڵیدا دەبیندرێ.

نموونەیەکیتر بۆ خود ـ ئیرجاعیبوونی دەق چەندپات بوونەوەی فرە شێوەی وشەیە لە نێو دەقدا کە لەو ڕێگەیەوە وشە لە مانای قاموسی خۆی جیا دەبێتەوە و لە ڕێگەی هاونشینی لە تەك وشە، گوزارە و کۆپلەکانیتری دەقدا زاوزێ دەخاتە زمان و بەردەوام مانا بەرهەم دێنێ. ئێستا ئەگەر وشەی چەندپاتبووەوەی فرەشێوە، پەیوەندییەکی نەپچڕاویان لە گەڵ یەکدا هەبێ و هاوشێوە بۆ گێڕانەوە جیاجیاکان ئامادەی بەرهەمهێنانی مانا بن، کارکردێکیتری خود ـ ئیرجاعی سەری هەڵداوە کە تایبەتمەندی دەقی شێعری کێژی سوور خاوەن مانگیشە کە لەوسۆنگەیەوە وشە وەکوو نیشانە بەرجەستە دەبێتەوە. بۆ نموونە وشەی «سبەینێ» لە دەقی ئەم شێعرەدا:

١ـ لە ڕێگەی چەندپاتبوونەوەی فرەشێوە لە مانای قاموسی خۆی ــ کە بۆ داهاتوو بەکار دێ ــ جیا دەبێتەوە

٢ـ لە ڕێگەی هاونشینی لەتەك بەشەکانیتر و ڕایەڵی پەیوەندی لە نێو وشەی دووپاتبۆوە. وشە دەبێت بە نیشانە

٣ـ بۆ خوێندنەوە جیاجیاکان ئامادەی بەرهەمهێنانی مانایە، بۆ نموونە لە یەکێك لە گێڕانەوەکان یا گێڕانەوەکەی ئێمەدا وشەی«سبەینێ» دەتوانێ بۆ ڕابردوو بەکار بێت کە ئەوەدەم خزمەت بە ئامادەکردنی کەش بۆ بەرجەستەکردنەوە و خوڵقاندنی نوستالۆژیا دەکات. نموونەی تری لەم چەشنە وشەکانی « بەرد، مانگ، باڵندە، زاگرۆس، دۆزەخ، درەخت ...» کە وەك نیشانە بۆ ئەم خوێندنەوەیە کەڵکمان لێوەرگرتوون.

نموونەیەکی تر بۆ خود ـ ئیرجاعبوونی دەقی شێعری«کێژی سوور ...» ئیژجاعی کۆڵلە و گوزارەکانی دەقە بۆ سەریەکتر کە دەتوانێ ئیمکاناتی ژانرەکانیتر کە لەم دەقە شێعرییەدا کەڵکیان لێوەرگیراوە کەمرەنگتر بکات و هێز بەو نیشانانە ببەخشێ کە ئوستووورەکان بەرجەستە دەکەنەوە. لە سەرێکی دیکەشەوە ئیرجاعی بەردەوامی گوزارە و کۆپلەکان(تکپر)بە دەق دەبەخشێ، ئەو(تکپر) بەخشینەش تا ئاستێکە کە نازانم ئەگەر بمهەوێ ئیرجاعی هەموو گوزارە و کۆپلەکانی دەق بۆ سەر یەکتر دەستنیشان بکەم چەندجار دەبێ ئەو دە قە بنووسمەوە. پێشم وایە ئەو وتەیە تا رادەیەك ئاشکرایە کە پێویست بە هێنانەوەی فاکت ناکا.

لە کۆتاییدا دەبێ بڵێم یەکێکیتر لە کارکردەکانی خود ــ ئیرجاعی (لە پانتایەکی بەرفرەوانتر کارکردی چەند شێعریشە) کارا کردنی خوێنەرە واتا خوێنەر بەردەوام لە بەشێکەوە بۆبەشێکیتر ئیرجاع دەدرێتەوە و لە درێژەی ئەم کردەوە و دژکردەوانەدا دەبێت بە شاعیر و سەرلەنوێوە دەق بەرهەم دێنێتەوە، ئەوە شتێکە کە باریت بە چێژی دەقی(لژت متن) نێو دەبات و بە بإرواى نووسەرى ئەم چەند دێإرە ئەوە پلانی هەرە بە توانای چێژ وەرگرتنە لە دەقی شێعری « کێژی سوور خاوەن مانگە».

٤

یەك دوو هەنگاو بۆ دواوە دەکشێینەوە، خوێنی باڵندە لە سەر گۆنای بودا دەدرەوشێتەوە، زاگرۆس وردە وردە بە ناخی دۆزەخدا دەچێتە خوار، کێژی سوور جلی پاك و سپی سۆمێناتی کردۆتە بەر و لە بەردەم قوربانگە ڕاوەستاوە و ... هەرچەند هێشتاکەش بە تەواوی بەسەر تابلۆکەدا زاڵ نین، بەڵام نیشانەکان بەرجەستەتر(هەراوتر) خۆ دەنوێنن. ئێرە خانەی دووهەمی نورترۆپ فرایە یا بە واتایەکی ڕوونتر لە شوێنێکەوە سەیری دەق دەکەین کە دەتوانین زۆر بە سانایی سەرهەڵدانی نیشانەکان ببینین و سەیری جم وجۆڵی نیشانەکان بکەین بەبێ ئەوەی بە مانایەکی ڕەها گەیشتبین، چونکە نیشانەکان خاوەنی کارکردێکی ئیجابی نین و تەنیا لە ڕێگەی هاونشینی لە تەك نیشانەکانی تری دەقەوە مانا دەبەخشن. ئا بەم شێوە ڕەهەمەل هێنانی نیشانەکان، دەق لە تاکدەنگی بوون دەرباز دەکات و بەرەو چەند دەنگی-بوون هان دەدا و لە ئەنجام دا سەرهەڵدانی گوتار ڕێنوێنی دەکات.

بۆ تێبینی دەبێ بگوترێ کە تاکدەنگی بوون دەسکەوتێکە بۆ ئایدیۆلۆژیا، شارێکە کە ئایدیۆلۆژیا هەر لەوێوە دەتوانێ بەردەوامی بۆنە کۆمەلایەتییەکان، بە قازانجی دەسەلات بپارێزێ. لە سەرێکی دیکەشەوە ئەو بیرۆکە شۆڕشگێڕانەیەی کە خەریکی تێك ڕماندنی ڕێساکانە، سەرکوت بکات! بە پێچەوانە چەندەدەنگی بوون ئامادەکارییەکە بۆ سەرهەڵدانی گوتار لە نێو دەق دا کە وەك تایبەتمەندییەکی دەقی شێعری «کێژی سوور ...» لە ڕێگەی ئاوێتەبوون و هاونشینی نیشانەکاندا دێتە دی.

ئێستا لەو بەشەدا هێندێك لە نیشانە سەرەکییەکان شی دەکەینەوە، لە پەنا یەکتریان دادەنێین و ئاوێتەی یەکتریان دەکەین کە هەم ئوستووورەکان وەدیار دەخەین و هەم سەیری لە بەرامبەر یەك ڕاوەستانی بیرۆکەکان و سەرهەڵدانی گوتار دەکەین.

تەوارەکان، دایك، چریکە، مانگ، دەستەخوشکانی دەریایی، ئافرۆدێت، سۆمێنات، فریشتە، کێژی سوور ... سۆمێنات: واژەی «سۆم» بە مانای مانگ و «نات» بە مانای خاوەنە. سۆمێنات واتا خاوەن مانگ، لە نێو خواکانی هیند شوێنێکی بەرزی بۆ دانراوە. مەعبەدی سۆمێنات لە هیندی باستان دا(کەونارا) یەکێك لە پیرۆزترین و گەورەترین مەعبەدەکان(پەرستگاکان) بووە، هیندییەکان لەسەر ئەو باوەڕە کۆك بوون کە تەواوی کائینات، بگرە زەریاکان و ماسییەکانیش ستایشیان کردووە و لە سەدەی پێنجەم سولتان مەحموودی غەزنەوی هێرشی کردۆتە سەر ئەو مەعبەدە و ئێرانییەکان پەیکەری سۆمێناتیان بە تالێن بردووە.

دایکم و دەستەخوشکانی دەریایی
مانگ دەبڕن بە دوو بەش و
باڵندەیەك بۆ پەنجەرە کفن دەکەن

ئافرۆدێت: خۆشەویستی «ئادۆنیس»ەـ. پاش کوژرانی ئادۆنیس، ئافرۆدێت دەچێتە سەر تەرمەکەی و ئەوەندە دڵتەنگ دەبێ کە لە نێو خوێنی ئادۆنیس گوڵێڵە دەڕوێن. ئافرۆدێت خاوەنی مانگ و خوای بەهار و بارانیشە، بۆیە بە خوای کەمتەرخەمی نێوی دەبەن، چون ئەو چەند مانگە ئادۆنیس دەچێتە جیهانی ژێرەوە، تووڕە دەبێت و ناهێڵێ وڵات سەوز بێت.

یا مانگ و ساڵەکان سەت پاتەی ئافرۆدێت
یا مەرگ و سۆمێنات و ئینانا و ئاناهید...

سۆمەرییەکان پێیان وابوو هەریەك لە خواکان لە تەك ئەستێرە یا (سیارە)یەك پەیوەندییان هەیە و خاوەنی یەکێك لەوانن کە زۆربەی ئیلاهەکان لە نێو میللەتە جیاجیاکان دا بە خاوەنی مانگ ناسراون، مانگ لەو دەقە شێعرییەدا لە پەنا وشەی دۆزەخ وەك دوو نیشانەی بونیادی جێگیر دەبن کە دەبن بە هۆی پەیوەندی لە گەڵ نیشانەکانی تری دەق، ئەوسا وەك چەقێك(مرکزیت) نیشانەکانی تر بە دەوریاندا دەسووڕێنەوە.

لەوبەر ئەوبەری مانگ دوو نیشانەی تر هەیە کە یەکێکیان سەری لە چاخی پیرۆز دایە و ئەوەی تریان لە کات و شوێنێکی هەنووکەیی دا بە ئێش و ئازارەوە هەڵزناوە واتا سۆمێنات و کیژی سوور، کە لە پەنا یەك دانانیان هەم «تقابل» ساز دەدات و هەم دەتوانێ بۆ بەراوردکاری بەکار بێت. هەروەها لە درێژەی سووڕانەوەی نیشانەکان بە دەوری مانگ کە خۆی نیشانەیەکی ناوەکی یا « interpretant» ێکە (بە مانا ڕیفاتێرییەکەی) مانگ لە تەك ژن جێگە دەگۆڕێتەوە کە ئەوەش لە جێگەی ئیماژ، تلمیح، وەسف و هەموو تێکنیك و بگۆڕەکانی تری دەقی شێعرییەوە دەکرێت. بە کورتی دەکرێ بڵێین وەسف، ئیماژ، پرسۆنا و کردەوە و هەر شتێکی تر ژنانەن. بۆ وێنە پەڵەورەکان مێینەن، لە جێگەی هەڵۆ، تەوارەکان دانراون:

تەوارەکان

دڵیان سوورتر لە باران و
شوێنی دەنگیان
ئارشیوی سەردوولکەیە
...

یا:

ڕەنگە هێلانەی تەوارێك
لە سەر جوگرافیای دۆزەخ

یا «کردەوەی ژنانە»:

دایکم و دەستەخوشکانی دەریایی
مانگ دەبڕن بە دوو بەش و
باڵندەیەك بۆ پەنجەرە کفن دەکەن

یا «وەسف و کردەوە»:

بخوازن قیامەت
بخوازن دۆزەخ
پێشواز پێشواز
لە هەنگاوی بەرداوبەردی سۆمێنات
بە پیاڵە پیاڵە ئاگرەوە
بە چڵ چڵی ئابنووس وئاوێنەوە
تەمەننایە ستڕانی کەن

«یا»:

لە زگیانەوە
گڕکانێك دەبێتە خودا و
ئەوانیش میحڕابی دەبن.

دیارە بە جەختکردن لە سەر پەیوەندی زگ و زان «یا» چریکەی مەعبەدەکەت ... کە چریکە زێتر بۆ ژنان بەکار دێت و ... «یا» (ئینانا، ئاناهید، ئافرۆدێت، سۆمێنات، کیژی سوور) کە هەمووی ئەوانە بەیەکەوە دەوری ژن بەرجەستەتر دەکەنەوە و ژن دەکەن بە چەقی نیشانەکان یا نیشانەیەکی سەرەکی و بە توانا، هەڵبەت مەبەست لە بەرفرەی ژن لەم دەقەدا سەرهەڵدانی زمان یا «لحن»ێکی ژنانە نیە، بەڵکوو ئەو زمان و ئەو فۆرمە شۆڕشێکە دژ بە زمانی ڕاوکراو یا ئەو زمانەی کە ئایدیۆلۆژیا دەستی بەسەردا ڕۆگرتووە؛ هەر ئەوەش دەوری هەرە بەرچاوی فۆرمە نوێیەکانە. بە وتەی

مارگاریٚت میچێل؛ فۆرمە نوێیەکان بنەمایەکن تا سۆژە بگۆڕەکان بتوانن وەك سۆژەیەکی نەگۆڕ خۆیانی تێدا بەرهەم بهێننەوە(مەبەستی میچێل لە سۆژەی بگۆڕ «ژنە»). ژن لەم دەقەشێعرییەدا دووکەرت دەبێ «مانگ دەبڕن بە دوو بەش» و دەبێت بە چەقی گوتار لە نێوان ڕابردوو و ئێستادا. کەواتا دوو نیشانەی تر پەرە دەستێنن و بالێ دەکەن:

١ـ سبەینێی کۆنەکان

٢ ـ دۆزەخی ئەمڕۆ سبەینێی کۆنەکان،

کە ژن تا هەنووکەش بۆی بەداخە، ڕابردوویەکی پیرۆزە، سەردەمی خوابوونی ژن، کە سێ پرسیاری نێو دەقە شێعرییەکە لە ڕێگەی خود ئیرجاعییەوە ئەم ڕابردوویە ساز دەدەنەوە:

لە کوێیە کات؟

چ ڕۆژە سۆمێنات؟

خودا کێن؟

لە ڕابردوویەوە سۆمێنات وەك نموونەی ئەم ئیلاهە بەتوانا و پیرۆزانە بۆ سازدانی نۆستالۆژیا و بەراورد لە تەك جێگەی هەنووکەی ژن هەڵدەبژێردرێ کە دوو خەونەکەی ئایینی سۆمێنات نموونەی بەرچاوی ئەم دیالۆگانەیە. هەرچەند سۆمێنات لە ڕێگەی فۆرمی چەند شێعرەوە پانتایەکی بەرفرەتری بۆ ئامادە دەکرێ، واتا لە ڕابردوودا نامێنێتەوە و بە کیژی سوور دەگۆڕدرێتەوە، بەڵام دەبێت بە نیشانەیەکی ناوەکی یا « interpretant »یێك تا پەیوەندی لە نێو نیشانەکان دا ساز بکات و بە ئاوێتەکردن و لە پاڵ یەك دانانی نیشانەکانی وەك: مەعبەد، سبەینێ، یەخسیرێکی ڕووناك، بودا، ئانینا و... مانا بەرهەم بێنێ.

دۆزەخی ئەمڕۆ: هەر درێژەی مێژوویە و لەتێکی سۆمێناتیشی لەتەك خۆیدا بۆ هەنووکە ڕاپێچ کردووە. کەواتا سۆمێنات و ژن یەکن، یا سۆمێنات لە خوایی خۆی دابڕاوە و خراوەتە ناو دۆزەخ. باسی جێگەی ژن لە ڕابردوو و گەورەیی ئیلاهەکان لە ڕێگەی تێکەڵکردنی چەند نیشانەیەکەوە وێنا کرا لە بەرامبەر ئەم ڕابردوویەدا بۆ ئەمڕۆ دۆزەخ بە هەموو ئێش و ئازارەکانییەوە دەبێت بە نیشانەیەکی ناوەکی کە هێندێك نیشانەی تر بە دەوری دا دەسووڕێنەوە. وەك: چریکەی مەعبەد، چەمانەوەی فریشتە، ئاگر بە نێرگز نۆشین، سێوی برین، عیبادەت بۆ مەرگ، ئەنگوستەچاوی مانگ، خوێن، قوربانی، مەسڵەخ، قەبر و ... بە کورتی ئەوەی نیشانە، وشە و گوزارەکان باسی لێدەکەن هەڵگەندنی دۆزەخێك لە چەقی شێعرەکە دایە، دۆزەخ یا ئەژدیها، ئەژدەهاك، درێندە، داگیرکەر و وشەگەلێکی لەم چەشنە.

جگە لە زەمەنی ڕابردوو، ئێستا و داهاتوو، هێندێك لە نیشانەکان شوێنی کارەسات یا دۆزەخ دەست نیشان دەکەن، بەڵام ئەو شوێنە کوێیە و چۆن دەتوانین دیاری بکەین؟ یەکێك لە تایبەتمەندی نیشانەکان ئەوەیە کە تووشی دەلالەتێکی نائاشکرا و لێڵمان دەکەن، کەڵك وەرگرتن لە ئوستووورەی وڵاتانی تر وەك سۆمێنات و بودا ئیرجاعەکان فریو دەدەن، پرسیارەکان لە سەر دیاری کردنی شوێنی دۆزەخ پەرە دەستێنن: ڕابردوو؟ هیند؟ ئاینەکان؟ دەرەوەی مێژوو؟ هەموو جیهان؟ هەرچەند ولێمدانەوەی ئەم پرسیارانە دژوارە، بەڵام من وەك خوێنەرێك هێندێك نیشانە بەهێز دەکەم هێندێکی تر لە نیشانەکان دەخەمە پەراوێز و لەو ڕێگەیەوە شوێنێك دیاری دەکەم بۆ وێنە؛ لە سەر دوو وشەی زاگرۆس و هەڵەبجە زووم دەکەم. لە نێو ڕووداوە میژوویەکانی پەرستگەی (مەعبەد) سۆمێنات جەخت لە سەر هێرشی سوڵتان مەحموود وەك کەسایەتییەکی داگیرکەری ... دەکەم(وەك هێمایەك) و شوێنێك بۆ ئەم دۆزەخە هەڵدەبژێرم.

ئەم شێوە مامەڵە کردنە لە تەك نیشانەکان لانی کەم ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە تا چ ڕ ادەیەك دەستمان ئاوالێیە بۆ ئەوەی نیشانەکان بخەینە پاڵ یەك و تێکەڵی یەکتریان بکەین. دەکرێ بڵێین ئەوەی تا ئێرەی باسەکە لەسەری دواین، سەرەکی ترین سیستەمی دەلالەتی بوو کە دەتوانێ جێ پێی نیشانەکان قایم تر بکات. ئێستا لە ڕێگەی زێتر شیکردنەوەی ئەم نیشانانەی کە جارێکی تر بوونەتەوە بە دال و بە دوای مەدلوول دا دەگەڕێن هەوڵ دەدەم بچمە نێو پلەیەکی سەرتری ئەم سیستەمە دەلالەتییەوە کە لە ناخی نیشانەکان

دا شاردراوەتەوە. بۆ وێنە ئەگەر تا ئێرەی باسەکە ژن وەك مەدلوولێك دیاری کراوە، جارێکی تر خۆی بووە بە دالێك کە بە دوای مەدلوول دا دەگەڕێ و یەکێك لە مەدلوولەکانی ولّاتە، کە بە وردی باسی لێدەکەین.

زەوی جەستەی ئیلاهەیە؛ ژن و زەوی بە شێوەیەکی ڕەمزی یەك شتن، زان و بەرهەمهێنان. زەوی کە گیا و درەخت بەرهەم دێنێ، ژنیش مرۆڤ، کەواتە بۆ کردەوەی زان و بەرهەمهێنان ژن مقیاس و نموونەی زەوییە. بۆچوونی سەرنج -ڕاکێش تر ئەوەیە کە لە باوەڕی ئوستووریی دا دایك هێمایەکە بۆ عەشقی (مادی) و خاك و باب هێمایەکە بۆ ئاسمان، جیهانی سەرەوە و عالەمی مەعنەوی (ئەو بۆچوونە لە سەر بە هێماکردنی شتەکان لە ئوستوورەدا دەورێکی بەرچاو دەبینێ، مار هێمایەکە بۆ جیهانی مادی(زەوی) و باڵندە هێمای عروج و جیهانی سەرەوەیە). ئەوە پەیوەندی نێوان ژن و زەوی بووە بەهۆی ئەوەی کە لە سەردەمی کۆن بە شێوەیەکی شایان ڕێزیان لێ بگیرێ، دایك وەك سەمبولی مێهرەبانی و خیلقەت، یەکەم خوایە کە پەرستش کراوە. هەبوونی خوایەکی مێ لە پەنا هەر خوایەکی نێردا شایەت و بەڵگەیەکی ئاشکران. جۆزێف کەمبێل دەڵێ: « ئوستووریی ئیلاهە مەزنەکان ڕوح سووکی و دلۆقانی لە ڕاست گشت گیانلەبەرەکانمان فێر دەکەن، لە ڕێگەی ئەو ئوستوورانەوەیە کە دەتوانین گەورەیی و پیرۆز بوونی زەوی دەرك بکەین چونکە زەوی جەستەی ئیلاهەیە.»

بەپێی ئەوەی کە وترا، ژن وەك مەدلوولێك جارێکی تر دەبێتەوە دال و دەمان گەڕێنیتەوە سەر ئوستووری. جگە لەوە لە ئیرجاعەکانی ناو دەقیش دا سۆمێنات هەڵدەبژێردرێ کە جەستەی سۆمێنات زەوییە و ئەویش ئیرجاعێکە بۆ ولّات و ...

ئێرەیە سۆمێنات جەستەی دۆزەخ و دەمی قەبرستانی هەتاودوکەڵ دەلوورێنێ لە ئێسکی دا وسبەینێی بەرد کەوابوو ئازارەکان دەگوازرێنەوە بۆ سەر ولّات یا جگە لە ژن، ولّاتیش لەم دۆزەخەدا قەتیس ماوە و قەبرستان چاوبرسییانە چاوەڕوانی دواوەیە(داهاتووی) وەرزەکانییەتی. لەو سۆنگەوە سۆمێناتیش هەر ئوستووری هیندوویەکان نیە و ئوستووری خەڵکی منیشە.(ئێمەشە) ئایینی سۆمێنات دوو خەونە:

دروشمی هیندووەکان: «دەریاکان گۆرانی دوعان بۆ سۆمێنات»

خەڵکی من: «ئاسمان و فریشتە و درەختیش»

هیندووەکان: «مانگ ڕەسووڵی هەڵفڕینە و سۆمێنات خاوەن مانگ»

خەڵکی من: «ئێمەش و خوێنیش و هەتاویش ڕەسووڵین»

میرچائەلیادە دەڵێ: لە ڕوانگەی مرۆڤی مەزهەبی هەموو شوێنەکان وەك یەك نین، واتا هێندێك شوێن لە بارەی چۆنیەتییەوە لە هێندێك شوێنی تر بایخێکی پتریان هەیە، مرۆڤی مەزهەبی باوەڕی بەوە هەیە کە ئەو جیهانە نموونەی جیهانێکی گەورەترە. بە پیرۆز زانینی شوێن ئەزموونێکە بۆ بنیات نانەوەی جیهانێك لەسەر ڕەچەڵەکی جیهانی سەرەوە، ئەوە نکۆڵی لێناکرێ کە مرۆڤ لەبەر ئەوە شوێنی پیرۆز دەدۆزێتەوە و ئاشکرای دەکات کە (معادل)ی مەرکەزێکە کە جیهان لەوێوە خەڵق کراوە، ئەو ڕوانگەیەی مرۆڤێك کە باوەڕی بە پیرۆز بوون (مقدس) هەیە، لە دەروونی مرۆڤێك دا کە باوەڕی بە پیرۆز بوون (مقدس) نیە، هەر ماوەتەوە، بۆ مرۆڤێك کە باوەڕی بە پیرۆز بوون نیە. شوێنەکان بێ لایەنن(خنپی) بەڵام جارێکی تر بە شێوەیەکی جیاواز هێندێکی تر لە شوێنەکان پیرۆز دەکرێن. وەك شوێنی لە دایك بوون، شوێنی خوێندن، یەکەم خۆشەویستی و...

لەم دەقەشێعرییەدا ژن لەسەر ڕەچەڵەکی ئیلاهە ساز دەکرێتەوە، ئەگەر بەشێوەیەکی تر لە تەك نیشانەکان مامەڵە بکەین، جارێکی تر ڕیسەکەمان لێدەبێتەوە خوری. بۆ وێنە جێگای سۆمێنات و ولّات بگۆڕینەوە، ژن لەسەر ڕەچەڵەکی ولّات بنیات دەنرێتەوە یا سۆمێنات لە جێگەی ژن دابنێین ئەو دەم بۆ سازدانەوە، ولّات دەبێت بە چەقێك، بەگشتی سێ پاژی: ولّات، ژن و سۆمێنات سێ کوچکەیەك سازدەدەن هەر کوچکەیەك بۆخۆی دەبێت بە نیشانەیەکی ناوەکی بەتوانا . ئێستا لە ڕێگەی تێکەڵکردنی ئەم سێ نیشانەیە لە تەك

نیشانەکانی پێشوو وەك دۆزەخ، نوستالۆژیا قوربانی و ... دوو گێڕانەوە لە یەك جیا دەکەینەوە:

یەکەم: باسی ژنێکە کە تا دوێنی جێگەیەکی بەرزی بۆ دانرابوو، ئیلاهە بوو، بەڵام ئێستا شوناسەکەی لێ سەندراوەتەوە. دەستەکانی بوونە بە مەسلەخ، ژنێك کە تا هەنووکە قوربانی بووە و چی تر نایهەوێ ببێتە قوربانی، ژنێك کە بە ئیشراق گەیشتووە و دەیهەوێ ببێتەوە خاوەنی مانگ.

دووهەم: باسی دایك ـ وڵاتێکە کە داگیر کراوە، کولتوورەکەی کەوتۆتە مەترسی و بە هەموو شێوەیەك دەچەوسێندرێتەوە. دایك وڵاتێك کە لە شوناسی مێژوویی و نەتەوایەتی خۆی دادەبڕێ، دایك وڵاتێك کە دایکم و دەستەخوشکانی دەریایی لە پێشخانی پیرۆزی دا قوربانی دەکەن.

لێك جیاکردنەوەی ژن و وڵات لە دەقە شێعرییەکەدا کارێکی دژوارە، جگە لەوەش شێوەی هەڵس وکەوتی ئێمە لە تەك نیشانەکان، ئەو جیاوازییە لەنێو دەبەن. کەواتە ژن و وڵات بە یەکەوە دەگۆڕدرێنەوە تا ڕادەیەك کە ئەگەر لە شوێنێك یەکیان بریندار بوو ئەوەی تریان برینەکان لە سەر جەستەی خۆی دەدۆزێتەوە و بەکورتی و لە کۆی باسەکەدا دەبێ بڵێین ئازارەکانی وڵات دەبینێ و دابەزاندنی پلەوپایەی ژن بە یەکەوە دەبن بە هۆی گەیشتن بە ئیشراق و سەرهەڵدانی قارەمان کە لە ڕێگەی چەند نیشانەیەکی تر لە نێوان دەق دا سەرهەڵدەدات.

مەعبەدەکەی دووپاتەی بودایەکی دوور . درەختی پۆشیوە کیژی سوور

درەخت جگە لەوەی لە پەنا بەرد و چەند نیشانەیەکی تردا شوێنی پیرۆز ساز دەکاتەوە، دەوری هەرە بەرچاویشی لە سەرهەڵدانی قارەمانێکی ژن دایە کە دەیهەوێ شوناسی لە دەست چوو یان داگیرکراوی ژن و وڵات وەدەست بێنێتەوە. درەخت ڕەنگە لە سەردەمی مرۆڤی ئوستوورەییەوە لە لای مرۆڤ پیرۆز بوو بێ، کە تا هەنووکەش شوێنەوارەکەی هەر ماوەتەوە، د. مێهرداد بەهار لە کتێبی «ازاسگوره تا تاریخ»دا دەڵێ: لە سەردەمی کۆن دا باوەڕ لەسەر ئەوە بووە کە ڕووحی مردووە بەهێزەکانی عەشیرە، خواکان یا پەرییەکان لە نێو ئەم درەختانەدا دەژین یا ئەو درەختانە چاوگی ئەوانن. جگە لەوە درەخت وەك شهوود و ڕابوون لە زۆربەی باوەڕە کۆنەکان دا بوونی هەیە، ئەوەی کە سەردەمانێك پاشاکانی ئێران درەختیان وەك هێمایەك بۆ شهوود و ڕابوون لە دیوەخانەکان ڕادەگرت شتێکی بەرچاوە، بەڵام جوانترین بۆچوون لەو بارەیەوە لە باوەڕی بودا دایە کە وەك درەختی ئیشراق چاوی لێدەکرێ و پەیوەندییەکی نێزیکی لە تەك نیشانەی درەخت لەم دەقە شێعرییەدا هەیە.

ژن دووپاتەی بودایە کە جارێکی تر لە خەوی نەزانی ڕادەبێت و ئایین، بیرو شێوە جولێنەوەیەکی نوێ بۆ ژن و دایك ـ وڵات لەگەڵ خۆی دا دێنێ. زەق بوونەوەی نیشانەکانی قارەمان بەشی زۆری لە ڕێگەی ئیرجاعەکانی فۆرمەوە بە ئەنجام دەگات. سێ پرسیار، سێ وەسوەسە، ئایینی سۆمێنات کە سێ جار خەڵکی من و سێ جار وتەی هیندوەکان دەگرێتە خۆی، هەروەها هێندێك نیشانە و ئیرجاعی وشە و گوزارەی تری نێو دەق وەك: درەخت، بودا، پشکوتن، ئارامیش و ...هتد

بودا کە دەچێتە دارستان پاش ئەزموون و گەرانێکی زۆر وەخۆ دێتەوە و بە (شهود) دەگات، لە ڕێگەی گەیشتن بە ئیشراق بە سێ وەسوەسە تاقی دەکرێتەوە، یەخسیریان نابێت و سەردەکەوێ. یەکەم: شەهوەت، دووهەم: ترس و سێهەم: چوونە ژێر ڕکێفی (شعور متعارف) یا بیروڕای گشتی(افکار عمومی)

هەرچەند لە دەقی شێعری «کیژی سوور ...»دا کیژی سووری درەخت پۆشیو، راستەوخۆ وەك بودا وەخۆ دێتەوە و بە ئیشراق دەگات، بەڵام بوداش دەبەزێنی و دەیهەوێ پلەیەکی سەرتر بۆ خۆی دەستەبەر بکات. بە واتایەکی ڕوونتر وەسوەسەکان ڕێڕەوی لە سەرترە: / دووکەڵ دەلوورێنێ لە ئێسکی دا/، دەستەکانی دەبنە مەسلەخ، لە ڕەشاییەك دا دەژی ...، لە ئاگرێکەوە دەشنێ ...، باڵندەکەی بۆ پەنجەرە کفن دەکرێ و ... سەرەڕای ئەوەش ژن کۆڵ نادات، چاوەڕوانی هیچ قارەمانێکیش نیە تا دەربازی بکات، بەڵکوو خەریکە

خۆی دەبێت بە قارەمان. شێوەی هەڵس وکەوتی ئایدیۆلۆژیای ڕاوکراوی دەسەڵات، بیروڕای گشتی، ڕاهاتن بە داماوی و ... فریوی نادەن و گوێیان پێنادات. ژن لە ڕێگەی نۆستالۆژیا خۆی وەک خوایەکی بە توانا، قارەمانێك بنیات دەنێتەوە.

خستنە پاڵ یەك، هاونشینی و ئاوێتە کردنی نیشانەکان کۆمەڵێك گێڕانەوە شێعر بەرهەم دێنن کە لە سەرەوەی هەموویان سێ ئوستووڕەی قوربانی یا کوشتنی شای ئاسمانان، سۆمێنات و بوداخۆیا دەبن. لە ڕێگەی تێکەڵبوونی ئەم ئوستووڕانەوە لەلایەکەوە دۆزەخ، ژن ـ وڵات و نۆستالۆژیا و لە لایەکی ترەوە وشیاری، بەخۆداهاتنەوە و قارەمان ساز دەبنەوە، هەمووی ئەوانەش بە یەکەوە ئایدیۆلۆژی دەخەنە مەترسی. ئایدیۆلۆژییەك کە ئوستووڕەکانی کردوون بە ئوستووڕەی چەوسانەوە و داماوی. کەواتە دەکرێ بڵێین یەکەم ئامانجی ئوستووڕەپەردازی لەم دەقە شێعرییەدا سڕینەوەی ئوستووڕەیە یا سڕینەوەی ئوستووڕەیە لە کولتووڕێك دا کە ئوستووڕە خەساوەکانی کردووە بە زمان و شێوەی بیرکردنەوە و ژیان، ئەم ئوستووڕە ناکارایانە کە فرێ دەدرێن، ئوستووڕەیەکی کارا وەك ئوستووڕەی خوا ژنێکی قارەمان دەخرێتە جێی. بە کورتی ئەم دەقە شێعرییە دەتوانێ باس لە بنیاتنانەوەی قارەمانێکی ژن وڵات بکات کە ساڵەهای ساڵە خەریکە دەچەوسێتەوە و لە شوناسی هەمیشەیی خۆی (چ شوناسی تاك، کۆمەڵایەتی و مێژوویی) جیا دەکرێتەوە. کەواتە یەکێکی تر لە ئامانجەکانی ئوستووڕەپەردازی لەم دەقە شێعرییەدا ولێمدانەوەی ویستە مەعنەوییەکانە نە مەعنەوییەکی لە دەس چوو، بەم شێوەیەی کە لە ڕۆژئاوادا بوونی هەیە، بەڵکوو مەعنەوییەکی داگیرکراو. جگە لەم دوو ئامانجە، ئامانجێکی تری ئوستووڕەپەردازی لەم شێعرەدا بوونی هەیە کە لە ڕووی پێکهاتە و فۆرمی دەقەوە دەستمان وێی ڕادەگات. بە واتایەکی ڕوونتر ئوستووڕەپەردازی ئامرازێکە بۆ خوڵقاندن و بەرهەم هێنانی فۆرمی چەند شێعر ـ گێڕانەوە. فۆرمێك کە تێکنیك، شێوە نووسین، بگۆڕ و زانستەکانی جیهانی مۆدێرن وەردەگرێ و لە تەك کۆمەڵێك شتی تر کە لە کولتووری عامەوە وەرگیراون یا لانی کەم مۆرکی مێژوویی ئەم نەتەوەیان پێوە دیارە، بە مەبەستی وزەبەخشین و بەرەو پێش چوونی کولتووری نەتەوایەتی دەیهەوێ بۆشایی نێوان سوننەت و مۆدێرن لەنێو ببات.

ژێدەر:

- بهار، دکتر مهرداد، از اسطوره تا تاریخ ، تهران، نشر چشمه:۱۳۷۱
- اسماعیل پور، ابوالقاسم، نسبت اسطوره با ادبیات و فلسفه، کتاب ماه، شماره ۳۵، تهران:۱۳۸٦
- صنعتی، دکترمحمد، صادق هدایت و هراس از مرگ، تهران، نشر مرکز:۱۳۸۰
- صنعتی، دکتر محمد، زمان و نامیرایی در سینمای تارکوفسکی، نشرمرکز، تهران:۱۳۸۱
- فرای، نورتروپ، تحلیل نقد، ترجمه صالح حسینی، تهران، نیلوفر:۱۳۷۷
- بارت، رولان، اسطوره در زمانه معاصر، ترجمه یوسف اباذری، مجله ارغنون شماره ۱۸، تهران:۱۳۸۰
- احمدی، بابک، ساختار و تاویل متن، تهران، نشر مرکز:۱۳۷٦
- کمبل، جوزف، قدرت اسطوره، ترجمه عباس مخبر، تهران،نشر مرکز:۱۳۷۷
- الیاده، میرچا، کتاب مقدس و نامقدس، ترجمه نصرالله زنگویی، تهران، سروش:۱۳۷۵
- الیاده، میرچا، رساله در تاریخ ادیان، ترجمه جلال ستاری، تهران، انتشارات سروش: ۱۳۸۵
- مەحموودزادە، ڕەهبەر، هەندەسەی پەیڤ لەشێعری شێت دا، گۆڤاری پەیژە ژوماره۱، زانکۆی تەورێز:۱۳۸۱-۱۳۸۰

به ناو کوردستانی ئازاددا؛

گەشتێک بە ناو وڵاتێکی تەڕی لە متمانە

هاوڕێ

پێشەکی

لە نێوان ئەو بەرهەمانەی کە لەسەر کوردستان، ژیانی گەلی کورد، ناسنامە و مێژووی ئەم گەلە نووسراون، هەندێک کتێب تەنها بەهۆی زانیارییەکانیان گرنگ نین، بەڵکو بەهۆی ئەوەیە کە بتوانن کوردستان و کورد لە ڕوانگەی مرۆڤێکی گەشتیار، چاودێر و بیرمەندەوە پیشان بدەن. کتێبی «بە کوردستانی ئازاددا» لە نووسینی خاتوو هێلا شلۆمبێرگێر لەو جۆرە بەرهەمانەیە کە گەشتکردن لەگەڵ بیرکردنەوە و هەست و تێڕوانین تێکەڵ دەکات.

ئەم کتێبە تەنها گێڕانەوەی گەشتێک بۆ ناوچەیەک نییە؛ بەڵکو هەوڵێکە بۆ نزیکبوونەوە لە خاکێک، خەڵکێک و کۆمەڵگەیەک کە لە درێژایی مێژوودا لەگەڵ پرسی ناسنامە و ئازادییەوە دەستی و پەنجەی نەرم نەبووە. لە خوێندنەوەی کتێبەکەدا، کوردستان تەنها ناوێکی جوگرافی نییە؛ دەبێتە شوێنی یادەوەری، خەون، خەبات، ناسنامە و هیوا.

لەو ڕووەوە، گرنگیی کتێبەکە تەنها لە بابەتی گەشتەکەی نییە، بەڵکو لەوەدایە کە خوێنەر بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆتر لەگەڵ ژیانی کۆمەڵایەتی و مرۆیی کوردستان پەیوەندی دروست دەکات.

کوردستان لە نێوان گەشت و ناسنامەدا

گەشتکردن لە زۆربەی بەرهەمە ئەدەبییە گەشتیارییەکاندا تەنها گواستنەوەی مرۆڤ لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر نییە؛ گەشت هەندێک جار شێوازێکە بۆ ناسینی مرۆڤ و کۆمەڵگە. لەم کتێبەشدا، کوردستان لە ڕێگەی گەشت و بینین و دیدارەوە دەبێتە بابەتی تێڕوانین و لێکدانەوە.

نووسەر بە چاوی گەشتیارێک دەڕوانێتە سروشت، گوند، شار، شاخ و دۆڵ و ژیانی خەڵک. بەڵام لە پشت ئەم وێنانەدا پرسیارێکی گەورەتر هەیە: ئەم خاکە بۆ خەڵکەکەی چییە؟

وەڵامی ئەم پرسیارە تەنها لە جوگرافیا یان سروشتدا نییە. خاک لە هەستی مرۆڤی کورددا پەیوەندییەکی قوواڵی بە ناسنامەوە هەیە. کوردستان لە تێڕوانینی ئەم جۆرە گێڕانەوەیەدا دەبێتە شوێنی کۆبوونەوەی مێژوو و ئێستا؛ شوێنی یادەوەریی نەوەکان و هیوا داهاتوو. بۆیە خوێنەر کاتێک لەگەڵ وێنەی سروشتی کوردستان، ژیانی خەڵک و کەلتووریاندا ڕووبەڕوو دەبێتەوە، تەنها وێنەی ناوچەیەکی جوان نابینێت؛ بەڵکو هەستی بەوە دەکات کە لە پشت هەر گوند و شاخ و شارێکدا چیرۆکێکی مرۆیی و مێژوویی هەیە.

مرۆڤ و خاک؛ پەیوەندییەکی قوواڵی ناسنامەیی

یەکێک لە خاڵە گرنگەکانی خوێندنەوەی «بە ناو کوردستانی ئازاددا» پەیوەندیی نێوان مرۆڤ و خاکە. لە تێڕوانینێکی ئەکادیمیدا، خاک تەنها بۆشاییەکی جوگرافی نییە؛ دەتوانێت ببێتە بەشێک لە ناسنامەی کۆمەڵایەتی و مێژووییی کۆمەڵێک مرۆڤ.

کاتێک باس لە کوردستان دەکرێت، ئەم پەیوەندییە زیاتر ئاڵۆز دەبێت، چونکە پرسی کوردستان بە مێژوو، زمان، کەلتوور و هەستی ناسنامەی کوردییەوە گرێدراوە. لەم ڕووەوە، ئەوەی کتێبەکە دەیخاتە بەردەم خوێنەر تەنها پرسیاری «کوردستان چۆنە؟» نییە، بەڵکو پرسیاری «کوردستان بۆ کورد چییە؟» یشە. ئەم جیاوازییە زۆر گرنگە. چونکە گەشتیار دەتوانێت شوێنێک ببینێت و وەسفی بکات، بەڵام تێگەیشتن لە مانای ئەو شوێنە بۆ خەڵکەکەی پێویستی بە تێگەیشتنێکی قوواڵتر هەیە. لەبەر ئەمە، خوێندنەوەی کتێبەکە دەتوانێت بۆ خوێنەر ببێتە دەستپێکی بیرکردنەوە لەسەر پەیوەندیی نێوان جوگرافیا و ناسنامە.

ئازادی؛ تەنها پرسیارێکی سیاسی نییە

ناوی کتێبەکە خۆی، واتە «بە ناو کوردستانی ئازاددا»، خوێنەر بەرەو پرسیاری ئازادی دەبات. بەڵام ئازادی نابێت تەنها بە مانای سیاسییەکەی بخوێندرێتەوە.

ئازادی دەتوانێت مانای پاراستنی زمان، کەلتوور، مێژوو و توانای کۆمەڵگە بۆ دیاریکردنی چارەنووسی خۆی هەبێت. بۆ گەلێک کە ناسنامەکەی لەگەڵ زمان و کەلتوور و خاکدا پەیوەندییەکی قوواڵی هەیە، پاراستنی ئەمانە خۆی جۆرێک لە خەبات بۆ مانەوە و بەردەوامبوونە.

لـــەو ڕووەوە، کێشەکـــە دەتوانێـــت خۆینەر بەرەو تێگەیشـــتنێکی فراوانتـــر لـــە چەمکی ئـــازادی و ڕزگاری ببـــات. ئازادی تەنها گۆڕینی سیســـتەمێکی سیاســـی نییـــە؛ بەڵکـــو دەتوانێت ڕۆژســـەیەکی درێژخایـــەن بێـــت بـــۆ گەشـــەپێدانی کۆمەڵگە، بەرزکردنـــەوەی هۆشـــیاری، پاراســـتنی کەلتوور و بەهێزکردنـــی توانـــای مرۆڤ.

خەبات؛ لە چەکەوە بۆ هۆشیاری

یەکێک لـــە خاڵـــە گرنگەکانی ئـــەم خوێندنەوەیە ئەوەیـــە کـــە خەباتی گەلی کـــورد نابێـــت تەنها بـــە خەباتـــی چەکـــداری ســـنووردار بکرێـــت. مێـــژووی کۆمەڵگـــەکان پیشـــانی دەدات کە هیچ گۆڕانکارییەکـــی بنەڕەتـــی بـــە چـــەک بـــە تەنیا بەدەســـت نایەت.

خوێندن، هۆشـــیاری، پـــەروەردە، پاراســـتنی زمان، بەهێزکردنـــی کۆمەڵگەی مەدەنـــی، یەکگرتوویی و دروســـتکردنی بیرکردنەوەی سیاســـی، هەموویان بەشێکن لە پڕۆســـەی گەشـــەپێدانی کۆمەڵگە.

لـــەو ڕووەوە، ئەگـــەر کێشەکـــە وەک بەرهەمێکی تێکەڵکـــەرەوەی گەشـــت و مێژوو و کۆمەڵناســـی بخوێندرێتـــەوە، دەتوانێـــت پرســـیارێکی گرنـــگ بخاتە بەردەم خوێنـــەر: ئایا داهاتـــووی کۆمەڵگە تەنهـــا بە خەباتی سیاســـی و چەکداری دروســـت دەکرێت، یان پێویســـتی بـــە بنیاتنانـــی مرۆڤ و دامـــەزراوە و هۆشـــیارییەکی نوێش هەیە؟

ئـــەم پرســـیارە کێشەکە لـــە ســـنووری گێڕانەوەی گەشـــت دەرەخـــات و دەیباتـــە نـــاو بواریکـــی فراوانتـــری بیرکردنـــەوەی کۆمەڵایەتی و سیاســـی.

کەلتوور و زمان وەک بنەمای ناسنامە

لـــە هـــەر کۆمەڵگەیەکدا زمـــان و کەلتـــوور دوو بنەمـــای ســـەرەکیی ناســـنامەن. کوردیـــش لـــە درێژایـــی مێـــژوودا بە زمـــان، ئەدەب، مۆســـیقا، هۆنراوە، نەریت و شـــێوازی ژیانەوە ناســـنامەکەی پاراستووە.

بۆیـــە هـــەر گێڕانەوەیەک کە باســـی کوردســـتان و ژیانـــی خەڵکـــی دەکات، بـــە شـــێوەیەک یان شـــێوەیەکی تر دەچێتە نـــاو ئەم پرســـیارە: چۆن ناســـنامەی کۆمەڵایەتـــی لەگـــەڵ گۆڕانکارییـــە مێژووییـــی و سیاســـییەکاندا خـــۆی دەپارێزێت؟

لە کێشەکـــەدا، ئەم بابەتە لە چوارچێوەی گەشـــت و دیدارەوە دەردەکەوێـــت. خوێنەر لەگەڵ خەڵک و ژیانـــی ڕۆژانەیان نزیک دەبێتـــەوە و لە ڕێگەی ئـــەم نزیکبوونەوەیـــەوە دەکرێـــت تێبـــگات کە کەلتوور تەنها شـــتێکی مۆزەخانەیـــی نییە؛ بەڵکو بەشـــێکی زیندووی ژیانی ڕۆژانـــەی مرۆڤە.

ڕۆڵی وەرگێڕان

لە هـــەر بەرهەمێکی وەرگێـــڕدراودا، وەرگێڕ تەنها گواســـتنەوەی وشـــەکان لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تـــر نـــاکات. ئـــەو هەروەهـــا پەیوەندییەکی نوێ لەنێـــوان نووســـەر و خوێنـــەری زمانەکەی خۆی دروست دەکات.

لـــە پەڕتووکی«بـــە ناو کوردســـتانی ئـــازادیدا»دا، وەرگێڕانـــی هەڵمـــەت مەعروفـــی گرنگیـــی تایبەتـــی هەیە، چونکـــە خوێنەری کـــورد بەهۆی وەرگێڕانەکـــەوە دەتوانێت ئەو جیهانـــە لە زمانی خۆیـــدا بخوێنێتەوە.

گرنگیی وەرگێـــڕان لەوەدایە کـــە دەبێت هاوکات دوو ئامانـــج بپارێزێـــت: یەکەم، واتا و مەبەســـتی دەقـــی ســـەرچاوە؛ دووەم، ڕەوانی و سروشـــتیی زمانی مەبەســـت. ئەگـــەر وەرگێڕ تەنها وشـــەکان بگوازێتـــەوە، دەقەکە دەتوانێت وشـــک و بێڕۆح ببێت؛ بەڵام ئەگـــەر بە ئازادییەکـــی زۆر لە دەقی ســـەرەکی دوور بکەوێتەوە، ئەوا دەنگی نووســـەر دەگۆڕێت.

لـــەو ڕووەوە، وەرگێڕانی ئـــەم کێشـــە دەتوانێت بەشـــێک لە پڕۆســـەی نزیککردنـــەوەی خوێنەری کـــورد بێـــت لەگـــەڵ بەرهەمێکـــی نووســـراو لە دەرەوەی زمـــان و ئەزموونی ڕاســـتەوخۆی کوردی.

هەڵسەنگاندنی ڕەخنەگرانە

بەهای کێشەکە لـــەوەدا نییە کـــە خوێنەر دەبێت لەگەڵ هەمـــوو تێبینـــی و هەڵســـەنگاندنەکانی نووســـەر هاوڕا بێت. بە پێچەوانەوە، خوێندنەوەی ئەکادیمـــی پێویســـتی بـــە جیاکردنـــەوەی نێوان «ئەزموونی کەســـیی نووســـەر» و «داتا و ڕاستییە مێژووییـــەکان» هەیە.

هـــەر گەشـــتیارێک شـــوێن و ڕووداو لـــە پێناوی ئەزموونـــی خۆیـــەوە دەبینێـــت. بۆیـــە ڕوانگەی نووســـەر، هەرچەندە دەتوانێـــت گرنگ و کاریگەر

بێت، بەڵام لە کۆتاییدا ڕوانگەیەکی مرۆیی و کەسییە. خوێنەری ڕەخنەگر دەبێت لەگەڵ ئەو دەلاقەیە گفتوگۆ بکات، نەک بەبێ پرس و پرسیار وەری بگرێت.

ئەم خاڵە هیچ بەهایەک لە کتێبەکە کەم ناکات. بەڵکو وای لێدەکات خوێنەر بە چاوێکی وردتر و بیرکردنەوەیەکی ڕەخنەگرانەتر لێی بڕوانێت.

حیزب، سەرکردایەتی و هیوا

لە بەشێکی گرنگی تێڕوانینی کتێبەکەدا، خوێنەر تەنها ناچێتە ناو کوردستانی سروشتی و کۆمەڵایەتی، بەڵکو نزیک دەبێتەوە لە جیهانی سیاسی و خەباتی کورد و لە ناو ئەو جیهانەدا، لە حیزب و سەرکردایەتی و ئەو کەسانەی کە باری خەبات و هیوا و دڵسۆزییان لەسەر شانی خۆیان هەڵگرتووە.

ئەم بەشە لەبەر ئەوە گرنگە کە مێژووی سیاسیی کوردستان تەنها مێژووی ڕووداوەکان نییە؛ مێژووی مرۆڤەکانیشە. پشت هەر بڕیارێکی سیاسی، هەست و ترس و ئومێد و باوەڕی مرۆڤان هەیە. بۆیە کاتێک کتێبێک ئەم مرۆڤانە لە ژیانی ڕۆژانە و خەباتی سیاسییاندا نزیک دەخاتەوە، مێژوو لە شێوەیەکی زیندووتر دەردەکەوێت.

لەو ڕووەوە، ئەو سەرکردە و کەسانەی کە لە گێڕانەوەی کتێبەکەدا دەردەکەون، تەنها ناوی کەسایەتیيە مێژوویيەکان نین؛ بەڵکو هێمای ئەو کۆمەڵگەیەن کە لە نێوان خەبات، دڵسۆزی، بوێری و هیوا بۆ داهاتوودا دەژی.

کۆتایی

"بە ناو کوردستانی ئازاددا" دەتوانرێت لە چەند ئاستێکدا بخوێندرێتەوە: وەک گێڕانەوەی گەشت، وەک بەڵگەیەکی مرۆیی، وەک دەقێکی کەلتووری و وەک دەستپێکێک بۆ بیرکردنەوە لە پرسی ناسنامە و ئازادی.

هێزی سەرەکیی کتێبەکە لەوەدایە کە کوردستان لە چوارچێوەی نەخشە و جوگرافیا دەرەخات و دەیباتە ناو جیهانی مرۆڤەکان. کوردستان لێرەدا تەنها خاک نییە؛ خاکێکە کە یادەوەرییەکان لەسەرە، خەڵک لەسەر دەژین، کەلتوور لەسەر دەژی، و هیوا بۆ داهاتوو لە ناخی مرۆڤەکانیدا بەردەوامە.

خوێندنەوەی ئەم کتێبە بۆ خوێنەری کورد دەتوانێت جۆرێک لە خۆناسین بێت، چونکە هەندێک جار پێویستە مرۆڤ خۆی و خاکەکەی لە چاوی کەسێکی دەرەوە ببینێت بۆ ئەوەی هەندێک لە وردەکارییەکانی زیاتر ببینێت. بۆ خوێنەری نائاشنا بە کوردستانیش، کتێبەکە دەتوانێت دەروازەیەک بێت بۆ تێگەیشتن لە کۆمەڵگەیەک کە مێژوو و ناسنامە و ئازادی لە ناخیدا بە یەکەوە گرێدراون.

لە کۆتاییدا، «بە ناو کوردستانی ئازاددا» تەنها بانگەوازێک بۆ سەیرکردنی کوردستان نییە؛ بانگەوازێکە بۆ تێگەیشتن لە کوردستان. جیاوازیی نێوان «بینین» و «تێگەیشتن» لێرەدا زۆر گرنگە. دەتوانیت شاخەکان ببینیت، بەڵام بۆ تێگەیشتن لە مانای شاخ بۆ مرۆڤی کورد، پێویستە مێژوو و کەلتوور و هەستی ئەو مرۆڤەش بخوێنیتەوە. لەبەر ئەوە، ئەم کتێبە دەتوانێت بۆ خوێنەر گەشتێک بێت؛ بەڵام گەشتێک کە کۆتاییەکەی لەگەڵ داخستنی دوا لاپەڕەی کتێبەکە نییە. چونکە ئەو پرسیارانەی کتێبەکە دەیخاتە بەردەم خوێنەر — پرسیاری خاک، ناسنامە، ئازادی، خەبات و داهاتوو — دوای تەواوبوونی خوێندنەوەکەش لە مێشک و هۆشی مرۆڤدا بەردەوام دەبن.

لەو ڕووەوە، «بە ناو کوردستانی ئازاددا» دەتوانێت بەرهەمێک بێت کە خوێنەر تەنها لە ڕێگەیەکی گەشتدا نابات، بەڵکو بەرەو ناو دڵی خاکێک دەبات کە لە مێژوودا هەمیشە خەونی ئازادیی بینیوە.

“ ڕێنمایی نووسین ”

ڕێنووسی کوردی

ئامادەکردن:
بەشی زمانەوانی

بە سەرنجدان بەوەی نووسەرانی تیشک و خوێندەوارانی کورد، بنەما گشتییەکانی ڕێنووسی کوردی دەزانن، بە پێویستیمان نەزانی هەموو بەشەکانی ڕێنووسی کوردی لێرە بنووسینەوە و تەنیا لەم نووسراوە کورتەدا ئاماژە بەو خاڵانە کراوە کە بەشێکی زۆر لە نووسەران لەبەرچاویان ناگرن و بە هەڵە دەیاننووسن.

کێشەی (ڕ)ی سەرتا

تەنیا لە شێوەزارەکانی کرمانجیی سەروودا پیتی «ر» لە سەرەتای وشە دەتوانێ بچووکیش بێت. لەباقیی شێوەزارەکان واتا شـێوەزارەکانی کوردیی ناوەندی و کوردیی گۆرانی و خوارەوەدا، ڕێی سەرەتا هەمیشـە قەڵەوە و بە قەڵەویش دەنووسرێت. ڕزگار، ڕێگا، ڕێباز، ڕێنوێنی.

کێشەی (و)ی پەیوەندی

پیتی (و) کاتێک بۆ پێکەوە بەسـتنەوەی دوو وشە پێکەوە دێتە ناو ڕستەوە، ڕۆڵی وشەیەکی سەربەخۆ دەگێڕێ و نابێ بلکێندرێ بە وشەی پێش یا پاش خۆیەوە.

ژن و پیاو
حیزب و لایەنەکان
کۆمەڵگا و حکوومەت
حەز و خولیا

لەو وشە لێکدراوانەی کە لە لێکدرانی دوو وشە بە (و) دروست بوون دەبێ بە یەک دانە (و) بنووسرێ نەک دوو دانە:

گفتوگۆ
هاتوچۆ
توندوتیژی
کەشوهەوا
کشتوکاڵ
هەڵسوکەوت

کێشەی (ی) ی خستنەسەر و ئاوەڵناو

هەموومان دەزانین بۆ لکاندنی ناو بە ئاوەڵناو یان موزاف بە موزاف ئیلەیهەوە، کەڵک لە نیشانەی (ی) وەردەگیرێت و (ی) دەلکێت بە ناوەکەوە.

پێشمەرگە + ی + ئازا = پێشمەرگەی ئازا
کتێب + ی + بەسوود = کتێبی بەسوود
خولیا + ی + ڕزگاری = خولیای ڕزگاری
خەڵک + ی + کوردستان = خەڵکی کوردستان

بەڵام ئەگەر ناوێک خۆی بە (ی) کۆتایی بێت، دیسان دەبێت نیشانەی (ی)ی بچێتە سەر.

دیاری + ی + کوردستان = دیاریی کوردستان
یەکێتی + ی + نیشتمانی + ی + کوردستان = یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان

ئەگەر وشەکە بە دوو (ی) کۆتایی بێت، دیسان دەبێت نیشانەی (ی) وەربگرێت و بە سێ (ی) بنووسرێ.

ئاوارەیی + ی + کورد = ئاوارەییی کورد
شارەزایی + ی + کاربەدەستان = شارەزاییی کاربەدەستان
قەیرانی + ژینگەیی + ی + کوردستان = قەیرانی ژینگەییی کوردستان

(ی)ی جێناوی سێهەم کەسی تاک

پیتی (ی) جێناوی سێهەم کەسی تاکە. وەک ئەو سێ حاڵەتەی لە سەرەوە بۆ (ی)ی خستنەسەر باسمان کرد، ئەگەر لە شوێنێک پێویست بە (ی)ی جێناوی سێهەم کەسی تاک بێ دەبێ بنووسرێ. زۆربەی نووسەران بۆ حاڵەتی یەکەمدا کە حاڵەتی سادەیە دەینووسن بەڵام لە حاڵەتی

دووهەم و سێهەمدا ناینووسن بەڵام نووسینی پێویستە.

١.

پرسیاری کرد

وتاری نووسی

کتێبی خوێندەوە

٢ و ٣.

کورد ئازادیی دەوێ

شەریف چالاکیی ژینگەیی دەکرد

(لە یەکەمیاندا «ی» بۆ خستنەسەرە و لە دووهەمدا جێناوە)

خۆپێشاندانی ناڕەزاییی بەڕێوە برد

(لە یەکەمیاندا «ی» بۆ خستنەسەرە و لە دووهەمدا جێناوە)

نەتەوەی کورد سەربەخۆیی دەوێ

(لە یەکەمیاندا «ی» بۆ خستنەسەرە و لە دووهەمدا جێناوە)

جێناوی لکاوی (ی) بۆ سێهەم کەسی تاک و (یان) بۆ سێهەم کەسی کۆ، کاتێک لەگەڵ «کاری تێپەڕ / فعل متعدی» دا بێن دەبێ وەک خۆیان بنووسرێن.

نموونەی گەردانکردن

گرتم، گرتت، گرتی / گرتمان، گرتتان، گرتیان

ئەگەر قەدی کردارەکە خۆی بە پیتی ...ـــی کۆتاییی هاتبێت، کاتێک کە جێناوی لکاویان دەخرێتە سەر نابێت ...ـــی بقرتێنرێت:

نووسین: نووســی:

نووسیم ، نووسیت، نووسیی (نووسی هەڵەیە لەبەر ئەوەی قەدی کاری کردووەتە نووس)

نووسیمان، نووسیتان، نووسییان (نووسیان هەڵەیە لەبەر ئەوەی قەدی کاری کردووەتە نووس)

پرســیــن:

پرســی + م = پرســیــم

پرســی + ت = پرســیــت

پرســی + ی = پرســیــی

دەبێت وا بنووسرێن: من پرسیم، تۆ پرسیت، ئەو پرسیی. (نەک ئەو پرسی).

پرسی + مان = پرسیمان

پرسی + تان = پرسیتان

پرسی + یان = پرسییان

دەبێت بنووسرێن: ئێمە پرسیمان، ئێوە پرسیتان، ئەوان پرسییان (نەک ئەوان پرسیان)

نموونەی تر:

کاری تێپەڕ: (دزین، بڕین، کڕین، گۆڕین، نووسین)، کە لە سێیەم کەسی تاکدا دەبنە (ئەو دزیــی، ئەو بڕیی، ئەو کڕیی، ئەو گۆڕیی، ئەو نووسیی).

جێناوی لکاو لە کاری (تێنەپەڕ / لازم)دا:

بــەڵام ئەگەر کردارەکە (کاری تێنەپەڕ / فعل لازم) بوو وەک (باڕیــن، فڕین، خزین، وەڕین، پژمین) ئەو کاتە لە دۆخی ڕابردوودا کەڵک لەم جێناوە لکاوانەی (...م، ...ی / یت، ... ـــ / ...ین، ...ن، ...ن) وەڕدەگرین. ئەگەر قەدی کردارەکە بە ...ـــیــ کۆتاییی هاتبێت لە کاتی خستنەسەری ئەو جێناوانەدا نابێت ...ـــیــ لەبیر بکرێت و پێویستە بنووسرێت.

نموونەی گەردانکراو:

فڕین؛ فڕیــ م = فڕیم = من فڕیم، فڕیــ ی = فڕیی = تۆ فڕیــیــت، فڕیــ ـ = فڕی = ئەو فڕی.

تاک: فڕیم، فڕیی / فڕییت، فڕی.
کۆ: فڕیین، فڕین، فڕین.
نموونەی تر:
کاری تێپەڕ: (دزین، بڕین، کڕین، گۆڕین، نووسین)، کە لە سێیەم کەسی تاکدا دەبنە (ئەو دزیی، ئەو بڕیی، ئەو کڕیی، ئەو گۆڕیی، ئەو نووسیی).
هەروەها لە دۆخی کۆی سێیەم کەسی کۆش هەر بە هەمان شێوەیە:
پرسـیـیـان (نەک پرسیان)
گۆڕییان (نەک گۆڕیان)
دزییان (نەک دزیان)

کێشەی (ە) وەک فرمانی پەیوەندی و (ی)ی یاریدەدەر

بزوێنی (ە) لە زمانی کوردیدا ١٢ کارکردنی هەیە کە نووسەران زۆربەی کات بە شێوەی ئاسایی و بێ هەڵە بەکاریان دینن بەڵام لە چەند حاڵەتێکدا کە لێرە ئاماژەیان پێ دکەین تووشی هەڵە دەبن.
یەکێک لە کارکردەکانی (ە) لە کوردیدا بۆ کاری دانە پاڵە یا کاری نەتاوە
کچەکە جوانە
گوارەکەی زێڕە
کتێب بەسوودە.
کوردستان خۆشە.
بەڵام ئەگەر وشـەیەک بە (ە، ا، ۆ، ی، ێ) کۆتایی بێـت، دەبێت (ی)یەکی یاریدەدەر زیاد بکرێت و لەجێی (ە)، (یە) دەچێتە سەر موسنەد.
ئەو شارەزایە.
کارێکی بەجێیە.
برینم کاریە.
کراسەکەی کرێشەیە.
یەکێکی دیکە لە کارکردەکانی (ە) ئەوەیە کە دەبێتە بەشێک لە هاوەڵناوی نیشانە.
ئەم گۆڤارە
ئەم کتێبە
ئەم حیزبە
ئەم کوردستانە
لەم حاڵەتەشدا وەک حاڵەتی پێشوو ئەگەر وشەیەک بە (ە، ا، ۆ، ی، ێ) کۆتایی بێت، دەبێت (ی)یەکی یاریدەدەر زیاد بکرێت و لەجێی (ە)، (یە) دەچێتە سەر موسنەد.
ئەم کۆبوونەوەیە
(زۆربەی نووسەران ئەگەر وشەیەک بە «ھ» کۆتایی هاتبێ «یە» نانووسن کە هەڵەیە)
ئەم چیایە
ئەم ڕادیۆیە

ئەم ئەم ئاسانکاریە
ئەم جێیە
ئەم پێکهاتەیە
هێندێک جار ئەو دوو (ه)یە کە لە دوو حاڵەتی پیشوودا باسمان کرد بە دوای یەکدا دێن. لەم
هیوام بەم گۆڤارەیە
هیوام بەم کۆبوونەوەیەیە (وەک حاڵەتی پێشوو ڕۆڕبەی نووسەران ئەگەر وشــەیەک بە «ه» کۆتایی هاتبێ «یە»ی دووهەم نانووسن کە هەڵەیە)
چاوم لەم حیزبەیە
چاوم لەو چیایەیە
کورد نشتەجێی ئەم کوردستانەیە
کورد نشتەجێی ئەم جێیەیە
بە قازانجی ئەم پێکهاتەیەیە

کێشەی (بە، بێ)

(بە) بەمانای دارا و خاوەن و (بێ) بە مانای بێبەری بوون، هەم لە ئاستی وشەی سەربەخۆدا لە ڕستەدا دەور بگێڕن و هەم لە ئاستی وشەسازیدا کارا بن.

هەر کاتێک (بە) بەو مانایەی سەرەوە ئاوەڵناوێکی تازە دروست بکات، بەسەر ناوەکەوە دەنووسرێت: بەسوود، بەتامـ = بەچێژ، بەبڕوا = بڕوادار

هەر وەها ئەگەر بێ بە مانای (بەبێ) نەبێت و دەستەی ئاوەڵکارـ دروست نەکات، بەسەر ناوەکەوە دەنووسرێتـــ و ئاوەڵناوێکی تازە دروست دەکات.

ئەو هیچ کاتێک مرۆڤێکی بێهیوا نەبووە. بێهیوا = ئاوەڵناو

بەڵام

بەبێ هیوا لەم تاریکستانە ڕێ دەر نابەیت.

یان بێ هیوا لەم تاریکستانە ڕێ دەر نابەیت. بێ هیوا = دەستەی ئاوەڵکار

کێشەی پێشبەندی لە

ئەگەرچی (لە) خۆی وەکوو ئامرازێکی سەربەخۆیە و لە بنەڕەتدا خۆی کار دەکاتە سەر وشەگەلی وەکوو (سەر، پشت، ژێر، ناو و ...) بەڵام ئیستا لە زمانی کوردیدا ئەم وشەیلە بە یەک وشە و بە پێشبەندی حەساب دەکرێن: لەسەر، لەپشت، لەدوا، لەناو، لەنێوان، لەتەنیشت،

لەسەر ڕێگای گەڕانەوەم..
لەنێو ئەم دارستانەدا،
کێوێکی بەرز لەنێوان ئەم دوو شارەدایە.
لەپشت پەنجەرەکە ڕاوەستابوو.

تێبینی ا: سەر ئەگەر بەمانای خودی سەر بێت، ئیتر بە جیا دەنووسرێت.

بەردێکی لە سەری دا.

سەرتاپای لەشی تەڕ بووە. (سەرتاپا یەک وشەیە، بەواتای هەمووی جەستەی)

....، هەر لە سەر تا پاتەوە.

تێبینی۲: لە ئەم لا --- لەم لا
لە ئەو کا--- لەو لا

کێشەی (دا)

(دا) لە کوردیدا بە سێ شێوە دەردەکەوێت.

(دا) وەکوو بەشێک لە دووانەی (لە...دا) و (بە...دا) و (دە...دا) کە هەمیشە بە وشەی پێش خۆیەوە دەلکێنرێت.

لە کوردستاندا، بەو ڕێگایەدا هاتم.

(دا) وەکوو پێشــگری دروستکەری کاری داڕێژراو: بە حوکمی پێشگر بوون و ســەربەخۆ نەبوونی، لەگەڵ ئەو وشەیەدا دەنووسرێت کە دەچێتە سەری:

دانیشتن

داگرتن

چۆکی دادا.

تێبینی: ئەو حوکمە بۆ دوولاگرەکانی تری وەکوو (لە...ەوە) و (لە...ڕا) و... دروستە.

(دا) وەکوو کاری سەربەخۆ کە هەمیشە بەجیا دەنووسرێت.

بەردێکی لە پەنجەرەکە دا.

خەنجەرێکی لەسەر دڵی دا.

کێشەی (ڕا)

ڕا دۆخێکی سادەتری لە دا هەیە. ڕا وەکوو بەشێک لە دوولاگری (لە...ڕا) و (بە...ڕا) هەمیشە بە وشەی پێش خۆیەوە دەلکێنرێت.

ڕا دەوری پێشگر دەبینێت و کاری داڕێژراو دروست دەکات: ڕاهاتن، ڕاخستن

بە شتێک ڕاهاتن بە واتای فێر بوون و خوو پێوە گرتنە.

لەم موبایلە نوێیەت ڕازیت؟ ـ بەڵێ، پێی ڕاهاتووم.

تا ئیستە بۆ سندووس چوویت؟ ـ جارێک پێیڕا هاتووم.

ئەم/ئەو

ئەم و ئەو چ وەکوو جێناوی ئاماژە و چ وەکوو ئاوەڵناوی ئاماژە، وشــەی ســەر بەخۆن و نابێت بە وشەی پاش خۆیانەوە بلکێنرێن.

بەڵام وشەگەلی وەکوو ئەمشەو، ئەمڕۆ، ئەمساڵ بوون بە وشەی سەربەخۆ و ئەو ڕێسایە نایانگرێتەوە.

ئەمشەو بێ شێو سەر دەنێیتەوە.

ئەم شەوە چەند تاریک و بێدەنگە.

تێبینی:

لە ئەو ـــ- لەو

لە ئەم ـــ- لەم

لە ئەوێ ـــ- لەوێ

لە ئەمێ ـــ- لەمێ

لە ئێرە ـــ- لێرە

کاری پێشبەندی

پێ/ لێ/ تێ، جۆرێکی تر لە دەربڕینی دۆخی بە/ لە/ دە ـ ن و بەشێوەی ئاسایی دەبێت سەربەخۆ مامەڵەیان لەگەڵ بکرێت.

پشتم پێ بەست

کتێبم پێ دا

گوشاری دوژمن چۆکمان پێ دانادا
دەستم لێ هەڵگرت
تێی هەڵدە
دەستی پێ بکە

هەندێک کار بە پێشبەندەکانیانەوە مانای تازە دروست دەکەن بۆیە دەبێ بەسەر یەکەوە بنووسرێن.

پێگەیشتن
تێگەیشتن
پێکەنین

ئیدیۆم

دەبێت مانای ئیدیۆمیی چەند وشە لەگەڵ کارەی لێکدراو جیا بکەینەوە. ئیدیۆمێک کە لە چەند وشە پێکهاتووە، بە پیچەوانەی کاری لێکدراو وشەکانی بە جیا دەنووسرێن.

دەست لێ هەڵگرتن
= وازهێنان
دەست لێ بەردان
= واز لێ هێنان
ئاسنی سارد کوتان
= کاری بێهوودە کردن
چاو لێ داخستن
= گرنگی پێ نەدان

ڕێنماییی نووسین
مەرجە گشتییەکانی وەرگرتنی وتار

١ تیشــک بە زمانی کوردی بابەت بڵاو دەکاتەوە. ئەگەر نووسەرێک لەبەر هەندێک هۆکار بیەوێ پەیامەکەی بە زمانی فارسی بگەیەنێت، دوای پەسندی دەستەی نووسەران وتارەکەی وەردەگیرێت.

٢ لە هەر ژمارەیەکی گۆڤاری تیشکدا، لێکۆڵینەوە لەسەر مژارێکی تایبەت دەکرێ؛ بەڵام توێژەران دەتوانن لە دەرەوەی ئەم بابەتەشدا و بە مەرجێک کە وتارەکەیان پەیوەندیی بە پرسی کورد و کوردستانەوە بێ، لێکۆڵینەوەکانی خۆیان بۆ گۆڤاری تیشک بنێرن.

٣ گۆڤاری تیشک گرنگی بە چوار شێوازی وتارنووسین دەدا و داوا لە نووسەران دەکەین لە یەکێک لەو شێوازانەدا وتارەکەی خۆیان ئامادە بکەن:

- **وتاری هەڵسەنگاندن:** لە نێوان ٨٠٠ تا ١٥٠٠ وشە؛ توێژەران دەتوانن هەڵسەنگاندن بۆ ئەو کتێب، فیلم، مۆسیقا و شانۆیانە بکەن کە پێوەندییان بە پرسی کوردەوە هەیە.
- **وتاری شیکاری:** لە نێوان ١٥٠٠ تا ٢٥٠٠ وشە؛ لەم شێوازەدا مەرج نییە کە نووسەر ئاماژە بە سەرچاوەکان بکا، بەڵام دەبێ بابەتەکە لەسەر بنەمای بیرۆکەیەکی ڕوون ئامادە کرابێ و دەرەنجامی توێژینەوەکە شی بکرێتەوە.
- **وتاری تیۆری:** لە نێوان ٢٥٠٠ تا ٤٠٠٠ وشە؛ لەم شێوازەدا پێویستە کە نووسەر ئاماژە بە سەرچاوەکان بکا و کەڵک لە تیۆرییەکی تایبەت بۆ لێکۆڵینەوەکەی وەربگرێ. تکایە سەیری سیستەمی سەرچاوەدان بکەن.
- **وەرگێڕان:** لەم بەشەدا هەوڵ دەدرێ هەندێک وتاری گرنگ کە لەسەر کوردستان بەرهەم هاتوون، لە زمانی یەکەمەوە، تەرجەمە بکرێنەوە. لە ڕووی زانستییەوە و لەبەر گونجان لەگەڵ فەلسەفەی گۆڤاری تیشک دەبێ وتارەکان لە لایەن دەستەی نووسەرانەوە پەسند بکرێن.

٤ ئەو توێژەرانەی کە لە بڕۆژەهەڵات دەژین دەتوانن وتارەکانیان بە ناوی خوازراوەوە بڵاو بکەنەوە بە مەرجێک کە سەرنووسەر پەسندیان بکات.

٥ دەستەی نووسەرانی تیشک دوای هەڵسەنگاندنی وتارەکان نووسەران لە شێوازی چاپ و گۆڕانکاریی پێویست ئاگادار دەکاتەوە.

٦ پێویستە لەگەڵ وتارەکان پوختەیەکی کورت لە نێوان ٥٠ تا ٧٠ وشە ئامادە بکرێ.

شێوازی سەرچاوەدان

گۆڤاری تیشک کەڵک لە سیستەمی سەرچاوە دانی شیکاگۆ وەردەگرێ. نووسەران لە هەر شوێنێکدا کە پێویستیان بە ئاماژە بە سەرچاوەیەک هەبوو یا دەیانەوێ لە پەراوێزدا شرۆڤەیەکی زیاتری بابەتەکە بکەن، دەبێ هەموویان هەر لە پەراوێزی کۆتاییدا بێنن. نووسەران ئاگادار دەکەینەوە کە دەبێ بە تەواوی سەرچاوەکە بنووسن و ژمارەی لاپەڕەکان دیار بکەن. لە کۆتاییدا پێویست ناکا لیستی سەرچاوەکان بەجیا دووپات ببێتەوە. لە خوارەوە ئاماژە بە چەند شێوازی سەرچاوە دان دەکەین:

١. کتێب

عەبدوڵڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، وەرگێڕانی عەبدوڵڵا حەسەنزادە (هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٤)، ٣٢٠.

دیوید مکداول، تاریخ معاصر کرد، ترجمه ابراهیم یونسی (تهران، پانیذ، ١٣٨٣) ٥-٦.

Robert Olson, The Emergence of Kurdish Nationalism and the Shikh Said Rebellion 1880-1925 (Austin, University of Texas Press, 1989) 83-4.

٢. بەشێک لە کتێب

Abbas Vali, "Nationalism and the Question of Origins," in Essays on the Origins of Kurdish Nationalism, ed. Abbas Vali, (Costa Mesa: Mazda Publisher, 2003), 8-9.

٣. گۆڤار و ژورنالّ

ئیدریس ئەحمەدی، «شار و ڕاسان،» گۆڤاری تیشک ٤٨ (٢٠١٨): ١٣-١٧.

Ahmad Mohammadpour and Kamal Soleimani, "Interrogating the tribal: the aporia of 'tribalism' in the sociological study of the Middle East," The British Journal of Sociology (2019 online): 18.

IN THE NEXT ISSUE
“Eastern Kurdistan in the Face of
War and Political Change:
The Kurdish Movement and
the Question of Reconfiguring
Political Forces”

ISSN (Print) 2942-7916
ISSN (Online) 2942-7894
DOI 10.69939/TISHK0074

TISHK Magazine presents a wide range of articles, interviews and analyses by leading scholars, researchers and experts in the field of Kurdistanology and the Middle East. It covers various topics related to Kurdistan, including politics, culture, history, language, literature, and much more.

Impressum:

Verlags- bzw. Erscheinungsort:
Bonn
Herausgeber: TISHK – Zentrum für Studien über Kurdistan e.V.
Redaktion: TISHK – Zentrum für Studien über Kurdistan e.V.
Druck: Eigendruck
Vertrieb: Durch den Herausgeber
Anschrift der Redaktion:
TISHK-Zentrum für Studien über Kurdistan e.V.
Postfach: 840108
51033 Köln
Email: info@tishk.org
Webseite: www.tishk.org
Tel.Nr.: +4915110338428
V.i.S.d.: Siawasch Mohammadi

TISHK Magazine

Editor-in-Chief:
Nasir Muradi

Editorial Board:
Dr. Idris Ahmedi, Rizgar Amin Nezhad
Ali Esmailnazhad, Shahla Dabaghi
Kamal Hassanpour, Aram Kaykhosrawi, Siawasch Mohammadi, Zahir Mohammadi, Ali Monazzami, Davoud Osmanzadeh, Dr. Fateh Saeidi, Hezrin Sine, Dr. Rahim Surkhi and Hiwa Tase

Advisory board of TISHK Magazine:
Dr. Esmail Baziyar, Dr. Baban Eliassi
Dr. Biryar Jaweroiy, Dr. Allan Hassaniyan
Dr. Azad Mohammadyani
Dr. Qadir Wrya, Dr. Manisht Zagros

Contributors to this issue of the magazine
Copy Editors:
Taleb Ghaysari, Kamal Hassanpour, Kamel Najari
Rebwar Rojhelat, Ziyad Asad. Chiya Kalhor,
Rasool Sultani, Samal Ahmedi, Paya Kalhor

Editorial Assistant &Translation Coordination: :
Rebwar Rojhelat, Aso Ardalan and Halala Heidari

Editorial Assistant:
Rebwar Rojhelat

Designer:
Rebaz Rojhelat

Cover photo:
Keiwan Fatehi

www.tishk.org

TISHK Magazine

Spring & summer 2026 VOL 28 No 74

A Publication of the TISHK Center for Kurdistan Studies

Eastern Kurdistan in the Face of War and Political Change: The Kurdish Movement and the Question of Reconfiguring Political Forces

TISHK
The Center for Kurdistan Studies

ISSN (Online) 2942-7894

74

www.tishk.org